

T.C. AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI
AİLE VE TOPLUM HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ



AİLE YAZILARI / 10

KÜNYE

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Aile Yazıları / 10

Proje Koordinatörü
Mustafa Turğut

Proje Grubu
Dursun Ayan, Başak Olgun, Neriman Kaya,
Ebru Doğan, Ercan Üçpınar

Editörler
Saim Sakaoğlu, Mehmet Aça, Pervin Ergun

Tasarım Uygulama
Mattek Matbaacılık

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık
Pervin Ergun, Dursun Ayan

Araştırma ve Sosyal Politika Serisi 35

Birinci Baskı 2016, Ankara

ISBN: 978-605-4628-93-3

Kapak Resmi: Divriği Ulucami ve Darüşşifası Kapı Bezemesi

Baskı ve Cilt
Mattek Matbaacılık Basım Yayın Tan.Tic.San.Ltd.Şti.
Ağaç İşleri Sanayi Sit. 1354. Cadde 1362 Sokak
No: 35 İvedik/ANKARA
Tel: (0.312) 433 23 10 Fax: (0.312) 434 03 56

İletişim
Eskişehir Yolu Söğütözü Mahallesi 2177. Sokak
No: 10/A Kat: 24 Çankaya / Ankara
Tel: +90 312 705 55 13 Faks: +90 312 705 55 99
e-mail: arsopol@aile.gov.tr
www.aile.gov.tr

© 2015 Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Aile ve Sosyal
Politikalar Bakanlığının izni olmaksızın tamamı veya herhangi bir
bölümü herhangi bir biçimde, elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt
olarak çoğaltılamaz.

YAZARLAR

<i>Ali Berat ALPTEKİN</i>	<i>Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.</i>
<i>Ali ÇELİK</i>	<i>Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.</i>
<i>Ali DUYMAZ</i>	<i>Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.</i>
<i>Ali TORUN</i>	<i>Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.</i>
<i>Ayşe DUVARCI</i>	<i>Dr., Başkent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.</i>
<i>Banu GÜRER</i>	<i>Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.</i>
<i>Berna AYAZ</i>	<i>Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.</i>
<i>Cengiz GÖKŞEN</i>	<i>Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.</i>
<i>Doğan KAYA</i>	<i>Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Halk Bilim Bölümü Öğretim Üyesi.</i>
<i>Esmâ ŞİMŞEK</i>	<i>Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.</i>
<i>Fatih ŞAYHAN</i>	<i>Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.</i>
<i>Fikret TÜRKMEN</i>	<i>Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Müdürü.</i>
<i>Halil İbrahim ŞAHİN</i>	<i>Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.</i>
<i>Mehmet Ali YOLCU</i>	<i>Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.</i>
<i>Mehmet Alparslan KÜÇÜK</i>	<i>Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Öğretim Üyesi.</i>

Öcal OĞUZ	Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü Başkanı.
Özgül ALTAN	Okutman, Atılım Üniversitesi Öğretim Elemanı.
Özkul ÇOBANOĞLU	Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Halk Bilimi Bölümü Öğretim Üyesi.
Pakize Pervin AYTAÇ	Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.
Pervin ERGUN	Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü Öğretim Üyesi.
Petek ERSOY	Araş. Gör., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü.
Pınar FEDAKÂR	Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
Sacide ÇOBANOĞLU	Ankara Üniversitesi Vakfı Koleji Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni (MA).
Saim SAKAOĞLU	Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi.
Tuğçe AYAN	Halk Bilimi Uzmanı.
Ülkü GÜRSOY	Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
Zekeriya KARADAVUT	Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

İÇİNDEKİLER

DİNİ BAYRAMLAR ve GÜNLER

DİNİ BAYRAMLAR Banu GÜRER	1
DİNİ BAYRAMLAR VE DİNİ GÜNLERLE İLGİLİ GELENEKSEL KUTLAMALAR Öcal OĞUZ- Petek ERSOY.....	3
RAMAZAN GECELERİNDE ERZURUMA HAS BİR UYGULAMA Saim SAKAOĞLU.....	7
RAMAZAN HAMAMI Saim SAKAOĞLU.....	9
ŞİVLİLİK Saim SAKAOĞLU.....	10
ARAFALIK Saim SAKAOĞLU	12
KURBAN BAYRAMI Saim SAKAOĞLU.....	13
DİNİ GÜNLER KANDİLLER KUTSAL GECELER Mehmet Alparslan KÜÇÜK	18
MEVLİD Ali Berat ALPTEKİN.....	22
NEVRUZ Fikret TÜRKMEN-Pınar FEDAKÂR.....	24
HIDRELLEZ Pervin ERGUN	32
YILBAŞI Pervin ERGUN	38
ASKER UĞURLAMA Tuğçe AYAN	46
MİLLÎ BAYRAMLAR Özgül ALTAN.....	52
HAYVANLARLA İLGİLİ İNANMALAR Ali ÇELİK- Fatih ŞAYHAN	66
EŞYALARLA İLGİLİ İNANMALAR Cengiz GÖKŞEN	77
NAZAR VE NAZARLIK Pervin ERGUN	81
YAĞMUR DUASI Ali TORUN	94
RÜYA Ayşe DUVARCI	102
FAL Ayşe DUVARCI	107
ADAK Pervin ERGUN	112

TÜRK HALK EDEBİYATI VE AİLE

MASALLAR VE AİLE	
<i>Pakize Pervin AYTAÇ</i>	120
FIKRALAR VE AİLE	
<i>Esmâ ŞİMŞEK</i>	160
HALK HİKÂYESLERİ VE AİLE	
<i>Ali Berat ALPTEKİN</i>	181
EFSANELER VE AİLE	
<i>Saim SAKAOĞLU</i>	214
TEKERLEMELER	
<i>Ali DUYMAZ</i>	236
BİLMECELER VE AİLE	
<i>Zekeriya KARADAVUT</i>	247
TÜRKÜLER VE AİLE	
<i>Mehmet Ali YOLCU</i>	265
NİNNİLER VE AİLE	
<i>Esmâ ŞİMŞEK</i>	271
AĞIT	
<i>Doğan KAYA</i>	289
MANİLER VE AİLE	
<i>Doğan KAYA</i>	305
TÜRK DESTANLARINDA AİLE	
<i>Halil İbrahim ŞAHİN</i>	336
TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE KONUŞMALIK TÜRLER BAĞLAMINDA NASİHATLER DUA VE BEDDUALAR	
<i>Özkul ÇOBANOĞLU, Sacide ÇOBANOĞLU</i>	337
DUALAR VE BEDDUALAR: ALKIŞLAR VE KARGIŞLAR	
<i>Cengiz GÖKŞEN-Ali ÇELİK</i>	359
TÜRK ŞİİRİNDE NASİHAT VE AİLE	
<i>Ülkü GÜRSOY</i>	383
TERS ÖĞÜT DESTANLARI VE TÜRK AİLESİ	
<i>Berna AYAZ</i>	389



DİNİ BAYRAMLAR VE GÜNLER



DİNİ BAYRAMLAR

Banu GÜNER

Bayramlar bir dinin, mensuplarını bir araya getiren, o dine dair belirli değerleri ve olayları vurgulayan ve bu değerlerin canlı tutulmasını sağlayan en önemli unsurlarından biridir. Bayramlar vesilesi ile manevî duygular ve değerler toplumsal açıdan tazelenir. Birlik ve bütünlük vurguları artar. Aynı zamanda toplumsal hafıza canlı tutulur. Bu sebeple her toplum dini bayramların kutlanmasına özel bir önem atfeder.

Toplumumuza şekil veren İslâm dini de, bazı ibadetlerin sosyal dayanışma, birlik ve beraberlik vurgularını adeta kuvvetlendirmek üzere bu ibadetleri bayramlarla desteklemiştir. Bu minvalde dinimizin getirdiği iki bayram vardır: Ramazan Bayramı (İdül-fitr) ve Kurban Bayramı (İdül-adhâ). Hicretin ikinci yılından itibaren kutlanmaya başlanan (DİA 1992: 259) her iki bayram da hem bireysel gelişim ve ibadet hem de toplumsal dayanışma açısından önemli unsurlar taşımaları bakımından geçmişten günümüze toplum hayatımızda mühim bir yere sahip olmuşlardır.

Bahsi geçen noktadan hareketle kısaca bu bayramları ve mahiyetlerini tanıyalım:

Ramazan Bayramı

Ramazan ayı süresince tutulan oruç ibadetinin yerine getirilmesinden sonra adeta bu ayı idrak edebilmenin sevincini ifade etmek üzere Ramazan Bayramı kutlanmaktadır. Hicrî Takvime göre Şevval ayının birinci günü bayram namazı ile başlayan Ramazan Bayramı üç gün sürer.

Ramazan Bayramı'nın dayandığı ay olan Ramazan ayı, oruç ibadetinin mahiyetinde bulunan sosyal dayanışmanın da yoğun biçimde yaşandığı bir aydır. Bu ay içinde verilen fitre sadakası bunun en önemli misallerinden biridir. Dinimizin en önemli ibadetlerinden biri olan zekât da kültürümüzde genellikle bu ay içerisinde verilir. Gerek fitre sadakası gerekse zekât verirken Müslümanlar ihtiyaç sahiplerini gözetmeyi, onların sıkıntılarını gidermeyi ve bayram sevincini yaşamalarına vesile olmayı dikkate almak suretiyle adeta Ramazan ayının ve oruç ibadetinin sosyal dayanışmayı arttıran bir unsur olduğunu ortaya koymaktadırlar.

Ramazan ayının unsurlarından biri olan sosyal dayanışma bayramda da kendini göstermektedir. Zira bayramlarda, hem aile hem de eş – dost ilişkileri bayram ziyaretleri ile pekiştirilmekte, sevinçlerin ve ibadet şuurunun paylaşıldıkça daha güzel yaşanacağı idrak edilmektedir. Günümüzde iş hayatının yoğun temposu içe-

risinde nefes almaya vakit bulamayan, bunun yanında değişen hayat şartları ve değerleri neticesinde gittikçe yalnızlaşan insanlarımız için, bu günler bahsettiğimiz özellikleri sebebiyle adeta bir yenilenme vesilesi olmaktadır.

Kurban Bayramı

Dinimiz, inananların Allah'a olan bağlılıklarını, takvalarını yaşayarak göstermelerinin bir vesilesi olarak "kurban" kesmeyi farz kılmıştır. Bu ibadetin yerine getirilmesine binaen ise kurban bayramı kutlanmaktadır. Hicrî takvime göre Zilhicce ayının onunda başlayıp dört gün sürmektedir.

Kurban bayramı Hz. İbrahim'in Allah rızası için oğlu Hz. İsmail'i kurban etmek istemesi ve İsmail'in de buna razı olması üzerine Allah'a karşı gösterilen bu büyük sadakat ve teslimiyetin karşılığı olarak hayvan kurban edilmesinin hatırasını taşıyan bir bayramdır (DİA 1992: 259). Bilhassa Hac ibadetini ifa edenler bu hatıraları daha kuvvetli idrak etmenin sevincini yaşarlar (DİA 1992: 259).

Bayram Kutlamaları

Bayramlar toplumsal birlik, heyecan ve maneviyatın yaşanmasına vesile olan özel günler olmaları hasebiyle bayram kutlamaları toplum hayatımızda ve özellikle kültürümüzde önemli bir yere sahiptir.

Ramazan ve Kurban Bayramları, "Bu günümüzde yapacağımız ilk şey namaz kılmaktır" (Buhârî, Cideyn: 3; Müslim, Edâhi: 7) hadis-i şerifi uyarınca bayram namazı kılınması ile kutlanmaya başlamaktadır. Bayram namazının akabinde Müslümanlar ilk önce namaza katılan cemaatle bayramlaşmak suretiyle bayram sevincini idrak etmeye başlarlar.

Bayram hazırlıkları yapmak kabilinden bayram öncesi evlerin temizlenmesi, bayram günleri temiz ve güzel elbiselerin giyilmesi, gusledilmek, dişleri fırçalamak ve güzel kokular sürmek suretiyle beden temizliğine dikkat etmek mendup (Hz. Peygamber'in (S.A.V.) bazen yaptığı bazen yapmadığı, yapılıncaya sevak olan ancak yapılmazsa günahı bulunmayan işler) kabul edilmiştir. Yine insanlara güler yüzle mukabele etmek, Hz. Peygamber'in (S.A.V.) sünnetine uyararak namazdan önce ramazan bayramında hurma gibi tatlı bir şey, kurban bayramında ise ilk olarak kurban etinden yemek, namaza mümkünse yürüyerek giderek dönüşte başka bir yolu kullanmak, bol sadaka dağıtmak, fitreyi namazdan önce vermek ve namaza giderken tekbir getirmek de menduptur (DİA 1992: 260).

Hz. Peygamber'in (S.A.V.) uygulaması doğrultusunda bayramlarda İslâmî ölçüler içinde eğlenmek de caizdir. Nitekim her iki bayramın kadınların katılımı ile büyük bir coşku içinde kutlanması da bizzat Hz. Peygamber (S.A.V.) tarafından teşvik edilmiştir (DİA 1992: 261).

Belirtmek gerekir ki, “Şüphesiz bu, Allah’ın Müslümanlara tahsis ettiği bir bayram günüdür. Cumaya gelecek kimse yıkanmalı, varsa güzel koku sürünmelidir; ayrıca misvak kullanmanızı da tavsiye ederim” (İbn Mâce, İkâmetü’s-salât: 83) şeklinde rivayet edilen hadis-i şerife binaen Cuma günü de dinî bayramlar arasında yer almaktadır (DİA 1992: 261).

Kültürümüz açısından bakıldığında, Selçukluların da Ramazan ve Kurban Bayramı kutlamalarına büyük önem verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda “saraylar süslenir, bayram namazlarından sonra Selçuklu sultanı hanedan mensuplarının, devlet ricalinin ve halkın tebriklerini kabul ederdi. Bu arada sarayın önünde davul ve zurnalar çalınırdı. Sultan halkın arasına karışır, mescitlere gider, hutbe ve vaazları dinler, kestirdiği hayvanların etini fakirlere dağıtırdı. Sultanlar Abbasî halifeleriyle karşılıklı olarak birbirlerine hediyeler gönderirlerdi. Selçuklular, Abbasiler ve Fâtımiler gibi Nevruz ve Mihricân bayramlarını da kutlamışlardır” (DİA 1992: 263).

Özellikle Osmanlı döneminde bayramların kutlanışı adeta ayrı bir kültürü meydana getirmiştir. Dinimizce güzel görülen ve ailelerde başlayan bayram temizlikleri, özel olarak dikilen bayram giysileri, bayram yemekleri, bu kültürün başlıca unsurlarıdır.

Bilhassa İstanbul’da Ramazan Bayramı ziyaretlerinde şeker ikram etmek adet haline geldiği için, günümüzde de kullanılan “Şeker Bayramı” ismi Ramazan Bayramı için kullanılan bir diğer isimdir (Tekeli -vd. 1994: 108).

Kültürümüzde bayram hazırlıklarının genellikle bayrama 15 gün kala başladığı görülür. Mesela Osmanlı tecrübesinde Ramazan’ın on beşinden sonra bayramlıkların dikimi ve bayramlık alışverişleri başlardı. Bayramda temiz elbise giymek ve “bayramlık” adıyla bir elbise bulundurmak bugün de devam eden bir gelenek haline gelmiştir (Tekeli -vd. 1994:108). Özellikle çocuklar için bayramlıklar ayrı bir heyecan kaynağıdır. Bayram sabahına kadar sabredemeyip bayramlıklarını giyen çocuklar için kullanılan “arife çiçeği” ya da “arife böceği” tabirleri, günümüze kadar gelmiştir (Tekeli, 108).

Yine Ramazan Bayramı kutlamaları kapsamında arife geceleri, İstanbul’da selâtin camilerinin minarelerine kaftan giydirilmesi ve mahya olarak bir hat çekilmesi, Ramazan’ın gidişini temsil eden bir uygulama olarak dikkat çekicidir (Tekeli -vd. 1994: 108).

Bayram kutlamaları esnasında dikkati çeken bir başka gelenek ise özellikle İstanbul’da bayram namazından çıkınca mahalle bekçilerinin evleri davullar eşliğinde “Güle geldim kapınıza/ Selam verdim topunuza/ Bahşişimi vermezseniz/ Darılırim hepimize” gibi çeşitli maniler söyleyerek dolaşmaları ve ziyaret etmeleridir (Özkan 2009: 173).

Kurban Bayramı için alınan kurbanların değişik biçimde süslenmesi, beslenmesi ve etinin dağıtılması ile ilgili de

geleneklerin mevcut olduğu görülür. Bunun yanında İstanbul’da gençlerin bayramın birinci günü kurbanlık koçları dövüştürmesi de başka bir gelenek olarak dikkat çekicidir (Tekeli -vd.: 108).

Bayramların neredeyse tüm dünyada görülen ortak özelliklerinden biri yemeklerdir. Dünyanın pek çok yerinde dinî bayramlarda, o bayrama has yemekler yapıldığı görülmektedir. İslâm’da bayramlarda yenilmek üzere özel yemekler tahsis edilmemekle birlikte, gündelik hayatta oruç tutmak için herhangi bir mani olmamasına rağmen, Ramazan Bayramı’nın ilk günü, Kurban Bayramı’nda da dört gün boyunca oruç tutmanın yasaklanmış olması, bayram kutlamaları ile yemek arasındaki bağı bize göstermesi açısından manidardır. Bu durum kutlama amacıyla gerek ikram etmede gerekse ikramı kabul etmede ortak sevincin yaşanmasını sağlamak bakımından anlamlıdır.

Bayramların en güzel yanlarından biri hiç şüphesiz hediyeleşmedir. Hediyeleşme insanların kalplerini kaynaştıran, vererek mutlu etmenin hazzını, düşünülmüş olmanın sevincini yaşatan bir davranış olması hasebiyle insan ilişkilerinde birleştirici bir özelliğe sahiptir. Dinimizde çok övülen bir davranış olan hediyeleşmenin, özellikle böyle anlamlı, sosyal bağları kuvvetlendirici günlerde daha yoğun biçimde gerçekleştirilmesi, kültürümüzün geçmişten günümüze taşınan çok önemli ve güzel bir unsudur.

Bayram namazlarının, Cuma namazı kılınan yani minbere ve hatibe sahip olan camilerde kılınması, namazdan sonra önce cemaatin birbiriyle bayramlaşması ardından erkeklerin eve dönüşü ile ev halkının bayramlaşması da bayram kutlamalarına dair adetlerimiz arasında yer almaktadır. Bunun yanında arife günü ikinci namazından sonra, bayramın ilk günü ise bayram namazından sonra yapılan kabir ziyaretleri de hâlâ devam eden geleneklerimizdendir (Tekeli -vd. 1994: 108).

KAYNAKLAR

Özkan, A. (2009). *Türkiye’deki sünni, alevi, ortodoks, katolik, yahudi, nusayri, süryani, keldani, yezidi ve diğer inanç gruplarına ait kardeş bayramlar ve özel günler*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

TEKELİ, İ. vd. (1994). *Dünden bugüne istanbul ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: Tarih Vakfı.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) (2001). C. 24. İstanbul.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA). (1992). C. 5. İstanbul.

DİNİ BAYRAMLAR VE DİNİ GÜNLERLE İLGİLİ GELENEKSEL KUTLAMALAR

Öcal OĞUZ - Petek ERSOY

Türkiye’nin pek çok yöresinde Kurban Bayramı’nda, Ramazan Bayramı’nda ve her iki bayramın kutlanışı sırasında gerçekleştirilen eğlenceler vardır. Türkiye bunun sayısız örnekleriyle doludur. Bu geleneklerin yaşatılmasında çocukların özel bir yeri vardır. Bu tür eğlencelerin oluşturulmasının nedeni farklı amaçlara hizmet etmek içindir: Gençlerin tanışıp evlenmesine aracı olma, topluluk içi yardımlaşma, eğlenme, paylaşma, vb. Bu geleneklerden bazılarının oluşumunda inançlar büyük rol oynamış ve bu da efsanelerin oluşmasına katkıda bulunmuştur.

0.1. Kurban Bayramı’nda Yörelere Has Kutlamalar:

Malatya’nın Arguvan ilçesine bağlı Çakmak köyünde oturanların büyük bir çoğunluğu yıllar önce İstanbul’a göç etmiş, öte yandan geleneklerini kaybetmemek için de bir dernek kurmuştur. Söz konusu dernek, her Kurban Bayramı’nın 3. günü **“Abdal Musa Lokması”** adında bir kutlama düzenlenmektedir. Bu özel günde herkes erkenden derneğe gider, lokma pişer ve ayrılarla beraber dağıtılır. Böylelikle köylüler ve gençler arasında tanışıp kaynaşma sağlanır.

Mersin’in Erdemli ilçesinde özellikle Kurban Bayramı’nda her ev gelen misafirlerine ikram etmek için **“Bayram Pışmaniyesi”** hazırlamak zorundadır. Bu tatlının hazırlanmasındaki neden; yağ, un ve şeker gibi temel gıda maddelerini içermesi ve imece usulüyle hazırlanmasıdır.

Kütahya’nın Soğukçeşme ilçesinde kurbanlar **Çoban Baba Türbesi**’nde kesilmekte ve kurban kesemeyenlere dağıtım buradan yapılmaktadır. Çoban Baba Türbesi’nin bölge sakinlerine göre özel olarak kabul edilmesinin sebebi şudur: Yıllar önce bu bölgede hayvan otlatan bir çoban, rahatsızlanır ve bitkin bir hâlde yere yığılır. Bir süre kendine gelemez. Kendine geldiğinde nur yüzlü bir kişinin onun hayvanlarına baktığını ve onlara zarar gelmesini engellediğini görür. Çoban tamamen kendine geldiğinde nur yüzlü kişi ortadan kaybolur. Çoban durumu köylüye anlatır. Köylü bu nur yüzlü kişinin önemli bir veli olduğu kanaatine varır ve ona Çoban Baba adını verirler. O gün bu gündür Çoban Baba olarak anılır ve gerçek kabri olmasa da türbesi yapılır (Oğuz, Kösemek, Yıldız 2010: 37).

Ankara’nın Kazan ilçesine bağlı İçören köyünde Kurban Bayramı’nın ilk günü ya da Arife gününde gençler ve

yaşlılar arasında **“Köy Odası”** geleneği gerçekleştirilir. Bir yandan sohbetler edilir, bir yandan da kadınların biraraya gelerek yaptıkları yemekler ikram edilir. Bu yemeklerin etli olanları hazırlanırken daha önceden kesilmiş olan kurban etinin bir kısmı kullanılır.

0.2. Ramazan Bayramı’nda Yörelere Has Kutlamalar:

Siirt’te Ramazan ayının geldiğini haber vermek için **“Melede Ateşi”** yakma geleneği vardır. Ramazan ayının gelmesine 10-15 gün kala her mahalle kendi yakacağı melede ateşi için çalı, çırpı, odun ve lastik toplamaya başlar. Ramazan ayının arife gününde meydana ateş yakılır. Herkes ateşin etrafında durur ve ateşin sönmesiyle mezarlık ziyareti yapılır.

Amasya’nın Taşova ilçesine bağlı Sepetli köyünde Ramazan ayının ilk 15 günü geçtikten sonra gerçekleştirilen geleneğe **“Âmin Bağırma”** denilmektedir. Ramazan ayının 15’inci günü iftarlarını açan çocuklar mahallede buluşup, köyü dolaşarak evlerden un, yağ, yumurta, peynir, çökelek gibi börek malzemeleri isterler. Bu malzemeleri isterlerken çeşitli mâniler okurlar. Toplanan malzemenin tamamı, daha önceden kararlaştırılan bir eve götürülür, evin hanımı böreği yapar ve çocuklara ikram eder. Âmin Bağırma geleneği, başrolde çocukların olması, kapı kapı gezerek yiyecek malzemesi toplanması, mâni okunması ve istenilen yemeğin bir kadına yaptırılması açısından “Çömçe Gelin” oyununa çok benzemektedir.

Rize’nin Hemişin ilçesine bağlı Nurluca köyünde yapılan **“Bayram Şenliği”** geleneğinde amaç, eğlenmektir. Aile büyüğünün evinde toplanılır, yemekler ikram edilir, köy meydanında salıncaklar kurular, tulumlar çalınır türküler okunur, bu arada kadınlar oğulları için kız beğenirler.

Bolu’nun Gerede ilçesinde Ramazan gecelerinde sohbet odalarında **“Ferfene”** adında çok çeşitli eğlenceler düzenlenir. Ferfene, “Değnekçi Başı” denilen bir kişi tarafından yönetilir. Bu kişi masraflarla ilgilendiği gibi oyunları da yönetir. Ferfene’de yüzük saklama, aşık atma gibi oyunların yanı sıra yemekler yenir, türküler okunur. Herkes birbiriyle bayramlaşır ve özellikle küslerin barıştırılması sağlanır.

Tokat’ta Ramazan Bayramı’nın arife gününde gelinlik kıza erkek tarafından hediye götürme geleneğine **“Gelin Çöreği”** denmektedir. Gelin çöreğini özel olarak hazırlayan fırınlar vardır. Hazırlanan gelin çöreği eskiden faytonlarla ve davul zurna eşliğinde kız tarafına götürülürken, şimdi bunun yerini araba almıştır. Bayramın ikinci günü ise gelin tarafı sarma, keşkek gibi düğün yemekleri yaparak damat tarafını gelin çöreğini yemeye davet eder. (Oğuz, Kösemek, Yıldız 2010: 44).

Sinop’ta her Ramazan ayının on beşinden sonra yapılan bayram ritüeline **“Helesa”** denir. Bu geleneğin ortaya

çıkışıyla ilgili şu efsane anlatılmaktadır: Kış mevsiminde Karadeniz'e yelken açan gemiler üç liman bulurlar. Bu limanların isimleri Temmuz, Ağustos ve Sinop'tur. Ne var ki fırtınalı zamanlarda Temmuz ve Ağustos limanları dalgaları engelleyemedikleri için gemiciler mecburen Sinop limanına yanaşmaya başlar. Böyle bir günde limana yaklaşan bir gemi haftalarca limanda mahsur kalır ve gemicilerin kumanyaları biter. Gemiciler de karaya çıkıp insanlardan yiyecek dilenmek istemezler. Geminin kaptanının aklına bir fikir gelir, eline feneri alıp ev ev mâni söyleyerek dolaşır ve yiyecek toplar. O günden sonra bu uygulama gelenek haline gelir ve adı "Helesa'ya çıkmak" olur. Günümüzde gençler tarafından yaşatılan bu gelenek, akşam iftardan sonra gerçekleştirilir.

Yağ ve suyla yapılan bir yiyecek olan "**Kâhke**", Gaziantep'te Ramazan bayramının arifesinde yapılır ve bayram günü eve gelen misafirlere ikram edilir. Yöre çocukları kapı kapı dolaşarak büyüklerin ellerinden öper, kapısını çaldıkları evin durumuna göre bazen para, bazen şeker gibi yiyeceklerle; sıklıkla da kâhke ile sevindirilirler. Çocuklar kâhke toplamak için bazen ağaçtan yapılmış çubuk, bazen de plastik torbalar kullanır. (Oğuz, Kösemek, Yıldız 2010: 48).

Konya'nın Karatay ilçesinde çocukları Ramazan döneminde oruç tutmaya özendirmek için yapılan etkinliğe "**Oruca Direk Vurma**" denilmektedir. Bu gelenek, Ramazan aylarında henüz oruç tutamayan çocukların anne ve babalarını örnek alarak oruç tutmaya başlamaları fakat dayanamayarak öğlen vakti yemek yiyip oruca tekrar devam etmeleri şeklinde gerçekleşir. Orucun uzun günlere denk gelmesi ve çocukların açlığa dayanamaması sebebi ile öğleye doğru çocuklara yemekler yedirilir ve büyükler tarafından "Sen şimdi oruca direk vurdun, hadi şimdi tekrar tut bakalım, bir günde iki oruç tuttun, aferin sana." denir. (Oğuz, Kösemek, Yıldız 2010: 66).

Aydın'ın Nazilli ilçesine bağlı Güzelköy'de ve Tokat'ın Pazar ilçesinde pişirilen "**Keşkek**" yemeği geleneksel bir Ramazan uygulamasıdır. Aydın'da imece usulüyle yapılan yemeğin amacı, bayramlaşan köylülerin yaptıkları mezar ziyaretinin ardından keşkeğin herkese dağıtılmasıdır. Tokat'ta ise bu yemek eve gelen tüm misafirlere ikram edilir. Bu da yapılışı zahmetli olan yemeğin sunulmasıyla misafire verilen değeri göstermenin bir yoludur.

Konya'nın Karapınar ilçesinde çocukların icra ettiği bayramlaşma geleneğine "**Küpecik**" denir. Ramazan ayı akşamlarında aynı mahallede oturan çocuklar kendi aralarında beşer, altışar kişilik gruplar oluşturur ve kapı kapı dolaşarak mâni söyleyip bahşiş isterler. Bu mânilere "küpecik mânileri" denir. Örnek olarak şu verilebilir:

Heey! Küpecik küpecik

Yağdan baldan küpecik

Yağ olmazsa bal olsun

Ev sahibi sağ olsun

Mâni söyleyerek bahşiş toplayan çocuklar, bakkaldan yiyecek ve içecek alırlar ve evlerine dağılırlar (Oğuz, Kösemek, Yıldız 2010: 59).

0.3. Hem Ramazan hem de Kurban Bayramı'nda Yörelere Has Uygulamalar:

Aydın'ın Karacasu ilçesinde Ramazan ve Kurban Bayramı'nda **aşure** dağıtma geleneği gerçekleştirilmektedir. Kurban Bayramı'nda kurban kesen herkes aşure dağıtmaktadır. Aşurede en az yedi çeşit malzeme olması gerekmektedir. Söz konusu tatlıyı hazırlarken ve dağıtırken dualar ve mâniler okunur. Piştikten sonra da tabaklara koyulup üzerine ceviz ve susam serpilerek servise hazır duruma getirilir. Aşureye daldırılan ilk kaşığa bakla gelirse o senenin bereketli geçeceğine inanılır.

Kastamonu'nun Taşköprü ilçesine bağlı Kızılcaören köyü, Ramazan ve Kurban bayramları döneminde çevre köylerden gelen misafirlerle dolar. Bu durum "**Bayram Çıkarma**" geleneğinin doğmasını sağlamıştır. Öncelikle bayram namazı kılınır, herkes birbiriyle bayramlaşır. Sonra Kızılcaören köyü sahipleri başka köylerden gelen misafirleri kendi evlerinde yemeğe çağırırlar. Bu yemekler arasında en yaygın olanı kavurmadır. Yemeğin ardından eğlenceye geçilir ve bunun sonunda herkes evine dağılır.

Bartın'ın köylerinde geleneksel ve bir bayramlaşma ve bayram günü uygulaması vardır ki adı "**Bayram Konatı**"dır. Bayram günü bayram namazı kılındıktan sonra cami hoparlöründen konat yapılacağı köy halkına duyurulur. Bayram namazını kıldıktan sonra evlerine giden köyün erkekleri, eşlerine konat yapılacağını ve konat götürme saatini söylerler. Konat yemekleri genelde yöreye özgü yemeklerdir. Hazırlanan bu yemekler, öğle namazının kılınmasından sonra hep birlikte yenir. Konat yapılmayan köylerin halkı, konat yapılan köylere giderler, böylelikle köylerin tamamı bayramlaşmış olur (Oğuz, Kösemek, Yıldız 2010: 27).

Muğla'nın Ortaca ilçesine bağlı Yeşilyurt köyünde Kurban ve Ramazan bayramlarının arife günü "**Buhur Yakma**" geleneği ile karşılanır. Muğla'da yetişen günlük (sığla) ağacının kurumuş kabuklarına "buhur" denilmektedir. Arife gününde akşam saatlerine doğru yakılan odunlar köz haline geldikten sonra tepsiye alınır. Közün üzerine kurumuş buhurlar konulur ve bir Fatiha ile üç İhlâs suresi okunarak buhur yakma geleneği gerçekleştirilir. Buhur, tütsü hâline gelip koku çıkarmaya başladıktan sonra bu kokunun ölülerin ruhuna gideceğine ve ruhların huzura kavuşacağına inanılır (Oğuz, Kösemek, Yıldız 2010: 35).



Elazığ'ın Maden ilçesinde Ramazan ve Kurban bayramının arife gününde "**Çocuk Sevindirme Günü**" geleneği gerçekleştirilmektedir. Arife günü aileler geceden hazırlanan çörekler ve önceden alınan şekerlemelerle mezara giderler. Mezarın başında dualar okunduktan sonra çörek ve şekerler konulur. Büyükler mezarı terk ettikten sonra şekerleri çocuklar alır. Ayrıca çocuklara yetişkinler tarafından mezarın dışında da şekerler verilir. Bu gelenek, hem ölülerin ruhunun sevinmesi, hem de çocukların mutlu olması için yapılmaktadır.

Denizli'ye bağlı Çardak ilçesinin Beylerbeyi kasabasında her bayramın ikinci ve üçüncü gününde yapılan geleneğe "**Dede/Salınca Kurma**" denmektedir. Öğle namazından sonra gençler tarafından "Dede" denilen ağaca salınca kurulur. Dede ağacı, kutsaldır ve yere düşen dalları bile yakılmamaktadır. Geleneğe çocukları sevindirmek amacıyla çikolata ve gofret verilerek başlanır. Salıncağa binen kişi asla kendi sallanmaz. Dört kişi iki ipi ayrı ayrı tutar ve bu ipleri binen kişiye çarparak sallar. Sallanan kişi korkmaz ise daha hızlı sallanarak korkması sağlanır. Bu gelenek sayesinde herkes eğlenir, gençler birbiriyle tanışır, anneler oğullarına kız beğenir.

Ankara'nın en eski ilçesi olan Ayaş'a bağlı Yağmurdere köyünde Ramazan ve Kurban bayramlarında "**Ferfene**" isimli bir gelenek icra edilmektedir. Bu geleneğe herkes birbirinin yaşıyla bir araya gelir ve amaç eğlenmektir. Köy odasında yemekler yenir ve türküler okunur. Geleneğin eskiden kalan uygulaması da şöyledir: Bu eğlenceye katılmayan bir kişi olduğu takdirde o kişinin evinin önüne bir eşekle gidilir, ev sahibi eşeğe

ters bindirilerek Ferfene alanına getirilir ve ona ıslatma, türkü söyletme gibi cezalar verilir.

Aydın'ın Nazilli ilçesinde Kurban ve Ramazan bayramlarının son gününde icra edilen geleneğe "**Gencer**" denilmektedir. Bu geleneğin oluşumunun hikâyesi şöyledir: Eskiden birbirini beğenen gençler, tanışmak için kendilerine ait olan tarakları kullanırlarmış. Bu bir bakıma evlilik için ilk adım olarak kabul edilirmiş. Şimdilerde bu gelenek uygulanmamakta; ama başka etkinlikler devam ettirilmektedir: Meydanda toplanmak ve gezmek, gencer macunu ve susam helvası yemek vb. Orta Anadolu'daki gencer kutlamalarında susam helvası yerine köpük helvası yenmektedir. Hatta bu helva ile ilgili bir macun ustasının anlattığı şöyle bir halk inancı vardır: "Bu macunu yiyen çiftler bir yıl boyunca kavga etmezler."

Zonguldak'ın Alaplı beldesinde Ramazan ve Kurban Bayramlarının son günlerinde gerçekleştirilen geleneğe "**Kızlar Bayramı**" denmektedir. Beldenin en işlek caddesinde tüm genç kız ve erkekler yöresel kıyafetlerini giyerek yürüyüşe çıkarlar. Bu gelenek sayesinde gençler birbiriyle kaynaşır ve yuva kurarlar.

Ankara ve Muğla gibi iki ayrı bölgede bulunan şehirde yemekle ilgili ortak bir gelenek yaşatılmaktadır. Bu geleneğin Ankara'daki adı "**Kokkudu Kok**", Muğla'daki adı ise "**Yağ Kokutma**"dır. "Kokkudu Kok", Ankara'nın Mamak ilçesine bağlı Kutludüğün kasabasında bayramların arife günlerinde gerçekleştirilen bir uygulamadır. Helva pişirilirken etrafa yayılan tereyağının kokusunu alan çocuklar "kokuyu", "koktu" diye bağır-



malarından ötürü adı "kokkudu kok" olan bu gelenek sayesinde helva istemenin diğer bir adı "koku almak" olmuştur. Bu nedenle mutfaktan güzel bir koku geldiğinde ev halkı veya komşular "Kokkudu kok, ne pişiriyon kokuduyon?" diyerek bu geleneğe bir gönderme yapmaktadır. Arife günü öğleden sonra banyo yaptırılan çocuklar koku istemeye hazırlanırlar. Bütün mahallenin çocukları toplanarak helva kokusunu aldıkları evlere giderek "kokkudu kok" diye bağırlar. Evlerden helvaları toplayan çocuklar daha sonra topladıkları helvaları birleştirerek paylaşırlar. (Oğuz, Kösemek, Yıldız 2010: 53). Muğla'daki gelenek ise Ortaca'ya bağlı Yeşilyurt köyünde gerçekleştirilir. Bayramların arife gününde icra edilen bu geleneğin amacı, inek sütünden üretilen yağ ile börek ve çörek açmak, yağda lokma kızmaktır. Öte yandan ana malzemesi süt ve mısır olan çıldırma (akıtma) denilen hamur işi yiyecek de yapılarak üretilen yağın kokusunun etrafa yayılması sağlanır. Bu yiyeceklerin kokusunun alınması ile bayramın geliştiği müjdelenmektedir. Ayrıca yoğrulan hamurların içine karacaotu (çörek otu) ilave edilerek kötülüklerin ve nazarın uzaklaştırılacağına inanılır. Yağ kokutma geleneği ölen yakınların hayrına yapılmaktadır. Bu nedenle yapılan hamur işleri komşulara dağıtılır. Zaten geleneğin bir diğer adı da "Buhur Yakma"dır (Oğuz, Kösemek, Yıldız 2010: 73).

Samsun'un Salıpazarı ilçesine bağlı Konakören köyünde Ramazan ve Kurban bayramlarının ilk günü öğle namazından sonra cami önünde bayram yemeği yenir. Hemen her evden gelen yemekler önce cami bahçesinde son sini gelene kadar bekletilir. Ramazan bayramı için çıkarılan yemekte kalabalık daha fazla olup, Kurban Bayramı'nda çıkan yemek biraz daha az kişiyle yapılmaktadır. Bunun sebebi ise köylülerin kurbanlarını şehre inip kesmeleridir. Bayram yemeğine sadece er-

kekler katılmaktadır. Daha önceleri davullar çalınarak, güreşler yapılarak bir kutlama şeklinde gerçekleştirilen gelenek yetmişli yıllara kadar sürmüştür. Bugün ise gelenek sadece cami önünde bayram yemeğinin yenilmesi şeklinde sürdürülmektedir. Yemekte genellikle etli pilav, yoğurt, komposto verilir (Oğuz, Kösemek, Yıldız 2010: 36).

0.4. Kandillerde Yörelere Has Uygulamalar:

Amasya'da çocuklar arasında yaşatılan bayram karşılama geleneğine "Berat" denilmektedir. Berat, aynı zamanda Amasya yöresinde bakırcıların, tenekeçilerin yaptığı, üstünde mum koyma yeri olan bir nevi şamdana benzeyen bir aydınlatma gerecidir. Yöre halkının çocukları, tenekeçilerden, bakırcılardan temin ettikleri beratları jelâtin vb. kâğıtlarla süsleyerek üzerlerine mum takıp Berat Kandili gecesi camiye giderler. Camide büyükleriyle ibadetlerini yapan çocuklar, camiden çıktıklarında beratlarındaki mumları yakarak evlerine dağıtırlar. Sokaklar ellerinde beratlarıyla dolaşan çocuklardan dolayı ıslık ıslık parlar, yöre insanı o gecenin Berat Gecesi olduğunu anlar (Oğuz, Kösemek, Yıldız 2010: 33).

Bolu'nun Göynük ilçesinde kandil karşılama geleneğine "Kandil Yakma" denilir. Kandil gününden birkaç gün önce yöre insanı hazırlıklara başlar. Buğdaylar öğütülür, elenir, teknelerde hamurlar karılır, taş fırınlarda çörekler yapılır, sıkımlar yapıp konu komşuya dağıtılır. Herkes durumuna göre bir şeyler yapıp hayır için dağıtır (Oğuz, Kösemek, Yıldız 2010: 49).

KAYNAK

Oğuz, M. Ö., Kösemek, M., Yıldız, T. (2010). *Türkiye'de 2010 yılında yaşayan ramazan ve kurban bayramı geleneksel kutlamaları*. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları.

RAMAZAN GECELERİNDE ERZURUM'A HAS BİR UYGULAMA

Saim SAKAOĞLU

Ramazan geceleri hemen her bölgemizde biraz farklı şekillerde geçirilir. Bazı yerlerde, ayın anlamına uygun şekilde dinî toplantılar yapılır; sohbetler koyulaştırılırken, pek çok yerde de eğlence tarafı ağır basan toplantılar düzenlenir. Bu eğlencelerden erkeklerinki ev dışında olmasına karşılık kadınlarinki mutlaka bir evin içindedir. Ancak yaşlı erkeklerin bu tür eğlencelere pek katılmadığı, mahalle veya köyün üç beş ihtiyarının kendi aralarında kısa sohbetlerde bulunduğu unutulmamalıdır.

Erzurum'da kadınların eğlenceleri kendine özgü havasıyla sahura kadar sürer. Böyle bir eğlenceyi günümüzde pek az görebiliriz. Yapılan eğlenceden yenilen yiyeceğe kadar pek çok farklılık, bu gecelerin rengini de değiştirmiştir.

Yaşları birbirine uygun olan kadın ve kızların bir araya gelmesi, iftar sonrası telaşının bitmesiyle başlar. Önce hâl ve hatırlar sorulur, sonra sohbete geçilir. Bu sırada ev sahibinden çayı demlemesi istenilir. O zaten mis (sarı maden) semaverî çoktan fokurdattıma başlamıştır. Biraz sonra tavşankanı çaylar getirilir. Böylece iftar yorgunluğu az da olsa atılmış olur. Sıra oyunlara, eğlencelere gelmiştir. Hep bir ağızdan söylenen kadın barlarının oynanması çok sevilir, bu barlar hemen her toplantıda istenilir ve oynanır.

Kadın ve kızlar Çift Beyaz Güvercin Barı'nı hem söylerler, hem oynarlar. Hüseyinî makamında söylenen bu barın güftesi şöyledir:

Çift beyaz güvercin olsam,
Çadırın başına konsam,
Güzellere yoldaş olsam,
Çirkinlerden uzak dursam.

Gel gel karanfilli gelin,
Eli deste güllü gelin,
Beli ipek şallı gelin.

Karanfiller oymak oymak,
Hiç olur mu yâre doymak,
Ağzın şeker dilin kaymak.

Karanfil buldum derede,
Sordum evleri nerede,
Ha burada, ha şurada.

Sıra, Mendilimde kişmişinen badem var'a gelmiştir. Aynı ekip hem oynar, hem de güftesini söyler.

Mendilimde kişmişinen badem var,
Usul söyle köşelerde adam var,
Seni benden, beni senden eden var.

Bağdat yolu hor göründü göründü,
Gurbet bana dar göründü göründü.

Baltayı vurdum bayıra,
Suyu bağladım çayıra,
Mevlâm seni gayıra.
Tortumun Eymeleri, Aşşaktan Gelirem, vb. gibi oyunların oynanması, hem oynayanları, hem de kendilerini dinleyip seyredenleri eğlendirir. Yorulan kız ve kadınların yerlerine oturmaları ile yine sohbete başlanılır. Artık daha yaşlı olanlar bir araya gelmiş, gençler de ayrı bir köşeye çekilmişlerdir. Genç kızlar arasında nişanlı veya sözlü olanlar daha özel haklara sahiptirler, çünkü onlar misafirdir. Onların bütün istekleri yerine getirildiği gibi onlara fazla iş de gördürülmez.

Oturdukları yerde birbirlerine mâni koşup cevap isteme, eğlencelerin başka bir faslıdır. Söylenilen mâniye cevap veremeyene uygun bir ceza verirler. Bu cezalar arasında, ortada oynatmak, hazır bulunanları başka bir gece evine davet etmek gibi farklı cezalar da vardır.

Söylenen mâniler kızların ve gelinlerin o günlerdeki hislerini de dile getirebilir. Mâniler arasında cinaslı olanlara da rastlanır. Bu arada şeker, keten helvası veya çerez de satılır. Cevap veremeyen aynı şeyleri karşı tarafa geri verir. İşte bu mânilerden birkaçı:

Mâniye melez derler,
Dillerde çerez derler,
Eşinden ayrılana
Yana yana gez derler.

Zalim kasap elinden
Ne çeker dertli koyun.
Bu sevdıyla ölürsem
Adımı Dertli koyun.

Nişanlısı askerde olan genç kız, biraz da hasretten olsa gerek, üzgün olarak şu mâniyi söyler:

Mâni benim ezberim,
Kan ağlıyor gözlerim,
Ben o yârın yolunu
Ölene dek beklerim.

Bu mâninin arkasına bir cinaslı mâni eklenir:

Gam zedeler gam zedeler,
Gam vurur gam zedeler,

Sinemi hakkâk delemes,
Delerse gamze deler.

Hekim isen bak nabzım,
Cerrah isen yara sar.
Beni kimse asamaz,
Asar ise yâr asar.

Madem çoban değilsin,
Ardındaki sürü ne?
Beni yârdan ayıran
Sürüm sürüm sürüne.

Toplantılarda tel helvası çekmek bir gelenektir, onsuz olamaz. Helvanın çekilmesi de farklı şekillerde görülür. Ağda hâline getirilmiş şeker büyük bir tepsiyle getirilir. Tepside bol miktarda un da vardır. Genç kızlar tepsinin etrafına dizilirler. Ağda hâlindeki şeker kızlar tarafından hem kendilerine doğru çekilir, hem de sağ yanında bulunana doğru gönderilir. Uzun uzun uğraşmalardan sonra tel tel olanşeker artık son şeklini almış olur. Kesilip soğuması beklenir, sonra da dağıtılır. Gerek tel helvası çekilirken, gerek helva yenilirken kızlar birbirlerine mâni satarlar, bilmece sorarlar:

Bayramda gelmez misin?
Sen beni sevmez misin?
Eller güzel oynarken
Sevdiğim gelmez misin?

Cam ardından bakarsın,
Yüreğimi yakarsın,
Çok nazlanma güzelim
Bir gün sen de bıgarsın.

Bu eğlenceler arasında bilmecelelere de yer verildiğini söylemiştik. Aşağıda, Erzurum'da söylenen bu tür bilmecelelerden birkaç örnek verilmiştir:

Yüzü gözü karışık,
Beylerle çok barışık. (kaymak)

Üstü çayır biçerem,
Altı göze içerem. (koyun)

Ortadan yanar,
Ganadından gan damlar,
Canlılar oturur,
Cansızlar oynar. (semaver, bardak, çay)

Yuvarlandı yumak oldu,
Bize geldi konak oldu. (çadır)

Keser sapı, kel kitabı,
Beş dalı var, beş budağı. (el)
Sorulan bilmeceye cevap verilmekte gecikilirse, karşı tarafı alaya almak için kafiyeli sözlerle laf atılır:
Diyemedin diyemedin,
Peynir ekmek yiyemedin.
Ben binerem gırata,
Sen binersin gurtlu eşşeğe.

Ben bütün dünyayı gezerem.
Kâbe hurmalarını yer, gezerem,
Sen daha kurtlu eşşeğin
Kurtlarını temizleyemezsin.

Cevabın verilmemesi hâlinde, bu takılmadan sonra cevap söylenir ve bir başka bilmeceye geçilir. Tel helvalarını alan kızlar iki grup hâlinde ayrılırlar. Bunlar yine mâni söyleyecek ve birbirlerini mat edeceklerdir. Grup içinden biri mâniye başlayınca öbür gruptan biri mutlaka cevap vermelidir. Cevap veremeyen elindeki helvayı karşı gruba verir. Bu mâniler daha çok sevda ve sevgili üzerine söylenir:

Karşıya kaban derler,
Ökçeye taban derler,
Kız hatırın kalmasın
Nişanlın çoban derler.

Karşı kabansız olmaz,
Ökçe tabansız olmaz,
Niye hatırım kalsın
Sürü çobansız olmaz.

Ufacık iğnesine,
Mailim cilvesine,
Benimki hasil oldu
Darısı cümlesine.

Ufacık iğne lazım,
Bana bir cilve lazım,
Benim muradım oldu
Gerisi neyme lazım.

Çoban koyun kimindir?
Say görüm niçe bindir,
Benim meylim sendedir
De görüm meylin kimdir?

Çoban boyuna gider,
Bakar boyuna gider,
Çobanın hak toklusu
Nişan toyuna gider.

Genç kızlar, yeni gelinler ve diğer kadınlar geç vakte kadar eğlenmeye devam ederler. Çocuğunun uykusu gelen gelinler, sahur için hazırlık yapması gerekenler erken de kalkabilirler. Böylece bir Ramazan gecesi daha şen şakrak bir hava içinde geçirilmiş olur.

KAYNAK

Sakaoğlu, S. (1985). *Görgü ansiklopedisi*. (Tercüman gazetesi ek fasikülleri). 153-155. İstanbul.

Not: Metin Onat'ın notlarından da yararlanılmıştır. Sakaoğlu 1985: 153-155.

RAMAZAN HAMAMI

Saim SAKAOĞLU

Bu kutsal ayın geceleri hamamlar, açısından da farklılık göstermektedir.

Ramazân'da gündüzleri oruçlu olduğu için pek hamama gidilmez; hatta bazı hamamcılar bu ayda işlerini tatil ederlerdi. Ancak, açık olan hamamların gece safaları da pek renkli geçmektedir.

Kadınlar topluca hamama giderler. Bu gidişler âdeti iki ayrı zaman diliminde olur, bir grup teravihten sonra gidip sahura kadar kalır; ikinci grup ise evinde sahurunu erkenden yiyip sabah namazına kadar hamamda kalır.

Ramazân'ın idrak edildiği mevsime göre bohçaların içine çeşitli meyveler, yiyecekler konulur, bütün bu yiyecekler, hamam içinde, güle oynaya yenilir, hoşça vakit geçirilirdi.

Erkek hamamları da sabaha kadar açık olur. Erkeklerin kadınlar gibi kurna kapma âdetleri olmadığı için daha rahat yıkanırlandı. Ramazân'da, iftar sonundan sabah ezanına kadar her saatte hamama giden erkeğe rastlanırdı. Erkek hamamlarının Ramazan gecelerindeki havası kadın hamamlarınınki kadar renkli olduğu söylenmemektedir.

Örneğin Sivas'ta yıllar boyu gördüğümüz bu hamamların bugün aynı rağbeti gördüğünü söyleyemeyiz. Değişen şartlar, âdetlerde de bazı değişikliklere yol açmıştır (Necdet Buluz'un notlarından yararlanılmıştır).

KAYNAKLAR

Sakaoğlu, S. (1985). *Görgü ansiklopedisi*. (Tercüman gazetesi ek fasikülleri). 155. İstanbul.

ŞİVLİLİK

Saim SAKAOĞLU

Üç Aylar diye bilinen, üçüncüsü daha çok ibadetle geçirilen, *Recep*, *Şaban* ve *Ramazan* «ın Müslüman Türkler arasında özel bir yeri vardır. Bunlardan ilk ikisinin adı İlk Namaz ve *Orta Namaz* olarak da

bilinir. Kandillerin sık sık idrak edildiği, yardımlaşmanın fazlaştığı bu ayların kendilerine has âdetleri de vardır. Bugün bunların bir bölümü unutulup gitmiştir. *Şivlilik* de bunlardan biridir.

Şivlilik, İlk Namaz ayının ilk perşembe günü, çocukların ellerindeki torbalarla kapı kapı dolaşıp kuru ve kabuklu yiyecekleri toplamalarının adıdır. Bu küçük tören yalnız Konya ilimizde yaşanılmaktadır. Günümüzde âdetta yeni bir atılımla canlanmış gibidir. Ayrıca şunu da hemen ifade ekleyelim ki, bu sadece bir kuru yiyecek toplama olayı değildir; günlerden beri devam eden bir birikimin, bir hazırlığın son noktasıdır.

İlk Namaz (*Recep*) ayından önce *Cemaziyelâhir* ayı gelir. Daha bu aya girmeden, yani İlk Namaz'a bir aydan daha fazla bir zaman varken evlerde hazırlıklara başlanılır. Bu hazırlıklar, yaşları sekiz ondan on sekiz yirmiyeye kadar olan çocuk ve gençlerin hazırlıklarıdır. Bugün ise yaş sınırı 10-12'ye kadar inmiştir. Bir ay boyunca her gece artan bir heyecanla devam edecek olan eğlenceler, trampetlerin çalınması, kavalların ötürülmesiyle başlayacaktır. Ancak, Üç Aylar'ın huzur verici havasını dört gözle bekleyen yaşlıların bile daha farkına varamadıkları bu günleri, çocuklar nereden ve nasıl öğrenirler? İşte bunu çözmek pek de kolay değildir. Âdetta, onlar bilinmeyen bir gücün ikazı ile o günleri hatırlamaktadırlar.

Geceler boyu devam edecek olan bu eğlencelerin ışık unsurunu da fenerler oluşturacaktır. Babalarından, annelerinden koparabildikleri paralarla çarşıya koşan çocuklar renkli fenerlerden alırlardı. Konya'nın Laren-de Caddesi üzerinde oturan ve elekçilik, kalburculuk, davulculuk, demircilik vb. uğraşanlar trampet de yaparlardı. Ancak satışlarını Bulgur Tekkesi civarında yürütürlerdi. Fenerler ise, Aziziye ve Kapu Camilerinin arasında yer alan Attarlar Çarşısı'nda satılırdı. İşte buralara gidenler, trampet ve kavaldan başka, renk renk fenerleri de alırlardı. Fenerler önceleri mahallenin gençleri tarafından yapılırdı. Yarım veya bir tabaka "eser-i cedit" kâğıdı alınır, üzerine renk renk boyalarla çeşitli çizgiler, resimler ve şekiller çizilirdi. Özellikle; at, eli kılıç tutan ata binmiş bir kahraman, mesela Şah İsmail, Âşık Kerem resimleri yapılırdı. Fenerlerin tamamlanması gençlerin oldukça fazla zamanını alırdı. Daha sonraki yıllarda İstanbul'dan hazır fenerler gelmeye başlamıştır. Bu

fenerlerin çok çeşitli şekilleri ve onlara göre de adları vardı: *Karpuz*, *kırmalı*, *davul*, *sünme*, *kuyruklu*, vb.

Fenerlerde kullanılacak mumlar ise iç yağından yapılırdı. Bunların dipleri kırmızı veya yeşile boyanır, dükkânların önünde sergilenirdi. Daha sonra ispermeçet mumu kullanılmağa başlanmıştır. Babalar, çocuklarına fener alırken yeterince de mum alırlardı. Hatta Şivlilik gününün gecesi, *Regâib Kandili* olduğu için, mahallenin camii veya mescidine de yeterince mum hediye edilirdi.

Haftalardır devam eden gece eğlenceleri, akşam yemeğinin hızlıca yenilip el ve ağız temizliği bile yapılmadan sokağa çıkılmasıyla başlardı. Eski saat sistemimize göre de dörde, beşe kadar devam ederdi ki bu, günümüzde güneşin batmasından dört beş saat sonrasına denk gelmektedir.

Kandil yaklaştıkça fenerlerin sayısı, kaval ve trampetlerin gürültüsü artardı. Fenerler, sokağın iki duvarı veya kapılara çakılmış iki çivi arasına gerilmiş iplere asılırdı. Hafifçe esen bir rüzgâr onları sallar, iyi bağlanmamış fenerleri yere düşürürdü. Evinden fırlayan her çocuk elindeki feneri ipe asar, keyfine bakardı. Kaval ve trampet çalanlar ise fener taşımazlardı.

Bu şekilde eğlenceler devam ederken uzaktan birtakım sesler işitilirdi. Bu, *baskın* için gelen yakın veya uzak bir mahallenin gençlerinin çıkardığı seslerdi. Aslında *baskına* sessizce gelmek esastı. Ancak, mahalleler, kendilerine gelebilecek tehlikelere karşı önlem alır, köşe başlarına gözcüler koyarlardı. Pek çok mahallede sokakar yeterince aydınlatılmadığından felenleri seçmek pek de kolay olmazdı. Aslında *baskına* gelecek olanlar da normal hâllerini gizleyerek, oradan geçen bir yolcu gibi görünmeye çalışırlardı. *Baskına* uğrayan mahalle hazırlıksız yakalanmışsa, ipteki fenerleri koparıp yerlere atılır, cayır cayır yanardı. Bazı hâllerde, fenerler ve trampetler ganimet olarak alınırdı. Gelenlerin maksatlarından biri de böyle anların heyecanını yaşayabilmektir. Fakat çocukların tehlikeli anlarında yanlarında olan, yaşları neredeyse yirmiyeye ulaşan ağabeylerinin karşı koymasıyla iki mahalle arasında esaslı bir kavga başlardı. Bu arada yükselen, "Vurun üleen" sesleri çatışmayı kızdırırdı. Sopaların, copların, lobutların, direklerin, dikmelerin, hatta koca koca kerestelerin havada uçuştuğu görülürdü. Kama ve bıçakların işin içine girdiği geceler bile olurdu. Bu arada kırılan, derileri yırtılan trampetler de ortalarda savrulurdu.

Geceler böylece geçip giderken *Recep* ayının ilk perşembe gecesine gelinirdi. O gece *Regaip Kandili* olduğu için, mahalle camii veya mescidinde *Mevlid-i Şerif* kıraat edilirdi. Babalar, ikinci ile akşam arası kabristana gider, ölülerinin ruhlarına *Fatiha* gönderirlerdi.

O günün sabahı, çocukların haftalardan beri beklediği şivlilik toplamaya çıkılacak sabahdır. Elleri, günlerce

önce hazırlanmış torbalar olduğu hâlde sokağa çıkılmış ve birer ikişer gelenlerle bir kalabalık oluşturulmuştur. Bu torbaların bazıları boyunlara asılır, bazılarının ise ağızları büzülürdü. Çocuklar, ellerinde torbaları, ağızlarında aşağıdaki sözler, kapı kapı dolaşır, torbalarını doldururlardı.

Şivlii şivli şişirmiş,

Ergen oğlan bişirmiş,

İki çörek bir börek,

Bize namazlık gerek.

Şivlilik...

İkinci mısraın, *Erken kalkan bişirmiş* şeklinde söylendiği de olurdu.

Çocuklara daha çok kuru üzüm, leblebi, incir, iğde vb. verilirdi. Kâğıtlı şeker verenler de olurdu. Kandil günü yaklaşırken çarşı, bu yiyecekleri satan sergilerle dolar, hakiki bir yiyecek panayırı hâlini alırdı.

Çocukların dolaşmaları öğleden sonraya kadar devam ederdi. Dolaşmaya yakın komşulardan başlanır, uzak semtlere kadar gidilirdi. Bu dolaşma, bazen çocukların yorulmaları, torbalarının dolması ile daha da erken bitebilirdi. Acıkma söz konusu olmazdı, çünkü toplananların bir bölümü dolaşma sırasında yenilirdi.

O sabahın büyükler açısından taşıdığı değer ise daha başka olurdu. Hemen her evde, *bişi* adı verilen bir hamur yiyeceği yapılır, kendine has helvası ile dağıtıldı. *Bişi* on beş santimetre çapında, içine bazen herhangi bir maddenin konulmadığı yağlı bir börek çeşidi olup *şebiti* adı verilen yufkanın içine sarılırdı. *Bişinin* yapımı sırasında, pek alışık olunmadığı için zeytinyağı yerine şırlan yağ/şırlağan (susam yağı) kullanılırdı. Pekmeze yapılan un helvasının tadı ise bir başka olurdu. *Bişi* ve helva, yakın komşu ve akrabalarından bilhassa fakir olanlara dağıtıldı.

Bişi, mutlaka perşembe günü pişirilip dağıtıldı, yapılması ve dağıtılması geciktirilmezdi. Bunun için Konya'da şöyle bir atasözü vardır: *Namaz geçtikten sonra şırlağan yağını başına dök*. Bu söz tam zamanında yapılmayıp geciktirilmiş olan işler için de kullanılır.

Manisa'da İlk Namaz adıyla bilinen eğlence de, bir bölümüyle yukarıda anlattıklarımıza benzemektedir. *Regaip Kandili*'ne bir hafta kala dükkânların önlerinde değişik yiyecek ve oyuncaklar sergilenmeye başlanırdı. Bunlar arasında susamlı helvalar, irili ufaklı rengârenk kâğıt fenerler, maytap ve mantarlar baş sırayı alırdı. Bunların satışı için '*Namazlık*' diye bağırlır, satışa çıkarıldıkları duyurulurdu. Çocuklar, gençler ve hatta orta yaşlılar sokaklara çıkar, kümeler hâlinde maytap atar, mantar patlatır, fener yakarlardı. Bazıları ise yerinde duramaz, değişik sokaklara giderlerdi. Gece geç vakte kadar devam eden bu eğlenceler arasında türbelere de gidilir, dedelere mum yakılırdı. Ertesi sabah türbe pencerele-

rinde kalın bir mum tabakası birikmiş olurdu. Akşam erkenden uyuyakalan çocuklar, ertesi sabah arta kalan üç beş mantarı patlatır, yarım kalan geceyi tamamlardı.

Bazı Manisalılara göre, bu eğlenceler, dinî bir hüviyetten daha çok millî bir hüviyet taşımaktadır. Çünkü Manisa'nın Saruhan Bey tarafından Bizanslılardan 1313'te alınması, *Regaip Gecesi* gerçekleştirilmiştir. Horozköy adı verilen yerde düşman mağlup edilmiş ve orada İlk Namaz ile *Regaip Kandili*'ni birleştirip böyle bir eğlenceyi gelenekleri arasına almışlardır.

Ancak son yıllarda görülen şekil, dinî havanın ağır bastığını göstermektedir. Zaman, bu geleneğimize bazı yenilikleri de getirmiştir. Önceleri nişanlı kızlara, *Regaip Kandilleri*'nde aynalı helva, şeker, çerez, fener, çıtır pıtır götürülürken zamanımızda küpe, bilezik gibi mücevherat da katılmıştır.

KAYNAKLAR

Ataman, M. (1960). Konya'da üçaylarda tekrarlanan gelenek: şivlilik. *Türk Folklor Araştırmaları*, 6 (127), Şubat, 2089-2090.

Baştaç, N. F. (1936). Namaz ve şivlilik. *Konya*, 1 (1), Eylül, 51-54.

Sakaoğlu, S. (1985). *Görgü ansiklopedisi*. (Tercüman gazetesi ek fasikülleri). 137-138. İstanbul.

Tansuğ, S. (1984). Manisa'da Regaip Kandili. *Türk Folkloru*, 5 (57), Nisan, 3/5.

ARAFALIK

Saim SAKAOĞLU

Sözlük anlamıyla, dini bayramların başlamasından bir önceki güne verilen *arife* kelimesinden bozulan *arafa*'dan türeyen *arafalık*'ın Erzurum'da özel bir anlamı vardır. *Arafalık*, çocukların arife günü kapı kapı dolaşarak kuru yemiş cinsinden yiyecekleri toplamalarına verilen addır. Günümüzde de yaşamakta olan bir geleneğimiz ise de, son yirmi yılda, onda da bazı değişmeler ve gerilemeler olmuştur.

Arife günü, bayram hazırlığı yapan anne, bayram alışverişi yapan baba gibi çocukların da vazifeleri vardır: *Arafalık toplamak*. Onların, günlerdir beklediği, bu kapı kapı dolaşmadır. Bu gün, onlar için bir gün önce gelmiş bayram gibidir.

Anneler, daha önce dikip hazırladıkları bez torbaları çocuklarına verirler. Bazı çocuklar böyle lüks bir torba taşımak yerine kesekâğıdını da tercih edebilir.

Kapısına çocukların geleceği aileler de, birkaç gün öncesinden kabuklu fındık, kabuklu fıstık cinsinden yiyecekleri almış, evlerine koymuşlardır. Bayram yaklaştıkça *dükkânların önünde de arafalık için bu tür yiyeceklerin çokça sergilendiği görülmeye başlanır. Hatta bayramın ilk işaretleri bunlardır diyebiliriz.*

Arife günü öğleden sonra bayramlık elbiselerini giyen çocuklar, toplu olarak dolaşmağa başlarlar. Hiçbir kapıyı atlamadan arafalık isterler. Kapının açılması hâlinde, hep bir ağızdan, 'Abla, arafalığam [arafalığı] ver' cümlesini söylerler. Bu ifade yıllardan beri değişmeden söylenegelmiştir.

Açılan kapılarda ne verilerse rıza gösterilir, itiraz edilmez. Açılmayan kapı önlerinde biraz mahzunca beklendikten sonra bir başka kapı için oradan ayrılırlar. *Arafalık* vermeyen evlere hoş olmayan sözlerin söylenmesi yanında, 'Niye vermirsiz [vermiyorsunuz], evize [evinize] baba mı değmiş?' şeklinde kabul edilebilir itirazlarda da bulunurlar. Böylece neşe içinde akşama kadar dolaşılır ve torbalar doldurulur.

Günümüzde *arafalık* toplamaya çıkan çocuk sayısı azalmıştır. Bunlar da, daha çok fakir çocukları ile bu işi merak için yapan hâli vakti yerinde olan ailelerin çocuklarıdır. Ellerindekileri ise birer naylon poşettir. (Sakaoğlu 1985: 138-139).

KAYNAKLAR

Sakaoğlu, S. (1985). *Görgü ansiklopedisi. (Tercüman gazetesi ek fasikülleri)*. 138-139. İstanbul.

KURBAN BAYRAMI GELENEKLERİ

Saim SAKAOĞLU

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğü, bayram kelimesine üç ayrı anlam yüklemiştir. Bunlardan ilki en yaygın olanı ve anlamı tam olarak karşılayandır: *Millî veya dinî bakımdan önemi olan ve kutlanan gün veya günler* (Türkçe Sözlük 2011: 288). Bu günlerin ayrı birer değeri vardır ve millet olarak zevk, sevinç ve heyecanla kutlanır. Kelimenin ilk şeklini *ba ram* olduğunu Kâşgarlı Mahmud'un *Divânü Lugâti't-Türk* adlı eserinden öğreniyoruz. Oradaki anlamları; *halk arasında sevinç ve gülüşme, sevinç ve piknik, eğlence* olarak verilmektedir. Bayramın Türklere resmiyet kazanması ise Fatih devrine rastlamaktadır. Bu devirde Osmanlı padişahları bayram namazını kılmak için alaylar hâlinde selâtin camilerinden birine giderlermiş. Aynı devirlerde memurlar âmirlerini ziyaret ederlermiş. Ancak büyük masraf gerektiren bu törenler 1845 yılından sonra kaldırılmıştır.

Kurban Bayramı Öncesi Yapılan Hazırlıklar: Evin erkeği kurban için gerekli olan hayvanın seçimi, alım işi için haftalar öncesi nasıl pazar yerlerini dolaşırsa, evin hanımı da evinin temizliğine bayramdan birkaç hafta önce başlar. Bu temizliğin başında çamaşırların yıkanması gelirdi. Birkaç hafta önce evde bulunan minderlerin, yatakların yüzleri yıkanır, ütülenir. Daha sonra evin içi ve dışı temizlenir, boyanır. Kerpiçten yapılan evler badanalınır, diğer işleri yapılır. Öbür yandan da evin sökülür, yıkılan yerleri onarılır. Evin camları, kapıları tekrar tekrar silinir. Evin içerisinde olan düzensiz eşyalar yerli yerine konulur. Bayramdan bir gün öncesinde evde çeşitli tatlılar yapılır. Bu arada bayram günü gelecek misafirlere ikram edilmek üzere yemekler hazırlanır (keşkek, börek, pilav vb.).

Bayram günü için bütün aileye bayramlık alınması geleneklerimiz arasındadır. En büyükten en küçüğe kadar herkes o gün yeni elbiselerini, yeni ayakkabılarını giyer. Böylece yüzdeki neşeye dış görünüşün ifadesi olan kıyafetler de eklenmiş olur. Ancak bu aşamada her aile kendi bütçesini de göz önünde bulundurur, giyim kuşam işini ona göre belirlerdi. Bu konuda çocukların önceliği olurdu, büyükler önceki bayramlarda giyip kuşandıklarıyla da idare ederlerdi.

Bayramın yaklaşması ile birlikte; *Bayramınız kutlu olsun, Lâilahaillallah, Allahüekber* gibi sözlerle cami minarelerinin arası mahya adı verilen yazılarla süslenir. Bu arada şehrin önemli caddeleri de özel olarak aydınlatılırdı. Arife gününden başlanarak bayramın son günü-

ne kadar minareler de akşam namazından başlanarak aydınlatılırdı.

Niçin Kurban keserez? Eskiden beri Tanrı'ya kurban armağan edildiği bilinen bir gerçektir. Ancak eski çağlarda hayvanların yanında insanların da kurban edildiği bir gerçektir. Bu, Mısır'da Nil nehrine, Danimarka'da göle atılan şehrin en güzel kızıdır.

Yine evlerimizi süsleyen, kurban bayramlarında gelen kartlarda gördüğümüz bir tablo vardır. Hz. İsmail'in, babası Hz. İbrahim tarafından kurban edilişi... İşte İslâm âleminde kurbanın asıl sebebi bu hadisedir. Bilindiği gibi baba, oğlu Hz. İsmail'i kurban kesmek isterken, Allah tarafından koç gönderilmiştir. Böylece insanların yerine hayvanların kurban kesilmesi gerçekleşmiştir. Kurban kimin adına kesilmişse onun öbür dünyada sırat köprüsünü geçmede at görevini göreceğini çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz.

Kurban Bayramı'nın Zamanı: Kurban Bayramı Hicri aylardan Zilhiccenin onuncu günü başlar ve dört gün devam eder. Ancak bunlardan 1, 2 ve 3. günlerde kurban kesilebilir, (İmam Şafi'ye göre 4. günü de kesilebilir.) Şehirlerde bayram namazı kılınan yerlerde, kurban namazdan sonra kesilir. Namazın kılınmadığı göçebe toplumlarda bayram gününün fecrinden sonra kesilir.

Kurbanlığın Seçilmesi: Kurban Bayramına bir hafta kala şehir merkezlerinde, büyük ve küçükbaş hayvanların sayılarının arttığı görülür. O günlerde mal sahipleri besledikleri hayvanları belediyelerin uygun gördüğü meydanlara getirirler. Hayvanların asıl sahibinin yanında, çoban veya evin çocuklarından birisi de malın başında olur. Böylece satım sırasında mal sahibi pazarlık yaparken, yardımcısı hayvanların diğer sürülere karışmasını önler. Kurban kesecek olan insan alacağı hayvanın kurbanın şartlarına uymasına dikkat etmelidir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Kurbanlık, yalnız, koyun, keçi, sığır ve deveden kesilebilir. (Günümüzde Anadolu'da deve pek kesilmemekte olup, daha çok keçi (Akdeniz bölgesi), koyun (Doğu, Güneydoğu, Orta Anadolu, Ege), sığır (bölgelere göre az çok olmak kaydıyla bütün Türkiye'de) kesilmektedir. Bunların dışındaki hayvanlardan kurban kesilmesi dinimize göre uygun değildir.

2. Koyun ve keçinin bir yaşını bitirmiş olmaları gerekir. Gösterişi bu ölçüye uyan altı aylık ve daha büyükleri de kesilebilir.

3. Koyun ve keçi bir kişi için kurban olabilir. Oysa deve ve sığır yedi kişiye kadar ortak kesilebilir.

4. Hayvan, şaşı, topal, kör veya bir uzvu eksik olmamalıdır.

Bu hususlara uyan hayvan bayramdan birkaç gün öncel alınır. Böylece kurbanlık evde beslenmiş olur. Ancak -özellikle günümüzde- apartman hayatı yaşayan ailele-

rin kurbanlığı, bayramın birinci, ikinci günü aldığı gözlenmektedir. Çünkü hayvanın konunabileceği yerler pek yoktur. Ancak küçük kasabalarda hayvanın bağlanabileceği yerler olduğu için bayramın birkaç gün önceden alınabilir.

Kurbanlığın seçiminde pazarlığın yapılması gelenek hâlini almıştır. Mal sahibinin yanına gelindiğinden selâm verilip hayırlı alışveriş dileğinde bulunulduktan sonra, alıcı hayvanlardan birini seçer. Hayvanın omzundan tutulduktan sonra iki kişi fiyat konusunda el ele tutuşurlar (tokalaşırlar). Mal sahibi hayvanın fiyatını söylemesinden sonra alıcı verebileceği, veya evinden çıkarken belirlediği miktarı önerir. Eğer anlaşılması zor olursa, diğer satıcı ve müşteriler araya girerek fiyat üzerinde uzlaşmayı sağlamaya çalışırlar. Ancak hem alıcının, hem de satıcının birbirini kandırmaması gerektiğinden alışverişte adaletli olmaya çalışılır.

Pazar yerinden alınan hayvanlar arabalara yüklenerek evlere getirilir. Hayvan eve getirilince önüne su, tuz ile ot ve saman, benzeri yiyecekler konulur. Daha sonra hafifçe yıkanır, temizlenir, hatta bazı bölgelerde kına bile yakılır (Kandıra). Ancak günümüzde bu konulara pek dikkat edilmemektedir. Kurbanlık evde kaldığı süre içerisinde çok iyi korunmalı, acıtmamalı, aç ve susuz bırakmamalıdır.

Kurbanın Kesimi: Yukarıda kurbanın kesiminin bayramın ilk üç gününde yapılabileceğini belirtmiştik. Ancak günümüzde hayvanın daha çok ilk gün kesildiği gözden kaçmamaktadır. Çünkü hem onun bakımı hem de evlerdeki telaşının bir an önce giderilmesi gerekmektedir. Bayram namazından çıkan cemaat camiin avlusunda bayramlaşırlar. Daha sonra herkes evine gider. Eve gelen erkekler ilk defa evin büyüğülerinin ellerini öperler. Bunlar; anne, baba ve yakın akrabalarıdır. Daha sonra küçüklerle bayramlaşırlar. Hanımların hazırladığı kahvaltı yapıldıktan sonra kurbanlık kesime hazır hâle getirilir. Fakat bazı bölgelerde yukarıda bahsettiğimiz kahvaltının kurban etiyle, özellikle ciğerle yapıldığı görülmektedir (Kandıra, Ege). Yine bazı bölgelerde bayram namazından sonra silah atılmaktadır. Böylece namazın bittiği, camiden çıkıldığı evlere haber verilmektedir (Çırakman köyü). Bazı bölgelerde ise namazdan sonra davul çalınmaktadır.

Namazdan çıkan cemaatten kurban kesmesini bilmeyenler, bu işi yapanlara, 'Bizim kurbanı bir kesiverin' derler. Bu kişi kurban duasını bilen ve hayvanı kesim sırasında fazla incitmeyecek olan kasaplardır, hocalardır. Kurban bıçağı kurban sahibi tarafından önceden hazırlanır. Bunun yanında kasap de kendi bıçağını yanında getirebilir. Kasabın gelmesi ile birlikte hayvan bağlandığı yerden alınarak kesileceği yere getirilir. Orada hayvana tekrar, tuz ve su verilir. Kurbanlık daha sonra kibleye karşı yatırılır. Eğer kesilecek olan hayvan sigırsa mutlaka üç ayağı bağlanır. Bazı yerlerde küçük-

baş hayvanların bağlamadığı da görülürdü. Kurbanlık yere yatırıldıktan sonra besmele çekilir, dua okunur ve *Bismillah, Allahüekber* denilerek kurban kesilme işlemine başlanılır. Kurbanlığın ruhunun çıkmasından sonra arka ayaklarındaki kemiklerin arasında açılan bir delikten hava üflenir (şişirilir). Bu işlem nefesle olduğu gibi pompa ile de yapılmaktadır. Şişen hayvanın derisi çok seri bir şekilde yüzülür; parçalanır, pay edilir. Bu arada tepsilere konan etin üzerindeki kıl vb. tekrar temizlenir. Hayvanın kanının aktığı çukurdaki kandan küçük çocukların alınlarına sürülür. Geriye kalanların üzeri örtülür. Anadolu'da kurbanın kemiklerine varıncaya kadar hiçbir bölümünün (işkembe, kan, kemik vb.) ayak altında kalıp çiğnenmesi iyi sayılmaz. Bu sebepten özellikle küçük yerleşim merkezlerinde bu tür artıklar toprağa gömülmektedir.

Kurbanın derisinin yüzülmesi sırasında kurbanın kesildiği yere gelenler mutlaka, "Kurbanınız yağlı olsun" demelidirler. Bu dilekte bulunulmaması halkımız arasında pek hoş karşılanmaz. Kurbanı kasap, hoca veya bu işi becerebilen birisi yüzmüşse ona eskiden çeşitli hediyeler ve et verilmekte idi. Günümüzde ise hediye yerini para almıştır.

Kurbanın kesiminden sonra kurban sahibi iki rekât namaz kılar. Bu arada yüzülen derinin hemen anında tuzlanmasına dikkat edilmektedir. Kesilen hayvanın eti üçe ayrılır. Bunlardan birisi fakirlere verilir, ikincisi ailenin kendisininindir, sonuncusu ise eş, dost ile yemek içindir. Fakat Kurban Bayramı'nda fakir aileler de 'Evde bir kan aksın; çorumuz çocuğumuz elin eline bakmasın' düşüncesiyle kurban kesmektedirler. Bu sebepten bazı evlerde, kesimden sonra kavurma yapılmaktadır. Her aileden bir kişi diğer komşuları, 'Buyurun bizim kavurmayı yiyelim' diyerek eve davet eder (Mersin). Yemekten sonra sofraya dua okunur. 'Âmin' denildikten, Fatihalar okunduktan sonra evden ayrılır.

Ziyaretler: Bayramların asıl amacı ayrı evlerde yaşayan büyükleri, akrabaları ve yakınları ziyaret etmek, küsleri barıştırmak, insanların birbirleriyle daha çok kaynaşmasını sağlamaktır. Bunun için öncelikle her yaşta çocuklar anne ve babalarını ziyaret etmelidirler. Küçükler büyüklerin ellerini öperler. Onların hayır dualarını alırlar. Bu arada büyüklere bazı hediyelerin götürülmesi de olumlu karşılanır. Böylece onlar, özellikle yataktan kalkamayacak durumda olanlar hem sevindirilirler, hem de ata, küçük de olsa çocuğuna bir hediye almış olur. Dede ve nineler ise çocuklarına, gelinlerine dua ederlerken, torunlarına da para, şeker gibi hediyeler verirler.

Anne ve babanın ziyaretinden sonra diğer yakın akrabalar ve komşular tek tek dolaşarak bayramlaşırlar. Bu arada büyükler, eğer küs varsa onları barıştırlar. Özellikle Bilhassa anne ve babasının rızası olmadan evlenen kızlar, damatlar, bayramlarda barışmak için büyüklerinin yanına giderler. Bazı bölgelerimizde ziyaretin karşı-

lığının iade edilmesine rağmen (Erzurum), birçok yerde bu geleneğe pek uyulmamaktadır.

Bunların dışında bayram günleri mezarlıklar ailece toplu hâlde ziyaret edilir, ölenlerin ruhlarına Fatiha okunur. Ailede huzursuzluk, hastalık vb. varsa ziyaret yerleri ziyaret edilir. Buralarda da dua edilir, Cenab-ı Allah'tan çeşitli dileklerde bulunulur.

Bazı bölgelerimizde ise çocuklar bayramdan bir gün önce yani arife günü mahallenin bütün evlerini ziyaret ederler ve ev sahiplerinden *arafalık* isterler. Eskiden çocuklara şeker, leblebi, fıstık, fındık vb. verilirken günümüzde bunların yerini para almıştır (Erzurum).

Eğlence Yerleri: Bugün büyük ölçüde kaybolmasına karşılık eski bayramlarda, ilin veya ilçenin belirli bölgelerinde eğlence yerleri kurulmaktaydı. Buralarda; tuluat tiyatroları, hokkabazlar, ip cambazları gösteriler yaparlarken, atlıkarınca, at ve eşeğe binme gibi diğer eğlenceler de yaygın gelenekler arasındaydı. Özellikle eski İstanbul'da bayram eğlenceleri bu şekilde yapılmaktaydı. Bunun dışında bu yerlerde tıpkı Hıdrellez eğlencelerinde olduğu gibi genç kız ve erkekler birbirlerini tanıma fırsatını yakalar, karşılıklı mâniler söylenir, esans ve mendiller alınır verilir. Örnek olması bakımından aşağıda bayram yerine gelen bir gence kızlar tarafından söylenen bir mâniyi alıyoruz:

Mandıracı su katar

Ekşi ayrana,

Hoş geldin bre Hüseyin

Bizim bayrama.

Anadolu'nun birçok yerinde oğlan tarafı kız evine (eğer nişanlı ise) koç gönderir. Nişanlının evine gidecek olan koç önceden süslenir, boynuzları arasına çeşitli hediyeler takılır. Süslenen koç, daha sonra oğlan evinin ileri gelenleri tarafından kız evine götürülür. Bu arada koçla beraber götürülenler arasında bazı ziyet eşyaları da vardır. Koç veya başka bir bayram hediyesinin götürülmemesi toplumumuzda hoş karşılanmaz, onun için oğlan evinin mutlaka bir şeyler alması gerekmektedir. Buna uyulmaması hâlinde nişanlılar arasında ayrılmaya kadar varabilecek kırgınlıklar ortaya çıkabilir.

Bunların dışında tekniğin ilerlemesi ile birlikte günümüzde bayramlaşma âdetlerinde de yavaş yavaş değişmeler görülmektedir. Gurbetteki evlâtlar, bayram namazından sonra anne, baba ve diğer yakınlarını telefonla arayarak bayramlaşmaktadırlar. Telefonun dışında telgraf ve bayram kartı ile de karşılıklı olarak bayram kutlamaları yapılmaktadır. Günümüzde gazetelere ilanlar verilerek de bayramlar tebrik edilmektedir. Yeni teknolojik gelişmeler ise bu işi daha da kolaylaştırmıştır. Cep telefonu ile arama veya mesaj gönderme, görünlü telefon ve bilgisayarlar aracılığıyla yüz yüze görüşme konuşma, anında fotoğraf iletme gibi yöntemler

eskinin daha renkli ve samimi olan tebriklerinin yerini almaktadır. Ancak son yılların bayramlarının âdeta bir yurt içi ve yurt dışı tatil fırsatı olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Balıkesir'de Değişik Bir Bayram Kutlaması: Dinî bayramlarımızın kutlanması, hemen hemen bütün bölgelerimizde benzer şekilde yaşanılır. Bayram hazırlığı, ev temizliği, bayram namazı, büyükleri ziyaret, Kurban Bayramı için kurban kesimi... Bayram sabahı ilk yemeğin yenilişi, misafirlere ikram edilen şeker, tatlı ve şurupların farklı oluşu, ayrıntıda kalan farklılaşmalardır. Ancak, aşağıda anlatacağımız bayram kutlaması, hem çok dar bir bölgede görülmesi, hem de oldukça farklı bir yapıya sahip olması açısından dikkatimizi çekmektedir. Unutulmasın, bu kutlamalar da çoktan tarihin sisli sayfalarına kaldırılmıştır.

Bu bayram kutlaması, Balıkesir ilimizin İvrindi ilçesine bağlı Korucu bucağında yaşanılırdı. Bu farklı bayram kutlaması ilgi çekici sahnelerle dolu olup belki de benzerlerini ülkemizde pek de göremeyeceğimiz bir zenginliğin sergilenmesidir.

Bayramın birinci günü, namazdan sonra, büyük küçük bütün köylü akrabalarını ziyarete giderek bayramlaşırlar. İkinci vakti erkekler mezarlığa giderek belli bir yerde toplanırlar. Aralarındaki hafızlar tarafından birer *Aşır* okunur. Daha sonra herkes yakınlarının mezarı başına giderek birer *Yasin* okur.

Birinci gün gençler bayramlık kıyafetlerini asla giymezler. Bu, ölülerine yas tutmak ve gurbette bulunan yakınlarının yokluğuna üzülmek içindir. İkinci gün başlayan eğlenceler bir hafta, eğer iş zamanı değilse, on gün devam eder.

İkinci gün bütün gençler, bilhassa genç kızlar giyinerek bayram yerinde toplanırlar. Erkekler bir tarafta zeybek oynarlarken kızlar da onlara karşı ortak mâni söylerler. Kızlar önce içlerinden birini ortalarına alırlar, sonra da hep birden ortadaki kızın etrafında dönerek mâni söylerler. Ortadaki kızın kalkıp yerini başka bir kıza bırakması üzerine sıra ona mâni söylemeye gelir. Bu şekilde bütün kızlara birer mâni söylenmiş olur. Hep birlikte âdeta bir koro şeklinde söylenen mânilerden bazılarını aşağıya alıyoruz.

Marhamamı' serdim taşa,

Dolaşalım baştanbaşa,

Seni sevsin oğlan paşa,

Ninni kadının ninni.

Marhamamın ucu düğüm,
Ben ağlarım siyem siyem (için için),
Senin yârin gelecek bugün,
Ninni kadınımin ninni.

Çarşı yolu çamır oldu,
Baklavalardan hamur oldu,
Oğlan paşa gâvur oldu,
Ninni kadınımin ninni.

Marhamamın ucu atlas,
Atlasa iğneler batmaz,
Bem (benim) beyim bensiz yatmaz
Ninni kadınımin ninni.

Sarı çizme aldirayım,
Gümüş nalça vurdurayım,
Ben ağama giydireyim,
Ninni kadınımin ninni.

Çıktım kavak doğrusuna,
Balta vurdum berisine,
Üç güzelin birisine,
Ninni kadınımin ninni.
Bu oyundan sonra bütün kızlar ayakta bir çember oluştururlar ve el çırparak şu mânileri söylerler:
Sokaktan doğdu geçti,
Elini yudu geçti,
Kör olasıca sokak,
Yârime değdi geçti.
Ağam ilvanlı ilvanlı (süslü süslü),
Kızlar edalı sürmeli yârim.

Dut ağacı burulu,
Dibinde suv (su) durulu.
İller yârim dedikçe
Benim boynum burulu.

Ağam ilvanlı ilvanlı,
Kızlar edalı sürmeli yârim.
Dut ağacı dut veri,
Yapracığını kıt veri,

Oğlan küçük kız büyük,
Sarılması tat veri.

Kara kabak kökeni,
Ele bata dikenini,
İşte geldim gidiyon,
Nazlı yârin mekânı.

Bu mâniler söylendikten sonra zekmene ve çinkirik adı verilen ağaç dallarına binilerek eğlencelere devam edilir. Bu oyun, günümüzde tahterevalli adını verdiğimiz oyunun ta kendisidir. Bu arada kaydırak taşı adı verilen oyun da oynanır.

Bunlar ve benzeri oyunlarla akşama kadar eğlenilir.

Üçüncü gün yine aynı yerde toplanan kızlar eğlenmeye devam ederler. Yine ayakta bir çember oluşturup el çırparak şu değişik yapıları söylerler (Bu parçalara da mâni adı verilmektedir.):

Enterim va çiçekli,
Kuşak kuşanmış saçaklı,
Geliyo eli bıçaklı.
Varamam oğlan varamam,
Kollarım nazik saramam.

Bi enterim va kar gibi,
Yeni yakası dar gibi,
Bi oğlan sevdim nar gibi.
Varamam oğlan varamam,
Kollarım nazik saramam.

Bi enterim va filfili,
Yenleri yılandili,
Bu dil buralı değil
Balıkesir bülbülü.

Bu mânilerin söylenmesinden sonra da; dolma doldurulması, enteri giyilmesi, yemeni örtülmesi, güzellere bakılması ve çirkinlerden kaçılması motiflerinin işlendiği oyunlar oynanır. Bunlardan, dolma doldurulması şöyle oynanır:

Kızlar ayakta bir çember oluştururlar, döne döne sarma sarıyormuş gibi elleriyle hareketi taklit ederek hep bir ağızdan şu sözleri söylerler:

Dolmayı söyle (şöyle) doldurula, sarmayı söyle sarala.
Enteriyi söyle giyele, bezceğizi söyle tartala (örterler),
gözle (güzele) söyle yakala (yakarlar), çirkinden söyle kaçala (kaçarlar).

Gözle söyle yakala denildiği zaman başlar bir tarafa çevrilerek anlamlı bakışlarla bir noktaya çevrilir. Çirkinden söyle kaçala denildiği zaman da herkes birer tarafa kaçar. Sonra tekrar toplanarak yeniden çember oluştururlar, kollarıyla birbirlerinin boynuna sarılarak oyuna devam ederler.

Gel bi de (bir de) aba diyelim dedikten sonra ayaklarıyla kuvvetlice yere vururlar:

İçine payam (badem) saçalım,

Yetmezse daha saçalım,

Horozcuğumun ibiceği darak gibi,

Kuyrucağı orak gibi,

Lebbi (lebbeyk) hanbar (ambar) açıldı,

Solucuk boncuk saçıldı, denildikten sonra hep birlikte el çırpılır. Daha sonra, karşıdaki genç oğlanlara da;

De gidi alçaklı yüksekli oğlanlar, de... Of! diye bağırlarlar.

Günün son oyunu, kızların yine iki gruba ayrılmalarıyla aşağıdaki şekilde oynanır. Gruplar karşı karşıya gelirler, karşılıklı olarak birbirlerine şöyle lâf atarlar:

Alile, alile, top top alile.

Ne istersin, ne dilersin bizim aile?

Bizim taraf sizden bir gelin ister.

Gelininizin adını diyiverin bize.

Gelinimizin adı Fadime kadındır.

Arlıca, usluca kendisi varmaz.

Arlıca, usluca kendisi gelir.

Bu son söz üzerine, adı söylenen kız karşı tarafa geçer. Daha sonra, gelin veren taraf da karşıdan aynı şekilde gelin ister ve alır. Yeni gelini ortalarına alan kızlar şöyle derler:

Gelinimize dizme (sarı pabuç) iletiyoruz (götürüyoruz).

Ve gelip gelin olarak alınan kızın saç örgülerini başına toplarlar. Kızlarını karşı tarafa verenler ise şöyle derler:

Dizmenize çarık dirle, çarığınızı alıkoyduk, sendiklere koyakoyduk. Vermeyim dünür kızı, eğlerim (aldatırım) sizi.

Ve hepsi birden gelip kızın saçlarını arkasına atarlar. Böylece kızın alacakları, altınları söz konusu edilir ve bir tarafın örgüleri başa toplamasını öbür taraf saçlarını düzelterek cevaplandırır.

Daha nice nice oyunlar oynanarak bayramın günleri tamamlanır.

Görüleceği üzere, gerek eğlenceler, gerekse bayramın ilk günlerinde yapılan merasimler oldukça farklıdır. Korucu bucağındaki gibi, daha nice değişik bayram merasimlerimiz vardır.

KAYNAKLAR

Akay, İ. H. (1933). Balıkesir köylerinde düğün âdetleri. *Kaynak*, 1 (6-7), Temmuz-Ağustos, 202-208.

Sakaoğlu, S. (1985). *Görgü ansiklopedisi*. (Tercüman gazetesi ek fasikülleri). 158-159. İstanbul.

Kâşgarlı Mahmud. (2014). *Dîvânu lügâti't- türki* (hzl. A. B. Ercilasun, Z. Akkoyunlu). 569 ve 579. Ankara.

DİNİ GÜNLER, KANDİLLER, KUTSAL GECELER

Mehmet Alparslan KÜÇÜK

İslam'da ibadet; "kul"un/insanın kul olduğunun farkına varabilme, Allah'a ve insanlığa karşı görevlerini yerine getirebilme amacını taşımaktadır. Bu bağlamda ibadet, genel olarak, belirli zamanlarda, belirli şekillerde ve disiplin içerisinde yapılan uygulamaları ifade etmektedir.

İslam'da "kulluk görevi" olarak değerlendirilen ibadet, Allah'a yapılmaktadır. Çünkü Allah, Kuran'da, "Ben, cinleri ve insanları ancak bana kul olsunlar/ibadet etsinler diye yarattım" (Zâriyat Suresi 56) diye belirtmektedir. Yüce Allah, yarattıkları bu insanların nasıl "kulluk" edeceklerini/ nasıl ibadet edeceklerini de şu şekilde açıklamaktadır: "Her millete takip edebilecekleri bir 'ibadet yolu' kıldık" (Hac Suresi 67).

İbadetler, "iman nuru"nun koruyucusu olarak görülmede, Allah'ın hakkı ve yalnız O'nun rızası için yapılması gerektiği kabul edilmektedir. İbadetin zamanını, şeklini ve miktarını yüce Allah belirtmiştir. Allah katında ve onun rızasına en uygun olan ibadet; samimiyetle ve devamlı yapılanıdır. İbadetin çokluğundan ziyade devamlı olması önemlidir. İbadetlerin vakitleri ve ibadet yapanın niyeti, iç ve dış temizliği bu işte önemlidir. İbadet, ruhun gidasıdır.

Bu çerçevede ibadeti; şekle ve zamana bağlı olanlar ile şekle ve zamana bağlı olmayanlar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Şekle ve zamana bağlı olan ibadetlere namaz, oruç, hac ve zekât girmektedir. Şekle ve zamana bağlı olmayan ibadetler de; kişinin sağlığını korumakta milletini ve ülkesini korumaya, çalışmaktan ilim yapmaya kadar hayatın her anını kapsayan faaliyetlerdir. Bu ibadetler sınıfına girmekle beraber onların dışında önem verilip değerlendirilen ve ihya edilen günler/geceler de vardır. Müslümanlarca önem verilen bu günler/geceler; "kutsal günler ve geceler" olarak bilinmektedir. Bunlar; "kandiller" adı ile de anılmakta, oruç, namaz ve dualar ile ihya edilmektedir.

Kandillerin geçmişten günümüzde kültürümüzde önemli bir yeri vardır. Zira dinimizin bazı özel günleri "kandil" mefhumu ile vurgulanması söz konusu olmadığı ve günümüzde Müslüman pek çok toplumun da bu sebeple "kandil" anlayışını yaşamadığı bilinmektedir. Bu duruma rağmen, milletimiz, dinimiz için anlam ifade eden bazı gün ve geceleri, anlamlarını vurgulama ve nesilden nesle bir bayram gibi, gönül birliğini sağlayan birer unsur olarak yaşatma vesilesi kılarak "kandil" olarak nitelendirmiştir (k.k.Yrd. Doç. Dr. Banu Güner, 20.10.2010).

Osmanlı Padişahı III. Murad zamanında cami minarelerinde kandillerin yakılması sebebiyle bu geceler "kandil geceleri" adını almıştır. Regaip, Miraç, Berat, Kadir ve Mevlid bu kandillerin/kutsal gecelerin başlıcalarıdır. Kuran'da da yüce Allah "Gökleri ve yeri yarattığı gündeki yazısına göre Allah'ın katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır..." (Tevbe Suresi, 36) buyurmaktadır. Yani bu aylarda savaşmak, kan dökmek, her türlü kötü, çirkin işlerden uzak durmak gerekmektedir. Kısacası saygı gösterilmesi söz konusudur.

Bu dinî günlerde Müslümanlar ibadetlerini dua, yakarma şeklinde ferdî veya cemaat halinde sesli veya sessiz olarak yerine getirmektedir. Çünkü İslâm kültüründe dinî günlerin (kandillerin/kutsal gecelerin) önemli bir yeri vardır. Bu günler, kutlu bilinmekte ve yerine getirilmesine özen gösterilmektedir.

Müslümanlar; mağfiret edileceklerini/ bağışlanacaklarını umdukları dini günlerden Üç Aylar (Hicri takvimde Recep, Şabân ve Ramazan Ayları), Kadir (Ramazan Ayı'nın 27. Gecesi), Mevlid (Hz. Muhammed'in doğum gecesi, Hicrî Rebiul-evvel Ayı'nın Onikinci Gecesi), Miraç (Recep Ayı'nın 27. Gecesi), Berat (Şabân Ayı'nın 15. Gecesi) ve Regaip (Recep Ayı'nın İlk Gecesi) Kandilleri'ni ibadet ile geçirmeye gayret etmektedirler (Küçük- vd 2009b:469; Bozkurt 2001:300).

1. Regâip/Regaip Gecesi/Kandili

Regâip/Regaip; Arapça bir kelime olup Ragibe kelimesinin çoğuludur. Regaip kavramı, kendisine rağbet edilen şey, faziletli amel, bol sevap, karşılık, herhangi bir şeyi istemek, arzulamak, ona meyletmek ve onu elde etmek için çaba sarf etmek anlamlarına gelmektedir.

Kuran'da birçok yerde geçen¹ Regaip kandili, Hicrî takvime göre yedinci ay olan haram aylardan Recep Ayı'nın ilk Cuma gecesidir. Regaip Gecesi ile ilgili ilk kutlamalar, IV. Yüzyılda ortaya çıkmış olup, bu gecenin kandil olarak ilk defa kutlanması 448 yılında Kudüs'te ve 480 yılında da Bağdat'ta başlamıştır.

Türkiye'de de Regaip Kandili, coşkulu ve heyecanlı bir şekilde kutlanır. Bu gecede yüce Allah'ın rahmetinin, bağışının ve yardımlarının dağıtıldığına inanılır. Bundan dolayı Regaip Gecesi'nde Kuran ve Mevlit okunur, ibadet yapılır ve dua edilir (Tekeli 2007:535).

2. Miraç Gecesi/Kandili

Miraç, İslâm'da kutsal sayılan ve büyük önem atfedilen gecelerdendir. Miraç, Arapça bir kelimedir ve "yükseğe çıkma, merdiven" anlamına gelmektedir. Terim olarak Miraç; Hz. Muhammed'in bir gece, ruh ve cismi ile Mescid-i Aksa'dan "Yüce Makamlara Çıkması" demektir.

Genel olarak Miraç olayında Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya gidiş ve oradan göğe yükseliş olmak üzere iki aşama söz konusu olduğu için İsrâ ve Miraç olmak üzere iki kavram kullanılmaktadır. Ancak Türkçe'de Miraç ifadesi ile her iki olay da anlaşılma ve anlatılmaktadır.

Bunlardan birincisi Peygamberimizin Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya yürümesi, diğeri de oradan göğe yükselmesidir. Bu olay İsrâ Suresi, 1. Ayeti'nde de şu şekilde anlatılmaktadır: "Ne yücedir o Allah ki, geceleyin kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürüttü. O'na ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (böyle yaptık)..." Bu ayete göre Hz. Muhammed; bir gece Mekke'den alınarak Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya götürülmüş, oradan da "semalara çıkarılmış", bütün gök tabakalarını geride bırakarak mekân ve zamandan münezze olan Âlemlerin Rabbi Allah'ın kelâmına ve iltifatına muhatap olmuştur (Yavuz 2005:132).

Miraç Hadisesi, nübüvvetin on ikinci yılında, Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretinden bir yıl önce Recep ayının 27. gecesinde gerçekleşmiştir. Beş vakit namazın Miraç esnasında/bu gecede farz kıldığı da dile getirilmektedir. İsrâ Suresi 79. Ayeti de "Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus nafile olmak üzere bir namaz kıl. (Böylece) Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama göndereceğini umabilirsin" bununla ilişkilendirilmektedir. "Namaz müminin miracıdır" hadisi de bu durumu teyit etmektedir. (Berki- vd 1991, 158-162) Bu nedenle Miraç Kandili, feyiz ve bereketin coştığı kabul edilen mübarek gecelerden biri olarak kabul edilir.

Miraç bir yükseliştir, bütün süfli duygulardan, beşeri hislerden temiz bir kulluğa, en yüce mertebeye terakki etmesidir. Miraç Gecesi'nde beş vakit namazın farz kılınması ile birlikte; Hz. Peygamber'e Allah'a şirk koşmadıkları sürece ümmetinin günahlarının bağışlanacağı müjdesinin verilmesinden dolayı bu gece de diğer kandil geceleri gibi Kuran okunur, mevlit programları yerine getirilir, namaz kılınır ve dualar yapılır (Küçük- vd 2009b:469; Bozkurt 2001: 301).

3. Berat Gecesi/Kandili

Berat, Arapça berâe / berâet kelimesinin Türkçe'de kullanılış şeklidir. Berat, kelime olarak, temize çıkma, aklanma, yükümlülükten kurtulma gibi anlamlara gelmektedir. Arapça'da bu gece için "Şaban ayının ortasındaki gece", "mübarek gece", "rahmet gecesi" ve sak (belge) gecesi" gibi ifadeler de kullanılmaktadır.

Berat Gecesi / Kandili, Rahmet kapılarının açılıp duaların kabul olacağı dört geceden biridir. Hz. Muhammed, bu gecede çokça ibadet etmiş, duada bulunmuş ve Müslümanlara da böyle yapmalarını tavsiye etmiştir.

Müslümanlar da Allah'ın affı ve bağışlaması arzusu, günah yükünden kurtulacağı ve temizleneceği umu-

du ile Şaban ayının on beşinci gecesine "Berat Gecesi" demiştir. Bu Gece, Kuran'ın "Levh-i Mahfuz"dan dünya semasına toptan indirildiği gece olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı Berat gecesinin ibadetler, dualar ve "tövbeler" ile geçirilmesi istenmiştir. Bu gecenin, "günahlardan arınma ve affa uğrama" vesilesi bilindiği için diğer gecelerden farklı bir şekilde geçirilmesi, daha fazla tövbe ve af dilemek ile ihya edilmesi gelenek haline almıştır. Çünkü Hz. Muhammed'in bu konuda şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Şaban Ayı'nın on beşinci gecesinde ibadete kalkın ve o gecenin gündüzünde (on beşinci günü) oruç tutunuz. Çünkü o gece güneş batınca Allah Teâlâ'nın, o andan fecir oluncaya kadar şöyle bir bekleyiş içinde olduğuna inanılmıştır: "Benden af dileyen yok mu onu affedeyim, benden rızık isteyen yok mu ona rızık vereyim, bir musibete uğrayan yok mu ona kurtuluş vereyim..." Bu nedenle de Berat Gecesi'nde diğer gecelerden farklı olarak daha fazla ibadet edilmesi gelenek haline gelmiştir (Küçük- vd 2009b:469-470; Ünal 1992:475-476).

4. Kadir Gecesi/Kandili

Kadir, kelime olarak, hüküm, güç, yücelik gibi anlamlara gelmektedir. Dinî terim olarak Kadir, "Leyletü'l Kadir" şeklinde Kuran'ın indirildiği gecenin adıdır. Kuran'daki Kadir Suresi, Kadir gecesinin faziletini bildirmekte, Kuran'ın bu gecede indirildiğini haber vermekte ve Kadir Gecesi'nin "bin ay"dan daha hayırlı olduğunu vurgulamaktadır (Kadir Suresi 1-5). Bu nedenle Kadir Gecesi, Gecelerin en itibarlı ve en değerlisi olarak kabul edilmektedir. Bunun nedenlerinin başında da Kuran'ın bu gecede indirilmeye başlanması gelmektedir. Çünkü Kuran, Ramazan Ayında (Bakara Suresi 185) ve hikmetli işlerin kararlaştırıldığı mübarek bir gecede indirilmiştir (Duhan Suresi 3-4).

Bu gecede, melekler Allah'ın izniyle yeryüzüne inmekte ve o gece yeryüzünde esenlik hâkim olmaktadır (Kadir Suresi, 4). Kuran'ın verdiği bu bilgiler yanında Peygamber Efendimizin "Kim inanarak, Allah'tan sevap umarak Kadir Gecesi'ni ibadetle geçirirse geçmiş günahları affedilir" buyurarak hem Kadir Gecesi'nin önemine işaret etmiş hem de bu ibadetin ne şekilde olacağı hususunu da altını çizmiştir (Eş Şafii, 1980:147). Müslümanlar bu geceye bu nedenle ayrı bir önem verir. Ayrıca diğer ümmetlerin uzun ömürlü olmaları sebebi ile fazla sevap kazanma imkânına sahip olabilmelerine karşılık Müslümanlara Kadir Gecesi'nin verildiğinin belirtilmesi bu geceye önem kazandıran diğer sebeplerdendir (Özervarlı 2001:124-125). Hz. Muhammed'in Ramazan Ayı'nın son on gününde itikâfa girmesi ve Müslümanlardan da Kadir Gecesi'nin Ramazan'ın son on gününde arayın buyurması da bu gecenin önemine işaret etmektedir (Eş Şafii 1980: 149). Bundan dolayı bütün Müslümanlar, genel olarak Ramazan ayının yirmi ye-

¹ Bakara Suresi 130, Nisa Suresi 127, Tevbe Suresi 59, 120, Meryem Suresi 46; Enbiyâ Suresi 90, Kalem Suresi 32, İnşirah Suresi 8.

dinci gecesi kabul ettiği² Kadir Gecesi'ni namaz kılarak, dua ederek, mevlitler okutarak ve Allah'tan af dileyerek geçirmeye özen göstermişlerdir/ göstermektedirler (Küçük-vd 2009b: 470; Özervarlı 2001:124-125).

5. Mevlid Kandili

Türk kültüründe önem verilen kandillerden/gecelerden birisi de Mevlid Kandili'dir. Çünkü Türk milleti, Peygamberimiz Hz. Muhammed ile ilgili olayları yakından takip etmiş ve ona olan sevginin ve saygının bir simgesi olarak onun doğumunu bir kandil havası şeklinde kutlamaktadır.

Hz. Muhammed, (571) Hicri Rebiulevvel ayının 12. gecesi doğmuştur. Peygamberimizin doğumu, dinî literatürde "mevlid" olarak ifade edilmektedir. Arapça "vele-de" kökünden türemiş olan mevlid, kelime olarak insanın doğduğu yer, doğma, doğuş, dünyaya gelme ve doğulan zaman anlamına gelmektedir. Dinî literatürde ise "Âlemlere Rahmet" olmak üzere müjdelenen Peygamberimiz Hz. Muhammed (sas)'in "kutlu doğumu" demektir. Mevlid; Türkçe'de Peygamberimizin doğumu ve bu doğumu anlatan eserler için de kullanılmaktadır.

Mevlid Kandili, düzenli ve sistemli olarak ilk defa 13. asırda Erbil Atabeği Muzafferüddin Gökbörü tarafından iki ay süreyle kutlanmaya başlanmış ve bu gelenek bir bayram havası şeklinde devam etmiştir. Bu gelenek, ülkemizde de Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı öncülüğünde, belediyeler, üniversiteler ve devletimizin değişik kurumlarında 1989 yılından bu tarafa "Kutlu Doğum Haftası" olarak kutlanmıştır/kutlanmaktadır. Türkiye'nin hemen her yerinde bir etkinlik olmakta, Türk Milleti'ndeki Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt Sevgisi canlı ve coşkulu bir biçimde ifa edilmektedir. 1409 yılında Süleyman Çelebi tarafından yazılan "Mevlid" (Vesiletü'n Necat) ile de dile getirildiği gibi, Türk milleti tarafından her zaman, her vesile ile ifade edilmiştir. Bu şiir Mevlid adıyla bilinen bu geleneğin en önemli parçası haline gelmiştir.

Türk milletindeki bu peygambere olan sevginin temelinde yüce Allah'ın onu diğer peygamberlerden farklı vasıflarla yaratması ve son peygamber olmasının da rolü büyüktür. Çünkü İslâm'da son peygamber olan Hz. Muhammed'in Ahmed, Mahmud, Mustafa gibi adları; Hatemü'l- Enbiya (peygamberlerin sonuncusu), Habibullah (Allah'ın sevgilisi), fahr-i âlem-fahr-i kâinat (dünyanın, kâinatın övüncü), peygamber-i ekber (en büyük peygamber), Resulullah (Allah'ın elçisi) gibi saygı ve sevgi ifade eden sıfatları bulunmaktadır. Ancak Hz. Muhammed, "âlemlere rahmet" ve "hatemü'l enbiya" olması gibi vasıfları ile diğer peygamberlerden ayrılmaktadır.

Kuran'ın son kutsal kitap, Hz. Muhammed'in son peygamber, tebliğ ettiği İslâm dininin en son din olması ve bu dinin tevhide, dünya-ahret dengesine, akla, ilme ve adalete önem vermesi Türk milletinin Müslüman olmasının sebepleri arasındadır. Bu özellikler Türklerin hiç bir dine göstermediği kadar İslâm'a ilgi göstermesini ve %98 oranında Müslüman olmasını sağlamıştır. Bu ilgi aynı zamanda Allah sevgisi yanında Hz. Muhammed ve ehl-i beyt sevgisini de doğurmuştur.

Yüce Allah'ın belirttiği gibi peygamberi canından ve tüm sevdiklerden bile çok sevmek, üstün tutmak; onun gösterdiği yolda gitmek, ahlâkı ile yaşamak, kısaca onu örnek almak ile mümkündür. Nitekim Hz. Muhammed de "Sizden biriniz, beni anasından-babasından, çocuk-çocuğundan, bütün insanlardan daha çok sevmedikçe, iman etmiş olamaz" (Sahih-i Buhârî 1970: 31-32) buyurarak kendisinin her şeyden, herkesten daha çok sevilmesi hususunu teyit etmiştir.

Hz. Muhammed'e olan bu sevgi Türklerde Müslüman olmadan önce başlamış, Müslümanlık ile kuvvetlenmiş ve bir inanç, bir kültür ve bir anlayış olarak günümüze kadar taşınmıştır. Bu sevgiyi Türk milleti, değişik şekillerde ortaya koymuş ve gelenekleştirmiştir. Bu sevginin tezahürü, her fırsatta ve çeşitli vesilelerle dile getirilmektedir. Çocuklara isim verilirken, öncelikle Hz. Muhammed'in, aile efradının ve genel olarak Ehl-i Beyt'inin isimlerinin öne çıkması; Muhammed, Ahmet, Mehmet, Ali, Hasan Hüseyin, Mustafa, Emine, Halime, Ümmü Gülsüm, Fatma ve benzeri isimler konulması buna en güzel bir örnek oluşturmaktadır. Bununla birlikte çocuklara Gül, Güleser, Gülseren, Aygül, Şengül gibi içerisinde "Gül"ü ihtiva eden isimlerin verilmesi de peygamberimize olan sevginin başka bir göstergesidir.

Türklerin Hz. Muhammed'e bağlılığına ve sevgisine en özgün örnek, hadis derlemelerinde de kendini göstermektedir. İslâm Dünyası'nda Kuran'dan sonra ikinci önemli "dinî kaynak" kabul edilen Hadis Külliyyatı (Kütübü's Sit) da, ağırlıklı olarak Türk kökenli muhaddislere aittir. Yüzlerce hadis kitabı arasından seçilip benimsenen ve "Kütübü's Sitte (Altı Kitap)" olarak adlandırılan bu Hadis Külliyyatı yazarlarının (İmâm Buhârî (öl.h 256/m 8109), Sahih-i Buhârî; İmâm Müslîm (öl.h 216/m 875), Sahih-i Müslim; Muhammed İbni Mace (öl.h 273/m886), Sünen-i İbni Mace; İmâm Ebu Davud (öl.h316/m928), Sünen-i Ebu Davud; İmâm Tirmizi (öl.h 320/m 932), Sünen-i Tirmizi; İmâm Nesâî (öl.h303/m915), Sünen-i Nesâî) tamamınının Türk olduğu yapılan araştırmalar ile ortaya konulmuştur. Bu altı hadisçinin yaşadığı dönem; hicri 3-4./miladi 9-10. yüzyıldadır; dolayısıyla İslâm'ın ilk 2-3 yüzyılı arasındadır.

Bu altı hadis bilgini, çok önemli bir görev yapmışlar ve kılı kırk yararak Hz. Muhammed'e ait rivayetleri toplamışlardır. Hazırladıkları eserin oluşumuna bir ömür vermişler ve çok zor bir işi, büyük sabır ve özveri ile ger-

çekleştirmişlerdir. Böyle bir işi başarmak ancak büyük bir sevgi, büyük bir saygı, büyük bir bağlılık, büyük bir fedakârlık ve büyük bir sabır ile mümkündür.

Hz. Muhammed ismine büyük değer veren Türkler; bu sevgiyi hem askerine "Mehmetçik" hem de Türk Silahlı Kuvvetlerine "Peygamber Ocağı" diyerek göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Ordu'ya "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" adının verilmiş olması ve bazı padişahların Osmanlı Devleti'ne "Devlet-i Âliye-i Muhammediye" adı ile hitap etmesi bu değer ve sevginin bir işaretidir. Bu adlandırmalar ile Hz. Muhammed yanında Türk askerlik kurumunun da, devlet kurumunun da önemseddiği ve sevildiği ortaya konulmuş olmaktadır. Yavuz Selim'in "Biz, mukaddes yerlerin hâkimi değil; hâdimiyiz!" diyerek kutsal topraklara sancak asmaktan ve vali adı altında idareci göndermekten hayâ edip atadığı kişilere "Medine Muhafızı" unvanını vermesi hatta "Mukaddes Emanetleri", Topkapı Sarayı'na getirip Hırka-i Saâdet Dairesi'ne koyması da bir başka sevgi unsurudur. Bu sevgi; sadece belirli kesimler ve belirli makamlarla sınırlı değildir; en baştaki yöneticisinden dağ başındaki vatandaşına kadar Türk milletinin tamamında vardır. Bu da Türk milletine özgü bir haldir.

Türklerde bu sevgi sadece Hz. Muhammed ile de sınırlı kalmamıştır. Hz. Muhammed'e olan sevgi Hz. Muhammed'in yakın çevresine de, Ehl-i Beyt'e de gösterilmiştir. Çünkü Türkler; Ehl-i Beyt sevgisini, Peygamber sevgisinin ayrılmaz bir unsuru olarak telakki etmiştir. Bu sevgi Hz. Ali ile başlamakta ve oğulları ile devam etmektedir. Türk Milleti arasında Hz. Ali ile ilgili oldukça çok menkıbe bilinmekte ve nakledilmektedir. Bunda; Hz. Ali'nin ilk Müslümanlardan ve Hz. Muhammed'in amcasının oğlu olması, hicret sırasında onun yatağında yatması, damadı olması, soyunun onun vasıtası ile devam etmesi gibi önemli olayların da payı vardır. Ancak en önemli sebeplerden birisi "Sekaleyn" olarak bilinen hadistir. Hz. Muhammed, "Sekaleyn" hadisinde, şöyle buyurmaktadır: "Size sekaleyni (iki ağır şeyi) bırakıyorum ki onlara sınırsız sarılırsanız asla dalâlete düşmezsiniz. Bunlar; Allah'ın Kitabı ve Ehl-i Beytimdir" Diğeri de Hz. Muhammed'in "Ben kimin dostu isem, Ali de onun dostudur" hadisleridir. Bunların yanında Hz. Muhammed'in torunlarının maruz kaldığı zulümler ve haksızlıklar da etkili olan diğer hususlardır. Bundan dolayı Peygamberimizin maruz kaldığı haksızlıklar, asırlar boyunca Türk tasavvuf edebiyatının işlediği temel konular arasında yer almıştır. Özellikle Osmanlı Devleti, bu aile mensuplarının tespiti için "Nakiplik" adıyla müesseseler dahi kurmuştur.

Hz. Muhammed'in evlatlarının haksız yere Emeviler tarafından öldürülmüş olması ve sağ kalanlarının da, perişan bir vaziyette göç ederek Türklere sığınmış olmaları, Türklerin Ehl-i Beyt'e muhabbetini daha da kuv-

vetlendirmiştir. Çünkü Türkler, Emevi Devleti'nin Arap ırkçılığına dayalı siyasal İslâmcı anlayışına karşı Ehl-i Beyt'in, sevgi ve hoşgörüyü dayanan iman prensiplerini sevip benimsemiştir. Türklerin zalimin karşısında mazlumun yanında yer alan, adaletten yana olan mi-zaçları/anlayışları; mağdur ve mazlum hale düşmüş "peygamber soyu"na ve onların yakınlarına bağrılarını açmalarına, onları koruyup kollamalarına yol açmıştır.

KAYNAKLAR

- Ateş, S. (Tarihsiz). *Kuranı kerim ve yüce meali*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Berki, A. H., Keskiöglü, O. (1991). *Hatemü'l enbiya hazreti Muhammed ve hayatı*. Ankara.
- Bozkurt, N., (2001). Kandil. *Diyanet islam ansiklopedisi*. 24. 300-301.İstanbul.
- Eş şafii, S. M. A. N. el H. (1980). *Tac tercemesi* 1. (B. Sadak, Çev.). İstanbul: Eser Neşriyat.
- Sahih-i buhârî muhtasarı tecrid-i sarih tercemesi*. (1970). 1. 3. B. Ankara.
- Tekeli, H. (2007). Regaib gecesi. *Diyanet islam ansiklopedisi*. 34. 535-536. İstanbul.
- Küçük, A. (1991). İslâm ve günümüz meseleleri. Ankara.
- Küçük, A., Küçük, M. A. (2009a). *Türkistan'dan türkiye'ye alevilik-bektaşilik*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Küçük, A., Tümer, G., Küçük, M. A. (2009b) *Dinler tarihi*. Ankara:Berikan Yayınevi.
- Özervarlı, M. S. (2001). Kadir gecesi. *Diyanet islam ansiklopedisi*. 24. 124-125. İstanbul.
- Ünal, H. (1992). Berat gecesi. *Diyanet islam ansiklopedisi*. 5. 475-476. İstanbul.
- Yavuz, S. S. (2005). Mi'rac. *Diyanet islam ansiklopedisi*. 30. 132-135. İstanbul.

MEVLİD

Ali Berat ALPTEKİN

Hicri 812 (1409) tarihinde Bursa'da yazımı tamamlanan Mevlid, doğum günlerinde, çocuğa isim konulduğunda, sünnet törenlerinde, okula başlama zamanında, askere uğurlama ve dönüş törenlerinde, evlenme törenlerinde (söz kesimi, nişan ve düğün), kandil ve bayramlarda, ölüm törenlerinde, adak törenlerinde (erkek ve kız çocuğu isteğinde, memuriyette, ev sahibi olmada, felaketten kurtulmada mevlid okutulmaktadır. Bunların dışında temel atma merasimlerinde, ticari ortaklıklarda, şehitlerin ve din büyüklerinin ruhlarını ululamak için, Hac dönüşü, bazı müesseselerin açılışında, yağmur duasında da mevlid okutulmaktadır.

Türk dünyasında mevlid ilk defa Muzafferü'd-din Gök-börü tarafından 15. yüzyılda okutulmuştur. Bundan sonra her Müslüman, yukarıda belirttiğimiz konularda mevlid okutmaya başlamıştır. Günümüzde memleketimizin her bölgesinde mevlid okutulmaktadır. Ancak bu törenlerin yapılış yerleri yaz ve kış aylarına göre değişmektedir. Anadolu'da mevlid, cami veya mescitlerde okutulur. Bunların dışında, evlerde, köy odalarında, kırdaki açık havada, yayla evlerinde, harman yerlerinde, köy meydanlarında ve mevlidin icrasına uygun olan diğer mahallerde de bu tören yapılabilmektedir.

Mevlid, ister doğum üzerine, ister Hac dönüşü, ister adak üzerine, ister ölüm üzerine, isterse de düğün için olsun hepsinde ortak olan hususları vardır. Eğer mevlid kadınlar arasında okutuluyorsa, mevlide sadece kadınlar ve çocukları çağrılır. Erkeklerin davet edildiği mevlide ise, kadınlar da çağrılabilir. Mevlidden birkaç gün önce mevlid sahibinin çocuklarından biri ev ev dolaşarak "Bizim günü mevlidimiz var, mevlide buyurun" der. Mevlide köyün bütününe davet edilmesi gerekir. Hatta köyün dışındaki yakın akrabalar da mevlide çağırılmalıdır. Mevlide çağırılmama iki ailenin küsmesine sebep olabilir. Bunun dışında tellal çağırılarak, köy oda ve kahvesinde toplu olarak da davet yapılır. Camilerde namaz ve hutbeden sonra da cemaat mevlide davet edilmektedir.

Günümüzde ise daha çok posta ile davetiye gönderilerek ilan yapılmaktadır. Bunların dışında özellikle büyük şehirlerde gazetelere ilân verilerek de davet yapıldığı görülmektedir. Mevlidden birkaç gün önce yenecek yemeklerin hazırlığı yapılır. Bunların başında bir keçi veya koyunun alınması gelir. Daha sonra mevsimine göre yapılacak yemeklerin erzağı alınır. Mevlidlerin değişmez başyemeği ise dövme (keşkek), (terse)dir. Yemekler içerisinde hazırlanması en zor olanı budur. Ev sahibinin hanımı dövmeliği önceden temizler. Mevlid-

den bir gün evvel köyün gençlerinden bazılarını alarak "dibek" in olduğu yere gelir. "Dibek" sahibinden "solgu", "tokmak" vb.yi aldıktan sonra gençlere "Haydin bu işi bir iki saate bitirin, göreyim sizi!" der. Eğer iş uzarsa gençler köylülerin diline düşeceğinden bu işi çok kısa zamanda bitirirler.

Akşam vakti dövme suyu islatılırken, diğer yemek malzemeleri de teker teker hazırlanır. Ev sahibi veya köyün imamı (bazen de köydeki becerikli bir adam) mevlid için hazırlanan kurbanlığı tekbir getirerek keser. Daha sonra yüzer ve eti yemeklik hâle getirir.

Davetlilerin sayısı çok fazla olduğu zaman yemekler büyük kazanlarda pişirilir. Mevlid sahibi en az yedi kazan topladıktan sonra, bunların dışını yanmaması için külle sivar. Bu arada yemek yenecek tabak ve kaşık da yakın komşulardan tedarik edilir. Aşçı kadın önce "keşkek" kazanını, daha sonra "yahni", "kulak çorbası" ve diğer yemekleri hazırlar. Aşçı kadının yanında bir de bulaşıkları yıkama işinde vazifelendirilen bulaşıkçı kadınlar vardır.

Mevlid hangi namazdan sonra ise misafirler ona göre mevlid okutulacak yere gelmeye başladıklarında yemekler büyük ölçüde pişirilmiştir. Mevlide gelen erkekler o gün temiz elbiselerini giyerler. Üzerlerine güzel kokular sürerler. Kadınlar da en güzel kıyafetlerini giyerek mevlide gelirler. Mevlid okutulacak yerde başları açık olan kadınlar başlarını örterler. Mevlide gelen erkekler kendilerine ayrılan yerlere giderlerken kadınlar ve çocuklar daha ziyade yemek kazanlarının yanında toplanırlar.

Vakit namazı kılındıktan sonra önce Kur'an-ı Kerim okunur. Daha sonra mevlidin çeşitli bölümleri icra edilir. Mevlidin bölümleri arasında Kur'an-ı Kerim, ilahiler, kasideler, çeşitli kahramanlık şiirleri (Mehmet Akif Ersoy'un Çanakkale Şehitleri, Kars ve çevresinde ise Aşık Şenlik'in şiirleri) okunmaktadır.

Velâdet bölümünden sonra Peygamberimizin doğumunu bildiren bölüm okunurken dinleyiciler ayağa kalkarlar ve salâvat getirirler. Yine mevlidin ortalarına doğru "ara duası" yapılması da âdetler arasındadır. Bazı bölgelerimizde ise "merhaba" bölümü okunurken tokalaşma ve salâvat-ı şerife getirmek diğer âdetler arasındadır.

Bazı mevlidlerde "vefat bahri" yoktur. Bu sebepten birçok bölgelerde ilgili bölüm okunmamaktadır. Ancak mevlid ölüm üzerine okunuyorsa o zaman "vefat bahri" okunmaktadır.

Yukarıda mevlidin arasında ilahilerin okunduğunu belirtmiştik. Çünkü ilahiler sözle musikiyi birleştirmektedir. Özellikle kadınlar arasındaki mevlidlerde ilahilere daha çok ilgi gösterilmektedir.

Bugün mevlidi, bu işi kendilerine meslek edinmiş olan mevlidhanlar ve imamlar okumaktadırlar. Mevli-

di okuyan kişide aranan hususları H. A. Sağman şöyle sıralamaktadır: "Mevlit okuma sesi perdeli olmamalıdır, devamlı tiz seslerde okunmalıdır. Ses gayet oynak bir hançereden çıkmalıdır, nefes uzun olmalıdır." (Toygar 1982: 518-534).

Mevlidhanın, "Susadım gayet harareten kati/ Sundular bir cam dolusu şerbeti" beytini okumasıyla birlikte, önce mevlid okuyanlara, daha sonra da cemaate gülsuyu dağıtılır, şerbet ikram edilir. Mevlid arasında zaman zaman dağıtılan şerbete övgü mahiyetinde ilâhiler okunur:

Gel içelim kana kana,

Zikredelim yana yana,

Şerbet safa verir cana.

Güzeldir mevlit şerbeti,

Datlıdır mevlid şerbeti.

Can boyanır rahmetine,

Hak erdirir sevabına,

Güzeldir mevlid şerbeti,

Datlıdır mevlid şerbeti.

Okudana gelir rahmet,

Hizmet eden bulur cennet,

Mevlâm versin türlü lezzet,

Güzeldir mevlid şerbeti,

Datlıdır mevlid şerbeti.

Toplu halde okunan bu ilahiden sonra yine mevlidin çeşitli bölümleri ve Kur'an-ı Kerim okunduktan sonra duanın yapılmasıyla birlikte mevlid sona erer.

Eğer mevlid düğün için yapılıyorsa oğlan tarafı kız evine gelirken çeşitli ilahiler okunur. Mevlidin sonunda evlilik konusu işleyen bir de konuşma yapılır. Gelinin evden çıkmasıyla birlikte ilâhi okunur, tekbir getirilir ve dua edilir.

Mevlid yemekli değilse okutulurken, lokum, şeker, hurma, süt vb. dağıtılır. Yemekli olması hâlinde ise mevlidin okunmasından sonra aynı yerde seccadeler toplanır ve sofralar serilir. Her sofraya en az beş on kişi oturur. Gençler yemek kazanlarının olduğu yerden yemekleri taşırlar. Tabii ilk yemek büyüklerin (imam, mevlithan) sofrasına konulur. Yemekler yendikten sonra sofrada bulunan bir kişi (hoca) tarafından yemek duası yapılır. Erkekler mevlid sahibine "Allah kabul etsin" diyerek mevlid evinden ayrılmaya başlanır. Çocuklar ve kadınlar da karınlarını doyurduktan sonra evlerine yemek götürmek isteyen kadınların kaplarına yemek doldurulur.

Bütün bu iş yapıldıktan sonra mevlid sahibi mevlid okuyucusuna hizmetinin karşılığında bir ödeme yapar. Eskiden (bugün de bazı bölgelerimizde vardır) buğday, arpa, nohut, ot, bulgur, tereyağı, peynir, koyun, keçi, bir kutu şeker-lokum, elbiselik vb. verilirken bugün bunlar yerini paraya bırakmıştır. Ancak para açıktan verilmeyip, bir zarfın içerisinde verilmektedir.

Mevlidin sona ermesiyle birlikte bütün kazanlar yıkanır. Nereden alınmışsa kazan ve diğer eşyalar ilgili yerlere verilir. Böylece mevlid töreni sona erer (Toygar 1982: 518-534; Alptekin 1985: 135-137).

KAYNAKLAR

Alptekin, A. B. (1985). Görgü ansiklopedisi: Tercüman Gazetesi Yay.

Toygar, K. (1982). Türkiye'de mevlid çevresinde meydana gelen folklorik unsurlar. II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. IV. Cilt. 518-534. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

NEVRUZ

Fikret TÜRKMEN-Pınar FEDAKÂR*

Yeryüzündeki bütün toplumlarda mevsim değişimleri çeşitli şekillerde yorumlanmış ve değişik inançlara sebep olmuştur. Her toplum özellikle yeni yılın ilk gününü özel bir şekilde karşılamış, o yılın iyi geçmesi, bereketli olması vb. beklentilerle o günü kutsallaştırmıştır.

Yeni yılın ilk günü veya yılbaşı, bütün toplumlar tarafından kendi inanç ve gelenekleri doğrultusunda çeşitli törenlerle kutlanmaktadır. Bu kutlamalar arasında benzerlikler veya kültürler arası alış-veriş söz konusu olsa bile, bu kutlamalar her bir toplum için farklı anlamlara sahiptir (Yıldırım 1997:2).

Altaylardan Anadolu'ya ve hatta Balkanlara uzanan geniş Türk coğrafyasında yeni yılın ilk günü kabul edilen "Nevruz (Yeni gün)" asırlardır yılbaşı ve Ergenekon'dan çıkış olarak algılanıp, baharın gelişinin kutlandığı bir bayram olarak kabul edilmiş ve kutlanmıştır (Yıldız 2004: 37). Baharın gelişinin kutlanması, çeşitli araştırmacılar tarafından eski Türklerin tabiat kültü ile ilişkilendirilerek açıklanmakta ve Nevruz'un bir tabiat bayramı olduğu vurgulanmaktadır (Çay 1991: 23; Türkmen 1999: 175-183). Türkler ve İranlılar tarafından bayram olarak kabul edilen Nevruz, güneşin koç burcuna girdiği güne rastlamaktadır. Nevruz, Miladî takvime göre 22 Mart, Rûmî takvime göre 9 Mart'a rastlamaktadır. Türkler tarafından kullanılan "on iki hayvanlı takvim"e göre de 22 Mart yılbaşı olarak kabul edilmektedir (Yıldız 2004: 37).

Türk kültüründe Nevruz'un hakkındaki bu yazıda "Nevruz (Yeni gün)"; bayram ve kutlama kavramlarından, Nevruz'un adına, Türk dünyasındaki kutlama ve törenlerden Nevruz'un şiihlere yansımalarına kadar geniş bir yelpazede ele alınacaktır. Burada öncelikle Türk kültüründe "bayram" ve "kutlama" terimleri ele alınacak, daha sonra Nevruz'un kelime anlamı üzerinde durulacak ve Nevruz'la ilgili tarihi kaynaklara yer verildikten sonra Türk cumhuriyetlerinde yapılan nevrüz kutlama ve törenleri hakkında bilgi verilecektir.

Türk Kültüründe Bayram ve Kutlamalar

Türklerin, Hunlardan itibaren çeşitli bayram, festival ve tören gibi kutlamaları gerçekleştirdiklerine dair tarihi kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin; Hun Türkleri ilkbaharda büyük törenler yaparlardı. Dinî inançla ilgili âdetlerin yerine getirildiği ve aynı zamanda çeşitli müsabakaların düzenlendiği bu bayram "Lung-cıñğ" adıyla anılmaktaydı. Göktürkler ise "Ecdat mağarası" adı verilen kutsal mekânı düzenli olarak ziyaret etmekte ve tören düzenlemekteydiler. Kurbanların kesildiği bu törenlerde toplu eğlenceler de yapılmaktaydı. Hun

ve Göktürklerin yaptığı kutlamalara benzer tören ve eğlencelerin Uygur Türkleri arasında da yapıldığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Burada yer verilen çeşitli dönemlere ait törenler, Türklerin inançla ilgili uygulamaların ve kutlamaların bir arada yaşandığı çeşitli bayram ve festivallerin İslamiyet'ten önceki dönemde de kutlamakta olduğunu göstermektedir (Koca 2004: 25-26).

Türklerin asırlardır yaptığı törenler; "bayram" veya "kutlama" olarak adlandırılabilir. Bu noktada söz konusu terimleri açıklamak yerinde olacaktır. "Bayram" kavramı ilk defa Kaşgarlı Mahmut'un eserinde "bedhrem" veya "beyrem" şeklinde yer almakta ve "eğlenme, gülme ve sevinme günü" olarak açıklanmaktadır (Koca 2004: 25-26). Bayram, şölen, festival vb. törenler kutlama başlığı altında değerlendirilebilir.

Kutlama kavramının "kut" ve "kutsanma" ile ilişkisi üzerinde duran Metin Ekici; insanın, bir yaratıcı güce sığınma ve onun tarafından kutsanma ihtiyacının bulunduğunu belirtir. İnsanoğlu, yaratıcı gücü memnun etmek ya da başka bir ifadeyle kutsanmak için bir takım "eylemler, uygulamalar, dualar, danslar" oluşturmuştur ve bunlara "kutlama" adı verilir (Ekici 2002: 61-70).

Nevruz'un Kelime Anlamı

Farsça "Nev", ve "Ruz" kelimelerinden oluşan Nevruz "Yeni gün" anlamına gelmektedir (Çay 1991: 17).

Türk dünyasında "Nevruz" adının çeşitli biçimleri kullanılmaktadır: Azerbaycan Türkçesinde "Novruz veya Noruz", Başkurt Türkçesinde "Navruz", Çuvaş Türkçesinde "Naras", Kazak Türkçesinde "Navruz veya Novruz", Kırgız Türkçesinde "noruz", Özbek Türkçesinde "Növroz", Tatar Türkçesinde "Navruz", Türkmen Türkçesinde "Novruz" ve Uygur Türkçesinde "Noruz" şeklinde kullanılmaktadır (Aksoy 1999: 51). Ayrıca; "Ergenekon, Bozkurt ve Çağan" adlarıyla da kutlanmaktadır (Çay 1991: 67).

Türk dünyasında "Nevruz"un bu adlandırmaları yanında, farklı adlandırmaları da kullanılmaktadır. Örneğin; Kazak Türkleri "Ulustiñ Ulı Küni" ve "Ulıs Kün" adlandırmalarını da kullanırlar. Altay Türkleri, Mart ayının 18-25'i arasına denk gelen "Cılgayak" bayramını; Saha Türkleri ise 21-22 Haziran'da "Isiakh" bayramını Nevruz'a benzer şekilde kutlarlar (Yıldız 2004: 38-39). Nevruz, Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensup Gagavuz Türkleri arasında ise "İlk Yaz Yortusu", "Babu Marta" veya "Kürklü Marta" olarak isimlendirilmektedir (Arnaut 1998: 51).

Anadolu'da "Nevruz"; "Gündönümü" ve "Mart Dokuzu" adıyla da anılmaktadır. Rumî takvimden hareketle kullanılan "Mart Dokuzu", güneşin koç burcuna girdiği gündür ve bugün Miladî takvime göre 22 Mart, Rûmî takvime göre 9 Mart'a rastlamaktadır. Kıbrıs Türkleri de "Mart Dokuzu" isimlendirmesini kullanmaktadır (Yıldız 2004: 37).

Osmanlı Türkçesinde, özellikle saray muhitinde ise, "Nevrûz-ı Sultânî" ve "Nevrûz-ı Hümayûn" terkipleri kullanılmaktadır (Cunbur 1995: 38).

Türk Dünyasında yaygın olarak "Nevruz" ismi ve çeşitli biçimleri kullanılmakla birlikte, Mart ayı veya yeni günle ilgili farklı adlandırmalar da vardır.

Nevruz ve Ergenekon Bayramı

Nevruz bayramı, Türkler tarafından; bir tabiat, bir varoluş ve bir diriliş bayramı olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında Nevruz, Türkistan'daki topluluklar ile İranlıların ortak bir kültür unsurudur (Çay 1997: 15). Bu yüzden, Nevruz'un menşei ile ilgili iki ihtimal üzerinde durulmaktadır: Bu iki görüşten birine göre; Nevruz, İran menşelidir ve eski İran efsaneleriyle ilgilidir. Diğerine göre ise, en eski zamanlardan beri Türklerin bahar bayramıdır (Genç 1995: 15).

Bu noktada İran Nevruzunun tarihi kaynaklarını da değerlendirmek gerekmektedir. İran Nevruzunun Zerdüştilik, Mani dini ve Mitraizm'le ilişkisi vardır. Eski İran Zerdüştiliğinin kutsal kitabı olan Avesta'da Nevruz'dan bahsedilmemektedir. Nevruz'la ilişkilendirilen anlatılarda örneğin Firdevsi'nin Şehnâmesi'nde bu inançlara ait izler bulunmaktadır. Firdevsi'nin Şehnâme'sinde, Nevruz ve buna bağlı olarak kutlanan Mihri-can'la ilgili bahisler vardır (Güngör 1995: 32). Başka bir ifadeyle, İran Nevruzunu hakkındaki "derli toplu bilgiler" ilk defa XI. yüzyıl kaynaklarında yer almaktadır (Genç 1995: 16).

Bahar bayramının Türkler tarafından asırlardır kutlandığı pek çok tarihi kaynaktaki yer almaktadır. Türklerin Ergenekon'dan çıktığı gün, Nevruz olarak kabul edilmektedir ve bu bilgi de Ergenekon Destanı ile ilişkilidir. Ebulgazi Bahadır Han, "Şecere-i Terakime" adlı eserinde; Türk hükümdarlarının demir döverek bugünü kutladıklarını kaydetmektedir (Çay 1997: 15). "Türklerde görülen rivayetlerin en önemlisi bu günün bir kurtuluş günü olarak kabul edilmesidir." (Çay 1991: 23). "Ayrıca bütün klasik kaynaklarda Türklerin beşinci ayın 10-20. günleri arasında ırmak kenarlarında, şenlikler düzenledikleri ve kurban kesip, saç yaptıkları da anlatılmaktadır. Ecdat mağarası adı verilen mağaradan çıkanların Juan-Juanların demircileri olan Türkler olduğu da bütün tarihi kaynaklarda yer almaktadır." (Güngör 1995: 33).

Çin kaynaklarında, milattan önceki asırlarda Hunların bahar şenlikleri düzenledikleri belirtilmektedir ve aynı gelenekler Uygurlarda da devam ederek günümüze ulaşmıştır (Genç 1995: 15-16). Nevruz kutlamaları Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de devam etmiştir. Osmanlı şairlerinin yazdığı "Nevruziye"ler, dönemin ileri gelenlerine ve sultanlarına takdim edilmiştir (Güngör 1995: 33). Dolayısıyla Türk kültüründe İslamiyet'ten sonra kutlanılmaya devam eden Nevruz'un tarihi

kaynakları Türklerin İslamiyet'ten önceki dönemine, yani milattan önceki asırlara kadar uzanmaktadır.

Nevruz'un Türk kültüründeki temellerinden biri ise "Türk varoluşunu simgeleyen Ergenekon Destanı"dır. İran Destanı'nda Nevruz'a temel olarak alınan bu unsurlarla, Türk varoluşunu simgeleyen Ergenekon Destanı'nı karşılaştıran Harun Güngör, şu sonuçlara ulaşmıştır:

"a. Bozkurt ikinci planda kalmakla birlikte, yine de Ergenekon Destanı'nda Türklere yol gösterici olarak Bozkurt varken İran düşüncesinde böyle bir yol gösterici hayvan motifi yoktur.

b. Şehnâme'de sözü edilen inek ve öküz ve bunlara Feridun'un beslenmesi sebebiyle de yüklenilen rol ile sağlanmaya çalışılan üstünlük, öküzü kutsal sayan Zerdüş'tin dininin, onun kurban edilebileceğini savunan Mitra dinine bir karşı çıkış olarak görülmektedir.

c. Ergenekon Destanı'ndaki ıssız yer motifi, İran inanç ve düşüncesinde yer almaz.

d. Çin kaynaklarının Tu-cüe adını verdikleri Türkler, Juan-Juanların demircileridir. Hâlbuki İran tarihinde İranlıların demirci oldukları konusunda hemen hemen hiçbir bilgi mevcut değildir.

e. Bayram kutlamaları esnasında demir dövme âdeti İranlılarda yoktur." (Güngör 1995: 35).

Ergenekon Destanı'nda demir ve ateşle ilgili motifler, Nevruz'da yapılan uygulamalara yansımıştır. Aşağıda nevrüz kutlamalarında Türk Dünyasında yapılan pek çok uygulamaya örnek verilecektir ve bu uygulamalar göstermektedir ki; Türk kültüründe ateşin yeri ve önemi de Nevruz ve Ergenekon Destanı arasındaki ilişkiyi desteklemektedir. Çünkü "İran düşüncesinde ateş tapınma objesidir, hâlbuki Türk düşüncesinde temizleme vasıtasıdır." (Güngör 1995: 36).

Bu noktada Ergenekon Destanı'nın bir özetine yer vermek yerinde olacaktır. Ebulgazi Bahadır Han'da görülen anlatma metni özetle şöyledir:

Türk illerinde Kök-Türk oku ötmeyen, Kök-Türk oku ulaşmayan bir yer yoktu. Bu nedenle bütün kavimler Kök-Türklerden öç almak için birleştiler ve onlara saldırdılar. On gün süren savaşı Kök-Türkler kazandı. Kök-Türkleri yenemeyeceğini anlayan hanlar ve beyler, onları hile ile yenmeye karar verdiler. Kök-Türkleri kandırmak için şöyle bir hile yaptılar: Tan ağarırken sanki baskına uğramış gibi ağır olan mallarını bırakarak kaçmaya başladılar. Onların güçsüz kaldığını ve çekildiğini düşünen Kök-Türkler arkalarından saldırdı ama kaçıyormuş gibi yapan düşmanlar birden geri dönerek saldırdığında Kök-Türkler hazırlıksız yakalandı. Düşmanları bu hile ile Kök-Türkleri yenmeyi başardı ve büyükleri öldürdü, küçükleri esir aldı. Köktürk Hanı İl-Han'ın oğulları da savaşta öldü, fakat "Kı-yan/kayan" adlı küçük oğlu ve "Ne-

güş/Tukuz” adlı yeğeni esir oldu. İki on gün sonra karılarını da alarak kaçtılar ve dört çeşit maldan (koyun, deve, at ve öküz) etrafta ne kadar buldularsa topladılar. İki on karıları ve mallarını alarak dağların içinde, insanlardan gizli, ulaşılması neredeyse imkânsız ve sadece bir tek yolu olan bir yere giderek orada yaşamaya başladılar. Oraya “Ergenekon” adını verdiler. İki onun çocukları burada çoğaldı. Dört yüz yıl sonra buraya sığamaz oldular ve atalarının yurduna dönmeye karar verdiler. Ancak buradan çıkacak bir yol bulamadılar. O zaman demirci, orada bir demir madeni olduğunu ve onun demirini eriterek çıkabileceklerini söyledi. Tanrının gücü ile demir dağı eriterek, yüklü deve geçecek kadar bir yol açtılar. O günden beri Kök-Türklerde âdettir, yeni yılı bayram sayarlar ve demiri eritip, önce kağan, sonra beyler çekiçle döverler (Çay 1991: 24-26).

Türk Dünyasında Nevruz Bayramı:

Nevruz Bayramı bugün Türkiye’de ve Türkmen, Kırgız, Kazak, Azeri, Özbek, Uygur, Nogay, Başkurt, Tatar, Karacay-Malkar, Saha, Gagavuz, Karakalpak, Altay, Kaşkan, Kumuk, Kırım, Hakas ve Çuvaş Türkleri arasında kutlanmaktadır. Türk dünyasında yapılan kutlamalarda; Nevruz öncesinde temizlik yapmak, bayram günü güzel ve temiz giyinmek, mezar ziyareti yapmak, o gün için özel olarak hazırlanmış yiyecekleri, genellikle, açık havada yemek, ateş yakmak ve çeşitli oyunlar oynamak mutlaka yerine getirilen uygulamalardır. Bunların yanında; Nevruz kutlamalarında beyaz renkli veya “s” harfi ile başlayan adlara sahip yiyecekleri tüketmek, kurban kesmek ve buğday yeşertmek gibi uygulamalara da yer verilmektedir (Boyras 2002: 291-292).

Türk dünyasının tamamında Nevruz Bayramı, 21 Mart tarihinde büyük törenler ve eğlencelerle kutlanmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’da 21 Mart (Nevruz) resmî tatildir http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-2022_20.10.2010.

Aşağıda öncelikle Türkiye’deki Nevruz kutlamalarına, daha sonra alfabetik sırayla Türk cumhuriyetlerinde yapılan kutlamalara örnekler verilecektir:

Türkiye’de Nevruz Kutlamaları:

Nevruz, Türkiye’de çeşitli adlarla bilinmektedir. “Nevruz’un yanında; “Sultan Nevruz”, “Mart Dokuzu”, “Yılsırtı”, “Gün Dönümü”, “Kış Bitti Bayramı” gibi adlar da kullanılmaktadır (Sakaoğlu, Alptekin 2004:379). Burada verilen Nevruz adlandırmaları, Türkiye’de Nevruz’un kutlandığı sahanın genişliğini ve kutlamaların çeşitliliğini göstermektedir.

Nevruz Bayramı Türkiye’de ve Türk cumhuriyetlerinde 1924 yılına kadar büyük şenliklerle kutlanmaktaydı. Bu tarihten sonra; “çeşitli sebeplerden dolayı ya unutulmuş, ya da başka bayramlarla karıştırılmıştır. Bu unutulma ve karıştırılmaya teknolojiye baş döndürücü gelişmeler de eklenince Nevruz bayramı kendi kimli-

ğinden yavaş yavaş ayrılmaya başlamıştır.” (Sakaoğlu, Alptekin 2004:379).

Türkiye’de yapılan Nevruz kutlamaları oldukça eski bir geleneğe dayanmaktadır ve çeşitli sözlü kültür ürünleri ile yazılı tarih kaynakları da bu kutlamaların tarihi derinliğini göstermektedir. Örneğin; âşıkların asırlar öncesine ait şiirlerinde Nevruz güzellik, mutluluk, hayat ve başlangıcın sembolü olarak yer almakta, tarih kitaplarında yer alan pek çok konuda adı geçmekte ve yapılan kutlamalar gazete haberlerine yansımaktadır. XIV. asırda yaşadığı bilinen Kaygusuz Abdal’ın şiirinde ve divan şiirinin Nef’i ve Nedim gibi ünlü isimlerinin şiirlerinde de Nevruz’a yer verilmiştir. Ayrıca çeşitli tarih kitaplarında müneccimbaşlıların padişaha sundukları takvim karşılığında “nevruziye” adı verilen birtakım hediyeler aldıklarından bahsedilmektedir. Nevruz’da devletin ileri gelenlerinin birbirine gönderdikleri tebrikler arşivlerde yer almaktadır. Nevruz Bayramı ile ilgili gelenekler Cumhuriyet sonrasında da devam etmiştir. Dönemin gazetelerinde Cumhuriyet dönemi ve sonrasındaki Nevruz kutlamalarıyla ilgili pek çok haber bulunmaktadır (Sakaoğlu, Alptekin 2004:381-385).

Azerbaycan’da Nevruz Kutlamaları:

Azerbaycan’da Nevruz kutlamaları 21 Mart tarihinden haftalar önce başlamakta ve bir ay boyunca sürmektedir. Azerbaycan’da bu aya “Boz/Buz ay” veya “Bayram ayı” adı da verilmektedir. Bayram ayının çarşamba günleri özel törenlerle kutlanır. Bu çarşambalar; su, ateş, hava ve toprak çarşambalarıdır (Nerimanoğlu 2004: 247). “Su çarşambası”nda su uyanır ve bu dönemde suyun üstünden atlamanın iyilik getireceğine inanılır. “Od (ateş) çarşambası”nda ateş yakılır ve ateşin üzerinden atlanarak hastalık ve kötülüklerin yok edileceğine inanılır. “Yel çarşambası”nda hava ve rüzgâr uyanır. “Toprak çarşambası”nda toprak uyanır ve toprağa ekin ekilmeye başlanır (Alışık 1989: 85-86). Nevruz’da ev içi ve ev dışında farklı etkinlikler düzenlenir. Ev içinde yapılan etkinliklerin başında Nevruz için özel olarak hazırlanan yemekler gelmektedir. Nevruz günü sofrada en az yedi çeşit yemek olur. Buğday filizi ile hazırlanmış bir çeşit tatlı olan “semeni” ise Nevruz’un özel yemeğidir. Nevruz’da misafirler ağırlanır ve büyükler ziyaret edilir. Nevruz’da ev dışında da kutlamalar yapılmaktadır. Nevruz’da hava kararınca ateşler yakılır ve şenlikler düzenlenir. Bu şenlikler gün boyunca oynanan oyunlarla devam eder. Örneğin; “Kulak Falı”, “Tongal Yapma (Ateş Saçma)” ve çeşitli yarışmalar bu oyunların bazılarıdır (Nerimanoğlu 2004: 249).

Kazakistan’da Nevruz Kutlamaları:

Kazak Türkleri, Nevruz’u baharın başlangıcı olarak kabul etmekte ve bayram olarak kutlamaktadırlar. Nevruz, Kazak Türkçesinde bir ay adıdır. Kazak takviminin

üçüncü ayının adı “Navrız”dır ve bu ayın 22. günü eski Kazak takvime göre yeni yılın ilk günüdür (Kalkan 1999: 46).

Kazak Türkleri, Nevruz yaklaştığında hazırlıklara başlarlar ve bu dönemde genel bir temizlik ve Nevruz’a özel çevre düzenlemeleri yaparlar. Kutlamaların yapılacağı alana keçe çadırlar kurulur. Bu alanlarda Nevruz’da sunulacak yemeklerin yapılacağı ocaklar hazırlanır. Nevruz’un başlangıcında kötü ruhları kovmak için tay veya boğanın üstüne bir kukla bindirilerek dolaştırılır. Bu uygulamayla Nevruz törenleri başlar. Nevruz için özel yemekler hazırlanır. Nevruz’da sunulan en önemli yemek “Köpköje”dir. Bu yemeğin diğer adı ise “Navrız Köje”dir. Navrız köje; yedi çeşit yiyeceklerle hazırlanır. Navrız köje; et, süt, kurut, buğday, darı, soğan ve havuçla hazırlanmaktadır. Yemeğin pişirilmesi sırasında bu malzemelere su ve tuz da eklenmektedir. Navrız köje bol miktarda hazırlanır ve misafirlere dağıtılır. Nevruz’da şiirler, türküler söylenir, jır (destan) anlatılır ve yarışmalar düzenlenir. Nevruz’da “Beyge (Kökpar)”, “Kız Kuvuv”, “Tüye Tartıs (Deve Yarışı)”, “Avdarıspak”, “Küres”, “Tayak Şaşı” gibi oyunlar oynanır (Yücel-Çetin, Çetin 2004: 287-290).

Kırgızistan’da Nevruz Kutlamaları:

Gece ile gündüzün eşit olduğu, baharın başladığı 21 Mart günü, Kırgız Türkleri tarafından Nevruz Bayramı olarak kutlanmaktadır. Kırgız Türkçesinde Nevruz, “Noruz” şeklinde adlandırılmaktadır.

Baharın gelişyle ilgili olan Nevruz, Kırgız Türkleri arasında “kök kut közün açkan kün”, yani “bitkilerin gözünü açtığı gün” ve “cer betin cakşılık uyalagan kün”, yani “yeryüzünde saadetin yuva yaptığı gün” olarak bilinir. Kırgız Türkleri, Nevruz hazırlıklarına bir hafta önce başlarlar. Evler temizlenir ve yeni elbiseler hazırlanır. Nevruz’da yapılan uygulamalardan biri de tütsüdür. Kötülüklerden arınmak için kurutulmuş ardıç ağacıyla evler tütsülenir. Nevruz günü için “Sümölök” Nevruz’un en önemli yemeğidir ve buğday filizi ile hazırlanır. Nevruz yemeğinde kullanılacak buğday filizleri, Nevruz’dan önce filizlendirilir ve özel olarak hazırlanır. Bu yemek şifalı olarak kabul edilir. Nevruz boyunca misafirlik önemli bir yer tutar. Nevruz’da gün boyunca misafir kabul edilir ve misafirlğe gidilir. Nevruz günü çeşitli eğlenceler de düzenlenir. Örneğin; “Kızkumay”, “Ulak Tartış”, “Tıyın Enmey”, “Eniş”, “Ak Çölmök”, “Coluk Tatlamay”, “Balban Kürös”, “Arkan Taştamay” gibi oyunlar oynanır (Yıldız, 2004: 297-308).

Özbekistan’da Nevruz Kutlamaları:

Özbek Türkleri, Nevruz’u tabiatın uyanışı, baharın başlangıcı olarak kabul etmektedir. Özbek Türkleri arasında “Nevroz” adıyla bilinir (Kocaoğlu 1999: 27).

Kaşgarlı Mahmut, Biruni, Ömer Hayyam, Ali Şir Nevai, Narşahih, Hafız Tanış Buhari gibi âlimlerin eserlerinde

Nevruz’un kutlanmasıyla ilgili pek çok bilgi yer almaktadır. Günümüzde Özbekistan’ın çeşitli bölgelerinde bir günden bir aya kadar uzanan Nevruz kutlamaları yapılmaktadır. Özbekistan’da Nevruz hazırlıkları, 21 Mart’tan çok önce başlar. Nevruz kutlamaları özel mesire yerleri gibi açık alanlarda yapılır. Nevruz sabahından başlayan eğlenceler çok çeşitli ve görkemlidir. Çeşitli oyunlar, yarışmalar ve danslar bu eğlencelerde yer almaktadır. Nevruz günü oynanan halk oyunlarına davetliler de eşlik eder. Bu eğlenceler sırasında çeşitli yemekler de tüketilir. “Sümelek”, “Kök Samsa”, “Patir Nan”, “Katlama”, “Çuçvara” ve “Pilav” mutlaka Nevruz yemekleri arasında yer almaktadır (İşankulov 2004: 343-357).

Çeşitli otlar ve sebzeler koyularak hazırlanan “Samsa” adı verilen bir çeşit poğaçaya tüketilir. Bunun yanında “s” harfi ile başlayan en az 7 çeşit meyve ve kuruyemiş eklenerek hazırlanan “Sümelek” adlı özel bir yemek hazırlanır. Sümelek, Nevruz’dan önce özel olarak filizlendirilen buğday ile hazırlanan bir çeşit tatlıdır (Kocaoğlu 1999: 33).

Türkmenistan’da Nevruz Kutlamaları:

“Çarva Novruz’u” yani “Göçebe Nevruz” olarak kabul edilen Nevruz, 21 Mart’ta kutlanır ve yeni yıl bayramı olarak kabul edilir (Durdıyeva 2000: 105). Türkmenistan’da Nevruz; “teze yıl” yani “yeni yıl” adıyla da bilinmektedir (Baharlı 2000: 9). Nevruz Bayramı, Türkmen Türkleri arasında “Oğuz Bayramı” adıyla da kutlanmaktadır (Geldiyev 2004: 418).

Türkmenistan’da bugün çeşitli eğlenceler eşliğinde kutlanan Nevruz geleneğinden “Şah Senem Garip” ve “Kerem Aslı” anlatmalarında da söz edilmektedir. Türkmenistan’da yapılan nevruz kutlamalarında yemekler önemli bir yere sahiptir. “Çekdirme”, “pilav”, “börek”, “etli ve göklü somsa”, “pişme-bogursak”, “possuk”, “çelpek”, “gatlama” gibi yemekler hazırlanır ve bu yemekler misafirlerle birlikte yenir. “Semeni” ise Nevruz’un özel yemeğidir. Nevruz’un öncesinde yeşertilmeye başlanan buğday ile hazırlanan semeni, bir çeşit tatlıdır. Semeni, usta olan kişiler tarafından hazırlanır. Nevruz eğlencelerinde pek çok yarışma ve oyunlar düzenlenir. Genç yaşlı herkesin katıldığı bu oyunların en ünlüsü “Moncuk Attı”dır. Genç kızlar arasında oynanan bu oyun, genç kızlara ait takıların su dolu kâseye atılması ve mani eşliğinde çekilmesiyle oynanır. Kâseden çekilen boncuk kime aitse, o sırada söylenen mani de onunla ilgilidir. Bu nedenle bu oyun aynı zamanda bir tür fal olarak da kabul edilir (Geldiyev 2004: 411-415).

Türk Dünyasından Nevruz Şiirleri:**Azerbaycan**

Ağrım, uğrum tökülsün

Oda düşüp kül olsun

Yansın alov saçılısın

Menim bahtım açılısın. (Aytuzlar vd. 2004: 3)

Gün çık, çık, çık,

Keher atı bin çık,

Oğlun kayadan uçtu,

Kızın tandıra düştü,

Keçel kızı koy evde

Saçlı kızı götür çık,

Gün bitti su içmeye

Kırmızı don biçmeye,

Gün özün yitirecek

Kazı tez götürececek,

Keçel kızı aparacak,

Saçlı kızı getirecek. (Aytuzlar vd. 2004: 7)

Semeni,

Al meni.

Her yazda,

Sal meni.

Semeni, ay semeni,

Göyerderem men seni.

Damara gan isterem,

Ganım temiz gerek,

Dosta sanım gerek.

Cansız sanım olmaz,

Sansız ganım olmaz.

...

Semeni, sahla memi,

İlde göyerdem seni.

...

Semeni sazana gelmişem,

Uzana uzana gelmişem.

İlletimin loğmanı,

Yamanlığımın amanı,

Semeni, ay semeni,

Göyerderem men seni (Aytuzlar vd. 2004: 14)

Kazakistan

(Tenir) Bahıttı as bersin,

Ulıstın ulı küninde,

Ulın onğa konsun,

Kızın kığa konsun,

Kıtvan malın öriske tolsun,

Davletindi arınsın,

Düşmanın basılısın,

Menin be gen bul batam

Ulıs künge saktap jürgen bolsın

Türkiye Türkçesi:

(Tanrı) Bahtlı aş versin,

Ulusun ulu gününde,

Oğlun on olsun,

Kızın kırk olsun,

Malların çok olsun,

Zenginliğin artıversin,

Düşmanın yok olsun,

Sana verdiğim bu dua,

Ulus günü hürmetine geçsin (Aytuzlar vd. 2004: 43)

Jasın kuttı bolsın,

Ömir janın uzak bolsın,

Ulus baktı bolsun,

Tört tülük aktı bolsun,

Ulıs bereke bersin,

Lele- jala cerge ensin,

Ulıstın ulı küni kuttı bolsın,

Navrızımız kuttı bolsın,

Kızır koldasın,

Tenir jalgasın

Türkiye Türkçesi:

Yaşın kutlu ömrün uzun olsun,

Ulus bahtlı olsun,

Dört çeşit malınız çok olsun,

Nevruz bereket versin,

Laleler sümbüller açsın,

Ulusun ulu günü kutlu olsun,

Nevruzunuz kutlu olsun,

Hızır yoldaşınız olsun,

Tanrı korusun (Aytuzlar vd. 2004: 43-44)

Tındanızlar, tındanızlar!

Toy dabilın kağıp turğan,

Mina biz ben,

Estimegen, estinder,

Tındamağan tındnlar!

Nawrız toyı basladı,

Bul orında turmanlar

Türkiye Türkçesi:

Dinleyiniz dinleyiniz,

Toy davulunu çalıp duran,

Buradayız işte biz,

İşitmeyenler işitsin,

Dinlemeyenler dinlesin,

Nevruz toyu başladı

Buralarda durmayınız (Aytuzlar vd. 2004: 44)

Kırgızistan:

Beştogool Nooruzdun

Bakıloo baştalışı

Eski cıl menen canıcıldın

Cankırıp atalışı

Ay aalamdı canılap

Allanın Nooruz canırat

Nooruzdamada bayçeçeke

Kar türtüp çıgat

Bayçeçekey mayram eken

Kazanı tolo ayran eken

Kaynatıp baarı sümölök

Karı, caşta sayran eken

Beştogool'do cez geldi.

Türkiye Türkçesi:

Beştogool Nevruz'un

Nezareti başlangıcı

Eski yıl ile yeni yılın

Parlak bir ada sahip

Bütün beşeri âlemi yenilenir

Allah'tan Nevruz yenilenir

Nevruz'lamada kar çiçeği

Karı delerek çıkagelir

Karçiçeği bayramı

Kazanı dolu yoğurt

Kaynatır hepsi sümölök

Koca-yaşlı herkesin bayramı

Beştogool'da bahar geldi. (Aytuzlar vd. 2004: 48-49)

Keldi Nooruz,

Boldu aalam alasal,

Kündün nuru tökülüp

Kıldı çerdi güldüvşan.

Ölbögön kulga boldu caz,

Konom desen:

Mına maydan,

Carkıragan suluv caz.

Keldi Nooruz,

Cer caşardı karasan:

Dovla baydan.

Tolubatat alasan.

Berbese bay,

Bar go Kuday

Alıp beret sıyınsan.

Keldi Nooruz

Bizder kütkön muruntan.

Cer enebiz nan beret

Can alınça urunsan.

Tilek kılgın,

Şilen bergin Meer tögöt sıyınsan.

Türkiye Türkçesi:

Geldi Nevruz

Oldu âlem kokulu

Güneşin nuru dökülüp

Kıldı yeri güllülhtışam.

Ölmeyen kula oldu yaz,

Konayım desen:

İşte meydan, Parlayan güzel yaz.

Geldi nevrüz

Yer yeşerdi bakarsan:
 İşte zenginden
 Doluyor alırsın.
 Vermese zengin,
 Var ya Huda
 Alıp verir sığınsan.
 Geldi nevrüz
 Bizler bekliyorduk önceden.
 Yer anamız ekmek verir
 Gücünün yettiğince uğraşsan.
 Dilek kılın:
 Çok ver
 Sevgi döker, sığınsan. (Aytuzlar vd. 2004: 48-49)

Özbekistan:

Eski yıl getti
 Yeni yıl geldi
 Daşkazanlar dizilsin
 Sumalaklar süzilsin
 Buğdaylar pişib çok ölsün
 Emeğimiz as ölsün
 Ana yurdumuz bağ ölsün
 Puzki ruzimiz dağ ölsün (Aytuzlar vd. 2004: 62)

Amanlik hey amanlik
 Etdik nevröza
 Unutilsin yamanlik
 Kut ver, rizk rüza
 Yurta tinçlik söraymen
 Cahana ciray
 Su ayamni kutlay dep
 Undirdim buğday. (Aytuzlar vd. 2004: 63)

Turon üzük bölsa Özbekiston köz
 Üning tarifğa yöqtur boşğa söz
 Türki millatların içida feruz
 Hürlük tımsolining özısan Navröz!
 Har bır honadonda bayram nafası
 Şoir şen yaigrar hafız naması,
 Taralar yangibaht küyining sası
 Bahorning ilk aykğan sözısan
 Navröz!

Tınmay aylanadıbu çarhıfalak,
 Husndor qızların soçı camalak,
 Öttiz beş saatta pışar sümalak,

İnsonning ilk rızqu rözısan Navröz!
 Her inson taqdırğaşükrona
 Sening kelişingni kutlar atay'ab,
 Bağrıga oladı seni avaylab,
 Oşıqning sen savganqızısan
 Navröz!
 Yangi kün emasdır biz üçün
 befarq
 Gözal tuyğularla doim aylarğarq
 Yaşıl bayroğini kötargandaşarq,
 Bahorning ilk aytgan sözısan
 Navröz! (Aytuzlar vd. 2004: 64-65)

Türkmenistan:

Nevruz geldi, yaz geldi
 Garga gitti, gaz geldi
 Oturan adamlara,
 Bilbilden ovaz geldi.
 Bizim atlar garadır,
 Başın silkip baladır,
 Nevruz geldi, gelmedin
 Yaş yüreğim yaradır.
 Kir yuvsa, serse nâder?
 Yüp üste gerse nâder?
 Nevruz günü eneler,
 Gızın goyberse nâder?
 Nevruzun baharıdır,
 Cuvangül nahalıdır,
 Gız-oglan birbirini,
 Seçmeli mahalıdır.
 Depsem sandık açılar,
 Düvmeleri seciler,
 Nevruzun giceleri,
 İnce bilden güçular.
 Günortadır, çoğludur,
 Gızlar öyle bağlıdır,
 Her yıl Nevruz gicesi,
 Yar yarına bağlıdır.

Sülgünün cüyceleri,
 Çıkarın, biceleri,
 Alla mıradım hersin,
 Novruzun giceleri. (Aytuzlar vd. 2004: 149-150)
 Nevruz geldi bu gece
 Kızlar atarlar bice
 Kimin bicesi çıksa
 Hediyesi horoz ecice
 Başladı kız başladı
 Suya boncuk taşladı
 Şiirin yanlısı okuyup
 Maral yaşlı haşladı
 Çıkar Cennet can boncuğu. (Aytuzlar vd. 2004: 150)

Sonuç olarak Nevruz bütün Türk dünyasında yeni yılın ilk günü olarak kutlanmaya devam etmektedir. Anadolu ile ilişkisi zayıf olsa da kökü çok eskilere dayanan bu inanç ve uygulama bir Türk ortak değeri olarak farklı coğrafyalarda canlı bir şekilde yaşamaktadır. Nevruz'da yeni yılın bereketli ve uğurlu geçmesi için özel törenler, yemekler ve türlü uygulamalar yapılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aksoy, M. (1999). Kültür sosyolojisi açısından nevrüz bayramı. *Türk dünyasında nevrüz*. (hızl. N. Devlet). s. 51-80. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayını.
- Arnaut, T. (1998). Gagauzlarda ilk yaz bayramı. *Nevruz*. (hızl. H. V. Demirtaş). s. 49-64. Ankara: AKM Yayınları.
- Boyras, Ş. (2002). Nevruzla ilgili yeni yaklaşım denemeleri ve nevrüzle kehanet yapma. *Folklor/Edebiyat*, S. 32, s. 287-296. Ankara.
- Cunbur, M. (1995). Klasik edebiyatımızda nevrüz. *Türk kültüründe nevrüz uluslararası bilgi şöleni bildirileri (Ankara, 20-22 Mart 1995)*. s. 37-51. Ankara: AKM Yayınları.
- Çay, A. M., (1991). *Türk ergenekon bayramı: Nevruz*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Durdiyeva, A. (2000). Türkmen halk edebiyatında nevrüz izleri. (akt. G. Soltanmuradov). *Türk dünyasında nevrüz üçüncü uluslararası bilgi şöleni bildirileri (18-20 Mart 1999 Elazığ)*. s. 105-110. Ankara: AKM Yayınları.
- Ekayev Baharlı, O. (2000). Yeni Yılım-Bağımsız Türkmen İlim. *Uluslararası nevrüz sempozyumu bildirileri (21-23 Mart Ankara)*. s. 9-17. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ekici, M. (2002). Kutsanma ve kutlama anlayışında nevrüz. *Türk kültüründe nevrüz. V. Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri*. s. 61-70. Ankara: AKM Yayınları.
- Geldiyev, G. (2004). Türkmenistan'da nevrüz. *Türk dünyası nevrüz ansiklopedisi*. (ed. Ö. Oğuz). s. 409-422.

- Ankara: AKMB Yayınları.
- Genç, R. (1995). Türk tarihinde ve kültüründe nevrüz. *Türk kültüründe nevrüz uluslararası bilgi şöleni bildirileri (Ankara, 20-22 Mart 1995)*. s. 15-23. Ankara: AKM Yayınları.
- Güngör, H. (1995). Önasya kültürlerinde yeniden doğuş. *Türk kültüründe nevrüz uluslararası bilgi şöleni bildirileri (Ankara, 20-22 Mart 1995)*. s. 31-36. Ankara: AKM Yayınları.
- http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-2022/yurdumuzda-ve-orta-asyada-nevrüz-kutlamalari.html
- İşankulov, C. (2004). Özbekistan'da nevrüz an'aneleri. (akt. V. S. Yelok). *Türk dünyası nevrüz ansiklopedisi*. (ed. Ö. Oğuz). s. 343-357. Ankara: AKMB Yayınları.
- Kalkan, İ. (1999). Kazakistan'da nevrüz'un tarihi. *Türk dünyasında nevrüz*. (hızl. N. Devlet). s. 46-50. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayını.
- Koca, S. (2004). Eski türklere bayram ve festivaller. *Türk dünyası nevrüz ansiklopedisi*. (ed. Ö. Oğuz). s. 25-34. Ankara: AKMB Yayınları.
- Kocaoğlu, T. (1999). Özbekistan'da nevrüz bayramı ve eski sovyet politikasında çeşitli dönemlerdeki değişik yorumlar. *Türk dünyasında nevrüz*. (hızl. N. Devlet). s. 27-34. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayını.
- Nerimanoğlu, K. V. (2004). Azerbaycan'da nevrüz. *Türk dünyası nevrüz ansiklopedisi*. (ed. Ö. Oğuz). s. 205-210. Ankara: AKMB Yayınları.
- Sakaoğlu, S., Alptekin, A. B. (2004). Türkiye'de nevrüz. *Türk dünyası nevrüz ansiklopedisi*. (ed. Ö. Oğuz). s. 379-408. Ankara: AKMB Yayınları.
- Seyhan-Alışık, G. (1999). Azerbaycan türklere nevrüz geleneği ve türk kültüründeki kökleri. *Türk dünyasında nevrüz*. (hızl. N. Devlet). s. 80-93. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayını.
- Türk dünyası nevrüz şiirleri antolojisi*. (hızl. N. Aytuzlar-vd.). Ankara: AKMB Yayınları.
- Türkmen, F. (1999). Eski türk inançlarında tabiat kültü. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 3, 1999, s. 175-183.
- Yıldırım, D. (1997). Türklere yılbaşı özgürlük günü bayramı. *Milli Folklor*, S. 36, Kış 1997, s. 2-5.
- Yıldız, N. (2004). Kırgızistan'da nevrüz. *Türk dünyası nevrüz ansiklopedisi*. (ed. Ö. Oğuz). s. 297-308. Ankara: AKMB Yayınları.
- Yıldız, N. (2004). Nevruz adlandırılmaları. *Türk dünyası nevrüz ansiklopedisi*. (ed. Ö. Oğuz). s. 37-42. Ankara: AKMB Yayınları.
- Yücel Çetin, A., Çetin, İ. (2004). Kazakistan'da nevrüz. *Türk dünyası nevrüz ansiklopedisi*. (ed. Öcal Oğuz). s. 285-296. Ankara: AKMB Yayınları.

HIDRELLEZ

Pervin ERGUN

Hidrellez, adını Hızır ve İlyas peygamberden alan, 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gece yeşillik ve su kenarında buluşarak tabiata, hayvanlara ve insanlara bereket gelmesine vesile olan ritüellerin yaşatıldığı bir yaz başı bayramıdır. Hidrellez, Müslüman dünyasının geleneksel bir bayramı olmakla birlikte bahar-yaz ile ilgili bayramlar, hemen hemen bütün kültürlerde kutlanmaktadır. Bunlar bütün dünyada en yaygın, belki de en eski bayramlardır. Temeli eski inançlara dayanmaktadır. Uygulamaları ise toplumdan topluma farklılıklar göstermektedir. Yeşil George, Paskalya ve Hidrellez, bu bayramların en yaygınlarından. Türk-İslam dünyasında ve Türklük coğrafyasında yaşayan milletlerde Hızır ve İlyas'a dayanan hidrellez uygulamaları daha ön plana çıkmaktadır.

Hidrellez hazırlıkları kış mevsiminin son günlerinde başlamaktadır; yaz mevsiminin ilk gününde de kutlanmaktadır. Yaz mevsiminin ilk günü olan 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gece, güneşin Ülker burcuna girdiği bir zaman dilimidir. 6 Mayıs, yılı ikiye bölen eski halk takvimine göre yeni yılın başlangıcı sayılmaktadır. Halk takvimde Mayıs-Kasım arası, doğanın canlanıp ürün vermeye başladığı, hayvanların çoğaldığı bir dönemdir. Bu yüzden de "Hızır Günleri" adıyla adlandırılmaktadır. 7-8 Kasım'a kadar Ülker burcunu güneşin batışından sonra görmek mümkün değildir. Bu tarihten sonra ise güneş battıktan kısa bir süre sonra görülmektedir. Kasım-Mayıs arası, zorlu kış şartlarının yaşandığı bir dönemdir ve "Kasım/Kış Günleri" olarak adlandırılmaktadır.

Eski Türk kültüründe belirgin üç bayram vardır. Bunlardan birincisi yılbaşı olarak kabul edilen 21 Martta kutlanan yeni gün/Ergenekon/nevruzdur. Tabiatı uyandırmaya "ilk örneği" tekrarlamaya yönelik uygulamaların çokluğu ile dikkati çeken "yeni gün" bayramı ile Hızır Nebi arasında da zaman içinde bağ kurulmaya başlanmıştır. Çünkü bazı yörelerde Hızır Nebi uygulamaları hidrellezde değil yeni gün/nevruza yakın günlerde yapılmaktadır. Çay, Seyidov, Polo, Taşlıova ve diğer bazı araştırmacıların belirttiği üzere Hızır (d)ır Nebi/Nebi Bayramı yöreye göre değişmekle birlikte Şubat ayında (genellikle Şubat ayının ilk günlerinde, nevruzdan üç hafta önce; salı, çarşamba veya perşembeyi cuma ya bağlayan gece) kutlanmaktadır. İşlev açısından bu ritüel nevruz ile aynianlamdadır. Üç gün oruç tutulup cuma günü bayram yapılan bu uygulamada eski inançlara dayanan oyunlar oynanmakta; tabiatın canlanması için gerekli olan ateş ve su kültleri ön plana çıkarılarak "örnek alınacak model" icra edilmektedir. Bu amaçla Hi-

zır'ın ateşi, Hz. İlyas'ın da suyu sembolize etmesi hususu manilerde dile getirilmektedir:

Hızır'a Hızır deyirler,
Hızır Hızır hız getir,

Hızır'a çırağ koyurlar
Var dereden od getir¹

İkinci bayram ise yazın başlangıcı olan 5-6 Mayıs'ta kutlanmaktadır. Yazın başlangıcı ile ilgili olarak Chou tarihindeki Göktürklerin menşei ile ilgili anlatılan ve Ögel'in üçüncü olarak aktardığı efsane dini inanç açısından daha zengindir. Efsaneye göre, kurttan doğduğu için üstün niteliklere sahip olan büyük kardeş (Çince adı İ-ci Ni-su-tu), Türklerin ilk atası olur. Bu ilk ata, yaz ve kış tanrılarıyla evlenir ve bunlardan dört çocuğu olur. Bunlardan biri leylek olup uçar. İkincisinin adı Kırgız, dördüncüsünün adı Türk'tür. Üçüncüsü okunamamıştır. Türk ateşi bulmuştur (Ögel 1989: 26). Dini inanç açısından oldukça zengin ve arkaik olan bu efsanede ortaya çıkan semboller, yaz başlangıcı bayramı ile ilgili görünmektedir.

Üçüncü bayram, kış günlerinin başlangıcında olmakla birlikte yaygın ve zengin bir kutlama görülmemektedir.

Bahar ve yaz başı bayramlarında atalar kültü, ateş kültü ve su kültü ile ilgili uygulamalar ağırlık kazanmaktadır. Bugün anlamları silikleşse de hidrellez ile ilgili uygulamaların kültür kökleri mitolojik geçmişimizle yakınlık arz etmektedir.

Eski Türk inançlarında 21 Haziran yaz bayramı-ıhiah² ve atalar kültüne bağlı olarak yapılan törenler ("boz atlı/aksakallı koca") İslâmî inançla birlikte Hızır-İlyas ile birleşerek yaşamaya devam etmiştir. Hz. İlyas, fonksiyon açısından Hızır ile kaynaşmış olduğu için ayrıca ele alınmayacaktır (Ocak 1985: 119-123). Boz atlı/aksakallı koca ile Hızır'ın pek çok ortak fonksiyonu vardır:

1. Her ikisinin de Tanrı tarafından görevlendirildiğine inanılmaktadır. Hatta Altay efsanelerinde Tanrı hep kayın ağacı üzerinde "gök sakallı ihtiyar" olarak görünmektedir. "Koca" (Koca Kuday) sıfatıyla anılmaktadır. Gök kurt, gök sakallı vezir, Tanrı'nın sembolü olarak kabul edilmektedir (Ögel 1989: 512). Hızır da İslam dünyasında Tanrı'nın kutlu kişilerinden kabul edilmektedir.
2. Her ikisi de yaşlılıkta, kutlu zürriyet vesilesi olmaktadır. Halk anlatılarında Hızır, yaşı geçtiği halde çocuğu olmayan kutlu kişilere elma verir. Kabuğunu, yavru lamayan atlarına vermelerini, içini de eşiyle birlikte

¹ *Mirali Seyidov ile Paşa Efendiyev'den alınan manilerin devamı için bkz. Çay 1990: 16, vd.*

² *Eski Türklerin en önemli bayramlarından olan "ıhiah/ısiyah" Saha Türkleri tarafından bugün de çok canlı bir şekilde kutlanmaktadır.*

yemelerini öğütler (Ergun 1993). Altay destanlarının masallaşmış varyantlarında Ak Han ve Altın Taycı'ya Hızır'ın bütün özelliklerini taşıyan ak sakallı kocalar bu vazifeyi yerine getirmektedirler (Ögel 1989: 316).

3. Her ikisi de bir anda ortaya çıkıp bir anda kaybolurlar. Ak Han ve Altın Taycı'da aksakallı kocaların bu fonksiyonu açıkça görülmektedir (Ögel 1989: 316).

4. Çocuklara ad koyma fonksiyonları vardır. Manas'ın mitolojik gelini Ay-Çörek'in oğlunun adını gökten inen Ay-Koca (aksakallı bir ihtiyar) vermiştir. Manas ve diğer Kırgız destanlarında ise kahramanların adını genellikle Hızır vermiştir (Ögel 1989: 417, 536; Ergun 1993). Hanname'ye göre Temuçin'e Çingiz adını veren Hızır'dır (Ögel 1989: 417). Fars mitolojisi ile Kur'an'da anlatılan kıssalar arasında bağ kurmaya çalışıldığı Hanname'de bu tür dönüşümlerin olması da doğaldır.

5. Her ikisi de ad verdikleri kahramanlara at vermektedir. Bu atlar ya kahramanların giyimleri ve koşum takımlarıyla birlikte kutlu bir mekânda verilmekte ya da elma kabuklarının yedirilmesi vasıtasıyla doğmaktadır.

6. Her iki tipin Tanrı'nın izniyle ölümsüz olduğuna inanılmaktadır. Hanname'de Karneyn (Zülkarneyn)'in babasının bulamadığı ab-ı hayatın Hızır tarafından bulunup içildiği, bu yüzden de köklerinin yeşerdiği kayıtlıdır (Ögel 1989: 387 vd.). Diğer pek çok eserde Hızır ve İlyas'ın ölümsüz olduklarına dair anlatılar söz konusudur (Ergun 1993).

7. Her iki tip rüya motifiyle birlikte görülebilmektedir. Müslüman Anadolu'dan, Gök Tanrı inancına mensup Altay ve Sibirya'ya kadar uzanan anlatı zenginliği içinde ak sakallı, gök sakallı ihtiyarlar kutlu kahramanların rüyalarında, evlenecekleri kişiyi gösterirler, kavuşmalarını sağlarlar ya da bir müşküllerini çözerler (Ergun 1993). Uygurların mitolojik atası Böğü Han'ın rüyasında böyle bir ak elbiseli adam görünmüştür (Ögel 1989: 87).

8. Her iki tip âşıklara saz çalmayı, destan söylemeyi öğretilir.

9. Her iki tip kötülere (cimri, fesat, dolandırıcı, ahlaksız vs.) cezalandırmaktadır (Ergun 1993).

10. Her iki tip savaşlarda kahramanlara ve zorda kalanlara yardım ederler. "Kul daralmayınca/sıkışmayınca Hızır yetişmez" atasözü bu amaçla kullanılmaktadır.

11. Her iki tipin Tanrı'nın izniyle ölüleri diriltme özellikleri vardır.

12. Her iki tip zamanda ve mekânda anında yolculuk yapabilme özelliğine sahiptir.

13. Vatanın korunması, kutunun sağlanmasında vazifelidirler.

14. Yer efsanelerinde coğrafyayı vatanlaştırmaktadırlar.

15. Toplumsal normların genç kuşaklara aktarılmasında etkili bir örnek olmaktadır.

Örneklerini artırabileceğimiz bu tür benzerlikler Türk kültüründe bu inançla ilgili uygulamaların zenginliğine işaret etmektedir.

Hidrellez kutlamalarının baş aktörü Hızır'dır. Arapça kökenli "hızır" kelimesi, yeşil, yeşillik manasına gelmektedir. Kelimenin Türklerde isim olarak kullanıldığı da görülmektedir. Aslında Hızır-İlyas olan kelime halk ağzında hidrellez/hidrellez olarak söylenmektedir. Hızır, bazı İslâm âlimlerine göre peygamber olup, asıl adı "Elyasa"dır. Bazı âlimler ise Hz. Hızır'ın veli veya melek olduğunu iddia etmişlerdir. Hz. Muhammed'in bir hadisinde, "Hızır otsuz yere otururdu, ansızın o otsuz yer yeşillenerek ardı sıra dalgalanırdı." (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 4, 218'den Sakaoğlu 1985: 124) denmektedir.

Müslüman Türklerde en yaygın kutlamalardan olan hidrellezin kökeni Hz. Hızır ve Hz. İlyas'a dayandırılmaktadır. Halk inancına göre Kur'an'da Kehf Suresi 60-82. Ayetlerde Hz. Musa'ya eşlik eden ve "kendisine Allah tarafından rahmet verilen" zat Hz. Hızır'dır. Yine inanca göre Hızır ile kendisi gibi "Allah tarafından rahmet verilen" Hz. İlyas, "ab-ı hayat" (hayat suyu) içerek ölümsüzlüğe kavuşmuşlardır. Peygamberliği hususunda tereddüt olmayan Hz. İlyas ise su ile ilgili uygulamalarda söz konusu olmaktadır. Fonksiyon açısından Hızır'la birleşmiş görünmektedir. Hatta halk muhayyilesinin onları tamamıyla farklı anlatı dünyasına götürdüğü de tespit edilmiştir. Esma Şimşek'in naklettiği Hendek'te anlatılan bir efsaneye göre; "Hıdır (erkek) ile Ellez (kız), birbirlerini seven iki gençtir. Ancak bilinmeyen bir nedenle birbirlerini kaybedince her yılın mayıs ayında, etrafın yemyeşil olduğu bir günde bir araya gelip ağ-larlarını. Bunların gözyaşları yeryüzüne yağmur olarak düşmüş." Şimşek'e göre "efsanede, tam olarak açıklanamamakla beraber, iki aşğın yoklara karışıp göğe yükselmeleri ve gözyaşlarının yağmura dönüşerek yeryüzüne inmesi konu edilmektedir. Bu yağmurun bereket getirdiğine ve uzun ömür sağladığına inanılmakta ve adına hidrellez yağmuru denmektedir" (Şimşek 2006: 1070). Bu efsanenin kahramanları ile ilgili her ne kadar bir karışıklık olsa da su ile ilgili uygulamalar ve inanışlar açısından hidrelleze uyum sağlamaktadır.

Hızır ve İlyas ile ilgili olarak yaygın bilinen inançlar, Hızır'ın karada, İlyas'ın denizde darda kalanların yardımına koştukları, kötülere cezalandırıp iyileri mükâfalandırdıkları, savaşta zorda kalanların imdadına yetiştikleridir. Yılda bir defa, 5-6 Mayıs'ta, ağacı, yeşilliği veya akarsuyu olan bir yerde gül dibinde buluştukları, yeryüzüne, geçtikleri yerlere bolluk ve bereket gelmesine vesile oldukları yaygın inançlardandır. Dileklerin yerine gelmesinde de aracı olarak kabul görmektedirler.

Hidrellez bazı yörelerde özel adlarla anılmaktadır. Örneğin Hekimhan, Darende ve Akçadağ ilçelerinde hidrelleze “hayfene” denmektedir. Dobruca’da yerleşen Kırmıllılarda “Tepreş”, Makedonya’da “Ederlez/Edirlez/Hıdırlas” denmektedir (Çay 1990: 23; Ocak 1985: 143-144). Sivas’ta hidrellez “Eğrilce” olarak bilinmektedir. Eğrilce denilmesinin sebebi yaşlı kadınlar hidrellez günü fasulye ekmeleridir. Fasulye ekerken, “Bize gelecek eğrilik fasulyeye gelsin”, denmektedir. Böylece doğacak çocukların, kuzuların sakat olmayacağına inanılmaktadır. Kadınlar o gün ev işi yapmaz; çamaşır yıkamaz. Komşu ve akrabalarla kırlara gidilip eğlenilir (Küpeli 2009).

Hidrellez İle İlgili Uygulamalar

Hidrellez ile ilgili uygulamalarda kadınlar ön plana çıkmaktadır. Fal çömlüklerinin küçük kız çocuklarına açtırılması, genç kızlarla ilgili ritüellerin çokluğu, gelecek nesillerin kusursuz olması için yaşlı kadınların yaptığı eğrilce veya ipekböceği gibi uygulamalar göstermektedir ki hidrellez ile ilgili kültür aktarımı, hemen her yaşta kadınlarla sağlanmakta, aktörleri de ağırlıklı olarak kadınlar olmaktadır.

Hidrellezde Hızır’ın temiz evlere geleceği ve bolluk, bereket getireceği inancıyla günler öncesinden temizlik yapılmaktadır.

Dostlarla birlikte yemek için geleneksel yemekler hazırlanmaktadır.

5 Mayıs’ı 6 Mayıs’a bağlayan gece, mutfağın, kilerin kapağı, tahıl çuvallarının ve cüzdanların ağzı açık bırakılmaktadır.

Genç kızların bahtlarının açılması, kismetlerinin çıkması için kilit açma uygulamaları yapılmaktadır. Yaşar Kalafat’ın “Türk Kültür Coğrafyasında Hz. Hızır İle İlgili Uygulamalar” adlı yazısından aldığımız aşağıdaki mani, kismetin açılması istenen kızların başında kilit açılırken söylenmektedir:

“Bahtım, bahtım,

Altın tahtın,

Evlenecek vaktim.”

Kismet açılması sadece genç kızlar için değil, muradı olan herkes için yapılabilmektedir. Okulu bitirme, çocuk sahibi olma, işlerin açılması vb. dilekler yukarıdaki tekerlemeye uyarlanarak aynı işlem tekrarlanmaktadır.

Saim Sakaoğlu’dan nakledildiğine göre “O gün sular dan nur akarmış. O gün gökler nur kesilirmiş. Hastalıklardan kurtulmak için yeşillikler üzerinde yuvarlanırmış. Gül dallarına ip bağlanırmış. Çünkü Hz. Hızır o gece, bilhassa güllerin üzerinden geçermiş. Kismetin açılması için duvardan duvara koşulmuş. Bazı bölgelerimizde kadınlar o gece sabaha kadar uyumazlarmış.

Yine bazı bölgelerimizde hamile olan kadınların 6 Ma-

yıs günü çalışmalarına müsaade edilmez. Eğer çalışırlarsa doğacak çocuğun sakat olacağına inanılır. Hamile kadınların dışında herkes o gün toprağa ağaç ve sebze dikerler.

Batı Trakya Türkleri arasında ise şu inanış ve uygulamalar yaygındır: Hidrellez sabahı çocuklar erkenden kalkarlar ve yüzlerini yıkamadan ekinlerin arasında koşarlar. Yüzlerini ekinin üzerindeki çiğ taneleri ile yıkarlar. Boylarını en uzun ekinle ölçerler. Böylece kendi boylarının da uzun olacağına inanılır. Tarladan gelen çocuklar ceviz yapraklarıyla kaynatılmış suda yıkanır. Hidrellez günü çamaşır yıkanmaz. Bugün evlerdeki yünüler güneşe çıkarılır.” (Sakaoğlu 1985:125-126).

Gül ağacı dibine olması arzu edilen şeylerin resimleri çizilmekte; uğurlukları gül dalına bağlanmakta ya da yazılan dilekler kırmızı bir beze sarılıp gece gül dalına asılmaktadır. Yine gül ağacı dibine akşamdan niyet çömleği bırakılmaktadır. Sabah namazı vakti, gün doğmadan çömlek geri alınmaktadır.

Bazen de dileklerin yazıldığı kâğıtlar denize ya da nehre atılmaktadır (Çay 1990: 33).

Sabah erkenden pınardan alınan su, ab-ı hayat/zemzem suyu gibi algılandığı için şifa niyetine içilmekte; kötülükleri kovması ve bereket getirmesi için evlere, bahçelere serpilmektedir.

Hızır ve İlyas’la karşılaşma umuduyla akarsu kenarlarına, yeşilliklere çıkılmaktadır. Hızır ya da İlyas’la karşılaşanlarla ilgili anlatılarda genellikle insanların kendileri için bir şey istemeyi unuttukları, yakın çevreleri için uzun ömür, saadet, baht diledikleri belirtilmektedir. Para, zenginlik dilemek genellikle unutulmaktadır (Ergun 1993).

Çayırılarda yuvarlanıp ateş üzerinden atlanırsa sağlıklı bir yıl geçirileceğine inanılmaktadır.

Yumurtalar soğan kabuğu ile kaynatılarak kabukları boyanmaktadır. Yumurta tokuşturma yarışması ve güreşler yapılmaktadır. Yumurta yarışı ve güreş sağlıklı geçirilmek istenen bir yıl için yaygın uygulamalardandır.

Buğday, nohut vs.nin kaynatılmasından oluşan ve bereketi simgeleyen hidrellez yemeği-“hedik”, keşkek, yağlı börek gibi tohum ve yağ ile ilgili yiyecekler hazırlanmaktadır. Hidrellez yemeği duası toplanmaktadır. Bu dualar ailecek ya da topluca olmaktadır.

Hidrellezde başta Hızır ve İlyas olmak üzere bütün peygamberler ve evliyaların yüzü suyu hürmetine Allah’a dua etmek, dilek dilemek ve iki rekât şükür namazı kılma yaygın bir uygulama haline gelmiştir.

İpekböcekçiliğinde hidrellezin önemli bir rolü vardır. Hülya Taş’ın naklettiği mitolojik karakterli bu uygulamalar şöyledir: “Hidrellezden bir gün önce

kutudaki tohumlar bir beze dökülür ve bahçede bir gül dalına asılır. Hidrellez günü bu çıkın gül dalından indirilir, küçük bir kız çocuğuna verilir. Bu geleneğe Hidrellez kamçısı denir. Bu sayede Nisan yağmurunun kerevetlere, hidrellez kamçısının tohumlara sineceğine inanılmaktadır. Sonradan bu çıkın ağzı dualı bir kadının koynuna veya koltuğunun altına yerleştirilir. Burada tohum böcekçilerin dediği gibi ağarıp baş verdikten sonra kalaylı bir kap üstündeki temiz beze dökülür. İğne ucu gibi mini mini böcekler canlanmaya başlar.” (Taş 1998: 94).

İzmir çevresinde eskiden kayıklar bu günde denize indirilir, kasımda karaya çekilirdi.

Sabahleyin ailecek yemek yenir, dua edilir, dilek dilenir, kabir ziyareti yapılır.

Mayasız yoğurt çalınır. Tutarsa “Hızır uğramış” demektir.

Bugün iş yapılmaz; uyunmaz; una dokunulmaz; yeşil ot, dal koparılmaz; eve kuru çalı çırpı götürülmez (Son üç madde için Çay: 1990: 33).

Hidrellezde Oynanan Oyunlar

Hidrellezde dalya (dokuztaş), seksek, beş taş, çember çevirme, topaç, ip atlama, salıncakta sallanma, tahterevalli (gıncırık), niyet falı çekme, dolap veya beşiğe binme, alaylar, hizarımın çevresi, ısırğan otu, ateşten atlama gibi geleneksel oyunlar oynanmaktadır. Oyunların bazıları mitolojik anlamlar barındırmaktadır. Ateşten atlama, tütsülenme, yükseğe zıplama, ısırğan otuyla dalama gibi uygulamalar, nazardan korunma, kutlanma, sağlıklı ve bereketli olma gibi anlamlar içermektedir.

Sakaoğlu’nun naklettiği “yüzük oyunu”, “dolap veya beşiğe binme”, “alaylar”, hizarımın çevresi”, “ısırğan otu”, “ateşten atlama” oyunları şöyledir:

Yüzük oyunu: Hidrellezin felsefesine en fazla uyan oyun budur. Bütün Türk dünyasında uygulanan bu oyun, “Baht Çömleği”, Gül Bahtiyarı”, “Bahtıvar”, “Micek”, “Vasf-ı hal”, “Kader çekme” vd. pek çok adla anılmaktadır (Çay 1990: 25). Sakaoğlu, yüzük oyunu olarak adlandırdığı niyet çömleği uygulamalarını şöyle anlatmaktadır: “Hidrellez’in gelmesine iki üç gün kala herkes yüzük, iğne, düğme gibi şeyleri bir kavanozun içerisine atar. (Tabii herkes malını tanır.) Kavanoz daha sonra bir gül fidanının dibine gömülür. Gül fidanının dibinde bir gece bekletilen kavanoz sabahleyin oradan çıkarılır. Bütün kadınlar bir evin içerisinde veya bahçede toplanırlar. Yetişkin bir kızın yüzüne namaz bezi örtüldükten sonra niyet dolu kavanoz da aynı kızın boğazına takılır. Mecliste bir taraftan mani söylenirken, öbür yandan da kavanozun içerisinden niyetler çekilir. Bu oyuna Burdur’da “Bahtı-barın açılması” denmektedir. Çömlek açılırken aşağıdaki mani hep bir ağızdan okunmaktadır:

Mani mani martafal,

Martufalın tahtı var,

Her kimler çıkarsa,

Devlet kadar bahtı var.

Bu arada muziplik yaratmak gayesiyle söylenen maniler de vardır:

Dereleden akışır,

Percereden bakışır,

Yar dereden geçerken,

K.... sülük yapışır.” (Sakaoğlu 1985: 126)

Dolap veya beşiğe binme: “Hidrellez eğlencelerinin yapılacağı yerde, dolap veya beşik kurulur. Dolap dört beşikten ibaret olup her beşiğe üç kişi binebilir. Böylece bir dolap on iki-on beş kişi binerek sallanma imkânına sahip olabilir. Dolaplarda mani, türkü vs. söylenir. Bunlar arasında aşağıdaki dörtlük çok yaygındır:

Aşağı hamamın yokuşu,

Söküldü mestimin dikışı,

Koca karıların cümbüşü,

Helâsa, yelasa...” (Sakaoğlu 1985: 126)

Alaylar oyunu: “El ele tutuşan beş on kadın arasında oynanır. Gruplar kendi aralarında çeşitli mani ve türkü söylerler. Mani veya türküde hangi kızın adı söylenirse o, diğer grubun içerisine geçer. Oyun böyle karşılıklı olarak şahısların değiştirilmesi şeklinde sürer gider.

Oyunda kol kola sıkıca kenetlenmiş iki grup karşı karşıya durur. Sayıların birbirine eşit olmasına dikkat edilir. Kenetlenmiş olan iki gruptan biri diğer grubun üzerine dört beş adım kadar hızlı hızlı yürürken oldukça yüksek sesle ve kızgın bir edayla şu sözü söyler:

“Aliler/Alaylar Aliler/Alaylar, hırsız Aliler/Alaylar”

Bu sırada karşıda kenetlenmiş olan grup geri geri aynı sayıda adım atmaktadır. Birinci grubun sözü bitince dururlar; bu sefer aynı hareket tersi istikamette tekrarlanır ve ikinci grup aynı haşmetle şöyle cevap verir:

“Ne istersin, ne istersin bizim saraydan?”

Birinci grup karşı taraftan birinin ismini söyleyerek “...’ı istiyoruz” diyerek çekiştire çekiştire, biraz da zorlayarak ismi zikredilen kişiyi kendi aralarına alırlar.” (Sakaoğlu 1985: 126) Oyun, iki grup arasında sıra sıra yapılmak şartıyla bütün oyuncular yer değiştirmeye kadar tekrarlanmaktadır.

Hizarımın çevresi oyunu: “Yirmi yirmi beş kadar gelin veya kız tarafından oynanır. Halkalar halinde gruplar hep bir ağızdan “vay sizin yerde, vay bizim yerde, baharı böyle ekerler, biçerler” türküsünü söylerler” (Sakaoğlu 1985: 126) .

Isırgan otu oyunu: Bu oyunun diğerlerinden farkı bir gün önce oynanmasıdır. "Hidrellez'den bir gün evvel genç kız ve erkekler ellerine ısırgan otu alarak sokakta kime rastlarsa ellerine sürerler. Bu şakaya katlanmak istemeyenler o gün sokağa çıkmazlar. Isırgan otu oyununun oynanış sebebini Tekirdağlılar şu satırlarda anlatmaktadırlar: "Kötülük yapmayın, canınız böyle yanar, siz de kötülük perileri gibi kül olursunuz." (Sakaoğlu 1985: 126-127)

Ateşten atlama oyunu: "Köyde veya Hidrellez eğlencelerinin yapıldığı yerde büyük bir ateş yakılır. Herkes, büyük küçük o ateşin üzerinden atlar. Böylece bir yıllık kötülüklerin ateşle gideceğine inanılır." (Sakaoğlu 1985: 126)

Salıncakta sallanma: Salıncakta sallanma, ateşten atlama gibi oyunlar, o yılın sağlıklı geçireceği anlamındadır. Hastalıklar, dertler sallanma ve atlama sırasında dökülecektir (Çay:1990: 34).

Hidrellez Kutlamalarının Aile Açısından İşlevi

1. Hidrellez kutlamaları, gelenek, görenek ve inançların genç kuşaklara aktarılmasını sağlar.

2. 6 Mayıs tarihinde yapılan hidrellez eğlencelerinin hazırlıkları günlerce önceden başlar ve bunda bütün aile fertleri seferber olur. Ailede iş bölümü ve dayanışmayı sağlar.

3. Aileler arası ilişkiler gelişir. Bazen birkaç aile bir araya gelerek kurbanlık bir hayvan (koyun-keçi) alırlar. Hanımlar iş bölümü yaparak en güzel yemekleri ve tatlıları yaparlar.

4. Gençler birbirlerini aile ortamlarına göre tanıma imkânı bulurlar. Bu sayede eş adayları ile ilgili olarak aile fertlerinin onayının alınması kolaylaşmaktadır.

5.Şehir ortamından kırlara yeşilliklere, tabiata, tepelere, su kenarlarına gidilir. Hemen her yerleşim yerinin yakınında bu türden bir hıdırlık tepesi, mesire yeri bulunmaktadır. Yeşillik ve su insan ruhunu dinlendirdiği için tatil işlevi vardır.

6. Eğlence işlevi vardır. Ailecek eğlenme; ailelerle birlikte eğlenme günümüz toplumunda zor gerçekleşen bir durumdur. Gerek aile gerekse aileler arası topluca eğlenme kültürü gelişir. Hidrellezde oynanan oyunlara büyük küçük herkes katıldığı için eğlenme kültürü ortak paydada toplanır.

7. Hidrellez kutlamalarının sağaltım işlevi vardır. Yılın sağlıklı geçmesi için yapılan pek çok uygulama plesebo (psikolojik sağaltım) etkisi yaratmaktadır. Bu sayede aileler sağlıklı bir yıl geçireceklerine inanmaktadırlar.

8. Umut işlevi vardır. İnsanlar gerek ferdi gerekse ailevi konularda kurdukları hayallerin hidrellezde yaptıkları uygulamalar ve yapılan dualarla gerçekleşeceğine inandıkları için hayallerini gerçekleştirmeye daha iyi motive olmaktadır.

9. Bütün istek ve dileklerin iyi niyet ve temiz yürekli olursa gerçekleşeceğine inanıldığı için gerek bireysel ve ailesel gerekse toplumsal açıdan etik işlevi vardır. "Her geceyi kadir/Her vaktini hazır, her geleni Hızır bil" atasözü ile zamanın nasıl değerlendirilmesi gerektiği ve insanlara nasıl davranılması gerektiği konusunda bir ikaz olarak algılanmaktadır.

10. Bereket işlevi vardır. İnsanlar hidrellezle ilgili uygulamaları yaptıklarında kendileri ve aileleri açısından yıllarının bereketli geçeceğine inanmaktadırlar. Bu nedenle yapılan pek çok uygulamada Hızır'a dair bir iz aranmaktadır. Eğer o yıl çok bereketli geçmişse "Hızır uğradı" denilerek ifade edilmektedir.

11. Yardımlaşma ve dayanışma işlevi vardır. Sakaoğlu'nun naklettiğine göre Azerbaycan'da o gün akşam (5 Mayıs akşamı) çocuklar ve yetişkin gençler ev ev dolaşarak fakirler için yiyecek toplarlar. Bu torbalar bazen bacadan aşağıya sarkıtılır. Bu arada çocuklar "hıdır hıdır" manisini okurlar:

Hıdır, hıdır hız getir,
Var dereden od getir,
Men Hıdır'ın neyiyem,
Birce bele tayiyem,
Ayağının nalyam,
Başının torbasıyam.

Çatma çatma çatmayı,
Çatma yere batmaya
Hıdır payın kesenin,
Ayağı yere çatmaya,
Gece evinde yatmaya.

Ev sahibi çocuklarının torbasına çeşitli hediyeler koyar. Bunlar arasında en iyisi tabii ki çerezdir. Çocuklar, topladıkları unu, kavurgayı ve diğer yiyecekleri bir yerde saklarlar. Hz. Hızır o gece una elini sürermiş. Böylece onun bereketli olacağına, tükenmeyeceğine inanılır (Sakaoğlu 1985: 126).

Sonuç olarak kökleri kadın merkezli uygulamaların çokluğuna bakılarak anaerkil döneme dayandırılabilir olan hidrellez kutlamaları zaman içinde yaz başı bayramı olan "ıhıah"ın işlevlerini üstlenmiştir. Türk-İslam dünyasının iki dini bayramdan sonra en fazla kabul gösterdiği bir bayramı olarak hidrellez, "birlik, beraberlik, kardeşlik, huzur, bereket, sağlık, zenginlik, adalet" gibi işlevleri yerine getirdiği inancıyla günümüzde de aile ve toplum kültüründe canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Gece-gündüz eşitliğine dayanan yengün/nevruzda Tanrı'ya yönelik dualar kabul olmuş; tabiat canlanmıştır. Hidrellez gerçekleşen bu dileklerin bir taraftan şükür vesilesi olurken yeşeren tabiatın ambaları doldurması için de yeni dua vesilesi olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Çay, A. (1990). *Hidrellez kültür-bahar bayramı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergun, P. (1993). *Halk anlatmalarında Hızır*. Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya.
- Kalafat, Y. Türk kültür coğrafyasında Hz. Hızır ile ilgili uygulamalar. Erişim tarihi: 25.11.2012. <http://www.yasarkalafat.info/index.php?l=newsdetails&w=1&yid=70>.
- Küpel, Z. (2009). *Sivas yöresine ait yemekler*. Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Aile Ekonomisi ve Beslenme Öğretmenliği Anabilim Dalı Türk Mutfağı Dersi Ödevi (Öğretim Görevlisi Nimet Barı'dan alınmıştır). Konya.
- Ocak, A. Y. (1985). *İslam-türk inançlarında Hızır yahut Hızır-ilyas kültürü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ögel, B. (1989). *Türk mitolojisi I*. Ankara: Tarih Kurumu Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1985). *Görgü ansiklopedisi* (Tercüman Gazetesi Ek Fasikülleri). İstanbul.
- Şimşek, E. (2006). Hendek (sakarya) efsaneleri üzerine bir değerlendirme. *I. Uluslar arası kocaali ve çevresi kültür sempozyumu 20-22 Nisan 2006* II. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Taş, H. (2006). Bursa'da kumaş ve ipekçiliğin tarihi gelişimi içinde eski bursa'da giyim-kuşam gelenekleri. *VIII. Uluslararası türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi kongresi*. (2006). (Edt. N. Abacı). Bursa: Lulu Press. Erişim tarihi: 21. 11. 2012 http://www.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=d0IWwltSgBAC&oi=fnd&pg=PT80&dq=h%C4%B1d%C4%B1rellez&ots=_a2z40-PEW&sig=JqKheGE7eAKEPuGSFyS4Vj0Box4&redir_esc=y

YILBAŞI^{1*}

Pervin ERGUN

Giriş

Türkiye’de yılbaşı kutlamalarının bugünkü duruma gelen değişme evrelerine değinilecek olan bu makalede öncelikle eski yılbaşı kutlamalarının bazı hususiyetleri hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra bugünkü yılbaşı kutlamalarının niteliği, Noel Baba, çam, çan, içki, hindi vb. semboller ve tüketim kültürü bağlamında analizler yapılacaktır.

Eski Türklerde Yılbaşı

Eski Türklerde yılbaşı, Nevruz, Yenigün, Ergenekon vb. adlarla anılmakta; gece ile gündüzün eşit olduğu, baharın başlangıcı olarak kabul edilen 21 Martta başlatılmaktadır. Kaynağı çok eski devirlerde, Gök Tanrı inanç sisteminde şekillenen bu tarih, dinî ve millî pek çok olay, inanış ve törene kaynak oluşturmuştur. Türklerin yeniden var oluşu anlamına gelen Ergenekon’dan bu günde çıktıklarına inanılmaktadır. Ergenekon destanında, Azerbaycan Oğuz-Oğlu efsanesinde, Türk yaratılış efsanesinde, Uygur Noruz Bulak efsanesinde, Türk yaratılış mitlerinde (Çay 1999: 35–52) cereyan eden olayların yeni gün/yılbaşında gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Ergenekon efsanesinin Azerbaycan anlatmasında bozkurdun getirdiği koyun sürüsü, yün eğirmeye yarayan çatalı değnek-kirmen, buğday, değirmen bu günle ilgili ritüellerin kaynağı gibi görünmektedir.

Türkler yılbaşı ile ilgili eski inanç kalıplarını yeni girdikleri dinlere adapte ederek yaşatmışlardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Tanrı dünyayı bu günde yaratmıştır.

İlk insanların yaratılış günüdür.

Hz. İbrahim putları bu günde kırmıştır.

Hz. Nuh, tufandan sonra bu günde karaya çıkmıştır.

Hz. Yusuf kuyudan bu günde çıkarılmıştır.

Yunus Peygamber balığın karnından bu günde kurtulmuştur.

Hz. Ali bu günde halife olmuş; bu günde Hz. Fatma ile evlenmiştir.

Yıldızlar bu günde bugünkü yörüngelerine kavuşmuştur.

Eski Türk düşüncesinde yılbaşı, “suların çoğalması, karların eriyip dağ başlarının görünmeye başlaması, dünyanın nefesinin ısınmaya başlaması, çiçeklerin açılması, yeryüzünün yeşermeye başlaması, hayvanların çoğalması” gibi semboller içermektedir (DLT, I:119, 285, 331; II:122, 214–215, 283 vd.) Mevsim itibarıyla 21 Mart bu tür olgular açısından uygun düşmektedir.

Yılbaşı ve Eski Türk Takvimi

Eski Türk takvimi güneş yılı hesabına dayanmaktadır ve bugün kullanılan takvimin 21 Martı, eski Türk takviminin ilk günüdür. 12 Hayvanlı Türk takvimi adı verilen bu sisteme göre her yıla bir hayvan adı verilmekte, yılın nasıl geçeceğine dair kehanetler bu hayvanlarla ilgili inançlara bağlanmaktadır. Efsaneye dayanan sıralamasıyla “sıçan, sığır, pars, tavşan, ejderha/balık, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, köpek, domuz” (Çay 1999: 53 vd.) şeklindeki yıllar beş kez tekrarlanarak 60’lı bir sistem oluşturmaktadır.

İslam’a girişten sonra kullanılan hicri takvime rağmen Türk kültüründe eski yılbaşı günü ile ilgili gelenek ve inançlar yaşatılmaya devam etmiştir.

Günümüzde Türkiye ve Türk Dünyasında Yılbaşı

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra çağdaş medeniyet içinde yerini almak ve dünyayı daha iyi anlamak için yapılan pek çok değişiklik gibi, 26 Aralık 1925 tarihinde TBMM’de alınan kararla yılbaşı 1 Ocak’a alınmıştır. 1 Ocak, 1935 yılından itibaren de resmî tatil olmuştur. Mali yılbaşı ise 1983 yılına kadar 1 Mart’ta bırakılmaya devam etmiştir.

Gerek Türkiye Cumhuriyeti’nde gerekse önce Sovyetler Birliği’ni oluşturan sonra da yeniden yapılanan Türk Cumhuriyetleri’nde ve özerk cumhuriyetlerde eski yılbaşı ile yeni yılbaşı kutlamaları birlikte yaşamaya devam etmektedir. Doğu Türkistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Karakalpakistan, Türkmenistan, Yakutistan, Moğolistan, Tuva, Hakasya, Altay, Afganistan, İran, Irak, Suriye, KKTC, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Kosova, Tataristan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Kırım, Gagauzya, Karaim, Kırımçak, Kumuk, Karaçay, Balkar, Nogay ve diğer Türk gruplarının çoğunda her iki yılbaşı devlet töreni ile kutlanmaktadır.

Bu kutlamalardan 21 Mart’ta olanı daha millî ve dinî özellikler barındırmaktadır. 21 Mart, dinî ritüeller, mitolojik uygulamalar, geleneksel oyunlar açısından oldukça zengin ve özgündür. Gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında eski yılbaşı ile ilgili görkemli kutlamalar yapılmıştır. Ertuğrul Gazi’yi anma törenleri (Yörük bayramı), Manisa mesir şenliği, Mart dokuzu, Saya, çiğdem, Mart kırması, Hızır Nebi vb. gibi Türkiye’nin her yöresindeki çeşitli uygulamalar, 21 Mart kutlamalarının zenginliğinin göstergesidir. “Gökbörü

oyunu”, “at yarışları”, “cirit”, “kılıç sallama”, “yamba kapma”, “güreş”, “audarıspak”, “Kız Kuu”, “Kız-Uynak”, “sinsin” gibi sportif oyun ve eğlenceler Türk dünyasında yılbaşında hem yaygınlığı hem de mitolojik derinliği olan oyunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk tiyatrosuna veya orta oyununa yansıyan “kos-kosa”, “deve”, “ekende yoh biçende yoh yeyende ortag gardaş”, “kış bovay”, “yolbars”, “argımak” gibi oyunlar ise dinî ritüel mahiyetindedirler. Halay, yaşıl yaprag gızıl gül, hahışta, benövşe, niyet oyunları ve mani, şarkı, türkü, fıkrâ atışmaları bu günün sosyal yönünü göstermektedir. Bayram olarak kabul edilen bu günde ateş, su, demir, atalar kültü ve “kazan tuldı geleneği” ön plana çıkmaktadır. Her türlü yiyecek, içecek, yenip içilmekte, saçılar saçılmaktadır.

21 Mart yılbaşı bayramının en karakteristik uygulaması buğday göğertmektir. Türk dünyasında “semeni” adı verilen buğday, 1 Mart’ta çimlendirilmeye başlanmaktadır. Bir tabağa tek kat halinde dizilen buğdayların üzerine düzgün büyümesi için ince bir bez örtülerek güneşli, ılık bir yerde bekletilmektedir. Her gün nendirilen/çok az suyla sulanan buğdayların üzerinden 15 gün sonra bez kaldırılmaktadır. 21 Mart geldiğinde kırmızı kurdele bağlanmış semeni kutsal vazifesini görmek için hazırdır. İnanışa göre semeni tabiatın uyanması için “örnek alınacak bir model”dir. Ayrıca semeniden bu güne has tatlı ve yemekler hazırlanmaktadır. Mitolojik karakterli bu ritüellerin kut, bereket sağlamak için yaratılışın başından beri uygulandığına inanılmaktadır.

31 Aralık’ı 1 Ocak’a bağlayan günde yapılan yılbaşı kutlamaları ise Müslüman Türkler açısından dinî bir değer taşımamaktadır. Piyango bileti alma, dostlarla birlikte toplanma, balolara katılma, tombala oynayıp yılbaşı programlarını izleme, havai fişekler patlatma, içki içme; -son yıllarda- yılbaşı ağacı süsleme, 31 Aralık yeni yıl kutlamalarının yaygın uygulamalarıdır. Takvimsel bir kutlama olan bu yılbaşı kutlamalarında “ilk gün nasıl geçerse yılsonuna kadar öyle geçer” düşüncesiyle mutlu, bereketli geçirmeye çalışılmaktadır. İslam’a şirk koşmadığı, aşırı taşkınlık, içki vb. dikkat edildiği müddetçe medeni hayatın sosyal bir organizasyonu olarak yaşamaktadır. Özellikle kent kültürü içinde yalnızlaşan insanlar için kaynaşma, görüşme, hediyeleşme, hoşça vakit geçirme vesilesi olmaktadır.

Noel/Christmas ve Yılbaşı

Hz. İsa’nın doğum gününü veya vaftiz gününü temsil eden ve Hristiyanlarca kutsal bayram olarak kutlanan Noel, İngilizesiyle Christmas, Batı Hristiyanları tarafından 25 Aralık’ta, Doğu Hristiyanları tarafından ise 6 Ocak’ta kutlanan dinî bir bayramdır.

Aslında bu tarih, Hz. İsa’nın gerçek doğum gününü veya vaftiz gününü göstermemektedir. Bu konuda *İncil* ve *Tevrat*’ta pek çok tezat vardır (Işık 1997: 447; Küçük 1993: 226 vd.). Hristiyan dünyası, İsa’nın doğum günü veya vaftiz günü olarak kutlamaya başlamadan çok ön-

celerden beri aynı günlerde başka bayramlar kutluyordu. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

1. Aydınlıklar bayramı-Phota

2. İmparatorluk bayramı-Theophaneia

3. Doğu bayramı-Geethlia

4. Tanrı’nın yeryüzünde belirşinin bayramı (Işık 1997: 454).

Bütün bu bayramların ortak özelliği, Aralık ayında günlerin gittikçe kısalması üzerine, güneş tanrının ışığının dünyayı tamamen terk edeceğinden korkulmasından kaynaklanmasındır. Bu amaçla kurban merasimleri ve ibadetler yapılmıştır. 25 Aralık’ta günlerin tekrar uzamaya başlamasıyla ışığın karanlığı mağlup ettiğine inanılmıştır. Bundan dolayı da bu gün, Güneş Tanrısı Mitra’nın doğum günü olarak kutlanır olmuştur. Eski Roma’da “Mağlup Edilemeyen Güneş”, imparatorluğun resmî dini olarak kabul edilirken, imparator da güneş tanrısının yeryüzündeki temsilcisi ve bedenleşmesi olarak görülmüştür. Eski İran, Mısır, Fenike, Suriye, Yunan, Roma, Meksika, Peru, Hint vb. kültürlerde de görülen bu dünya görüşü, Hristiyanlığın yayılışından çok sonraları da yaşamaya devam etmiştir (Ergun 2004:103).

Güneş tanrısı ile ilgili pek çok ritüel vardır. Örneğin putperest döneminde Almanlar ve İskandinav ülkeleri, Noel gecesinde, iri bir kütüğü merasimle ocağa atarak kış gün dönümü tanrısına ziyafet vermişlerdir (Atasagun 1996: 155 vd.; Işık 1997: 456). Güneş Tanrısı Mitra’nın galibiyetinin sembolü olarak, yapraklarını yaz-kış dökmeyen defne, mersin, meşe ağacı üzerindeki sarmaşık vb. ağaçlarla temsil edilmiştir. Çünkü bu ağaçlar, ebedî canlılığın ve gençliğin sembolü olarak algılanmaktadır. Bütün Avrupa’da yaygın olarak görülen meşe de buna imkân sağlamaktadır.

Hz. İsa’ya ve Hristiyanlığa rağmen Avrupalılar, pagan inançlarına bağlı inanç ve gelenekleri sürdürmeye devam edince Roma İmparatoru I. Costantinus (IV. yy), “Yeni güneşimiz İsa’dır; madem pagan inançları silemiyoruz biz de İsa’nın doğumunu bu tarihte kutlayalım” demiştir. Buna rağmen ilk zamanlardaki kutlamalarda güneşi selamlamaya devam etmişlerdir.

Hristiyanlığın yayılışından sonra da devam eden pagan gelenekler, *Kitab-ı Mukaddes*’teki bazı ayetlere dayandırılarak yeni dine girmiş, önce Roma’da daha sonra da bütün Avrupa’da yayılmıştır.

Kitab-ı Mukaddes Eski Ahid’deki Malaki kitabında Mesih’in “salah güneşi” olarak geleceğine işaret edilmesi (*Fakat size, ismimden korkanlara, salah güneşi, kanatlarında şifa olarak doğacak* Malaki, 4: 2) ve Yuhanna İncili’nde İsa’nın “dünyanın nuru” olduğunun belirtilmesi (*Bundan sonra yine İsa onlara söyleyerek dedi: Ben dünyanın nuruyum, benim ardımca gelen karanlıkta yürümez ve kendisine hayat nuru olur.* Yuhanna, 8: 12),

¹ * Makalenin biraz değişmiş versiyonu, “Küresel Dünyanın Tüketim Mitleri-Fakelore’un Başarısı: Yılbaşı mı Kutluyoruz Noel mi?” adıyla Millî Folklor (Güz 2012, Sayı.95, 147-160) dergisinde yayımlanmıştır.

güneş kültünün Hristiyanlığa yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Güneşin her gün yeniden doğması ve ölmesi, dünyanın nuru ve güneşi olan İsa'nın ölüp dirilmesine benzetilmiş, Noel günlerinde “yeni güneşimiz İsa'dır” denmeye başlanmıştır. Güneşin geri dönmesi için yapılan bütün ibadetler, Hz. İsa için yapılmaya başlanmıştır (Aydın 1995: 70).

Hristiyan âleminde yılbaşı kutlamaları Noel (24 Aralık), Şükran Günü (26 Aralık) ve festival 31 Aralık) olmak üzere üç aşamalıdır. Bunlardan ilki Noel çamı ve Noel Baba ile ilgili uygulamaları; ikincisi ailece ve dostlarla yenecek hindili ziyafetler, Hz. İsa için yapılmaya başlanmıştır (Aydın 1995: 70).

Türk kültüründe ise yılbaşı kutlamaları 31 Aralık'ı 1 Ocak'a bağlayan gece ile sınırlıdır. Osmanlı döneminde resmî davetler haricinde Türkler Noel kutlamalarına katılmamıştır. Hristiyan bayramı olarak kabul edilen bu günlerde Hristiyan tebaa dinî vecibelerini yerine getirirken Müslümanlar onlara benzememek için azami dikkat göstermiştir. Bu amaçla Hristiyan dünyası o gün et, hindi yediği için etten uzak durulmuştur. Onun haricinde her tür yemek yenmekle birlikte sofraların vazgeçilmez unsuru kabak olmuştur. Bal kabağı boranisi, tatlısı, köftesi, böreği, mücveri, kavurması vb. yemek sevap kabul edilmiştir. Bugün için silik görünmekle birlikte belki bu uygulama ile ilgili mitolojik izler sürülebilir. Kabak ile ilgili gelenekler azınlıkların yoğun yaşadığı İstanbul çevresi ve Balkanlarda daha yaygın bir şekilde uygulanmıştır ve günümüze kadar yaşatılmaya devam etmiştir. Fakat kitle iletişim araçlarında yapılan Noel'i özendirici, romantik, propagandist yayınların ve filmlerin çokluğu bütün dünyada olduğu gibi Türklerde de Hristiyanlık kutlamaları ve beslenme kültürünü görenekleştirmiştir.

Noel Ağacı

“Kutsal gece ağacı”, “yeni yıl ağacı” diye de bilinen “Noel ağacı” kültürünün kaynağının putperest Babil Kralı Nemrut'a dayandığı inancı, yaygın kabul gören bir görüştür. Rivayete göre Babil Kralı Nemrud'un ölümünden sonra (bir rivayete göre aynı zamanda annesi olan) karısı Semiramis, onun spiritüel bir varlık olarak yaşadığı (“Bütün gerçekliğin özü ruhtur, maddi olan da yalnızca manevi gerçekliğin bir görünüşüdür.”) inancını yaymaya çalışmıştır. Nemrud'un yeni bir hayatta doğumunun sembolü olarak da kuru bir ağacın gövdesinden yeşil bir ağacın çıktığını söylemiştir. Her doğum yıl dönümünde de Nemrud'un devamlı yeşil olan bu ağacı ziyaret edeceğini ileri sürmüştür. 25 Aralık, bu yüzden Nemrud'un yeni yıl dönümü kabul edilmiştir. Bu sayede Semiramis, Babil'in gök kraliçesi olmuştur. Nemrut da çeşitli isimler altında göğün tanrısız oğlu olarak kabul edilmiştir. Bu anne-oğul inancı, değişik kültürlerle, değişik adlarla yayılmıştır. Mesela Mısır'da İsis ve Osiris, Asya'da Cybele ve Deniur, Roma'da Fortune ve Jüpiter vb. (Işık 1997: 457–458).

Putperest dönemi Ermenilerinin aynı niyetle yeni yıl tanrısı Amanor'un onuruna avladıkları av hayvanlarını çam ağaçlarına asmaları geleneğin kökü olarak gösterilmektedir (Hançerlioğlu 1993:367–368). Baltık sahilinde yaşayan Totanların Noel'de çam ağacı kesme ritüelleri de geleneğin kaynağı olarak gösterilmektedir (Kahraman 1993: 126; Aydın 1998: 129).

Noel ağacı ilk olarak 1521 (Büyük Larousse XVII, 8695) veya 1605'te (Yeni Türk Ansiklopedisi, VII, 2687) Almanya'da ortaya çıkmıştır. Almanlar, Ren Nehri kıyısında ilk defa olarak “Cennet ağacı”ni temsil eden bir köknar ağacını ışıklar, meyveler ve parlak süslerle süslemişlerdir (Baldovin 1987: 461). O zamana kadar tanrılarının meşe ağacı ile ibadet eden, kurbanlarını meşe ağacının dallarına asan Avrupalılar, bu olayla kültürel bir devrim yapmıştır. Meşe ormanlarıyla kaplı Avrupa'ya çamın gelişi, Hz. İsa'nın ve Hristiyanlığın yeni bir din olmasıyla kabul görmüştür (Ergun 2004: 104).

Hristiyan inançta Noel ağacı, aynı zamanda Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği ağacın sembolü olarak kabul edilmektedir. Cennetteki hayat ağacından yapıldığına inanılan çarmıhın, İsa'yı yine göğe götürdüğü inancı yaygındır. Bu ağacın aynı zamanda ölüleri dirilttiğine inanılmaktadır. Noel'de süslenen, ışıklandırılan ağaçların bulunduğu evlere Tanrı'nın, Tanrı'nın oğlu İsa'nın geleceğine inanılmaktadır (Ergun 2004: 104).

Noel ağacı süsleme geleneği, XVII. asırda Alman göçmenlerle Amerika'ya, oradan da dünyaya yayılmıştır. Avrupa pagan inançlarına göre meşe olan kutsal ağaç, “yeni dine, yeni sembol” düşüncesiyle çama dönüştürülmüştür. Gelenek daha çok Ortodoks âleminde yayılmıştır. Katolikler ise meşe ile ilgili pratikleri sürdürmeye ve eski anlamı korumaya özen göstermişlerdir. Türkiye'ye iki kez gelen Kraliçe Elizabeth'in, her seferinde İngiliz Büyükelçiliğinin bahçesine meşe dikmesi de bu kült ile ilgilidir.

Son yıllarda Türk kültüründe moda haline gelen ve hızla yaygınlaşmaya başlayan yılbaşı ağacı “göreneği” ile ilgili analizimiz şöyledir:

Hristiyan kültürü ile Türk kültürünün kutsal ağaç anlayışı farklıdır. Tarihin hiçbir döneminde Türklerin taze fidanları katledip ne yılbaşında ne de yılın herhangi bir gününde evine getirdiğine dair bir kayıt, uygulama, ritüel tespit edilmemiştir. Ormanın en yaşlı-kutlu ağacını kesip yakarak dağdan aşağı yuvarlamamıştır; onu Tanrı olarak gördüğüne dair bir imada bulunulmamıştır. Türk düşüncesine göre ağacın canlı ve yerinde kalması esastır. Çok eski olmakla birlikte bugün bazı uzak Türk yurtlarında uygulandığı üzere ağaç sökerek yapılan bir gelenek vardır: Gerdek. Geçici olarak kapısız ve penceresiz üç gün için kurulan gerdek-oda-ev, ormandan sökülerek getirilen dokuz kayın fidanı ile oluşturulmaktadır. Gerdek odasının ağaçları bu tören sonunda ormana götürülüp yerlerine geri dikilmektedir; çünkü

ağaçların canlı kalması evliliğin bekası açısından kut sembolüdür (Ergun 1994: 200).

Ayrıca şunu da vurgulamak gerekir ki Türk milleti tarihin hiçbir döneminde ne güneşe ne de başka bir yaratılmışa tapınmamıştır. Türk inanç sisteminin temeli tek Tanrı'ya dayanmaktadır. Türk'ün kutsal gördüğü her şey, Tanrı tarafından kutlu yaratıldığı içindir. “Güneş tanrı”nın geri dönüşü ile ilgili inanışlar ve o günlerde adakların ağaç dallarına asılması ile ilgili ritüellerin eski Fars ve Ermeni kökenli olduğu araştırmalarda ortaya konmuştur.

Son yıllarda Türkiye'de Nartugan bayramını Noel'in ve ağaç süslemenin kökeni olarak görme eğilimi vardır. (<http://blog.milliyet.com.tr/muharremsoyek> Erişim tarihi: 20.12.2011) İran ve çevresi Türklerinin bir kısmında da görülen Nartugan ile ilgili gelenekler bütün Türklüğe mal edilemeyecek kadar dar ve sığdır. Eski Türk inanç sistemine de uymamaktadır. Miladi 216'da Irak'ta doğup İran'da gelişen, Tevrat ve İncil'den izler taşıyan Mani dininden kaynaklanan yöresel kökenli bu inanca göre aydınlık ile karanlık daima savaş halindedir. Günlerin uzamaya başlamasıyla aydınlık zafer kazanmıştır. Tanrı ile Şeytanı birbirine rakip ve sürekli mücadele içinde gören bu anlayış, Türk düşüncesindeki hakim Tanrı anlayışına uymamaktadır (Ergun 2004: 116–121).

Yılbaşı ile ilgili olmamakla birlikte Türk kültüründe nahıl ağacı süsleme geleneği vardır. Tamamen yapma olan, üzeri balmumundan çeşitli süsler ve hediyelerle süslü bu ağaç düğün veya sünnetlerde, İstanbul sokaklarında, düğün halayının önünde dolaştırılırdı. Özellikle saray düğünlerinde kullanılan bu ağaçları 200 kişi taşırdı. Sokaklardan geçerken bazen çatılar söküldüğü için tamir ekibi de arkasından dolaşır; bozulan yerleri tamir ederdi (Ersoy 2008: 26–27; Yerdelen 2001, erişim tarihi 18.03.2012). Geleneğin silik izleri kına gecelerinde bazı yörelerde bugün de yaşatılmaktadır. Kına tepsisi üzerinde dal uçlarına meyveler (elma, kayısı vs.) geçirilmiş, mumlar takılmış 7–9 budaklı yapma ağaçlar kına alayının önünde taşınmaktadır. Hayat ağacını sembolize eden bu ağaçlar Tanrı kutunu düğün sahiplerine ve buldukları mekâna taşımak amacındadır.

Noel Baba

Avrupa pagan geleneğinde Doğum Baba, Kış Baba diye bilinen Noel Baba'nın bugünkü haliyle oraya çıkışı Hristiyanlığın tarihi seyrine göre oldukça yenidir. Muharrem Soyek'in *Milliyet*'te belirttiği üzere 1863 yılında New York'un üst düzeydeki bir din yetkilisi, Noel arifesi *New York Times* gazetesinde yayımlanan “Noel” makalesinde şöyle yazmıştır: “Doğum Baba deyince aklıma güler yüzlü, tombul, saçları ve sakalları bembeyaz, çocukların sevgilisi biri geliyor.” (<http://blog.milliyet.com.tr/muharremsoyek> Erişim tarihi: 20.12.2011)

Bu tanımı değerlendiren İskandinav asıllı sanatçı Thomas Nast, ABD'de yayımlanan *Harper's Weekly* dergisine kapak resmi olarak bugünkü Noel Baba tasvirini çizmiştir: Ren geyiklerinin çektiği kızakta, aksakallı, göbekli Noel Baba siyah beyaz yayımlanmıştır. Yanında da süslü püslü bir çam ağacı çizmiştir. Bu çizimleri çok beğenen ve Coca Cola şirketi için reklam tasarlayan İsvetçli Haddon Sundlom'un çizimleriyle 1924 yılında kırmızı beyaz elbiselerini giymiştir (Tirkeş 2005: 105; İmirgi 2003: 89; Ersoy 2007:). Coca Cola şirketinin girişimiyle Amerika'nın birçok kentinde, kent meydanına süslü çam ağaçları dikilmiş; bu ağaçların dibinde Noel Baba giyimli insanlar çocuklara hediyeler vererek Coca Cola reklamı yapmaya başlamışlardır.

O güne kadar soyut bir kavram olmaktan öteye gitmemiş olan Doğum Baba, Amerika'da ete kemiğe bürünmüş bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ertesi yıl karşı konulmaz bir patlamayla Noel Baba, bütün Hristiyan dünyasına yayılmıştır. Hristiyan dünyası bu sayede büyük bir boşluğu doldurmuştur. 1939 yılında çok satış yapmak isteyen bir Chicago mağazasının reklam yazarı Robert May'in yazdığı şiir ve Denver Gillen'in çizimiyle Noel Baba Amerika'da çok beğenilmiş; 1947 yılına kadar defalarca fotokopi yapılarak dağıtılmıştır (İmirgi 2003: 90). Sanatçılar ve Coca Cola'nın ticari reklam dehası sayesinde anlamsız ve renksiz bir Noel (Doğum Baba) Bayramı, İskandinav kökenli Kış Baba ile birleşince süslü çam ağaçlarıyla, ren geyikleriyle, kırmızı elbiseli, ak sakallı tombul dede ortaya çıkmış; herkesin, özellikle de çocukların sevinç kaynağı olmuştur. Bütün dünya çocuklarına ulaşacağı; özellikle kimsesizler yurdunu, okul ve kreşleri ziyaret edeceği gibi sosyal roller, onunla ilgili modern zamanın mitlerinin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır.

Coca Cola şirketi bu gelişmeye hiçbir hukuki itirazda bulunmamış, aksine Hristiyan dünyasına Noel Baba'yı hediye etmekten memnunluk duyduğunu belirtmiştir (<http://blog.milliyet.com.tr/muharremsoyek> Erişim tarihi: 20.12.2011).

“İcat edilmiş gelenek” olarak da tanımlanan fake-lore (sahte folklor)'un en büyük icatlarından olan Noel Baba kültüne bir de tarihî dayanak gerekmiştir. Bu dayanağın Anadolu'da bulunması “tercih edilmiştir”. Fox tarafından iddia edildiği üzere fake-lore, sanayileşmiş toplumların, geçmişi bastırma ve tarihi yıkmak için kültürel malzemenin sosyo-politik malzeme olarak kullanılmasını mümkün kılmaktadır (Fox 2007: 35 vd.). Bu durumda, sözde Hristiyan inancına göre Noel Baba, MS. 342 yılında Antalya-Finike-Kaş-Kale (eski adı Demre)'de doğmuştur. Aziz Nikola, Saint Nikola, Santa Claus adlarıyla bilinen bu Hristiyan aziz, karada ve denizde herkesin yardımına koşan, ihtiyacı olanlara her türlü yardımda bulunan bir kişi olarak tanımlanmıştır (Yücel 1996: 30; Otacı 1984:2). Bu bağlamda, ev halkı-

na bolluk, bereket, sağlık getirecek olan Tanrı'nın, ren geyiklerinin taşıdığı arabasıyla karların ve ak göklerin üzerinden, aksakallı, kırmızı kaftanlı, kemerli, çizmeli bir insan formunda gelerek ağacın bulunduğu bütün evleri, herkes uykudayken ziyaret edeceği inancı icat edilmiştir.

Eski Türk inancına göre ise insanoğlunun yardımına koşan ata ruhları, "ak-boz ata binen, gaipten haber veren aksakallı koca" olarak tipleştirilmiştir. Türk kültür tarihinin her safhasında aksakallı kocalarla ilgili anlatılar yaygın bir şekilde yaşamaktadır. İslami inancın etkisiyle bu tip Hızır-İlyas ile bütünleşmiştir. Karada Hızır, denizde İlyas, zorda kalanların imdadına koşan bu kocalar, daha pek çok özellikleri ile Aziz Nikola'dan daha fazla fonksiyona sahiptirler. Noel Baba'nın icadına kadar dünya genelinde bu fonksiyonu belki de en fazla onlar yerine getiriyordu. Bu açıdan bakıldığında Aziz Nikola ile ilgili anlatıların kökeninde belki de Hızır-İlyas kültü yatmaktadır.² Fakat bugün gelinen durumda, Noel Baba'nın tanınırlığı Hızır ile İlyas'ın çok ötesine geçmiştir. Buna Türk kültürü de dâhildir. Türk çocukları üzerinde hangisinin daha fazla tanındığına dair bir anket yapılsa ilginç bir sonuç ortaya çıkabilir. Bu durum Fox'un da belirttiği gibi, sanayileşmiş, halkbiliminin ve kültürün güçlü bir silah olduğunu keşfetmiş ABD'nin diğer toplumların geçmişini bastırarak ve tarihini yıkmak için kültürel malzemeyi sosyo-politik malzeme olarak kullandığını göstermesi açısından oldukça manidardır.

Başlangıçta ticari amaçlarla icat edilen ve Hristiyan dünyasına hitap eden Noel Baba 50'lerden sonra bütün dünyada yayılmaya başlamıştır. Türkiye'ye ise 80'lerden sonra, büyük alışveriş merkezlerinin kurulması ve buralarda kendine yer bulan küresel oyuncak markalarıyla birlikte gelmiştir. Yine bu yıllarda İstanbul sosyetesinin kiliselerde Noel ayinlerine katılması ve bunların medyaya yansıyan görüntü ve haberleri ülke genelinde geniş yankı uyandırmıştır (Ersoy 2008: 13–14). Doksanlı yıllara gelindiğinde Noel Baba, çocuk yuvalarının ve kreşlerin yeni yıl kutlamalarının vazgeçilmez karakteri olmuştur. Bütün alışveriş merkezlerinde karşılaşıldığı üzere Noel Baba kılığına giren gençlere kısa süreli iş karpısı olması da ayrıca trajikomiktir.

Hristiyan aziz tipinin Türk insanı tarafından kabul görmesinde yardımseverliği, sevecenliği, çocuklara düşkünlüğü dışında ne gibi faktörler etkili olmuş olabilir? Necdet Sançar (1959: 45) gibi bazı Türkçü aydınların uyarılarına rağmen Steeven Heegard (1979: 8544–45, Mehmet Tunay (1979: 8546) vb. yazarların Noel Baba'yı Türkiye'de "yerleştirme" çabaları meyvesini vermiştir.

Medeni değerleri almak için çıkılan Batı yolculuğundan hurafeleri, batıl inançları, fakeloru ile batı kültürü Anadolu'ya taşınmaya çalışılmıştır.

Eski Türklerde "aksakallı koca" tipi bu tür bir rol üstlenmişken İslami Türk kültüründe Hızır ve İlyas bu vazifeyi yerine getirmiştir. Karada ve denizde darda kalanların yardımına koşan, mucizeler gerçekleştiren bu tipler, Noel Baba karşısında günümüz Türk dünyasında popülerliğini hızla yitirmektedir.

Ayrıca Avrupa'nın ne putperest inançlarındaki ve Hristiyan inancındaki tanrılarına, ne de din adamlarına, krallarına benzemeyen Noel Baba tipi ve kıyafeti, kaftanıyla, iktidar sembolü kemeri, çizmeleri, ren geyiği arabasıyla kuzeyden gelen bir Türk tipine benzemesi bu yakınlığın kurulmasını kolaylaştırmıştır. Türkler mutlu günlerinde kırmızı kaftan giyerler. Eski kültürümüzde güveylelerin ergenlik al kaftan giymeleri, hükümdarların tören kaftanlarının al renkte olması bilinçaltında kültürel bir yakınlık sağlamıştır. Kaşgarlı Mahmud'un kaftanın üzerine takılan iktidar kuşağı ile ilgili değerlendirmelerine yer veren Ögel de bunu güç sembolü olarak değerlendirmiştir (Ögel 1985: 5–6). Yeni bir dinle birlikte Avrupa'da kabul gören bu tip, Paskalya'dan kırk gün sonra tekrar ortaya çıkmaktadır. Üzerinde kaftanı, bu kez sarıklı şapkası, sarığının üzerinde hilali ile tahtadan yapılmış, sembolik süslü ata binen, sırtında sadağı, yanında kılıcı (yatağan) olan bu cengâver, elinde tuttuğu süslü hükümdar asasıyla halk arasında dolanmaktadır. Asasıyla töreni izlemeye gelen insanlara hafifçe dokunmaktadır. Uğur sayılan bu dokunuş, kime rastlarsa, dileklerinin kabul olacağına, o yılı sağlıklı geçireceğine işaret olarak görülmüştür. Asa ile kendisine dokunulanlar, memnuniyet ifadesi olarak "ayaklı at" anlamına gelen "Laykonik" in önündeki sepete para atmaktadırlar. Şenlikler sekiz gün sürmektedir (Yüksel 1998: 34–37). Osmanlıyı sembolize eden Laykonik'te de Noel baba izleri görülmektedir.

Hristiyan azizi Saint Nikola'ya bağlanan Noel Baba kültürünün Türk dünyasında yükselen popüleritesi karşısında kültürel anlamda mücadele edecek yerli tipler de önerilmiştir: Nasrettin Hoca, Korkut Ata ve Hızır. Bunlardan Nasrettin Hoca, tip ve karakteristik özellikleri bakımından Noel Baba'nın karşılığı olması zordur. Fakat Necdet Sançar'ın da önerdiği üzere gerek eski Türklerde gerekse İslam sonrası Türk kültüründeki misyonu ile Korkut Ata, Noel Baba ile mücadele edecek çapta bir kahramandır. Bir başka öneri Öcal Oğuz'un da sık sık dillendirdiği gibi Hızır da Noel Baba'nın yerini tutabilir (Oğuz 2000). Noel Baba'nın geyiklerine karşı hem Korkut Ata'nın hem de Hızır'ın atı vardır. Ciddi reklam kampanyası ve senaryolarla bu mücadeleden başarı elde edilebilir.

Diğer Semboller ve İmgeler: Çan, Piyango, Hindi, İçki

Hristiyanlık merkezli günümüz küresel popüler kültürün, başta Türk olmak üzere bütün dünya kültürleri üzerindeki sarsıcı etkisini göstermesi açısından Noel ağacı ve Noel Baba ile birlikte kilise çanı figürünün yaygın olarak kullanılması önemli bir göstergedir. 20-30 yıl önce yılbaşı kutlamalarında çan figürü pek kullanılmazken 2000'li yılları yaşadığımız günümüz Türkiye'sinde adeta ağaç ve Noel Baba kültürleriyle yarışır vaziyettedir.

21. yüzyılın ilk on yılını geride bıraktığımız günlerin Türkiye'sinde en meşhur peçete, giyim vb. markalarının yılbaşını temsilen sadece çan resimleri ile süslü hediyeye paketleri ve poşetleri hazırladıkları tespit edilmiştir. Önce küçük küçük örneklerle kanıksadığımız ve yadırgamadığımız bu figür, Vatikan merkezli meşhur projenin başarılı bir sürümü gibi durmaktadır.

Yılbaşı gecelerinin bir başka eğlencesi piyango çekilişleridir. Türk havacılığına kaynak oluşturmak için Atatürk tarafından başlatılan piyango gelirleri (İmirgi 2003: 93 vd.; Ersoy 2008: 28 vd.) Türk havacılık sanayinin temelini oluşturmuştur. Bu sayede Türkiye Avrupa'ya uçak ihraç eden bir ülke haline gelmiştir. Sonrasında ve özellikle günümüze gelindiğinde ise rotasını şaşırarak Türk ekonomisinin kara deliklerini kapama vazifesi üstlenmiştir. Hiç yerli uçak üretilmediği halde dünyanın sayılı hava yolu şirketlerinden birine sahip olduğu ile övünülen günümüz Türkiye'sinde, taşıma suyla dönen çark için küresel sermayeye ne kadar hizmet edildiği üzerinde kafa yorulmaz.

Yılbaşı kutlamalarının bir başka simgesi hindidir. Hristiyan dünyasının Noel'den iki gün sonra yani 26 Aralık Şükran Günü kutlamalarının ana yemeği olan hindi, küresel bir yılbaşı kutlama yemeğine dönüşmüştür. Anavatanı Amerika olan hindinin kutsal gün yemeği olarak kabul görmesinin kökeninde Amerika'nın keşif günleri ile ilgili hatıraların izleri vardır. Anlatılara göre Avrupalılar Amerika'yı keşif için gittiklerinde aç kalmışlardır. Onların bu haline acıyan Kızılderililer, çiftliklerindeki hindiler ve yetiştirdikleri mısırlarla onların hayatta kalmasını sağlamışlardır. Mısır ve hindi bittiğinde ise Kızılderililer için asıl trajedi başlamıştır. Bugün şükran günü için hindi yiyen Amerikalıların ataları, rahiplerin de fetvasıyla Kızılderilileri katledip yiyerek hayatta kalmışlardır.

Yılbaşı kutlamalarının imgelerinden bir diğeri hatta Hristiyan dünyası için en önemli simgesi içkidir. Hristiyan kültüründe kutsallık inancı da olan içkinin Türk yılbaşı kutlamalarına etkisinin ne kadar olduğu tartışılabilir. Eski Türk inançlarının ve geleneksel kutlamalarının ayrılmaz unsuru olan içki kültürü Türk dünyasında da zaten oldukça yaygındır. İslam'da haram olmasına rağmen kendisini Müslüman olarak tanımlayan pek çok kişinin, içki içmekte pek sakınca görmemesi bu ta-

rihi sürece bağlanabilir. Türkiye'de yılbaşı kutlamaları bağlamında içki içmenin "modernlik göstergesi" olarak pompalanması, bu algının artmasında etkili olmuş olabilir.

Küresel Tüketim Bağlamında Yılbaşı

Yılbaşı kutlamalarının en çok körüklenen yönü hediyeleşme kültürüdür.³ Küresel sermayenin satışlarını artırmak için uydurduğu yılbaşı kültürleri, geleneksel kültürün pazarlama üzerindeki etkisini göstermesi açısından oldukça önemli bir göstergedir. Satışı yapılacak her ne varsa bir inanış icat edilerek parlatılıp satışa sunulmaktadır.

Noel ile ilgili üretilen imge ve simgeler, her şeyden önce küresel tüketim aracına dönüştürülmüştür. Kırmızı-beyaz renkleri, masal dünyasını yansıtan resimleri ve "sevimli, ihtiyar, yardımsever dede" tiplmesiyle Noel Baba, Hristiyan kültürünün en illüzyonist ve en fazla gelir getiren buluşudur.

Tüketim kültürü bağlamında Noel Baba, en çok çocukları etkilemiştir. O, kokain içerdiği için yasak olmasına rağmen Coca Cola'nın çocuklara ulaştırılmasında etkili araç olmuştur. Asırlar öncesine dayandırılan fakat sadece yüz yıl kadar önce ete kemiğe büründürülen yaşamı içinde Noel Baba, bu etki sayesinde çocuklar üzerindeki her tür yaptırımın da baş aktörü olmuştur. Bunun için de en çok "çocuk İsa", İsa'nın doğumu" motifi kullanılmıştır.

Küresel alanda ikinci tüketim grubu gençler ve kadınlardır. Noel Baba'nın bu alanlara el atması kaçınılmazdı. Son yirmi-otuz yıl içinde dikkat edilirse bu alanlarda da önemli mesafeler kat edilmiştir. Gençler ve özellikle kadınlar için, başta iç çamaşırı olmak üzere "şans getireceği icat edilen pek çok ticari meta" pazara sunulmuştur.

Erkekler için henüz çok belirgin bir pazar kurulmamış gibi görünse de özellikle araba, saat, içki sektörü ve eğlence mekânları vb. "çok iyi fırsatlarla" onların gönlünü fethetmektedir.

Ersoy'un Doğan Uluç'tan naklettiğine göre Amerika'da Noel hediyesine yılda ortalama 160 milyon dolar harcanmaktadır (Ersoy 2008: 17).

Türkiye'de yılbaşının tüketim bağlamını daha iyi anlamak için "en çok satılan gazete"lerden *Hürriyet*'in 23 Aralık 2011 tarihli, 22 sayfadan oluşan "Yılbaşı" eki örnek olarak seçilmiştir. Burada yer alan haberlerin ana başlıkları ve temaları tüketim kültürünün sınır tanımadığının açık bir göstergesi olarak göze çarpmaktadır:

2 Yılbaşı bağlamında Noel Baba ve Boz Atlı Hızır arasında ilişki kuran bir inceleme için bkz. Oğuz 2000.

3 Türk hediyeleşme kültürünün medya kanalları tarafından etkilenme biçimlerini ayrıntılı bir okuma için bkz. Özdemir 2008.

Gazetenin ana manşeti şöyledir:

“Aşk melekleri sizi yeni yıl alışverişine çağırıyor!

Diğer başlıklar ise şöyledir:

“Herkesi çatlatacak partiler yapın!

Mükemmel partinin ipuçları!

En şık siz olun!

Kırmızı giy, iddialı görün!

Şıklığın yol haritası!

Çok katlı mağazalar hayat kurtarır!

Erkeklerle stil tüyoları!

Her şey güzel olacak!

Eğlenceli kahramanlardan binlerce hediye!

Beş yıldızlı karşılama!

Güne brunch ile başlayın!

Evden çıkmak için 12 sebep!

Düşük fiyatlar daima garanti altında!

Son söz düşük fiyatların!

Tek Varilden Şişeli!

İyi Bir Hediye De Olabilir!

Kokteyl Tarifleri Hediyeli!

Buzun Estetik Hali!

Şampanyanın Simgesi!

Onsuz Kutlama Olmaz!

Bu İçkiler Reçeteli!

İçinizi Isıtan Klasik!

Orta Kalite Şarap Yeterli!

Sıcak Şarap Sadece Kırmızıdan Mı Olur?

İçkiniz Kaç Kalori?

Yeni Yılı İtalyan Güzellerle Karşılayın!

Kadın Ekonomisinin Mucidinden Hediye Seçiminin Püf Noktaları!

Hediyenin Psikolojisi!

Kafanıza Göre Fırsatlar!

Yeni Bir Yıla Yeni Bir Sen!

Şımartan Setler!

Makyaj Hediyeli Parfümler!

Kokusu Aklınızı Başınızdan Alacak!

Saç Her Şeyi Değiştirir!

Cildi Hazırlamak Lazım!

Özel Günlere Özel Kokular!

Ünlülerin Kuaförü “Topuz” Dedi!

En Kral Yılbaşı Hediyeleri Bonkörden!

Kuruyemiş Bomba!

Mutlu Lal’ler!

Yılbaşı Bakkalına Uğrayın!

Otomobil Sahibi Olabilirsiniz!

Siz de Mini Kazanabilirsiniz!

AVM’lerde Kırmızı-Beyaz Günler!

Bir Pırlanta Alana Bir Pırlanta Hediye!

Noel Anne İle Noel Baba Burada!

Eğlenmeyi Bilenler, Yılbaşı Gecesi X İstanbul’da Buluşuyor!

Çocuklara Özel Yılbaşı Partisi!

Memnuniyet Garantisi!

Ben Yeni Yıl Hediyesiyim!

Anadolu Lezzetlerine Konan Kelebek!

Lezzetin Kaynağına Yolculuk!

Rengârenk Paketler!

Kendi Sepetini Kendin Yarat!

Özel Güne Özel Kutu!

Hemen değiştirin!

Tütsüleriniz uzak doğudan!

Yılbaşı ile ilgili icat edilen ritüellerin arka planında küresel sermaye vardır. Bu yüzden dünya genelinde yılbaşı kutlamalarının olmazsa olmazları ile pazar ürünleri arasında sıkı bir bağ kurulmuştur. Kapıdaki paspasa kadar “mutlaka alınması gereken ürünler”in yenilenme gerekçeleri söz konusu gazetede de yer almıştır. Türk kültürüne ait olarak ise çok az ürüne yer verilmiştir. Bunun bir kısmı fındık, fıstık, lokum gibi yerli tarım ürünleridir. Az da olsa kültürlenme babında bilgiler de vardır. Örneğin Çin takvimine göre ejder yılına girileceğinden, bunun ne anlama geldiğinden bahsedilmiştir. Fakat Türk takvimine göre hangi yıla gireceğimizden hiç bahsedilmemiştir. Bu da gösteriyor ki çok büyük bir pazar payına sahip yılbaşı kutlamaları ile ilgili olarak Türk milleti hemen hiçbir üretimde bulunmamıştır.

Sonuç

Her yıl biraz daha artarak devam eden yılbaşı kutlamalarının niteliği, tamamına yakını Müslüman olan Türkiye’de Hristiyanların dinî bayramı olan Noel’e benzemeye başlamıştır. Evlerde yanıp sönen ışıklarla, hediyelerle süslü çam ağaçlarında kilise çanlarının bulunması Türk insanını rahatsız etmez olmuştur. Üstelik iki dinî bayramın ve millî bayramların içi boşaltılırken, insanımız, küresel propaganda karşısında savunmasız bırakılmıştır. Kilise çanı figürlü kartlar, kapı süsleri, biblolar fazlaca kanıksanmıştır.

Ülkemizin en çok okunan gazetelerinde, «Noel’de çam süsleme geleneği»nin Türklerden geçtiğine dair propagandist yazılar yayımlanması; bu kişilerin tanınmış, sözüne güvenilir bilim insanları kabul edilmesi, Türk milletinin bilinçaltına pek çok yanlış bilginin servis edilmesine ve kafa karışıklığının artmasına sebep olmuştur.

Küresel kültürün mozaik taşlarına dönüşmemek için onurlu ülkelerin direnç modelleri incelenerek çözüm önerileri geliştirmek gerekmektedir. Karşı konulamayan bu kültürel akış içerisinde millî kahraman ve figürleri desteklemeye ihtiyaç vardır. Nitekim Almanya, Çin vb. ülkelerde yerel mitolojik kahramanlar yılbaşı kutlamaları için kullanılmaktadır. Dünyanın en eski, en köklü ve karakteristik kültür kalıplarına sahip Türk milletinin, küresel sermayenin baskısına direnecek kültürel zenginliği ve kahramanları vardır. Türk milletinin ayakta kalışının ve yükselişinin kendi kültürüne sahip çıkmak ve dünya pazarında rekabet yapabilmekle mümkün olduğunun hatırdan çıkarılmaması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Aydın, M. (1995). *Hıristiyan kaynaklarına göre Hıristiyanlık*. Ankara: Diyanet Vakfı Yay.
- Aydın, M. (1998). *Dinler tarihine giriş*. Konya: Din Bilimleri Yay.
- Baldovin, J. F. (1987). Christmas. *The encyclopedia of religion*. (ed. M. Eliade). New York.
- Çay, A. (1999). *Nevruz*. Ankara: Tamga Yayınları.
- Erdem Y. (1996). Aziz nicholas’ın kenti myra. *Sanatsal Mozaik*, 6, Aralık 1996.
- Ergun, P. (2004). *Türk kültüründe ağaç kültü*. Ankara: AKMB Yay.
- Ersoy, P. (2008). *Cumhuriyet döneminde yılbaşı kutlamaları üzerine halkbilimsel bir inceleme*. Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Fox, W. (2007). Folklor ve fakelore: bazı sosyolojik düşünceler. *Folklorun sahtesi: fakelore*. (hızl. S. Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yay.
- Hançerlioğlu, O. (1993). *Dünya inançları* sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Heegard, S. E. (1979). 1979 çocuk yılı dolayısıyla ve çocuklara yardım sembolü: anadolulu noel baba. *TFA*, 18 (354), Ocak 1979.
- Hürriyet Gazetesi*, 23 Aralık 2011 tarihli yılbaşı eki.
- İşık, H. (1997). Dini kökeni açısından noel ve yılbaşı. *S. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, Konya.
- İmirgi, A. (2003). *Festivaller: ankara’da TC ve ABD uyrukluların yılbaşı kutlamalarının halk bilimi açısından incelenmesi*. Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

- Kahraman, A. (1993). *Mukayeseli dinler tarihi*. İstanbul: Marifet Yay.
- Oğuz, M. Ö. (2000). Boz atlı hıızır ve ren geyikli noel baba ikileminde türkler’de yılbaşı ve bir yaklaşım denemesi *Türk dünyası halkbiliminde yöntem sorunları*. s. 117-129. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Otacı, O. (1984). Hz. isa, noel ve yılbaşı. *Diyanet İlmî Dergi*, XX (4), Ekim-Kasım-Aralık 1984.
- Ögel, B. (1985). *Türk kültür tarihine giriş*. 5. c. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Özdemir, N. (2008). Türk hediyeleşme geleneği ve medya. Erişim tarihi 18. 09. 2012.
- Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1-4, 2008: 467-480. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi4/sayi4pdf/ozdemir_nebi.pdf
- Sançar, N. (1959). Noel baba’ya karşı dede korkut. *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı: 245.
- Tunay, M. (1979). Röliklerin bir bölümü yurt dışına kaçırılan: noel baba kimdir? *TFA*, C.18, Sayı: 354, Ocak 1979.
- Tümer, G., Küçük, A. (1993). *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yay.
- Tirkeş, Ş. (2007). Sen kimmişsin meğer noel baba. *Bütün Dünya*, Aralık 2005.
- Yerdelen Kulluk, S. (2007). Osmanlı şenliklerinde kullanılan nahıl, yapma bahçe, şekerden tasvirler ve tasarımcıları. Erişim tarihi: 18.03.2012. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewArticle/1268>.
- Yüksel, H. A. (1998). Polonya’da türk izleri laykonik. *Türk Dünyası*, 15, 1998.

ASKER UĞURLAMA

Tuğçe AYAN

Türk tarihinin başlangıcı ve bugüne kadar Türkler tarafından kurulan devletlerin en önemli özelliği düzenli bir askeri teşkilatlanmaya sahip olmasıdır. Böylece Türkistan kültüründen başlayarak günümüze kadar askerlik önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bağlamda askerlik Türk kültürünün temelinde yatan kültür unsurlarından biridir.

Her toplumun kendi kültürüne özgü birtakım törenler uyguladığı doğum, evlenme, ölüm gibi önemli geçiş dönemleri vardır. Türk kültüründe askerlik de bir geçiş dönemi olarak görülmektedir. Çünkü Türk halkı askerliği kutsal bir görev sayar ve “asker ocağını” peygamber ocağı” olarak görür. Askere giden delikanlının askerlikle birlikte “çocukluk” döneminden çıkıp “yetişkin” bir birey vasfına ulaşacağına inanılır. Bu nedenle gençler bir an önce askerlik görevlerini tamamlayarak toplumdaki saygın yerlerini almaya çalışırlar.

İnsan hayatında askerlik, askere gidene ve geride kalanı etkiler. Askere gitme, gidip de geri gelememe olgusu ağıtlara, türkülere, maniler vb. türlerle konu olmuştur. Asker mektupları, asker manileri, askerlik hayatını yansıtır. Bu şiirlerde; özlem, haberleşme isteği, ana baba özlemi, sitem, asker dönüşü başkasına varan sevgili, asker yolu gözleme, sıla özlemi vb. konular asker için yakılan türkülere konu olur. (Artun 2000: 48)

Askerlik zamanla Türk kültüründe içselleştirilmiş bir geleneğe dönüşmüş ve bundan dolayı da askere gidecek olan gençleri uğurlamada geçmişten günümüze birtakım törenler uygulanmaktadır.

Asker uğurlama geleneğinin Türk toplumu açısından önemi ve işlevini anlamak için eski Türk tarihinden günümüze kadar olan sürede askerlik kavramı üzerinde durmak gerekmektedir.

Türk Kültüründe Askerlik Kavramı

Türk kültür tarihi ile ilgili yapılan araştırmalarda Türk halkının askerliği kutsal saymasında Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan kültürlenme süreci etkili olmuştur.

“Türklerin, Orta Asya'dan itibaren, yaşam alanı bulunması ve güvenliklerinin sağlanması ilk sorun olmuş, buna göre düşünmüş, buna göre teşkilatlanmış, değer hükümleri, örf, adet ve gelenekleri bu amacı sağlamak yönünde olmuştur” (İlhan 1990: 324).

Şamanizm göre de, savaş yalnızca bu dünya için değil, öteki dünyaya da hazırlık yapılması, o dünyanın da kolaylaştırılması için gerekliydi (İlhan 1990: 323). Bu inançtan dolayı da eski Türklerde askerlik kavramı ön plana çıkmıştır.

Bir başka açıdan ise;

Eski Türk topluluklarında vatan “kut” anlayışından hareketle kutsal bir varlık olarak görülmüş ve bir millet olarak varlığını sürdürebilme istediği düzenli askeri teşkilatlanmayı gerektirmiştir.

İlk düzenli ordu M.Ö. 209 yılında Hun hükümdarı Mete tarafından kurulmuştur. Mete'nin ortaya çıkardığı 10'lu sistemle sosyal hayata ve devlet teşkilatına askeri bir disiplin hâkim olmuş, bu da “Ordu-Millet” geleneğini meydana getirmiştir. Tarih boyunca asker-sivil ayrımı olmadan, bütün fertler her an savaşılabilecek konuma gelmiştir. Yani ordu halkı, halk da orduyu meydana getirmiştir. (Ögel 1984: 21) Bir başka açıdan ise “ ordu, hakanın öz ve en değerli varlığıydı. Büyük akınlara, hakanın katılma zorunluluğu vardı ve halk veya devlet geleneklerine göre bu tutum, tabi bir durum haline gelmişti. (Ögel 1984: 33)

Mete tarafından ortaya çıkarılan 10'lu sistem Türk ordularında 10'lu askeri sistem/manga olarak varlığını sürdürmüştür.

“10'lu sistemin kendi içinde, onbaşılardan tümenbaşılara doğru belirli bir kumanda zincirinde birbirine bağlanması, eski Türk siyasi kuruluşlarını, sosyal bakımdan ayrılıkçı kalıptan kurtarıp ‘devlet’ bütünü haline getiriyor ve devletin bütünü gücünü barışta ve savaşta, ortak gayretler etrafında birleştiriyordu. Bu da bodunların ve boyların sıkı işbirliği ile Türk devletlerinde sağlamlık ve devamlılığı sağlayan başlıca faktörü teşkil ediyordu.” (Fidan 2008: 19). Böylelikle halk görev ve sorumluluğunun bilinciy-le, askeri disiplin ve teşkilat içerisinde yaşıyordu.

Eski Türk topluluklarında vatanın devamlılığını sürdürebilmesi için düzenli ve güçlü askeri teşkilatlanmayı gerektirdiği üzerinde durmuştuk, bu durum savaşa çıkmadan önce askeri ve orduyu korumak amaçlı bazı törenler oluşturmuştur.

“Savaşa çıkarken tuğa kurban vermek”; “Göktürk devleti başta olmak üzere tarih boyunca birçok Türk devletinde uygulanan bir törene dönüşmüştür.” (Ögel 1984: 209) Tuğa kurban verilerek ordu ve halkın korunacağına inanılmıştır.

“Bayrağın koruyucu ruhu” ile “eski Türk inançlarında, bayrağa saygı gösterilir ve ona saç ve kurban verilirdi. Bu inanış her askerin sığınabileceği bir sığınak olmuştur.” (Ögel 1984: 253)

Bir başka inanç ise Türk kültüründe “şehitlik” kavramının sadece İslâmiyet sonrasında değil aynı zamanda eski inanç sistemlerinde de kutsal sayılmasıdır.

“Savaşta şehit olmaya hazırlanmada askerler atlarının kuyruklarını keserek mızraklarının uçlarına takarlardı. Böylece savaş esnasında şehit olmaya hazırlanırlardı.” (Ögel 1984: 253).

İncelediğimiz kavramlardan hareketle denilebilir ki İslâmiyet öncesi Türk tarihinde bile askerlik, içinde yaşanan sosyo-kültürel toplumun kültür yapısının ana kaynağını oluşturmada ve bir yaşam biçimi olmaktadır.

İslâmiyet'in kabulünden sonra da Türk devlet geleneği içerisinde askerlik daha önceki dönemlerde olduğu gibi kutsal sayılmıştır. Selçuklular ve Müslüman diğer Türk devletlerinde bunun örnekleri, yansımaları vardır. Sonraları Osmanlı İmparatorluğu döneminde de askerlik toplumun bir ürünü olmuş, içinde yetiştiği kültürden etkilendiği kadar mevcut kültür ortamını da etkileyerek şekillenmiştir. Özellikle “gerileme dönemi” ve “dağılma döneminde” savaşların ağır kayıplara yol açması sözlü kültür ürünleri olan ağıt, türkü vb. türlerde “askerlik” kavramı daha çok işlenmiş, askerin ardından duyulan acı, özlem sözlü kültür ürünlerinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır.

Çanakkale cephesinde çok sayıda askerin ölümü ardından söylenen Çanakkale türküsünü o dönemin askerlik kavramı açısından önemi örnek olarak gösterebiliriz.

ÇANAKKALE İÇİNDE AYNALI ÇARŞI

Çanakkale içinde vurdular beni

Ölmeden mezara koydular beni

Off gençliğim eyvah

Çanakkale üstünü duman bürüdü

On üçüncü fırka harbe yürüdü

Off gençliğim eyvah

Çanakkale içinde sıra söğütler

Altında yatan babayiğitler

Off gençliğim eyvah

Çanakkale içinde aynalı çarşı

Ana ben gidiyom düşmana karşı

Off gençliğim eyvah

Çanakkale içinde bir uzun selvi

Kimimiz nişanlı kimimiz evli

Off gençliğim eyvah

Çanakkale içinde zincirli sular

İçmeyin arkadaşlar zehirli sular

Off gençliğim eyvah (Kaya 2000: 293)

Çanakkale Savaşı ile sonuçlanan I. Dünya Savaşında var olma mücadelesi Kurtuluş Savaşında vatani koruma düşüncesi devam etmiştir.

Toplum geçmişten günümüze bir milletin yaşayan unsurudur. Toplumun oluşturduğu kültür kavramları ise toplumdan ayrı düşünülemez. Bundan dolayı da toplum uyguladığı çeşitli törenlerle, efsanelerle, sözlü anlatılarla kültür aktarımını sürdürür. Türk ailesi içinse askerlik askere gidecek gencin dedesinden, babasından duyduğu ve kültür belliğine aktardığı askerlik hikâyeleriyle başlar, çünkü askerlik bir geçiş dönemidir. Nitekim günümüzde söylenen “her Türk asker doğar” sözü, bu unsuru destekler niteliktedir.

Asker Uğurlama Törenleri

Asker uğurlama töreni Türk toplumu tarafından asker adayı gencin “düğünü” olarak görülmektedir, bundan dolayı askere gidecek gençleri uğurlamada bazı törenler uygulanmaktadır. Asker adayının görev yeri ve göreve gidiş tarihi belli olduktan sonra asker uğurlama törenleri on-on beş gün içerisinde gerçekleşir. Asker uğurlama törenleri şu alt başlıklar içerisinde incelenecektir.

1. Asker Adayı Gencin Evinin Ziyaret Edilmesi

2. Asker Adayı Genç İçin Toplu Yemek Verilmesi ya da Yemeğe Çağırılması

3. Asker Adayı Genci Askerlik Dönemi Boyunca Korumak Amaçlı Yapılan Törenler

4. Kına Yakmak

5. Asker Uğurlamada Düzenlenen Eğlenceler

6. Askere Gidilecek Gün Yapılan Törenler

1. Asker Adayı Gencin Evinin Ziyaret Edilmesi

Asker adayının bütün akraba, arkadaş ve komşularını dolaşarak askere gidiş tarihini bildirmesinden sonra asker uğurlamak için asker evlerine ziyaret bir kaç gün önceden başlar. Ziyarete gidişte yumurta, çorap, iç çamaşırı, süt, gibi hediyeler veya para götürülür.

Örneğin Niğde/Çiftlik'te kadınlar âdet gereği iki yumurta alır ve akşam askere gidecek gencin evini ziyarete gelir. Gencin ailesi de bu ikramlar karşılığında kına ve çerez gibi şeyler verir (Yiğin 2009: 93). Böylece askere uğurlanan gencin evi ziyaret edilerek hem askere gidecek delikanlıya hem de ailesine askerlik dönemi boyunca başına bire şey gelmeden geri dönmesi için iyi dileklerde bulunulur.

2. Asker Adayı Genç İçin Toplu Yemek Verilmesi ya da Yemeğe Çağırılması

Evlilik törenlerinde karşımıza çıkan toplu yemekler asker uğurlamada ise askere gidecek genç delikanlının birden fazla olma durumunda verilir. Toplu yemeklerin en önemli işlevi birleştirici olmasıdır. Fertleri bir araya

getirir. Toplum üyeleri arasındaki dayanışma bağlarını güçlendirip, ortak değerleri pekiştirir. Birleştirici işlevi açısından toplu yemekler asker uğurlama törenleri arasında yer almaktadır.

Ankara'nın Nallıhan ilçesi Beydili köyünde askere gidecek gençler köy meydanında toplanır ve toplu yemek düzenlenir, askere gidilecek güne kadar her gece bu tören gerçekleştirilir.

Çanakkale/Akçalı köyünde ise asker yemekleri köylülerin organizasyonu ve katılımı ile yerine getirilir. Askere gidecekler için köy camisinde yemek verilir. Getirilen örtüler cami halıları üzerine serilir, hep birlikte yemek yenilir (Yiğin 2009: 83).

Silivri/Çanta beldesinde askere gidiş geleneğine göre asker aileleri üç gün önce köy meydanında törene başlarlar ve belde halkının evlerinde yaptığı yemekler iki gece boyunca köy meydanına getirilir (Yiğin 2009: 84).

Kütahya Domaniç/ Çukurca beldesinde ise asker adayının askere gidişinden bir gün önce ilçeye toplu halde gidilir ve yemek yenilir böylece askere gidecek genç ile veda yemeği yenilerek, vedalaşılır (K3).

Asker adayı genç sayısının az olması durumunda ise toplu yemeklerden ziyade asker adayı, başta akrabaları olmak üzere, tanıdıkları tarafından yemeğe çağırılır. Bu yemeklerin en önemli amacı askere gidecek genç ile vedalaşmak ve ona iyi dileklerini bildirerek yolcu etmektir. İç Anadolu'da toplu yemek düzenlenmesine oranla asker adayını yemeğe çağırarak daha yaygındır.

3. Asker Adayı Genci Askerlik Dönemi Boyunca Korumak Amaçlı Yapılan Törenler

"Geçiş dönemlerindeki birçok âdet, töre, tören, ayin gibi dinsel ve büyüsel özlü işlemler kümelenerek söz konusu "geçiş"leri bağlı buldukları kültürün beklentilerine ve inanç kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedir. Bunların amacı kişinin bu dönemde yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Çünkü yaygın olan inanca göre insan, bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere karşı açıktır."

Asker uğurlama törenlerinde de kişiyi tehlike ve zararlardan koruma amacı yaygındır. Bu açıdan askere gidecek genci korumak amaçlı törenler kurban kesmek, Mevlit okutmak, türbe ziyaretleri ve koruma amaçlı yapılan diğer törenler olarak sınıflandırılabilir.

3.1. Kurban Kesmek

Kurban kesmek asker uğurlama ve karşılama törenlerinde uygulanmaktadır. Bu törenin amacı askere adayının sağ salim askerliğini yapması ya da sağlımen döndüğü için kurban kesilir. Kesilen kurban etinden yemekler yapılır ve misafirlere ikram edilir.

3.2. Mevlit Okutmak

Bu tören, askere uğurlamada çok yaygın olarak uygulanmamakla birlikte bazı bölgelerde askere gidecek gençleri korumak amacı ile uygulanır.

Adana'da Askere gidecek gencin ailesinin durumu uygunsa gencin askerliğini kazasız belasız bitirmesi için mevlit okutulur. Mevlit sırasında da bu niyetle dualar edilir (Artun 2000: 41).

Benzer bir uygulama Trabzon'da da görülmektedir.

Asker adayları yola çıkmadan bir gün önce, mutlaka bütün komşuları ziyarete giderler ve vedalaşılır. Arada herhangi bir kırgınlık veya soğukluk olan komşu varsa, ona da gidilir. Evde mevlit ve Kur'an okutulur (Önal 2004: 139).

3.3. Türbe Ziyaretleri

Askere giden genci koruma amaçlı yapılan bu tören de, asker adayının türbe ve yatırlara yaptığı ziyaretlerdir. Halk inancında türbe ve yatırlar kutsal mekânlar olarak görülür ve askerinin vatani görevini sağ salim tamamlayıp memleketine dönmesi için dua eder.

Amasya'nın Yağcıabdal ve Dörtüol köyündeki Erenler Evliyası, askere giden genç tarafından ziyaret edilir. Genç bu türbenin çevresinden iki tane taş alır. Bunun bir tanesini ailesi saklar diğerini askere giderken yanına alır. Teskere alıp döndüğünde evdeki taşla birlikte iki taş da türbeye geri götürülür (Güneş 2002: 151).

Ankara'nın Çubuk ilçesi Demirciler köyünde ise türbe ziyaretleri sırasında yapılan törenlerde mum yakılmaktadır. Mum türbenin nuru olarak değerlendirilir ve türbeden askerin koruyuculuğu için yardım dilenir (K4).

Türbe ziyaretlerinde gerçekleşen başka bir uygulama ise adak adamaktır. Türbe ve yatırlara askere gidecek genç için kurban adanır.

3.4. Koruma Amaçlı Yapılan Diğer Törenler

Halk kültüründe askerlik vatani görev olarak görülmektedir. Bu düşünceden yola çıkarak asker ocağından ölmeden gelebilme kaygısı bazı törenleri yaratmıştır.

Simit, ekmeğ, pişi gibi yiyecek maddeleriyle ilgili uygulamalar: Adana'da yapılan bir araştırmada; asker adayı annesiyle vedalaşırken oğluna simitten bir parça ısırtır. Kalan simit evin bir odasına asılarak saklanır. Böylece kısmetinin onu geri getireceğine inanılır (Artun 2000: 48).

Afyon'un Çiçektepe kasabasında da askere giden gencin annesi ya da nişanlısı pişirdiği ekmeğin bir parçasını gence ısırtır, kalanını kimsenin elinin değmeyeceği yere koyar (K1). Bu törenlerdeki amaç ise askere uğurlanan gencin askerlik döneminde başına bir şey gelmeden sağ salim memleketine geri dönmesi arzudur.

Kazan Tatar Türklerinde de asker uğurlamada bu tür törenler karşımıza çıkmaktadır. Arış "ekmeğin kesilen baş kısmı" tavana konur, asker gelene kadar tavanda saklanır (Kalafat 2004: 126).

Trabzon'da yapılan bir uygulama: Genellikle üç gün önce, asker adayının ailesi asker düğünü için önce bişi (pişi) hazırlar. Bu bişiler gelen misafirlere ikram edilir. Bişilerden iki tanesi askere gidecek olan gençlerin anneleri tarafından saklanır. Saklanan bişiler gençler askerden gelinceye kadar sandıkta kalır. İnanışa göre bu bişilerin bozulması, askerde gencin başına bir şey geleceğinin işareti sayılır. Bozulmazsa hayırlısı ile askerliğinin biteceğinin işareti olarak kabul edilir (Önal 2004: 138). Bu gelenek Anadolu'nun genelinde uygulanır.

Meşe ile ilgili uygulamalar: Gerek Türk dünyasında gerekse Anadolu coğrafyasında meşe ağacı kutsal sayılmakta ve askerlikle ilgili çeşitli törenlerde kullanılmaktadır. Ankara'nın Nallıhan ilçesi Beydili köyünde asker uğurlaması sırasında yapılan törende; askere uğurlanan gencin arkasından meşe odunu yuvarlanır, yuvarlanan meşe odunu gencin annesi, eşi ya da nişanlısı tarafından o gelinceye kadar saklanır. Askerin köye dönüşüyle birlikte meşe odunu asker evinin ocağında yakılır (K 5).

Meşe ağacının Türk kültüründe taşıdığı anlam ile ilgili olarak Pervin Ergun'un değerlendirmesi şöyledir: İnsanoğlunun hayatında hava, su ve toprak kadar önemli bir yere sahip olan ağaç, inanış ve düşünüş dünyasında "türeyiş", "beslenme", "Tanrı ile irtibat kurma", "cennete ulaşma", "şifa", "dilek" gibi anlam ve roller üstlenir. Hayatı, ölümsüzlüğü, bilgeliği, gençliği ya da genç kalmayı, üç katmandan (yer altı, yer üstü ve gökyüzü) oluşan âlemi birbirine bağlamayı ifade eden "kozmetik ağaç"ın, Türk inanış ve düşünüş sisteminde önemli bir yeri vardır. Üzerinde ne yetişirse cennetten gönderildiğine inanılması meşe ağacının Tanrı tarafından seçildiğinin bir işareti olarak görülmüştür. Böylece Türk halkı arasında meşe ağacı kutsal sayılmıştır (Ergun 2004: 17-21). Bir başka açıdan ise, meşe ağacı Anadolu'da heybetli gövdesiyle kutlu ağaç sayılmış, genelde "Dede", "Baba" gibi sıfatlarla anılarak, savaşlarda kahramanlık gösteren yiğitlerin, Tanrı katında itibar kazanan erenlerin mekânı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle de dilek sahiplerinin sıkça ziyaret ettikleri kutlu mekânlardır (Ergun 2004: 235). Meşe ağacının koruyucu özelliği sayesinde askere giden gencin başına bir şey gelmeden köyüne geri döneceğine inanılmaktadır. Böylece askere gidecek genç korunmuş olur.

İğne ile ilgili uygulamalar: Balıkesir'in Türkalı Köyü'nde asker uğurlama törenlerinde askere gidecek gencin annesi askeri uğurlamaya gelenlere iğne dağıtmaktadır. Alan araştırmasını yapan Yeşil'in yorumuna göre

iğnenin dikiş dikmedeki işlevinden yola çıkılarak bölünen ailenin tekrar bir araya gelmesi yönünde temenni olarak görülmektedir (Yeşil 2001: 148).

Eski dönemlerden itibaren savaş zamanında ve özellikle olağanüstü dönemlerde çok sayıda asker şehit olmuştur. Bu bağlamdan hareketle incelediğimiz örneklerin temel işlevi ise askere giden gencin sağ salim geri dönebilmesi için onu korumaktır.

4. Kına Yakmak

Halk kültüründe üç şey için kına yakılmaktadır: "Kurban, geline ve askere". İnanca göre koça yakılan kına, Allah'a kurban etmek için, geline yakılan kına, kocasına ve kocasının ailesine kurban olması için, askere yakılan kına ise, askere gidecek gencin vatana kurban olması için kına yakılır.

Bu inançtan hareketle askere giden gence kına yakmak yaygın bir gelenek olarak uygulanmaktadır.

Adana'da asker kınası olarak adlandırılan kına bir tepsi içinde çiçekler ve mumlarla süslenir. Bir süre tepsi elden ele gezerek oynanır. Daha sonra sağdan selamet düşüncesiyle asker adayının sağ serçe parmağına kına yakılır. Kınanın etrafına kâğıt para sarılır. Yemekler yenilir ve gecenin geç saatlerine kadar eğlenilir (Kerte 1999: 460).

Kırıkkale'nin Keskin ilçesinde ise askere kına yakmak önemli bir gelenektir. Askere uğurlanan gencin kına gecesinde gencin ensesine kına yakılır (K6).

Kütahya'nın Domaniç/Çukurca beldesinde ise, askere uğurlanan gencin başına gelin kınalarında olduğu gibi al yazma örtülür ve sol eline kına yakılır. Bu törenler sırasında ise gencin arkadaşları türkü söyleyerek gencin etrafında dolanır (K3). Diğer asker uğurlama kınalarında olduğu gibi amaç askerliğin kutsallığını göstermektir.

5. Asker Uğurlamada Düzenlenen Eğlenceler

Halk kültürü açısından asker uğurlama töreni asker adayı gencin "düğünü" olarak görüldüğünü söylemiş-tik. Her düğün törenlerinde olduğu gibi asker uğurlama düğününde de yöreden yöreye değişen eğlenceler düzenlenmektedir.

Asker uğurlama eğlencesi genellikle asker kınasının yakıldığı gün yapılır. Bu yapılan eğlencelerin amacı ise askere gidecek olan gence moral vererek onu asker ocağına hazırlayarak uğurlamaktır.

Köy düğünlerinde geceleyin ateş etrafında delikanlılarca toplu halde yürütülen bir çeşit oyun olan sinsin oyunu Ankara'nın Ayaş ilçesi Bayat köyünde sadece düğünlerde değil aynı zamanda asker uğurlama törenlerinde de oynanan bir oyundur.

Oyunun oynanışına baktığımızda;

Köy meydanında ateş yakılır. Bu ateşin odunları ya söğüt ağacından ya da çam ağacından seçilir. Davul zurna ile sinsinin kendine özgü olan “sinsin havasını” çalınmaya başlar. Asker adayı genç, oyuncu delikanlılar, seyirciler arasına dağınık olarak karışır ve ateşin etrafına dizilerek oynarlar (K7).

Ateşin insan hayatının hemen bütün safhalarında çok önemli rol oynayan bir unsur olduğu bilinmektedir. Bu sebeple insanlık tarihi gelişme süreci içinde ateşin bulunmasından önceki hayat şartları ile sonrası sırasında görülen farklar üzerinde ateşin etkili olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla insanlığın sahip olduğu kültürel değerlerin de etkisiyle ateşin icadına ilişkin her milletin kendi kültüründe çeşitli inanışlar ortaya çıkmıştır.

Sinsin oyununun işlevsel açıdan inanç boyutunun temeli ise ateşin uğur ve sağlık getirmesi ile ilgilidir. Günümüzde ise sinsin oyunu bu işlevinden ziyade daha çok eğlence amacıyla oynanmaktadır.

Nallıhan'ın Beydili köyünde de asker uğurlama geleneklerinde eğlenceler düzenlenir. Bu eğlencelerde “Köy Göçerten, Kırt Kırt, Arı Oyunu” gibi köy seyirlik oyunları oynanmaktadır.

6. Askere Gidilecek Gün Yapılan Törenler

Askere gidilecek gün asker adayı gencin en heyecanlı olduğu gündür. Asker uğurlama köy meydanında, kasaba meydanında ya da otobüs terminallerinde yapılır. Bu törenlerde Anadolu'nun tüm bölgelerinde ortak motifler vardır. Asker adayının evinde heyecanlı bir kalabalık bekler; eş, dost, akraba genci uğurlamak için toplanırlar. Davul zurna eşliğinde asker evinin önünde oyunlar oynanır. Sağ salım gidip gelmesi için dua edilir ve daha sonra asker adayı davul zurna ile asker ocağına uğurlanır.

Günümüzde asker uğurlama otobüs terminallerinde yapılmaktadır. Otobüs terminallerindeki uğurlamaya köy meydanında olduğu gibi aileler, dostlar, akrabalar katılırlar. Asker adayı burada herkesle tek tek vedalaşarak otobüse bindirilir ve otobüsün hareketine izin verilmeden önce asker yakınları tarafından İstiklal Marşı ve tekbirler eşliğinde uğurlanır (K8).

Sonuç

Türk kültüründe askerlik, toplum tarafından kabul görme özelliği taşır ve askerlik hayatın en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilir. Bu, Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan kültürlenme sürecinde toplumun hayatta kalması için bir zorunluluk ve hatta kutsal bir görev olarak kabul görmüştür.

Halk kültüründe askerlik, askere gideni ve geride kalanı etkiler. Askerliğin insan hayatında bir geçiş dönemi olması yönüyle asker uğurlama yüzyıllardır çeşitli törenlerle varlığını sürdürmektedir. Askere gitme, gidip de geri dönememe olgusu asker uğurlama törenlerinin

temelini oluşturmuştur.

Bu törenlerin amacı askere gidecek olan genci yeni durumuna hazırlamak, kutsamak, askerlik dönemi boyunca onu tehlikelerden korumaktır. Askere uğurlamanın önemi, bu törenler çevresinde oluşan inançların oluşumunda içinde bulunduğu kültürü de yansıtmaktadır.

Erman Artun'un da belirttiği gibi, halk kültüründe geçiş dönemleriyle ilgili inanç, adet ve pratikler ile eski Türk kültür ve inanç sistemi arasında bağ olduğu muhtemeldir. Türk kültürü Anadolu'da zamana ayak uydurarak yeniden şekillenmiştir (Artun 2000: 44).

Türk toplumu, askerlik vazifesini yerine getirmeyeni hoş karşılamamakta ve yarım insan olarak nitelemektedir. Çünkü Türk ailesi için askerlik, asker adayının eğitim alacağı bir yerdir. Eğitim süreciyle birlikte askere giden genç “çocukluk” döneminden çıkıp “yetişkin” bir birey vasfına ulaşır. Bu nedenle asker uğurlama önemlidir, vatana hizmet edeceği için, genç ile gurur duyularak peygamber ocağına yollanır.

Günümüzde Türkiye'nin her bölgesinde aileler, davul zurnalı, yemekli eğlenceler düzenleyerek, mevlit okutarak, kurban keserek, dualar ederek ve oğullarını askerden sağ salım getireceğine inandığı birtakım adetleri yerine getirerek evlatlarını asker ocağına uğurlamaktadır. Bu bağlamda asker uğurlama Türk ailesi için binlerce yıllık deneyim elde ederek şekillenmiş, kendince belli kuralları olan ve günümüzde de işlevselliğini hala devam ettiren içselleştirilmiş bir geleneğe dönüşmüştür.

KAYNAKLAR

Yazılı Kaynaklar

Artun, E. (2000). Adana'da asker uğurlama ve karşılama törenleri: asker aşıtları, türküleri, şiirleri, manileri. *Milli Folklor*, 6 (47), Güz 2000, 41-48.

Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, AKM Yayınları, Ankara.

Fidan, S. (2008). *Anadolu folklorunda askerlik (adana-gaziantep-kayseri örneği)*. Gaziantep Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep.

Güneş, S. (2002). *Amasya folkloru*. Ankara: Amasya Valiliği Kültür Yayınları.

İlhan, S. (1990). *Askerlik. Milli kültür unsurlarımız üzerinde genel görüşler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Kalafat, Y. (2004). Tatar türklerinde karşılaştırmalı halk inançları. *Karadeniz Araştırmaları*, 3, Güz 2004, 119-127.

Kafesoğlu, İ. (1987). *Türk bozkır kültürü*. Ankara: Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yay.

Kaya, D. (2000). *Halkbilim araştırmaları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Ketre, M. (1999). Adana halk kültüründe askeri uğurlama ve

askeri karşılama geleneği. *III. Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu*. 457-465. Adana.

Mormenekşe, F. (2007). *Bir erginlenme modeli olarak askerlik folkloru*. Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Okul Sözlüğü. (2000). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ögel, B. (1984). *Türk kültür tarihine giriş I-VII*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ögel, B. (1988). *Dünden bugüne türk kültürünün gelişme çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Önal, M. N. (2004). Trabzon'da asker düğünü. *Milli Folklor*, 16 (64), Kış 2004, 137-140.

Özçelik, B. (1995). Kırıkkale karakeçililerinin halkbilimi derlemeleri. Kırıkkale: Karakeçililer Kaymakamlığı Köylerine Hizmet Birliği Yayınları.

Yeşil, H. (2001). *Balıkesir ili türkali köyü halkbilim ürünlerinin derlenmesi ve değerlendirilmesi*. S.Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Yiğit, A. (2009). Türk kültüründe asker ocağı etrafında oluşan halkbilim ve halk edebiyatı ürünleri üzerine inceleme. Balıkesir Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir.

Sözlü Kaynaklar

(K1) Adı Soyadı: Yasin Ramazan ÇELEBİ

Doğum Tarihi: 30.12.1984

Doğum Yeri: Afyon - Dinar

Tahsili: Lise mezunu

Derleme Tarihi ve Yeri: 01.11.2011 tarihinde Ankara'da derlenmiştir.

(K2) Adı Soyadı: Ünal DEMİREL

Doğum Tarihi: 01.01.1938

Doğum Yeri: Ankara- Nallıhan

Tahsili: İlkokul mezunu

Derleme Tarihi ve Yeri: 14.10.2011 tarihinde Ankara-Nallıhan'da derlenmiştir.

(K3) Adı Soyadı: Mustafa Özdemir

Doğum Tarihi: 18.11.1982

Doğum Yeri: Kütahya- Domaniç

Tahsili: Ortaokul mezunu

Derleme Tarihi ve Tarihi: 1.11.2011 tarihinde Ankara'da derlenmiştir.

(K4) Adı-Soyadı: Mehmet Cüceoğlu

Doğum Tarihi: 01.01.1976

Doğum Yeri: Ankara- Çubuk

Tahsili: İlkokul mezunu

Derleme Tarihi ve Tarihi: 01.11.2011 tarihinde Ankara'da derlenmiştir.

(K5) Adı Soyadı: Fatma Erol

Doğum Tarihi 1950

Doğum Yeri: Ankara- Nallıhan

Tahsili: İlkokul mezunu

Derleme Tarihi ve Tarihi:15.10.2011 tarihinde Ankara-Nallıhan'da derlenmiştir.

(K6)Adı Soyadı: Semih Sakallı

Doğum Tarihi: 21.02.1980

Doğum Yeri: Kırıkkale

Tahsili: İlkokul mezunu

Derleme Tarihi ve Tarihi: 01.11.2011 tarihinde Ankara'da derlenmiştir.

(K7) Adı Soyadı: Süha Dönmez

Doğum Tarihi: 01.01.1937

Doğum Yeri: Ankara- Ayaş/ Bayat Köyü

Tahsili: Ortaokul mezunu

Derleme Tarihi ve Tarihi: 15.01 2001 tarihinde Ankara-Ayaş'ta derlenmiştir.

(K8) Adı Soyadı: Hüsnü Gökkaya

Doğum Tarihi: 15.04.1972

Doğum Yeri: Mersin

Tahsili: İlkokul mezunu

Derleme Tarihi ve Tarihi: 01.11.2011 tarihinde Ankara'da derlenmiştir.

MİLLÎ BAYRAMLAR

Özgül ALTAN

Milli bayramlar, zor günlerde milletçe yapılan büyük mücadelelerin sonucunda yaşanan başarıların, kazanılan zaferlerin coşkuyla kutlandığı çok özel günlerdir. Milli bayramlar Türk milletinin vatani için, hürriyeti için canını dişine takarak yurdun bir karış toprağı uğruna, maddi yokluklar içinde savaşarak, kazandığı zaferlerin kutlandığı sevinç günleridir. Türk milleti için milli bayramlar, birlik beraberliği pekiştiren milli duyguları besleyen, coşku günleridir. Bayramlar, Türk Milletinin, haince yakılıp yıkılan, parça parça dağıtılan vatani için, gözünü kırpmadan, ölümüne savaşarak, kazandığı zaferlerin kutlandığı, günlerdir. Yetişen çocukların, gençlerin, kısaca yeni neslin geçmişte yaşananlardan ders alarak, geleceğe güvenle bakmasını sağlayan anma günleridir. Bütün bir millet, bu günlerde çoluk-çocuğuyla, atalarının zorluklarla kazanarak bıraktığı şanlı tarihini, yeniden yaşadıkları için gururludur, onurludur.

Milli bayramlarda resmi kurumlar, büyük binalar, evler, kısaca ülkenin her yeri bayraklarla donatılır. Resmigeçit törenleri düzenlenir. Halk, gündüz özel kıyafetleriyle törene katılan askerleri, zeybekleri, seğmenleri, gururla seyrederken onları alkış yağmuruna tutar. Sıra mehter takımına gelince, şanlı tarihimizin ruhları birleştiren ayak sesleri, gönülleri coştururken, gözyaşları kendiliğinden akıverir. Bütün okullarda günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapılır, kahramanlık şiirleri okunur. Yurdun her köşesinde, şehirlerin yanı sıra köylerde, kasabalarda da aynı heyecan ve coşkuyla bayramlarımız kutlanırken, geceleri de fener alayları düzenlenerek şenlikler gün boyu sürer. Çoluk-çocuk, yaşlı-geç sokakları, caddeleri, bayram coşkusuyla doldururken; bu sevince davul-zurna eşliğinde çekilen halaylar, oynanan yöresel halk oyunları da eşlik ederek, çok renkli görüntüler meydana gelir. Anadolu'nun pek çok köyünde, kasabasında yapılan resmi törenlerden sonra, bayram yeri olarak belirlenen alanlarda çeşitli yarışmalar düzenlenir. Her taraf Türk bayrakları ve Atatürk'ün resimleriyle donatılırken, çalınan milli marşlar herkesi gururlandırır. O günlerde 'Ya istiklal, ya ölüm' parolasıyla eşine rastlanmayacak bir destan yazan bu millet, bayramlarını her zaman övünç duyarak kutlayacaktır.

Resmi olarak kutladığımız milli bayramlarımız şunlardır:

1. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı
2. 30 Ağustos Zafer Bayramı
3. 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik Ve Spor Bayramı
4. 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı 23 Nisan 1920 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açıldığı günün yıldönümü olarak kutlanmaya başlanmıştır. 23 Nisan, Türk milletinin milli egemenlik bayramıdır. Bu bayram, dünyada kutlanan ilk ve tek çocuk bayramıdır.

Birinci Dünya Savaşı'nda yenik duruma düşen Türk Milleti, kahraman Türk ordusu ve vatan evlatlarıyla ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı, milli mücadeleyi, yaşanan pek çok zorluklardan sonra başarıyla kazanmıştır. Kurtuluş Savaşımızın tarihi seyrini kısaca özetleyecek olursak tablo şöyledir:

Atatürk, Kurtuluş Savaşını başlatmak için İstanbul'dan Samsun'a 19 Mayıs 1919 günü geldi. Samsun'dan Amasya'ya geçti. Oradan Erzurum ve Sivas'a giderek kongreler yaptı. Bütün yurttaki büyük bir felaket yaşanırken, ümidini hiç bir zorluk karşısında kaybetmeyen Mustafa Kemal Paşa "milleti yine milletin gücü kurtaracaktır. Tek bir egemenlik vardır, o da milli egemenliktir" demiştir (NUTUK). Bu inançla memleketin her köşesinden seçilerek gelen temsilcilerle 23 NISAN 1920 günü Ankara da toplandılar. O günkü şartlarda meclisin toplantı yapabileceği bir binayı bulmak bile çok zordu. Ankara'da Ulus meydanında tek katlı, yapısı tamamlanmamış bir bina, okullardan getirilen sıralar ve halkın sağladığı çeşitli yardımlarla eksikleri giderilerek kullanıma açıldı. Böylece hazırlıklar tamamlandı. Atatürk'ün yayınladığı bildiri ile 23 Nisan 1920 Cuma sabahı Ankara'lılar, Meclis binasının çevresinde milli bir heyecan içinde toplandılar. Hacı Bayram Camiinde öğle namazı kılındıktan sonra, meclis binası girişinde tören yapıldı. Yapılan açılış konuşmasının ardından, milli egemenliğe dayalı yeni Türk parlamentosuna, "Büyük Millet Meclisi" adı verildi. Daha sonra 8 Şubat 1921 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi adı kesinleşti. 24 Nisan 1920 günü TBMM ikinci toplantısında Mustafa Kemal Paşa'yı başkan seçti. Atatürk'ün Meclis Başkanlığı 29 Ekim 1923'te Cumhurbaşkanı seçilmesine kadar devam etti.

Atatürk, çocuklara çok değer verir, gittiği her yerde onlarla ilgilenir, okullara uğrayarak eğitim durumlarını incelerdi... Türk çocuklarının geleceğinden çok ümitli olduğunu her fırsatta dile getiren Gazi Mustafa Kemal, milli egemenliğin önemini ve değerinin daha çocuklukta kavratılması için 23 Nisan gününün bayram olarak kutlanmasına karar vermiş ve bu günü Türk çocuklarına armağan etmiştir.

Diğer taraftan, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 1979 yılını UNESCO "çocuk yılı" ilan ettiği için uluslararası nitelik kazanmıştır. Bu vesileyle 1979'dan beri her yıl 23 Nisan, TRT tarafından 8-12 yaş arası bütün ülkelerin çocukları davet edilerek uluslararası coşkuyla kutlanmaktadır. Çeşitli kıtalardan çeşitli ülkelerden yurdumuza gelen çocuklar, Türk misafirper-

verliğinin bir göstergesi olarak gönüllü ailelerinin evlerinde ağırlanmaktadır. Türk çocuklarıyla kaynaşarak Türk kültürünün hoşgörüsünü, misafirperverliğini, yakından tanıyıp birlikte güzel bir bayram yaşamaktadırlar. 1979'da sadece altı ülkenin katılımıyla düzenlenen 23 Nisan Çocuk Bayramı bugüne kadar 90'a yakın ülkenin katılımıyla uluslararası boyutta kutlanmaktadır. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk milli bayramıdır. Atatürk'ün Türk çocuklarına armağan ettiği bu bayram, dünya çocukları arasında dostluk bağlarının geliştirilmesinin yanında, ülkemiz çocuklarının sevgi ve barış içinde her yıl kutlandıkları ilk ve tek çocuk bayramıdır.

23 Nisan günü bütün milli bayramlarımızda olduğu gibi her taraf bayraklarla donatılır. İlk tören, sabah saat 9.00'da devlet erkânının Anıtkabir'e, bütün yerleşim birimlerinde yaşayanlar kendi mülki idareleri içinde seçilen bir Atatürk büstüne, elçilikler buldukları ülkelerde çelenk koyma merasimi ile bayramı başlatırlar. Milli egemenliğin önemi, değeri ve Türk kahramanlığına vurgu yapan konuşma ve şiirlerden sonra okullar, hazırladıkları gösterileri halka sunarlar. Genellikle öğleden sonra kutlamalar çerçevesinde başkent Ankara'da önceden belirlenen çocuklar, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bazı bakanların, belediye başkanlarının makamlarındaki koltuklara otururlar. Onlar çeşitli sorular sorarak isteklerini, şikâyetlerini dile getirirler. Bu geleneksel olarak her yıl 23 Nisan'da bir günlüğüne tekrarlanırken bugünün küçüğü, yarının büyüğü inancıyla, Türk çocuklarına güvenen Atatürk'ün kurduğu Türk devletini ve cumhuriyeti nasıl sahiplendiklerini gösterirler.

23 Nisan 1920 TBMM'nin açıldığı gün olmakla beraber, yeni Türk devletinin de kurulduğu gündür. Milli egemenliğin anlamını kavrayan, değerini ve önemini bilen Türk aileleri çocuklarını bu şuurla yetiştirmekte; gelecekleri için kurulan bu büyük devletin gücünü ve önemini bilerek bayramların coşkuyla kutlanmasını temin etmektedirler.

30 Ağustos Zafer Bayramı

Zafer Bayramı, 1922 yılında 26 Ağustos günü başlayan ve 30 Ağustos günü Dumlupınar'da Atatürk'ün Başkumandanlığında Meydan Savaşı'nda kazanılan zaferi anmak için kutlanan milli bayramımızdır. Zafer Bayramı ilk defa 30 Ağustos 1923 günü Afyonkarahisar, Ankara ve İzmir'de gururla kutlanmıştır. Ardından Mayıs 1935'te 2739 sayılı kanunla Zafer Bayramı olarak ilan edilmiştir. Zafer Bayramı'nda yapılacak törenlere 1981'de çıkarılan 3456 ve 4400 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile yeni bir düzenleme getirilmiştir.

Atatürk bu büyük zaferi şu sözleriyle yorumlamıştır: "30 Ağustos Muharebesi, Türk tarihinin en mühim bir dönüm noktasını teşkil eder. Milli tarihimiz çok büyük ve çok parlak zaferlerle doludur. Fakat Türk milletinin burada gerçekleştirdiği zafer kadar kesin sonuçlu ve

bütün tarihe, yalnız bizim tarihimize değil, cihan tarihine yeni akım vermekte kesin etkili bir meydan muharebesi hatırlamıyorum." (NUTUK)

Yüzyıllardır üzerinde bağımsız bir şekilde yaşadığımız vatan toprakları I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşmasıyla düşmanlara veriliyor; bu durum bize zorla kabul ettirilme isteniyordu. Kurtuluş Savaşı işte bu şartlarda tarih boyunca hür yaşamış olan Türk milleti için 19 Mayıs 1919'da Atatürk'ün Samsun'a çıkmasıyla, başlamış oldu. Yayınlanan Amasya Genelgesi'nin ardından Erzurum ve Sivas Kongreleri yapıldı. Atatürk, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelerek ülkenin yönetimini Türk Milleti'nin iradesine bırakmak için 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni kurdu. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi Misak-ı Milli sınırları içinde vatanın bölünmez bütünlüğü ve hiçbir durumda parçalanamayacağı görüşüyle çözüm yolları aradı. Önce düzenli ordu kuruldu. Ankara bütün çalışmaların merkeziydi. Çok çetin şartlarda yapılan I. İnönü ve II. İnönü Savaşları kazanılarak Yunanlılara büyük darbe indirildi. Yunan ordusu yeniden saldırınca, Atatürk Türk ordusuna şu emri vermiştir: "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satih, bütün vatandır." (Nisan 1922, NUTUK)

Türk ordusu 23 Ağustos-12 Eylül 1921 tarihleri arasında yapılan Sakarya Meydan Muharebesiyle vatani savunma durumundan taarruz durumuna geçmiştir. Burada kazanılan zaferle, Mustafa Kemal'e Türkiye Büyük Millet Meclisi "Gazi" unvanı ve "Mareşal" rütbesi vermiştir.

26 Ağustos 1922'de ordumuz, Gazi Mustafa Kemal'in başkomutanlığında taarruz eğitimi almış, hazırlıklarını tamamlamış olarak düşmana saldırmıştır. Başkomutanlık Meydan Muharebesi olarak bilinen bu savaştan sonra düşman, 9 Eylül 1922'de şahlanan Türk ordusu önünde İzmir'de denize dökülürken, canlarını kurtaranlar geldikleri gibi gemilerle kaçmışlardır. Tarihte, kadınıyla, erkeğiyle ordusunun yanında aynı cephede savaşan, başka bir meydan yoktur.

Türk Milleti, her karış toprağını şehitlerinin kanlarıyla sulayarak, bu alçakça işgale son vermesini bilmiş, bunu da bütün dünyanın ders aldığı zaferlerle ispatlamıştır. Bunun için de kazanılan bu zaferi her yıl 30 Ağustos gününde bayram olarak kutlamak bir onur ve şükür vesilesidir.

Zafer Bayramı'nda bütün resmi kurumlar, fabrikalar bir gün tatil olur. O gün için çok özel hazırlıklar yapılır. Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri, Milli Eğitim ve Kültür Bakanlıkları ülke çapında törenler düzenler. Ankara'da özellikle Genelkurmay Başkanı'nın ve devlet erkânının katılımıyla Anıtkabir'e çelenk konur. Günün anlamıyla ilgili düşünceler, Anıtkabir özel defterine yazılır. İstanbul-İzmir gibi büyük şehirlerde ordu, birlik ve garnizon komutanlarınca Atatürk anıtlarına, şehitliklere çelenk konur, resmigeçit törenleri yapılır. Bayram, Kuzey Kıbrıs

Türk Cumhuriyeti ve dış temsilciliklerde de askeri ataşelerin katılımıyla resmi bir şekilde kutlanır.

Günün anlamına yakışır konuşmalar ve programlarla Zafer Bayramı sevinci bütün ülkede yaşanır. Ayrıca her yıl Harp Okulları ve Astsubay Meslek Yüksekokulları'nın mezuniyet törenleri ve rütbe değişiklikleri de bu tarihte yapılır.

19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı

9. Ordu Birlikleri Müfettişi Mustafa Kemal vatanını kurtarmak için milletine olan sevgisi ve inancıyla, bütün zorluklara karşı direniyor, büyük bir kararlılıkla çareler arıyordu. Bu amaçla 19 Mayıs 1919'da İstanbul'dan bindiği Bandırma vapuruyla Samsun'a çıktı. Çünkü milli mücadele Anadolu'dan başlatılacaktı. Böylece bu tarihten itibaren Türk'ün Kurtuluş Savaşı da başlamış oldu. 19 Mayıs Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılacağı ümit ışığı olarak tarihte yerini aldı.

Atatürk, başlattığı milli mücadelede hep yanında olan Türk gençliğine duyduğu güveni, her fırsatta dile getirmiştir. Bunu "Her şeye rağmen muhakkak ki bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız aziz memleket ve milletim hakkındaki sınırsız muhabbetim değil, bugünün karanlıkları, ahlaksızlıkları, şarlatanlıkları içinde, sırf vatan ve hakikat aşkıyla ışık serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğüm"dendir." sözleriyle de vurgulamıştır.

Atatürk'ün Türk gençliğine olan güvenini, sevgisini ifade eden, pek çok sözü vardır. Tarih, Atatürk'ün Türk gençlik ile nasıl bütünleştiğini, onun desteğiyle zaferlerin kazanıldığını anlatan örneklerle doludur. "Benim en büyük eserimdir" dediği Cumhuriyet'i, sonsuz güven duyduğu Türk gençliğine emanet etmiştir. Büyük önder bunu "Gençliğe Hitabesi"nde "şu vezir sözlerle belirtmiştir: "Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen, Türk İstiklalini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir." (NUTUK)

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın başladığı 19 Mayıs gününü Türk Gençliği'ne milli bayram olarak armağan etmiştir. Daha sonra 20 Haziran 1938 tarihinde çıkarılan yasa ile de Gençlik ve Spor Bayramı olarak her yıl kutlanması kabul edilmiştir.

"Sevgi bayrağı" bu günün anısına geleneksel olarak her yıl Atatürk'ün kurtuluş mücadelesini başlattığı Samsun'dan yola çıkarılır. "Sevgi bayrağı" törenle Amasya, Tokat, Sivas, Erzurum, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir güzergâhındaki atletler tarafından koşu sonunda Ankara'daki 19 Mayıs törenlerinde cumhurbaşkanına sunulur.

Bu büyük bayram, her yıl, Türk gençliğinin Atasından aldığı milli ruhla bütünleşerek, daha bilinçli, daha güçlü bir şekilde kutlanmaktadır. Türk milleti, en umutsuz anlarda dahi gençliğin en akıl almaz başarılarına imza

atabileceği inancıyla bayram sevincini birlikte yaşamaktadır.

29 Ekim Cumhuriyet Bayramı

Atatürk 21-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nde "milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." ifadesi ile milli egemenliğe vurgu yapmıştır. 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanununun birinci maddesinde " Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim şekli, halkın mukadderatı bizzat ve fiili olarak yönetmesi ilkesine dayanır" denilerek 23 Nisan 1920 TBMM'nin açılmasıyla, adı konulmadan uygulanmaya başlanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşmasıyla yeni bir devletin temelleri de atılmış oldu. Böylece, Milli Mücadele yıllarının ardından kazanılan büyük zaferden sonra, Türk Devleti'nin siyasi yapısını oluşturma çabaları için çalışmalar sürdü. Bu süreç 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet resmen ilan edilerek tamamlandı.

Yaşanan gelişmeler çerçevesinde Atatürk, cumhuriyetin ilanı yolundaki çalışmalara hız verdi. Bu dönemde yaşanan olayların tarihi çizgisi şöyle gelişmiştir: 11 Ağustos 1923'te TBMM ikinci dönem çalışmalarına başladı. 13 Ağustos'ta Mustafa Kemal yeniden meclis başkanı seçilince ikinci devre birinci toplantı yılını açarken şöyle seslenmiştir: "...Memleketimizi bayındır, halkımızı mutlu yapacağız ve refaha kavuşturacağız. Ümidimiz, kararımız ve bilhassa milletimizin ve yüce meclisinizin göstereceği birlik ve dayanışma, ilerleme ve uygarlık yolundaki çalışmamızda elbette başarının kefil olacaktır." 14 Ağustos 1923'te Ankara Türk Ocağı'nda verilen çayda üyelere şöyle seslenmiştir: "... Şimdiye kadar askerlik ve siyaset alanında kazanılan zafirin, kültür ve bilim alanında da temin edileceğini ümit ederim." (NUTUK)

28 Ekim 1923'te Mustafa Kemal, akşam Çankaya'da verilen yemekte hazır bulunanlara "Yarın Cumhuriyet'i ilan edeceğiz!" açıklamasını yaptı. Gece de Anayasa'nın bazı maddeleri hakkında değişiklik teklifi hazırladı ve kanun teklifine "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyet'tir." Kaydı konuldu. Büyük Millet Meclisi'nde 29 Ekim 1923'te Türkiye Devleti'nin hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğu, "YAŞASIN CUMHURİYET" sesleri arasında kabul edildi. Büyük Millet Meclisi'nde, gizli oyla cumhurbaşkanı seçimi yapıldı. Ankara Milletvekili Mustafa Kemal, oya katılan 158 milletvekilinin 158 oyuyla Cumhurbaşkanlığına seçildi. Gece 101 pare top atışıyla Cumhuriyet'in kurulması coşkuyla kutlandı (Özkan 2008).

1924 yılından başlayarak ülkemizde "Cumhuriyetin ilanı" düzenli olarak bayram şenlikleriyle kutlanmaya başlandı. Kutlamaların en coşkulu olanı cumhuriyetin 10. yılında oldu. Basında Sümerbank'ın yarım sayfayı bulan bayrak satış ilanları yer alıyordu. (Son Posta, 12 Eylül

1933). 10. Yıl Marşı'nı öğrenmek için, kadınlı-erkekli yüzlerce insan halkevlerinde, okullarda toplanarak hazırlık yapıyordu. Cumhuriyet'in 10. yılı kutlamalarının gerçekleşeceği 29, 30, 31 Ekim günlerinde karada, denizde ve havada geceli-gündüzlü şenlikler düzenlendi. Resmi ve özel kurumlar, vapurlar, spor kulüpleri, meydanlar bayraklarla, defne dallarıyla, fenerlerle, kırmızı-beyaz kurdelelerle süslendi. Minarelere kısa sözlü mahyalar kuruldu. Köylerde de kutlamalar milli kültürümüzün başka bir rengini yansıtıyordu. Köylüler, akşamüzeri meydana yaktıkları ateş etrafında toplanıyor, davul zurna çalarak, kahramanlık türküleri söyleyerek, eğleniyorlardı. Köy öğretmenleri, Cumhuriyet'i anlatan konuşmalar yaparak köylüyü aydınlatıyordu. İkinci, üçüncü günlerinde cirit oyunları, pehlivan güreşleri ve yöresel eğlenceler yapılıyordu. Büyük Önder Atatürk'ün "Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir..." diyerek en büyük eserinin Cumhuriyet olduğunu belirtmiştir. Atatürk, Cumhuriyet'in millet üzerindeki etkisini şöyle açıklamaktadır: "Cumhuriyet, Türk Milleti'nin refah ve yükselmesi yolunda asırların görmediği başarıları eritti. Milletin eğilimlerini ve ihtiyaçlarını bularak ve öğrenerek onun refah ve gelişim gereklerini gerçekleştirmekte Cumhuriyet'in az zamanda elde ettiği neticeler, Cumhuriyet idaresinin milletimize hazırladığı geleceğin daha ne kadar parlak olduğunu tahmin ettirmeye kâfidir. Asla şüphe yoktur ki Cumhuriyet'in gelecek evlatları, bizden daha çok refaha kavuşmuş ve bahtiyar olacaklardır." (Arsan 1964: 1917-1938)

Cumhuriyet'in 10. yıl kutlamalarıyla ilgili pek çok hatıra anlatılmaktadır. Bunlardan Bursa'da yaşayan Ali Eryaman adlı vatandaş kutlamalarla ilgili şunları anlatmıştır: "Heykel'in önünde, resmigeçit düzenlenirdi... Özellikle Zafer Bayramında ve Cumhuriyet Bayramında her semte ya da mahalleye girişte, ana caddede halk toplanırdı. Örneğin, bizim Çekirge'de, meydana, bugünkü otobüs duraklarının olduğu yerde toplanılır, halk kendi kendine tiyatroya oyunu sergilerdi... Halk adeta eğitilmiş gibi, eski günlerin kurtuluşuna içten sevindiklerinin bir göstergesi gibi birbirine kenetlenirdi. Örneğin, kılıç kalkan oynanırdı... Davullar, zurnalar akşama kadar çalardı. Nasıl halk normal günlerinde tarla işleriyle uğraşır; bayramlarda da adeta halkın işi bunlarmış gibi bu oyunlarla uğraşırlardı." demektedir (Yüceer 2005). Bütün bu yaşanan olaylar, yaşlıların gözyaşlarıyla anlattıkları hatıralar Cumhuriyet'in 10. yıl kutlamalarındaki büyük coşkuyu bugünlere taşımıştır. Bunlar Türk Milleti'nin Cumhuriyet'e olan inancını, sevgisini gösteren canlı örneklerdir. Cumhuriyet Bayramı, bugün de aynı heyecan ve aynı inançla yurdun her köşesinde kutlanmaktadır. Bayram tatili her yıl 28 Ekim günü saat 13.00'te başlar. 29 Ekim günü de bütün resmi daireler, özel iş yerleri ve eğitim kurumları resmi tatildir. Stadyumlarda kutlama törenle-

ri düzenlenirken, okullar, meydanlar çeşitli etkinliklere sahne olur. Kahramanlık şiirleri okunur, marşlar çalınır. Cumhuriyet ile ilgili sergiler, paneller düzenlenirken, evler bayraklarla donatılır.

Atatürk 18 Haziran 1922'de İzmit'te Türkiye hayranı Fransız yazar Claude Farrere ile onuruna verilen yemekte görüşür. Ziyafette yaptığı konuşmada "...Türk Milleti, asırlardan beri hür ve müstakil yaşamış ve istiklali yaşamak için şart saymış bir milletin kahraman evlatlarıdır. Bu millet bağımsızlıktan uzak yaşamamıştır, yaşayamaz ve yaşamayacaktır." demiştir (Özkan 2008).

Milli birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilen Türk milleti, Cumhuriyeti ve ülkesi ile hiçbir şekilde bölünmeyeceğini bütün dünyaya kanıtlamıştır. Şanlı tarihi ve kültürüyle dünya tarihinde, sömürge hayatına mahkûm milletlere de yol gösteren bu büyük millet, çocukları ve gençliğiyle Atalarının çizdiği ışıklı yolda yürümeye devam edecektir. Milli bayramlarını sonsuza kadar yaşayacak ve yaşatacaktır.

KAYNAKLAR

Arsan, N. (Derleyen). (1964). *Atatürk'ün tamim, telgraf ve beyannameleri IV*. 1917-1938. Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Atatürk, M. K. (1998). *Nutuk*. Ankara: Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi Yayınları.

Atatürk diyor ki. (1980). İstanbul: MEB Yayınları.

Atay, F. R. (1998). *Atatürk'ün bana anlattıkları*. İstanbul: Cumhuriyet Yayını.

Korkmaz, Z. (2000). Kemal Atatürk, *Nutuk* (1919-1927). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Özkan, A. (2008). *Atatürk'ün anlatımıyla kurtuluş savaşı, nutuk*. İstanbul: Boyut Yayınları.

Son Posta, 12 Eylül 1933.

Yüceer, S. (2005). Onuncu yılda bursa'da yapılan cumhuriyet bayramı kutlamaları. *II. Bursa halk kültürü sempozyumu bildiri kitabı*. C. 1. Bursa: Uludağ Ü. Yay.

www.turizm.gov.tr (Erişim tarihi:10 Ocak 2010)

HAYVANLARLA İLGİLİ İNANMALAR

Ali ÇELİK- Fatih ŞAYHAN

Giriş

Türk toplumu tarihin en eski dönemlerinden bugüne kadar geldiği süre içerisinde sosyal ve kültürel dinamiklerini sürekli ayakta tutmayı başarmış bir millet olarak tanınmıştır. Toplum hayatının her safhasının toplumun inanmalarına ve uygulamalarına yansıtacağı gerçeğini düşünürsek, sözü edilen yapıyı destanlarda, efsanelerde, mitlerde, masallarda ve diğer bazı halk anlatılarında görmemiz mümkündür. Toplumun kendi kolektif bilinçaltında oluşan inanma ve uygulamalar, değişen coğrafi şartlara ve medeni yapıya göre şekil değiştirmişler; fakat geçerliliklerini hiçbir zaman tamamen yitirmemişlerdir. Çoğu zaman mevcut dinî kabullerin de etkisiyle batıl inanmalar olarak kabul edilen söz konusu pratikler Türk toplumu tarafından gelenekler yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Tarih boyunca pek çok dini benimsemiş olan Türkler İslamiyet'i seçtikten sonra eski dinlerine ait inanma ve uygulamaları tamamen bünyelerinden atamamış, bu uygulamaları pratikler şeklinde devam ettirmişlerdir. Bu uygulamalar şüphesiz ki değişen coğrafi şartlara ve zamana göre farklılıklar göstermiş, kendilerini farklı bölgelerde farklı pratiklerle muhafaza etmiştir. Elbette ki İslamiyet'in kabulünden önce uzun süre Türklerin içtimai hayatında yer edinmiş olan inanmaları ve uygulamaları birden atmak mümkün olamazdı. Hayatın doğum, evlilik ve ölüm gibi belli başlı safhalarında kötülüklerden korunma, şeytan ve cinlerin vesveselerinden kaçınma, rahat ve saadetli bir yaşam sürme adına yapılan uygulamalar bir kültür çeşitliliği olarak kendilerine yer bulmuşlardır. İnsanoğlunun tarihin ilk zamanlarından beri korktuğu şeylere saygı duyma içgüdüğü bu saygı etrafında inanma ve uygulamaları getirmiştir. Türklerin İslamiyet'in kabulünden önceki gökyüzüyle, yeryüzüyle ve atalarla ilgili kültler; İslamiyet'in kabulünden sonra şeytan ve cinlerin vesveselerinden kaçınma, bereketi artırma, rahat ve huzurlu yaşam sürme gibi temennilerle karışmış ve bir mozaik şeklini almıştır.

Halk kültürü statik değil dinamik bir yapıya sahiptir. Komşu kültürleri etkiler ve onlardan da etkilenir. Halk kültürü ürünleri çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü pratikler kümelenerek, halk kültürü ürünlerini bağlı buldukları kültürlerin beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde etkiler. Halk kültürü ürünleri ortaya çıktıkları yörenin geleneksel kültürü yansıtır (Örnek 1995: 131).

Türk milleti, binlerce yıllık tarihi içinde birçok din ve kültürle tanışmış, belli oranlarda bunları etkilemiş veya bunlardan etkilenmiştir. Bugün, Türk dünyasında yaşayanların % 98 kadarı Müslüman, % 2 kadarı da Musevi, Hıristiyan, Budist vs. dir. Türklerin İslâmiyet'e bu kadar itibar etmeleri tesadüfî değildir. Eski Türk Dini de tek Tanrılı bir dindir. "X. yüzyıl başlarında Oğuzlar, Uygurlar müstesna olmak üzere, diğer Türk elleri gibi kendi kavmi dinî inanışlarını devam ettiriyorlardı. İslâm âleminde Türklerin Allah fikrine sahip oldukları ve bunu Tanrı adıyla ifade ettikleri biliniyordu. Türkler yaratıcıya Uluğ-Bayat adını da vermişlerdir." (Sümer 1992: 55) "Bayat, Türklerde kadim (ezeli) demektir ve Tanrı'nın sıfatlarından." (Tanyu 1986: 48)

İbrahim Kafesoğlu, Türklerin inancını üç noktada toplamaktadır:

1. Tabiat Kuvvetlerine İnanma: Eski Türkler tabiatta bazı gizli kuvvetlerin varlığına inanıyorlardı: Dağ, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, volkanik göl, deniz, demir, kılıç vb. bunlar aynı zamanda birer ruh idiler. Ayrıca güneş, ay, yıldız, yıldırım, gök gürültüsü, şimşek gibi ruh-tanrılar tasavvur edilmişti.

2. Atalar Kültü: Ölmüş büyüklerle tazim, atalara saygı "baba hukuku"nun inanç sahasındaki belirtisi olarak görülmektedir.

3. Gök-Tanrı Dini: Türk topluluğunun asıl dini bu idi. Eski çağlarda başka hiçbir kavim ile iştiraki olmayan bu inanç sisteminde Tengri (Tanrı) en yüksek varlık olarak itikadın merkezinde yer almıştı. Yaratıcı, tam iktidar sahibi idi. "Semavi" mahiyete haiz olup, çok kere "Gök-Tanrı" diye anılıyordu. Gök-Tanrı bütün Türklerin ana kültü durumundadır (Kafesoğlu 1987).

Gök Tanrı inancına göre dinî sistemin en tepesinde Tengri bulunmaktadır. Daha sonra yardımcı ve koruyucu iyeler, ak ve kara iyeler gelmektedir. Ölümünden sonra hayatın devamına inanılmaktadır. Ak ve kara iyeler adeta melek ve cinler, yardımcı iyeler ise koruyucu meleklerdir. İyelerin buldukları veya yoğunlaştıkları ortamlar dağ, taş-kaya, su, orman, ateş-ocak gibi mekânlar etrafında kutsal kültlerin oluşmasını sağlamıştır. Hayatın; doğum, evlenme, ölüm gibi dönemlerinde yapılan birtakım dinî pratikler, kişioğlu ve ata ruhu etrafında oluşan bazı inanmalar, Tanrı ile insanoğlu arasında aracı türünden roller üstlenen kamlar gibi, birtakım iyiliklerin sağlanmasında ve fenalıkların giderilmesinde etkin olduğu kabul edilen kimselere dair tespitler bize eski Türk inanma sisteminin ayrıntılarını vermekte ve bu uzantılar günümüzde de çevreye ve mekâna göre farklılık göstermektedir (Makas-Kalafat 1993).

Görülüyor ki, Türkler İslamiyet'ten önce de ezeli ve ebedî olan tek Tanrı inancına ulaşmışlar ve buna bağlı olarak birçok konuda da İslamiyet'e yaklaşmışlardır. Diğer ilahî dinlerle de teması olan, hata bazılarını kabul

eden Türkler, İslamiyet'le tanışınca onu kısa zamanda benimsemişler ve kitleler hâlinde İslamiyet'e geçmişler fakat eski âdet ve gelenekleriyle eski inançlarından gelen bazı inanmalarını ve ritüellerini, onları yeni dinin potasında eriterek yani İslamî bir kılığa sokarak günümüze kadar devam ettirmişlerdir.

İnanmaları, hayatın geçiş dönemi olan doğum, sünnet, askerlik, evlenme, ölümle ilgili inanmalar; tabiat olaylarıyla ilgili inanmalar; uğurlu-uğursuz günlerle ilgili inanmalar; cazı, cin, peri ve diğer olağanüstü varlıklarla ilgili inanmalar; sihir-büyü ve nazarla ilgili inanmalar; hastalık-sağlıkla ilgili inanmalar; çocuklarla ilgili inanmalar; iş ve davranışlarla ilgili inanmalar; hayvanlarla ilgili inanmalar; yer-su ile ilgili inanmalar; eşyalarla ilgili inanmalar vs gibi başlıklar altında toplayabiliriz (Çelik 2007). Biz bu çalışmamızda, Türk halk kültüründe hayvanlarla ilgili inanmaları vermeye çalışacağız.

Hayvanlarla İlgili İnanmalar

Türk halk kültürünün vazgeçilmez zenginliklerinden olan hayvanlarla ilgili pek çok inanış ve bu inanışlarla ilgili pratikler bulunmaktadır. Türk inanç sisteminde kuşlarla özellikle de kartal ile ilgili birçok motifi kullanıldığını tarihî vesikalarda görmekteyiz. Türk inancına göre çift başlı kartal göğün direği üzerinde tünemektedir (Ögel 1971: 158) Kartal, Türk inanç sisteminde hem ilk Kam'ı hem de Ulu Yaratıcıyı sembolize etmektedir. Anadolu Selçuklu Türkleri zamanında pek çok mimari esere motif olarak işlenmiştir. Hayvan kılığına bürünme Türk tarihinin değişik zamanlarında karşımıza çıkan motiflerdendir. "Orhan Gazi'nin çağdaşı Geyikli Baba'nın geyiklerle yürümesi ve geyiklere binmesi, Hacı Bektaş-ı Veli'nin şahin kıyafetine girerek uçup gitmesi, Karaca Ahmet oğlu Hacı Doğrul'un doğan suretine girmesi, Şamanizm'in bu yönüyle ilgilidir. Özellikle Geyikli Baba'nın geyiğe binerek gezmesi motifi, hemen aynıyla kam dualarında vardır." (Hassan 1985: 118)

Halkımız arasında bazı kuşların ötmesi, bazı hayvanların uluması çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Bunlardan kimisi uğur, kimisi uğursuzluk, kimisi de ölüm işareti olarak kabul edilmektedir. İslam esaslarına göre batıl ve hurafe diye tanımlanan bu inanmalar Türk halkının ortak bilinçaltını oluşturmaktadır.

Halk arasında ölümü önceden haber verdiği sanılan bazı hayvanlarla ilgili inanmalar çok yaygındır. Hayvanların insanlarda bulunmayan kimi yetenekleri, sezileri, biçimsel özellikleri, uğurlu ya da uğursuz sayılmaları bu türden inanmaların oluşmasında ve evrensel çizgiye erişmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Evcil ve yabani hayvanların ötüşleri, ulumaları, kişnemeleri, böğürmeleri, belli hareketleri, uçuş yönleri, alışılmışın dışındaki davranışları, yaklaşan bir ölünün ön belirtileri ve işareti olarak yorumlanmaktadır.

Bu tür hayvanlar içinde köpek, kedi, at, koyun, keçi, inek ve öküz gibi evcil olanları; tilki, kurt, çakal, yaras, yılan gibi yabani olanları; horoz, tavuk, kaz gibi kümes hayvanları; baykuş, karga ve leylek gibi yabani kuşları sayabiliriz. Bunların içlerinde özellikle köpek ve baykuşla ilgili inanmalar çok yaygındır. Evcil sadık ve sezi yeteneği çok gelişmiş olan köpeğin sadece uluması ile değil uluma biçimi, uluma zamanı ve uluduğu yerin de yaklaşan bir ölümü haber verdiğine inanılmaktadır. Köpeğin bu türden ulumasını önlemek için de köpek kovalanır, taşlanır, önüne ekmek doğranır, "Başını ye!" denir. Baykuşun sesinin de sesinin ve yüzünün sevimsizliği, yıkıntılarda ve terk edilmiş yerlerde yuva yapması bir ölüm kuşu olarak bilinmesinin temelinde yatan nedenlerdendir. Baykuşun da tıpkı köpek gibi salt ötmesi ile değil, aynı zamanda ötüş biçimi, ötme zamanı, konduğu ve öttüğü yerle de ölüm habercisi olduğu zannedilmektedir. İslam'a göre herhangi bir nesnede veya canlıda uğur veya uğursuzluk kabul etmek doğru değildir. Nitekim Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadis-i şerifte Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: "Baykuş ötmesinde şer (kötülük) yoktur. Hayvanlar herhangi bir zamanda herhangi bir sebeple öter veya ulur. Bunu kötüye yorumlamak inancı zaafa uğratar. İnsanın ölmesi hayvanın ulumasına değil, Allah'ın takdirine bağlıdır. Biz, her canlının vadesi gelince öleceğine inanırız."

İslamın bu kabulüne rağmen, yüzde doksan sekizi Müslüman olan Anadolu ve Türk dünyasında hayvanlarla ilgili bir hayli inanma bugün de yaşamaya devam etmektedir.

1. Evcil Hayvanlarla İlgili İnanmalar

1.1. Büyükbaş Hayvanlarla İlgili İnanmalar

1.1.1. İnek

- İneklere veya ağaçlara nazar değmesini önler inancıyla ölmüş kaplumbağa yavrusu asılır. (Ankara/Kavaköz)

-Yeni buzağılamış (yavrulmuş) inekten sağılan ilk süt (bu süt "ilk burnu" olarak adlandırılır) bir akarsuya dökülür. Böyle yapmakla ineğin sütünün bol olacağına ve buzağının sağlıklı olacağına inanılır. (Ankara/Kavaköz)

-Buzağısı yaşamayan inekler hamile iken, Samut Bali türbesinin etrafında dolaştırılır ve hayvanın kendisine yaradığına inanılan bir akrabaya veya aile bireylerinden birisine sembolik bir fiyatla satılır. Ve tekrar, yine sembolik bir fiyatla satın alınır. Böyle yapmakla ineğin buzağısının ölmeyeceğine inanılır. (Ankara/Kavaköz)

-İlk kez buzağılayan ineğin ağuzu (ağız, ilk süt) dağıtılmaz. İlk ağuzun dağıtılmasının uğursuzluk getireceğine ve ineğin sütünün azalacağına inanılır. (Ankara/Kavaköz)

-Satılan sığırın, atın ya da tavuğun tüyünden bir parçası kesilerek ahırın veya kümesin duvarına sokulur. Böyle yapılmadığında evden uğurun ve bereketin kaybolacağına inanılır. (Ankara/Kavaközü)

-Sık sık buzağısı ölen ineğin doğacak buzağılarının yaşaması için, Çingenelerin değneği çalınır. (Ankara/Kavaközü)

-Yeni satın alınan hayvanların alnına veya beline hamur mayası sürülür. Bu davranışın, o eve uğur ve bereket getireceğine inanılır. (Ankara/Kavaközü) (Arslan 2006: 5-6)

-Gün battıktan sonra bir evden diğer bir eve süt verilmez, verilirse o sığırda bir hastalık çıkacağına inanılır. (Tekirdağ) (Artun 1998: 69)

-İnek doğurunca eve ağır bir şey alınırsa ya da ağır bir şey kaldırılırsa ineğin sütü kesilir.

-İlk yaylaya çıkışta sığırların ortasından bir yabancı geçerse sığırların hamile kalmayacağına, doğum yapacaklarına inanılır. (Trabzon)

-İneğin üstüne binilmez çünkü binen kişinin dilsiz olacağına inanılır. İneğin sütü yere sağılmaz, çünkü hayvanın hastalanacağına inanılır. (Ardahan)

-Kızlar saç uzatır inancı ile sığır etinin sinirinin fazla olan yerlerinden yerler. (Isparta) (Kılıç 2001: 421)

-İnek hastalandığı zaman bir odun parçası su içinde söndürülerek ineğin üzerine dökülür. Dökülen suyun ineğe sağlık getireceğine inanılır.

-İneğin sütünü yere sağmak iyi değildir. Eğer süt yere sağılırsa sütü sağılan hayvanın hastalanacağına inanılır. (Hatay) (Kalaycioğlu 2001: 134)

1.1.2. Katır

-Nemrut'un İbrahim Peygamberi ateşe attığında atın ve eşeğin odun taşımaya reddetmesine rağmen, katırın ateşe odun taşıdığına inanıldığı için katır pek sevilmeyen. Zor işlerde ve ağır yükleri taşımada bu hayvan kullanılır.

- Ve yine İbrahim Peygamberin katıra, "Senin neslin dünyaya gelmesin!" şeklinde beddua ettiğine ve bu yüzden dişi katırların yavru yapmadığına inanılır. (Ankara/Kavaközü) (Arslan 2006: 5)

-Katırın kuzgunla "Ben üremem." diye iddiaya girdiğine ve hiç üremediğine inanılır. (Ardahan/Damal)

-Yolculukta katıra rastlanmasının uğursuzluk getireceğine inanılır. (Erzurum) (Başar 1972: 213)

-Rüyada katır görmenin uğursuzluk getireceğine inanılır. (Giresun/Espiye) (Çelik, Gürsoy 2007: 215)

1.1.3. Öküz:

-Eskiden dünyanın sarı öküzün boynuzları arasında olduğuna, boynuzlarını sallayınca deprem olacağına inanılmış. (Tekirdağ) (Artun 1998: 71)

-Öküzler başlarını kaldırıp burunlarını yıkarsa yağmur yağacağına inanılır. (Tekirdağ) (Artun 1998: 75)

-Hemşin'de eski yılbaşı denen 14 Ocak günü öküz ahırdan alınarak eve çıkartılır. Eğer öküz evin içine girerken önce sağ ayağını atarsa, o yıl mahsulün bereketli olacağına, şayet sol ayağını atarsa kıtlık olacağına inanılırdı. (Rize/Hemşin) (Mollaibrahimoğlu 2008: 112)

1.1.4. Buzağı

-Yeni doğan buzağı yılbaşında evin kapısına getirilir. Buzağı şayet eve sağ ayağını atarak girerse o evin bütün yıl boyunca bereketli geçeceğiğine inanılır. Yok, sol ayağıyla girilirse evin bereketsiz olacağına inanılır. (Trabzon/Maçka) (Çelik 1999: 469)

-Kız çocuklarının dişi çıktığı zaman çıkan diş götürülüp ineğin altına atılırsa doğacak buzağının dişi olacağına inanılır. (Kırıkkale/Balıseyh) (Altın 1997: 119)

1.1.5. At

-Atın ön ayağıyla yeri deşmesi ve kişnemesi ölüme yolur. (İç Anadolu Bölgesi) (Güçlü 1995: 37-38)

-Siyah at uğursuzluğun, doru at bolluk ve bereketin simgesi olarak kabul edilir.

-Atın kişnemesi çevreden birinin öleceğini gösterir. (Giresun/Şebinkarahisar) (Çelik, Kuruca 2000: 339)

-Al basan loğusanın üzerine erkek at götürülerek önüne arpa konulur. Atın ağzından sarı su gelirse loğusayı al bastığına ve kurtuluş olmadığına inanılır. (Erzurum) (Başar 1972: 94)

-Al basanın yatağının üzerine arpa dökülerek beyaz at çekilir. At arpayı yerse, albasması olmadığına, at arpayı yemez ve kişnerse al hastalığı bulunduğuna inanılır. (Erzurum) (Başar 1972: 94)

-Eskiden Yörükler gelini at üzerinde erkek evine getirirken yolda at işerse kızın bir başka erkekle oynadığına, at pislerse kızın bakire olmadığına inanırlarmış. (Isparta) (Kılıç 2001: 431)

- Artvin'de ahırdaki hayvanlar acı acı bağıırıyor ve at kişniyorsa o evden ölü çıkacağına inanılır. (Artvin) (Kalafat 1998: 241)

-Rüyada beyaz at görmek ölüme delalettir. (Sivas yöresi)

-At ayağını terse doğru sürürse sahibinin öleceğine inanılır. (Ardahan/Çıldır)

-Atın gözünde perde olmadığı için cinleri ve şeytanı gördüğüne inanılır. (Mersin/Silifke)

-Bir adam güneş doğmadan kır ata binerek bir dereden yedi defa geçerse, o adama artık büyü tesir etmez.

-At bağlanırken besmele çekilmelidir, zira cinlerin atın yelesini öreceğine inanılır. (Sivas)

-Rüyada kır ata bindiğini gören kişinin yakın zamanda

öleceğine inanılır. (Diyarbakır) (Altunboğa 1999: 100)

-Nazardan korunmak için ekili tarlalara ve bahçelere at kafası kemiği takılır. (Darende) (Uslu 2004: 93)

-Alnında üst üste iki beyaz yuvarlak benek bulunan atın sahibinin kazadan ve beladan kurtulmayacağına inanılır. (Erzurum)

-Göz kapakları kalın olan ve binildiği vakit iç geçirip inleyen atın uğursuzluk getireceğine inanılır. (Erzurum)

-Kulak diplerinden, boynunun iki yanından kürek kemiklerine kadar uzayan servi işaretleri taşıyan atların uğursuzluk getireceğine inanılır. (Erzurum) (Başar 1972: 213)

1.2. Küçükbaş Hayvanlarla İlgili İnanmalar

1.2.1. Koyun:

-Koyunların gece kibleye yönelerek yattığına ve Allah'ı zikrettiğine inanıldığı için, bu hayvana karşı özel bir sevgi beslenir. (Ankara/Kavaközü) (Arslan 2006: 6)

-Tekirdağ'da koyun meleğe benzetilir. Koyun dövülürse ahrette hakkını alacağı inancı hâkimdir. (Tekirdağ) (Artun 1998: 71)

-Hazara Türklerinde koyun cennetten çıktığına inanıldığı için dövülmez, aç ve susuz bırakılmaz. (Çelik 2001: 176)

-Koyunun olduğu evde fakirlik olmayacağına inanılır. (Ardahan/Posof)

-Koyunun dört gözlü olduğuna inanılır. İki gözüyle yediği ota baktığı, iki gözüyle de kurdu gözlediğine inanılır. (Ardahan/Posof)

-Gelin yeni evine gelirken kaynanası uysal olsun, sessiz kalsın (koyun gibi olsun) diye ayaklarının altına koyun postu serer.

-Toklular (bir yaşındaki kuzu) toplu vuruşurlarsa (süsüşürlerse) yağmur yağacağına inanılır. (Giresun)

-Koyunun göğüsleri gözükmediği için en namuslu hayvan olduğuna inanılır. (Mersin/Silifke)

-Koyun yattığı yere pislediği için koyun yatan yerde namaz kılınmayacağına inanılır. (Mersin/Silifke) (Kabak 2009: 4)

-Gözünde çiban çıkan kişinin gözüne, kesilmiş bir koyunun gözü kına ve su ile karılarak bir merhem yapılır. Bu merhem çibana sürülürse çibanın üç güne kadar iyileşeceğiğine inanılır. (Ankara) (Erdoğan 1999: 234)

-Anadolu'da çocuğun mal canlısı ve hayırsever olması için düşen göbek parçası koyun veya ineğe yedirilmekte veyahut bir yere gömülmektedir. (Başar 1972: 102)

-Loğusa kadının sütünün bol olması için loğusa kadından karşısına asılan koyun ciğerine bakması istenir. (Acıpayamlı 1961: 68)

-Romatizmal hastalıklarda ağrıyan bölgeye yıkanma-

mış koyun yünü sarılırsa ağrının geçeceğiğine inanılır. (Trabzon/Çaykara) (Çelik 2000: 343)

-Birin önünden koyun ve kuzu geçerse uğur getireceğine inanılır. (Isparta) (Kılıç 2001: 420)

-Rüyada canlı hayvanlardan koyun görülürse bereket ve bolluğun olacağına inanılır. (Diyarbakır) (Altunboğa 1999: 100)

-Anadolu'nun birçok yerinde kayınvalide düğün esnasında bütün gücünü kullanarak gelini bir koyun postuna oturtur ki gelin koyun gibi uysal olsun evde kayınvalidenin sözünden hiç çıkmasın. (İlbars 1996: 31)

1.2.2. Keçi

-Keçinin şeytan olduğu inancı hâkimdir bu nedenle evde beslemek iyi değildir. (Tekirdağ) (Artun 1998: 71)

-Keçinin savruk olmadığı (döl tutmadığı) yıl kışın çok olacağına inanılır. (Mersin/Silifke)

-Dağ keçisini ve geyiği vuran kişinin evinden cenaze çıkacağına inanılır. (Mersin/Silifke) (Kabak 2009: 5)

-Hazara Türklerinde koyun ve keçi kesilip soyulduktan sonra derisi alınır ve çocuğu olmayan kadın çocuk sahibi olsun diye boynundan beline kadar bu deriye sarılarak yarım saat bekletilir. (Çelik 2001: 168)

-Çocuk karnında oynadığı zaman keçi eti yiyen annenin çocuğu doğduktan sonra parmağını emeceğine inanılır. (Erzurum) (Başar 1972: 141)

-Emzikli kadına keçi dalağı ıskarası yaptırılarak yedirilirse sütünün bol olacağına inanılır. (Başar 1972: 63)

-Keçiler açıkta pisliğini yaparsa havanın bozulacağına inanılır. (Tekirdağ) (Artun 1998: 75)

-Yolculukta keçiye rastlamanın uğursuzluk getireceğine inanılır. (Erzurum) (Başar 1972: 213)

-Hayvancılığın yapıldığı bölgelerde keçinin kuyruğu sallandığı zaman hayvanın yanacağına inanılır. (Trabzon) (Baştürk 2002: 39)

1.2.3. Koç

-Hazara Türklerinde koç ve geyiklerin kafaları evlerin giriş kapılarının üzerine asılır, bu şekilde evlerin kötülüklerin ve kötü ruhlardan korunacağına inanılır. (Çelik 2001: 176)

-Koçlar sıçrayıp birbirine tos vururlarsa havanın iyi olacağına inanılır. (Artun 1998: 75)

-İlk sürüye katılan koçun bir kara koyun seçerse kışın yumuşak geçeceği, ak koyun seçerse şiddetli olacağına inanılır. (Kars) (Boratav 1984: 213)

-İlk sürüye katılan koçun kara koyun seçerse kışın sert geçeceği, ak koyun seçerse kışın yumuşak geçeceği, ala koyun seçerse kışın orta şiddette geçeceği inanılır. (Tokat) (Boratav 1984: 213)

2. Diğer Evcil Hayvanlarla İlgili İnanmalar

2.1. Tavuk

-İç Anadolu bölgesinde horozun vakitsiz ötmesi, tavuğun horoz gibi uzun uzun ötmesi genel itibariyle ölüme yorulur (Güçlü 1995: 37-38).

-Tavuğun horoz gibi ötmesi uğursuzluk sayılır ve kıyamet alameti olarak bilinir. (Adana)

- Hak Teâlâ tavuklara da kuşlar gibi kanat vermiş. Tavuk uçmak için acele ediyormuş. Ona : "Acele etme, bekle!" demişler. O da : "Beklemem! Allah izin verse de uçacağım vermese de." diye cevap vermiş. Havalanmış ve evin önündeki kemreliğe düşmüş. Bu yüzden uçamıyormuş." (Trabzon/Şalpaazarı)

- Eğer tavuklar birbiriyle dövüşürse savaş çıkar veya evde bir uğursuzluk olacağına inanılır. (Trabzon/Şalpaazarı) (Çelik 1999: 469)

-Tavuklar gece vakti öterse savaş çıkacağına inanılır. (Ardahan/Damal)

-Tavuk horoz gibi öterse uğursuzluk olur." (Trabzon/Akçaabat) (Çelik 1999: 469)

-Tavukların dünyada olan zulümleri gördüğüne ve dolayısıyla erken yaşlandığına inanılır. (Ardahan/Posof)

-Bir yerde toplanan tavukların toz içinde kalmaları yağmur yağacağına işaretir. (Konya)

-Hamile kadının tavuk eti yediği zaman çocuğunun tüylerinin diken diken olacağına inanılır. (Artvin/Yusu-feli/Demirkent Köyü)

- Düşüne çağrılanlara yumurtlayan tavuk verilir ve gelinle birlikte damat evine de yumurtlayan bir tavuk gönderilir. Böyle yapılırsa evlenen çiftin çocuklarının (çok) olacağına inanılır. (Giresun)

Mushaf'ın dönmesini (büyünün etkili olmasını) sadece tavuk pisliğinin engelleyebildiğine inanılır. (Mersin/Silifke) (Kabak 2009: 4)

-Bir evde siyah tüylü tavuk beslemenin uğursuzluk getireceğine inanılır. (Kıbrıs) (Mear 1992: 50)

2.2. Horoz

-Horoz geceleyin öterse havanın açık olacağına inanılır. (Tekirdağ) (Artun 1998: 75)

-Horoz eve doğru dönüp öterse, misafir geleceğine inanılır. (Giresun/Şebinkarahisar) (Çelik, Kuruca 2000: 348)

-Akşam vakti horozun ötmesi iyi sayılmaz ve horoz derhâl kesilir. (Giresun/Şebinkarahisar) (Çelik, Kuruca 2000: 348)

-Hamile kadının kocasının tavuk, horoz kesmesini iyi karşılamazlar. Şayet hamile kadının kocası horoz keserse çocuğun ilerde horoz gibi ses çıkaracağına inanılır.

(Giresun) (Çelik 1999: 295)

-Eğer horoz evin içine doğru ötüyorsa eve konuk gelecek demektir. Eğer horoz yola doğru ötüyorsa evden birisi yola çıkacak anlamına gelir. Eğer horoz yatsı zamanı ötüyorsa bu uğursuzluk sayılır bu horoz kesilir. (Trabzon/Akçaabat)

-Yeni doğan çocuğun erkek olduğu anlaşılınca bir horoz kesilerek bacadan veya soba deliğinden içeri atılırsa çocuğun savaşçı olacağına inanılır. (Erzurum) (Başar 1972: 76)

-Siyah horozun şeytanı evden kovduğuna; beyaz horozun ise sabah vakti gel diye çağırdığına inanılır. (Ardahan/Hanak)

- Gece horoz öterse savaş çıkacağına inanılır.

2.3. Köpek

-Genel itibariyle köpeğin sabaha karşı uluması, acı acı uluması gibi durumlar ölüme yorulur. (İç Anadolu Bölgesi) (Güçlü 1995: 37-38)

-Yaşamayan çocukların odasında köpek bulundurulur. (Erzurum) (Başar 1972: 140)

-Köpeklerin evin eşiğinde yatması uğursuzluk sayıldığından, köpeklerin burada yatmasına müsaade edilmez. (Giresun/Şebinkarahisar)

-Ezan okunurken köpeğin ulumasının sebebi, kaçacak yer bulamayan şeytanın köpeğin kıcına girmesidir. (Giresun/Şebinkarahisar) (Çelik-Kuruca 2000: 341)

-Köpek havaya doğru ulursa kendine, yere doğru ulursa sahibinin başına bir iş gelir. (Tekirdağ)

-Çoban köpeği uluyunca, kurt ölüsü vardır. (Tekirdağ)

-Ezan okunurken, köpeğin uluması iyiye yorulmaz. (Tekirdağ)

-Köpeğin uluması cenaze çıkacağına işaretir. (Tekirdağ)

-Köpekler eve sokulmamasına rağmen ahrette sahibini övermiş. (Tekirdağ) (Artun 1998: 70)

-Verem hastalığı için ölü köpek kafası yakılarak toz haline getirilip baharat karıştırılarak hastaya içirilirse hastanın veremden kurtulacağına inanılır. (Boratav 1984: 128)

-Köpek kibleye doğru işerse ölüm getireceğine inanılır. (Konya)

-Köpek göğe bakarak havlarsa kurt geleceğine inanılır. (Tarsus)

-Köpek uluduğu zaman ortalıkta şeytanın gezdiğine inanılır. (Ardahan)

-Ezan okunurken köpek ulursa ezan okuyan müezzinin ezanı yanlış okuduğuna inanılır. (Ardahan)

-Köpek göğe bakarak havlarsa kötü şeyler olacağına

inanılır. (Hatay) (Kalaycıoğlu 2001: 134)

-Köpek ezan okunurken ulursa, kaçan şeytanlara uluyor manasına yorumlanır.

-Köpeğin uluması, acı bir haber müjdecisi sayılır.

-Köpeğin ağzı yukarı yatarsa veya toprakta ulursa, misafir geleceği anlaşılır.

-Köpeğin evin kapısına doğru ulumasına ve içinden ve yakınlarından; dışarıya doğru ulumasına köy halkından veya komşulardan bir cenaze çıkacağı anlamındadır.

-Köpeğin deprem olacağına inanılır.

2.4. Kedi

-Kedi ile aynı yerde yatmak doğru değildir. Kedinin insanın ruhunu çalacağına ve ömrünü azaltacağına inanılır. (Ege Yöresi)

-Kedi yalanırsa bu misafir gelecek demektir. (Giresun/Şebinkarahisar, Ardahan)

-Siyah kedinin birinin önünden geçmesi uğursuzluk sayılır. (Giresun/Şebinkarahisar)

-Kedi ocağın başına geçip elini yüzünü yıkar ve dışarıya çıkarsa havanın iyi olacağına inanılır. (Giresun)

-Kedi, ayağını yalayıp burnuna sürer, yüzünü okşayıp kapıya bakarsa "misafir gelecek" demektir. (Trabzon/Şalpaazarı)

-Kedi eğer ayağını yalayıp burnunu okşayarak etrafına bakınırsa kar yağacağına inanılır. Yine arkasını sobaya dönerse kar yağacağına inanılır. (Trabzon/Şalpaazarı)

-Kara kedi görmenin uğursuzluk getireceğine inanılır. (Trabzon/Şalpaazarı) (Çelik 1999: 469)

-Kedinin yüzünü yıkaması diye bir inanma vardır. Buna göre kedinin yüzünü yıkaması, ön ayağını diliyle ıslatarak yüzüne sürmesidir. Kedi tıpkı insanın yüzünü gözünü yıkaması gibi, ayağını yüzünde gezdirir. Bunu görenler "kedi yüzünü yıkayıp ayam bozulacak" derler. Yani kedinin yüzünü yıkaması, havanın yağacağı, ya da bulutlanacağı, güneş olmayacağı biçiminde kullanılır. Buna göre de gerekli ön hazırlıklar yapılır. Yağmurdan zarar görebilecek ekinler içeriye alınır. Örtülür... Tütünlere hemen damlarına alınır. (Trabzon/Akçaabat)

-Kedi bir evin önünde miyavlırsa, o evden kız kaçırılacağı inancı vardır. (Tekirdağ)

-Kedi yüzünü ne tarafa doğru silerse rüzgârın da o yönden eseceğine inanılır. (Tekirdağ)

-Gece görülen kara kedi uğursuzluktur. (Tekirdağ)

-Kedi her gece dokuz kez ev sahibini öldürmeyi denermiş. (Tekirdağ)

-Kedi öldürmek günahdır. Günah ancak cami yaptırılarak affedilir. (Tekirdağ)

-Kedi yüzünü yalayınca misafir geleceği inancı vardır.

(Tekirdağ)

-Kedi yalanınca yağmur yağacağına inanılır. (Tekirdağ)

-Kedi eve sokulmalarına rağmen nankörlük edip ahrette insanları kötülemiş. (Tekirdağ)

-Kedinin kutsal olduğuna inanılır. (Tekirdağ) (Artun 1998: 70)

-Kedi öldürmek büyük günahdır. Günah ancak yedi cami yaptırılırsa affedilir. (Giresun/Sıvacı Köyü)

-Kedi yüzünü yıkarken arka tarafa doğru yıkarsa yağmur yağacağına, ön tarafa doğru yıkarsa kar yağacağına inanılır. (Ardahan/Posof)

-Kedinin sabaha kadar sahibini dokuz kez kontrol ettiğine ve sahibi ölmüşse burnundan yemeye başlayacağına inanılır. (Mersin/Silifke)

-Kedi havaya doğru zıplarsa sahibinin başına bir bela geleceğine inanılır. (Ardahan/Çıldır)

2.5. Tavşan

-Karnında çocuğu oynayan gebe kadın tavşana bakarsa çocuk doğduktan sonra dudağının yarık olacağına inanılır. (Erzurum) (Başar 1972: 59)

-Evde tavşan beslemenin yoksulluk getireceğine inanılır. (Tekirdağ)

-Bir insanın önünden tavşan geçerse uğursuzluk getirir. (Tekirdağ)

-Bir kişinin önünden tavşan geçtiği zaman şayet o kişi tilki geçti derse başına uğursuzluk gelmez. (Tekirdağ) (Artun 1998: 71)

-Yolda yürürken tavşanın yolu kesip geçmesi iyilik getireceğine işaretir.

-Tavşanın yolu kesip geçmesi, her hangi bir olumsuzluk veya kaza olacağına, bela geleceğinin habercisi olduğu şeklinde yorumlanır.

-Yolda tavşan görülmesi, hayra alamet sayılmayarak, işin ters ve olumsuz olacağı düşüncesi ağırlıktadır. (Isparta) (Kılıç 2001: 421)

-Tavşan görmenin uğursuzluk getireceğine inanılır. (Ardahan)

- Gebe çocuğun dudağı yarık olmasın diye tavşana bakılmaz. (Trabzon)

-Tavşan adet gördüğü için etinin yenilmeyeceğine inanılır. (Ardahan/Damal)

2.6. Kaz

-Kazların grup hâlinde ve kalabalık olarak cıvıldaşması, kişinin şiddetli ve uzun geçceğinin habercisi olduğuna inanılır. (İç Anadolu Bölgesi)

-Kazlar su ararlarsa havanın bozulacağına inanılır. (Tekirdağ) (Artun 1998: 75)

-Gebe kadın kaz eti yerse çocuğunun göğsünün büyük

olacağına inanılır. (Acıpayamlı 1961: 27)

-Loğusa bir kadının yattığı odanın etrafında kaz öttürülürse veya dolaştırılırsa al basmasının önüne geçileceğine inanılır. (Kıbrıs) (Mear 1992: 44)

3. Kuşlarla İlgili İnanmalar

3.1. Baykuş

-Baykuş bir evin çatısına ya da penceresine konarsa o eve ölüm ve uğursuzluk getireceğini düşünülür. Baykuşun sesinin ve yüzünün sevimsizliği, yıkıntılarda ve terk edilmiş yerlerde yuva yapması bir ölüm kuşu olarak bilinmesinin temelinde yatan asıl nedendir. Baykuşun uğursuzluğundan kurtulmak için yanan bir odun alınarak baykuşa atılması gerektiğine de inanılır.

-Bir evin yakınına baykuş yaklaştığı zaman ya da yakınında öttüğü zaman o evden cenaze çıkacağına inanılır, baykuşu uzaklaştırmak için ya bir parça ekmek ya da sobanın içindeki ateşten bir parça köz atarlar.

-Baykuş, “diviiiit, diviiiit” diye öterse hamile kadının erkek çocuğunun olacağına, “bulguruuuuu gurruut, bulgururuuuu gurruut” diye öterse hamile kadının kız çocuğunun olacağına inanılır. (Giresun) (Günay 1998: 432)

-Baykuş ötmesi bir kötülüğün olacağına, kötü bir haber geleceğine veya o yerden bir kişinin öleceğine işaret eder. Baykuş öttükten sonra ayakkabılıkta bulunan ayakkabılardan bir tanesi ters çevrilirse kötülüklerin bertaraf edileceğine inanılır. (Giresun/Şebinkarahisar) (Çelik, Kuruca 2000: 348)

-Baykuşun ötüşü uğursuzluk sayılır, damında öttüğü evden ölü çıkar. (Tekirdağ) (Artun 1998: 69)

-“Trabzon Şalpazarı yöresinde baykuşa “Govalak” adı verilmektedir. Eğer govalak gelip kapıda öterse birisinin öleceğine inanılır. Kapıdan uzaklaştırmak için vurulur. Govalak uğursuzluk işaretidir. (Trabzon/Şalpazarı) (Çelik 1999: 469)

-Bacasında baykuş öten evin virane olacağına inanılır. (Ankara/Kavaközü)

-Bir evin bacasında, çatısında ya da herhangi bir yerinde baykuş ötmesi, kötülüklerin belirtisi olarak kabul edilir. Ve er ya da geç o evden birinin öleceğine, o evden bir cenaze çıkacağına inanılır. (Ankara/Kavaközü) (Arslan 2006: 5-6)

-Baykuş kimin evinde öterse o evde ya birinin öleceğine ya da göç olacağına inanılır. (Ardahan)

-Yine Ardahan yöresinde baykuş hangi evin çatısında öterse, o evin virane olacağına inanılır. (Ardahan/Posof)

-Baykuş (Körgovalak) öten evden ölü çıkar derler. Onun uğursuzluğunu kovmak için baykuşun peşinden öğsük (ucu yanmış odun) atılır. (Giresun/Sıvacı Köyü)

(Dizdar 2010: 13)

-Baykuş ne tarafa bakıyorsa o tarafta bir felaket olacağına inanılır. (Isparta) (Kılıç 2001: 420)

-Bir evin damında baykuş öterse o evden ölü çıkacağına inanılır. (Kayseri)

-Baykuş ötmeye başladığı zaman havanın iyi olacağına inanılır. (Tekirdağ) (Artun 1998: 75)

-Yolculuk esnasında baykuşa veya karakargaya rastlayanların işlerinin ters gideceğine inanılır. (Erzurum) (Başar 1972: 213)

-Gece baykuş sesi duymak, kötüye sinyaldir. Ses sol taraftan geliyorsa, daha kötüye işarettir. Damda öterse evden cenaze çıkacak yakıştırmaları yapılır. Tatarlarda öten baykuş beyazsa uğur sayılır.

-Hazara Türklerinde yarasa, baykuş gibi hayvanlar uğursuz sayılır. Yarasanın kötülüklerin elçisi ve uğursuz bir kuş olduğuna inanılır. Geceleyin baykuş ötmesi ve köpek ulumasının kötülük getireceğine, ertesi gün birisinin öleceğine inanılır. (Çelik 2001: 117)

3.2. Karga

-Kargalar sürekli öterse, çakalların tavuklara saldıracağına inanılır. Karga daldan dala konarak öterse iyi haber, ötüp uçarsa kötü haber geleceğine inanılır. Karakarganın ötmesi uğursuzluk sayılır. (Giresun/Şebinkarahisar) (Çelik, Kuruca 2000: 348)

-Kargaların ötmesi, özellikle toplu olarak birkaç tanesinin bir arada ötmesi kötüye yorumlanır. Hele kargalar belli bir yerde, örneğin birisinin evinin üstünde ötüyorsa kargaların o kişiye, o aileye mutlaka bir felaket bir uğursuzluk, bir kaza bir acı haber getireceği kanısına varılır. Böyle zamanlarda tehlikeli işlerde sakınılır. Söz gelimi birisi ağaca çıkmışsa kargalar da önceden bağırılmış ya da o sırada bağırıyorsa ağaçtan hemen inilir. Uzun yolculuklara çıkılmaz. Bir yere yalnız gidilmez. Gece dışarı çıkılmaz. Kaza yapabilecek tehlikeli öldürücü, kesici aletler, silahlarla oynanmaz. Karganın bağırmasını iyiye yorumlamak, kişinin değil, yine karganın elindedir. Bunu anlamak için ötmekte olan kargaya aşağıdan:

“Hayır kargam hayır. Hayırsan bir daha bağır.” Diye seslenilir. Karga bir daha bağırırsa iyiliğe, bağırmasa kötülüğe çekilir. (Trabzon/Akçaabat)

-Karga evin karşısında bir ağaçta öterse ya misafir geleceğine ya da iyi bir haber alınacağına inanılır. (Trabzon/Çaykara) (Çelik 2000: 260)

-Karga evin başında başını sallayarak öterse o evden bir ölü çıkacağına inanılır. (Giresun) (Günay 1998: 434)

-Karga evin damına veya yakınına konarak öterse haber geleceğine inanılır. (Ankara/Kavaközü)

-Karganın öttüğü evden birisinin hastalanacağına ve

öleceğine inanılır. Karga kara olduğu için kara günlere işarettir. (Isparta) (Kılıç 2001: 420)

-Kargalar havada toplu halde uçup öterse havanın bozulacağına inanılır. (Tekirdağ) (Artun 1998: 75)

-Kargalar öttüğü zaman yağmur yağacağına inanılır. (Trabzon/Çarşıbaşı)

-Kargalar öttüğü zaman kar yağacağına inanılır. (Ardahan/Posof)

-Karga çok öterse haber geleceğine inanılır. (Ardahan/Posof)

-Bir yere giderken karga öterse üç defa “Hayır mısın kargam?” diye bağırlır. Eğer karga uçarsa bu hayra yorumlanır, şayet uçmazsa herhangi bir kötülük geleceğine inanılır. (Ardahan/Damal)

3.3. Keklik

-İbrahim Peygamber düşmanlardan kaçarken, bir kavak ağacının gövdesindeki kovuğa saklandığına ancak, keklığın “Halil İbrahim gavakta!.. Halil İbrahim gavakta!..” şeklinde öterek, düşmanlarının O’nu bulmasına sebep olduğuna inanıldığı için keklik halk arasında pek sevilmez.

-Ve yine İbrahim Peygamberin bu olay karşısında keklige, “Senin arkandan koşan yorulmasın! Etini yiyen doymasın!” şeklinde beddua ettiğine inanıldığı için, bu kuşun öldürülmesi-avlınması sevap kabul edilir. (Ankara/Kavaközü) (Arslan 2006: 5)

-Keklik vurmak iyi sayılmaz, uğursuzluk getireceğine inanılır. (Mersin/Silifke) (Kabak 2009: 5)

-Keklik görmenin uğursuzluk getireceğine inanılır. (Tarsus)

3.4. Leylek

-Leylek bacaya konarsa o evde bebek doğacağına inanılır. (Tekirdağ)

-Leyleği havada gören gezer, karada gören evinde oturur. (Tekirdağ) (Artun 1998: 71)

-Leyleği senenin baharında ilk kez ve uçarken görenlerin baharda çok seyahat edeceğine inanılır, leyleği otururken görenlerin ise seyahat etmeyeceğine inanılır. (Trabzon)

-İlkbaharda leylekler bir memlekete ilk gelişlerinde ağızlarında bez getirirlerse o sene düğün çok olur. Buğday getirirlerse bolluk olur. (Sivas)

-Leyleklerin çok yükseklere çıkması aşağılarda şiddetli bir rüzgârın çıkacağına habercisidir. (Antalya)

-Bahar ayında ilk defa leyleğin görülmesi hâlinde o yıl işlerin olumlu olacağı şeklinde yorum yapılır. (İç Anadolu Bölgesi)

-Leyleğin Hac’ca gittiğine inanılır ve “Hacı Leylek” diye çağrılır. (Ardahan/Damal)

3.5. Güvercin

-Çukurova Yörüklerinde kumru, güvercin ve kırlangıç gibi kuşların vurulması günah sayılır. Güvercinin cennetteki huri kızlar olduğuna inanılır. (Artun 1996: 43)

-Uğursuzluk getireceğine inanıldığı için, evde güvercin beslenmesi pek hoş karşılanmaz. (Ankara/Kavaközü) (Arslan 2006: 5)

-Yolculukta güvercine rastlayanın işlerinin uğurlu gideceğine inanılır. (Erzurum) (Başar 1972: 213)

-Evde güvercin beslemenin uğursuzluk getireceğine inanılır. (Tekirdağ) (Artun 1998: 71)

-Dadalı Türkmenlerinde Kargayı sevmezler. Onun Hz. Ali’nin mezarını kirlettiğine inanılır. Güvercinler sevilir zira bu pisliği güvercin ağız ile taşıyıp kanadı ile sildiği inancı vardır. (Ardahan/Damal)

-Güvercinler güvercinliğe çok sık giderlerse yağmur yağacağına inanılır. (Konya)

-Güvercin öldürmek günahdır. Çünkü Peygamberimiz hicretten önce güvercin ona yuva yapmıştı.

-Hazara Türklerinde güvercin kutsal bir kuş olarak kabul edilir. Eğer güvercin bir evin balkonuna ya da başka bir yerine yuva yaparsa, o ailenin zengin olacağına inanılır. (Çelik 2001: 177)

-Hazara Türklerinde güvercin ve kumru gibi hayvanlar kesilmez, etleri de yenilmez. Beyaz renkli güvercinlerin Mezar-ı Şerif’te bulunan Hz. Ali’nin türbesindeki beyaz güvercinlerden olduklarına inanılır. Gerçekten de bu türbede beyaz renkli güvercinlerin dışında güvercin bulunmamaktadır. İnanışa göre bu beyaz güvercinlerin arasına katılan siyah güvercinler de biraz sonra beyazlaşırlar (Çelik 2001: 177).

3.6. Guguk (Kuku) Kuşu

-Kapıya veya pencereye guguk kuşu konarsa, eve tez bir misafir gelir. (Trabzon/Şalpazarı)

-“Guguk kuşu gelir Mart aylarında, sabahleyin “gugu-uuk!” diye öterse, eğer yemek yemedin ise o seni yener, bir şey yedin ise sen onu yenersin. Yenilirsen hâlsiz düşersin (zayıf olursun).” (Trabzon/Şalpazarı) (Çelik 1999: 469)

-Trabzon’un Akçaabat ilçesinde Kukku’yu yenmek diye bir inanma vardır. Kukku (hukku) baharda gelen bir göçmen kuştur. Baharın müjdeleyicisidir. Bu inanmaya göre Kukku geldi mi bahar geldi, havalar ısındı demektir. Kukkuyu yenmek ilk sesini duyduğunuzda aç karnına olmamaktır. Kukku’ya yenilmemek de sesini ilk duyduğunuzda aç karnına olmamaktır. Bu kuş kukku diye bağırdığından adını sesinden almıştır. Kukku’ya yenilmemek için, herkes sabahla birlikte kal-

kar, ilk iş olarak ağzına bir lokma atar. Ondan sonra bir daha yatmadan işine gider. Kukku'ya yenilmek hiç iyi karşılanmaz. O yıl işlerin aksi gideceğine herhangi bir uğursuzluk olacağına inanılır. Ama kukku bir kez yenildi mi o yıl artık bütün işler yolunda gidecektir. (Trabzon/Akçaabat)

-Uykusu olmayan bebeklere Gukku kuşunun dışkısının takılmasıyla bebeğin uykusunun düzeleceğine inanılır. Bu kuş otlara pisler ve dışkısı burada kurur. Ortası kendiliğinden delik olan dışkı bir iğne ve ip yardımıyla çocuğun üzerine takılır. (Artvin/Yusufeli/Demirkent Köyü)

-Akşamları guguk kuşu öterse yağmur yağacağına inanılır. (Mersin/Silifke) (Kabak 2009: 5)

3.7. Saksığan

-Saksığanın ötüşü hayırlı haber işaretidir. (Tekirdağ)

-Saksığan çığılıkla öterse kötü haber işaretidir. (Tekirdağ)

-Bir insanın önünden saksığan geçerse mektup geleceği inancı vardır. (Tekirdağ) (Artun 1998: 71)

-Evin yakınına gelip öten gaçgaçi (saksığan) kötü haber getirir. (Artvin/Yusufeli/Demirkent Köyü)

-Saksığan öterse yeni bir haberin geleceğine inanılır. (Malatya/Darende) (Uslu 2004: 94)

3.8. Müjde Kuşu

-Müjde Kuşu'nun konduğu eve bir haber ya da misafir geleceğine inanılır. Kuş öterken şu tekerleme 3 kez tekrarlanır;

“Öt kuşum öt

Hayır isen öt

Şer isen uç git.”

Üç kez tekrarlandığında kuş uçmayıp ötmeye devam ederse hayırlı bir haber ya da misafir geleceğine; şayet kuş uçup giderse, sevinilmeyecek bir haber ya da misafirin geleceğine inanılır. (Ankara/Kavaközü) (Arslan 2006: 5-6)

-Müjde kuşuna Giresun yöresinde Ciddik kuşu denir. Eğer yakınlarda öterse bir haber getirmiştir. Onun için “Hayır haber, hayır haber.” denir. (Giresun)

3.9. Kartal

-Kartal vuranın yakınlarından birisinin öleceğine inanılır. (Kayseri)

3.10. Kuşlarla İlgili Diğer İnanmalar

-Hamile kadın kuş eti yerse çocuğun uykusunun az ve hafif olacağına inanılır. (Artvin/Yusufeli)

-Bebeklerin ağzına kuşun gagası sokulursa (kuşun gagası çocuğun diline değdirilirse) o çocuğun erken ve güzel konuşacağına inanılır. (Giresun)

-Bir kuş, yuvasındaki yumurtalarına bir insanın değdiği ni görürse o yumurtaları kırar (imha eder) ve o yuvayı bir daha kullanmaz. (Artvin, Giresun)

-Akbabanın şeytanın eşeği olduğuna inanılır. (Mersin/Silifke) (Kabak 2009: 5)

4. Sürüngen Hayvanlarla İlgili İnanmalar

4.1. Kertenkele

-Yolculukta bir kişinin önüne kertenkele çıkarsa uğursuzluk geleceğine inanılır. (Erzurum) (Başar 1972: 213)

-Kertenkelenin kuyruğunu koparan kızın hamarat olacağına inanılır. (Artvin/Yusufeli)

-Büyük yeşil bir kertenkelenin insanın üzerine atlayabildiğine, atladığında ise yedi kancık eşek anırana kadar inmeyeceğine inanılır. (Artvin/Yusufeli/Demirkent Köyü)

4.2. Yılan

-Eğer bir yılan öldürülüp ağzına fasulye koyularak gömülürse buradan biten fasulyeyi yiyen kişinin olağan üstü güçlere sahip olacağına inanılır. (Giresun/Şebinkarahisar) (Çelik, Kuruca 2000: 349)

-Hıdırellez günü dırmaca veya ipliğe dokunulursa o sene çok yılan görüleceğine inanılır. (Giresun/Şebinkarahisar) (Çelik, Kuruca 2000: 348)

-Eskiden solucana gidip “kıyamet kopacak” demişler, “gözüm görmesin” diye çekip gözlerini çıkarmış. (Trabzon/Şalpaazarı) (Çelik 1999: 469)

-Yılanın yıldız görmeden ölmeyeceğine inanılır. (Tekirdağ)

-Yılan ateşte yakılırsa yağmur yağacağına inanılır. (Tekirdağ)

-Yılanın ve bütün hayvanların birlikte bağırması bir felaketin habercisidir. (Tekirdağ) (Artun 1998: 71)

-Hamile kadının yılan öldürülmesine izin verilmez; doğacak çocuğun dilinin çıkacağına inanılır. (Giresun) (Günay 1998: 433)

-Evde görülen yılanlara, yılanın evin bekçisi olduğuna inanıldığı için, dokunulmayıp kendi hâline bırakılır. Başkalarının bu yılanı zarar vermesine de izin verilmez. (Bu inanç, yılanın aslında eskiden cennetin bekçisi bir melek olduğuna, fakat şeytanın cennete girmesine izin vererek Âdem Peygamber'in haram meyveyi yemesine ve bu yüzden de cennetten kovulmasına sebep olduğuna, bunun üzerine Âdem Peygamberin ona “Sürün de sürtün!” diye beddua etmesi sonucu yılanı dönüştürdüğü inancına dayandırılır.) (Ankara/Kavaközü-Ardahan) (Arslan 2006: 6)

-Yılan gören biri kendisi hakkında dedikodu yapıldığına inanır ve buna karşı “gıybetimi edenin boğazına aksın.” der. Yılan Ardahan yöresinde pek sevilmaz Ardahan halkı yılanı düşmana benzetir. (Ardahan)

-Kadın gebeliği sırasında yılan görür ve gömleğinin yakasını yırtarsa doğacak çocuğun dili ince ve dışarıda olacağına inanılır. (Erzurum) (Başar 1972: 59)

-Güneş tutulunca, güneşi yılanın ağzında tuttuğuna inanılır. Güneş tutulmasının geçmesi için havaya tabancayla ateş edilirdi. (Giresun/Sıvacı Köyü) (Dizdar 2010: 13)

-Hazara Türklerinde ev yılanları kutsal kabul edilir ve öldürülmezler. Ev yılanını öldürenin çok büyük felaketlere uğrayacağına evinin ocağının yıkılacağına inanılır. (Çelik 2001: 176)

-Gebe kadın yılan görürse doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır. (Acıpayamlı 1961: 33)

-Yolda giderken bir yılanın görülmesi hâlinde günün bereketli geçeceğine, işlerin düzenli ve uğurlu olacağına ve hayırlı bir haber alınacağına inanılır. (Isparta) (Kılıç 2001: 465)

-Yılan yakılırsa yağmur yağacağına inanılır. (Malatya/Darende) (Uslu 2004: 94)

-Yılan öldürülürse ve kafası kesilmezse yılanın ejderha şeklinde yeniden dirileceğine inanılır. (Trabzon/Çaykara) (Çelik 2000: 261)

-İlkbaharda ilk defa yılanın yolu kesip geçerken görülmesi, o yıl işlerin olumlu ve iyi geçeceği şeklinde bir belirti sayılır.

-Yolculukta önüne yılan çıkan birisinin işlerinin iyi gitmeyeceğine inanılır. (Erzurum) (Başar 1072: 213)

-Yolda yılan görülmesi, düşman görüleceğine delalet eder.

-Yılanların ölümsüz olduğuna ve yaşlandıkça boylarının kısalıp kulak ve boynuzlarının çıktığına inanılır. (Artvin/Yusufeli)

-Yılanların ağzında elmas benzeri değerli bir mücevher olduğuna ve geceleri yollarını bunun parıltısıyla bulduklarına inanılır. Eğer eşli gezen yılanlar görülürse üstlerine siyah bir örtü atıldığı takdirde ağızlarındaki değerli taşı bırakıp kaçacaklarına ama onu alan kişiyi bulup öldürmeden de peşini bırakmayacaklarına inanılır. (Artvin/Yusufeli, Giresun)

-Yılanların sadece insan eliyle, kuşun kaldırmasıyla ve selin götürmesiyle öldüğüne inanılır. (Artvin/Yusufeli)

-Yılanın canlıyken dişini sökebilin ve bunu hep üzerinde taşıyan kişinin nazardan ve kazalardan korunacağına inanılır. (Artvin/Yusufeli)

-Yılanın ayağını görenin cennetlik olacağına inanılır. (Sivas)

5. Yabani Hayvanlarla İlgili İnanmalar

5.1. Ayı

-Ayının insandan dönme olduğuna inanılır. İnsanların

konuşmalarını ayıların anlayabildiği söylenir. (Artvin/Yusufeli)

-Ayıda Azrail'den üç tüy bulunduğuna inanılır. İnsanın bu hayvanlarla karşılaştığında korkudan donup kalmasının bu sebeple olduğu söylenir. (Artvin/Yusufeli/Demirkent Köyü)

5.2. Çakal

-Çakal uluyunca yere tükürmek gerekir, yoksa insanın başına bir yıkım gelir.

-Çakal ulumaya başlayınca hava açacak, günlük güneşlik olacak demektir. (Bir başka inanca göre yağmur yağarmış)

-Çakallar uluduğunda, hava açıksa yağmur yağar, kapalıysa güneş açar. (Rize)

-Çakalın uluması uğursuzluk sayılır, uğursuzluktan korunmak için ayakkabı ters çevrilir. (Trabzon)

-Çakal uluması sırasında evin döşemesine “kara bıçak bağrına tass” denilerek bıçak saplanır. Bu çirkin, acı ve bed sesin ölüme sebep olacağına inanılır. (Giresun/Es-piye) (Çelik, Gürsoy 2007: 216)

5.3. Gelincik

-Gelincik bir eve gelirse o eve uğur getireceğine inanılır. (Tekirdağ)

-Gelincige zarar verilirse evde huzursuzluk olacağı inancı vardır. (Tekirdağ) (Artun 1998: 70)

5.4. Kurt

-Kurt uluyunca ya ayaz olacağına ya da kar yağacağına inanılır.

-Hazara Türklerinde doğan bebeklerin beşiğine ve çocukların omzuna kurt kemiğinden yapılan bir nazarlık takılırsa bunun çocuğu kötü ruhlardan ve nazardan koruyacağına inanılır. (Çelik 2001: 176)

-Yine Hazara Türklerinde yolculuğa çıkanlar yanlarında kurt kemiğinden yapılan bir nazarlığı bulundurlarsa gidecekleri yere sağ salım varacaklarına ve işlerinin başarıyla sonuçlanacağına inanırlar. (Çelik 2001: 172)

-Kurtlar uluyunca inekleri yemesinler diye gökten ağızlarına yiyecek düşer.

-Ardahan yöresinde “kurt ağızı bağlama” diye bir inanma vardır. Türkler hayvancılıkla uğraşan bir toplum olduğu için kurtlar karşısında çok sayıda hayvanını kaybetmiştir. Buna çare bulmak için Türkler “kurt ağızı bağlama” inancına başvurmuşlar. Kurdu ağzını bağlamak için gereken malzeme bıçaktır ve bu bıçağa dualar tersten okunarak kurdu ağzının bağlanacağına hayvanlarına dokunamayacağına inanılır. (Ardahan) (Kaybolan bir hayvanı kurt yemesin diye bu uygulama yapılır. Hayvan ölü ya da diri bulduktan sonra bıçak

açılarak kurdun ağzı çözülür yoksa aklıktan öleceğine inanılır.)

-Kurt kutsaldır. Kırsal kesimde günah işleyenlerin yarı insan yarı kurt bir yaratık olan alakurt tarafından cezalandırılacağına inanılır.

-Ayı, kurt ve yılanda Azrail'den üç tüy bulunduğu inanılır. İnsanın bu hayvanlarla karşılaştığında korkudan donup kalmasının bu sebeple olduğu söylenir. (Artvin/Yusufeli/Demirkent Köyü)

5.5. Tilki:

-Yolculukta iken tilkiye rastlayanın uğursuzluk, tavşana rastlayanın da kötülükle karşılaşacağına inanılır. (Kars) (Kalafat 1993: 48)

- Tilki görmenin kişiye uğur getireceğine inanılır. (Ardahan)

-Tilkinin ev çevresinde uluması hayra alamet sayılmaz.

-Tilkinin gece görülmesi hayırsız sayılır.

-Hazara Türklerinde Yolculuğun başında tilkiye rastlamak uğursuzluktur. Böyle bir durumda yola devam edilmez ve yolculuk ertelenir. (Çelik 2001: 16)

6. Diğer Hayvanlarla İlgili İnanmalar

6.1. Arı

-Çalışkanlığın sembolü olarak kabul edilir. Anlatılanlara göre arıya düşman olanlar onu kıskanmışlar ve nasıl bal yaptığını öğrenmek istemişler. Arı söylemeyince ona işkence etmişler. Belini koparma derecesine getirmişler. Bu sebeple arının belinin ince olduğuna inanılır. (Giresun/Espiye)

-Arılar grup hâlinde peteğe doğru yaklaşırsa yağmur yağacağına inanılır. (Ardahan/Posof)

-Dombulcak (tombul arı) arının Hz. Hızır'a balını "Yedi gözenek balım var." şeklinde az söyleyerek inkâr ettiği için Hz. Hızır'ın bedduasını aldığına inanılır. O yüzden yedi gözenekten fazla balı olmaz. (Giresun)

-Arıcılığa başlayan kişinin bir kovanı yerine arılık (para) koymak şartıyla çalması, bir kovanı istemesi, bir kovanı da çalması gerektiğine inanılır. (Mersin/Silifke) (Kabak 2009: 5)

7.2. Kelebek

-Kelebeği ilk olarak yukarı uçarken görmek uğursuz sayılır. Eğer ilk görüldüğünde yukarı uçuyorsa o yıl bütün işlerin istedikleri gibi olacağına, eğer ilk olarak aşağıya doğru uçarken görülmüşse tersine işlerin aksi gideceğine inanılır. Buna çok dikkat edilir. Örneğin yan yana iki kişiden biri kelebeği aşağı uçarken görse o tarafa bakmaması için öbürünü uyarır. Yukarı uçarken görse, öbürünün de görmesi için onu o yöne baktırır. (Trabzon/Akçaabat)

-Bir topluluk içinde uçan kelebek o topluluktan kimin

üzerine konarsa ona uğur getireceğine inanılır. (Trabzon/Çarşıbaşı)

7.3 Kurbağa

-Kurbağa öldüren kişinin çarpılacağına inanılır. (Cin çarpar, genelde ağzın yamulması kastedilmektedir.) (Artvin/Giresun/Trabzon)

-Kurbağaya elini vuranın elinde siğil çıkacağına inanılır. (Sivas) (Kaya 1975: 2)

7.4 Kaplumbağa

-Yıkanılırken kaplumbağa kabuğu dökünülürse; insan da ne kadar büyü ve efsun varsa döküleceğine inanılır. (Sivas)

7.5. Örümcek

-Örümcek öldürmek günahdır. Evlerdeki örümcek torları (ağ) temizlenirken örümceklere zarar vermemek için hassas davranılır. (Giresun)

-Örümcek altından geçen kişinin yoksullaşacağına inanılır. (Sivas)

-İnsanın üzerine beyaz örümcek çıkarsa o kişiye bir hediye gelir. (Artvin/Yusufeli/Demirkent Köyü)

-Kısa bacaklı örümcek gören kişinin evine misafir geleceğine inanılır. (Sivas/Kangal)

EŞYALARLA İLGİLİ İNANMALAR

Cengiz GÖKŞEN

Hayatın her bir geçiş dönemi, birbiri içine girmiş, oldukça karmaşık ilişkiler taşıyan bir dizi inanma ve bu inanma çerçevesinde ortaya konulmuş uygulama kalıpları ile kuşatılmıştır. İnsan hayatının başlangıcı olan doğum anından, hayatın sonu anlamını taşıyan ölüm anına kadar geçen zaman zarfında toplumların kendi sosyal ve kültürel yapıları içinde ortaya koydukları çok sayıda inanma ve kalıp davranış bulunmaktadır.

İnsanoğlu yaşayan varlıkların dışında cansız varlıklara da çeşitli güçler isnat etmiştir. İnsanoğlunun en ilkelinden, en mükemmeline kadar hemen hemen bütün inanç sistemlerinde cansızın da kendine has bir canı olduğu düşüncesi benimsenmiş, yere, suya, havaya, ateşe, taşta, kısacası cansız olarak nitelendirilen bütün bu varlıklara çeşitli güçler ve özellikler verilmiştir (Çelik 1999: 221).

Türk dünyasında insan-eşya ilişkisi temelinde ortaya çıkmış inanmalar ve bunlara bağlı pratiklerden bazıları şunlardır.

1. Ayakkabı

-Ayakkabının ters giyilmesi hastalığa işaretir. Eğer çocuk ayakkabısını veya terliğini ters giyerse hastalığa yakanacağına inanılır.

-Ayakkabı çıkarıldığında ters dönerse, ayakkabı sahibinin tez vakitte öleceği düşünülür. (Ardahan, Mersin/Silifke)

-Bir kişinin yürürken ayağından ayakkabı çıkarsa o kişinin evine misafir geleceğine inanılır. (Sivas)

-Ayakkabılar üst üste gelirse ayakkabı sahibinin uzunca bir yola gideceğine inanılır.

2. Ayna

-Gece aynaya bakmanın uğursuzluk getireceğine inanılır. (Ardahan)

-Aynaya çok bakanın bahtının bağlanacağına inanılır. (Sivas/Kangal) (Türkyılmaz 2003)

-Aynaya bakınca salâvat getirilmezse günah olacağına inanılır. (Sivas/Kangal)

-Ayna kırmanın yedi yıl uğursuzluk getirdiğine inanılır.

-Kırık aynayı kullanmak uğursuzluk getirir.

-Gece aynaya bakınca nişanlıyla ayrı düşüleceğine inanılır. (Artvin/Yusufeli/Demirkent Köyü)

3. Beşik

-Boş beşik sallanırsa çocuğun karnının ağrıyacağına inanılır. (Giresun/Sivacı Köyü)

-Beşikte bebek yokken beşik sallanırsa beşikte sallanacak olan bebeğin hastalanacağına ya da öleceğine inanılır. (Niğde, Ordu)

-Karaağaçtan beşik, sandık yapılmaz. Yapılan sandığın kullanan kişiye şans getirmeyeceğine inanılır. Eğer karaağaçtan yapılan sandığı bir gelin kullanırsa eşyle arası bozulur.

4. Bıçak

-Hâmile kadının kız mı, yoksa erkek mi doğuracağını öğrenmek için şöyle bir yola başvurulur: Kadın dışarıya çıkarılır. Bir minderin altına makas, bir minderin altına da bıçak koyulur. Kadın çağırılır, minderlere oturtulur. Kadın makas üzerine oturmuşsa kızı, bıçak üzerine oturmuşsa oğlu olacağı inancına varılır. (Sivas) (Kaya 1975: 1)

-Yeni doğan bebeğin yastığının altına bıçak, çörek otu konulur. Bu konulanların bebeği rahatlatacağına ve bebeği gece boyunca kötülüklerden koruyacağına inanılır.

-Yeni gelinler, nazarlardan korunmak için eşyle kullandıkları yastıklarının altına bıçak koyar.

-Kefen makasla veya bıçakla kesilmez. Kefene sarılacak kişiyi rahatsız edeceğine inanılır.

-Kaynayan suya bıçak sokulmaz. Tencerenin bereketinin, tadının tuzunun kaçacağına inanılır.

-Bıçakla ekme kesilmez, evin bereketi kaçır. Ekmeğin bıçakla kesilmesi ekmeğin incitildiğine ve bunun günah olduğu düşünülür.

-Gök gürleyince bir bıçak alınarak dama atılır. Bunun gök gürültüsünü keseceğine ve evi koruyacağına inanılır. (Ardahan)

-Bıçak yere atıldığında sırtı üzerinde durursa bıçağı atan kişiye misafir gelecek demektir.

-Bıçak elden ele verilmez, bir yere bırakılır alacak kişi oradan alır.

-Ölünün karnının üzerine şişmesin diye bıçak koyulur. (Ardahan, Giresun/Batlama)

-Gelinle damadın odasının kapısına bıçak saplanır. Sözlerinin bıçak gibi keskin olacağına ve başkalarının etkisinde kalmayacaklarına inanılır. (Artvin/Yusufeli)

5. Cam

-Yere düşen cam eşyanın kırılmasıyla başa gelecek bir kazanın savuşturulduğu düşünülür. (Giresun/Sivacı Köyü, Ardahan)

6. Demir

-Al basmasını engellemek için yeni doğan çocuğu görmeye gelen kişinin eline demir verilir. Demirin kötü ruhlardan koruyacağına inanılır.

-Gök gürlediği zaman demir ısırmanın uğurlu olacağına inanılır. (Ardahan)

7. Düğme

-İmam nikâhı kıyılırken gelinle damat bağlanmasını diye elbiselerin düğmeleri ve ipleri çözülür. Kilitli olan her şey açılır. Nikâhta bulunan kişiler ellerini birbirine bağlamazlar. Dizlerinin üzerine koyarak beklerler. Böylece gelinle damadın bağlanmayacağına inanılır. (Artvin/Yusufeli-Trabzon-Giresun)

-Sökülen bir düğme kişinin üzerinde dikilmez. Eğer dikilirse kısmetinin kapanacağına inanılır. (Ardahan)

8. Eşik

-Eşiğe oturanın kısmetinin kapanacağına inanılır. (Giresun/Sıvacı Köyü)

-Bir kişi eşiğe oturduğu zaman cadıların ırkından olacağına inanılır. (Ardahan/Posof)

-Eşikte oturan kişiye yıldırım çarpacağına inanılır. (Ardahan/Damal)

-Evin giriş kapısının eşiğine bir tutam tuz konulursa o eve nazar girmez. (Artvin/Yusufeli/Demirkent Köyü)

9. İp-Urgan

-Eşya taşımak için kullanılan ala iple komşunun evine girilmez. Komşunun başına bir uğursuzluk geleceğine inanılır.

-Urganla komşunun evine girilmez. Aksi hâlde komşunun evinde kıtlık olur.

-Yükte ip organ bırakılmaz. O yükü taşıyana uğursuzluk getireceğine inanılır. (Giresun/Batlama)

-Sürekli hasta olan, geç yürüyen ve geceleri sık sık uyanan çocukların kulağı delinerek kırmızı ip takılırsa bu rahatsızlarının ortadan kalkacağına inanılır. (Giresun/Sıvacı Köyü)

10. Kalbur

-Çok şiddetli dolu yağdığında ezan okunmasının sebebi bu efsane açıklar niteliktedir: Gökyüzünde gözleri görmeyen iki melek vardır. Bunlar dolu yağdırmakla görevlidirler. Ancak bunların gözleri kördür. Ellerindeki büyük halburdan (kalbur) yere dolu yağdırırlar. Gözleri görmediği için nereye yağdırdıklarını bilemezler. Eğer dolu yağdığında yüksekçe bir yerden ezan okunursa bunu duyup Müslüman bir memlekete dolu yağdırdıklarını anlarlar ve halburlarını başka tarafa çevirirler. Böylece dolu durur. Gece aynaya bakınca nişanlıyla ayrı düşüleceğine inanılır. (Artvin/Yusufeli/Demirkent Köyü)

11. Kaşık

-Yemek yerken dolu kaşık elden düşerse sülaleden bir kişinin aç olduğuna inanılır ve "Kısmet onunmuş." denir (Trabzon/Şalpaazarı)

-Sofra başında birisinin elinden ekmek veya kaşık yere düşerse ev halkından sofrada olmayan birinin aç olduğuna inanılır. (Giresun/Sıvacı)

-Yemekten sonra kaşığın ağızı yukarı çevrilir, yoksa nasib kapanır. Allah'ın (C.C.) rızkının gökten yağdığına inanılır ve kaşık ters durursa içinin nimetle dolmayacağına inanılır.

-Dolu yağdığı zaman avluya kaşık atılırsa dolunun yaşılayacağına inanılır.

-Elden kaşık düşerse düşüren kişinin evine fazla sayıda misafir geleceğine inanılır.

-Kırık tahta kaşıkla yemek pişirmek günahdır. (Artvin/Yusufeli/Demirkent Köyü)

-Düğünde metal bir tasa metal kaşıkla vurularak ses çıkarılır. Böylece kötü gözlerin vb. değmeyeceğine inanılır. (Artvin/Yusufeli/Demirkent Köyü)

12. Kürek

-Mezara toprak atılırken elden ele kürek verilmez. Bunun ölünün ruhunu rahatsız edeceğine inanılır. (Ardahan)

13. Saat

-Küçük çocuğun üzerinden saat geçirilirse hastalıklı olacağına inanılır. (Giresun/Sıvacı Köyü)

-Bebeğin başından saat geçirilirse aklını kaybedeceğine ve delireceğine inanılır. (Giresun/Sıvacı Köyü)

14. Sabun

-Elden ele sabun verilmez. Verilirse sabunu alan kişiyle sabunu veren kişi arasında kavga çıkacağına inanılır.

15. Süpürge

-Süpürgeye oturulduğu zaman oturan kişi hakkında dedikodu yapılacağına inanılır. (Ardahan/Posof)

-Süpürgeye binildiği zaman eve misafir geleceğine inanılır. (Ardahan/Posof)

-Yeni doğum yapan kadının yattığı odaya kibrit ve süpürge konulur. Bunun anneyi koruyacağına, ağrılarını dindireceğine, sütünün bol olacağına ve sağlığına çabuk kavuşacağına inanılır.

-Süpürgeye ve terliğe oturmanın günah olduğuna inanılır. (Artvin/Yusufeli)

-Yatılan odaya süpürge konulursa o kişileri cin çalmayacağına inanılır. (Artvin/Yusufeli/Demirkent Köyü)

-Süpürge ucunun birine değmesi iyi değildir. Eğer kazara değerse süpürgeye üç kez "tu" diye tükürülür. (Giresun)

-Birisinin başına süpürge ile vurulduğu zaman o kişinin boyunun uzamayacağına inanılır. Yine bir başka inanca göre süpürge ile başına vurulan kişinin uyuz olacağına inanılır. (Sivas)

-Uzun müddet yağmur yağmadığında köyün çocukları yağmur duasına çıkarlar. Çocuklar uzunca bir süpürge-

nin sap kısmından bir çubuk geçirirler. Daha sonra bu süpürgeye çocuk elbisesi giydirirler. Başını da yazmayla örttükten sonra buna süpürge gelin adını verirler. Bir araya toplanan çocuklardan biri eline büyükçe bir bakraç (saplı küçük kazan) alır. Bir diğeri ise büyük bir külek (tahtadan yapılmış saplı un kabı) alır. "Gelin gelin ne ister, kaşık kaşık un ister, kepçe kepçe yağ ister, Allah'tan sulu sulu yağmur ister" tekerlemesini ezgili bir şekilde söyleyerek kapı kapı bütün köyü dolaşan çocuklar ellerindeki kapları un ve zeytinyağı ile doldururlar. Çocuklara un ve yağ veren köylü kadınlar arkalarından su serpererek onları ıslatır. Topladıkları malzemeleri içlerinden birinin annesine götüren çocuklar dua etmeye Narlık'a (şehitliğe) giderler. Çocuklar burada en saf halleriyle yağmur yağması için Allah'a yakarıştaki bulunurlar. Onlar dua ettikleri sırada anneleri toplanan un ve yağdan bişi (yağda kızartılarak pişirilen hamur) pişirir. Daha sonra çocuklar bu bişileri hep beraber yerler. Bu yağmur duasına sabahın erken saatlerinde başlanır. O gün çocuklara oynamaları için izin verilmez. Çocukların çok koşup oynadıklarında yağmurun yağmayacağına inanılır. (Artvin/Yusufeli/Demirkent Köyü) (Süpürgeyle ilgili bu inanma Çukurova yöresinde Çomçalı-çömçeli Gelin diye bilinir.)

16. Tencere-Kazan-Tabak

-Boş kazan veya sacayağı ateşte boş bırakılırsa uğursuzluk olur, o evden bir adam öleceğine inanılır. (Trabzon/Şalpaazarı) (Çelik 1999: 470)

-Tencerenin dibini sıyırmanın düğününde kar yağacağına inanılır. (Giresun/Sıvacı Köyü)

-Ölünün yıkama suyundan kazanda kalırsa, peşinden bir kişinin daha öleceğine inanılır. (Ardahan/Damal)

-Ölü yıkamak için su ısıtılan kazan, ölü yıkama işlemi bittikten sonra ters çevrilmezse yakınlarından bir kişinin daha öleceğine inanılır. (Sivas)

-Tencere dibini kazıyanın nişanlısının güzel olacağına inanılır. (Niğde)

-Rüyada kazan görülürse, gören kişinin evinden ölü çıkacağına inanılır.

-Tencere kapağıyla, kazan kapağıyla su içilmez. İçildiği zaman nasibin kapanacağına inanılır.

-Tencerede su boşuna kaynarsa düşmanların çoğalacağına inanılır.

-Çok şiddetli yağın doluyu durdurmak için bir tencere ters çevrilerek dolunun altına konur. Buradan çıkan sestem dolayı dolunun duracağına inanılır. (Artvin/Yusufeli/Demirkent)

-Gelin kız evinden alınıp oğlan evine getirildiği zaman attan indirilirken ayağının altına bir kazan ters çevrilerek konulur. Kazanın üzerine bir tabak bırakılır. Eğer gelin bir vuruşta bu tabağı kırarsa gelinin eve uğur getireceğine inanılır. (Ardahan)

17. Yatak-Yastık

-Yastıkta kara yün olursa kötü rüya görüleceğine inanılır. (Giresun/Sıvacı Köyü)

-Yatak katlanırken baş taraftan katlanmaz, ayak tarafı önce katlanır. Baş tarafından yalnızca ölünün yatağı katlandığı için baş tarafından toplanan yatakta yatan kişinin öleceğine inanılır.

-Cumartesi günü yorgana çarşaf kaplanmaz, çünkü cumartesi kaplanan çarşafın içinde yatan kişinin öleceğine inanılır.

-Yatağın üzerine basmak ve yatağı gündüz yerde bırakmak iyi sayılmaz, eve uğursuzluk getireceğine inanılır. (Mersin/Silifke)

18. Yazma

-Yeni doğan bebeğin beşiğinin başına sarı yazma bağlanırsa sarılığa yakalanmaz. Kırmızı yazma bağlanırsa al basmaz.

SONUÇ

Binlerce yıllık tecrübelerin sonucu olarak günümüze kadar gelmiş olan halk inanmaları Türk Halk Kültürünün ne derece zengin olduğuna bir kanıttır. Kökenleri çok eskilere dayanan bu inanmalar ufak tefek değişikliklerle, değişen coğrafi şartlara ve medeniyetlere göre biçim almış ve günümüze kadar gelmiştir. Geçerliliklerini hiçbir zaman yitirmeyen inanmalar ve onların çevresinde gelişen uygulamalar, Türk toplumu tarafından genler yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Gerek insanoglunun hayatının üç önemli safhasından olan doğum, evlilik ve ölümle ilgili olsun; gerekse hayvanlarla, eşyalarla, dua ve beddualarla, bayramlarla ilgili olsun bütün inanmalar birtakım değişmelerle Anadolu'nun ve Türk coğrafyasının her tarafında mevcuttur.

Yaşanılan coğrafyanın toplum üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulursa sürekli hayvanlarla iç içe geçen Türklerin hayvanlara zamanla bir inanç misyonu yüklemesi son derece doğaldır. Bu yaşam birlikteliği onlara yüklenen inanmanın olumlu ve olumsuz olmasını da şekillendirmiştir. Sosyo-kültürel dinamiklerimizi ayakta tutmaları ve bizi biz yapan etmenlerin başında gelmeleri sebebiyle çok önemli bir yapıya sahiptir.

KAYNAKLAR

- Acıpayamlı, O. (1961). Türkiye’de doğumla ilgili inanmaların etnolojik etüdü. Erzurum: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Altın, Y. (1997). *Her yönüyle Balışeyh*. Kırıkkale: Balışeyh Belediyesi Yayınları.
- Altunboğa, B. (1999). *Diyarbakır folklorundan kesintiler*. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Arslan, A. (2006). Ankara türkmen köyünde halk inanışları, büyüler, kargışlar, yakarışlar: kavaközü derlemesi. *Akademik Bakış*, S.10, Eylül 2006.
- Artun, E. (1996). Çukurova yürüklerinin gelenek ve görenekleri. *I. Akdeniz yöresi türk toplulukları sosyo-kültürel yapısı (yürükler) sempozyumu bildirileri*. (1994 Antalya). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Artun, E. (2000). Tekirdağ’da batıl inançlar. *Tekirdağ halk kültürü araştırmaları* 1. Ankara: KB HAGEM Yay.
- Başar, Z. (1972). *Erzurum’da tıbbi ve mistik folklor uygulamaları*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Baştürk, M. (2002). Trabzon ve yöresi âdet ve inançları. *Trabzon ve çevresi uluslararası tarih-dil-edebiyat sempozyumu bildirileri (3-5 Mayıs 2001)*. Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Boratav, P. N. (1984). *100 Soruda türk folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çelik, A. (1999). Hayvanlarla ilgili anlatılar. *III. Uluslararası çukurova halk kültürü sempozyumu*. Adana: Çukurova Ü. Yay.
- Çelik, A. (1999). *Trabzon-şalpazarı çepni kültürü*. Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Çelik, A. (2000). *Trabzon-çaykara halk kültürü*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Çelik, A. (2001). Afganistan’daki hazara türkleri ile karadeniz bölgesindeki çepni türkleri arasında yaşayan halk inançları üzerine bir mukayese denemesi. *Uluslararası anadolu inançları kongresi bildirileri*. Ankara: Evrak Yayınları.
- Çelik, A. (2007). Amasya’daki türk halk inanışlarında atalar kültürü ile yer-su kültürünün izleri. *I. Amasya araştırmaları sempozyumu*. Amasya: Amasya Valiliği Yay.
- Çelik, A., Gürsoy, A. (2007). Espiye’de halk inanışları. *Tarihi, kültürel özellikleri ve gelenekleriyle espiye sempozyumu*. İstanbul: Espiye Belediyesi Yayınları.
- Çelik, A., Kuruca, N. (2000). Şebinkarahisar’daki halk inanmaları. *Şebinkarahisar I. Tarih ve kültür sempozyumu*. İstanbul: Şebinkarahisar Belediyesi Yay.
- Dizdar, S. (2010). *Giresun merkez sıvacı köyü monografisi*. Giresun Üniversitesi Yayınlanmamış Lisans Tezi. Giresun.
- Erdoğan, Şeref. (1999). *Ankara’ım*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güçlü, F. (1995). *Orta anadolu’da batıl inanışlar*. Ankara: Günorta Yayınları.
- Günay, H. (1998). Giresun yöresi’nde bazı inanışlar. *Giresun kültür sempozyumu*. İstanbul: Giresun Belediyesi Kültür Yayınları.

Hassan, Ü. (1985). *Eski türk toplumu üzerine incelemeler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

http://www.turkfolkloru.com/index.php?option=com_content&task=view&id=43&Itemid=2 (*Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Mart 1978 Sayı 344’ten)

İlbars, Z. (1996). Alanya ve çevre köylerde evlenme âdetleri. *Alanya tarih ve kültür seminerleri*. Alanya: Alanya Belediyesi.

Kabak, T. (2009). Silifke halk kültüründe hayvan ve hayvancılık. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/Turgay_Kabak_Silifke.pdf

Kafesoğlu, İ. (1987). Türk bozkır kültürü. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

Kalafat, Y. (1998). Anadolu ve yakın çevresi türk halk inançlarında ölüm veya halk inançlarımıza göre yatır ziyareti. *Geçmişten günümüze mezarlık kültürü ve insan hayatına etkileri sempozyumu*. İstanbul: Mezarlıklar Vakfı Yayınları.

Kalaycıoğlu, M. (2001). *Hatay halkbilimi II*. Hatay: İhsan Ofset.

Kaya, D. (1975). Sivas’ta halk inançları. *Sivas Folkloru III*, S. 5, Sivas 1975.

Kılıç, A. (2001). Isparta yöresi halk inançları. *Uluslararası anadolu inançları kongresi*. Ankara: Evrak Yayınları.

Makas, Z., Kalafat, Y. (1993). *Karşılaştırmalı türk halk inançları azerbaycan-doğu anadolu*. Samsun.

Mear, H. (1992). Kıbrıs türk toplumunda doğum, evlenme ve ölümlerle ilgili âdet ve inanışlar. Kıbrıs: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.

Mollaibrahimoğlu, Ç. (2008). *Anadolu halk kültüründe hayvanlar etrafında oluşan inanç ve pratikler*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

Ögel, B. (1971). *Türk mitolojisi*. C. 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Örnek, S. V. (1995). *Türk halk bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sümer, F. (1992). *Oğuzlar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.

Tanyu, H. (1986). İslâmlıktan önce türklerde tek tanrı inancı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Türkyılmaz, M. (2003). Deliktaş köyünde halk inançları ve ziyaret yerleri. *Erciyes Dergisi*, Nisan 2003, Kayseri.

Uslu, Ş. (2004). Darende ve çevresinde halk inançları. *Milli Folklor*, 16 (61), Bahar 2004, 90-102.

NAZAR VE NAZARLIK

Pervin ERGUN

Giriş

İlkelerden en gelişmişine kadar bütün kültürlerde nazar düşüncesi vardır. İranlıların “bed nezer” (kötü göz), Hintlilerin “sihir”, Yunanlıların “Matisma”, Arapların “İsabet-i Ayn”, Fransızların “Mauvais Oeil”, Almanların “Böser Blick”, İngilizlerin “Evil Eye” (Örnek 1977:167; Hançerlioğlu 1993:359) dedikleri nazar inancı, küresel bir kültür olgusu olarak yaşamaktadır. Eski Mısır, Bâbil, Mezopotamya, Yunan, Roma’dan günümüze pek çok toplum, nazardan korunmak amacıyla pratikler geliştirmiş ve nazarlıklar, muskalar kullanmıştır. Fakat her toplum kendi kültürel, psikolojik ve sosyolojik dokusuna uygun özellikler ve uygulamalar geliştirmiştir. Konumuz Türk kültüründe nazar olgusu ile sınırlı olduğu için burada dünya kültüründe nazar ile ilgili ayrıntılara girilmeyecektir.

Kültürümüzün derinliklerine işleyen nazar olgusu ve onunla ilgili uygulamalar ciltler dolduracak kadar çoktur. Bunları belirtmek başlı başına bir çalışma konusudur. Biz burada nazar konusunun temel noktalarını belirtmeye çalışacağız. Nazarla ilgili akıl ve mantık dışı, sağlığı tehdit edici, dış kültürlerin serpintisi olan inanç ve uygulamalara mümkün olduğu kadar yer vermeyeceğiz.

Çoğu maneviyat araştırmalarında olduğu gibi henüz pozitif ilimlerin tam olarak çözemediği nazar, psikososyal değerler sonunda doğmuştur. Şimdilik daha çok folklorik ve dini inançların araştırma konusu olmuştur. Konuyu halkbilimci gözüyle inceleyen Pertev Naili Boratav ve Sedat Veyis Örnek gibi kimi araştırmacılar nazarı, daha çok “kıskançlık”, “kem göz”, “hasetlik” gibi kavramlar çerçevesinde açıklamaya çalışmışlardır. Ama konunun tam olarak anlaşılması için bu bakış açısı yeterli olmayacaktır (Boratav 1984:103 vd.; Örnek 1971: 78). Asırlar boyu Türk kimliğine ve kültürünün her alanına damga vurmuş “kut” kavramı açısından yaklaşılabacaktır.

Sözlük Anlamı

Arapça kökenli bir sözcük olan nazar, genel anlamda bir şeye “bakma, göz atma, düşünme, göz değme, iltifat, itibar, yan bakış, fikir, niyet, teveccüh demektir (Devellioğlu 1984: 971). TDK Güncel Türkçe Sözlük’te, “Belli kimselerde bulunduğu inanılan, kıskançlık veya hayranlıkla bakıldığında insanlara, eve, mala mülke hatta cansız nesnelere kötülük verdiğine inanılan uğursuzluk, göz” demektir. Budunbilim Terimleri Sözlüğünde: “Belli kimselerde bulunduğu inanılan; insanlara,

özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eve, mala, mülke hatta cansız nesnelere de zarar veren; bakışla dışarı fırlayan çarpıcı, öldürücü güç”olarak tanımlanmaktadır (BSTS/ Budunbilim Terimleri Sözlüğü 1973). İslam’a göre insan gözünde Tanrı’nın baktığı inancıdır (Hançerlioğlu 1993:359). Tasavvufi anlamda şeyhin, müridin müridine, salikine manevi yolla bakması, feyiz vermesi anlamında kullanılmaktadır (Kuşat 2003: 16). Türk kültüründe ise göz değmesi, kem göz, dikkat, iltifat, kem göz, göze gelme, vs. karşılığında kullanılmaktadır.

Diyanetin resmi internet sitesinde şöyle tanımlanmaktadır: “İslâmî kaynaklarda “isabet-i ayn” olarak geçmektedir. Kültürümüzde daha çok “nazar değmesi”, nazara gelmek, nazara uğramak, göz değmek tabirleri kullanılmaktadır. “Nazar”, özellikle açık mavi gözlü, keskin bakışlı kimselerin bir insana, hayvana veya güzel bir eşyaya, alete, işe vb. şeye bakması ile ona etki etmesi, zarar vermesi, insanın hastalanması, eşlerin, ailenin, ortak iş yapanların huzursuz ve geçimsiz olması, düzenin bozulması, işlerin kötüye gitmesi anlamında kullanılmaktadır. Kötü gözle, kıskançlıkla bakmanın etkili olduğu, insanın olumsuz yönde etkilendiği, hatta hastalığa sebep olduğu, yaşanan, bilinen, görülen, gözlenen bir olgudur.”

Nazar kelimesi dilimizde gelme, uğrama, değme ve etme fiilleriyle birlikte, nazara gelme, nazara uğrama, nazar değme ve nazar etme şekillerinde deyimleşmiş bir şekilde kullanılmaktadır. Bu deyimler bakmak, istemek ve imrenerek bakmak, göz atmak, yan bakış, negatif bakış anlamlarında kullanılmaktadır (Kuşat 2003: 16).

İslam’da Nazar İnancı

Bütün dinlerde olduğu gibi İslam’da da nazar inancı vardır.

Türk kültüründe de yaygın bir şekilde anlatılan Peygamberimizle ilgili bir nazar hadisesini Ali Kuşat şöyle nakletmiştir (2003: 23-24): İslam kaynaklarında, Hz. Muhammed zamanında Esed Oğulları sülalesinden nazarı değen bir kimsenin varlığından söz edilir. Bu kimse üç gün çadırından dışarı çıkmaz; bir şey yemez; sonra çadırın bir tarafını kaldırıp oradan geçen bir deveye bakıp, “Bunun gibi deve hiç görmedim” dediği an devenin yere düşüp hastalandığı anlatılmaktadır. Hz. Muhammed’i peygamber olarak kabul etmeyenler, nazarı çok etkili olduğuna inandıkları bu adamı bulup Hz. Muhammed’i nazarıyla öldürmesini isterler. Nihayet bu adam Hz. Muhammed’e büyük bir öfke ve kıskançlık duygusuyla bakar. O’na nazar etmeye çalışır.

Bu olay üzerine Kalem suresi 51. ayetin indiği söylenmektedir: “O inkâr edenler Zikr’i (Kur’an’ı) işittikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle deviriverceklerdi. Hâlâ da (kin ve hasetlerinden:) “Hiç şüphe yok o bir delidir” derler. 52: Oysa O (Kur’an), âlemler için ancak bir öğüttür.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, Kalem suresinde geçen bu ifadelerden hareketle “öfkenin bedende bir etkisi olduğu gibi gözlerin de karşıdaki kişi ve nesnelere olumlu veya olumsuz bir etki bıraktığını ifade etmekte, nazara inan-dığını belirtmektedir (Yazır’dan Kuşat:24-25).

Yusuf suresi 67. ayette Hz. Yakub’un oğullarıyla konuş-ması ile ilgili anlatılanlar da nazar olgusuna bağlanmak-tadır: “Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah’tan (gelecek) hiç-bir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah’tan başkasının değildir. (Onun için) ben yalnız O’na dayandım. Tevek-kül edenler yalnız O’na dayansınlar (Kur’an, 12/67).

Elmalılı M. Hamdi Yazır, bu ayette Hz. Yakub’un oğulla-rının nazardan korunmaları için toplu olarak Mısır’a gir-memeleri gerektiğini, eğer girerlerse onlara Mısırlıların nazarının değebileceği uyarısında bulunduğu, şeklin-de yorumlamaktadır (Yazır’dan, Kuşat 2003: 25).

Nazar olgusu hadislerde de bulunmaktadır. Hz. Ay-şe’den rivayet olunan bir hadise göre nazarın zararlı etkisinden nasıl kurtulunacağı ile ilgili soruya şöyle ce-vap verdiği kaydedilmiştir: “Nazardan Allah’a sığınınız. Çünkü nazar gerçektir.” (İbn Mace’dan Kuşat 2003: 26). Yine Hz. Ayşe’nin naklettiğine göre “Allah Resulü göz değmesine karşı okumayı bana öğütlerdi” demektedir (Sahih-i Buhari’den Kuşat 2003: 26).

Nazarla ilgili diğer iki sure Felak ve Nas’tır. Peygamberimizin öğütlediği surelerin bunlar olduğu bilinmekte-dir. Hz Muhammed’in “Cinlerin ve insanların nazarın-dan korunmak için Allah’a sığınırım” diyerek bu sureleri okuduğu belirtilmektedir. Sığındırıcı, koruyucu anlamlarında “Muavvizateyn” de denen bu sureler mealen şöyledir:

Felak suresi: “Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden ve kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım!” (Kur’an, 113/1, 2, 3, 4, 5).

Nas suresi: “İnsanların kalplerine vesvese sokan, (insan Allah’ı andığında pusuya çekilen cin ve insan şeytanı-nın şerrinden insanların Rabbine, insanların Melikine (mutlak sahip ve hâkimine) insanların İlahına sığınırım!” (Kur’an 114/1, 2, 3, 4, 5, 6).

Uzmanlar özellikle Felak suresinin nazardan korunmak amacıyla indirildiğini belirtmektedirler. Kıskançlık ile göz değmesi arasında çok yakın bir ilgi vardır. Kıskanç-lığın derecesi oranında gözlerden çıkan zararlı ışınlar da artmaktadır. Eğer kıskanılan kişi böyle bir etkiye ha-zırlıksız, korunaksız, duası bir anda yakalanmışsa etkisi daha da artmakta ve onu felakete sürüklemektedir.

Nazarın insanlar üzerinde bir miknatıs etkisi yaptığı, manyetize ettiği günümüzde çeşitli çalışmalara ve bazı bilim dallarının doğmasına sebep olmuştur. Para-psiko-logların belirttiği bu “es-sailu’l miknatisi-manyetik sıvı”,

kişinin kendisinde bulunan bir enerji ile birleşmekte ve ruhsal durumuna göre karşıdaki kişi veya nesneye yararlı veya zararlı enerji olarak gönderilmektedir ve onu etkilemektedir (Altanoğlu 1999: 16 vd).

Allah tarafından koruma altına alınmak, şeytanın ve kötü insanların zararından korunmak için, Hz. Muham-med’in “Felak ve Nas” sureleri nazil olmadan önce her sabah evden çıkarken şöyle dua ettiği kaydedilmiştir:

“Allah’ın ismi ile ben Allah’a tevekkül ettim. Güç ve kuv-vet sadece Allah’ın lütuf ve ihsanıyladır (Tirmizi’den Kuşat, 2003: 28).

“Allah’ın ismi ile ben Allah’a tevekkül ettim. Allah’ım hata yapmaktan, yolumu şaşırırmaktan, zulmetmekten, zulme uğramaktan, cahillikle başkasına bela olmaktan ve başkasının cahilce davranışıyla karşılaşmaktan sana sığınırım.” (Tirmizi’den Kuşat 2003: 28-29) .

“Bir kul her günün sabahında, her gecenin akşamında üç defa “Allah’ın ismiyle beraber buldukça, yerde ve gökte hiçbir şeyin zarar veremeyeceği sabaha erdim, akşamladım. O her şeyi işiten ve bilendir.” (demelidir” buyurmuşlardır.) (İbni Mace’dan Kuşat 2003: 29).

Kuşat’ın Tirmizi’den naklettiğine göre, Felak ve Nas su-releri nazil olduktan sonra bu iki sureyi esas aldığı ve diğerlerini terk ettiği belirtilmektedir (Kuşat 2003: 29).

Hz. Peygamberin Allah’ı şirk koşan ve ondan medet bekleyen nazarlıkları ise hoş görmediği, yasakladığı belirtilmiştir.

Sonuç olarak İslam inancına göre nazardan korunmak için Fatiha, Ayet-el Kürsi, Kafirun, İhlâs, Felak, Nas su-releri ve Kalem suresinin sonu olan 51-52. ayetlerin okunup hastaya üflenmesinin büyü, nazar ve her çeşit derde iyi geldiğine inanılmaktadır. Üzerinde ayet ve hadislerin yazılı olduğu objelerin taşınmasının sakınca-lı olmadığı İslam âlimlerinin genel kararıdır. Büyücü ve efsuncuların yazdığı rukyeler ise yasaklanmıştır.

Türk Kültüründe Nazar Algısı

Nazar düşüncesi Türk dünyasında çok yaygın, çok eski ve çok baskın bir inançtır. Kültürün her katmanında gördüğümüz kem, kötü göz, kıskançlıkla bir şeye bak-mak anlamlarında kullanılmaktadır. Nazar bakışla ve kin dolu sözle yapılan kötülük demektir. Nazarı değ-diğine inanılan kişilerin, karşıdaki insan, hayvan, bitki veya herhangi bir eşyaya kötü niyet veya düşünce ile bakması veya bunların gıyabında haset duygusu ile abartılı bir şekilde konuşması sonucunda meydana geldiğine inanılmaktadır. Halk tarafından denenmiş bu tür kimseler “kötü gözlü, şom ağızlı” gibi sıfatlarla anılmaktadırlar.

Türk düşünce dünyasına göre Tanrı’nın kutsallığını ta-şıyan nesnelere, buldukları yerde kutsallığı sağlamaktadırlar. Baht, sağlık, saadet, mutluluk, bolluk, bereket getirmektedirler. Bu yüzden, kutsalı temsil eden nesne-

nin bir parçasını üzerinde taşıyan, evin duvarına asan, bahçenin içinde bulunduran kişi, söz konusu nesneyi, kem gözlerden ve şeytanın şerrinden korumuş olaca-ğına inanmaktadır.

Mübarek yüzlü kurdun, Tanrı elçisi kartalın, bozkırın üzerlik otunun, kâinatın merkez direği kutlu dağ ve ağaç başta olmak üzere daha nice Tanrısal varlığın bir parçasının, evin, insanın, hayvanın vs. üzerinde ya da herhangi bir yerinde bulunması, Tanrı kutunun süre-kliliğini sağlamaktadır. Kişioğlu, kendini, hayvanlarını, evini, bahçesini, tarlasını kutlu kılarak korumaya çalış-maktadır.

Nazara, al karısına, vahşi hayvanların saldırısına, ka-zaya, belaya karşı kendisini korumayı amaçlayan Türk insanı, sözün (duanın) kutsiyetinin yanı sıra Tanrı ku-tunun temsilcisi olan Tanrısal nesnelere parçalarını, yanında, evinde, arabasında vs. bulundurarak kendisi-ni güvende hissetmektedir. Kutsal olduğuna inandığı hayvanların kemiklerini (özellikle kafatasını), derisini, tırnağını, pençesini, tüyünü, dişini, evinin, bahçesinin ilk görünen yerlerine asmış; koluna, boynuna takmış; loğusa kadının yastığına ya da yatağının altına ve ba-şucuna ilmiştir.

Ava giden avcı, vahşi hayvanların saldırısından, kötü ruhların musallat olmasından korunmak için bir taraf-tan sözün kutsiyetine sığınırken, diğer taraftan da kur-dun, kartalın, vs. tırnağını, pençesini, kanadını, dişini üzerinde bulundurmıştır.

Göz değmesi, göze gelme gibi olumsuz olaylar sonu-cunda insana, hayvana, eşyaya herhangi bir zarar gele-bileceğine inanılmıştır. Fakat nazar denilen olgunun temelinde yine Tanrı kutunun insanı, hayvanı, evi, barkı, bahçeyi, tarlayı terk etmesi yatmaktadır. Tanrı kutunun koruyuculuğunun yani kutsalın ortadan kalkmasıyla, insanlar ve diğer canlılar, evler, bahçeler, tarlalar, ürün-ler ve diğer nesnelere tehlikeye açık bir konuma gelmek-tedirler. Tabiatla var olduğuna inanılan kötü ruhlardan, insanların ve diğer canlıların tehditlerinden, yine kem bakış sebebiyle oluşan doğal afetlerden korunmanın en temel aracı, Tanrı kutunun, yani Tanrı’nın esirgeyi-ciliğinin sürekliliğinin sağlanmasıdır. Bu aynı zamanda berekettir ve saadetin de sürekliliğini sağlayacaktır.

Kültürümüzde isteyerek veya istem dışı olarak herkesin nazarının değebileceği inancı vardır. Nazar etme yetisi genellikle insanlara mal edilirken insan haricinde güç-lerin etkisine de inanılmaktadır. Nazara sebep olanlar üç gruba ayrılabilir:

1) İstem dışı nazarı değenler: Beğenme, sevme, hay-ranlıkla bakma ve sözle ifade etme durumunda nazarı değenlerdir. Örn: Çocuklarına en çok anne babalarının nazarının değdiği inancı yaygındır ve bu grupta sayı-labilir.

2) **Bilinçli olarak kin ve hasetle bakıp kötülük yap-mayı amaçlayanlar:** İçerindeki bütün kını gözlerine ve dillerine yansıtarak muhataplarına kötülük yapmaya çalışmaktadırlar.

3) **Görünmeyen, gizli nazar:** Kaynağı bilinmeyen, öl-dürücü, sakat, kötürüm bırakıcı nazardır ve en çok kor-kulanı da budur.

Her an, her yerde karşılaşılacak –bazen de göreme-diğimiz yaratıklardan gelebilecek- kem göz, nazardan korunmak için büyüklerimizin sık sık tembihlediği ikaz-lar vardır: “Her işe besmeleyle başla.” “Oturup kalktığın yerlere ve kişilere dikkat et.” “Boş bulunma, her an ken-dinde ve teyakkuzda ol.” “Dua etmeden evden çıkma.” “Ayete’l Kürsi’yi ve bazı duaları okumadan yatağa gir-me.” “Tuvalet girerken ‘destur ya pir’ de.” “Evin boş da olsa selam verip almadan girme.” “Eşiğe oturma/bas-ma/sıcak su dökme.” “Yolda karşılaştığın tanıdıklar ‘uğuru nereye’ şeklinde sormuyorsa gittiğin yeri söyleme; söylemek zorunda kaldıysan ve ev yakınsa eve dön, tekrar çık” gibi pek çok öğüdün ardında binlerce yıllık kültürel hafıza ve tecrübe olduğunu hatırdan çıkarmak ve bu uyarıları makul karşılamak gerekmektedir.

İnsanoğlunu derinden etkileyen bu psiko-sosyal olguya karşı pek çok direnç pratikleri geliştirilmiştir. Acıpayamlı’nın da belirttiği gibi bu pratikler üç aşamalıdır:

1) Nazarla muhatap etmemek, kem gözlere gösterme-mek: Özellikle “kırklı çocuk” uygulamalarının sebebi bebeklerin ve kırklı annelerin nazara daha açık olduğuna inanılmasıdır. Genel anlamda da nazarı etkili oldu-ğu test edilen kişilerden mümkün olduğu kadar uzak durmaya çalışılmaktadır. Başta nazarı değdiğine kanaat getirilen kişiler olmak üzere yabancılara, nazara gele-bilecek güzellikler gösterilmeye ve anlatılmamaya çalışılmaktadır. Güzel giden bir evlilik, çok iyi eşler baş-kaları ile yapılan konuşmalarda dile getirilmez, kötü-lükleri, yanlışları anlatılır ki nazar değmesin.

2) Nazarla karşılaşıldığında etkisini kıracak/üzerine çe-kecek korunma tedbirleri almak.

3) Nazarlıkları veya nazarlıksız nazarla temas sonrasında sağaltma tedbirleri almak (Acıpayamlı 1962: 18).

Nazar Ocakları ve Ocaklılar

Nazara uğrayan ve hastalananların tedavi edildikleri ev-lere nazar ocağı denmektedir. Çok eski olduğu ve Gök Tanrı inanç sistemine dayandığı tahmin edilen ve ocak kültünün türlerinden biri olan nazar ocağının mensup-ları soya çekim ve el verme yöntemiyle ebeveynlerden genç nesillere geçirilerek devam ettirilmektedir. Bu yeni nesle devretme geleneğine “el verme”, devralma işlemine de “el alma” denmektedir. Gelenek, eski inanç mensupları tarafından Gök Tanrı inanç pratikleriyle de-vam ettiriliyorken bugün Müslüman Türk dünyasında Kur’an, sure bilme şartına dayandırılmaktadır. Ailede

Kur'an bilen, bu işe yatkın ve hevesli olan aile bireyleri kadın olsun erkek olsun bu işi devralabilmektedir. Fakat eski inanç geleneğinde olduğu gibi sağaltma işi daha çok kadınlar tarafından sürdürülmektedir. Nazar ocağını devralacak aile bireyleri bu anlamda bir ocak eğitiminden ve sınavdan geçirildikten sonra el verecek olanın yeni adayın ağzına tükürmesi gibi bazı mitolojik uygulamalar da yapılmaktadır.

Nazara uğrayan insanların tedavisi genellikle ocak olan evde yapılmaktadır. Ama böyle bir şart yoktur; efsuncu da hastaya gidebilir. Hastalanan insan genellikle şiddetli baş ağrısı, halsizlik, vücut kırıklığı gibi şikâyetlerle "okunmaya" gider.

Hastalanan bir hayvan ise o zaman genellikle hayvanın yiyeceğine karıştırılacak olan tuz, yem, saman, -Ege yöresinde genellikle- bir avuç kuru incir ocak mensubuna getirilip okutulur. Hayvanlardaki şikâyetler, huzursuzluk, sancı, -ineklerde genellikle- meme şişmesi, iltihaplanması, körelmesi şeklinde zuhur edebilir. Okunmuş yiyecekler yendikten sonra genellikle bu tür şikâyetlerin kısa zamanda ortadan kalktığına şahit olunmuştur.

Tarla, bahçe, ev vb. taşınmazlarla ilgili okumalar genellikle ilgili mekâna serpilecek suya yapılır. Ayrıca mevlit okunan evlerde Kur'an okuyan hocanın oturduğu odada bulundurulmuş su, şeker, tuz, çörek otu vb. de aynı amaçlar için kullanılmaktadır. Ağaç, bitki, evdeki huzursuzluk, problem her neyse uygulamadan sonra düzelmediği yaygın anlatılardır.

Ocak mensupları, hastayı veya okunacak nesneyi karşısına alıp üç İhlâs ile bir Fatıha okumaktadırlar. Ayrıca Kalem suresinin son iki ayetini okumaktadırlar. Ayetlerin her biri okunurken nefes alınmaması, ayet bitiminde kuvvetli bir üfürükle hastanın yüzüne, nesneye savrulması gerekmektedir. Bazı ocaklılar tedavi sırasında hastanın alınına ve başına masaj da yapmaktadırlar. Sureler bittikten sonra üç defa hastanın yüzüne üfürüldükten sonra yine üçer defa olmak üzere "kestim, attım" ve "okuması benden dermanı Allah'tan" denilerek hastanın sırtı sıvazlanmaktadır.

Bu esnada ocaklı, hasta ve aynı mekânda bulunan kişilerin esneyiş şekillerine göre nazarı değen kişinin cinsiyeti, boyunun uzunluğu; nazarin eskiliği, yeniliği gibi konularda yorumlarda bulunur. Bazen bu esneme nöbetleri o kadar uzar ve çene açısı ayrılırcasına o kadar genişler ki gözlerden yaş gelmeye başlar. Böyle vakalarda ocaklı kişi nazarin öldürücü derecedeki etkisini hayretle bildirir. Esnemeler esnasında nazarin dağıldığına hükmedilir. Esneme gerçekleşmemişse rahatsızlığın sebebinin biyolojik bir şey olduğu hükmüne varılarak doktora yönlendirilir.¹ Nazara uğrayan hastaların

çabuk iyileşmesine vesile olan ocaklılar için "nefesli üfürüğü kuvvetli/keskin" tabiri kullanılmaktadır.

Nazarlıklar ve Nazarla İlgili Kavramlar

Nazardan korunmak ve onu etkisiz hale getirmek için kullanılan uğurluklara nazarlık denmektedir (İslam Ansiklopedisi 1992: 280). Nazarlıklar başta bitki, hayvan ve maden olmak üzere pek çok maddeden yapılabilmektedir. İnsan, hayvan, bitki, araba, ev, iş yeri, uçak, gemi, tarla, bahçeye ve her türlü alet edevat ve eşyaya takılabilmektedir.

Çok eski çağlardan günümüze yaşaya gelen nazarlıklar, bazı kültürlerde hâlâ pagan inanışların devamı olarak tapınma anlamı taşımaya devam etmektedir. Türk kültüründe çok yaygın olarak görülen nazarlıkların bir kısmının kökeni totemlere ve Gök Tanrı inancına dayanmakla birlikte bugün, Allah'a şirk koşma niyetiyle değil, kültürel bir obje olarak yaşatılmaktadır.

Günümüzde nazarlıkların kullanılmadığı yer hemen hemen yok gibidir. Önem verilen her yer ve her şey nazarlıkla donatılmaktadır. Bebekler, gösterişli, güzel kimse ve eşyalar, arabalar, harikulade işler, bahçeler hemen nazarlıklarla donatılmaktadır.

Nazar ve Gök Tanrı: Nazarla ilgili geleneksel inançlarımız ve uygulamalarımız ile eski inanç kökümüz olan Gök Tanrı arasındaki bağ çok güçlüdür. Nazar, kem göz, kötü ruhlara mahsustur ve Tanrı kutunun olmadığı yerlerde ortaya çıkmaktadır.

Kötü ruhların ortaya çıktığı yerler, yeraltı, yerüstü veya mitolojik düşüncemizde gece karanlığına kadar yeryüzüne ait olan gökyüzünde olabilir. Türk düşüncesi, kem gözün, kötü ruhların zarar vermesini engellemek için, kişiöğlunun hak, hukuk, adaletten ayrılmasının, ata ruhlarına ve insanlığa saygılı olmasının şart olduğuna inanmaktadırlar.

Ayrıca Tanrı'yı hiçbir zaman akıldan çıkarmamak ve dua etmek gerektiği kültürel genetik hafızaya kaydedilmiştir. Hafızayı sürekli güncellemek, kutun devamlılığını sağlamak için Tanrı mekânının ve cennet mekânının yani kutsalın yeryüzündeki sembollerinden oluşan objelerin kutsanacak kişi ve mekânda bulundurulmasını şart koşmuştur. Bunların başlıcaları şunlardır:

1) Tanrı mekânını sembolize eden renkler ve madenler: Mavi, sarı ve beyaz; altın gümüş, akik, firuze vs.

Tunca, aile büyüklerinden devraldığı ve akıl hastaları ve temra, siğil gibi bazı rahatsızlıkların tedavi edildiği ocağı (Ö. Kuyucak 1983), Selanik 1923 doğumlu 4 yaşında Kur'an'ı okuyup 6 yaşında hatmeden kızı rahmetli Penbe Horasan'a (Ö. Kuyucak 04.07.2009) devretmiştir. Lise mezunu, üç dil bilen kendilerine, cami imamı da dâhil olmak üzere yüzlerce kişinin defalarca okunmaya gelişine tarafımızdan şahit olunmuştur.

2) Tanrı mekânının ve cennetin bitkisel sembolü olan ağaçlar: Çam ve kayın.

3) Tanrı mekânının ve elçisinin sembolleri: Kartal ve bozkurt.

4) Kutlu yaratılmış olan insan ve hayvan kemikleri.

5) Kutsal dualar.

Bunlardan aşağıda da bahsedileceği için burada ayrıca durulmayacaktır.

Büyü, Sihir, Tılsım ve Nazar: Kişileri veya herhangi bir varlığı tabiatüstü güç, bakış vs. ile etkilemek, zarar vermek veya zararlı etkilerden korumak amacıyla yapılan uygulamalardır. İki çeşit büyü-sihir vardır:

1) Kara büyü: Muhatap alınan herhangi bir kimse veya nesneye karşı zarar vermek amacıyla yapılır. Kara büyüde amaç, büyü yapılan kişinin yaptırının istek ve arzuları doğrultusunda etkilemek, yönlendirmek, tutsak haline getirmek hatta sarartıp soldurtarak öldürmektir.

2) Ak büyü: Kara büyüün etkisini azaltmak, bozmak ve yok etmek amacıyla yapılan büyüye denir (Gündüz 1998:280). Bu amaçla gidilen hoca veya ocaklılar büyüü bozarak elde bir belge varsa bunun akarsuya atılmasını tavsiye etmektedirler.

Hamayıllar/Muskalar: Türk-İslam kültüründe "hamayıllar"lar ve muskalar en itibarlı nazarlıklar olmuştur. Üzerinde Arap harfleriyle Allah, Maşallah ve Ayet-el Kürsi yazılı olan kolyeler, "cevşen"ler en itibarlılar arasındadır. Pagan kültürlere dayanmadığı ve Kur'an yazılarından oluştuğu için daha gönül rahatlığıyla kullanılmaktadırlar.

Altın, gümüş olanlar, madalyon gibi olanlar, bal mundan su geçirmeyecek şekilde hazırlananlar, yarılarında geleneksel nazar objeleri (gök boncuk, kemik, tohum, ağaç parçası vb.) bulunduranlar vs. olmak üzere pek çok çeşidi vardır.

Sünnet çocuklarına kuşatılan dev "Maşallah"lar da nazardan korunma uygulamaları arasında modern dönemin icatları olarak yerini almıştır.

Nazar/Göz Boncuğu/Gök Boncuk/Firuze: Geleneksel Türk kültüründe nazardan korunmak için kullanılan objelerin başında nazar/göz boncuğu gelmektedir. 11 yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan Divan-ı Lugati't Türk'te "monçuk" şeklinde tespit edilen kelime "atın boynuna takılan değerli taş; aralan tırnağı, muska, tılsım gibi nesnelere" açıklamasıyla verilmiştir. Yine aynı yerde "monçuk-boyuna takılan değerli taşlar" olarak geçmektedir (İnan 1963:169'dan Koca 2006: 480).

Boncuk kelimesi bugün Türk dünyasında "monçuk, monçak, mayınsak, manşak" şekillerinde söylenmektedir. Kelimenin "boyun" kelimesi ile ilgili olduğu yani "boyuna takılan nesne" olduğu tahmin edilmektedir.

Mavi renkte ve göz şeklinde yapılan bu nazarlıklar kut-

sanacak her yerde, her şeyde herkeste kullanılmaktadır ve Tanrı kutunun sembolüdür. Türk düşüncesine göre cennet doğudadır ve doğunun sembolü mavi renktir. Koca'nın belirttiğine göre "gök, Tanrı'nın sıfatı olarak ulu, yüce anlamlarında kullanılmıştır. Dolayısıyla Gök Tanrı, Ulu Tanrı demektir. Tanrı'nın gökyüzünde ve engin maviliklerin arkasında olması, Türklerin madde ve mana âleminde en güzel buldukları ve en değer verdikleri renklerden birinin de mavi, yani gök renk olmasını sağlamıştır." (Koca 2004: 33).

Bu nedenle kültürümüzde "gök sakallı" kimseler, Tanrı'nın elçisi (Ögel 2000: 57-58); "gök yeleli kurt", Tanrı'nın insanlara gönderdiği bir elçi, yol gösterici olarak kabul görmüştür (Ögel 1971: 20). Destan kahramanımız Oğuz Kağan'ın yüzü Tanrı kutunun nişanesi olarak "gömgök"tür (Ögel I 2002:115).

Gök renginin dünya mitolojilerindeki anlamı Türk inancıyla örtüşmektedir: Akıl, idrak, sağduyu, iffet, lekesizlik, sadakat, Allah'a hürmet, barış gibi erdem ve erdemli davranışların simgesidir (Çoruhlu 2002:188; Koca 2006:481).

Gök boncuk, popüler kültürde gerek yurt içinde gerekse yurt dışında büyük bir kültürel-ticari meta haline gelmiştir. Bütün dünyada türkuaz rengi gibi Türklüğü sembolize etmeye başlamıştır.

Yarı değerli taşlardan olan, rengiyle Tanrı mekânını sembolize eden ve bütün dünyada Türklük ve Türk yurduyla özdeşleşen Horasan taşı-firuzenin de kut taşıdığına ve nazardan koruduğuna inanılmaktadır. Bu sebeple de geleneksel takı kültürümüzde en fazla tercih edilen taşlardan biri olma özelliği taşımaktadır.

Nazar ve Cam: Nazarı bertaraf edecek ürünlerin -genellemekle birlikte- kut özelliklerinden biri çabuk değişime uğrayabilecek materyallerden olmasıdır. Cam da bu açıdan önem arz etmektedir. Şeffaf ve gizemlidir. Ateş cevheri barındırmaktadır. Oğuz Kağan'ın gözleri cam gibi parlamaktadır (Ögel 2002: 6).

Cam, nazarin etkisini üzerine çekmesinin kanıtı olarak çabuk kırılabilen "tuz-buz" olabilmektedir. Bu sebeple camdan yapılan nazarlıklar daha çok tercih edilmektedir. Bir nazarı savmış olabileceği düşüncesiyle evdeki herhangi bir cam eşyanın kırılmasına iyi gözle bakılmaktadır. Üzerinde, evinde nazar olduğuna inanan kimseler, evde gözden çıkardıkları bir cam eşyayı kırarak rahatladıklarını belirtmektedirler.

Nazar ve Ağaç: Nazardan koruyan diğer önemli bir obje kutsal ağaçtır. Tanrı kutunun yeryüzündeki en önemli temsilcilerinden olan ağaç, başta nazar olmak üzere pek çok konuda Türk insanının sığınağı olmuştur. Ondandırın parça ya da onun evin doğuya bakan kapısının üstüne nakşedilen resmi ile hem nazardan korunmak, hem de evin ve çevresinin kutsallığı daimi kılınmak istenmiştir.

1 1889 Selanik doğumlu büyük ninem rahmetli Kaniye

Evin bahçesine dut, söğüt, iğde gibi ağaçların ve karamuk, kuşburnu, gül gibi dikenli çalı ve ağaçların dikilmesi çok karakteristik bir Türk geleneğidir. Fransız mimar Le Corbusier (1887-1965)'in de belirttiği gibi *Türk, evinden önce bahçesini yapar, ağaç diker; Fransız ise yapı için ağaçları keser!* (Ünal 1989:5). Çünkü ömrünü geçireceği mekânın kötü ruhlardan arındırılması ve Allah'a emanet edilmesi gerekmektedir.

Evin veya çadırın temel direğine dikilen ağaçlar ve merteklerin seçiminde gösterilen özen de nazardan korunma amaçlı mitolojik uygulamalara dayanmaktadır. Sağlam yapılı ağaçlardan seçilen mertekler, kötü ruhlardan korunmak için önce tütsülenir, sonra dikilir. Böyle bir uygulamadan sonra ağaç yeşerirse Tanrı'nın hikmeti olarak yorumlanmaktadır.

Kötü ruhların çirkin görünüşlü, iki ya da üç dallı köknar ağaçlarına yerleştiği düşünülüğünden onlarla mücadele eden şaman, kam, halk hekimleri, yanlarında, Tanrı kutu taşıyan kayın ve ardıç dalları bulundurmaktadırlar (Alekseyev 1980: 63-64).

Tenhal (defne), mazi, meşe, menengiç, narçiçeği dali, dağdağan, çitlembik, kayın, çam, ardıç, iğde, alıç, kuşburnu, iğde, akdiken, kızıl diken, karaağaç (üvez), çıtlık, böğürtlen, çıralı odun, gül dalı, dut ağacı gibi dikenli çalı ve ağaçların Tanrı kutu taşıdığına inanılmaktadır. Onlardan yapılan nazarlıkların da kutlu olduğu, bulunduğu yeri veya kişiyi kötülükten, kem gözlerden, nazardan koruduğu inancı yaygındır.

Kutsal ağaçtan yapılan nazarlıkların yanına bazen gök boncuk, kutlu hayvan kemiği vs. de ilave edilmektedir.

Nazar ve Dikenli Çalılar: Atalarımız nazardan korunmak için dikenli çalılara da çok önem vermişlerdir. Çünkü inanışa göre Erlik-Şeytan ve kötü ruhlar, dikenli çalılara yaklaşmamaktadırlar. Alıç, kuşburnu, iğde, akdiken, kızıl diken, böğürtlen, gül ağacı, karamuk bu amaçla en çok kullanılan dikenli çalılardır.

Yeni gün-uyanış bayramı olan Nevruzda ve onun İslami gelenekteki devamı olan Hıdrellez'de evlerin kapılarına ve duvarlarına asılan dikenli ağaç ve çalılar, şeytanı eve sokmayacağına inanılmaktadır. Bu tür dikenli çalı ve ağaçlar nazarlıklarda da aynı amaçla kullanılmaktadır. Türk insanı inanmaktadır ki, şeytanın olmadığı yerde Tanrı'nın kutu, bereketi vardır. Dirlik, düzenlik ve mutluluk vardır. Tanrının koruyuculuğunun, kutunun olmadığı insanlar, hayvanlar, eşyalar ve ürünler zarar görmektedirler.

Destanlarda da kutlu alpler, Erlik-Şeytanla mücadele ederlerken dikenli çalılar kullanılmaktadırlar. Altay kahramanlarından Ak Tayçı, şeytanla savaşırken dokuz tutam dikenden çubuk yaparak şeytanı dövmüştür. Bundan çok acı çeken Erlik'in sesi üç dünyada da duyulmuştur (Dilek 2002:112 vd.).

Yakut Türklerinin inancına göre dikenli çalı, ölümsüz-

lük sembolüdür. Bu nedenle dikenli çalılar çokça yetişmesinden hoşnut olunmaktadır. Ne kadar kesilse, yakılsa da aynı şekilde büyümeye devam eden dikenli çalılar kutsallığı, insana, gençliğe yetiştirme, büyüme gücü vermektedir. Bugün Türk dünyasında olduğu gibi Anadolu coğrafyasında da görülen dikenli çalılarla ilgili uygulamaların ve nazardan koruyucu, kutsallık izafe edici gizemlerin kökeninde bu inanç yatmaktadır.

Yakut Türklerinin inancına göre **alıç** da Tanrı dikenidir. Bu yüzden kötü ruhların alıçtan korktuğuna inanılmaktadır. Alıçın kutsallığı ile Tanrı'nın kut verdiği insanların, kötü ruhlar ve nazara karşı yenilmez bir güç kazandığına inanılmaktadır (Yıldırım 2000:418).

Yine çayirmelikesi, erkeçsakalı gibi çalılıklardan kötü ruhlardan ve nazardan korunmak için kırbaç sapı hazırlanır. Evlerin, avluların, bahçe kapılarının üzerine bu çalılardan veya kuşburnu çalısından asılarak "iyi saatte olsunlar"ın (diğer adlandırmalarla üç harfliler, fincancı katırları) olası tehlikelerinden korunmaktadırlar.

Kötü ruhların çirkin görünüşlü, iki ya da üç dallı köknar ağaçlarına yerleştiği düşünülüğünden onlarla mücadele eden şaman, kam, halk hekimleri, yanlarında, Tanrı kutu taşıyan kayın ve ardıç dalları bulundurmaktadırlar (Alekseyev 1980: 63 vd'dan Ergun 2004: 324 vd.). Bazı bölgelerde bunun için kurdeleli ağaç sapı hazırlanmaktadır. Dört çubuktan oluşan bu sap dikenli çalılardan alınmaktadır. Genellikle beyaz ve yeşil olmak üzere göğün katlarını sembolize eden renklerde bez parçaları bağlanıp sarkıtılarak süslenmektedir. Sonra da bu çalılar evin giriş kapısının karşısına asılmaktadır. Anadolu'da gelin çeyizinin önemli bir parçası olan süpürge'nin aynı amaçla, aynı şekilde süslendiği ve aynı işlevi gördüğü unutulmamalıdır.

Türk dünyasında nazara karşı en yaygın kullanılan ağaç ardıç ve dikenli çalıdır.

Nazar ve Gök Katları, Cennet: Kutlu ağaçlardan yapılan nazarlıkların üzerine kat kat çentikler atılmaktadır. Bu çentikler göğün-Cennetin katlarını temsil etmektedir. Çentik atarken Türk kültürünün kutlu sayılardan 3, 5, 6, 7 sayıları tercih edilmektedir. Dokuz Tanrı mekânının sembolü olduğu için kullanılması hoş karşılanmamaktadır. Bazı yörelerde dokuzun kullanılması, geleneğin bozulmaya başladığının göstergesidir.

Türk milletinin karakteristik meşguliyetlerinden olan hayvancılıkta kullanılan kazıklar, özellikle de at kazıklarında çentik işi çok ciddiye alınmıştır. "Eşeğini sağlam kaziğe bağla, sonra Allah'a emanet et" sözünün mitolojik kökeninde de kutlu at kazığı bulunmaktadır. Hayat ağacını sembolize eden ve Demir Kazık diye de adlandırılan Kutup yıldızı, Tanrı mekânının sembolü at kazığıdır. Tanrı mekânını sembolize eden bu at kazığı-yıldız dokuz çentiklidir. Bu nedenle Türk insanı da kutsal yanında hissetmek için kutsal ağaçtan yapılan nazarlıkla-

ra çentik atmaktadır. İnsanlar, hayvanlar, tarla, bahçe, araba için değişik ebatlarda, fakat aynı formda yapılan bu çentikli nazarlıkların bulunduğu yere kötü ruhların, kem gözlülerin gelemeceğine ve zarar veremeyeceğine inanılmaktadır.

Nazar ve Dağ: Kutlu yüce dağlar, kem gözlülerin ulaşamayacağı, Tanrı kutunun bulunduğu mekânlardır. Bu nedenle bu tür dağlara tedavi amaçlı gidilmekte ve kültür tarihimizin her katmanından uygulamaların sahnelendiği mekânlar olmaktadır. Tanrı mekânına çıkan hayat ağacının ve kutup yıldızının yeryüzündeki uzantısı olan bu dağlar, su, ağaç, bozkurt, at, kartal gibi diğer kutsal objelere de ev sahipliği yapmaktadır.

Nazar ve Su: Türk mitolojik düşüncesinin dağ ve ağaçla birlikte en canlı abidelerinden biri su kültürüdür. Kutlu mekânları süsleyen kutsal sularımızın, Tanrı mekânından ve cennetten geldiğine inanılmaktadır. İslami inançta Kevser ve ab-ı hayat ve zemzemle özdeşleştirilen bu sulara el, ayak değdirilmez, kirletilmez; şifa niyetiyle içilir; kullanılır ve yıkanılır; israf edilmez (Türk mitolojisinde hayat suyu için bk. Ögel I: 106). Bu suların kut sembolü olduğu için kem gözlerden koruyucu, iyileştirici etkisi olduğuna inanılmaktadır.

Nazarla ilgili pratiklerin hemen hepsinde su bulunmaktadır. Şifa niyetiyle yazılan dua ve ayetler su içine batırılmakta ve bu su içilmektedir. Kötü niyetle yapılan tılsımların büyüü bozulduktan sonra akarsuya atılmaktadır. Kötü rüyalar ve olaylar akarsuya anlatılırsa selamete erileceğine inanılmaktadır. İlk defa geçilen akarsuların üzerinde dua edilirse insanı nazardan ve kötülüklerden koruyacağına inanılmaktadır.

Altay Türkleri kötü ruhların ve kem gözlerin sebep olduğu hastalıkların tedavisinin ancak ulu sular üzerinden aşan efsuncu-kamlar tarafından tedavi olabileceğine inanılmaktadırlar (Ögel 2002: 516).

Nazar ve Adak/Kanlı Kurban: Türk düşüncesine göre nazardan, her türlü kötülükten korunmak için, "başın-gözün sadakası için" kurban kesmek gerektiğine inanılmaktadır. Bu nedenle doğum, sünnet, evlilik, ölüm gibi hayatın belli safhalarında ve sair dönemlerde kurban kesmenin kişiyi selamete çıkaracağı, kötülüklerden ve kem gözlerden koruyacağına inanılmaktadır.

Evin temeli atılırken kurban kesilmesi, yine kötü ruhlardan ve kem gözlerden korunmak içindir. Yeri sahiplenen iyeler, ruhlar, bu sayede Tanrı kutu sağlanan mekânlara ve sahiplerine kötülük edemeyecektir.

Nazar ve Nezir/Kansız Kurban: Nazardan ve kötü ruhların getireceği hastalıklardan korunmak için kutsal ağaçlara ve dikenli çalılara bez parçaları bağlanır. Nazardan korunacak kişinin giysilerinin siyah renkli olmayanlarından seçilen, Tanrı mekânının sembolle-ri olduğu için özellikle de beyaz, mavi ve sarı renklerin tercih edildiği kumaş parçaları, kutlu dağ, su, ağaç

üçlemesinden herhangi birinin, ikisinin veya hepsinin bulunduğu kutlu mekânlarda korunma amaçlı olarak kullanılmakta ve nezir olarak bağlanmaktadır.

Türk dünyasında "nezir-üldürbe-çalama" diye adlandırılan çaput parçaları yeni gelinin eşyalarıyla birlikte taşınan, çeyizi ve yeni gelinin evini kem gözlerden ve nazardan koruyan ot süpürgeyi süslemektedir. Geline baht açıklığı vermesi için bazen süpürgeye ayna da takılmaktadır. Aynalı, nazar boncuklu püsküllü minyatür süpürgeler de dekoratif nazarlık olarak evlerin duvarlarında, arabalarda, işyerlerinde, bahçelerde asılarak geleneksel fonksiyonunu üstlenmektedir.

Bez parçaları yeni doğum yapmış ineklerin kuyruklarına da asılmaktadır. Özellikle yaymak için dışarı çıkarılan, satmak için pazara götürülen yavrulu inekler, boynunda nazar boncukları, kuyruklarında saçaklı çaputlarıyla güzel bir görüntü oluşturmaktadırlar.

Bunların haricinde ocak, dağ geçidi, ata ruhlarının dinlendiği korularda ve hayatın çeşitli safhaları ile ilgili törenlerde saçılan para, yiyecek, içecek, tohum, sadaka, kansız kurban olarak adlandırılmakta ve nazardan korunma yolu olarak işlev görmektedir.

Hayatın çeşitli safhaları için hediye olarak alınan altın, gümüş takıların iğnesine iştirilen mavi ve kırmızı kurdeleleri de bu grupta değerlendirmek gerekmektedir.

Nazar ve Kemik: Türk düşüncesi kemik ile kut arasında güçlü bir bağ kurmuştur. Kemik haricindeki vücut organlarının çürüyüp toprağa karışmasına karşın kemiğin ebedilik özelliği taşıması, onun Türk mitolojisi içinde haklı bir konuma taşınmasına vesile olmuştur.

Türk insanı kutsiyet atfettiği insan ve hayvanların ölümlünden sonra kemiklerine saygı göstermiştir. Tanrı kutu taşıyan bu kemiklerle kendini daha güvende hissetmiştir; nazardan korunmuştur. Kutsiyet arz eden kemikler sadece insanları değil, korunması istenen her varlık ve coğrafyayı etkilemektedir. Kutlu ata ruhlarının mezarları bu yüzden yörenin ve ülkenin kutsalı olarak algılanmaktadır.

Türk kültüründe hayvan kemiği olarak en fazla at (kafatası), bozkurt (dişi, tırnağı), kartal, kaplumbağa, geyik (boynuzları), deniz kabuğu (Ögel I 2002:585 vd; II 2002:111 vd.,131vd.), tavşan (Ergun 2011: 28-312) kullanılmaktadır Kutsal hayvanlardan alınan bu kabuk ve parçaları çocukların omuzlarında, evlerin girişlerinde, hayvanların boynunda veya kuyruğunda, bahçelerde, bazen tek başına bazen bir başka nazarlık objesiyle birlikte görmek mümkündür. Kem gözlerden korumada Tanrı kutu sağlayan bu objeler çocuklarda gelişim ve üretimde bereket sağlamaktadırlar. Kadınlar süs unsuru olarak çeşitli şekillerde kullanırken, erkekler daha çok ceketlerinin iç tarafında, ceplerinde taşırlar.

Nazar ve Demir: Türk mitolojik düşüncesinde nazar ile ilgili olarak demire özel bir yer atfedilmektedir. De-

mir Tanrı'nın kötü ruhları cezalandırmak için kullandığı kırbacın (ateş, şimşek) çekim alanına girmektedir (Ergun 2006: 631). Tanrı tarafından gökten yeryüzüne sonradan gönderilmesi², şimşegi çekmesi, kötü ruhları kovması vb. gibi mitolojik inançlar, hayatın çeşitli safhaları ile ilgili uygulamalarda demire aktif rol verilmesine sebep olmuştur.

Demir, çelik (demirin su verilmiş şekli), kılıç, kama, bıçak, makas, çivi, anahtar-kilit, iğne, at nalı, para vb. kılığına girerek düşmandan, al karısı gibi kötü ruhlardan korunma pratiklerinde kullanılmaktadır. Ayrıca baht, talih açma ve bereket artırma törenlerinde ve nazardan korunma uygulamalarında bir objeye dönüşerek mitolojik işlevini yerine getirmektedir (Türk mitolojisinde demirin yeri ile ilgili olarak bk. Ögel I 2002: 59 vd.).

Nazar ve Kurşun: Nazardan korunma uygulamalarında işlevi olan bir başka maden kurşundur. Kurşun kolay şekil değiştirmesi ve gizemli yapısı nedeniyle sağaltma uygulamalarında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu işleme de "kurşun dökme/döktürme" denmektedir.

Kurşun dökme ocaklılar genellikle kadındır. Kadınlar ve çocuklar için daha çok tercih edilmektedir. Kurşun dökme töreni şöyle cereyan etmektedir: Nazar değen çocuk veya kimse yere veya sandalyeye oturtulur. Üzerine bez örtülür. Ocaklı kişi, ateşte erittiği kurşunu hastanın başı üzerinde tutulan su dolu kabın içine akıtır. Bir taraftan da "el benim elim değil Fadime anamızın eli" sözleriyle birlikte besmele çeker.

Kurşunun su içinde aldığı şekle göre yorum yapılır. Eğer şekil girintili, çıkıntılı ise nazarın etkisini kaybettiği ve tehlikenin atlatıldığı kanısına varılır. Yok, eğer kurşun düz ve kaypak ise durumun tehlikeli olduğu anlamına yorumlanır.

İçine kurşun dökülen su nazara uğrayan kişinin yanaklarına, boynuna, avuç işlerine, ayaklarına sürülür. Kalanı da besmeleyle dört yol kavşağına veya el ayak değmeyecek bir kenar/köşeye serpilir.

Kurşunun insanın düşüncesini toplamasına yardımcı olduğu, fiziki ve ruhsal yorgunluktan koruduğu vb.

inançlar yaygındır (Kuşat 2003: 58-59; Koca 2006: 82; Kırımlı 2004: 70).

Nazar ve Altın/Gümüş: Tanrı mekânının sembollerinden biri olan altın ve gümüşün da nazara karşı etkili olduğuna inanılmaktadır. Bugün varlık ve süs göstergesi olarak algılanan altın ve gümüşün mitolojik arka planında kut olma özelliği yatmaktadır. Maşallah yazılı, akik ve firuze gibi taşlar ve nazar boncuğu ile tamamlanan altın ve gümüş, nazardan korunmak amacıyla kullanılmaktadır. Altın gümüşe göre daha fazla ve daha yaygın olarak tercih edilmektedir. Örn: Kırklama ve gelin kınası gibi uygulamalarda tek başına da (yüzük, Cumhuriyet altını vs.) görevini yerine getirmektedir.

Nazar ve Üzerlik/Çörek Otu: Nazarla ilgili uygulamalarda üzerlik ve çörek otu, şifa verici özelliklerinden dolayı totem inançlarından bu güne kullanılagelmıştır (Acıpayamlı 1962: 30).

Kuşat'ın Buhârî'den naklettiğine göre Hz. Muhammed'in "Şu kara tanede (çörek otu) ölümden başka her derde deva vardır." sözü çörek otunun bedensel yararının yanında fetişistik bir takım özelliklerinin varlığına da işaret etmektedir (Kuşat 2003: 49).

Üzerlik ve çörek otu özellikle yeni doğan bebekler ve loğusa annelerin nazardan korunması için hazırlanan muskalarda ve yataklarında kullanılmaktadır.

Nazara uğradığına hükmedilen hastalar için ise bu otlar yanan bir ateşe atılır, hastalar dumanla tütsülenir. Bazen evde, hane halkında, iş yeri veya tarlada işler yolunda gitmiyorsa oraları da tütsülenir.

Ateşin içine çörek otu ve üzerliğe ilaveten soğan kabuğu, bir tutam un, tuz, nazara uğrayanların saçlarından alınan birer kıl, çitlembik ağacından alınan yonga, üç yol ağzından alınan çöp, nazar eden ve nazara uğrayanların evinin eşliğinden alınan yonga vb.nin biri veya birkaçının da ilave edildiği görülmektedir. Bu esnada "Göz edenin gözü çıksın; nazar edenin nazarı çıksın" vb. beddualarda bulunmaktadır. Üzerlikle ilgili diğer bazı beddualar:

"Üzerliksin, havasın

Yetmiş iki derde devasın

Gelmiş, gelecek belayı savasın" (Boratav 1984: 106).

"Üzerliksin havasın,

Her dertlere devasın.

Ak göz, kara göz,

Mavi göz, ela göz,

Hangisi nazar etmişse,

Onların nazarını boz." (Türk Ansiklopedisi 1977:156).

"Elem tere fiş,

Kem gözlere şiş.

Üzerlik çatlasın;

Nazar eden patlasın/Nazar edenin gözü çıksın/gözünde çıban çıksın." (İnan 1963; Kuşat 2003; Koca 2006; Kırımlı 2004).

Nazar ve Tuz: Nazardan korunmak kurtulmak için kullanılan maddelerden biri de tuzdur. Türk kültüründe kutsal bir yeri olan tuz, her türlü belayı savma maksadıyla kullanılmaktadır. "Tuz hayrı" yapma, Ege yöresinde yaygın bir gelenektir. Kırık, çıkık, berelenme, yanık gibi çocuk kazalarında ve küçük ev kazalarında kem gözleri kırmak için hemen tuz dağıtılır. Tepsiyeye doldurulan tuz, su bardağıyla ölçülerek yedi evden az olmamak kaydıyla dağıtılır. Tuz dağıtılan konu komşunun "geçmiş olsun; Allah şifa versin" duaları alınır.

Tuz ile ilgili nazardan korunma ve tedavi uygulamaları yakarak da yapılmaktadır. Tuz çevirme/patlatma/kavurma/gömdürme işlemi ocaklı kişiler tarafından yapılmaktadır. Ocaklı kişi ateş üzerindeki tavanın içerisinde tuzu (bazen içine birkaç tane metal para, soğan kabuğu, iğne, üzerlik vs. de konabilir) kavurduktan sonra nazara uğrayan kişinin başı üzerindeki su dolu kabın içine dökmektedir. Tuz gömdürme işleminde ocaklı, eline aldığı bir tutam tuza ve hastaya Fatiha okuduktan sonra kor halindeki ateşe gömer. Gömülen tuz patlamaya başlar. Tuzun patlamasıyla kişiye değen nazar dağılmış olur. Tuz gömdüren kişi erkekse takkesini, kadınsa başörtüsünü üzerindeki nazar dökülsün diye ateşe silkeler. Tuz patladıktan sonra ateşten biraz kül alınarak suya konur; nazar değen kişi bu sudan üç yudum içer ve abdest alır.

Tuz ne kadar çok ses çıkarırsa o kadar çok nazar değiştiğine inanılmaktadır.

"Tuz öveleteleme"de ise ocaklı avucuna bir miktar tuz alır. Üç İhlâs bir Fatiha okuyarak hastanın başının üzerinde dolaştırır.

Bütün bu sağaltma işlemlerinden sonra elde kalan su evin dört köşesine serpilir; tuz ise üzerine basılmayacak bir yere atılır (Kırımlı 2004)/eldeki tuzun bir kısmı hastanın alnına sürülür, bir kısmı da ateşe atılır (Türk Ansiklopedisi 1977:155).

Nazar ve Süt: Süt, eski Türk düşüncesinde Tanrı mekânında var olduğu kabul edilen süt denizini sembolize etmektedir. Türk dünyasında pek çok yerde bulunan ve adına "süt pınarı" denen kaynaklar nazardan ve hastalıklardan korunmak maksadıyla ziyaret edilmektedir.

Sütün nazardan koruyucu etkisi olduğu gibi kendisi de nazara uğrayabilmektedir. Yavrusuna süt veren anneler ve özellikle de bol sütlü inekler, çokça nazara uğramakta, sütleri bir anda kesilmekte veya yara olmaktadır. Bu nedenle halk arasında sütün bol olduğunu söylemenin nazar getirici bir etkisi olduğundan bahsedilmekte ve söylenmemesi öğütlenmektedir.

Ege yöresinde sütünü kovalar içinde mandıra alıcısına götürenler, kem gözülülerin bakışlarından korumak için,

üzerine bir yeşil yaprak atarlar. Yeşil yaprağın da nazardan koruyacağına ve kem gözleri üzerine çekip etkisini kıracağına inanılmaktadır.

Nazar ve Ay: Bütün toplumlarda özellikle dolunay ve hilalin özel anlamları vardır. Eski Mısır ve Roma'da analığın ve aile kurumunun simgesi ve koruyucusu olarak bilinen Ana Tanrıça İsis'in sembolü olarak bilinen hilal, kadınların ve çocukların koruyucu tılsımı olarak kullanılmaktadır (Kuşat 2003: 67). İslam dünyasının ve Türklüğün sembolü olması vesilesiyle de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

"Aydan türeyen Türk soyları, Ay Atam efsanesi, Cengiz Han'ın atasının ay ışığından gebe kalması" (Ögel 2002:197 vd) gibi mitolojimizde önemli bir yeri olan ayın nazar ile ilgili uygulamalarda kullanılması kaçınılmazdır.

Kültürümüzde hilal görüldüğünde hemen yere bakmak ya da "Ay gördüm Allah, Amentübillâh; nuru gözüm şavkı yüzüme; hep günahlarım gâvur kızına" deyip üç Gulhüvallahü bir Elham okuyup yakınlarda bulunan bir kız veya erkek çocuğuna, çocuk bulunmazsa altın yüzük veya bileziğe bakmak gerektiği inancı da nazardan korunma anlamında yapılan eski uygulamalardır (Odabaşı 1989: 93).

Nazar ve Yıldız: Nazar ile yıldızlar arasında da bir bağ kurulmaktadır. İnanışa göre yeryüzündeki herkesin gökte bir yıldızı vardır. Yıldız yüksekte olanlar nazardan az etkilenirken alçakta olanlar çok etkilenmektedirler. Bu sebeple çok sık nazara uğrayan kişilerin "yıldız alçak" denmektedir.

Altı kollu yıldız olan Mührü Süleyman ve beşli yıldız ya da beş kollu yıldız tılsım mahiyetinde kullanılmaktadır.

Nazar ve Delik Taş/Kaya/Ağaç: Nazar olduğuna inanılan kişi ve hayvanlar aydaş olan çocuklar (nazardan gelişmeyen bebekler) tabiatıta kendiliğinden var olan delik kaya, taş ve yaşlanıp içi oyulmuş kutlu ağaçların içinden geçirilmektedir. Kendiliğinden oluşmuş küçük delik taşlar da çocuk ve mekânların korunmasında kullanılmaktadır.

Çuvaş Türkleri de kötü ruhlardan ve kem gözlerden korunmak için yılda bir defa tertipleedikleri "çukurdan geçilmesi töreni"nde toprağı kazarak oluşturdukları büyük bir oyuktan bütün köy halkını ve sürülerini geçirmektedirler. Törende nazarla ilgili olarak saydığımız her şeyin (ağaç, su, demir, tütsü, at, çalı süpürgesi, kanlı-kansız kurbanlar, dualar vs.) bir fonksiyonu vardır (Ergun 2006: 628 vd.).

Nazar ve Tütsü: Türk kültüründe kötü ruhlardan korunma, arınma yöntemlerinden biri tütsüdür. Kötülüğü, kötü ruhları, şeytanı temsil eden "kem göz", Tanrı kutunun bulunduğu yerlere gelemmez. Türk dünyasında arınma, temizlenme, kötü ruhları uzaklaştırma anlamlarında kullanılan "alas" ve alaslama", aynı zamanda

2 *Gök Tanrı inanç katmanlarından ve geleneğin canlılığını sürdürdüğü coğrafyalarımızdan getirdiğimiz bu inanış Kur'an'da da benzer bir şekilde ifade edilmiştir. Bu da Gök Tanrı inanç sistemimizin Hak dine ne kadar yakın özellikler taşıdığını göstermesi açısından çok önemlidir. Hadid suresi 25. ayet: "Ant olsun biz peygamberimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah'ın, dinine ve peygamberlerine gabya inanarak yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür."*

Tanrı kutunu çağırma sembolüdür. Bu nedenle ister Gök Tanrı inanç sisteminde olsun ister Müslüman Türk-lüğünde olsun bütün Türk dünyasında kamlar-efsuncular-ocaklılar, kut sembolü bir nesnenin tütsüsünden faydalanmaktadırlar.

Tütsü konusunda bilgi veren en eski yazılı kaynak Kaşgarlı Mahmud'un meşhur divanıdır. Divanda "kovuç" kelimesi açıklanırken öd ağacıyla tütsüleme konusuna da değinilmektedir. "Kovuç: Cin çarpması eseri. Böyle olan adamın yüzüne soğuk su serpilir, sonra "kovuç kovuç" denir. Üzerlik ve öd ağacı ile tütsülenir. Bu da 'kaç kaç' demek olsa gerektir." (Divanü Lügat-it Türk Tercümesi 3. cilt 1986:163). Öd ağacı ve üzerlik tütsüleri bu gün de aynı amaçla yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Türk dünyasında en fazla kullanılan tütsü ardıç tütsüsüdür. Ardıç/arçın/arşın ar/arınmak kökünden gelmektedir. Ardıç ağacının yetişmediği Yakut yurtlarında bile yaşayan ve ardıç anlamına gelen "arçı" kelimesi, ateşle yapılan temizlenmeyi ve kötü ruhların kovulmasını ifade etmektedir. Yakutların dedeleri, ardıcın Tanrısal, sihirli bir gücünün olduğunu atalarından duyduklarını anlatmaktadırlar (Aleksyev 1980: 93'ten Ergun 2004:332). İnsanlar, hayvanlar, tarla, bahçe, av mekânları, evler, yurtlar hep ardıçla tütsülenmektedir.

Tütsü için ardıç dışında en fazla kullanılan ağaç kayındır. Çuvaş Türkleri bir nevi nazardan korunmak, kötü ruhları kovmak, kutsalı yanında hissetmek için yapılan "çukurdan geçme" töreninde kayın dallarından yapılan süpürgeğin yakılması ile köydeki bütün hayvanları ve insanları tütsülerle ve dua ederler (Mihaylova 1891: 92).

Tütsü ve nazar için gerekli dallar rastgele toplanmaz. Bunun için Tanrı kutu taşıyan, dağların zirvelerinde yalnız başına biten ağaçlar tercih edilir. Mesela Altaylılar, halk tarafından itibar gören ve bir yıl içinde cenaze görmemiş kişilerden isterler. Ayrıca bu kişinin temiz olması ve almadan önce ağaca çaput bağlaması gerekmektedir. Ardıcın dalı koparılmadan, bıçakla kesilmeden gerektiği kadar, kırılarak alınmalıdır. Üzerine basılmamalı, atılmamalı, evde beyaz bez ile sarılıp temiz, yüksek bir yerde saklanmalıdır (Daha geniş bilgi için bkz. Mihaylova 1891: 92'den Ergun 2004: 333 vd.).

Çitlenbik, sandal ve öd ağaçları nazar tütsüsü için tercih edilen diğer ağaçlardır. Aynı maksatla kullanılan üzerlik, tuz, çörek otu vs ile ilgili uygulamalar yukarıda belirtildiği için burada üzerinde tekrar durulmayacaktır.

Batılı seyyahların ve elçilerin belirttiğine göre Göktürk hakanları dışarıdan gelen bu kişilerin kem gözlerinden korunmak, birlikte gelebilecek kötü ruhların şerrine karşı önlem almak için kendilerinin de tütsülendiğini kaydetmektedirler.

Nazar ve El Motifi: Kültürümüzde el motifi de nazarlık olarak kullanılmaktadır. Hıristiyan kültürde Meryem

Ana eli, İslam kültüründe Fatma Anamızın eli olarak adlandırılmaktadır. Bu el aynı zamanda Hz. Muhammed, Fatma, Ali, Hasan ve Hüseyin'i de ifade etmektedir. El motifinin nazarı ve genel anlamda kötülüğü engellediği düşünülmektedir (Çoruhlu 2002: 201'den Koca 2006: 481).

El ve elin parmaklarının tehlikeli bakışa karşı koruma kalkanı oluşturduğuna inanılmaktadır. Değerli taşlarla süslü altın ve gümüş el süsleri nazarlık olarak kullanılmaktadır. El, yüz ve vücudun değişik yerlerinde el ile ilgili dövme motiflerine rastlanmaktadır (Koca 2006: 481).

Herhangi bir işe, özellikle yemek yapmaya başlarken besmeleden sonra "el benim elim değil, Fatma anamızın eli" demek yemeğin mükemmel ve bereketli olması için kut dilemek anlamı taşımaktadır. Kut olunca kötü ruhların, kem gözlerin yemeğimize zarar veremeyeceğine inanılmaktadır.

Nazar ve Ayna Motifi: Nazar için kullanılan objelerden biri de aynadır. Aydınlık, ışıklı Tanrı mekânını sembolize eden ayna, gelinler tarafından fener ile birlikte damada hediye olarak getirilir. Gelin, göçü sırasında aynayı elinden bırakmaz. Nazardan korumak için gelin alayını taşıyan kervanlardaki at, deve gibi hayvanlara da ayna takılır. Güreşlere katılan develer, nazardan korunmak için aynalarla süslenir. Geline ve yeni evine baht açıklığı olması için çeyiz süpürgesine de ayna takılmaktadır. Aynalı, nazar boncuklu püsküllü minyatür süpürgeler, dekoratif nazarlık olarak evlerin duvarlarında, arabalarda, işyerlerinde, bahçelerde asılarak nazardan koruma fonksiyonunu yerine getirmektedir.

Ayna ismi kut ifadesi olarak kadın adı olarak da kullanılmaktadır. Dede Korkut Hikâyelerinin mukaddimesinde dede Korkut dilinden ozanın saydığı adlar arasında "Ayna melek" de vardır (Ergin 2008: 77).

Dede Korkut Kitabı'nda "Sağış gününde ayna görklü. Ayna günü okuyanda hutbe görklü" (Ergin 2008: 75) sözü geçmektedir. Hesap günü olarak cumayı sembolize eden aynanın görklü (iyi, güzel, kutlu) olarak kabul edilmesi, aynanın Tanrı, Muhammed (SAV), Amme, Yasin, Ali, Kur'an vb. kutsallarla birlikte "görklü addedilmesi nazar bağlamında anlamına da işaret etmektedir.

Nazar ve Göz Motifi: Gözler kalbin aynasıdır. Gözler, kişinin gönlünde ne varsa dış âleme açılan penceresi, dış âlemin de gönle giriş penceresidir. Nazar inancında gönül yaşar, göz yansır, dil söyler. Zararlı veya faydalı etkiyi üçü birlikte paylaşır.

Gözler yalan söylemez, söyleyemez. Gülen veya ağlayan resimlerde gerçek anlamı yansıtan gözlerdir. Gülen bir yüzün gözleri, gönlünün ağlayıp ağlamadığını haber verir.

Bu kadar gizemli olan gözler nazarlıklarda da en fazla kullanılan motiftir. Kara kedi gözü kötülüğü, kem

gözü sembolize eder. Türk sanatlarında baklava ve üçgen şeklinde yapılan gözler ise kem gözlerden koruyucu anlam taşımaktadır.

Nazar ve Beş Sayısı: Beş sayısı ile nazar arasında ilgi kurulmaktadır. Koca'nın Çoruhlu'dan aktardığına göre "altı kollu yıldız olan Mührü Süleyman gibi tılsım mahiyetinde kullanılan ve beşli yıldız ya da beş kollu yıldız denilen ve süsleme sanatımızda görülen bir simge vardır. Kaidesi olmayan üç üçgenin birbirine geçmesinden ibaret bu şekil, araştırmacıların düşüncelerine göre mistik içeriği olan 3 ve 5 sayılarıyla, üçgenin göz şeklini oluşturmasıyla ve yine nazara karşı kullanılan el (pençe) ile ilişkilidir." (Çoruhlu 2002: 201'den Koca 2006:481).

Kalem kaldırmadan çizilen beş uçlu yıldız, beş parmak tasvirleri, kabartma ve dokumalardaki gülcük motifleri ve halk arasında haftanın beşinci günü olan perşembe'nin uğurlu sayılması da beş rakamına bağlanmıştır (Koca 2006:481).

Nazar ve Ad Verme: Kültürümüzde çocuklara verilen adlar ile onların hayatları arasında sıkı bağlar olduğuna inanılmaktadır. Eski Türk hakan soyu, doğan her Türk çocuğuna Kutlu (k/g) adını verir, çocuk büyüyüp kahramanlık yapıp ad alana kadar bu adla dolaşırlardı.

Çocuklara kut ifade eden, güzel anlam taşıyan adlar vermek bir gelenek idi. Aksakallı bilge kişiler tarafından verilen adlarla kişinin hayatı arasında bağ kurulurdu. Nitekim D/Tuman adının verilışinden hoşlanılmadığında aksakallı kocanın verdiği cevap ilginçtir: "Dağlara duman/bulut çökmesi bereket demektir. Bu çocuk da memleketine bulut olsun, bereket getirsin."

Ne var ki madalyonun bir de öteki yüzü var. Çirkin, kötü ad verme geleneği de oldukça yaygındır. Bunları dört gruba ayırabiliriz:

1) **Bir yatıra, başkasına satılanlar:** Çocukları yaşamaayan, küçük yaşlarda ölen aileler ise yeni doğan bebeklerine nazardan koruyucu olduğuna inanılan isimler verirler. Çocuğu yatırdı yalancıkıtan bir başkasına satarlar. Çocuğu yaşamayan kişiler, bu sayede kötü ruhları ve kem gözleri şaşırtmış olurlar. Çocuğa da yatırın adını (Üçler vs.) veya **Satılmış, Bulduk** gibi adlar verirler.

2) **Bilerek çirkin ad verilenler:** Bu adların en meşhur kahramanları Manas'ın hanımı **Kanıkey** yine aynı desandan **Boktu Kiriş'tir**. Kanıkey, kirli, pasaklı demektir. Normal şartlarda koyulması hoş görülmen bu isim yine kötü ruhlardan ve kem gözlerden korumak içindir. "Boktu", "**Geldiköpek**" gibi adlar da yine aynı maksatla tercih edilmektedir. Türkmen ve Kırgız Türklerinde bu amaçla konmuş isimlere çokça rastlanmaktadır.

3) **Genel olarak söylenen lakaplar:** Genellikle çocuklar için kullandığımız "çirkin, pis, pasaklı, saçaklı, şaşkın, çirkin ördek yavrusu, enik, kara böcek, kuzu" gibi lakap-

lar onları nazardan korumak maksadıyla tercih edilmektedir. İyi, güzel sözler söylendiğinde ise mutlaka "Maşallah" demek, dedirtmek şart olmuştur.

4) **Anlamı bilinmeden, söylenişi güzel olduğu için konulanlar:** **Sibel** (Yunanca Fahişeler Tanrıçası), **Pelin** (Yunanca zehirli bir ot), **Kezban** (Kur'an'da geçtiği için konuyor ama yalancı demek), **Alara** (adi kilim) gibi adlar söylenişi güzel olduğu için tercih edilmekte; anlamı ya dikkate alınmamakta ya da bilmeden koyulmaktadır.

Nazar ve Kadın/Erkek: Nazara inanma, nazarla ilgili uygulamalara katılma ve ocak olma ilgili gelenekler büyük oranda kadınlar tarafından sürdürülmektedir. Kadınların erkeklere göre daha çok nazara uğradıklarına ve uğrattıklarına dair inançlar yaygındır.

Nazar ve büyü nedeniyle gerdeğe giremeyen çiftler ve evde kalmış kişilerin üzerindeki tılsımlar için kilit açma, düğün sırasında çiftin yakınlarının yanlarında silah, bıçak, makas gibi demir aletler bulundurması, okunma, vb. pek çok geleneksel tedaviye başvurulmaktadırlar.

Nazar ve Çocuk: Nazara en çok uğrayanlar çocuklardır. Bu nedenle en çok uygulama da onlar için yapılmaktadır. Yavrularının üzerine titreyen ve çaresiz kalan anneler, çocuklarını bu durumdan kurtarmak için her türlü çareye başvurumaktadırlar. Böyle olunca da özellikle anneler zengin bir sağaltma kültürü oluşturmaya devam etmektedirler.

Yeni doğan bebek kem gözlerden korunmak için kırık gün evden çıkarılmamaktadır. Mümkün olduğu kadar başkalarına gösterilmemektedir.

İnancımıza göre herkesin az veya çok nazar etme özelliği vardır. Çocuklara en fazla anne babasının nazarının degeceğine inanılmaktadır. Bu yüzden mümkün olduğunca az öpmek, her iltifattan önce veya sonra Maşallah demek, ardından "tü tü tü" demek gelenek olmuştur. Ayrıca "Allah'ımı severin önce", "Yaratan'a kurban", "Allah'a emanet" gibi sözler de sıkça kullanılmakta; öpme yerine koklama tercih edilmektedir.

Çocuğun alnına ocak karası, kurban kanı sürme, iç çamaşırlarını ters giydirmeye de nazardan korumak maksadıyla yapılan uygulamalardır (Daha geniş bilgi için bk. Örnek 1979: 229-250).

Nazar ve Kutlu Hayvanlar: At, kurt, kartal, kaplumbağa gibi hayvanlar kut sembolü olarak kabul edilmektedir. Kutlu atlar kutlu kahramanlara yoldaşlık etmek üzere gökten gönderilmişlerdir. Kurt kutlu ata ruhlarını sembolize etmektedir. Dede Korkut'ta belirtildiği üzere "kurt yüzü mübarektir". Türk mitolojik düşüncesinde kartal, Tanrı'nın yeryüzündeki elçisidir ve göğün beşinci katının bekçisidir. Kaplumbağa uzun ömrü ile Tanrı'nın ebediyet sıfatını sembolize etmektedir.

Yukarıda verdiğimiz hayvanlar başta olmak üzere bazı hayvanların kendisi, sesi, görüntüsü, kut göstergesi olarak algılanmaktadır. Bu nedenle kemiği, tırnağı, iskeleti, tüyü, dişi vs. nazara karşı kut sembolü olarak kullanılmaktadır.

Nazar ve Yumurta: İlk yaratılan yumurtanın kutsallığına istinaden yumurta Türk düşüncesinde kut timsali olarak görülmektedir. Beyaz rengi de bunu desteklemektedir. Kırk gezmesine çıkan bebeklere gidilen evlerden yumurta hediye edilmesinin kökeninde bu inançlar vardır. Saksıdaki ve bahçedeki çiçekleri ve diğer tarlabahçe ürünlerini nazardan korumak için içi boşaltılmış yumurta kabuğu takılmaktadır. Bazen de iki ucundan delinerek içi boşaltılmış dokuz yumurta kabuğu ipe dizilerek sırıklara asılmaktadır.

Nazar ve Adak/Kurban Kanı: Nazarı önlemek için adak ve kurban kanı da kullanılmaktadır. Adak kurbanı kesildiğinde ve kurban bayramlarında genellikle çocukların alınlarına parmakla kan sürülmektedir. Tanrı'ya adandığı için kut taşıdığına inanılan bu kanın, nazar değmeye daha müsait olarak görülen çocukları koruyacağına inanılmaktadır. Ayrıca düğünde, "gelin indirme" töreninde kesilen kurbanın kanı gelin ile damadın alınına sürülmektedir. Asker için Tanrı'ya adanan kurban kanı da askere gidecek gençlerin alınına sürülmektedir.

Kanın nazardan/kötü ruhlardan koruma görevi bunlarla sınırlı değildir. Rüyada görülen kan da kişiyi, bütün kâbuslardan korumakta, kötüye yorulan rüyaları geçersiz kılarak kut sağlamaktadır.

Nazar ve Kahve: Taze pişirilmiş ve fincana koyulmuş kahvenin köpüğünün içinde büyük kabarcıkların olması, kahveyi içecek olan kişinin üzerinde nazar olduğuna delalet olarak görülmektedir. Bu kabarcık veya kabarcıklar nazarı olan kişinin kem gözü olarak algılandığı için üzerine parmak veya kaşık batırılarak "patlatılmaktadır." Bu sayede nazarın etkisi bertaraf edilmektedir.

Kahve ile tanışma serüvenimizin 400 yıl gibi kısa bir zaman dilimi öncesine dayandığı düşünülürse kültürün diğer unsurlarında olduğu gibi nazarla ilgili uygulamaların sürekli yenilediği, çeşitlendiği, üretildiği çıkarımını yapabiliriz.

Diğerleri: Sarımsak, deve diken, hurma çekirdeği, küçük çocuk ayakkabısı, ekmek, şap, Kâbe hurmasından yapılmış minyatür nalın, tazi boncuğu, iğde çekirdeği, karanfil, mercan, yılan gömleği parçası, it boncuğu, yılan boynuzu, akik taşı, çelik zincir, balık damağı, kurt tüyü, horoz sesi işitmemiş çitlik ağacı dalı parçası, mercimek, kırmızı geyik boynuzu, fildişi, ladin ağacı dalı, sil boncuğu çocuk kakası, kakalı bez, mavi duvak, mavi elbise, kocakarı tükürüğü, soğan kabuğu, ikiz meyveler vb. de nazarlık olarak kullanılmaktadırlar.

Fil ve deve katari biblolarının da benzer şekilde kut ve bereket sağladığına inanılmaktadır.

Bazen de eşyaların bir parçası onu nazardan korumaktadır. Örn: Davulun kasnağının kayın ağacından yapılması onu kötü ruhlardan korumaktadır.

Nazarla İlgili Diğer Dua ve Beddualar:

Allah nazardan/kem gözlerden saklasın.

Allah korusun.

Aman nazar değmesin.

Elem tere fiş, kem gözler şiş.

Kem gözlerden uzak/ırak (olsun).

Kem göz çatlasın.

Nazar eden patlasın/çatlasın.

Nazar etme ne olur; çalış, senin de olur.

Nazara, mazara, oğluma nazar edenin gözleri bozara (Acıpayamlı 1962: 31).

Sonuç

Sonuç olarak nazarı yalnızca kem gözle, kıskançlıkla, hasetle açıklamak yeterli değildir. Önemli olan insanın, hayvanların ve eşyaların korumasız, kutsuz kalmamasıdır. Aksi takdirde her türlü olumsuzluğa maruz kalabilecektir.

Canlı ve cansız varlıkların bir tek koruyucusu, esirgeyicisi vardır. O da uluların ulusu yüce Tanrı'dır. Bundan dolayı onun kutsiyetini temsil edecek nesnelere mutlak şekilde korunması, tehlikeye maruz kalabilecek nesnelere bünyesinde bulundurulması gerekmektedir. Türk kültürünün tarihi yapı taşları olan bu tür nesnelere Allah'a şirk koşmadığı ve sağlığı tehdit etmediği sürece yaşatılmasında sakınca bulunmamaktadır. Bilakis onlar Türk milletinin varlığını ve kimliğini yansıtmaktadır; ayrıca onun kültürel yaşının ve zenginliğinin göstergesi olarak yaşamaktadırlar.

KAYNAKLAR

Nazar. (1977). *Türk Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: MEB Basımevi.

Nazar. (1992). *İslam Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Şamil Yayınevi.

Acıpayamlı, O. (1962). Anadolu'da nazarla ilgili bazı adet ve inanmalar. *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, XX (1-2), Ocak-Haziran 1962, Ankara.

Alekseyev, N. A. (1980). *Rannie formı religii tyurko-yazıcnıh narodov sibiri*. Novosibirsk.

Altanoğlu, B. A. (1999). *Düşüncenin enerjiye dönüşümü nazar-göz değmesi inancı etkileri ve korunma yolları*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.

Boratav, P. N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yay.

Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabaıı Yayınıevı.

Eliade, M. (1961). *Images and symbols; studies in religious symbolism*. London.

Eliade, M. (2003). *Dinler tarihine giriş* (Lale Arslan, çev.). İstanbul: Kabaıı Yayınıevı.

Eliade, M. (ed.). (1987). *The Encyclopedia of religions*. New York.

Ergin, M. (2008). *Dede korkut kitabı I*. Ankara: TDK Yayınları.

Ergun, P. (2006). Çuvaş halk merasimleri ve türk dünyasındaki paralellikler. *Saim sakaoğlu'na armağan* (hızl. A. B. Alptekin) Konya: Kömen-SOTA Yayınları.

Ergun, P. (2011). Alevilik-bektaşılıkteki tavşan inancının mitolojik kökleri üzerine. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Kış 2011, Sayı: 60, s. 281-312.

Gündüz, Ş. (2003). *Din ve inanç* sözlüğü. Ankara: Vadi Yay.

I. Türk kültürü araştırma sonuçları sempozyumu bildirileri I. (1994). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnan, A. (1963). *Nazarlıklar*. TFA, 169. İstanbul.

İnan, A. (1963). *Yaygın hurafeler ve menşeleri*. TFA, S.147. İstanbul.

Kaşgarlı Mahmud. (1986). *Divanü lügat-it türk*. (B. Atalay, çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koca, S. K. (2004). *Türk kültüründe ongunlar ve semboller*. Sakarya Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Koca, S. K. (2006). *Türk kültüründe nazar ve nazarlık*. TUDOK 2006, s. 479-483.

Kur'an-ı kerim ve açıklamalı meâli. (1993). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kuşat, A. (2003). *Türk toplumunda nazar olgusu ve psikolojik bir yaklaşım*. Kayseri: Laçın Yayınevi.

Malinowski, B. (1990). *Büyü, bilim ve din* (S. Özkal, çev.). İstanbul: Kabaıı Yayınıevı.

Mihaylova, V. İ. (1891). *Obryad i obiçai çuvaş*. *Zapiskiy imparatororskogo ruskogo geografiçeskogo objestva po otdoleniyu etnografii*, 17 (2), Petersburg.

Morris, D. (1999). *Koruyucu tılsımlar; uğurlar, muskalar, nazarlıklar*. (Mehmet Harmancı, çev.), Ankara: İnkılâp Kitabevi.

Ögel, B. (1971). *Türk kültürünün gelişme çağları II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ögel, B. (2000). *Türk kültür tarihine giriş*. C.VI. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ögel, B. (2002). *Türk Mitolojisi I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Örnek, S. V. (1971). *100 soruda ilkelerde din büyü, sanat, efsane*. İstanbul: Gerçek Yay.

Örnek, S. V. (1977). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Örnek, S. V. (1979). *Geleneksel kültürümüzde çocuk*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ünal, B. (1989). *Türk şehirlerinin peyzaj mimarisi için notlar*. yeşil-espaslar ve ev bahçesine dair. *Taç*, Nisan 1987, s. 5 (Ayrı basım); Ü. Altınoluk. *Geleneksel türk evi ve yaşam*. İlgı, 56, Kış 1989, s. 5.

Wallace, A., Henkin, B. (1995). *Ruhsal şifacı olmak*. (C. Cevre, çev.). İstanbul.

Westermarck, E. (1961). *İslam medeniyetinde putlara tapma devri kalıntılarından nazar değme inancı*. (Ş. Nazmi, çev.), Ankara.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, (1938), *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, İstanbul.

Yıldırım, H. (2000). *Ayı üöreğe (tanrı öğretisi) metni esasında saha türkçesinde isim*. Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

YAĞMUR DUASI

Ali TORUN

Dünyanın hangi köşesine gidilirse gidilsin suya ihtiyaç duymayan bir topluluk yoktur. Su, canlıların hayatiyetini devam ettirebilmesi için elzem olan bir maddedir. Gerek “ve minel mâi külli şey’in hayy” (bütün varlıkların özü sudur) ayeti mucibince İslâm inanisinde; gerekse Ebubekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devadari’nin naklettiği Türk kozmogonisinde, insanın yaratılışındaki ana unsur sudur (İnan 1986: 21).

Esasen su, bütün kültürlerde insanın yaratılışında büyük bir âmil olarak görülmektedir. Hayatının her safhasında suya ihtiyaç duyan bir insanın bilhassa kurak yıllarda yağmura bel bağlaması kadar tabii bir şey olmaz. Bu ihtiyaçtandır ki, en iptidaisinden en mütekâmiline kadar bütün topluluklar, tarihin her devrinde kendi iradesi dışında cereyan eden bu tabiat hadisesine hükmetmek istemiştir. Bu sebeple kimi zaman kendisini yarattığına inandığı Tanrı veya tanrılara çeşitli yollarla başvurmuş, yardımlarını istemiş; kimi zaman da bir nevi büyü sayılabilecek çeşitli işlemlere başvurmuştur.

İlk dönem insanları yağmur yağdırma konusunda değişik törenler düzenlemiş, bu törenlerde büyüye başvurmuştur (Frazer 1991: 13-24). Yunan, Roma, eski ön Asya topluluklarında, Hindistan, Japonya, Çin’de hava hareketlerini kontrol amaçlı değişik törenler düzenlendiği bilinmektedir (Boratav 1993: 1222).

Müracaat edilen makam veya yol, farklı olsa da aşağı yukarı bütün kültürler, istedikleri zaman yağmur yağdırmanın yollarını aramışlardır. Bu hal Türk kültürü açısından da geçerlidir.

Türk tarihini ve folklorunu tetkik ettiğimizde Gök Tanrı dininden günümüze kadar Türklerin yağmur yağdırmak için çeşitli yollara başvurduklarını görürüz.

Biz bu çalışmamızı efsane, *menkabelerde* yağmur yağdırma ve yağmurla alakalı *inançlar* olmak üzere üç ana başlıkla sınırladık.

Türk folklorunda bu husustaki malzeme şüphesiz bizim bulabildiklerimizle sınırlı değildir. Daha uzun vadeli bir çalışmayla konumuzla alakalı epeyce malzeme bulunabileceği muhakkaktır. Kısa mesaimiz içinde rastlayabildiğimiz malzemeleri sırasıyla görelim:

EFSA NELERDE YAĞMUR

1. “Tang sülalesi tarihine göre: Türklerin büyük ataları, Hunların kuzeyinde bulunan So sülalesinden idi. Oymağın başbuğu Ananbu idi. Bunlar yetmiş kardeş idi. Birincisi dişi kurttan türemiş olup İcjini-nişibu idi. Ananbu ve kardeşleri doğuştan budala oldukları için onların

bütün sülalesi imha edildi. Nişibu tabiatüstü hususiyetlere malikti: yağmur yağdırıp fırtına çıkarabilirdi.” (İnan 1986:160)

2. “Türk kavimlerinde yaygın bir inanışa göre büyük Türk Tanrısı, Türklerin cediti alasına yada (yahut cada, yat) denilen bir sihirli taş armağan etmiştir ki, bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu, yağdırır; fırtına çıkarırdı.” (İnan 1986:160)

3. “Oğuz Türklerinden bir hükümdarın oğlu babasıyla geçinemez. Yanına adamlarını alarak savaşa savaşa doğuya doğru gider. Önlerine bir dağ çıkar. Bu dağdan ileri gidemezler. Zira o dağın arkasından doğan güneş her şeyi yakmaktadır. Vahşi hayvanların ağızlarına bir taş, alıp başlarını havaya kaldırdıklarında kendileriyle güneş arasında bir bulut peyda olduğunu görürler. Oğuz hükümdarı bunu görünce bu taştan alarak memleketine döner. Bu taşı sağa sola kımıldatarak istedikleri zaman yağmur yağdırıp rüzgâr estirirler.” (Köprülü 1925: 11)

4. “Türkistan’da iki bölge arasındaki bir geçitten hayvanlar geçirilirken ayaklarına keçe sarılıp yavaş yavaş yürütülür. Şayet bu işlem yapılmazsa o hayvanların tırnakları geçitin taşına dokunur veya bir taş zedelenirse, hemen bulutlar peyda olup yağmur yağacağına; mevsim kışsa büyük tufan olacağına inanılır.” (Tanyu1987: 65-66)

5. “Nuh’un gemisi Cudî Dağı’na oturduğunda yetişkin oğlu Yafes’i doğu ülkelerine gönderir. Yağmur Taşı (Cada) ’nı Yafes’e verir. Taşın üzerinde ism-i azam duası yazılı olduğu için Yafes ne zaman yağmur istese bu taşla yağdırır. Günümüzde bile Türklerin elinde bu cins taş bulunup istedikleri zaman yağmur yağdırırlar.” (Gökalp 1977: 83)

6. “Yağmur, bir bereket unsuru olarak telakki edildiği gibi bazı efsanelerde de Allah’ın kendi emrinden çıkanları cezalandırmak için başvurduğu bir usul olarak telakki edilir.

Kısaca Tufan olarak bilinen bu yağmurla cezalandırma hadisesi Kur’an-ı Kerim’in Hüd ve Mü’minun surelerinde bütün tafsilatıyla anlatılır.

Tufan hadisesi Gilgamiş, Homeros Destanı gibi yazılı metinlerle Filipin, F. Amerika, Kuzey Asya, Afrika, Endonezya, Malezya vb. ülkelerde benzer şekildedir.

Hepsinde de ortak olan taraf Tanrı insanları yaratmış insanlar asi olmuşlar, Tanrı dehşetli bir yağmur yağdırarak bu insanları helak etmiştir. Neticede ancak birkaç insan kurtulabilmiştir.” (Hançerlioğlu 984:660-661)

Diğer dinlerde rastladığımız bu Tufan hadisesi Gök Tanrı inancındaki Türk boylarında da tespit edilmiştir.

Bu efsanenin temelini Müslüman ve Hıristiyan kaynaklardan gelen “Nuh Tufanı”nındaki, unsurlar teşkil etmektedir. Gök Tanrı İnancındakiler bu vak’ayı kendi

efsanelerinde adları geçen tanrılarıyla alakalı motiflerle süslemişlerdir. 19. asırda Verbitskiy’in Altaylılardan tesbit ettiği efsane özetle şöyledir:

“Bu rivayete göre tufandan önce yeryüzünün hükümdarı Tengiz (Deniz) Han idi. Tanrı Ülgen, Nama adlı meşhur birine tufanı haber verir. İnsanoğullarını ve diğer canlıları kurtarması için bir gemi yapmasını söyler. Nama’nın Soozunuul, Saruul ve Balışka adlı üç oğlu vardır. Nama bu oğullarına dağ tepesinde gemi yapmasını söyler. Gemi, Ülgen’in öğrettiği şekilde yapılır. Nama, Ülgen’in buyruğu ile insanları ve hayvanları gemiye alır. Bir zaman sonra yerin altından ırmaklardan, denizlerden karalara sular fışkırmaya başlar, gökten de yağmurlar yağar. Gemi yüzmeye başlar bir müddet sonra sular çekilmeye başlayınca da Çomgoday ve Tuluttu dağlarında karaya oturur.” (İnan 1986: 22)

7. Yine Altaylılardan A.V. Anohin’in tesbit ettiği Tufanla ilgili efsaneye göre:

“Tufan olacağını demir boynuzlu gök teke haber vermiştir. Bu teke dünyanın etrafını yedi gün acı acı mele-yerek dolaşmış, yedi gün deprem olmuş, yedi gün dağlardan ateş fışkırmış, yedi gün yağmur yağmış, yedi gün fırtına olmuş, yedi gün dolu ve kar yağmış.

Fırtına olacağını Ülgen ve altı kardeşi bilmişler, yaptıkları bir gemi ile insan ve hayvan neslini kurtarmışlar.” (İnan 1986: 23)

8. Nuh Tufanının bir başka varyantı Ali Püsküllüoğlu tarafından “Ağrı Dağı Efsaneleri” adıyla şu şekilde tespit edilmiştir:

“Nuh aleyhisselama Allah’tan bir nida gelir: “Töreden çıkanlar için benden başış dileme, tennur (tandır) da su kaynayınca onları yok edeceğim kendine bir gemi yap.”der.

Geminin yapımı kimine göre 40 yıl kimine göre 400 yıl sürdü nihayet tennurda su kaynadıktan 7 gün sonra bir yağmur aldırır ki, sular çağlayanlar gibi akar, bir sel bir sel, 40 gün sürer yeryüzü sulara gark olur.” (Püsküllüoğlu1971:50-57)

9. Halk tarafından “Kızılırmak Türküsü” olarak bilinen anonim türkünün efsanesinde de yağmur’u bir ceza unsuru olarak görüyoruz. Bu efsaneyi de İbrahim Zeki Burdurlu’nun tespitinden özetle görelim:

“Köyün çobanı beyin kızana aşık olur. Bey bu aşka şiddetle karşı çıkar. Kızını bir başka zengine verir. Nihayet düğün günü gelir. Gelin alayı düzülür. Bu arada çoban, koyunlarını gelin alayının güzergâhı üzerinde otlattmaktadır. Ayrılıktan dolayı benzi sapsarıdır. Bey, bu hale acır, çobana bir bilmece soracağını, şayet cevabını bilirse kızını kendisine vereceğini söyler. Bilmeceyi sorar. Çoban doğru cevabı verince, gelin alayı geri döner. Kafle Kızılırmak üzerine gelince bir yağmur başlar, yerden gökten seller boşanır, gelinle birlikte bütün kafiledelikler sulara gark olur.” (Burdurlu 1966: 34-39)

MENKABELERDE YAĞMUR YAĞDIRMA

Efsanelerde bereket veya ceza olarak yağmur yağdırılması hadisesinden başka menkabelerde de bir keramet unsuru olarak yağmur yağdırıldığını görmekteyiz.

Bu Husustaki Tespitlerimizden Başlıcaları Şunlardır:

1. Ahmet Yesevi’ nin Karaçuk Dağını Kaldırması:

“Ahmet Yesevi, yedi yaşına kadar birçok manevi rütbelere yükseldikten sonra Arslan Baba’nın terbiyesiyle olgunluk mertebesine ulaşmış, Türkistan da şöhet kazanmağa başlamıştı.

Bu sırada Maverau’nnehr ve Türkistan’da Yesevi adlı bir hükümdar saltanat sürüyordu. Bu hükümdar kışın Semerkand’da oturuyor, yazın Türkistan dağlarında yaşıyordu. Burada avlanarak vakit geçiriyordu.

Birgün Karaçuk dağında avlanmak istedi. Dağın engeli olması sebebiyle hiç avlanamadı. Bunun üzerine dağı ortadan kaldırmak diledi. Ülkesinde ne kadar veli varsa hepsini topladı, duaları berekâtiyle dağın ortadan kaldırılmasını istedi.

Bütün evliya bu istek üzerine, dağın ortadan kalkması için üç gün tazarru ve niyazda bulundular. Fakat netice alamadılar.

Memleketteki ariflerden, velilerden gelmeyen var mı? diye araştırdılar. Ahmed Yesevi’nin yaşı küçük olduğu için çağrılmadığı anlaşıldı. Hemen Sayram’a adamlar gönderip Küçük Ahmed’i çağırdılar. Ahmed Yesevi, ablasının işareti üzerine gitti. Dağın eteğinde babasının hırkasına bürünerek dua etti. Neticede gökyüzünden seller boşandı, şeyhlerin seccadeleri dalgalar üzerinde yüzmeye başladı. Bağrısmalar üzerine Ahmed Yesevi, başını hırkadan çıkardı, hemen fırtına kesildi, güneş çıktı. O anda Karaçuk dağı ortadan kalktı. ” (Köprülü 1981: 29-31; Elçin 1981: 337-339)

2. “Harizm bölgesindeki hükümdarlardan Sultan Alâeddin Mehmet (ölm.1220) huzurunda bir ihtiyar, bir tasa su doldurup içine iki boru diker. Üçüncü boruyu yüksekçe bir yere koyar. Yağmur taşı rengindeki bir yılan bu sonuncu borudan aşağı sarkıverir. İhtiyar iki adet yat taşını suya daldırır.

Bir dakika bekledikten sonra bunları sudan çıkarır, birbirine sürter. İkisini de bir tarafa fırlatır. Bu işlemi, yedi defa tekrarladıktan sonra tastan su alarak her tarafa serper sonra yağmur yağar.” (Tanyu 1987: 62-63)

3. Hafız Yede:

“Semerkand şehrinde yağmura ihtiyaç olunca, yada taş bir tas içinde suya bırakılıp bir mahale konuluyor. Hafız namındaki bir şahıs suyu görünce bilmeden içer. O anda kesilmek bilmeden yağmur yağmaya, seller taşmaya başlar. Ahali bir felakete uğranılacağından korkarak sebebini arayıp bulur. Hafız’ı yakalayıp şehirden sürünce yağmur kesilir. Fakat bu adam hangi vilayete

giderse yağmur, felaket getirir. Bunun üzerine Mave-raünnehir ve Horasan'dan da sürülerek nihayet Mısır'a sığınır. Yurt özleyişle bir müddet sonra Semerkand'a dönüyorsa da artık o etkisi kaybolur. Fakat bu zata da taş'a nisbet olunup Hafız Yede adı takılır." (Tanyu 1987: 65)

4. Çöp Delisi

"Gaziantep'in Kilis kazasında yıllarca önce kuraklık olur. Büyük felaketlerin başladığı bir zamanda yağmur duasına çıkmaya karar verilir.

Yediden yetmişe, eşiktekinden beşiktekine bütün Kilis halkı toplanarak Suriye sınırına yakın bir mevkide dua edip yakarmaya başlarlar. Hocalar okur, onlar âmin der. Sabahtan akşama kadar dil dökerler; ama umdukları gibi olmaz. Akşam olunca Kilisli elleri boş, gönülleri mahzun birer ikişer dönmeye başlarlar. Tanrı'nın kendilerinden sevdiği bir tek kulda mı yoktu, diye düşünmeye başlarlar.

O zamanlar Kilis'te Çöp Delisi namıyla maruf bir adam vardır. Kilisli tımarhanelik nazarıyla baktıkları için onu umursamaz hatta adamdan bile saymazlardı. Bütün zamanlarını duvar diplerinde elinde çöplerle yeri kurcalayarak geçirirdi. Yağmur duasına çıkarken bütün herkesin çağırılmasına rağmen bu Çöp Delisi akıllarına bile gelmemişti.

Kilislilerden birisi dua dönüşü, Çöp Delisi'ni duvar dibinde oturur görünce kızar. Çöp Delisi de yağmur mu istiyorsunuz diyerek sağ elini kaldırır, beresini siper kımından tutar, başının üzerinde döndürür, sağ kulağının üzerine getirir.

İşte o anda Tanrı'nın hikmetiyle Kilis semalarını kara bulutlar kaplar, gökler delinmiş gibi yağmurlar yağmaya başlar. Şimşekler çakar, yıldırımlar düşer. Kilis halkı kendilerini evlerine dar atarlar.

Bu sefer yağmur, geceden sabaha kadar Kilislilerin istediğinden de fazla yağar. Kısa zamanda Çöp Delisi'nin marifeti duyulur. Nasıl yaptığı sorulduğunda: "Sizlere acıdım şapkamı enseme kadar çevirseydim Kilis sulara gark olurdu. Bir daha bana karışmayın" der. Ondan sonra ona kimse karışmaz. Tanrı sevgilisi olarak yaşar ve ölür." (Anlarlioğlu 1968: 80-83)

YAĞMUR YAĞDIRMA İLGİLİ İNANÇLAR ve UYGULAMALAR

Efsane ve menkabelerde yağmur bahsinde su ve onun ana kaynağı olan yağmurun ehemmiyetine temas etmiştik. Böylesine hayatı ehemmiyete haiz bir nesne hakkında halk arasında çeşitli inançların oluştuğunu müşahede etmekteyiz. Aynı vak'anın muhtelif varyantları olan bu inançlar memleketimizde: "Bodi bodi, Bodi bostan, Çalığezme, Çomça gelin, Çömçe gelin, Çullu, Çullu kadın, Dodu, Eşek Gelin Etme, Gelin, Gelin Gök, Godi Gode, Godi Godi, Göde Göde, Hacet Namazı, Ha-

cet namazına Çıkma, Hucrik, Kelis, Kepçecik, Kepçe Gelin, Kepçe Kadın, Yağmur Geline" ve hususiyle **Yağmur Duası** gibi isimlerle anılmaktadır. (Acıpayamlı 1963: 1-2) Biz de çalışmamızda yağmurla ilgili inançları kısaca Yağmur Duası diye anacağız.

Kurak yıllarda yağmurun yağması için yapılan işlemlerde iki ana unsur görmekteyiz. Birinci kısım duadır, ikincisi ise bu dua öncesinde veya sonrasında yapılan birtakım şekli hareketlerdir (pratikler) ki, bu da yağmur hakkındaki inançların en karışık yönünü teşkil eder. Bu itibarla dua ve pratikleri müstakil addetmemekle beraber ayrı ayrı görelim:

I. Dua

"Dua kelimesi lügat manasıyla Allah'a yalvarma, niyaz, birini çağırma, bir yere gönderme" manalarında. (Devellioğlu 1970: 225) Bir kulun her zaman ve her mekânda hiçbir vasıtaya ihtiyaç duymadan yapabileceği bir harekettir. Aynı zamanda her insan, her konuda Allah'tan niyazda bulunabilir. Bu itibarla İslamiyette yağmur için yapılan dua da mendup yani caiz görülen bir davranıştır.

Nitekim *istiska* denilen yağmur duasının Hazreti Muhammed ve dört halife zamanında yapıldığını görmekteyiz:

Hz. Peygamberin hayatlarında bir sene yazın gökten bir damla yağmur düşmemiş, ot çöp kalmamış, yeryüzü yangın yerine dönmüş, hayvanlar kırılmış, kıtlık çıkmıştı. Bu yolda kendisine yapılan istirhamlar üzerine Hz. Peygamber, ellerini göklere kaldırdığı zaman, hiç yoktan bulutlar peyda olup yeryüzünü bir hafta kandıra kandıra sulamıştı.

Yağmurun sonunda da "Allahümme sayyiben heniyen" (Yağmur bulutları kolaylık gönenlik getirsin, dünyamız ve insanlar için yararlı olsun) duasını yapmıştır. (Önder 1982: 50)

Yine konumuzla alakalı olan bir hadisi Enes (r.a.) şu şekilde nakletmektedir:

"Peygamberimiz bir cuma günü minberdeyken bir taşralı gelip kıtlık ve kuraktan şikâyet etti. Peygamberimiz ellerini kaldırarak üç kez 'Allahım bizi sula' buyurdu. Hemen yağmur bulutları görüldü. 6-7 gün yağmur yağdı.

Cuma günü Peygamberimiz hutbedeyken o adam yine geldi. "Ey Allah'ın elçisi, yağmurdan mallarımız helak oldu, yollarımız geçilmez oldu" dedi. Peygamberimiz: "Allah'ım çevremize yağdır üzerinize değil, tepele-re dağlara meralara yağdır." deyince yağmur kesildi." (Hançerlioğlu 1984: 707-708)

İki misalde de görüldüğü gibi yağmurun yağması için hiçbir şekli hareket yapılmamaktadır. Sadece Allah'a karşı niyaz edilmektedir. Hâlbuki bugün Türklerde yağmurun yağması veya yağmaması için yapılan işlemlerin özünü, duadan ziyade- büyü'nün taklit

prensibine dayalı bir takım şekli, hareketler teşkil eder. Yağmur Duası olarak adlandırdığımız bu hareketleri bir sıra dâhilinde görelim:

II. Şekli Hareketler

A) Yağmurun Yağmama Sebebi

Halk arasındaki yaygın kanaate göre yağmur başlıca şu sebeplerden dolayı yağmaz:

1. Mezarın dışında insan kemiği bulunması (Erzurum)
2. Mezarlığa ekmek atılması (Balıkesir ve köyleri)
3. Elinde fazla zahire bulunan tacir ve simsarların ekmekten insan tasvirleri, yaparak mezar ve tuvaletlere atmaları (Soma)
4. Bazı tüccarların hamurdan bebe yaparak lağımaya atmaları (Ankara)
5. Tuvalet saman ve Mushaf parçaları atılması (Ankara)
6. Elindeki buğdayı pahalı satmak isteyen kişilerin ekmeğin üzerine sihirli yazılar yazarak bunları pisliğe atmaları (Erzurum)
7. Tüccarların hamurdan yaptıkları beşiği sallamalara (Ankara)
8. Aşar sahiplerinin 40'ar iğne saplanmış 40 sabunu Halfet civarındaki hayrat kuyularından birine atmaları (Sivas)
9. Kasapların ihtiyaçtan fazla hayvan kesmeleri veya murdar hayvan satmaları (Soma)
10. Tütün veya afyon gibi mahsul ekicilerinin zarar görmemek için ekmek kırıntılarını büyücülere okutup, mihraba serilen halının altına koymaları (Soma)
11. Yağmur atmakla görevli meleklerin uyuyakalmaları (Mersin)

12. Ahlak değerlerin bozulması, dinî yaşantının terk edilmesi (Kastamonu, Isparta, Konya, Ankara, Balıkesir ve köyleri) (Acıpayamlı 1963: 1-2)

13. Tüccarların ellerinde ihtiyaçtan fazla buğday stoğu bulunduğu hallerde helâya hamur atıp, Mushaf koymaları (Ürgüp) (Özsağdıç: 3815-3816)

14. Ayakyoluna somun atılması (Tokat) (Cinlioğlu: 2304)

15. Dokuztaş oynanması (Kırşehir) (Arseven: 1259)

Özetlemek gerekirse yağmurun yağmama sebebi olarak insan kemiğinin mezar dışına çıkması, meleklerin uyuyakalması, ekmeğe ve Kur'an'a yapılan saygısızlık, büyü ve ahlaki değerlerin bozulması olarak sayılabilir.

B) Yağmur Duasına Çıkma zamanı

"Nisan (Şebinkarahisar, Isparta), mayıs (Elaziz, Tokat) aylarında veya ilkbahar sonu ile yazın (Balıkesir ve köyleri) hıdırellezde; gün olarak ise: çarşamba (Kadirli),

Perşembe (Tokat), Cuma (Bergama) veya kararlaştırılan bir başka günde, sabah veya akşam çıkarılır." (Acıpayamlı 1963: 4)

C) Yağmur Duasına Çıkmadan Yapılan İşlemler

1. Üç gün oruç tutulur. (Bayındır-Ankara)
2. Mevlüt okutturulur. (Sindeli)
3. Halk camilerde toplanır. (Isparta, Bergama)
4. Değişik şekillerde taş veya kum toplanır. (Isparta, Ankara, Tekirdağ)
5. At kafasına dua yazılır. (Konya, Horan-Ankara, Acıpayam)
6. Kepçecik bebekler hazırlanır. (Harkaçtıği, Kadirli, Şebinkarahisar)
7. Tuz kavru olarak suya atılır. (Mersin)
8. Birden fazla evli olanların ayakkabıları ıslatılır. (Mersin)
9. Sal (tabut) suya atılır. (Mersin)
10. Yeni evliler zorla suya batırılır. (Mersin)
11. Suda kaplumbağa ıslatılır. (Mersin)
12. Hocalardan biri gizlice 40 boğumlu filiz bulup, filizin gözlerinden her birine birer Yasin okur. (Konya)
13. Yemek pişirilir. (Hal) (Acıpayamlı 1963: 5-6)
14. Eski kabristandan Uğuz kellesi (kafatası) veya Ermeni maşatlığından bir gâvur kellesi çıkarılıp suya atılır. (Kars). (Kırzioğlu 1982: 277)
15. Komşulardan biri ev sahibinin haberi olmadan gizlice evine girer mayasını çalıp dereye atar. (Ürgüp) (Özsağdıç: 3815-3816)

D) Taş Yazma

1. Taş sayanlar araştırılır, bunlar dere boylarından 70 bin adet nohut büyüklüğünde taş toplar. Taşlar yüzer yüzer sayılır. Köy hocası bunları teker teker "Ey ulu Tanrı... Kulların kederlidir... Yağmur indir... Bütün mahlûklarına dağıt, diyerek dişlerini değirmeden taşları yalar. (Bayındır-Ankara)

2. Daha önceden toplanan taşlar, camiye getirilir. Namaz kılınır. Herkes nasibine düşen miktarı "Ve hüvellezi yünezzilül gayse." ayetini okuyarak taşları teker teker yalar. Bu taşlar yedi torbaya konur. (Konya)

3. Halk ayak basmadık yerlerden 70 bin adet çakıl taşı toplayıp camiye getirir. Bu taşlar güvenilir birine teslim edilir. Bu kişi taşlara üç defa sayar. Rakamı kontrol eder, Sonra hafızlar taşları okur ve yalar. Sonra dindarlıklarıyla tanınan kişiler taşlar torbalanıp teslim edilir. (Uluborlu)

4. Taş toplama işini ustabaşlar ve esnaf idare eder Abdestli ve temiz kişiler görevlendirilir. Taş toplayıcı denilen bu kişiler nohut büyüklüğünde 70 bin adet taş

toplar bunları 10 adet kıl torbaya koyarlar. 10 delikanlı ile camiye getirirler. Halk 7 gruba ayrılır, guruplar paylarına düşen taşları besmele ile dua okuyarak çuvallara doldurur. Her çuval da 10 bin adet bulunması gerekir. (Isparta)

5. 4 bin, 5 bin adet taş veya nohuda dua okunur. (Horan-Ankara)

6. Okul çocukları kırlardan ufak taş toplar, sepet veya torbalarla taşırlar. (Tekirdağ)

7. Bir torba kuma okunur. (Acıpayam, Denizli) (Acıpayam 1963: 1-2)

8. 70 bin adet taş toplanır. Yapılacak dua köylülere hoca tarafından öğretilir. Bu dua çok kısadır. Yazılan taşlar yanılarak torbaya konur. Kısraklar analarından, kadınlar yavrularından ayrılır. Çamaşırlar ters giyilir, dua edilir. Taşlar duadan sonra herhangi bir akarsuda ıslatılır. Yağmur yağana kadar orada asılı kalır. (Kadirli) (Uz: 1039)

E) Yağmur Duasına Katılan Gruplar ve Hususiyetleri

Halktan ve yalnız çocuklardan olmak üzere iki grup halinde yapılır.

Bunlardan:

1. Yetim çocuklar,

2. Dul kadınlar,

3. Yaşlı erkekler,

4. Çobanlar ve sürülerinin katılması makbul olarak kabul edilir. (Acıpayam 1963:6-7)

F) Yağmur Duası Mahalline Gidiş

1. Yürüyüş esnasında elbiseler ters giyilir. (Savur)

2. Müftü çobanlarla beraber hayvan sürüsünün önünde veya arkasında bulunur. (Savur, Hasanoğlan-Ankara)

3. Kurbanlar önde, taş çuvalları ile yüklü hayvanlar arkadadır. (Ankara, Uluborlu)

4. Taş dolu torbalar çiftçi gençler tarafından nöbetleşe taşınır. (Isparta)

5. Halk (Isparta, Uluborlu) ve taşları taşıyan gençler (Konya, Uluborlu) ilahi söyler.

6. Grubun önünde güzel sesli hafız veya hoca, arkasında ikişer sıra olmuş okul talebeleri en arkada da halk giderler. (Balıkesir)

7. Halk, çift ve üvendireleriyle üç defa gider. (Acıpayam) (Acıpayam 1963: 8-9)

G) Yağmur Duası Mahalleri

Dua yerleri ekseri yüksek tepeler, su kenarı düzlükler mezarlık ve evliya türbeleridir:

1. Yüksek tepeler (Horan-Ankara)

2. Yüksekçe bir yer (Kırşehir)

3. Okvamalar (Maden)

4. Soğuksu'da bulunan Kerasye'nin yanındaki yüksek tepe (Trabzon)

5. Marul çayındaki Kurban Tepesi (Tokat)

6. Mezarlık (Horan-Ankara)

7. Namazgâh adı verilen mezarlık (Tekirdağ)

8. Dua taşı isimli yer (Dursunbey)

9. Namazgâh ile musallalar (Soma)

10. Hasan Dede Düzlüğü (Kadirli)

11. Hayır Yeri adı verilen yer (Bergama)

12. Gümüslü Veli'nin türbesi (Erzurum)

13. Dede Taşı (Sindel)

14. Erenler, Yediler Kırklar tepelerindeki velilerin türbeleri (Isparta)

15. Türbe önü (Kastamonu)

16. Hüseyin Baş Değirmeni (Isparta)

17. Değirmen Çayı (Konya)

18. Hamurcuk Pınarı (Bayındır-Ankara)

19. Kır (Çorum)

20. Camra (Gümüşhane)

21. Değirmen önü (Acıpayam)

22. Hoca Seyit Mezarlığı (Sün) (Acıpayam 1963: 9-10)

23. Oklu Baba adlı mübarek zatın mezarı (Tercan-Çadırkaya) (Küçük: 319- 320)

H) Yağmur Duasında Kullanılan Vasıtalar

Yağmurun yağdırılması için yapıla işlemler bölgelere göre değiştiği gibi bu hususta kullanılan vasıtalar da değişiklik arz etmektedir. Bunları gruplamak gerekirse şu şekilde bir tasnife tabi tutabiliriz:

a) Halk Tarafından Yapılan Yağmur Duaları:

1. Dua ile İlgili Olan Yağmur Duaları;

Duataşı, yatır gibi mekânlarda toplanan halk, hocanın dualarına âmin, âmin diye katılır. Bu arada avuç içleri yere bakar. Dua esnasında elbise ve pabuçlar ters giyilir. Koyun, kuzu ve çocuklar bağırılır. (Acıpayam 1963: 11-13)

2. Taş ile İlgili Yağmur Duaları:

Üç ila yetmiş bin arasında değişen taş okunur, suya salınır. Bu arada çamaşır ve şapkalar ters giyilir. Herkes nasibine düşen taşı okur, üfler ve yalar. (Acıpayam 1963: 13-14)

3. Hayvanlarla İlgili Olan Yağmur Duaları:

aa) Köpek kafatasına dua yazılır, suya atılır (Erzurum)

bb) Akrep öldürüp "gırsak" (sütleğen) otuna asılır. (Hal) Aynı şekilde dut ağacına asılır. (Sün)

cc) At kafası gömülür (Acıpayam), at kafasına dua yazılır, suya atılır (Hasankale) alın kemiğine ayet yazılır, akarsuya atılır. (Uluborlu)

çç) Yılan yakılır (Reşadiye), ateşte diri diri yakılır. (Binboga)

dd) Kaplumbağa ağaca asılır. (Binboga, Göksün)

ee) Koyun kafatasına dua yazılır, suya atılır. (Kastamonu) (Acıpayam 1963: 18-19)

4. İnsanla İlgili Olan Yağmur Duaları:

aa) Açıkta kalan insan kemikleri suya atılır. (Erzurum)

bb) Şehit kemiği ıslatılır. (Reşadiye) cc) Bir gâvur kafatası bulunarak suya atılır. (Binboğa, Göksün) çç) Eşek üzerine bindirilmiş çocuğa su serpilir. (Erzurum)

dd) Merkebin başı yıkanır. İhtiyar bir kadın bu eşeğe binerek bütün köyü dolaşır. (Gaziantep Barak ve Türkmenleri) (Acıpayam 1963: 19)

5. Bitkilerle İlgili Yağmur Duaları:

aa) Mezarlıktan bir tahta parçası, birkaç karılı bir aileden alınan süpürge ile ıslatılır. Bu tahta, çocuğu hiç ölmemiş biri tarafından üç yol ağzında bulunan çeşmenin yalağına batırılır. (Soma)

bb) Asma dallarından 41 boğumlu bir çubuk alınıp her boğumuna bir Yasin okunur, çukura (Isparta) veya akarsuya (Keçiözü) bırakılır. (Acıpayam 1963: 19-20)

6. Eşyalarla İlgili Yağmur Duaları:

aa) Erkek üyesi bulunmayan bir evden gizlice bir oklava çalınır, bir yetim çocuk bunu kuyuya atar. (Soma)

bb) Cimri birinin yağmur oluğu çalınarak suya atılır. (Gaziantep)

cc) İki evli birinin yağmur oluğu çalınarak suya atılır. (Gaziantep) (Acıpayam 1963: 20)

b) Yalnız Çocuklar Tarafından Yapılan Yağmur Duaları:

1. Yapma Bebekle İlgili Olan Yağmur Duaları:

aa) Çaputtan bir bebek yapılır. Mahalle mahalle gezilir. Evlerden bebeğin üzerine su serpilir. (Tortum, Maden)

bb) Çocuklar bir değneğin ortasına süpürge veya kepeç bağlarlar. Bu kadına benzetilir, evler gezilir. Evlerden dökülen sularla Kepeç Kadın ve çocuklar ıslatılır. (Erzurum-Pasin) (40) (Acıpayam 1963: 21-22)

2. Eşyalarla İlgili Olan Yağmur Duaları:

aa) Bir selenin içine et doldurulur, çocuklar başlarını selenin altına uzatınca seleye su dökülür, bu şekilde evler gezilir. (Sivas)

bb) Çocuğun başına kalbur ve leğen konur, evler dolaşılır. (Mersin)

cc) Kepeçcik düzülüp ıslatılır. (Balıkesir) (Acıpayam 1963: 26-29)

1963: 26-29)

3. Hayvanlarla İlgili Olan Yağmur Duaları:

aa) Kurbağa, bakraç su getirilir. Su ve kurbağa bakraca konur, evler dolaşılır, tekerlemeler söylenir. (Ayancık-Sinop)

bb) Eşeğe mahallin en yaşlı kadınının gelinliği giydirilir. Eşeğin üzerine bir fakir kız bindirilir. İçine kurbağa konmuş bir sele kızın başına yerleştirilir. Evler gezilir, evlerden seleye su dökülür. (Çorum) (Acıpayam 1963: 40)

1) Halkın Yağmur Hakkındaki İnançları

Yağmur duasının, yağmur ve yağmurun yağışıyla alakalı birtakım inançlar neticesinde ortaya çıktığı muhakkaktır. Altay Türklerinin inançlarına göre göklerden dökülen rahmet yağmurları Ülgen'in ağzından akan salyalardır. (İnan 1986: 32-33)

Mersin yöresindeki inançlara göre yağmuru melekler atar (Tepe: 1068) Yine bir başka inanç şekli olarak Galaliye tarikatına bağlı olanlara göre Hz. Ali Tanrıdır, bulutlar üstünde oturmaktadır. Gök gürlmesi onun sesi, yıldırım kamçısıdır. (Hançerlioğlu 1984: 660-661)

Dolayısıyla yağmur da Hazreti Ali'nin elindedir. Her üç misalde de görüldüğü gibi adı ne olursa olsun yağmur semavî güçlerin kudretinde olarak tasavvur edilmektedir. Bu sebeple yapılan her türlü işlem de bunlara yönelik olmaktadır.

Yağmur hakkındaki kanaatleri toplu olarak gözden geçirdiğimizde şu şekilde bir inanç tablosu ile karşılaşırız:

a) Yağmurun Yağması İle İlgili İnançlar:

1. Tanrı'nın Merhameti İle İlgili Olanlar:

aa) Bütün yağmur dualarında görülen "dua" bu hususla alakalıdır. Hatta kulların en eski elbiselerini giyerek boyunlarını büküp niyazda bulunmaları Allah'ın merhamet edip yağmur göndermesini temin için yapılan hareketlerdir. Bu davranışla yağmur yağacağına inanılır.

bb) Taş Yalama:

Bu inanca göre taş yalanarak ıslatılırsa Allah, kullarının tükürükleriyle sulamaya yeltendiği bu taş ve toprağı merhamete gelerek yağmuru ile bol bol ıslatıp aciz kullarına büyüklüğünü gösterir (Çorum). (Acıpayam 1963: 16)

cc) Yağmur duasında kuzu ve bebeklerin annelerinden ayrılarak bağırılması Allah'ın merhametini celp etmek için yapılan davranıştır. Zira inanca göre günahsız kul yaratıkların arzularını kıramayan Allah, bol bol yağmur verecektir. (Ankara-Bayındır) (Tezel: 10) Aynı inancı Balıkesir ve havalisinde de görmekteyiz (Balkır 1935: 55)

çç) Şehit kemiği ıslatıldığında Tanrı'nın merhamete gelerek yağmur vereceğine inanılır. (Reşadiye). (Acıpayam 1963: 19)

2. Tanrı'nın Gazabı ile İlgili Olanlar

Çorum'da tespit edilen bir inanca göre, yedi yolun birleştiği bir yere ocak kurulup, kadınlar burada yufka pişirir, gelene geçene yedirirlermiş. Bu suretle, Allah'ın kendinden daha cömert davranan bu kullarına öfkelenip yeri göğü sulara gark edeceğine inanılır. (Acıpayamlı 1963: 20)

5. Melekler İle İlgili Olanlar:

Bazı inançlara göre yağmuru melekler yağdırır. Bunların yağmuru yağdırması için bazı çarelere başvurulur:

aa) Keçiborlu'da yağmur duasına Müslüman olmayanlar da çıkarılır. Zira bunların nefesleri yağmur yağdıran melekleri rencide eder, onlar da "Yarabbi bizi bu günahkâr kullarının ağız kokularından kurtar" derlermiş. Allah da bu istichamı kabul ederek yağmur yağdırmış. (Acıpayamlı 1963: 11-13)

bb) Her yağmur tanesinin bir melek tarafından atıldığına inanılır. Kuraklığın sebebi ise meleklerin uyuya kalmasına bağlanır. Dodu yapılırken melekleri uyarmak için çan çalınır. Bu suretle yanan meleklerin tekrar yağmur atacağına inanılır. (Çetin: 1068)

4. Yağmurun Taklitle Yağacağına Dair İnançlar:

Büyülerde, esrarlı güçten yararlanma mantığı, vardır. Bu mantığa ilk insanların sebep-sonuç önsezisi de eklenmiştir. İlkel mantık, bu determinizmi şu şekilde yorumlamaktadır: Parçaya yapılan bütüne, benzere yapılan asla yapılmış olur. Bu anlayış analoji büyüsünü doğurmuştur. Bu sebeple büyü yapılmak istenenin bulunduğu bir eşyaya yapılan büyüün onu da etkileyeceğine inanılmıştır. (Hançerlioğlu1984: 45)

Yağmur duasında ancak bu mantıkla izah edebileceğimiz bazı davranışlar vardır ki bunların en yaygını bundan önceki bölümlerde çeşitli vesilelerle temas ettiğimiz ıslatma motifidir. Bazen herhangi bir nesne bazen yeni evli bir çift, çocuk ıslatılır veya Çuvaşlarda gördüğümüz gibi yağmur duası tamamen su içinde icra edilir. (Gözaydın:44-48)

Islatmadan başka rastladığımız taklitle ilgili inançların başlıcaları şunlardır:

aa) Avuçları Ters Çevirme:

Hemen hemen bütün yağmur dualarında ellerin semaya değil de aksine parmaklar açık bir vaziyette toprağa dönük olduğunu görmekteyiz. Parmaklar toprağa işaretle yağmurun yağışını simgelemektedir. (Konya) (Acıpayamlı 1963: 12) Eller yine aynı vaziyette fakat parmaklar silkelenmek suretiyle yağmurun yağışı taklit edilir. (Delice-Hacıoba) (Aydınöğlü: 4743) Bu hareketler neticesinde yağmurun yağacağına inanılır.

bb) Ters Giyme:

Yağmur duasında elbise veya ayakkabıların ters giyildiğini görmekteyiz. Ters giymenin iki mantığı olabilir.

Bunlardan birincisi bu şekilde kuraklığın tersine dönerek yağmurun yağacağı inancıyla; ikincisi ise, bir matem alameti olarak ters giyilmektedir. Zira kuraklık, bir topluluk için en büyük felakettir, dolayısıyla matem sebebidir.

Matem alameti olarak İslamıktan önceki Araplarda gördüğümüz ters giyme âdetini (İnan:1861)Kırgız-Kazakların bazı boylarında da görmekteyiz. (İnan: 13)

Eski bir geleneğin bakiyesi olan ters giymeyi halk, içindeki kötülüklerin Allah'a karşı ters çevrileceği inancıyla izah etmektedir. (Uluborlu) (Acıpayamlı 1963: 13)

b) Yağmaması İle İlgili İnançlar:

(Bu husus için bakınız: s. 9,10. Yağmurun Yağmama Sebebi maddesi)

c) Duaya rağmen Yağmurun Yağmaması Hakkındaki İnançlar:

Yapılan Duaya Rağmen Yağmurun Yağmaması Başlıca Şu Sebeplere Bağlanır:

1. Suçluların çok oluşu (Balıkesir)

2. Tanrı'nın bağışına layık olunmaması (Balıkesir)

3. Madrabazlar yüzünden yağmur dualarının kabul olunmaması (Tokat)

4. Hocaların bilgisizliği (Konya) (Acıpayamlı 1963: 13)

5. Çağrılması gerekenlerin duaya çağrılmaması (Kilis) (Anlarlioğlu: 80-83)

ç) Yağmurun Durdurulması Hususundaki İnançlar:

Yağmur istenenden fazla yağarsa aşağıdaki maddelerle gösterdiğimiz işlemler yapıldığında yağmurun duracağına inanılır:

1.Yağmur duası esnasında suya atılan taş, at kafası, ölü kafası vb. sudan çıkarılır.

2. Çocuklar bağırır. (Isparta)

3. Hayır sahiplerinden biri satın aldığı kavun, karpuz yığınlarını yağma ettirir. (Isparta) (Acıpayamlı 1963: 33-34)

Şu hareketler yapıldığında ise dolunun duracağı inancı hâkimdir:

1. Dolu yağarken anasından ilk doğan çocuk, birkaç tane doluyu koynuna atarsa dolu diner. (Kırşehir)

2. Dolu yağarken, maşa mangalın altına atılırsa dolu diner. (Kırşehir) (Arseven TFA: 1258-1259)

3. Dolu yağarken dışarıya balta atılır. (Bulgaristan) (Mahmudov: 342)

4. Dolu yağarken dışarıya sacayağı atılır. (Reşadiye) (Bolulu: 1259)

d) Yağmurla İlgili Muhtelif İnançlar:

1. Her ne yumurtası olursa olsun güneşe tutulursa dolu yağar. (Arseven: 1259)

2. Yağmur gece yağar gündüz durursa kul azgını (Yani ürünün çok olacağına ve kulların azacağına) yağmur gündüz yağar, gece durursa yıl azgını (Yani o yılın ürünün bereketsiz olacağına inanılır. (Binboğa ve Nurhak Yörükleri) (Yalman 1977: 505)

3. Bir güvercin uçurulur; doğuya giderse yağmur yağacağına inanılır. (Savaşlar) (Gözaydın: 44-48)

4.Yağmurun yağıp yağmayacağını hocalar kitaba bakarak anlayabilirler. (Tokat) (Cinlioğlu: 2304)

Sonuç

Su bütün canlılar için elzem olan bir maddedir. Bu kadar hayati ehemmiyete haiz bir maddeyi ancak yağmur yoluyla temin eden bütün hayatını yağmura bağlayan insanoğlu, iradesi dışında gerçekleşen bir olayı kontrol altına alabilmek için çeşitli çarelere başvurmuştur.

Bu kimi zaman dua yoluyla olmuş, kimi zaman da bir nevi büyü sayılabilecek şekli hareketlerle olmuştur.

Biz bu çalışmamızda gerek dua yoluyla ve gerekse bir takım şekli hareketlerle yağmur yağdırma hadisesini efsane, menkabe ve inançlarda göstermeye çalıştık. Seçtiğimiz misaller ekseri Anadolu folklorundan olmakla beraber inancın yaygınlığını göstermek açısından, değişik coğrafya ve değişik kültürlerden misallere de başvurduk.

Neticede hemen hemen bütün kültürlerde yağmur hakkında benzer kanaatleri görüyoruz.

Şüphesiz yağmurla alakalı malzemeler bizim derç ettiklerimizle sınırlı değildir. Diğer malzemeler bir araya getirildikçe bu benzerlikler daha da artacaktır. Bu ise kültürlerin dünya coğrafyasına dağılışını ve birbirlerine tesirlerini izah etmek için mühim bir vazife icra edecektir.

KAYNAKLAR

Acıpayamlı, O. (1963). Yağmur duası. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXI, s. 1-2.

Anlarlioğlu, F. (1968). *Anadolu efsaneleri*. Ankara: Onur Yayınları.

Arseven, V. (1956). Kırşehir'de inanmalar I. *TFA* 81, Cilt. IV, s. 1294.

Aydınöğlü, G. (1970). Delice-hacıobası köyünde yağmur duası. *TFA*, XII. 252, s.5685.

Balkır, O. (1935). *Balıkesir ve köylerinde özel görenek ve inanmalar*.Balıkesir: Halkevi.

Boratav, P. N. (1993). *İstiska. İslâm ansiklopedisi*. C. V/2. Millî Eğitim Basımevi.

Burdurlu, İ. Z. (1966). **Ülkemin efsaneleri**. İzmir: Karınca Matbaacılık.

Bolulu, O. (1956). Reşadiye'de inanmalar III. *TFA*. IV. Kasım 1956. 88. s.1397-1398.

Cinlioğlu, H. T. (1961). Tokat'ta yağmur duası I. *TFA*. 138. s. 2304.

Çete, B. (1956). Mersin'in tepe köyünde dodu. *TFA*. III. 1068.

Devellioğlu, F. (1970). *Osmanlıca-türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Doğu Ltd. Şti. Matbaası.

Elçin, Ş. (1981). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Emel Matbaası.

Frazer, J. G. (1991). *Altın dal, dinin ve folklorun kökleri* I. (M. H. Doğan, çev.). İstanbul: Paye Yayınevi.

Gökalp, Z. (1977). *Makaleler III*. Ankara: Gündüz Matbaa.

Gözaydın, N. (1976). Çuvaşlarda yağmur duası. *Uluslararası folklor ve halk edebiyatı semineri bildirileri 27-29 Ekim 1975 Konya*. s. 44-48. Ankara: Konya Turizm Derneği Yay.

Hançerlioğlu, O. (1984). Tufan. İslam inançları sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitapevi.

İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnan, A. (1959).Türlü törenlerle ters giyme âdeti. *TFA*. V. S.116. s.1861.

Kırzioğlu, F. (1982). Khazarlarda yabancı cesediyle yağmur yağdırma. *II. Milletlerarası türk folklor kongresi bildirileri*. Ankara: G.Ü. Basımevi.

Köprülü, F. (1925). Eski türklerde dinî sihrî bir anane. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, IV.

Köprülü, M. F. (1981). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: Gaye Matbaası.

Küçük, A. (1982). Tercan ve çevresinde adak yerleri ve inanmalar. *II. Milletlerarası türk folklor bildirileri*. s.315-327. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Mahmudov, H. (1982). Bulgaristan türklerinde halk inançları. *II. Milletlerarası türk folklor kongresi*, IV. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Özsağdıç, M. (1965). Ürgüp'te yağmur. *TFA*. IX. (189), Nisan 1965, 3815-3816.

Önder, A. R. (1982). Yağmur duasından ana tanrıçaya. *TFA*. 1981/2.

Püsküllüoğlu, A. (1971). *Efsaneler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Tanyu, H. (1987). *Türklerde taşlarla ilgili inançlar*. Ankara: Gaye Matbaası.

Tezel, N. Ankara'nın bayındır köyünde yağmur duası. *Ülkü Mecmuası*, XI.

Uz, M. (1965). Taş yazma. *TFA*. III.54.

Yalman, A. R. (1977). *Cenupta Türkmen Oymakları II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

RÜYA

Ayşe DUVARCI

Uyku sırasında yaşanan görmeye, işitmeye ve benzeri algısal tecrübeler elde etmeye veya bir başka deyişle uykuda kişisel olarak elde edilen görüntü, duygu ve düşüncelerin tümüne rüya adı verilmektedir. "Uyku sırasında canlı, çarpıcı görsel ve işitsel varlıklarla (halisinyasyon) ortaya çıkan yaşantı" (Ana Britannica 2004: 591) şeklinde de tanımlanmaktadır. Türkçe'de rüya karşılığında **düş** kelimesi de kullanılmaktadır. Ayrıca mecaz anlam olarak; gerçekleşmesi imkânsız durum, hayal, gerçekleşmesi beklenen ve istenen şey, umut (Türkçe Sözlük 2005:1667) gibi kullanımların yanında, rüya gibi, rüyası çıkmak, rüyalarına girmek, rüyasında görememek, rüyasında görse hayra yormamak gibi deyim anlamları da vardır.

"Rüya belirli ruhsal süreçlerin bir sonucudur. Bu süreçlerin bir kısmının uyanıklık hali süreçleriyle devam eden bir bağlantısı vardır. Bir kısmı ise başka etkenler tarafından belirlenir. İçeriği açısından rüya duyu algıları alanına dâhildir. Ancak dış algılamalardan belirli farkları vardır. Rüyaların biçimlenişinde rüyayı görenin arzuları ve endişelerinin yanı sıra maddi koşulların da payı vardır." (Schimmel 1999: 33)

Rüyaların içinde garip ve gerçek dışı tecrübeler yaşadığı, bunları anlatan kişinin bu olaylarda rol aldığı, olaylar dizisinin günlük düşünceye yakın bir anlatım tekniğiyle sunulduğu kabul edilmektedir. Gün içinde yaşanan olaylar, anılar, bedensel istekler rüyaların bileşenleri olarak değerlendirilmiş, gelecekte haber veren rüyalar içinse daha yüksek motivasyonların veya etkilerin varlığı kabul edilmiştir. Aynı zamanda hayal gücü de rüyaları belirleyen bir unsur olarak ele alınmaktadır.

Nasıl Rüya Görürüz?

Rüya görülmesi için insanın uyku halinde olması gerekmektedir. Rüyaı inceleyebilmek için araştırmacılar önce uyku halini inceleyerek onun evrelerini tespit etmişlerdir. Bütün dokulardaki dinlenme ve yenilenme uyku halindeyken gerçekleşir. 1929 yılında insan beyninin çalışmalarını kaydeden EEG adı verilen aletin keşfedilmesinden sonra bu alet uyku durumunun evrelerini anlamak için kullanılmıştır. Uyku hali birbirini takip eden beş ayrı evreden oluşmaktadır. Bu beş hal belli süreler içinde ortaya çıkmakta ve ortalama doksan dakikada tamamlanmakta sonra yeniden başlamaktadır. Bu süreç kişinin hızlı göz hareketlerinden anlaşılmaktadır. REM adı verilen hızlı göz hareketleri düzenli bir gece uykusu sırasında beş kere ortaya çıkabilir. Uykuya daldıktan iki, üç saat sonra en derin uyku aşamasına ulaşılır. Uykunun yaklaşık % 80'lik bölümünde ilk dört

aşama boyunca derin uyku durumundan hafif uyku durumuna geçen değişimler görülür. Rüyanın görüldüğü işte tam bu noktada derin evreden hafif evreye geçildiği dönem yani rem evresidir. Bu devreye mantık dışı uyku, derin uyku, faal uyku gibi çeşitli isimler de verilmektedir (Günay 1986: 95).

Eski Kültürlerde Rüya

Rüya insanlık tarihiyle birlikte var olan bir durumdur. Eski uygarlıklarda bu konu M.Ö. 5000 yıllarından başlayarak 5. yüzyıla kadar gelmektedir. Babilliler ve Asurlular ölümler ruhlarının rüyalarına girerek onlarda kötü etkiler uyandırdıklarına inandıkları için onlardan kurtulmak isteyince Babil rüya tanrıçası Mamu'ya dua ederlerdi. Babil ve Asurlulardan kalma rüya kitaplarının bir koleksiyonu Asur kralı Aşurnasirpal'in kütüphanesinde balçık tabletlere yazılı olarak bulunmuştur.

Mısırlılar rüyaları tanrılardan gelen mesajlar olarak değerlendirmiştir. Onlara göre tanrıların rüyalarla ilgili üç önemli rolü vardır. İlki tanrılar rüyalar aracılığıyla günah işleyenlerin tövbe etmesini isterler, ikincisi rüya gören kişiyi gelecek tehlikelere karşı uyarırlar, üçüncüsü ise rüya gören kişinin sorularına cevap verirler. Mısır rüya tanrısının adı Serapis'tir ve adına pek çok tapınak yaptırılmıştır. Bu tapınaklarda kâhinler ve rüya tabircileri kalır ve dua ederek rüyaya yatarlardı.

Çinliler, rüya kaynağı olarak fiziki ve astrolojik etkenleri de göz önüne alırlardı. Hindistan'da ise M.Ö. 1500-1000 yıllarına dayanan Veda'larda rüya listeleri bulunmaktaydı. Gecenin değişik zamanlarında görülen rüyaların olayların gerçekleşeceği düşünülen vakitlerle bir ilgisinin bulunduğu inanıyorlardı.

V. yy.da eski Yunan'da gelecekle ilgili önemli sorulara cevap bulmak için gidilen kutsal yerler vardı. Latince "Oraculum" adı verilen bu yerlerde soruların cevabını rüya gösterme yolu ile doğrudan doğruya tanrı verirdi (Hançerlioğlu 1975: 81). Eski Yunan inançlarına göre rüya bir tanrı olarak klişeleşmiş bir figür olarak kabul edilir ve bu figürün kapılardaki anahtar deliklerinden girip çıkarak uyuyan insanı ziyaret ettiğine de inanılırdı.

Hipokrat, Aristo ve Eflatun rüyayla ilgili önemli eserler vermişlerdir. Hipokrat rüyaların bazı fiziksel hastalıkların habercisi olduğunu söylemekle birlikte bazı rüyaların ilahi kaynaklı olduğunu da kabul etmiştir. Aristo ise uyku ve rüyayla ilgili üç kitap yazmış, rüyaları vücudun durumunu gösteren hassas göstergeler olarak belirtmiştir. Eflatun ise rüyaların duygularla bağlantısı olduğunu ileri sürmüştür.

Romalılar Yunanlılardan rüya konusuyla ilgili pek çok bilgi almışlar bunları teorik ve pratikte kullanmışlardır.

İslamiyet'te Rüya

İslamiyet rüyaya oldukça önem vermiş, bu konu hem Kur'an-ı Kerim'de hem de hadislerde ele alınmış, rüya

tabirlerine şer'i bir ilim gözüyle bakılmıştır. Kur'an 12 (Yusuf suresi) 43 ve 100. ayetler; 37. (Saffat Suresi) 105. ayet, 48 (Fetih suresi) 27. ayet rüya ile ilgilidir (Elmalılı 1960).

İslam âlimleri ve mutasavvıflar rüyayı üç şekilde açıklamaktadırlar. İlki Allah tarafından bir melek aracılığıyla gösterilen rüyalar. Bunlar gerçek rüya kabul edilir. İkincisi nefsin kendi kendine eski hayal ve hatıraları yeniden canlandırarak oluşturduğu rüyalar. Sonuncusu ise dış etkenlerden doğan şeytani rüyalar. Allah'tan gelen rüyalar sadık rüya, Salih rüya, Rahmanî rüya diye adlandırılmaktadır. Bunların peygamberler, veliler ve temiz inançlı kişiler tarafından görüldüğüne inanılmaktadır. İkinci tip rüyalara nefsanî rüya adı verilmektedir. Bu rüyaların kaynağı kişinin bizzat kendisidir. Kişi uyanırken neyle meşgulse rüyasında onunla ilgili şeyler görebilmektedir. Şeytani rüyalar ise asılsız ve karma karışıktır. Batıl kabul edilerek korkunç ve çirkin olarak değerlendirilirler (Yüksel 1996: 144-146). Hz. Peygambere vahyin geliş şekillerinden biri sadık rüyalar. İbn-i Haldun, Muhyiddin-i Arabî, İbrahim Hakkî gibi önemli isimler de rüya konusuna geniş yer vermişlerdir.

İslamiyet'te önemli rüyalara gelince; Hz. İbrahim oğlu İsmail'in kurban edilmesi gerektiğini rüyasında görmüştür. Saffat suresi 102 ve onu izleyen ayetlerde Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmeye götürüşü ve gökten bir koç indirilmesi anlatılır. Ayrıca Hz. Yusuf rüyasında on bir yıldızın, ay ve güneşin kendisine secde ettiklerini görmüş, bunu babası Hz. Yakup yorumlayarak on bir yıldızın Yusuf'un kardeşleri olduğunu, ay ve güneşin anne ve babası olduğunu, onun ileride peygamberlikle ödüllendirileceğini söylemiştir. Ayrıca Mısır zindanında yatan Hz. Yusuf'un zindan arkadaşları olan iki kişinin rüyaları ile kralın gördüğü yedi sıska ineğin yedi besili ineği yediği ve yedi boş başağın yedi dolgun başağı yediği rüyayı yorumlayarak bolluk ve kıtlık yıllarının birbirini takip edeceğini söylediği rüya İslamiyet açısından önemlidir (Yusuf Suresi). Buhari'den aktarılan hadislere göre Hz. Muhammed "Sizden biriniz hoşuna gidecek bir rüya görürse bu rüya Allah'tandır", "Salih adamın rüyası peygamberliğin kırk altıda biridir", "Rüya Allah'tan, hülm (-biyolojik rüya, nefis rüyası) şeytandandır, içimizden biri hoşuna gitmeyen bir rüya görürse sol taraftan sağ tarafa dönsün. O zaman şeytan ona zarar veremez" buyurmuştur.

Rüya anlatılırken dinleyen kişinin anlatan kişiye "Hayırdır inşallah, bize hayır, düşmana şer olsun" demesi Hz. Muhammed tarafından tavsiye edilmiştir. Önemli İslam âlimlerinden İbn Kayyim'a göre rüya, bir takım anlamların şekillenmesidir. Allah kulunun yeteneğine göre vekil kıldığı melek eliyle olayları çeşitli şekillerde kuluna gösterir. Böylece rüyada gördüğümüz olaylar bazen sembolik bir karakter taşır ve yorumu ihtiyaç gösterir;

bazen de olduğu gibi çıkar. Yine İbn-i Kayyim'a göre ruhlar rüyada birbiri ile karşılaşır ve haberleşirler (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 1990: 369).

Tasavvuf anlayışında da rüyaya büyük önem verilmiştir. Mutasavvıflar bir ilim olarak kabul ettikleri rüyayı araştırmışlardır. Onlara göre rüya bir sezgisel bilgidir, en az akli ve nakli bilgi kadar değerli görülür. (Yılmaz, Çetin 2007: 1069) Dervişler gördükleri rüyaları şeyhine anlatır, o da bunlardan çıkardığı hükümlere göre dervişin zikrini arttırır veya değiştirir.

Türk Kültüründe Rüya

İslamiyet öncesi Türk destanlarında rüya motifine sık rastlanır. Uygur türeyiş destanlarında Böğü Han'ın rüyası şöyledir: "Böğü Han bir gece uyurken beyazlar giymiş bir ihtiyar gördü. Ona yaklaştı ve çam kozalağı büyüklüğünde bir yeşim taşı vererek Böğü Han'a şöyle dedi: "Eğer sen bu taşı muhafaza edebilirsen, dünyanın dört köşesi hep senin buyruğun altında toplanacaktır." Böğü Han'ın veziri de o gece aynı rüyayı görmüştü (Ögel 1971: 75).

Oğuzname'de ise gelecekteki olayları bildirme şekli uyku ve rüyadır. "Gök Tanrı bana uykumda bildirdi" diyerek olayların açıklaması yapılır. Oğuz Han'ın veziri Uluğ Türk rüyasında, doğudan batıya doğru uzanan altın bir yay ile kuzeyden güneye uzanan üç gümüş ok görmüş, bunu anlatınca Oğuz Han oğullarından üçünü doğuya üçünü de batıya göndererek ülkesini çocukları arasında taksim etmiştir.

Şecere-i Terakime'den yapılan bir alıntıya göre Toğırmış Bey rüyasında göğsünden bir ağaç yükseldiğini, bunun dallanıp budaklandığını, yapraklarla dolduğunu görerak rüyasını Miran Kâhin'e anlatır. O da bunun çok özel bir rüya olduğunu, kimseye anlatmaması gerektiğini söyler. Yıllar sonra rüya çıkar. Toğurmuş bey Toğrul Han olur (Ögel 1971: 252).

Manas destanında ise Manas'ın ulu hatunu Kanıkey rüyasında ocaktan bir kavak ağacının yeşererek göğe yükseldiğini görür. Kayınpederi ve annesi de bu ağaca tırmanarak göğe yükselirler. Bu rüyadan sonra Manas yeniden dirilip hayat bulur (Ögel 1971: 514).

Dede Korkut kitabındaki Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması boyunda hem görülen rüya hem de yorumu birlikte verilir:

"Salur Kazan Bey gece yaturken kara kaygulu vakıa gördü. Ayağa kalktı, aydur: 'Beyler karakura düş gördüm. Yumruğumda talbınan şahin benüm kuşum alur gördüm. Gökten ıldırım ağ ban evimin üzerine şakır gördüm; kara pusank ordumun üzerine dökülür gördüm, kuduz kurtlar evimi dalar gördüm. Kara deve ensemden kavrar gördüm. Bileğimden on parmağımı kanda gördüm. Gece kim bu düşü gördüm ayruk uyuyamadım. Şundan beri aklum usum derebilmem. Kardeş bu menüm düşümü yorgil mana' dedi. Karagüne aydur: 'Kardeş, kara bulut

dediğin senin devletindir, kar ile yağmur dediğin leşkerindir, kan kazadır kalanın yorabilmen, Allah hayra yorsun dedi” (Gökyay 1973: 17).

Yine Kazılık Koca Oğlu Yiğenek boyunda düş gören Yiğenek bunu arkadaşlarına anlatarak rüyasında Karadeniz’e gittiğini, ağaçtan gemi yaparak denize açıldığını, uzakta bir er gördüğünü, onunla savaşmak için yüzüne baktığında onun dayısı Emen olduğunu ve karşılıklı konuştuklarını anlatır. Bu düşün yorumu yapılmamıştır.

Bunlardan başka Türk tarihi için önem taşıyan rüyalar arasında Osman Gazi’ye atfedilen rüya da önemlidir. “Osman gazi uyuyunca rüyasında gördü ki bu azizin (Şeyh Edebali) koynundan bir ay doğar, gelir Osman Gazi’nin koynuna girer. Bu ayın gölgesi dünyayı tutar. Gölgesinin altında dağlar vardır. Her dağın dibinden sular çıkar. Bu çıkan sulardan kimi içer, kimi bahçeler sular. Kimi çeşmeler akıtır. Osman gazi uykusundan uyandı, sürdü geldi, şeyhe haber verdi. Bunun üzerine şeyh dedi ki “Oğul Osman sana müjde olsun ki Hak Teâlâ sana ve nesline padişahlık verdi, mübarek olsun.” (Aşıkpaşaoğlu Tarihi 1970: 10-12).

Edebiyatta Rüya

Edebiyat hayatın içindeki her şeyi konu edindiği için rüyalar da bu bağlamda sık sık ele alınırlar. Anonim edebiyat, tekke ve tasavvuf edebiyatı, âşık edebiyatı ve eski Türk edebiyatı rüya konusunu bazen gerçek anlamıyla, bazen bir sembol, bazen de bir araç olarak ele alırlar.

Masallarda kahramanların aşk, çocuk isteği, sevgiliye kavuşma, hastalıklar gibi problemlerini genellikle rüyada görülen bir derviş çözer. Onun verdiği elmayı eşlerin paylaşarak yemesi veya sihirli sözlerin söylenmesi, fakirlerin doyurulması sonunda dilekler gerçekleşir. Bu rüyaları yorumlayanlar ise ya bir derviş, ya keloğlan ya da sultan hanımdır. Masallarda görülen rüyalar genellikle mutluluk arayışına yöneliktir.

Rüyaların âşık edebiyatındaki önemi de büyüktür. Bazı âşıklar maddî aşktan manevî aşka geçerken, saz çalıp şiir söylemeye başlarken rüyalarında bir pirin veya mürşidin göründüğünü böylece dillerinin çözülüp gönül gözlerinin açıldığını ifade ederler. Rüya görmek âşıklığa başlamak için bir hareket noktası kabul edilebilir. Genellikle mezarlık, pınar başı gibi kutsal yerlerde uyuyakalan aşığa rüyasında Hızır İlyas veya bir pir tarafından bade içirilir. Buna “*dolu, şarab-ı aşk, aşk badesi, cam u muhabbet*” gibi isimler de verilmektedir. Bu esnada aşığa bir güzelin yüzü gösterilir. Kahramana bu kız tanıtıldıktan sonra adı ve memleketi söylenerak şiirlerinde kullanacağı mahlas verilir. Rüyanın etkisinden zorla kendine gelen âşik içtiği badenin etkisiyle güzel şiirler söylemeye başlar. Rüyada er dolusu adı verilen badeyi içenler ise hem âşik olurlar hem de kahraman kimliği kazanarak halkın iyiliği için savaşlara girer, baş

kaldırır, ölümü göze alırlar. Bu şekilde rüya görerek şiir söylemeye başlayan âşıklara “*badeli âşık*” denmektedir. Âşıkların kendi şiirlerinden bir kaç örnek verilirse:

Pir elinden nuş eyledim bu abı

Anda açılmıştı aşkın kitabı

Erenler şahından bir nağme oldum

Dilim ezber etmiş okuyor hocam. (Bayburtlu Celali)

Bilmez idim uyumuşum

Kasımoğlu pınarında

Bir dolu verdiler içtim

Kasımoğlu pınarında

.....

Bir pirin öptüm elini

Gösterdi aşkın yolunu

Oldum hem aşkın bülbülü

Kasımoğlu pınarında (Âşık Efkarı)

Yatar iken üstümüze geldi erenler

Yatan ne yatarsın uyan dediler

Elinde badesi karşımda Hızır

Al bu badeleri iç, kan, dediler. (Kurbanı)

Divan edebiyatında da rüya oldukça önemli bir yer tutar. Bu eserlerde bu dünyanın bir düş olarak ele alınması veya yazılan bir eseri rüyada görülen kişinin teşvik etmesine bağlamak önemlidir.

Bir düş gibidir hak bu ki ma’nide bu âlem

Kim göz yumup açınca zamanı güzer eyler. (Nef’i)

Kâtip Çelebi, *Mizan’ül Hakk* risalesiyle ilgili olarak “Bu risaleyi yazmaya başladığım 1067 Muharreminin 4. Pazar gecesinde (13 Kasım 1656) Hz. Fahr-i Âlem -Allah’ın salât ve selamı üzerine olsun- düşte bu fakire göründüler” diyerek sözlerine başlar. (Gökyay 1972:120) Hz. Muhammed’den kendine bir isim vermesini ve onunla meşgul olmak istediğini söyleyince “*Ya peygamber ismine meşgul ol*” cevabını aldığını bu eseri öyle yazdığını anlatır.

Evliya Çelebi ise Seyahatname’sini yazmaya başlamadan önce kendini İstanbul’da Ahi Çelebi camisinde görür. Hz. Muhammed, dört halife ve Bilal-i Habeşi de oradadır. Namazdan sonra Saad b. Eb-i Vakkas Çelebi’yi elinden tutarak Hz. Muhammed’in huzuruna götürür. O da çok heyecanlıdır. Olayların bundan sonrası kendi eserinden nakille şöyledir:

“*Şefaât Ya Resulallah*” diyeceğime “*Seyahat ya Resulallah*” demişim. Hz. Peygamber hemen tebessüm edip “*Şefaati, seyahat ve ziyareti sıhhat ve selamete kolay eyle*

Ya Rabbi” diyerek “*Fatiha*” dediler. *Bütün sahabe-i kiram Fatiha’yı okudular. Ben de bütün orada bulunanların mübarek ellerini öperek hayır dualarını aldım... Hepsi bana hayır duada bulundular. Hemen Sa’ad hazretleri belinden ok mahfazasını çıkarıp benim belime kuşattı ve tekbir getirip: “Yürü, ok ve yay ile gaza eyle. Allah’ın muhafazasında ve emanetinde ol, sana müjde olsun ki bu toplulukta ne kadar ruhlar ile görüşüp mübarek ellerini öptünse, onların hepsini ziyaret etmen nasip olup, dünyayı gezer ve insanların içinde tek olursun. Ama gezip gördüğün ülkeleri, kaleleri, beldeleri, nadir eserleri, her ülkenin güzel işlerini, yiyecek ve içeceklerini, topraklarının enlem ve boylam derecelerini yazıp güzel bir eser meydana getir ve ahret oğlum ol. Hak yolunu elden bırakma. Gönül huzursuzluğundan uzak ol. Ekmek ve tuz hakkını gözet, Sadık dost ol, yaramazlarla yar olma, iyilerden iyilik öğren- diyerek nasihatte bulunup çıkıp gittiler.*

Ben şaşkın bir halde rahat uykudan uyandım. “Acaba bu benim halim midir yoksa olan bir şey midir yoksa güzel bir rüya mıdır?” diye düşünerek içime bir rahatlık gelip gönüme neşe doldu.

Sonra sabahleyin temiz bir abdest alıp, sabah namazını kıldım. İstanbul’da Kasımpaşa tarafına geçtim. Rüya tabircisi İbrahim Efendi’ye gittim. Rüyamı tabir ettirdim. Bana ‘Cihanı süsleyen ve dünyayı gezip dolaşan bir seyyah olup, işin iyi bir sonuçla tamama erip, Hz. Peygamberin şefaati ile Cennet’e girersin’ dedi” diyerek anlatır (Evliya Çelebi 1976: 11-15).

Edebiyatımızda Rüya Kitapları

Rüya tarzında yazılmış olan kitaplar edebiyatımızda *Vakianame, Habname* veya sadece rüya adlarıyla tanınırlar. Özlenen veya gerçekte olmayan bir durumu anlatmak veya ifade kalıplarını genişleterek zenginleş-tirmek ihtiyacı yazarları rüya tarzında anlatımlara yönlendirmiştir. Bu tarzda bilinen en eski örnek Veysi’nin *Habname* adını taşıyan eseridir.

Daha yakın dönemde Namık Kemal tarafından yazılan *Rüya* isimli eserde Magosa’da bulunan Namık Kemal kendini bir an için İstanbul’da Boğaziçi’nde bir köşkte hayal eder. Bu esnada güneşli bir çöl görünmektedir. Birdenbire bulutların arasından hürriyet perisi çıkar ve zincirlerinden parça parça kurtularak ilerler. Halka heyecanlı bir üslupla esaretin kötülüğünü anlatır. Bu eserde Namık Kemal ülke hakkındaki özlemlerini dile getirmektedir.

Ziya Paşa tarafından yazılan rüya ise şairin Londra’da bulunduğu zamanlara denk gelir. O kendini, bir Cuma günü, İstanbul’da Babıalide Abdülaziz’le memleket meselelerini konuşurken hayal eder. Eserini “*Gördüğüm şey bir rüya imiş, Allah hayırlara çıkarsın*” diyerek bitirir.

Daha sonra modern Türk edebiyatının şair ve yazarları da rüya kavramını çok kullanmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Abdullah Efendi’nin Rüyaları* adlı hikâye kitabı,

Halide Edip’in *Sinekli Bakkal* romanındaki rüya konusu, Orhan Veli, Necip Fazıl, Asaf Halet Çelebi, Gökhan Evliyaoğlu gibi şairlerin rüya temalı şiirleri bu konunun örnekleri olarak gösterilebilir.

Tabirnameler (Rüya Tabirleri)

Rüyada görülen hayal, imge ve semboller insanları çok ilgilendirmiş bunların özel anlamlar taşıdığı görüşünden hareketle bunları yorumlayan pek çok kitap yazılmıştır. Bu eserlere *tabirname* adı verilir. Bunun yanında *tabirat-ı vakıat, tabirat-ı rüya, rüyaname, vakıatname, seyirname, güzarişname* gibi isimleri de vardır. Tabirnamelerin manzum olanları olmakla birlikte daha çok nesir halinde yazıldıklarını görüyoruz (Gökyay 2002: 151-168). Bunların bir kısmı bağımsız tabirnameler olmakla birlikte bir kısmı dervişin gördüğü rüyaları şeyhine bildirmesi onun da bunu cevaplama şekline olabilir. Rüyalar tabirnamelerde mevsime, mekâna, şahıslara, görene ve görülene göre değişik şekillerde yorumlanır. Görülen rüyalarda karşılaşılan hayaller, dış dünya ve dış dünyadaki bütün varlıklar (eşya, taş, bıçak, vb.), insanlar (canlı, cansız, ölü, diri, önemli şahsiyetler, veliler, kutsal kişiler) rüyayı görenin kişiliğine, sosyal seviyesine, eğitimine göre anlamlandırılıp tabir edilir (Yılmaz, Çetin 2007: 1070. Bu bağlamda Niyazi-i Mısıri’nin *Tabiratü’l Vakı’at* adlı eserini örnek gösterebiliriz.

Arap edebiyatının en tanınmış rüya tabirnamesi İbn-i Sirin’e ait olandır. Ayrıca *Hayat’ül Hayavan* adlı ansiklopedide de pek çok rüya tabiri vardır.

Tabirnameler dışında bazı semboller de tecrübe ile çeşitli anlamlar kazanmış, sözlü geleneğe ağızdan ağza aktararak günümüze kadar ulaşmışlardır. Görülen rüyayı anlatmak ve tabir etmek için bazı kurallara uymak gerekir. Rüya gören kimse bunu gece anlatmaz. Anlatmak gerekirse “Gündüz niyetine” diye söze başlarken karşı taraftan “Hayır olsun” cevabını bekler. Buna “Hayrınız karşı gelsin” dedikten sonra rüyasını anlatır. Ayrıca “Fatıma anamızın gördüğü, Peygamberimizin yordduğu rüyadan olsun” demek de yaygın bir uygulamadır. Rüyaları yoracak kimse yakınlarda bulunmazsa akan suya anlatma geleneğine uyularak çeşme, pınar, dere, deniz gibi yerlere de anlatılır. Genellikle kötü rüyaların tersine çıkacağına, kan görmenin rüyayı bozacağına inanılır. Bu tip rüya gören uyanınca “Hayırdır, inşallah” deyip üç İhlâs bir Fatiha okuyup üstüne üfler. Ayrıca en doğru rüyaların gündüz uykusunda ve ilkbahar mevsimi ile meyvelerin olgunlaşmaya başladığı zamanda görüldüğüne inanılır. Kış rüyalarına fazla iltifat edilmemiştir. Rüya tabiri için en uygun zaman ise seher vaktidir.

İstihare

Bir işin sonucunun olumlu veya olumsuz olduğunu öğrenmek için abdest alıp niyetlenerek bazı dualar okuyup uykuya yatmak ve görülen rüyayı yorumlayarak anlam çıkarmak işine istihare adı verilmektedir. Rüyalar

halk arasında gelecekle ilgili işaretler olarak kabul edildikleri için insanlar bir sorunun cevabını veya kendileri için hayırlı sayılacak işaretleri rüyalarında bulabileceklerini umarlar. İnsan kendi kendine istihareye yatabildiği gibi bu işi duası makbul olarak bilinen, temiz kalpli olduğu kabul edilen birinden de isteyebilir. İstihare yedi kereye kadar üst üste yapılabilir. Rüyada beyaz ve yeşil görmek hayır, kırmızı ve siyah renk görmek ise şer olarak kabul edilir.

KAYNAKLAR

- Rüya. (1990). *Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi*. C.7. İstanbul: Dergâh Yayını.
- Rüya. (2004). *Ana bitannica ansiklopedisi*. C.18. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Aşıkpaşaoğlu tarihi*. (1970). (hzl. A. N. Atsız). İstanbul: MEB Basımevi.
- Evliya Çelebi. (1976). *Seyahatname*. (hzl. Mehmet Zilioğlu). İstanbul: Üç Dal Neşriyat.
- Gökyay, O. Ş. (1972). *Kâtip çelebi, mizanü'l hak*. İstanbul: MEB Yay.
- Gökyay, O.Ş. (1973). *Dedem korkut'un kitabı*, İstanbul: MEB Yay.
- Gökyay, O.Ş. (2002). *Tabirnameler, seçme makaleler*. İstanbul: İletişim Yayını.
- Günay, U. (1986). *Âşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi*. Ankara: AKM Yayını.
- Hançerlioğlu, O. (1975). *İnanç sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ögel, B. (1971). *Türk mitolojisi*. Ankara: TTK Yayını.
- Türkçe sözlük*. (2005). Ankara: TDK Yayını.
- Yazır, E. H. (1960). *Hak dini kur'an dili*. İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Yılmaz, K., Çetin K. (2007). Rüyalar ve niyazi-i mısri'nin tbiratü'l vakı'at adlı eserinde rüyaların dili. *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and Historiy of Turkish or Turkic*, Volume 2/4.

FAL

Ayşe DUVARCI

Günümüzün en gerçek yalanı olarak kabul edebileceğimiz fal, gelecekte ipuçları vermeye çalışması, farklı toplumsal ve kültürel kesimlerden gördüğü ilgi ve yaygınlığı sebebiyle halk kültürünün en bilinen pratiklerinden biridir.

Yapılacak bir işin sonucunu önceden bilmek, bir kişinin kaderini öğrenmek, yapılacak bir iş için uğurlu zaman seçebilmek gibi gelecekle ilgili tasarımları yönlendirmek isteği her zaman insanlar için çok önemli olmuştur.

İnsanlık tarihi içindeki başlangıcı ve geçmişinin en az bu tarih kadar eski olduğunu tahmin ettiğimiz fal, Arapça bir kelimedir. Kökü ve başlangıçtaki ilk anlamı belli değildir. Önceleri gelecekte olabilecek iyi olaylara işaret anlamında kullanılırken zaman içinde bu anlam genişlemiş, iyi olaylara işaret manasından uzaklaşmış, bu işaretleri bazı yapay yöntemlerle araştırmak manasında kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla fal kelimesinin geleceği hem iyi hem kötü yönleriyle öğrenmek için bazı vasıtalarla başvurmak ve bu başvuru sonunda elde edilen düşünce anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Fal bazen uğur, talih, baht, niyet anlamlarını da karşılamıştır.

Günümüzde ise fal; insanın gelecekte olabilecek olaylar hakkında bilgi sahibi olmak, öğrendiğini sandığı kaderini istediği yönde değiştirmek, kötülöklere karşı tedbir almak, böylece merak, teselli ve ümit duygularına cevap vermek veya sadece oyalanıp vakit geçirmek amacıyla çeşitli yollara başvurusu ile bunun sonunda elde ettiği netice anlamlarında kullanılmaktadır (Duvarcı 1993: 1). Ayrıca geleceğimiz hakkında işlerin nasıl gelişeceği, ne tür beklenti ve tutum geliştirmemiz gerektiği konusunda hem geçerli bilimsel yöntem ve anlayışa hem de yaygın dini görüşlere uymayan çeşitli yollarla bilgi edinme tekniklerine de genel olarak fal denmektedir.

Başarısızlık ve bir felaketle karşılaşarak yıkıma uğrama korkusu ile insanın yapacağı işler ve davranışları için onaylayan veya reddeden işaretler araması, çeşitli sembol, gök cisimleri, bitki ve hayvanların durumları ile kendi vücudundaki istemsiz hareketleri iyi veya kötüye yorması da fal tanımı içinde değerlendirilmektedir.

Fal ve Falcılık Tarihi

Fal ve falcılık tarihine baktığımızda antik çağda Mısır'da, Babil'de, Kalde'de astroloji ve el falı gibi metotların uygulandığını gösteren çeşitli belgeler görmekteyiz. Bu-

ralarda falcılık hem dinin hem hekimliğin tamamlayıcı bir bölümü olarak rahipler tarafından yürütülmüştür. Yine eski Roma'da imparator tarafından atanan bir kâhinler kurulu gizli tutulan bir geleceği bilme ilmi ile uğraşırđı. Bunlar kuş ve diğer hayvanların davranışından, gökyüzü cisimlerinin durumundan çeşitli anlamlar çıkarır, işin olumlu veya olumsuz olacağını tespit ederlerdi (Hançerlioğlu 1975: 81).

Antik çağda Yunanlı filozof Pyshayoras (MÖ VI. yy.) Mısır'ı ve bazı Asya ülkelerini dolaşmış, Kaldelilerin ve Magusların gizli ilimlerini incelemiş, Yunanistan'a numerolojiyi getirmiştir. Aristo Fizyonomi yani yüzün çizgilerine bakarak kişinin karakterini okuma hakkında bir kitap yazmış, zamanında bu sanatı öğretecek pek çok öğretmen yetiştirmiştir (Türk Ansiklopedisi 1968: 90).

Fal orta çağda hekimlikle ve simya bilimi ile karışmış bir halde görünmektedir. Bu çağda önemli kişilerin özel falcıları vardı. Ünlü Fransız astrologu Nostradamus'un 1000'e yakın kıtadan meydana gelen Centuries adlı kitabında 3000 yılına kadar dünyada olabilecek olaylardan bahsedildiği iddia edilmektedir. Bu eser çeşitli anlamlara gelebilecek kapalı bir ifade ile yazıldığı için sonraki yüzyıllarda yorumlanırken sanki geleceği bilmiş gibi değerlendirilmiştir (Algeir 1982: 92).

Osmanlı sarayında da gök cisimlerinin çeşitli hareketlerinden anlamlar çıkarılan ve müneccimbaşı adını alan özel görevliler vardı. Evliya Çelebi XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki esnaf ordu alaylarını sayarken esnaf kimliği taşıyan falcıları, müneccimler, remilciler ve resimli falcılar olarak sınıflandırmıştır. Evliya Çelebi'ye göre müneccimler 70 kişidir, esnaf alayında tahtirevanla geçerken yıldız haritalarını, takvimlerini ve yıldız hareketlerini tespit etmeye yarayan usturluplarını ve kıblenümalarnı sergilerler. Remilciler veya remmaller ise 15 dükkâna bağlı 300 kişidir ve tahtirevanla geçerlerken ellerindeki fal bakma araçları olan tahta-i talih, kur'a ve remil tahtalarını gösterirler (Evliya Çelebi 1996: 205). Tasvirli falcı ise Hoca Mehmet Çelebi adında bir kişidir. Dükkânında pek çok pehlivanın, peygamberin, kaleler önündeki çarpışmaların, gemi savaşlarının deriler ve kâğıtlar üzerine yapılmış resimleri bulunmuş. Fal baktırmak isteyen bir akçe verir ciltlenmiş bu resimler açılır ve resme uygun bir iki dize söylenerek falın sonucu bildirilirmiş.

Türk Geleneği İçinde Fal Ve Fal Kitapları

Divanü-Lügat'it Türk'te Kaşgarlı Mahmut "ırk" kelimesini "falcılık, kâhinlik, bir kimsenin gönlündekini bilmek, yürektekini dışarı çıkarmak" olarak anlamlandırır (Kaşgarlı 1941: 42). Kitabı tercüme eden Besim Atalay bu maddeye koyduğu dip notta Türkiye'nin pek çok yerinde "ırk" kelimesinin kader, talih, baht anlamında kullanıldığını söyler. Ayrıca Altay, Kazan, Baraba, Teleüt, Uygur boylarında rastlanan ve tefe'ül karşılığında kullanılan "ırım" kelimesi de kök bakımından ırk ile ilgilidir. Kırgızlar fal karşılığında "keret" ve "tölge" kelimelerini

kullanmışlardır.

Türklerde falcılar kullandıkları malzemenin çeşidine göre de değişik isimler alırlar. Koyun, sığır, at, geyik gibi hayvanların kürek kemiklerine bakarak geleceği okuyanlara “yağrınıcı”, koyun tezeği, taş ve buna benzer tanelerle fal açanlara “kumalakçı”, değişik araçlar kullananlara ise “ırmırcı” adı verilmiştir. Pek çok millette olduğu gibi fal kitapları Türk dünyasında da ilgi görmüştür. İslamiyet öncesi Berlin Turfan yazmaları arasında T.II.Y.36.ışaretini taşıyan fal kitabı bunlardan biridir. Eserin ilk neşri W.Bang ve A.V.Gabain tarafından hazırlanan Türksche Turfan Tekste, I (SPAW: Philhist. KeXV.1929) olmuştur. Diğer bir kitap da tahminen 930 yılında ve Köktürk harfleriyle Mani muhitinde yazılmış olan “İrk Bitig” adlı eserdir. Tamamı V. Thomsen tarafından okunan bu eseri H. Namık Orkun eski ve çağımız Türkçesi ile yayımlamıştır.

İslamiyet’e Göre Fal

İslamiyet fal uygulamalarının olumsuz çağrışımlarını reddederken bir kelimeyi, bir davranışı, bir durumu hayra yormaya izin vermiş, bunun dışındakileri yasaklamıştır. Maide suresi 90.ayet “*Ey müminler, şarap içmek, kumar oynamak, ibadet için dikilen putlar, fal okları hep şeytanın işinden pis birer şeydir. Onun için bunlardan sakının ki kurtulasınız*” der (Bilmen: 1962). Yine aynı surenin 3. ayetinde Müslümanlara haram kılınan konular arasında “fal okları ile kısmet aramanın” da kaydı vardır. İslamiyet’te insanın kendi kendine veya çeşitli vasıtalarla başvurarak hakkında bilgi edinmeyeceği, Allah, cennet, cehennem, gelecekte ne olacağı gibi konulara “gayb âlemi adı verilmektedir. Bu âlem her zaman insanın ilgisini çekmiş, bunun sonunda gaipten haber verdiğini söyleyen falcılar, kâhinler, medyumlar ortaya çıkmıştır. Neml suresi 65. ayette de “*De ki göklerde ve yerde olan kimse gaybı bilmez, ancak Allah bilir*” diyerek konuya işaret edilmiştir. Ayrıca Lokman suresi 34. ayet “*Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Şüphesiz ki Allah alimdir, habirdir.*” El Cin suresi 26. ayet “*O, gaybı bilendir. Gaybe dair ilmini hiç kimseye açmaz.*” En’am suresi 59. ayet “*Gaybın anahtarları Allah’ın katındadır. Onları ancak Allah bilir.*”demektedir. Peygamberler bile gaybı bilemezler. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Muhammed’e şöyle buyrulmaktadır: En’am suresi 50. ayet “*De ki, Ben size Allah’ın hazineleri yanımdadır demiyorum. Gaybı da bilemem, size meleğim de demiyorum. Ben ancak bana vahyolunan Kur’an’a uyarım.*” A’raf suresi 188. ayet “*Ne bir menfaati kazanmaya, ne de bir zararı defetmeye sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim elbette ki daha çok hayır yapardım.*” demektedir.

Ayrıca Hz. Muhammed geleceğin bilinemeyeceğini, bunlarla uğraşmanın günah olacağını çeşitli hadislerinde belirtmiştir. Bunlardan bir iki örnek verirse “*Şu üç hal ümmetimden zail olmaz. Haset ve neseple iftihar etmek, cenaze üzerine nevha ve feryad etmek,*

yıldızların hareketinden ahkâm çıkarıp, onunla istikbale ait işlerde istidlalde bulunmak”, “kâhinlik eden, yani gelecekte haber veren yahut haber almak isteyen, sihir eden veya ettiren bizden değildir.”; “Nübüvvetten sonra artık kâhinlik yoktur.”

Bazı fallar isabet eder gibi görünebilirler. Bu konuda Hz. Aş’e’den rivayet olunduğuna göre o, bir gün Hz. Muhammed’i şöyle derken iştmişti: “*Melekler, bulutlara inerler ve gökte kaza ile hükmolunan bazı şeyleri kendi aralarında görüşürler. Bu sırada şeytanlar kulak hırsızlığı yaparlar. İştittiklerini kâhinlere gizlice ulaştırırlar. Bu haberlerle beraber yüzlerce yalan da kendileri uydururlar.*” (Arif 1942: 144). Peygamberimiz “*Nübüvvetten sonra artık kâhinlik yoktur*” demiş, bunun üzerine gökyüzü meleklerin koruması altına alınmış ve şeytanların istihbarat kapıları kapanmıştır. Bu yüzden Saffat suresinin başlangıç ayetlerinde şeytanların gökyüzünden kovulmaları anlatılmaktadır. “*O şeytanlar, melekler topluluğunun kelimasını dinleyemezler. Her taraftan kovulup atılırlar.*”

İslamiyet’in ruhuna aykırı olmadığı düşünülen tek fal çeşidine “*fal-ı hayr*” denebilir. Hz. Muhammed, yanındakilere iyiliğe işaret eden belirtilere dikkat etmelerini öğütlemiştir. Böyle hayırlı belirtiler için fal terimini kullanır, tesadüfen iştirilen iyi sözlerin olumlu işaretlere yolulmasını tavsiye eder. Günlük hayatımızda fal-ı hayr konusuna çeşitli örnekler bulunabilir. Hacca gitmemiş birisine “Hacı efendi” diye seslenmek o kişinin hacca gideceği şeklinde yorumlanır. Türkçedeki “Söyleyene değil, söyletene bak” sözü de bununla ilgilidir.

İslamiyet’in Türkler arasında yayılması ile yeni dinin isteklerine uyarak falın bazı çeşitleri ortadan kalkmış, bazı çeşitleri de İslami bir renge bürünmüştür. Böylece Hz. Ali’ye, İmam Cafer’üs Sadık’a, Şeyh Muhyiddin Arabi’ye atfedilen falnameler ortaya çıkmıştır. Falın nasıl bakılacağını, nasıl yorumlanacağını anlatan veya özel fal formülleri veren kitaplara falname veya tefe’ülname adı verilmektedir.

Türk İslam Dünyasında Kullanılan Başlıca Fal Çeşitleri

1) Kürek kemiği falı

Bu iş için özel olarak yapılmış bir ocakta kızdırılan hayvanların kürek kemiklerinin üzerinde oluşan çizgilere bakılarak gelecekte haber alınır. Bu fala Kırgızlar, Kazaklar, Moğollar, Araplar ile eski Yunan ve Roma’da çok ilgi gösterilmiştir.

2)Aşık kemiği falı

Aşık, hayvanların oyluk kemiğinde bulunan eklemelerin esnekliğini sağlayan, dikdörtgene benzeyen bir kemiktir. Falcı bunu yere yuvarlar veya havaya atar. Kemiğin belli bir yönünün gelmesi muradın olacağına işaret eder.

3) Kumalak falı

Bunun için 41 kumalak (tane) gereklidir. Bunlar taş olabileceği gibi, nohut, fasulye, koyun tezeği de olabilir. Falcı hepsini karıştırır, gelişi güzel üç parçaya ayırır. Rastgele dizer. Aynı işlem birkaç kere yapılır. Ortaya çıkan şematik tablodan gelecek okunmaya çalışılır.

4) Yıldız falı

Gökyüzü insanların dikkatini ilk çağlardan beri çekmiştir. Günümüzde astroloji denilen bu konu ile güneş, ay, yıldızlar gibi gök cisimlerinin hareketlerinin insanın sağlığı, duyguları, meslek hayatı, karakteri üzerindeki etkileri araştırılmış, bunlardan kader öğrenilmeye çalışılmıştır. Yıldızname adıyla bilinen burç kitapları, gazetelerdeki yıldız falları, internetteki astroloji sayfaları bu falın günümüzdeki uzantılarıdır.

5) Fincan, yay, köpük, ateş falları

Türk dünyasında adı geçen araçlarla fal bakmak oldukça yaygındır. (Duvarcı 1993: 27).

6)Zecr, iyafet, tayr falları

Bunların üçü de birbirine benzer. Çeşitli kuşların uçma, yürüme, titreme ve seslerine bakarak gelecek hakkında fikir edinme şeklinde açıklanır (Ertaylan 1951: 39).

7) Kehanet

Taşla fal açmaktır. Taşların her birine ayrı isimler verilir. Bunlar çeşitli dualarla avuçta hareket ettirilir. Sonunda el açılınca taşların her birinin duruşundan farklı yorumlar yapılır.

8) İrafet

Su dolu bir kaba, güneş kursuna, billur gibi parlak nesnelere bakarak görülen şekillerin yorumlanması demektir.

9) İhtilac

Vücuttaki bazı organların hareketinden, oynamasından, seğirmesinden geleceğe ait anlam çıkarma demektir. Mesela kulağın çınlaması anılmaya, sol avucun kaşınması para geleceğine, gözün dalması misafir geleceğine, ayakların kaşınması yola gidileceğine işaret eder. Bu konuda yazılan eserlere ihtilacname veya kütüb-i ihtilac adları verilir.

9) Kıyafet

İnsanın dış görünüşünden, yüzünden, şeklinden, duruşundan onun huylarını ve karakterini anlama işidir.

10) Kitap falı

Bu fal uygulanırken kerametine inanılan kimselerin veya ünlü şairlerin eserlerinden yararlanılır. Mevlana’nın Mesnevi’si, Sadi’nin Gülistan’ı, Hafız’ın Divan’ı bu fal için çok kullanılır. Niyet tutulduktan sonra kitap rast gele açılır, çıkan metin yorumlanır.

11) Kur’an falı

Doğrudan doğruya Kur’an-ı Kerim’in kendisinden açı-

lan falıdır. Abdest alıp temizlendikten sonra bazı dualar okunur. Kur’an özel bir şekilde açılır. Sağdan 7. satırın ilk harfi dikkate alınarak bu iş için hazırlanmış fal cetvelindeki anlamlarına bakılır. Yöntemler çeşitli olmakla birlikte işin özü aynıdır.

12) Kur’a falı

Kur’a taşı adı verilen tavla zarına benzeyen, her yüzünde ayrı bir şekil bulunan taşların yere serilmesi ve bu işaretlerin yorumlanması ile yapılır.

13) Remil

Kum üzerine elle çizilen nokta ve çizgilere bakarak yorum yapmaktır. Remmal adı verilen falcı bu işaretlerin yıldızlar ve burçlarla ilgisini hesaplayarak bazı yorumlar yapar.

14) Günümüzdeki fallar

Günümüzde ise bakıldan kahveye, iskambilden tespihe, aynaya, tuzdan, çaydan papatyaya kadar her türlü malzeme fal amacıyla kullanılmaktadır. Fakat el falı, kahve falı, iskambil falı, bilgisayar ortamında bakılan fallar en çok ilgi gören fal çeşitleridir.

Ayrıca bu konu içinde rüya yorumları, hıdrellezdeki martıfal manileri, niyet kuyularındaki uygulamalar değerlendirilebilir. Bugün profesyonel diyebileceğimiz falcıların çoğu büyücülerle ortak çalışmakta, kahveye, suya bakıp, iskambil açan falcılar insanları ortakları olan büyücülere yönlendirmekte, bu işlerden komisyon almaktadırlar. Bu açıdan fal olgusu büyücülük, babcılık ve adak pratiklerini içine almaktadır.

Fal geleneğinde modern metotlar yanında eski yöntemler de oldukça ilgi görmektedir. Bugün internetteki fal siteleri ile bir yıldızname bakıcısı aynı ilgiyi çekmektedir. Yani eski ve yeni fal tarzları bir uzlaşma içinde yaşamaktadır. Önemli olan bu uzlaşma tarzının insanlara verdiği kültürel cevaptır.

Falcılar

Profesyonel falcılar insanların zayıflıklarını sezebilen, karakter tahlilinden anlayan, telkin gücü yüksek, işlek zekâlı, hayal güçleri zengin, sezgileri ve hileli üslupları birbirine karıştırarak insanların duygusal isteklerini karşılayabilen kimselerdir. Gerçekleşmesi zaman alacak müjdeler verebilirler. Bunlar genellikle Ankara, İstanbul, İzmir Adana, Elazığ gibi büyük şehirlerde yaşarlarsa da hemen hemen her yerleşim biriminin bir falcısı vardır. Falcılar şehirlerin ya kenar semtlerinde veya çok modern semtlerde sosyete falcısı olarak yaşarlar. Çoğu iyi eğitim görmemiş veya sadece ilköğretim mezundur. İçlerinde az da olsa kolej mezunu olanlar, yabancı dil bilenler vardır.

Bu işi daha çok kadınlar yapmaktadır. Bu işi, rüyada görerek, aile büyüklerinin birinden el alarak, kendi kendilerine pratik yaparak öğrendiklerini ifade ederler. Amatör falcılar ise, üniversite kantinlerinden, iş yerlerine,

kabul günlerinden kuaförlere kadar her yerde bulunurlar. Bunlar ücret karşılığında değil, eğlenmek, oyalanıp vakit geçirmek için fal bakarlar.

Profesyonel falcıların müşterileri daha çok kadınlardır. Kadınların erkeklere göre daha duygusal, hayal kurmaya yatkın olmaları, içe dönük ruh yapıları, dış dünyayla ilgilerinin azlığı, kaderci oluşları, erkeğe bağımlılıkları, kendi başlarına karar vermekten çekinmeleri onları falcıya daha fazla itiyor olsa gerektir. Üzüntülerini en yakın bulduğu kişilerle, akraba ve arkadaşlarıyla paylaşmaktan kaçınanlar kendilerini rahatlatıcak bir çözüme kavuşabilmek için en gizli konuları bile falcılara çekinmeden anlatmakta, dertlerini dökmekte, karşılık olarak seve seve ücret ödemektedirler. Bu kişilerin falcıdan beledikleri faldan çok teselli ve iç rahatlığıdır.

Müşterilerinin bu ruh hallerini tahmin edebilen falcılar kendilerinden ne istendiğini az çok bilir ve onlara genellikle duymak isteyecekleri haberler verirler. İnsanlar kendi beklentileri doğrultusunda falcının dediklerini yorumlarlar, böylece fal çıkmış olur. Falın çıkıp çıkmayacağına dair objektif hiçbir ölçü yoktur. Zaten falın çıkması için genel ve net olmayan bir ifade kullanmak esastır. İçeriği ve mesajı açık olmayan falın çabucak olağanüstüne dönebilen bir etkisi vardır. Bu yüzden bazı insanlar falcıdan korkar rastlantı benzerlikleri için “onun her dediği çıkıyor, ben fal baktırmam” derler.

Falcı gördüklerini yorumlarken fal baktıran kişinin hali, tavır, duruşu, yüz, göz ifadesi çok önemlidir. Falcı aldığı izlenimlere göre sözü döndürür, eklemeler yapar, yeni ihtimaller sıralar. Bu işe karşısındakinin duymak isteyeceği uygun cevabı buluncaya kadar devam eder. Şayet ortama uygun bir kelime veya fikir denk gelirse, buradan yola çıkarak uzun bir hikâye anlatabilir (Duvarcı 2002: 123) Falcı konuşmalarıyla insanın kendisi ve çevresiyle ilgili sözlü bir resim çizer. Bu resimler genellikle iyimser, nadiren kötümser ama her zaman netleşmemiş bir tablo şeklindedir. Uygulama esnasında falcı dinleyicisine sorular yönelir. Bu sorular problemi kavramaya yönelik varsayımlardan kuruludur. Sorulardan birinin onaylanması ile fal konusunu kavrayan falcı kelimelerin duygusal çağrışımlarından da hareket ederek işin sonucunu söylemeye ve çözümünü göstermeye yönelir. Bu durum da falın çıkması olarak değerlendirilir.

Fal Geleneğinin Psikolojik ve Sosyolojik Boyutu

İnsan psikolojisini meydana getiren kompleks faktörlerden biri olan merak duygusunun en yoğun olarak yaşatıldığı halk kültürü uygulamalarından biri faldır. “Çıkacağına inanma” duygusuyla güçlendirilen bu uygulama, konusunu sınırlamadığı için zengin bir psikolojik çerçeveye oturtulur.

Fal baktırma sebeplerinin arasında bireyin içinde bulunduğu çaresizlik, ümitsizlik, kıskançlık, endişe, korku, merak ruh halleri, hastalık, ekonomik sıkıntı gibi fak-

törler ve bu şartlara bağlı olan geleceği bilme arzusu başta gelmektedir. Böylece önceden öğrenilen geleceğe hükmetmek ve onu yönlendirmek, kaderini istediği yönde değiştirmek için gayret etmek isteği ön plana çıkar. Bu arzu binlerce yıldan beri insanoğlunda vardır. Günlük hayatın problemleri karşısında sürekli ve köklü bir çözüm bulamayan kişiler için fal, bir çare gibi durmaktadır. Ayrıca sorumluluklarından kaçarak rahata bir an önce erme isteği ve merak unsurunun insanı falcıya götüren noktalar olduğunun bilinmesi gerekir. Çok az da olsa her konu için falcıya giderek onu bir hayat tarzı haline getiren insanlar vardır. Falcıya gidenlerin cevap aradıkları başlıca sorular arasında, sınavlarda başarı durumları (özellikle üniversite, kpss ve tus sınavları), eşler arasındaki anlaşmazlığın gizli sebepleri, çocuk sahibi olup olunmayacağı, maddi sıkıntıların ne zaman biteceği, kiminle ne zaman evlenileceği, önemli bir hastalığın veya ameliyatın sonucu, kayıp eşya, çeşitli üzüntülerden kurtulma isteği sayılabilir. Ayrıca gelecekle ilgili falcının ne söyleyeceğini merak etme veya sadece eğlenme, vakit geçirme isteği de vardır. Bu sebepleri dikkate alırsak fal baktırmanın dertli insanlar için duygusal fakat geçici çıkış yollarından biri olduğunu, aynen yara bandı veya aspirin gibi sorunun üstünü kısmen örtterek bir rahatlama ve güven duygusu verdiğini söyleyebiliriz.

Fal geleneğinin sosyal boyutlarına bakarsak; bu işin yeri, özel bir kurumu, belli saatleri yoktur. Ev, işyeri, okul, piknik, yurt gibi her yerde, açık ve kapalı mekânlarda, her türlü eğitim seviyesinden, her sosyal kesimden insanın ihtiyacına cevap verecek şekilde fala bakılabilir. Doğal bir ortamda ani verilen bir kararın gerçekleştirildiği gibi hazırlanmış özel ortamlarda da uygulanır. Bu açılardan örgütlü bir davranış biçimi olmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca töresel veya törenselleştirilmiş bir düzenlemeye de ihtiyaç göstermez.

İşlerliğini koruması için gereken sosyal boyut insan unsuru ve ondaki merak duygusudur. Çünkü insan tek başınayken bile fala bakabilir. Falcıya giden ve birbirini hiç tanımayan insanlar arasında sosyal bir bağ oluşur. Yani fal geleneği bir anlamda sosyal iletişim ve etkileşim aracı olur.

Fal Geleneğinin Halk Bilimi Açısından Değerlendirilmesi

Fal geleneği halk kültürü konuları sınıflandırılırken dinsel, büyüsel nitelikli işlemler, fal, rüya yorumu, gelecekte haber verme alt başlıklarıyla geçer. Hem sözlü, hem yazılı, hem görsel kaynaklarda bol malzemesi olan fal geleneği belli bir ülkeye veya bir coğrafi bölgeye ait değildir. Bu yönü ile bütün insanlığı ilgilendirdiğinden evrensel bir karakter taşır. Ayrıca fal insanlığın en yaygın, en devamlı, en eski folklor verimlerinden biridir. O kadar yaygındır ki dini ve kanuni yasaklara rağmen, açık, net ve ortada uygulanır. Kanunu korumakla görevli in-

sanlar bile fal baktırmakta, bu işi bilip bilmezden, görüp görmezden gelmektedirler. İçinde barındırdığı tezat budur. Her eğitim seviyesinden ve sosyal kesimden insanın çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren fal, günün her saatinde her mekânda bakılırken özel gün uygulamasına ihtiyaç duymaz (bayram, nevruz, hidrellez).

Fal kültür geleneği olarak bir kuşaktan diğerine aktarılrken zaman boyutuyla sınırlandırılmamıştır. Bu uygulamanın özü ve ruhu her dönemde aynı kalmakta fakat yöntemleri çağın gereklerine uyarak şekil değiştirmektedir. Bu gelenek biçime dayalı yenilikleri benimserken özünü de korur. Bu yönüyle fal pasiflik değil, aktiflik gösteren bir kültür olgusudur.

İnsanın zihin yapısı, iç dünyasının temel işleyiş tarzı ve ihtiyaçları her çağda, her çevrede aynıdır. İnsan hayatının her döneminde bilinmezlerle kapasitesini zorlayan problemlerle karşı karşıya kalabilir. Fal geleneğini de başlangıçtan günümüze taşıyan ve yaşatan bu bilinmezliği anlama ve çözüme gayreti ile dertlerden bir an önce kurtulma isteğidir. Temelinde insan ve onun ihtiyaçları olduğu için psikoloji, sosyoloji, hukuk, ilahiyat gibi bilimlerle yakın ilgisi olan fal geleneği halk kültürü araştırmalarından önemli bir alandır.

KAYNAKLAR

- Fal. (1968). *Türk Ansiklopedisi*. Ankara.
- Algeir, K. (1982). *1955'ten 3797'ye nostradamus'tan geleceğin tarihi*. (H. Kakinç, çev.). İstanbul: Cep Kitapları.
- Duvarcı, A. (1993). *Türkiye'de falcılık geleneği ile bu konuda iki eser*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- Duvarcı, A. (2002). Halk kültürü uygulamalarından biri olan fal geleneğinin değerlendirilmesi. *Erdem, Halk Kültürü Özel Sayısı, 1*, C. 13, s. 17. Ankara: AKM Yayını.
- Ertaylan, İ. H. (1951). *Falname*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Evliya Çelebi. (1996). *Seyahatname*. (hzl. O. Ş. Gökyay). C.1. İstanbul: Yapı Kredi Yayını.
- Hançerlioğlu, O. (2005). İnanç sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kur'an-ı Kerim*
- Mahmut Kaşgarlı. (1941). *Divanü lügati't türk*. (hzl. B. Atalay). Ankara: TDK Yay.
- Mehmet Arif. (1942). *Binbir hadis*. İstanbul: Kitabevi.

ADAK

Pervin ERGUN

Giriş

En ilkel toplumlardan en gelişmiş toplumlara kadar her kültürde adak vardır. Bazı toplumlarda putlara, iyi ve kötü ruhlarla, tanrısal varlıklara adak adanırken bazıları yalnızca Allah'a adanmaktadır. Bazı adaklar toplumlara özelken pek çoğu bütün kültürlerde ortak. En çok görülen adak bir hayvan kesilerek yapılmaktadır. Diğer yaygın bir uygulama ise yiyecek, giyecek, para dağıtma, vaat edilen bir şeyi, (ibadet vs.) yerine getirme şeklinde olmaktadır.

Eski kültürlerde insan kurbanı adakları da görülmektedir. Çok fazla olmamakla birlikte insan kurbanı anlatıları günümüzde de anlatılmaktadır. 5 Temmuz 2010 tarihli Ortadoğu Gazetesinde Sayın Nazif Kurucu'nun köşe yazısında belirtildiği üzere Kurtuluş mücadelesinde Arabistan'a gönderilen Kasım Emmi'nin başından böyle bir insan adağı mevzuu geçmiştir. Bozgundan sonra Arap Bedevilerinin arasında bir müddet yaşayan Kasım Emmi, hasta bir Bedevi arkadaşının şu adağına şahit olmuştur: "Eğer iyileşir de ayağa kalkarsam cenbiyemle (eğri hançer) keserek, Baal'e (put) üç hacı kurban edeceğim." Gerçi Kasım Emmi'nin müdahalesi ile Bedevi bu emeline ulaşamamış ama daha önce 27000 hacımızın öldürüldüğü düşünülürse durum daha net anlaşılacaktır (Kurucu 2010: 5).

Adak nedir?

Divanü Lugatı't Türk'te geçen "idh" sözcüğünün, adak sözcüğünün eski şekli olduğu tahmin edilmektedir. "Idhmak", salmak, göndermek, serbest bırakmak anlamlarına gelmektedir. Yine aynı yerde geçen "idhuk" ise "kutlu ve mübarek olan her nesne" karşılığında kullanılmıştır. "Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırılmaz, sahibinin yaptığı bir adak için saklanır." (DLT 1992: 4/65)

Güncel Türkçe Sözlük'te "adanılan şey, nezir" karşılığı verilmiştir (Güncel Türkçe Sözlük 18.07.2010). Budunbilim Terimleri Sözlüğü'nde "Sayrılıktan sağalma, çocuk sahibi olma, evlenme, zor bir durumdan kurtulma vb. amaçlara yönelik isteklerin yerine getirilmesi için yüce varlıklara, ermişlere, tapınaklara, yatırlara, ziyaretlere adanan oruç, kurban, yiyecek, eşya vb." olarak tanımlanmıştır (Budunbilim Terimleri Sözlüğü 1973). Halkbilim Terimleri sözlüğünde ise "Yerine getirileceğine söz verilen böcek yutma, mum yakma, oruç tutma, besin sunma, su dökme, kurban kesme, şenlik yapma gibi adamak eylemi ya da adanılan şeylerden her biri" şeklinde tanımlanmıştır (Halkbilim Terimleri Sözlüğü 1978).

Adak üzerine kapsamlı bir çalışma yapmış olan Hikmet Tanyu, terimi şöyle yorumlamıştır: "Tanrı'ya, kutsal tanınan bir şahsa, bir yere (ağaç, su, taş, kuyu, tekke vb.) bir şeye, herhangi bir dileğin olması, yerine getirilmesi şartıyla adı bildirilerek yapılan şartlı bir vaat, şartlı bir söz, bazen şartlı, bazen peşin (mum, tuz serpme vb.) bir and olarak, ferden veya toplulukça yapılan bazı hallerde de (gün dönümü zamanında, bereket vb.) temini için (oğlak kesimi) gibi otomatikman bir yerine getiriliş hali olarak görülüyor. Üstelik bu adak bir nesne olabileceği gibi, bir hareket, bir davranış tarzı, bir dua da olabiliyor" (Tanyu 1962: 9) demektedir. Adak kelimesinin etimolojisinin zor olduğunu belirttiikten sonra da "mukaddes, mübarek, kutlu anlamları yanında, kutlu şeyi adlandırarak, tahsis ve tespit etmek gibi bir sonuca ulaşabilmiştir (Tanyu 1962: 21).

Türkmenistan'da dileğin yerine gelmesi için yapılan adaklara "Huday yolu" denmesi, sözcüğün Türk kültür dünyasında ve özellikle de mitolojisindeki yerini ve önemini göstermesi açısından çok önemlidir. Bu durum İslami inançla da büyük bir uyum sergilemektedir. Kur'an'da Kevser Suresinde (108/1, 2, 3) belirtildiği üzere kurban, Allah'a yakınlık kazanmak demektir.

İslamiyet'ten Önce Türk Kültüründe Adak

Bütün kültürlerde olduğu gibi Türk kültüründe en eski devirlerden beri adak vardır. Türk içtimai hayatının her safhası kurbanla icra edilmektedir. Doğumdan ölüme kadar hayatın her safhası, bütün sosyal adet ve gelenekler, bayramlar, tarımcı-hayvancı-asker toplum uygulamalarında Tanrı'ya yakarılar hep adak kurbanlarıyla olmuştur (Eröz 1980: 18'den Erginer 1997: 120).

Adak olarak en çok at, koç, deve, geyik tercih edilmiştir. Sığır türü hayvanlar ise daha az kesilmiştir. Bütün hayvanlar içinde erkek olanlar tercih edilmiştir.

Eski Türk boylarında hayvanların haricinde çeşitli yiyecek ve içecekler de adak-sacı olarak kullanılmıştır. Günümüzde gelinin başına buğday, çerez, para, darı vb. saçılması, su dolu toprak testilerin kırılması, gelinin kapı eşiğine, ocak başına yağ sürmesi, gelinin koca tarafının ata ruhlarının kabulüne dayanan eski adak uygulamalarıdır.

Günümüzde adak kurbanlarının öbür dünyada dirileceği, Tanrı'nın ya da adına adanan kişinin hizmetine gireceği ile ilgili inançlara bağlı olarak adak kurbanının kemiklerinin kırılmaması, kedi, köpek, vb. hayvanlara yedirilmemesi için akarsuya atılması veya toplu bir şekilde temiz bir toprağa gömülmesi uygulamaları da İslam'a şirik koşmayan eski inanç bakiyeleridir.

Tek Tanrı inanç sistemine dayalı kültürümüzde İslamiyet öncesi düşünce sisteminde de adaklar Tanrı kutu için adanmaktadır. İslamiyet öncesi uygulamalara bakılarak Tanrı'dan başkasına da yani kutsal kabul edilen yaratılmışlara ve kötü ruhlarla da adak adandığı iddia

edilmiştir. Uygulamalara bakarak böyle bir yanlış kanaya varmamak gerekmektedir. Cevabı bu tür uygulamaların asıl kaynağında aramak gerekmektedir. Yer-Su ruhlarına ve kötü ruhlara sunulan adakların kökeninde de söz konusu kötülükleri önleyecek olan Tanrı kutunun temini söz konusudur.

İslam'da Adak

Arapça'da "nezr" diye ifade edilen adak, fıkıh dilinde "bir kimsenin dinen yükümlü olmadığı ibadet cinsinden bir şeyi kendisi için vacip kılması" (Diyanet.gov.tr) (İlmi-hal II İslam ve Toplum 20.07.2010: 3/44); "İnsanın yerine getirmeyi kendisine borç (vacip) kıldığı, vaat ettiği şey" (Özel 1988: 337) anlamında kullanılmaktadır.

Nezr kelimesi gerek Kur'an'da gerekse hadislerde geçmektedir. Bakara (2/270), İnsan (76/7), Hac (22/29), Al-i İmran ve Meryem (19/26) surelerinde geçmektedir. "İmran'ın karısı, 'Rabbim! Ben karnımda olanı sadece sana hizmet etmek üzere adadım, benden kabul buyur; doğrusu her şeyi işiten ve bilen ancak sensin' demişti" (Al-i İmran 3/35). "İnsanlardan birini göreceksin de ki: Ben Rahmana oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım" (Meryem 19/26) ayetleri daha önceki semavi dinlerde de adağın meşru olduğunu göstermektedir.

Kur'an'da adağı teşvik eden veya yasaklayan herhangi bir hüküm yoktur. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Hz. Meryem ve annesine atıfla iki adak olayı zikredilmektedir. Hac (22/29) ve İnsan (76/7) surelerinde yapılan adakların yerine getirilmesinin lüzumuna işaret edilmektedir. Nahl (16/91) ve İsrâ (17/34) surelerinde de ahde vefa gösterilmesi üzerinde durulmaktadır.

Hadislerde de adak konusu mevzuubahis olmuştur. Buhari'nin naklettiğine göre Hz. Muhammed, "Allah'a itaat kabilinden olan adakların yerine getirilmesi gerektiğini" belirttiği kaydedilmiştir. Ayrıca "Adak hiçbir şeyi değiştirmez ancak adakla cimrinin malı azaltılmış olur" hadisi nakledilmektedir (Özel 1988: 338).

İslam'da adak anlayışı Allah'a söz verip onu üslendikten sonra sözünden dönmekten sakınması gerektiğine ve manevi bir sorumluluk taşınmasına dayanmaktadır. Adakların yerine getirilmesi emri bu yüzden pek çok ayet ve hadiste tekrar edilmiştir.

Adağın Şartları

Adağın dinen geçerli olabilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Adak ancak onun sözle ifade edilmesi ile olur. Yazı ve işaret gibi şekillerde olmaz. Adak adayanın diğer ibadetlerde olduğu gibi Müslüman ve mükellef olması şarttır. Bir kimsenin Müslüman olmadan önceki adağı, delinin ve çocuğun adağı geçersizdir.

Adağın geçerli olabilmesi için adanılan şeyin gerçekte mümkün, dinen makbul ve meşru olması gerekir. Gece

oruç tutma, adetli iken oruç tutma vb. gibi adaklar geçersizdir. Adanan şeyin Allah rızasına vesile olacak bir davranış, bir ibadet çeşidi olması gerekir. Günah olan bir şeyi adamak, Allah'a isyan mahiyetindeki adaklar geçersizdir. Adanan şey farz veya vacip türünden değildir. Namaz, oruç, hac, sadaka, kurban, umre gibi ibadetler adak olarak tercih edilmektedir. Adanan malın adama sırasında kişinin mülkiyetinde bulunması veya adağın mülke ya da mülk sebebine izafe edilmesi gerekmektedir. Sahip olunmayan şeyin adak olamayacağı Peygamberimiz tarafından da ifade edilmiştir (Özel 1988:339). Adanan şey yapmakla mükellef olunan bir ibadet olmamalıdır. Vakit namazı, zekat, ramazan orucu, farz olan hac, cenaze namazı,, vitir namazı, fitir sadakası, kurban, ölüleri yıkama, selama karşılık verme gibi ibadetler adak olamazlar. Yeme, içme, konuşma gibi mubah bir fiili işleme veya terk etme adağı da geçersizdir. Allah rızası için yapılan ibadetlerden başka şeyin adak konusu adak konusu olamayacağı hadiste belirtilmiştir (Özel 1988:339).

İslami inanca geçtikten sonra Türk kültüründe adakla ilgili inançlarda köklü bir değişiklik olmamıştır. Adakla ilgili eski gelenekler, İslam kisvesine bürünmüş aynı mekânlarda uygulana gelmiştir. Yalnız bu dönemde eski Türkçe duaların yanına Kur'an ayetleri ve namaz eklenmiştir.

Türbelere mum yakma, bez bağlama, horoz kesme, şeker ve helva dağıtma gibi adaklar ise dinimizce hoş karşılanmamakta; her şeyin Allah'tan istenmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu açıdan Türk kültüründe görülen uygulamalar aşağıda ayrı ayrı ele alınacaktır.

Adak ve Tanrı

Türk inanç sisteminde yaratıcı, esirgeyici, eşsiz ve tek Tanrı'ya hastalıklardan, belalardan kurtulmak ve şükran duygularını ifade etmek için adaklar adamak, kurbanlar sunmak yaygın bir uygulamadır. Özellikle kutsal bir dağda, kutsal su, ağaç, ata mezarı gibi yerlerde, Tanrı kutunun temini için adaklar adanması yaygın bir gelenektir.

Gerek İslam öncesi gerekse İslam sonrası Türkler tarafından topluca yapılan mevsimsel veya yıllık Tanrı ibadeti bayram ve törenlerinin vazgeçilmez unsurlarından biri adak kurbanıdır. Bunun için en çok tercih edilen hayvanlar boğa, at ve kuzudur. Tanrı'ya adanan hayvanların hiçbir kusurunun olmamasına dikkat edilmektedir. Geleneğe göre Tanrı ibadetini yönetmeye ve adak hayvanları kesmeye otacı/büyücü/kam/sıradan kişiler gönderilmez; Tanrı ibadetini/İslami duaları en iyi bilen en yaşlı kişi görevlendirilmektedir.

Tanrı ibadeti yapılan yerlerde herhangi bir yanlış harekete, taşkınlığa, eğlenceye müsaade edilmemekte; dileklerin ve adakların kabul olması için namaz kılınip dua edilmektedir.

Eski Türk kültüründe Tanrı'nın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığı düşüncesi ile "ıdık/ıduk/adak" adı verilen hayvanlar ormana saliverilmesi geleneği de vardır. Kudretli Tanrı'ya kendi yarattığı hayvanları kurban yerine "zavallı insanın" dileklerini yerine getirmesi ve her konuda kut vermesi için kendisine ait bir çaput bağlaması da geleneğin yaygınlık kazanmasının asıl sebebidir.

Adak ve Niyet

Adak, Tanrı'ya belli bir niyetle dile getirilir. Tanrı'ya adanmayan dilekler ve niyetler kabul olmaz. Allah'a şirk koşmayan, yukarıda da şartlarını dile getirdiğimiz gibi meşru olan her türlü adağın (namaz, kurban, saçı vs) Allah tarafından kabul olunması için niyet edilmelidir. En yaygın adak niyetleri şöyle sıralanabilir:

1) **Niyetin gerçekleşmesi için adak:** Tercih edilen adak şeklidir. Dede Korkut hikâyelerinde, özellikle de Dirse Han oğlu Boğaç Han hikâyesinde olduğu gibi niyetin gerçekleşmesi için başta adakları yerine getirmenin daha doğru kabul edilmektedir. Oğlu kızı olmadığı için Bayındır Han ve Oğuz Beyleri tarafından hor görülen Dirse Han'a eşi çocuk niyeti için şöyle adakta bulunmasını diler: "Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kes. İç-Oğuz'un, Dış-Oğuz'un beylerini başına topla. Aç görsen doyur, çıplak görsen giydir. Borçluyu borcundan kurtar. Dağ gibi et yığ, göl gibi kırmızı sağdır. Büyük ziyafet ver. Dilek dile, dua ettir. Ola ki, bir ağzı dualının hayır duası ile Tanrı bize, topaç gibi bir çocuk verir" (Ergun 2009: 19-20).

2) **Niyet gerçekleştikten sonra yerine getirilen adak:** "Şu dileğim gerçekleşirse şu adağı yerine getireceğim" gibi bir sözün Allah'la pazarlık yapmak gibi algılanacağından Allah katında pek hoş karşılanmayacağına inanılmaktadır. Böyle olmakla birlikte yaygın bir gelenek olarak devam etmektedir.

3) **Doğa olaylarını etkilemek için adak:** İnsanoğlu, aşırı yağmur, sel, kuraklık, kıtlık, ay ve güneş tutulmaları, heyelan ve deprem gibi doğa olaylarını adak vasıtası ile istediği şekilde yönlendirebileceğine inanmakta ve bu amaçla kanlı ve kansız kurban dileğinde bulunmaktadır.

4) **Özür dileme adakları (kefare):** Din kurallarını bilerek veya bilmeyerek işlenen suçların affı için niyet edilen kanlı ve kansız adaklardır.

5) **İlk hasat adakları (Hak kurbanı):** İlk ürünü, ilk hasadı şükür vesilesi için komşulara dağıtma şeklinde gerçekleştirilen adak genellikle kansızdır.

6) **Doğanlar için adak:** Doğan çocukların kutlu yani sağlıklı, uzun, iyi ömürlü olması için doğumdan hemen sonra adak kurbanı kesilmektedir. Bazıları kız çocuk için bir, erkek çocuk için iki kurban adağı yerine getirmektedirler.

7) **Ölenler için adak:** Öldükten sonra yerine getirilmek

üzere adak adayanların, vasiyette bulunanların istekleri ölümünden (1, 3, 7, 40, 52 gün) sonra yerine getirilmektedir. Bunun için gerekli olan harcama, adağı olanın birikiminden veya geride kalan yakınlarından temin edilmektedir. Ölen kişi için yedi yıl boyunca kurban bayramı arifesinde adak kurbanı kesenler de vardır. Bunların haricinde (İslam öncesi geleneklerden olduğu tahmin edilen) ölüp gitmiş ata ruhları için yılda bir defa adak kurbanı kesilmesi uygulamasına da rastlanmaktadır.

Adak Zamanı

Adak dilemek ve gerçekleştirmek için belli bir zaman kısıtlaması yoktur. Günün her saatinde adak dileğinde bulunulabilir ve yerine getirilebilir. Baharda ve güzün yapılan bereket kutlamalarında, belli bir zaman dilimi aranmaktadır. Ölen aile büyükleri için adak kurbanı kesmek isteyenler de şart olmasa da belli bir periyodik zaman dilimini tercih etmektedirler: Kurban bayramı arifesi.

Adağın yerine getirilmesi ile ilgili zaman kullanımını şöyle sınıflandırabiliriz:

1) **Hayatın çeşitli safhalarında adak:** İnsan hayatının belli dönemlerinde adak geleneği daha yoğun yaşanmaktadır. Doğum, kütük atma, diş çıkarma, sünnet, evlilik ve ölüm adak uygulamaları için kaçınılmaz zaman dilimleridir. Her birinde uygulanan adak gelenekleri farklı olmakla birlikte hepsinde Allah rızası ve kutsallık aranmaktadır.

Doğumda genellikle küçükbaş bir hayvan (koç, oğlak) adağı söz konusudur. Eğer doğan çocuk evin ilk erkek çocuğu ise bu uygulama kütük atma töreni ile birleşmektedir. Gençler tarafından ormandan özenle seçilip getirilen bir kütük bebeğin evinin bacasından içeri atılmaktadır. Gençlere bu kütüğe karşılık adak hayvanı verilmektedir. Kütük ise hayatın bir diğer önemli safhası olan düğüne kadar saklanmakta, düğünde kesilen adak kurbanlarının pişirilmesinde kullanılarak mitolojik serüven devam ettirilmektedir.

Diş çıkarma adağı ise daha çok kansız kurbanlardan oluşmaktadır. Haşlanmış buğday, nohut, mısır vs. gibi tohum kültü ile alakalı olan yiyeceklerden oluşan ve "diş "hediği" gibi adlandırmalarla anılan adak davetlilere ikram edilerek bir dizi tören gerçekleştirilmektedir.

Sünnet düğününde, evlilikte ve ölümde, şart olmakla birlikte, büyükbaş veya küçükbaş hayvan kurbanı söz konusudur. Eski Türkler özellikle ölümde ölen kişinin atını da kurban ederlerken bugün İslam'ın etkisiyle bu adak kurbanından vazgeçilmiştir.

2) **Her an için adak:** Hayatın çeşitli safhalarında yaygın olarak yapılmakla birlikte her an için adakta bulunulabilir. Allah katında meşru olan her tür dilek için herhangi bir zaman sınırlandırması yoktur. Kanlı kansız her türlü kurban sunulabilir.

Adak Mekânı

Topluca gerçekleştirilen mevsimlik kutlamalar, ziyaretler ve yağmur duası gibi sosyal organizasyonlar dışında adağın gerçekleştirilmesi için herhangi bir mekân sınırlandırması yoktur. Bazen kişisel adaklarda da "şurada kurban keseceğim", "burada şu kadar rekât namaz kılacağım" vs. gibi yer belirtiliyorsa ancak o zaman "seçilmiş mekân" söz konusudur. Yer belirtilmemişse Türkün düşüncesine göre zaten Tanrı'nın olduğu her yer kut-saldır; adak her yerde yerine getirilebilir.

Adak Çeşitleri

Türk kültüründe adaklar büyük bir çeşitlilik arz etmektedir. Önemli olan adak olarak sunulacak şeye sahip olmak ve bunu Allah rızası için yerine getirmektir. Adak çeşitlerini şöyle sınıflandırabiliriz:

1) **Tanrı katında muteber her tür kanlı kurban:** Etinin yenmesinde dinimize göre sakınca olmayan her tür hayvan adak kurbanı olabilir.

2) **Tanrı katında muteber her tür yiyecek ve içecek:** Başta ekmek, yağ, tuz ve şeker olmak üzere her tür yiyecek; bunlardan yapılan yemek, börek vs.; kuru yemişler, meyveler, sebze, süt, kar, tahıllar; her tür içecek vs.

3) **Tanrı katında muteber her tür ibadet:** Ramazan haricinde oruç tutmak, vakit namazları haricinde belli rekâta namaz kılmak, Hatim indirmek, tespih çekmek, dua etmek vs.

Adak ve Adaklık Hayvanlar

Tanrı katında muteber her tür hayvan adanabilir. Adak adayanlar bütçelerine göre tavuk, hindi, koç, oğlak, sığır, deve vs. adayabilmektedirler. Bu konuda herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır. Eski Türk geleneğine göre ise yukarıda üzerinde durduğumuz cihetle özel seçilmiş- kusursuz atlar, ıduk/adak olarak saliverilmektedir.

Adak ve Kurban

Adakla kurban arasında büyük farklılıklar olmakla birlikte zaman zaman karıştırıldığına şahit olunmaktadır. Buna sebep olarak da dini bayramımız olan kurban ile adak kurbanının aynı adla anılıyor olması gösterilebilir. Kurban bayramında kestiğimiz bütün İslam âleminin ortak bayramıdır ve farklı bir icra yöntemi vardır. Kurbanın belli miktarı misafirlere, belli miktarı eve, üçüncü kısmı ise fakir fukaraya dağıtılmak üzere ayrılmaktadır. Adak kurbanında ise adayan kişi, ailesi, anne babası ve çocukları yiyememektedir. Bunun istisnası ise yiyecekleri miktarın parasını bir fakire vermek şartıyla yiyebilmektedirler. Kurban bayramı hali vakti yerinde olan her Müslüman için zaruri bir ibadet iken adakta hiç kimse için böyle bir zorunluluk yoktur. Kurban bayramında hangi hayvanların nasıl kurban edilebileceği belirlidir; bunların haricindekiler kurban olamaz. Adak kurbanında ise Tanrı katında yenmesinde herhangi bir sakınca

olmayan her hayvan olabilir. Ortak yönleri ise ikisinin de Tanrı'ya adanmasıdır.

Adak kurbanı için iki adlandırma söz konusudur:

1) **Kanlı Kurban:** Tanrı'ya adanan hayvanların kesilmesi ile yapılan adaklardır.

2) **Kansız Kurban:** Tanrı'ya adak/ıduk olarak saliverilen her tür hayvan; saçı olarak kullanılan her tür yiyecek-içecek; tütüsü; adak olarak dilenen ibadetler kansız kurban olarak adlandırılmaktadır.

Adak ve Saçı

"Saç-" fiil kökünden türeyen "saçı" sözcüğü, Tanrı'nın rızasını/kutunu/bereketini kazanmak amacıyla herhangi bir yere, kişilerin üzerine bir şey serpme/dökme anlamı taşımaktadır. Düğünlerde gelin ile damadın üzerine saçılan para (eskiden demir para idi ve demir kültünü sembolize ederdi.), buğday/darı/şeker vs. yeni evliler için Tanrı'dan kut dilemek anlamı taşımaktadır. İnsanların, masumiyeti sembolize eden çocukların bu kutsanmış yiyecek ve paraları alması makbul sayılmaktadır. Tabi ki bu uygulamada kullanılan buğday, darı, vs. ile hayvanlar da Türkün ince, medeni kültürü içinde düşünülmemekte ve kutsallıktan nasip almaları sağlanmaktadır. Saçı geleneğinin en iyi yaşadığı yerlerden biri de ocak başıdır. Günümüzde geleneksel kültürümüzün vazgeçilmez olan ocaklardan ayrı düşünülme de kandillerde, yıllık hayır ziyafetlerinde vs. börek, yemek pişerken ocağa yağ serpme de saçı geleneğimizin çok eski uzantılarındanır.

Adak ve Ağaç, Dağ, Su

Adaklar genellikle ya kutlu bir dağda, ya kutlu bir su başında ya da kutlu bir ağaç dibinde yerine getirilmektedir. Adak töreninin gerçekleştirildiği yerlerde bazen dağ-ağaç-su üçlemesi birlikte bulunurken bazen de bunlardan ikisi bir arada bulunmaktadır. Her bir Dede Korkut hikâyesinin sonunda "Yerli kara dağların yıkılmasın. Gölgece kaba ağacın kesilmesin. Taşkın akan görklü suyun kurumasin" tekrarı olduğu gibi Türk düşüncesinin üç kutsalı, Tanrı için yapılan her uygulamada kutlu mekân vazifesi görmektedirler.

Kur'an'da Ra'd Suresi 3. Ayette, Hicr Suresi 19. Ayette, Nahl Suresi 15. Ayette yeryüzünü sabitleyen dağların ve ırmakların yaratılışından bahsedilmektedir. Eski Türk düşüncesi de bunun dışında değildir. Yeryüzünü sabitleyen, sağlamlaştıran ve Allah'ın sıfatlarını sembolize ettiğine inandığı dağ, su ve ağaçlar yanında kendini Allah'a daha yakın hissetmektedir. Türk insanı, Tanrı ile şu veya bu sebeple bağ kurmak istediği durumlarda adak kurbanı uygulamaları için bu mekânları tercih etmektedir.

Kutlu dağlar, Tanrı Dağları, Babadağ, Uludağ, Beydağ, Demirkazık, Kayran (Kayrahan), Semadirek, Demirdirek ve benzerinde olduğu gibi ya doğrudan Yaratıcı-

nın adıyla ya da Tanrı'nın bir sıfatıyla anılmaktadırlar. Kutlu ağaçlar, "bay terek, demir terek, bay kayın, yalnız ağaç, evliya ağaç, hayat ağacı, dünya ağacı vb. adlarla anılmakta ve bu ağacın yeraltı, yeryüzü ve göğü bir arada tuttuğuna inanılmaktadır. Kutlu sular ise Türk düşüncesine göre cennetten gelmekte ve yine cennete gitmektedir. Dağ, ağaç ve su, Tanrı'ya ulaşan yolun sembolleri olarak kabul edilmekte ve bu uğurda yapılacak adakların yerine kolay ulaşmasına vesile olacağına inanılmaktadır. Kutlu dağ, ağaç ve suyun bulunmadığı mekânlarda yapılan adak merasimlerinde ise üç sembolden biri, ikisi veya her üçü birden bir şekilde temsil edilmektedirler.¹

Adak ve Atalar Kültü

Adak ile ata ruhları ve ata mekânları arasında yakın bir ilişki vardır. Türk düşüncesine göre kutlu yaratılmış ataların ruhları ve ebedi istirahatgahları, Tanrı'ya ulaştırılacak mesajlar için aracı olabilirler. Bu nedenle adak merasimlerinin kutlu dağ, ağaç ve su üçlüsünden sonra en fazla düzenlendiği yerler ata mezarlarıdır. Evliya, ermiş, eren, koru (g) vb. şekillerde adlandırılan türbe, mezar, düşekler², burada yatanların yüzü suyu hürmetine adak kurbanlarının ve dileklerin kabul edildiği yerler olarak kabul edilmektedirler.

Ata ruhlarının selameti, öbür dünyada günahlarının affedilmesi için ölen aile büyükleri ve bu yerlerden bu mekânlardan gelmiş geçmiş atalar için her türlü adakta bulunmak ve bu adakları yerine getirmek gelenekleşmiş uygulamalardır.

Adak ve Kartal

Eski Türk kültüründe ve yakın zamana kadar da Kuzey Türklüğünde, Tanrı ibadetleri kapsamında gerçekleştirilen adak merasimlerinde kartal tüyleri kullanılmıştır. Kartal tüylerinden yapılan ve ayrı evi olan her ailenin sadece reisinin taktığı başlık, bu tür törenlerin olmazsa olmazlarından. Adak kurbanının pişirildiği ateşle tütsülen bu başlıklar tören sonunda evlere götürülerek kut sembolü olarak asılmaktadır. Eski Türk düşüncesine göre kartal, Tanrı'nın elçisidir ve göğün beşinci katının bekçisi olarak algılanmaktadır. Bu gün bu gelenek oldukça zayıflamıştır.

Adak ve Taş

Türk kültüründe taşlar kutsaldır. "Yada" gibi efsanevi taşlarımız yanında beyaz, yeşil vb. taşlar ve hatta sıradan gördüğümüz her taşa gizem yüklenmiştir. Özellikle tabiat kültleri ile ilgili uygulamalarda taşlar adak olarak kullanılmaktadır.³

Adak ve Ateş, Tütsü

Adak ile ilgili uygulamalarda ateş ve tütsünün önemli bir yeri vardır. Adak kurbanı için kutsal ağaçtan alınan odunla yakılan ateşin dumanının dilek ve istekleri Tanrı'ya ulaştıracağına inanılmaktadır. Kötü ruhları kovmak ve kut sağlamak amacıyla eşyalar, hayvanlar, insanlar, ev, ahır vb. gibi mekânlar kutsal ağaçta alınan odun parçaları ile tütsülenmektedir. Bu amaçla en çok kullanılanlar, öd ağacı, meşe, kayın, vb.dir.

Eski adetlerimizi yaşatmayı sürdüren Kuzey Türkleri, ibadetlerinde Tanrı için "ulu ateş" yakmakta ve adak kurbanının bazı parçalarını bu ateşe atmaktadırlar. Bu kurbandan insanlara ayrılan bölümler ise "küçük ateş"te pişirilmektedir. Törene katılanlar kendilerini, hayvanlarını, evlerine asacakları kartal tüyünden başlıkları bu ateşte tütsülemektedirler.

Gerek Türk dünyasında gerekse Anadolu Türklüğünde evin kutsal bölümlerinden biri olan ocağa çok önem verilmektedir. Kandillerde, bayramlarda, belirli günlerde ve özellikle adak hayırlarının (börek/bişi vs.) ardından ocağa saçı olarak yağ dökülmektedir.

Adak ve Bez/Çaput/At Kılı Bağlama, Çivi Çakma, Mum Yakma, Para Atma

Kanlı kurban haricindeki adaklar içinde en yaygın kullanılanı bez bağlama adaklarıdır. Eski inançlarımızdan günümüze getirdiğimiz bu gelenek, din görevlilerinin bütün itirazlarına ve yasaklamalarına rağmen yaşama devam etmektedir. Yasaklamak bu güne kadar çözüm olamadığına göre halkı, geleneğin kültür köklerini ve inanç değerini doğru anlayıp öyle değerlendirmek fayda vardır.

Uygulamaya göre, herhangi bir dileği, isteği, şikâyeti, hastalığı olan insan, kutsallık özelliği olan dağ, ağaç, su, yatır vb. başlarında bulunan çalı/dal/parmaklık vs.ye, üzerinde bulunan giysilerinden bir parça kopararak bağlanmaktadır. Çocuk dileği olduğunda bezden yapılmış beşik ve bebek çaputla bağlanmaktadır. Niyetlerin bez parçalarına yazıldığına da şahit olunmaktadır. Eskiden at kılı bağlama geleneği de yaygın iken bugün değişen hayat şartları nedeniyle azalmıştır.

Bugün Anadolu'da bağlanan bezlerin renkleri ile ilgili herhangi bir ayırım gözetilmemektedir. Bu da geleneğin bozulmaya başladığının göstergesidir. Eskiden genellikle ak, gök ve sarı renkte çaputlar bağlanmıştır. Çünkü Türk düşüncesine göre bu renkler Tanrı mekânının sembolleri olarak algılanmıştır. Cehennem ve kötü ruhların sembolü olarak algılanan kara çaputlar ise hiç kullanılmamıştır.

Adak olarak özellikle kutsal ağaçlara çivi çakıldığına da şahit olunmaktadır. Bu uygulama Türk düşüncesinde demirin de kutlu olduğu inancına dayanmaktadır. Demirin şimşegi çekmesi ve bu sayede kötü ruhları kovması inancı yaygındır. Demir'in Tanrı tarafından

sonradan gönderildiğine dair inanç, Kur'an'da da belirtilmektedir (Hadid Suresi). Adak mekânlarına para saçmayı da bu anlamda değerlendirebiliriz. Demir, altın ve gümüş paralardan oluşan para saçları, bu madenlerin kut sembolü olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı amaçla fakirlere ve çocuklara adak parası verme de bir değer ifade etmektedir.

Mum yakma ise yabancı kültürlerle gerek komşuluk gerekse televizyon sayesinde yaygınlaşmış bir görüştür. Giderek yaygınlaşmasında televizyonun etkisi büyüktür. Başka kültürlerdeki anlamı ne olursa olsun pratikte aynı gibi görünmekle birlikte Türk düşünce sisteminde anlamı değişmiş, ışık-nur kültürle birleşmiştir. Adak inancı açısından çaput bağlamayla aynı amaçta kullanılır olmuştur.

Bez bağlama, çivi çakma, vs.de Allah'a şirk koşulmamaktadır. Bunlar geleneksel uygulamalardır. Bu uygulamalar yapılırken adaklar aslında Allah'a adanmakta; dualar Allah'a edilmektedir. Kur'an okunmakta, namaz kılınmaktadır. Allah'tan başka bir şeyden medet umma söz konusu değildir. Yasaklamalar da bu yüzden halk muhayyilesinde anlaşılammaktadır.

Adaklı-Adak Yoluyla Evlilik

Türk kültüründe evlenme yöntemlerinden biri adak yoluyla evliliğdir. Geleneğe göre aileler çocuklarını daha bebeliğinde nişanlarlar. "Beşik kertme, yavuklu" adı verilen bu evlenme yönteminde çocuklar evlenme yaşına kadar kendi ailelerinin yanında kalmaktadırlar. Evlenme yaşına geldiklerinde de düğünleri yapılmaktadır. Bu tür evliliğin en meşhur örneği Dede Korkut hikâyelerinde adı geçen Bamsı Beyrek ile Banı Çiçek'in evlilikleridir. Hikâyeye göre Kam Püre Bey ile Bay Piçen Bey'in çocukları yoktur. Oğuz beylerinin hayır-duası sırasında oğulları kızları olursa adaklı/beşik kertme yapacaklarına söz vermişlerdir. Kam Püre Bey'in oğlu, Bay Piçen Bey'in kızı olur. Adaklı da olsa Bamsı Beyrek, at yarışında, ok atışında, güreşte marifetlerini gösterdikten sonra, Banı Çiçek'in erkek kardeşi Deli Karçar'ın azgınlığından kurtulması ve uçuk kaçık taleplerini yerine getirmesi gerekmiştir (Ergin 1994:116 vd.).

Adak yoluyla evlilikler Allah'ın huzurunda verilen sözlerdir ve yerine getirilmesi gerektiğine inanılmaktadır. Günümüz Türklüğünde az da olsa devam eden gelenekle ilgili olarak, tarafların zaman içinde fikir değiştirmeleri ve asıl önemlisi de gençlerin kendi kararlarını kendileri vermek istemeleri sebebiyle tatsızlıklar yaşanmaktadır.

Adakla İlgili Diğer Uygulamalar

Kültürümüzde adak ile ilgili uygulamalar sınırsız denilecek kadar çoktur. Yukarıda bunların inanç kökleri ve belli başlı uygulamalarına yer verilmiştir. Burada onların haricinde yine yaygın olarak kullandığımız bazı adak uygulamalarına yer verilecektir. Bunlardan biri tuz ile ilgili adak uygulamalarıdır. Bir dileğin bir adağın gerçekleşmesi istendiğinde, aile fertlerinin veya hayvanlarının ve mallarının başına gelebilecek ufak tefek kaza,

hastalık ve olumsuzlukların def edilmesi için tuz hayrı yapılmaktadır. Komşulara birer paket veya birer bardak tuz dağıtma şeklinde uygulanan geleneğe tuzun yanına ekme de ilave edilebilmektedir (Naskali 2004: 75).

Adak ve Cezalandırma

Söz verilip de yerine getirilmeyen adaklardan dolayı Allah'ın Celal sıfatını göstereceğine dair inançlar yaygındır. Söz konusu kişilerin başlarının dertten kurtulmayacağı, sürekli felaketlere maruz kalacağına inanılmaktadır. Hatta bu kişilerin Allah'ın gazabına uğrayarak taş kesilebileceği, ağaca, kuşa döndürüleceği yaygın anlatılardır (Sakaoğlu 1980: 35; Ergun 1997: 220 vd.).

Sonuç

Türk kültüründe adak ile ilgili uygulamalar büyük bir zenginlik arz etmektedir. Bu zenginliğin kültür kökleri eski inançlarımıza dayanmaktadır. İster eski inançlarımızda, ister yeni inançlarımızda ve geleneklerimizde olsun adak Tanrı ibadeti olarak algılanmaktadır. İster kanlı olsun ister kansız, adaktan maksat, kut yani bereket, sağlık, huzur anlamlarına gelmektedir. Türk toplumunda var olduğu günden bugüne birlik sağladığı, dayanışma ruhu verdiği, dini duyguları güçlendirdiği ve nesiller arasında gerçek ama gizemli bir bağ kurma işlevini yerine getirdiğine inanılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Erginer, G. (1997). *Kurban*. İstanbul: YK Yayınları.
- Ergin, M. (1994). *Dede korkut kitabı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergun, M. (1997). *Türk dünyası efsanelerinde değişme motifleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergun, P. (2004). *Türk kültüründe ağaç kültü*. Ankara: AKM Yayınları.
- Ergun, P. (2009). *Dede korkut hikâyeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eröz, M. (1980). Türk boylarında kansız kurban geleneği. *Türk Kültürü*, S. 211-214, s. 17-22.
- Kaşgarlı Mahmut. (1992). *Divanü lügati't türk*. (B.Atalay, çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Kur'an-ı kerim ve açıklamalı meal*. (2007). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurucu, N. (2010). Gaasım Emmi. 5 Temmuz 2010 tarihli Ortadoğu Gazetesi.
- Naskali, E. G., Şen, M. (2003). *Tuz kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Özel, A. (1988). Adak. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.
- Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu-türk efsanelerinde taş kesilme motifleri ve bu efsanelerin tip kataloğu*. Ankara: Ankara Ü. Basımevi.
- Tanyu, H. (1967). *Ankara ve çevresinde adak ve adak yerleri*. Ankara: AÜ Basımevi.
- Tanyu, H. (1987). *Türklerde taşla ilgili inançlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

1 Daha geniş bilgi için bk. Ergun 2004.

2 Din büyüklerinin, evliyaların bulunduğu, dinlendiği, iz bıraktığı yerler.

3 Daha geniş bilgi için bk. Tanyu 1987.



TÜRK HALK EDEBİYATI VE AİLE



MASALLAR VE AİLE

Pakize Pervin AYTAÇ

“Masal çocuğu kalbinden yakalar.”

Çocuk, Türk ailesi için en mukaddes emanetlerden biridir. Masalların çocuk eğitimindeki yeri ve önemi açıktır. Masallar, binlerce yılda, binlerce insanın dilinde ve zihninde oluşan ortak değerlerin, gelenek ve göreneklerin birleştirici gücünün aile ortamında çocuk ruhuna nasıl sindirildiğini belgeleyen edebî kaynaklardır.

İnsan biyolojik veraset dışında bütün vasıflarını içinde yaşadığı toplumdandır. *Biyolojik doğum, sosyal doğum ve ferdin gerçek beninin doğumu*, bu üç merhale şahsiyetli bir toplumun önemli araştırma alanlarıdır. Bu itibarla çocuklarımızın Türk toplumunun değer yargılarını anlama ve kavramalarında, kültürel kimliklerinin oluşmasında, masallara ciddiyle eğilmemiz kaçınılmazdır.

Yarının ailelerini oluşturacak çocuklar, insani evrensel değer yargıları ile örülmüş Türk ailesinin değer yargıları ile bu günden şekillenmektedir.

Masal Nedir?

Kimi eğitimciler masalı *“ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa geçen bir çeşit halk hikâyesi”* olarak tanımlarken kimileri ise içinde olağanüstü olaylar bulunan halk hikâyesi olarak görmüşlerdir. Masalların bir hayal ürünü, olağanüstü niteliği olan, gerçeğe uygunluğu ve olağanlığı ile karşımıza çıkan metinler şeklinde araştırmacılar tarafından vasıflandırıldığı görülmüştür (Gökşen, 1966: 45).

Türkçe Sözlük’te, *“Genellikle halkın yarattığı ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa sürüp gelen, çoğunlukla insanların veya tanrıların başından geçen olağan dışı olayları anlatan hikâye.”* olarak tanımlanmaktadır. Büyük Sözlük’te ise masal; *“Düz yazı biçiminde söylenmiş dinsel ve büyüsel inançlardan ve törelerden bağımsız, bütünüyle düşünülmesi gereken, gerçeklerle ilgili bulunmayan olağanüstü kişi, olay ve motiflerle bezenmiş kısa, birçoğu anonim anlatı türü.”* olarak değerlendirilmektedir. Masal metinleri ile ilgili uzun yıllar çalışmalar sürdürmüş olan Eflatun Cem Güney de her milletin kendisine has özel bir masal külliyyatının bulunduğu tezinden yola çıkarak Türk masallarının dünya masalları içindeki yerini şu satırlarla ifade etmektedir:

“Bu toprağın da bir masal dünyası var; ucsuz bucaksız bir dünya bu. Keloğlanı da içine alır, devanasını da. Yine de bir fındıkkabuğuna sığar, yedi dünyaya sığmaz.” (Gökşen, 1966: 45).

Türk masallarının kendine has bir kurgusal düzeni vardır ve bu külliyyatın içinde masal kültürümüzün en bilindik kahramanı Keloğlan ve yine en bilindik düşmanları devanalarıdır. Bu vesileyle her kültür masal metinleri vasıtasıyla kendi olağanüstü kahramanlarını yaratmıştır denilebilir. Ayrıca masalın vazgeçilmez büyüü bir dünya olmasının nedeni, içinde bu gibi sıra dışı ve olağanüstü olayların yer almasından ileri gelmektedir. Bu yönüyle masallar içinde yarattığı olağanüstü kahraman ögesini evrenselliğe taşıyabilme vasfına sahip metinlerdir.

Masallardan, eski çağların dinini, edebiyatını, felsefesini de öğrenmek mümkündür. Bu vasfıyla masallar, milletlerin aynası konumundadır. Bu aynaya bakıldığında, eski çağlarda yaşatılan dini pratikleri ve eski çağlardaki insanların ahlak felsefesine ait izleri de görmek mümkündür (Gökşen, 1966: 46). Masallar bu anlamda bir nevi tarih kitabı görevi de üstlenmiş olurlar. Masallar böylesi kültürel değerleri, yaşam koşullarını yeni nesillere aktarmak, çocukların masal okurken hoşça vakit geçirmelerinin yanı sıra, tarihten günümüze bir bilinç akışını da sağlamış olurlar. Bu özellik ise masallara, eski ile yeni kuşak arasında bir köprü görevi üstlenmesine zemin hazırlar.

Masallar edebî eser olarak kabul edilmelidir ve masalların sözlü edebiyatın ürünü oldukları bilinmelidir ve halk arasında söylene söylene ortaya çıkmış olmaları sebebiyle ait oldukları cemiyetin düşünüş tarzını, hayat anlayışını aksettiriyor olmaları yönleriyle önemli metinlerdir (Aybek, 1999: 10). Yapılan başka bir tanımlamaya göre masallar; *“Kulaktan kulağa aktarılan, geçtiği yer ve zamanı bilinmeyen, normal veya olağanüstü şahıs, peri, cin, dev, ejderha gibi yaratıkların meydana getirdiği gerçek dışı olayların hikâye edildiği anonim halk edebiyatı ürünü olarak”* belirtilir (Demiray, 1954a: 21).

Masalların olağanüstü oluşları, onların en temel özelliklerindedir. Gerçek hayatta yaşanması, meydana gelmesi kesinlikle mümkün olmayan mucizevi olaylar bu metinlerde dile gelir. Olaylar daima herhangi bir zamanda ve belli olmayan bir mekânda geçer. Masallardaki bu zaman ve mekâna has belirsizlikler, masal başı tekerlemelerinde belirtilir. Örneğin zamanın belirsizliğini anlatan tekerlemeler *Evvel zaman içinde, Uzun zamanlar öncesinde, Bir zamanlar v.s.* gibi kalıp cümlelerle başlar. Yine *Uzak ülkelerden birinde, Kaf Dağı’nın ötesinde, Memleketin birinde* gibi örnekler de mekânın belirsizliğini ifade eden masal başı tekerleme örnekleri olarak sayılabilir.

Masallar, çocuklar üzerinde birçok olumlu etki bırakmasının yanı sıra, aynı zamanda büyükleri ve küçükleri birbirine yaklaştıran, iletişimi kuvvetlendiren bir vasıta-dır. Çünkü çocuk kendine masal anlatan annesini, babasını veya yakınına büyük bir dikkatle dinler; onu bu

hayal dünyasına götüren bu kişiye karşı sevgi ve saygı duygusu güçlenir; dolayısıyla aradaki bağ da daha da kuvvetlenir.

Masalları vazgeçilmez kılan önemli özelliklerden biri ise, masal sonlarının herkesin gönlünden geçtiğince mutlu sonla noktalanmasıdır. İyinin, doğrunun, çalışkanın daima kazanması, bunun aksine kötünün, hainin, tembelin de cezasını bulması, masalları insanoğlunun vazgeçilmez sözlü paylaşım ürünleri kılar. Bu anlamda masalların, çocukları sadece eğlendirmek amacı ile yazılmış olduğunu düşünmek çok yanlış olur. Daima iyinin, doğrunun, dürüstün, çalışkanın hak ettiği değeri ve ödülü kazanması, kötünün, zorbanın, hainin, tembelin ise hak ettiği cezayı bulması, çocukları kendisine bağlayan masalların en önemli özelliklerindedir. Çünkü çocuklar masallarda gelişen olaylar karşısında kendi mantıklarına göre iyiyi ödüllendirirken, kötünün de cezasını bulmasını ister. Masalların sonunun kendi istedikleri gibi gelişmesi ve sonuçlanması ise, çocuğun masala olan sevgisini ve ilgisini daha fazla artırır.

Masalların sonunda, hak edenin hak ettiğini bulması gelişme ve öğrenme çağında olan çocuklarımızı iyiyi-kötüyü, doğruyu-yanlış, cezayı-ödülü birbirinden ayırt ederek bunların ne anlama geldiklerini öğrenmelerine vesile olurken soyut kavramların dünyasını somutlaştırarak algılama yetilerinin gelişmesinde önemli bir araçtır.

Masalı başka bir yönden de incelemek gerekirse, masallardan etkilenen kesimin yalnızca çocuklar olmadığı, yetişkinlerin de bunlardan oldukça etkilenecek birtakım uğraşlar içine girdiklerini görebiliriz. Buna misal olarak, masallardan etkilenecek, onları konu almış, televizyonda ve tiyatrodaki izlediğimiz birçok film ve eseri gösterebiliriz. Üstelik bunlara rağbet yalnızca çocuklardan da gelmiyor. Yetişkinler de bunları büyük bir beğeni ile izliyor. Bu eserler yetişkinler için aynı zamanda günlük iş hayatının yorgunluğunu üzerlerinden atmak için bir dinlenme ve eğlenme aracı oluyor.

Bütün bu tanımlamaların ışığında masalı şöyle açıklayabiliriz: Günümüze kadar nesilden nesile aktararak gelen, hayal mahsulü olan, içinde doğa yasalarının bulunmadığı, aksine doğaüstü olayları, güçleri yaşatan, mantıken imkânsız gerçekleştiren, yeri ve zamanı belli olmayan, bağlı olduğu toplum ile ilgili sosyal ve kültürel değerlerine ilişkin okuyucusu ve dinleyicisine birtakım bilgiler aktaran, ayrıca sonu mutlaka mutlu biten, herkesin hak ettiğini bulduğu olayların anlatıldığı hikâyelerdir.

Masallarda Tipler, Motifler ve Tasnif Denemeleri

Tip ve motifler masallarda içeriğin temel unsurları olarak görülmektedir. Bu konuda öncelikli olarak Finli araştırmacı Anti Aarne ilk olarak sınıflandırma yapmaya çalışmıştır. Daha sonra Aarne’in 1928 yılında *“Halk*

Edebiyatının Motif İndeksi” isimli çalışmasının önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Motifler sözlü anlatımların en küçük unsurları olarak karşımıza çıkarlar. Motifler masalarda bazen belirli bir karakterin etrafında oluşur, bazen bir eylem olur, bazen de dinleyicilerin bir hareketi motif olarak karşımıza çıkar. Aarne ve Kaarle Krohn değerlendirmelerinde masalların çoklu başkalaşma süreçlerini olaylar, epizot ve motifler zinciri şeklinde ele almaktadırlar. Bu durumda sıklıkla masalarda *motif kümelerini (motif clusters)* akla getirmektedir. Bu motif kümeleri bağımsız masal kümeleri arasında da bağlantı oluşturmaktadır. Bu bağlamda masalların sınıflandırılması ile ilgili görüşler ortaya konmuştur.

Masalların Sınıflandırılması

Türk masallarıyla ilgili olarak yapılan ilk sınıflandırma yayımı 1953’te gerçekleşen kısaca adı *“TTV”* olarak bilinen ve basımı Almanca olarak yapılan W. Eberhard ve Pertev Naili Boratav’ın hazırlamış oldukları *“Typen Türkischer Volksmärchen”*dir. Katalogda yer alan masal tipleri 1 ile 378 arasında yer almaktadır. Masallar 23 başlık altında verilir.

Eberhard-Boratav tip katalogunda dikkat edilirse en fazla tip *“Hayvan veya bir ruh, bir insana yardım eder.”* (49 tip) olarak yer alan *“C”* maddesidir; en az tipler ise (3tip) *“Rüya”* ile *“G”* maddesinde yer alır.

Türk masalları üzerine ikinci tasnif denemesi W. Walker ve Ahmet E. Uysal tarafından 1966’ da yapılmıştır. Çalışma Amerika’da *“Tales Alive in Turkey”* adıyla yayımlanmıştır. Bu çalışmada masallar yedi başlık altında sınıflandırılmıştır (Çobanoğlu, 1999: 103-104).

Hiçbir masal ilk günkü şeklini koruyamaz; fakat masalın çatısı korunur, sadece etrafındakiler değişir. Özellikle bu durumun masal analizinde ve çeşitlenmesinde dikkate alınmasının çok önemli bir nokta olduğu düşünülmektedir. Türkiye’de yapılan masal çalışmalarında oldukça önemli bir yere sahip olan Saim Sakaoğlu’na göre, masalların kaynağı olarak hiçbir coğrafyayı, kültü ve dini temel olarak ele almamak gerekir ve masalın üç tür değişmesi farklılaşması vardır:

“İlk defa anlatılan masal, hiçbir zaman mükemmel değildir. Zamanla hem ortaya çıktığı bölgede hem de yayıldığı bölgede gelişip güzelleşecektir. Bu masalın birinci değişmesidir; biz bunu olarak adlandırıyoruz. Bir masal gelişip ulaşabileceği en güzel şekli aldıktan sonra da yayılmaya ve değişmeye devam edecektir. Başka coğrafyalarda, kültür ve dinlerin etkisiyle masallar asıl şekillerinden uzaklaşmakla birlikte belki de güzelleşmeye devam edecektir. Masalın bu tür gelişmesini de olarak adlandırıyoruz. Artık masal pek çok ülkede anlatılmaya başlamıştır. Öyle ki başka ülkelere göçen masal tekrar ana yurduna dönmüştür. Ülkeden ham madde olarak göçürülen masal adeta işlenmiş madde olarak geri gelmiştir. Burada unutulma-

ması gereken konu, işlenmiş olarak geri dönmesi değil, aslından çok şey kaybetmiş olmasıdır. Bu tür değişmeye de diyebiliriz.” (Sakaoğlu, 1973)

Masal Çeşitleri

Halk masalları 4 temel grupta toplanır:

1. Hayvan Masalları,
2. Olağanüstü ve Gerçekçi Masallar,
3. Güldürücü Masallar,
4. Zincirlemeli Masallar.

Hayvan masalları genellikle kısa masallardır. Kahramanları insan özellikleri yüklenen hayvanlardır. Olağanüstü masalarda, olağan varlıkların yanı sıra, cin, peri, dev, ejderha gibi olağanüstü varlıklara da yer verilir. Gerçekçi masalların başlıca kahramanları ise padişahlar, vezirler, prens ve prensesler, zenginler, hırsızlar ya da haydutlar gibi gerçek hayattaki kişilerdir. Güldürücü masallar, okuyan ve dinleyeni eğlendirmeyi amaçlayan masallardır. Zincirleme masalarda sıkı bir mantık bağıyla birbirine bağlanan, küçük ve önemsiz bir dizi olay art arda sıralanır.

Kahramanları hayvan olan masalarda Türk'ün hayvanlara karşı sevgisi görülmektedir. Türk milleti, ezelden hayvancılıkla uğraştığından, hayvanlara karşı olan sevgisi, şefkatle, sevgiyle kullandığı hitaplarda görülmektedir: “Haydi kızım”, “Oğlum” gibi. Hatta insanımızın yakınlarına “kuzum”, “yavrum”, “enceğim” dediği de olur.

Kahramanları insanlar olan masallar, toplumun bütün tabakalarını kapsar. Onlarda her içtimai tabakadan temsilcileri görmek mümkündür: Çiftçisinden demircisine; dilencisinden zengine; hırsızından namuslusuna; askerinden padişahına kadar, her türlü insan, akıllısı da, geri zekâlısı da, masalarda yer almaktadır.

Masalları, muhtevalarına göre ayırıp, tasnif etmek mümkündür. Olağanüstü güçlerle ilgili masalların başkahramanları genelde insandır. Masalda cereyan eden hadiseler, olağanüstü güce bağlı olmayıp, insana bağlıdır. Olağanüstü güçler, insanların kendi güçlerini gösterebilmeleri için, sadece bir vasıttır. Bu türden masallar da, diğer türden masallar gibi çeşitli alt konulara ayrılır.

İlginçtir ki Batı'da halk bilimi sahasında ad yapmış bazı meşhur ilim adamları masal tasniflerini kendi masallarıyla beraber Türk masallarını da esas alarak yapmaktadır. Onların bu adımlarını atmalarına sebep “ortak” veya “beynelmilel” dedikleri masalların Türk asıllı olduklarını kabul ettiklerinden değildir. Buna rağmen, yine de bu gerçeğin etki alanında oldukları düşünülebilir. Bunun bir örneği Waren Walker ile Ahmet Uysal'ın “Tales Alive in Turkey” (Uysal, 1966) eserinde görülmektedir.

Masallarımızı diğer halkların masallarının esaslarında değerlendirme 1950'li yılların sonlarında Eberhard ile

Boratav'ın beraber hazırladıkları “Türk Masalları Kataloğu” (W. Eberhard-P. N. Boratav, Typen Türkischen Volksmerchen, Wiesbaden 1958) adlı eserlerinde görülmektedir. Ayrıca başka bir araştırmacı Stith Thompsen, 378 masal ihtiva eden bu eseri motif indekse kaynak olarak kullanmış ve Türk Masal Kataloğu'nda tespit edilen masal tiplerini 23 başlık altında toplamıştır.

Masalın Kardeş Anlatmalarla İlişkisi

Masal-Mit İlişkisi

Mit, her zaman yaşanmış bir hayat hakikati gibi kabul edilir ve mitte gerçeklikle gizlilik olduğu halde masalda açıklık ve uydurma vardır.

- Mitte “evren” unsuru, masalda ise “sosyal” unsur hâkimdir.

- Ayin esasına sahip olan ve ayinle alakası bulunan miti bütün dinleyicilere özellikle de kadın ve çocuklara anlatmak mümkün olmadığı halde, masalı herkese anlatmak mümkündür.

- Mitte, mitolojik zaman -ilk keşifler, ilk nesnelere icat olduğu devir- mevcut olduğu halde, masalda gayri-muayyen masal vakti vardır.

- Mitte evrensel kozmik modelin çerçevesi dâhilinde bölgeleştirilmiş hadise, masalda kesin olmayan yer ile değişir.

- Mit etiyolojik yani izah edici fonksiyon taşıdığı halde, masalda hiçbir açıklama yoktur; masal ya eğlence ya da ibret, öğüt, nasihat, ahlâki karakter taşır.

- Mitolojik zaman ve ahlâki değerler mitin kozmik ve umumiyetle bütün beşeriyetle sübjektif olarak aynileştirilen topluluğun kolektif arzusuna dikkati ile vazgeçilmez bir özellik teşkil eder. Mit kahramanının hareketi, emeli, kolektif, kozmik öneme sahip olduğu halde, masalda elde edilen unsurlar yalnız kahramanların kendileri ve onların aileleri için mutluluk getirir, onlar için göz önünde tutulur.

- Mitolojide kahraman önemli bir statüye sahip olup ecdat veya ilâhi varlıklarla ilgili olduğu halde, masalın kahramanı han, padişah olmakla beraber aynı zamanda sıradan bir insandır. Bazen mucizevî özelliklere sahip olabilir. Mesela “Tapdığ”, “Aygır Hasan” vs. masallarında olduğu gibi...

- Mitte elde edilen nesnelere, tabiat ve medenî elementler olduğu halde, masalda benzeri elementler sihirli eşyalar, yemek, at, kızlar vs. gibi nesne ve varlıklardır.

- Aile-evlilik ilişkilerindeki düzenin ve akrabaların karşılıklı olarak üstlendikleri vazifelerin bozulması mitlerde ciddi değişmelere sebep olur. Bu da eskiden beri birbiri ile alakalı olan kozmik elementlerin ayrılmasına ve dağılmasına sebep olur. Masalarda ise benzeri bozulmalar toplumsal fonksiyonunu kaybeder ve onlara

sadece gerçekleşebilecek sosyal bir sonuç gibi bakılır. Masallardaki sohbet, sosyal hayatta şahsi mutluluk gibidir.

- Masalda amaç ahlâki değerleri göstermek, nasihat vermek, olması gerekeni aşlamaktır. Bu nedenle etnoloji ile alakası yoktur. Anlatıcı açıklama ihtiyacı duymaz; bilgi vermez. Mit ise, ilk olanlar, ilk yaratılanlar hakkında bilgi vermeyi hedefler.

- Hayat-ışık, ölüm-karanlık tipinde olan esrarlı mitolojik zıtlıklar, masalda aile seviyesinde sosyal uygun-suzluk ile yer değiştirir.

- Anlatım tarzları açısından da farklılıklar göze çarpar. Masal anlatıcısı, dinleyicileri hayal âlemine çekmek için çoğu zaman bir tekerleme ile başlar; daha sonra da düz bir nesir anlatımı kullanılır. Ayrıca amaç farklılığına bağlı olarak mitolojide, görülen geçmiş zaman hâkim iken, masalda öğrenilen geçmiş zaman kullanılır.

- Mitte etnogonik mükemmellik olduğu halde, masalda etnogonik mükemmellik yoktur (Bayat, 2003:100-101).

Masal-Efsane İlişkisi

Efsane tarihî gerçekliğin içindeki kişilerle ya da yerlerle ilgi öykü veya birbirine bağlı öyküler bütünü diye tanımlanabilir. Efsane gerçekte olmuş olayları anlatmak amacındadır. Fakat bu gerçekler zaman içinde ağızdan ağza dolaşarak veya anlatıcının anlatış tarzından dolayı gerçeklerden uzaklaşmıştır.

Efsane ve masal olağanüstü, doğaüstü, kısaca metafizik olaylara yer verirler. Efsane daha çok esrareniz ve “*haşiyet*” duygusu uyandıran ilahi varlıklara yönelir ve masalda olduğu gibi “*metafizik*” dünyaya ait varlıklardan bahseder. Masalda da “*fizik*” ve “*metafizik*” dünyaya ait varlıklar vardır. Fakat bunlar masalda yan yana durur ve sanki hiçbir şey olmamış gibi birbirleriyle çekinmeden ilişki kurarlar.

Masalda geçen dünyamıza ait realist varlıklar “*gayb âlemine*” ait metafizik varlıklarla karşılaşınca başka boyuttan varlıklara rastlandığında duyulan korku ve ürperti halini yaşamazlar. Masaldaki bu metafizik varlıkların (cin, dev, cüce, peri, hortlak, hayalet, cadı vb.) sanki dünyamıza ait varlıklarmış gibi doğal karşılanmasını Alman masal araştırmacısı Lüthi “*Tek boyutluluk*” (*Eindimensionaliat*) ilkesi ile açıklamıştır. Yine masalda metafizik varlıklardan çok aksiyon önem taşımaktadır.

Efsanede geçen olağanüstü olaylar ve doğaüstü varlıklar tekin olmayan korkutucu bir gerçek olarak sunulmaktadır. Buna karşılık masal tekinsizlik ve korkutma duyguları uyandırmamaktadır. Masalda fizik ve metafizik dünya arasında bir sınır veya engel hemen hemen yok iken efsanede fizik ve metafizik boyutlar arasındaki sınırlar kesin hatlarla ayrılmıştır. Efsanenin sınırlarını çizen kavramlar duygusallık, ahlak, objektivite, zaman ve

mekândır. Masal ise zaman üstüdür ve bir yerden ötekine daha serbest ve daha kolay hareket eder. Jacob Grimm'e göre masalda edebî boyut, efsanede ise tarihî boyut ağır basar. Masal hayal gücüne hitap ederken, efsane insandaki duyular üstü bir boyuta seslenir ve halk inancısına daha yakındır.

Bolte'ye göre masal ile efsane arasındaki temel fark, gerçek dünyayla kurdukları ilişkileri ayrı yöne çekmelerinden kaynaklanmaktadır: “*Efsane, hakikati bildirdiğini iddia ederek dinleyenlerden kendisine inanmalarını isterken, sadece eğlendirmek amacı güden masal dünyevi olayların içinde bulunduğu şartlarla ilgilenmez.*” Masal ve efsane; yüksek insan kültürünün iki bacağını teşkil ederler. Efsaneyle ilim, masal ile saf edebiyat başlar. Masal-efsane dar anlamda benzerlik olsa da, olayların gerçekliği bakımından büyük farklılık bulunur.

Efsane anlatıcısı, koordinatları olmayan bir bölgeye yolculuk yapar. Efsanedeki sanatsal öz, karmaşık ve sanatkârane yapılmış masalın yanında son derece basit ve gösterişsiz kalır. Efsane duygusal, etik, objektif, zamana ve mekâna bağlı bir anlatım türüdür. Masal şiirsel bir anlatıma sahipken, efsane de tarihi ve didaktik bir anlatım vardır. Efsane de “halkın saf ve eleştirisiz hayatı, masalda ironik bitirme formellerinin de işaret ettiği gibi inandırma kaygısı yoktur. Halk masalları, sadece olağanüstü dünyayı günlük dünyadan ayıran derinlik duygusundan yoksun değil, esasında, her anlamda derinlik boyutundan da yoksundur. Masalın, karakteri esası olmayan, iç dünyası ve (kahramanları) çevreleri olmayan şahsiyetlerdir. Efsane ise bu durum daha derin çizgilerle ortaya konulur. Efsanelerde, bir kişinin içindeki en farklı duygular birbiriyle savaşır, mutlak korkusuzluk ve yumuşak kalplilik, endişe ve umut, hırs ve bezginlik. Oysa masal böyle abartmalı duyguları taşımaz. Genellikle masalda insan kötülere karşı zafer kazanırken, efsanede çoğunlukla tersi söz konusudur. Efsane çoğu kez başlangıçtaki düzeni çözülemeyen bir probleme dönüştürürken, masal düzensizlikten mutlu sona ulaştırır. Efsaneye yakın tür menkıbedir (Lüthi, 1995).

Masal-Menkıbe İlişkisi

Menkıbe, ermiş kişilerin hallerini, davranış biçimlerini ve yaşantılarını konu alan eğitici ve dinî duygular uyandıran manzum veya mensur öykülerdir. Günümüz araştırmalarında menkıbeler ikiye ayrılmaktadır:

- Asıl Menkıbeler: Bunlar dünyada yaşayan ermiş kişilerin hayatlarını anlatan menkıbelerdir. Evliya veya aziz hikâyeleri asıl menkıbelere örnek teşkil eder. Bilimsel menkıbe araştırmalarına veya ermişlerin hayatlarını anlatan çalışmalara “hagiografi” denir.

- Mucize veya Kerametlerden Bahseden Anlatılar: Bu tip menkıbeler, Allah'ın tecellisi veya yaratmasıyla gerçekleşen mucize veya kerametleri anlatır.

Menkıbenin özelliklerini masal olan farklarını da ortaya koyarak şu şekilde sıralayabiliriz:

- Menkıbe doğaüstü metafizik olayları konu edinir. Fakat burada metafizik olaylar efsaneden farklı olarak bir dine veya inanç sistemine bağlanır.
- Menkıbe hakikati haber vermek istediği için zaman (tarih) ve yer (coğrafya) belirtir.
- Menkıbenin önemli bir özelliği mucize veya kerametten söz etmesidir. Ancak menkıbedeki mucize veya keramet masaldakinden daha farklı bir anlam taşır.
- Masalla menkıbe arasındaki temel fark şudur: masalda mucizeler kendiliğinden ve sanki doğal bir olaymış gibi gerçekleşirken, menkıbelerde mucize ve kerametler Allah'ın yaratmasıyla meydana gelir. Mucizeler hayrete mucip ve haşyet uyandırırken aynı zamanda insanı ibadete davet eder.
- Menkıbeden geçen ermiş yaşantısı insanlara güzel ahlak konusunda iyi bir örnek teşkil ettiği gibi aynı zaman da insanlar tarafından taklit ve tatbik edilmesini ister.
- Masal ile menkıbe arasındaki bir başka önemli fark masal kahramanlarının mutluluğu bu dünyada yakalaması, buna karşılık menkıbedeki mutluluğun sonsuz hayatta, yani ahret âleminde gerçekleşecek olmasıdır.
- Efsane'ye kıyasla menkıbede doğaüstü olaylarda bir artış, bir ulûhiyet ve bir kutsallık hâkimdir.
- Menkıbede mucizeyi Allah yaratırken, mucize O'nun sayesinde gerçekleşirken, masaldaki mucize yüceltilmiş, rafine edilmiş ve olay örgüsünün adeta kendiliğinden meydana gelen bir doğal parçası gibi gösterilmiştir. Bu açıdan menkıbe efsane türüne masaldan daha yakındır.
- Masala benzer menkıbeler olduğu gibi menkıbeye benzer masallarda vardır. Bu edebi türlerin sınırları bazen birbiriyle iç içedir. Masalda tek tük dini motiflere rastlansa bile bunlar "dekorasyon" görevi üstlenen motiflerdir.

Masal-Destan İlişkisi

Efsaneye masaldan daha yakın bir tür olan destan, tıpkı masal ve efsane gibi olağanüstü olaylardan bahseder. Destanlar genellikle milletlerin geçmişindeki önemli olaylar ve büyük kahramanlıklar etrafında gelişir. Masal konuları çeşitli olmasına rağmen destan konularında olduğu gibi kahramanlığa fazla yer verilmez. Kâmûs-ı Türkî'ye göre destan, "Bir milletin tarih sahnesine çıktığı ilk devirlerde başından geçen büyük ve iz bırakan hadiseleri, savaşları, kahramanlıkları, göçleri vb. şeyleri mitolojik unsurlarla da süsleyerek lirik bir dille anlatan eserlerdir." (Şemseddin Sami, 1998: 883).

Bunun dışında ortaya çıkan farklar ve benzerlikler şöyle tasnif edilebilir:

- Destan ve efsanedeki olayların gerçekten cereyan etmiş olduğu kabul edilir. Destanlardaki olayları tarih sayfalarında bulabilirsiniz (Sakaoğlu, 1973: 22).
- Masal kahramanlarının hayali olmalarına karşılık destan kahramanları tarihi şahsiyetlerdir. Örneğin Oğuz Han, Alp Er Tonga, Atilla vb.
- Masallarda belli bir tarihe bağlı olmayan zaman üstü olaylar anlatılırken, destanlar eski dönemlerde belirli tarihlerde meydana gelmişlerdir.
- Sözlü geleneğe bağlı anonim eserler olan destanlar tarihi zaman ve coğrafi mekân içinde toplumun iradesine hâkim olan "kahraman-bilge" şahsiyetlerin efsanevi ve gerçek hayatları etrafında oluşmuş uzun didaktik hikâyelerdir (Elçin, 1986: 72).
- Masallar da sözlü geleneğe bağlı anonim ürünler olmalarına karşılık orada geçen olaylar belli bir tarihe ve mekâna bağlı olmayıp, kahramanları da halkın içinden çıkmış kişilerdir.
- Destanlar uzun manzum hikâyelerken, masallar kısa nesir anlatıdır ve manzum bölümler yok denecek kadar azdır.
- Destanların masallardan farklı olarak millî olma özelliği vardır. Bu yüzden sadece bir millete aittir. Masalların ve efsanelerin benzerlerini başka milletlerde de bulabiliriz.
- Sakaoğlu'na göre, "Masal kahramanı olarak bilinen perilerin yaşayışına benzer bir hayat süren destan kahramanları vardır. Oğuz Kağan Destanı'nda bu tip kahramanlar görülür." (Sakaoğlu, 1973: 12).
- Destan modern çağda yerini romana bırakmıştır.

Masal-Halk Hikâyesi İlişkisi

Elçin'in tanımına göre halk hikâyesi, "Gerçek ve hayali bir takım olayların, maceraların özel bir üslupla, sözle nakil ve tekrarı demektir." (Elçin, 1986: 444). Onun görüşüne göre, bu tanım az bir farkla bugün anladığımız halk ve modern hikâye türü için de kabul edilebilir.

Halk hikâyeleri zamanın akışı ve coğrafya-mekân içinde efsane, masal, menkıbe, destan vb. türlerle beslenerek dinî, tarihî ve sosyal olayların potasında erimiş ve günümüze kadar ulaşmışlardır. 16. yy.dan başlayarak halk şairlerinin yaşattıkları halk hikâyeleri, eski destan geleneğinin yerini almıştır. Halk hikâyeleri saz-söz eşliğinde manzum ve mensur parçaların tekrarı ve anlatıcının mimik ve ses taklitleriyle canlandırılarak genellikle mensur bir hikâye halinde anlatılır (Meydan Larousse 8: 364).

Masal ve halk hikâyesi çeşitli yönlerden birbirine benzemekte ve ayrılmaktadır:

- Halk hikâyelerini masallardan ayrılan yanı kahramanlarının olağanüstü güçler taşımasıdır.

- Halk hikâyelerinin masalla ortak yanı ise insan ve toplum ilişkilerindeki sorunları yansıtmalarıdır.

- Halk hikâyeleri ilk Yunan tragediyalarının ortaya attığı kader tezinden, insanın kendi tutkuları ve toplum kurallarıyla çatışmasına kadar geçen gelişiminin birer örneği sayılabilir. Bu açıdan halk hikâyeleri masallarla benzerlik gösterir.

- Genellikle sevgi, kahramanlık gibi iki ana eksen etrafında oluşan halk hikâyeleri roman öncesi anonim ürünlerin sözlü gelenekte süren bir aşaması olarak görülebilir.

- Masallarda geçen kahramanlarla, halk hikâyelerinde görülen kahramanlar arasında göze çarpan benzerlikler vardır. Örneğin, Köroğlu aslında bir halk hikâyesi kahramanı iken karışımıza masal kahramanı olarak da çıkmaktadır. Keza bir masal kahramanı olan Keloğlan, yine aynı şekilde bir halk hikâyesi kahramanı olarak boy gösterebilmektedir.

- Masal ve halk hikâyelerinde çevre aynıdır. Halk hikâyesi kahramanlarının yaşadığı ülkeler aynıdır. Örneğin; Mısır, Yemen, Hint, İstanbul gibi (Boratav, 2002: 72).

- Halk hikâyesinde geçen bu coğrafi adlar gerçek coğrafi yerler olmasına karşılık masallardaki ülke adları gerçek coğrafi mekânlar olmayıp sadece masal anlatıcısının hayali "masal ülkesi" için uydurduğu ve ödünç aldığı isimlerdir.

- Masalla halk hikâyesi arasındaki bir başka benzerlik ise doğaüstü varlıklarla ilgilidir. Buna uçan atlar, sihirli elmalar vb. motifleri örnek gösterebiliriz.

- Masallarda olduğu gibi halk hikâyelerinde de hayvanların personifikasyonu söz konusudur. Örneğin; Kerem ile Aslı Hikâyesinde Kerem ceylanlarla konuşmaktadır.

- Halk hikâyeleri aşk ve kahramanlık üzerine kurulu olduğu halde, masallarda daha çok ütopya geleneği hâkimdir.

- Masallar genellikle kısa hacimli ve mensur olmasına karşılık, halk hikâyeleri daha uzun ve manzum bölümleri daha çoktur.

- Halk hikâyeleri yaşayan insanların hayatlarını konu olarak ele alırken, masallardaki insanların yaşantıları hayal mahsulüdür.

Masal-Fıkra İlişkisi

"Güldürücü küçük hikâyeler." (Meydan Larousse 7: 59), olarak nitelendirilen fıkralar bir düşünceye örnek göstermek, herhangi bir durumu açıklamak veya sadece eğlendirmek için halk arasında sık sık anlatılır. Sözlü gelenekte çok zengin bir şekilde yaşayan fıkralar kısa ve yoğun bir ifadeye sahiptirler. Fıkralar da masallar gibi olması mümkün olmayan şeyleri dile getirir.

Masalın tersine fıkra, okuyucuyu güldürmeyi amaç-

lar. Fıkra hicve (yergi), parodiye ve olayları değiştirme çabasına yönelerek gerçek dışı bir anlatım tarzına dönüşür. Fıkra, aslında diğer türler gibi kendi başına bağımsız bir anlatı türü sayılmaz. Çünkü fıkra her anlatı türünde yer alabilir. Örneğin; efsane fıkrası, menkıbe fıkrası, masal fıkrası veya gerçeği anlatan fıkra. (Lüthi, 1995: 68).

Röhrich, olağanüstü veya metafizik dünya artık ciddiye alınmadığı zaman fıkra gelişir diye yorumlarken masal, efsane, menkıbe, mit, fabl ve fıkra türleri her dönemde halkların çoğunda yaşamış ve halen yaşama-ya devam ettiği gerçeğini göz ardı etmemiştir. Andre Jolles bu türleri "Basit Formlar", yani basit türler olarak nitelendirmektedir.

Bu basit denilen türlerin ortaya çıkışını sağlayan "itici güç" ise, bugün "stratejik araştırma merkezlerinde" ve "fütüroloji" kuramlarıyla desteklenerek ortaya çıkan "brainstorming" (zekâ kıvılcımı, nükte, espri) tekniğidir. Bu çalışmaların kendiliğinden düşünce ve buluşları, akla aniden gelen ilhamları toplayarak herhangi bir probleme en uygun çözümlü bulmak için kullanılan bu metot (brainstorming), eski insanlara da yabancı değildi. Çünkü medeniyet gelişimi sürecinde insan zihni değişmez. Kısaca; düşünce, duygu ve imgelerin söz ya da yazı ile güzel ve etkili bir biçimde anlatılmasıdır, masal. İnsan zihnine doğal olarak gelen duygu, düşünce ve imgeler, ilham, nükte ve espriler, yani zihnin "üretici güçleri" bu basit türlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır, diyebiliriz.

Masal bu basit anlatı türlerinde ele alınmış motifleri işler, rafine eder; sanat katına yüceltir ve bunlardan pek ileri-geri giden unsurlarını teşkil eder. Masal birçok epizottan oluşur ve belli amaçlara dönüktür. Diğer bütün anlatı türleri kolayca ve hiçbir zorlamaya yer vermeden insan zihninin bir temel ihtiyacını gidermeye, Andre Jolles'un deyişiyle "bir elden meydana gelen bir zihni meşguliyet" sonucu ortaya çıkmıştır (Lüthi, 1995: 77). Masal diğer türlerin temelleri üzerine inşa edilmiştir. Bu yüzden masalın fonksiyonu hemen anlaşılabilir.

Masal-Fabl İlişkisi

Hayvan, bitki ve cansız nesnelere eklenerek geçen düşsel olayları anlatan öykü olarak tanımlanan fabllar genellikle dört bölümden oluşur:

- Serim: Bu bölümde fablda yer alan tipler tanıtılır ve olaya giriş yapılır.
- Düşüm: Burada olay gelişerek merak uyandırıcı bir aşamaya gelir.
- Çözüm: Bu aşamada olay belirli bir sonuca bağlanır.
- Ders: Fablda geçen olaydan çıkan ders özlü ve hikmetli bir biçimde verilir.

Masal gibi gerçekçi bir hikâye türü olmayan fabl aslında bir masal türüdür. Onu klâsik anlayıştaki masaldan

ayıran özellik, sonunda veya başında bir “ders” bölümünün bulunmasıdır. Ayrıca fabllarda konuşan ve insan gibi davranan hayvanlar, bitkiler, cansız nesnelere ve organlar vardır.

Fablin içeriği çoğunlukla doğadan ama özellikle de hayvanlar âleminde meydana gelir. Hayvan, nebat ve cemaatin başından geçen olaylar insanı boyuta ve dolayısıyla da insan ilişkilerine aktarılır. Betteheim’e göre fabllar, “İnsanın ne yapması gerektiğini dile getirir. Fablların ahlaki uyarı, ahlaki talep ve ahlaki misyon fonksiyonu vardır. Bu özellikler yoksa sadece eğlence amacıyla yazılmışlardır.”

Fabllar daima ahlakî doğruları bildirirler. Fablların üstü kapalı anlamları yoktur. Bu yüzden hayal gücümüze, yapacak fazla bir iş düşmez. Buna karşılık masalda bütün karar ve hükümler, hatta masaldan bir sonuç çıkarıp çıkarmamamız konusundaki takdir bile okuyucuya bırakılmıştır. Fabl başından beri yazarı tarafından pratik bir yarar sağlamak ve çoğu kez okuyucuyu ahlaken eğitmek amacıyla yazılmıştır.

Masal derlemelerinin çoğunda özellikle masal ve fabllar arasında ayırım gözetilmemiştir. Bunun nedeni her iki tür arasında geçiş formellerinin bulunmasıdır. Masallar teselli ederek güven ve umut telkin eder. Ayrıca bir mutlu sona duyulan inancı dile getirir. Fabllar ise ahlaki ders ve öğüt verirken insanlara hikmet öğretir.

Masal-Bilimkurgu Metinleri İlişkisi

Masal, menkıbe ve efsanede geçen olay ve varlıklar değişime uğrayarak bilimkurguya aktarılmıştır. Bu yüzden bilimkurguya “modern mitoloji” de denmiştir. Bilimkurgu edebiyatta ütopya geleneğinin bir devamı niteliğindedir. Ütopya romanlarında anlatılan keşfedilmemiş coğrafyalar, bilinmeyen ada ve yerler artık yeryüzünde pek kalmadığı için konular uzayın derinliklerinde keşfedilmemiş gezegen, yıldız ve galaksilere yönelmiştir. Bu açıdan bakıldığında bilimkurgu da bir çeşit modern ütopya sayılabilir. Çünkü bilimkurgu romanlarında da değişik “gezegen devletlerinden”, “galaktik imparatorluklardan” bahsedilmektedir. Masalla bilimkurguyu birbirine yaklaştıran en önemli özelliklerden birisi her iki türün de ütopya olmalarıdır.

Realite, mevcut sistem insanların ihtiyaçlarını karşılamadığı veya insanlara yetmediği ve mutlu etmediği için onlar özlemlerini, ideallerini ve umutlarını soyut ve hayalî bir dünyada arıyorlar. İşte bu noktada masal ve bilimkurgu, insanların özlemlerini, umutlarını ve hayallerini düşünce boyutunda tatmin etmektedir.

Masal ile bilimkurguda görülen bir başka benzerlik, bilimkurgu motiflerinin masal motiflerinin bir varyantı olmasıdır. Örneğin; masalda geçen uçan halı motifi, bilimkurgudaki uzay araçlarının bir prototipidir.

Masallarda geçen metafizik varlıklar bilimkurguda yapay insan veya insanların yaptığı yaratıklara dönüş-

müştür. Örneğin; bilimkurguda geçen robot, siborg (bir çeşit yapay insan), android (yapay insan), homunkulus (yapay insan), uzaylı yaratıklar, UFO’lar (tanımlanmamış uçan cisimler) vb. masaldaki cin, dev, peri, cadı vb. ile Yahudi efsanesindeki golem’i (sihirle diriltile topraktan yapılmış insan figürü) çağrıştırmaktadır.

Masal, menkıbe ve efsanede geçen “tayı-i mekân” olayı bilimkurgudaki ışınlanmayı, “bast-ı zaman” veya zaman genişlemesi ise zamanda yolculuğu anlatmaktadır (Alperen, 1999: 437).

Bilimkurguda anlatılan mutantlar (mutasyona uğramış insan veya organizma) masalarda sihirle büyüyle başka bir varlığa dönüştürülen insan motifinin bir varyantıdır. Bilindiği gibi masallarda insanlar hayvan, bitki veya cansız bir varlığa dönüştürülebilir.

Bilimkurgu yazarı Butor, bilimkurguyu, “realist çerçevede içindeki gerçekdışı olaylar ve uzay-zaman çağının mitolojisi” olarak tanımlamıştır (Butor, 1991: 21). Bilimkurguyu hayal mahsulü bilimsel ve teknolojik öngörülerini dile getirdiği için bir masal-fantezi türünde eser olarak görenler de vardır. Aslında gerçek bilimkurgu, genel anlamda ilerdeki bilimsel ve teknik gelişmeleri, işin içine hayal gücünü de katarak spekülasyon yapan bir edebî türdür. Eğer bilimkurgunun içinde macera, korku-gerilim ve hayali yaratıklar vb. unsurlar varsa, eser modern masal ve fantezi türüne kayar. Ağırılık bilimsel bulgu ve teknolojik buluşlarda olursa, eserin bilimkurgu yanı ağır basar.

Masalın Önemi

Zaman ve mekânla sınırlandırılmayan çocuk ruhuna en güzel şekilde hitap eden tür masaldır. Hayali kanatlandırılan simge ve sembolleriyle çocuğun şuuru daima uyanık tutmaya yaradığı kadar, hayatı fethe çıkarken kendisini, çevresini ve kâinatı şairane bir görüşle tanımasını da sağlar. Toplum mekanizmasının motorunu sadece akılla çalıştırmaya kalkan; akıl, ahlâk ve pedagoji adını masallara çatan zihniyet, çocuğun en kısa yoldan hayatın gerçeklerine taşıma gayretlerinin sonucu olarak; masalı çocuğu gerçeklerden uzaklaştıran, kişiliği sarsan hayatı şişiren bir malzeme yığını olarak görenler ise bu görüşe kayıtsız ve şartsız teslim olmuşlardır. Oysa çocuk kendi dünyası içinde mevcut olan duygu, düşünce ve hayalleri keşfetmede masalı yaratıcı aksiyonlar kaynağı olarak kullanabilir. Hayatı tanımayı ve ona intibakı kolaylaştırıcı unsurları masallarda yakalayabilir.

Çorak bir toprakta yetişen bitki gibi kavruk ve cılız kalmış; ezici, merhametsiz ve örseleyici çevre tesirlerine maruz kalmış, çocuklukta çekilen doyumumsuzlukları hat safhada yaşamış, tabiatına ters düşen baskı ve yüklemelerle bunalmış bir çocuk elbette, sevgisiz, uyumsuz ve bunların sonucu olarak da saldırgan ve kırıcı bir kişilik sergileyebilir.

Pedagojinin kurallarını teorilerden çok insan ruhunda arayanlardan biri olarak masalların bir yandan çocuk ruhunun, diğer yandan toplumun ortak değer yargılarının ve hatta toplum psikolojisinin, kolektif bilinçaltının bütün sırlarını hammadde olarak kültüre, işlenmiş estetik veçhesiyle edebiyata malzeme olarak sunan yapısını önemsiyoruz. Zira çocuğu geleceği dokuyan değerli bir varlık alanı olarak görüyoruz.

Çocuğun gelişme dönemlerinin psikolojisini iyi bilmeyen bir aile-çevre-okul ve sokak onu gelecek günlere bilinçli bir anlayışla taşıyamaz. Çocuğun anlayış ve kavrayış hudutlarını belli standartlarla izah mümkün değildir. Her çocuğun merak ve idraki birbirine eşit olmadığı gibi kırılma noktaları da birbirinden çok farklıdır. Bu küçük insanların büyük dünyasına girebilmek ustalık ister. Hayata çocuk gözüyle bakabilmek, çocuk duyarlılığını yitirmemiş olmak gerekir. Bu bağlamda çocuğun ruhsal gelişimini, bağımlılıktan bağımsızlığa, genelden özele, bencillikten işbirliğine, yetenek ve özelliklerini basitlikten karmaşıklığa doğru ilerletebilmek bir ehliyet işidir ve kolay değildir.

Düzeninde, muhtevasında, biçiminde kendine has poetikası olan masallarımızı akademik bir anlayışla ele alıp işleyerek, bir terbiye malzemesi mantığı içinde çocuk ruhuna sindirmek gayesiyle ve Türk ahlâkının, toplum düzeninin, aile anlayışının, insana biçilen değerine ne olduğunu anlatmak gerekir. Halk ruhunun temel ilkeleri olan iyilik, hak, adalet, dürüstlük, güven, sevgi, cesaret, hoşgörü, sorumluluk, merhamet gibi yüce, insanî ve manevi duyguları masalın yapısına ve dokusuna nasıl yerleştireceğimizi, hangi metod ve vasıtaları kullanacağımızı (analiz) tespit etmek gerekir. Masalların çocuklara ne tür davranış modelleri sunabileceğini; çocuğun hayatını etkilemekte, kişiliğini, yaratıcı ve yapıcı güçlerini geliştirmekte, onun insanı, tabiatı, hayatı sevmesinde masal kahramanlarının ne roller üstlendiğini, hangi masalların hangi açıdan yararlı davranış modelleri sunduğunu, erişilmesi zor hedeflere ulaşma isteğindeki beceriklilik, yılmazlık, çetin engelleri aşma yönünde masalın çocuğa nasıl rehberlik ettiği konularını ciddiyetle ele alacak kurumlara ihtiyaç vardır.

Edebiyat ile fert ve toplum arasındaki münasebetin nasıl, ne şekilde ve ne ölçüde olduğunu kavrama şansını elde etmiş kişiler olarak “tarihi bugünle”, “vatani sanatla” birleştirmenin hazzını, Türk’ün bütün hüviyetini sezmiş olmanın saadetini duygu planından fikir planına taşımak gerekir. Ayrıca, Türk toplumunun en mümeyyiz vasıflarından biri olan “ana kucağı” ve “aile ocağı”nın bünyesindeki hayat iksirini tespit etmek son derece elzemdir.

Babadan disiplin, ciddiyet ve akıl dinamiklerini, anadan hayal gücü, anlatma zevki ve duygu unsurlarını alan çocuğun, sözlü gelenekten edindiği sosyal verasetle sosyal bünyeyi sağlamlaştırmaktaki rolü ve önemi

üzerinde durmak kaçınılmazdır. Biliyoruz ki, biyolojik kalıtım dışında insan bütün özelliklerini içinde yaşadığı toplumdan alır. Hayata heyecan katan ve onu cazip kılan kültürün, çocuk üzerindeki etkilerini araştırmak da işimizin bir diğer parçasıdır.

Sosyolojinin mikro alanı ailede en sağlam sembolere ulaşan çocuk, “kopya etme” ve “sahip çıkarak tekrarlama” basamağından, “üretme” ve “yeniden yaratma” noktasına, “asırların birikmiş irfanını ve belirli bir hayat düzenini, yaşamak zorunda olduklarımızla yaşamak istediklerimizi bir arada kendine has bir atmosferde ve üslûpta, kendi mantık zinciri içinde geleneksel motiflerle anlatan” masallarla başarabilir.

Masallardaki üstün insan telâkkisi, müspet olanla müspet olmayan davranışların mücadelesi yanında, yapıdaki hayal, düşünce, duygu, hareket ve dil özellikleri artı ahlâkîlik unsuru çocuğun kişiliğini geliştiren, ona hayatı, insanı, tabiatı sevdiren, inançlar ve değerleri tanıtan temelleriyle çocuk terbiyesinde vazgeçilmez kaynak hükmündedir. Bu gerçeği çok iyi bilen Batı ülkeleri, masalları değişik açılardan ele almışlar ve elde ettikleri sonuçları pratik hayata geçirmişlerdir. Amerika’da masalların okumaktan ziyade dinleneceği fikrinden hareketle, mimikleri ses ve tempodaki modülasyona aktararak, tekniğin bütün imkânlarını çocuk terbiyesine, onun ruh ve beden sağlığına seferber edilmesinin tarihi, aşağı yukarı bizden seksen yıl öncedir. Balkan Devletleri içerisinde masal külliyatı olmayan tek millet biziz.

Her milletin kendine has kimlik ve kişiliğine sahip örnek ve yaygın şahsiyet tiplerinin yaygın olduğunu hepimiz biliyoruz. Masalların millî şahsiyete taşıdığı değerler, geleneksel kimliğimizin koordinatlarını veren pek çok motif bulunmasına rağmen, yeterince işlenmemiş olduğunu görüyoruz. Dışarıdan aynen aktarılan çizgi filmlerin Türk çocukları üzerinde ne tür tesirler yarattığını bilimsel ölçülerle ortaya koyan akademik çalışmalar çok az. Batı’nın kendi dünya görüşlerini takdim eden bu filmlerde Haidi sevgisizliği, Robenson benzeri eserler yalnızlığı protesto için yazılmış oldukları halde ülkemizde böyle algılanmıyor.

Sevgi alışverişinin yoğun olduğu bir ortam sağlayan Türk masallarında psikolojik arka plan Keloğlan’a padişahın kızının sevgiyle “sırma saçlar” yakıştırtıyor; Keloğlan’ın paratoneri olan, bütün kötülükleri bünyesinde toplayan Köse’yi bile korkunç, şirret değil gülünç gösteriyor. Dürüstlüğü yüreğine mühürlemiş tiplerle, masalın sağladığı birçok imkân gözden ırak tutuluyor.

Masallarımızın iyimser çehresinde, insanların kusurlarını fazla büyütmeden, cezalar üzerinde fazla durmadan, ürpertici ayrıntılara girmeden iyilik, doğruluk, güzellik değerlerini ustaca işlerken, soyut öğütler somutlaşır; fantastik unsurlarla da güzelleştirilir.

Masallarımızda, cezaya ağırlık vererek çocuğun davranışlarını değiştirmeyi öngören bir anlayıştan ziyade, ödül vererek eğitime gayesi güdüdür: *“40 katır mı, 40 satır mı? klişe cezasında bile ayrıntı yoktur. Oysa bazı yönleriyle Türk masallarına çok benzeyen Grimm Masalları’nda “Suçlulara acımasız işkenceler uygulanabilmektedir. Mesela; Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler’de Pamuk Prenses’e kötülük eden kraliçe, demirden kızgın terlikler giydirilerek öldürülmektedir ya da Külkedisi’nde kötü yürekli iki kardeşin gözleri güvercinler tarafından oyulmaktadır; başka masallarda ise bazı kötü kişiler çıplak olarak çivi ya da yılan dolu fiçılara atılmaktadır. Türk Halk Masalları’nda ise bu tür işkencelere rastlamıyoruz.”* (Dökmen, 1983: 193).

İyinin zaferi ile sonuçlanan Türk masalları; mutluluk, başarı, hüner, emek, dürüstlük gibi birçok sınımadan geçtikten sonra kahramanlarını tahta, taca sahip kılar. Zarif bir anlatımın altına sakladığı belli belirsiz *“ironi”* ve *“toplum eleştirisi”* niteliği ile zalim hükümdarın karşısına *“mazlumu”* çıkaran Türk masalları, demokrasinin masallara sinmiş ruhunu özellikle Keloğlan’da çok güzel yansıtır.

Zaaflarının düğümünü çözememiş, onlara hükmedememiş, adaletsiz ve beceriksiz padişahı kolektif bilinçaltından gelen bir hak isteme talebi doğrultusunda tahttan indirir, yerine halktan birini, mesela; zekâsı, mahareti, toplumun alt katından gelişi, çirkinliğine, kelliğine rağmen, keskin dili, serdengeçti cesareti, zekâsı ve akli ile sivrilmiş bir tipi Keloğlan’ı oturtur. Böylece halktan insanlara kapalı bir sistem olan hükümdarlık otoritesini sert bir şekilde eleştirmiş; ondan intikamını almış olur.

Türk masallarında kapıkulluğundan vezirliğe, padişah damatlığına, cariyelikten hanımlığa yükselişin akli temellerini tespit ettiğimizde, bu yolculuğun ancak kişiliği ispatla mümkün olacağını görürüz. Ve yine masallarımızda kadınların erkekler kadar girişimci ve mücadeleci olduğunu fark edebiliriz. Sevgisi uğruna padişahın gazabına uğramaktan korkmayan, engellere aldırmayan, yılmadan, uzun mihnetler pahasına vefayı, cesareti, iradeyi sergileyen şahsiyeti ile Türk kadınının imtiyazı olan hasretleri masallarımızda bulabiliriz.

Amerikalı bilim adamlarından McClelland, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 44 kadar ülkeye ait çok sayıda çocuk kitabını ele alarak, 1300’ün üzerinde masalı taşıdıkları başarı motifi açısından incelenmiştir (McClelland, 1961). Bu araştırmasında, bir toplumun sosyal ve ekonomik gelişme hızının, önemli ölçüde o toplumdaki bireylerin başarı güdülerine dayandığını göstermeye çalışmıştır. Bir toplumdaki başarı güdüsünün ise en iyi o topluma ait halk hikâye ve masallarında ortaya çıktığına inandığı için çeşitli ülkelere ait çocuk kitaplarını incelemiştir ve 40 ülke arasında en yüksek başarı güdüsü ortalamasının Türk halk masallarına ait olduğu tespit edilmiştir (McClelland, 1961: 62; Dökmen, 1983: 194).

Halk Masalları

Halk masalları, uzun yıllar öncesinden yakın günümüze kadar sözlü olarak aktararak ulaşan bir anlatı türüdür. Şekip Tunç, insanların mantıklı bir düşünme disiplinine erişmezden evvel, duygu ve hayal disiplini içinde uzun devirler geçirdiğini ve masalların da bu devirlerden kalan artıklar olduğunu savunur. Bu itibarla da masalların, insanlığın çocukluk devrine benzettiği eski dönemlerden kalan yadigârlar olduğunu düşünmektedir (Demiray, 1954: 52).

Farklı ulusların birbirleri ile böylesi kaynaşmaları sonucunda, değişik ülkelere ait masalların motifleri de birbirleri ile benzer özellikler gösterebilmektedir. Farklı uluslara ait masalların birbirleri ile benzerlik göstermesi, sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu benzerliklere rağmen, masallar yine de kendi uluslarının karakterini taşırlar. Orta Asya’da engin bir geçmişi olan Türklerin masallara katkıları olduğu şüphesizdir. Anadolu’ya göç eden Arap yarımadasından Viyana’ya kadar yayılan Türklerin çeşitli masalları gittikleri yerlere götürmeleri, yaymaları da doğal bir sonuçtur.

Halk masallarının en belirgin özelliği, sanat masallarında olduğu gibi herhangi bir yazara ait bir eser olmamasıdır. Yani, belli bir yazar tarafından kaleme alınmamışlardır. Belli bir yazar tarafından meydana getirilmedikleri için de, herhangi bir amaç ya da kaygı güdülmemektedir. Halk masallarında sanat masallarının aksine oldukça geniş bir hayal gücü söz konusudur. Masal kahramanları olarak, sıklıkla olağanüstü yaratıklar ile karşılaşılır. Dev anaları, peri kızları, yedi başlı dev ejderhalar, insan yiyen yaratıklar, cinler, periler gibi birçok doğaüstü varlıklar söz konusudur. Bu varlıklar aynı zamanda da olağanüstü güçlerle donatılmışlardır. Akla hayale sığmayan, mantık ile bağdaşmayan birçok mucizevi olaylar yaşanır. Zaman ve mekân sınırlaması da yoktur. Zaman su gibi akıp geçmektedir. Olaylar göz açıp kapatıncaya kadar kısa süreler içerisinde gerçekleşir. Aynı şekilde yaşadığı mekânlar ile ilgili de bir sınırlama getirilmez. Olaylar birçok farklı yerlerde geçer. Dereler, tepeler, denizler, dağlar aşılır, bilinmedik ülkelere gidilir. Örneğin Kaf dağları, halk masallarında en çok karşılaştığımız bir mekândır.

Her ülkenin kendine özgü farklı kültür değerleri ve farklı yaşam biçimleri olması sebebi ile buna bağlı olarak masallarda bahsedilen değerler de her ülkeye göre farklılaşabilir. Bu farklılıklar kendini yaşamın her alanında gösterir. Örneğin; kıyafet, yemek içmek, söylem, barınma, ulaşım, haberleşme, cezalandırma gibi yaşam alanlarında, kültürlere özgü değerler olmalarından dolayı farklılıklar gösterebileceğini söylemek yanlış olmaz.

Sanat Masalları

Sanat ve halk masalları arasındaki en belirgin farklılık, sanat masallarının halk masalları aksine kaynağının bi-

liniyor olmasıdır. Bir başka deyişle masalı yazan kişinin belli olmasıdır. Ayrıca sanat masallarının ortaya çıkış amaçları da vardır. Bunlar, okuyucuya (çocuklara) belli şeyleri masal aracılığı ile aktarmak ve öğretmektir. Konuları, halk masallarına kıyasla daha gerçekçidir, zaman ve mekân kavramları daha belirgindir. Bunların aksine halk masallarında ne zaman kavramı, ne de mekân kavramı vardır ve bir belirsizlik söz konusudur.

Sanat masallarında yazarlar, olayları kendi düşüncelerine uygun doğrultuda yönlendirip sonuçlandırabilirler. Olaylar ve kahramanlar yazarların kendi hayal ürünlerine mahsustur. Yazarlar, masalların kahramanlarını veya olayları kimi zaman gerçek hayattan da seçip aktarabilirler. Buna bir örnek olarak “Kibritçi Kız” masalını gösterebiliriz. Masaldaki kibritçi kız, günümüzde ve özellikle ülkemizde bize hiç de yabancı olmayan bir kahramandır. Bugün dışarı çıkıp arasak, birçok sokakta karşımıza nice kibritçi kız çıkar. Bunları kibrit satmaya çalışan kız olarak değil de, aynı şekilde dondurucu soğukta mendil, sakız satmaya veya bozuk bir tartı ile buz gibi havada oturmuş nafakasını çıkarmaya çalışan küçücük yavrular olarak tanırız. Buna benzer daha birçok, yaşadığımız gerçek olayları işleyip yansıtan sanat masalları mevcuttur.

Sanat masalları yazara kendi düşüncelerini, görüşlerini, doğrularını masallar ile aktarabilme imkânı sağlar. ‘Bu farka, sanat masallarının telif oluşları da diyebiliriz. Halk masallarıyla sanat masalları arasındaki en büyük fark her iki çeşidin maksatlarından doğar. Halk masallarından sadece bir olayı hikâye etme endişesi vardır; herhangi bir ahlaki sonuca ulaşırsa da asıl amaç bu değildir, bu amaç tesadüfidir. Bazen hiçbir sonuç çıkarılamayabilir de. Sanat masallarında ise daha çok bir gaye vardır. Çoğunlukla bir fikrin telkini, bir şeyin hicvedilmesi, cemiyetin tenkidi düşünülebilir. Sanat masallarındaki amaç eğitici boyut ile çocuğa iyi ve doğruyu öğretmektir.

Sanat masalının halk masalına kıyasla eğitici ve öğretici yönü daha baskındır. Bunun sebebi ise yukarıda da anlatılmaya çalışıldığı üzere, çocuğa verilmek ve öğretilmek istenen mesajın baştan belli olmasıdır. Yazar da kendi kalem ustalığı ile henüz gelişme ve öğrenme çağında olan çocuklara bazı mesajları masallar aracılığı ile sunarak, bir anlamda onları zihinlerini çalıştırmaya, düşünmeye ve yorum yapmaya yönlendirmiş olur.

Gelişme ve öğrenme çağındaki bir çocuk, kendisine sunulan bilgileri çok çabuk bir şekilde algılamaya, kavramaya ve öğrenmeye açıktır. Bu sebepten onlara iyiyi, güzeli ve doğruyu en hoşlandıkları, en sevdikleri biçimde aktarmak, daha doğrusu onları bu vasıtalar ile eğitmek hem çocuk hem de ebeveynler ya da eğitimciler için bir zevke dönüşebilir. Karşılıklı sevgi çerçevesi içerisinde birlikte hoşça vakit geçirmenin yanı sıra, en değerli varlığımız olan çocuklarımızı da eğitmiş oluruz.

Türk Halk Masallarının Özellikleri

Türk masalları tıpkı destanlarımız, efsanelerimiz ve hikâyelerimiz gibi bugün ihmal edilmektedir. Halk bilimi ürünlerimiz içinde etkin bir yere sahip olan masalların ortadan kaybolması kültürümüzün gelecek nesillere aktarımını olumsuz etkileyecek bir durumdur. Seneler öncesinde derlenmiş masallarla bugün derlenmiş masallara bakacak olursak -sosyo-ekonomik gelişmelere paralel olarak- her ikisi arasında çok büyük farklar olduğunu görebiliriz. Türk masalları ile ilgili eşsiz bir külliyyatın bulunduğu derhal idrak edilmeli ve külliyyatın eşsiz parçaları günümüz çocukluğuna ve gençliğine farklı bir söyleyişle ve ifade biçimleriyle kazandırılmalıdır. Türk halk masallarının özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Olağanüstü konular vardır.
- Kahramanlar gerçeküstü özelliklere sahip olabilir.
- Yer ve zaman belirsizdir.
- Her masaldan bir öğüt, bir ders çıkarılabilir.
- Masallar kalıplaşmış bir tekerleme ile başlar.
- Masallarda olağanüstü varlıklar (cin, peri, melek) bulunabilir.
- Masallar kalıplaşmış tekerlemelerle biter ve mutlaka gökten üç elma düşer.
- Masallar hep mutlu sonla biter.
- Niteliği ne olursa olsun her şeyiyle hayal ürünüdür.
- Olaya dayalı sanatsal kurmaca metinlerdir.

- Sözlü edebiyat ürünüdür.
- Anlatım hiçbir engelle uğramadan akıp gider.
- Gereksiz söz tekrarları yapılmaz.
- Ses akışını bozan, söylenmesi güç seslere ve kelimelere yer verilmez.
- Gereksiz ifadeler olmaz.
- Anlaşılması güç cümlelerle kurulmaz.
- Anlatım sade ve süssüz olur.
- Duygu ve düşünceler kısa ve kesin ifadelerle dile getirilir. (Bayatlı, 2009: 18-21).

Türkçe Masal Kitapları

Türkçeye çeşitli milletlerin kültürlerinden geçen masallar, çeşitli zamanlarda, çeşitli araştırmacılar tarafından neşredilmiştir. Türkiye’de de Türkiye Türkçesiyle neşredilen ve içlerinde masal metinleri olan eserleri dört tabakaya ayırmak mümkündür. Buna, Türk müellifleri tarafından meydana getirilen masalları içine alan beşinci bir tabakayı da ekleyebiliriz (Sakaoğlu, 1973: 28):

1- İslâmiyet’ten önceki Uygur tabakası

2– Hint tabakası

3– İslâmiyet'ten sonra geçilen Arap ve Fars tabakası

4– Tanzimat'tan sonra temasta bulunulan Batı kültürleri tabakası

5– Türk tabakası

Uygur Tabakasında, Uygurların Maniheizm ve Budizm'i din olarak kabul etmeleriyle, bu dinlerin (özellikle de Budizm'in) esaslarını, ahlaki prensiplerini ihtiva eden ve içlerinde masal metinleri bulunan eserler vardır. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

- Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi: X. Asra ait olan bu metni 1814'te Clement Huart neşretmiştir. Türkiye'de de Hüseyin Namık Orkun neşretmiştir. (Orkun, 1940) Sanskritçe'den Uygurcaya tercüme edilen bu eser, en çok masal özelliği taşıyan metindir: “*Gerek mevzuu, gerekse ihtiva ettiği motifler yönünden bazı milletlerin masallarıyla da benzerlik göstermektedir.*” (Sakaoğlu, 1973: 27).

- Altun Yaruk: Eserin çeşitli bölümlerinde masal karakterinde çeşitli metinlere rastlanılmaktadır. Çince'den Uygurcaya tercüme edilen eseri 1913-17 yıllarında Radloff ve Maloff birlikte neşretmişlerdir. Saadet Çağatay da eseri Türkiye Türkçesinde neşretmiştir. (Çağatay, 1945: 60).

- Kuanşi İm Pusar: Çince'den Uygurcaya tercüme edilen eseri 1911 yılında Radloff neşretmiştir. Türkiye Türkçesine ise Şinasi Tekin neşretmiştir. (Tekin, 1945).

- Uigurica: Prif. Dr. F. W. K. Müller'in toplayıp A. Von Gabain'in dört cilt halinde neşrettiği metinlerdir. Türkiye Türkçesinde Ahmet Caferoğlu tarafından “Uygur Metinleri” adıyla neşredilmiştir. Ayrıca S. Himran, eseri Türkiye Türkçesine tercüme etmiştir. (Himran, 1945; 1946)

Hint Tabakasında, Hintlilerden Araplara, Farslara geçen, bu milletlerin kültürlerinden de Türkçeye geçen masalların meydana getirdiği eserler vardır. Bu masallar çeşitli zamanlarda Türkçeye çevrilmişlerdir:

- Pança Tantra, XIV. asırda Mesut Bin Ahmet tarafından Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiştir. Kemal Çağdaş, “*Pançatantra Masalları*” ismiyle 1962'de bu eseri neşretmiştir. Beş ana hikâye ile bunların arasına serpiştirilmiş küçük hikâyelerden meydana gelmiştir. Süryanice bir çevirisi bulunan ve Sanskritçe aslı bulunamayan eser, İbn Mukaffa'nın yaptığı ve ilk fablın kahramanı çakaldan ötürü “*Kelile ve Dimne*” diye de anılır.

- Tutiname, içinde 70 masal bulunduran bir eserdir. Hint kaynaklarında “*Sukasaptati*” veya “*Çakasaptati*” olarak geçer. Türkçede birçok baskısı yapılmış olan eserin en son baskısı 1925 yılında eski harfle yapılmıştır (Tutiname, 1925).

- Bahar-ı Daniş, Hintli İnyetullah'ın eseridir. Eseri di-

limize Namık Kemal, Farsça tercümesinden aktarmıştır. Aynı eseri daha sonra Tahirü'l Mevlevî, Hint Masalları adıyla kısaltarak tercüme ve neşreder (Namık Kemal, 1873; 1919).

Arap ve Fars Tabakasında, Türklerin, İslâmiyet'i kabul etmeleriyle başlayan Arap ve Fars milletleriyle münasebetleri neticesinde Türkçeye tercüme edilen eserler yer almaktadır. Bunlar: Sinbadname, Mantıku't Tayr, Binbir Gece Masalları, Binbir Gündüz Masalları, Ferec Ba'de's-Şidde'dir.

- Sinbadname, Türk Halk Edebiyatında “*Yedi Vezirler*” ve “*Yedi Âlimler Hikâyesi*” diye meşhur olan hakim Sinbad'ın hikâyeleri bütün dünyanın halk ve yüksek sınıf edebiyatında yer almış, sayısı az hikâye dergilerinden biridir. Son çeyrek asır içinde Sinbadname ile ilgili olarak bazı ilmi çalışmalar yapılmıştır. Ahmet Ateş, Muhammed Bin Ali Es Semerkandî'nin Sinbadname adlı eserini 1948'de faksimile halinde neşretmiştir (Ateş, 1948: 155) Ahmet Ateş, ayrıca içindeki hikâyelerin Türkçelerini de vermiştir. Bu eserde ikisi ek hikâye olmak üzere 36 hikâye vardır (Sakaoğlu, 1973: 33).

- Mantıku't Tayr, İran şairlerinden Feridüddin Attar'ın eseridir. İçinde pek çok kuş hikâyesi vardır. “*Fedai Dede, 1535'te yazdığı eserinde Mantıku't Tayr'ı tamamıyla tercüme etmiştir. Yalnız, Dede sondaki bazı hikâyeleri atmıştır.*” (Kutluk, 1949: 351). Eser, 1957 yılında Agâh Sırrı Levend tarafından neşredilmiştir.

- Bin Bir Gece Masalları'nın çeşitli defalar tercümeleri yapılmıştır. Arap masal edebiyatında mühim yer tutan bu külliyyatın en eski tercümesini Abdi adlı bir mütercim yapmıştır. En son olarak 16 cilt halinde Afa yayınlarınca neşredilmiştir. Tercüme yapan A. Şerif Onaran, yayına hazırlayan ise, Atilla Birkiye'dir.

- Binbir Gündüz Masalları, İranlılara ait masal külliyyatıdır. İlk Türkçe çevirisi, Ahmet Reşid'in Fransızcadan yaptığı “*Elfün-nehar ve'n-nehar*” adlı 4 ciltlik eseridir. Aynı eseri Mustafa Hami ve hac arkadaşı 1873 yılında yine Fransızcadan ve aynı isimle tercüme etmişlerdir.

- Ferec Ba'de's-sidde, Arap edebiyatının mahsulü bir eserdir. Bazı ilavelerle Fars ve Türk edebiyatlarına geçmiştir. Eserde 42 hikâye mevcuttur. Eserin yedi Türkçe nüshası vardır. Eserdeki masallar, Binbir Gece Masallarına çok benzemektedir.

Batı Kültürleri Tabakası, Avrupa ile temaslarımızın sıklaştığı XIX. asırda başlayarak dilimize tercüme edilen eserler bu tabakayı meydana getirirler. Bu tercümelerin en önemlileri Aisopos'tan ve La Fontaine'den yapılan tercümelerdir. Aisopos tercümelerinin Türkiye'de ilk neşri 1866 yılında Ermeni alfabetiyle “*Ezop'un Kissadan Hisse Almağa Mahsus Misalleri*” adıyla yapılmıştır. En son Nurullah Ataç'ın Fransızcasından çevirdiği Ezop masalları, Hürriyet yayınlarınca 1974 yılında neşredilmiştir (Ataç, 1974). La Fontaine tercümeleri, ilk olarak Şinasi'nin bir

masalı manzum olarak tercüme etmesiyle başlamıştır. Daha sonra Ziya Paşa, La Fontaine'in masallarını Fransızca aslından manzum olarak tercüme etmiştir. (Bilgegil, 1970: 37) Harf inkılâbından sonra pek çok La Fontaine tercümesi yapılır. Bunlar arasında en güzeli 1969 yılında Sabahattin Eyüboğlu'nun yaptığı tercümedir (Eyüboğlu, 1969). Ayrıca Fenelon'dan, Voltaire'den ve Grimm Kardeşler'den çeşitli zamanlarda çeşitli kişilerce tercüme yapılmıştır.

Türk Tabakası, Türk müelliflerinin yazdığı, çoğunluğu mensur masal kitapları bu tabakaya girer. “*Bazıları bir masal veya bir kişinin etrafında meydana getirilmiş pek çok masaldan mürekkeptir. Hatta bir nevi masal antolojisi vasfına sahip olanlar da vardır.*” (Sakaoğlu, 1973: 41).

- *Dastan-ı Ahmed Haramî*: Bu eserin dil özellikleri göz önüne alındığında XIII. Asra veya daha öncelere ait olduğu tahmin edilmektedir. Ahmet Haramî adında bir eşkıyanın yaptıklarını anlatır ve tamamı 816 beyitten meydana gelen bir mesnevidir. 816 beyitin ilk 26 beyiti Allah, Peygamber ve halifelerine hitap etmek, onları methetmekte ve esas olaya geçilmektedir. Mesnevi her ne kadar destan adıyla bilinse de olayların cereyanı ve kahramanı, genel özellikleriyle bir masal kahramanıdır. Mesela Haramînin olağanüstü sihirlerle olaylara yön vermesi, tamamıyla bir masal unsurudur.

- *Mecmaü'l Letaif*: Lamiî Çelebi (1472-1532) ve oğlu Abdullah (?-1550) tarafından meydana getirilmiş bir eserdir. Eserde yer alan metinler, didaktik hikâyeler ve masallardan meydana gelmiştir. Hikâyeler çocuklar, deliler, karı-koca ve çeşitli insanlar üzerinedir. Masallar ise, cansız şeyler ve hayvanlar üzerinedir. 46 varaklık bir yazması, İstanbul Üni. Kitaplığı'nda Türkçe yazmalar kısmında 870 numarada kayıtlıdır. (Sakaoğlu, 1973: 45)

- *Billur Köşk Masalları*: Tam adı “*Hikâye-i Billur Köşk ile Elmas Sefine*” olan kitabın içinde on dört masal bulunmaktadır. Tahir Alangu'ya göre, “*İstanbul Kütüphanesindeki tarihsiz Billur Köşk'lerin en eskisi ancak 1876 yılına kadar çıkabilmektedir.*” (Sakaoğlu, 1973: 43). Billur Köşk Masalları, Tahir Alangu tarafından eserde müstehcen bir hikâye olan “*Kahveci Güzeli*” başka bir masalla değiştirilerek özlü bir sunuşla yeniden kaleme alınarak 1961'de yeniden neşredilmiştir.

- *Muheyylât*: Asıl adı “*Muheyylât-ı Aziz Efendi*” şeklinde bilinmektedir. Giritli Aziz Efendi tarafından 1796 yılında yazılmıştır. Üç uzun hikâyeden meydana gelmiştir. Ön sözdeki bilgiye göre Aziz Efendi, bu hikâyelerin konusunu İbranice ve diğer dillerden tercüme edilmiş “*Hulasat al Hayal*” isimli kitaptaki hikâyelerden almıştır.

- *İbn-i Sina Hikâyeleri*: İbn-i Sina'nın hayatı etrafında ve ona mal edilen hikâyelerdir. İbn-i Sina'nın gerçek hayatıyla pek az ilgisi vardır. “*En eski Türkçe yazma, 17. Asra ait olması muhtemel olan bir nüshadır. Eseri tertip eden*

Derviş Hasan Mehdi, eserine “Kıssa-i Ebu Sina ve Ebu'l-Haris” adını vermiştir.” (Sakaoğlu, 1973: 43). En değerli İbn-i Sina yazması, Seyyid Ziyaeddin Yahya'nın “*Gence-i Hikmet*” adlı eseridir. 1629 yılında tamamlanan bu eser, bir mukaddime, bir hatime ve dört bölümden ibarettir. (Sakaoğlu, 1973: 44).

Masalın Bölümleri

Masallar yapı bakımından üç bölümden ibarettir.

1. Masalın Giriş Bölümü

Buna masal başı tekerlemesi (döşeme) adı da verilir. Masalın en ilginç ve çocukların dinlenirken veya okurken çok zevk duydukları, ilgi toplayan bu bölümü çok ustaca ve zekice işlenmiş ve geliştirilmiştir. Okuyucu veya dinleyici bu bölümde dikkatini toplar, bu ritmik havaya uyarak masalla hiç ilişkisi olmayan bu sözlerle realiteden uzaklaşarak masal âlemine girişe hazırlanır. “*Tekerleme, bütünüyle kelime oyunlarından, birbiriyle pek ilgisi olmayan, ama dinleyicinin ilgisini masala çekmek için bir araya getirilmiş sözlerden meydana gelir. Tekerlemenin asıl güzelliği de bu birbirleriyle ilgisiz kelimelerin bir araya getirilişindeki düzen ustalığındandır.*” (Tezel, 1997: V).

2. Asıl Masal Bölümü

Masalın anlatıldığı kısımdır. Bu kısma gövde bölümü adı da verilir. Masal anlatılırken olayların birbirine bağlanması, dikkatin çekilmesi ve anlatılana ritmik bir hava verilmesi için gereken yerlere “*Az gitmiş, uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş; o yalan, bu yalan; minareyi çalıp da kılıfını hazırlar... bu da mı yalan? yalan yuvası olmuş ağzının içi.*” gibi tekerlemelerle anlatıma canlılık verilir.

3. Masal Sonu (Sonuç)

Masalın son bölümünde de masalçı, çoğunlukla olayın içinde imiş gibi hoş bir şekilde masalı bağlar, anlattıklarına gerçek havası vermek için, gerçekçi sözlerle bir tekerleme yapar. Masalçı o olayları sanki yaşamıştır. Masalın sonu orijinal bir şekilde, olayların gerçek bir hava içinde sona erdiği, anlatılanın sanki o olayları yaşadığı belirtilerek sonuçlandırılır.

Bilindik bir masal sonu tekerlemesi olan, “*Derken gökten üç elma düşmüş. Biri meleğe, biri şehzadeye, biri de görüp duyduklarını anlatana.*” Söz grubunda bahsi geçen elma metaforu hayır, bereket ve huzur sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Masalın başında, ortasında ya da sonunda yer alabilen tekerlemeler görüyoruz ki hem içerik hem dil yönünden çocuğa masal dinlemeye teşvik edecek nitelikte ilginçtir, caziptir.

Tekerleme sözcüğünün tanımlanması oldukça zor bir iştir. Sözcüklerin dış yapısından kaynaklanan ve anlamını biçimlendiren yuvarlanmak, dönmek olgusudur. Ortaya uyak oluşturmaya uygun bir cümle veya sözcük atılır ve belli bir kuralla, amaca bağımlı olmadan sözcük

ve cümleler sıralanır. Daha çok halk edebiyatı içinde yer alan tekerlemeler çok çeşitlidir.

Masal tekerlemelerini Pertev Naili Boratav dört bölümde kümelendiriyor:

1. Kısa başlangıç tekerlemeleri

2. Masalla ilgili serüvenleri hissettirebilecek şiir biçimindeki uyaklı ve ölçülü tekerlemeler

3. İkinci bölümdeki tekerlemelerden az farklı bağımsız bir öykü halinde anlatılan yalanlama tipi masallarla, bazı zincirlemeli masallar yer alır.

4. Bu bölümde ise masal içi ve masal sonu tekerlemelerdir.

Okuma Metni

Bir hendekte üç ölüymüş: İki dişi miri, birinin hiç canı yokmuş. Hiç canı yok şey bir tepik atmış ve:

“Sen buyur beyefendi ben tutayım.” demiş.

“Ben buyurup sen tutacaksan, bitmedik çalı dibinden doğmadık tavşan vur.” demiş.

Adam, bitmedik çalı dibinden doğmadık tavşan vurmuş, gelmiş.

Gitmişler tencere bulmuşlar: İki kırık kırık, birinin hiç dibi yok. Hiç dibi yok tencereye tavşanı koymuşlar. Altını yakan ayrı, suyuna bakan ayrı. Tencereden tavşan kaçmış, tencerenin haberi yok.

“Eee... Ben bunu nereden arayayım? demiş.

“Çuvaldızı dik, üstüne çık, bak” demişler. Çuvaldızı dikmiş, bakmışmış, Silifke'nin Mukaddem mahallesinde çift öküzünün karşısına koşmuşlar, çift sürüyorlarmış.

Adamın canı sıkılmış, eve gelmiş. İki horoz varmış: Birisi al horoz, birisi mal horoz. Al horozuna binmiş, mal horozuna da buğday yükletmiş gitmiş değirmene varmışmış. Buğday çuvalını yıkınca bakmışmış, horozun beli yara olmuş.

Hemen buna:

“Ben ne yapayım?” demiş.

Bakmış ki cebinde iki ceviz var. Cevizi ezmiş horozun beline sarmış. Horozun belinde büyük bir ceviz ağacı yetişmiş.

O memlekette de yaramaz çocuklar çokmuş. Ceviz ağacını taşlarken maşlarken, orada büyük bir ova ortaya çıkmış.

“Eeee... Ben bu tarlayı ne yapacağım, hiç olmazsa götüdüğüm buğdayı ekiveriyim bari.” demiş.

Orada bir buğday bitmiş görmeniz.

“Adam ben bunu nasıl dereyim, ne yapayım?” demiş.

Bir fırtına çıkmış bütün başakları bir araya toplamış. Çeç ettikten sonra ben buğdayı nasıl götüreyim, diye düşünmüş. Hemen karıncalar gelmiş.

“Eee... Tarla boş kalmasın” demiş.

Üzerini aramışmış, bir karpuz çekirdeği bulmuş. Karpuz çekirdeğini oraya ekivermiş. Karpuzun bir kolu İvriz'e, bir kolu Antep'e, bir kolu da Kıbrıs'a gitmiş.

“Karpuzun kolunu toplan.” diye sağdan soldan haber getiriyormuş.

Adam gitmiş:

“Ne yapayım ben?” demiş. Bakmış karpuzun en büyüğü fındık gibi, en küçüğü sandık gibi imiş. Adamın üstünde de sinek kanadı kadar bir palto varmış. Bir vurmuş palto-su içine gitmiş.

“Ne yapayım?” diye düşünürken:

“Soyun sen de gir.” demez mi? Adam soyunmuş girmiş, karşısına birisi çıkagelmiş.

“Nereye gidiyorsun arkadaş? demiş.

“Böyle böyle, sinek kanadı kadar bir paltom vardı. Kayboldu, onu arıyorum.” demiş.

“Arkadaş, ben bunun içerisinde bir katar deve kaybettim bulamadım.” demiş.

“Vazgeç.” demiş ve elini kafasına bir atmış, adamın kafası elinin içine gelivermiş.

“Etme, yapma gel kafam.” diye yalvarmış. Olmaz, mahkemeye gitmişler. Hâkime varmışlarmış; hâkim de mercimek ağacının başında oturmasın mı?

“Eee... Bizim mahkemeyi hallet.” demişler.

Kadı:

“Ben buraya kırkayak merdivenle çıktım.” demiş.

“Merdivenle çıktım.” dediğinde, kellesi kesere gitmiş, adam da ağaca gitmiş. Kırkayak merdiven yapmışlar; inip gelirken hâkim efendi düşmüş; boynu altında kalmış. Bizim dava Hakk'a kalmış, gözlerimiz baka kalmış. (Küçük, 1991:1-2).

Okuma Metni

Var varanın sür sürenin destursuz başa girenin, yiyecek olduğu dayağın haddi hesabı yok. Pazara vardım bir at aldım, doru diye ensesine vardım, bir tepik vurdu, eşek oğlu eşek geri dur diye. Sultan Hamit güllesini cebime doldurdum, darıdır diye. Yeni Cami'nin minaresini belime soktum, borudur diye. Denizin ortasına bastım kurudur diye. Bir adım attım Çanakkale'ye vardım, bir adım daha attım İstanbul'a ulaştım. Bizi tuttular yedi top kendir ile bağladılar, delidir diye.

“Hayır efendim. Ben deli oğlu deli değilim. Veli oğlu Veli'yim.” dedim.

“Veli oğlu Veli olduğuna dair şahidin var mı?” dediler.

“Var.” dedim.

Bize bir jandarma verdiler çarşıya çıktık. Bir kavuk sallayan, bir dolma yutan, bir yalan söyleyen bulduk. Veli oğlu

Veli'dir diye şahitlik verdirdim.

“Eee... Oğlum Veli oğlu Veli ne arıyorsun?” dediler.

Ben de:

“Kendime uygun bir hatun kişi arıyorum.” dedim.

“Burada biri var alır mısın?” dediler.

“Nasıl şey?” dedim.

“Tuti dilli, ensesi yelli, üç otuz yaşında bir şey.” dediler.

Ben de:

“Cahillik işte, iyi.” dedim.

Biz abdest aldık namaza durduk. Akşam namazı sağıma selam verdim, soluma selam verdim. Bakmıştım ocağın başında cadıya benzer bir karı oturur. Ulan bu bizim alacağımızın annesi mi? Kayın validesi mi? Derken bize:

“Senin hanım bu ağa!” denmesiyle başımdaki külah fırladı çıktı tavana. Sonra mı? Yine indi yerine. Külahı kap-tım fırladım dünyaya. Az gittim, uz gittim, dere tepe düz gittim, altı ay bir güz gittim, konup geçerek lale sümbül biçerek, tütün kahve içerek, ödünç alınmış un gibi savrul-dum ve Hamidiye kışlasına vardım. Ağzı kapalı bir kutu-nun içerisine doldurmuşlar kör ile topalı, nöbetçi onbaşı elleri sopalı:

“Aman bize bir izin.” dedik.

“Rumelili isen izin var, Anadolu isen izin yok.” dediler.

“Rumeliliyiz.” diyerek izin aldık, çıktık dünyaya. Az gittik, uz gittik, dere tepe düz gittik, altı ay bir güz gittik, konup geçerek lale sümbül biçerek, tütün kahve içerek, ödünç alınmış un gibi tozduk vardık, gittik. Yolda karşıma bir kadın çıktı:

“Adın nedir?” dedim.

“Emine.” dedi.

Açtık, baktık damına, bir yanı samanlık, bir yanında demirciler demir döver. Öte tarafında boyacılar boya boyar zengine. İngiliz, Avusturya harp eder topla tüfekte. Bir yandan baktım uzun bir ova geliyor. Orada gezerken bir koca ile karşılaştım:

“Oğlum burada ne arıyorsun?” dedi.

“Baba, külahım düştü, onu arıyorum.”

“Ulan ben burada bir çift kervan yitirdim.” dedi.

Bana bir tokat vurdu, fırladık çıktık dünyaya. Köprünün karşı tarafına geldim bir karpuz tarlası, karpuz tarlasının içinde birde ala karpuz.

Dedemden kalmış bir bıçağım vardı. Bununla karpuzu kestim bir dilim çıkartayım diye. Bıçak kaybolmasın mı? Soyunduk, giyindik, arkasından onu aramaya gittik. Orada burada gezerken karşıma bir çocuk çıktı:

“Amca burada ne arıyorsun.” dedi.

“Ne yapayım, dedemden kalma bıçağım vardı, onu arıyorum.” dedim.

“Amca ben orada çok gezdim, öyle bir bıçağa rastlamadım.” dedi.

Oradan çıktık dünyaya, karıncaya vurdum palanı, yedi yerinden çektim kolanı, bunu da sorarsanız Kalaycı Hacı Ali ustanın yalanı.

Armudu taşlayalım,

Dibinde kışlayalım.

Müsaade ederseniz aziz okuyucular

Hayvan masallarına başlayalım. (Karaduman, 1991: 3-4).

Okuma Metni

“Anamın hatun bohçası yok,

Babamın ağa akçası yok,

Çarşıda bir tazı gezi,

Tazının haltası yok

Haltacı halta yapar mısan,

Beş yüz altın kapar mısan,

Burnunda altın hizma,

Ayağında sarı cızma,

Cebine ince hoşafı dökmüş,

Çatırdadı kos kimin,

Pilav yağaydı başıma,

Dolma değeydi dişime,

Bi kuş olaydım”

“Evvvel zaman iken, deve tellal iken, saksığan berber iken... Ben anamın beşiğini tıngır tıngır sallan iken. İp koştı beşik devrildi. Anam kaptı maşayı, babam kaptı meşeyi, döndürdüler dört köşeyi. Dar attım kendimi dışarı... Kaç, kaçmaz mısın... Vardım bir pazara. Bir at aldım dorudur diye. Bineyim dedim, at bir tekme salladı bana geri dur diye... Padişahın topları ateşe başladı. Topladım gülleleri cebime koydum dandır diye. Tozu dumana kattım, Edirne'ye yettim. Selimiye minarelerini belime soktum borudur diye. Yakaladılar beni tımarhaneye attılar delidir diye. Babamdan haber geldi, onun eski huyudur diye. Bereket inandılar, tutup beni saldılar. Neyse uzatmayalım, masala başlayalım...”

“Bir varmış bir yokmuş. Zaman zaman içinde, kalbur saman içinde. Deve tellal iken, horoz imam iken, manda berber iken, annem kaşıka babam beşikte iken... Ben babamın beşiğini tıngır tıngır sallan iken, babam düştü beşikten, alını yardı eşikten... Annem kaptı maşayı, babam kaptı küreği, gösterdiler bana kapı arkasındaki köşeyi... O öfke ile tophane minaresini cebime sokmayayım

mı borudur diye... O öfke ile Tophane güllisini cebime doldurmayayım mı darıdır diye... Orada buldum iki çiftte bir kayık. Çek kayıkçı Eyübe...

Eyüb'ün kızları haşarı... Bir tokat vurdular enseme, gözlerim fırladı dışarı... Orada gördüm bir kız... Adı Emine, git tim yanına... Bir tarafı tozluk dumanlık, bir tarafı çayırılık çimenlik, bir tarafı sazlık samanlık... Bir tarafta boyacılar boya boyuyor renk ile... Bir tarafta demirciler demir dövüyor denk ile... Bir tarafta Mehmet Ali Paşa cenk ediyor şevk ile... Anan yahşi, baban yahşi, kurtuldum ellerinden... Vardım masal iline."

Okuma Metni: (Naki Tezel'den)

"Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, cinler top oynarken eski hamam içinde... Ben deyim şu ağaçtan, siz deyin şu yamaçtan, uçtu uçtu bir kuş uçtu; kuş uçmadı, gümüş uçtu. Gümüş uçmadı, Memiş uçtu. Uçar mı uçmaz mı demeye kalmadı; anam düştü eşikten, babam düştü beşikten... Biri kaptı maşayı, biri aldı meşeyi; dolandım durdum dört köşeyi..."

Vay ne köşe bu köşe! Dil dolanmadan ağız varmaz bu işe; bu köşe yaz köşesi, şu köşe kış köşesi, şu köşe güz köşesi diye iki tekerleyip üç yuvarlarken aşağıdan sökün etmez mi Maraş Paşa'sı!.. Hemen bir sarıya bir fare deliği bulup, attım kendimi dışarı; gelgelelim şu mahallenin yumurcakları haşarı mı haşarı; bir fiske vurdular enseme, gözlerim fırladı dışarı!..

Az gittim uz gittim... Dere tepe düz gittim. Çayır çimen geçerek, lale sümbül biçerek; soğuk sular içerek, altı ayla bir güz gittim. Bir de dönüp ardıma baktım ki, ne göreyim, gide gide bir arpa boyu yol gitmişim!..

Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, melekler kanat çırparken geniş bir alan içinde, ben çok çok küçükmüşüm. Azığımız azmış, anam kızmış. Dedem eşikte, ninem beşikteymiş. Anam, dedem ağlar dedemi sallarmış; ninem ağlar ninemi sallarmış. Bu sırada bir ses gelirdi tavandan, ben tavana çıkardım. Orada bulurdum bir sandık. Açardım sandığı, içinde kırk anahtar. Alırdım elime birini sarıdır diye, bir kapıya varırdım yalındır diye, açardım kapıyı aradığım yer buradır diye, bir hasır çıkardı karşıma, basardım üstüne halıdır diye, halı uçmaya başlamaz mı? Uçardım uçardım, bulut oluklardan su içerdim, ilden ile geçerdim, lale sümbül biçerdim. Sulu yerde kavun karpuz, susuz yerde peynir ekmek yerdim. Yerdim ama dedem bir ağlardı, bir ağlardı, şaşardım, çağırırdım Arap bacıyı, başlardı dedeme bir masal anlatmaya, evvel zaman içinde kalbur saman içinde, develer tellalken eski hamam içinde, hamamcının tası yokmuş, külhancının baltası yokmuş, yalanların, uyduranların da arkası çokmuş. Eski zamanların içinde bir padişahla üç oğlu yaşamış büyük bir ülkenin birinde..."

"Bir varmış bir yokmuş, Tanrı'nın akıllı ve deli kulları çokmuş ama bizlerden delisi hiç yokmuş. O zamanlar bir şey için çok demesi iyi değilmiş. Azdan çoktan, kavga çıkar-

mış yoktan, bir giysi yaptırılmış çerden çöpten, ilikleri karpuz çekirdeğinden, düğmeleri yemiştin. Deve tellalken, sinek berberken, at ekmekçi, pire dülgerken, anam eşikte babam beşikteyken, ben, anam ağlar anamı sallar; babam ağlar babamı sallarken, babam düşüvermesin mi beşikten. Ben atladım eşikten. Kaçtım tutulamadım, beni aldı bir yıldız, sakladı yücelere, indim aşağı bir sepetle. Baktım bir yabancı kapımızı çalıyor, vardım yanına, sordum, dedi bana: "Neredesin be adam?" "Ben adam mıyım, a dayı?" derken, adam çıkardı ağızındaki baklayı, atlattı bana taklayı. Dedim masal masal maniki, yıldız saydım on iki, on ikinin yarısı, komşunun on kovan arısı. Anılar vızladı gitti, yüreğim sızladı gitti, bu tekerleme de burada bitti. Bir varmış bir yokmuş, evrenin çok çok ülkelerinin birinde, bir damın altındaki küçük bir odada kendi yaşlı mı yaşlı, bağırcığı taşlı mı taşlı bir ninecik yaşamış..."

"Arap kızı varmış kırk katıra, onlar ermiş muratlarına, biz çıkalım kerevetine, güller döşeyelim onların ölümsüz isteklerine, binelim ak göğüslü ak yeleli atlarına, varalım ülkelerine. Ben dün onların yanına vardım, beni çok iyi konukladılar, elime üç nar verdiler. Narlardan biri benim, biri bu masalı okuyanın, biri de tüm dinleyenlerin olsun."

Bir varmış bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, keçiler berber iken, develer tellal iken, mandalar hamal iken, horozlar imam iken... Ben dedemin beşiğini tıngır mıngır salları iken. Anam kaptı yarmayı, ben kavradım sarmayı.

Anam dedi bırak sarmayı. Ben dedim, sen de bırak yarmayı. Anam bıraktı yarmayı. Fırladım kaçtım anahtar deliğinden. Gittim, gittim... Tam altı ay yürüdüm... Arkama bir baktım ki ne göreyim? Bir karış yol gitmişim. Neyse tekrar başladım yürümeye, bu kez, bir altı ay daha gittim. Bir kulak verdim ki, tellallar bağıyor. "Kırk kazan keşkekle kırk kazan yağurdu kim yiyecek?" diye. Hemen eve gittim. Bir kavak ağacı vardı, kırk kişi tuttum yonturdum, kırk kişi tuttum oyduurdum. Bir kepeç yaptırıldı. Omuzladım kaldırdım, dizlerimi daldırdım... Kırk kazan keşkekle kırk kazan yağurdu, o kepeçeye aldirdim. Öyle bir yuttum ki dudaklarımın bile haberi olmadı... Neyse ayrıldım oradan. Gittim gittim, bir memlekete vardım. Bir kahveye girdim. Baktım hepsinin gözleri parlıyor. Gözleriniz neden parlıyor öyle? dedim. Evlendik de ondan, dediler. Beni de evlendirin dedim, olur dediler. Aldılar bana bir kız. Boyunu sorsan minare kadar, gözleri lokma tavası, memeleri un çuvalı kadar. Sümükleri sakar, görenler korkar... Allah'ım yardım dedim beni kurtar. Kaç bakalım kaçmaz mısın? Git bakalım gitmez misin? İndim sarayın bahçesine. Baktım ki çiçekçiler çiçek gülcüler gül aşıyor. Haşlamacılar haşlama haşlıyor. Susun! Masalci masala başlıyor.

Zaman zaman içinde

Kalbur saman içinde

Develer dellal iken,

Eski hamam içinde.

Eski paşa hamamının ortası yok.

Üç beşlik verdiler beğenmedim

İridir diye,

Sadece Osmanlı lirası verdiler almadım

Sarıdır diye

Beni aldılar tımarhaneye götürdüler

Delidir diye,

İki adam geldi şahitlik etti

Veli oğlu Veli'dir diye,

Tımarhaneyi dürdüm katladım sırtladım

Halıdır diye,

Beş on copa vurdular

Yeridir diye,

Padişahın ferman çıktı

"Bırakın onu eski huyudur!" diye,

Bir boz eşek gördüm

Takıldım peşine

Eşek bana bir tekme vurdu

Geri dur diye.

Okuma Metni: Pertev Naili Boratav'dan

"Zaman zaman içinde, kalbur saman içinde, devler top oynarken eski hamam içinde... Bir havladık, hoyladık; huylanan da geldi. Ahlanan da geldi, ohlanan da geldi. Hele büyük baş, büyük kara kadı, kuru kadı geldi... Kadıyı, dayıyı duyunca; yaban ördeği, kazı geldi... Ördeği, kazı görünce, birde çulsuz tazı geldi... Tazının peşinden de görmemişin oğlu, kör Memiş'in kızı geldi... Ne etti, ne etti, arkası sökün etti: Kambur Eşe, Sarı Köse geldi; biri saltanata, biri süse geldi... Bunları duyar da durur mu ya! Himhiminan burunsuz, birbirinden uğursuz geldi... Daha daha, sarı çizmeli Mehmet Ağa geldi, geldi dertlere deva, gönüllere sefa geldi... Derken efendim, seyrek basandan sık dokuyana, bir taşla iki kuş vurdandan, her yumurtaya bir kulp takana kadar kim var, kim yok, kimi aç, kimi tok; geldi, toplandı. Toplandı ya, hepside başını kaldırıp kaşını yaktı, derken her kafadan bir ses çıktı; başladı her biri bir maval okumaya... Kimi ince eğirip sık dokudu; kimi yukarıdan atıp, aşağıdan tuttu... Kimi tavşana kaç, tazıya tut dedi; kimi ağızını yum dilini yut dedi... Kimi kah nalına, kah çivisine vurdu; kimi süt dökmüş kedi gibi oturdu... Kimi kahya karı gibi her işe karıştı; kimi gemi azıya alıp birbiriyle yarıştı... Kimi akıntıya kürek çekti; kiminin kirdiği ceviz kırkı geçti... Kimi kırkından sonra kaval çaldı; kimi de benim gibi ellisinden sonra masala daldı... Bir var ki, hangisine ne denir? Allah her kuluna bir çene, her çene bir gene vermiş, oynatıp duruyor. Laf la peynir gemisi yürümez ama, sadece dinlemekle de olmaz; laf ebeleri adamı aptal yerine korlar; bari bende birini çekip, çekiş-

tireyim dedim ya, ne haddime! Yetmiş iki millet burada, sade bir Keloğlan yok ortada... Yüz yüzden utanır, ötekileri dilime dolayacak değilim ya, ben de tuttum Keloğlan'ın yakasından; bakın ne deyip durdum arkasından:

Bir varmış bir yokmuş; Allah'ın kulu çokmuş, çok söylemesi günahmış. Develer tellal iken, keçiler berber iken, bir memleketin birinde bir koca karı, koca karının da bir kel oğlu varmış

Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, cinler cirit oynarken eski hamam içinde... Dırıldıydı, mırıldıydı, raftan fincan düştü kırıldıydı, hem de ne fincan ya! Dedemin dedesinin dedesinden kalma kulpu kırık, kenarı yok, şu ahım şahım fincan... O akşam ne cezveyi köpürdetebildim, ne kahveyi höpürdetebildim. Bakın hele, şu ettiği yetmiyor muş, kırdığı kırkı geçmiyormuş gibi, bir de karşıma geçip oh çekmez mi ya bizim güdük fare!...

Okuma Metni: "Peri Kızıyla Çoban Hikâyesi"

(Bu hikâye; Türk milletinin zevki, zarafeti, hançeresi açısından olduğu kadar, halk masalının hassasiyetini kullanılarak, bugünün zevkiyle yeni bir terkip haline koyması açısından da oldukça önemli bir metindir).

Motifler halkın, kompozisyon bizim! O zaman, milli olacaktır.

Bu düşünceler, bana hepsini içine alan bir aşk efsanesi yazmak arzusunu veriyordu. Çocukluğumda dinlediğim bir masalın, hatırımda bazı kırıntılıları vardı. Onları alıp milli bir efsane hâline koymayı düşünüyordum:

"Evvel zaman içinde..." yerine, "Çok eski bir zamanda..." diye başlayabilirdim. Oğuz Han Devri, bu hikâyeye bir efsane tesiri vermeğe yardım ederdi. Efsanenin kahramanı genç âşik, şehzade yerine bir çoban, sevgilisi de bir peri kızı olabilirdi. Böyle düşünüyordum.

Peri Kızıyla Çoban Hikâyesi buradan çıktı, şiirin ismi bu oldu. Millî bir tarih eskiliği vermek için, Oğuz Han'ı da buna katmak yerinde olacaktı.

Asıl mevzu, peri kızıyla bir çoban arasındaki aşk olmalıydı. Peri kızının sihir kuvvetinden çobana da bir şeyler katmak lâzımdı. Birbirine yakın kudrette olmalıydılar ki aralarında bir aşk başlasın...

Hikâyenin, heyecan verecek, dokunaklı tarafı, önce bir ayrılık, sonra iki sevgilinin buluşup yarışarak mutluluğa kavuşması olmalıydı.

Çobanın, aşkı, sevdiğine uzun bir yalvarış hâlinde anlatmasını istiyordum. Burada bir aşk felsefesi de bulunmalıydı.

Bu aşk sahnesinde çoban, aşkını, uzun bir tirad hâlinde söylemeliydi. Bunun için kafamda hazırladığım mısralar hikâyede daha düzgün şekli alarak şöyle oldu:

Sevda o bir peridir,

Karâr etmez yerinde!

Gönül ki serseridir,

Dolaşır izlerinde!

Sevda o gizli bir ok,

Görünmez kanatmadan.

Kavuşmanın tadı yok,

Ayrılığı tatmadan,

Bu başlangıçtan sonra çoban, sevdiğine yalvararak, afvi-ni dileyecekti. Daha önceden başımın içinde yazdığım mısralar, hikâyenin bu kısmında şu şekli aldı:

Ben ki pek çok ağıladım;

Gezdim hicrana giden

Yolları adım adım...

Beni artık yeniden

Hicrana atma, güzel!

Yeter, ağılatma güzel!

Peri Kızıyla Çoban Hikâyesi'nde, mesnevi şeklinde, beyit beyit uzun bir tahkiyeden kaçınmak istedim. Bunun, bu hikâyeye monoton bir şekil verip dinleyenleri yormasından korktum.

Çeşitli nazım şekilleri kullandım. Bunlar, şiirimizin bildiğimiz nazım şekillerine tam mânâsıyla uygun değildir, ama bir benzeyişi vardır. Meselâ, burada Dîvan Şiirinin Terkiib-i Bend'ini andıran bir şekil vardır. Her parçadan sonra bu "güzel" sözüyle biten yalvarış tekrarlanır:

Başımın tacı güzel!

Hâlîme acı, güzel!

Şimdi işit ahimi,

Bağışla günâhımı.

Düştüğüm aşka, güzel!

Sebeb yok başka, güzel!

Bana bu hikâyeyi yazmak cesaretini veren, bu başlangıç olmuştur. Eski masalların tekerlemeleri yerine, bu yeni deneme, bence bir masal atmosferi yaratıyordu.

Peri Kızıyla Çoban Hikâyesi şöyle başlar:

Çok eski bir zamanda

Oğuz Han hükümdarmış

İşitmiştim, Tûran'da

Bir peri kızı varmış!

Bu başlangıçtan sonra, halk şiirinin destan tarzını kullanan istiyordum:

Bu nazlı peri kızı,

Bu güzellik yıldızı

Her gönülde bir sızı

Bırakarak yaşarmış.

İssız dağlarda gezer;

Yokmuş izinden eser...

Bozan görüldüğü yer

Bir sihirli pınarmış.

Başlangıç, böyle devam ediyordu. Bana, bu destan tarzı, hikâyeye uyuyor geliyordu. Elimde bulunan masal motifini de kullanacaktım. Birçok masallarda olduğu gibi, bunda da peri kızı, istediği zaman şekil değiştirmek kudretine sahipti, çoban da bu sihri öğrenmişti.

Çocukluğumda dinlediğim Peri Kızı masalından hatırımda pek az bir şey kalmıştı. Ben ona şöyle bir şekil verdim:

Silkinince ansızın,

Değişir şekli tizin;

Kuş olur, çiçek olur,

Bazı kelebek olur,

Bir gül olur açılır,

İnci olur, saçılır...

Bir buluta bürünür;

Bin şekilde görünür...

Asıl benim eklediğim şey, çoban'la peri kızı'nın bu şekil değiştirme imtihanıdır. Sonunda, peri kızı:

Bu sonuncu imtihan

Tamdım seni çoban,

Anladım şimdi kimsin!

Sen beni tâ eskiden

Sevip sonra terkeden

Vefasız sevdiğimsin!

Hikâyede diyalog vardır: Oğuz Han'la. Peri Kızı'nın konuşması, hep bu mevzua, hem Türk Halk Hikâyelerindeki karşılıklı, manzum konuşma geleneğine, hem de bir peri kızı'yle Oğuz Han'ı konuşma üslûbuna uygundur, sanırım.

Peri Kızıyla Çoban Hikâyesi, Oğuz Han'ın onları tekrar birleştirmesi, kırk gün, kırk gece düğün yapılmasıyla biter. Sonunda, bu hikâyeyi anlatana düşen:

Dansı yurdumuzun

Güzelleri basına, dileğiyle, hikâyeye tamam olur.

Okuma Metni: "Her Masalın Başı" (Eflatun Cem Güney'den)

Bizim de bir masal dünyamız var; uçsuz bucaksız bir dünya bu! Keloğlan'ı da içine alır, Köroğlu'nu da, peri kızını da içine alır, dev anasını da; seni içine alır; beni de; gene de bir fındıkkabuğuna sığar, yedi dünyaya sığmaz. Hani, şu masal dünyasını bir dönüp dolanayım diye, demir çarık,

demir asa yola düşseniz; dere, tepe düz, altı ayla bir güz gitseniz, bir arpa boyu yol giderseniz ancak!

İyisi mi, gelin derelerden sel gibi, tepelerden yel gibi geçerek; lale, sümbül derleyip, soğuk sular içerek; daha da yorulursanız Hızır'ın atına binerek bir tandır başına götürüyem sizi. Vay ne masallar ne masallar var orada; makas kesmedik, iğne batmadık masallar!

Oturup bunları dinlemekle kalkıp şu dünyayı dolaşmak bir bence... Öyle ya, masal deyip geçmeyin; kökleri vardır geçmişte, dayanır durur dağ gibi... Dalları var üstümüzde; yeşerir gider, bağ gibi... Ama anlatılacağı gibi anlatırsa...

Zira asıl tadı anlatılışındadır bunların; hele masal ağzıyla iki tekerleyip bir yuvarlamasını bilen masal ustalarından dinlenirse, tadına doyum olmaz doğrusu. Ha, işte bu niyetle sizi bir tandır başına götürüyem dedim ama bir yer bulabilirsek ne mutlu! Çünkü Allah'ın kışı, tandırın başı olur da kim gelmez. Çağrılan da gelir, çağrılmayan da; haylanan da gelir, huylanana da; ahlanan da gelir, ohlanan da, Kambur Ese de gelir, sarı köse de; hâsılı, seyrek basandan sık dokuyana, bir taşla iki kuş vurandan her yumurtaya bir kulp takana kadar kim var, kim yok, sırtı bütün, karnı tok... Cümlesi gelir toplanır ama masalcıbaşıyı masala başlatmak kolay mı? Mübarek, kendini naza çektiğe çeker; onu söyletmek için her biri bir dereden su getirmeye başlar. Kimi yukarıdan atıp aşağıdan tutar; kimi ağzını yumup dilini tutar; kimi ince eğirip sık dokur, kimi süt dökmüş kedi gibi oturur; kimi akıntıya kürek çeker, kiminin kırdığı ceviz kırkı geçer; daha daha bir yağın maval, martaval derken masalcımızın çenesi açılır, gayri öyle bir dizip koşar ki, ağzından bal akar, dili de kaymak çalar balın üstüne!

İmdi; kalem benim, söz onun; nokta benim, harf onun; okuyun okuyabildiğiniz kadar! Okudukça gönlünüz gül olup açılacak, dilinizde bülbül olup şakiyacak...

"Bir varmış, bir yokmuş. Zaman zaman içinde, kalbur saman içinde. Deve tellal iken, horoz imam iken, manda berber iken, annem kaşıқта, babam beşikte iken... Ben babamın beşiğini tıngır mıngır salları iken, babam düştü beşikten, alnını yarı eşikten... Annem kaptı maşayı, babam kaptı küreği, gösterdiler bana kapı arkasındaki köşeyi... O öfke ile Tophane güllesini cebime doldurmayayım mı darıdır diye (...)" (Tezel, 1997: XII).

Bu ifadeler, dinleyeni her şeyin artık "imkân" dâhilinde olduğu bir dünyaya inandırmıştır. Şimdi dinleyici, düşündüğü, düşünemediği hayal ettiği yahut hayal bile edemeyeceği farklı bir ortama girmek üzeredir. Artık imkânsızlık yoktur. Bir halının üzerinde, göz açıp kapayıncaya kadar ki bir "an" da kıtalar aşılabilir. Yerin yedi kat dibinden on iki kat gökyüzüne gidilebilir ve karıncadan padişaha varıncaya kadar herkesle görüşülebilir. İnsan zihni, tezatlardan oluşan bu farklı dünyada, her şeyin imkân dâhilinde olması karşısında hayrete düşmektedir. Tezatlarla mey-

dana getirilen "absürd" ifadeleri takip etmekte zorlanan ve imajları zihnindeki değerlerle bağdaştırmaya çaba gösteren zihin, bütün bu faaliyetler neticesinde kendisini "estetik heyecan"ın akışına bırakmaktadır. İmkânlar âleminde farklı olarak oluşturulan her farklı kavram, imaj yahut hayal, hayret ve hayranlık hislerini uyandırmaktadır. İnsandaki estetik heyecanı zirveye taşıyan bu duygu yoğunluğu, korku ve endişe hislerini de etkilemektedir (Bilkan, 1989: 32).

"Benim adım kamber, minareden uzun mumbar yedim, içtim doymadım... Harda, hurda, şurda, burda, tarla, bağda; yedim, içtim, doymadım... Aman bacı, kaldır sacı, yağlı bazlamacı yedim, içtim doymadım... Dere gibi hoşaf, tepe gibi pilavlar, ambar ambar yulaflar yedim, içtim doymadım... Denizi çorba ettik, gemiyi kepçe ettik, daha bilmem nice ettik yedim, içtim; davula döndü ama karnım, ne sakalım tum tum etti, ne bıyığım cum cum etti, dudaklarım bile duymadı. Baktılar ki, dünyayı yesem doyduğum, doyacağım yok, "Daha da doymazsa gözünü toprak doyursun!" deyip Akdeniz'in martısı, zeytinyağının tortusu, hoştur makarnanın yoğurtlusunu... Tepsi tepsi önüme sürdüler ya, sensiz boğazımdan geçmedi. Yükledim bizim uzun kulaklıya, size getiriyordum ama ırmaktan geçerken kurbağalar "vırak vırak!" ben de "bırak bırak!" anladım, bıraktım oracıkta... Uzun kulaklının da ayakları mumdanmış, o da eriyip gitti ırmakta..." (Güney, 1997: 66).

Masaldaki "komik" unsuru, hayattaki "gülünç" olandan farklıdır. Masaldaki komiklik tıpkı rüyadaki yaşantı gibi, zaman, mekân ve imkân sınırları dışında cereyan eder. Yukarıdaki örneğin son kısmında yer alan şu ifadeler adeta bir rüya halini hatırlatmaktadır: "Yükledim bizim uzun kulaklıya, size getiriyordum ama ırmaktan geçerken kurbağalar "vırak vırak!" ben de "bırak bırak!" anladım, bıraktım oracıkta... Uzun kulaklının da ayakları mumdanmış, o da eriyip gitti ırmakta..."

Anneler henüz bebekken söylediği ninniler, tekerlemeler daha sonra da anlattıkları masallar ile çocuklarına sözlü halk kültürünü aktara gelmişlerdir. Anne çocuğun ilk öğretmeni olarak ona ana dili öğrettiği gibi, milli, beşeri değerleri içinde bulunduran halk edebiyatı mahsulleri vasıtasıyla çocuğunu eğitir de...

Çocuk edebiyatında önemli yere sahip masalların kendine özgü dil ve üslubu vardır. Bu üslupta önemli bir yeri tekerlemeler tutar.

"Bir varmış bir yokmuş. İnsanoğlunun başından geçenler dağdan taştan, kurttan kuştan daha çokmuş."

"Uzunlarla kısıların, eğrilerle doğruların, iyilerle kötülerin bir arada yaşadığı çağlarda, kurtlar kuzuları otlattırken dağlarda, Hasan adında yoksul bir delikanlı varmış."

"Evel zaman içinde, kalbur saman içinde, cinler cirrit oynarken, eski hamam içinde... Ben deyim bu ağaçtan, siz deyin şu yamaçtan uçtu uçtu bir kuş uçtu, kuş uçmadı"

gümüş uçtu, gümüş uçmadı Memiş uçtu. Uçar mı uçmaz mı demeye kalmadı; anam düştü eşikten, babam düştü beşikten... Biri kaptı maşayı, biri aldı kaşağıyı; dolandım durdum dört köşeyi... Vay ne köşe, bu köşe! Dil dolanmadan ağız varmaz bu işe: Şu köşe yaz köşesi. Bu köşe kış köşesi. Şu köşe güz köşesi iki tekerleyip üç yuvarlarken aşağıdan sökün etmez mi Maraş Paşası! Hemen bir sarıya bir fare deliği bulup, attım kendimi dışarı; gel gelelim şu mahallenin yumurcakları haşarı mı haşarı; bir fiske vurdular enseme gözlerim fırladı dışarı! Bu öfkeyle minarenin birini belime soktum, borudur diye! Abdurrahman Çelebi de bir çiftte attı, geri dur diye! Az gittim, uz gittim... Dere tepe düz gittim... Çayır çimen geçerek, lale sümbül biçerek; soğuk sular içerek altı ay bir güz gittim. Bir de dönüp arkama baktım ki ne bulayım, gide gide bir arpa boyu yol gitmişim”

“Gittik de gittik, gide gide gittik. Var varanın sür sürenin, destursuz başa girenin hali budur hey! Bağ ama ne bağ, bağ üstünde bir dağ, dağ üstünde bir bağ, derken bir değirmen, üç merdiven; taş merdiven, tahta merdivenden çıktık yukarı, toprak merdivenden indik aşağı. Bir de baktık ki, ne bakalım, değirmencinin biri değirmen çeviriyor, kansı da oturmuş yün eğiriyor, aralarında da bir kara kedi! Vay ne kedi! O kedideki kaş, o kedideki göz, o kedideki burun, o kedideki kulak, ille o kedideki kuyruk! Öyle uzun, öyle uzun ki dünyayı yedi defa sarıp sarmalıyor da gene de bir ucu varıp aya dayanıyor.”

“İnanma bugün Salı, kesme bastığın dalı; dinle de maşallah de, bu geceki masalı.”

“Evvel zamanda kalbur samanda, üç yiğit kişi idik. Birimiz topal, birimiz sağır, birimiz de şaşı idik.

“Sağır dedi ki, “Üç gün uzaklıkta kaz sürüleri geçiyor, seslerini açık seçik duyuyorum.”

Şaşı dedi ki “Ben de kanat kanada uçuşlarını buradan görüyorum.”

Topal da dedi ki, “Öyleyse ne duruyoruz, koşun arkasından yetişelim.”

“Üç silahlı aldık ele, birinin namlusu yok, birinin kundağı yok, birisi de çürük mürüktü. Koştuk kaz sürülerinin ardından, hepimizden önce topal yetişti. Doğrulttuk silahları güm güm güra... Üç kaz düştü havadan, birinin başı yok, birinin gövdesi yok, birisi de tırık mırıktı.”

“Aldık kazları, dayandık karşı köye, karşı köyde üç ev vardı, birinin duvarı yok, birinin çatısı yok, biriside yıkık mıkıktı.

Yıkık mıkık evde üç kocakarı oturuyordu, birinin kemikleri var eti yok, birinin ağız var dişi yok, öbürünün de eli ayağı kırık mırıktı.

Bizi gördüler, konukseverlik gösterdiler. “Buyurun oturun, gübre diz boyu” dediler. Oturduk, üç kazan getirdiler, birinin dibi yok, birinin kapağı yok, birisi de delik melikti.

Bu üç tencerede pişirdik üç kazı, bizden önce yemeğe saldırdı üç cazı. Ağızımızı sildik, kalkıp gidelim dedik. Şaşı

önümüze düştü, gösterdi doğru yolu. Sağır da haydut maydut var mı diye dinledi şaşı solu. Topalın ardından at gibi seçirttik, köyümüze yetiştik.” (Güney, 1992).

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki; çocuğun gelişiminde, kendi dünyasını oluşturmasında, kalbine, ruhuna, zihnine insanî ve toplumsal değerler taşımasında, hayatı tanımada ve öğrenmesinde masallar en iyi deney alanlarıdır. Düşünce geliştirmeyi ve aklını kullanmayı masallarla öğrenen çocuk, bu yolla toplumsal değerleri ruhuna yerleştirebilecektir. İdeal bir insanlık anlayışı, hayatına anlam katan, ruh veren masalları okuyarak, dinleyerek Türk toplumunun değer yargılarına ve estetik kabullerine tanık olacaktır. Aile, vatan, millet, tabiat, insan ve hayvan sevgisi; güzelliğe karşı bağlılık ve sempati, başkalarına karşı nazik, saygılı ve dürüst olmak gerektiği, cesaretin, kahramanlığın, özverinin değeri, girişimciliğin önemi, gelenek ve göreneklere karşı bağlılık ve duyarlılık; tarihimizin unutulmaz dönem ve şahıslarını tanımak gibi iletilerle karakter eğitimini tamamlama imkânı bulacaktır.

Bu sebeple, çocuklarımızın nitelikli özellikler kazanması, milletine ve insanlığa yararlı bir birey olabilmesi için, öncelikle kendi millî kültürüne, kendi öz değerlerine sahip olması gerekir. Bu ise, ancak kültür aktarımıyla mümkündür. Geçmiş dönemlerde dedeler ve ninelerin sohbet ortamlarında bu kültür aktarımı mümkündür; fakat günümüzde onların yerini TV, internet gibi teknolojik kullanımlar, araç-gereçler aldı.

Anne-babalarından daha farklı bir dünyaya doğan, yüz yüze ilişkilerden sanal âlemin müphem ve belirsiz ortamına fırlatılan, rekabetin ve hırsın bilendiği bir vasatta yardımlaşma, ahde vefa gibi asil duyguları kaybeden çocuklarımızı büyük tehlikeler beklemektedir.

Çocukluğun bir taraftan görselliğin ayartıcı kışkırtıcılığıyla yok edildiği, diğer taraftan yeni kapitalizmin özgürlük ve sorumluluk ethosunu yerinden eden huzursuzlaştırılmış çocukluk değerler dizisinin yeniden biçimlendirildiği zamanımızda, çocuğun bir emanet olarak aslı yönünü bulmasında masalların önemi daha da artmaktadır.

Seri tüketim teknolojisi bütün geleneksel değerleri silmektedir. Bu akış toplumu belirsizleştirmektedir. Çocuk dünyası fast foodlarla, Mc. eğitim zihniyetleriyle, Rambolar, Batmanlar, uzay gemileri, barbiler, pokemonlar gibi yüzlerce markanın tahakkümü altında kültürel yabancılığa itilmektedir.

Masallardan bilim kurguya, çizgi filmlerden video ve atariye geçiş üzerinde pedagojik tahliller ne yazık ki yeterince yapılmamaktadır. Yaratıcılık, hayata intibâk, beceri ve şahsiyet kazanmak açısından bu görüntü eksensiz dünyanın bilimsel olarak değerlendirilmediği açıktır. Oysa Batı dünyası modern masallarla, klâsik masalları

dönüştürerek gelecekte insanlığı bekleyen tehlikeleri tartışmaya açmıştır. Artık bu masalarda öğüt yerine uyarı vardır; cinler, periler yerine korkulması gereken açlık, sunî gıdalar, GDO’lu ürünler, uzay savaşları vb. bir olumsuzluk göstergesi olarak teknoloji üzerinde durulmaktadır.

Çocuklarımızın zihnine dünyanın dikensiz gül bahçesi olmadığını, hayatın güçlüklerini, dostluğun, dayanışmanın, haksızlıklarla, cehaletle, bütün olumsuzluklarla savaşmanın en yüce erdemler olduğunu onlara hatırlatacak kurumlar oluşturmanın kaçınılmaz olduğu açıktır.

Çocuk kafasının, çok kere, büyüklerden çok daha fazla zeki hamlelere elverişli olduğunu da unutmayalım. Türk ailesi olarak, susturulmuş, bastırılmış yığınlar içinde, gerçeklerin üstünün örtülmeye çalışıldığı bir vasatta fitrî cesaretini ortaya koyan çocuğun, yetişkinler kralın görünmez elbisesine inanmaya hazırlanırken “Kral Çiplak!” deyişi üzerinde ciddiyetle düşünmemiz gerekir.

KAYNAKLAR

- Akkaya, N. (1989). Tekerlemelerin çocuklar üzerindeki etkileri. *Millî kültür*. Nisan 1989.
- Alangu, T. (1967). *Keloğlan masalları*. İstanbul: Keloğlan Yay.
- Alangu, T. (2010). *Billur köşk masalları*. İstanbul: YKY.
- Alptekin, A. B. (2003). *Kazak masallarından seçmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ataç, N. (2001). *Aisopos masalları*. İstanbul: YKY.
- Ateş, A. (1948). *Sinbadname*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aybek, S. (1999). *Türk ve dünya edebiyatından seçme örnekler*. Ankara: İnkılâp Yayınevi.
- Başgöz, İ. (1993). *Vay başıma gelenler tekerlemeler küçüklere de büyüklere de*. İstanbul: Pan yayınları.
- Bayat, F. (2003). *Korkut ata mitolojiden gerçekliğe dede korkut*. Ankara: KaraM.
- Bayatlı, N. Y. (2009). *Irak Türkmenlerinin halk masalları (inceleme, metin, sözlük)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Ben-Amos, D. ve Goldstain, K. S. (ed.) (1975). *Folklore: performance and communication*. Paris: Mauton.
- Bergson, H. (1996). *Gülme*. (Y. Avunç, Çev.). İstanbul.
- Bilkan, A. F. (1989), Masal estetiğimiz üzerine yahut masalsızlığımız, 87, 6-10.
- Boratav, P. N. (1959). *Zaman zaman içinde*. İstanbul.
- Boratav, P. N. (1969). *Az gittik uz gittik*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Boratav, P. N. (1974). Türk masalları. (M. Şaul, Çev.). *Folklor Doğru*, 36, 3-25.
- Boratav, P. N. (2000). *Tekerleme*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Boratav, P. N. (2002). *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Butor, M. (1991). *Roman üstüne denemeler*. (S. Rifat, Çev.). İstanbul: Düzlem Yayınları.

Çağatay, S. (1945). *Altun yaruk'tan iki parça*. Ankara: TTK Basımevi.

Çobanoğlu, Ö. (1999). *Halk bilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Demiray, K. (1954). *Türkçe çocuk edebiyatı*. İstanbul: Maarif Basımevi.

Dorson, R. M. (1984). *Günümüz folklor kuramları*. (N. Ulutaş, Çev.). İzmir: Ege Ün. Basımevi.

Dökmen, Ü. (1983). Pinokyo'nun arketipler ve anababa-çocuk ilişkileri açısından incelenmesi. *Ankara üniversitesi eğitim bilimleri fakültesi dergisi*. 16 (2), 381-395.

Dökmen, Ü. (1995). *Sosyometre ve psikodrama*. İstanbul: Sistem Yay.

Eberhard, W. ve Boratav, P. N. (1953). *Typen türkischer volks-marchen*. Wiesbaden.

Elçin, Şükrü. (1986). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Eyüboğlu, S. (1969). *La fontaine masallar*. İstanbul.

Fromm, E. (1990). *Rüyalar, masallar, mitoslar (sembol dilinin çözümlenmesi)*. İstanbul: Artan.

Gökşen, E. N. (1962). Masalın dünü ve bugünü. *Türk dili*. 11 (124), 240-242.

Gökşen, E. N. (1966). *Örnekleriyle çocuk edebiyatımız*. İstanbul: Okat Yayınevi.

Günay, U. (1975). *Elazığ masalları (inceleme)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Günay, U. (1976). Yeni masal derlemelerinin bize düşündürdükleri. *I. uluslararası türk folklor kongresi bildirileri 2*. Cilt içinde (85-96). Ankara: KB Yay.

Güney, E. C. (1971). *Folklor ve halk edebiyatı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Helimoğlu Yavuz, M. (1994). *Şahmaran masalları*. Ankara: Doruk Yay.

Himran, S. (1945). *Çastani bey hikâyesi*. İstanbul: TDK Yay.

Kantarcioglu, S. (1991). *Eğitimde masalın yeri*. İstanbul: MEB Yay.

Koşay, H. Z. (1929). *Dokuz ötkünç*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Kutluk, İ. (1949). Sinbad-name, *TDED*. 3-4, 351-367.

Levend, A. S. (1957). *Mantık'ta tayr*. Ankara: TDK Yay.

Lüthi, M. (1995). Masalın; efsane, menkabe, mit, fabl ve fıkra gibi türlerden farkı. *Millî folklor*. 4 (25), 66-68.

McClenland, D. (1961). *The achieving society*. New Jersey: D. Van Nostrand Company.

Meydan Larousse 8.

Namık Kemal. (1873). *Bahar-ı danış*. İstanbul.

Onaran, Ş. (1994). *Binbir gece masalları*. İstanbul: Afa Yayınları.

Orkun, H. N. (1940). *Prens kalyanamkara ve papamkara hikâyesi*. İstanbul.

Propp, V. (1985). *Masalın biçimbilimi*. (M. Rifat ve S. Rifat, Çev.). İstanbul: BFS Yay.

Şemsettin Sami. (1998). *Kamus-i türki*. İstanbul: Alfa Yay.

Resimli Türkçe Sözlük. (1977). Ankara: TDK Yay.

Sakaoğlu, S. (1973). *Gümüşhane masalları*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Seyidoğlu, B. (1975). *Erzurum halk masalları*. Erzurum: Baylan Matbaası.

Spies, O. (1941). *Türk halk kitapları*. (B. Gönül, Çev.). İstanbul: Eminönü Halkevi Neşriyatı.

Levi-Strauss, C. (1986). *Mit ve anlam*. İstanbul: Alan Yay.

Şirin, M. R. ve Çokum, S. (1988). *Çocuk edebiyatı yıllığı*. İstanbul.

Taner, N. (1996). *Türk masalları*. Ankara.

Tekin, Şinasi. (1945). *Kuanşi im pusar*. Ankara.

Tezel, N. (1936). *Keloğlan masalları*. İstanbul.

Tezel, N. (1938). *İstanbul masalları*. İstanbul.

Thompson, S. (1932-36). *Motif index of folk literature 1-6*. Helsinki.

Thompson, S. (1946). *The folktale*. New York.

Thompson, S. (1964). *The types of the folklate*. Helsinki.

Uysal, A. E. (1966). *Tales alive in turkey*. Cambridge.

Yalgın, A. R. (1977). *Cenupta türkmen oymakları I-II*. Ankara: KB Yay.

Yavuz, H. (1975). Behrengi'nin masalları. *Milliyet sanat*. 5 (141), 14-15, 33.

Ziya Gökalp. (1922). Usullere dair halkiyat I: masallar. *Küçük mecmua*. 18, 9-12.

Ziya Gökalp. (1976). *Kızıl elma*. Ankara: KB Yay.

Ziya Gökalp. (1976). *Altın ışık*. Ankara: KB Yay.

MASAL METİNLERİ

Sır Saklamayan Padişah Kızı

Bir varmış, bir yokmuş... Çok fakir bir karı koca varmış, bunların hiç çocukları yokmuş. Bu adam bir gün Allah'a yalvarır: "Ya Rabbi, bana bir oğul ver de yıları olsun."

Belli bir işi de olmadığından odunculuk edermiş, dağdan odun keser, odunları pazarda satıp bir ekmek parası kazanırmış. Yine böyle bir gün bir kucak dolusu odun getirmiş, fakat odunlar içeriye girmiyor! Zorlaya zorlaya odunları içeriye sokmuş, hanımına sesleniyor: "Hanım, gel de şu odunları al, kocadık gayri, odunu da taşıyamıyoruz."

Hanım gücenerek gelir, bir kucak götürüp ikinciye gelince bir yılan odunların arasından süzülüp ocak başına akıp gider, oraya oturur, kıvrılır kalır. Kocası yılanı görünce duasını hatırlar: "Hanım, ben Cenabı Allah'tan bir çocuk istemiştim, «İsterse yılan olsun.» demiştim, her halde bu olacak."

"Peki, efendi ile edelim, olsun.»

Odunların bir kısmım satıp eve bir şeyler alırlar. Yılana da helva pişirirler, üzerine çul çaput bir şeyler örterler.

Hanım sabahleyin, evin içini silip süpürürken yılanın yattığı yerde bir altın bulur, onunla un, den alırlar. Böyle böyle her gün bir altın alırlar. İşleri gayet iyi gitmeye başlar, bu fakir karı koca rahata kavuşurlar.

Aradan birkaç yıl geçtikten sonra, bir gün yılan dile gelir: "Babacığım, gider padişaha dersin ki: Mindilhava oğlum büyük kızını istiyor. Olmaz mı?"

Babası hemen kalkıp saraya gider. O zamanlara da sarayların önünde üçtaş olurmuş: Misafir taşı, yolcu taşı, dünürcü taşı. Eğer misafirisen misafir taşına, yolcu isen yolcu taşına, dünürcü isen dünürcü taşına oturulmuş. Yılanın babası gidip dünürcü taşına oturmuş. Padişahın bekçileri de gelip bunu döğmeye başlamışlar: "Dünürcü taşma niye oturdun, yolcu taşına otursaydın, misafir taşına otursaydın, olmaz mıydı?"

Padişah da sarayın penceresinden dışarıya bakıyormuş bekçilere seslenir: "Ses etmeyin, yanıma gelsin!"

Bu adam doğruca padişahın huzuruna çıkar: "Hayrola oğlum?"

"Mindilhava oğlum sizin büyük kızıınıza talip efendim."

"Peki, veririm ama bir şartım bar venim: Şu karşığı dağ konağınım önüne gelirse büyük kızımı oğluna vereceğim."

Babası eve gelince oğlu: "Ne dediler baba, verecekler mi?" diye sorar. Babası padişahın şartını oğluna söyler: "Oğlum, padişah büyük kızını sana verecek ama karşı-

daki dağı konağının önüne getirilmesini şart koşuyor."

"Peki, babacığım, haydi sen işine bak."

Ertesi sabah padişah kalkar ki konağının önü kapanmış, dağ gelmiş konağın Önüne, Padişah şaşırır kalır, hemen haber gönderir: "Dağı geriye çeksinler, kızımı vereceğim."

Dağ hemen geriye çekilir, padişah da büyük kızını verir, kızı alır giderler. Gece olunca kızı bir odaya koyarlar. Kız kocası gelecek diye beklerken kapıdan bir yılan içeri girer. Kız yılanı görünce oradan kaçarak babasının evine gelir, babası merakla sorar:

"Kızım niye geldin?"

"Baba ben oraya gitmem, beni verdiğin adam bir yılanmış."

"Kızım, tekkeyi bekleyen südünü içer, biraz bekleseydin."

Aradan beş on gün geçtikten sonra, yılan babasına der ki: "Bu sefer de padişahın ortanca kızını isteyeceğiz, her halde verir."

Babası oğlunun ortanca kızını İsteddiğini söyleyince, padişah yine bir şart ileri sürer: "Çoruhu konağımın önünden akıtacaksınız."

Ertesi sabah padişah uyanır ki çoruh nerdeyse konağı götürecektir: "Suyu kessinler, kızımı verdim." Su kesilir, kızı alıp giderler. Akşam olunca onu da odaya koyarlar. Kız bekler, sonunda kapı açılır, içeriye bir yılan süzülür. Ortanca kız da oradan kaçarak babasının evine gelir: "Baba ben oraya gitmem, beni verdiğin adam bir yılanmış."

"Kızım, tekkeyi bekleyen südünü içer, biraz bekleseydin."

"Aman baba, ben ne tekkeyi beklerim, ne de sütünü içerim."

Aradan on gün daha geçer, yılan bu sefer de küçük kızı istemesi için babasını padişaha gönderir. Padişah bir şart da bu kızı için ileri sürer: "Yedi deve yükü altın gelirse küçük kızımı veririm."

O gün akşam namazı vakti babası ile yılan yola çıkarlar, bir meşeye varırlar. Önlerine bir değirmen taşı rast gelir, yılan kafasını taşın deliğinden sokup çıkarır. Arkasından iki Arap peyda olur: "Vuralım mı, kiralım mı?"

"Ne vurun, ne kırın, yedi deve altın yükleyin, hemen götüreceğim."

Ertesi sabah padişahın konağının önünde altın yüklü yedi deve geviş getire getire kendilerini içeriye almalarını beklerler, Padişah küçük kızını da verir, alıp götürürler. Bunu da aynı odaya koyarlar, başlar beklemeye. Bakar ki gelen giden yok: "Adam sen de, ben örtüleri sereyim de gelirse gelsin, gelmezse yatar kalırım."

Tam uykuya dalacağı sırada dolabın kapısı açılır, oda-

nın ortasına «şak» diye bir yılan düşer. Kız yılanı bakar bakar: “E.. Ne yapalım, kaderim böyleymiş.” Yorganı götürür yılanın üstüne örter, kendisi de döşeğin üstüne yatar. Üç gece böyle yatarlar. Dördüncü gece yılan kılıfını sıyırır, içinden bir peri oğlu çıkar ki olsa da o kadar güzel olur. Kız bayılıp düşer, oğlan hemen kızı ayıltır. Aradan altı ay geçer, kızın kardeşleri der ki: “Baba, bacımızı verdin bir yılanı, bir haber yolla da gelsinler. Yılan bacımızı sançtı mı, öldürdü mü, neyin nesi?”

Padişah haber yollar, gelirler. Kızı babasını görmeye gider. Bacıları da gelirler, bakarlar ki kız iki canlı. Babası der ki: “«Sabahleyin ciride binilecek, damadıma da söyle, o da binsin.»”

Kız kocasının yanına gider, durumu anlatır. Kocasını da: “Ben, al at binerim, al urba giyerim, aman aman demiyessin!”

Sabahleyin bu oğlan al at biner, al urba giyer, varır cirit yerine, kızlar da konağın önünden ciridi seyredeler. Bu al atlı, al urbalı alt vurur, üst çıkar; hepsini bastırır. Bacıları derler ki: “Gözün kör ola, gittin de bir yılanı vardın, şöyle bir delikanlıya bile gitmedin ki ‘Bu da bizim eniştemiz.’ diyelim.”

“E... Ne yapalım, kaderim öyleymiş.”

Ertesi gün tekrar haber getir oğlana ki ‘Bugün de cirit var.’ diye» Karısını yanına çağırıp der ki: “Kara ata binerim, kara urba giyerim, aman aman demiyessin!”

Ertesi sabah kara ata biner, kara urba giyer, varır cirit yerine. Oğlan yine alt vurur, üst çıkar; hepsini bastırır. Bacıları derler ki: “Gözün kör ola, bir adama bile gitmedin. Şöyle bir delikanlıya gitseydin de Bu da bizim eniştemiz.’ deseydik.”

“E... Ne yapalım, kaderim böyleymiş.”

Üçüncü gün oğlanın karısını yine sıkı sık tembih eder:

Beyaz at binerim, beyaz urba giyerim, olmaya ki diyesin. Eğer dersen elimi atmadan kemerin gevşemeye.”

Beyaz ata biner, beyaz urba giyer. Alt vurur, üst çıkar; yine hepsini bastırır. Bacıları başlarlar söylenmeye: “Gözün kör ola, böyle bir delikanlıya bile varmadın.” der demez kız da: “Çok söylenmeyin, işte benim kocam odur.”

O anda öyle bir kıyamet kopar ki, öyle bir rüzgâr çıkar ki kız ne yana gittiğini bilemez. Ağlaya ağlaya odasına gelir. Odasında bir bülbüle bir gül görür. Bunların biri ‘Baba’ dedikçe öteki de ‘Zıkkım’ deyip dururlar.

Bir müddet sonra, kız eline demir deynek alıp ayağına demir çarık giyip yola çıkar. Az gider, uz gider... Epey gittikten sonra çarıkların yanları kalır, elinde deynek bir parmak kalır. Hızır yetişip sorar: “Kızım nereye gidiyorsun?”

“Böyle bir delikanlı yitirdim, onu aramaya gidiyorum.” “Onun sende bir şeyi var mı?” “Yüzüğü var.”

“Onun bacısı, ilerde önüne gelecek olan çeşmeye suya gelir. Onun testisinin içine yüzüğü at, su içerken yüzük ağzına gelince, o gelir, seni bulur.”

Kız yoluna devanı ederek çeşmeye varır, biraz sonra öbür kız da testisi ile suya gelir: “Bacım, o testiği ver de bir su içeyim.”

“Yok, sen yad kokarsın, kardeşim benim içtiğin kaptan içer mi?”

“Kardeşinin başı, gözü zekâtına ver de bir su içeyim.”

Bu söz üzerine testiği kızdan alıp su içme bahanesiyle içine yüzüğü atar. Kardeşinin getirdiği sudan içerken ağzına yüzük gelince kızı sorar: “Geldi, beni buldu. Çok çekti ama.”

Dışarı çıkarak kızı orada bulur, konuşmaya başlarlar. Oğlan der ki: “Benim anam bir devdir. Memelerini arkasına atmış ekmeği pişiriyor. Git, sağ em sola sarıl, solu em sağa sarıl. Yoksa seni de, beni de yerler.”

Kız kapıdan girince sağ em sola sarılır, solu em sağa sarılır. Bu da devin çocuğu olmuş olur. Kadın bu kızı oğlanlarından saklar, kızın kocası gelir, bilmezlikten gelerek anasına sorar: “Ana, buralar yad kokuyor.”

“Yok oğlum, bizim korkumuzdan buralara kim gelebilir?” “Ana doğru söyle, burada yad kokusu var.” Anası kızı çıkartıp oğluna gösterir: “Buralara düşmüş zavallı, bu da bizim kazlarımızı otlatsın.” “Peki ana otlatsın.”

Bu oğlan da teyzesinin kızına nişanlı imiş. Bu kız oraya geldikten sonra teyzesinin oraya gitmediği gibi nişanlısının da yüzüne bakmaz olmuş. Nişanlısı durumu anlar. Oğlanın anası kızı, teyzesine yollar: “Git, teyzengilde saz yar, al da gel; düğün edeceğiz.” Her şey de oğlana ayan olmuş, hemen kızın önünü keser: “Sana saz dedikleri şey tandırın başındaki isli kuludur. Sakın bekleme, seni aldatırlar. Al gel, yoksa seni devlere yedirecekler.” Dedikleri yere varınca isli kutuyu gören kız alır almaz geri döner. Getirirken merak eder: “Şu nasıl saz imiş.” diye kutuyu acır. İçinden iki tane sinek çıkar, biri dizz der, uçar; öbürü de vizz der, uçar. Kız düşünmeye başlar: “Ya Rabbi, ne olacak şimdi?” Oğlana ayan olduğu için hemen kızın yanına gelir: “Kız ne ettin?”

“Ne edeceğim, kutuyu açınca içinden iki tane sinek çıktı. Biri ‘dizz’ dedi uçtu, biri ‘vizz’ dedi uçtu.”

“Hay ocağın devrile. Sinekler Allah’ınızı severseniz yerinize giriniz.” Sinekler gelip yerlerine girdiler, kız da sazi götürüp oğlanın anasına verdi. Oğlanın anası kızı dedi ki: “Sen bu işi beceremezdin ama beceren becerdi.”

Oğlanın anası bu kızı dört tane telis verdi: “Git bu dört telisi tüy ile doldur getir, nereden bulursan bul. Oğlana örtü dikeceğim, nişanlısı gelecek.”

“Kız telisleri alıp ağlaya ağlaya yola koyulur Oğlan yanına gelir: “Ağlama, haydi gidelim.” Bir dağın başına çıkarlar. Oğlan oradaki kuşlara yalvarır: “Kuşlar, Allah’ı

severseniz bu yıl da tüysüz durun, gelin tüylerinizi dökün de gidin.”

Bütün kuşlar gelip tüylerini döktüler. Kızla oğlan bunları telislere doldurdular. Kız ikisini sırtına aldı, ikisini sürüdü, getirdi kadına verdi.

“Bu işi de beceremezdin ama beceren becerdi.”

Düğün etmeye başladılar, oğlanın karısını da başlan ayağa muma sokup on parmağına on mum diktiler. Getirip oğlanın yattığı yere koydular. Gece olunca da oğlanı teyzesinin kızı ile içeri attılar. Mumlar kızın parmaklarına yaklaşınca kız yattığı yerden: “Yan parmakların, yan; mindilhava oğlunun aşkına yan.” Oğlan farkına varınca mumları hemen ondan çıkartıp teyzesinin kızma geçirir. Öbür kız yanına alır, iki de ustura alarak ata binerler, yola koyulurlar.

Sabahleyin anası gelir ki kardeşinin kızı yanmış gitmiş. Öbür kız ile oğlu da ortalarda yok. Hemen kızın anası yola çıkar, bunları yakalamak için arkalarından gider. Teyzesi yaklaşınca oğlan kızı der ki: “Bir kötülük var, hele geriye bir bak bakalım, kim geliyor?”

Kız geriye dönüp bakar ki oğlanın teyzesini görür: “Teyzen geliyor, bir dudağı yerde, bir dudağı göğde.”

Oğlan hemen duasını okuyup usturaları birbirine sürdü, yollar hep ustura oldu. Teyzesi gelemedi, döndü, gitti geriye. Anası sordu bacısına: “Kardeşim, hani ya oğlan?”

“Yollar hep ustura oldu, gidemedim.”

Bu sefer oğlanın bacısı yola çıktı. Yine oğlana ayan oldu: “Bak bakalım, kim geliyor. Bir zulumatlık var yine.”

“Bacın geliyor, bir dudağı yerde, bir dudağı göğde.”

Oğlan, hemen kızı bir ağaç edip atı bağladı. Kendi de bir derviş olup ağacın altına oturdu. Kardeşi gelip buna sordu: “Derviş baba, buradan bir atın üzerinde bir kızla bir oğlan geçti mi?”

“Yok, kızım, ben iki üç gündür buradayım, hiç kimse geçmedi.” Kız oradan geri dönüp anasının yanına geldi: “Haniya kızla kardeşin?”

“Bir derviş babaya rasgeldim, dedi ki: “Buradan hiç öyle kimseler geçmedi.”

“Hay gözün kör olsun, işte onlar idi. Niye tutup da getirmedin?” Bu sefer de anası yola çıkar. Oğlan kızı sorar: “Bak bakalım geriye, yine bir zulumatlık var.” “Bir dudağı yerde, bir dudağı göğde anan geliyor...” Oğlan hemen orada bir deniz meydana getirir, kendileri ördek olurlar, atı da kıyıya bağlar. Bunlar denizde yüzmeye başlarlar. Anası gelip sorar: “Ördekler, ördekler! Oraya nasıl geçtiniz! Bana da deyin ben de geçeyim!”

“Öllüğün körü gibi geçtik. Değirmen taşını görmüyor musun, taktık boğazımıza, buraya geçtik.” Anası da değirmen taşını boğazına takar, suya atlar. Boğulur gider.

“Kurtulduk, haydi bakalım babanın memleketine.”

Babasının memleketine gelirler, orada yiyip içip keyiflerine bakarlar.

Ahmet’in Mesleği

Bunlardan yıllar önce halkını çok seven bir padişah varmış. Vezirlerinin ve yakın çevresinin söylediklerine güvenmez, bizzat kendisi gezerek halkının şikâyetlerini dinlemiş. Padişah gece gündüz değişik kıyafetlerle halkının içine karışır, fakat halk bunun farkına varmamış. Sabahleyin sokağa çıkarken padişah, oğlu Ahmet’e, “Oğlum, ben yaşlanınca tahtımın sahibi sensin. Arada sırada yanımda dolaş da padişah olduğunda zorluk çekmeyesin.” demiş. Ahmet de düşünüp babasını sözlerine hak vermiş. Birlikte gezmeye başlamışlar. Padişah, “Oğlum bu sefer şehrin içinde değil, sakın mahallemelere gidelim.” demiş. Baba oğul yolda yürürken Ahmet çeşme başında bir kız görmüş. Babasının yanından su içme bahanesiyle ayrılmış. Kızı daha yakından görmek ve sesini duymak için kızdan su istemiş. Kız da su dolu tası ona uzatmış. Ne var ki Ahmet öyle büyülenmiş ki su isteğini bile unutmuş. Elini uzatmış, fakat utanıp eli titremiş, tası tutamamış. Kız ise hiçbir şey olmamış gibi tekrar su vermiş. Ahmet suyu içerek heyecanla oradan uzaklaşmış. Aradan biraz zaman geçmiş. Ahmet kızı unutmamış. Ona olan sevgisini babasına anlatmış. Babası da “Sen üzülme, gidip isteriz.” demiş. Kızın babası geçimini kızı ile birlikte ipek halı dokuyarak sağlarmış. Baba bir padişah oğlunun, kızını istemesine şaşırılmış. Kızını vermemiş, “Oğlum ilerde padişah bile olsa benim için önemli olan bir altın bileziği, yani mesleği olmasıdır. Mutlaka bir meslek öğrensin sonra gelsin.” diye de eklemiş. Padişah iyi niyetli biri olduğu için adamın şartına saygı göstermiş.

Ahmet, kızı çok sevdiği için hemen işe başlamış ve kısa zamanda bir meslek öğrenmiş. Kızın babasına gidip mesleği olduğunu söyleyince kızın babası da kızını vermiş. Görkemli bir düğünle evlenmişler. Ama mutlulukları uzun sürmemiş. Ahmet birden ortadan kaybolmuş. Yedi yıl boyunca kimse ondan haber alamamış. Padişah üzüntüsünden hasta olmuş, yatağa düşmüş. Padişahın güzel karısı da sabırla Ahmet’in yolunu beklemiş. Günlerden bir gün tanımadıkları biri gelmiş. “Size biri hediye gönderdi. Kim olduğunu söylemedi, kim olduğunu siz bulacaksınız.” demiş ve hemen gitmiş. Hediye küçük bir seccade halı imiş. Önce hediyeye anlam verememişler, padişahın karısı halıyı dikkatle incelemiş. Kendisi de halı dokuduğu için kitap okur gibi desenleri okumuş. Dikkatlice baktığında kocasının ismini bulmuş, bu halıyı Ahmet gönderdi herhalde diyip tekrar incelemeye başlamış. Halıda, “Beni kaçırdılar, zindandayım.” yazısını görmüş. Bunu okuyunca gelini yalvarıp padişaha durumu anlatmış. Padişah, adamlarını göndererek Ahmet’i kurtarmış. Ahmet, saraya gitmeden önce kayınbabası-

nın yanına uğrayıp ona teşekkür etmiş. “Mesleğim sayesinde hayatım kurtuldu, aç kalmadım. Önceleri size çok kızmıştım. Ama zindanda kalınca size hak verdim. İnsan padişah dahi olsa muhtaç kalabiliyor. Oysa meslek, insanın hayatıdır, geleceğinin garantisidir.” demiş. Kayınbabasının elini öptükten sonra saraya gitmiş. Anne babası ve güzel karısına kavuşmuş.

Alicengiz Oyunu

Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, deve tellal iken, pire berber iken, tavşan kapalı çarşıda dükkân açar iken, ben babamın beşiğini tıngır mıngır sallarken; bir ülkenin zengin bir padişahı varmış. Bu padişahın çok güzel bir kızı varmış. Padişahın bu güzel kızına fakir bir ailenin oğlu vurulmuş.

Bu oğlan bir gün babasına, ille, “Baba git bana padişahın kızını iste.” diye tutturmuş. Oğlanın babası çaresiz kalmış gitmiş padişaha. Hoşbeşten sonra adam, Allah’ın emri Peygamber’in kavli ile kızı padişaktan istemiş. Padişah da:

– Olur baba, sen hiç canını üzme, kısmetse olur demiş. Arkasından ilave etmiş, yalnız bir şartım var demiş. Oğlanın babası:

– Emredin padişahım, demiş. Padişah:

– Oğlun alicengiz oyununu öğrensin gelsin, kızımı ona vereceğim, demiş.

Oğlanın babası peki demiş, padişahı selamladıktan sonra oradan çıkıp eve gelmiş., olanları oğluna anlatmış. Oğlan da:

– Olur baba, merak etme öğrenirim, demiş.

Ertesi gün alicengiz oyununu öğretecek birini aramak için yola çıkmışlar. Az gitmişler, uz gitmişler, dere tepe düz gitmişler, altı ay bir gündüz gitmişler, daha aradıklarını bulamamışlar. Babası:

– Oğlum ben yorulдум, şuraya oturalım da azıcık dinleneyim, deyip oradaki bir taşta şöyle helini dayayıp bir “off” çekmiş.

İşte ne olmuşsa o zaman olmuş. Yaslandığı taş yarılmış, içinden kocaman bir arap çıkmış.

Ne istediniz, beni neden çağırdınız, demiş. Adam korkmuş.

Yok kardeşim, biz seni çağırmadık, demiş.

Arap da:

– Canım of dediniz ya; benim adım Of, ne derdiniz varsa söyleyin, demiş. Adam da derdini araba anlatmış. Arap:

– Tamam, demiş. Alicengiz oyununu ben öğretirim.

Bunun üzerine adam:

Al benim oğlanı da öğret, diye oğlanı araba vermiş. Arap:

Altı ay sonra gel oğlunu al, inşallah bir şeyler öğrenir, demiş.

Aradan günler geçmiş. Arap, oğlana bütün hünerlerini öğretmiş. Orada da bir kız varmış. Arap bunu almış, bir daha salmamış. Bu kız, oğlana acımış. İylilik etmek istemiş, oğlana demiş ki:

– Arap sana hünerimi öğrendin mi diye sorarsa öğrenmedim de. Öğrendim derssen sen, i yer, demiş.

Oğlan ona, “sağol” demiş. Hünerleri de iyice öğrenmiş. Arap ne zaman sorsa “öğrenmedim” deyip boynunu bükermiş. Aradan altı ay geçmiş. Oğlanın babası çıkmış gelmiş, taşın başına durup:

– Off, demiş. Hemen arap çıkmış. Bakmış ki oğlanın babası, buyur etmiş, içeri almış. Babası sormuş:

Nasıl oğlum? Öğrendi mi, bir şeyler biliyor mu, demiş. Arap da:

Yok yahu, oğlun çok kalın kafalı, bir şey öğrenemedi, demiş.

Babası oğlunu alıp dışarı çıkmış, oğlana kızmaya başlamış. Oğlan da demiş ki:

– Baba ben bütün hünerleri öğrendim. Arap beni yemesin diye yalan söyledim, demiş.

Bu esnada karşıdan bir kervan geliyormuş. Oğlan:

– Bak baba ben şimdi bir deve olacağım, sen beni bu kervana sat, ama sakın yularımı verme demiş.

Oğlan silkinmiş bir deve olmuş. Babası da onun yularından tutmuş götürüyormuş. Kervancı bunları görmüş, devenin güzelliğine vurulmuş. Adama ille bu deveyi bana sat demiş. Adam da:

– Beş yüz altına satarım, demiş.

Kervancı kabul etmiş. Yalnız, oğlanın babası paraları görünce yuları verivermiş. Bu arada arap da:

– Bu beni kandırmasın? Şunun arkasından bir gideyim, demiş. Bu sırada oğlan da kızıp duruyormuş babasına.

Bir zaman sonra arap da kervana katılmış, oğlanı tanımış. Hemen kervancıya gitmiş yedi yüz altına bu deveyi satın almış.

– Seni yalancı seni, demiş deveye. Hani oyunları öğrenmemiştin? Silkin bakayım, diyerek oğlanı eski hâline getirmiş. Oğlan silkinmiş, insan olmuş. Arap, bunu içeri alarak bir ağaca bağlamış. Fırını yakmış, dişlerini bilemiş, oğlanın yanına gelmiş.

– Neden bağlı duruyorsun? Bir kuş olup kaçsana, demiş. Oğlan hemen bir silkinmiş, güvercin olmuş. Arap, gelmiş bakmış ki oğlan kaçmış. Hemen o da bir atmaca olup peşine takılmış. Oğlan sabaha karşı padişahın sarayına varmış. Padişah da tam bu sırada balkona çıkmış. Oğlan yakalanacağını anlayınca, padişahın yakasına gül olmuş. Arap, hemen bir insan olmuş, başlamış ağlamaya. Padişah sormuş:

Kimsin? Ne var da ağlıyorsun? demiş.

Arap:

Yakanızdaki gülümü versenize, demiş.

Padişah:

Git be adam ben senin sabah sabah gülünü nerede göreyim, demiş. Arap da:

Yakanıza bakın isterseniz, demiş.

Padişah yakasına bakmış, hakikaten bir gül var; şaşırılmış hemen aşağıya fırlatmış.

Al gülünü ağlayıp durma, çekil oradan, demiş.

Arap çok sevinmiş, hemen gülü kapmak için uzanmış. Bu sırada gül, birden mısır tanesi olup yere yayılmış. Padişah bu olanları hayretle seyrediyormuş. Arap da tavuk olup mısırları acele acele yemeye başlamış. Mısır tanelerinden biri de hemen tilki olmuş, tavuğu yutuvermiş. Bu sırada tilki bir silkinip oğlan olmuş.

Padişaha:

İşte padişahım gördüğünüz gibi alicengiz oyununu öğrendim, demiş.

Padişah da kızını, sözünü tutup oğlana vermiş. Kırk gün kırk gece düğün yapmışlar. Çok mutlu olmuşlar.

Altın Koç

Varmış, yokmuş. Evvel zaman içinde bir padişahın bir oğlu varmış. Bir gün padişah oğlunu çağirtmiş ve ona demiş ki:

- Oğlum artık ben ihtiyarladım, öleceğim. Sana kırk bir tane anahtar veriyorum. Bu anahtarlarla istediğin odayı açabilirsin, yalnız kırk birinci odayı sakın açayım deme.

Oğlan “Peki” dedikten sonra çekilip gitmiş. Babası az bir zaman sonra ölmüş. Günün birinde oğlan, “Şu kırk odada neler var, göreyim” düşüncesiyle anahtarları alıp kapıları birer birer açmış. Odalarda çok kıymetli eşyalar varmış. Kırk birinci kapının önüne gelince oğlanı bir karsızlık kaplamış:

- Açayım mı, açmayayım mı?

Düşünmüş, taşınmış. Sonunda dayanamayarak anahtarı deliğine sokmuş ve çevirmiş. Kapının kanadını itmiş.

Ne görsün? Bomboş bir oda. Yalnız duvarda bir resim asılı. Başını kaldırıp bakmış ve resimdeki güzele hemen âşık olmuş!

Artık bu resim kiminse onu bulacağım, diye yanıp sızlamaya başlamış. Hâlbuki bu güzel, Yemen padişahının kızı imiş.

Annesi oğluna:

- Yavrum, demiş, baban bu resmi elde etmek için yıllarca uğraştı. Kızın kendisini ele geçirmek mümkün değildir, gel bu hülyayı bırak.

Genç padişah, annesinin sözünü dinlememiş. Kendine ait serveti ile altın bir koç yaptırmış. Altın koçun içi boş-

muş ve içinden kilitlenir, açılmış. Onu alarak Yemene gitmiş. Şehrin sokaklarında âşık padişahın adamları para ile koçu halka gösteriyorlarmış. Bir gün Yemen padişahının kızı dadısını çarşıya göndermiş. Dadı yolda bu altın koçu görmüş ve bir müddet seyretmiş. İşini bitirip saraya döndüğü vakit güzel sultan neden geç kaldığını anlamak istemiş.

Dadısı sokakta rast geldiği altın koça baktığını söylemiş ve övmüş. Kız meraka düşmüş:

- Çağır şu adamları, ben de altın koçu göreyim, demiş.

Dadı kadın sokağa çıkmış. Koçu gösterdikleri yere varmış. Sultanın arzusunu bildirmiş.

Altın koçu saraya götürmüşler. Güzel sultan bunu görünce hem şaşmış hem de üzerindeki ince işten hoşlanmış.

- Odamda kalsın, değerini babamdan, alın, demiş.

Kız yatarken başucunda altın bir şamdan, ayakucunda gümüş bir şamdan yanarmış.

Altın koçun yatak odasına konduğu günden sonra kız sabahleyin uyanınca bakarmış ki, gümüş şamdan başucunda ve altın şamdan ayakucunda yanıyor. Bunu kim yapıyor, diye meraklanır, fakat hizmetçilerine sormamış.

Şamdanlarını değiştireni öğrenmek için bir gece parmağını kesmiş ve yarasının üstüne tuz bastırmış. Parmağının sızısından o gece uyku uyumamış.

Gece yarısı olunca, birden altın koçun içinden bir adam çıkmış, sultanın başucundaki şamdanı aldığı sırada elini biri tutmuş!

Genç ve âşık padişah, Yemen padişahının kızının ayağına kapanmış. Kendisini sevdiği için bunu yaptığını uzun uzadıya anlatmış.

Kız ondan hoşlanmış. Babası çağirtmiş. Kırk gün kırk gece düğün yapmışlar. Onlar ermiş muratlarına biz çikalım kerevetine. .

Aslan İle Tilki

Bir varmış bir yokmuş. Evvel zaman içinde kalbur saman içinde, tilkiler bey iken, günlerden bir gün bir aslan gezmeye çıkmış ve yolda bir tilkiye rastlamış. Tilki ona, “Aslan kardeş, eğer beni arkadaşlığına kabul edersen, düşmanlarına karşı sana arka çıkarım.” demiş. Aslan bunu kabul etmiş ve birlikte gezmeye devam etmişler. Biraz sonra yorulup bir derenin kıyısına oturmuşlar. Tilki aslana, “Sen zaten çok yoruldu, istersen biraz yatıp uyu. Ben başında nöbet beklerim.” demiş. Buna memnun olan aslan uyuyunca, tilki onu iyice bağlamış. Uyanıp da kendisini bağlı bulan aslan tilkiye, “Hey tilki kardeş, hani zor günde bana yardımcı olacaktın, hani düşmanlarıma karşı arka çıkacaktın. Şimdi bu yaptığın da ne demek oluyor.” demiş.

Bunları duyan tilki cevap bile vermeden, yatıp uyumuş. O sırada oradan geçen bir fareye seslenen aslan, ondan kendisini çözmesini istemiş. Fare de “Eğer benimle arkadaş olur ve beni düşmanlarıma karşı korursan seni çözerim.” demiş. Çaresiz kabul eden aslan, fare kendisini çözer çözmez, hızla oradan uzaklaşmaya başlamış. Fare arkasından, “Hey aslan kardeş, hani arkadaş olacaktık, hani beni düşmanlarıma karşı koruyacaktın, şimdi nereye gidiyorsun.” diye. Seslenince de aslan “Tilkinin aslanı bağladığı, farenin de çözdüğü bir yerde yaşamak, bana haram olsun.” demiş ve orayı hızla terk etmiş.

Dev Anası İle Keloğlan

Bir varmış, bir yokmuş. Tanrının kulu çokmuş. Çok demesi de çok yemesi de günahmış. Vaktin birinde bir ülkenin ücra bir köyünde bir Keloğlan varmış. Bu Keloğlan’ın anası babası ölmüş de bakılmaya muhtaç iki kız kardeşi kalmış. Bunlar çok fakir, çaresiz kaldıklarından, her gece evin birine yemeğe giderlermiş. Köyün bir ucunda, ormana bitişik oturan bir dev karısı varmış. Bu fakirler bütün köyü dolaşmışlar, sonra gezmişler de akşamın birinde, bu dev karısının evine konuk olmuşlar. Yemek yemişler de çekilip yatmışlar. Bu dev karısı da ocak başına oturmuş, bunların uyumalarını bekler, gözleri çıldır çıldır döner de insan etine alışkın karnı gurul gurul öter, odun yongasıyla dişlerinin arasını karıştırırmış. Keloğlan da dev anasının bu hallerinin gözleyip gaflet bastırıp, uykuya varınca, kendilerini kesip tavanlardaki çengellere asacağını, budayıp pişireceğini, birkaç gün öğün edip yiyeceğini anlamış. Her iki ablasına da hâl ve keyfiyet şöyle şöyledir deyip anlatırsa da bunlar yorgunluğa, uykusuzluğa, hem de yağlı yemeğin verdiği ağırlığa dayanamayıp dalıp gitmişler. Bu Keloğlan mindere uzanmış da kirpili gözünü yummamış, dev anasının çıkıp gelmesini beklemiş.

Dev anası ocak başında beklemiş. Ortalıktan el ayak çekildikten, evlerin ve ahırların üstüne uykular çöktükten sonra kalkmış yavaş yavaş bunların odasına yürümüş, eğilmiş bakmış ki Keloğlan hâlâ uyumamış, çıldır çıldır bakıyor, sormuş:

Kim uyur, kim uyanık?

Keloğlan yattığı yerden karşılamaş:

Herkes uyur, Keloğlan uyanık!

Dev anası da:

Keloğlan neden uyumaz?

Uyumadan önce, anam bana yağda yumurta pişirir getirirdi de öyle uyurdum.

Demiş bu Keloğlan. Dev anası da gecenin bir vakti hemen kümese koşmuş, bu Keloğlan’a yağda yumurta pişirmiş getirmiş. Keloğlan oturup yemiş, dibini sıyrıp yalamış. Yatmış, ama yine de uyumamış. Dev anası ocak başında oturmuş beklemiş, kurt, kuş uyumuş, dağ, taş

uyumuş, sular uyumuş, bu Keloğlan yine uyumamış. Dev anası beklemiş beklemiş de kalkmış, yavaş yavaş bunların odasına yürümüş, eğilmiş bakmış ki bu Keloğlan hâlâ uyumamış, çıldır çıldır bakıyor, sormuş:

Kim uyur, kim uyanık?

Keloğlan yattığı yerden karşılamaş:

Herkes uyur, Keloğlan uyanık.

Dev anası da:

Keloğlan neden uyumaz?

Yatmadan önce anam bana çalkama ayran getirirdi de öyle uyurdum .

Demiş bu Keloğlan.

Dev anası da gecenin bir vakti hemen kilere koşmuş, yoğurt ezmiş, bir kâse dolusu çalkama ayran yapmış, Keloğlan’a getirmiş. Keloğlan koca tası başına dikmiş, içini de yalayıp sıyrırmış. Oh çekip yatmış, ama yine de uyumamış. Yattığı yerde gözleri tavana dikili, fıldır fıldır döner, çıldır çıldır oynamış.

Dev anası da ocak başında oturmuş beklemiş. Kurt, kuş uyumuş, dağ, taş uyumuş, sular uyumuş da bu Keloğlan yine uyumamış. Dev anası beklemiş beklemiş de kalkmış, yavaş yavaş bunların odasına yürümüş, eğilmiş bakmış ki bu Keloğlan hâlâ uyumamış, çıldır çıldır bakıyor. Sormuş:

Kim uyur, kim uyanık?

Keloğlan yattığı yerden karşılamaş:

Herkes uyur, Keloğlan uyanık.

Dev anası da:

Keloğlan neden uyumaz?

Yatmadan önce anam bana elekle dereden taze su getirirdi de öyle uyurdum.

Demiş bu Keloğlan. Bu dev anası da gecenin bir vakti hemen duvardan eleği aldığı gibi dereye koşmuş. Dev anası elekle su taşıyacağım diye doldur çıkar, uğraşadursun, bu Keloğlan hemen ablalarını dürtüp uyardırılmış, pabuçlarını yolda giyerek koşmaya başlamışlar. Ama bu Keloğlan, altı ağızlı çakısını dev anasının evinde unutmuş. Yolda durmuş da kel kafasını kaşıyıp düşünmüş, ablalarına:

Haydi, siz eve gidin, ben çakımı alıp geleyim.

Demiş. Koşup dev anasının evine gelmiş. Tam o sırada dev anası da kalburla su taşımaktan vazgeçmiş de eve geliyormuş. Keloğlan onu görünce hemen yüklüğe girip saklanmış. Çakısını açmış da yüklük içinde öteyi beriyi çizip yontmaya başlamış. Dev anası da bu çitirtıları dinlemiş dinlemiş de:

Tıkır mıkır fareler,

Pöstekisi kareler

Keloğlan elden gitti,

Yüreğimde yareler

demiş de yüklüğün kapısını açmış. Bir de ne görsün? Keloğlan’dır, elinde çakısı öteyi beriyi kertip yontmuyor mu?

Aman Keloğlan, seni elden kaçırdım sanmıştım, iyi giridin pençeme.

Demiş de bunu yakaladığı gibi bir çuvala tıkmış, ağzından bağlayıp tavandaki çengele çekip asmış. Öcünü alasıya dövmek için söve söylene, irice ve de budaklıca bir sopa kesmeye gitmiş.

Dev anası ormanda irice ve budaklıca sopa arayadursun, Keloğlan çakısı ile çuvalın ağzını açmışta ipini çözüp aşağıya inmiş. Hemen ahırdan dev anasının sevgili buzağısını kucaklayıp getirmiş. Çuvala tıkmış, ağzından bağlayıp tavandaki çengele çekip asmış. Dev anası toparlanıp gelmeden koşup savuşmuş. Dev anası kestiği sopayı savurarak, Keloğlan’a sövüp sayarak gelmiş de gerilip gerilip tavana asılı çuvala vurmaya girişmiş ki Allah yarattı dememiş. Ha babam vururken çuvalın içinden “ beee, beee!” sesleri geliyormuş.

- Hele yalancı, bire dolancı Keloğlan, kendini acındırmak için buzağım gibi de böğürürsün ha!

Diye çuvala öyle bir girişmiş ki bir süre sonra buzağının da sesi kesilmiş, çuvaldan ince ince kan sızmaya başlamış. Bunu gören dev anası çuvalı çengelden indirmiş. Ağzını açmış ki bir de ne görsün! Sevgili buzağısı dayaktan et kemik yığını haline gelmiş de yığılı kalmış. Dev anası yere çökmüş de sevgili buzağısını kucaklamış. Hüngür hüngür ağlamış da höykür höykür höykürmüş. Keloğlan’a bir kızmış ki saçları başına dikilmiş. Bitleri de tepesine derilmiş. Sopasını kapmış da Keloğlan’ın peşinden koşmuş. Irmağın kenarına ulaşmış ki üç kardeş karşı yakaya geçmiş. Dev anası bu yakadan seslenmiş:

Keloğlan, kelli oğlan

Oyunları yaman oğlan,

Ben burada şaşakaldım,

Sen nasıl aştın oğlan?

Keloğlan da öte yakadan seslenmiş:

Orada bir kırık araba var, tekerini bağla da yürü geç, yürü geç!

Dev anası hemen arabaya koşmuş, tekerinin birini çekip çıkarmış, ayağına bağlayarak yürümüş, ırmağa girmiş. Yürüdükçe basmış, ha dedikçe tekerlek bunu dibe çekmiş. “Hay hak, hay hak” diye diye horuldemiş, boğulup da dibe kaynamış gitmiş.

Bu Keloğlan da dev anasının elinden, hem de şerrinden

kurtulmuş. Onlar ermiş muradına, biz bakalım başımızın çaresine.

Horoz Masalı

Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, deve tellal iken, pire berber iken, ben babamın beşiğini tıngır mıngır salları iken bir horoz varmış. Bir gün gübrelik yerde eşinirken ayağına diken batmış. Dikeni çıkartmak için o civarda bir ninenin evine gitmiş. “Nine, ayağıma diken battı, çıkarır mısın?” demiş. Nine dikeni çıkarmış. Horoz, “ben sonra gelirim” demiş, gitmiş. Birkaç gün sonra horoz dönüp gelmiş. Ninenin kapısını çalmış. “Nine benim dikenimi ver” demiş. Nine şipit pişiriyormuş. “Dikeni ateşe attım ” demiş. Horoz da “ya dikenimi verirsin, ya da şipitini alırım” demiş. Laf dinletemeyen nine şipitin birisini vermiş. Horoz yolda giderken bir eve rastlamış, kapıyı çalmış, şipiti vermiş, sonra gelip alacağını söylemiş. Aradan günler geçmiş, şipitini almaya gelmiş. Çalmış kapıyı “şipitimi verirsin” demiş. Onlar da “koyun yedi” demişler. Horoz “ya şipitimi verirsin ya koyunu” demiş. O kadar söylenmiş, o kadar söylenmiş ki, bıkmış koyun sahibi, koyunu vermiş. Horoz koyunu alıp yollara düşmüş. Azgitmiş uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş. Bir derenin kenarında bir ev görmüş. Evin kapısını çalmış. Koyunu vermiş. “Bu koyun sizde dursun, sonra gelip alırım” demiş, gitmiş. Günler geçmiş, aylar geçmiş, horoz koyunu almaya gelmiş. İstemiş koyunu. Evdekiler “sen gelmeyeceksin diye yedik onu ” demişler. Horoz “ya koyunu verirsiniz, ya ineğinizi alırım” demiş. O kadar çok söylemiş ki horoz; bıkmışlar, ineği horoza vermişler. İneği alan horoz gide gide bir köye gelmiş. O köyün bir evinde de düğün varmış. Düğün evine gitmiş, horoz ineği vermiş sonra gelip alacağını söylemiş. Akşamüstü, horoz geri dönmüş, ineği istemiş. Düğün evinin sahibi demiş ki, “yemekler yetmedi, kestik, misafirlere aş yaptık. ” Horoz “ya ineği verirsin ya gelini alırım” demiş. Ağlamışlar, sızlamışlar, horoza laf dinletememişler. Gelini vermişler. Gelini alan horoz yolda giderken bir çobana rastlamış. “Çoban gardaş, gelinle senin kavalı değişelim mi?” demiş. Çoban bu işe razı olmuş. Horoz kavalı almış, bir ağacın tepesine çıkmış. Kavalını çalıp şöyle şarkı söylemeye başlamış:

Bir dikene bir şipit,

Bir şipite bir koyun,

Bir koyuna bir inek,

Bir ineğe bir gelin,

Bir geline bir kaval.

Gıygıdı gıy gıdı gooo...

Gıygıdı gıygıdı gooo...

Masal burada bitmiş

Kazan Başlı, Kazma Dişli Kız

Bir adamın olur olur oğlu olurmuş, kızı olmazmış. “Kızım olsun da kazan başlı, kazma dişli olsun.” demiş. O zamana kadar bunun ola ola olmuş, kızı olmuş. Doğduktan bir altı ay sonra anneyi yemiş, babayı yemiş, kardeşleri yemiş. Konuyu komşuyu hiçbir şeyi bırakmamış. Köyü bütün silip süpürmüş, hepsini de yemiş. Kardeşlerinin ikisi de kaçmış. Bu köyü yedikten sonra bir koluna kirmeni almış, ip almış, çıkmış damın başına, eğermeye başlamış. Uzak bir yoldan bir yolcu geliyormuş.

– Hah, bize bir avcık geliyor, demiş.

Gele gele gelmiş ki, gardaşı...

– Aman gardaşım, sen de gelir miymişsin, ben de görür müymüşsüm, demiş.

Almış, eve getirmiş gardaşını. Getirmiş, gardaşı eve oturduktan sonra:

– Gardaşım, atını bağlayım, demiş.

Gitmiş, atın bir ayağını yemiş gelmiş.

– Gardaşım, atının ayağı kaç taneydi?

– Üç taneydi bacım.

– Gideyim, atına su vereyim.

Gitmiş, birini daha yemiş, gelmiş.

– Gardaşım, atının kıçı kaç idi?

– İkiydi.

– Sen gardaşım otur da atına arpa dökeyim.

Gitmiş, atının ayağının birini daha yemiş.

– Gardaşım, atının kıçı kaç idi?

– Bir idi bacım.

– Sen burada otur da ben atına bir bakayım geleyim.

Gitmiş, öteki ayağını da yemiş, gelmiş.

– Gardaşım, atın ayağı var mıydı? Demiş.

– Yoğudu.

– Hah, gideyim, atına arpa dökeyim, demiş tekrar. Gitmiş, atı da yemiş. Gelmiş demiş ki:

– Gardaşım, atın var mıydı?

– Yoğudu bacım.

– Ha, kaçtın kaçtın, yine geldin elime düştün. Şimdi sıra sende. Dişimi bileyim de geleyim, demiş.

Gitmiş, dişini bilemiş, gelmiş. Bu gardaşını da yemiş. Büyük gardaşını da yemiş. Tekrar çıkmış yine bu, damın başına oturmuş. İp eğerlemeye başlamış. Yine uzaktan bir atlı geliyor:

– Hah, y,ne bir av geliyor.

Hemen koşmuş, önüne çıkmış ki gelen küçük gardaşımı.

– Aman gardaşım sen de gelir miymişsin, ben de görür müymüşsüm, demiş.

Almış eve getirmiş.

– Aman gardaşım, sen otur. Ben atını tıkayım içeriye.

Atını götürmüş, ayağının birini tekrar yemiş.

– Sen burada otur gardaşım, demiş, gitmiş, ikinciye yemiş.

– Gardaşım, atının ayağı kaç idi?

– İki taneydi bacım.

Gitmiş öbürlerini de yemiş, gelmiş.

– Gardaşım, atının kıçı var mıydı?

– Yoğudu.

– Peki, öyleyse gideyim, atına arpa dökeyim.

Arpayı dökmeye gidince atı hep yemiş, gelmiş gardaşının yanına:

– Hah, kaçtın kaçtın, yine geldin elime düştün. Şimdi sıra sende. Gideyim dişimi bileyim geleyim, seni yiyeyim, demiş.

– Aman bacım, bu kadar köylüyü yedin, kentliyi yedin. Anayı yedin, babayı yedin, nasıl yedin?

– Nasıl yiyeyim, çiğ çiğ.

– Bacım sen ağzının tadını bilememişsin. Niye, pişirip de yeseydin ya, demiş.

– Nasıl pişecekti gardaşım, demiş.

– Bacaya götür bağla, altından da büyük büyük odunları sok. onlar kızarsın, sen ye, piştikten sonra ye, demiş.

Bu adamı götürmüş, bacadan sallamış. Gelmiş, altında çokça odunu yakmış. Pişti diye bakmış ki hemen aşağıya iner inmez çıkmış, pantolonunu çıkarmış, taşı doldurmuş, oraya sallamış. Oğlan kaçmış. Kaçtıktan sonra “Bu pişti mi?” diye bakınca oradaki taşlar pantolon yanında bunun kafasına düşmüş. Kafasını kıcını parçalamış. Bakmış ki ne bakarsın, ne gardaşı var, ne de bir şey var. Çıkmış, bir yüksek tepe varmış. Oğlanın peşine düşmüş. Oğlan söğütlere çıkmış. Bu kız söğütleri kemirdikçe oğlan diğer söğütlere çıkmış. Sıra kavaklara gelmiş. On dokuz tane kavak varmış. Birini kemirince birine atlamış. On sekizini kemirmiş, bir kavak kalmış. Kavağın da yarısını kemirmiş, yarısı kalmış.

– Gardaşım, kaçtın kaçtın, neticesi seni ben yiyeceğim, demiş.

O zamana kadar karısı buna şey vermişmiş, yüzük vermişmiş ki ne olur ne olmaz diye. “Sen bunu dara gelince yala.” Demişmiş.

– Karımın şurada verdiği bir yüzük var. Bunu ben yalayım, bakayım bir, demiş.

Gayrı kavak sallanıyor, nerede ise düşecek. Orada bir aslanla kaplan rastlamış.

– Aslan tut, kaplan yırt, demiş.

Aslan tutmuş bu Kazan Başlı Kazma Dişli Kız’ı, kaplan yırtmış. Yırttıktan sonra oğlan inmiş aşağıya. Başında dururken, aslan kaplan yırtarken oğlanın pantolonuna bir damla kan sıçramış. Kan sıçradıktan sonra -öldü ya-bu hayvanlarla bu oğlan gitmeye başlamış. Giderken giderken epey bir yol almış. Aldıktan sonra kervancı rastlıyormuş. Kutnu kumaş, develerde çeşitli eşyalar yüklüyümüş. Birisinde de ne yüklüyse işte demiş ki:

– Şu öndeki kervan devesinde yükünü bilersen bütün develerdeki kutnuyu kumaşı sana vereceğim. Bu kervanı böylece kapına süreceğim. Bilemezsen aslanla kaplanı bana vereceksin, demiş.

Düşünmüş; dünyada, yerde, gökte ne varsa hepsini saymış, bilememiş. Bu kervancı aslanla kaplanı almış, yola düşmüş. Yolu epey yarılamış. Yarıladıktan sonra bu oğlan da kös kös geliyormuş.

– Gardaşım, palıt.gardaşım, yükündeki palıt, gardaşım yükündeki palıt, demeye başlamış o kızın kanı. Bacağındaki pantolondaki kan söylemiş, “Yükündeki palıt.” demiş.

Geri tekrar dönmüş. Kopa kopa, kopa kopa bu adamın arkasından yetişmiş.

– Baba, ver şu aslanla kaplanı. Yükündeki pelitmiş, pelit.

Bakmışlar ki essahtan pelit. Tekrar bu aslanla kaplanı almış. O kervanın yükü öte beriyi de almış, gelmiş. O yerleştiği yere gelmiş, indirmiş. Karısıyla mesut olmuş, yaşamış.

Köse Değirmenci İle Keloğlan

Bir varmış, bir yokmuş. Tanrının kulu çokmuş. Çok yemesi, yok demesi günahmış. Evvel zaman içinde, memleketin birinde bir Keloğlan varmış. Bu Keloğlan’a babası, ölüm döşeğinde boyu kısa, kendi köselerle alışveriş etmemesini, yola da işe de koşulmamasını vasiyet etmiş. Günlerden bir gün bu Keloğlan eşeğine iki tay, bir kile buğday yüklemiş, değirmenin yolunu tutmuş. Yamaçtan aşağı, suyun akarına kurulmuş değirmenlerin en altındakine varmış. Yükünü kapının önüne yıkmış, bir de içeriye girmiş bakmış ki bir köse değirmenci, boyu da kısa, gözleri çakır, durmaz sırtır, gözlerini de belertmiş, Keloğlan’a bakmıyor mu.

- Hoş vardın, safalar getirdin Keloğlan, hele buyur, geliver geliver, ne istersen deyiver.

Diye çağırmış. Bu Keloğlan, başının kelini kaşımışta bir duralamış.

- Un öğütmeye iki tay, bir kile buğday getirdiydim, ama vazgeçtim. Babam ölürken boyu kısılarla, hem de köselerle alışveriş etme, yola işe koşulma diye vasiyet etmişti. Dur, eşeğe yükümü sarayım da yukarı değirmene varayım.

Demiş. Sakalı köse, boyu kısa değirmenci de:

- Hele Keloğlan, gel etme, eyleme, buğdayını öğütüvereyim. Gözünün önünde nasıl hile edecekmişim? Kilede iki kaşık hakkımı alırım, gerisini doldur çuvalına, al götür.

Diye önüne dökülüp andlar edip, laflar, düzenli sözler sattıysa da faydasız...Bu Keloğlan, yükünü sarmış, eşeğine de deh demiş, doğru dere boyundan çıkmış, üsteki değirmene varmış. Kösenin bu hâl canını pek sıkımsı, onuruna dokunmuş. Davranıp, keseden koşmuş yukarı değirmene, Keloğlan’dan önce ulaşmış, bu değirmenin sahibiyle anlaşmış da geçmiş çubuğunu yakmış oturmuş. Bu Keloğlan eşeğini dürteleyerek kan ter içinde gelmiş, yükünü kapının önüne yıkmış, bir de içeri girmiş, bakmış ki aşağı değirmendeki şu köse, boyu da kısa, durmaz sırtır, çakır gözleri fıldır fıldır.

- Hele köse, boyu da kısa, sen nerelerden çıktın, sen aşağı değirmenin sahibi değil miydin?

Bu değirmenci de:

- Ne dersin Keloğlan, neler söylersin, ben bu değirmenin sahibiyim, aşağıdaki kardeşimindir.

Deyince, bu Keloğlan başının kelini kaşımış da bir duralamış.

- Ekmeklik un öğütlemeye iki tay, bir kile buğday getirdim, ama vazgeçtim. Babamın ölürken boyu kısa, sakalı köselerle alışveriş etme, işe yola koşulma diye vasiyeti var. Boz eşeğe yükümü sarayım da yukarı değirmene varayım.

Demiş. Boyu kısa, sakalı köse değirmenci de:

- Hele Keloğlan, gel etme, dur eyleme, buğdayını öğütüvereyim. Gözünün önünde nasıl bir hile edecekmişim. Kilesinde iki kaşık değirmenci hakkı alırım, gerisini doldur çuvalına al götür.

Diye önüne dökülüp andlar edip laflar, düzenli sözler çattıysa da faydasız. Bu Keloğlan yükünü sarmış, eşeğine deh demiş de boyundan doğru çıkmış, üstteki değirmene varmış. Kösenin bu hâl canını pek sıkımsı, onuruna da dokunmuş. Davranıp keseden koşmuş, yukarı değirmene Keloğlan’dan önce ulaşmış. Bu değirmenin sahibiyle anlaşmış da çubuğunu yakmış geçmiş oturmuş. Bu Keloğlan eşeğini dürteleyerek kan ter içinde gelmiş, yükünü kapının önüne yıkmış, bir de içeri girmiş bakmış ki aşağı değirmendeki şu köse, boyu da kısa, çakır gözleri fıldır fıldır, hiç durmaz sırtır.

- Hele köse, boyu hepten kısa, sen nereden çıktın, sen aşağı değirmenin sahibi değil miydin?

Bu değirmenci de:

- Ne dersin Keloğlan, neler söylersin, bu değirmenin sahibi benim, onlar da küçük kardeşlerimindir.

Der. Keloğlan, bakıyor başka değirmen yok, ununu öğütmeden geri dönmek de olmaz. “Adam sen de...” diyor, “Babam bana vasiyet ettiydi ama öğütülürken

başında dikilip hile yaptırmadıktan sonra zarar etmez.” diyor da çuvalı sırtlayıp değirmene sokuyor. Buğdaylar da “van, van, hışır hışır” ederek öğütüledursun gece oluyor. Bunlar ocağı yakıyor, köse ile karşılıklı geçip oturuyorlar. Bir zaman sonra ikisinin karnı iyice acıyor. Köse, Keloğlan’a:

- Hele Keloğlan, aç acına ocak başında pineklemele sabah olmaz. Gel seninle ortaklığına, unu benden, uğrası senden bir çörek edelim de şu ateşte pişirelim.

Diyor. Keloğlan, başının kelini kaşımış da bir duralamış, şöyle bir tasarlamış, “Bu işte köse ziyanlı, uğra ne kadar gidecek? Unu ondan olunca ben kârlıyım.” diye düşünüyor da razı geliyor. Kalkıyor köse, bir tekneye un döküyor.

Unu benden gördün mü Keloğlan?

Deyip içine boşaltıyor suyu... Hamur oluyor cıvık cıvık bir çorba.

Uğrası senden, getir Keloğlan!

Diyor. Keloğlan oluğun ağzından değirmencinin hak kaşığı ile uğra taşıyor. Hamur oluyor taş gibi. Köse boşaltıyor tekneye suyu. Hamur oluyor cıvık cıvık bir çorba.

Uğrası senden, getir Keloğlan!

Diye bağıyor. Keloğlan her seferinde bir ölçek un kaldırır hak kaşığı ile uğra taşıyor durmadan. Böylece Keloğlan, gide gele, öğütülen buğdayın bir tayını tekneye uğra diye taşıyor. Sonunda değirmen çöreği yoğuruyor. Keloğlan içinden ; “Bu pazarlıkta bir kertik yer var ama, hele dur bakalım! Bir ölçek ununu bizi bir yük uğraya denk getirdin köse, işin sonunu getirelim.” diyor da ikisi meydan sinisi gibi koca çöreği kaldırıp ocaktaki ateşli külün içine yatırıyorlar. Çörek pişedursun, bunlar ocak başındaki eski yerlerine karşılıklı oturup bekliyorlar. Bu köse bir aralık:

- Hele gel Keloğlan, seninle yalan yarışı edelim. Hangimiz daha büyük iki yalan uydurursa çörek onun olsun.

Diyor. Keloğlan da her ne kadar:

Ben yalan bilmem. Bu çöreğin pazarlığında da aklım iyice karıştı.

Dese de faydasız. Gecenin bir vakti kösenin gözleri fıldır fıldır dönüyor. Başlıyor yalanlarını anlatmaya:

- Babamın düğününde, keşkek kaydattığımız kocaman bir kazanımız vardı. Kepçe ile karıştırıp aktardıkça kazanın dibi aşınmış, delinmiş. Onarmak için dokuz bakırcı getirttik. Dokuzu da kazanın içine girdiler, çekiçle taklatacak dövmeyle başladılar. Ustalar o kadar çekiçle taklatacak dövmeyle başladılar. Ustalar o kadar uzak düştüler ki birbirlerinin çekiç seslerini duymadılar.

Ardından ikinci yalanını anlatmaya başlamış:

- Geçen yıl değirmenin önüne bir kabak ekmiştim.

Çimlendi, uzadı, dört yana kol salmaya başladı. Sürgenlerinden biri çok uzadı. Ben de bu sürgeni çaydan geçirdim. Karşı dağdaki çam ağacına sardırdım. Gel zaman git zaman bu çay taşıdı. Köprü yıkıldı. Yolcular o dağdan bu tepeye kabak sürgeninin üstünden geçmeye başladılar. Gittikçe bu sürgen daha kalınlaştı. Üstünden kervanlar, arabalar geçmeye başladı. Bir gün baltayı aldım. Köyüme gitmek için yola çıktım. Kabak köprüsünden geçiyordum. Baktım daldan kocaman kocaman yüzlerce kabak dökülmüş. Bu kabaklardan birine bir balta indirdim. Balta kaçtı kabağın içine. Baltayı almak için ben de içine girdim. Günlerce aradım, bulamadım. Kabaktan dışarı çıkarken aksakallı bir dedeye rastladım. Dede bana:

Buralarda ne ararsın oğlum?

Diye sordu. Ben de, “Aman aksakallı koca dede. Kabağın içine baltamı kaçırdım, onu arıyorum.” dedim.

Dede güldü: “Aman oğlum, kabağın içinde ben bir sürü devemi kaybettim, gençliğimden beri onları ararım. Bu uğurda saçımı sakalımı ağarttım. Hâlâ bulamadım. Sen bir baltayı nasıl bulacaksın? Vazgeç bu işten.” dedi.

Köse, ikinci masalını da bitirince sıra Keloğlan’a gelmiş. O da başlamış:

- Bizim vakti zamanında bir kovan aramız vardı. Her akşam arıları sayar, kovana kapatırdım. Bir gün içlerindeki topal arı gelmedi. Çuvaldızı yere diktim, tuttum tepesine çaktım. Dört yanımı gözetledim. Bir de ne göreyim. Bizim topal arı karşı ovada bir mandaya eş olmuş çift sürmüyor mu? Vardım çiftçinin yanına. Bacağındaki kızıl ipliği işaret gösterdim. Tarladan çift kirası hakkımı istedim. Uzatmayalım. Buğdaylar bitti, gelişti. Ekinleri biçmeye gittim. Çöreğin uğrasını bu tarlanın çift hakkından kaldırdım. Tarlanın kıyısındaki ceviz ağacının dibinden bir domuz kaçtı. Ardından bir tırpan savurdum. Tırpan domuzun ardına battı. Domuz kaçtı, tırpan biçti. Domuz kaçtı, tırpan biçti. Uzun etme köse, bu çörek Keloğlan’a düştü.

Demiş de hiç ara vermeden ikinci yalanına başlamış:

- Günlerden bir gün yine topal arı gelmedi. Babam, “Şu balta ibik, çil horozu eğerle de bul, gel.” dedi. Çil horozu eğerledim. Bindim arıyı aradım. Bayırda bulup getirdim. Ama eğer horozun boynunu vurmuş, bir göz irinli yara açılmış. Nenem sağlasın diye üstüne bir ceviz yaprağı sardı. Bir zaman sonra horozun boynunda bir ceviz ağacı bitti, uzandı. Kocaman bir ceviz ağacı oldu. Köyün çocukları ceviz ağacını taşlamaya başladılar. Üstüne o kadar taş, toprak birikti ki iki evlek tarla oldu. Bu tarlaya buğday ektik. İşte ocaktaki çöreğin buğdayının yarısını da o tarladan kaldırdım. Bu yalan boyunu aştı, uzun etme köse, çörek Keloğlan’a düştü.

Demesiyle, ocakta pişip kabarmış olan çöreği çekip alıyor. Köse de çaresiz boyun eğiyor. Keloğlan bıçağını çıkarmış ucundan bir dilim kesmiş, ağzını şaplata şap-

lata yemeye başlamış. Kösenin açlıktan gözleri iyice kızarmış.

- Aman Keloğlan, bana parasıyla beş akçecik çörek ver veresiye. Şimdi üstümde para yok, yarın köyde öderim.

Diyor. Keloğlan kel başını kaşıyor, sonunda razı olup ter bir parça kesiyor. Ama köse bununla doymuyor. Tekrar beş akçelik veresiye çörek istiyor. Keloğlan inceden ter bir parça kesiyor. Köse yine doymuyor. Bir daha kesiyor. Doymak ne mümkün. Gün ışıyor. Buğdayın yarı tayı öğütülmüş. Keloğlan, eşeğin bir yanına un çuvalını bir yanına da koca çöreği tay edip sarıyor. Yola çıkıp köyüne varıyor. Yükünü evine yıkıp doğru kösenin köyüne, alacağını istemeye gidiyor. Bu köse, karısına iyice tembihlemiş:

- Yarına Keloğlan gelecek alacağını istemeye. Kapiya çık. Ağla, sızla, kocam öldü diye ağıt yak, bozla.

Keloğlan geldiği zaman kadın kocasının dediğini yapıyor. Keloğlan da:

- Vah vah, daha dün akşam değirmende çörek pişirdiydik, bana da on akça borcu vardı.

Diyerek köyün içinde oraya buraya koşuyor. Bütün köylüyü ayağa kaldırıyor. Cemaati toplayıp, imamı, muhtarı bulup kösenin kapısına getiriyor. Gayrı çaresiz kalıyor, köse de sırt üstü uzanıyor, bunu kaldırıp tenesire koyuyorlar, yıkayıp kefenliyorlar. Geceleyin omuzlayıp köyün mezarlığına kaldırıyor, gömüyorlar. Keloğlan, herkes çekilip gittikten sonra mezarlığa dönüp, mezarın başındaki bir selvi ağacına çıkıyor da, “Bakalım bu köse ne yapacak?” diye bekliyor.

O sırada kırk haramiler yüklü hayvanlarıyla gelip hırsladıkları malları ortaya döküp bölüşmeye başlarlar. Çil çil altınlar, torba torba akçe, mecediye, mücevherler, top top kumaşlar, antika silahları aralarında bölüştükten sonra, ortada bir türlü bölüşemedikleri altın kabzalı, mücevher kakmalı bir kılıç kalıyor. Uzun çekişmeler, azgın konuşmalardan sonra içlerinden birisi:

- Mezarlıkta yeni gömülmüş bir ölü varsa çıkaralım. Kim boynunu bir vuruşta uçurursa, kılıç onun hakkıdır, ona düşer.

Deyince, herkes bunu kabul eder. hemen araştırıp o gün gömülmüş olan kösenin mezarını açıp, bacağından çekip dışarı çıkarıyorlar. Bakıyorlar ki bu kösenin gözleri çıldır çıldır bakıyor, fıldır fıldır dönüyor. Korkuyorlar, birbirlerine giriyorlar.

Aman bre, sizin hepiniz böyle sırt üstü yatar da çıldır çıldır bakar mısınız?

Köse de boğuk boğuk, derinden:

Bakarız, bakarız.

Diyor. Onlar da:

Arkadaşlarını çağırırsan hemen gelirler mi?

Diye soruyorlar. Köse:

Gelirler, gelirler.

Diyor, boğuk boğuk derinden.

Hele çağır bakalım şunları.

Diyorlar. Bu köse de kefenin arasından ellerini karıp şak şak çarparak:

Toplanın, toplanın!

Diye sesleniyor. Bunun üzerine kavağın doruğundan Keloğlan şak şak ellerini çarparak cevap veriyor:

Geliyoruz, geliyoruz! Bunu duyan haramiler, “Amanın cinler, hortlaklar bastı, savuşun arkadaşlar!” diyerek bütün mallarını bırakıp birbirlerini çiğneyerek kaçmışlar. Çetenin bütün vurgun malları tırnazlar gibi yığılıp ortada kalıyor. Keloğlan kavaktan iniyor. Köse buna:

- Ulan Keloğlan, on beş akçe için başıma bunca işleri getirdin. Senin elinden kurtulmak için diri diri mezara bile girdim.

Diyor. Sonra oturmuşlar, “Bir sana, bir bana” diye ortadaki mal yığını bölüşmeye girişmişler. O sırada kırk haramiler içlerinden birisini cinlerin yaptıklarını anlamak için yollamış. Mallarının, paralarının ne olduğunu merak ediyorlarmış. Harami sürüne sürüne, mezar taşlarının, ağaçların ardına sine sine gelmiş. Bunların seslerini duyacak kadar yanaşmış. O sırada bölüşme bitmiş de Keloğlan:

Hele camgöz köse, benim şu akşamki on beş akçe çörek parasını ver bakalım.

Diye köseyi çal yaka sıkıştırmaya başlamış. Köse de mezarların arasına harami gözcüsünün geldiğini görmüş de uzandığı gibi herifin fesini kapınca:

Hela al şunu da on beş akçenin yerine say.

Diye Keloğlan’a atınca, bu harami korkusundan sırt üstü devriliş yuvarlana yuvarlana, düşe kalka, mezarlıktan canını güç kurtarmış da arkadaşlarına kavuşmuş. Bunların elebaşısı:

Ey, anlat bakalım, ecinniler, hortlaklar ne ederler?

Diye sorunca bu da nefes nefese tıkanarak:

- Ne edecekler. On beşer akçeden, onca dağlarca malı bölüşmüşler de içlerinden birisine hisse düşmemiş. On beş akçeye karşılık benim yağlı fesimi kapıp verdiler. Anlayın kalabalığı.

Deyince, bunların hepsi de “Amanın, artık buralarda durmak olmaz. Başka yerlere gidelim.” diye kaçıp savuşmuşlar.

Köse ile Keloğlan da ölünceye kadar komşu yaşamışlar. Ama birbirlerine oynadıkları oyunun sonu gelmemiş. Tanrı onların da yazısını bu yüzden yazmış.

Onlar ermiş muradına, darısı başımıza...

Limon Kız

Bir varmış, bir yokmuş... Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde... Develer tellallık eder eski hamam içinde... Hamamcının tası yok. Külhancının baltası yok... Arap bacı hamama gider, koltuğunda bohçası yok... Handadır handa, yetmiş iki deli ile bir manda. Yedik, içtik, dişimizin dibi et yüzü görmedi... Bereket versin hacı cambaza... Bize bir at verdi, dorudur diye... At bize bir tekme vurdu. Geri dur diye... Deniz ortasına vardık kıyıdır diye... Tophane güllesini cebimize doldurduk, darıdır diye... Kız kulesini belimize soktuk borudur diye... Tuttu bizi bir zaptiye, delidir diye... Attı tımarhaneye, bir gün, iki gün, üç gün... Tuttuk pirenin birisini, yüzdük derisini, çadır kurduk Üsküdar'dan berisini... Masaldır bunun adı... Söylemekle çıkar tadı... Her kim ki dinlemezse, hakından gelsin topal dadı...

Vakti zamanında çok iyiliksever bir padişah varmış... Fakirlere ramazanlarda yiyecek, bayramlarda giyecek dağıtırmış... Yıldı bir gün de sarayının karşısındaki çeşmenin bir musluğundan yağ, bir musluğundan da bal akıtır, herkesin duasını alırmış...

Gene böyle çeşmenin musluklarından yağ ile bal aktığı bir gün, ihtiyar bir kadın çeşmeye gelmiş. Elindeki ağzı kırık testiye yağ doldurmuş.

O sırada, padişahın yaramaz oğlu da, sarayın penceresinden çeşmeye gelip gidenleri seyrediyormuş. İhtiyar kadın çeşmenin yanından uzaklaşırken, okunu çektiği gibi onun testisini parçalamış. Yağ yerlere dökülmüş.

Şehzade, ihtiyar kadının haline kahkahalarla gülmeye başlamış. Neye uğradığını anlayamayan kadıncağız, başını kaldırıp, şehzadeye:

- Hey oğlum! Diye seslenmiş, ben sana ne yaptım da testimi kırdın? Dilerim Allah'tan, Limon kıza âşık olarsın da, onu göremeyesin!

O günden sonra şehzadeyi bir düşünce almış... Aca bu Limon Kız nasıl bir şeydir, diye akşamlara kadar düşünüyor, meraktan çatlayacak hale geliyormuş.

Oğlunun bu düşünceli haline canı sıkılan padişah, bir gün onu yanına çağırarak sebebini sormuş. Şehzade de Limon Kızı merak ettiğini, izin verirse gidip onu arayacağını söylemiş.

Padişah, çaresiz razı olmuş. Şehzade, hazırlandıktan sonra bir gün padişah babası ile sultan annesine veda ederek yola düşmüş...

Az gitmiş, uz gitmiş... Dere tepe düz gitmiş... Günlerce yol almış... Nihayet bir dağ başında ihtiyar bir adama rastlamış. Selam verip ihtiyarın elini öpmüş.

Bu delikanlının kendisine saygı gösterip elini öpmesine pek memnun olan ihtiyar:

- Hayır, ola evlat, diye sormuş, böyle tek başına nereye gidiyorsun?

Şehzade:

- Bir Limon Kız varmış, diye cevap vermiş. Onu pek merak ediyorum da, aramaya çıktım. Ama günlerden beri yol yürüdüğüm halde hâlâ bir iz bulamadım...

İhtiyar gülerek:

- Ben Limon Kız'ın bulunduğu yeri biliyorum, demiş. Sana tarif edeyim: Şuradan doğru yürü. Karşığı dağın arkasına git. Orada önüne bir gül bahçesi çıkacak. Gül ağaçlarının kocaman, kocaman dikenleri vardır. "Ne güzel güller" diyerek bir gül koparıp kokla. Ellerinin kanamasına bakma! Oradan çıkıp yürü... Suyu kan gibi kırmızı akan bir dere ile karşılaşacaksın. Yanına gidip "aman ne temiz su" diyerek biraz iç... Yoluna devam et... Bir köşe başında zincirlerle ağaçlara bağlanmış bir at ile bir köpeğe rastlayacaksın. Atın önündeki eti köpeğin önüne, köpeğin önündeki otu da atın önüne koy... Oradan uzaklaş... İlerde karşına iki kapı çıkacak. Biri kapalı, öteki açıktır. Kapalı kapıyı aç, açık kapıyı kapa! Açılan kapıdan geçerek yürü... Büyük bir bahçeye gireceksin. Burası devin sarayının bahçesidir. Bahçede binlerce meyve ağacı arasında bir tane de limon ağacı vardır. O ağacı arayıp bul! Üzerinde üç tane limon göreceksin. Bu üç limonu da kopar, arkana bakmadan geri dön! Geldiğin yerlerden geç... Bu limonları keserken her birinden bir kız çıkar. Senden bir şey isteyecekler: İstediklerini yaparsan ne âlâ...

Yapmazsan ölürlers. Dikkatli davran... Haydi, yolun açık olsun evladım!

Şehzade, ihtiyara teşekkür etmiş, elini öpmek için eğildiği zaman karşısında kimseyi bulamamış. İhtiyar birdenbire ortadan yok olmuş.

Hemen yola çıkarak yürümeye başlamış. Çok geçmeden dağın arkasına varmış. Biraz sonra gül bahçesine ulaşmış. Güllerin arasına dalmış. Elleri dikenlerden kan içinde kaldığı halde, bir gül koparıp "ne güzel güller" diye koklamış. Oradan çıkmış. Suyu kan gibi akan dere ile karşılaşmış. Kenarına gidip eğilmiş, "aman ne temiz su" diyerek biraz içmiş, kalkıp yoluna devam etmiş. Bir köşe başında zincirlerle ağaçlara bağlı at ile köpeği görmüş. Köpeğin önündeki otu, atın önüne, atın önündeki eti de köpeğin önüne koyarak oradan uzaklaşmış. Biraz sonra karşısına iki kapı çıkmış. Açık kapıyı kapamış, kapalı kapıyı da açarak içinden geçmiş ve devin meyve bahçesine girmiş.

Koca bahçede araya araya limon ağacını bulmuş. Hakikaten ağaçta üç tane limon varmış. Üç limonu da koparıp geriye dönmüş. Tam bahçenin kapısına yaklaştığı zaman, dev, bahçesinden limonların koparıldığının farkına vararak, yeri göğü inleten sesi ile bağırması:

- Tutun kapılar! Şu oğlanı tutun! Açık kapı dile gelip deve cevap vermiş:

Ben kaç yıldır kapalı duruyordum. Kimse bana halin ne-

dir diye sormadı. Bu delikanlı beni açtı, biraz? Ferahladım. Ben onu tutamam! Güle güle gitsin!

Şehzade, kapıdan geçmiş. Dev, bu sefer at ile köpeğe seslenmiş:

At! Köpek! Şu oğlanı tutun! Bırakmayın! At ile köpek birlikte cevap vermişler:

Biz onu tutmayız. Yıllardan beri birimize zorla et, birimi-ze de ot yediriyorsun. O bizi bundan kurtardı. Etle otun yerini değiştirdi. Allah ondan razı olsun. Biz ona fenalık yapamayız!

Şehzade, atla köpeğin önünden de geçmiş. Bu sefer dev, dereye seslenmiş:

Kanlı dere! Kanlı dere! Şu oğlanı bırakma! Dere, dile gelip cevap vermiş:

- Ben ona fenalık yapamam. Sen her zaman "kanlı dere" diye benim suyum içmezdin. Hâlbuki o, "aman ne temiz su" diyerek içti, gönlümü hoş etti. Varsın geçsin, yolu açık olsun!

Şehzade, dereden de geçerek gül bahçesine girmiş.'

Dev, arkadan gene seslenmiş:

Dikenli güller! Dikenli güller! Şu oğlanı tutun! Bırakmayın!

Güller de dile gelip hep bir ağızdan deve cevap vermişler:

- Sen tenezzül edip de bir gün olsun bizi koklamadın. Her zaman "dikenli güller" diye hakaret ettin. Hâlbuki bu delikanlı dikenlerimize bakmadı. Ellerinin kanamasına aldırmadı. Bizden bir tane kopararak "ne güzel güller" diye kokladı. Bizi sevindirdi. Allah da onu sevindirsin, işi rast gitsin! Şehzade, gül bahçesinden de çıkıp yola koyulmuş.

Dev, çaresiz kalınca, bahçesinden çıkarak oğlanın arkasından koşmaya başlamış. Kapılardan, sonra da atla köpeğin önünden geçmiş, dereye gelmiş. Fakat dere ona yol vermemiş. Sularını kabartmış, kabartmış... Her tarafı kaplamış, devi boğmuş.

Şehzade, her şeyden habersiz olarak yol alırken, limonlardan birini kesmeyi düşünmüştü. Yol kenarına oturarak bıçağı ile limonun birini kesmiş. Limon iki parça olur olmaz, içinden son derece güzel bir kız çıkmış. Şehzadeye:

- Su! Su! Diye seslenmiş.

Şehzade, kızın su istediğini anlamış. Etrafına bakınmaya başlamış. Aksi gibi oralarda ne bir dere, ne de bir çeşme görememiş. Zavallı kız da:

- Su! Su! Diye diye ölmüş. Şehzade bu hale fena halde üzülmüş. Ama ne çare? Yerinden kalkmış. Kederli kederli yol almaya başlamış. Biraz yorulmuş. Bir ağaç altına oturarak dinlenmeye koyulmuş. Bu sırada ikinci limonu da kesmiş.

Bu limondan da göz kamaştıracak kadar güzel bir kız çıkmaz mı? O da, evvelki gibi:

Su! Su! Demeye başlamış. Fena halde telaşlanan şehzade, sağına soluna bakınarak su aramış. Fakat Allah'ın dağında ne bir pınar, ne de bir dere yokmuş. Çaresizlik içinde bu kızın da:

- Su! Su! Diye diye inleyerek öldüğünü görmüş.

O kadar üzülmüş ki, neden bu ikinci limonu bir su kenarında kesmedim diye kendi kendine kızmış.

Kederli kederli yerinden kalkmış. Düşünceli düşünceli yola koyulmuş. Ne olursa olsun üçüncü limonu bir su kenarında kesmeye karar vermiş.

Böylece epey zaman yol almış, nihayet bir şehre yaklaşmış. Şehre girmeden yol kenarında ağaçlıklı bir bahçe görmüş. Bahçenin ortasında kocaman bir havuz varmış. Etrafta da kimsecikler yokmuş.

Gidip havuzun kenarına oturmuş. Elleri titreye titreye üçüncü limonu çıkarıp kesmiş.

Bu sefer, içinden, evvelkilerden daha güzel, ayın on dördü gibi bir kız çıkmış. Başlamış:

- Su! Su! Demeye...

Şehzade hemen onu tutup havuzun içine atmış.

Bol suya kavuşan Limon Kız, kana kana içmiş, doya doya yıkanmış. Şen kahkahalar atmaya başlamış.

Limon Kız'ı ölmekten kurtardığı için şehzadenin sevincine son yokmuş... Neşe içinde Limon Kız'ı seyrediyormuş.

Limon Kız havuzda yıkanırken, şehzade:

- Sultanım, demiş, sizi bu halde sarayımıza götüremem. Burada bekleyin. Ben gidip size güzel bir elbise getireyim. Askerlerimi de alayım. Saraya öyle döneriz.

Limon Kız:

- Peki, şehzadem, demiş, ben sizi şurada ağacın üzerine çıkarak beklerim. Yalnız, saraya gittiğiniz zaman annenizle babanıza, alnınızdan öptürmeyin. Sonra beni unutursunuz.

Şehzade, "peki" demiş. Sonra parmağındaki yeşil taşlı yüzüğü çıkararak:

- Kız, diye seslenmiş, al bu yüzüğü de, parmağına tak! Birbirimizi kaybedersek, bununla kolay buluruz... Yüzüğü havuza doğru fırlatmış. Limon Kız yakalayarak parmağına takmış. Şehzade de oradan uzaklaşıp gitmiş.

Saraya varır varmaz, oğullarına yeniden kavuşan padişah ile sultan, onu kucaklamışlar, önce alnından, sonra da yanaklarından öpmüşler.

O andan itibaren de, şehzade Limon Kız'ı unutmuş.

Şehzade unutadursun, biz gelelim Limon Kız'a: Şehza-

de uzaklaştıktan sonra. Limon Kız sudan çıkmış. Havuzun kenarında yüksek bir çınar ağacı varmış. Ona yaklaşıarak:

- Eğil çınar ağacı! Diye seslenmiş. Çınar ağacı yavaş yavaş eğilmiş. Limon Kız dallarından birine oturduktan sonra, ağaç düzelmiş.

Limon Kız, ağaçta yapraklar arasına gizlenmiş. Bir taraftan da başını uzatarak havuzun durgun suyunu seyrediyormuş.

O sırada, şehirdeki evlerden birinin Arap hizmetçisi havuza su almaya gelmiş. Elindeki testiye havuza daldıracağı sırada, birdenbire durmuş havuzun suyunda Limon Kız'ın güzel hayali varmış Arap kız bunu kendi hayali zannederek hayran hayran seyre dalmış. Sonra, kendi kendine:

Ben bu kadar güzelim de, demiş, bana ne diye hizmetçilik yaptırıyorlar?

Testiyi doldurup havuz başından uzaklaşmış. Eve geldiği zaman, hanımına:

- Havuzdan testiye doldururken suda kendimi gördüm demiş. Ben çok güzel bir kızmışım. Ne diye bana hizmetçilik yaptırıyorsunuz? Bundan sonra ben su getirmeye falan gitmem!

Hanım gülmüş:

- Hay aptal kız hay, demiş, bir kere başını kaldırıp da ağaca baksaydın, o zaman kimin güzel olduğunu anlardın!

Arap kız, bu söz üzerine, evden çıkarak doğruca havuzun kenarına gitmiş. Hayali gördüğü yerde başını kaldırarak ağaca bakmış. Dallar arasında ayın on dördü kadar güzel bir kız görünce, hanımına hak vermiş. Hemen Limon Kız'a seslenmiş:

Güzel kız! Cici kız! Ne olur, beni de yukarı alsana!

Şehzadenin dönmesi geciktiği için Limon Kız'ın canı sıkılıyormuş. Biraz konuşup vakit geçirmek için Arap kızı yukarıya almaya razı olmuş. Derhal:

- Eğil çınar ağacı, eğil! Diye seslenmiş. Arap kız, ne oluyor diye şaşkın şaşkın bakarken, çınar ağacı yere doğru eğilmeye başlamış. Limon Kız'ın oturduğu dal toprağa iyice yaklaşıncaya, Arap kız, yanına oturmuş. Çınar ağacı düzelmiş. Öteden beriden konuşmaya başlamışlar. Sonra da, vakit geçsin diye, Limon Kız ona başından geçenleri anlatmış.

Arap kız, onun hayatını öğrendikten sonra:

- Mademki sen bir peri kızısın, demiş, elbet bir tılsımın vardır. Bana söylemez misin? Aklına hiç bir fenalık getirmeyen Limon Kız:

- Benim tılsımım basımdaki küçücük altın taraktır, diye cevap vermiş. Eğer bu küçücük altın tarak, yerine konmazsa, ben kuş olup uçarım... Sonra gene konuşmaya dalmışlar. Bir aralık Arap kız:

- Sultanım, demiş, saçlarınız pek dağınık. Başınızı eğinde biraz tarayayım... Limon Kız başını eğmiş. Arap kız da küçük altın tarakla onun saçlarını taramaya başlamış. Tarama işi bittikten sonra, tarağı çıkardığı yere değil, saçlarının başka bir tarafına takmış. Limon Kız da beyaz bir güvercin olup uçmuş...

Limon Kız kuş olup uçtuktan sonra Arap kız sevincinden geniş bir nefes almış. Sonra üzerindeki elbiseleri çıkarıp Limon Kız gibi ağacın yaprakları arasına gizlenmiş. Şehzadeyi beklemeye başlamış.

İşte bu sıralarda, şehzade, Limon Kız'ı hatırlamış. Hemen askerlerini toplamış. Bir kat ipekli sultan elbisesini de yanına alarak yola çıkmış. Atını önden sürerek havuzun olduğu yere varmış. Başını kaldırıp ağaçta Arap kızı görünce, şaşırılmış:

- Kız sana ne oldu böyle? Diye sormuş. Arap kız, üzüntülü görünerek:

Ne olacak şehzadem, demiş, beni unuttunuz. Burada otura otura güneş vurdu kararttı, rüzgâr esti sararttı. Ağlamaktan gözlerim bozuldu.

Şehzade bu sözlere inanmış. Arap kız güzelce giyindikten sonra şehzadenin yardımı ile aşağıya inmiş.

Hep beraber saraya dönmüşler.

Padişahla sultan anne Arap kızı görünce şaşırılmışlar. Şehzadenin dediği gibi bu kızın hiç de güzel tarafı yokmuş. Çaresiz kalarak oğullarının hatırı için ses çıkarmamışlar.

Kırk gün, kırk gece düğün yaparak bunları evlendirmişler.

Düğünden sonra sarayın bahçesine beyaz bir güvercin dadanmış. Her gün bir ağaca konar, bahçivana:

- Bahçıvan başı! Bahçıvan başı! Diye seslenirmiş. Şehzade uyuyorsa, uyusun, uyansın, uykuları yağ bal olsun! Arap kızı uyuyorsa, uyusun, uyansın, uykuları zehir olsun. Bastığım dallar kurusun, çiçek, meyve vermez olsun!

Sonra uçup gidermiş. Böylece her gün konuştuğu ağaçların dalları kuruyormuş.

Bir gün sarayın bahçesine inen şehzade, bazı ağaçların dallarını kurumuş görünce, bahçivana:

Neden bu ağaçlara iyi bakmıyorsun? Diye çıkmış.

Bahçıvan da, dalların neden kurduğunu anlatmak zorunda kalmış.

Bunun üzerine şehzade:

O halde bütün dallara zift sür, güvercini yakala! Demiş.

Bahçıvan, şehzadenin dediklerini hemen yapmış. Ertesi gün güvercin gelip dallardan birine konarak:

- Bastığım dallar kurusun, çiçek, meyve vermez olsun! Demiş fakat uçarken ayakları zifte yapıştığı için dalda

kalakalmış. Şehzadeye hemen haber vermişler. Güvercini alıp bir kafese koymuşlar.

Şehzade, güvercini çok sevmiş. Kafesi alıp kendi odasına götürerek bir köşeye asmış.

Güvercin, şehzade odada iken, bir şeyler cıvıldar, âdeta bir insan gibi konuşur, o odadan çıkınca, susarmış.

Arap kız, güvercini görünce tanıdığı için, onu yok etmeyi düşünüyormuş. Bir gün yalandan hastalanarak:

- Benim canım beyaz güvercin eti istiyor, demiş, yoksa ölürüm...

Şehzade, çarşıdan bir beyaz güvercin aldirmaya kalkmış. Arap kız:

- İlle bu güvercin olacak! Başkasını istemem! Diye tutturmuş. Şehzade, ne yaptı, ne ettiyse, Arap kızı razı edememiş. Kafesteki beyaz güvercini kestirmiş.

Sarayın bahçesinde güvercini kestikleri yer kıpkırmızı kan olmuş. Kanların olduğu yerde o anda kocaman bir selvi ağacı meydana gelmiş.

Arap kız, selvi ağacını görünce, dayanamamış, bu sefer de-:

- Bu selvi ağacından bana bir taht yaptırın! Diye tutturmuş. Başka bir selvi ağacı bulup keselim demişlerse de, anlatamamışlar. Çaresiz selviyi kesmişler. Arap kıza güzel bir taht yapmışlar.

Artan tahta parçalarını fakir bir kadına vermişler. O da ocakta yakmak için dua ederek alıp evine götürmüş, bir kenara koymuş. Öteberi almak için çarşıya çıktığı bir sırada, tahta parçaları kımıldamaya başlamış. Çok geçmeden tahtaların arasından Limon Kız ortaya çıkmaz mı? Hemen kollarını sıvayarak evi baştan aşağıya temizlemiş, gül gibi yapmış. Sonra mutfağa giderek yemekler pişirmiş, bulaşıkları yıkayıp kurulamış, kapları yerine kaldırmış. Yemek sofrasını kurmuş. Her iş bittikten sonra da, bir dolaba girip saklanmış.

O sırada fakir kadın eve gelmiş. İçeri girer girmez şaşırılmış.

Acaba bunları kim yaptı diye evi aramaya başlamış. Kimseyi göremeyince:

İn misin, cin misin? Diye seslenmiş. Limon Kız, saklandığı yerden çıkarak:

Ne inim, ne de cin, demiş. Bir peri kızyım. Ama artık senin gibi bir insan oldum...

Sonra gidip kadının elini öpmüş. Başından geçenleri ona anlatarak, evlatlığa kabul etmesini rica etmiş. Yalnızlıktan zaten canı çok sıkılan fakir kadın, onu hemen evlatlığa kabul etmiş.

O günden sonra, güzel güzel geçinmeye başlamışlar.

Günlerden bir gün, şehzade hastalanmış. Hekimler bol bol çorba içmesini söylemişler. Her gün bir evden çor-

ba gönderiliyor, şehzade beğenirse hepsini içiyor, beğenmezse bir kaşık alıp bırakıyormuş.

Limon Kız bunu haber alır almaz güzel bir çorba pişirmiş. Şehzadenin havuz başında kendisine verdiği yeşil taşlı yüzüğü çorbanın içine atmış. Fakir kadına:

- Anneciğim, demiş, şehzademiz için ben de bir çorba yaptım. Ne olur saraya götürür müsün?

Kadıncağız:

- Hay hay yavrum! Diyerek çorba tasını almış, saraya gitmiş. Askerler, üstü başı eski olan bu kadını saraya sokmak istememişler. Şehzade, kadını pencereden gördüğü için askerlere bırakmalarını emretmiş.

Kadın yukarıya çıkarak çorbayı şehzadeye vermiş. Odaya çıkarken, şehzade çorbadan bir kaşık içmiş, beğenmiş. Arkasından ikinci kaşığı almış. Ağızına katı bir şey gelmiş. Bir de çıkarıp bakmış ki, Limon Kız'a verdiği yeşil taşlı yüzük değil mi?

O zaman anlamış ki, Limon Kız diyerek evlendiği Arap kız, başka biri. Arkasından adam koşturup fakir kadını çağırılmış. Odaya gelince:

Teyze, demiş, senin kızın var mı? Kadıncağız:

Var oğlum, diye cevap vermiş, hem de bir peri kızı. Ama şimdi o da bizim gibi bir insan sayılır...

Kadının bu sözleri şehzadeyi o kadar sevindirmiş ki, birdenbire hastalığı falan geçmiş. Kadını yanına oturarak, ne biliyorsa anlatmasını rica etmiş.

Fakir kadın da Limon Kız'ın anlattıklarını şehzadeye bir bir söylemiş.

Şehzade işin doğrusunu öğrenince, ellerini çırpmış. Odaya giren Arap uşağa:

Çabuk bizim kadını çağırın! Diye emir vermiş. Biraz sonra Arap kız odaya girmiş. Korkudan tir tir titriyormuş.

Şehzade:

- Seni yalancı, hain kadın seni! Diye bağırılmış. Söyle bakalım, kırk katır mı istersin, yoksa kırk satır mı?

Arap kız:

- Kırk satırı ne yapayım, diye cevap vermiş, kırk katır isterim ki, memleketime döneyim!

Arap kızı hemen kırk katırın kuyruğuna bağlayıp dağlara salmışlar. Sarayda yeniden düğün hazırlıkları yapılmış. Şehzade ile Limon Kız'ı kırk gün, kırk gece süren görülmemiş şenliklerle evlendirmişler.

Onlar ermiş muradına, darısı sizlerin başına...

Sabır Taşı

Bir ananın bir babanın dar-i dünyada bir kız evladı varmış. Günün birinde bu kız tahtaboşa çıkmış, gergef işliyormuş, bir kuş gelerek:

Kız senin kısmetin ölüden!..

Diyerek uçup gitmiş. Kaz, kuşun bu haberinden fena halde müteessir olarak ağlamaya başlamış ve doğruca annesinin yanına koşup meseleyi anlatmış. Ertesi gün bu kuş yine gelmiş ve ötmeğe başlamış:

Kız senin kısmetin ölüden. Dedikten sonra uçup gitmiş. Kız yine annesine meseleyi anlatır. Ertesi gün tahtaboya annesi de gelerek, kuşun gelmesini beklerler.

Kuş gelip aynı şeyi üçüncü gün de tekrar edince, ikisi birden ağlaşmağa başlar. Meseleyi akşam kızın babasına da anlatırlar. Bu aile ne kadar eşyaları varsa toplarlar, kızlarını da alıp yola düzülürler. Az giderler, uz giderler, dere tepe dür, giderler. Nihayet bir gün bir dağın başına gelirler. Dağın başında bir konak görürler. İçinden çeşmeler akıyor, havuzlardan sular fışkırıyor: Kız:

- Aman anneciğim "pek susadım, şu konaktaki çeşmeden bir su içelim! Der.

Kız konaktan içeri girer. Fakat kız içeri girer girmez konağın kapıları kendi kendine birdenbire kapanıverir. Dışarıda kalan annesi ve babası başlarını taştan, taşta vururlar. Her taraf sarp bir kale kesilir, bir türlü konaktan içeri giremezler. Bağırırılar, ağlarlar. Çaresiz kızlarını bu konağın içinde bırakarak, geri dönüp giderler.

Kız kapıların kapandığını görünce, kapıyı açmak ister, fakat muvaffak olamaz. Bir aşığı bir yukarı dolaşır. Ne mümkün dışarı çıkamaz. Talihine küserek bu ıssız konakta ağlamaktan başka çare bulamaz.

Bu sihirli konak kırk odalıymış. Otuz dokuz odanın kapısını birer, birer açar, türlü türlü eşyalarla dolu olan bu odalarda insan namına bir şey olmadığını görür. Nihayet kırkıncı kapıyı açar. Bir de ne görsün, odanın ortasında bir sanduka... Sandukanın yanında bir Kelâmıkadim., üzerinde de "kırk gün kırk gece bu Kelâmıkadimi kim okursa, bu ölü kalkıp onu alacak." yazılı... Bu ıssız konakta ne yapsın, bu Kelâmıkadimi alıp okumağa mecbur kalır.

Geceli gündüzlü otuz yedi gün okur. Artık takati kalmaz. Biraz dinlenmek üzere oturur. Pencereden dışarı bakar, Bu sırada dışarıdan esirciler geçiyormuş., kız esircilere derki.

Okumak bilen bir cariyeniz var mı?

Esirci:

- Bir Arap halayığımız var, okumak bilir, der. Bunun üzerine kız, .boynundaki altınlarından Üçünü esircilere atar. Bir iple de bu Arap cariyeyi yukarı alır. Cariyeye:

Ben çok okudum ve yoruldu. Biraz da şu Kelâmıkadimden sen oku!.. Diyerek Kur'anı eline verir. Kız uykusuzluktan bitap düşmüş, sandukanın dibinde uykuya dalar. Cariye üç gün üç gece durmadan Kurani okur. Kırkıncı gün ölü kımıldar ve aşıparak derhal ayağa kalkar. Karşısında simsiyah bir Arap kızını görünce gülümseyerek:

Bana hayatı bulduran kimdir?.. Diye sorar, cariyeye de:

Hayatını kurtaran benim!., der. Genç:

Bu yerde yatan kız kim?..

- Bu kız benim cariyemdir. Bunu esircilerden satın aldım. Yorulduğum zaman biraz sen oku dedim, fakat bir satır bile okumadı, der.

Delikanlı kız, tekme ile uyuyan kızı uyandırır ve Arap kızına:

Bunu al, konağın altındaki mutfağa götür, aşçıbaşının yamağı olsun!.. der.

Bu kızı aşığı aşçının yanına yamak olarak verirler. Ananın bir tanesi bu hale düşer. Bundan sonra konağın içerisi şeref bulur. Her taraf cariyelerle dolup taşar. Arap kız bir el çırpır, yüzlerce cariyeye karşısında elpençe divan durur. Arap kız bu konağın içinde hanımefendi olur, müthiş bir saltanat sürer. Günün birinde bu delikanlı Kâbe'ye gitmeğe karar verir. Bir akşam konağında bulunan bütün cariyelerini ve hizmetçilerini karşısına toplar, herkese ne istediğini sorar. Her biri bir şey ister. Bey: Daha başka kimse kaldı mı? Der. Hanım: Kalmadı? Der. Fakat bey: Hani senin esircilerden aldığın bir cariyeye vardı. Bir de ona soralım der.

Bunun üzerine bu kızı da çağırırılar. Kızın elleri soğan soymaktan simsiyah olmuş, üstü başı perişan bir halde beyin karşısına gelir. Bey:

Ben Kâbe'ye gidiyorum. Herkese bir hediye getireceğim, sordum, herkes istediklerini söylediler: Sen de ne istersin?

Kız: Beyimin sağlığını isterim!.

Bey: Sağlığımdan sana bir şey yok, istediğini söyle...

Deyince kız: Bana bir sabır taşı, bir desti, bir kara saplı bıçak getiriniz! Eğer hediyelerimi unutursanız, bindiğiniz gemi yol almasın, der. Bu garip hediyeye herkes güler, bey de peki der. Kızı odasından tekrar aşığı indirirler.

Bey Haç hazırlığı yapar, saraydan çıkıp Kâbe'ye gider. Haccını bitirir ve herkesin istediklerini alır. Yalnız sabır taşını unuttur. Hacı gemisine biner, fakat gemi bir türlü yol almaz, yerinden kalkmaz. Bunun üzerine kaptan bağırır:

Yolcular içinde kimin adağı varsa alsın... Bu yüzden gemi yürümüyor...

Bunu duyunca beyin aklına, kızın istedikleri gelir. Gemi den dışarı çıkarak cariyenin istediklerini alır, tekrar gemiye gelir. Gemi de hareket eder. Bey Haçtan dönerek konağa gelir. Herkes sevinir. Hacı tehniyesi yapmağa başlarlar. Bey herkesin hediyelerini verir. Soğan soyan kız da gelir. Onun garip hediyelerini de verir. Fakat beyin bu hediyeler tuhafına gider Meraka düşer. Bu kızın bu sabır taşını ne yapacağını anlamak ister.

Bey gece olunca, yavaşça yüklüğün içine saklanır, gece

yarısı olunca kız uyanır. Kalkıp, testiye alır, sabır taşını içine atar, kara saplı bıçağı da üstüne koyar.

- Ey sabır taşı!.. Sen mi sabırlı, ben mi sabırlıyım? Ben anamın ve babamın bir tanesi idim. Dünyalar benim üzerime dururdu. Günün birinde gergef işlerken bir kuş geldi, senin kısmetin ölüden diye feryat etti. Ey sabır taşı, sen mi sabırlı ben mi? Nihayet annem beni bu evden kaçırdı. Bu konağın kapısına kadar geldik... Ey sabır taşı, sen mi sabırlı ben mi? Su içmek üzere bu konaktan içeri girdim. Birdenbire kapılar kapandı, bir daha açılmadı. Annem ve babam ağlayarak gittiler. Ey sabır taşı, sen mi sabırlı ben mi? Konakta dolaşım. Otuz dokuz odayı açtım. Kırkıncı odayı açtığım zaman bir sanduka, bir de yanında Kur'an gördüm. Üzerinde ki yazıyı okudum. Tam geceli gündüzlü uyumadan otuz yedi gün bu Kur'an ı okudum fakat uykusuzluğa dayanamaz bir hale geldim. Konağın önünden esirciler geçiyordu, ey sabır taşı, sen mi sabırlı ben mi? Boynumdaki beşi birliklerimle esircilerden bir Arap cariyeye aldım. Üç gün bu kız Kur'an ı okudu. Ben halsizdim uyuya kalmışım. Kırk gün tamam olunca, sandukadan bir delikanlı çıktı. Beni uyur görünce beni sordu. Arap cariyeye yalan söyleyerek, benim cariyemdir, Kur'andan bir satır bile okumadı, burada hep uyudu dedi. O delikanlıda beni bu karanlık ve ıssız odaya attı. Anadan, babadan, sevgiden ve her şeyden mahrum... Burada günlerden beri inliyorum. Diyerek acı bir sesle:

Ey sabır taşı... Sen mi sabırlı ben mi?

Deyince sabır taşı... Birdenbire patlar. Kız hemen kara saplı bıçağı kapar:

- Sen bir sabır taşı iken, bu haksızlığa ve sefalete tahammül edemedin, ben bir insan kızıyım nasıl sabredebeyim. Diyerek bıçağı göğsüne saplarken, bey dayanamayarak birden dışarı fırlar, bıçağı kızın elinden kapar:

Demek canımı kurtaran sendin ha... Niçin bana bildirmedi? Diyerek kıza sarılır ve kolundan tutarak yukarı çıkarır. Arap cariyeye güçlü bir tokat atarak yataktan fırlatıp atar ve Arap halayığa:

Kırk satır mı istersin, kırk katır mı? der. Arap:

Kırk satır düşman bağrına, kırk katır verin ki anamın memleketine gideyim... Der.

Arap halayığı kırk katırın kuyruğuna bağlarlar. Bu iki genç birbirine kavuşarak kırk gün, kırk gece düğün yaparlar ve muratlarına ererler.

Tuz

Bir varmış, bir yokmuş... Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, bir padişahın üç oğlu varmış.

Padişah, akli oldukça kıt bir adammış. Yaşına, padişahlığına yakışmayan hareketler yapar, herkesi kendine güldürmüştü. Devlet işleriyle hiç uğraşmamış. Vaktini hep ava gitmekle, eğlenceler tertiplemekle geçirirmiş.

Günlerden bir gün, üç oğlunu da yanına çağırılmış, onlara:

Söyleyin bakayım, diye sormuş, beni ne kadar seviyorsunuz?

Babalarının böyle tuhaf hallerine alışık olan şehzadeler, onun bu sorusunu hiç yadırgamamışlar. Fakat onun, sorduğu bir şeye karşılık verilmediği zaman da ne kadar kızdığını bilirlermiş. Önce en büyük şehzade cevap vererek:

- Babacığım, demiş, sizi altın kadar, elmas kadar, pırlanta kadar seviyorum.

Büyük oğlunun bu cevabı padişahın pek hoşuna gitmiş. Kahkahalarla güldükten sonra, ortanca oğluna bakmış:

Ya sen beni ne kadar seviyorsun bakayım? Diye sormuş. O da:

Babacığım, demiş, ben sizi bal kadar, börek' kadar, kadayıf kadar seviyorum.

Ortanca oğlunun cevabı da padişahın hoşuna gitmiş. Gene kahkahalarla gülmüş. Sonra en küçük şehzadeye dönerek:

- Söyle benim küçük oğlum, demiş, ya sen beni ne kadar seviyorsun bakayım?

Küçük oğlan, birdenbire cevap verememiş. Biraz yutkunduktan sonra:

- Babacığım, demiş, ben sizi tuz kadar seviyorum.

Küçük şehzadenin bu beklenmedik cevabı karşısında, ağabeyleri, kendilerini tutamayıp gülmüşler. Padişahın da suratı birden asılmış. Kaşlarını çatarak:

- Ne dedin, ne dedin? Diye bağırılmış. Beni tuz kadar seviyorsun ha? Seni utanmaz, hain evlat seni. Dünyada tuzdan daha kıymetli bir şey bulamadın mı?

Sonra, hiddetle, yanındaki küçük bir sedef sandıktan iki kese altın çıkarmış. Birini büyük oğluna, ötekini de ortanca oğluna atmış. Onlara, eliyle dışarı çıkmalarını işaret etmiş. Her iki oğlu da âdeta yerleri öpüp geri geri giderlerken, padişah ellerini çırpılmış

- Çabuk bana cellâtları çağırın! Diye bağırılmış.

Arap uşak hemen dışarıya çıkmış. Kısa bir zaman sonra, iri boylu, yarı çıplak bir halde, korkunç iki Arap cellâla içeri girmiş.

Padişah, küçük oğlunu göstererek:

- Çabuk bunu alın! Kafasını uçurun! Diye bağırılmış. Eğer emrimi yerine getirmezseniz, ikinizi de parça parça doğratırım...

Herkes gibi sarayda küçük şehzadeyi cellâtlar da pek çok severlermiş. Padişahın bu emri üzerine, onu tutup sürükleyerek dışarıya çıkarmışlar. Hemen iki at hazırlamışlar. Birisi küçük şehzadeyi yanına almış. Atları dağlara doğru sürüp gitmişler.

Saraydan oldukça uzak bir yerde, bir dağ başında durmuşlar.

Küçük şehzade pek üzüntülü imiş. Dokunsalar nerede ise ağlayacakmış. Cellâtlar onun bu haline acımışlar. Bir tanesi:

- Şehzadem, demiş, biz sana kıyamayacağız. Ama padişahımızın emrini sen de kulaklarınla duydun. Bari gömleğini çıkarıp bize ver de, bir tavşan yakalayıp onun kanına bulayalım... "İşte şehzadeyi kestik" diye kanlı gömleği götürüp babanıza verelim. Sen de buralardan uzaklaş, bir daha memlekete dönme!

Şehzade, cellâtların bu teklifine sevinmiş. Hemen soyunup gömleğini onlara vermiş. Hayatını başışladıkları için her ikisine de teşekkür etmiş. Atın birini de onlardan alarak uzaklaşmış, gözden kaybolmuş.

Az gitmiş, uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş, altı ay bir güz gitmiş... Nihayet bir memlekete varmış. O kadar yorgunmuş ki, neredeyse, attan inerek yere uzanıp uyuyacakmış.

Şehre girerken, yol kenarındaki ilk evin kapısını çalmış. Kapıyı ihtiyar bir kadın açmış. Ona, şehzade olduğunu bildirmemiş, dünyada kimsesi bulunmadığını, bu memleketin de yabancı olduğunu söyleyerek kendisini evlatlığa kabul etmesini rica etmiş. Zaten ihtiyar kadının da hiç kimsesi yokmuş. Zahmet çekmeden yetmiş bir çocuk sahibi oldum diye sevinerek şehzadeyi evlatlığa kabul etmiş.

İhtiyar kadın, şehzadenin önüne yiyecek koymuş. Karnını doyuran şehzade, gidip çeşmede elini, yüzünü, ayaklarını güzelce yıkamış. Sonra atının da karnını doyurmuş. Bu işler bitince, kadının yaptığı yatağa kendini atarak derin bir uykuya dalmış.

Ertesi sabah uyandıği zaman, şehzade, pencereden halkın akın halinde bir tarafa doğru gittiğini görmüş, ihtiyar kadına:

- Anacığım demiş, herkes böyle nereye gidiyor? Bayram filan mı var? İhtiyar kadın:

- Bayram değil ama oğlum, demiş, ondan daha önemli bir şey var. Bugün talih kuşunu uçuracaklar, padişahımızı seçecekler... Bu sefer şehzade:

- Ne olur anacığım, demiş, beni de götür. Hiç olmazsa seyrederez.

İhtiyar kadın evlatlığını kıramamış. Kalkıp giyinerek sokağa çıkmışlar. Halkla beraber büyük meydana gitmişler.

Herkes toplandıktan sonra, talih kuşunu uçurmuşlar. Talih kuşu, kalabalığın üzerinde dolaşmaya başlamış. Kimisi, "acaba bana mı konacak?" diye heyecan geçiriyor, kimisi de, "benim başıma konsun" diye ayaklarının ucuna basarak boyunu yükseltiyormuş.

Ne ise, kuş, döne dolaşa gelip bizim küçük şehzadenin

başına konmamış mı?

Buna hiç kimse razı olmamış. Her kafadan bir laf çıkıyor, kimisi de:

- O yabancı, padişah olamaz! Diye bağırıyormuş. Çaresiz seçimi bozmuşlar. Ertesi sabah tekrar toplanmaya karar vermişler.

Ertesi gün herkes gene meydanda toplanmış. Bu sefer de bir yanlışlık olur da, halkı kızdırırım diye, küçük şehzade, gidip yol kenarındaki mezarlıkta, bir taşın yanına oturmuş.

Talih kuşunu uçurmuşlar. Halk heyecandan kırılıyormuş. Ama kimsede de ses seda yokmuş. Gözler hep havada kuşun uçuşunu dikkatle takip ediyormuş.

Talih kuşu, döne dolaşa gidip bu sefer de mezarlık kenarında oturan şehzadenin başına konmamış mı?

Halk gene kıyameti koparmış. Bir taraftan da:

- Olmadı, olmadı, Türk'ün şartı üçtür; diye bağırınlar olmuş. Çaresiz bu seçimi de bozmuşlar. Yeniden toplanmaya karar vermişler.

Ertesi sabah, halk meydanda çok erkenden toplanmış. Şehzade ile ihtiyar kadın evlerinden henüz çıkmış, meydana doğru gelirken, talih kuşu uçurulmuş.

Kuş gene kalabalığın üzerinde birkaç defa dönmüş. Sonra oradan hızla uzaklaşarak, gidip meydana doğru yeni gelmekte olan şehzadenin başına üçüncü defa konmuş. Bu sefer hiç kimse itiraz edememiş. Bizim küçük şehzade de padişah olarak o memleketin idaresini eline almış. Akıllı çocuk olduğu için, kısa zamanda halka kendini sevdirmiş. Birçok işler yapmış. Memleketi gül gibi idare etmeye başlamış.

Aradan yıllar geçmiş. Genç padişah, kendisini bildirmeden, babasına bir mektup göndererek, memleketine davet etmiş. Babası, komşu bir memleket padişahından gelen daveti kabul etmiş. Gezip eğlenmeye bayıldığı için, bir tabur askerle birlikte hemen gelmiş.

Genç padişah, çok güzel yemekler hazırlatmış. Fakat hiç birine tuz koydurmamış.

Genç padişah bıyık ve sakal bıraktığı için, ilk karşılaştıkları zaman babasının kendisini tanımadığını hissedince, pek sevinmiş.

Ne ise, akşam yemeğini yemişler. Misafir padişah yemekleri çok beğenmiş ama tuzsuz oluşuna hayret etmiş, içine baygınlıklar geldiği halde, hiç bir şey söylememiş.

Ertesi gün, askerlerini dolaşmış. Hatırlarını sormuş. Onlar da yemeklerin tuzsuz oluşundan şikâyet etmişler.

O gün öğle yemeğini yerlerken, misafir padişah:

Kuzum, sizin memlekette tuz bulunmaz mı? Diye sormuş. Genç padişah, gülerek:

Vardır padişahım, diye cevap vermiş. Hem o kadar çoktur ki, bütün dünyaya tuz buradan gider.

Bu cevaba büsbütün şaşırın padişah:

- İyi ama demiş, bütün yemekleriniz tuzsuz. Sebebi nedir?

Genç padişah bu sefer:

- Sizin tuzu hiç sevmediğinizi, yemeklerinize koydurmadığınızı söylediler de, demiş, onun için koydurdum.

Padişah, derhal atılmış:

- Katiyen efendim, demiş, yanlış söylemişler. Tuzsuz hayat mı olurmuş? Ben tuzu çok severim.

O zaman, genç padişah, gülerek:

- Ama demiş, küçük oğlunuz size: "Ben seni tuz kadar severim" dediği zaman, onu cellâtlara teslim etmiştiniz?

Bu söz üzerine, padişah, kendine gelmiş. Karşısındaki genç padişaha dikkatle bakınca, oğlunu tanımış. Arkasından da gözlerinden iki damla yaş yuvarlanmaya başlamış.

Baba, oğul hemen kucaklaşmışlar. Sevinçleri görülecek şeymiş. Onlar ermiş muradına...

FIKRALAR VE AİLE

Esmâ ŞİMŞEK

Halk edebiyatının anlatı türleri arasında yer alan fıkralar, bir taraftan güldürürken, bir taraftan da toplumda yaşanan bir takım aksaklıkları ve yanlışlıkları mizahi bir çerçevede dile getirerek tenkit eder. Bu bağlamda fıkralar, “güler yüzle tokat atmak” gibidir, güldürürken düşündürür de. Toplum karşısında anlatılan fıkraların çok azında sadece güldürme amacı ön plana çıkarılmıştır. Çoğu fıkranın anlatılış sebebi; ya birilerine bir konuda ders vermek, ya bir konuya açıklık getirmek ya da birilerine dolaylı yollardan herhangi bir konuda imada bulunmaktır. Bu nedenle fıkraların aile hayatında da önemli bir yeri vardır. Aile içerisinde anlatılan fıkralar, aile bireyleri arasındaki ilişki ve diyalogları geliştirir, daha samimi, sıcak ve güvenli bir ortamda gündelik hayatın gerilimlerinden uzaklaşmalarına vesile olur, aile büyüklerinin, özellikle de çocuklara incitmeden eğlendirerek ders vermelerine yardımcı olur. Fıkralar, aynı zamanda, yarının büyükleri çocukların o milletin mizah anlayışı doğrultusunda mizah yeteneklerinin gelişmesine de katkıda bulunur.

1. Fıkra Terimi

“Fıkra” kelimesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Kısa, küçük, nükteli hikâyelere *fıkra* denilmektedir. Ancak, dilimizde birçok farklı anlamda kullanılan “fıkra”nın, bunların dışında; “*omurga kemiği, bir makale veya yazının bütünden ayrılabilen parçası, kanun maddelerinin her bir bendi*” anlamlarına geldiği de bilinmektedir. Kamûs-i Türkî (Şemseddin Sami, 1873: 1241), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Devellioğlu, 1986: 317) ve Türkçe Sözlük’te (TDK, 2005: 695) “fıkra” teriminin benzer anlamlarla yer aldığını görülmektedir.

Anadolu sahasında, fıkra teriminin karşılığı olarak çeşitli zamanlarda; hikâyeye, kıssa, masal, mizah, nükte, latife, şaka, kısa hikâyeye vb. gibi terimler kullanılmıştır. Bir dönem (XVI. Yüzyılda), fıkraların toplanıp yazıldığı mecmualara “*letaif*” adı verilmiştir. Bunların en meşhuru şair Lamîî Çelebi’nin *Letaifnâmesi*’dir. 19. Yüzyıldan itibaren bu tür için “fıkra” terimi kullanılır olmuştur. Aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise, küçük ve güldürücü hikâyelere “*anekdot* (anecdote)” denilmeye başlanmıştır.

Fıkra ile ilgili ilk yazılı kaynak olarak gösterebileceğimiz *Dîvânü Lugâti-t Türk*’te, herhangi bir metin örneği verilmeksizin konuyla ilgili; “*külüt*” (*halk arasında gülünç olan nesne*) (Kâşgarlı Mahmud, 1992a: 357) ve “*kög*” (*bir şehir halkı arasında meydana çıkan, bir sene içinde*

gülünen şey, gülmece’) (Kâşgarlı Mahmud, 1992b: 131) kelimeleri geçmektedir. Anlamları itibariyle fıkra karşılığında kullanıldığı düşünülen bu kelimelerin benzerine başka kaynaklarda rastlanmamıştır. Ayrıca, “*külünç*” (*gülünç*) (Kâşgarlı Mahmud, 1992b: 374) terimi de *Divan*’da geçen ancak, tam olarak “fıkra”yı karşılamayan bir kelime olup gülünç olan her şeyi içine alır.

Son yıllarda, bir taraftan güldürürken diğer taraftan düşündüreren fıkra teriminin Arapça kökenli olması sebebiyle Türkçe karşılığını arayan bazı araştırmacılar bu türe “*güldüşün*” adını uygun görmüşlerse de çoğunluk, “fıkra” terimini kullanmada ısrar etmektedir. Ama özellikle Nasreddin Hoca fıkraları için “*güldüşün*” teriminin yerinde bir karar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü daha çok hisse kapmayı veya karşıdakine bir mesaj iletmeyi hedefleyen Nasreddin Hoca fıkralarının her birinin temelinde derin anlam ve düşünceler yatmaktadır.

2. Türk Topluluklarında Fıkra Teriminin Karşılığı

Bugün, Türk dünyasında fıkra teriminin karşılığı olarak birbiriyle ilgili veya ilgisiz çeşitli kelimeler kullanılmaktadır:

Altay Türkçesi	: <i>katkım</i>
Azerbaycan Türkçesi	: <i>latife/letife</i>
Başkurdistan Türkçesi	: <i>kolamas/kölemas, maraka/mereke, mezek, latife</i>
Çuvaş Türkçesi	: <i>şüt</i>
Gagauz Türkçesi	: <i>nükte, cümbüş</i>
Hakas Türkçesi	: <i>hormaçı çoo</i>
Karakalpak Türkçesi	: <i>ertegi, engime, anız engime</i>
Kazak Türkçesi	: <i>ertegi, engime, anız engime, küldürgi engime</i>
Kırgız Türkçesi	: <i>ertegi, engime, anız engime, anekdot, ilakap</i>
Kırım/Tatar Türkçesi	: <i>latife</i>
Kumuk Türkçesi	: <i>anekdot, anekdot habar</i>
Musul/ Kerkük Türkçesi	: <i>nükte, fıkra</i>
Özbek Türkçesi	: <i>latifa</i>
Tatar Türkçesi	: <i>mazak/mezek, kızıklı (kölkili), hal, latifa</i>
Türkmen Türkçesi	: <i>latife, şorta söz, yomak, değişme, anekdot, gülki gürrin</i>

Uygur/Doğu Türkistan Türkçesi : *latipa, anekdot* (Ercilasun vd., 1991: 244-245; Yıldırım, 1999: 4; Eker, 2003: 78).

1 “*kög*” kelimesi, “*Divan*”da yedi ayrı anlamda kullanılır. Bunlardan biri de fıkra ile ilgilidir.

3. Fıkranın Tanımı

Fıkra, güldürmenin yanında, bir fikri daha iyi açıklayabilmek, söylenilecek söze hazırlık yapmak ya da doğru dan söylenilemeyen bir sözü dolaylı yoldan anlatmak, hoş gitmeyen durum ve davranışları tenkit etmek amacıyla başvurulan bir anlatı türüdür. Bir toplumda, meydana gelen olayları açıklamak, tenkit etmek, eleştirmek ya da birilerine ders vermek amacıyla fıkra anlatılır. Fıkra ile karşıdaki kişiye ders verme, mesaj iletme, karşıdakini eğitme, bilinçlendirme amacı güdülür. Öğreticilik vasfı ön plândadır. Fıkralarda mutlaka bir mesaj vardır. Bu mesaj, nüktenin olduğu son kısımda yer alır. Bu sözler atasözü niteliğinde sözlerdir. Asıl gaye de bu sözler sayesinde dinleyiciyi/okuyucuyu düşündürmektir.

Hayatımızın hemen her aşamasında kahkahalarımıza anlam yükleyen fıkralar için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan biri Şükrü Elçin’e aittir: “*Umumiyetle gerçek hayat hâdiselerinden hareketle ‘hisse’ kapmayı hedef tutan ve temelinde az çok nükte, mizah, tenkit ve hiciv unsuru bulunan sözlü, kısa, mensur hikâyelere ‘fıkra’ adı verilir.*” (Elçin, 1986: 566).

P. Naili Boratav, fıkrayı tanımlamaktan çok belirli özelliklerini sıralayarak; “*Bu kümedeki anlatılar fıkra, latife, nükte ve birçok hallerde de sadece hikâyeye deyimleriyle gösterilirler. Bunlarda, tıpkı hayvan masallarında olduğu gibi kısa hatta onlardan daha yoğun bir anlatı tekniği uygulanmıştır. Sırası düşünce herhangi bir konuyu örnek vererek güçlendirmek, karşısındakini ona inandırmak ya da direnişinde yanıldığına tanık göstermek, herhangi bir durumu açıklamak gibi vesilelerle anlatılır bu hikâyeler.*” demiştir (Boratav, 1999: 85).

M. Okan Baba ise fıkraları; “*İnce anlamlı, nükteli, şakalı, güldürücü ve düşündürücü kısa hikâyeye; sözlü gelenekte önemli bir yeri olan edebiyat ürünü; ders vermek, bir konuyu açıklamak için oluşturulan ve bir gerçeği ortaya koyarken kaba, kırıcı olmadan, mizah çerçevesi içinde, söylenmek isteneni vermeyi amaçlayan halk ürünü.*” şeklinde tanımlar (Baba, 2001: 35).

Hiç şüphesiz, fıkralarla ilgili en güzel tanım Dursun Yıldırım’a aittir: “*Fıkra, hikâyeye çekirdeğini hayattan alınmış bir vak’a veya tam bir fikrin teşkil ettiği kısa ve yoğun anlatımlı, beşerî kusurlarla içtimai ve gündelik hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç hadiseleri, çarpıklıkları, ziddiyetleri, eski ve yeni arasındaki çatışmaları sağduyuya dayalı ince bir mizah, hikmetli bir söz, keskin bir istihza yoluyla yansıtan; umumiyetle bir fıkra tipine bağlı olarak nesir diliyle yaratılmış, sözlü edebiyatın müstakil şekillerinden ibaret yaygın epik-dram türündeki realist hikâyelerden her birine verilen isimdir.*” (Yıldırım, 1999: 3). Biraz uzun olmakla beraber, fıkrayı bütün özellikleriyle anlatan bir tanımdır.

4. Fıkralarda Konu

Fıkralar, konularını yaşanmış hayattan alır. Günlük hayatta karşılaştığımız olayların hemen hepsini fıkralarda bulmak mümkündür. Onun için hayatımıza giren yeniliklerle birlikte fıkraların konusu da zenginleşir. Gelişen teknoloji, günlük hayatımızın bir parçası olan elektronik eşyalar, sosyal ve siyasi birçok olaylar fıkralar içerisinde de kendiliğinden yerini alır. Böylece, geçmiş dönemlere ait fıkralar içerisinde göremediğimiz; radyo, televizyon, telefon, bilgisayar, uçak ve motorlu taşıtların yanı sıra zamanın devlet adamları, politikacıları, sanatçıları ve yaşanan olaylar günümüz fıkraları içerisinde rahatlıkla görülebilir. Bu çeşitlilik fıkra türünün, diğer anlatılar arasında zengin ve renkli bir yer edinmesini sağlar.

Fıkralar genellikle tek bir olay üzerine kuruludur. Fıkraların temelinde insan-toplum ilişkileri yer alır. Çoğu fıkranın konusu, idare eden sınıf ile idare edilen sınıf (halk) arasında geçer. Yöneten ve yönetilen arasında yaşanan ve daha çok yönetilen grubun yanında olup onların türlü sıkıntılarını dile getiren olaylar her zaman için insanların ilgisini çekmiştir. Halk doğrudan söyleyemediği, çekindiği, korktuğu şeyleri fıkra kahramanının ağzından söylemektedir. Toplumdaki adaletsizlik, haksızlık, cahillik, zorbalık, baskı, dinî yasaklar, dinin kötü amaçlı kullanılması, inançlar, gösteriş meraklısı insanlar, kurumlardaki düzensizlikler, zıtlasmalar, yanlış anlaşılmalarda fıkralarda eleştirilir ve bu yanlışlardan hareketle *kıssadan hisse* çıkarma hedeflenir.

5. Fıkraların Genel Özellikleri

5.1. “Her bir fıkrada ince bir mizah, hikmetli bir söz ve keskin bir istihza” (Yıldırım, 1999: 3) vardır. Çünkü bir anlatının fıkra olabilmesi için öncelikle içinde bir mizahın yer alması gerekir, sonra nüktenin yer aldığı son cümle, kısa ve yoğun bir anlatım gücüne sahip olmalıdır. Ayrıca fıkrada beğenilmeyen, tenkit edilen bir durum ile alay söz konusudur. Fıkra metni okunduktan veya anlatıldıktan sonra eğer gülme, hiciv, hikmetli bir söz yoksa bu fıkranın anlatışında veya yazılışında sorun var demektir.

5.2. Fıkralarda kısa ve yoğun bir anlatım söz konusudur. Az sözle çok şey ifade edilir. Buna bağlı olarak da fıkralarda gereksiz sözlere, tasvir ve teferruata yer verilmez. Söylenmek istenen şey, kısa ve öz bir şekilde anlatılır.

5.3. Fıkralar içerisinde insanî veya toplumsal birtakım olayların tenkit edildiği görülür. Çünkü fıkraların temelinde toplumun aksayan yanlarının tenkit edilmesi vardır.

5.4. Fıkralar genellikle nesir halindedir. Az da olsa bazı fıkralar içerisinde manzum kısımlara rastlanabilir. Özellikle âşık ve şairleri konu alan fıkralarda manzum parçalara rastlamak da mümkündür.

5.5. Konusunu gerçek/yaşanılan hayattan alır. Buna bağlı olarak, insan hayatını ilgilendiren hemen her konuda fıkra anlatılabilir.

5.6. Fıkraların belirli anlatıcıları vardır. Herkes fıkra bilebilir ancak herkes fıkra anlatamaz. Çoğu kişi tarafından kabul edilmese de, masal gibi, destan gibi, halk hikâyesi gibi fıkraların da özel anlatıcıları vardır. Bunlar, tıpkı meddahlar gibi jest, mimik ve taklide bağlı olarak olayları dramatize ederek herkesin bildiği bir fıkrayı çok daha profesyonel bir şekilde anlatırlar.

5.7. Fıkraların dili açık, sade ve anlaşılır bir özelliğe sahiptir. Ancak, yabancı dilde veya ağız özelliklerine göre telaffuz edilen bir kelime, fıkranın nüktelerini oluşturabilir. Çünkü ağız özelliklerine bağlı kalınarak veya yabancı bir kelimedenden faydalanılarak yaratılan fıkralar da vardır.

5.8. Fıkralar, kuruluş bakımından bir tez, antitez ve sentezden oluşur. Buna bağlı olarak bir hükümle sona erer.

5.9. Bir fıkrada bir veya birden fazla tip olabilir. Ama fıkra genellikle bir tip etrafında şekillenir.

5.10. Fıkraların şahıs kadrosunda her kesimden ve meslek grubundan insana rastlanabilir. Cumhuriyetkanından işçisine; siyasilerden aydınlara; çeşitli meslek gruplarından sıradan insanlara kadar her kesimden insan fıkraların kahramanı olabilir. Bazen de şahsın yerini, bir aşiret, dinî grup vs. alabilir.

5.11. Fıkralar kısa ve yoğun anlatımlı metinler olduğu için her fıkrada bir olaya yer verilir. Ancak İncili Çavuş ve Bektaşî tipine bağlı olarak anlatılan fıkralarda birden fazla olayın peş peşe sıralandığı görülür.

5.12. Fıkroda olayın geçtiği zaman ve mekân çoğunlukla belli değildir.

5.13. Fıkralar, kısa olmasına rağmen, küçük bir tiyatro eseri gibidir. Bu bakımdan fıkralar bir kompozisyon niteliği gösterirler ve her fıkrada giriş, gelişme ve sonuç bölümleri yer alır.

5.14. Bazen fıkralar, bir deyim, atasözünün ya da kalıplaşmış bir sözün açıklaması şeklindedir. *“Yorgan gitti kavga bitti”, “Ben senin gençliğini de bilirim”, “El elin eşeğini türkü çağıra çağıra arar”, “Parayı veren düdüğü çalar”, “Ye kürküm ye”, “İpe un sermek”, “Buyurun cenaze namazına.”*

5.15. Masal, halk hikâyesi gibi diğer anonim halk nesri metinlerinde kalıplaşmış ifadelerle yer verilirken fıkralarda bu tür ifadelerle rastlanmaz.

5.16. Fıkraların amacı güldürürken düşündürmek, terbiye etmek ve halkın keskin zekâsını, ortak hayat görüşünü, mantık ve esprisini dile getirmektir.

5.17. Fıkraların değişmez kahramanı insandır. Hayvan kahramanlarda ise destan devrindeki atın yerini eşek almıştır.

5.18. Fıkralar, toplantılarda konuşmalara renk katmak, ileri sürülen düşünceleri desteklemek veya birilerine mesaj iletmek amacıyla anlatılır.

6. Fıkra Tipi

Türk edebiyatında ister sözlü ister yazılı gelenekte olsun bütün fıkralar halkın yarattığı herhangi bir fıkra tipine bağlı olarak anlatılır. Fıkralardaki ana tipe *“fıkra tipi”* adı verilir. Fıkra türünde tipleşme temayülü gösteren kişilerle gündelik hayatın çeşitli sahnelerinde karşılaştığımız ikinci dereceden tiplere de *“alt tipler”* adı verilir. Her fıkrada ana tip vardır, ancak alt-tip bulunmayabilir. Fıkra tipleri yaşamış kişiler olabileceği gibi çeşitli zümrelerin, azınlıkların, bölge ve yörelerin, kültürlerin ortak özelliklerinin bir araya gelmesinden meydana gelen, fizikî ve ruhî portre kazanmış, ortak yapı özelliklerini belli bir şahsiyet halinde meydana koymuş, kişilik vasfı belirmiş tipler de olabilir. Fıkra tipi ferdi bir şahsiyet olarak ifade edilmez. Tipin şahsiyeti cemiyetin ve bu cemiyette yaşayan insanların ortak eğilimlerine göre şekillendiği için bu tip hiçbir zaman ferdi tip olarak değil, ortak şahsiyeti temsil eden fıkra tipi olarak açıklanabilir (Yıldırım, 1999: 18-19).

Fıkralarda yer alan tipleri iki grup halinde değerlendirmek mümkündür. Bunlar;

6.1. Aslı Tip: Fıkroda yer alan, nükteyi söyleyen kişi, aslı tiptir. Bu tip, aynı zamanda hazırcevaptır. Fıkralarda, Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa, İncili Çavuş, Ağınlı İbik Dayı, Temel vs. gibi tipler aslı tip olarak kabul edilir. Aslı tip çoğunlukla tektir. Ancak bazen birbirini tamamlayan iki tip de olabilir. Öğretmen-öğrenci, doktor-hasta, usta-çırak, asker-komutan gibi.

6.2. Talî Tipler: Aslı tip dışında kalan diğer tipler talî tiplerdir. Nasreddin Hoca fıkralarında Hoca'nın hanımı, öğrencisi, komşuları vs. gibi.

Fıkradaki olumlu tipi, fıkranın aslı tipi temsil eder. Fıkra tipi, anlatılmak istenen asıl düşünceyi anlatmayı sağlayan bir araçtır. Fıkra tipinin temsil ettiği düşünce, davranış, inanış ve değerler vardır. Bu tip, fıkranın asıl kahramanıdır ve halkın ortak zekâsını, adalet duygusunu, hazırcevaplığını, pratikliğini, sağduyusunu, mantığını, aklını, düşüncesini, doğruluğunu, dürüstlüğünü, bilgisini, olgunluğunu kısacası halkın olumlu yönlerini temsil eder. Halkın söyleyemediklerini onların yerine fıkra tipi nükteli bir şekilde söyleyebilir. Nasreddin Hoca, Bektaşî, İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Esenpulat, Aldar Köse belli başlı fıkra tipleridir. Bu tiplere bağlı olarak fıkralar anlatılmaktadır.

7. Fıkralarda Tip Değişmesi

Bir fıkra tipine bağlı olarak anlatılan herhangi bir metin, bilerek ya da bilmeyerek başka bir fıkra tipine bağlı olarak da anlatılabilir. Bunun farklı sebepleri vardır. Fıkralarda görülen bu tip değişmelerinin sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

7.1. Sevilen Bir Nüktenin Başka Bir Bölge Tipine veya Bölge Halkına Bağlanması

Bazı fıkralardaki nükteler, hazırcevaplığı, akıllılığı, kurnazlığı, iş bilirliliği, cemiyette iyi bir yer edinmeyi dile getirir. Bu türdeki nükteli fıkralara her bölge halkı sahip çıkar. Böylelikle fıkra tipinin adı, mal edildiği bölgeye uygun olarak değişir. Başka bir bölgeye mal edilerek anlatılan fıkra tipinin sadece adı değil fizyolojik ve dil özellikleri de değiştirilir.

Kaysirililer için anlatılan *“Kayserili ve Yahudi”* fıkrasına, Karadenizliler de sahip çıkar ve fıkra tipleri *“Of’lu ile Yahudi”* olarak değişir.

7.2. Ahmıklıkla İlgili Bir Nüktenin, Seviilmeyen, Aralarında Çeşitli Konularda Husumet Bulunan İki Köy, Köy-İlçe vs.nin Biri Tarafından Diğerinin Halkına Mal Edilmesi

Aralarında herhangi bir nedenden dolayı husumet bulunan iki komşu yerleşme bölgesinden birinin halkı, ahmıklıkla ilgili fıkraların tipini, diğer bölge halkına mal ederek anlatır. Örneğin, Karadenizliler, Kandıralılar, Karatepeliler için anlatılan fıkralar, başka bir bölge halkına mal edilerek anlatılabilir. Karadenizlilere bağlı olarak anlatılan bir fıkra, Karakayalılara (Silifke) ve Bas-killilere uyarlanarak değiştirilebilir.

7.3. Geniş Bölgede Tanınmayan Dar Bölge Tipinin Yeni Çevreye veya Ünlü Bir Ada Bağlanması

Köy ve kasaba muhitlerinde yetişen ve *“mahallî tip”* olarak nitelendirilen pek çok nüktedan şahıs vardır. Bunlar arasında Çivit Emmi (Mut), İbik Dayı (Ağın), Şamlı İbrahim Efendi (Gerde) gibi isimleri sayabiliriz. Bunlar yaygın bir üne sahip değildir. Bu mahallî tiplerin nükteleri, zamanla Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa, İncili Çavuş gibi adlara bağlanarak anlatılmaktadır. Ancak bu fıkraların aslında hangi dar bölge nüktedanına ait olduğunu tespit etmek çok güçtür. Bugün Nasreddin Hoca'ya, Bektaşî'ye bağlı olarak anlatılan yeni fıkraların bir kısmı bu tür dar bölge fıkra tiplerinin değişmesiyle ortaya konulmuştur.

7.4. Tanınmış Bir Tipin Dar Bölge Tipine Bağlanması

Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi tanınmış fıkra tiplerinin nükteleri zamanla dar bölge tiplerine (mahallî fıkra tiplerine) bağlanarak anlatılır. Dar bölge tiplerine bağlanarak anlatılırken, nüktenin güzel olmasına özellikle dikkat edilir, gelişigüzel her fıkra mal edilmez. Bu değişikliğin bazen esas fıkra tipinin hatırlanamaması sebebiyle de yapıldığı görülür.

7.5. Yabancı Bir Tipin Millî Bir Tipe, Hatta Bölge Tipine Bağlanması

Arapların ünlü şairi Ebu'n-Nevvas'ın nükteleri, başta Nasreddin Hoca olmak üzere, İncili Çavuş, Bektaşî gibi tanınmış fıkra tiplerine bağlanarak da anlatılmaktadır. Nasreddin Hoca'dan birkaç asır evvel yaşamış olan

Ebu'n Nevvas'ın özellikle eski kaynaklardaki fıkraları esas alınmalıdır. Zamanla Hoca'nın fıkraları da Ebu'n-Nevvas'a bağlanarak anlatılabilir. Yine Cuha ile Nasreddin Hoca'nın fıkraları da birbirlerine mal edilerek anlatılmaktadır.

7.6. Benzer Hususiyetleri Taşıyan İki Tipin Yer Değiştirmesi

Özellikleri açısından benzerlik gösteren iki veya daha fazla fıkra tipi kolaylıkla yer değiştirebilir. Bu tür yer değiştirmelerde her zaman ortak bir hususiyet aranmayabilir. Bazen aynı hadise iki fıkra tipi tarafından benzer hareketle cevaplandırılabilir. Örneğin; Bektaşî tipinin sarhoşluğu, Bekri Mustafa ile ya da başka bir sarhoşla karıştırılabilir (Sakaoğlu, 1992: 16-23).

8. Meşhur Fıkra Tipleri

8.1. Nasreddin Hoca: Çeşitli Türk Cumhuriyetlerinde; *Afandi, Nasirdin Efendi* (Doğu Türkistan), *Koca Nasir, Hoca Nesir, Kuja Nasr* (Kazakistan), *Ependi* (Kırgızistan), *Nasridin Afandi, Molla Nasraddin, Hoca Nasraddin, Apandi, Afandi* (Özbekistan), *Ependi, Nasreddin Ependi* (Türkmenistan), *Molla Nesreddin, Nasir Hoca* (Karaçay), *Hoca, Molla Nasreddin, Nasridin* (Kumuklar), *Huca Nasretdin, Munla Nasreddin* (Tatarlar), *Nasreddin Hoca*, (Rumlar arasında *Nusreddin Hoca, Gasdani Hoca ve Aslanî Hoca* adıyla bilinmektedir) (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti), *Nasreddin Hoca* (Batı Trakya) ve *Molla Nasreddin* (Irak Türkmenleri) gibi adlarla bilinen Nasreddin Hoca, artık bütün dünyanın tanıdığı ünlü bir tiptir.

Araştırmalara göre Nasreddin Hoca, 1208 yılında Es-kışehir'in Sivrihisar ilçesine bağlı Hortu/Horto köyünde doğmuştur. Babası, aynı köyün imamı Abdullah Efendi'dir. İlk olarak babasından Arapça ve din bilgisi dersleri almıştır. Kurân-ı Kerim'i de hifz eden Nasreddin Hoca, Seyit Hacı İbrahim ve Seyit Mehmet Hayranî'den de ders aldıktan sonra Konya Medresesinde öğrenimini tamamlamıştır. Daha sonra Konya'nın Akşehir ilçesine yerleşen Hoca, hayatının büyük bir kısmını bu şehirde geçirmiş, orada evlenmiş ve 1284 yılında aynı yerde ölmüştür. Bugün Hoca'ya ait olduğu söylenen türbe de Akşehir'dedir.

Sadece Anadolu sahasının değil, bütün Türk dünyasının hatta çeşitli dünya ülkelerinin tanıdığı Nasreddin Hoca, diğer fıkra tiplerinden farklı olarak daha geniş bir kitleye hitap eder ve fıkralarında her yönüyle halkı temsil eder. Bu sebeple Nasreddin Hoca'nın fıkralarında halkı ilgilendiren her konu, toplumun değer yargıları, çeşitli ferdi ve sosyal konular rahatlıkla dile getirilmiştir. Bilge bir kişiliğe sahip olan Hoca, akli ve engin zekâ gücüyle muhatabına gerekli cevabı vererek, toplumun aksayan yönlerini mizahi bir üslupla hicvetmiştir. O, fıkralarında gerçek hayatın problemlerini, olayların akışı içinde akıl ve mantık süzgecinden geçirerek çözmeye çalışmıştır.

Yaşanılan problemleri ve çözümlerini dile getirmede

toplumun sözcüsü konumunda olan Nasreddin Hoca, bazen kendini, bazen de eşini ve çocuklarını ön plâna çıkararak insanlara gerekli mesajları vermesini her zaman bilmiştir. Hoca, bütün fıkralarında haksıza karşı haklıyı, kötüyü karşı iyiyi, yalana karşı doğruyu mizah dünyasının gülümseyen penceresinden savunarak insanları arasındaki iletişimi en güzel şekilde kurmuştur.

8.2. İncili Çavuş: I. Ahmet (1603-1617) ve IV. Murat (1623-1640) döneminde yaşadığı sanılmakta olup saray musahiplerindedir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Onunla ilgili kaynaklardan öğrendiğimize göre asıl adı, İncili Mustafa Çavuş, Mehmet veya Mustafa'dır. İncili Çavuş denmesinin çeşitli sebepleri vardır:

- a) Dergâh-ı âlî'de çavuş olduğu için bu ad verilmiştir.
- b) Kavuşuna inci taktığı için bu ad verilmiştir.
- c) O, İrincil köyünde doğmuştur, zamanla İrincil adı değişmiş ve İncili'ye dönüşmüştür.

Ona Artvinliler, Sivaslılar, Diyarbakırlılar ev sahipliği yapmak istemektedirler. Bununla beraber İncili Çavuş'la ilgili olarak yapılan son araştırmalarda, Diyarbakır'ın İrincil köyünden olduğu düşüncesi kuvvet kazanmaya başlamıştır. (Beysanoğlu, 1982: 54)

İyi bir eğitim aldığı söylenen İncili Çavuş'un fıkralarında, saray ve çevresi konu edilir. O, saray ve çevresini çeşitli yönleriyle alaya alan, aksaklıkları ortaya koyan bir fıkra tipidir. Padişahın nedimi ve musahibi olduğu için İncili'nin hayatının büyük bir kısmı sarayda geçmiştir. Bu sebeple onun yakın çevresini saray erkânı, sadrazam, silahtar ağa, şeyhülislam, kızlar ağası gibi devlet büyükleri oluşturur.

İncili, nedim ve müsahip olmasının yanı sıra iyi de bir diplomattır. Padişahın emriyle elçiliklerde bulunmuştur. Bütün bunlar fıkralara konu olmuştur. Bu sebeple İncili Çavuş fıkralarının büyük çoğunluğunda saray ve çevresiyle, toplum yapısıyla Osmanlı Devleti'ndeki sosyal yaşam anlatılmıştır. İncili Çavuş fıkralarında, padişahı eğlendirmek için anlatılan olayların dışında, toplumdaki yanlışlıkların, beceriksiz ve cahil yöneticilerin de alaylı bir şekilde eleştirildiği görülür.

8.3. Bekri Mustafa: Bekri Mustafa'nın doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Ancak onun XVII. yüzyılda IV. Murat (1623-1640) döneminde İstanbul'da yaşadığı bilinmektedir. IV. Murat'ın nedimi olduğunu söyleyenlerin yanında, bunun tersini iddia edenler de vardır.

Bekri Mustafa'yla ilgili belirsizlikler, ailesi için de geçerlidir. Hatta onunla ilgili olarak anlatılan fıkralarda bile anne, baba, kardeş, eş ve çocuklarından söz edilmemektedir. Eğitim durumuyla ilgili de yeterli bilgi bulunmayan Bekri Mustafa'nın asıl mesleğinin baba mesleği olan yorgancılık olduğu, içki içmeye başladıktan sonra hiçbir işle ilgilenmediği söylenmektedir (Akçar, 2010).

Bekri Mustafa, IV. Murat'ın içki ve tütün yasağına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple kadı ve yeniçeriyle hep karşı karşıya kalmıştır. Bekri Mustafa sertliğe karşı hoşgörüyü savunan bir insandır. Onun içkiye düşkün olmasının sebebi bir tepki sonucudur. O, hiçbir zaman inanan insana karşı değildir.

Bekri Mustafa fıkralarının konusunu Bekri'nin sarhoşluğu oluşturur. Ancak onun sarhoşluğunun altında ince bir nükte, sert bir ikaz vardır. Her ne kadar Bekri Mustafa'nın su yerine içki içtiğinden, hayatının tamamını sarhoş geçirdiğinden söz edilirse de o, dürüst, doğrulukta yana olup kesinlikle yalan söylemeyen birisidir. İçki yasağı ve bu yasağa uymayanlara verilen sert cezalara karşılık, o hayatının hiçbir döneminde ceza almamıştır. Çünkü o, içine düştüğü zor durumdan hazırcıvaplılığı ve zekâsı sayesinde kurtulmuştur.

Bekri Mustafa fıkralarında görülen bir başka konu ise sosyal yaşamdır. Osmanlı Devletinin toplum yapısı, toplumdaki aksaklıklar, Türk gelenekleri ve âdetleriyle ilgili birçok konu, fıkralarda işlenmiştir. Fıkralarında Bekri, toplumun sorunlarıyla yakından ilgilenmiş, kibirli, gururlu, haşin insanlara haddini bildirmiş, çoğu zaman onları cezalandırmış; kabadayı şahsiyeti, zekâsı ve hazırcıvaplılığıyla haksızlıkların karşısında yer almasını bilmiştir.

Bekri Mustafa'nın doğum tarihi gibi ölüm tarihinde de belirsizlik yoktur. O, yaşadığı yüzyılda vefat etmiştir. Mezarı İstanbul'dadır.

8.4. Kemine: Türkiye dışındaki fıkra tiplerinden olup 19. yüzyıldan itibaren Türkmenistan Türkleri arasında ün kazanmış olan bir fıkra tipidir. Katı davranışları ve zenginliği tenkit etmesiyle Bektaşî tipine yaklaşır.

8.5. Esenpulat: 18. yüzyılda yaşadığı sanılmakta olup Türkmenistan Türkleri arasında ün yapmış olan bir fıkra tipidir. Fıkraları konu olarak Nasreddin Hoca'yla benzerlik göstermektedir.

8.6. Ahmet Akay: Kırım Türkleri arasında tanınan bir fıkra tipi olup hayatı hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.

8.7. Aldarköse: Hazar Denizi'nin batısındaki Bektaşî tipine karşılık doğusunda Aldarköse ortaya çıkmıştır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Karakalpakistan Türkleri arasında tanınan ve fıkraları sözlü kaynaklarda anlatılan bir tiptir. Fıkralarında toplum hayatındaki çarpıklıklar, çatışmalar ve beşerî kusurların eleştirisi sergilenmektedir.

8.8. Temel: Karadeniz insanının başından geçen olaylara veya içinde bulunduğu durumlara bir tepki olarak doğan Karadeniz fıkraları, "Temel" tipine bağlı olarak anlatılmaktadır. Halk tarafından ortaya çıkarılmış olan Temel tipi, aynı zamanda bölge insanının da temsilcisidir. Her ne kadar yaşamamış olsa da Karadeniz insanının kültürel değerlerini ve özelliklerini bünyesinde toplar-

arak fizikî ve ruhî portre kazanmış bir tiptir. Onun fıkralarında bölge insanının ruhsal ve fiziksel özelliklerini, kıvrak zekâsını, olaylara ve durumlara farklı bir bakış açısıyla yaklaşım doğru yorumlar getirdiğini görürüz. Bu bakımdan Türk mizah edebiyatında özel bir yeri vardır.

Bu açıklamaları dikkate alarak Temel fıkralarını, "Tüm dünyaya yayılan Karadeniz insanının hayatta yaşadığı olaylar karşısında bazen saf, bazen kurnaz görünerek içinde yaşadığı hayatın olumsuzluklarına, toplumsal çatışmalara ve olaylara tepkisini yansıtan, bir olay veya bir duruma bağlı olarak oluşan, karşılıklı konuşmalara dayalı küçük ve gerçek hayat hikâyeleridir." şeklinde tanımlayabiliriz (Gökşen, 2002: 177). Bu fıkralar genel olarak, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde veya başka bir yerde, herhangi bir Karadenizlinin başından geçen gerçek hayat hikâyelerine veya başka tiplere ait fıkraların uyarlanmasıyla oluşmuştur.

Karadeniz insanının mizacı, tutum ve davranışları ile günlük hayatta başından geçen olaylar ve durumlar Temel fıkralarının konularını oluşturur. Bu itibarla, günlük hayatta karşılaşılan her olay ve durumla ilgili bir Temel fıkrası kolaylıkla bulunabilir. Bu yönüyle Temel, birbirinden farklı yüzlerce karakteri ve mizacı canlandıran bir aktör gibidir. O, her fıkrada farklı bir mesleğin, mizacın veya davranışın mensubu olarak görülebilir.

8.9. Bektaşî: Aslında Bektaşî, bir inanış sistemi olup belli bir zümreyi temsil ederken zamanla ferdileşerek bir fıkra tipi şekline dönüşmüştür. Bektaşî fıkra tipi, taassuba, katılığa karşı hoşgörüyü temsil eden bir tiptir. Bu tipin ortaya çıkışına, İslâmiyet'i farklı anlamaktan doğan çatışmalar, tutum ve davranışlar sebep olmuştur. O, dini şekli yönüyle değerlendirmez. Onun için Tanrı'yı belli kalıplar ve kurallar içinde aramaya ve ona yaklaşmaya çalışan kişilere karşıdır. Tanrı, korkulacak biri değildir. Tanrı ile olan ilişkisi "âşık-maşuk" çerçevesindedir.

Bektaşî tipine bağlı fıkralarda, dini hayatla ilgili problemlerin yanı sıra sosyal konulara da yer verilmiş; aile, ahlâk ve günlük hayatla ilgili konular da mizahi bir çerçevede ele alınmıştır. Bektaşî, toplum hayatında cereyan eden olayları tenkit ederken, insanlara doğruyu, iyiyi, güzeli öğretmeyi ve düşündürmeyi gaye edinmiştir. Olayları gülünçleştirerek halkı eğlendirmeyi değil, güldürürken öğretmeyi ve eğitmeyi esas almıştır (Yıldırım, 1999: 29, 34-38).

8.10. Mahallî tipler: Türkiye'nin değişik bölgelerinde yaşamış olan ve fıkraları sadece yaşadıkları çevrede bilinip anlatılan fıkra tipleri olup bunların sayıları yüzlerdedir. Bunlar arasında en tanınan tipler şunlardır: Bira-der Kasım (Bursa), İbik Dayı (Ağın/Elazığ), Daldikli'nin Osman Ağa (Elazığ), Naim Hoca (Erzurum), Pinti Hamit (İstanbul), Çivit Emmi, Hacı Kiya (Mersin), Murtaza (Kastamonu), Avradın Hasan Ağa, Pire Mehmet (Kay-

seri), Tayyip Ağa (Konya), Botsalı Kara Kâmil (Konya), Niyazi Dede (Sivas), Cemal Ağa (Trabzon) vb.

8.11. Yabancı fıkra tipleri

Başka milletlerin fıkra tipleri olup bizim edebiyatımızda da yer etmiş olan fıkra tipleridir.

8.11.1. Behlül Dâna: Asıl adı Ebu Vüheyb b. Amr Sayrâfi'dir. Aslen Kûfeli olup hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirmiştir. Dâna'nın kelime anlamı *bilge, bilgin* demektir. Bu adın dışında Behlül Divane, Pehlül Bir Dâne gibi adlarla da bilinmektedir. Bazı kaynaklar onu halife Harunreşit'in kardeşi olarak kabul ederlerken bazıları da halifenin danışmanı olduğunu yazarlar. Ancak şurası bir gerçek ki Behlül Dâna ile Harunreşit çağdaşlardır. İmam Cafer Sadık'ın talebelerinden olan Behlül Dâna fıkıh ve hadis eğitimi görmüştür. Türk edebiyatında nükte, fıkra ve vezirleriyle tanınan Behlül Dâna, daha çok tasavvufî konulardaki fıkraların kahramanı olarak görülür. Türk fıkraları arasında anlatılan Behlül Dâna fıkralarının ikinci önemli kahramanı Harunreşit'tir; bu tür fıkralarda daima Behlül galip gelir.

8.11.2. Kadı Karakuş / Karakuş Kadı: Asıl adı, Bahâeddin bin Abdullah el-Asedî (Esedî) el-Rûmî el-Mâlikî el-Nâşirî'dir, lakabı ise Karakuş'tur². Doğum tarihi bilinmemekle beraber çeşitli kaynaklarda 1201 yılında Kahire'de öldüğü söylenmektedir. Kadı Karakuş için "Tarihte ahmaklığın müşahhas timsali olarak adı anılan bir 'Karakuş' daha vardır." denilmektedir.

Kadı Karakuş, fıkralarında, olmadık zamanlarda olabilecek kararlar vererek kişilerin, bulunduğu durumdan daha kötü hallerin olabileceğini düşünmelerine zemin hazırlar. Onun bu ters hükümleri, halk arasında; "*Karakuşî hüküm*" sözünün deyim olarak kullanılmasına vesile olmuştur. O, ihtiyar ve güngörmüş edasıyla; biraz meczup ve yarı kaçık kişiliğiyle; kanun ve kaideye, akıl ve hikmete uygun olmayan zalimane kararlarıyla toplum arasında her devirde var olan adaletsiz uygulamaları dile getirir ve tenkit eder (Akten, Tan, İvgin, 2008: 36-37, 39).

9. Fıkraların Tasnifi

Fıkralarla ilgili ilk tasnif çalışması Faik Reşad'a aittir. Faik Reşad, bazen tipe, bazen konuya ve mekâna bağlı olarak, fıkraları 31 başlık altında tasnif etmiştir. İlk olması bakımında önemli olan bu tasnif, karışık bir şekilde yapıldığı için tenkit edilir. Diğer bir tasnif çalışması Lâmiî Çelebi'nin Letâifnâme adlı eserinde geçmektedir:

1. Çocuklar üzerine hikâyeler,
2. Deliler üzerine hikâyeler,
3. Çeşitli başka insanlar üzerine hikâyeler,

2 Kimilerine göre bu iki isim birbirinden farklıdır.

4. Karı-koca üzerine hikâyeler,
5. Hayvan masalları,
6. Cansız şeyler üzerine hikâyeler.

Pertev Naili Boratav ise fıkralarla ilgili tasnifini iki ana grupta toplamıştır. Buna göre;

1. Kişileri belli halk tipleri olan fıkralar,

1.1. Ünlü adlar taşıyan ve gerçekten tarihe mal olmuş sayılı kişiler (Bekrî Mustafa, İncili Çavuş gibi)

1.2. Özel adlarla anılmayıp bir toplum zümresini teşkil eden kişiler (Bektaşî, tahtacı, yürük gibi)

2. Belli toplumluk tipleri, ortadan insanların güldürücü maceralarını konu edinen fıkralar: Karı-koca, çocuklarla ana-baba, uşak-efendi, asker-subay vs. hikâyeleri gibi. Şaşırtıcı ve eğlendirici, sadece açık saçık olmaktan ileri gelen fıkralar da bu bölüme girer.

Dursun Yıldırım'ın fıkra tasnifi ise bütün fıkra tipleri göz önüne alınarak yapılmış geniş bir tasniftir:

1. Ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdî tipler,

1.1. Türkçe'nin konuşulduğu coğrafi alan içinde ve Dünya'da ünü kabul edilen tipler: Nasreddin Hoca

1.2. Türk boyları arasında tanınan tipler: İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Esenpulat, Ahmet Akay, Kemine.

1.3. Türk boyları arasında halkın veya zümrelerin ortak unsurlarının birleştirilmesinden doğan tipler: Bektaşî, Aldar Köse

1.4. Aydınlar arasında çıkan tipler: Haşmet, Koca Ragıp Paşa, Mirali, Nasreddin Tüsi, Keçecizade İzzet Molla

1.5. Mahallî tipler: Türkiye'nin değişik bölgelerinde belirlenen fıkra tipleri olup bunların sayıları yüzlerce dir. Bunlar arasında en tanınan tipler şunlardır: Birader Kasım (Bursa), İbik Dayı, Daldikli'nin Osman Ağa (Elazığ), Naim Hoca (Erzurum), Pinti Hamit (İstanbul), Çivit Emmi, Hacı Kiya (Mersin), Murtaza (Kastamonu), Avradın Hasan Ağa, Pire Mehmet (Kayseri), Tayyip Ağa, Botsalı Kara Kâmil (Konya), Niyazi Dede (Sivas), Cemal Ağa (Trabzon), vb.

1.6. Belli bir devrin kültürü içinde yaşatılan tipler: Karagöz

2. Zümre tipler: Bu tip fıkraların temel özelliği temsil ettikleri tipin karakterini yansımasıdır. Yörük, Mevlevî, Terekeme, Karapapak, Tahtacı, köylü, vb. gibi.

3. Azınlık tipleri: Türkiye'de Lozan anlaşmasıyla azınlık olarak kabul edilen Rum, Ermeni ve Yahudilerin etrafında oluşan fıkralardır. Bu tür fıkralarda azınlık olarak kabul edilen tiplerin özellikleri anlatılır.

4. Bölge ve yöre tipleri: Belli bir coğrafyada yaşayan ve yaşadığı coğrafya ile adlandırılan fıkra tipleridir. Kayserili, Karadenizli, Çemişgezekli, Andavallı, Karatepeli,

Karakayalı, Eğisteli, Konyalı, Işıklı, vb.

5. Yabancı tipler: Başka milletlerin fıkra tipleri olup bizim edebiyatımızda da yer etmiş olan fıkra tipleridir.

6. Gündelik tipler: Bu tür tipler devamlılığı olmayan tipler olup çabuk unutulurlar. Bu tür fıkraları da kendi arasında şu şekilde sınıflandırabiliriz:

6.1. Aile fertleri ile alakalı tipler: Ana-baba, karı-koca, kaynana, baba-çocuk, anne- çocuk

6.2. Mariz ve kötü tipler: Deli, hasis, cimri, kör, topal, sağır, dilsiz, hırsız, dolandırıcı, eşkıya, yankesici, bıçkın

6.3. Sanat ve meslekleri temsil eden tipler: Ressam, şair, doktor, avukat, bezirgân, bakkal, kasap, molla, imam, kadı, asker

7. Moda tipler: Bunları da kendi arasında yerli ve yabancı moda tipler olarak ikiye ayırabiliriz. Bu tip fıkralar belirli bir olay sonucu ortaya çıkmış olup o olay gündemden düşünce moda tip ya ortadan kalkar, ya da kendisini yeni olaylara yönlendirir (Yıldırım, 1999: 25-32).

Saim Sakaoğlu'nun tasnifi ise şu şekildedir:

1. Tarihte yaşamış şahıslar etrafında teşekkül eden fıkralar

1.1. Her bölgede tanınan ünlü tipler (Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi)

1.2. Sadece yaşadıkları bölgede tanınan tipler (Tayip Ağa "Konya", Niyazi Dede "Sivas", Murtaza "Kastamonu", İbik Dayı "Ağın-Elazığ" gibi)

2. Bir topluluğu temsil eden tipler etrafında teşekkül eden fıkralar

2.1. Din ve inanış sistemiyle ilgili olanlar (Hoca, kadı, Bektaşî, tahtacı gibi)

2.2. Bir bölge halkı ile ilgili olanlar (Laz, Karatepeli, Kayserili gibi)

2.3. Bir karakter veya meslek grubu ile ilgili olanlar (Ahmak, deli, cimri, sarhoş, hırsız, doktor gibi)

3. Eş kahramanlı fıkralar (Hoca-talebe, usta-çırak, ebeveyn-evlat, komutan-asker, efendi-uşak gibi) (Sakaoğlu, 1992: 43-44).

Nevzat Gözaydın ise fıkra tasnifinde, fıkra tiplerini de-ğil, muhtevasını esas alarak bir tasnif yapmıştır.

1. Eşitleyici tip

2. Kötüleştiren tip

3. Gerginleştirici tip

4. Çözümleyici veya açıklayıcı tip (Gözaydın, 1977'den Sakaoğlu, 1992: 88).

10. Fıkraların Diğer Türlerle İlişkisi

Halk edebiyatı türlerinin birbirleriyle çeşitli yönlerden ilgililerinin olduğu muhakkaktır. Fıkraların da en fazla

atasözü ve masal ile ilişkisi vardır. Efsane, destan, halk hikâyesi gibi türlerle pek fazla ilgisi yoktur.

10.1. Fıkra-Atasözü

1. Hemen hemen birçok fıkranın sonu bir atasözü ile tamamlanır. Nükteyi tamamlayan bu atasözleridir.

2. Bazı atasözlerinde fıkra özelliği görülür. Karşılıklı konuşma şeklinde olan ve bir olaya dayanan atasözleri fıkra türüne örnektir.

3. Her ikisi de kısa, fakat yoğun bir anlatıma sahiptir. Az sözle çok şey anlatmak esastır. Her ikisinde de kıssadan hisse çıkarma söz konudur.

4. Her iki tür de daha çok konuşma anında herhangi bir olayı açıklamak, ders vermek ya da bir olayı tenkit etmek amacıyla anlatılır.

5. Genellikle ifadeler kalıplaşmıştır. Kelime ve cümle yapısında değişiklik yapılamaz.

10.2. Fıkra-Bilmece

1. Her ikisinde de zekâyı kullanma önemlidir.

2. Atasözlerinde olduğu gibi bazı bilmeceelerde de fıkra özelliği vardır.

3. Bazen bir yerde fıkra olarak anlatılan bir olay başka bir yerde bilmece olarak sorulabilir.

4. Bazı fıkra metinleri içerisinde bilmece yer alabilir.

5. Her ikisinde de güldürüp eğlendirirken, hedef düşündürmektir.

10.3. Fıkra-Masal

1. Her iki türde de karşıdaki kişiye bir ders verme, mesaj iletme söz konusudur. Öğreticilik vasfı ön plândadır.

2. Her iki türün de özel anlatıcıları vardır. Bu anlatıcılar kendilerinden bir şeyler kattıkları gibi kendilerinin de taklit yetenekleri vardır.

3. Bazı masal metinleri içerisinde fıkra örneklerine rastlanırken bazen de bunun tam tersi görülür. Masal-da geçen bazı olaylar fıkra gibi anlatılır veya bir fıkra tipine bağlı olarak anlatılır. Özellikle Nasreddin Hoca ve Keloğlan birçok metinde birbirine karıştırılmıştır.

4. İki türün de sonunda çeşitli atasözlerine ve deyimlere yer verilir.

5. Bazı masal araştırmacıları masalları tasnif ederken fıkraları da masalların bir alt başlığı olarak değerlendirirler.

11. Türk Fıkralar Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türk fıkralarını konu alan yüzlerce kitap ve makale yazılmış olup bunların büyük çoğunluğu derleme ağırlıklı iken az da olsa fıkralar üzerine yazılmış olan bilimsel çalışmalar da vardır. Elbette fıkra konusunda hakkında en çok kitap yazılan fıkra tipi Nasreddin Hoca'dır. *İncili Çavuş*, *Bekri Mustafa*, *Karedenizli Temel* ve *Bektaşî* fık-

ralarını konu alan eserlerin sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Bunlardan bir kısmı:

11.1. Doktora Tezleri

Türk fıkraları üzerinde ilk bilimsel çalışma Dursun Yıldırım tarafından yapılmıştır. *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar* (Ankara 1976, 2002) adlı çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak Şükrü Elçin danışmanlığında tamamlanmıştır. Tezde, fıkra kavramı, özellikleri, bu türün diğer türlerle ilişkisi ve fıkra tasnifleri verildikten sonra Bektaşî fıkralarının konusu, şahıs kadrosu ve mekânı çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Kitapta, 400'e yakın fıkra metnine yer verilmiştir.

İkinci doktora çalışması, Saim Sakaoğlu'nun danışmanlığında İbrahim Altunel tarafından; *Anadolu Mahallî Fıkra Tipleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)*, (Konya 1990), adıyla Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak tamamlanmıştır. Tezde, Türkiye'nin yedi bölgesinden yüzlerce fıkra tipinin hayat hikâyeleri ile fıkralarına yer verilmiştir. (Tez, henüz yayımlanmamıştır.)

Nüket Tör tarafından hazırlanan; *Türkçe ve Rumca Olarak Söylenilen Nasreddin Hoca Fıkraları Üzerine Bir İnceleme* (Ankara 1992) adlı tez ise, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak Abdurrahman Güzel'in danışmanlığında tamamlanmıştır. Tezde Türkçe ve Rumca olarak söylenilen Nasreddin Hoca fıkralarından seçilen örnek metinler çeşitli açılardan tahlil edilmiştir. (Tez, henüz yayımlanmamıştır.)

Tarıman Cenikoğlu'nun hazırlamış olduğu; *Nasreddin Hoca Fıkralarının İnsan Kadrosu* (Konya 1998) adlı tez, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak Saim Sakaoğlu'nun danışmanlığında tamamlanmıştır. Tezde, Nasreddin Hoca ve fıkralarında geçen şahıs kardorusu ele alınmıştır. (Tez, henüz yayımlanmamıştır.)

Konuyla ilgili bir başka doktora tezi ise Cengiz Gökşen'e aittir. *Temel Fıkraları Üzerine Bir Araştırma*, (Konya 2002), adlı tez, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak Ali Berat Alptekin'in danışmanlığında tamamlanmıştır. Tezde, Karadenizli Temel tipi ve fıkraları çeşitli açılardan tahlil edilmiştir. (Tez, henüz yayımlanmamıştır.)

Fıkralar üzerine yapılan son doktora çalışması ise Rukiye AKÇAR tarafından, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak Ali Berat Alptekin'in danışmanlığında tamamlanmıştır. İki Osmanlı Nükte-danınının (Bekri Mustafa-İncili Çavuş) Fıkraları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Konya 2010) adını taşıyan doktora çalışması İncili Çavuş ve Bekir Mustafa ile ilgili derli toplu ilk çalışma olup, adı geçen tipler mukayese edilerek fıkraları çeşitli yönleriyle değerlendirilmiştir. (Tez, henüz yayımlanmamıştır.)

11.2. Yüksek Lisans Tezleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, fıkra konusunda üç de yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bunlar:

İkrami Hangün, *Elazığ Fıkraları (İnceleme-Metin)*, Elazığ 2002, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Şamuhmet Emedov, *Türkmen Fıkra Tipleri Üzerine Bir Araştırma*, Kayseri 2004, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Jannet Meyermanova, *Kazak Fıkraları ve Fıkra Tipleri*, Konya 2001, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Fıkraları konu alan diğer önemli kitaplar arasında bazı- larının künyesi aşağıdadır.

11.3. Nasreddin Hoca Fıkra Kitaplarından Seçmeler
İlhan Başgöz, *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca*, Pan Yayıncılık, İstanbul 1999.

Pertev Naili Boratav, *Nasreddin Hoca*, Kırmızı Yayınlar, İstanbul 2006.

Ali Esat Bozyiğit, *Nasreddin Hoca Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Mustafa Duman, *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2008.

Abdülbaki Gölpınarlı, *Nasreddin Hoca*, İstanbul 1931.

Abdülbaki Gölpınarlı, *Nasreddin Hoca*, İstanbul 1961.

Abdulkadir İnan, *Letâif-i Nasreddin Hoca*, İstanbul 1929.

Alpay Kabacalı, *Bütün Yönleriyle Nasrettin Hoca Hayatı Kişiliği Fıkraları*, İstanbul 1991.

Şükrü Kurgan, *Nasrettin Hoca*, Ankara 1986, 1996.

Mustafa Özçelik, *Nasrettin Hoca*, Ankara 2005.

İsa Özkan, *Huca Nasreddin Mezeklere (Nasreddin Hoca Fıkraları)*, TİKA, Ankara 1999.

Sezgin Öztürk – Güner Işıldak, *Nasrettin Hoca Fıkraları*, Genç Yayıncılık, Ankara 2005.

Saim Sakaoğlu, *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Konya 1993.

Saim Sakaoğlu, *Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler*, Ankara 2005.

Saim Sakaoğlu – Ali Berat Alptekin, *Nasreddin Hoca*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2009.

Ebru Şenocak, *İronik Yaşamda Sonsuza Yürüyen Kahraman Nasreddin Hoca*, Mozaik Kültür Sanat Vakfı, Konya 2007.

Erdoğan Tokmakçioğlu, *Bütün Yönleriyle Nasrettin Hoca*, Geçit Kitabevi, İstanbul 2004.

11.4. Diğer Fıkra Kitaplarından Seçmeler

Bahri Alptekin, *Bütün Yönleriyle Bektaşî Fıkra ve Nükte- leri*, Ankara 1997.

Bizim Temel, Trabzon 1999.

Aziz Bolel, *Türk Av Fıkraları*, İstanbul 1982.

Enver Ercan, *Gülümseyen Anlar/Edebiyat Dünyasından Fıkralar*, İstanbul 1999.

Asım Erkoçak, *Osmaniye Yöresi Fıkra ve Hikâyeleri: Işıt Hele Işıt*, Ankara [1999].

Feyzi Halıcı, *Konya Fıkraları*, Konya 1981.

Ömer L. Hoccoğlu, *Anahtarî Bendedur*, Ankara 1981.

Fikret Madaralı, *Top Patladı Oruç Bozuldu*, İstanbul 1974.

Nail Tan, *Folklorumuzda Politik Fıkralar*, Ankara 1999.

Temelli Fıkralar, Trabzon 1997.

Nermin Yörük, *Seçme Doktor Fıkraları*, İstanbul 1994.

12. Fıkra Örnekleri

12.1. Nasreddin Hoca Fıkraları

12.1.1. Onu Bana Sorun Bana

Nasreddin Hoca'nın hanımı ölür, öğle namazından sonra defnedilecektir. Namazdan sonra cami hocası yüksek sesle sorar:

“Merhumeyi nasıl bilirdiniz?”

Cemaat de hep bir ağızdan;

“Allah rahmet eylesin, iyi biliriz.” der.

Ardından da cenaze omuzlara alınıp giderken Nasreddin Hoca bir cemaate, bir de tabutun içindeki cenaze- ye baktıktan sonra derin bir ah çeker ve sessizce;

“Yahu siz, kimi kimden soruyorsunuz, siz onu bana sorun bana.” der (Sakaoğlu-Alptekin 2009: 144).

12.1.2. Bana Görünme de Kime Görünürsen Görün

Ahbabları Hoca'yı çirkin bir kadınla evlendirirler. Akşam olunca Hoca evlendirildiği kadını görünce şaşkınlığını gizleyemez ama yapacağı da fazla bir şey yoktur. Sabah olunca, Hoca evden ayrılırken hanımı sorar:

“Hoca Efendi, yakınlarından kime görüneyim, kime görünmeyeyim?”

Bu söz karşısında Hoca;

“Hanım hanım, bana görünme de kime görünürsen görün.” deyiverir (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 144).

12.1.3. Seninle de Konuşulmuyor ki

Bir akşamüzeri Nasreddin Hoca ile hanımı avluda oturmuş, sohbet etmektedirler. Tuhaf bir hâli olan Hoca, hanımına sorar:

“Hanım, bizim komşu değirmenci Ahmet Efendi'nin adı neydi?”

Kocasının dalgın hâlini merak eden hanım bu soru karşısında şaşırarak;

“Hoca Efendi, bu nasıl söz? ‘Ahmet Efendi’ dedin ya.” der.

Bozuntuya vermeyen Hoca soruyu değiştirir:

“Dilim sürçtü. Ne iş yaptığını soracaktım.”

“Efendi, sana ne oldu? ‘Değirmenci’ dedin ya.”

Üste çıkmaya çalışan Hoca;

“Hatun nerede oturuyor diye soracaktım.” der.

Şaşkına dönen hanım dayanamaz ve;

“Efendi, sana bir şeyler mi oldu ne... Az önce ‘komşu’ dedin ya.”

Hanımının her sorusuna karşı çıktığını gören Hoca biraz da kızarak;

“Yahu hanım, iki söz edelim dedik, burnumdan getirdin. Seninle de konuşulmuyor ki!” deyiverir (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 145).

12.1.4. Ne Olur Komşu Biraz da Biz Ölelim

Ramazan ayının yazın tam ortasına geldiği yıllar... Gün uzun mu uzun, hava sıcak mı sıcak... Bir komşusu, Nasreddin Hoca'yla birkaç arkadaşını iftara davet eder.

İftar saati yaklaşır, sofraya otururlar. Ezan okunduktan sonra iftar edilip yeme içme faslına geçilecektir. Sofraya ilk olarak soğuk bir hoşaf tası konulur. Ancak ortada bir kurnazlık vardır. Evin sahibi, neredeyse kepçe büyüklüğünde bir kaşıkla, hiç nefes almadan hoşafı içmektedir. Misafirlerin ellerinde ise küçücük kaşıklar vardır. Üstelik ev sahibi kepçeye benzeyen koca kaşığı hoşafa her daldırışında tuhaf sesler çıkarır.

“Ohhh... Öldüm!..”

Misafirler ise küçücük kaşıklarla ne hoşafın tadına varabilir, ne de kendi susuzluklarını giderebilirler... Nasreddin Hoca bir bakar, iki bakar ve ardından;

“Bu iş böyle olmaz.” diyerek ev sahibinin elindeki kepçeyi kapar ve;

“Be adam, kepçeyle biraz da biz içsek, belki biraz da biz ölürüz.” der (Sakaoğlu ve Alptekin 2009: 147-148).

12.1.5. Damdan Düşenin Hâlinden Damdan Düşen Anlar

Hoca evinin damında çalışırken, olacak bu ya, aşağıya düşüverir. Haberi duyan komşuları;

“Hocam, geçmiş olsun, damdan düşmüşsün, çok üzül- dük.” derler ve ardından soru üstüne soru sorarlar:

“Nasıl oldu?”

“Neden dikkat etmedin?”

“Bir daha dikkatli ol...”

Sorular uzadıkça, Hoca'nın da canı sıkılmaya başlar. Düşünür, taşınır ve bunların hepsini birden susturmak için komşularına;

“Komşular, sizin içinizde damdan düşeniniz var mı?” deyince, misafirler hep bir ağızdan;

“Yook...” diye cevap verir. Bu defa Hoca;

“Öyleyse boşuna konuşmayın, benim hâlimden ancak damdan düşen anlar!” der (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 148-149).

12.1.6. Başını Pencerede Unutmasın

Hemşehrileri bazen candan, bazen de sahte olarak Hoca'ya saygı gösterirler. Günün birinde sahte saygı gösterenlerden biri Hoca'yı evine davet eder. Hoca da konumu gereği davete gider. Gider gitmesine de eve yaklaşınca ev sahibinin başını pencereden içeriye doğ- ru çektiğini görür.

Hiçbir şey olmamış gibi evin kapısına çalan Hoca;

“Komşu, komşu ben geldim.” deyince, kapının arkasından değiştirilmiş bir ses duyulur:

“Ah Hocam, ah! Evin sahibi buradaydı, az önce gitti, ben sizin geldiğinizi söylerim, mutlaka çok üzülecektir.”

Hoca bu söz karşısında iyice sinirlenir ve;

“Ev sahibine söyleyin, bir daha bir yere giderken başını pencerede unutmasın.” der (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 152).

12.1.7. Peşin Parayı Görünce Ne de Güzel Gülüyorsunuz

Nasreddin Hoca komşularından birine borçlu olup bir türlü ödeyememektedir. Alacaklı birkaç defa kapıyı çalınca Hoca;

“Komşu, çok kısa bir süre içerisinde borcumu sana ödeyeceğim.” der.

Komşusu biraz şaşkın vaziyette;

“Bu iş nasıl olacak, ne zaman ödeyeceksin?” deyince Hoca;

“Bak komşu, kapının önüne çalı ekdim, çalılar ilkbaharda yeşerecek, sonra çalıları sertleşecek...”

“Eee...”

“Kapının önünden geçen koyunların yünleri çalılara takılacak...”

“Sonra?”

“Sonra mı, bu yünleri toplayacağız, hatunla birlikte kabbartacağız, sonra kirmanda eğireceğiz, son olarak da pazarda satacağız. O zaman senin paranı ödeyeceğim.” deyince alacaklı acı acı gülmeye başlar.

Alacaklısının bu tavrı üzerine Hoca;

“Ah komşu ah, peşin parayı görünce ne de güzel gülüyorsunuz.” der (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 154-155).

12.1.8. Gençlikle Yaşlılığın Hiç Farkı Yokmuş

Nasreddin Hoca komşuları ile bir sohbeti esnasında;

“Gençlikle yaşlılık arasında hiçbir fark yokmuş.” der. Bunun üzerine çevresindekiler;

“Olur mu Hocam, hem de dağ gibi fark var.” deyince Hoca;

“Komşular ben bunu denedim, gençliğimde bizim evin önünde bir taş vardı. O zamanlar kaldırmak istedim, kaldıramadım. Geçenlerde aklıma geldi, taşı tekrar kaldırmak istedim, yine kaldıramadım. Bu sebepten anladım ki gençlikle yaşlılığın hiç farkı yokmuş.” der (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 155).

12.1.9. Ne Zaman Teke Olacak?

Arkadaşları bir gün Hoca'ya;

“Hocam, senin burcun nedir?” diye sorarlar. Hoca da;

“Teke!” cevabını verir.

Bunu duyan arkadaşları hayret içinde;

“Hocam, böyle bir burç var mı? Biz bilmiyoruz da...” der.

“Rahmetli anam bana, ‘Benim burcum dedi, seninki de dedi olsun.’ demişti.”

“Hocam, sen daha iyi bilirsin ama dedi ‘oğlak’ değil mi? Öyleyse burcun oğlaktır.”

Arkadaşının sözlerini dinleyen Hoca cevabını verir:

“Doğru söylüyorsun, burcum bir zamanlar oğlaktı. Aradan yıllar geçti, bu oğlak ne zaman teke olacak?” der (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 156).

12.1.10. Karşılama Geldik

Günün birinde Hoca eşeğine biner ve komşu köydeki bir ahabını ziyarete gider. Orada epeyce bir hâl hatırlattıktan sonra izin ister ve tekrar evinin yolunu tutar. Yolu üzerinde karşılaştığı sözde muzibin biri;

“Aman Hocam, iki kardeş nereden gelip nereye gidiyorsunuz?” der.

Hoca kendinin eşek yerine konulduğunu anlayınca hemen cevabını verir:

“Aman efendim, bunu bilmeyecek ne var, ağabeyimizin geldiğini duyduk, biz de onu karşılamaya geldik.” (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 159).

12.1.11. Önden Buyur Yiğidim

Günlerden bir gün Hoca, ziyaret için mezarlığa doğru yola koyulur. Oraya varınca birdenbire karşısına kocaman bir köpek çıkar.

Hoca korkudan ne yapacağını şaşırır. Bulduğu taşı kapıldığı gibi köpeğe fırlatır.

Köpeğe “hoşt hoşt” diye bağırarak onu korkutup uzaklaştırmak ister. Köpek de köpek ha! Korkup kaçacağı yerde daha çok hırlar ve Hoca'nın üzerine doğru hücum eder.

Hoca, bakar ki köpeğin kaçmaya hiç niyeti yok. Çareyi

bir mezar taşının arkasına sığınmakta bulur ve;

“Anlaşıldı. Mademki bana senden önce geçiş yok, sen önden buyur yiğidim.” der. (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 160-161).

12.1.12. Ben Senin Delikanlılığını da Bilirim

Günlerden bir gün Nasreddin Hoca, alışveriş yapmak için şehre gidecektir.

Ahırdan eşeğini çıkarır, evin önüne getirir. Şehirde siparişi olan komşular Hoca'nın başına toplanırlar.

Hoca, eşeğine binmeye çalışır, fakat her çaba boşunadır. Bir kez daha denemek ister “Ha gayret” deyip bir daha eşeğin üstüne sıçrar ama bu kez de eşeğin üzerinden öbür tarafına düşüverir.

Komşuları Hoca'nın gayretlerinin bu şekilde bitmesine bir taraftan üzülmeler, bir taraftan da ellerinde olmadan gülmeye başlarlar.

Bu durum karşısında canı iyice sıkılan Hoca komşularına dönerek;

“Yahu komşular, benim delikanlılığımı görmediniz. Ben, bir sıçrayışta değil eşeğe binmek damın üzerine bile atlardım.” der.

Hoca, böyle der demesine de bir yandan da kendi kendine;

“Hey gidi Hoca, ben senin delikanlılığını da bilirim.” deyiverir. (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 161).

12.1.13. Eşeğin Başı Değişmiş

Hoca eşeğini bir ağaca bağladıktan sonra şöyle bir gezmek ister. Gezer tozar, ziyaretlerini yapar gelir ki ne görsün, eşeğinin yuları çalınmış.

Duruma çok üzülen Hoca pazarda dolaşırken bir taraftan da eşeklerin başındaki yularları kontrol eder. Tam bu sırada bir bakar ki eşeğin birinin kafasında kendi eşeğinin yuları... Doğruca eşeğin yanına varan Nasreddin Hoca eşek sahibinin duyacağı bir ses tonuyla;

“Yahu, yular bizim eşeğin yularına benziyor, fakat eşeğin başı değişmiş!” deyiverir.

12.1.14. Adam Olmanın Yöntemi Nedir?

Günün birinde Hoca'nın da içinde bulunduğu topluluktan birisi;

“Hocam, adam olmanın yöntemi nedir?” deyince; Hoca Efendi, adamın nefes almasına bile fırsat vermeden;

“Canım, bunu bilmeyecek ne var, elbette kulaktır.” der.

Fakat Hoca, arkadaşlarının “kulaktır” cevabından pek bir şey anlamadıklarını anlayınca açıklama yapma gereğini duyar:

“Aa!.. Bunu bilemeyecek ne var? Herhangi bir adam konuşurken onu can kulağı ile dinlemeli; bu arada kendi ağzından çıkanı kendi kulağı duymalıdır.” (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 163).

12.1.15. Tokadın Bedeli

Günlerden bir gün adamın biri Nasreddin Hoca'nın ensesine bir tokat atar. Hoca da adamı tuttuğu gibi Kadı Efendi'ye götürür. Hoca;

“Kadı Efendi, bu adam bana tokat attı. Şikâyetçiyim.” der.

Tokadı atan adam Kadı Efendi'nin tanıdığı çıkınca Kadı Efendi kararını verir ve şöyle der:

“Tokat atmanın bedeli bir akçedir. Ver de kurtul.”

Adam bir akçeyi getirmeye gider ama bir türlü gelmez. Beklemekten sıkılan Hoca kalkıp Kadı Efendi'nin ensesine bir tokat atar ve ardından cevabını verir:

“Kadı Efendi, adamın parayı getireceği yok. Getirirse de sana attığım tokadın cezası olarak alıverirsin.” (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 173-174).

12.1.16. Sondaki Est'leri Görmüyor musun?

Hoca, medresede öğrenciyken Arapça ve Farsça derslerini de okumuştur. Ancak günlük hayatta bu dilleri pek kullanmadığı için unuttur. Bir işgüzar da Hoca'nın Arapça ve Farsça bilip bilmediğini anlamak için onu sıktırmaya başlar:

“Hocam, iyi hoş adamsın; seni çok severim. Ama Farsça bilmediğin için vaazlarından yeterince yararlanamıyorum.”

Bunun üzerine Hoca öfkeyle adama çıkışır:

“Be adam, benim Farsçayı bilmediğimi de nereden çıkardın? Dinle bakalım, Farsça nasıl konuşulmuş, nasıl Farsça şiir okunmuş:

Mor menekşe boynun eğmiş uyur est,

Kâfir soğan kat kat urba giyer est.’

Soruyu soran işgüzar, önceleri şaşırırsa da kendisini hemen toparlayarak Hoca'ya bir soru daha sorar:

“Aman Hocam sen de! Farsça bunun neresinde ki?”

Hoca bu, altta kalır mı hiç! Adamı önce dikkatle süzer, sonra da tebessüm ederek cevabını yapıştırır:

“Neresinde olacak yahu! Sonlarında elbette... Sen oradaki 'est'leri görmüyor musun?” (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 174-175).

12.1.17. Saklarlar da Kışın Yerler

Misafirlerden birisi, Nasreddin Hoca'nın evinde yatıya kalır. Akşam yemeği yenildikten sonra sohbet edilir, yatma zamanı gelince yataklar açılır. Vakit ilerlediği için karnı acıkan misafir;

“Bizim eller bizim eller

Yatarken üzüm yerler”

diye bir türkü tutturmaz mı? Bu türkünün sonunun nereye varacağını anlayan Nasreddin Hoca da elini kulağına atar ve;

“Sizin eller sizin eller

Yatarken üzüm yerler

Bizde böyle âdet yoktur

Saklarlar da kışın yerler.” der.

12.1.18. Tatlı Bir Uyku Uyumuştum

Nasreddin Hoca günün birinde eşeğine biner ve Konya'nın yolunu tutar. Ancak Konya yolu uzundur, birkaç gece yollarda konaklaması gerekmektedir. Sabah erkenden çıkılan yolculukta akşam olunca Hoca bir köyde konaklamak ister. Öyle de yapar ve çaldığı bir kapıda ‘Tanrı misafiri’ deyip orada konuk edilir. Bu arada Hoca çok acıkmıştır. Hâl hatırdan sonra ev sahibi Hoca'ya;

“Hocam yoldan geldin, susuzluk, uykusuzluk var mı?” deyince Hoca;

“Vallahi kardeşim, gelirken bir pınarın başında tatlı bir uyku çekmiştim.” deyiverir. (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 181).

12.2. Bektaşî Fıkraları

12.2.1. Ya İğnenin Deliğini Büyütür Ya Deveyi Küçültür

Bektaşî dervişlerinden birine:

“Erenler! Cenabı hak her şeye kadir, dersiniz; bir dikiş iğnesinin gözünden bir deveyi geçirebilir mi?” demişler. Bektaşî:

“Vızır vızır,” der.

“Nasıl?” diye sorulunca:

“Ya dikiş iğnesinin gözünü büyütür, ya deveyi küçültür, geçirir,” demiş (Yıldırım, 1999: 77).

12.2.2. Kabahat Tarlayı Sana Gösterende

Bir köyde yağmur duasına çıkarlar. Bektaşî de bunlara uyar. Cemaatin arkasından giderken eline geçirdiği bir ağaç dalını kendi tarlasına dikerek başını yukarı kaldırır:

“Bizim tarla da işte burası. Bari iyice bir yağmur yağdır da sulansın,” der.

Yağmur duası biter, herkes evine döner ve o akşam şiddetli bir yağmur ve dolu yağar. Bektaşî sabahleyin tarlasını gezmeye gider. Bir de ne görsün, dolu bilhassa kendinin tarlasındaki ekini mahvedip toprağa katmış. O vakit de başını yukarı kaldırarak Allaha şöyle hitap eder:

“Kabahat sende değil, sana tarlayı gösteren de” der (Yıldırım, 1999: 78).

12.2.3. Bugünlerde Aramız Bozuk

Bektaşî bir kasabaya uğramış. Bakmış ki çoluk çocuk bütün kasaba halkı toplanmış, feryad ve figan ediyorlar. Bektaşî:

“Ne oluyor yahu,” diye sormuş.

“Yağmur duasına çıkıyoruz,” demişler.

“Bir yağmur için bu kadar feryad edilir mi? Ben size iste-diğiniz kadar yağdırayım,” demiş.

“Yağdır bakalım,” demişler.

Bektaşî bir tas su istemiş. Su gelince gömleğini çıkarıp ıslatmış, sıkmış, kurusun diye bir çalının üstüne koymuş. Birkaç dakika sonra sel gibi yağmurlar boşnam-ğa başlamış. Halk Bektaşî'nin elini öperek:

“Evliya mısın, nesin be mübarek?” demişler. Baba eliyle gökyüzünü göstererek:

“Bu günlerde aramız bozuk, demiş. Bu işi gömleğim kurumasın diye yaptı. Yoksa bende ne evliyalık, ne de kerametten eser yoktur.” (Yıldırım, 1999: 80).

12.2.4. Ortaklık

Büyük bir tarlası olan erenler bostan dikerken iyi bir mahsul alabilmek için:

“Ey gani Allah'ım, bu sene bu bostanlara ortağız,” der.

“Karpuzlar o sene o kadar güzel gelişirler ki, her biri on beş yirmi kiloluk olur. Bektaşî'nin keyfi yerindedir. O akşam yatağına sırt üstü yatar, türlü türlü hayaller kurar. Allah'la ortaklığını bozar.

O akşam bir dolu, her biri ceviz büyüklüğünde. Bütün karpuzları patlatır. Arkasından bir sel, tarlada hiçbir şey bırakmaz. O sırada bir yıldırım çakar. O zaman erenler dayanamaz:

“Daha çakmağını çakıp neye bakıyorsun, işte ne bostan kaldı, ne de tarla!” der (Yıldırım, 1999: 77).

12.2.5. Şunu Ben Yapsam Canıma Okurdun

Bektaşî'nin biri nehir kenarında otururken, biri elinde, biri kucağında iki çocukla bir kadın gelir. Kadın, babaya rica eder;

“Çocuğun bir tanesini tut, ötekini karşıya geçireyim, gelip bunu da alırım,” der.

Baba çocuğa bakar, kadın küçük çocuğu karşıya geçirdikten sonra gelir, öteki çocuğu da alır. Geçirirken tam suyun ortasına gidince ayağı kayarak düşer, hem kadın, hem çocuk ikisi de boğulur. Bu acıklı manzarayı gören ve karşıdaki çocuğun da ağlamasını duyan Bektaşî başını yukarı kaldırarak:

“Hey Allah'ım! Şu senin yaptığın işi ben yapsaydım canıma okurdun,” der (Yıldırım, 1999: 86).

12.2.6. Hangisi Daha Uğursuzmuş?

Avcı Sultan Mehmet diye anılan Dördüncü Mehmed bir gün akşama kadar uğraştığı halde, bütün atıkları boşa gider. Bunun sebebini sabahleyin ilk gördüğü adamın uğursuzluğuna hamlederek:

“Saraydan çıkarken kapı önünde sallana sallana biri geçiyordu. Sivri külahlı, sırtı kamburumsu... Bana çabuk bulun.” emrini vermiş.

Hemen tanımışlar, meşhur Bektaşî Ayyaş Hamza. Karakullukçular yaka paça adamı huzuruna getirirler. Öyle bir uğursuzun yaşamak hakkı olmadığı için derhal asılmasına irade çıkar. Bektaşî der: “Sabahleyin ilk beni gördüğünüz için iki keklük bile vuramadınız. İyi ama padişahım, benim de bu sabah ilk gördüğüm siz oldunuz, fakat benim kellem gidiyor. Uğursuzluk hangimizde fazla?”

Cevap padişahın o kadar hoşuna gider ki hayatını bağışladıktan başka bir kese de altın verir (Yıldırım, 1999: 91).

12.2.7. Sırat Köprüsü

Bektaşî'nin biri bir gün meyhaneye oturmuş, demleniyormuş. O sırada yanına hoca yaklaşır:

“Behey adam, demiş, yarın Tanrı'nın huzuruna çıkıp Sırat köprüsünden geçeceksin, sende hiç korku yok mu?” Bektaşî:

“Sırat köprüsü nasıl şeydir?” diye sormuş. Hoca:

“Kıldan ince kılıçtan keskin,” demiş.

“Peki, korkuluğu var mı?”

“Yok.”

Bektaşî başını sallamış:

“Öyleyse cumburlop,” demiş (Yıldırım, 1999: 99).

12.2.8. Biz Görmeyiz ki Örtelim

Bir Bektaşî ile Mevlevî konuşturlarken, Mevlevî'nin cübbe gibi uzun olan kolları Bektaşî'nin dikkatini çekerek sorar:

“Erenler, yeniniz neden bu kadar geniş?” deyince Mevlevî geniş kolu ile bir örtücü hareket yaparak:

“Erenler, biz gördüğümüz günahları bu yenimizle örtürüz. Ya siz bu daracık kolla ne yaparsınız” deyince Bektaşî:

“İmanım, biz görmeyiz ki örtelim,” der (Yıldırım, 1999: 121).

12.2.9. Mübarek Sünneti de mi Terk edeyim?

Bektaşî Ramazandan on beş yirmi gün kadar evvel evlenmiş. Aldığı karı Bektaşîlerin telakkilerinden tamamıyla bihabermiş.

Ramazan gelmiş... Kadın bakmış ki kocası namaz kılmıyor, oruç da tutmuyor. Fakat muntazaman sahur yemeklerine iştirak ediyor. Bu hal kadına pek garip gelmiş:

“Efendi!... Namaz kılmıyorsun, oruç tutmuyorsun. Fakat her gece sahur yemeği yiyorsun. Bunun hikmeti nedir,” demiş.

Bektaşî, ciddiyetini tamamıyla muhafaza ederek:

“A, hanım!... Oruç tutmak, farzdır. Sahur yemek ise sünnettir. Bir türlü becerip de farzı eda edemiyorum. Bu-

nun günahı yetmiyormuş gibi mübarek sünneti de mi terk edeyim?” (Yıldırım, 1999: 138).

12.3. İncili Çavuş Fıkraları

12.3.1. Zahmetsiz Maaş

Bir gün padişah, sarayın penceresinden Sarayburnu açıklarında bir kayıkçının akıntıya karşı çok zor durumda kaldığını seyrederken İncili Çavuş odaya girer. Padişah, İncili'yi pencerenin önüne çağırır. Padişah, kayıkçıyı göstererek:

“Bak,İncili! Biçare ne kadar zahmet çekiyor. Bu bir lokma ekmek için değil mi?” deyince İncili Çavuş:

“Efendimiz, herkes geçinmek için zahmet çeker! Dünyada bedava geçinen üç kişi vardır.” deyince padişah şaşırarak şöyle der:

“Onlar kimdir?”

“Biri silahtar ağanın imamı, diğeri kızlar (harem) ağasının berberi, üçüncüsü de kulunuz!”

“Ne demek istiyorsun, anlamadım!”

“Efendim silahtar ağa namaz kılmaz, imama maaş verir. Kızlar (harem) ağasının sakalı ve bıyığı olmadığı gibi başı da keldir, berbere boş yere maaş verir. Kulunuz da efendimizi güldürür ve sinirinizi gideririm. Padişahın hizmetinde olanlardan birer maaş alırım”

İncili'nin bu sözleri padişahı güldürür. Padişahın sinirini giderir. Meğerse o gün padişah bir iş için fena hâlde hiddetlenmiştir. Bu hiddetin önünü alması için de saray erkânı İncili Çavuş'a birçok ikram vaat etmiştir (Akçar, 2010: 230).

12.3.2. Biraz Da Başka Yerde Adalet Göstersin!

İncili, bir gün Bursa'nın Söğüt kasabasına gider. Halk kadıdan çok şikâyet etmektedir.

“Böyle insafsız, böyle rüşvet yiyen bir adam daha olmaz. Hak, adalet yalnız kesesini doldurmak için birer vesiledir. Şimdiye kadar ne yaptıksa şu herifi buradan attıramadık.” deyip dururlar.

İncili:

“Peki bir defa da valiye şikâyet etseniz...!” tavsiyesinde bulunur.

Halkın ileri gelenleri İncili de beraber olmak üzere valiye şikâyete karar verirler.

Vali, kadının rüşvet ortağıdır. Kadı da bu işten haberdar olduğu için durumu önceden valiye bildirmişti.

Vali, heyeti iltifatla karşılar. Daha kimse bir şey söylemeden:

“Kasaba nasıl, halk nasıl? İnşallah her şey iyidir. Bizim orada bir muhterem biraderimiz, kadı efendi vardır. Çok değerli âlim, adil bir zattır. Onun kasabanızda bulunuşu büyük bir nimettir.” der.

Bu sözler üzerine heyetten bir tek kimsenin ağız açıp da kadıdan şikâyet etmesine imkân kalmamıştır.

Fakat İncili, zekâsını kullanır.

“Evet, efendimiz! Çok haklısınız. Kadı efendi çok âlim, çok dürüst ve çok adil, fevkalade faziletli bir kişidir. Başka yerlerin kadıları gibi rüşvet de yemez. On senedir kasabamızda oturarak adaleti her tarafa yaydı. Zannederiz, vilayetin başka kasabalarının da böyle bir kadıya ihtiyacı vardır. Kadı efendiyi bizim kasabaya göndererek yaptığınız büyük lütfu onu diğer kasabalara da göndererek yaparsanız bütün vilayet halkını sıra ile memnun ve bahtiyar etmiş olursunuz.”

Vali, bu kadar akıllıca, zekice yapılan şikâyet üzerine kadıyı başka bir yere gönderir (Akçar, 2010: 232).

12.3.3. Elmas Tasmalı Köpek

Avusturya kralı, Kanuni Sultan Süleyman'ın yanına göndereceği elçiye şöyle talimat verir: “Türklerin ihtişamı, servetleri, debdebe ve saltanatları meşhurdur. Hele baş vezirleri İbrahim Paşa, Avrupa'da en büyük bir hükümdardan fazla servete sahiptir. İhtişam içindedir. Gerek padişahın ve gerekse vezirin huzurlarına çıkacağı zaman, görünüş ve gösterişte onlardan geri kalmamalsın.”

Bu talimat ile İstanbul'a gelen Avusturya elçisi özel odasında getirdiği elbiselerini giyer. Çeşit çeşit mücevherlerini takar, huzura kabul olunur. Padişah, aşırı derecede süslenmiş olan elçinin bu hâlini beğenmez. İncili'ye:

“Nedir, elçinin bu hâli? Bunda bir kasıt olmalı...” deyince İncili:

“Şevketlim! Onu sarayda misafir eder, beni de maiyetine memur kılersanız hem maksadını anlar hem de yaptığının biçimsizliğini anlatırım.” cevabını verir.

Elçi, sarayda misafir edilir. İncili de onun hizmetine memur kılınır. İncili, bir köpek buldurarak ona en iyi kumaştan bir üstlük diktirir. Boynuna da elmas ve diğer kıymetli taşlardan işlemeli bir tasma koydurarak elçinin görebileceği bir yere getirtir. Elçi, köpeği görünce:

“Ne tuhaf, bu! Hiç de bir köpeğin boynuna elmaslı taş takıldığını işitmemiş, görmemiş ve tahmin etmemiştim.”

İncili, elçiye ders verecek zamanı elde eder:

“Evet. Elçi hazretleri, haklısınız! Fakat padişahımız, iyi kumaştan elbiselerle, elmas vesaire ile bir köpeğin kıymetinin artmayacağını anlatmak için bu hayvanı böyle gezdirtiyor.” der.

Elçi de ertesi günü, huzura girmek için en sade elbiselerini giyer (Akçar, 2010: 236).

12.3.4. Mangal

İranlıların en meşhur özelliklerinden biri övünmek, bir şeyi överken abartmaktır. O kadar ki "Acem mübalağası" halkımızın dilinde büyük abartılar için kullanılan bir deyim olmuştur. İran elçiliği sırasında Şah Abbas da İncili Çavuş'a ve arkadaşlarına zenginliğini ve sarayının ihtişamını gösterip övünmek ister. Şah'ın kapağı çok kıymetli zümrütlerle, incilerle süslü bir altın mangalı vardır. Kapağın üstündeki kulpuna da göz ve gönül kamaştırıcı bir büyük elmas oturtulmuştur. Rehberler Türk elçilik heyetine Şah'ın sarayını gezdirmektedirler. Misafirler bir odayı inceleyip bir başkasına geçerlerken hademeler bu mangalı başka bir odaya götürürler. Böylece sarayın bütün odalarında böyle kıymetli mangallar bulunduğu hakkında ziyaretçilerde bir kanaat uyandırmaya çalışırlar. Saray gezildikten sonra Şah, Türk heyetini kabul eder, onlara:

"Sarayımızı nasıl buldunuz, yoruldu mu?" der. İncili bu soruya:

"Pek güzel, sarayınız çok büyük ve muhteşem, gezmekle bitiremedik. Çok yorulduk ama mangalınız da bizimle beraber yoruldu!" diye cevap verir (Akçar, 2010: 246).

12.3.5. Farisi

İncili Çavuş, elçi olarak Acem Şah'ının yanına vardığında, Şah Abbas:

"İstanbul'da Farisi bilir kimse var mıdır?" diye sorar, İncili de;

"İstanbul'un köpekleri bile Farisi bilip söylerler!" diye cevap verir.

Şah:

"Köpekler nasıl Farisi bilip söylerler?" deyince Çavuş şöyle cevap verir:

"Ortalıkta bir leş gördükleri zaman köpeklerin büyükleri; 'Hamım, harrum!' (yiyecek), diye bağırırlar. Küçükleri; 'Çend, çend?' (kaça?), diye sorarlar. Büyükleri onlara; 'Heft, heft!' (yedi) diye cevap verirler. İşte böyle Farsça konuşurlar!" (Akçar, 2010: 250).

12.3.6. Bahane

İncili Çavuş'un bir ara evlendiği söylenir. Fakat evlendiği kadın çok çirkindir. Bu nedenle İncili Çavuş'a bir hayli takılanlar, alay edenler olur.

İncili Çavuş, düşünür, taşınır: "Bu karı ile niye evlendim?" diye kendisine soranlara:

"Ben bu karı ile parası için evlendim." diye bir mazeret uydurmağa başlar.

Bir gün bu laf karısının kulağına gider... Kadın:

"Sen benimle param için evlendiğini söylüyormuşsun... Neden böyle söylüyorsun?"

İncili boynunu bükerek:

"Hatun, sen söyle başka ne sebep gösterebilirim?" (Akçar, 2010: 269).

12.3.7. Yemek-Memek

Padişah, bir gün İncili Çavuş'a sorar:

"Kuzum İncili, yemek memek derler. Yemek nedir, memek nedir?"

İncili:

"Padişahım yemek yüce zatınızın yediği, memek de biz kullarınızın yediğidir."

Padişah tekrar sorar:

"Kürk mürk derler, o ne?"

İncili cevap verir:

"Efendimiz, kürk padişahımızın giydiği, mürk biz kulların giydiğidir."

Padişah son bir soru daha sorar:

"Ya padişah madişah?"

İncili, hiç çekinip korkmadan cevap verir:

" Padişah, yüce atalarınız; madişah da yüce zatınız!" (Akçar, 2010: 273).

12.4. Bekri Mustafa Fıkraları

12.4.1. Tövbe

Bekri, içkiye tövbe etmeye karar verir. Artık hiç içki içmeyecek, meyhaneden içeri adımını atmayacaktır. O gün, akşama kadar evinde sabreder. Hava kararınca sokağa çıkar. Yolu üzerinde bir meyhane görür. Kendi kendine söylenir:

"Kendimi tutup bu berbat yere girmeyeceğim artık!"

Yoluna devam eder. Çok geçmeden ikinci bir meyhane daha gözüne takılır. Biraz durduktan sonra oradan da uzaklaşır. Birkaç adım daha atar, üçüncü bir meyhanenin önünde durur. Kendi kendine söylenir:

"Dayan Bekri, girme şu pis yere!"

Büyük bir çaba ile karşı kaldırıma geçip yürümesini sürdürür. Ancak, köşeyi döner dönmez yeni açılmış, pınlı pırlı bir meyhanenin karşısında bulur kendini. Yine kendi kendine söylenir:

"Hayır, hayır girmeyeceğim işte!" Az yürüdüktan sonra:

"Aferin Bekri, mücadeleyi kazandın! Bu başarının şerefine iki kadeh parlatmak hakkındır!"

Böyle diyen Bekri, önüne çıkan ilk meyhaneye dalar (Akçar, 2010: 361).

12.4.2. Bir Yudum İçince

Bekri Mustafa, bir ara Üsküdar İskelesi'nde kayıkçılık yapmaktadır. Bir gün Sultan Murat ile Sadrazam Bayram Paşa kılık değiştirirler. Koca ayaşın kayığına binerler. Sahilden epeyce uzaklaşınca kayıkçı, rakı testisini dikip birkaç yudum içer.

Sultan Murat:

"Baba testi uzat, bir yudum su da ben içeyim!" der.

Bekri Mustafa güler:

"Sen içemezsin oğul, içindeki su değil, rakı!"

Padişah:

"Niye içemeyelim?" deyince:

"Tahammül edemezsiniz, belli mi olur, hem kendinizi hem beni yakarsınız!"

Padişah, ısrar edince testi uzatır. Testi elden ele dolaşır. Bir ara Sultan Murat:

"Baba, sen padişah yasağından korkmaz mısın?" diye sorar.

Bekri Mustafa:

"Korkarım, amma padişah beni burada nerden görecek?" der. Padişah:

"Ya ben haber verirsem?" deyince;

"Veremezsin, sen de içtin, kellelerimiz beraber gider!" cevabını verir.

Bunun üzerine çakır keyf olan padişah:

"Ya ben padişah, bu adam da Sadrazam Bayram Paşa ise!" deyince, Bekri Mustafa kürekleri bırakıp kahkahayı atar:

"Seni köftehor! Ben demedim mi tahammül edemezsin diye!. Şunun şurasında iki yudum rakı içtiniz, biriniz padişah, biriniz vezir olmaya kalktınız!" (Akçar, 2010: 362).

12.4.3. Berber İken

Bekri, gençliğinde bir ara berberlik yapmıştır. Kalfa olduğu gün, ustası onu dükkânda tek başına bırakarak çarşıya gider. Az sonra iri yarı bir kabadayı dükkândan içeri girerek Bekri'ye:

"Eğer, der, bir tarafımı yaralamadan beni tıraş edersen sana iki akçe vereceğim. Yapamazsan ölümünden ölüm beğen!"

Ve koltuğa oturur. Bekri, adamı dikkatle tıraş eder. Yüzünde hiç kesik olmadığını gören kabadayı hayretle:

"Yahu, der, ölüm ve belimdeki hançer korkusundan elin nasıl titremedi hayrettir doğrusu."

Bekri, şu cevabı verir:

"Eğer korkup da elimin titrediğini görseydim ilk önce sakalını değil başını keserdim!" (Akçar, 2010: 398).

12.4.4. Fatiha

Bekri Mustafa, yine bir gece körkütük sarhoş olur. Karacaahmet Mezarlığı'ndan geçerken yüksek sesle bir nara atar. Bu sırada oradan geçmekte olan devriyeler, onu yakalayıp karakola götürürler. Kır sakallı, yaşlı bir adamdır asesbaşı (gece bekçisi):

"Söyle bakalım, ne yapıyordun mezarlıkta?"

Bekri, hiç istifini bozmadan karşılık verir:

"Fatiha okuyordum!"

Adam hiddetlenir:

"Nara atmak, Fatiha okumak mıdır?"

"Hayır efendim! Fakat o mezarda yatan ancak bundan anlardı."

Bu karşılık oradakilerin o kadar hoşuna gider ki Bekri'yi serbest bırakırlar (Akçar, 2010: 414).

12.4.5. Tavsiye...

Bekri Mustafa, yolda bir arkadaşına rastlar. Arkadaşı Bekri'ye sorar:

"Nasılsın, rahatsızlığın geçti mi?"

"Hayır!"

"Nasıl hayır? Hekime gitmedin mi?"

"Gittim!..."

"Benim tavsiye ettiğimi söylemedin mi?"

"Söyledim!"

"Ne yaptı peki? Tedavi etmedi mi?"

Bekri Mustafa, gülerek bu soruya karşılık verir:

"Adını duyunca ilk işi tedavi ücretini peşin istemek oldu..." (Akçar, 2010: 424).

12.4.6. Esir Pazarı

Bekri Mustafa, içkici olduğu kadar kabadayı biridir. Bir gün, afyon tiryakilerinin bulunduğu sokakta çakırkeyif ilerlerken afyonkeşlerden biri kendisine bakarak güler. Buna adamakıllı öfkelenen Bekri Mustafa bir nara patlattıktan sonra afyonkeşleri önüne katıp sille tokat esir pazarına götürerek tellala:

"Bre tellal, der, bunlar kullarımdır, haraç mezat sat bunları!" der.

Tellal ne kadar uğraştıysa da hiç kimse afyonkeşler için bir değer biçmez. Sonunda tellal:

"Ağa, arttıran yok, sıfırda kaldı!"

Deyince Bekri Mustafa:

"Nee? Diye bağırırsın. Olmaz öyle şey! Ben bunları satıp kendime bir konak alacak, geri kalan parayla da meyhanede arkadaşlara ziyafet çekecektim! Bu işe yaramazları bari kıştır keseyim!" der.

Afyonkeşlerden biri ayılıp Bekri Mustafa'nın ayaklarına kapanarak:

"Ağam, etme eyleme! Değerimizi bulduk biz, sativer gitsin!" diye ağlar.

Bu söz, Bekri'nin hoşuna gider ve afyonkeşleri serbest bırakır. (Akçar, 2010: 408).

12.5. Karadenizli / Temel Fıkraları

12.5.1. Sa'a Çok Benzeyidi

Bir süre odasından ayrılan müdür, dönünce Karadenizli olan odacısına sorar:

“Beni arayan oldu mu Temel?”

“Evet efendim, adını söylemeyen biri sordü.”

“Muhakkak o benim aptal kardeşimdir.”

“Mümkündür efendim, çünkü sa'a çok benzeyidi.” (Gökşen, 2003: 239).

12.5.2. Rapor

Temel laboratuarda pireler hakkında deney yapıyor-muş. Pirenin bir bacağıını koparıp;

“Zıpla bakayım” demiş.

Pire zıplamış.

İkinci bacağıını koparıp; “Zıpla bakayım” demiş.

Pire yine zıplamış. Böyle devam etmiş.

Pirenin son bacağıını kopardıktan sonra, Temel pireye, “Zıpla bakayım” demiş.

Pire zıplamamış.

Temel rapora yazmış: “Pirenin bacaklarını kopardıkça pire duymayı.” (Gökşen, 2003: 246).

12.5.3. Ömür

Temel İstanbul'da kayıkcılık yaparken adamın birini ka-yığa alır. Denizin ortasına geldiklerinde adam sorar:

“Sen Betofin'i biliyor musun?”

“Bilmiyorum” der.

“Desene ömrünün üçte biri gitti.”

“Pekâlâ, Mozart'tan haberin var mı?”

Temel lakayt bir tavırla, “yoh” der.

“Desene ömrünün yarısı gitti” der.

O anda bir fırtına kopar. Temel adama,

“Sen yüzme bilir misun?” diye sorar.

“Bilmiyorum” der.

“Desena hemşerum ömrünün tamamı gittü.” (Gökşen, 2003: 247).

12.5.4. Her İhtimale Karşı

Temel koşarak eve gelir. Babası Dursun'a,

“Baba yolda bi kadının çantası yere düşmüşüdi. Çanta-yu yerden alup kaduna verdim. Bağa “çok naziksinuz” dedi.

“Ula uşağum o ne demektür?”

Temel:

“Bilmiyirum babacuğum. Ben da her ihtimale karşı vurdum oni.” (Gökşen, 2003: 248).

12.5.5. Sıkıntı

Temel Almanya'ya gidip döndükten sonra Dursun'la karşılaşmış.

Ula Temel sen Almanca bilmezdu. Almanya'da iken çok sıkıntı çektu mi?” diye sorunca Temel,

“Ben çekmedum ama Almanlar epey sıkıntı çektu” de-miş (Gökşen, 2003: 248).

12.5.6. Japonlarla Yarış

Temel İstanbul'da kayıkcılık yaparken Japon'un biri ka-yığına biner. Boğaz'da gezerlerken, Kız Kulesi'ni gören Japon, Temel'e sorar:

“Bu kuleyi ne kadar zamanda yaptınız?”

“Bilmiyorum. Her halde bir iki sene sürmüştür” der Te-mel.

Japon böbürlenerek:

“Biz de olsaydı bir ayda biterdi” demiş.

Temel la havle çekerek küreklere asılmış. Boğaz Köprü-sü'nün altından geçerken Japon sormuş:

“Bu köprüyü kaç sene de yaptınız?”

Temel, “Dört sene sürmüş olmalı” der.

“Bizde olsaydı bir senede biterdi” demiş Japon.

Dolmabahçe Sarayı'nın önünden geçerlerken, Japon:

“Ya bu sarayı kaç sene de yaptınız?” diye sorar.

Temel hayret dolu gözlerle saraya bakarak,

“Sabah burdan geçerken bu saray burda yoktu” der (Gökşen, 2003: 249).

12.5.7. Dört Dil

Temel ile Dursun yolda gezerken yanlarına bir turist yaklaşır.

“İngilizce biliyor musunuz?” diye sorar.

Temel ile Dursun:

“Bilmeyiruk” derler.

Turist sıra ile Fransızca, Almanca veya İtalyanca bilip bilmediklerini sorar. Bizimkiler bilmediklerini söylerler.

Turist gittikten sonra Dursun:

“Ula Temel, çok utandum. Bi tane dil bilseyduk adamın derdini anlardık” diye hayıflanır.

Temel:

“Ula Dursun, sen manyak misun? Adam dört dil biliyi de derduni anlatamayı” der (Gökşen, 2003: 249).

12.5.8. Neden Şimdi

Temel boşanma davası açmış. Durişmada hagim bo-şanmak istemenün sebebuni sorınca, Temel:

“Karim üç yıldur ne bulursa kafama fırlatıy hagim be-yum” der.

Hagim:

“Beki bu davayı üç yıl önce değul niçun şimdi açayı-sun?”

Temel:

“Yenu yenu isabet etdürmeye başladı da” der (Gökşen, 2003: 334).

12.5.9. Garanti

Temel doktora gitmiş. Doktor Temel'i baştan ayağa iyi-ce muayene ettikten sonra; “Senin ciğerlerin bitmiş, şu mikrobü var, bu mikrobü var. Sen öleceksin” demiş.

Bunun üzerine Temel etrafa AIDS oldum diye yaymış. Doktor bunu duymuş ve Temel'i çağırması:

“Ula Temel ben öyle bir şey dedim mi sana?” demiş.

Temel:

“Doktor Bey öldükten sonra kariyi garantiye alıyrum da!” demiş (Gökşen, 2003: 335).

12.5.10. Köpek

Temel adamın birine “köpek” demiş. Adam mahkemeye vermiş. Hâkim Temel'e altı ay ceza verdikten sonra “Bir diyeceğün var mı ?” diye sormuş.

Temel:

“Haçim bey, bi insana çöpek demek suç midür?” diye sormuş.

Hâkim:

“Suç ki sana altı ay ceza verdik” demiş.

“Peçi haçim bey, bir çöpeğe insan demek suç midür?”

Hâkim,

“Suç değildir” demiş.

Temel kendinden davacı olan adama dönerek,

“Ne haber insan” demiş (Gökşen, 2002: 361).

12.5.11. Bilmece

Temel, Dursun'a sordü:

“Saridur, asilidur, uçar. Bu nedir?”

Dursun düşündü, taşındı bi dürlü bulamadi. Temel Dur-sun'i epey uğraşdurduktan sonra cevabuni söyledi:

“Uyy bilemedun, hamsidur daa.”

Dursun:

“Ula ben bi şe anlamadum da. Anlat oni bağa hamsi-nun neresu saridür?”

Temel:

“Boyadum oni” dedü.

Dursin kızar. “Pegi nereye asilidür?” de bağa.

Temel:

“Astum oni” dedü.

Dursin iyice öfkelenü:

“Peçi hamsi uçar mi?” dedü.

Temel:

“Ha bu bilmedecur. O da oğun şaşırtmacasidur da” dedü (Gökşen, 2002: 362).

12.5.12. Soru Sormak

Temel'le oğlu Dursun İstanbul Boğazı'nda kayıkla ge-ziyormuş. Kızkulesi'nin yanından geçerlerken Dursun sormuş:

“Baba a bunun adı nedir?”

Temel:

“Bilmiyirum uşağum” demiş. Biraz sonra Boğaz Köprü-sü'nün altından geçerken Dursun yine sormuş:

“Baba a bunun adı nedir?”

Temel:

“Bilmiyirum uşağum” demiş.

Dursun Dolmabahçe Sarayı'nı görünce babasına yine sormuş:

“Baba a bunun adı nedir?”

Temel:

“Bilmiyirum uşağum” demiş.

Dursun babasına:

“Babacuğum sorularumla canını sıkmayrum değil mi?” deyince,

Temel:

“Yoh uşağum, yoh! Sor çi öğrenesun” demiş (Gökşen, 2002: 375).

12.5.13. Bekler

İdam edecekleri zaman Temel'e sorarlar:

“Son arzun nedir?”

“Beni oğlumun yanına gömün!” der Temel.

“İyi ama oğlun ölmedi ki?”

Temel:

“Olsun, ben peklerum” der (Gökşen, 2003: 382).

12.5.14. 24 Şubat

Temel 24 Şubat günü belediyenin önünde koşan atlet-leri görünce zabıtaya sormuş:

“Ha punlar niye poyle koşaylar?”

Zabıta:

“Onlara koşucu derler. Yarışı en önde bitiren mükâfat alır.”

Temel:

“Matem pir kişi mükafati alıy ta otekiler niye koşayı?” (Gökşen, 2003: 401).

12.6. Diğerleri

12.6.1. Karakuş Kadı: Nalbantın Yerine O Kafes Us-tasını Asın

Bir gün muhafızlar bir ölü ile bir katili Karakuş Kadı'nın huzuruna getirirler.

"Bu adam, bu adamı öldürdü" derler.

Karakuş Kadı, kısas kanunu uyarınca katile ölüm cezası verir. Saray görevlileri itiraz ederler:

"Efendimiz, bu katil atlarının nalbantıdır. Buna ölüm ezası verirsiniz, atlarınıza kim bakacaktır?"

Karakuş kadı biraz düşünür ve sorar:

"Kale kapısının yanındaki demir kafes ustası yapamaz mı bunun işini?"

"Kesinlikle yapamaz."

"Öyleyse bu nalbantın yerine o kafes ustasını asın!" (Akten ve İvgin, 2008: 24).

12.6.2. Ağınlı İbik Dayı: Azrail De Giremez

İbik Dayılar'ın evlerinin duvarında resim asılmış. Evlerine gelen birisi İbik dayı'ya:

"Bu resmi niye duvara astın? Eve melek girmez." deyince İbik Dayı da:

"Öyleyse kaldırmayayım. Melek girmeyeceğine göre Azrail de giremez." deyivermiş.

12.6.3. Karatepeli: Kaybolan Ayaklar

Bir grup Karatepeli (Kadirli/Osmaniye), bir ustaya toptan ayakkabı sipariş ederler. Usta da, hepsine aynı renkte birer çift ayakkabı yapar. Bunlar ayakkabılarını giydikten sonra bir araya gelince, ayaklarını uzatıp bakarlara ki, hepsinde aynı ayak!

"Ayaklarımız karışmış! Şimdi nasıl seçeceğiz bunları?" diye şaşırıp kalırlar.

Çaresiz kalan Karatepeliler, yoldan geçen bir adamı çağırarak:

"Gelin hele. Biz, ayaklarımızı karıştırdık, seçemiyoruz. Şunları seçiverin!"

Adam geliyor, bunların ayaklarına şöyle bir bakıyor. Sonra, bir sopa getirip sırasıyla bunların ayaklarına vurmaya başlıyor. Adam, hangisinin ayağına vurduysa, "Off..!" diyip çekiyorlar. Böylece herkes ayağını buluyor.

12.6.4 Karatepeli: Akıllı Gelin

Karakayalılar, köyde bulunan sudan içtikleri için akıllılarının noksan olduğunu zannederler. Bu sebepten köyün dışından akıllı bir gelin almayı planlarlar. Çok geçmeden köyün dışından gelini de alırlar. Sonra da yapacakları her işte ona danışır. Bir hasat mevsimi başakları deveye yükledikten sonra Karakayalı'nın birisi der ki:

"Bu sene ütme yapıp yemedik, ne yapacağımızı gelinden soralım." der.

Gelin de:

"Bundan kolay ne var deveye yüklediğiniz başakları yakın, sonra da ütme yapıp yiyelim" der. Öyle de yaparlar ama bu arada başaklarla birlikte deve de yanmaya başlamıştır. Bunun üzerine akıllı gelin bir taşın üzerine çıkarak:

"Karakaya'nın akıllı lök, aklın varsa çamura çok" der.

12.6.5. Karakayalı: Sakalı Töm Töm Ederdi

Karakayalıların köyünde değirmen olmadığından un öğütmek için köyün dışına giderler. Bu geliş gidişler kendilerini çok yorduğu için, çare düşünürler ve köyün merkezine değirmen kurmaya karar verirler. Bu arada değirmen taşı da köyün yukarisindedir. Taşın kırılmadan indirilmesi için çareler düşünürler, en sonunda muhtarın kafasını değirmen taşının deliğinin içerisine sokmaya karar verirler, sonra da taşı yuvarlarlar. Taş birkaç defa döndükten sonra muhtarın başı kopar, gövdesi ise taşa sıkışır. Taş düze inince hepsi bakarlar ki muhtarın gövdesi var ama kafası yok. Kendi aralarında düşünürler:

"Acaba muhtarın kafası var mıydı?"

Epey bir düşündükten sonra derler ki:

"Gidelim karısına soralım."

Muhtarın karısının yanına varırlar ve:

"Teyze senin kocanın kafası var mıydı" derler.

Bunun üzerine kadın:

"Vallahi kafası var mıydı, yok muydu bilmem ama ölçmeç içerken sakalı töm töm ederdi" der.

12.6.6. Baskilli: Düşen Uçak

Elazığ'ın Baskil ilçesinden bir delikanlı, arkadaşıyla birlikte uçağa biner. Uçak havalandıktan bir süre sonra, mürettebatta bir telaş, bir koşuşturmaca başlar. Herkesin, kemerlerini bağlaması, can yeleklerini giymesi istenir. Ne olduğunu anlamayan Baskilli delikanlı arkadaşına dönüp:

"Ula Haso, n'oli bunlara?" diye sorar. Arkadaşı:

"Galibe uçak düşüyor!" deyince

"Amaaan bize ne, babamızın uçağı mı sanki!" der.

12.6.7. Apçağalı: Dut

Erzincan'ın Kemaliye ilçesine bağlı Apçağa köyünden bir adam, dutundan bir tane alıp kaçan kargayı kovalamaya başlar. Karga kaçır adam kovalar, karga kaçır adam kovalar, sonunda diğer köye kadar varır. Adamın, bir dut için ne hale geldiğini gören bir köylü:

"Yahu utanmıyor musun, bir dut için bir karganın peşinden bu kadar gidilir mi deyince, nefes nefese kalan

Apçağalı, kendini haklı göstermek için:

"Hem Eğin dutuydu, hem çatalıdı hem de bir mehleye yeter idi!" diye cevap verir.

KAYNAKLAR

Akçar, R. (2010). *İki osmanlı nüktedanının (bekri mustafaincili çavuş) fıkraları üzerine karşılaştırmalı bir araştırma*. Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora tezi, Konya.

Akten, S., Tan, N. ve İvgin, H. (2008). *Türk halk edebiyatında karakuş kadı fıkraları*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.

Atalay, B. (1968). *Çeşitli halk fıkraları ve deyimleri*. Ankara: TDK Yay.

Baba, O. (2001). *Halk edebiyatı ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Hasat Yay.

Beysanoğlu, Ş. (1982). İncili çavuş'un kimliği. *II. milletlerarası türk folklor kongresi bildirileri* içinde (53-60). Ankara.

Boratav, P. N. (1999). *100 soruda türk halk edebiyatı*. İstanbul.

Devellioğlu, F. (1986). *Osmanlıca-türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara.

Eker, G. Ö. (2003). Fıkralar. *Türk dünyası ortak edebiyatı / türk dünyası edebiyat tarihi 3* içinde (63-130). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Elçin, Ş. (1986). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ercilasun, A. B. vd. (1991). *Karşılaştırmalı türk lehçeleri sözlüğü I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökşen, C. (2003). *Temel fıkraları üzerine bir araştırma*. Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora tezi, Konya.

Gözyayın, N. (1977). Türk fıkralarının tasnifi üzerine bazı düşünceler ve bir tasnif denemesi. *Uluslararası yunus emre, nasreddin hoca, karamanoğlu mehmet bey ve türk dili semineri bildirileri* içinde (204-207). Ankara.

Kaşgarlı Mahmud. (1992a), *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*. (B. Atalay, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kaşgarlı Mahmud. (1992b), *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*. (B. Atalay, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sakaoğlu, S. (1992). *Türk fıkraları ve nasreddin hoca*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınevi.

Sakaoğlu, S. ve Alptekin, A. B. (2009). *Nasreddin hoca*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Şemseddin Sami. (1873). *Kamûs-i türki II*. İstanbul: Dersaadet. *Türkçe Sözlük*. (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldırım, D. (1999). *Türk edebiyatında bektâşi fıkraları*. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Zorluoğlu, S. T. (1939). *İncili çavuş'un en güzel latifeleri*. İstanbul.

HALK HİKÂYELERİ VE AİLE

Ali Berat ALPTEKİN

Teknolojinin gelişmediği, henüz radyo ve televizyonun olmadığı zamanlarda, özellikle de uzun kış gecelerinde, vaktini sohbet edip oyunlar oynayarak; masal ve halk hikâyesi gibi anlatıları anlatarak ve dinleyerek geçiren Türk toplumunun aile ve toplum hayatını sürdürmesinde, geleneksel halk oyunları ve eğlencelerinin yanı sıra, halk anlatıları önemli bir rol icra etmiştir. Türk toplumunun geleneksel dünya görüşünün biçimlenmesinde önemli bir yere sahip olan aşk ve sevgili anlayışının en güzel ve en saf bir biçimde dillendirildiği, değer yargılarının aktarıldığı halk hikâyeleri bey konakları, köy odaları ve düğünlerin yanı sıra yetişkin erkeklerin bir araya geldikleri kahvehanelerde (âşık kahvehaneleri) de anlatılmıştır. Halk hikâyelerinin anlatıldığı başlıca mekânlardan olan kahvehanelere erkeklerin belli bir yaştan itibaren girmeye hak kazanabildikleri gerçeği dikkate alındığında, halk hikâyesi dinlemenin büyüme-yi, bir yaş grubundan başka bir yaş grubuna geçişi, yani olgunlaşmayı simgelediği anlaşılacaktır. Eğlendiren ve hoşça vakit geçiren halk hikâyeleri, başlıca icra ortamları olan kahvehaneler üzerinden müstakbel kocalarla babaların sosyalleşmelerinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Konuya, halk hikâyesi kavramının bazı önemli sözlük ve ansiklopedilerdeki tanımlarıyla girmenin uygun olduğu görüşündeyiz. Böylece, konuyla ilk defa karşı karşıya gelecek olan okuyucularımız, halk hikâyesinin ne olup ne olmadığını yakından görmüş olacaklardır.

A. Hikâye Nedir?

Halk nesri, narrativ türler veya halk anlatıları adını verdiğimiz destan, masal, efsane, fıkra ve halk hikâyesi metinleri Türk halkı için çok değerliydi. Değerlidir, çünkü onlar teknolojinin gelişmediği, henüz radyo ve televizyonun olmadığı zamanlarda vaktinin büyük bir kısmını bu türleri dinleyerek veya anlatarak geçirmiştir. Bu türlerin bütününde anlatıcı ve dinleyici olmak üzere iki kesim vardır. Yine bu türlerin tamamında hikâye etme söz konusudur. O hâlde hikâye nedir?

İlk defa 9. yüzyılda al-Cahiz tarafından kullanılmış olan hikâye kelimesi Arapça hakeve kökünden türemiş olup “anlatma, benzetme, tarih, destan, kışsa, masal, rivayet” anlamlarını (Tevetoğlu, 1971: 231) ifade etmektedir.

İslam Ansiklopedisi’nde ise Evvelâ kelime, eğlendirmek maksadıyla “taklid” manasına gelir; bu işi meslek edinmiş olan hakiya, başkalarının tavırlarını, lisanlarını ve karakterlerini, biraz gülünç bir tarzda taklit eder (Macdonald, 1977: 477) denilmektedir

Aynı kaynak, hikâyenin özelliklerini; *hikâye kelimesinin Arapça’da her türlü muhayyel vekayi hakkında kullanabilmesi için, bir safha geçirmesi lâzım gelmiştir; bu safhada o uydurulmuş bir vak’a manasına geliyordu. Fakat bu mazide yahut uzak memleketlerde geçen veyahut cinlerin ve tılsımların iştirakine istinad eden harikulâde hadiseler ile dolu vak’alardan biri değil, hakikî hayattan alınma ve okuyucuların da bildikleri sergüzeştler idi* (Macdonald, 1977: 479) cümleleri ile anlatmaktadır.

Benzer tanımlar diğer ansiklopedilerde de verilmiştir (Alptekin, 2009: 15-16).

Sözlüklerde de yukarıdaki tarifi benzerlerine rastlamaktayız.

Kamus-ı Türkî : “Nakletme, bir vak’a ve sergüzeştı sırasıyla anlatma; hakikî veya uydurma ve ekseriye hisse kapmağa mahsus sergüzeşt ve vukuat, kışsa.” (Şemsettin Sami, 1978: 554).

Türkçe Sözlük: “Bir olayın sözlü veya yazılı olarak anlatılması; gerçek veya tasarlanmış olayları anlatan düz yazı türü, öykü; olay” (Türkçe Sözlük, 2009: 891).

Hikâye kavramını; dinî tasavvufi ve kahramanlık konularının işlendiği mesnevi tarzında söylenmiş ve yazılmış metinler için; şahısları ve olaylarının yanında mekânı, zamanı belli olan modern edebiyatımızın ürünleri için; nazım-nesir karışımı, hikâyeci, meddah, âşık tarafından dinleyici kesimine sözlü olarak anlatılan halk hikâyeleri için kullanabiliriz.

B. Halk Hikâyesi Yerine Kullanılan Bazı Kavramlar

Burada üzerinde duracağımız konu halk hikâyeleri olduğu için eski Türk ve yeni Türk edebiyatlarındaki hikâye kavramına girmeyeceğiz. Bu arada Dede Korkut hikâyelerinin anlatıcısı Dedem Korkut’un metinler içerisinde kullandığı “boy boylamak, soy soylamak” kavramlarının da hikâyeyi karşıladığını hatırlatmamızda yarar vardır. Dede Korkut hikâyeleriyle halk hikâyesi dediğimiz metinler arasında, bilhassa kurgu bakımından benzerlikler olduğunu hatırlatmak isteriz. Ayrıca Pertev Naili Boratav’ın ifadesinin özetleriyle destandan halk hikâyesine geçişinin ilk basamağını teşkil eden eser yine Dede Korkut hikâyeleridir. Hem halk hikâyeleri, hem de Dede Korkut hikâyeleri nazım-nesir karışımı olmasıyla benzerlikler göstermektedir.

Hikâye kadar geniş bir kullanım alanı olmasa da küçük bir çevrede oluşan hikâyeli türküllere Doğu Anadolu Bölgesi’nde *serküşte, kaside, kışsa*; Çukurova yöresinde ise *bozlak* denildiğini hatırlatmakta yarar vardır. Yine Doğu Anadolu Bölgesi’nde türküüz olarak anlatılan hikâyelere de hekât (*kara hikâye*) denilmektedir. Zaman zaman da masal (*metel, mesel, nağil, hekât*) karşılığı olarak verilen bazı kavramlar yine hikâye karşılığı olarak kullanılmıştır.

Bugün Türk dünyası dediğimiz coğrafyanın tamamına yakın bir kısmında Anadolu Türklerinin halk hikâyesi dediği kavram *destan* (*dastan*, *dessan*) olarak bilinmektedir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için kavramın Türk dünyasındaki karşılıklarını aşağıya alıyoruz:

Türkiye'de: Halk hikâyesi

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde: Hikâye, masal

Irak Türklerinde: Destan, masal

Azerbaycan'da: Dastan, hekâye

Türkmenistan'da: Dessan, halk dessanı, epos.

Özbekistan'da: Dastan, halk dastanı.

Kazakistan'da: Epos, dastan.

Kırgızistan'da: Comok, epos, dastan.

Uygur Türklerinde: Dastan, hikâye.

Altay Türklerinde: Kay çörçök (kahramanlık destanları için kullanılır.)

Tuva Türklerinde: Tool, Toocu (destan, masal ve hikâye karşılığı olarak kullanılmıştır.)

Hakas Türklerinde: Nımah (masal karşılığı olarak kullanılmıştır.)

Tataristan'da: Dastan (kahramanlık ve sevgi konulu hikâyeler); kıssa (Fars edebiyatı kaynaklı destanlara verilen ad.)

Başkurtlarda: Kobayır, yır, cır (hikâye manzum olduğu için.)

Kırım Tatarlarında: Destan.

Gagauzlarda: Annatmak (halk hikâyeleri masallaştığı için.)

Balkan Türklerinde: Hikâye, masal (halk hikâyeleri masallaştığı için) (Alptekin, 2009: 21-22).

C. Halk Hikâyeleri Ve Özellikleri

Bu kısımda halk hikâyeleri hakkında önemli gördüğümüz bazı tanımları ve bu türün özelliklerini vermek istiyoruz.

Diğer türlerde olduğu gibi halk hikâyeleri üzerine yapılan araştırmalarda da tanımlar yapılmıştır. Hatta bu tanımların büyük çoğunluğu birbirinin tekrarı gibidir. Bu sebepten tanımların tamamını buraya almak yerine bunlar arasında farklılık gösteren üçünü almak istiyoruz.

Ali Berat Alptekin: *Göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olup; aşk, kahramanlık, vb. gibi konuları işleyen; kaynağı Türk, Arap-İslâm ve Hint-İran olan, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan nazım nesir karışımı anlatmalardır* (Alptekin, 2009: 18).

Mehmet Aça: *Halk hikâyesi kavramı ise kahramanlık destanlarından sonra teşekkül eden ve nazım nesir karışımı bir yapı sergileyen, destanlara nazaran daha kısa ve gerçekçi, yerleşik hayat / düzen mahsulü metinleri karşılamak amacıyla kullanılmaktadır* (Aça, 1998: 3).

Şükrü Elçin: *Arap dilinde başlangıçta “kıssa” ve “rivayet” olarak düşünülen, sonraları “eğlendirmek” maksadı ile “taklid” manasında kullanılan “hikâye” deyim, gerçek veya hayâlî birtakım vakaların, maceraların hususî bir üslupla, sözle nakil ve tekrarı demektir. Bu tarif, az bir farkla bugün anladığımız “halk” ve “modern” hikâye türü için de kabul edilebilir.*

Türk halk hikâyeleri, zaman seyri ve coğrafya-mekân içinde “efsane, masal, menkabe, destan, vb.” mahsullerle beslenerek, dinî, içtimâî, hadiselerin potasında iç bünyelerindeki bağlarını muhafaza ederek milletimizin roman ihtiyacını karşılayan eserlerdir (Elçin, 1986: 444).

Araştırmacıların dışında ansiklopedi ve sözlüklerde de konuyla ilgili tanımlar yapılmıştır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, bunların büyük çoğunluğu birbirinin tekrarıdır başka bir şey değildir.

Her anlatmaya dayanan türün olduğu gibi halk hikâyelerinin de kendine mahsus özellikleri vardır. Bu özellikler bir ölçüde halk hikâyesi adını verdiğimiz türün isketini oluşturmaktadır.

Şekil Özellikleri

1. Halk hikâyeleri nazım-nesir karışımı anlatmalardır.

2. Masallarda olduğu gibi halk hikâyelerinin girişinde, ortasında ve sonunda kalıplaşmış ifadeler vardır.

3. Halk hikâyelerinin dili sözlü kaynaklarda sade ve anlaşılır olmasına karşılık, yazma metinlerde biraz daha ağırdır. Sözlü kaynakların dili anlatıldığı coğrafyanın dil özelliklerini korur.

4. Halk hikâyelerinin giriş kısmında, “kaynak şahıs” adını verdiğimiz anlatıcılar tarafından eklenen manzum parçalar görülebilir. Bunlara, *selçuk*, *sersuhana*, *ustadname*, gibi adlar verilir.

5. Yazılı kaynaklardaki halk hikâyesi metinleri, sözlü anlatımlara göre düzenli bir yapı gösterir. Sözlü anlatımlarda anlatıcının heyecanlanması veya hikâyenin akışına göre tavır alması metnin kuruluşunda bozuklukların oluşmasına sebep olmaktadır.

6. Halk hikâyelerinin kahramanları arasında güzel ve çirkin tiplere rastlanır. Bunların tasvirleri özelliklerine uygun olarak söylenir.

7. Halk hikâyeleri uzun anlatmalar olup bünyesinde; *masal*, *efsane*, *fıkra*, *atasözü*, *günlük olaylar*, *alkış*, *kargış*, *geçiş dönemleri âdetleri*, vb. örnekleri bulundurulur.

Muhteva Özellikleri

1. Halk hikâyesi adını verdiğimiz metinlerde aşk (Ercişli Emrah ile Selvi Han, Tahir ile Zühre, Derdiyok ile Zülfüsiyah) ve kahramanlık (Köroğlu ve Kolları, Kaçak Nebi, Kaçak Kerem) konuları işlenir. Bazen de bu iki konunun birlikte işlendiği görülür (Kirmanşah, Yaralı Mahmut, Bey Böyrek, vb.)

2. Halk hikâyelerinin ana kahramanlarının hayatları, doğumlarından ölümlerine kadar olağanüstülüklerle doludur.

3. Yine halk hikâyelerinin birinci derecede kahramanları ailelerin biricik oğlu ve biricik kızlarıdır. Bu çocuklar büyük ölçüde padişah ve vezirinin evlatlarıdır.

4. Ergenlik çağına gelen kız ve erkek kahramanlar çeşitli şekillerde (bade içerek, aynı evde büyüyen kahramanlar kardeş olmadıklarını öğrenince, resme bakarak, ilk görüşte) birbirlerine karşı ilgi duymaya başlarlar.

5. Destan söyleyenlere *destancı*, *comukçu*; masal anlatanlara, *masal anası*, *masal ninesi*, *masalçı* gibi özel adlar verilmektedir. Halk hikâyelerini anlatanlara da, *meddah*, *âşık*, *hekâtçi*, *nağilci*, vb. adlar verilmektedir.

6. Hikâye anlatıcıları zaman zaman, dinleyici kesime sempatik görünmek ve onlarla iletişimi koparmamak için özel çaba harcarlar. Bu çabalar arasında dinleyiciler için dualar okumak, onların hoşuna gidecek sözler söylemek, vb. olabilir.

7. Kahramanların en büyük yardımcısı Hazreti Hızır'dır. Zaman zaman da *Hızır*'ın yerini *aksakal*, *kara sakal*, *derviş*, *pir*, *pir-i fani*, *yaşlı adam* almaktadır. Ancak yardımcıları hangi ad altında olursa olsun tamamının fonksiyonu zorda kalan kahramanı kurtarmaktır. Bu arada atların da kahramanın en büyük yardımcılarından olduğunu hatırlatmamız gerekir. Hazreti Hızır'la birlikte at darda kalan kahramanın yardımına koşmakta ve onu güvenli bir ortama götürmektedir.

8. Kahramanlar, bazen menkıbe ve masallarda olduğu gibi olağanüstü varlıklar ve hayvanlarla konuşabilmektedirler. Bunun en güzel örneği *Kerem ile Aslı Hikâyesi*'nde görülmektedir. Kerem, Aslı'nın peşinden arkadaşısı Sofu ile birlikte yolculuk ederken *geyik*, *turna*, *kuru kafa* ve *dağla* dertleşmektedir.

9. Halk hikâyeleri mutlu sonla biter denilirse de bu tür metinlerin sonu hiç de öyle değildir. Bu hikâyeler içerisinde mutlu sona *Âşık Garip ile Senem* ulaşmıştır. Diğer büyük hikâyelerde ise ya yanıp kül olmuşlar (*Kerem ile Aslı*), ya da aynı mezara yan yana gömülmüşler (*Arzu ile Kamber*, *Tahir ile Zühre*, *Ferhat ile Şirin*), ya da çöllere düşerek mecnun olmuşlardır (*Leyla ile Mecnun*).

Ç. Halk Hikâyelerinin Sınıflandırılması

Halk hikâyelerinin sınıflandırılması meselesi ile ilgilenenler arasında ilk sırayı Macar Türkolog Ignace Kúnos (Boratav, 1946: 25) almıştır. Daha sonra Otto Spies

(Gönül, 1941: VIII-XV), Nihat Sami Somyarkın (Banarlı) (1933: 19-22), İsmail Habip Sevük (1943: 150), Edmond Sousse (Başgöz, 1952: 51), Hikmet İlayadın (1936: 273-276) gibi araştırmacılar konuyla ilgilenerek çeşitli sınıflamalar yapmışlardır.

Bu konu üzerinde ilk bilimsel araştırmaya imza atan ve yayınlandığı günden bu yana kabul gören tasnif Pertev Naili Boratav'a aittir. Önemli gördüğümüz için ilgili tasnifi aşağıya alıyoruz.

I. Kahramanlık hikâyeleri

A) *Köroğlu kolları*

İlk Kol

Kasab-ı Cömert veya Ayvaz Kolu

Kösenin Kolu

Koca Bey Kolu

Mamaç Bezirgân veya Tekelti Kolu

Demircioğlu ve Telli Nigâr Erzurum Kolu

Kiziroğlu Mustafa Bey Kolu

Bağdat Turna Teli Kolu

Hasan Paşa Silistre Kolu

Bolu Bey Kolu

Halep Kolu

Dağıstan Kolu

Gürcistan Kolu

Deli Kara Kolu

Hasan Bey - Dağıstan Kolu

Kaytaç Kolu

Kiziroğlu Mustafa Bey-Kırım Kolu

Kenan Kolu

Kayseri Kolu

Köroğlu'nun Oğlu Haydar Bey Kolu

Son Kol

B) *Diğer kahramanlık hikâyeleri*

a) *Köroğlu dairesine bağlı olanlar*

Celâli Bey ve Mehmet Bey

Kirmanşah

b) *Diğer hikâyeler*

Eşref Bey

Salman Bey

Lâtif Şah

Cihan ve Abdullah

Arslan Bey

Mustafa Bey

Ahmet Han
Şah İsmail
Bey Böyrek
Haydar Bey
Hurşit Bey
Yaralı Mahmut

II. Aşk hikâyeleri

A) Kahramanları muhayyel olanlar

Mirza-yı Mahmut
Ülfetin
Derdiyok ile Zülfüsiyah
Elif ile Mahmut

B) Âşık şairlerin romanlaşmış hayatları

a) Yaşadıkları rivayet olunan âşıklar

Ercişli Emrah ile Selvi Han
Âşık Garip

Tufarkanlı Abbas
Âşık Kerem

Kurbanî
Tahir Mirza

b) Yaşadıkları muhakkak olanlar

Âşık Ali İzzet
Sümmanî
Gökçeli Ali Esker
Hasta Hasan
Dikmetaşlı Dede Kasım
Kara Gelin: Posoflu Fakirinin Maceraları.
Karacaoğlan
Vüdat-ı Hasta

III. Bu kategorilere tamamıyla girmeyen hikâyeler

A) Aşk maceraları

Ali Şir Hikâyesi
Gündeşlioğlu
Hasan ile Mihrican
Erzurumlu Hoca Fenayi'nin Oğlu Mahzunî
Yahudi Kızı

Namuslu Kız
Kanber'in Beyşehir'deki Macerası
Âşık Ömer'in Şair Olması

Abdullah Çavuş
Furkanî

B) Meşhur kaçaklara (eşkiyalara) ve kabadayılara ait hikâyeler

Deli Yusuf Bey
Kerem Bey
Kazar
Mihralî Bey

Kaçak Nebi (Boratav, 1946: 28-30).

Boratav'dan sonra Eflatun Cem Güney (1971: 41-63), Faruk Rıza Güloğlu (1937: 10-11), Ali Öztürk (1985: 61-85), Necdet Sakaoğlu (1985: 38), Ali Berat Alptekin (1985: 9-14), Ali Duymaz (1996: 47) ve Nerin Köse (1996: 12-16)'nin sınıflamaları dikkat çekmektedir.

D. Halk Hikâyelerinin Kaynakları

Halk hikâyelerinin kökeni ile ilgili olarak değişik zamanlarda kaleme alınan yazılarda farklı gibi görünse de benzerlikler arzeden görüşler ortaya atılmıştır. Bunlar arasında ilk sırayı hiç şüphesiz *Fuad Köprülü* alacaktır. Köprülü, meddahlarla ilgi yazdığı uzunca makalesinde konuyu detaylı bir şekilde ele almıştır.

1. Eski Türk an'anesinden geçen mevzûlar:*Dede Korkut, Köroğlu*

2. İslâm an'anesinden geçen dinî mevzular: *Mevlid, Menâkıb-i Seyyid Battal Gazî; Fütühi's-Şam; Fütüh-i Afrikıyye; Hazreti Ali Cenklere; Hazreti Hamza'nın Kahramanlıkları; Eba Müslim Horasanî Kıssaları; Hallac-ı Mansur; Şeyh San'an gibi tanınmış sufilere ait manzum ve mensur birçok kitaplar.*

3. İran an'anesinden geçen, ekseriyetle dinî olmayan ve bazen de zahiri bir İslâmî renge boyanmış mevzular (İran yolu ile geçen Hind mevzuları da bu devre girebilir): *Kelile ve Dimne; Şeh-Nâme*, vb. (Köprülü, 1966: 366-371).

Pertev Naili Boratav, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği adlı eserinde biraz da halk hikâyeleriyle ilgili tasnifinden yararlanarak, konuyu dört ana başlık altında değerlendirmiştir:

1. *Olmuş vak'alar*: Boratav, bu bölüm içerisinde Kars, Ardahan, Artvin ve çevresinde *serküşte, kaside*; Çukurova'da *bozlak* adı verilen küçük hikâyeleri değerlendirmiştir. Örnek olarak da Çıldırlı Âşık Şenlik'in tasnif ettiği *Salman Bey Hikâyesi* ile Çukurova yöresinde bilinen *Gündeşlioğlu ve İlbeylioğlu Hikâyesi'nin* küçük köy muhitlerinde oluşmasını anlatmıştır.

2. *Yaşamış veya yaşadığı rivayet olunan âşıkların tercüme-i hâlleri*: Bu bölümde yaşamış ve yaşadığı rivayet edilen âşıkların hayatı etrafında oluşan halk hikâyeleri ele alınmıştır.

Âşık Garip: 17. yüzyılda yaşadığı sanılmaktadır. Hayatı etrafında **Âşık Garip (Garip ile Senem)** halk hikâyesi oluşmuştur.

Âşık Tahir: 17. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Hayatı etrafında **Tahir ile Zühre** halk hikâyesi oluşmuştur.

Cahan: 16. yüzyılda Azerbaycan'da yaşamıştır. Hayatı etrafında **Cahan (Cihan) ve Abdullah** adlı bir halk hikâyesi oluşmuştur.

Ercişli Emrah: 17. yüzyılda Van ilinin Erciş ilçesinde yaşamıştır. Hayatı etrafında **Ercişli Emrah ile Selvi Han** adlı bir halk hikâyesi oluşmuştur.

Kerem Dede: 17. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Hayatı etrafında **Kerem ile Aslı** adlı bir halk hikâyesi oluşmuştur.

Kurbanî: 16. yüzyılda Güney Azerbaycan'ın Diri köyünde doğmuştur. Hayatı etrafında **Gurbanî ve Peri** adlı bir halk hikâyesi oluşmuştur.

Tufarganlı Âşık Abbas: 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın ilk yarısında Tufargan'da yaşamıştır. Hayatı etrafında **Tufarganlı Aşık Abbas ve Gülgez Peri** adlı bir halk hikâyesi oluşmuştur.

3. *Köroğlu menkıbeleri ve bu tipte diğer menkabeler*: Köroğlu ve koçaklarıyla ilgili olarak anlatılan hikâyelerdir. Bugün Türk dünyasının büyük bir kısmında bilinen Köroğlu, Hazar Denizi'nin doğusundaki anlatmalara göre mezarda doğmuş, kısarak/keçi tarafından emzirilmiştir. Hazar Denizi'nin batısındaki anlatmalarda ise Köroğlu, babasının gözüne Bolu Beyi tarafından mil çektilen, Çamlıbel'e yerleştikten sonra bezirgânlardan haraç olarak hayatını sürdüren bir kahraman olarak görülür. Behçet Mahir'in ifadesiyle, bezirgânların bir güzel veya yiğidin haberini vermesi üzerine, Köroğlu onları çeşitli yöntemlerle Çamlıbel'e getirir.

4. *Klâsik manzum hikâyeler*: *Binbir Gece Masalları, Heft Peyker, Hüsrev ü Şirin, Leylâ vü Mecnûn, Yusuf u Züleyha* gibi mesnevilerin zamanla halk hikâyesi formatına bürünmesi etrafında oluşan hikâyelerdir (Boratav, 1946: 32-34).

Şükrü Elçin'in, halk hikâyelerini sınıflaması da büyük ölçüde Fuad Köprülü'nün görüşlerine benzemektedir:

1. *Türk kaynağından gelenler*: 16. yüzyılda yazıya geçen *Dede Korkurt Hikâyeleri, Köroğlu* ve kolları ile ilgili hikâyeler, âşıkların hayatları etrafında oluşan halk hikâyeleri ve bozlaklar bu gruba girmektedir.

2. *Arap-İslâm kaynağından gelenler*: Arap ve Fars edebiyatlarında görülen mesnevi (Leylâ ile Mecnûn), masal (Binbir Gece), İslamî destan ve menkıbeler (Eba Müslim, Gazavatı Ali, Veysel Karani, Battal Gazi, Danişmendname)den kaynaklanmaktadır.

3. *İran Hind kaynağından gelenler*: İlk örneğine Fars edebiyatında rastladığımız Ferhat ile Şirin, kaynağını Hint masallarından alan *Kelile ve Dinme*, beş masal kitabı anlamına gelen *Pançatantra* bu grubun örnekleri arasında sayılabilir (Elçin, 1986: 444-445).

Ali Berat Alptekin de halk hikâyelerinin kökenini dört başlık altında ele alır:

1. *Türk kaynağından gelen halk hikâyeleri*: Köroğlu, Âşık Garip, vb.

2. *Arap, Fars ve Hint kaynağından gelen halk hikâyeleri*: Leylâ ile Mecnûn, Ferhat ile Şirin, Yusuf ile Züleyha, vb.

3. *Masal-efsane kaynaklı halk hikâyeleri*: Kirmanşah, Tapdıg, Latif Şah, Şah İsmail, Yaralı Mahmut, vb.

4. *Âşıkların hayatından kaynaklanan halk hikâyeleri*: Kerem ile Aslı, Tufarganlı Âşık Abbas ve Gülgez Peri, Gurbanî ve Peri, Ercişli Emrah ile Selvi Han, Sümmanî ile Gülperi, Karaca Oğlan ile İsmikan Sultan, Karaca Oğlan ile Benli Eşe, Karaca Oğlan ile Elif, vb. (Alptekin, 1985: 9-14).

E. Halk Hikâyelerinin Bölümleri

Halk hikâyelerinin yazılı kaynaklardan alınan metinleri genellikle klişe bir cümle ile başlar: *Râviyânî ahbâr, nâkilânî âsâr, muhaddisânî rûzîgâr* şöyle rivayet ederler ki, vb. Daha sonra, kahramanların aileleri, çocuksuzluk, dervişin verdiği elma ile çocuk sahibi olma, çocuklara ad koyması, gurbete çıkma, engeller, engellerin bertaraf edilmesi, sevgililerin birbirleriyle kavuşması, araya yeni engellerin girmesi üzerine tekrar ayrılma ve sonuç kısmıyla son bulmaktadır. Bu kısımlar tıpkı sözlü kaynaklarda olduğu gibi manzum ve mensur şekilde hikâye edilir.

Sözlü metinlerde ise daha çok anlatıldığı coğrafyanın geleneğine bağlı bölümlenme görülür. Meselâ, Boratav'ın *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* adlı eserinde anlatılanlar o yılların Kars'ındaki hikâye anlatma geleneğinin gözlem yöntemiyle elde edilmiş şeklidir.

Halk hikâyeleri ister yazılı, ister sözlü kaynaktan alınsın iki temel kısımdan oluşur. Aşağıda sözlü anlatmalara bağlı olarak oluşan hikâyelerin bölümlenmesi ele alınmıştır.

A) Manzum kısımlar: Bu bölüm hikâyenin değişmeyen kısımlarıdır. Şiirler genelde *fasıl* adını verdiğimiz başlangıç kısmında toplanır. Fasılın ilk şiiri *divanî* tarzında olup aruzun fâilâtün/ fâilâtün/ fâilâtün/fâilün vezni ile söylenir. Ancak hikâyeci âşıklar, aruz veznini bilmedikleri için divanî nazım şeklini hece şekline uydurmaya çalışırlar. Böylece 4+4+4+3; 8+7=15 duraklı bir nazım şekli ortaya çıkar.

Fasıl, *tecnis* adını verdiğimiz sanat yüklü bir şiirle (türküyle) devam eder.

Tecnis dalında söylenen türküden sonra *tekerleme* adı verilen ikinci bir *türkü* söylenir. Türküyü cinsassız bir *koşma* takip eder.

Koşmadan sonra manzum bir *destan* okunur. Burada tercih konusu olan destan kahramanlık hikâyeleri içerisinde önemli bir yeri olan Köroğlu ile ilgilidir. Doğru

Anadolu Bölgesi âşıklık geleneğinde geçmişte olduğu gibi günümüzde de Köroğlu'ndan bir parça okumak şarttır. Yine geleneğe göre Köroğlu'dan destan okumazsa onun güceneceği, Kırat'ın da sabaha kadar hikâyesinin kayınvalidesini rahatsız edeceği düşüncesi yaygın bir kanaattir.

Faslın manzum kısmı muamma ile son bulur. Bilhassa hikâye anlatıcısı bir âşıkta mecliste bulunanlara muamma sorar. Hikâye anlatıcısı eğer belirlenen süre içerisinde muammaya cevap alamazsa o zaman kendisi cevap verir.

Hikâyenin asıl kısmı dediğimiz bölümde de manzum kısımlar vardır. Bilhassa bu manzum kısımlar hikâyenin asıl kahramanlarının ağızından söylenen dörtlüklerle zenginleştirilmiştir. Atışma diyebileceğimiz tarzdaki bu şiirler 7, 8 ve 11 hecelidirler. Bilhassa *Arzu ile Kamber*, *Tahir ile Zühre* gibi halk hikâyelerinde manzum kısımlarda ağırlığı 7 heceli manzumeler almakta olup kafiye yapısı itibarıyla de mâni şeklinin özelliklerini göstermektedir. Diğer halk hikâyelerinde ise manzum kısımlarda daha çok 11'li hece ölçüsü benimsenmiştir. Ancak bu şiirlerin tamamı hikâyenin anlatıcısı âşığa aittir. Hikâyenin akışına uygun şiirlerin bütününde mahlas dörtlüklerinde anlatıcı kendi adının yerine halk hikâyesi kahramanlarının adlarını taşırmaktadır. Bu ve buna benzer sebeplerden dolayı halk hikâyesinin manzum kısımları bir ölçüde anlatıcı âşığın şiir kabiliyetini de ortaya çıkarır.

Hikâyenin asıl kısımlarının dışında son bölümde de manzum parçalar vardır.

B) Mensur kısımlar: Bu bölüm halk hikâyesinin nesir kısımlarını içine almakta olup *döşeme* adı verilen tekerlemeyle başlar. Burada tekerlemenin yapısına uygun hâle getirilen bir olay, komikleştirilerek anlatılır. Tekerlemeyi söylemedeki asıl amaç dinleyici ve anlatıcı ikilisinin hikâyeye uyum göstermesi ve iletişim sağlanması içindir. Bu sebepten hikâyeci mensur tekerlemede dinleyiciye anlattığı olayı kendi başından geçmiş gibi gösterir. *Hikâyeye tekaddüm eden bu manzum ve mensur kısımların hepsine birden döşeme* (Boratav, 1946: 50; Kırzioğlu, 1968: 470-482) denilmekte olup bu kısımlar tanımda da belirtildiği gibi mensur olması yanında manzum özellikleri de bünyesinde taşımaktadır. Döşemeye Azerbaycan sahasında *ustadname*, Kars ve civarında *sersuhane* denilmekte, Erzurumlu Behçet Mahir ise *selçuk*, *peşrev*, *peşrov* gibi adlar vermektedir.

“Eski ustalarımız hikâye söylemeden önce bir döşeme söylerlerdi. Döşemeye sersuhana da derler. Sersuhana üç de olabilir. Ben sizlere bir sersuhana söyleyeceğim. Diyorum ki:

Sana yaranmayan boş hayallerin

Peşine gitmenin ne faydası var?

Önünde uçurum olan yolların

İzini tutmanın ne faydası var?

Fazla yükseklere tırmanma sakın

Derler ki devrildi hâline bakın

Toplum karşısında terbiye takın

Boşa laf atmanın ne faydası var?

Azıksız yol giden yolda yorulur

Suya düşen yılana sarılır

Terk etme dostunu sana darılır

Onu unutmanın ne faydası var?

Konuşurken kelimeyi düz söyle

İyi dinle, derin düşün, öz söyle

Manalı, mantıklı güzel söz söyle

Fazla uzatmanın ne faydası var?

Hürmet eyle ahbabına eşine

Senden sonra eser bırak peşine

Herkes çalışırken kendi işine

Uzanıp yatmanın ne faydası var?

Sakın olma ayak keser dünyada

Bin bir türlü rüzgâr eser dünyada

Kardeş de kardeşe küser dünyada

Arayı katmanın ne faydası var?

der ki akıl, kemal var iken

İnsanlıkta sağlam temel var iken

Kazanacak iman, amel var iken

Günaha batmanın ne faydası var?

(Yücel Çetin, 2009: 86-87).

Eski döşemeler çok farklı konularda işlenmiştir. Günümüzde ise geniş kapsamlı diuyebileceğimiz dua söz konusudur. Duada başta Türkiye Cumhuriyeti Devletinin bölünmez bütünlüğüne, Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne, şehitlere, anlatıcı ve dinleyici kesimin ölenlerine, Tanrı'dan rahmet, kalanlara sağlık dileme, vb. konular dile getirilir.

“Allah günahlarımızı affetsin! Allah, imandan, Kur'an'dan ayırmasın. Olsun deminiz, olmasın gamınız, hayırlı olsun

serancamınız. Allah gönlünüze göre versin diyerek hikâyemize başlayalım” (Türkmen, 2008: 61; Yücel Çetin, 2009: 87).

Hikâyenin mensur kısımlarında meddah, âşık, halk hikâyecisi dediğimiz anlatıcı, anlatım serbestliği içerisinde: Burada anlatıcı, olayları dinleyici yapısına göre istediği gibi kısaltıp uzatabilir. Dinleyicinin sıkıldığı yerlerde onların ilgisini çekecek parçaları anlatmayı veya söylemeyi tercih eder. Normal hikâyenin yapısının dışına çıkılarak asıl hikâyenin arasına yeni metinler eklenebilir. Bu küçük hikâyelere *karavelli* adını veriyoruz. Bunların dışında halk hikâyelerinin arasında çok farklı eklemelerin örnekleriyle karşılaşmaktayız.

Aşağıda bu tür metinler arasına eklenen atasözlerinin örneklerden bazısına yer verilmiştir. Atasözlerinin hikâyeci tarafından kullanılması anlatıcının kültür seviyesini ve Türkçeye hâkimiyetine göstermesi bakımından da önemlidir.

“Çivisiz (basksız) tahtayı yel alır / Çivisiz ağaç dutmaz (Sakaoğlu, vd. 1999: 37).

“Dağa gidenin işi kabak keçinin yaşı bilinmez / Dağa gedenin işini de Allah bilir” (Görkem, 2000: 197).

“Davetsiz gelen (giden) döşeksiz oturur / Arkadaşları dedi ki, Davetsiz giden mindersiz oturur” (Boratav, 1946: 279).

“Davul dengi dengine diye çalar / Haşmetli Şahım, atalardan meşhur bir sözdür ki, her kuş erbabiyle uçar” (Boratav, 1946: 266).

“Denize düşen yılana (yosuna) sarılır / Meşhur darbı meseldir ki: Deryaya düşen yılana sarılır” (Boratav, 1946: 240)

Zaman zaman da mensur metinlerin arasına günlük olayların izlerini taşıyan eklemeler yapılmıştır. Bunlardan tespit ettiklerimizden bazıları aşağıya alınmıştır.

Hizmetli-Kapıcı

“Bana gapıcıyı çağırın” dedi.

Gapıcı gelir:

“Buyurun beyim” der.

Araz Bey.

“Bana veziri çağırın” der.

Vezir gelir, Araz Bey ona:

“Gırk arkadaşını yanına al. Gamber benim yeğenim, bundan sonra bunun emrindesiniz. O ne derse yapacaksınız. Nişannısını alıp geleceksiniz. Benim Döldül'ü de Gamber'e verin” der. (Şimşek, 1987: 295).

Bahşış verme

“Sinan'ın akıllı kölesi işi tamamen kavradı, sesini çıkarmadı. Beyden ağırca bahşış alacağını biliyordu. İşi kapamaya başladı” (Altun, 2007: 255).

Cep defteri-Akıl defteri

Sinan Bey, Mahperi'nin nazik ellerini, kayını Hasan'ın feci hâlini, Mahperi'nin yazdıklarını düşünerek, cep defterini çikartıp şunları yazdı:

Uyansın Maksut Bey uyansın Bekir

Hasan yatar al kanların içinde

Kalksınlar zulümü görsünler bir bir

Aslanıdın meydanların içinde (Altun, 2007: 271).

Yolcu yolcu etme

Bu türküyü söyledi. Şah'ın elini öperek:

“Hoşça kalın, Şah'ım nasip olursa görüşürüz.” dedi. Şah da Sinan'a bolca harçlık verdi. Birkaç atlıya yol göstermek için emir verdi (Altun, 2007: 293).

Savaşın paydos edilmesi

“Akşam olunca harp paydos etti. Herkes istirahata çekildi. Sinan gelip Karahan'ın sarayına indi. Karahan Sinan'ı gözlerinden öptü, şehirli ahali de vezirler de Sinan'dan memnun kaldılar” (Altun, 2007: 306).

Senetle kumar oynama

Bir gün, Yemenistan'da Aden şehrine gelmişti. Bu şehrin padişahı da bir kızdı. Bu padişahın âdeti yabancı ülkelerden gelen tüccar ve bezirgânlarla, gafil olarak satranç oyunu oynar, senet mukabili yapar, her kim yenersen malından servetinden geçerdi” (Altun, 2007: 307).

Genel af

Kendi ismini de Benli Bey bırakmıştı. Etrafa ilen etti. Bütün suçluları affetti. Bütün ahalinin isteklerine göre yardım bıraktı. Bir buçuk yıl zarfında etrafta tanınmıştı. Her kim darda kalsa işitip yardıma koşardı.” (Altun, 2007: 308).

Zarfın mühürlenmesi

Sinan, Halit'ten çok memnun oldu. Mektubu yazdı, üstünü mühürleyerek Halit'e verdi.” (Altun, 2007: 309).

Alkışlarla kutlama

“Birkaç gün Halit'le anasının sarayında rahat ettikten sonra bir gün meclisi kurarak Sinan'a padişahlığı, Halit'e de vezirlik rütbesini verdi. Bütün halk Sinan'ı Halit'i kabul ederek alkışladılar, bağırarlara bastılar. Benli Perişan yanındaki eski padişahı vezir etmişti.” (Altun, 2007: 313).

Olay yeri raporu

“Padişah, tekrar hekimlerden Ülker Sultan'ın muayene edilmesini ve muayene raporunu istedi. Rapor, hekimlerden aynı gidince hemen Ülker Sultan'ı huzuruna sesledi.” (Altun, 2007: 320).

Anlatıcı, kendisinin dinlenmediğini hissettiğinde, dinlemesi gerektiğini ifade eden cümleler kullanır, hatta zaman zaman dinleyicilere cezalar da keser.

Baylar, benim sizinle pazarlığım var, yoksa karışmam der. İyi dinleyin, konuşan şu kadar pul (para) verecektir.

Mürgülüyen (uyuklayan) bir buçuk misli; uyuyan üç misli; bezciran (şaka/argo) altı misli pul verecektir (Onk, 1977: 8087).

Bazen de halk hikâyecisi anlatıcısı günlük hayatımızın izlerini metnin içerisine serpiştirmiştir. Örnek olması açısından, Behçet Mahir'in *Köroğlu Destanı*'ndan bir bölümü aşağıya almak istiyoruz:

“Bin kıratıma git, kendi malıma sahip ol! Karışmam ben. Neme lâzım? E, Köroğlu biliyor, ki Köse bunu yarenlik söyler, kızdırmak için. . Han Ayvaz geldi:

“Buyur ağa!”

“Oğlum Ayvaz, Doru Bedevî ata bin, yetiş şu kervana. O kervanın sahibi Bezirgân mı kim ise sahibine söyle, o kervanı çayırda çıkarısın! Hayvanları say, kırkta bir bacı ayır, süpürt gelsin gitsin!”

“Ağa, başüstüne” diyen han Ayvaz, Doru Bedevî'yi binip, ehl-i diller öyle der, o günden bugüne de böyle gelmiş gider.” (Kaplan, Akalın & Bali, 1973: 116).

Bunların dışında halk hikâyeleri arasında bazı dinî kıssalar, tarihî olaylar, vb. anlatılabilir. Bilhassa son meddah diyebileceğimiz Meddah Behçet Mahir'in hikâyelerinde bu türün pek çok örneğine rastlanmaktadır. Hatta bazen asıl hikâyeden daha fazla bu türden örnekler yer verilmiştir.

Halk hikâyelerinin metin kısımlarında efsane, masal (fabl), fıkra metinlerinin bolca örneklerine rastlanır. Bunların dışında hikâye anlatıcısı bir âşıkta gittiği yerlerle ilgili hatıralarını da anlatabilir.

Halk hikâyeleri uzun anlatmalar olduğu için anlatılması günler, haftalar hatta aylar alabilir. Uzun kış gecelerinde geceleyin anlatıldığı için dinleyicinin uykusu geldiğinde veya meddah yorulduğunda hikâyeye ara vermek zorunda kalınır. Bu kısma *hikâyenin yatılacak yerleri* adı verilir.

Ertesi akşam olduğunda meddah (hikâyeci, âşık):

Dün gece nerede galmıştık?

Veya:

Yağdım, estim efendim, sözünüzü balla kestim efendim; hey ocakçı ocakçı tiryakilere çay dayandırırım; kahvemize yeni müşteri dayandırırım; hikâyemizi dün yatırdığımız yerden uyandırırım (Çağlar, 1952: 642) diye başlar.

Konuya hâkim olan dinleyici kesimi *ustası bilir* deyerek hemen hikâyeye geçilmesini sağlar. Ancak dinleyiciler arasında kendisini methettirmek isteyen veya saf birisi varsa o zaman “şurada kalmıştık,” der. Bu söz karşısında meddah;

Öyleyse al sazi, sen anlat, der.

Geleneğe göre anlatıcı, bu dinleyiciden bahşişini almaması gerekmektedir. Bazen de dinleyiciler arasında ünlü birisi varsa meddah ona nerede kaldığını söyler, ar-

dından da bahşişini alır.

Halk hikâyesi âşık ve maşukun kavuşturulmasından sonra bir güzelleme ile son bulur. Bu akıcı şiire Doğu Anadolu Bölgesi'nde *toy* adı verilir. Yine hikâyenin sonu mensur bir tekerlemeyle son bulur: *Lafın azı uzun, çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu, ustamızın adı Hıdır, elimizden gelen budur.*

Halk hikâyelerinin mensur kısımlarının anlatılması esnasında daha çok soru cevap ve tasvir yoluyla anlatımın güzel örnekleriyle karşılaşırız. Metnin dili anlatıcının yaşadığı coğrafyanın dil özelliklerini muhafaza eder. Bu cümleden olmak üzere anlatıcının yaşadığı coğrafyanın dil özelliklerine bağlı olarak Arapça ve Farsça kelimenin bozulmuş örnekleriyle de karşılaşabiliriz. Cümleler genelde kısadır.

F. Halk Hikâyelerinin Dünü Bugünü Üzerine

Elimizdeki bilgiler doğrultusunda halk hikâyeciliğinin geçmişini 16. yüzyıla kadar götürsek de, ilk hikâye metinleri çok daha sonra yazıya geçmiştir. *Âşık Garip, Tahir ile Zühre, Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin, Leyla ile Mecnun, Arzu ile Kamber, Hurşit ile Mahımihri*, vb. bunlardan sadece birkaçıdır.

Yazılı metinlerin belki de ilk şekli diyebileceğimiz sözlü anlatmalar ise daha çok Türkiye'nin doğu bölgelerinde anlatıcı ve dinleyici bulabilmiştir. Uzun kış gecelerinde “masal anaları”, “masal nineleri” çocuklar için ev ortamında masal anlatırlarken, erkekler de âşıklar kahvesinde halk hikâyesine karşı ilgi duymuşlar ve gecelerini büyük ölçüde bu anlatmaları dinleyerek geçirmişlerdir. Ne yazık ki, bu âşık kahvelerinde anlatılan halk hikâyeleri zamanında derlenemediği için, anlatıcıları, dinleyicileri ve anlatılan metinler hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Cumhuriyetten sonra Türkiye'de sözlü kültürün derlenmesi doğrultusunda faaliyete geçildikten sonra yukarıda sözünü ettiğimiz Doğu Anadolu Bölgesi'nden ilk hikâye metinleri ve anlatıcıları hakkında da bilgi toplanarak ilkel de olsa koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Bugün Doğu Anadolu Bölgesi'nden derlenen metinler büyük ölçüde özel arşivlerde dir. *Pertev Naili Boratav, İlhan Başgöz, Şükrü Elçin, Muhan Bali, Bilge Seyidoğlu, Saim Sakaoğlu, Ahmet Edip Uysal, Ensar Aslan, Ali Berat Alptekin, Fikret Türkmen, Mustafa Cemiloğlu, Dilaver Düzgün*, vb. özel halk hikâyesi arşivine sahip olanlardan bazılarıdır.

Geleneğe göre, geçmişten günümüze Doğu Anadolu Bölgesi'nde varlığını devam ettirmiştir. Ancak Doğu Anadolu Bölgesi'nin tamamında değil belirli kültür merkezlerinde (Erzurum, Ardahan, Kars, Ağrı, Van) varlığını sürdürebilmiştir.

Şimdi de sözünü ettiğimiz illerin genel bir değerlendirmesini yapmak istiyoruz:

ERZURUM

Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli şehirlerinden olan Erzurum'da halk hikâyesi anlatıcıları meddahlar ve âşıklardır. Halk kültürü anlatıcılarının tespitinde bir süre Atatürk Üniversitesinde görev yapan *Mehmet Kaplan* ve onun halk edebiyatı sahasında yetiştirdiği öğrencilerinin azımsanmayacak emekleri vardır. *Nalbant İshak, Behçet Mahir* gibi hikâye anlatıcılarından hikâyeleri bizzat *Mehmet Kaplan* ve öğrencileri tespit ederek kültür hayatımıza kazandırmışlardır. Ayrıca Erzurum'da çeşitli dönemlerde farklı adlarla açılan âşıklar kahvesi de yine geleneğin canlı yaşadığı mekânlardandır.

Usta âşıkların ölmeleri veya geleneği bırakmaları, teknolojinin gelişmesiyle günümüz Erzurum'unda kahvelerde hikâye dinleyicilerinin olmaması halk hikâyesinin büyük bir damarının yok olmasına sebep teşkil etmektedir.

Bu bölgede, *Âşık Sümmani, Âşık Miktat, İshak Kemalî, Behçet Mahir, Mevlüt İhsanî, Nusret Torunî, Hüseyin Sümünöğlü, Yaşar Reyhani, Mustafa Ruhani, Nuri Çırağî, Âşık Erganî, Ümmani Can, Âşık Çerkezoğlu, Âşık Turabî*, vb. âşıklar halk hikâyesi anlatmaktadırlar.

ARDAHAN

20000 nüfuslu Ardahan, 1992 yılında Kars'tan ayrılarak il olmuştur. Bu sebepten yörenin âşık ve halk hikâyecileri daha çok eski vilayetleriyle üne kavuşmuşlardır. Ardahan ilimizin ilçelerinden Çıldır, başta Çıldır'lı *Âşık Şenlik* olmak üzere pek çok âşık ve halk hikâyecisi yetiştirmiştir. Halk hikâyecileri arasında *Şenlik*'ten sonra *Âşık İslam Erdener, Âşık Şevki Halıcı*, vb. aklımıza gelenlerden sadece birkaçıdır.

Yine Ardahan ilimizin ilçelerinden Posof, halk hikâyeciliği ve âşıklık geleneği bakımından dikkati çeken yerleşim merkezlerindedir. *Posoflu Müdamî, Posoflu Zülalî* âşıklığın yanında halk hikâyelerinin de iyi anlatıcılarındandır.

1940'lı yıllarda Posof'ta askerlik yapan Pertev Naili Boratav o yıllarda tespit ettiği hikâyeleri de daha sonraki yıllarda değerlendirerek *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* adlı bir kitap yazmıştır. Bu kitaptaki geleneğin büyük bir çoğunluğu da bu bölgedeki derlemelerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

KARS

Kars, Türk âşıklık geleneği ile birlikte halk hikâyeciliğinin de en önemli merkezlerinden birisidir. Timur'un Kars'ı işgali üzerine söylenen 8 dörtlükten oluşan destan, bu coğrafyada yetiştiğini zannettiğimiz *Baykan / Bikan*'a aittir. Yine 14. yüzyıldan bu yana Kars'ta çok sayıda âşık yetişmiştir.

Kars'ın halk hikâyeciliği geleneği bakımından önemi ise büyük ölçüde Kafkaslara açılan kapı olmanın yanında tabiat şartlarının da zorluğundandır. Bir başka husus da

Dede Korkut hikâyelerinde anlatılan coğrafyanın da bu bölge ile ilgisi olmasıdır. Eğer destandan halk hikâyesine geçişin ilk basamağını teşkil eden eser bu coğrafyada teşekkül etmişse onun mirasçıları diyebileceğimiz halk hikâyeleri de bu bölgede kök salmış olmalıdır.

Hikâyenin yanı sıra masal anlatma geleneği de bu bölgede yaygındır. Ziya Gökalp'in ifade ettiği masalcılık anadan kıza, destancılık babadan oğla geçer düşüncesi bu coğrafya için söylenmiş olsa gerektir. Kadınların hayatlarını evde tandır ve soba başında geçirdiğini düşünürsek, *masal anaları* ve *masal ninelerinin* sayısındaki çokluğun sebebi de kolaylıkla anlaşılabilir. Aynı husus halk hikâyeciliği anlatıcılığı için de geçerlidir. Küçük bir gözlemler erkekler arasında halk hikâyeciliğinin yaygın olduğu görülecektir ki bu da Gökalp'in düşüncesini doğrulamaktadır.

Kars'ta âşıklık ve halk hikâyeciliği geleneğinin gelişmesinde bu yöredeki düğünlerin de etkili olduğunu hatırlatmak isteriz. Bilindiği gibi Kars ve çevresindeki düğünlere âşıklar davet edilmekte, saz çalılıp şiir söylemekte, hikâye anlatmaktadırlar. Ayrıca şehir merkezinin yanı sıra ilçe ve köylerdeki kahvelerde de misafir âşıklar söz ve sazın yanında hikâye de anlatmaktadırlar. Bu ve buna benzer sebeplerden dolayı 14. yüzyıldan günümüze âşıklık ve halk hikâyeciliği geleneğinin en canlı olduğu yer Kars olmuştur.

Günümüzde diğer yörelerimizde olduğu gibi bu bölgenin âşıkları da büyük ölçüde Kars'tan büyük şehirlere (İstanbul, Kocaeli, İzmir, Ankara) göç etmişlerdir. Kars'ta kalan âşıklar ise hikâye anlatma geleneğini hemen hemen bırakmışlardır.

Âşık Gülistan, Âşık Şeref Taşlıova, Âşık İsmail Azeri, Dursun Cevlanî, Âşık Mihmani, Âşık Murat Çobanoğlu, Âşık Hasretî, Âşık Pünhanî, Âşık Laçın Aladağlı, Âşık İlhamî Demir, Âşık Cenani, Âşık Mustafa, Âşık Bektaş, Âşık Ali Dadaşoğlu, Âşık Şahbazoğlu, Âşık Muhlis Denizer, Âşık Abbas Dilir, Âşık Dursun Doğan, Âşık Burhanî, Âşık Muharrem Günay, Âşık Murat Yıldız, Âşık Erzade Kapan, Âşık Feryadî, Âşık Merdan, Âşık Yılmaz Şenlik, Âşık Cemal Hoca, Âşık Emsali, Âşık Mürsel Sinan, Âşık Orhan Üstündağ, Âşık Elvanî, Âşık Günay Yıldız, vb. âşıklar halk hikâyesi de anlatmışlardır.

ÖRNEK HALK HİKÂYELERİ

A. Kahramanlık Hikâyeleri

1. Köroğlu'nun Zuhuru

Köroğlu destanı / halk hikâyesi Türk dünyasının tamamında bilinmektedir. Ancak destanın doğu anlatmaları mitolojik özellikler gösterirken, batı anlatmaları daha gerçekçi bir görünüm arz etmektedir. Doğu anlatmalarında Köroğlu mezarda doğduğu ve kısırak/keçi tarafından emzirildiği için mezarın oğlu; batıda ise babasının gözlerine mil çekildiği için körün oğlu anlamına bu adı almıştır.

Fuad Köprülü, Zeki Velidi Togan, Ziya Gökalp, M. Fahrettin Kırzioğlu, Evvelbek Konratbayev, Dursun Yıldırım, Fikret Türkmen ve Metin Ekici gibi araştırmacılar Köroğlu Destanı ve onun birinci derecedeki kahramanına daha gerçekçi bir yaklaşım göstermişlerdir. Axel Olrik'in "adaptasyon teorisi"nde de belirtildiği gibi, Orta Asya bozkırlarında (Türkmenistan-Kazakistan) sözlü kaynaklarda anlatılan Köroğlu, Hazar Denizi'nin batısına geçtiğinde, yeni coğrafyada kültür değerlerinden bazılarını alırken, bazılarını da almamıştır. Bunun en güzel örneği Köroğlu kollarında karşımıza çıkmaktadır. *Bolu Beyi, Hasan Paşa Silistre, Bağdat Turna Teli*, vb. kollar büyük ölçüde Anadolu ve Azerbaycan'da bilinirken Orta Asya'da bilinmemektedir. Bu kollar da büyük ölçüde 16-17. yüzyıllardaki seferlerle ilgili olmalıdır. Bu yönüyle Celali Ayaklanmaları'yla, Başbakanlık Arşivi belgelerinde sözü edilen Köroğlu'nun da çok farklı kişilikler olduğunu söyleyebiliriz. Ancak yukarıda bazılarının adlarını saydığımız kollar, dönemindeki olaylarla beslenerek, başlangıçta manzum olarak anlatılırken daha sonra nazım-nesir karışımı olarak çeşitli ortamlarda sunulmuştur. Bu hususun en güzel örneği Boratav'ın sözünü ettiği Elaziz varyantında görülmektedir. Köroğlu, her iki araştırmada da metin merkezli olarak Türkmenistan'la (coğrafya, tarih) bağlantılı gösterilirken, daha sonraki anlatımlarda (Behçet Mahir, Ümit Kaftancıoğlu, Hafız Mikhat, Nalbant İshak, Hacı Ali Özturan, Aşık Murat Çobanoğlu) bu özelliklerinden sıyrılarak Anadolulu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu hususu da normal karşılamamız gerekiyor. Çünkü bu anlatıcılar ne Türkmenistan'ı, ne de Orta Asya'yı bilirler. Onların en iyi bildikleri yer doğup büyüdüğü coğrafyadır. O hâlde onlar da Köroğlu'nun gerçek coğrafyası yerine, hayallerindeki coğrafyayı yerleştirerek anlatmışlardır.

Ayrıca Köroğlu Destanı, Fuad Köprülü'nün tasnifinde de belirtildiği gibi Türkistan bozkırlarında teşekkül etmiş daha sonra göçlerle birlikte, Hazar Denizi'nin kuzeyi ve güneyini izleyerek Avrupa içlerine kadar yayılmıştır. Ancak destan yeni coğrafyası (Azerbaycan, Kırım, Türkiye ve Balkanlar)nda mitolojik ve destanî özelliklerini kısmen kaybetmiş, daha gerçekçi bir yapıya oturtularak bilhassa ona Türkiye sahasında tarihî bir kimlik verilmeye çalışılmıştır. Hatta Azerbaycan ve Türkiye'nin çeşitli şehirleri (Kars, Erzincan, Van, Bingöl) ona ev sahipliği yapmak istemişlerdir. Doğu versiyonlarında görülen mezarda doğum bu coğrafyada kaybolmuştur. Bununla beraber hemen hemen bütün doğu varyantlarında Köroğlu'nun annesi hakkında bir bilgiye rastlanılmaması da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Bütün bu hususlar da gösteriyor ki destan, Zeki Velidi Togan'ın da belirttiği gibi, Göktürkler çağında İran-Astrabad sınırında teşekkül etmiş; buradan batıya ve doğuya yayılarak zamanla konuda, kahramanlarda, mekânda ciddi değişikliklere uğramıştır.

Köroğlu Destanı üzerinde; Pertev Naili Boratav (1931), Zekeriya Karadavut (1999), Metin Ekici (2003), Mustafa Arslan (1997) vb. araştırmacılar tarafından yüksek lisans, doktora ve doçentlik takdim tezleri hazırlanmıştır.

Özet

Bolu Beyi'nin seyisi Ürüşan Baba adında birisi olup bu aynı zamanda Köroğlu'nun babasıdır. Beyin isteği üzerine Doğu Anadolu Bölgesi'ne at aramaya giden Ürüşan Baba, Erzincan'ın Tercan ilçesinde iki cılız tayı satın alarak Bolu'ya döner. Bolu Beyi cılız tayları görünce kızar ve yalancıbaşı Ürüşan'ın gözlerine mil çektirir. Bu olay karşısında neye uğradığını şaşırarak Ürüşan kulunları da yanına alarak evine gelir. Bu sırada Ürüşan'ın oğlu Ali on iki yaşındadır. Kulunları oğluna teslim eden Ürüşan ondan bazı isteklerde bulunur:

Bunlardan birincisi, içerisine ışığın girmeyeceği bir ahırın yapılmasıdır.

İkincisi, ahırda kulunlara yemleri verildikten sonra dönüp arkaya bakılmamalıdır.

Üçüncüsü, kulunların her sabah tımarları yapılmalıdır.

Dördüncüsü, tayların akşam yemi verildikten sonra yine tımarları yapılmalıdır.

Bu arada Bolu Beyi, yalancıbaşı Ürüşan'ın gözlerine mil çektirmesine karşılık mutfağından ona yemek gönderir, ancak yemek hiçbir zaman onun sofrasına tam olarak gelmez. Çünkü Ali'nin yolunu kesen bir grup, her gün yemeğe el koymaktadır. Yine böyle bir günde tek bir köpeğin kendisine saldıran köpeklere karşı saldırıya geçmesi, Ali'yi cesaretlendirir ve "garlangoç uşakları"nın döver. Bu olaydan sonra Ali'nin ünü etrafa yayılır.

Bu sırada Ali, on altı yaşına gelmiştir. Kulunların bakımında da dört yıl dolmuştur. Ürüşan'ın isteği üzerine atlar ahırdan çıkartılır ve balçıkla kaplı olan alana sürülür. Atlardan Doru'nun ayaklarına çamur bulaşmasına karşılık Kırat'ta böyle bir iz görülmez. Bunun sebebi Doruat'ın üzerine küçük bir delikten ışık düşmesine karşılık Kırat'ın üzerine düşmemiştir. Bu sebepten Kırat uçabilme özelliği başta olmak üzere pek çok meziyete kavuşurken, Doruat için aynı şey söz konusu olmamıştır.

Ürüşan Baba günün birinde oğlu Ali'den bir dağdan çıkan suyun üzerindeki üç köpüğü getirmesini ister. Eğer köpükleri Ürüşan Baba içerse gözleri açılacak ve Bolu Beyi'nden intikamını alacaktır. Babasının tavsiyesi üzerine üç köpüğün çıktığı yere gelen Ali, sabaha karşı su üzerinde üç köpüğü görür. Babasının dediklerini unutan Ali bunları sırayla içince, âşıklık, kahramanlık ve ölümsüzlük meziyetlerine kavuşur. Ali, Ürüşan Baba'nın yanına âşıklık, kahramanlık ve ölümsüzlük hasletlerini alarak gelmiştir ama üzülen de babası olmuştur. Çünkü bu olaydan sonra onun gözlerinin görme şansı yoktur. Ürüşan'a düşen ise oğluna nasihat etmekten başka bir şey değildir.

Babasının tavsiyelerini alan Ali, atların meziyetlerini de öğrendikten sonra, Bolu Beyi'nden intikam almak üzere Erzincan'ın Kemah ilçesinin yakınlarında kendi adıyla bir kale yaptırır. Çok geçmeden haramiliğe başlayan Köroğlu'nun yaptıkları padişahın hoşuna gitmez ve tedbir almak zorunda kalır (Kaplan, Akalın & Bali, 1983: 1-14).

Köroğlu İlk Kol

Köroğlu'nun esas ismi Hurişan Ali'dir. Köroğlu denmesinin sebebi: Babasının ismi Ahmet Baytar'dır. Hikâyelerde geçmiş olan Kerem'in babasının yanında İsfahan'da at baytarı idi. Her sene için Şah'ın otlağıyyesine hariç ecnebiden sürüler ilki gelirdi ve bunun otlağıyye parası içine Ahmet Baytar gidip has arap atlarından seçer getirirdi. Yine bir sene adet-i kadimesi üzere Şah'ın otlağıyyesine hariçten bir sürü ilki geldi. Ahmet Baytar gönderdi ki:

"Otlağıyye parası içine git, beğendiğin atlardan seç getir."

Ahmet Baytar gitti, atın ilksinin içine vardı. Teker teker olmak üzere herhangi atın yalısından yapıştı ise yırgaladığı gibi dize düşürürdü. Bir hendek vardı, herhangi ata bindiyse hendeğin yanına geldiği gibi kazıklayıp kaldı, atlayamadı. Netice, ilki sürüsünün içinden iki tane yeni binek tay... Fakat son derece zayıf... Tayların birisi kır, birisi kula... Bunların yalısından yapıştığı gibi ne kadar yırgaladıysa imkân olup dize düşüremedi. Hindi gibi kabarmaya başladılar. Bunların üstüne binip teker teker kerrat ile hendekten sıçrattı, hiç hendek yokmuş gibi, nazar-ı dikkate bile almadılar. Ahmet Baytar bu atların has arap olduğunu hissederek birisine bindi, diğerini yedeğine alıp otlağıyye parası içerisine Kerem'in babasının huzuruna getirdi.

O vakit Kerem dünyada değildi. Atları evvelden görmüş olan vezirlerden birisi Şah'a varıp söyledi ki:

"Haşmetli Şah'ım! Efsanenin birisini at baytarı diye maaş veriyorsun, gitmiş iki tane sakavulu, yeni binek taylar, üfürsen devrilir, getirmiş. Böylesi yüzlerce, her sene için siz, fukaraya tahsin edersiniz. Bu sizin namusunuzda büyük bir lekedir."

Bu sözden hiddetlenen İsfahan Şahı çıkıp tayları görünce hiddetle:

"Cellât!" [diye] bağırdı.

Cellâtlar geldi, Ahmet Baytar'ın boynunu vuracak. Yine Vezirlerden bir iki merhametlisi Şaha yalvarıp cellât ettirmede. Şah son derece hiddet sebebinden gözlerine mil çekilmesini emretti.

Ahmet Baytar'ın gözüne mil vurdular, gözlerini oydu. Tayın birine bindirip diğerini yedeğine bağlayıp memleketinden kovdu. Ahmet Baytar münacat ederek dedi ki:

"Ya Rabbi! Nasıl ki bu Şah benim gözlerimi dünyaya hasret etti, şimdi bunun evladı yoktur. Sen buna bir evlat ver, on yedi yaşında öyle bir acıyla bundan ayır ki bunun da ağlaya ağlaya gözleri dünyaya hasret olsun."

Ondan sonra 1000 tarihinde Kerem dünyaya gelip on yedi yaşında âşık olup on yedi sene de kızın peşinden gezmıştır. Bu Kerem'in tarihi de şu sözden ibarettir ki:

1017 sinde içtim aşkın badesin

Revan oldum Aslı diye diye ben.

Bu sözden Kerem 1000 tarihinde doğmuş olduğu ispat oluyor.

Haberi nerden verek? Ahmet Baytar'dan... Ahmet Baytar ağlaya ağlaya memleketi olan Muradiye şehrine geldi. O vakit bunun oğlu Hürüşan adındaki, sonradan Köroğlu takınan, on yaşlarında idi.

Babası gurbete giderken daha doğmamış, ana rahminde imiş... Şehir halkı Ahmet Baytar'ı tanıyıp atının dizgininden tutup getirdiler. Dediler ki:

"Yavrum, işte senin baban budur. Şah' İtabına uğrayıp merhametsiz Şah gözlerini oymuştur."

Hürüşan Ali akıllı çocuk olmakla gelip babasının elini öptü ve alıp evine getirdi. Ahmet Baytar tayların tavlama bağlanmasını söyledi ve bunların bağlanmış olduğu yere gün ışığı düşmeyeceğini söyledi. Hürüşan Ali tavlamanın dört bir tarafını keçe çaktı, ışık görünmesin... Şema ışığında altını kayırırdı. Sonra tembih vermişti ki:

"Atlar arpa yerken yanlarında durma, kapıyı ört çık!"

Her gün için bu vaziyette adarı kayırırdı.

Babası para verir ki:

"Oğlum, git ekmek al, getir çarşıdan."

Çocuk çarşıya gider, fırından ekmek alır, gelirken Kürt çocukları önünü kestirir, döverek elinden ekmeğini alır... Üç okka alırsa yarım okkasını ancak eve getirir. Bir gün yine babası para verip çarşıdan ekmek getirmesini söyledi. Çocuk ekmek getirmeğe giderken baktı ki bir köpek kızana gelmiş, beş on köpek peşinden gidiyor. Ufacık bir zağar var, ötekilerini hiç yakın bırakmayıp kocaman tosun gibi köpekler zağarın peşinden gidiyor, zağar hangisine saldırırsa kovalıyor.

Oradan Ali bir ibret aldı ki:

"Bu şu kadar, koskoca köpekleri kaçırıyor, ben bu Kürt oğlanlarına ne diye ezilirim."

Ertesi gün bir sopa aldı, pantolonunun içine sakladı. O gün ekmeği aldı, yine Kürt çocukları önünü kestiler, bu aldırış etmedi. Yanaştılar ki ekmeği elinden alsınlar. Ali sopasını çıkardı da birine bir tane, ötekine bir tane bir yapıştırdı, hepsi darma dağın oldular. O gün ekmeği tam getirdi. Babası taaccüp etti, dedi:

"Oğlum, bu kaç paralık ekmektir?"

Köroğlu dedi, mesela:

“İki kuruşluktur.”

Babası dedi:

“Oğlum, aynı para ile bu ekmeğin dörtte birini getirir-din.”

Çocuk da anlattı ki o güne kadar nasıl Kürt çocuklarının elinden ekmeğini aldıklarını o gün de nasıl sopa ile on-ların hepsini dağıttığını anlatınca babası:

“Aferin oğul! dedi, yeni anladım ki adam oldun.” İşte Kö-roğlu yiğitliği böyle bir itten öğrendi.

Ahmet Baytar dedi ki:

“Yavrum, şu atları bir sene fevkalade besleyeceksin. Beslediğin yerde gün ışığı olmayacak.” Her gün için ge-lir. Eliyle atların üstünü yoklardı. Dedi ki:

“Bak yavrum, işte şurada, aynı bu hizada, yukarıdan bir ışık düşmüş.”

Kördür, çukurluk mu hiss ediyor. Nerden ise anlayıp oraya derhal keçe çaktırmış.

Tekrar tekrar arpa verirken durup beklememesini söy-lerdi. Bir sene böyle besledikten sonra bir haftalık bir tarla herk koşturdu, bu defa bir hafta da o koşulu yere su bağlattı, bir hafta sonra suyunu kestirdi. Dedi ki:

“Oğlum şu atlara sırasıyla üçer saat binip çamur olan koşulu tarlada aşığı yukarı koşturacaksınız.”

Hürüşan Ali o gün babasının vermiş olduğu emri aynı yerine getirdi. Atlar kapıya gelince her ikisinin ayağın-da birer elma kadar çamur buldu.

“Daha var bunların belenmesi...” diye bir sene daha beslenmesini emretti. Her gün için tembih verir:

“Aman, atlar arpa yerken içeri bakma, kapıyı ört kı, yanlarında durma...”

Bir gün Hürüşan Ali kendi kendine dedi ki:

“Babam beni bu işten niçin men ediyor? Hal bu ise atlar arpa yerken benim ne kadar sevincim, artık mümkün değil!.. Onların yanında olduğum hâlde böyle sevinir-ken beni bu sevinçten niçin alıkoyuyor? Elbet bunda bir iş var.”

O gün arpa verdikten sonra geri çıktı, ama kapıyı az aralık bıraktı. Kapının arasından baktı ki atların her ikisi kanat açıp birbirine sevine sevine arpa yiyorlar. Kendi kendine sevincinden:

“Vah, benim atların kanadı da varmış!” diye birden içeri atıldı. Böyle içeri atılmasında atlar kanadını topladı Kı-rat çapkınlıkla kanadını topladı, Alapaça'nın bir kanadı sındı. Bir sene sonra yine aynı tarlayı koşturup bir hafta su bağlattı yine üçer saat atları koşturmasını o çamur içinde emretti.

Hürüşan Ali atları sıra ile binip üç saat koşturdu. Geriye gelişinde Ahmet Baytar atların ayağını yokladı. Kırat'ın

ayağında bir nohut kadar çamur. Alapaça'nın ayağında ise iki elma kadar çamur buldu.

Dedi ki:

“Bak yavrum, bunun kanlısı sensin. Ben sana kerrat ile tembih vermişken sen atlar arpa yerken içeri baktın, zavallı hayvan acele kanadını toplayamayıp kanadı kırılmış.”

Bu adam keramet ehliymiş ki onların kanadım hissetti.

“Her neyse... Artık oğlum, bugünden itibaren Kırat'a binersin. Şat nehrine gidersin. Üç gün beklersin, geceli gündüzlü uyumamak şartıyla. Nehir ile üç köpük gelir, birer tas gibi: Biri yeşil, diğeri koyu, diğeri sarı köpük. Bunların her üçünü bir kaba alırsın. Bir kısmını sen içe-rsin, bir kısmını bana getirirsin.”

Hürüşan Ali Kırat'a binerek Şat nehrine vardı; üç gün bekledi. Üçüncü gece sabaha iki saat kalarak ay ışığı gündüz gibi olmakla köpüklerin geçtiğini gördü. Su-dan köpükleri tutup bir kap içine aldı. Yarısını kendi içti, yarısı kalınca dedi ki:

“Babası zati iki gözden âma, aynı zamanda ihtiyardır; babam bunu ne yapacak içip.” Yarısını da Kırat'a içirdi o köpüklerin. Döndü geldi. Babası sorduğunda dedi ki:

“Sevgili pederim, köpükler geçmişti, tutamadım.”

Ahmet Baytar dedi ki:

“Anlaşıldı yavrum... O suyun yarısını da bana getirey-din elbette benim de sana bir menfaatim dokunurdu Ve lakin kabahat sende değil. O sudan bizim nasibimiz yok imiş. Her ne ise... Şimdi sen de adam oldun. Babayi-ğit bir delikanlı oldun. Binersin Kırat'ı, gidersin, benim gözlerimi çıkarmış olan İsfahan Şahı'ndan intikamımı alırsın.”

Köroğlu atını binip Çamlıbel tepesi denen yere gelip çadırını kurup yavaş yavaş, günden güne orada bina dökmeğe başladı. Hatta ambar gibi kayalar getirip bina yaptı... (Boratav, 1946: 248-251).

B. Sevgi Konulu Hikâyeler

1. Arzu İle Kamber Hikâyesi

Arzu ile Kamber Hikâyesi Batı Türkleri (Türkiye, Mu-sul, Kerkük, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Balkanlar) arasında bilinmektedir. Hikâyenin hem sözlü hem de yazılı kaynaklarda çok sayıda anlatması vardır. Arzu ile Kamber Hikâyesi üzerinde çalışanların büyük çoğun-luğuna göre hikâyenin doğuş yeri Kerkük'tür.

Arzu ile Kamber Hikâyesi'nin en önemli özelliklerinden birisi manzum kısımlarının mâni tarzında olmasıdır. Bu yönüyle hikâye, *Tahir ile Zühre*, *Hurşit ile Mahımihri*, vb. anlatmalarla benzerlik göstermektedir.

Arzu ile Kamber Hikâyesi üzerinde Türkiye'de Esmâ Şimşek tarafından hazırlanan ve henüz yayımlanmamış olan bir yüksek lisans tezi vardır (Şimşek, 1987).

Özet

Ahmet adında bir adamın kız çocukları olmasına karşılık oğlu yoktur. Günün birinde koyun otlatırken suyun getirdiği sandığın içerisinde bir erkek çocuk bu-lunur ve adı Kamber konur.

Kamber ve ailenin kızı Arzu aynı evde yaşarlar, birlik-te oynarlar, birlikte okula giderler. Günün birinde okul yolu üzerinde yaşlı bir kadın Kamber ve Arzu'ya kardeş olmadıklarını söyler. Çok geçmeden durumdan hab-erdar olan baba, çocuklarını okula göndermeyerek kızını eve hapsederken Kamber'i de koyun çobanlığına gönderir. Arzu ve Kamber'in buluşabilecekleri tek yer vardır, o da köy çeşmesidir. Çünkü Arzu evin suyunu o çeşmeden doldururken, Kamber de aynı çeşmede koyunlarını sulamaktadır. Böyle bir günde elini yüzünü yıkayan Arzu bileziklerini çeşmede unuttur, Kamber de koyun sulamaya geldiğinde bilezikleri bularak koy-nuna kor. Bileziğin Kamber'de olduğunu öğrenen Ar-zu'nun amacı sevdiğine yakın olma arzusudur. Nitekim bu düşüncesini Kamber'le karşılaştığı zaman onu öperek gösterir. Bu durumda bunların birbirlerinden soğutulmasının tek yolu kalmıştır, o da Arzu'nun anne-sinin sütünden yapılan yemeğin Kamber'e yedirilme-sidir. Ancak yapılan yemeği Arzu, Kamber'e yedirtmez. Bütün bu olanlardan sonra Kamber evden ayrılarak başka bir yerde çalışmaya başlar. Bu arada Kamber'in yanında çalıştığı Ağa'nın oğlu da Arzu'ya âşık olur.

Ağa'nın istemesi üzerine Arzu bu gence verilir ve kırk gün içerisinde düğün hazırlıkları başlar.

Kamber, Arzu'nun yanında çalıştığı Ağa'nın oğluy-la nişanlandığını duyunca dayısı Araz Bey'den yardım ister. Bunun üzerine Araz Bey'in kırk atlısı ve Kamber, Arzu'nun köyüne gitmeye karar verirler. Kırk atlıyla birlikte Kamber'in de geldiğini gören yaşlı bir kadın mezarlıkta Arzu'nun öldüğünü, bu sebepten yas tut-tuklarını anlatır. Bu haberi alan Kamber üzüntüsünden dayısı Araz Bey'in hediye ettiği Döldül'e binerek dağa çıkar. Bir süre sonra Arzu'nun mezarını ziyarete geld-iğinde bir çiftçi Arzu'nun ölmediğini, Ağa'nın oğluy-la düğünün yapılmakta olduğunu anlatır. Bu haber üze-rine düğün evine giden Kamber'i halk tanıyamaz. O da Arzu'nun gelin giderken bindirildiği atların belinin kırıl-ması doğrultusunda beddua eder.

Düğünün bitiminden sonra gelin ata bindirilmek istendiğinde onun bindiği bütün atların beli kırılır, son olarak Kamber'in atı getirilir. Ancak Kamber'in atı Döldül yanına kimseyi yaklaştırmaz. Bunun üzerine Kamber atı kendisinin çekmesi şartıyla atını verebi-leceğini düğün sahiplerine bildirir. Arzu'yu ata bindiren düğün alayı onu Ağa'nın evine götürür. Kamber'in ikin-ci bir bedduasıyla damat ölür, ardından da ülkede yas ilan edilir.

Kamber, epeyce gezip dolaştıktan sonra tekrar Ar-zu'nun bulunduğu yere gelir ve “*Ya Rabbi, Arzu'nun dizi üzerinde biraz yatayım da canımı sonra al.*” diye dua eder. Ardından da Arzu'ya yorgun olduğunu ve dizine yatmak istediğini söyler ve orada ölür. Kamber'in ölümüne daha fazla dayanamayan Arzu da Allah'a dua eder ve o da ruhunu teslim eder.

Arzu'yu ve Kamber'i aramaya çıkanlar onları bir gül ağacının dibinde ölmüş olarak bulurlar. Arayanlar arasında kocakarı da vardır. Arzu'nun babası kocakarıya durumu sorar. O da bu iki gencin birbirlerini sevdikler-ini, onları kendisinin ayırdığını söyler. Bunun üzerine Arzu'nun babası koca karyı öldürtür. Gençlerin bulun-duğu yere mezarları yaptırılır.

Her yıl Arzu ve Kamber'in kabrinde birer gül biter. Güller kavuşacakları sırada ortada çıkan çalı bu birleşmeyi en-geller (Şimşek, 1987: 289-302).

Arzu'nun Kamber'in Dizi Üstünde Ölmesi

Ol zaman böyle deyüp, Hakk Taala'ya münacat eyleyüp der ki:

“Yâ Râb, sen settâr'ül uyûbsun. Beni düşmânlar elinde (n) zebun eyle” deyüp, heman can-ı şerifin Hakk'a tes-lim eyledi.

Ol zaman Kamber, Arzu'nun dizi üstünde öldüğünü gö-rüp ah (u) figana başladı:

Sevdâ ilen gelirsin

Ecel câmindan içersin

Niçün bana yâr olman

Araz'ı niçün geçersin

Kamber'im gördüm düşümde

Güller açılmış başında

Baykuşlar hece taşında

Ötünce bekleyim mi

Geçdin Araz'ın özini

Arayıp buldun Arzu'nı

Gelüp halk namazını

Kılınca bekleyim mi

Ben severdim hakkını

Sen usandın yabanı

Yakın derle (r) kıymeti

Kopunca bekleyim mi

Ervahın tenden uçdı

Ahret eline göçdi

*İdris hülle biçdi
Giyince (bekle) yim mi*

*Süzüldü gözüm yaşın
Ezildi bağrım başın
Ahrete giden eşim
Seni ben bekleyim mi*

*Araz Begi gelince
Nazik tenin yuyunca
Bir kefende sarınca
Sarınca bekleyim mi*

*Kanber'in kalbini arı
Göğsü sümbüllü korı
Bir Mevlâ'dan dilerim
Cennet-i Âlâda vire huri*

*Cazu karı var arada
Meni buldı burada
Ya nice olur benim hâlim
Sen ahrette ben burada*

*Ulu melek aldı canın
Kırdı kanadım kolum
Bir Mevlâ'dan umarım
Cennet bağları olsun yerin*

*Bunda kaldım yalnız
Düşman elinde elimüz
Kadir Mevlâm sana malum
Al emanet canımız*

*Ya İlahi kış eyleme
Bağırçığım taş eyleme
Yâdlara yoldaş eyleme
Al emanet canımız*

Arzu dahi, bu münacatı tamam eyleyüp, ol dahi cân-ı şerifin Hakk'a teslim eyledi. Bir rivayetinde dahi, bunlar ölmeden evvel Kamber Arzu'nun dizinde yatarken ol akrep cazu, melun havâ yolunda, küp içinde, kamçı

elinde, eğer havâda ve eğer bir suda sihir için on göğü arayup gezerken bunların görüp:

"Hay sizler, gine birbirini buldunuz mı?" deyüp Araz Begi'ne haber virdi. Hemân bunlar cem olup gelince girdiler ki; Kamber, Arzu'un dizinde yatup ikisi dahi ruhi teslim etmişler. Ol zaman Araz Begi:

"Hayvah! Ne bu yiğide yaradı, ne bana yaradı. Bunları böyle hasret ve beni böyle hasret koyan hep cazıdur" deyüp, bunların başları pak yuyup, arıdup cümle erkek ve dişi ağlayu ağlayu iki maşuku birbirlerine yakın mezara defn eylediler. Ruhları için duâ ve senâ eylediler.

Cazu, bunlar ile beraber ağlar idi. Ol zaman gafilin, bu cazuyu tutup muhkem kayd-ı mend idüp sihre mecali kalmayup üç defa bunu suya atdılar. Su bunu kabul etmedi, taşra çıkardı. Derakap, odun cem idüp, çok ateş yaktırıp bu cazuyu getürüp Arzu ile Kamber'in mezarının yanına ateşe atdılar. Ol zaman gördiler ki; bu maşukın kabri birbirine yaklaşmış iken, hemân cazunun kemiği, ateş içinden çatlayup, bir pasesi Arzu ile Kamber'in mezarının arasına düşdü. İki mezarın arasında, bir karaçalı olup kaldı. Birinin mezarında ak gül ve birinin mezarında kırmızı gül bitüp, ortasında karaçalı olup, ilâ yevmü'l kıyama kaldılar. Birbirine kavuşdurmayup, hasret kaldılar. Anların düğünleri Cenet-i Âlâda olup, birbirlerine Cennet-i Âlâda kavuşalar gerekdür, İnşaalahu taâlâ

Ruhları için fatiha. Temmet tamam oldı.

Sahibi ve mâlik imâm

Şeyh Abdullah Efendi hazretleri (Şimşek, 1987: 234-237).

2. Âşık Garip Hikâyesi

Âşık Garip Hikâyesi, Türkiye, Balkanlar, Azerbaycan (Kuzey ve Güney), Türkmenistan, Özbekistan ve Doğu Türkistan'da hem yazılı hem de sözlü kaynaklarda bilinmektedir. Sözüünü eteğimiz coğrafyada hikâyenin pek çok yayını yapılmıştır. Araştırmacıların büyük çoğunluğuna göre hikâyenin doğuş yeri Azerbaycan'dır. Buradan doğuya (Türkmenistan, Özbekistan, Doğu Türkistan) ve batıya (Türkiye, Balkanlar) yayılmıştır.

Hikâye, Türk dünyasının dışında Türklere komşu olan halk arasında da okuyucusu olan bir anlatıdır. Sözüünü ettiğimiz ülkeler arasında Ermenistan, Gürcistan, Rusya, vb. sayılabilir.

Hikâye, kalın (başlık parası) konusunu işlemesi bakımından önemlidir.

Âşık Garip Hikâyesi ile Kampüre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyı arasında büyük benzerlikler vardır. Bu husus hikâyenin kökenini göstermesi bakımından değerlidir.

Âşık Garip Hikâyesi onurlu bir Türk erkeğini temsil etmesi bakımından da dikkate değerdir. Başlık parası konusunda devlet büyüklerinden yardım edileceğinin

sözü verilmesine karşılık Resul gurbete çıkarak Âşık Garip olmayı tercih etmiştir.

Âşık Garip Hikâyesi'ni konu alan bir bilimsel çalışma, Fikret Türkmen tarafından *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma* (Erzurum 1974) adıyla hazırlanmıştır.

Özet

Tebrizli Hoca Maksud'un Resul ve Güllü Han adında iki çocuğu vardır. Babaları Hoca Maksud'un ölümünden sonra aileye kalan miras Resul'ün çevresinin de değişmesine sebep olur. Ancak, baba mirası çok geçmeden biter ve Resul kendisi için değişik meslek dallarını seçmeye başlar. Bunlar arasında helvacılık, berberlik ve âşıklık ilk sırayı alır. Bunlardan ilk ikisinde başarıya ulaşamayan Resul âşıklarla olmayı tercih ederek onların meclisine devam etmeye başlar fakat ona âşıklıkla ilgili hiçbir şey öğretilmez.

Berat Gecesi'nde yapılan sohbet esnasında mecliste bulunan Keloğlan, Resul'dan saz çalıp türkü söylemesini isteyince, zor durumda kalır. Çünkü o saz çalmasını ve söz söylemesini bilmemektedir. Toplantıda zor durumda kalan Resul, Allah'a kendisine âşıklık vermesi konusunda dua eder. Rüyasında pirlir elinden bade içen Resul'a aynı zamanda Tiflisli Hoca Sinan'ın kızı Şah Senem'in cemali de gösterilir. Bu olay üzerine kendisinden geçen Resul annesi ve kız kardeşi Güllü Han'ı da yanına alarak Tiflis'e göç eder.

Tiflis'e gelen aile Canım Hoca'nın evinde misafir edilir, ayrıca aile o bölgede yabancı olduğu için Resul'ün adı Âşık Garip olarak değiştirilir. Tiflis'te Deli Mehmed'in kahvesinde saz çalıp şiir söyleyen Garip'in dinleyicileri arasında, Senem'in babası Hoca Sinan da vardır. Garip'in sesini beğenmesini bahane eden Hoca Sinan, Garip ve ailesini kendi evine yerleştirir. Böylece Senem ile Garip daha kolay görüşme fırsatı bulurlar.

Garip ve Senem'in gizli gizli buluşmasının ileride başlarına iş açabileceğini düşünen Garip'in ailesi Senem'i Hoca Sinan'dan isterler. Hoca Sinan kızını verebileceğini ancak kalın olarak da kırk kese akçe istediğini belirtince Garip bu parayı kazanmak için yedi yıllığına gurbete çıkmaya karar verir. Gurbete gitmeye anne ve kız kardeşin dışında Tiflis halkı da karşıdır. Herkes istenilen akçeyi vermek için seferber olursa da Garip bunu kabul etmez ve yedi yıllığına gurbete çıkar. Evlerinin duvarına sazını asan Garip; *Ey valide, eğer bu saz oradan düşerse veyahut bir teli kırılırsa, ben ya geldim ya öldüm.*" diyerek kız kardeşi, annesi ve Senem'le vedalaşarak yola çıkar.

Erzurum üzerinden Halep'e giden Garip orada Aslan Dede Oğlu Baba Yusuf'un kahvesinde sanatını icra etmeye başlar. Garip, âşık yarışmasında Halep Paşası'nın âşıklarını yenince, çevrede itibarı daha da artar.

Senem bezirgân olan Şah Velet'le Garip'e mektup gönderir. Oysa Şah Velet de Senem'i sevmektedir. İkisinin arasındaki ilişkiyi anlayan Şah Velet, Keloğlan'ın da yardımıyla daha önce kendilerine verilen gömleği kana bulaştırarak anneye getirir. Kanlı gömlek Garip'in öldüğünün habercisidir. Bu kötü habere daha fazla dayanamayan anne bir süre sonra ağlamaktan gözlerini kaybeder.

Bütün bu işler olurken Şah Velet de muradına erer ve Senem'le kırk gün sürecek düğün hazırlıklarına başlar. Senem, Keloğlan'dan doğruyu söylemesini ister, eğer yalan söylerse bedduasının tutup öleceğini ifade eder. Ancak Keloğlan yalanında ısrar eder ve ardından beddua gerçekleşerek ölür.

Bu arada Garip'in ailesi bir bezirgân vasıtasıyla oğullarını aramaya başlar. Bezirgân Erzurum, Hint, Yemen ve Şam'ı gezer, Şah Senem'in hediyesi mühürlü tasla Şah Senem'in aşkına şerbet dağıtır. Ancak kimse mühürlü tase sahip çıkmaz. Günün birinde yolu Halep'e düşen bezirgân, tasın sahibini bulur. Tasın sahibinin Garip olduğu anlaşılınca Bezirgân, annesinin gözlerinin kör olduğunu, Senem'in Şah Veled'e verildiğini anlatır. Olanları duyan Garip birikimlerini de yanına alarak memleketine dönmeye karar verir. Sivas üzerinden çıktığı yolculukta *Kızıldağ, Erzincan, Erzurum ve Kars'ta* Hazreti Hızır'ın yardımıyla zor tabiat şartlarının sebep olduğu engelleri aşarak Tiflis'e gelir. Sadece gelmekle kalmaz annesinin görmeyen gözlerinin açılmasının yolunu da yine Hazreti Hızır'dan öğrenir. Tiflis'te kız kardeşi Güllü Han'la karşılaşan Garip sonra da annesine kavuşur. Garip'in eve girmesiyle birlikte duvarda asılı olan sazın telleri kırılır. Bunun üzerine anne oğlunun geldiğini ya da öldüğünü söyler. Garip de ölmediğini, geldiğini söyleyince hasretler kavuşur ve Hazreti Hızır'ın atının ayağının altından aldığı toprağı annesinin gözlerine sürünce görmeye başlar.

Bütün bunlar olurken Senem'in düğününün otuz dokuzuncu günü tamamlanmıştır. Garip, âşık kıyafetine bürünerek kız kardeşi Güllü Han ile düğün evine gider. Sonra da söylediği türkülerle kendisini tanıtır ve iki hasret birbirine kavuşur. Garip, Şah Velet'e de kız kardeşi Güllü Han'ı vererek düğünlerini başlatır. Yeniden kırk gün kırk gece düğün yapılarak sevgililer birbirlerine kavuşturulur (Türkmen, 1974: 113-195).

Âşık Garip'in Hızır'ın Yardımıyla Annesine Kavuşması Ve Mutlu Son

"Bin ata dedi!" dedi. Bindi, giderken: "Yum gözün!" dedi. Yumdu. "Aç!" dedi. Açtı. Baktı ki öğle vaktinde Karz (s) dedikleri şehre gelmişler. Namaz kılıp yine bindiler. "Yum gözün!" dedi. Yumdu. "Aç!" dedi. Açtı gördü ki, ikinci vaktinde Erzigan (Erzincan) şehrine gelmişler. Namaz kılıp, yine bindiler. "Yum gözün!" dedi. Yumdu. "Aç!" dedi. Açtı. Gördü ki, kızın şehrine gelmişler. Oğlanı anasının sakın olduğu konağın kapısı önüne iletip, at-

tan indirip metânı eline verip kendinin Hızır Aleyhisselam olduğunu bildirip eline bir şişe verip eyitti: “Vâlidenin gözleri, senin için ağlayı ağlayı görmez oldu. Şunu hediye ilet; gözüne koysun, yine evvelki gibi ola.” dedi.

Oğlan ta’zim ile ellerin ayağını öpüp aldı. Suâl eyledi ki; “Bezirgân kızı şimdi ne hâlde ve bize nasip ola mı?” dedi. “Hızır Aleyhisselam eyitti: “Bir padişah oğluna gidiyor. Bu gece, kınasıdır velâkin gam yeme senindir.” deyip gâip oldu. Oğlan kapıyı çaldı. “Beni bu gece misafir alın.” dedi. Vâlidesi gelip eyitti: “Ah oğul, seni içeriye alırdım, amma bir kızım var. Eller dileyiverirler, korkarım.” dedi. Oğlan eyitti: “Sen dünya ve âhiret vâlidem ol. Ol kızın hemşirem olsun. Beni içeriye alın, kapunıza geldim. Beni reddeylemen.” dedi. Kız baktı, gördü ki, ağasına benzer. Vâlidesine eyitti: “Kapıdaki kimsenin bir simâsi ağama benzer, misafir alalım.” dedi.

Kıssayı uzatmayalım... İçeriye aldılar. Oğlan akşam namazını kılıp oturdu. Ana kız ağlaşıp; “Bir oğlum var idi. Bezirgân kızın alacak idi. Gurbete gidip gelmedi. Şimdi bir padişah oğluna veriyorlar. Bu gece kınasıdır.” dedi. Oğlan sazına bakıp vâlidesine eyitti: “Şu sazı bana ver, düğün evine gideyim, seyredelim.” dedi. Anası eyitti: “Oğlumun emânetidir, vermezem.” dedi. Oğlan dahi eyitti: “Ey ana! Heybem size emanet olsun.” dedi. Yine vermedi. Oğlan eyitti: “Ey ana! Ben senin oğlun ile Bağdat şehrinde bileydim. Ya akşam gelir ya sabah gelir. Oğlun hatırcın ver.” dedi.

Vâlidesi ferahyâb olup sazı verdi. Oğlan sazı eteği altına alıp düğün evine vardı. Gördü ki, bir büyük bahçenin ortasına bir siyah perde çekilmiş. Bir yanına erler ve bir yanına avretler oturmuşlar. Âhenk, temâşa ederler. Âşık Garib’i görünce; “Bre derviş baba! Beri gel, safâ geldin.” deyü ta’zim ile oturtular. Elinde sazı görüp; “Derviş bize saz çaliver.” dediler. Oğlan eyitti: “Ben türkü bilmem, saçma söylerim.” dedi. Anlar da; “Ne söylersen söyle .” dediler. Âşık Garib, derûn-ı dilden âh edip sazı göğsüne alıp “Dost” deyip bu nazmı söyledi: Âşık Garib eyitti:

Ağalar dün gece Halep şehrinde

Aşkın şarabın içtim de geldim

Varım yoğum hocama teslim eyledim

Can ile serimden geçtim de geldim

Bana dostun anda selâmı geldi

Firkatli sözlerin bağırımı deldi

Bilmem ki benim yolum kısaldı

Mevlâm bir kanat verdi de uçtum da geldim

Yatsı vakti sakın idim Halep şehrinde

Öğle namazını kıldım Karz (s)’in yüzünde

İkinci namazını kıldım Ezirgân (Erzincan) özünde

Akşamı bu diyardan kıldım da geldim

Ben Hızır atına bindim de geldim

Gözüm yumup açınca kendimi burada buldum

Boşuna gelmeyib hasrete erdim

Şimdi bulmuşum (?) ben efendime

Beni buldurup getirdi biri

Kendisi eylemiş ellere meylli

Severler a’lâyı çok olur malı

Durmayıp ağlayıp gitti efendim

Olaydım efendimin yanında kulu

Severler a’lâyı çok olur malı

İstemez efendim bu kemter kulu

Edeyim figanı gitti efendim

Şimdi Bezirgân kızı, mahbûbunun nazmın işidince sabra tâkati kalmayıp ol mahalde olan hatunlar eyitti: “Canlarım! Padişah oğlu başının tedârikine baksın. Âşık Garib efendimi bin padişah oğluna değişmezem.” deyüp derûn-ı dilden ah edip kız bu nazmı söyledi:

Korkma Garib’im korma gülün solmadı

Sen gideli efendim dostun gülmedi

Gayri yâdlara gönül vermedi

Gelsin de efendim dolansın deyi

Âşık Garib; “İyisin, mahbûbun gönlü bendedir.” deyü ferahnâk [olup] âh edip bu nazmı söyledi. Âşık Garib eyitti:

Gül cemalin benzer bayram ayına

Merhamet-kânısın edna kuluna

Layığın benzer sultân soyuna

Sarılip boynuna vâde eyledin

Kız eyitti:

Sen gideli garib oldum ağladım

Senin aşkınla çiğirim dağladım

Gelince selâmından anladım

Yedi yıllık hasretim sen sefâ geldin

Bundan sonra cemiyet dağılıp gittiler. Bezirgân kızı kalkıp mâşûkunu alıp sarayına geldi. Bir zaman sefâ ile sâkin olduktan sonra, padişah oğlu Âşık Garib’e eyitti:

“Bezirgân kızı, benim ise de senin olsun. Var düğün eyle.” dedi.

Âşık Garib dahi padişah oğluna eyitti:

“Ey şehzâdem! Allah’ın emriyle hemşiremi size vereceğim, kabul eder misiniz?” dedi.

Ol dahi:

“Beli, kabul ederim,” dedi.

Ol vakitte hemşiresi padişah oğluna verdi. Ba’de kendi dahi anasının elin ayağın öpüp Hızır Aleyhisselam’ın verdiği otu vâlidesinin gözüne koyup vâlidesinin gözleri yine ke’l-evvel, andan sonra kırk gün kırk gece âhenk temâşâ edip düğün eyleyip mahbubu olan Şahsenem’i nikâh eyleyip aldı. Ol iki mahbub, bir yere gelip safâyı işrette oldular. Anlar erdi muradına Mevlâ’m bizi de ırgüre. Âmin (Kaya ve Koz, 2000: 86-91).

3. Kerem İle Aslı Hikâyesi

Kerem ile Aslı Hikâyesi Türk dünyasının tamamında bilinmektedir. Hikâyenin hem yazılı hem de sözlü kaynaklarda çok sayıda anlatması vardır. 17. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen *Kerem Dede*’nin hayatı etrafında *Kerem ile Aslı* halk hikâyesinin oluşmuş olabileceği görüşü yaygındır. Kerem ile Aslı Hikâyesi’nin teşekkül yeri olarak Azerbaycan ve Doğu Anadolu Bölgesi gösterilmektedir.

Hikâyenin diğer halk hikâyelerinden ayrılan vasıflarından birisi de manzum kısımların daha fazla olmasıdır. Ayrıca Hazar Denizi’nin batısındaki anlatmalarda Kerem ve Aslı yanıp kül olurlarken doğusunda Kerem öldükten sonra dirilmekte, yaşlanan Aslı gençleştirilmekte ve ikilinin nikâhını Hazreti Peygamber ile Hazreti Ali kıymaktadırlar.

Kerem ile Aslı Hikâyesi din farklılığı konusunun işlendiği bir anlatmadır.

Hikâye üzerinde Türkiye’de Şükrü Elçin (Elçin 1949/1999)’in lisans tezi, Ali Duymaz (Duymaz 2001)’in ise doktora tezi vardır.

Kerem ile Aslı hikâyesinin dikkati çeken bir başka yönü de yer adlarının çokluğuudur. Örnek verecek olursak hikâyenin Azerbaycan anlatmasında Gence’den başlayan yolculuk *Gürcistan, Tiflis, Erzurum, Sultan Dağı, Balı Çay, Kars, Doğu Beyazıt, Altu (Oltu), Van, Erdehan (Ardahan), Nelrud (Nemrut) Alvız ve Erzurum Dağı*’ndan sonra *Kayseri*’ye ulaşılmaktadır. Kayseri’den tekrar doğuya doğru başlayan yolculuk *Halep* şehrinde Kerem’in yanmasıyla son bulmaktadır.

Özet

İsfahan Şahı Adil Şah ile Keşiş adındaki hazinedarı varlık içerisinde olmalarına karşılık çocukları olmadığı için büyük üzüntü çekmektedirler. Kederlerini dağıtabilmek için gurbete çıktıklarında bir dervişle karşılaşır. Dertlerinin çocuksuzluk olduğunu söyleyen Derviş, Adil Şah ve Keşişe eşleriyle birlikte yemeleri için elma verir.

İkilinin elmayı yemesi üzerinden dokuz ay geçince Adil Şah’ın bir oğlu, Keşiş’in ise bir kızı olur ve çocuklara

Ahmet Mirza ve Kara Sultan adları verilir. Her şey iyidir ama Keşiş bu durumdan hiç de memnun değildir. Çünkü kendisi Hristiyan, Adil Şah ise Müslüman’dır, bu sebepten kızını vermek istemez. Bütün bu işlere bir de kılıf hazırlayan Keşiş ihtiyarladığını ileri sürerek ailesiyle Zengi’ye göçer.

Bu arada Ahmet Mirza’nın okul çağı gelir. Onun hem günlük hayatta hem de okuldaki arkadaşı Sofu’dur. İkili günün birinde ava gittiklerinde Ahmet Mirza rüya âleminde üçler, yediler ve kırkların elinden bade içer ve kendisine Kara Sultan’ın cemali gösterilir. Bu olaydan sonra üzüntülerini dindirmek amacıyla gurbete çıkan Ahmet Mirza ve Sofu, Zengi’ye giderler.

Bu arada Keşiş ve ailesi kızlarının öldüğü haberini yaparak başlarına geleceklerin tedbirini almaya çalışırlar.

Ahmet Mirza ve Sofu bir geyiği takip ederek gül bahçesine girerler. Orada rüyasında gördüğü kızla karşılaşan Ahmet Mirza ve Kara Sultan birbirlerine aşk şiirleri okurlar ve ardından, konuşmaları sırasında geçen *“Kerem”* ve *“Aslı”* adlarını kendilerine ikinci bir ad olarak seçerler.

Bu görüşmeden sonra Kerem yemeden içmeden kesilir. Babası Adil Şah oğlunun derdine derman ararsa da bulamaz. Daha sonra yaşlı bir kadının yardımıyla oğlunun Kara Sultan’a âşık olduğunu anlayınca Keşiş’e dünür olur. Keşiş biraz da Şah’tan korktuğu için kızını verdiğini ve kırk gün sonra gelini alabileceklerini söyler. Gelini almak için İsfahan Şahı ve halkı Zengi’ye geldiklerinde Keşiş ve ailesinin kaçtığını öğrenirler.

Sevdiği ve ailesinin kaçtığını öğrenen Ahmet Mirza yanık türküler okurken, babası ve yakınları tarafından Kara Sultan’dan vazgeçirilmeye çalışılırsa da başarılı olamazlar ve ardından Kerem ve Sofu Keşiş’i takibe başlarlar. Keşiş ve ailesi önce *Hoy, Gence* ve Güneydoğu illerimiz üzerinden *Van*’a gelir. Oradan *Tiflis, Van, Ahlat, Muş, Ganlı Kilise* gibi Doğu Anadolu şehirlerini gezen Kerem, yollarını kesen *Nemrut Dağı, Süphan Dağı, Murat Suyu ve Çoban Köprüsü* ile; tuzağa düşmüş bir ceylanla söyleşir ve *Hak âşığı* olduğunu ispat etmek için çeşitli imtihanlardan geçirilir. Yola çıkan Kerem ve Sofu, *Laleli Dağı*’nda fırtınayı atlattıktan sonra Erzurum’a gelirler. Bir süre Alık Paşa’nın kahvesinde saz çalıp türkü söyleyen Kerem daha sonra tekrar Kara Sultan’ın peşine düşer. *Oltu, Tercan* ve *Erzincan* üzerinden Aslı’yı takip eden Kerem, yolu üzerindeki mezarlıkta karşılaştığı kuru bir kafayla söyleşir.

Erzincan’dan, *Engürü* (Ankara)’ye doğru yola çıkan Kerem, *Kızılırmak*’a şiir söyler. Aradığını *Sivas, Zile* ve *Ürgüp*’te bulamayan Kerem, *Yıldız Dağı* üzerinden Kayseri’ye ulaşır. Kerem, yolculuk esnasında pek çok engelle de karşılaşır.

Aslı’nın annesi diğ hekimidir. Bu sebepten Kerem onun evini çok kolay bulur. Dişlerini çektirmek için Aslı’nın di-

zinin üzerine başını koyan Kerem ağzındaki kanı mendiliyle silince Aslı tarafından tanınır. Çünkü mendili Kerem'e Aslı vermiştir. Aslı, onu hemen evden çıkarmak isteyince ayağı kapıya sıkışıp yaralanan Kerem, Allah'a yalvararak: "Ya Rabbim, benim aşkımın üçte birini bu kıza ver de onun için çektiklerimi anlasın." der. Kerem'in duası kabul olur.

Ancak çok geçmeden Aslı'nın babasının şikâyeti üzerine Kerem, Kayseri Paşası'nın adamları tarafından yakalanır ve idam cezasına çarptırılır. Ancak Kayseri Müftüsü Kerem'in Hak âşığı olup olmadığının tespiti için idamı erteletir. Kırk kız arasından Aslı'nın bulunması ve Aslı'nın özelliklerinin şiirle ifade edilmesinin ardından Kerem'in Hak âşığı olduğu ispat edilince Kayseri Paşası kızı Keşiş'ten ister.

Kayseri Paşası'ndan hazırlık için izin alan Keşiş yine kaçar. Onları takip eden Kerem ve Sofu ise *Tekke, Karapınar, Belen, Antakya* üzerinden *Halep'e* gelirler. Orada bir külhanbeyinin yardımıyla Kerem ve Aslı buluşurlar. Bu buluşmanın zoraki olduğunu zanneden güvenlik güçleri Kerem'i tutuklar. Ancak tutuklunun Kerem olduğunu anlaşılması üzerine Halep Paşası onu serbest bırakır. Bu arada Aslı bir başka gence verilmiştir. Halep Paşası'nın adamları nikâh kıyımı sırasında Aslı'yı yakalayıp Paşa'nın huzuruna getirirler. Ardından da Kerem ile Aslı'nın evlendirilmeleri kararlaştırılır.

Keşiş, Halep Paşası'ndan kurtuluşunun olmadığını anlayınca kızına sihirli bir gelinlik hazırlatır ve ona "Elbisenin düğmelerini gerdekte sen açmayacaksın. Kerem açacak. Yoksa babalık hakkımı helal etmem." der. Aslı, buna razı olur. Düğün sonunda Kerem ne kadar uğraşırsa da düğmeleri çözemez, çünkü düğmeler bir taraftan açılırken öbür taraftan kapanmaktadır. Bütün bu olaylar karşısında Kerem "ah!" çekince ağzından çıkan alevle yanarak kül olur. Kerem'in küllerini saçıyla toplamak isteyen Aslı da tutuşunca yanar. Bütün bu olayların sebebinin Keşiş ve karısı olduğunu anlayan Halep Paşası onları idam ettirir. Kerem'in can dostu Sofu da, Esmâ adlı bir kızla evlenerek mutlu sona ulaşır (Duymaz, 2001: 255-295).

Kerem'in Kayseri'de Aslı İle Karşılaşması

Böyle söyledükde gene kız hoşlanup:

"Canım Kerem, kuzum Kerem, sevdiğin başı için olsun, bana bir türkü daha söyle" didi.

Kerem sazı eline aldı:

Ey ağalar kangı derdi söyleyim

Tazelendi eski derdim yâresi

Nazlı yâr elimden gitdi neyleyim

Meğer Hak'dan ola derdim çâresi

Keten gömlek giymiş gülden nâzıkdir

Bülbül cevri itme güle yazıkdir

Çok gurbetlik gezdım bağrım ezıkdir

Hışm ile söyleme ciğer pâresi

İçmişem aşk tolısın ben de kanayım

Düşmüşem bu aşka ben de yanarım

Gönül sevdi yâri nice döneyim

Yârdan ayrıralı ciğer yâresi

Nice medh idem kaşı karalı

Bir ok degdi bu sinem paralı

Hiç onulmaz bu sînem de yaralı

Hiç onulmaz bu sînemın yaresi

Kerem eydür ey gözlerin sevdiğim

Tâ başdan ayağına düşdüğim

Abâl olup Kayseri'ye geldigim

Çâresi bulunmaz derdim çâresi

İş bu türkiyi tamâm eyledik de kız didi ki:

"Kayseri'nin ortasında kebir bir konak vardır, yanında bir odada otırırlar" didükde Kerem ile Sofu, o kapunun yanına gelüp bir çocuğa rastgelüp suâl itdiler. Çocuk dahı didi ki:

"Keşiş burada yokdur. Bizim begimizin zencirci başısıdır. Fakat karısı ve kızı bu evde otırır." didi.

Kerem, hemen evin içine girüp Sofu taşrada kalup, bir de Kerem gördü ki, Aslı Han geyinmiş kuşanmış salınup gezer. Biçâre Kerem abdâl kıyafetinde olup gazel söylemeğe başladı. Kız bakup gördü ki bir hoşca abdâl gazel söylüyor. Biz, Kerem'in yanına gelürken Kerem ağzını bir yağlık ile bağladı. Kız Kerem'e didi ki:

"Ne istersin?"

Kerem didi ki:

"Bu yerde kâmil diş çeker var imiş, anı istedirim." didi.

Kız anasına didi ki:

"Şu yiğidin dişini çek, çekdirecek imiş." didi.

Karı dahı Kerem'in başını dizi üzerine koyup biçâre Kerem kızın yüzine bakdığı saat akli başından gidüp karı kelpedeni alup:

"Kangı dişindir?" diyü suâl...

Kerem Beg bir sağlam diş gösterdi. Karı dişini alup Kerem'e didi:

"Oğlum, senin dişin sağlamdır, ancak senin meramın diş çekdirmek değil!" diyüp Kerem gene ağzına bir yağlık tutup, meğer o yağlık nişan yağlığı imiş. Kız yağlığı gördüğü gibi Kerem olduğunu bilüp anasına haber virdi. Anası dahı Keşiş'e haber virmeğe gitdi. Keşiş togrı beğe gidüp haber virdi. Kız saklanup, derdinden Âşık Kerem sabra kararı kalmayup sazı eline aldı, bakalım ne didi:

Öldüm öldüm Aslım senin elinden

Dolanma göster bir dem yâre yüz

Dâimâ evladına ditirer canımız

Hasret derdi gönül derdi yâre yüz

Okunur deryâ-yı nûrdur gezinür

Kemân kaşlar atar okun gizlenür

Dostın bilür bize niçün gezinür

Varsa engel bana söyle yâre yüz

Karşuda görünür midir sağ elim

Sağa konmuşdur gider sağa sağ elim

Gam keder yurımdan sağ olın

Hicrân birdir derdim bindir yara yüz

Âşık Kerem eydür ol yârim için

Aklım zay itdüm oy yârim için

Yâr oldur ki yâr yolına yâr için

Yaş akuda zülf dağıda yara yüz

Böyle söyledükde kız çıkup Kerem'e bakdukda Kerem didi ki:

"Şu kızı dine teklif ideyim" diyüp kız karşısında Kerem biçâreye hayrân kalup öylece bakar iken Kerem dahı sazını eline aldı, bakalım ne dimişdir:

Meded meded Aslım senin elinden

Gel gel müsliman ol kalma Ermeni

Yürü dünyâ sende vefâ görmedim

Gel gel müsliman ol kalma Ermeni

El ele alalım şehirde yatalım

İncil Furkân'ı başa tutalım

Kangı din haksı ana tapalım

Gel gel müsliman ol kalma Ermeni

İnanma sen Keşişler fendine

Hafta perhizine elli gününe

Gel Aslım girelim İslam dinine

Gel gel müsliman ol kalma Ermeni

Dilberin hası kızların sultânı

Seyrâna çıkanda alırsın cânı

Sen Kerem Dede'nin kaşı kemânı

Gel gel müsliman ol kalma Ermeni

Böyle söledükde kız çok düşünüp:

"Şimdi bunu buradan nice çıkarayım?"

Didi ki:

"Gel benim begim, sultânım! Sen de ananın bir dânesisin, ben de anamın bir dânesiyim. Şimdi begden adamlar gelir, seni tutarlar. Nâfile zahmet çekme, ben sana kısmet değilim" diyüp Kerem'e bu cevâbı virdükde derdmende Âşık Kerem bu kelâmı işidüp melûl ve mahzûn oldu. Evin kapısından taşra çıkarken kız kapuyı der-akap, acele ile kapayup Kerem'in bir ayağı içeride kalup ayağı yarılıp kan revân oldu. Kerem bir kere âh idüp derdini hulûs ile didi ki:

"Allah, ya Rabbi! Şu bendeki aşkın nısfını bu kıza Kerem eyle" diyüp dua eyledi. Fil-hâl kız Kerem'e âşık olup yanup tutuşmaya başladı. Heman kız kapuyı açup Kerem'in boynuna sarıldı ve Âşık Kerem'in sazını eline aldı. Aşk ateşiyle Kerem'e bu tahrir üzere bu türkiyi söyledi. Aldı Aslıhan ne dimiş bakalım şimdi gayrı:

[Aslı]

Yeni düşdim ateşine yanarım

Yandım Kerem beni bednâm eyleme

Beni aşkın ateşine salan var

Yandım Kerem beni bednâm eyleme

[Kerem]

Bizim elden sürdüm buraya getürdim

Benim sefilliğim senin elinden

Günbegün aşka yandım tutuşdum

Benim çekdiceğim senin elinden

[Aslı]

Uğrun uğrun dos bağına girmedim

El uzadıp gonca gülün dermedim

Yürü dünyâ sende vefâ görmedim

Yandım Kerem beni bednâm eyleme

[Kerem]*Akıdayım gözlerimin yaşını**Gurbet ele saldım garip başımı**Zalim anan çekdi iki dişimi**Benim çekdiceğim senin elinden***[Aslı]***Uğrun uğrun dost bağına girdiğim**El uzadup gonca gülün derdiğim**Ben bilemedim senin Kerem olduğın**Yandım Kerem beni bednâm eyleme***[Kerem]***Gice gündüz düşdüm tağ u sahrâya**Bu serime saldım ben de sevdâya**Rûz u şeb yalvarıram Ganî Mevlâ'ya**Benim çekdiceğim senin elinden***[Aslı]***Vara vara gurbet ellere yetürdin**Bin derdimi bir deftere yetürdin**Ne ben öldüm ne sen kurtıldın**Yandım Kerem beni bednâm eyleme***[Kerem]***Yedi yıldır gezerim ben bu tağları**Boynıma urdın hançer yaraları**Gice gündüz gönül Hakk'a yalvarı**Benim çekdiceğim senin elinden***[Aslı]***Aman Kerem sultan Kerem han Kerem**Ateş Kerem tutuş Kerem yan Kerem**Han Aslı sana kurban Kerem**Yandım Kerem beni bednâm eyleme***[Kerem]***Gel gidelim bağçelere bağlara**Meyl virem sen hûblara sağlara**Bu Kerem'i saldın yüce dağlara**Benim çekdiceğim senin elinden*

Kerem kıza böyle didükde kız, Kerem'e didi ki:

“Amân!.. Atam şimdi beyden adamlar getirüp seni tutarlar. Ancak şimden sonra sen benim, ben senin. Şimdi var git, gice olsun, ben seni evin bacasında beklerim. Senin ile zevkimizi icra ederiz.” didükde Sofu ve Kerem taşra çıkup bir kahveye girdiler ve begden adam gelüp

orada bulamadılar. Gice gelür diye beklediler (Duyamaz, 2001: 280-283).

4. Tahir İle Zühre

Türk dünyasının tamamında bilinen bir halk hikâyesi olup hem yazılı hem de sözlü kaynaklarda yüzlerce anlatması vardır. Hikâyenin, Türkiye Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinin dışında Rusça, Almanca ve İngilizceye de çevirileri yapılmıştır. Tahir ile Zühre Hikâyesi sanat eseri (opera ve film) olarak da değerlendirilmiştir.

Hikâye alegorik halk hikâyeleri grubu içerisinde ele alınmıştır.

Tahir ile Zühre Hikâyesi üzerinde Fikret Türkmen tarafından hazırlanmış olan doçentlik tezinde 24 ayrı varyant çeşitli açılardan değerlendirilerek yayımlanmıştır (Türkmen, 1998).

Özet

Padişah ve vezirinin durumu iyi olmasına karşılık çocukları olmaz. Bunun üzerine gurbete çıkan padişah ve veziri bir çeşme başında abdest alıp namaz kıldıktan sonra bir dervişle karşılaşırlar. Bunların derdinin çocuk-suzluk olduğunu anlayan derviş koynundan çıkardığı elmayı padişaha vererek bunu yemelerini, vakti gelince çocuklarının olacağını; kızı olanına Zühre, oğlu olanına Tahir adını vermelerini tembih ederek kaybolur.

Dervişin tavsiyelerine uyan ikili vakti gelince çocuk sahibi olurlar ve padişahın kızına Zühre, vezirin oğluna da Tahir adları verilir. İkili birlikte büyür, okul çağları gelince beraberce okula giderler. Ancak Tahir ve Zühre çok zeki çocuklar oldukları için hocaları onlara okutacak ders bulmakta zorluk çekerler.

Günün birinde okula gidip gelme sırasında Zühre, Tahir'e âşık olduğunu bildirince bu husus Tahir tarafından hoş karşılanmaz. Çünkü Tahir, Zühre'yi kardeş olarak bilmektedir. Aşkına karşılık alamayan Zühre'nin duası üzerine Tahir de Zühre'ye karşı ilgi duymaya başlar. Bütün bunların arkasından ünlü saz ve söz ustalarından ders alan ikili kendileri için yapılan köşkte bir araya geldiklerinde karşılıklı olarak aşk şiirleri okurlar. Durumdan haberdar olan padişah iki sevgiliyi evlendirmek isterse de Zühre'nin annesi bu işe karşı çıkar. Çünkü Zühre'nin annesine göre davul dengi dengine çalınmalıdır, Zühre de bir padişah oğluyla evlendirilmelidir. Zühre'nin annesi büyüye başvurarak kocasını da Zühre'nin evliliğinden soğutmayı başararak Tahir'i saraydan çıkartır. Ancak ikili gizli de olsa buluşmaya devam etmektedirler. Çok geçmeden bu buluşmadan Arap Köle, padişahı haberdar eder. Bunun üzerine Padişah, Tahir'den kurtuluşu onu Mardin'e sürgün etmekte bulur. Mardin'de yedi yıl sürgün hayatı yaşayan Tahir'in gecesi ve gündüzü zindanda yas tutup ağlamakla geçer. Günün birinde Bezirgân'ın Zühre'den selam getirmesi haberi karşısında bayılır. Tahir ayıldığında iki rekât namaz kılarak kendisini zindandan kurtarması için dua eder.

Duası kabul olan Tahir, Hazreti Hızır'ın yardımıyla bir göz açıp kapama anında kendisini Zühre'nin köşkünün önünde bulur. Sevdiği gencin gelmesi haberine çok sevinen Zühre, onu dadısının yanına gönderir ve gizlice buluşmaya devam ederler. Yine Arap Köle'nin padişahı haberdar etmesi üzerine Tahir yakalanır, başlangıçta öldürülmesi istenirse de vezirinin arzusu üzerine bir sandığa konularak Şat Suyu (Nil Nehri)'na bırakılır. Tahir, Göl Padişahı'nın kızları tarafından kurtarılır. Kızlar, Tahir'in güzelliği karşısında kendilerinden geçerler ve ona âşık olurlar. Üç kızın kıskançlık yüzünden kendisini öldürmek istediğini anlayan Tahir, dua edince kolayca Zühre'nin yanına ulaşır.

Burada dadısı ile görüşen Tahir, Zühre'nin başka birisine verildiğini ve bir hafta sonra düğününün yapılabacağını öğrenir.

Zühre'nin düğününe kadın kıyafetinde giden Tahir, Zühre ile sözleşir. Zühre, Tahir'i tanıyınca dadısına Tahir'i köşkte alkoymasını için yalvarır. İki sevgili hasret giderdikten sonra ertesi gün kaçmaya karar verirler. Anlaşılan zaman dolunca Tahir, kadın kılığında Zühre'nin yanında hamama gider. Amaçları birlikte kaçmaktır. Ancak Arap Köle Tahir'i tanıyarak olanları padişaha bildirir. Bütün bu olanlar karşısında ricaları reddeden padişah Tahir'in idam edilmesini emreder. İdam sehpasının altında cellata son arzusunun iki rekât namaz kılmak olduğunu bildiren Tahir, Allah'tan canını almasını ister. Duası kabul olan Tahir ölür. Bütün bu olanlar karşısında hafızasını kaybeden Zühre'ye kendine gelebilmesi için Tahir'in etinden köfte yapıp yedirilmesi tavsiye edilirse de kız bunu kabul etmez. Bir süre sonra Tahir'in mezarını ziyaret eden Zühre de Allah'tan ölüm ister. Bunun üzerine Zühre de Tahir'in mezarının yanında ölür. Bütün bu ölümlerin sebebinin kendisi olduğunu anlayan Arap Köle de intihar eder. Tahir ve Zühre yan yana gömülürler. Bu ikilinin mezarlarından kırmızı ve beyaz gül çıkar, tam güller kavuşacakları sırada aralarında Arap Köle'yi sembolize eden karaçalı biter (Türkmen, 1998: 209-248).

Tahir İle Zühre Hikâyesinin Giriş Kısmı

Raviyan-ı Şirin ve nakılan-ı asar şöyle rivayet ve bu yüzden hikâyet ederler ki geçmiş zaman ve eski günlerde bir zengin ve şöhretli padişah vardı. Bu padişahın malı mülkü, hazinesi, askeri kısaca dünyada her şeyi vardı. Ancak çocuğu olmadığı için acı ve kederden kurtulamıyordu. Tek düşüncesi, tek kaygısı çocuktu. Her nerede bir doktor duysa, hemen oraya adamlarını gönderir, onlara çeşitli haplar ve macunlar yaptırarak tedavi olmaya çalışırdı. Nihayet bunlardan da fayda görmeyince:

“Elden ne gelür, vermeyince Hâlik, neylesin mahlûk” deyip ümidini kaybetti. Bir daha da doktorları çağırmadı. Bir zaman eğlenceye daldı; derdini unutmak için şehrin dışında çok güzel bir bahçe yaptırdı. Canı sıkılın-

ca o bahçeye gider, gönlünü ferahlatırdı. Ancak hiçbir şey ondan evlatsızlık acısını söküp atamadı. Bir gün kıyafet değiştirerek vezirini yanına alıp saraydan çıktı ve ağır ağır çarşı Pazar dolaşmaya başladılar. Çarşıda yaşlı bir derviş:

“Her kim bana bin altın verirse, Tanrı onun muradı varsa versin.” diye bunlardan para istedi.

Padişah:

“Bu kadar doktor getirttim, bunca para sarf ettim, hiçbir faydasını görmedim, yer gök dua üstüne derler, belki bu dervişin duası kabul olur.” deyip dervişin istediği parayı verdi.

Derviş:

“Gönlünün muradı ne ise Tanrı ihsan eylesin.” diye dua etti.

Oradan ayrılıp bahçeye doğru yürüdüler. Bahçede biraz dinlenmek ve serinlemek için bir ağacın gölgesine oturdular. O sırada başka bir ağacın altında temiz giyinmiş, elinde bir kalemlle, önünde birkaç kitap bulunan yaşlı bir derviş gördüler. Yanına gidip kim olduğunu sordular.

Derviş:

“Ben remel üstadıyım, başka marifetlerim de vardır.” deyince, padişah:

“Madem marifetin var, gönlümden geçeni bilersen sana inanırım.” dedi.

Derviş elindeki kalemi padişaha verip:

“Gönlünden geçen ne ise tut, bakalım ilim ne gösterecek?” dedi.

Padişah, söyleneni yaptı ve gönlünden:

“Acep bir evladım olur mu?” diye niyet tuttu.

Derviş bunların birinin de vezir olduğunu ve evlat için niyet tuttıklarını bildi. Üstelik padişahın bir kızı, vezirin de bir erkek çocuğunun olacağını söyleyince, padişah hemen dervişin ellerine sarıldı.

“Bizim kim olduğumuzu ve derdimizi bildin, ne olursa senden olur, aman derdimize derman” diye yalvarmaya başladı.

Derviş cebinden bir elma çıkardı, ikiye böldü, yarısını padişaha, yarısını da vezire verdi.

“Bu elmaları bu gece yiyin, Allah'ın izniyle evlatlarınız olacak, fakat kızın adını Zühre, oğlanın adını Tahir koyacaksınız ve birbirinden ayırmadan büyütecek, zamanı gelince de birbirleriyle evlendireceksiniz. Eğer bu söylediklerimi yapmazsanız başlarına öyle hâller gelecek ki Ferhat ile Şirin, Leyla ile Mecnun, Arzu ile Kamber, Vamık ile Azra, Varka ile Gülşah gibi kıyamete kadar destan olup söylenecek.” dedi.

Padişah ve veziri şaşkınlıkla birbirlerine baktılar. Padi-

şah elini cebine sokup, dervişe altın vermek istedi. Bir de döndüler ki dervişin yerinde yeller esiyor. Derviş yok olmuş. Hemen bahçeyi aramaya başladılar. Hiçbir yerde bulamadılar. Sonunda bahçeden çıktılar, padişah sarayına, vezir evine gitti. O akşam elmayı yediler, dokuz ay on gün sonra dervişin söylediği gibi, padişahın bir kızı, vezirin bir oğlu dünyaya geldi. Kıza Zühre, oğlana Tahir adını kodular (Türkmen, 1998: 209-211).

C. Sevgi Ve Kahramanlık Konusunun Birlikte İşlendiği Hikâyeler

1. Hurşit İle Mahmihrî Hikâyesi

Hurşit ile Mahmihrî Hikâyesi Batı Türkleri (Türkiye, Balkanlar) arasında bilinmektedir.

Hikâyenin yazılı ve sözlü kaynaklarda çok sayıda anlatması vardır.

Hurşit ile Mahmihrî Hikâyesi üzerinde Saim Sakaoğlu ile Ali Duymaz tarafından hazırlanan ve Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkan bir kitap vardır. Bu çalışmada hikâyenin yazılı ve sözlü anlatmaları çeşitli yönleriyle (motif, şiir, epizot vb.) değerlendirilmiştir.

Hikâyede göçebe hayatın izlerini bulabiliriz: Yaylalar, pınarlardan su dolduran güzeller, koyun sürüleri, şahinle avlanma, vb.

Hikâyede yedi kardeşin bir bacısı olması münasebetiyle masal özelliklerini gösterirken, Dede Korkut hikâyeleriyle de çeşitli benzerliklerin olduğu gözden kaçmaktadır.

Özet

Ailenin vakit tamam olunca Hurşit adını verdikleri bir çocukları dünya gelir. Dört yaşında okula gönderilen çocuk, on yaşında bütün ilimleri öğrenir. Sonra da savaş aletleriyle oynamaya başlar.

Evlilik çağına gelen Hurşit'e özelliklerine uyan bir kız aranır da bulunamaz. Uzun aramalardan sonra Hurşit'e uygun kızın Uçma'an şehrinde olduğu haberi verilir. Görücü usulüyle yapılacak bu evlilik Hurşit'in ailesi tarafından kabul görünce, Mahmihrî'nin babasını ikna etmek mümkün olmamıştır.

Hurşit böyle bir ortamda rüyasında Murat Tepesi denilen yerde kırk dervişle karşılaşır. Bunlar Hurşit'e; *"Sen güzelliğinle gururlanıyormuşsun ve bunu da mı beğenmezsin?"* diyerek Mahmihrî'nin tasvirini gösterirler. Kızın güzelliği karşısında bayılan Hurşit'e abihayat verilince aylır ve *"Ağlama oğul biz bunu sana münasip gördük. Bu senin nasibindir, yedi ay tamam olunca ona kavuşacaksın. Ancak bizi gördüğünü kimseye söyleme."* dedikten sonra kaybolurlar. Rüya da gördükleri karşısında bayılan ve başından geçenleri kimseye anlatmaması söylenen Hurşit her geçen gün sararıp solmaktadır.

Hıde kenarında gökyüzünü seyreden Hurşit turlalara ve daha sonra karşılaştığı bezirgânlara Mahmihrî'yi

sorar. Bu arada kırkların sözünü ettiği yedi ayın dolmasına bir ay kalmıştır. Ama Hurşit de her geçen gün daha çok sararıp solmaktadır. Hurşit'in babası oğlunun derdine derman ararsa da bulamaz.

Bu arada ayyaşlıklarıyla çevrede ün salmış olan yedi genç bir sofraya hazırlayarak Hurşit'i davet ederler. Yeme içme faslından sonra Hurşit başından geçenleri saz ve sözle anlatır. Ancak onun gökyüzündeki aya bakarak türkü söylemesini farklı yorumlarlar. Çünkü onlar Hurşit'in aya âşık olduğunu zannederler, bu sebepten de tevbe etmesi gerektiğini belirtirler.

Hurşit yedi gencin sofrasında söylediklerini babasının huzurunda da söyler.

Bu arada kırkların verdiği süre dolmuştur. Rüyasında gördüğü memlekete gelen Hurşit, etrafı dolaşırken yolu Geylani Yaylası'ndaki çadırların olduğu yere düşer. Elindeki şahini uçurduğunda, kuş bir çadırdan içeriye girer ki orası Mahmihrî'nin babasının evidir. Burada Mahmihrî'yi gören Hurşit bayılır. Onu ayılabilmek için çeşitli çarelere başvurulursa da dermanı bulunamaz. Hurşit'in kendine gelmesinin tek yolu Mahmihrî'nin ona sarılmasıdır. Sarılma olayından sonra ayılan Hurşit başından geçenleri anlatır. Onun anlattıklarına kız da karşılık verince çadır iki âşığın atışmasıyla şenlenir.

Bütün bu olanlardan sonra Hurşit'in babası kızın yedi kardeşine dünür gider. Kardeşler de düşünceleri gerektiğini, bu sebepten kırk günlük süreye ihtiyaçları olduğunu söylerler.

Otuz dokuzuncu gün kız kardeşlerini de yanlarına alan yedi genç obadan ayrılırlar. Bu arada Mahmihrî'nin kaçtığı haberi Hurşit'e duyurulur. Bunun üzerine Hurşit de bunların peşine düşer. Yolu üzerindeki çeşmede; *"Acaba benim Mah'im buralarda gezdi mi, ocak taşına elini sürdü mü?"* diye taşı kaldırıncaya Mahmihrî'nin kendisine bırakmış olduğu mektubu bulur. Mektupta, kendisinin Yüzbaşı Han adında birisiyle evlendirilmek istendiğini, kendisini bulmak isterse Uçma'an şehrine gelmesi, vb. şeyler yazılıdır.

Yolu üzerinde karşılaştığı çobandan Mahmihrî hakkında bilgi alan Hurşit çok geçmeden Uçma'an şehrine gelir. Hurşit'i orada bir nine misafir eder, daha sonra da Mahmihrî'nin amcası Kara Han'ın yanında hazinedar yardımcısı olarak çalışmaya başlar.

Bir süre orada çalışan Hurşit akşamları da kahvede çalıp çığırır. Bu arada Kara Han da Mahmihrî'ye âşık olmuştur. Herkesin sarhoş olduğu bir sırada Hasret Hatun adlı birisi Mahmihrî'yle Hurşit'i buluşturur. Yolları üzerinde düşman askerlerini yenen ikili, daha sonra konaklamak amacıyla bir hana sığınır. Burada haramilere tutsak olan Hurşit ve Mahmihrî'yi bir Arap öldürmek ister. O Arap da Hurşit'in babasının pehlivanıdır. Durumu anlatan Hurşit, kendisini Arap'a tanıtır, böylece ölümden kurtulur. Daha sonra da birlikte haramileri öldürürler.

Mahmihrî, Hurşit ve Arap birlikte saraya gelirler. Ardından da ikilinin düğünleri yapılır ve muratlarına ererler (Sakaoğlu ve Duymaz, 1996: 91-135).

Hurşit İle Mahmihrî Hikâyesinin Son Bölümü

İşde benim cânım, şimdi Hurşid gelüb hahvehanede otırdı, ahşam oldu, yatsı edâ olundu. Şimdik Kara Han meclisi kurdı. Kadehcibaşı şerbet getürince fi'l-cümle anlara ırakı içürdiler, cümlesi serhoş oldılar. Şimdik Hasret Hâtûn:

"Kızım, Mahmihrî seni gül bakçasına götüreyim" diyince kızı alub geldi. Şimdi iki hasret birbirile görüşdiler. Emrihor Aga, atları getürüb binüb ol mahalden kaçub gitdiler. Gele gele gördüler ki, yer gök askeri cem olmuşlar. Hacı Mihri'den korkdı.

"Seni elimle aldırđum" didi.

Mahı didi ki:

"Sen korkdun." didi.

Hurşid didi ki:

"Bu gelen kâfirdir, bir iki kimse o kadar kâfiri nasıl idelim?" diyince Mahmihrî:

"Yoluna bu canı fedâ kılarım" didi.

Şimdi bunlar kâfire karşı çıkdılar. Kara kara kâfiri hasır itdiler. Şimdi Hurşid, Mahmihrî'yle kiral başını kesdiler. İşte benim cânım bunlar ol mahalden kaçdılar. Gele gele yolda bir hana geldiler. Meger ki Yegân Sultan'ı mukaddeman:

"Bana Hurşid'i getürün" diyüb otuz kadar atlu kimse göndermiş. Meger bunlar:

"Padişah bize ne virecek, burada gelen geçen bezirgânı dutalım, malını alalım soyalım" diyüb dururlar. Şimdi yanlarına geldiler, bunların ikisini tutup aldılar. Mahmihrî'ye didiler:

"Biz bu oğlanı alalım" didiler.

İkisi dahı suretleri oğlan suretinde olub Mahmihrî'yi oğlan diyüb mağaranın içine bıraktılar. Şimdi bir Arab var idi. Hurşid'in babasının Arab'ı idi. Arab'a didiler ki:

"Var şunun parasını, urbasını al da öldür" didiler.

Arab gelüb Hurşid'i öldürmeğe götürdi. Öldürecegi vakt Hurşid didi ki:

"Bir iki beyit söyleyem, beni öyle öldür." diyince.

Şimdi aldı Hurşid, bakalım ne dimiş beyt budır:

Bir garibce kuşum arab düşdüm destine

Selam olsun yarânıma dosduma

Yigıt olan gelmez yigid üstüne

Bir Allah aşkına Arab öldürme beni

İnişi kurtulduk indük bir düze

Derdimü yetürdim seksene yüze

Şimdi minnet düşdi Arap seyise

Mevlâ'nın aşkına Arab öldürme beni

Şimdi Arab böyle diyince aldı bakalım Arab ne dimiş. Arab beyt:

Buna devren dirler, bunı beklerler

Gelen geçen bezirgânı saklarlar

Aslın kimdür, sana kim dirler

Aslın beyan it, öldürmem seni (ey)

Aldı Hurşid:

Öldürsen öldür, kolı bağluyam

Şahinim yitürdim, ben yaraluyam

Adım Hurşid, Yegân Sultân oğluyam

Bir Allah aşkına Arab öldürme beni

Şimdi Arab;

"Kusura bakma paşam" diyüb kaldırdı. Arab Hurşid'e didi ki:

"Gel paşam, şimdi bu adamlara ne cevab idelim?" diyince Hurşid eyitdi:

"Benim atımda bir kanlı gömlek vardur, kulaklar vardur, anı getür" didi. Arab Hurşid'e didi ki:

"Ben yukarı çıkaram, sen aşağıda dur" diyüb çıkdı.

Arab didi ki:

"Bu yigidin kılıcını bana bağışlan".

Agaları didi ki:

"Getür" didi.

Arab kılıcı aşağı atdı. Birine emr itdi ki, kılıcı getire. Aşağı indügi vakit Hurşid ol kimse kesdi. Böyle mecmu otuz kimse idi, cümlesini kesdi. Magaradan Mahmihrî aglayarag ne dimiş. Beyt:

Yağmur yağsan ensesinde kar olmaz

Bakçalarda biten havya nar olmaz

Ölür Mahmihrî size yâr olmaz

Nice kıydın Arab yârime benim (ey)

Erisin dağların karı erisin

İnsin seli ovaları bürüsün

Dilerim Allah'dan Arap kolun kurusun

Nice kıydın Arap yârime benim

Bineydi ol atının üstüne

Alaydı mazrağın desdine

Götür beni meyyitinin üstüne

Niçün kıydın Arab yârime benim (ey)

İşde benim canım şimdi işler temâm oldu. Gelelim şimdi Hurşid gelüb Arab ilen ikisi büyük ağayı kesdiler. Mahimihri'yi magaradan çıkardılar. Şimdi Arab, Mahimihri, Hurşid atlarına binüb geldiler. Hurşid muradına irüb babası katına geldi. Bir oğlan düğün itdiler, sonra onlar muradlarına yetişdiler.

Tememtü'l-kitâb bi-avni'l-lah 1247. (Sakaoğlu ve Duyamaz, 1996: 132-135)

2. Kirmanşah Hikâyesi

Hikâye, sadece Türkiye'de bilinmekte olup masal kaynaklı bir halk hikâyesidir. Metnin tamamı okunduğunda da bu husus kolaylıkla görülebilmektedir.

Hikâye üzerinde Ali Berat Alptekin tarafından hazırlan bir doktora ön çalışması vardır (Alptekin, 1999).

Özet

Tiflis (*Bazı varyantlarda Horasan*) Şahı Hurşit Şah'ın çocuğu olmaz. Bir gün Tiflis halkı, sünnet merasimi için Hurşit Şah'ın huzuruna gelirler. Çocuğunun olmayışına üzülen Hurşit Şah, vezirini de alarak gurbete çıkar. Akarsu kenarında dinlenirlerken yanlarına bir derviş gelir. Derviş, onların dertlerinin çocuksuzluk olduğunu bildiği için eşleriyle yemeleri için elma verir ve kendisi gelmeden çocuğa ad koyamamaları tembih ederek kaybolur.

Dervişin tavsiyelerine uyan Hurşit Şah'ın zamanı gelince bir oğlu olur ve çocuğa derviş tarafından Kirmanşah adı verilir. Kirmanşah dört yaşına geldiği zaman, hocalar ona okutacak ders bulamazlar. On dört, on beş yaşlarına gelen Kirmanşah, günün birinde ünü her tarafta duyulan Yemen Padişahı'nın kızı ile dövüşmeye gideceğini söyler. Aile ve meclis bu işe karşı çıkmasına karşılık, dervişin araya girmesi ile izin çıkar.

Babasından izin alarak Yemen Sultanı'nın pehlivanının yanına giden Kirmanşah arap görünümlü gençle güreşir. Yemen Sultanı'nın arap görünümlü pehlivanı aslında bir kızdır ve insan başından kale yapmıştır. Onun evlenebileceği kişi onu güreşte yenebilmelidir. Bütün bu fasıllarda başarıya ulaşan Kirmanşah kızın evlenme teklifine razı değildir. Ancak kız, ne olursa olsun Kirmanşah'tan ayrılmak istememektedir.

Bütün bu olaylar olurken pirlir Kirmanşah'a bade içirirler ve ona Herat Şahı'nın kızı Mahperi'yi gösterirler. Aynı dervişler Mahperi'ye de bade verdikten sonra ona da Kirmanşah'ı gösteriler. Böylece iki genç birbirlerine rüyada âşık olurlar.

Babasından ve amcasından izin alan Kirmanşah Mahperi'yi bulabilmek için Yemen Sultanı'nın kızıyla yola çıkar. Yolu üzerinde Köroğlu'nun koçaklarından Koca Arap'la karşılaşır ve yapılan güreşi kazanır. Bunun üzerine Koca Arap Kirmanşah'ı kendisine evlat edinirken Kara Kaytaz adlı atını da ona verir.

Yola çıkan Kirmanşah, yolu üzerinde çeşitli engellerle karşılaşır. Bütün bu zorlukları pirin yardımıyla aşan Kirmanşah, Herat'a yaklaştığında Mahperi'yi ve iki amcaoğlunu dev kaçıır. Bunun üzerine bütün şehir yas tutmaya başlar.

Herat'a gelen Kirmanşah, olanları Herat hükümdarı Selim Şah'tan dinler. Daha sonra da Yemen Şahı'nın kızını Herat'ta bırakarak Kaf Dağı'na doğru yola çıkar. Burada Kirmanşah'a pir yardımcı olur. Ancak, Kaf Dağı olağanüstü özelliklere sahiptir.

Bazen dondurucu soğuk, bazen kavurucu sıcakla karşılaşan Kirmanşah, Koca Arap'ın hediye ettiği Kara Kaytaz ve pirin yardımıyla Mahperi'nin kaçırıldığı yere gelir. Kara Kaytaz ve Mahperi'nin yardımıyla Kirmanşah, devi öldürür. Devlin mağarasında esir olan Mahperi ve amcaoğullarını kurtarır. Fakat amcaoğulları, Kirmanşah'ın atını ve devlin öldürüldüğüne dair nişaneleri de alarak kaçarlar. Yaralı olan Kirmanşah ve Mahperi ise; Kaf Dağı'nda kalırlar. Kara Kaytaz, yolda kaçarak Kirmanşah'ın olduğu yere gelir. Yaralı Kirmanşah'ı ve Mahperi'yi üzerine bindiren at, Tiflis'e doğru yola çıkar. Günler süren yolculuktan sonra Kara Kaytaz Tiflis'e ulaşır. Fakat buranın Tiflis olduğunu kimse bilmemektedir. Kirmanşah'a süt bulmaya giden Mahperi dönüşte, kimseyi bulamaz. Çünkü Kirmanşah'ı babasının bahçıvanları bulup tedavi etmeye götürmüşlerdir. Kirmanşah, Mahbub ve Hurşit Şah tarafından tedavi edilirken yolunu kaybeden Mahperi, kendisini ırmağa atarak intihar etmek ister, Kara Kaytaz ise kötü bir görünümle Koca Arap'ın yanına gelir.

Mahperi, tesadüfen ölümden kurtulur ve kemerinin takıldığı yerde hazine bulur. Kara Kaytaz'ın durumunu gören Koca Arap, on dört bin atlısıyla Herat Şahı'nın üzerine yürür ama orda Kirmanşah'tan haber alamaz. Oradan Tiflis'e gelen Koca Arap, Mahperi ve Kirmanşah'ı Kaf Dağı'nda bırakarak devlin nişaneleriyle ülkelerine dönen kardeşlerle karşılaşır. Olanları onlardan dinler, fakat onların söylediklerinin gerçek olmadığı çok geçmeden ortaya çıkar. İki kardeşi de yanına alan Koca Arap önce Kirmanşah'ı, daha sonra da Mahperi'yi bulurlar.

Mahperi, bulduğu hazineyle büyük bir saray yaptırmış ve üzerine "*Gelen giden yesin içsin, Kirmanşah hayrına.*" diye yazdırmıştır. Yazıyı okuyan Koca Arap başlarından geçeni bir de Mahperi'den dinler. Daha sonra da Kirmanşah'ın amcaoğullarını öldürür. Ardındanda düğün için Mahperi'nin babasına haber gönderilir.

Mahperi'nin ailesinin gelmesiyle kırk gün, kırk gece

düğün yapılarak gençler muratlarına ererler (Alptekin, 1999: 131-210).

Kirmanşah'ın Herat'a Yolculuğu Ve Hazreti Hızır'la Karşılaşması

O gidiş, Herat deyi, başladılar getmeye. Güne bir menzil, altı ay yol getdiler. Gece gündüz bir gedik üzerine çıktılar. Bakdılar ki gedik üzerinde gorkunç topraklar simsiyah olmuş, nebâdet heç yok!

Kirmanşah:

"Gız -dedi- bu sehra, neye beyle yanmış, yıkılmış?"

"Bilmem Kirmanşah."

Bunlar gonusurkan, Hazreti Hızır, Kirmanşah'ın önüne geçdi:

"Selam oğlum."

"Aleykümselam baba"

"Oğlum Kirman nere gidiyorsun?" dedi.

"Baba, Herat'a. Beni yola kervan siz gıldız."

"Oğlum Herat kaç yıllık yol?"

"Babam danışdi, bilirkişiler, yedi yıllık yol dedi."

"Oğlum, yedi sene gidişin, yedi gelişin, on dört, bir igidin ömrü değil mi?"

"Evet baba, ne yapalım, sevgüllüm orda."

"Oğlum Kirman, yedi yıllık yolu bırak da, yedi ayda seni Herat'a gavuşdaracağım. Ancak, yedi aylık yolda, üç gorkunç vardır. Biri ejderha. İşde bak, bu gördüğün sehraların nebâdeti yanmış. Toprak simsiyah olmuş. İki dağ arasını doldurmuş bir ejderha vardır. Bu ejderhanın yüzünden, bu ellerde ne guş uçar, ne kervan geçer. Ne âdem ayağı basar. Bu ejderhayı sen öldüreceksin oğlum. Ehvâl-i ezeldeki takdir-i İlahi beyle yazmış. Gel bakalım" diye Kirmani'yi aldı, duva gıldı, dalını sıgayıp:

"Oğlum, heç darda galmasan, galdığın zaman beni çağır. Bil ki ben senen peşindeyem. Ejderhayı öldürmüş, 'bene ne' deme 'neme lazım' deme. Bundan sonra, gelen giden serbest gitsin, ejderhanın şerrinden gurtarsın."

"Başüsdüne baba"

"Onun eceli senin elinde, bir. Ejderhayı öldürdükten sonra, bir aylık yol gidersen, yolun sağını aslan, solunu gaplan kesmiş, üzeren gelir, hücum eden bu hayvanlar. Aslanla, gaplanı, öldürmemiş getmi. Aslanı, gaplanı da öldür ki, ordan da gelen giden yolçı serbest geçsin iki.

Üçüncüsü, bir aylık daha yol gidersen yolun Goca Arap'a uğrar. Goca Arap'ın on dört bin gılıç vuran atlısı var. Goca Arap, şimdiye gader, dali yere gelmemiştir. Hasım arıyor. Goca Arap'ı her kim altederse, Arab ona amade olacak, bende olacak. Yalnız oğlum Goca Arap'ın halı da seni elindedir. Heç gorkma, çekinme. Goca Arap'ı alt edersen yenirsin, güleşe teklif et. Oğ-

lum Goca Arap'ın da, alt olduktan sonra, o gedik de açılır. Goca Arap'ın gorkusundan, guş uçmaz, kervan geçmez, adem geçmez. On dört bin gılıç vuranı var. Oğlum, Goca Arap, yedi iklimden haraç alır. Seneden seneye senin baban Hurşud Şah bile Goca Arap'a haraç verir. Sene dememişti baban, sene bildirmemişti. Gizlin seneden seneye, baban bile Şiraz bile harac verir. Goca Arab, yedi iklimden harac alır. Haraç veren bir millete ilişmez, vermeyeni tarumar eder, varını alır. Goca Arap yenilen bir millet değildir. Goca Arap'ın zaferi de senin elindedir oğlum. Goca Arap'ı alt edeceksin, ondan sonra Herat'a az yolun galır, gavuşursun oğlum."

"Peki" dedi.

Kirmanşah, pirden bu öğüdü almasıyla birlikte pir gayıp oldu.

"Yâ Rabbi, çok şükür" diyen Kirmanşah, Yemen Sultanı'nın gızı ile yola revan oldu.

Gız dedi:

"He ciz bakalım"

Nâyet yigirmi dört saat yol gidip, ejderhanın yetişdiler yanına. İki dağ arasında duman çıkıyordu. Gıza dedi ki:

"Gız atımı tut, ben yayan gidim, bu zalıma yakın. Eger öldümse, geldiğimiz yol serbestti selamet geri dön. Babama anama gavuş, öldüğümü bildir. Beni duvadan unutmasınlar. Sen de ister memleketinde gal, ister Yemen şehrine memleketen git. Yok galırsansa, atını al tez gavış." (Alptekin, 1999: 191-192).

3. Yaralı Mahmut Hikâyesi

Divan edebiyatında *şebçerağ* olarak bilinen taş, halk edebiyatı metinlerinde *şamşırak*, *çamçırak*, vb. adlarla karşımıza çıkmaktadır.

Şamşırak taşlarının getirilmesini konu alan hikâye, hem masal, hem de halk hikâyesi metinleri arasında bilinmektedir. Masal metinlerinde geniş bir dağılım söz konusu iken halk hikâyesi olarak daha çok Doğu Anadolu Bölgesi'nde örneklerine rastlanmıştır.

Sadece Türkiye'de bilinen Yaralı Mahmut Hikâyesi'nin hem yazılı hem de sözlü kaynaklarda çok sayıda anlatması vardır. Araştırmacıların büyük çoğunluğu tarafından hikâyenin doğuş yeri olarak Doğu Anadolu Bölgesi gösteriliyorsa da hikâye masal kaynaklı olup kökeni Binbir Gece Masalları'na kadar gitmektedir.

Yaralı Mahmut Hikâyesi üzerinde Zeynelâbidin Makas (Makas, 1980)'in yüksek lisans, Ensar Aslan (Aslan, 1990)'ın da doçentlik takdim tezleri vardır.

Özet

Ali Bezirgân adlı zengin bir tüccarın Ahmet ve Mahmut adlarında iki oğlu vardır. Mahmut akliselim sahibi, ailesine bağlı bir gençken Ahmet bunun tam tersidir. Baba Ali Bezirgân'ın ölümünden sonra bırakılan miras çok kısa bir sürede Ahmet tarafından bitirilir. Bu

durumda Mahmut da annesi ve kendisinin geçimini sağlayabilmek için çobanlığa başlar.

Bu arada Osmanlı Padişahı muhteşem bir saray yaptırır. Sarayı gören herkes mükemmel olduğunu ancak şamşırak taşlarının getirilmesiyle daha da güzelleşeceğini söylerler. Padişah, sözü edilen taşların Gence Padişahı'nda olduğunu öğrenince tellallar çağırır: Her kim ki Gence Padişahı'nda bulunan taşları getirirse padişah onun dünyalığını verecektir. Bu işe Mahmut taliptir.

Padişahla görüşen Mahmut emrine verilen ordu ve babasının arkadaşının rehberliğinde Gence'ye doğru yola çıkar. Ordu Gence'ye ulaştığında, Mahmut emrindeki elçi vasıtasıyla, Gence Padişahı'ndan sözü edilen çamçırak taşlarını vermesini, yoksa taş üstünde taş koymayacağını bildirir.

Gence Padişahı, bu işe rıza göstermez. Bunun üzerine iki ordu karşı karşıya gelir. Savaş sırasında Mahmut ordunun yarısını kılıçtan geçirir. Ancak iki taraf daha fazla kanın dökülmesini önlemek amacıyla Mahmut'un karşısına arap görünümlü bir pehlivanı çıkartır. İki pehlivandan arap görünümlü olanı vuruşmayı kaybedince öldürüleceği sırada yüzündeki peçeyi çıkarır. Karşısındakinin dünya güzeli bir kız olduğunu anlayan Mahmut, ona ilk görüşte âşık olur ve bayılır. Mahmut kendisine geldiğinde, arap kendisinin Mehbub olduğunu, ahdine göre kendisini yenen gençle evleneceğini, istediği şamşırak taşlarının da kendi yanında olduğunu söyler. Bu haber karşısında sevinen Mahmut, Mehbub'la birlikte taşları da alarak İstanbul'a doğru yola çıkarlar. Ancak sıkıntılı bir durum vardır, o da Mehbub'un Kara Vezir adında birisiyle nişanlı olmasıdır. Kara Vezir'in tehditleri karşısında bir çıkış yolu arayan Gence Padişahı, cadının yardımıyla kızını geri getirmeye karar verir. Küpüne binerek İstanbul'a gelen cadı yaptığı sihirlle Mehbub'u Mahmut'tan ayırır. Bir süre sonra da Mehbub Mahmut'u terk ederek Gence'ye döner. Eşini takip eden Mahmut, Mehbub'la Karaman Dağları'nda karşılaşılır. Büyünün etkisiyle Mehbub Mahmut'u yaralar. Mehbub, Gence'ye geldiğinde kendisine büyü yapıldığını anlar ve cadıyı öldürür, ancak Kara Vezir'le evlendirilmekten kurtulamaz.

Karaman Dağları'nda ölüme terk edilen Mahmut'u bir bezirgân bulur ve halk hekimi olan kızı Gülşen'e tedavi ettirir. Gülşen bir taraftan yaralıyı tedavi ederken diğer taraftan da onun sevdiği arkadaşı Mehbub'un eşi olduğunu öğrenir.

Bütün bunlar olurken diğer yandan da Mehbub'la Kara Vezir'in Kandehar'da düğün hazırlıkları başlar. Gülşen'in yardımıyla düğün evine gelen Mahmut gerdek odasında saklanır. Mehbub ve Kara Vezir gerdek odasına geldiğinde saklandığı yerden çıkan Mahmut, Kara Vezir'i öldürür, daha sonra da iki sevgili İstanbul'a doğru yola çıkarlar.

İkili Erzincan'a gelince Mehbub çeyizsiz İstanbul'a gidemeyeceğini, bu sebepten para kazanmaları gerektiğini söyleyince bunlar haramiliğe başlarlar. Haramilerin yakanması görevini ise güvenlik kuvvetleri komutanı olan Ahmet üzerine alır. Haramileri yakalayan Ahmet bunların kardeşi ve gelinleri olduğunu öğrenince elleri bağlı şekilde padişahın huzuruna çıkarır.

Padişah, Mahmut'u affeder, çünkü o daha önce kahramanlık göstererek çamçırak taşları Gence Padişahı'ndan almıştır. Ardından da Mahmut ile Mehbub'a kırk gün kırk gece düğün yaparak onları muratlarına erdirir (Aslan, 1992: 97-136).

Şamşırak Taşı Ve Özellikleri

“Padişah'ım sağ olsun çoh güzel bir saray. Dünyada bunun benzeri daha görülmemiştir. Ama bu sarayın çoh büyük bir eksiği var” diyende, Padişah diyir ki:

“Söyleyin bahim nedir bu sarayın eksiği?”

Orada bulunanlar diyiller ki:

“Padişah'ım sağ olsun biz duymuşuh ki Gence şehrinde, Gence Padişahı'nın hezinesinde bir çift daş vardır. Bu daşların adına 'çamçırak daşı' diyeller. Bu daşlar geceleri eyle ışık verir ki bütün Acem ölkesini ışılıandırır. Eğer o daşları getirip, bu sarayın bir köşesine goyarsan, bu sarayın heç bir nohsanı galmaz. Bütün ölkelerin padişahları bu sarayı görmeye geliller. Senin şöretin dünyayı dutar.”

Padişah diyir ki:

“Peki eey de bu daşları Gence'den kim getirebilir? Gence benim emrimde bir ölkedir ama bu geder giymetli daşları Gence Padişahı bene verir mi?”

Diyiller ki:

“Padişah'ım sen gosgoca bir Osmanlı Padişahı'sın. Senin emrine karşı gelecek bir öлке var mıdır? Senin bu geder esgerin leşgerin varıdatın var, isdesen bir gecede Gence'yi dümdüz eder Acem'in tahdını bışına yıharsın.”

Bunu duyan Padişah'ın gece yuhusu, gündüz rahatı galmir. Başliyir gara gara düşünmeye. Bir gün vezirini vekilini yanına çağırır, diyir ki:

“Vezir, vekil ya benim bu derdime derman ya da gatlimize ferman. Ne ederseniz edin, Gence'deki çamçırak daşlarını bene getirin.”

Vezir, vekil başliyillar düşünmiye. Biri diyir goşunu çekeh gideh Gence'yi alah, kimisi diyir Gence Padişahı'na elçi yolliyah, hedayalar vereh, rica minnet edek belki daşları bize vere. Bunnar heç bir çareye gerer veremiller. Diyiller ki:

“Bize ele bir yiğit gehraman adam lazım ki, Gence'den eylihnen yahut zorunan daşları ala getüre.” Bunar bele düşünende ahıllarına bir fikir gelir.

Diyiller ki:

“Bütün ölkede tellallar bağırdah, helbet goca ölkede gendine güvenen bir yiğit çıhar. Heç belli olmaz, analar ne yiğitler doğurmuşdur bilinmez.” Bunar bele müşevre ediller, bir tellal çağırdıllar, düşür İstanbul sohahlarına:

“Kim ki gider, Gence Padişahı'nın hazinesinde bulunan çamçırak daşlarını getirirse, padişah o adama bu dünyalığını verecek, erhetliğine garışmayacah.”

Bütün Osmanlı ölkesinde tellallar bağırir ama kim çıhacah da gedip Gence'den çamçırak daşlarını getirecek.”

Biz size haberi verek Ali Bezirgân'ın küçük oğlu Mahmut'tan:

Mahmut danaya gidirdi. Aşşam danayı eve töhdi. Düşüne düşüne evine gidirdi. Bahdı ki tellâl bişe bağırir ama heç bişe anamadı. Ola bu daş nedir ki bunu getirene padişah bu dünyalağını vereceh diye merah etti, tellâlın yanına yahlaştı:

“Baba nedir senin derdin? Neye bağırirsın, bu daş nerededir? Hele gulağıma söyle de eyle aniyim.”

Tallâl bune bele bir bahdı:

“Ay oğul senin başha bir işin yoh mu, çekil işine get, bu iş senin yiyeceğin herze deyil, bu deligannı, yiğit adam işidir.”

Mahmut tellâla gannı yağı kimi yalvardı. Tellâl bahdı bunan gurtuluş yohdur.

Dedi ki:

“Ay oğul Gence Padişahı'nın hezinesinde bir çift çamçırak daşı varmış, onları getirene Padişah dünyalığını verecek. Ama bu senin işin değil. Sen hele çoh cahalsın çıh işine git.”

Mahmut düşündü ki:

“Ola ben zaten ölmüşüm. Dananın öğünde acımdan öleceğime, gidim de Gence Padişah'ı öldürsün daha eydir. Heç olmazsa padişah birez altın verir de ihdiyar anam onnan rahat geçinir. Ahır çağında dosta düşmana möhtac olmaz, rahat eder. Tellal'a diyir ki:

“Baba sen bülürsün beni Padişah'a götür. Ben Gence'nin yolunu, Padişah'ın hezinesini çoh ey bülirim. O daşları Padişah'a ancah ben getirerim.

Tellâl buni alır doğru Padişah'ın huzuruna çıhardır. Padişah cahıl bir oğlanı garşısında görende:

“Hayrola oğul bir isdeyin mi var, derdin nedir?” diyir.

Mahmut:

“Padişah'ım sağ olsun eğer müsaade ederseniz Gence'ye gidip çamçırak daşlarını getirmek isdiyirim. Ben o yolların beletiyim. Babam bezirgânbaşıydı. O beni Gence'ye çoh götürmüşdü. Padişah'ın hezinesinin yerini bennen başga kimse eyi bilemez.” (Aslan, 1990: 97-99).

Mahmut'un Gence Padişahı'nın Huzuruna Çıkması

Doğru Ziyad Han'ın huzuruna gelip, Mahmud'u nemesini çıkarıp Padişah'a uzattılar:

“Padişah'ım Osmanlı komutanı Mahmut Pehlivan ekser çekmiş gelmiş, şeheri guşatmıştır. Bu nemeyi de sene yolladı.”

Padişah aşdı nemeyi ohudu, bele yazılıydı:

“Ey Gence Şahı Ziyad Han, heznendeki bir çift çamçırak daşlarını almıya gelmişim. Sene igirmi dört sahat müsede, igirmi dört sahat sonra çamçırak daşlarını elde edemezsem, Gence'yi, yıhip tahdını başına geçirecem, daşları alıp İstanbul Padişahı'na götürerem. Eğer daşları teslim edersen sabahdan esgerimi çekip çıhip gidecem” (Aslan, 1990: 101).

Halk Hikâyeleriyle Yakın İlişkisi Olan Diğer Türler

A. Dede Korkut Hikâyeleri ve Halk Hikâyeleri

Bugün Türk dünyası dediğimiz coğrafyada, üzerinde en çok çalışma yapılan eserlerden birisi *Dede Korkut hikâyeleridir*. 9-11. yüzyıllarda oluşan, 16. yüzyılın başında adını bilmediğimiz bir yazar tarafından yazıya geçirilen, bir giriş ve on iki hikâyeden ibaret olan, Dresden ve Vatikan'da yazma nüshaları bulunan *Dede Korkut hikâyeleri*, yüzyıllara meydan okuyarak, insan hafızasında yaşamış ve nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bilhassa Anadolu insanının çok sevdiği “Kampürenin Oğlu Bamsı Beyrek” hikâyesi, coğrafyamızda “Bey Bârı”, “Ak Kavak Kızı”, “Bey Böyreğ” gibi onlarca ad altında masal veya halk hikâyesi şeklinde anlatılmaya devam etmektedir (Sakaoğlu, 1998: 247-444).

Aynı hikâye Hazar Denizi'nin doğusunda da “Alpamış”, “Alıpmanaş”, “Alpamışka” gibi adlarla destanî özellikler göstererek manzum veya nazım-nesir karışımı olarak anlatılmaktadır.

Yine Anadolu ve Balkanlardaki sözlü kaynaklarda “Tepegöz” olarak bilinen hikâye, Azerbaycan'da “Kellegöz”, Hazar Denizi'nin doğusunda ise “Yekeköz” adıyla sözlü kaynaklarda anlatılmakta olup, hikâyenin yüzlerce varyantı tespit edilmiştir.

Deli Dumrul Hikâyesi, yukarıdaki hikâyeler kadar olmasa bile hem Anadolu'da, hem de Türkiye dışındaki Türkler arasında sözlü kaynaklarda bilinmektedir. Hele hele köprüden geçenden otuz üç, geçmeyenden döve döve kırk akçe alınması olayı, küçük değişikliklerle halk arasında; “Başıma Deli Dumrul mu kesildin?” sözleriyle deyimleşmiştir.

Konuyla ilgili olarak Metin Ekici tarafından hazırlanan *Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri* (Ekici, 1995) adlı eserde de *Bey Böyreğ*, *Şah Yusuf*, *Âşık Garip*, *Hüyrlükga ve Hemra*, *İzzet Bey*, *Gül ile Sitemkâr ve Hilali ile Seherhan* hikâyelerinin Dede Korkut hikâyeleri ile benzerlikleri tespit edilmiştir.

Yukarıda Dede Korkut hikâyeleri hakkında çok kısa bilgi verdik. Şimdi de her iki türün benzerliklerini yapı bakımından araştırmak istiyoruz:

1. Her iki anlatım da nazım-nesir karışımıdır.

Dede Korkut hikâyelerinde nesirden nazma geçilirken *bu boy... olsun* kalıp ifadeleri kullanılmıştır. Burada boy kelimesiyle anlatılmak istenilen hikâyedir. Halk hikâyelerinde, *Aldı Tahir, Aldı Zühre; Aldı Kamber, Aldı Arzu* gibi klişe cümleleri; Dede Korkut hikâyelerinde *Dedem Korkut ayıttı, Dedem Korkut soyladı* şeklindedir ki bu da iki türün nesirden nazma geçişteki benzerliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Dede Korkut hikâyelerinde gördüğümüz nazım bölümleri ile halk hikâyelerindeki manzum parçalar şekil itibarıyla daha farklıdır. Halk hikâyelerinde hece vezninin 8, 11, 14, 15'li ölçüleri tercih edilirken Dede Korkut hikâyelerinde belki de serbest veznin ilk örnekleriyle karşılaşmaktayız.

2. Dede Korkut hikâyeleri ve halk hikâyeleri konu ve motif itibarıyla benzemektedir.

Dede Korkut hikâyelerinden ikisi olağanüstü güçlerle olan savaşı, ikisi iç mücadeleyi, geriye kalan sekizi ise Oğuzların komşuları ile olan mücadelesini konu almaktadır. On iki hikâyedeki konu, sevgi konulu halk hikâyelerine, bilhassa motif yönüyle benzemektedir (Alptekin, 1993: 22-33).

Sözünü ettiğimiz kavramları şöyle sistemleştirebiliriz.

a) Kirk ince belli kız

Dede Korkut hikâyelerinde, beylerin yanında kırk yiğit, hatunlar yanında da kırk ince belli kız vardır. Kırk yiğit ve kırk ince belli kız beylerin ve hatunların sır ortağıdır, kader arkadaşıdır, silah arkadaşıdır.

"Dirse Hanun hatunı kayıtdı girü döndi. Katlanımadı, boyına aldı, bidevi ata binüp oğlançuğun isteyü gitdi" (Ergin, 1994: 88).

Dede Korkut hikâyelerinde tespit ettiğimiz kırk ince belli kız motifi Âşık Şevki Halıcı'nın anlattığı *Cihan ve Abdullah* adlı halk hikâyesinde de karışımıza çıkmaktadır:

"Ay lala

Yatmış idim hublar elinde

Uyandım ki bahar yaz gelip gedir

Bir elinde süsen sümbül ergavah

gelip gider" (Türkmen ve Cemiloğlu, 2009: 53).

Laçın Aladağlı'nın anlattığı *Kirmanşah Hikâyesi*'nde de Mahperi'nin yanında kırk kız bulunmaktadır:

"Mahperi cariyesi her birisi bir vazifede. Gendisi ve ve baş cariyesi olan Gülfikar hanım da gül bahçesinde" (Alptekin, 1999: 281).

Halil Sarıçayır tarafından anlatılan *Sevdakâr Şah ile Gülenaz Sultan Hikâyesi*'nde de, Sevdakâr'ın yanında kırk kız bulunmaktadır:

"Gözelce geyinif guşandı, yanına da , gırhını da alıf, has bahçeye gezmeye çıhdı. Onlar bahçıya çıhmahdada olsunlar, biz heberi Sevdakâr'dan vereyh." (Alptekin ve Coşkun, 2006: 591).

Âşık İmdat Kapağan tarafından anlatılan *Salman Bey ile Turnatel Hanım Hikâyesi*'nde, Turnatel'in yanında kırk ince belli kızın varlığı gözden kaçmamaktadır:

"Salman Bey'in has bahçaya girdiği saat ve daggada o da yanında barabar has bahçada gezif canının sıhıntısını gidermeye çalışerdi." (Alptekin ve Coşkun, 2006: 581).

b) Kül tepeçük olmaz, güyegü oğul olmaz (Ergin, 1994: 74)

Dede Korkut hikâyelerinin girişinde karışımıza çıkan sözün benzerlerini Doğu Anadolu Bölgesi'nde Âşık Şevki Halıcı'nın anlattığı iki hikâyede tespit etmiş bulunuyoruz.

"Biz bu memleketin ölümüne sebep olmahdansa , biz gideh tapşırar. Aha şu Abbas'ın oğludu." (Türkmen ve Cemiloğlu, 2009: 419).

Bu yerde bosdan olmaz bağ olmaz

Bağ olsa da gabah gibi tav olmaz

Yel esende alçahlara indirir" (Türkmen ve Cemiloğlu, 2009: 212).

c) At ayağı külüg ozan dili çevük olur. (Ergin, 1994: 81, 90, 186, 239).

Her ne kadar Orhan Şaik Gökyay, *"Halk hikmetlerine ve halk geleneklerine sahip olan ozanlar için kitapta sık sık 'at ayağı külük, ozan dili çevük olur' Bundan ozanların destanları ve hikâyeleri kolaylıkla, duraksamadan anlatırları anlaşılır"* (Gökyay, 1993: CCCX-CVIII) diyorsa da bize göre burada hikâyecinin duraksamadan anlatması değil, uzun zamanı kısaltabilme düşüncesi öne çıkmaktadır. Nitekim Dede Korkut hikâyelerinde ilgili kısımlar dikkatli bir şekilde okunursa aynı husussu kolaylıkla tespit edebiliyoruz. Ayrıca bu tür cümlelerin hikâyeye acıcılık kattığını da hatırlatmamızda yarar vardır.

Hikâyelerde bu tür kalıp ifadeler *Âşık Şevki Halıcı, Âşık Laçın Aladağlı, Halil Sarıçayır, Âşık İlyas Kaya, Âşık İslam Erdener, Âşık Şeref Taşlıova*, vb. tarafından kullanılmakta olup bunların tamamına yakını Ardahan, Kars ve Iğdır illerimizde yetişen âşıklardır. Dede Korkut hikâyelerinin teşekkül ettiği coğrafya ile sözünü ettiğimiz âşıkların aynı muhitte yaşaması üzerinde durulması gereken bir başka konudur.

"Hikmeti ilahi. Hagigaten ikisi de çocuğa gebe oldular. Şöyle diyiller ki, Artıh çocuk yetişer. O çocuğun başına olmaz işler gelir." (Türkmen ve Cemiloğlu, 2009: 494).

Âşık Laçın Aladağlı'nın anlattığı hikâyelerde aynı kalıp ifadeyi bulmaktayız. Örnek olması açısından *Kirmanşah Hikâyesi*'nde tespit ettiğimiz kısmı aşağıya alıyoruz:

" , tez vurur, tez ulaştırır. İşte Kirman az zaman sonra Hora-san'a gelir." (Alptekin, 1999: 284).

Çıldırılı Âşık Şenlik tarafından tasnif edilen ve Halil Sarıçayır tarafından anlatılan metinde de benzer kalıp ifadeleri bulmaktayız:

"deyifler. Bunlar da birgaç gün at sürüf, günlerden bir gün Kandahar şehrinerine gelif çatdılar. O zaman Sevdakar Şah bunlara..." (Alptekin ve Coşkun, 2006: 622).

Yine Çıldırılı Âşık Şenlik'in tasnifi olan *Latif Şah Hikâyesi*'nde de benzer kalıp ifade vardır:

"Tez vurur tez yetirir

Menziline götürür" (Alptekin ve Coşkun, 2006: 614).

Âşık İlyas Kaya tarafından anlatılan, daha çok hikâyelerin başında yer alan, bölgede *sersuhana* olarak bilinen, Erzurumlu Behçet Mahir'in *selçuk* dediği tekerlemeye de **Âşık dili yüyrüh olar; at ayağı külüng olar** şeklindeki kalıp ifadeye rastlanmaktadır.

"Derelerden sel kimi

Tepelerden yel kimi

Hamza Pehlivan kimi

Bade-yi serser kimi

Tez vurur, tez yetirir

Menziline götürür" (Alptekin ve Coşkun, 2006: 682).

Âşık İslam Erdener'in anlattığı hikâyelerde de yukarıdaki kalıp ifade ile karşılaşmaktayız:

"Derelerden sel kimi

Tepelerden yel kimi

Hamza Pehlivan kimi

Bade-i serser kimi

Tez vurur, tez yetirir

Menziline götürür" (Aslan, 1975: 232).

İsmail Görkem tarafından Osmaniyeli Âşık Mustafa Köse'den yapılan derlemede benzer kalıp ifadeler geçmektedir. Mustafa Köse'nin Ardahan'da askerlik yapması, hikâyelerden bazılarını o coğrafyada öğrenmiş olabilme ihtimalini göstermekle beraber kalıp ifadelerin Doğu Anadolu Bölgesi'nden çok uzaklarda Çukurova'da da bilinmesi oldukça anlamlı olup belirlediklerimiz aşağıda verilmiştir:

"Bunnar çıktılar yola. . Ne gadar da menzil uzak olsa âşıklar tez eletirler" (Görkem, 2000: 163).

"Demin de söyledim; ne gadar menzil uzak olsa menzile tez eletir. Günnerde geç vakıta tez, bir gün Yıldızeli'nin ovanın düzüne gondurdu sarayı" (Görkem, 2000: 183).

"Günner geçtikçe, ; menzil ne gadar da uzak ossa âşıklar menzile tez eletirler" (Görkem, 2000: 196).

" ; menzil ne gadar uzak ossa âşıklar tez eletiller" (Görkem, 2000: 222).

"Bunnar günnerde geç vakıta tez, hikâyeler arasında derik işte, ; ne gadar da uzak olsa âşıklar menzile tez eletiller" (Görkem, 2000: 259).

ç) Av avladılar, kuş kuşladılar. (Ergin, 1994: 85, 95, 157).

Dede Korkut hikâyelerinde karşımıza çıkan kavramlardan birisi de av avlayıp kuş kuşlamaktır. Tıpkı at ayağı çabuk ozan dili çevik olur kalıp ifadesinde olduğu gibi av avlayıp kuş kuşlamak kavramı da Ardahan, Kars, Iğdır yöresinde anlatılan hikâyelerde karşımıza çıkmaktadır.

"Garşki dağı görür misen? İşte o Elvan Dağı'dı. O dağa gidek. Birez av guş yapah gezek gelek. (Türkmen ve Cemiloğlu, 2009: 472).

"İşte Kirman'ın vaziyeti, vazifesi efendim sabahdan gahardı, atına binerdi, ." (Alptekin, 1999: 279).

"Deyerli dinliyiciler, işte Ahmet gardeşi Kirmanşahia şöyle demiş." (Alptekin, 1999: 295).

"Evet deyerli dinliyiciler, Kirman gardaşlarına teselli ettikten sonra, üşü beraber yine ." (Alptekin, 1999: 296).

"Âşıklar da bir yere gettiği zaman bir gün galacağı yerde on gün galır. Kirman gardaşlarınyan -efendim- bazı günler ." (Alptekin, 1999: 295).

Âşık İlyas Kaya tarafından anlatılan Latif Şah Hikâyesi'nde de avdan söz edilmektedir.

"yeme işme derken bir gün gine iş tahsimi yapmış herkeş de kendi ." (Alptekin ve Coşkun, 2006: 610).

d) Açların doyurulması çıplakların giydirilmesi

Başta ilk yazılı metnimiz Orhun Anıtları olmak üzere pek çok eserimizde sosyal devletin tanımını olarak açların doyurulması, çıplakların giydirilmesinden söz edilmektedir. Bugünkü sosyal devletin tanımında aynı hususları bulabiliriz. Dede Korkut hikâyelerinde yılda bir kere düzenlenen toyda da açlar doyurulmakta, çıplaklar giydirilmektedir.

Âşık Şevki Halıcı tarafından anlatılan *Kerem ile Aslı Hikâyesi*'nde doğum üzerine ziyafet verilmekte olup, günümüzde de aynı gelenek devam etmektedir:

"Şah'ın garısının bir oğlu oldu. Dokguz ay, dokguz saat, dokguz dakika tamam oldu. Şah'ın garısının bir oğlu oldu. Keşiş'in garısının bir gızı oldu. Şah'ın haberi getdi. Müjdesi getdi. Şah muazzam bir ihşanda bulundu. Memleketi gani etdi. Açları doyurdu, çıplakları geydirdi. Mahkûmları affetti. Memleket türlü türlü ziyafetlere gani oldu." (Türkmen ve Cemiloğlu, 2009: 494).

Çıldırılı Âşık Şenlik'in tasnif ettiği ve Âşık İlyas Kaya tarafından anlatılan *Latif Şah Hikâyesi*'nde de aynı motifi

bulmaktayız:

“Açları, çıplakları gedirin, hasretleri gavuşturun, zindanların gapılarını açif ne geder hapis varsa hamsını bırakın, köleleri azad eyleyin.” (Alptekin ve Coşkun, 2006: 587).

Celali ve Mehmet Bey Hikâyesi'nde toy düğün kurulduktan sonra “açlar yedi, çıplaklar giydi, fukaraya ihsan dokundu.” (Boratav, 1946: 294) denilmektedir.

e) Deliler

Dede Korkut hikâyelerinde üç deliden söz edilmekte olup bunlar, Deli Karçar, Deli Dumrul ve Deli Dünder (Ergin, 1994: 124, 177-184, 112)'dir. Kahramanlara verilen deli sıfatının yiğit, bahadır, kahraman anlamına geldiğini de burada hatırlatmakta yarar vardır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde anlatılan pek çok hikâyenin bu tip kahramanı ise Deli Becan'dır. Deli Dumrul ve Deli Karçar'dan hiç farkı olmayan kahramanın özelliklerini Halil Sarıçayır'ın anlattığı metinden aşağıya alıyoruz:

“Allahverdi adında ahlı her işe yeten iş bilen eyi bilen eyi bir veziri ile Deli Becan namında hele o güne geder dalı yere gelmiyen, gavağında ordular dayanamıyan, bir vuruşta bir camuşu yihan, bir öğün yemeyh sırasında, bir bütün goyun ile bir tehne eppeyh gene olsaydı da yesem” diyen bir namıdar bir ordu gumandanıydı.” (Alptekin ve Coşkun, 2006: 580).

Koroğlu'nun keleşlerinden *Koca Arap* ile *Deli Karçar*, *Deli Dünder*, *Kanturalı* ve *Boğaç Han* tipleri arasında da benzerlikler görülmektedir.

“Efendim elçilere garşı Goca Arap -Goca Arapın ocağı yihılsın- O gedar zalim bir adammış ki, yani bir pire için, bir soğan için bin kelle keser hiç of dememiş. Gelen elçiyi -efendim- birisinin gulağını çehdi goparttı. Birisinin burnunu çehdi goparttı.” (Alptekin, 1999: 305).

f) Yas âdetleri

Dede Korkut hikâyelerinde karşılaştığımız yas âdetleri içerisinde ak çıkarıp karalar giyme, kavuğu yere çalarak böğüre böğüre ağlama şekillerini halk hikâyelerinde de bulmaktayız. Örnek olması açısından Pertev Naili Boratav'da tespit ettiğimiz kavuğu yere vurmak ve ak çıkarıp kara giymek örneklerinden sadece ikisini aşağıya alıyoruz.

“Ayvaz fermanı baştan nihayetine kadar okuduktan sonra Köse **başından kalpağını çıkarıp yere vurdu:**

“Al gidi anasının oğlu! Yine söndü memleketler! Artık talan ise bir ise beş yapalım!” (Boratav, 1946: 259).

“Biçare Gül'ü götürüp kara toprağın bağına teslim ettiler. Sultan Hüseyin aylarca **siyahlar giyip yas tuttu**” (Boratav, 1946: 246).

Görüldüğü gibi halk hikâyeleriyle konu benzerliği olduğu gibi motif ve kavramlar açısından da benzerlikler vardır. Yeni derleme ve araştırmalarla bu hususlar

daha da zenginleşecek ve Anadolu'da anlatılan pek çok hikâyenin kaynağı olarak aslı bir oğuzname olan Dede Korkut hikâyeleri çıkacaktır.

B. Medah Hikâyeleri Ve Halk Hikâyeleri

Halk hikâyesi anlatma ve dinleme geleneğinin tarihçesi oldukça eskidir. Önceleri Asya'da görülmeye başlayan hikâye anlatma ve dinleme geleneği daha sonra bütün dünyada görülmeye başlanmıştır (Nutku, 1997: 10).

Türklerin tarih sahnesine yayıldıkları coğrafyanın Asya olduğunu düşünürsek hikâye anlatma ve dinleme Türklerin üç önemli töreninde anlatılmış olabilir. *Şölen* (*şeylan*), *sığır* ve *yug* merasimleri sadece hikâye anlatma bakımından değil, Türk şiirinin, Türk örf ve âdetlerinin, Türk folklorunun kökenini araştırmak isteyenlerin üzerinde durmaları gereken kavramlardır. Elbette *şölen*, *şeylan* törenlerinde insanlar yiyecek, içecek, eğlenecek ve vakti gelince hoşça vakit geçirmek için hikâye anlatacak, şiir söyleyecek, türkü çağıracaktır. Sürek avlarının düzenlediği *sığır* törenlerinden sonra bir akşamüzeri ateşin etrafında toplanacaklar, bir taraftan avlarını pişirecekler, bir taraftan da ünlü av hikâyeleri anlatılıp bunların nesilden nesile aktarılması sağlanacaktır. Aynı hususlar ölüm merasimlerinden sonra düzenlenen *yug* törenleri için de geçerliydi.

Özdemir Nutku, “Hikâye anlatmanın kaynağına gidersek, eski Türk boylarının av törenlerinde şiirin ve ozanın ne kadar önemli bir yeri olduğunu saptarız. Eski dönemlerde, bu avların mutluluk ve bolluk getirmesi için büyücülükle ilgili şiirler söyleyen din adamı-ozan görünümünde şiirler söyleyen kişiler vardı. Köprülü, yeni dinler geldikten sonra avları izleyen şeylanlarda hükümdarların büyüklük ve kahramanlıklarını bildiren övgüler düzöldüğünü ya da eski kahramanların menkıbelerini anlatan kahramanlık destanlarının okunduğunu belirtir” (Nutku, 1997: 11-43) diyerek yine Türk edebiyatında çok önemli bir yeri olan ozan, baksı, kam, şaman, oyun kavramlarına dikkati çekmektedir. Nutku'nun düşüncesine katılmamak mümkün değildir. Çünkü, yukarıda belirttiğimiz törenlerin yöneticileri büyük ölçüde ozanlar, baksılar, kamlar ve şamanlardı. Bir dönem şairliği, halk hekimliğini, büyü işlerini birlikte yürüten bu dörtlü (ozan, baksı, kam, şaman) daha sonra kendi arasında iş bölümü yaparak şiir söyleme ve kopuz çalmayı ozanlara; büyü ve halk hekimliği yapmayı da kam, baksı ve şamana bırakmıştır.

Ozanların sadece kopuz çalıp şiir söylemediklerini bunların aynı zamanda hikâye, destan anlattıklarını yukarıda belirtmiştik. Bu hususta Fuad Köprülü; “Oğuz Türklerinin kurdukları büyük küçük muhtelif devletlerde, şâir İslâm saltanatlarında olduğu gibi, hükümdarı eğlendirmekle vazifeli nedim ve komiklerin bulunduğu kolaylıkla hükmedebiliriz. Nitekim, Anadolu'da Selçuklu saraylarında, Bizans İmparatorlarının taklitlerini yaparak sultanları eğlendirmeye çalışan bir takım komik ve taklitçilerin bulunduğunu Bizans kaynakları bize bildiriyor.

Bunlardan ayrı olarak da, Selçuklu ordularında ve saraylarında, Farsça kasideler ve gazeller yazan şairlerden tamamen farklı, bir takım ozanların bulunduğunu Şark kaynaklarından öğreniyoruz.Şâhinşâh hazretlerinin fütuhi üzerine elhân-ı can-perverle güyendilik etdiler ve alplık ve bahadırılık zikrini ki asâkir-i mansûre ol gün takdim kılmışlar idi, ozanlar ve kopuzcular elfaz-ı garrâ-birle ber sebil hikâyet etdiler.” (Köprülü, 1966: 375) demektir.

Türk kültüründe 15. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan meddah hikâyeleriyle, halk hikâyeleri çeşitli açılardan benzerlikler göstermektedir. Zaten halk hikâyesi geleneği içerisinde meddah ve meddah hikâyelerinin önemli bir yeri vardır. Hatta bugün Doğu Anadolu Bölgesi'nde halk hikâyesi anlatanlara meddah denilmektedir. Elbette bu iki tür arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da vardır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için her iki türün kısa bir mukayeseni yapmak istiyoruz:

Meddah hikâyesi

1. Bu tür hikâyelerin konusu gerçekçidir.
2. Anlatıcıları profesyonel birer sanatçı gibidir.
3. Anlatmalarda süs unsuru yok denecek kadar azdır.
4. Hikâyelerin geniş bir kahraman kadrosu vardır.
5. Hikâyelerde şehir kültürünün ağırlığı vardır.
6. Mitolojinin izleri yok denecek kadar azdır.
7. Meddahın aksesuarı mendili ve sopasıdır.
8. Meddah hikâyeleri genelde şiirsizdir.

Halk hikâyesi

1. Bu tür hikâyelerin konusu hayalî ve fantastiktir.
2. Ozanlar ve kopuzcuların dışında, halk hikâyecisi, meddah, hekâtçı dediğimiz kişiler tarafından anlatır.
3. Anlatılan metinlerde süsleyici tasvirler vardır.
4. Hikâyeler genelde iki kahraman etrafında gelişir.
5. Anlatmalarda daha çok halk kültürünün ağırlığı vardır.

6. Mitolojik yönden zengindirler.
7. Halk hikâyecisinin aksesuarı sazıdır.
8. Halk Hikâyeleri büyük ölçüde nazım-nesir karışımıdır.

Meddah hikâyeleri ve halk hikâyelerinin en önemli ortak yanı “dramatik” bir yapıya sahip olmalarıdır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi meddah ve meddah hikâyeleri büyük şehirlerde daha çok cami yakınlarındaki kahvelerde oluşmuştur. Evliya Çelebi'den öğrendiğimize göre 17. yüzyılda İstanbul, Bursa, Erzurum, Malatya gibi şehir merkezlerinde meddah ve meddah hikâyeleri anlatılmakta ve geniş bir dinleyici kesimi bulabilmektedir.

Köprülü, meddah hikâyesi hakkında; “bizim sonraları meddah dediğimiz halk hikâyelerine Araplar “kissas” ve Acemler yine aynı mânâya olarak kullanılan “kissahan” derler ki bu tabir meddah kelimesinin umumileşmesinden önce Türkler arasında da -bilhassa Anadolu'da- epeyi zaman yaşamıştır.” (Köprülü, 1966: 362-363) demektir.

Meddahlar halkı eğlendirmekle kalmamakta, aynı zamanda eğitmektedirler. Sadece halkı mı? Elbette hayır. Çünkü meddahlar aynı zamanda birer psikologdurlar. Padişahın sıkıntılı anlarında saraya davet edilmekte, onları eğlendirmekte ve psikolojilerini düzeltmektedirler. İlk meddah I. Bayezid'in sarayında bulunan Kör Hasan'dır. Son meddah ise 1973 yılında vefat eden İsmail Dömbüllü'dür. Bu ikilinin arasında onlarca meddah yaşamış ve meddah hikâyeleri iyi bir okuyucu ve dinleyici kesimine sahip olmuştur. Önemli meddahların listesi aşağıda verilmiştir:

Arap Nedim, Ahmedî, Aşki Efendi, Ayvazoğlu, Balaban Lâl, Borazan Tefik, Camcı İsmail, Çokyedi Reis, Derviş, Derviş Hasan Efendi, Derviş Kâmilî-i Mevlevî, Derviş Mehmet, Eğlence, Emin, Firuz, Hacı Kissahan, Hacı Müezzîn, Hacı Sadi, Hakkı ve Tahsin, Halil, Hamdi, Hamza-i Bâ-Safâ, Harman Danası, Hayalî, Hekim Ali, Kandilli-Oğlu, Kız Ahmet, Kör Hafız, Kör Hasan, Küçük Ali Çelebi, Küpeli Çavuş, La'lin Kaba, Meddah Eğlence, Muhsin Bey, Mustafa Çelebi, Musahip Hatif Efendi, Nakkaş Hasan, Oruç (Batıl Oruç), Ömer, Pertevî, Ramazan, Saçaklı Zade, Sait ve Abdi Beyler, Sururi, Şair Hamdi, Şekerci Salih, Şerif Çelebi, Şirvanlı Nutki, Tesbihçi Oğlu Nuri, Trflî Ahmet, Veysi Çelebi, Yağcı İzzet, Yusufî, Zülüflü İbrahim. (Köprülü, 1966: 361-412; Nutku, 1997: 11-43; Uraz, 1979: 8535-8538).

Günümüzde teknolojinin ilerlemesiyle birlikte meddahlık kendisine yeni alanlar bulmakta ve televizyonlar aracılığıyla çok geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Günümüzde bu işi yapanlar arasında Cem Yılmaz, Şahan Gökbakar, Beyazıt Öztürk, Ata Demirel, Yılmaz Erdoğan, Ferhan Şensoy, vb. sayılabilir.

Konuyu tamamlayacağı düşüncesiyle Meddah hikâyelerinin genel özelliklerini vererek bu kısmı tamamlamak istiyoruz.

Fütüvvet-name'de meddahlar dörde ayrıldıktan sonra özellikleri şu şekilde sıralanır:

1. *Üstün yetenek ve söz ustalıklarıyla, Hazret-i Peygamber ve Ehl-i Beyt'ini öven, onlarla ilgili söylentileri, hikâyeleri ve menkıbeleri manzum olarak söyleyenler* (Hasan Sabit, Mevlâna Hasan Kâşî gibi)
2. *Büyüklerin şiirlerini ve başkalarının manzum olarak yazdıkları sözlerini okuyanlar ve halka yararlı olanlar. Bunlar olmazlarsa, değerli sözlerin yararı halka ulaşmaz. Bunlara râvî denilir ve meddah sayılırlar.*
3. *Bu sınıfa giren meddahlar meddahlığın yanı sıra halka yararlı olan başka işler de yaparlar* (Sakalık gibi).

4. *Dağınık birtakım şiirler öğrenmiş olanlardır. Bunlar şiirleri kapı önlerinde okurlar ve her kasideyi dilenerek satarlar. Peygamber soyunun övgüsünü dilencilik aracı olarak kullanırlar. Bu gruptakiler, meddah görünümünde de olsalar, meddah topluluğu içinde sayılmazlar.*" (Nutku, 1997: 47).

C. Kitabî Mensur Realist Halk Hikâyeleri Ve Halk Hikâyeleri

Tayyazade, Cevri Çelebi, Sansar Mustafa, Hançerli Hanım, Tıflî ile İki Biraderlerin Hikâyesi adlarıyla bilinen hikâyelerin tamamı IV. Murat döneminde İstanbul'da teşekkül etmiştir.

Masal ve halk hikâyesi gibi anlatmalarda karşılaştığımız olağanüstülüklerin yerini bu metinlerde tesadüfler almıştır.

Hikâyeler, bu yönüyle masal ve halk hikâyesinden ayrılıyorsa da, sonuç itibarıyla masala benzemektedir. Çünkü beş hikâyenin tamamının sonunda kötüler cezalandırılmakta, iyiler ise ödüllendirilmektedir.

Hikâyeyerdeki kahramanlar gerçek hayattan seçilmiştir. Hatta bu kahramanlardan birisi de IV. Murat'tır.

Hikâyelerin dikkat çeken bir başka yönü de anlatım ve hikâye ediş tarzıyla birbirine benzemesidir.

Mensur halk hikâyeleri 19. yüzyılda teşekkül etmiştir. Muhtemelen halk hikâyesi dediğimiz nazım-nesir karışımı anlatmaların anlatıcı ve dinleyici kesimi hayalden gerçeğe geçmek istemiştir. Böylece daha gerçekçi konular anlatıcılar tarafından anlatılmış, daha sonra da okunması için kitaplaştırılmıştır.

Her ne kadar hikâyelerin tamamı nesir şeklinde gibi görünüyorsa da, arada manzum parçaların varlığı da gözden kaçmamaktadır. Aruz vezninin kullanıldığı bu şiirler sanat değeri de taşımaktadır.

Kitabî Mensur Realist hikâyeler üzerinde Fuad Köprülü (Köprülü, 1986), Özdemir Nutku (Nutku, 1996), Pertev Naili Boratav (Boratav, 1988), Şükrü Elçin (Elçin, 1988: 170-187), Saim Sakaoğlu (Sakaoğlu, 1994), Pakize Aytaç (Aytaç, 2003) gibi araştırmacılar durmuşlardır.

Yukarıda adlarını saydığımız hikâyelerden birisinin (Hançerli Hanım) özetini vereceğiz. Böylece bu tür hikâyeler hakkında genel bir bilgi sahibi olmuş olacağız.

Hançerli Hanım

Bedestanî Halil Efendi, IV. Murat döneminin sayılı zenginlerinden olup artık ticareti bırakmış, İbrahim Bey adlı arkadaşıyla dostluk etmektedir. Ölümünden sonra, güzellikte eşi bulunmayan oğlu Süleyman'ın etrafını çeviren birtakım serseriler onun bütün servetini kısa zamanda meyhane ve eğlence yerlerinde bitirirler. Baba dostu İbrahim Bey onu bedestendeki bir dükkâna yerleştirir. Ancak güzelliği ile dikkati çeken delikanlıyı bir gün zengin bir kadın görür ve ona âşık olur; Süley-

man ise onun cariyesi Kamer'e âşıktır. Delikanlıyı işinden çıkartan Hançerli Hüzmüz, annesine de bir konak satın alır.

Kamer'le Süleyman arasındaki yakınlığı sezen hanım cariyeyi kabahatli sanıp onu nice işkenceden sonra Beykoz'daki bir ormana attırır. Durumu anlayıp kızı kurtaran Süleyman'ın bu hâlini gören Hançerli, onun da cezalandırılmasına karar verir; meddahı Emin Çelebi'ye düzdürdüğü bir hikâye de olaylar benzer şekilde cereyan ettirilir. Süleyman kuşkulanırsa da daha önceden planlanan ada gezisine çıkmak zorundadır.

Bu sırada Sultan Murat ile musahibi Tıflî de Bekri Mustafa'nın kayığı ile Çatladıkapı'ya giderken kendilerini adaya yaklaşmış olarak bulurlar. Bu sırada eteğinin altından çıkardığı hançerini meddahının anlattığı hikâyedeki gibi, Süleyman'a saptayan Hançerli'nin onu denize attığını görürler. Tıflî hemen delikanlıyı Ahırkapı'ya çıkararak tedavisiyle ilgilenir; sonra da Hançerli'nin intikamından korumak amacıyla onu ticaret için önce Mısır'a, sonra da Trabzon ve İran'a gönderir.

Tıflî, bir gün Hançerli'nin işlerini hikâye hâline getirip Sultan'a anlatır. Bunun üzerine Hançerli'nin konağı basılıp kendisinin Mısır'a sürülmesi kararlaştırılır; ancak Süleyman'ın ricasıyla affedilen Hançerli, Kamer'i azat ettiği gibi bütün malını da onunla Süleyman'a bağışlar. Gençler evlendirilir ve delikanlı saraya nedim olur (Sakaoğlu, 1994: 547).

KAYNAKLAR

- Aça, M. (1998). *Kozi körpeş-bayan sulu destanı üzerine mukayeseli bir araştırma*. Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora tezi, Konya.
- Alptekin, A. B. (1985). Âşıkların hayatı etrafında teşekkül eden halk hikâyeleri. *Beşinci milletlerarası türkoloji kongresi istanbul 23-28 eylül 1985, tebliğler, II. türk edebiyatı, Cilt I* içinde. İstanbul.
- Alptekin, A. B. (1993). Dede korkut hikâyeleri ile halk hikâyelerinin münasebetleri. *Türk kültürü araştırmaları / prof. dr. şükrü elçin armağanı* içinde. Ankara.
- Alptekin, A. B. (1999). *Hikâye araştırmaları 1, kirmanşah hikâyesi*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Alptekin, A. B. (2009). *Halk hikâyelerinin motif yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Alptekin, A. B. ve Coşkun, N. (2006). *Çıldırli âşık şenlik divanı (hayatı, şiirleri, atışmaları ve hikâyeleri)*. Ankara: Çıldır Belediyesi Yayınları.
- Altun, I. (2007). *Âşık mevlüt ihsani'nin aşk konulu hikâyeleri üzerine bir araştırma*. İstanbul.
- Arslan, M. (1997). *Köroğlu destanı'nın türkmen versiyonu üzerinde mukayeseli bir inceleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi.
- Aslan, E. (1975). *Çıldırli âşık şenlik, hayatı, şiirleri ve hikâyeleri (inceleme-metin-sözlük)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Aslan, E. (1990). *Halk hikâyelerini inceleme yöntemleri: Yaralı mahmut hikâyesi üzerinde bir inceleme*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Aytaç, P. (2003). *Realist halk hikâyelerinden tayyazâde hikâyesi ile hançerli hanım hikâyesi üzerine bir tahlil denemesi*. Ankara.
- Boratav, P. N. (1946). *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Boratav, P. N. (1984). *Köroğlu destanı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Çağlar, B. K. (1952). Âşıklar kahvesi ve halk hikâyeleri. *Türk folklor araştırmaları, 2* (41), 642.
- Duymaz, A. (1996). *Nevruz bey hikâyesi (inceleme-metinler)*. Aydın: Müstakil Yay.
- Duymaz, A. (2001). *Kerem ile aslı hikâyesi üzerinde mukayeseli bir araştırma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ekici, M. (1995). *Dede korkut hikâyeleri tesiri ile teşekkül eden halk hikâyeleri*. Ankara: AKM Yayınları.
- Ekici, M. (2004). *Türk dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: KTB Yay.
- Ergin, M. (1958/1994). *Dede korkut kitabı giriş-metin-faksimile*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gökay, O. Ş. (1973). *Dedem korkudun kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Görkem, İ. (2000). *Çukurovalı mustafa köse ve hikâye repertuarı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Güloğul, F. R. (1937). *Halk kitaplarına dair*. İstanbul.
- Güney, E. C. (1971). *Folklor ve halk edebiyatı*. İstanbul: ME

Basımevi.

- İlaydın, H. (1936). Behram-ı gür menkabeleri. *Türkiyat mecmuası*, (V), 275-276.
- Kaplan, M., Akalın M. ve Bali, M. (1973). *Köroğlu destanı*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Karadavut, Z. (2002). *Köroğlu'nun ortaya çıkışı*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Ün. Yay.
- Kaya, D. ve Koz, M. S. (2000). *Halk hikâyeleri I*. İstanbul: Kitapevi Yayınevi.
- Kirzioğlu, F. (1968). Halk hikâyelerinde döşeme söyleme geleneği. *Türk dili*, 19 (207), 474-482.
- Köprülü, F. (1966). *Edebiyat araştırmaları*. Ankara: TTK Yay.
- Köse, N. (1996). *Araştırmalar I*. Ankara: Milli Folklor Yay.
- Kúnos, I. (1893). *Türkische volksromane in klein - asien. Ungarische revue*, 13 (3), 304-316.
- Macdonald, D. B. (1977). *Hikâye. İslâm ansiklopedisi*. İstanbul.
- Nutku, Ö. (1997). *Meddahlık ve meddah hikâyeleri*. Ankara: İş Bankası Yay.
- Öztürk, A. (1985). *Türk anonim edebiyatı*. İstanbul: Bayrak Yay.
- Sakaoğlu, N. (1985). Halkın okuduğu cenk kitapları-aşk mäsalları. *Tarih ve Toplum*, 3 (18), 38.
- Sakaoğlu, S. (1994). *İstanbul ansiklopedisi* (3), İstanbul.
- Sakaoğlu, S. (1998). *Dede korkut kitabı/incelemeler-derlemeler-aktarmalar*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Sakaoğlu, S. ve Duymaz, A. (1996). *Hurşit ile mahmihri hikâyesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, S. vd. (1999). *Behçet mahir'in bütün hikâyeleri II*. Ankara.
- Saussey, E. (1952). *Türk halk edebiyatı*. (İ. Başgöz, Çev.). Ankara.
- Sevük, İ. H. (1943). *Edebiyat bilgileri*. İstanbul.
- Somyarkın (Banarlı), N. S. (1935) Türk halk hikâyelerinin doğuşu ve ferhat ile şerife hanım hikâyesi. *Altıok*, 2 (22), 18-22.
- Spies, O. (1941). *Türk halk kitapları*, (B. Gönül, Çev.), İstanbul.
- Şemseddin Sami. (1978). *Kamus-ı türkî*. İstanbul.
- Şimşek, E. (1987). *Arzu ile kamber hikâyesi üzerinde mukayeseli bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi.
- Tevetoğlu, F. (1971). *Hikâye. Türk ansiklopedisi*. Ankara.
- Türkçe Sözlük*. (2009). Ankara: TDK Yayınları.
- Türkmen, F. (1995). *Âşık garip hikâyesi, inceleme-metin*. Ankara.
- Türkmen, F. (1998). *Tahir ile Zühre*. Ankara: AKM Yayınları.
- Türkmen, F. ve Cemiloğlu, M. (2009). *Âşık şevki halıcı'dan derlenen halk hikâyeleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türkmen, F., Taşlıova, M. ve Tan, N. (2008). *Âşık şeref taşlıova'dan derlenen halk hikâyeleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Uraz, M. (1979). *Kıssahanlar, şettahlar, meddahlar. Türk Folklor Araştırmaları*. 18 (354), 8535-8538.
- Yücel Çetin, A. (2009). *Türk halk hikâyelerinde anlatıcı tipolojisi*. Ankara.

EFSANELER VE AİLE

Saim SAKAOĞLU

Halk anlatmaları arasında en çok ilgi gören dallar masallar ve fıkralardır. İlkinin daha çok çocuklara seslenmesine karşılık ikincisi türüne göre çocuklara da, yetişkinlere de seslenmektedir. Bugün her yaş grubunun okuyabildiği fıkra kitapları çok satanlar arasında yer almaktadır. Özellikle çocuklarının yetişme ve gelişme çağlarında önce masal dinlemelerini, daha sonra masal okumalarını isteyen anne babalar onlara bu tür kitapları alır, okur ve yeri gelince de okuturlar.

Anlatmaların öbür dallarını oluşturan halk hikâyeleri yetişkinlere seslenirken efsaneler daha geniş bir yaş dilimini hedefler. Bütün bunlardan çıkan sonuç, efsanelerin belirli yaş gruplarının ilgisini çekecek özellikleri taşımasıdır. Özellikle dinî konularla doğrudan ilgili olup da bizlerin menkıbe adını verdiğimiz alt dal ise daima olgun kişilerin okuyup dinleyeceği anlatmalardır. Bunların çocuklar tarafından algılanmaları pek de kolay olmayacağı unutulmamalıdır.

Efsane Nedir?

Efsane konusunun bilim adamları tarafından ele alınmasının üzerinden neredeyse 200 yıl geçmiştir. Bu uzun sürede, özellikle ve öncelikle Avrupalı araştırmacılar konuya değişik açılardan eğilmişler, tanım ve sınıflama konusunda görüşlerini ortaya koymuşlardır. Biz de, 30 yıldan beri konu üzerinde çalışmaktayız. Ortaya koyduğumuz görüşlerimiz arasında yabancı bilgilerin görüşlerinin yanında bize ait olanları da vardır. Başka ülkelerin bilgileri arasında kendi ülkelerinin efsaneleri ile ilgilenenler olduğu gibi genel olarak efsaneyi ele alanlar da vardır. Biz de yeri geldiğinde efsaneyi genel olarak ele almanın yanında daha çok kendi efsanelerimiz üzerinde durduk. Bu birikimimizi geniş kitlelerin yakından izleyebilmeleri için konuya geniş bir ufuktan bakacağız. Bize göre bir efsaneyi okuyanlar, kendilerinin de birkaç efsaneyi bildiklerini hatırlayacaklardır..

O hâlde efsanenin ne olduğu konusuna eğilelim.

Efsane; inandırma özelliği taşıyan, genelde gerçek kişilerle gerçek mekânlara bağlı, belirli bir zaman dilimiyle bağlantılı kısa ve süsten arındırılmış bir halk anlatmasıdır. Bazılarında var olan olağanüstü özellikler, bizlerin onlara inanmamızı güçleştirmez; belki de inandırıcılığını artırır.

Efsanenin başlıca özelliği inandırıcı olmasıdır. Ancak dinlediğimiz zaman inanmak istemediğimiz olaylar da efsanenin konusu olabilmektedir. Onların bir de kişi kadrosu vardır. Efsanelerde daima iyi ve kötü insanları görebiliriz. Hayvanların da efsanelerin kahramanları

arasında yer aldığına sık sık tanık oluruz. Bazı efsanelerde zaman belirtilirse de sayıca pek çok değildir. Bu zaman belirtme işi, daha çok dinleyiciyi ve okuyucuyu anlatılanlara inandırmayı amaçlamaktadır. Ancak, anlatıcılar, konusu gereği belirli bir zamana bağlı olmayan efsanelerin inandırıcı olmasını sağlamak için, tıpkı masallardaki gibi, “Bir varmış bir yokmuş” şeklindeki kalıp sözlerle dile getirirken, “Memleketin birinde...” veya benzeri ifadelerle anlattığını bir mekâna bağlama çabasına girer.

Efsaneleri Niçin Dinleriz?

Efsane bilenlerin önemli bir bölümü, bildiği anlatmanın bir efsane olduğunun farkında değildir. Gerek kendisi, gerekse kendisinden bir efsane isteyenler bu anlatılardan ‘hikâye’ diye söz ederler. Aslında istekler sıralanırken efsanenin ana konusu, başlıca olayı bir veya birkaç kelime ile ifade edilirken sonuna bir de ‘hikâyesi’ kelimesi eklenir. ‘Anamas Dağı Hikâyesi’ veya ‘Taş Olan Çoban Hikâyesi’ gibi.

Efsanenin gerçek anlatıcısı ve dinleyicisi halkımızdır. Okur-yazar diye adlandırabileceğimiz tabakanın efsaneye olan ilgisi fazla değildir. Aydın diye adlandırdığımız tabaka ise ya araştırmacılığın veya doğup büyüdüğü coğrafyanın kültür zenginliğini belirtmek için efsane konusuyla ilgilenir. Böylece efsane, çeşitli kesimlerce, farklı konuların örnekleri olarak ele alınır.

Efsaneleri genelde hoşça zaman geçirmek için dinleriz. Bu da, ya bizim bir vesileyle sözümüzü desteklemek veya konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla dile getirmek için olabileceği gibi, orada bulunan birinin anlattığı bir efsaneye yeni bir örnek vermek amacıyla da anlatılmış olabilir.

Bu konuda şu genel örneği, hem de başka bir alandan ele alarak konumuza açıklık getirmek istiyoruz.

Özellikle erkekler az da olsa berber fıkrası bilirler. Ama hemen hiç birisi üç beş fıkranın ötesine geçemez. Ancak bir toplantıda, özellikle sıra beklemekte olan müşterileri de bulunan bir berber dükkânında konu dile getirilirse olumlu bir sonuç alınacaktır. Bekli de berber ve kalfası birkaç fıkrayı birden anlatıvereceklerdir.

Benzer bir olayı efsane konusuna da uygulayabiliriz. Mesela çocuğunun altını, etrafta su ve benzeri temizlik araçları varken elindeki hamurla temizlemeye çalışan annenin, çocuğuyla birlikte taş kesilmesi, meraklı dinleyicilerin bazılarının da benzer birer efsane anlatmalarına yol açacaktır. Hemen hatırlatalım. Bu tür efsanelerde çatı veya iskelet aynen korunurken ayrıntıda küçük farklılıklar görülür. Mesela, annenin çocuğunun altını temizlediği nesne, anlatıcıya göre değişebilir. Örneğimizdeki hamurun yerine onun pişirilmiş şekilleri olan; ekmek, lavaş, işkefe, vb. gibi bölge ağızlarından alınan kelimeler kullanılabilir.

Anadolu insanının, özellikle kadınların efsane dağarcıkları son derece zengindir. Onların günlük komşuluk ilişkilerinde ne politika vardır ne de ekonomi ve spor... Onların dağarcıklarında bir hayli farklı kavramlar vardır ki bunların başında ‘hikâye’ diye adlandırdıkları efsaneler gelir. Bu anlatıcılar, bu hikâyelerini kimden / kimlerden dinlemiştir acaba?

Çocuklarından daha çok torunlarını zevkle büyüten neler, her iki nesli de büyütürken söyledikleri ninnilerin ve tekerlemelerin yanına efsaneleri de ekleyebilirler. Yapılan değerlendirmelerde anlatıcı oranlarının, ninelere lehine büyük farklılık gösterdiği görülür.

Batılı derleyici ve araştırmacılar arasında konuya eğilenlerin başlıcaları J. L. Karl Grimm, Wilhelm Grimm, Max Lüthi, Wayland D. Hand, Robert A. Georges, Arnold von Gennep, Reidar Th. Christiansen, Barbara Allen Wood, Karl Wehrhan vb.dir. Bunlar kendi dönemlerinin önde gelen efsane araştırmacılarıdır.

Ülkemizde efsanelerin üzerindeki çalışmaların tarihini 20. yüzyılın ilk yarısının sonlarından başlatabiliriz. Konu üzerinde çalışanların başında Mehmet Fuat Köprülü, Pertev N. Boratav ve Mehmet Tuğrul gelmektedir. Daha sonraki kuşakta ise Saim Sakaoğlu ve Bilge Seyidoğlu’yu sayabiliriz. Bir bölümü bu iki araştırmacının öğrencileri olan üniversite hocaları da konuya bilimsel çalışmalar boyutunda eğilmişlerdir: Ali Berat Alptekin, Ema Şimşek, İsmail Görkem, Doğan Kaya, Zekeriya Karadavut, Metin Ergun, Halil Altay Göde, Pervin Ergun, Kudret Emiroğlu, M. Naci Önal, Özkul Çobanoğlu, Ruhi Kara, M. Helimoğlu Yavuz, vb. Ayrıca, kendileri efsane derleyen veya derlemelere aracı olan araştırmacılar da vardır: Mehmet Önder, Ali Rıza Önder, Cavit Kavcar, Mehmet Yardımcı, Selma Aktan, Zeki Başar, Fahmi Anlaroğlu, İsmet Alpaslan, Kadir Aslan, Ali Püsküllüoğlu vb.

Bu arada, menkıbe türü ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar da vardır. Bunların başında A. Yaşar Ocak gelmektedir. Bir de bu türün eski ve yeni kaynaklarını yayımlayanlar vardır. Abdülbaki Gölpınarlı, Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Abdurrahman Güzel, Hasan Özönder, Cemil Cahit Güzelbey, Aysel Okan vb. bu arada sayılabilir.

Türk Toplulukları Efsaneye Ne Ad Verirler?

Efsane, Farsça bir kelime olup Türkiye Türkçesinde orta ünlüsü uzun söylenir. Bu terimin tam karşılığı olmamakla birlikte, yerine geçmek üzere *rivayet*, *söylenti*, vb. kelimelerin de kullanıldığı görülür.

Son 20-30 yıldan beri ise, Türkçe karşılığı olmak üzere söylenece terimi gündemindeki yerini almıştır. Türk cumhuriyetleri ile bazı Türk topluluklarında efsane karşılığı olarak kullanılan terimler aşağıdadır.

Türkiye Türkçesi : *Efsane, söylenece*

Azerbaycan Türkçesi: *Leganda, rivâyät*

Kazak Türkçesi : *Anız*

Kırgız Türkçesi : *Ulamış*

Özbek Türkçesi : *Äfsänä*

Tatar Türkçesi : *Legenda, rivâyät’*

Türkmen Türkçesi : *Legenda, rovâyät*

Uygur Türkçesi : *Äpsanä*

(Ercilasun, vb., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara 1991, 202-203)

Yakut (Saha) Türkleri de bu terimi karşılamak üzere; *birirgi* ve *sehen* kelimelerini kullanmaktadır.

Bazı Dillerde Efsaneye Ne Ad Veriyorlar?

Doğu dillerinin kendilerine özgü terimlerine karşılık Batı dillerinde, Latince bir kelimedenden türemiş şekiller kullanılmaktadır.

• Arapça : *Ustûra*

• Farsça : *Efsane, fesâne*

• Latince : *Legendus*

• İngilizce : *Legend*

• Fransızca : *Légende*

• Almanca : *Legende, sage*

• İtalyanca : *Leggenda*

• İspanyolca: *Leyanda*

• Rusça : *Legenda*

Efsanelerin Sınıflandırılması

• Bütün ülkelerin kendilerine özgü efsaneleri vardır. Hatta kabile boyutundaki küçük toplulukların da, belki de ülkelerindekilere oranla daha çok sayıda efsaneleri vardır. Bu efsanelerin arasında birbirleriyle örtüşen, âdeta biri öbürünün kopyası gibi algılanan yüzlerce örnek de görülebilir.

• Ancak bunlar, bir art niyetle ele alınıp başka bir yere veya kişiye bağlanmamışsa doğal olarak karşılayacağımız benzerliklerdir. Taş kesilme motifleriyle ilgili yüzlerce efsanenin birkaç alt başlığa indirilmesi aşamasında da bu benzerlikler açıkça görülecektir.

• Hacca giden efendisine bir yiyeceği götüren hizmetkâr efsanesini onlarca ayrı insan tipine bağlayabilirsiniz ama çatı asla değişmez.

• O hâlde bu efsanelerin bir sınıflandırılmasının yapılması gerekecektir.

• Bu iş için 1959 yılında Kiel’de (Almanya) başlayıp Kopenhag’da (Danimarka) sona eren bir toplantı düzenlenir. Bu toplantı 1962’de Anvers’te (Belçika), 1963’te Budapeşte’de (Macaristan) sürer. Alınan kararlar efsa-

nelerin sınıflandırılması aşamasında önemli rolleri üstlenmiş olur. Özellikle Macaristan toplantısında alınan kararlar efsane araştırmaları için son derece önemlidir. Anvers kongresinde ileri sürülen sorular sonucu kongrede cevapların birleştirilmesiyle olumlu bir sonuca ulaşılır. O iki soru aşağıdadır:

1. Neleri efsane diye alabiliriz?

2. Efsane diye alınanları nasıl tasnif etmeliyiz?

• Budapeşte'ye gelenler, ikinci soru için çeşitli sınıflamaları getirdiler. Önce altı ana başlık üzerinde anlaşıl-mışsa da sonradan bu sayı dörde indirilmiştir.

I. Dünyanın yaratılışı ve sonu (Kıyamet) ile ilgili efsaneler.

II. Tarihi efsaneler ve medeniyet tarihi ile ilgili efsaneler.

• Altı alt dalı vardır.

III. Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetler / Mitik efsaneler.

• 13 alt dalı vardır.

IV. Dini efsaneler / Tanrı ve kahramanlarla ilgili efsaneler.

• 1964'te Atina'da, 1966'da Prag'da yapılan kongrelerden sonra toplantılara ara verilir. Son bir kongre ise Amerika Birleşik Devletlerinde toplanır.

• Wayland D. Hand'in düzenlediği bu toplantıda ilk toplantılarda ihmal edilen Amerikan efsaneleri üzerinde durulmuştur.

• Yukarıda yer alan ve dört ana, 19 alt başlıktan oluşan sınıflamayı, bu toplantılardan bazılarında katılan Pertev Naili Boratav, bizim efsanelerimize göre bazı değişikliklerle bilim dünyasına sunmuştur. Ona göre bu geçici, sınıflama bazı değişikliklerle Türk efsaneleri için daha uygun şekilde getirilmelidir. O, bunun için de bazı alt grupların birleştirilmesi, bölünmesi veya kaldırılmasıyla sonuca ulaşmıştır.

• Daha önce Fransa'daki hocalığı sırasında ders notlarında bu uygulamayı gündeme taşıyan Boratav, ilk baskısı 1969 yılında yapılan *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* adlı el kitabında da bu sınıflamaya açıklık getirmişti. Bu sınıflama aşağıdaki gibidir.

I. Yaratılış efsaneleri. Oluşum ve dönüşümü, dünyanın sonunu (kıyamet) anlatan efsaneler.

II. Tarihi efsaneler.

A. Adları belli yerler (dağ, göl, vb.) üzerine anlatılanlar,

B. İnsan topluluklarının oturdukları yerler (şehir, köy, vb.) üzerine anlatılanlar,

C. Ünlü büyük binalar (kilise, cami, köprü, vb.) üzerine anlatılanlar,

Ç. Tarihi kişilerden veya uluslardan kaldığına inanılan defineler (hazineler) üzerine efsaneler,

D. Büyük felaketler üzerine efsaneler,

E. Ulusların, hükümdar sülalelerinin ve sosyal sınıfların kökenleri üzerine efsaneler,

F. Tarihi olarak kabul edilen kahramanların savaşım yendikleri olağanüstü yaratıklar üzerine efsaneler,

G. Savaşlar, fetihler, yayılmalar üzerine efsaneler,

Ğ. Kurulu düzene baş kaldırma üzerine efsaneler,

H. Öbür tarihî önemli olaylar, öne çıkmış kişiler (medeniyet getirenler, bilginler, şairler, şeyhler, vb.) üzerine efsaneler,

III. Aşkları ile ün salmış sevdalılarla aile içi ilişkiler üzerine efsaneler.

IV. Başka olaylar içinde yer alıp toplumun tarihinde iz bırakan sıradan kişiler (çoban, hizmetçi, vb.) üzerine efsaneler (Boratav 1973: 110-111; Sakaoğlu 1980: 18-19).

• **Efsanenin Kardeş Anlatmalarla İlişkisi**

• Bir anlatmayı gerçek anlatıcısından dinlemeye başlar başlamaz anlatılanın masal mı, fıkra mı, efsane mi, halk hikâyesi mi olduğunu anlayabiliriz. Masalın, "Bir varmış, bir yokmuş"la veya "Evvel zaman içinde"yle başlaması, halk hikâyesinin, "Raviyân-ı ahbar, nâkilân-ı âsar, muhaddisân-ı rûzigâr"la başlaması kolayca yakalanacak ip uçlarıdır.

• Fıkraların böylesine kalıplaşmış başlangıçları pek yoktur. Ancak fıkra kahramanına göre 'Hoca bir gün' ve 'Bektaşî'nin biri' türü başlangıçlar önemli ipuçlarıdır. Efsanelere gelince... Toplumumuzda efsane anlatma geleneği yeterince oturmamıştır. Birkaç tür anlatmayı bilen ve anlatan biri size 'hikâye (hekat, hekâye, hikâ)' diye bir efsaneyi anlatabilir.

• Efsane anlatıcılarının pek azı anlattığının efsane olduğunu bilmeyebilir; onlara göre efsane kavramı yabancı bir terim gibi gelebilir. Anlatacağımız iki üç efsane, onlarda bu terim ile ilgili bir uyanışı sağlayabilir. Böylelikle onlar nelerin efsane olup olmadığını kavrayabileceklerdir. Biz öyle efsanelerle karşılaştık ki üç dört cümle ile bitirilivermiştir. Oysa dinleyici efsane ile ilgili bazı hazırlık bilgileri ile açıklayıcı bilgileri beklemektedir. Genellikle anlatıcılar, sözlerine, "Bizim orda" veya "Bizim köyde" diye başlar. Oysa köyünün adını vermesi bile yeterli değildir. Siz, bu tür efsanelere bazı bilgiler eklemek zorundasınız.

• Bizler, dinlemeye (okumaya) başladığımız bir anlatının türünü, bazen anlatmanın başında, bazen de ilerleyen dakikalarda (sayfalarda) yakalayabiliriz. Bazı anlatmaların birer efsane olduğu, ancak son birkaç cümlesiyle anlaşılabilir. Çünkü bu birkaç cümleli farklı şekillerde kurulması, anlatmanın türünü etkileyebilir.

• O hâlde efsanenin türdeşleri ile olan bağları olduğu gibi ayrıldığı noktaları da vardır.

1. Efsane- Masal Bağı

• Bir efsane genelde tek motif üzerine kurulur; buna karşılık masallar alt dallarına göre çokça motiften oluşabilir.

• Bir efsane, süslemeye kaçılmadan anlatılırsa 15-20 cümle ile bağlanabilir; süslenmesi hâlinde ise cümle sayısı da yarı yarıya artabilir. Usta anlatıcıların masala ekleyeceği süs cümleleri de uzunluğu daha da artırır.

• Efsane, genelde bir zamana, mekâna ve kişiye / kişilere bağlı olarak anlatılır, oysa masallarda hayal unsuru kahramanlar ve onların ülkeleri yer alır. Zaman ise "Evvel zaman"dır.

• Her iki anlatmada da olağanüstü özelliklerin görüldüğü örnekler vardır; ancak bu olağanüstülükler farklı yapıdadır.

• Masallarda dinî motiflere pek fazla rastlanmaz; ancak efsaneler bu tür motiflerle de oluşturulur.

• Bunlara karşılık her iki tür de, halkımızın zevkle dinlediği anlatmalardır. Aynı anlatıcı her ikisini de anlatabilir; ancak anlattıklarının farklı ürünler olduğunu bilmeli, ona göre anlatmalıdır.

• Masal ve efsanelerin ortak motiflerinden biri de her ikisinin bazı örneklerinde olağanüstülükler yer verilmektedir.

• Kısacası masal ile efsane arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklarda vardır.

2. Efsane-Fıkra Bağı

• Bu iki anlatma türünün arasında bazı ortaklıklar olduğu gibi farklılıklar da vardır.

• Efsaneler fıkralara göre daha çok düşündürücü, bilgi verici ve açıklayıcı özellikler taşır. Fıkralar ise daha çok güldürmeyi ve sonucunda da bir ders vermeyi hedefler.

• Fıkralarda, belirli adlara bağlı olan bazılarının dışında inandırıcılık vasfı yoktur. Oysa efsanelerin, daha tanımlarından başlayan bir inandırıcılık özelliği vardır.

• Sayı olarak fıkralar, efsanelere göre, çok daha fazladır. Günümüzde pek çok yeni fıkra üretilirken bu tür efsanelerin sayısı çok azdır.

• Her ikisinin de kısa anlatmalar olması ortak yanlarıdır.

• Efsane ve fıkra günlük hayatımızın uygun yerlerinde örnekleme için dile getirilirse de bu konuda fıkraların daha çok ele alındığı, dile getirildiği görülür.

3. Efsane-Halk Hikâyesi Bağı

• Doğrusu bu iki türün arasında pek bir ortak yan yoktur.

• Efsanelerin özelliklerini biliyoruz. Halk hikâyeleri ise

uzun soluklu anlatmalardır, yaşamış veya yaşaması muhtemel kişilerin, özellikle iki sevgilinin hayatı etrafında oluşur. Ayrıca, hikâyelerde bolca şiire de yer verilir ve anlatıcı bu şiirleri bir türkü olarak okur.

• Her ikisini de anlatabilecek kaynak kişi sayısı da pek fazla değildir. Her efsane anlatıcısından saz çalmasını ve türkü söylemesini bekleyemeyiz.

• **En Çok Örneği Görülen Efsane Motifleri Nelerdir?**

• Efsane motifleri masal motifleri kadar fazla değildir. Ancak bazı efsane motiflerinin yaygınlığı masal motiflerine göre daha fazladır. Aşağıda başlıca efsane motifleri bazı özellikleriyle ele alınacaktır.

1. Taş kesilme motifi

• Türk efsanelerinde en çok görülen efsanelerin başında gelmektedir.

• Bizim doğentlik tezi olarak ele aldığımız konu da budur. Motif, karşımıza çok farklı şekillerde çıkmaktadır. Ancak bazı taş kesilmeler, zorda kalanların taşa dönüşme veya kuş olma isteklerinin sonucudur.

A-Gelin alayı, gelin, gelin ve eşyaları, bir beddua sonucu taş kesilir. İki sevgilinin kaçması, kız kaçırmalar, vb. de taş kesilmeyle sonuçlanır.

B- Adakta bulunanlar adaklarını farklı şekillerde yerine getirince taş kesilirler. Bazen adak da yerine getirilmez

C-Düşmanla, rakiple, eşkiyayla, tabiatüstü yaratıkla karşı karşıya kalma aşamasında taş olma isteği bir kurtuluş sebebidir.

Ç- Her türlü saygısızlık da taş kesilmeyle sonuçlanır. Anne ve babaya karşı gelme ve saygısızlık etme, nimet diye adlandırdığımız yiyecek ve içeceklerle saygı göstermeme ve İslamiyet'in emirlerine karşı gelme de taş kesilmelere yol açar.

D-Cimrilik ve tamahkârlık, yasak ilişkiler, yalancı şahitlik, vb. olaylar da taş kesilmeyle sonuçlanır.

E- Hızır'a karşı yapılan her türlü saygısızlıklarda da durum pek farklı değildir. Ancak burada, genelde Hızır kendisini bildirmez.

F- Bunların dışında da çok çeşitli sebeplere bağlı olarak taş kesilme görülür. Kardeşler arasında çatışma bunların başında gelir. İnsanlar, su, hayvanlar çeşitli sebeplere bağlı olarak taş kesilirler (Sakaoğlu 1980: 110-140).

2. Şekil Değiştirme Motifi

• Bu tür efsaneler iki ayrı şekilde olur: Asıl şekliyle taş kesilme (insanın insan şeklinde taş kesilmesi) ve farklı bir şekle bürünmesi (insanın kuş, ağaç, vb. şekillere dönüşmesi). İkinci gruptaki efsaneler daha zengindir. Yer adlarıyla ilgili değişmeler daha fazladır. Dağların ve göllerin oluşumu buraya girer. Açıklayıcı efsaneler adını verdiğimiz grubun bazı örnekleri de buraya girer. İbik kuşu, taraklı kuş, yusuçuk kuşu ile ilgili olanlar

başlıca örneklerdir. Serçenin sekerek yürümesi, kedinin dört ayak üzerine düşmesi, arının vızıldaması, bazı kekliklerin ayaklarının kırmızı renkli olması hep bu dalın örnekleridir.

3. Hacca giden hizmetkâr motifi

Bu motif pek çok il ve ilçemizde anlatılan efsanelerle ilgilidir. Bir ağanın (beyin, efendinin, vb.) hizmetkârı (uşağı, kölesi, vb.) hacca giden ağasının çok sevdiği yiyeceği, onun da çok sevdiğini söyleyerek götürmek ister. Genelde evin hanımı, onun o yiyeceği (içli köfte, helva, vb.) arkadaşlarıyla yiyeceği ve kendisi için istediği şeklinde yorumlar, Hacdan dönen ağanın getirdiği kab her şeyi ortaya koyar.

En çok bilinen örnekler, Munzur, Şeyh Bilecen, Memik Dede, Yuanidis, vb. dir. Polonya'daki Türkler arasında anlatılan Evliya Kontuş efsanesi de güzel örneklerden biridir.

4. Cami- Hamam İkilisinin Yapımı

Cami yapımı sırasında bir işçinin davranışı, camii yaptıran veya inşaatı kontrole gelen kişinin dikkatini çeker. O işçinin yıkanma sorununun öğrenilmesinin sonucu cami inşaatı durdurulur, hemen hamam inşasına başlanır. Böylece pek çok ilimizde cami hamam ikilisi oluşur.

En çok bilinen örnekler, Ali Paşa Camii ve Hamamı (Tokat), Kılıç Ali Paşa Camii ve Hamamı (İstanbul), Gedik Ahmet Paşa (İmaret) Camii ve Hamamı (Afyonkarahisar), Çapanoğlu Camii ve Çarşı Hamamı (Yozgat) ile ilgilidir. Prizren-Kosova'da bulunan Gazi Mehmet Camii ve Hamamı da yurt dışındaki güzel örneklerden biridir.

5. Çeşitli Motifler

Alt dal sayısını artırmak yerine, kalanları bir başlık altında toplamayı uygun bulduk.

A-Susuz bölgede âsâ ile su çıkarma motifi. Daha çok velilerle ilgilidir.

B- Kelle koltukta savaşıma motifi.

C- Din uluları ve din bilginleriyle ilgili motifler.

Ç- Mitoloji ve hikâye kahramanları, vb. ilgili motifler.

Efsanelerde Motif Değişmesi

Halkımız, anlatma adını verdiğimiz, *masal, fıkra, efsane, hikâye*, vb. ürünleri, belki de her anlatışında biraz değişik bir biçimde dile getirir. Bunu kendimden bir örneklerle sunmak isterim.

Konya'nın Meram ve Dere yerleşim birimlerinin arasında, yolun sol tarafında birtakım şekilli kayalar vardır. 60 yıldan beri bu kayalarla ilgili olarak hikâyeler dinlerim. Hikâye demem sözün gelişidir. O dinlediklerim aslında birer efsanedir, ancak ben onların efsane olduklarını çok geç öğrenebildim.

20 yıl kadar önce de, bir arkadaşımın o kayaların çevresinde oturan insanlarla görüşmeye gittik. Kadınlarla, erkeklerle, çocuklarla konuştuk. Anlattılar, anlattılar... Gördük ki aslında bir olan efsane her birinde biraz değişmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Galiba biz de bu efsaneyi her anlatışımızda biraz değiştirerek anlatıyoruz.

Aşağıda, bu konuda yörenin ünlü bir efsanesini ele aldığımız bir yazımızdan ilgili bölümleri alacağız. Bakalım efsanemiz nasıl değişiyoruz.

72 Yıl Sonra Anamas Dağı Efsanesi

Halk anlatmaları kolayca değişebilir, yeni şekillere bürünebilir. Fıkralar, masallar, efsaneler hep böyledir. Bugün anlattığımız şekli gelecek yıl bile aynı şekilde, ilk anlattığımız günkü gibi anlatamayız.

Bu değişikliğin çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerin başında hafızamızın zayıflaması gelecektir. Biz, bugün yaşadığımız olayı bile gelecek yıl aynen anlatmaktan aciziz. Bu farklılaşmada neleri değiştirmeyiz ki... Kişi adlarını, yer adlarını, olayların akış sırasını ve daha neleri neleri...

Bu kültür ürünleriyle uğraşmasının kırkı (yıl) çıkan bizim gibi birileri için günlük hayatta pek güzel örnekler konu olarak karşımıza çıkar. Dağarcığınızdaki sayısız halk anlatması, dinlediğiniz veya okuduğunuz halk anlatmalarını çağırıştırır. Bu, örtüşme olmasa bile benzeşme boyutundaki paralellik sizi karşılaştırma yapmaya zorlar. Bu karşılaştırma hem size düşen bir görevdir, hem de kültürün sizden beklediği bir hizmettir.

Hülya Söylemez Hanımefendi'yi tanımam, bilmem. ... İşte bu hanım yazarımız geçen yıllarda, *Merhaba* (Konya) gazetesinde küçük bir yazı kaleme aldı; adı, 'Bir Efsane' idi. Yazının tarihi 3 Temmuz 2008 idi.

Yazının, "ön konu'su 'Anamas Dağları ile ilgili bir efsane', asıl konusu ise 'anlatılanların günlük yorumu.' Biz, birinci kısımla ilgileneceğiz, bizi ilgilendiren kısım da orası...

Yazar, "Geçen haftaki yazımızda Beyşehir'den söz etmiştik sizlere." diye söze başlamakta, Anamas Dağları'nın coğrafi özelliklerini anlattıktan sonra da efsaneye geçmektedir.

Biz, yazıyı okuduğumuzda 39 yıl öncesine dönmüş, 1976'da ilk baskısı yapılan (4. bs. 2004) *101 Anadolu Efsanesi* adlı eserimizi hatırlamıştık. Çünkü orada da bir 'Anamas Dağı Efsanesi' vardı. Bir başka nokta, biz bu efsaneyi 1937 yılında yayımlayan Naci Kum'un anlatmasıyla 1950'lerin başında bizim evde dinlediğimiz şekillerden yola çıkarak yazmıştık.

Aşağıda, 78 yıl önce (1937) yayımlanan, bizim 39 yıl önce gündeme taşıdığımız (1976) ve Hülya Hanımın yeni bir şekilde bizlere sunduğu iki efsane metnine yer verilecektir. Önce efsaneyi bir okuyalım, sonra görüşlerimizi sunacağız:

"Anamas Dağları Beyşehir Gölü'nün güney sınırını oluşturur. Aslında Toros sıra dağlarının uzantısı olan dağlar, yörede bu isimle anılırlar. Kar, en yüksek tepesinin daim misafiridir. Yaz ve kış hiç terk etmez onu. Belki de görünüşündeki heybet bundan kaynaklanır. Güneş gölün üzerinden süzülerek avuçlarında batır tepenin ve gece mağrur başını aşarak çöker kente. Bu heybetli dağlara ait bir de efsane dolaşır dillerde.

Eski zamanlarda Yörükler bu dağların eteklerinde çadır kurarlarmış. Serin yaylaklarda yazı geçirir, hayvanlarını otlatırlarmış. Bu Yörüklerin arasında bir yetim oğlancıkla anası yaşarmış. Yetim oğlan anasına bakmaya çalışır, yuvasının geçimini üstlenirmiş. Oğlan eve zamanla hakkı olmayan şeyleri getirmeye başlamış. Bolluğa da kavuşmuşlar. Çocuk büyüyünce yörenin en korkulu eşkiyası olmuş. Bir gün yakalanarak Kadı'nın huzuruna getirilmiş ve idam cezasına mahkûm edilmiş. Bunun üzerine eşkiya:

"Kadı efendi beni asmayın. Ben çocukken anam n'ettimse ses etmedi... Eve getirdiğimi haram mı, helal mi demeden yedi. Bana doğruyu yanlış göstermedi. Bu yüzden beni değil 'anamı as'ın."

Kadı eşkiyayı haklı bularak onu değil anasını asmış. Böylece bu dağların adı Anamas kalmış (*Merhaba*, 3 Temmuz 2008).

Acaba, *101 Anadolu Efsanesi*'nde neleri, nasıl anlatmışsınız, bir de onları okuyalım:

Anamas Dağı

"Eğirdir Gölü ile Beyşehir Gölü arasında kalan bölgede, göllere, âdeta paralel olarak uzanan bir dağ silsilesi vardır. Burada, 2110 metrelik yüksekliğiyle Anamas Tepesi dikkati çekmektedir. Bu dağ ile ilgili olarak Konya ve Isparta bölgelerinde şu efsane anlatılmaktadır:

Bu dağın eteklerinde birçok köyler vardır. Buralardaki halk geçimini, diğer dağ köylülere gibi odunculukla, hayvancılıkla sağlarlar. Fakat çoğu fakirdir, kıt kanaat geçinebilmektedir. Böyle fakir ailelerden birinin küçük yaşta bir oğulları varmış. Annesi bunu daha o çağlarda hırsızlığa alıştırmış. Çocuk, komşularının kümeslerinden tavuk bulur, tavuk çalar; yumurta bulur, yumurta çalmaya başlar.

Derken çocuk büyür, onunla beraber cürümleri de büyür. Delikanlı artık tavukla, yumurta ile uğraşmaz; dağ başlarında yol kesmeye, adam soymaya alışır. Düpedüz eşkiya olur bu küçük tavuk hırsızı.

Mukadder akıbet onu da yakalar. Hükûmet kuvvetleri tarafından sarılır, çaresiz kalınca teslim olur. Muhakeme edilir, işlediği suçlar bir bir sayılır. Karar acıdır: Eski tavuk hırsızı, yeni eşkiya asılacaktır!

Bunu darağacının altına götürürler, son arzusunu sorarlar. Su ister, abdest alıp iki rekat namaz kılar. Namazdan sonra ellerini göğe kaldırıp Allah'a yalvarmaya başlar.

"Yâ Rabbim, benim günahım olmadığını bilirsin. Ben masum bir çocukken anamın zoru ile bu yollara düştüm. Yâ Rabbim, beni asma, anamı as."

Ölüm korkusu ve heyecanı ile duasını yüksek sesle yapmaya başlayan delikanlıyı dinleyen ilgililer onun suçsuz olduğunu, asil suçlunun anası olduğunu öğrenirler. Böylece delikanlı kurtulur.

İşte, o günden sonra, delikanlının eşkiyalık yapıp yol kestiği dağlara 'anamı as'tan gelen Anamas adı verilmiştir." (Sakaoğlu 2004:107-108)

Hülya Hanım, "Bu heybetli dağlara ait bir de efsane dolaşır dillerde." demektedir; başkaca bilgi yoktur efsane hakkında...

Bizim kaynak bilgilerimiz ise şöyledir: Naci Kum, "Davras-Anamas-Eğirim-Gelincik Ana", *Ün*, (Isparta), 4 (42), Eylül 1937, 110. Biz de, çocukluğumuzda Konya merkezinde bu efsaneyi çeşitli kimselerden dinlemiştik (Sakaoğlu 2004: 257).

Efsanelerimizi bir hatırlayınız hele... Söylemez yayınında "Yetim oğlan anasına bakmaya çalışır, yuvasının geçimini üstlenirmiş." deniliyor. (Sonucu cümle efsanenin ruhuna uygun düşmüyor!) Sonuçta, 'yetim oğlan' 'yörenin en korkulu eşkiyası' oluyor. Yani, ananın hiç suçu muçu, teşviki filan yok. Bu eksiklik aşağıdaki hüküm için bir hazırlık gibi geliyor. Hani, kadı efendi 'yetim oğlan'ı idama mahkûm eder ya, oğlancık (!) da der ki:

"Ben çocukken anam n'ettimse ses etmedi... Eve getirdiğimi haram mı helal mi demeden yedi. Bana doğruyu yanlış göstermedi. Bu yüzden beni değil 'anamı asın'."

Bizim yayınıımızda ise, söz edilmese bile babasının da olduğu anlaşılıyor. Ayrıca, çocuk özel olarak yetiştiriliyor: "Annesi bunu daha o çağlarda hırsızlığa alıştırmış." Sonunda bu da bir eşkiya olup çıkar.

Söylemez Hanım'ın yayınının asıl konusu efsanenin konusundan bir ders çıkarmaktır. Ve bu iş uzun uzun anlatılmıştır. Oysa efsaneler söyleyeceklerini anlatma bitince söylemiş olurlar, bir de açıklayıcı 'asıl konu'ya gerek duymazlar.

Evet, bir halk anlatması, Anamas Dağı efsanesi zaman ve coğrafya farklılıklarıyla şekil değiştirmekte ve karşımıza yeni bir kimlikle çıkmaktadır. Konya'nın batısı ile Beyşehir ve Eğirdir göllerinin çevresinde yapılacak olan derlemelerde kim bilir daha ne renkli anlatmalar kaydedeceğiz. ("Tatil Yazıları: 7 / 72 Yıl Sonra Anamas Dağı Efsanesi", *Merhaba / Akademik Sayfalar*, 8 (29), 22 Ekim 2008, 465-467).

Efsane Örnekleri

Türkiye Türklerinin Efsaneleri

Erzincan

Yılan Dağı

Dağlarımız, efsanelerimizin her zaman konusu olmuştur. Ağrı’lar, Süphan, Anamas, Allahüekber Dağları nice güzel hikâyelerin konusudur. Yılanlı Dağı’nın da böyle bir hikâyesi vardır.

Dağımız Erzincan ilimizin doğusunda, 3000 metre yükseklikte bir dağdır. Yaz gelince göçerler bu dağdaki yaylalara gelir, hayvanlarını otlatırmış.

Yine göçün mevsimi gelmiş, göçerler yaylalara konmuşlar. Onlar gelirken daha önce gelenlerden bir gelinin yeni doğmuş bebeği ağlamaya başlar. Gelin, bir kenara çekilip kervanın geçmesini bekler. O, daha sonra bebeğini emzirmeye başlayacaktır.

Ancak gördüğü manzara karşısında şaşırır kalır. Karşısında kocaman bir yılan vardır ve kendilerine doğru gelmektedir. Gelin korkmuştur, kurtuluş yoktur. El açıp Allaha’a yalvarır.

“Ya Rabbi, beni çocuğumla burada, yılanı da orada taş kes.”

Gelinin duası kabul olur ve yavrusu ve kendi oldukları yerde, yılan da karşılarında taş kesilir. O günden sonra o dağa ‘Yılan Dağı’ derler.

Efsane, derlendiği tarihte 42 yaşında olan Çemişgezek doğumlu öğretmen Yusuf Yılmaz’dan alınmıştır.

(Kara 1993: 132-133)

Elazığ

Taş Sandık

Efsanelerimiz, sevdiklerine değil de başkalarına verilen genç kızlarımızın hikâyeleriyle doludur.

Emine de bu bahtsız kızlardandır. Alaca ve Avculu köyleri, Elazığ Keban yolunun üzerinde Cip Çayı’nın kenarlarındadır.

Bahti kara Emine ata bindirilir; bir köyden öbürüne götürülecektir. Emine’nin çeyizleri de develere yüklenir; yola koyulurlar.

Ancak Emine isteksizdir, gönülsüzdür; kendisini verdikleri delikanlıyı sevmemektedir. Bir yandan köyden köye giderken bir yandan da derin düşüncelere dalar; Allah’a yalvarmaya başlar.

“Allah’ım, beni sır, çeyiz sandığımı da taş eyle...”

Bahtsız gelinin yakarışları kabul edilir; kendisi sır olup kaybolur, sandığı da taş şekline dönüşür. Alaca yakınlarından geçenler, taş kesilmiş sandığı görebilir;

Emine mi, ondan bir daha hiç ses çıkmamıştır.

Efsane, 1989 yılında, 1952 doğumlu olup Elazığ’da oturmakta olan, lise mezunu Leman Özcan’dan derlenmiştir.

(Alptekin 1993: 18)

Bursa

Taş Kesilen Ana İle Çocuğu

Türk efsaneleri arasında, taş kesilme (taşlaşma, taş dönüşme) motifine yer verenlerin sayısı en başta gelmektedir. Her ilimizde bir benzerini dinleyebileceğimiz bu efsanelerde kötüler, saygısızlar, tamahkârlar daima taş kesilirler.

Anneler hamur işleriyle uğraşırken yanlarında da bebekleri vardır. Çocukların alt temizliği yapılacaktır. Ancak yakınlarında su yoktur veya anne kalkıp suyu kullanmak yerine başka şeylerle çocuğun alt temizliğini yapar. Hamur, bazlama, ekme, yufka, lavaş, işkefe türü yiyecekler, süt vb, içecekler, hatta hamur açmada kullanılan oklava türü eşyalar da temizlik aracı olarak kullanılır.

Mudanyalı anne de hamur yoğurmaktadır; amacı evinin ihtiyacı olan ekmeği pişirmektir. Çocuğu da yanındadır. Ve çocuk başlar ağlamaya. Anne bu, çocuğun niye ağladığını anlar. Yerinden kalkmadan çocuğun altını hamurla temizleyiverir.

Ne olduysa o anda olur. Anne ve çocuğu taş kesiliverir.

(Efsane, o yıllarda İstanbul Çamlıca Kız Lisesinde edebiyat öğretmeni olan Güner Görsün tarafından 1975-1976 öğrenim yılında gönderilmiştir.)

Aydın

Hep Büyük

Aydın ilimiz üzümleriyle de ünlüdür, efeleriyle de... Aşağıdaki efsane, bu ilimizin üzüm yetiştiricileriyle ilgilidir.

Atasözümüzü hatırlayınız hele... “Babası oğluna bağ bağışlamış da...” Acaba bu sözümüz nasıl bir olaydan kaynaklanmıştır?

Yıllarca üzüm yetiştiriciliği yapan baba, yaşı ilerleyince işin başına oğlunu geçirir; kendisi de dinlenecektir artık.

Bir üzüm zamanı, baba oğlunu ziyarete niyetlenir. Eski başını özlemiştir de. Baba oğul hâl hatır sorup hasret giderirler. Bir ara baba oğlundan bir salkım üzüm ister. Ne de olsa üzümlerin tam zamanıdır.

Ancak oğul bir türlü dönmemiştir bağdan... Elini attığı bütün salkımlar büyük... Başlar söylenmeye:

“Hep büyük... Hep büyük...”

Merak eder baba, oğlunun gecikmesini anlar gibi olur. Biraz da kızgınlıkla ağzından şu sözler dökülür:

“Kuş ol da yaz kış ‘Hep büyük, hep büyük’ diye öt, dur!”

Oğul kuş oluvermiş. Günümüzde Ege bölgesi’nde bir kuşun “Hep büyük, hep büyük” diye öttüğünü işitenler o oğlu hatırlarlar; o kuşlar da onun neslinden gelen kuşlardır.

Efsane; Şubat 1976’da, 1948 Bayındır / İzmir doğumlu olan ev kadını Nimet Kayacık’tan öğrencimiz Vicdan Er tarafından Aydın’da derlenmiştir.

(Sakaoğlu 1979: 8796)

Bingöl

Yaralı Kurt Ve Çoban Taşı Köyü

Çoban Taşı Bingöl’ün yüzlerce köyünden biridir. Burası, Birinci Dünya Savaşı’nda Rusların gelebildikleri son noktadır. Ergenekon Destanı’ndan izler taşıyan bir anlatmanın mekânı olan bu köyün adını alışının güzel bir de hikâyesi vardır.

O köyde garip bir çoban yaşamaktadır. Ancak o, görevini iyi yapabilmek için koyunları eksiksiz olarak ağıla koymadan yatmaz.

Bir süre sonra sürü yaylımda iken koyunlardan biri sürüden ayrılmaya ve geç kalmaya başlar. Bu sürüden ayrılma işi sürüp gidince çoban merakla ve gizlice arkasından gider. Çoban da koyunun arkasından mağaraya girer ki ne görsün! Orada yaralı bir kurt vardır ve koyun bu can düşmanını emzirmektedir. İşini bitiren koyun dışarı çıkar, kayalığın üzerinde etrafını gözden geçirdikten sonra sürüye katılır. Koyunun bu işi, kurt iyileşinceye kadar sürer. Olayı öğrenen köylüler de bu mağaraya ve yanındaki köye ‘Çoban Taşı’ adını verirler.

Efsane, 1988 yılında, 1910 Bingöl doğumlu olup çiftçilikle uğraşan okuryazarlığı olmayan Rıza Dalgâ’dan derlenmiştir.

(Alptekin 1993: 83- 84)

Konya

Kız Kulesi

Kız kulesi, Konya’nın Musalla Mezarlığı’nın güneyinde, kale burcuna benzeyen bir türbedir. Selçuklu dönemi eseri olan bu yapı kime aittir, pek bilinmiyor. Kâh Selçuklu Sultanının kızıdır derler, ad vermezler; kâh Selçuklu Sultanı Rükneddin Kılıçarslanın eşi Gömeç Hatun’undur derler, ad verirler.

Anlatırlar ki Selçuklular döneminde Haçlı Orduları Konya şehrini kuşatır; çetin bir savaş başlar. Ancak sonuç alınamazsa da her taraf cesetlerle ve yaralılarla doludur. Taraflar anlaşırlar ve iki saatlik bir mola verilir: Ce-

setler toplanacak, yaralılar tedavi altına alınacak...

Sultanın kızı da elinde testisiyle yaralılara su dağıtmaktadır. Ancak anlaşmayı dinlemeyen bir Haçlı askerinin savurduğu ok genç kızı göğsünden yaralayıp ölümüne yol açar. Bunun üzerine barış bozulur ve Selçuklu Ordusu büyük bir hamle yaparak savaşı kazanır. Ölen kızı da şehit olduğu yere defnedeler. Yapılan türbeye de ‘Kız Kulesi’ adı verilir.

(Önder 1966: 82-84)

Rize

Servi Limon Ağaçları

Kuşların, bitkilerin, çiçeklerin birer oluşum hikâyesi vardır. Ne güzel hikâyelerdir bunlar. Aşağıdaki efsanemiz ise ağacımızla ilgilidir.

Yeşil Rize’imizde yaşayan ailelerden birinin oğlu ile öbürünün kızı birbirlerine âşık olurlar. Onlar kavuşmayı beklerken ailelerin arası açılır. Kavuşma umudu yoktur. Ne yapalım, ne edelim derken kaçmaya karar verirler. Kaçarlar da... Orman yolunda kaybolup giderler.

Ancak aileler peşlerini bırakır mı, başlarlar dört koldan aramaya. Kaçanlar yorulmuş, kovalayanlar yorulmamış. Gençler bakarlar ki yakalanacaklar, el açıp Allah’a yalvarırlar.

“Allah’ım, bizi bunların elinden kurtar. Dal olup bölüşelim, saz olup söyleşelim... Bizi kurtar.” derken duaları kabul olur; oğlan servi, kız ise limon ağacına dönüşüvermiş.

Yöre halkı, limon ağacından kemençe, serviden de yay yapar. Derler ki kemençeden çıkan sesler bu gençlerin aşklarını dile getirir.

(Önder 1972: 102)

Niğde

Hasan Dağı

Niğde ilimizin kuzeybatısında, Melendiz Dağları’nın batısında ve Aksaray ile Ortaköy arasındaki düzlükte 2727 metrelik yüksekliğiyle, İç Anadolu’nun sayılı dağlarından biri olan Hasan Dağı’nın, niye bu adla anıldığının şöyle bir hikâyesi vardır:

Biri Aksaray’da kelikçilik yapan Ali Baba, diğeri dağda bir kulübede oturan Hasan Dede adlı iki arkadaş varmış. Bunlar çok iyi arkadaşlarmış, arkadaşlıkları ömür boyu devam etmiş. İkisi de çok mütedeyyin, İslama bağlı kimselermiş. Bunların ikisi de zamanla ererler, halkın “ermiş” dediği kimselerden olurlar. Ama her ikisi de, “İnanmazlar.” düşüncesiyle bu özelliklerini kimsele-re açamazlar.

Bir gün Ali Baba, dağda oturan arkadaşı Hasan Dede'yi ziyarete gider. Lâf arasında Ali Baba, arkadaşına erdiği-ni söyleyince, Hasan Dede de:

“Yahu, nasıl erersin? Ben de erdim.”

Her ikisi de durumu izah ederler. Bunlar ayrı ayrı yerlerde oturdukları için, nasıl olsa bir vesileyle arkadaşının ermişliğini anlayacağını, öyle bir günün geleceğini düşünürler. Ali Baba oradan ayrıılıp Aksaray'a gelir.

Bir Temmuz günü, öğle sıcağında Hasan Dede, çıkısına dağdan kar doldurup Ali Baba'nın dükkânına gider. Beş on kiloluk kar çıkısını Ali Baba'nın dükkânının güneş gören bir yerine asar. Fakat kar bir türlü erimek bilmez. Ali Baba da çıkının bir kenarından içindekinin kar olduğunu görür.

Ali Baba'nın dükkânının yakınında bir kadınlar hamamı varmış. Hamamdan çıkan kadınlardan biri çarşafını gererken farkında olmaksızın göğsü açılır. Hasan Dede bu manzarayı görür ve kadına karşı arzu duymaya başlar. Bu arada Hasan Dede'nin dağdan getirdiği karlar da erimeye başlar. Arkadaşının bu hâlini gören Ali Baba der ki:

“Ya Hasan Dede, dağdaki ermişle şehirdeki ermiş arasındaki farka bak.”

Bunun üzerine Hasan Dede arkadaşını dağa davet edip yanından ayrılır.

Nihayet bir müddet sonra Ali Baba da dostunu ziyaret etmeye karar verir. Avucuna bir miktar ateş alıp yola çıkar. O uzun yolu ateşi söndürmeden alıp arkadaşına kavuşur. Hasan Dede'nin kulübesine geldikten sonra ateşi ona verir. Dede bakar ki Ali Baba'nın elinde ne kül var, ne de bir yara. Ali Baba der ki:

“Kardeşim, sen de ermişsin ama, şehirdeki ermişle dağdaki ermiş arasındaki farka dikkat etmelisin.”

Ali Baba bir müddet kaldıktan sonra arkadaşına veda edip dağdan ayrılır. Ali Baba'nın sözlerine kızan Hasan Dedenin kalbi bozulur. Çevresindeki taşların irilerinden birini Ali Baba'nın arkasından yuvarlar. Meseleye hemen vâkıf olan Ali Baba geriye dönüp üzerine doğru gelmekte olan taşı tutar. Taş da olduğu yerde kalır.

İşte Aksaray'daki Ali Baba Tekkesi ile civardaki Hasan Dağı bu karşılaşmadan sonra kendi adları ile anılmaya başlanır.

(Sakaoğlu 1976: 121-123)

Gaziantep

Şeyh Bilecen

Bugün Arslanlı olarak adlandırılan Şihbilecen köyü, Gaziantep ilimizin Oğuzeli ilçesine bağlı Doğanpınar bucağının 41 köyünden biridir. Köye adını veren Şeyh Bilecen, Anadolu'da ortak bir motif olarak yaşayan sa-

dık hizmetkâr tipinin bu yörede anlatılan kişisidir. Yurdumuzun diğer bölgelerinde Munzur, Kıyan gibi adlar ile anılan bu hizmetkârların sahip oldukları ermişlik vasfı, daha sonra onları ağalarının, efendilerinin gözünde yüceltecek, sırlarının ortaya konulmasından sonra ise kendileri ortadan kaybolacaktır.

Şeyh Bilecen, bölgedeki söyleyişle, sessiz bir azaptır. Bu azap, çift sürdüğü hayvanların geceleri yattığı yerleri büyük bir dikkatle temizler, elindeki âletlerle oraları düzeltir. Daha sonra da soyunup düzelttiği yerde yuvarlanmak suretiyle yerin düzgün olup olmadığını anlamaya çalışır. Böylece hayvanlar rahat edecektir.

Bir yıl, Bilecen'in ağası hac farızasını yerine getirmek için yola çıkar. Aradan haftalar, aylar geçer. Evde konuşulan tek konu ağanın salimen dönmesidir. Ağanın hanımı bir gün kocasının da çok sevdiği bir yemek yapar. Bilecen de yanlarındadır. Latife olsun diye ablası ona der ki:

“Bilecen, şimdi ağan da olsaydı da bu içli köftelerden yeseydi.” Bilecen de:

“Bir mendile bir miktar koyun, ben ağama götüreyim.” der.

Hanım, Bilecen'in bir arkadaşı ile birlikte içli köfteleri yemek istediğini sanıp mendilin içine bir miktar içli köfte koyar.

Bilecen'in mendili alması ile ağasının yanma varması bir olur. Köftenin dumanları hâlâ tütmektedir. Ağası köfteleri afiyetle yer. Sonra da Bilecen köyüne döner.

Aradan yine haftalar, aylar geçer; hacıların dönme zamanı gelir. Köy halkı ağayı karşılamak için yola çıkar. Karşılایıcılar arasında Şeyh Bilecen de vardır. Köylülerin eline sarılmaları üzerine ağa onlara Şeyh Bilecen'i göstererek; “Beni değil onu karşılayın, onun elini öpünüz.” der. O anda Şeyh Bilecen gözden kayboluverir. Bir daha da kimse onu görmez.

Köylülerin dediklerine göre köyün hemen yakınındaki taş yığını onun mezarıdır. Bazıları ise onun ağası ile olan karşılaşması anında düşüp öldüğünü söyler.

(Sakaoğlu 1976: 129-130).

Ankara

Hacı Bayram Veli

Hacı Bayram Veli ile ilgili anlatma biraz farklılık göstermektedir. Ankara'nın kuzeybatısında, 25 kilometre uzaklıktaki Memlik köyüne adı verilen Memluk Sultanı'nın da adının geçtiği hikâye şöyledir:

Hacı Bayram Veli bir gün rüyasında Memlik Dede'yi görmüş. Sabah uyandığında müridlerini yanına çağır-mış, onlara:

“Memlik Dede bizi görmek arzu etmiş, gidelim, ziyaret edelim.” demiş.

Müridleri, “Peki, nasıl gideceğiz, arabamız, atımız yok ki?” demişler.

Bu söz üzerine Hacı Bayram Veli, orada kümeste bulunan horoz, kaz, hindi, tavuk, ördek gibi hayvanları toplamış. O hayvanlar hemen dizilmişler ve saf olmuşlar. Hacı Bayram Veli:

“Haydi, bunların üzerine binin!” demiş.

Müridlerle beraber bu hayvanların üzerine binmişler. İvedik ve Yakacık köylerini geçmişler. Memlik köyüne yaklaşırken akan bir derenin yanına gelmişler.

O sırada Abalı Dede, bir fakirin damını onarıyormuş. Orada bulunan müridlerine,

“Bizi ziyarete bir mübarek zat geliyor, onu karşılayalım.” demiş.

Müridleri, “Nerede karşılayalım? Karşılایacak atımız, arabamız yok ki...” demişler.

Bunun üzerine Abalı Dede elindeki malayı, yanındaki çekici, önündeki küreği, testereyi, keseri yere atmış. O anda bütün bu araç gereçler birer küheylân ve at olmuş. Abalı Dede ve müritleri bunların üzerine binerek Hacı Bayram'ın müritleriyle birlikte geldiği derenin yanına ulaşmışlar.

Hacı Bayram Veli, binmiş olduğu hindinin üzerinden inerek Abalı Dede'ye doğru yürümüş. Abalı Dede de bindiği çekicinin üzerinden inmiş. İki ulu zat karşı karşıya gelmişler. Hacı Bayram Veli, Abalı Dede'nin eteğini öpmek istemiş ama Abalı Dede buna izin vermemiş. İkisi birbiriyle kucaklaşarak, yanaklarını yanaklarına değdirerek öpüşmüşler. Bir kenarda uzun uzun konuşmuşlar, sohbet etmişler.

Görüşme, konuşma bitince, Hacı Bayram Veli, müritleriyle birlikte yine hindi, tavuk, horoz, kaz, ördek gibi hayvanların üzerine binerek geri dönmüşler. Yolda müritleri Hacı Bayram Veli'ye üzgün olduklarını söylemişler. Hacı Bayram Veli sormuş:

“Neden suratınız asık, neden üzgünsünüz?” Müritler ise,

“Ya şeyhimiz, ya Veli! Siz büyük bir zatsınız. Bunu cümle âlem biliyor. Nasıl oluyor da üstü başı çamur içinde olan, yırtık abası olan bu kişinin eteğini öpmek istersiniz. Kendinizi bu davranışınızla küçültmediniz mi?” derler.

Hacı Bayram Veli onlara:

“Ey müritlerim! Yazıklar olsun sizlere, sizler tam olgun olamamışsınız, tam yetişmemişsiniz. Bizler canlı olan kümes hayvanlarının üzerine binerek, o hayvanlara güç vererek onu ziyarete gittik. Biz manevî gücümüzü gösterdik. Ama o cansız olan nesnelere önce can verdi, sonra da güç verdi. Onları birer at hâline getirdi. Onun kerâmeti bizden üstündür. O sebeple ben onun eteğini öpmek istedim. Ama o daha da büyüklük göstererek,

eteğini öptürmedi. Bundan üzüntü duymak değil, sevinmek lâzımdır.” dedi. Müritlerinin hepsi Hacı Bayram Veli'den af dilediler.”

(İlgin 2000: 52-53).

Konya

Şems Kuyusu

Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin yakın arkadaşı, Tebrizli derviş Şemseddin'in türbesi, arkadaşınıninki gibi, Konya'dadır. Bir ara da Karatay Lisesi olan eski Erkek Sanat Enstitüsü binasının arkasındaki bu türbenin hemen yakınında bir kör kuyu vardır. Suyu çoktan çekilen bu kuyudan, vaktiyle türbedar tarafından isteyenlere su verilmiş. Benzerlerine Anadolu'nun başka yerlerinde, az da olsa, rastlanılan bir hikâyesi vardır bu kuyunun.

Hac zamanı Konya'dan yola çıkan iki hacı adayı Kâbe'ye varırlar, gerekli ziyaretleri yaptıktan sonra Zemzem Kuyusu'na giderler. Bu hacılardan biri kuyudan su alırken, elindeki baba yadigârı, kıymetli taşı düşürür. Hacı üzülsün de elden bir şey gelmez. Taşı çıkarmak mümkün olmaz. Hacı, başka bir tasla kuyudan suyu alır, gereğini yerine getirir.

Günlerden sonra Konyalı hacılar memleketlerine dönerler. Ziyaretçilerden vakit bulduğu bir gün, tasını kuyuya düşüren hacı Şems-i Tebrizî'nin türbesine gider. Hacı orada ne görsün, Zemzem Kuyusu'na düşürdüğü baba yadigârı tas türbedarın elinde. Türbedara hiçbir şey söylemeden meselenin aslını öğrenmek isterler:

“Türbedar efendi, bu taşı nereden aldınız acaba?”

“Türbenin bahçesinde bir kuyu vardır, oradan su ihtiyacımızı gideririz. Geçenlerde yine bir ihtiyaç için kuyuya su için gitmiştim. Kuyunun içinde bir şeyin parladığını gördüm. Bu, işte o taster.”

“Bu benim tasımdır, Zemzem Kuyusu'ndan su alırken düşürmüştüm. Öyleyse bu kuyu ile Zemzem Kuyusu arasında bir münasebet olmalı.”

O günden sonra Konyalılar bu kuyudan tas tas su içmişler. Kuyu da herkes tarafından tanınmış, adına da, Şems-i Tebrizî'nin türbesi yanında olduğu için, Şems Kuyusu denilmiş.

(Önder 1963: 80-81; Sakaoğlu 1976: 157-158)

Gümüşhane

Albastı

Halkımızın arasında “albastı” veya “al basması” diye adlandırılan bir olay vardır. Gerçekte böyle bir şey var mıdır, yok mudur, bilinmez. Ama Anadolu halkının hayal gücü böyle bir olayı ve onun kahramanlarını uzun yıllardan beri aralarında yaşatagelmışlerdir. Gümüşhane ilimizin Kelkit ilçesine bağlı Köse bucağının Öbektaş

(Gindeherek) köyünde albastı ile ilgili olarak şöyle bir efsane anlatılır:

Köy halkının cin adını verdiği bir yaratık iki üç günlük genç bir lohusayı her gece rahatsız etmeye başlar, ilk günler kadın kendi çabasıyla bu yaratıktan kurtulur. Nihayet dayanamayıp bir gece kocasına haber verir. Böylece, koca, karısını koruyacak, lohusayı rahatsız eden gücü ortadan kaldırlıacak veya gelmesi önlenmiş olacaktır.

O gece kadının kocası odaya gizlenir ve cin adını verdikleri yaratığın gelmesini beklemeye başlar. Gece yarısından sonra cin içeriye girer ve kadının boğazına sarılır. Koca, sakladığı yerden çıkar ve cinin üzerine hemen bir iğne takar. Böylece cin zararsız hâle getirilir.

Bu cin, üzerindeki iğne ile birlikte o eve yıllarca hizmet eder. Bir yandan da ev sahibine yalvarır. Sonunda dayanamayıp yakasındaki iğneyi çıkarırlar ve o da ayrılıp gider.

Köylülerin dediğine göre eve bir daha al karısı gelmemiştir. Çünkü serbest bırakılan cin, o ev halkına zarar vermemek için dair söz vermiştir.

Not: Köse bucağı bugün ilçedir.

(Sakaoğlu 1976: 146-147)

Ankara

Karyağdı

Ankara'da, Ulus semtinde Karyağdı Türbesi adı ile bilinen bir ziyaret yeri vardır. Bu türbe için şu hikâyeyi anlatırlar:

Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamlı devirlerinde Ankara'da güzel bir Türk kıızı yaşarmış. Bu güzel kız aynı zamanda akıllı, terbiyeli ve iyi kalpli imiş. Her gönüle düşen kıvılcım onunkine de düşmüş. Bir delikanlı, kendi gibi yiğit olan bu kıza gönlünü kaptırmış.

Genç varmış babasına, anlatmış durumu. Baba da bilir ki oğlunun evlenme çağıdır. Kızın babasına varırlar. Allah'ın emrini, peygamberin kavlini hatırlatırlar. Fakat kızın babasının niyeti başkadır; o, kızını akrabalarından birine verecek ve yüklü bir başlık alacaktır. Kayınpeder adayını bir türlü razı edemezler. Gençler için tek yol kalmıştır; delikanlı bu yolu dener ve başarır.

Kızının kaçırıldığını duyan baba buna çok kızar. Kızına ve delikanlıya şöyle beddua eder:

“Allah canınızı alsın da çocuk yüzü görmeyesiniz!”

Kaçaklar gizlice evlenirler. İlk gece kız, içinde bir sıkıntı olduğunu söylerse de sebebini bir türlü anlayamazlar.

Aradan günler, haftalar, aylar geçer; kızın yakında bir çocuğu olacaktır. Aylardan Temmuz... Hava güneşli, etrafı bunaltıcı bir sıcak kaplamıştır. Evde günlerini sayan hamilenin canı kar yemek ister. Ama bu havada kar bul-

manın imkânı mı var... Kız, ellerini göğe kaldırır, Allah'a niyazda bulunur:

“Allahım, şimdi bir kar yağdırsan da avuç avuç yesem...”

Aradan fazla zaman geçmez; o sıcak hava kaybolmuş, kar yağmaya başlamıştır. Herkes ne olduğunu anlayamamıştır. Güzel kız muradına ermiştir; avuç avuç, doyasıya kar yemiştir.

Kar yer yemesine ama, bir müddet sonra hastalanıverir; yediği kardan üşütmüştür. Çok geçmeden karnındaki çocuğu ile birlikte Hakk'ın rahmetine kavuşur.

Çevre halkı bunun adına bir türbe yapar ve oraya defneder, türbesine de Karyağdı adını verirler.

(Sakaoğlu 1976: 155-156).

Kütahya

Gelinyudan

Günümüzden 60 yıl kadar önce, Kütahya'nın Yoncalı Kaplıcaları'nda Dübecikler diye adlandırılan yerde, kaynamakta olan sular havuzlar hâlinde ayrılır ve her birine ayrı ayrı adlar verilir: Altıntaş, Büyük, Küçük, Gelinyudan, vb. Bunlardan sonuncusu küçük ve bol sulu olup kaynağı büyük bir kayanın altından çıkıyormuş.

Vaktiyle bir gelin bu kayanın oluşturduğu havuza girer; başlar yunmaya... Bir ara bakar ki nereden çıktığı belli olmayan birkaç Moğol askeri gelmekte... Bulunduğu yerden çıkarsa başına kim bilir neler gelecek... Üstelik çırılçıplaktır. Yapacağı şey Allah'a sığınmaktır; başlar dua etmeye:

“Allah'ım, bana yardım et, beni bu insanlara gösterme.”

O, bir yandan da kayaların altına sokulur; ancak askerler onu görür. Gelin, görüldüğünü anlayınca kayaların altına sokuldukça sokulur.

Mogol askerleri gelinin görüldüğü yere gelirlerse de onu bulamazlar. Gelin yok olmuş, belki de kaynak onu yutmuştur. O suya, o günden sonra Gelinyudan adı verilir.

Efsane Turgay Ertem tarafından derlenmiştir.

(Kavcar-Yardımcı 1988: 134)

Giresun

Yaşmaklağaça başı

Yaşmaklağaça başı diye bilinen yer, Giresun-Tirebolu yayla yolunda, hanların ve kahvelerin bulunduğu Depe Han bölgesindedir.

Göçerlerin yayla yoluna koyulduğu günlerdir. Gece-lerden de Kadir Gecesi'dir. Göç, Ağaça başı adıyla bilinen yerdeki hanların birinde geceleyecektir. Göçteki bir gelin güzelim ay ışığında yaşmağını yıkar, sabaha

kadar kuruyacağını düşünerek dışarı çıkıp ağaçlardan birine asmak ister. Gördüğü manzara ilgisini çeker. San-ki ağaçlar Kadir Gecesi'nin hürmetine secdeye varmış gibidir. O da çemberi bu dallardan birine asıverir.

Hana geri döner ve çocuklarının yanında uykuya dalar.

Sabah uyanınca çemberini almak için dışarıya çıkar ki ne görsün? Ağaçların bütün dalları kalkmış, dimdik olmuşlardır. Tabii kurusun diye bir dala serdiği yaşmağı da ta tepelerde, bir yerlerde dir.

O güne kadar Ağaça başı diye bilinen yerin adı o günden sonra Yaşmaklağaça başı olarak anılmaya başlar.

Efsane, Salih Aksoy tarafından derlenmiştir.

(Kavcar-Yardımcı 1988: 34)

Muğla

Gelingeçmez Köprüsü

Muğla'nınYatağan ilçesinde bir köprü vardır, adına Gellingeçmez Köprüsü derler. İlgi çekici efsane bizi bir yandan Erzurum'a götürürken bir yandan da bize Ferhat ile Şirin hikâyesini hatırlatır.

Yöredeki ağalardan birinin güzel mi güzel bir kıızı vardır. Böyle güzel kız olur da isteklileri olmaz mı? Hem de üç tane...

Ağa, delikanlılara mesleklerini sorar; sonra da her birine meslekleriyle ilgili bir işi en kısa zamanda yapana kızını vereceğini söyler.

Adaylardan biri taş duvar ustasıdır, o bir köprü yapacaktır. Başlar çalışmaya... Aradan günler geçer, aday işin sonuna yaklaşır.

Bu arada yanına gelen yaşlı bir kadın ona keşkek ikram eder. Delikanlı dayanamayıp sorar:

“Bu neyin keşkeği?”

“Ağanın kızının düğün keşkeğidir...”

Neye uğradığını şaşırın delikanlı kendini köprüden aşağıya atıverir.

“Gelin alan doymasın, atla geçen olmasın!”

O günden beri hiç kimse köprüden at ile geçmez; uğursuzluk getireceğine inanıldığı için de gelinler köprüden geçirilmez.

Efsane, Köyceğizli,1927 doğumlu, ilkokul mezunu olup ticaretle uğraşan Ali Mülayim tarafından anlatılmıştır.

(Önal 2003:182)

Sivas

Gökpinar Gölü

Bazı yerlerle ilgili olarak anlatılan efsanelerin sayısı birden fazladır. Mardin ilimizdeki Ağrecki Geçidi, Konya ili-

mizin merkezindeki Kızlar Kayası ile ilgili olarak anlatan farklı üçer efsane vardır. Gökpinar Gölü ile ilgili olarak anlatılan iki efsane ise az bilinen örneklerdendir.

Göl, Sivas'ın Gürün ilçesinin on kilometre uzağında olup en derin yeri yirmi 20 metre kadardır. İki parçalı olan gölün bir özelliği de güneşin açısına göre renginin değişmesidir.

Çobanın biri, gölün bulunduğu alanda sürüsünü otlatmaktadır. Koyunların uykuya daldığı bir saatte o da bir gölgelikte uyumaktadır. Çoban uykusunda gördüğü bir rüyanın etkisiyle uyanıverir.Bir ses ona rüyasında seslenmektedir:

“Çabuk, koyunlarını al, buradan uzaklaş! Alttan su kaynayacak!”

Çoban uyanır uyanmaz hemen sürüsünü de ayaklandırır ve karşı yamaca geçer.

Derken bir süre sonra, az önce uyumakta olduğu yer yanılır ve su kaynamaya başlar. Ortaya çıkan göle de Gökpinar adı verilir.

İkinci efsanemiz ise bilinen bir efsanemizin biraz farklı şeklidir. Kahramanımız yine bir çobandır. O ve sürüsü susuzluktan kıvrınmaktadır, yakında bilinen bir su kaynağı yoktur. Çoban, çaresizlik içinde Allah'a yalvarmaya başlar: “Ya Rabbi... Su...” O bu arada elindeki değneğini de yere vurur. Aradan fazla bir zaman geçmez; değneğin vurulduğu yerden su fıskırmaya başlayıverir. Çoban ve sürüsü kana kana içerler. Zamanla burada göl oluşur. Gölün suyu berrak ve gök mavisidir. Bu sebeple yöre halkı bu göle Gökpinar adını verir.

Efsane; Özen'e, derleyici öğrenci Serdar Turgut'un hocası M. Ercan İlter tarafından ulaştırılmıştır.

(Özen 2001: 122)

Düzce

Efteni Gölü

Atlas kitaplarına bakarsanız Bolu ilimizin hudutları içinde fazla göl göremezsiniz. Ama, bu ağaç denizinde o kadar çok küçük göl vardır ki, saymakla bitiremezsiniz. İşte bunlardan birkaçı; Abant Gölü, Çağa Gölü, Çubuk Gölü, Efteni Gölü, Gölcük Gölü, Karagöl, Sünnet Gölü, Yedi Göller vb. Her birinin seyrine doyamayacağınız manzaraları vardır; sizleri güzellikleriyle âdeta büyüleyiverirler. Her birinin güzel efsaneleri vardır, bir de bunları göllerin kıyıcıklarında dinlediniz mi daha çok duyulanır, daha bir başka olursunuz.

İşte bu göllerden birinin, Efteni Gölü'nün efsanesi... Yurdumuzdaki pek çok göl için anlatılanın hemen hemen aynısı. Benzer efsaneyi Akşehir Gölü için de söylerler, Sapanca Gölü için de...

Efteni Gölü'ne Melen Gölü de derler. Düzce ilçemizin

hemen yakınındadır. En derin yeri sekiz metre olan bu gölün yüzölçümü 25 kilometrekaredir. Çevresi sazlık olup her mevsim alabalık ile sarıbalık avlanır.

Vaktiyle bu gölün bulunduğu yer bir köymüş. Anadolu'nun bağrındaki binlerce köyden biri... Hızır Aleyhisselam'ın yolu bir gün köye düşer. Bir kapıyı çalar. Çıkan kadından bir parça ekmek ister. Kadın zaten kötünün teki, hem nereden bilsin gelenin Hızır olduğunu... "Yok!" deyip Hızır'a eklemek vermez.

Hızır Aleyhisselam aç kalacak değil elbet, hem onun ekmeğine de muhtaç değildir. Ama, bir denemedir bu. Hızır köyden ayrılırken şöyle dua eder:

"Allah, bu köyü suya garketsin!"

Zamanla köyün yeri suyla dolmuş ve bugünkü Efteni Gölü meydana gelmiş. Gölde kayıkları ile balık avlayan köylülerin dediği doğru ise zaman zaman, su altında kalan köyün caminin minaresi kayıklarına ve küreklerine değermiş; bunu tatlı tatlı anlatırlar birbirlerine.

Not: Düzce ilçesi bugün ildir.

(Sakaoğlu 1976: 161-162).

Malatya

Taraklı Kuş

Efsanelerimizin bir bölümü hayvanların oluşumuyla ilgilidir. Bu anlatılarda; yılan, ayı, kaplumbağa, ibibik kuşu ve daha nicelerinin oluşumu dile getirilir. Aşağıda, Azerbaycan'da 'Şanapipik' adıyla bilinen taraklı kuşun hikâyesi anlatılmaktadır.

Yakınca, Malatya ilimizin köylerinden biridir. Köyde, çok güzel bir gelin yaşamaktadır. Gelin evde kimsenin olmadığı bir gün yıkanmaktadır. Derken kapı açılır ve kayınpederi içeri giriverir. Zavallı gelin ne kadar da örtünmek ve kayınpederinden gizlenmek isterse de başarılı olamaz; henüz örtmediği saçları kocasının babası tarafından görülür.

Gelin, bu duruma çok üzülür ve kayınpederinin yüzüne bakamaz olur. Hemen Allah'a yalvarır: "Allah'im, ben bir daha kayınbabamın yüzüne nasıl bakarım? Beni ya taş, ya da kuş et de bu durumdan kurtulayım." der. Gelinin duası hemen kabul olur ve başında tarağı ile bir kuş oluverir. Bölge halkı da görünüşünden ötürü o kuşa bu adı veririr.

Efsane 1988 yılında, 1959 Yakınca doğumlu olup Yakınca Beldesi Belediyesinde kâtip olarak çalışan, ilkokul mezunu Ramazan İkizoğlu'ndan derlenmiştir.

(Alptekin 1993: 148)

Erzurum-Manisa

Yusufoçuk Kuşu

Anadolu'da kuşlar hakkında pek çok hikâye anlatılır. Bilhassa guguk, ibibik ve yusufoçuk gibi kuşlar hakkında anlatılanlar pek çeşitlidir. Her bölgede anlatılan birbirinden farklıdır. Kuşa dönüşme motifinin bu kadar çok olması, Anadolu insanının ince zekâsının doğal bir gelişimi olsa gerek. Aşağıda, yusufoçuk kuşu ile ilgili iki ayrı hikâyeyi vereceğiz. Bunların dışında daha pek çok yusufoçuk efsanesi anlatılır Anadolu'da.

Yusufoçuk, vaktiyle çok yaramaz bir çocukmuş. Annesi yemek pişirirken gelir, yemeğin üzerinden yemiş, olmadık yaramazlık yaparmış.

Bir gün annesi süt pişirirken Yusuf, sütü içmeye çalışmış. Annesi de elindeki kepçeyle başına vurup şöyle demiş:

"Sen kuş olup pırlayasın, bir daha gözüm görmeye!"

O anda Yusuf kuş olup uçupemiş Annesi de yandım-yandıma düşmüş. Elindeki kepçeyle bir de kendi başına vurmuş ve

"Allah'im beni de kuş eyle." demiş. Anne de kuş olup uçmuş; başlamış Yusuf'unu aramaya. Bir yandan onu ararken bir yandan da şöyle bağırırmış:

"Yusuuuf, gel, iç... Yusuuuf, gel süt iç."

Yusufoçuk kuşlarının başlarındaki beyazlık da kepçenin iziymiş.

Yusufoçuk kuşu hakkında anlatılan ikinci hikâye de şöyledir: Vaktiyle bir beyin iki çobanı varmış. Tesadüf bu ya, her ikisinin de adı Yusuf'muş. Bu çobanlar, beyin sürülerini alır, tarlalarda, meralarda otlatırlarmış.

Bir gün Yusuf'lardan biri sürüsünü adaşına bırakarak bir düğüne gitmiş. O, düğünde eğlenmekte olsun, diğerini de bir gaflet basmış, derin bir uykuya dalmış. Hayvan bu, çobanın başında bekleyecek değil ya; çekip gitmiş.

Akşam vakti Yusuf'lar süklüm püklüm beylerinin karşısına çıkmışlar. Ağanın sözü kısadır: "Ya sürülerimi bulacaksınız veya ben edeceğimi bilirim!"

Çobanlar başlamışlar sürüleri aramaya. Biri gitmiş bir tepeye, öbürü gitmiş bir tepeye; durmadan birbirlerine bağırırlarmış:

"Yusuuuf! Buldun mu?"

"Yusuuuf! Buldun mu?".

Bulamamışlar elbette sürülerini, ama Allahütealâ onlara acımış ve her ikisini de kuş yapıvermiş. Yusufoçuk kuşlarının ötüşü, birbirine bağırın iki çobanın seslerinden iz taşırmış:

"Yusuuuf, bulu bulu!..."

"Yusuuuf, bulu bulu!..."

diye ötmeleri hep bu aramalarının neticesiymiş.

(Sakaoğlu 1976: 188-190)

Yozgat

Hazreti İbrahim Ve İğde Ağacı

Hazreti İbrahim'in Nemrut'un putlarını kırdığı ve halkı doğru yola davet ettiği hepimizin bildiği bir olaydır. Urfa ilimizdeki ünlü Balıklı Göl bunun güzel bir armağanıdır. Hazreti İbrahim ile ilgili başka bir hikâye daha vardır ki pek az anlatılır. Aynı zamanda iğde ağacının bugünkü şeklini alışının da hikâyesi olan bu efsane şöyledir:

Nemrut, Hazreti İbrahim'i ateşe atmaya karar verir. Büyük bir ateş yaktıracak ve İbrahim'i içine atarak diri diri yakacaktır. Nemrut'un adamları ateşin yakılabilmesi için ağaç toplamaya başlarlar. Fakat pek çok ağaç böyle uğursuz bir iş için yanmaya razı olmaz.

Ateşin büyük olması için odun toplayıcılar uzun ve düzgün ağaçları tercih ederler. O zamanlar uzun ve pürüzsüz olan iğde ağacı bu işe gönüllü olur. Çevredeki iğde ağaçlarını hep keserler ve ateşe atarlar. Bir ara ateş o kadar büyür ki Hazreti İbrahim'i ateşe atmak için yanına yaklaşamazlar. Hemen bir mancınık hazırlayıp İbrahim'i onun vasıtası ile ateşe atarlar.

İbrahim'in düştüğü yerin güzel bir bahçe, ateşin göl ve odunların da göldeki balıklar olduğu hepimizin bildiği şeylerdir. Ama ya iğde ağaçları.... Evet, o günden sonra iğde ağaçlarının ne düzgünlüğü kaldı ne de dikensizliği... Bugün iğde ağaçları eğri büğrü ve dikenlidir. Bu yüzden de yakılmak için pek tercih edilmez. Çünkü Hazreti İbrahim, iğde ağacının fazla ısı vermesi karşısında Allah'a yalvarır ve bu ağacın cezalandırılmasını ister.

(Sakaoğlu 1976: 205-206)

İstanbul

İstanbul'un Kuruluşu

İstanbul'unuzun kuruluşu ile ilgili o kadar çok şey anlatılır ki, hepsini toplarsak bir cildi doldurabilir. Elbette böyle güzel bir şehrin kuruluşunun pek çok hikâyesi olacaktır. Nasıl ki güzelleri seven çok olursa güzel şehirlerin hikâyeleri de çok olur. Tabiat ile tarihin, yeşil ile mavinin bağrından kopup yükselen İstanbul'umuz için anlatılan şöyle bir kuruluş efsanesi vardır:

İnsanoğlunun henüz yaratılmadığı günlerde yeryüzünde cinler yaşarmış. Bunlar, tıpkı bugünkü insanlar gibi cemiyetlere, yaşayış tarzına sahiplermiş. Kendi aralarında eğlenceler düzenler eder, düğünler yaparlarmış.

Bunlardan birinin oğlu diğerinin kızına âşık olmuş. Kızın babası, vermesine verecek yavrusunu ya, bir şartı varmış: Kendilerine dünyanın en güzel yerinde bir saray yaptırılacak!

Oğlanın babası bunu kabul eder. gösterir, başlar dünyayı dolaşmaya. Baba bütün dünyayı dolaştıktan sonra en güzel yerin, bugünkü İstanbul şehrinin bulunduğu

bölge olduğunu anlar. Oraya bir saray yaptırır; kızın babasına haber gönderir. O da sarayın yerini beğenir ve kızını verir.

Onun için derler ki, İstanbul dünyanın en güzel yerlerinden biri olan Boğaziçi'nde kurulmuştur. Aslında bizler de, İstanbul'umuzu Boğaziçi'nin iki yakasında kurmuş bir şehir olduğu için, yeryüzünün incilerinden biri olarak kabul etmiyor muyuz?

(Sakaoğlu 1976: 226-228).

Erzurum

Sesi Kesilen Aras

Güzel yurdumuz bir uçtan bir uca nehirlerle kaplıdır. Zaman zaman coşup taşan, zaman zaman kurumaya yüz tutan bu nehirlerimiz üzerine söylenmiş pek çok türkü, efsane vardır. Doğu Anadolu'muzun kar sularını bağrına basıp sessizce akan Aras nehrimiz üzerine de söylenmiş güzel bir efsane vardır. Bir bağı yanık ananın bedduasını dile getiren bu efsane şöyledir:

Vaktiyle Aras Nehri'nin kenarında Bedevlet adında küçük bir köy varmış. Nehrin kıyısında evi olan yaşlı bir kadının da son zamanlarında bir çocuğu olur. Bu çocuk nasılsa bir gün kimseden habersiz nehrin kıyısında oynarken suya düşüverir. Kimseler görmediği için çocuk azgın sular arasında kaybolur gider.

Neden sonra çocuğunun Aras tarafından yutulduğunu öğrenen gözü yaşlı ana nehrin kıyısına gelir. Orada da bir süre ağlayıp sızlandıktan sonra nehre dönerek:

"Aras, Aras! Sesin kesile, e mi Aras!"

diye beddua eder. Bağı yanık ananın duaları kabul olunur. İşte o günden beri Aras Nehri sessiz sedasız akıp gitmektedir.

Anadolu'muzda, Türk ellerinde nice ırmağımızın hırçınca akmasına karşılık bazılarının bir ölüm sessizliğiyle akıp gitmeleri acaba benzer bir hikâye ile mi ilgilidir? Üzerindeki bir yaprağın veya bir çöpün hareketinden aktığını anladığımız, sakin görünüşlü ırmaklarımızı elbette başka türlü yorumlamayacağız.

(Sakaoğlu 1976: 174-175)

İzmit

Dil İskelesi

Orhan Gazi zamanında (1324-1360) dünyayı dolaşan bir seyyah derviş varmış. Bu dervişin yolu bir gün iskenin bulunduğu yere gelince gemicilere rica etmiş:

"Ey oğullar, beni karşı tarafa geçirin!"

Gemiciler ilgilenmemişler. Bunun üzerine derviş eteğine toprak doldurup denize doğru yürümüş:

"Biz Allah'ın emriyle karşıya böyle geçeriz." diyerek ete-

ğindeki toprakları denize dökmeğe başlamış. Onun döktüğü bu topraklar denizde kara parçası olmağa başlamış. Böylece o, geminin ardi sıra yürür olmuş. Gemiciler bu hâli görünce:

“Aman Sultanım, Boğaz’ı doldurup ekmeğimize âni olma. Sonra İstanbul’dan İzmit’e gemiciler geçemez olur, lütfet.” diye ricada bulunmuşlar. Derviş, on iki bin adım kadar gittikten sonra gemiye binmiş.

Sırrı ortaya çıkan derviş, gemiden inince ruhunu teslim etmiş. Kabri Gebze’de, Dil İskeleyi yakınında, “Dil Baba Dede” diye bilinen yerde imiş.

(Sakaoğlu 2009: 151)

Yozgat

Kuru Ağacın Yeşermesi

Bir köyde yaşayan yiğit bir delikanlı, haksızlıklara karşı koyup dört kişiyi öldürür. Bu dört kişi çeşitli olumsuz yönleri olan kişilerdir:

Yanında çalıştırdığı öksüze hakkını vermediği gibi bir de döğdürten ağa,

Tarlasında çıkan suyu cıva ile kurutup köyü susuz bırakan çiftçi,

Ormandan odun getiren yaşlı kadını keyfi olarak köpeklerine parçalattıran sürü sahibi,

Sağır ve dilsiz akrabasının haklarını elinden alıp onu kör kuyuya attıran zengindir.

Pişman olan genç tövbe-kâr olur ve kendisinin Allah tarafından nasıl affedilebileceğini öğrenmek için bir hocaya danışır. Dört yol ağzına bostan ekecek, bir de tarlasına köseği (fırında ateş karıştırılan kuru çubuk) dikecektir. Bostandan her yolcuya ücretsiz ikramda bulunacak; köseği ne zaman yeşerirse o zaman günahları affedilecek!

Delikanlı kavun ve karpuzları gelip geçenlere dağıtma-ya başlar; ancak köseği bir türlü yeşermez. Bir gün dört nala gelen birine kavun karpuz ikram etmek isterse de adam almak istemez. Delikanlı köseğinin de yeşermediğini bildiği için, “Bir de bu, olsun beş” diyerek onu da öldürür. Bir de bakar ki köseği yeşerivermiş.

Meğer bu adam, iki aile ile iki köyün arasını açmak için dört nala gidiyormuş!

Bu efsanenin de Anadolu’da derlenmiş çeşitli benzerleri vardır.

(Sakaoğlu 2009: 164-165)

Konya

Yörük Kervanı

Konya’nın Beyşehir ilçesinden kara yoluna girer, ku-

zeyeye, Isparta’ya yönelirseniz Kireli beldesinden geçersiniz. Eğer yolunuzu kuzeye değil de güneybatıya çevirirseniz aşağı yukarı aynı mesafeyi alınca Yeşildağ’a ulaşırsınız. Siz Kireli ile Yeşildağ’ı birleştirirseniz Beyşehir Gölü’nün üçte birini içine alan bir üçgen elde edersiniz.

Vaktiyle aşiretler buralarda develerle yolculuk ederlerdi. Antalya’dan çıkar, yaylaya gelirlerdi. Zamanı gelince de, kış bastırınca da Antalya’ya geri dönerlerdi.

Yılın birinde aşiret Kireli’den yola çıkar, niyeti Antalya’ya gitmek... Elbeette önce Beyşehir’e inecek, sonra batıya yönelip Yeşildağ’a varacak. Daha yolun başındayken kış aniden kış bastırır. Bir kar, bir kar var ki sormayın; bir soğuk ki göl bile donmuş. Buzun üzerini kaplayan kar âdeta gölü bembeyaz bir ova hâline getirmiş.

Aşiret de, yol diye adamıyla, hayvanıyla bu ovanın üzerinde yol almaya başlamış. Niyetleri, Yeşildağ üzerinden Antalya...

Yeşildağ’a varınca sormuşlar bunlara:

“Yav, siz nereden geldiniz buraya?”

“Ovadan geldik...” demiş kervancı...

“Yav kardaşım, burası göl, sen nasıl geldin? Bunun altı su...”

“Yok yav, su ne arasın... Ben bu ovadan geldim.”

Dönerler; gölün buzunu kırarlar; gerçekten de altında su var. Kervancı şaşırır kalır.

“Bu kadar hayvan haşat, adam... Hayret, nasıl kırılmadı? Ben nasıl geldim?”

Hemen orada devenin birini kurban ederler, gölün üstüne kanını akıtırlar.

(Turgut 1992: 75; bitirme tezi; Sakaoğlu 2009: 189)

Konya

İpiniz Salık Olsun

Eskiler Botsa derlerdi o güzel köyümüze, 1960’lı yıllardan sonra adına Güneydere denilir oldu.. Botsa nerdedi, nasıl gidilirdi, hiç merak etmezdik. Yıllar akıp geçti, sonradan öğreniverdik Botsa’nın yerini.

Konyalı şair Feyzi Halıcı, *Botsa* adlı şiirinde, bu tarih kokan beldemizi anlatan güzel mısralara yer vermişti. Aşağıya bu şiirin güzel bir dördlüğünü alıyoruz.

Oruçpınar, Köprübaşı

Bir hazine dağı taşı

Eşi, dostu arkadaşı

Hâlleri güzel Botsa’nın

Güneydere’de, İpsaha denilen ovalık yerde bir köy kurulmuş. Tarlaları verimliymiş, sık ağaçlı ormanları varmış, pınarlarından ise zenginlik akarmış. İnsanları mutlu, sağlıklı imiş; halkımızın güzel deyişiyle gül gibi geçinip giderlermiş.

Bir gün bu köye bir derviş uğrar. Niyeti birazcık kalmak... Belki bir gece, belki de birkaç gün. Ama bu insanların bir özelliği varmış; dışarıdan gelen misafirleri pek sevmezlermiş.

Derviş köyün girişinden başlamış kapı tokmaklarını çalmaya, ama hiçbir evin kapısı açılmamış. İlk evin kapısından, “Her hâlde evde yoklar!” diye ayrılmış. İkincisinden de... Ama bütün kapılar sağır olmuş, dervişin sesini duymaz olmuş. Derviş, bakmış ki kendisine “Buyur” diyecek birileri yok, doğu yamacına giderek bedduada bulunmuş:

“İpiniz salık olsun!”

Ve derviş bunları söyledikten sonra kaybolup gitmiş. Meğer dervişin kastı “Bir arada barınamayın, dağılıp gidin!” demekmiş.

Bugün o köyün yerinde hiçbir ev yokmuş, bir tek ağaç bile kalmamış. Orası, günümüzde Güneydereliler tarafından tarla olarak kullanılmaktadır. Vaktiyle oraya verilen *İpsaha* adı da dervişin sözlerinden, *ipiniz salık olsundan* gelmekteymiş.

(Emiroğlu 1993: 300; Sakaoğlu 2009: 195)

Türkiye Dışı Türklerinin Efsaneleri

Tuva

Ayların Başlangıcı

İnsanoğlu yaratıldığında Tanrı’nın onlara sonsuz bir ömür verdiği söylenir. Onları ölümsüz kılan da Nara-Mançın adındaki Burkan’ın hayat suyuymuş. Nara-Mançın Burkan, hayat suyunu bir kaba doldurup sandığın dibinde saklarmış.

Nara-Mançın Burkan bir yandan da hastalara bakarmış.

Bir gün kendisini bir hastaya götürmüşler. Nara-Mançın Burkan bakmış ki adam orada iyileştirilemeyecek, alıp kendi obasına getirmiş. Ona hayat suyundan verecek, sağlığına kavuşturacakmış.

Doğruca sandığına gitmiş; açsa baksa ki orada hayat suyu yok! Şaşırmış. Bu hâlde oradan oraya koşturmaya başlamış. Ne çare, suyu bir türlü bulamamış. Bu sırada annesiyle karşılaşmış.

“Anne, benim hayat suyum nerede? Yerinde yok!”

“Araa-Höö buralarda koşup duruyordu. Her hâlde o içmiştir.”

Nara-Mançın Burkan hemen Araa-Höö’yü aramaya başlamış. Onu günlerce kovalamış, yakalayamamış. Otuzuncu gün Araa-Höö aya çıkmış ve ayı tutup karartmış.

Bu arada Nara-Mançın Burkan da Araa-Höö’yü belinden tutup kesmiş.

İşte, o beli olmayan adam, Nara-Mançın Burkan’a kız-

dığı için otuz günde bir ayı karartırmış. Aylar bundan sonra belirlenmiş.

O adam mı, anlatırlar ki o, hâlâ ayda görünmektedir.

(Ergun 1997: 753-754; Sakaoğlu 2003: 31-32)

Kazak

Bülbül İle Kızıl Gül

Bir zamanlar Viliya nehri boyunda Danyas adında yiğit bir delikanlı yaşarmış. Bu yiğit, şarkı söyleyen gençlerin arasına karışmış. O, bu arada şarkı söyleyenler arasındaki bir kızı çok beğenmiş ve ona âşık olmuş. Ama nedense kız bu aşka cevap vermemiş; delikanlıyı sevmemiş. O, ne kadar uğraşmışsa da sonuç alamamış. Hatta sabah akşam kızın evinin önünden gelir geçer, güzel şarkılar söylemiş.

“Kız, kırlardan gelirken seninle bir karşılaşsam, yüzüne bir baksam, onu bir görsem... Başka bir dileğim yok.”

Bu güzel sözler de güzel kızın kalbinde etkili olmaz. Kız, güzelliğiyle gururlanır, delikanlının şarkılarına kulak asmaz.

Delikanlı, bunca uğraşmalarına karşılık bir gülcük bile alamadığı sevdiği kızıdan umudunu keser ve dünyaya küser. Kızı alamayacağını anlayan ve canına kıymaya karar verir. Kendini Viliya nehrinin serin sularına bırakan delikanlı böylece ebedî ayrılığa kavuşmuş olur.

Ne olursa bir süre sonra olur; koruyan ve acıyan Tanrı delikanlıyı diriltip bülbüle çevirir. O bülbül artık dertlerini sevdikleri kızlara anlatamayan zavallı âşıkların sözcüsü olacaktır; zavallı âşıkların gönülleri aydınlatılacaktır. Delikanlı bu işle görevlendirilen bir bülbül olarak dünyaya geri gönderilmiştir.

Delikanlının ölüm haberini alan genç kızın da gönlüne bir sevda ateşi düşer, kalbini acılar doldurur. Duyduğu keder onu fazla yaşatmaz. O da sevdiği delikanlının acısına dayanamayıp ölür.

Bunun üzerine Tanrı, kızı da yüz yapraklı kızıl bir güle çevirir. O kızıl gül bugün de mevsiminde açıp gözlerimizi kamaştırmaktadır.

Bülbül mü? O da gül mevsimi gelince o güllerin yanında ötmeye başlamaktadır.

(Ergun 1997: 322; Sakaoğlu 2003: 43-44)

Kırgız

Kırk Kız Taşı

Bir zamanlar bir han varmış. Bu han çok merhametli, iyi niyetli, halkı için canını vermeye hazır biriymiş. Halkı ile iş birliği yaparak ülkesinde mutlu bir hayat sürüyormuş.

Bu hanın bir de çok güzel bir kızı varmış; akıllı, çalışkan, gayretli... Bu kızın da beraberinde otuz dokuz arkadaşı varmış. Bu kızlar ona yardım eder, birlikte hoşça vakit geçirirlermiş.

Günlerden bir gün hanın ülkesinde düşmanları baskın düzenlemiş. Rahat ve huzur içinde yaşamakta olan halka hiç acımamış, herkesi öldürmüşler. Bir kişinin bile sağ kalmadığı ülkede hanın kızı ile arkadaşlarını ne kadar aradılırsa da bulamamışlar.

Meğer o gün kırk kız dağa gezmeye gitmişlermiş. Onlar orada eğlenirlerken düşmanlar da umutlarını kesip oradan ayrılmışlar.

Han kızı ve otuz dokuz arkadaşı geç vakte kadar gezip tozmuşlar, gönüllerince eğlenmişler. Akşam olup da evlerine dönünce korkunç manzarayla karşılaşmışlar. Yurtları alt üst olmuş. Hepsisi çok korkmuş; bunca kötülüğü yapanların geri gelip kendilerini de öldüreceklerini düşünmüşler. Bu kız halleriyle onca kötü insana karşı koyabilecek değiller ya. Hemen dua ederek kurtuluşun yolunu bulmuşlar:

“Düşmanın eline düşüp öldürülmeğe taş olup kalalım!”

“Taş olup kalalım...”

“Kalalım...”

Bu istekleri kabul olmuş; kırkı birden taş kesilmiş.

Acaba bu taşlar hâlâ yerlerinde duruyor mu, yoksa... Anlatıcımız bu konuda bir şeyler söylememiş. Ama yeri “Kırk Kız Taşı” olarak anılıp duruyor.

(Ergun 1997: 595; Sakaoğlu 2003: 56-57)

Başkurt

Başkurt

Türk mitolojisinde kurdun önemli bir yeri vardır. Biz kurdu, pek çok destanda görür, onun yol göstericiliğinin yardımıyla yeni ülkelere yol alırız. Millî kültürümüzün en değerli eserlerinden biri olan Kitâb-ı Dedem Korkud'da iki yerde ondan övgü ile bahsedilir: “Kurt yüzi mübarekdür.” (Dresten, 54 / 10), “Kara başum kurban olsun kurdum sana.” (Dresten, 46 / 6) gibi. Karacaoğlan da bir mısraında şöyle demektedir:

Çıkıp bozkurtlayın ulaşamadım.

Başkurt, adında kurt kelimesi geçen nadir Türk boylarındandır. Bu adın kendilerine verilmesiyle ilgili olarak çeşitli hikâyeler anlatılmaktadır. Bunlardan ikisini aşağıya alıyoruz.

Eski zamanlarda Uzak Doğu'da, yüksek karlı dağlarda yaşayan bir babanın dört evladı varmış. Gün gelmiş, kardeşler arasında anlaşmazlık çıkmış. Kardeşlerden biri atına atlayıp ava çıkmış. Giderken önünde bir kurt belirmiş. Avcı, kurdun kendisine kılavuzluk edeceğini anlamış ve onu takip etmiş. Kurdun arkasından giden kardeş, gide gide cennet gibi ormanları ve nehirleri olan gösterişli dağlara gelmiş. Bu avcı anlamış ki rehberlik eden kurt, Tanrı'nın bu kavme gönderdiği bir kut

(talih)'tur.

Hemen geriye, kendi ülkesine dönmüş. Kendi kabilesini alıp buralara, Ural Dağları'na getirmiş. Diğer kardeşlerden ayrılan bu kabileye “Başkurt” adı verilmiş. Anlamı da “kurdun baş olup getirdiği kavim” demekmiş.

Diğer üç kardeş de Nogay, Kazak ve Kırgız kavimlerini kurmuşlar. Böylece babanın dört oğlu da bir kabileye reis olmuşlar.

Başkurtlar için anlatılan ikinci hikâye şöyledir: Hz. Muhammed, sahabelerinden üç zâtı Ural Dağları bölgesine İslâmiyeti yaymak, İslâm dinini öğretmek için yollamış. Bu sahabeler yolu bilmedikleri için güçlüklerle karşılaşmışlar. Ancak bir bozkurt bu üç kişiye Ural Dağları'na kadar kılavuzluk etmiş. Buradaki kavim, İslâmiyeti kabul ettikten sonra Başkurt diye adlandırılmış.

(Sakaoğlu 2003: 81-82)

Azerbaycan

Kızboyu Çiçeği

Kızboyu, sarı renkli güzel bir çiçektir. Kokusu da güzeldir kızboyunun.

Kızboyu çiçeği güzel bir kızmış. Annesi ile babası onu, amcasının oğluyla evlendirmek istemişler; hatta bu delikanlıyla nişanlamışlar bile. Ama kızın gönlü başkasındaymış; meğer o gizli gizli babasının çobanını severmiş.

Genç kız anlar ki büyükleri onun sevgisini anlayamayacak. Düşünüp taşınır; ölçüp biçer ve sonunda bir karara varır: Kendini öldürmek. Sevdiği çobana kavuşamadıktan sonra yaşamak neye yarar ki!..

Birden aklına bir fikir gelir. Sevdiği delikanlının ömrü dağda taşta geçmektedir; o her zaman güzel kokulu çiçeklerle bir aradadır. Öyleyse ölebileceği yer de öyle bir yer olmalıdır.

Talihsiz kız alır başını evden, zulüm elinden kaçıp gider dağlara. Güzel bir çimenliğe gelir; etrafını bir güzel seyrederek ve başlar göklere yalvarmaya:

“Ben bir güzel çiçek olayım, güzel güzel kokan, renk renk açan çiçek olup çimenliklerde yaşayayım. Belki o zaman çoban sevgilime kavuşabilirim.”

Kızın dilekleri kabul olur ve o günden sonra çimenlikte kızboyu çiçekleri açmaya başlar. Sürüsünü otlatmaya gelen çoban sevgilisi ise kokusundan kızboyu çiçeğinin sevgilisi olduğunu anlar. O, her gün kızboyu çiçeğini sevip okşar, sonra da o güzel kokuyu yüreğinin ta derinliklerine çeker, koklar, koklar...

İşte güzel ama talihsiz kızın çiçek olmasının hikâyesi... Kim bilir öbür çiçeklerin de ne güzel hikâyeleri vardır, bilinmez ki...

(Ergun 1997: 437; Sakaoğlu 2003: 83-84)

Kumuk

Müslüman Mezar Taşları

‘Gelin Kayaları’, ‘Gelin Taşı’, ‘Kızlar Kayası’ ve benzeri adları taşıyan kaya parçalarının acıklı birer hikâyesi vardır. Kavuşamayan sevgililer, sevdiklerinin başkalarına verilmesine üzülen gençler, düşman ve eşkiya baskınına uğrayanlar, babaları tarafından takip edilen sevgililer bu hikâyelerin kahramanlarıdır. Anadolu'da adını bu tür hikâyelerden alan birkaç köyümüz vardır: Gelinkaya, Gelintaşı, Gerdekkaya, vb. Bu efsanemiz de, Anadolu'da benzerlerini gördüğümüz güzel efsanelerimizden biridir.

İnguşların oturduğu bir köyde, zengin ve tanınmış bir ailenin güzel bir kızı varmış. Köyün delikanlıları kalplerini bu güzel kıza kaptırmışlar; ancak ailesi kızı kimseye vermek istememektedir. Onlar, kendilerine uygun bir ailenin oğlunu düşünmektedir.

Köydeki bir düğüne gelen komşu köylerden bir genç, bu kızı görür ve ona âşık olur. Delikanlı derdini annesine açar; onlar da kızı istemek için yola çıkarlar. Ancak beklediği ilgiyi göremezler. Kızın ailesi oğlanın ailesinin fakirliğini ileri sürerek kızlarını vermek istemez. Gençler ise bu engeli aşmaya kararlıdırlar. Bu iki âşık, kızın hizmetkârının yardımı ile kaçmayı başarırlar.

Kızının kaçırıldığını öğrenen baba, bir atlılar alayı ile takibe çıkar; bir kovalamadır başlar. Delikanlı ile kız kaçtıkaça arkalarındakilerin yaklaştıklarını hissederek. Çok geçmeden yakalanacaklarını anlarlar. Hatta yakalanmakla kalmayacaklar, öleceklerdir de...

Almighty (Tanrı)'ye yalvarırlar. Takipçilerin ellerine düşmeğe kendilerinin taş hâline getirilmelerini isterler. Duaları kabul olur. Delikanlı ile genç kız iki Müslüman mezar taşı şekline giriverirler. Takipçiler ise onları kovalamaktan taşları görmeye fırsat bulamazlar.

Bu iki mezar taşının bulunduğu yer 1925'lerde bir ziyaret yeri imiş. Hacılar orada ibadet ederlermiş. Çünkü bölge insanların inancısına göre onlar Tanrı'nın sevgili kullarındanmış.

Efsanenin bitiş motifi, bazı halk hikâyelerimizin sonunda gördüğümüz motife çok benzemektedir. Orada da gençler kavuşamazlar. Hatta kavuşmalarına engel olanlar, mezarlarının arasına bir kara çalı, bir diken gibi girmiş olarak gösterilir.

(Sakaoğlu 2003: 103-104)

Kırım

Arzı Kız

Mishor, Kırım yarımadasının Karadeniz kıyısında yer alan köylerden biridir. Buradaki bütün köyler gibi Mishor da meyve ağaçlarının, üzüm bağlarının arasında âdeta kaybolup gitmiştir. Bu köylerde anlatılan Arzı Kız efsanesini herkes bilir; her hatırlayıpta ona ve yavrusuna gözyaşı döker.

Mishorlu Bekir Ağa ile Ayşe Abla'nın Arzı adlı çok güzel bir kızları vardır. Arzı, yaşı ilerledikçe daha da güzelleşir. Komşu kızlarıyla suya gidiş ve gelişlerinde pek çok gencin gönlüne aşk ateşleri düşürür. Köyün delikanlıları kızlara mâniler söyler, kavallarla oyun havaları çalıp eğlenirler. Gençlerin arasında en neşelileri Arzı ile Yusuf'tur.

Bir gün Mishor'a Ahmet Ağa adlı yaşlıca bir tüccar gelir; yanında da dört delikanlı vardır. Bekir Ağa ile Ahmet Ağa alım satım işlerinden bahsederken misafirin gözü Arzı'ya takılıverir. Artık o yaşlı Ahmet Ağa, Arzı'ya âşık olmuştur. O kararını vermiştir: Arzı'yı kaçıracaktır.

O günlerde köye bir âşık gelmiştir. Köyün bütün erkekleri, genciyle ve ihtiyarıyla bir kahveye toplanmış, onu dinlemektedir. Her şeyi inceden inceye plânlayan Ahmet Ağa, herkes âşıkı dinlerken Arzı'yı bir sandala atıp çıkarır. Köyün erkekleri haber alırlarsa da çok geç kalmışlardır. Zavallı Yusuf, Arzı'sının yokluğuna dayanamayıp canına kıyar.

Ahmet Ağa da memleketine varınca hemen Arzı Kız'la nikâhlanır. Aradan zaman geçmiş, Arzı'nın bir yavrusu olmuştur. Ama Arzı Kız Yusuf'unu asla unutmamıştır. Bir gün çocuğunu kucağına alır, Karadeniz'in sarp kayalıklarından birine çıkar. Kendisini yavrusuyla birlikte serin suların koynuna bırakır. Dalgalar ana ile yavrusuna hiç acımazlar, derinliklere doğru çekip götürür.

Bugün Mishor'da, Arzı Kız ile yavrusunu canlandıran bir heykel vardır. Su Anası adını taşıyan heykel Kırım'lılara çok şeyler ilham eder. Kırım'ın büyük şairi Bekir Çobanzade de *Su Anası* adlı şiirini bu heykelden aldığı ilhamla yazmıştır.

(Sakaoğlu 2003: 105-106)

Gagauz Yeri

Ay İle Güneş

Güneş, güzelliği dillere destan bir kızdır; hem de kibar ve nazik bir kızdır. Gökyüzünde dolaştıkça bütün yıldızlar ona âşık olur, yolunu gözlemeye başlarlar. Bu kız yolunu gözleyenlerin sayılarının pek çok olduğunu görünce gözlerinden alevler yaymaya başlar. Bu alevlere dayanamayan yıldızlar yanıp kül olurlar, güneş doğduğu zaman yok olurlar.

Ancak yıldızların güneşe karşı olan sevgileri sonsuzdur; akşam karanlığı basınca onlar gene dirilip gökyüzüne dizilmeye başlarlar. Ama güneşin yıldızlarından ay pek meraklıdır. Çünkü o, bir tane olduğu için kendini parçalayabilmektedir. Bazen de hasretinden nazlanıp durur. Güneş de onu görünce ay, buluttan yüzüne bir perde çekip arkasına saklanır.

Bir gün ay, güneş ile görüşmeye gider. Güneş ayın güzelliğini görünce birden kalbi oynamaya başlar. Bakar ki ay kendisinden daha güzel, düşüncelere dalar, en

sonunda aya der ki:

“Eğer beni can u gönülden seviyorsan yüzündeki kara benini tırnağınla kopar, bana ver. Ben onu avcumun içinde görmek istiyorum.”

Ay hiç düşünmeden sevgilisinin isteğini yerine getirir. Tırnağı ile yüzündeki kara beni koparıp güneşe verir. Verir vermesine ama ayın yüzüne kan bulaşmaya başlar. O zaman güneş kahkahalarla gülüp ayın bu fedakârlığına cevap olarak der ki:

“Senin bütün güzelliğin bu bende idi; onu da koparttım. Şimdi dünyanın en güzeli sen değilsin, benim.”

Ay, güneşin bu sözlerine şaşakalır, ne yapacağını bilemez. Onun yüzünden akan kanla kalakalır.

İşte o zamandan beri ayın yüzü lekelidir. Ay, güneşten ayrıldıktan sonra onu bir daha görmek istemez. Güneş ise yaptığı oyuna pişman olur, aya ne kadar cilve yaparsa da cevap alamaz.

İşte bu sebeple güneş çıktığı zaman ay yüzüne perde çekip yüzünü gizler; bir daha güneşe, yüzündeki lekeyi göstermek istemez.

(Sakaoğlu 2003: 111-112)

Bulgaristan

İlmihan Kayası

Solenik (Svalenik) köyü, Kuzey Bulgaristan’da, engebeli Tırnaovası’nın bir parçasını oluşturur. Rusçuk Lamo’nun sol kolunu oluşturan Küçük Lom (Malki Lom) çayının iki kıyısına yerleşen Rusçuk şehrinin 40 kilometre kadar güneyinde kurulmuştur. Etrafında pek çok köyün yer aldığı, bir zamanlar çok sayıda Türk’ün yaşadığı bu köyün nüfusu 1985’te 1679 idi. Köyde hâlâ pek çok Türkçe yer adını görebilirsiniz: Balbozandere (si), Boğazmahalle (si), Akkaya, Gazi Yolu, Dolapüstü, Erkeköprüsü, Karasanlılar Boğazı ve daha niceleri. Oralardaki pek çok mekân sahibini arayıp durmaktadır. Balbozan Değirmeni, aynı adı taşıyan bir Türk ailesi tarafından Küçük Lom çayı üzerine kurulmuştu, şimdi sadece temelinden izler vardır. Bayoğlu Korusu ise sahibi Türkiye’ye göçünce Bulgarlar tarafından yağmalanıyor. Kurt Vadisi de, sahibi göçünce el değiştirmiş. Saymakla bitmez ki...

Bu yerlerden biri de bir kızımızın adıyla anılmaktadır: İlmihan Kayası. Ayşe, Fama değil de niçin İlmihan? Elbette bunun da güzel bir hikâyesi olmalıdır.

İlmihan, köyün güzel kızlarından. Büyümüş, serpilmiş, gelişmiştir. Gün gelmiş yüreciğine bir kor düşürmüştür. O, artık köyün delikanlılarından birine âşiktir. Ancak bu karşılıksız bir aşktır, delikanlı bu aşktan habersizdir.

İlmihan’ın aşkı gün geçtikçe büyür, büyür ve onu iyiden iyiye yakmaya başlar. Ah bir derdini açabilse, anlata-

bilse. O, gizli sevda çekmektedir. Gidip de, “Ahmet’im” veya “Mehmet’im” deyip derdini açamaz. Gelenekte böyle bir şey yoktur.

O, daha fazla dayanamaz ve kararını verir: Kavuşma kıyamete kalacaktır. Alır başını çıkıp gider köyden. Adıyla anılacak olan kayanın tepesine çıkar ve kendini boşluğa bırakıverir.

Nice sonra bulurlar onu. Artık o kayanın adını, onun adıyla anmaya başlarlar: İlmihan Kayası.

Solenik’in iki kilometre kuzeydoğusundaki bu kaya âdeta bir duvar görünümündedir. Etrafı süs ağaçları ve çiçeklerle kaplıdır. Belki de İlmihan’ın solan sevgi çiçeklerinin yeniden hayat bulan tohumlarıdır bunlar.

(Sakaoğlu 2003: 113-114)

Yunanistan / Batı Trakya

Gelin Mezarı

Gelin alayları ile ilgili pek çok efsanemiz vardır. Anadolu’da gelin alayı ile ilgili efsane anlatılmayan köyümüz yok gibidir. Hemen hepsi üç beş değişik motifin etrafında anlatılıp durur. Ülkemizin dışında yaşayan Türklerde de bu efsaneyi dinlemek mümkündür. Diğer sayfalarımızda bunun güzel örneklerini bulabilirsiniz.

Aşağıdaki gelin alayı efsanesi, şimdiye kadar pek çok kereler dinlediğimiz efsanelerden oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Motifin orijinalliğinin yanında, benzerlerinde gördüğümüz taş kesilme olayına yer vermemesi de onun değişik yönlerinden biridir.

‘Gelin Mezarı’ denilen yer küçük bir binadır. İçinde, üzerine bir şilte örtülmüş bir mezar vardır. Bazıları buraya mum yakar, ekmek bırakır. İbriklerde de daima su bulunur, oradan geçenler bu sudan içerler.

Karaçukur köylüleri Karaoğlan’ın yaşadığı Han Mahallesi’nden bir kıza dünür olurlar. Düğün günü gelir, kızı almak için Han Mahallesi’nin yoluna düşerler. Yörenin âdetleri yerine getirilir ve düğün alayı kızı alarak ayrılır.

Kızı seven başka bir delikanlı daha vardır. Sevgisini açamamıştır kimselere. Ama sevgi bu, ferman dinler mi? Düğün alayı yol alırken o da geçenleri beklemeye başlar.. Belki bir defa daha görecektir sevdiğini uzaktan bile olsa. Alay tam ‘Gelin Mezarı’nın bulunduğu yere gelince bu delikanlı dua eder. Ama neler dilemiş, neler istemiş, bilmiyoruz.

Tam o sırada bir kasırga kopar, bir yağmur başlar, göz gözü görmez olur. Bir de bakarlar ki katırın üzerindeki gelin yok. “Gelin buraya gitti.”, “Gelin şuraya gitti...” diyerek ne kadar ararlarsa da bulamazlar. Bakarlar ki gelinin kaybolduğu yerde üç damla kan var. Bunun üzerine derler ki:

“Bu kız erenlere kavuştu.”

“Erenlerle beraber uçup gitti.”

O üç damla kanın bulunduğu yere ‘Gelin Mezarı’ denilen bina yapılır. Her yıl orada binlerce insan toplanır, kurban keser, pilavlar yer, hoşça vakit geçirir. Oraya sadece Karacaoğlan’dan, Karaçukur’dan değil, çevredeki bütün yerleşme merkezlerinden, Kuzoba, Göllecik, Hasarkaya, Soğucak, Sünnetçiköy, Soğan Yakası’ndan da gelirler. Gelenler dua ederler, çocukları büyük adam olsun diye, milletine faydalı kişiler olsun diye...

(Sakaoğlu 2003: 117-118)

Kosova-Nobırda

Kar Helvası

Nobırda, Kosova’nın Priştine şehrinin kuş uçuşu otuz kilometre doğusunda bir yerleşme merkezidir. Dağlık arazi üzerinde kurulmuştur. Madenlerinden ötürü ayrı bir değeri olan ve zamanla nüfusu 40. 000’e kadar varan bu şehir, 1 Haziran 1455 tarihinde Türkler tarafından fethedilmiştir. Yüzyılımızın başına kadar rahat bir hayat süren Türkler, zamanla Nobırda’yı terk etmek zorunda kalmıştır. Bugün Nobırda’da sadece bir Türk ailesi kalmış, birçoğu Türkiye’ye göç etmiştir. Bir bölümü de Priştine ve Gilan gibi yakın illere taşınmışlardır.

Türklerin idaresinde çok güzel günler geçiren Nobırdalılar, Anadolu’da da bilinen ve sevilerek oynanan yüzük oyununa pek düşkündür. Saatlerce devam eden oyunlara başlamadan önce, kaybeden tarafın parasını ödeyeceği yemekler, tatlılar, meyveler ve diğer yiyecekler hazırlanırdı. Eğer yiyecekten söz edilmemişse şarkılar söylenir, eğlenilir.

Nobırda’nın tam merkezinde bir türbe vardır: Mehmet Dede Türbesi. İlk şekli 400 yıl önce, yeni şekli ise depremden sonra yapılan bu türbe bugün harap vaziyettedir. İlgisizlik onu bu hâllere getirmişti.

Bir kış gecesi bu türbenin hemen yakınındaki evlerinin birinde yüzük oyunu oynanıyormuş. Grupların birinde de Mehmet Dede adlı fakir ve ihtiyar birisi varmış. Anlaşmalarına göre kaybeden taraf oyundan sonra helva yapıp ikram edecekmiş. Mehmet Dede ve arkadaşları kaybetmiş. Hep birlikte ödeyecekleri için arkadaşları Mehmet Dede’nin de katılmasını istemişler. Ne yapsın zavallı, parası yok ki katılsın; çok mahcup olmuş. Hemen yerinden kalkıp fincan oyununun üzerinde oynandığı tepsiyi almış, dışarı çıkmak için izin istemiş.

Mehmet Dede dışarı çıkınca kardan birkaç top yapıp tepsinin üzerine sıralamış. O içeriye girer girmez kartoplarının hepsi birer helva oluvermiş. Dede, yine sesizce dışarı çıkıp gitmiş.

Arkadaşları Mehmet Dede’nin nereye gittiğini öğrenmek için arkasından çıkmışlarsa da onu bulamamışlar.

Ancak terlikleri dışarıda duruyormuş. Daha sonraları, bu terliklerin bulunduğu yere türbesini yapmışlar.

Nobırdalılar bu türbeyi ziyaret ederlerken bazı hastalıklarının da geçeceğine inanırlar.

(Sakaoğlu 2003: 119-120)

Makedonya / Manastır

Sarı Kızlar

Konya, Sivas gibi Orta Anadolu illerimizden Makedonya’ya göç eden Türklerin bir bölümü de Kocacık’a yerleşmişlerdir. Kocacık, bugün Makedonya-Yunanistan hududuna yakın Arnavut köyünde yer alan Manastır iline bağlı Dereibâlâ ilçesinin bir bucak merkezidir. Vaktiyle ondan fazla köyü olan Kocacık bugün pek az insanın yaşadığı bir bölgedir. Sakinlerinin bir bölümü Adapazarı’nın Sardoğan köyü ile Bursa’nın İnegöl ilçesine bağlı Cerrah köyüne yerleştirilmiştir. Bugün yurdumuzda yüz bin kadar Kocacıklının bulunduğu söylenmektedir.

Kocacık Kalesi, önceleri Arnavut Kralı İskender Bey’in elinde bulunuyormuş. İskender Bey ve beraberindekiler kendilerine tımar olarak verilen kaleye gelirken yolda rastladıkları sürüleri yağma etmişler. Kocacık’a gelince de, çoğunluğunu keçilerin oluşturduğu sürülerine bakılması için Kocacık Yaylası’na bırakmışlar.

Kocacık’ta yaşayan Türkler, İskender Bey’in idaresinden kurtulmak için kaleyi kuşatmışlar, ancak alamamışlar. Nasıl bir yol turalım da kaleyi alalım diye düşünmeye, plânlara başlamışlar. Ancak uygun bir yol bulamamışlar.

Kocacık yöresinde Sarı Kızlar diye bilinen iki Türk kıızı, Kocacıklılardan habersizce bir plan hazırlar: Ay yenisinin ay eskisine dönüştüğü gece torbalarına binlerce mum doldurarak keçilerin arasına dalarlar. Bir yandan keçilerin boynuzlarına mum takarken bir yandan da onları yakarlar. Bu iş bitince de keçileri yayladan aşağıya, kaleye doğru kovalarlar. Gecenin karanlığında kalenin etrafında bir aydınlık gören Kocacıklılar da kaleye hücum ederler.

Zaferden emin olan İskender Bey ve askerleri, şarabın verdiği sarhoşluktan silah seslerini işitince ancak ayılırlar. Işıkların görülmesi üzerine can havliyle bağırırmaya başlarlar:

“Kale yandııı...”

Bir yandan da canlarını kurtarabilmek için kaçmaya başlarlar. Sarı Kızlar da peşlerine düşerler. Kaçak düşman, bir ara arkadan gelenleri görmek için geriye dönüp bakar. Çünkü arkalarından takip edildiklerini gösteren hiçbir ses gelmemektedir. Geriye dönüp baktıkları zaman gördükleri manzara onları bir kat daha ür-kütür: İki genç kız, altın sarısı saçlarını taşıyan başlarını koltuklarının altına almış, peşlerinden, âdeta uçarcasına gelmektedir. Zafer böylece kazanılır.

Sarı Kızlar Kocacık - Debre yolu üzerinde, Kocacık ile Beşevler (Bireştani) köyleri arasındaki Karakol mevkiinde toprağa düşmüşler. Sonradan buraya bir türbe yapıp Sarı Kızlar içine defnedilmiştir. Burası, zamanla bir adak yeri olmuştur. 1955'ten sonra, Kocacık'ın terk edilmesi türbenin de harap olmasına yol açmıştır. Bugün yeri bile pek belli değildir.

Bir zamanlar türbeye her akşam leğen, su dolu bir ibrik, bir de süpürge bırakılmış. Sabahleyin türbenin süpürüldüğü, ibriğin ise boşaldığı görülmüş.

(Sakaoğlu 2003: 127-128)

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Canbulat Bey

Kıbrıs'ın Türkler tarafından zaptedilmesi, 1 Temmuz 1570 tarihinde Limasol'a yapılan kısmî bir çıkartma ile başlamıştır. O gün Leftari Kalesi teslim olmuş ve Mustafa Paşa ilk Türk bayrağını Kıbrıs'a dikmiştir. Kıbrıs'ın Türkleşmesinde Magosa'nın fethi, bizleri en çok meşgul eden hareket olmuştur. 26 Eylül 1570 - 1 Ağustos 1571 (bazı kaynaklarda 8 Ekim 1570 - 7 Ağustos 1571) arasında 10 - 11 ay devam eden bir kuşatma sonucunda Magosa da Türkleşmiştir. Bu güzel fetihler, 12 Temmuz 1878'de Ada'nın İngilizler tarafından işgaline kadar orada Türk mührü olarak kalacaktır.

Magosa'nın çok uzun süren kuşatması sırasında yaşanan bir olay, bugün Ada'daki Türkler arasında dilden dile dolaşmaktadır. Bir Türk beyinin yiğitliğini dile getiren efsanenin birkaç değişik şekli vardır. Şüphesiz hepsi birbirinden güzeldir. Ancak bunlar arasında bir sıralama yapmak gerekirse ilk sırayı elbette ki, Türklerin başsız yürütme motifine yer veren efsaneler alacaktır.

Kuşatma sırasında Venedikliler Magosa hisarlarının dış duvarlarındaki kale kapılarından birini bilerek açık bırakmakta, Türklerin bu kapıdan girmelerini sağlamaktadır. Ancak, her defasında açık bırakılan değişik kapılardır. Unutularak açık bırakılmış havası verilen bu kapıların arkasına çark şeklinde birer giyotin yerleştirilmiştir. Çark her dönüşünde kapıdan giren bir kişinin başını gövdesinden ayırmaktadır. Böylece pek çok yiğidimiz şehit olup gitmiştir.

Bu harekete razı olmayan, Kilis'ten gelen kuvvetlerin beylerinden Canbulat, bir sabah erkenden birkaç arkadaşıyla birlikte bu açık kapıya doğru yürür. Bir elde kılıç, bir elde bayrak kapıdan geçerken onun da başı gövdesinden ayrılmıştır. Ancak bu esnada inanılması güç bir olay yaşanmıştır. Canbulat Bey, yere düşen başına aldırmaksızın, elinde bayrak ve kılıç olduğu hâlde dimdik bir vaziyette yürümeye devam etmektedir. Manzara karşısında şaşkına dönen Venedikliler bir an için çarkı çevirmeyi ihmal ederler. Bu fırsatı kollayan Türk askerleri "Allah Allah" sesleriyle kalenin içine dalarlar ve kısa bir

süre sonra bedene Türk bayrağını dikerler.

Böylece Magosa'nın Türkleşmesi başlamış olur. Bugün bazıları Canbulat Bey'e gönüllerindeki rütbesiyle 'Canbulat Paşa' demektedir.

Canbulat Bey ile ilgili benzer bazı efsaneler daha vardır. Bazıları şöyledir: Canbulat Bey, Magosa'ya ancak lağım kazarak girilebileceğini anlar. Kazılan lağımlardan içeri girer girmez Canbulat Bey'in başı gövdesinden ayrılır. Ancak o, başı koltuğunda savaşmaya devam eder. Diğer bir efsane ise romantikleştirilerek bitirilir. Canbulat Bey başı koltuğunda geri çekilirken kendisini seyretmekte olan sevgilisinin kollarına düşer ve ruhunu teslim eder.

Merhum şairimiz Arif Nihat Asya da, Kıbrıs Rübaile-ri'nden birkaçında Canbulat Bey'e yer vermiştir. Onlardan biri efsanede anılan çark ile ilgilidir. Bakınız, şairimiz bu olayı nasıl dile getirmiştir:

ÇARK

"Er meydanı" der, sanırsın er hakkı döner;

Kalbinde, damarlarında harb aşkı döner;

Lâkin bir umulmadık tuzaktır bu kapı.

Gel, Canbolat'ım, gitme, ölüm çarkı döner!

(Sakaoğlu 2003: 137-139)

Kerkük

Veba

Kerkük, yakın geçmişte millî hudutlarımızın dışında kalan bu Türk eli, ana vatana hasret kalan, ayrı kalmanın acısını en çok çeken Türkiye dışı Türklerinin bulunduğu yerlerden biridir. Onların âdeti adlarıyla aynı anlama gelen hoyratlarında bu hasret dile getirilir, bu yad elde kalma gözyaşı olup akar, gider.

Kerküğim heste Kerkük

Şerbeti tasta Kerkük

Âlem toyda tünnikte (eğlence)

Sen kaldıv yasta Kerkük

Böyle dile getiriliyor Kerkük'ün yası, acısı, elemi... Ya Kerküklü yad ayağından bahsederse neler demez ki...

Kerkük'ten geçer hasa

Hasa batıptı yasa

Kerkügi veren etti

Yad ayağ basa basa

Derdi böylesine çok, yası böylesine büyük olan Kerkük'ün efsaneleri içinde Anadolu ile ilgili olanları da vardır. Aşağıda bunlardan biri anlatılmıştır.

Vaktiyle Kerkük'te bir veba salgını baş gösterir. İnsanlar üçer beşer kırılıp gider. Ancak bu hastalık Urfa ilinde

görülmemiştir. Sebep olarak da derler ki, Urfa'da vebayı önleyen bir ulu zat vardır. Kerküklüler bu ulu zata Urfalılardan isterler. Urfalılar, geri verilmeyeceğini düşünerek Kerküklülerden ulu zata karşılık 40 babayiğit isterler. Ulu zat Kerkük'e doğru giderken Kerküklü 40 babayiğit de Urfa'ya doğru yola çıkarlar.

Kerkük'te veba görülmez olur. Ancak Kerküklüler Urfalı ulu zata da geri göndermezler. 40 babayiğit de Urfa'da kalır. Orada evlenip ev bark sahibi olurlar. Bugün bile onların torunları Urfa'da yaşamaktadır.

O günden sonra Kerkük ile Urfa akraba olurlar. Artık onlar dayı ile yeğen gibidirler; akrabalıkları, ta kıyamete kadar sürüp gidecektir.

(Sakaoğlu 2003: 144-146)

KAYNAKLAR

- Alptekin, A. B. (1993). *Fırat havzası efsanesi (metinler)*. Antakya.
- Boratav, P. N. (1973). *100 soruda türk halk edebiyatı*. İstanbul.
- Emiroğlu, S. (1993). *Konya efsaneleri / inceleme-metin*. Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Konya.
- Ergun, M. (1997). *Türk dünyası efsanelerinde değişme motifi 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İvgin, H. (2000). Hacı bayram veli ve memlik sultan / bazı rivayetler. *Hacı beктаş veli sempozyumu bildirileri / 16 kasım 1999* içinde. Ankara.
- Kara, R. (1993). *Erzincan efsaneleri üzerine bir araştırma*. Ankara.
- Kavcar, C. ve Yardımcı, M. (1988). *Efsanelerimiz*. Malatya
- Kum, N. (1937). Davras-anamas-eğirim-gelincik ana. *Ün, 4* (42), 110.
- Mehmet Zilli Oğlu / Evliya Çelebi. (1970). *Seyahatname üçüncü kitap*. İstanbul.
- Önal, M. N. (2003). *Muğla efsaneleri*. Muğla.
- Önder, M. (1963). *Konya efsaneleri*. Konya.
- Önder, M. (1969). *Efsane ve hikâyeleriyle anadolu şehir adları*. Ankara.
- Önder, M. (1972). *Şehirden şehire / efsaneler-destanlar-hikâyeler I*. İstanbul.
- Özen, K. (2001). *Sivas efsaneleri*. Sivas.
- Sakaoğlu, S. (1976). *101 anadolu efsanesi*. İstanbul.
- Sakaoğlu, S. (1979). Anadolu efsaneleri 7: Hep büyük-yusuf ile kardeşi. *Türk folklor araştırmaları*, 19 (363), 8796.
- Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu türk efsanelerinde taş kesilme motifi ve bu efsanelerin tip kataloğu*. Ankara.
- Sakaoğlu, S. (2003). *101 türk efsanesi*. Ankara.
- Sakaoğlu, S. (2008). Tatil yazıları: 7: 72 yıl sonra anamas dağı efsanesi. *Merhaba / akademik sayfalar*. 8 (29), 2, 45-46.
- Sakaoğlu, S. (2009). *Efsane araştırmaları*. Konya.

Turgut, A. (1992). *Yukarı kayalar (göyнем) kasabası ve çevresine ait halk edebiyatı ürünleri*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Konya.

ÖNERİLEN BAŞKA KİTAPLAR

- Aça, M. (1995). *Türklerde hayvandan türeyiş efsaneleri*. Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış yüksek lisans seminer çalışması, Konya.
- Aktan, S. (1978). *Hakiki anadolu efsaneleri / çukurova I-II*. Adana.
- Alpaslan, İ. (1906). *Demirci efsaneleri*. İzmir.
- Anlaroğlu, F. (1968). *Dilden dile nesilden nesile anadolu efsaneleri*. Ankara.
- Araz, N. (1978). *Anadolu evliyalari*. İstanbul.
- Bayatlı, O. (1983). *Bergama'da efsaneler âdetler*. Bergama.
- Çıblak-Coşkun, N. (2001). *İçel efsanesi araştırması (inceleme-metin)*. Adana.
- Efsane derlemeleri*. (1975), İstanbul.
- Gökşen, C. (1999). *Giresun efsaneleri*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trabzon.
- Görkem, İ. (1987). *Elazığ efsaneleri üzerine araştırmalar (metinler ve incelemeler)*. Fırat Üniversitesi Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Elazığ.
- Güney, E. C. (1956). *Bir varmış bir yokmuş*. İstanbul.
- Güzelbey, C. C. (1994). *Gaziantep efsane ve öyküleri*. Gaziantep.
- Kabaklı, A. (1978). *Ejderha taşı*. İstanbul.
- Karadavut, Z. (1992). *Yozgat efsaneleri (inceleme-metin)*. Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Konya.
- Ocak, A. Y. (1983). *Bektaşî menakıpnamelerinde islam öncesi inanç motifleri*. İstanbul.
- Okuşluk, R. (1994). *Adana efsane araştırması (derleme-inceleme)*. Çukurova Üniversitesi Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adana.
- Olgun, Y. (1989). *Tarihî bursa efsaneleri / derleme-inceleme*. Uludağ Üniversitesi Yayınlanmamış doktora tezi, Bursa.
- Orkun, H. N. (1943). *Türk efsaneleri*. İstanbul.
- Ögel, B. (1989). *Türk mitolojisi I*. Ankara.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi II*. Ankara.
- Önder, A. R. (1957). *Yaşayan anadolu efsaneleri*. Kayseri.
- Örnek, S. V. (1971, 1988). *100 soruda ilkelerde din, büyü, sanat, efsane*. İstanbul.
- Özönder, H. (1981,1990). *Konya velileri*. Konya.
- Sepetçioğlu, M. N. (1973, 1975). *Türk-islam efsaneleri*. İstanbul.
- Seyidoğlu, B. (1997). *Erzurum efsaneleri*. İstanbul.
- Şapolyon, E. B. (1965). *Türk efsaneleri*. İstanbul.

TEKERLEMELER VE AİLE

Ali DUymAZ

Bir kısmı çocuk zihninin serbestliğinden kaynaklanan, çocukların dil gelişimine katkıda bulunan, çocuk oyunlarında ebe seçimi, ebe çıkarma, tarafların tesbiti ve oyunların bölümlerinin birlikte yürümesini sağlayan tekerlemeler; şekil, konu, muhteva ve işlevleri bakımından sınırları tam ve kesin olarak çizilememiş halk edebiyatı ürünleridir. Bunun en önemli sebebi, tekerlemelerin daha çok bilmece, âşık şiiri, masal, ninni, oyun, halk hikâyesi, halk tiyatrosu gibi pek çok halk edebiyatı ve folklor türünün içinde yer almalarıdır. Ancak başka hangi türle ilişkili olursa olsun yine de tekerlemeleri farklı kılan şekil, muhteva ve anlatım özellikleri bulunmaktadır. Ayrıca diğer türlerden tamamen bağımsız olan tekerlemeler de vardır. Tekerleme türü daha ziyade çocuk folkloru ürünlerinde göze çarpar. Tekerlemelerin anlatımlarındaki çocuksu üslup da bunun bir yansımasıdır. Ancak bazı âşık edebiyatı ürünlerinde ve masallarda bulunan ve “tekerleme” olarak adlandırılan mizahî ve manzum konuşmalar büyüklere mahsus özellikler göstermektedir. Ana dilinin öğrenme yeri olan aile, bu bağlamda çocuğun dil ve zihin gelişimini destekleyen tekerlemelere önem vermelidir.

Tekerleme sözünün en eski kullanımlarından sayılabilecek bir beyit, Niyazi Mısırî'ye ait olarak bilinmektedir. Niyazi Mısırî (öl. 1694) Yunus Emre'ye nazire olarak söylediği şiirinin bir beytinde; “*Başsız kabak gibi bir söz ile / Yunuslayın Niyazi İrfânî arzularsın*” demektedir. Bu şiir hem kendisinin, hem de nazire olarak yazıldığı Yunus'un şiirinin bir tekerleme sayılışı ve tekerleme sözünün de belki ilk kullanıldığı örneklerden oluşuyla ilgi çekicidir. Bu örnek dışında tarihî kaynaklarda rastlamadığımız tekerleme kavramı Tarama Sözlüğü'nde de yer almamaktadır. Derleme Sözlüğü (C. X, Ankara 1978)'nde ise “1. Masallara başlarken söylenen yarı anlamlı yarı anlamsız sözler” ve “2. Atasözü” anlamları verilmiştir. Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî (İstanbul 1989) adlı sözlüğünde tekerlemeyi “*saçma sapan mukaddime, masal tekerlemesi*” sözleriyle tanımlamaktadır. Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük (Yeni Baskı, Ankara 1988)'te ise “*çoğunlukla basmakalıp söz*” şeklinde bir tanım verildikten sonra edebiyat ve tiyatro terimi olarak “*çoğunlukla masalların başında bulunan kafiyeli giriş sözleri; Saz şairleri arasında yapılan deyiş yarışı; Ortaoyununda özellikle Kavuklu'nun kullandığı sözler*” şeklinde manalar verilmektedir. Hayat Büyük Türk Sözlüğü (İstanbul t.y.)'nde de şu iki anlam verilmiştir: “1. Masalların başlarında söylenen mânâsız,

fakat hoşça giden söz yığını; 2. Bir dilin hususiyetine mahsus ifadeler: Bir berber bir berbere...’. Tekerlemeyle ilgili bir diğer kavram olan yanılmaç da Türkçe Sözlük'te “*Karşidakini yanılıp başka şey söylemesine yol açacak biçimde düzenlenmiş söz*” şeklinde verilirken Hayat Büyük Türk Sözlüğü'nde “*süratle söylenirken yanılmaması güç olan tabir ki bilmece gibi oyun şeklinde söylenir: Şu köşe yaz köşesi şu köşe kış köşesi*” olarak açıklanmıştır.

Yukarıda sözlüklerde verdiğimiz anlamlar, terim ve kavram olarak tekerlemeyi tanımlamakla birlikte bir de edebî tür olarak edebiyat kaynaklarındaki tanımlamalara bakmak yerinde olacaktır. Kaynakların birçoğu tekerlemeyi bir edebî tür olarak tanımlarken de yeterince kuşatıcı ve bütüncül bir yaklaşımda bulunamamışlardır. Mehmet Zeki Pakalın, tekerleme kavramını sadece saz şiiri açısından değerlendirdiği tanımında “*Saz şairlerinin fasıl adı verdikleri toplu ahenk sırasında müsabaka mahiyetinde şiir söylenmesi yerinde kullanılır bir tabirdir*” demektedir (Pakalın, 1983: 442). L. Sami Akalın ise “*Genellikle ölçülü, kafiyeli, simetrik, onomatopeli ve sürrealist anlamlı söz dizisi. Bizde masalların giriş bölümlerinde sık görülür.*” der ve örnek metinler verir. Daha sonra tekerlemelerin bağımsız olanlarının da bulunduğunu, tekerlemelerin bir türünün de o dildeki kakafoniye uyduğunu belirterek “*saz şairlerimiz de aralarındaki şiir yarışmalarına tekerleme derler*” sözleriyle tanımlamasını bitirir (Akalın, 1970: 178). Ali Püsküllüoğlu da masal, saz şiiri ve Orta Oyunu gibi üç ayrı türle ilgisine bağlı olarak tekerlemeyi tanımlar (Püsküllüoğlu, 1996: 134). Aslan Tekin ise tekerlemeyi biri genel, diğeri saz şiiri terimi olarak iki ayrı başlık altında ele alır. A. Tekin ilk başlık altında tekerlemeyi “*Sözlüklerde ağızda yuvarlanan söz... Saçma sapan söz... Eşsesli kelimelerle kurulu konuşma... anlamlarına gelen tekerleme, masal, hikâye, bilmece, halk tiyatrosu gibi bazı edebî türler içinde veya müstakil olarak söylenen ölçülü ve kafiyeli sözlerdir.*” şeklinde tanımlar. Daha sonra da “*Âşık fasıllarında, saz şairlerinin yaptıkları şiir yarışmasına denir*” diyerek ikinci tanımını verir (Tekin, 1995: 589-590). Doğan Kaya da tekerlemeyi tanımlayan araştırmacılarıdır: Doğan Kaya'ya göre tekerleme “*vezin, kafiye, seci ve aliterasyonlardan istifade ederek hislerin, fikirlerin, hal ve hayâllerin abartma, tuhafılık, zıtlık, benzetme, güldürü, kısa tanım yahut çağrışımlar yoluyla ortaya konulduğu manzum nitelikli basmakalıp sözlerdir.*” (Kaya, 1999: 546). Bu konuda en kapsamlı çalışmaların sahibi olan Pertev Naili Boratav ise, tekerlemelerle ilgili bir tanım yapmanın güçlüğüne değinerek özellikleri hakkında bilgi vermeyi yeğler (Boratav, 1982: 134-135; Boratav, 2000: 9-10).

Özel bir alanla ilgili terim sözlüklerinde de tekerleme kavramı geçmektedir. Mesela Karagöz'le ilgili olarak tekerlemeye üç anlam verilmiştir: “1. Karagöz oyununda Muhavere bölümünde Hacivat ile Karagöz, kavga etikten sonra Hacivat'ın gidip, Karagöz'ün yalnız kaldığı zaman sırt üstü uzanıp Arapça ve Farsça kelimelerle dolu

secili bir dille söylediği monolog. 2. Muhavere bölümünde, bazen de fasıl bölümünde Hacivat'ın anlattığı olağanüstü maceralar. Bunlara en güzel örnek olarak rüya muhaverelerini verebiliriz. 3. Aralarında hiçbir anlam ve mantık bağı bulunmayan sözlerin ard arda sıralanması. Bu tür tekerleme Timarhane oyununda vardır.” (Göktaş, 1986: 63). Göktaş'ın bu tanımlarının kaynağı Metin And'ın eseri olsa gerektir. Çünkü Metin And, Geleneksel Türk Tiyatrosu adlı eserinde tekerlemeden söz ederken şu ifadeleri kullanır: “*Karagözde mukaddime bölümünde Hacivat ile Karagöz'ün dövüşlerinden sonra yere boylu boyunca uzanmış Karagöz, Hacivat'a verip vermiştir. Bu sırada bir tekerleme söyler. Bu tekerleme bir düşün gerçekmiş gibi anlatılmasına ve sonunda düş olduğunun anlaşılmasına dayanır. Tekerlemede ayrıca Karagöz, Hacivat'a ipe sapa gelmez secili bir dille ve Arapça, Farsça sözcüklerle verip vermiştir. Tekerlemelere Karagöz'ün başka yerlerinde de rastlanabilir. Bunlarda çoğu zaman aralarında hiçbir mantık bağlantısı olmayan sözler sanki bir anlam taşıyormuşçasına birbiri ardına getirilir.*” (And, 1985: 316-318).

Metin And, tekerlemenin Orta Oyunundaki yerinden de söz eder: “Tekerleme Ortaoyunu'nda söyleşme bölümlerinde “arzbar”dan sonra gelir. Tekerlemelerde Kavuklu, Pişekar'a başından geçmiş gibi olmayacak bir olayı anlatır. Pişekar da bunu gerçekmiş gibi dinler, sonunda bunun düş olduğu anlaşılır. Belli başlı tekerleme adları şunlardır: Bedesten, Beygir, Beygir Kuyruğu, Çeşmeye Düşmek, Kahve Kutusu vs.” (And, 1985: 393).

Ansiklopediler ile ansiklopedik sözlüklerde de tekerlemeyle ilgili tanımlara rastlamaktayız. Ancak bu tanımların büyük bir kısmı birbirine benzerdir ve hatta bazıları birbirinden birkaç söz değişikliğiyle alıntı özelliği göstermektedir. Hayat Ansiklopedisi (C. VI, s. 3018), Ana Britannica (C. XX, s. 490), Meydan Larousse (C. XII, s. 16) ve Okyanus Ansiklopedik Sözlük'te (C. IX, s. 2807) aşağı yukarı aynı şeyler söylenmektedir. Biz bunlardan Büyük Larousse'daki (C. XXII, 11358) maddeyi burada vermek istiyoruz: “*Genellikle basmakalıp bir nitelik kazanmış söz, sözler. 1. a) Masalın uygun yerlerinde kullanılan kalıp sözler: Masalcı uygun yerlerde belirli tekerlemeleri kullanır. Örneğin masala başlarken “Bir varmış, bir yokmuş...”, bitirirken “Gökten üç elma düşmüş...” şeklindeki tekerlemeleri yineler. Masal kahramanlarının yolculukları “Az gitmiş, uz gitmiş...” diye anlatılır. b) Masalın başında şaşırtıcı ve komik olayların anlatıldığı bölüm: Masalın başında, asıl masaldan önce yer verilen tekerlemeler akıl ilkelerine, doğa kurallarına alabildiğine yan çizer, abartmalı çelişkileri sergiler. Tası olmayan hamamcının, kubbesi olmayan hamamında develer top oynar, çakmağı olmayan tüfikle doğmamış tavşan avlanır, vb. Tekerlemeler baş uyaklar ve uyaklara, ses yinelenmelerine, özgür çağrışımlara dayanır, bir bakıma gerçeküstücü şiire yaklaşıp. 2. Orta Oyununda söyleşme bölümü içinde yer alan ve Kavuklu'yla Pişekar'ın karşılıklı konuşmasına*

dayanan bölüm: Arzbar adı verilen takdim bölümünden sonra gelir. Bu bölümde Kavuklu, Pişekar'a aralarında geçmiş gibi hayali bir olay anlatır, birbirini izleyen nükte ve cinaslarla asıl oyuna hazırlık yapılır. Orta Oyununda bedesten, helva, dilenci, telgraf, nargile, ördek, tramvay, darphane vb. adlar taşıyan çok sayıda tekerleme vardır.” Türk Ansiklopedisi (C. XXXI, 37) ile Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde de tekerleme ayrı madde olarak yer almıştır. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde tekerleme, “*Masal, hikâye, halk tiyatrosu, bilmece gibi türlerin içinde, Âşık edebiyatında, çocuk oyunlarında ve bazı törenlerde, ya da bağımsız görülen Halk edebiyatı türü*” olarak tanımlanmaktadır (Albayrak, 1982: 296-298).

Bu tanımlarda dikkati çeken birkaç hususu şöyle özetleyebiliriz. Tekerleme denince ilk akla gelen özellik; “anlamsız”, “yarı anlamlı yarı anlamsız” veya “saçma sapan” sözlerden oluşmuş olmasıdır. Hemen ardından tekerlemelerin ağırlıklı olarak masalların girişinde yer aldığı bilgisi vardır. Tekerlemelerin saz şiiri ve Orta Oyunuyla ilgili terim anlamı da tanımlarda geçmektedir.

Tekerleme sözünün menşei hususunda ise iki görüş dikkati çekmektedir. Bu görüşlerden ilki Ahmet Talat Onay'a aittir. Onay, âşık şiirindeki şeklini esas alarak, tekerleme kelimesinin “teker” sözünden kaynaklandığını ifade etmektedir. Buna sebep olarak ise kavramın, “*tek tek, teker teker*” manasını, yani müteakiblen ve sıra ile söylemek mefhumunu ifade ettiğini öne sürmektedir. Onay, “*araba tekerleklerinin yuvarlanması gibi hasmın da mağluben faslı bırakması, ikbal sedirinden yuvarlanması vaki olduğundan araba tekeri kelimesinden alındığı da hatıra gelebilirse de bu çok uzak bir tevیل olur.*” demektedir. Kavramın şairlerce söylenen şeklinin tekellüm olduğunu hatırlatan Onay, bu iki kavram arasındaki fonetik yakınlığı da hesaba katarak tekerlemenin halktan şairlere ya da şairlerden halka geçmiş bir kavram olabileceği fikrine ulaşmaktadır (Onay, 1996: 210-211). Diğer görüş ise Şükrü Elçin'e aittir. Elçin, tekerlemelerin, dinleyici veya seyirci topluluğunun dikkatini toplamak için tiyatrodaki gonga benzer bir ihtiyaçtan doğduğunu düşündüğü tekerleme sözünün “*yuvarlak bir şeyi hareket ettirip yürütmek*” manasındaki maddî karşılığına da uygunluk gösterdiğini ifade etmektedir (Elçin, 1986: 589). Belki bu iki görüşü desteklemek üzere Niyazi Mısırî'nin beytini de dikkate alabiliriz. Mısırî biraz önce kaydettiğimiz beytinde “*Başsız kabak gibi bir tekerleme söz ile*” diyor. Burada tekerlemenin benzetildiği başsız kabak sözündeki yuvarlak oluşu da dikkate alırsak sözün aslında yuvarlama, yuvarlak bir şeyi hareket ettirme anlamından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Burada İngilizcede tekerleme türüne yakın anlamda kullanılan “rhyme” sözünün de “kafiye” veya “kafiyelenmiş söz” anlamına geldiğini, böylelikle şeklin anlamdan önde yer aldığına vurgu yapılmak istendiğini belirtmek istiyoruz. İngilizce'de “tongue twister” kavramı ise daha

çok “yanıltmaca”lar için kullanılan bir tabirdir (Krappe, 1964: 189-202).

Tekerleme sözünün Türkiye’deki gibi genel bir tür anlamında kullanılmasına Türk toplulukları arasında pek rastlanmamaktadır. Tekerleme kavramı, Azerbaycan’da âşık edebiyatı türü olarak, Makedonya, Bulgaristan, Gagauz, Kıbrıs, Dobruca ve Irak Türkleri gibi Türkiye coğrafyasıyla yakın ilişkideki Türk toplulukları arasında ise masal tekerlemesi anlamında kullanılmaktadır. Azeri Türkleri masal tekerlemesi karşılığı olarak ise “pişrov” sözünü tercih etmektedirler. Tür ve şekil problemi diğer Türk edebiyatlarında da var olduğu için isimlendirme de farklılıklar vardır. Mesela Türkmenler neredeyse bizdeki tekerleme kavramına yakın bir görevde “sanavaç”, Azeriler ise “düzgü” terimini kullanmaktadırlar. Tekerlemenin alt dallarından yanıltmaç ve sayışmaca sözlerinin ise daha yaygın olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir. Azerbaycan’da “sanama, çaşdırma, yanıltmac”, Kırgızlarda “cañılmaç”, Kazaklarda “cañıltpaş”, Kazan Tatarlarında “sanamış”, Dobruca Tatarlarında “sayma”, Kırım Tatarlarında “tez aytuv”, Türkmenlerde “yañıltpaş, sanavaç”, Gagauzlarda “sayılmak, dil kırmak veya yanıltmaç”, Irak Türkmenlerinde “çaşırtma” sözleri bu manaları vermektedir. Bizim tekerleme kavramı altında değerlendirdiğimiz pek çok metin ise diğer Türk yurtlarında *cır, takmak, takmaza, öleñ, ırım, arbav, besik cırı, beşik nağmesi, acıtma, arzulama, besleme, cıratma, sabiy-beşik cırla, ohşama, ezizleme, eylendirme, layla, im-tom, aydım, yareman, carapazan* gibi çok çeşitli adlandırmalarla karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramlar tekerleme çeşitleri bahsinde ayrıca değerlendirilecektir.

A. Tekerlemelerin Kökeni ve Teşekkülü

Tekerlemeleri bugünkü tanım ve tahlillerde öne çıkan “anlamsız olma” veya “ifadenin anlamın önüne geçmiş olması” ve “dil ve ifade farklılıkları” gibi hususlar açısından ele almadan önce onların kökenleri konusunda bir iki noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Tekerlemelerin bugün için anlamlarından çok, ifade biçimleri veya her hangi bir türe bağımlılıklarıyla ele alınmasının esas sebebi kökenlerinden farklı bir fonksiyona yönelmiş olmalarıdır. Başka bir ifadeyle tekerlemeler, bugün kökenlerini oluşturan ortamdan ve fonksiyondan uzaklaşmışlardır. Bu bakımdan da sadece anlamsız sözler yumağı olarak kalmışlardır. Dolayısıyla tekerlemelerin kökenine inmek bizce en önemli ihtiyaçtır.

Tekerlemelerin kökeni ve teşekkülü hususunda pek fazla araştırma yapılmamıştır. Bu konuda fikir ileri sürenlerden Şükrü Elçin; “tekerlemelerin kaynağını aklın kanunları dışında hayali, uydurma söz ve vakalarla gerçek maceralar teşkil eder. Ayrıca bazı şaman dualarının kutsî değerleri ile sihir güçlerini kaybederek tekerlemelere bir bakıma zemin teşkil ettiği söylenebilir” diyerek Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal’dan örnekler verir (Elçin 1986: 590). Pertev Naili Boratav ise “yetişkinlerin

olsun, çocukların olsun sözlü geleneklerindeki tekerleme dağarcıklarına gereç sağlamak için başvurdukları yollardan bir tanesi başka türdeki metinleri yeniden işlemek, evirip çevirip onlara tekerleme havasına, edasına, düşüncesine uygun yeni biçimler vermektir. Bunun için yabancı dillere bile başvurulduğu, onlardan ya çeviri yoluyla, ya da mekanik bir ‘aktarma’ ile tekerleme gereci alındığı olur” demektedir (Boratav, 1982: 134-149). Bu iki görüşte ortak olan düşünceye göre bir takım tekerlemelerin kökenleri çok eski şaman dualarına, özellikle İslâm öncesi dinî törenlerde söylenen sözlere kadar uzanmaktadır. Bunu bilhassa Türk dünyasında hala yaşamakta olan ve tabiat güçleri ile hastalık ve felaketleri savmak için söylenen tekerleme örneklerinde görmekteyiz. Kırgızlar, Kazaklar, Tatarlar, Özbekler ve Türkmenler gibi bugün İslâmiyet’i kabul etmiş kavimlerde eski kam, baksı, şaman gibi pek çok özelliği bünyesinde barındıran bakıcıların hastalık sağaltmak için okudukları duaların izlerini bulabilmekteyiz. Ayrıca bu tip tekerlemeler günümüzde de varlığını sürdürmektedir. “Arbav”, “ırım sanavacı”, “im-tom”, “efsin-töfsin” gibi çeşitli adlarla anılan bu tür tekerlemeler, “yer ve su iyesi”ne kurban adamaktan zehirli hayvanlardan korunmaya kadar pek çok fonksiyonuyla çocuklar arasında da olsa hayatini sürdürmektedir. Elbette ki bu, tabiatla iç içe yaşayan eski insanın kelamın gücüyle tabiatın gelecek tehlikelere karşı kendini koruma duygusunun bir tezahürüdür. Animist anlayışın tesiriyle hayvanlarda “ruh” olduğuna ve bu ruhun da bir iyesi olduğuna inanan insanlar, bu ruhu ve iyesini sözün gücüyle etkilemeye çalışmışlardır. Kazakların “büyi” dedikleri bir cins kertenkeleye karşı söyledikleri; “*Büyi, büyi, büyi şık / Izgarıñdı caymay şık / Otız omurtkadan şık / Kurık kabırgadan şık / Meniñ atım Nayman-dı / Tuv biyeñiñ etine / Tuvrap berseñ toyman-dı / Endi seni koymandı*” (Ğabdullin, 1974: 65) veya aynı tekerlemenin bir benzeri olan “*Böy böy böy çık! / Böy iyesi Kambar / Kambar bolsang kalmay çık! / Tas töbeden taymay çık! / May tabannan kalmay çık!*” ve Türkmenlerin yine “büyi”ye karşı söyledikleri; “*Hay geldi huy geldi / Kara çonok koy geldi / Ayağının tozu geldi / Pigamberin kızı geldi*” sözleri hep animist anlayışın günümüzde devam eden izleri sayılmalıdır. Türkmen sanavacının sözleri bir Anadolu tekerlemesinin şu mısralarını hatırlatmaktadır: “*Koyun gelir kuzu ilen / Ayağının tozu ilen*”. Başkurtların kulak ağrısına karşı okudukları; “*Tat tatıran tatıran! / Tatıran tegen hin bolhan / İdil kesken min bolam...*” duası ve ülkemizde nazar değmesinden korunmak için söylenen; “*Ak göz, mavi göz / Ala göz, tirşe göz / Sarı göz, kara göz! / Altmış, yetmiş, çıkmış, gitmiş*” (Boratav, 1982: 134-149) gibi etkili sözler tabiat varlıklarının “ruhu” veya “iyesi”ne hitaptan başka bir şey değildir.

P. Naili Boratav, masal tekerlemelerinin kökeninde şuuraltının ifadesi olan düşleri de göstermektedir. Düşler, din ve sihire bağlı inanç fonksiyonlarını kaybettikten

sonra estetik değer kazanmış ve bunların bir kısmı tekerlemeleri ve masalları meydana getirmiştir. Bunların edebî dilde kullanımına Barak Baba, Kaygusuz Abdal ve Yunus Emre’den örnekler veren Boratav, “düş sayıklamaları”nı andıran ve şaka-ciddî sınırları ayırt edilemeyecek derecede birbiri içine girmiş bu metinleri tekerleme edasında bulur. Aynı şekilde duyguları ve hayal gücünü kamçılایıcı “yapma düşleri”n de tekerlemelerin teşekkülünde rolü olduğunu ifade eden Boratav, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Mevlana, Ümmi Sinan ve Aşıkpaşazade gibi şairlerden örnekler vererek bu metinlerde hayallere sığmayacak nimetleri özleyiş, yoksulluğa gülererek meydan okuma, dev ölçülü yeme içme gibi tekerlemelere mahsus özelliklerin bulunduğu dikkati çeker. Boratav, dolayısıyla tekerlemelerin kaynağında halk şiiri metinlerini de saymıştır. Bu bakımdan tekerlemelerin kaynağındaki halk şiirlerini XIII. yüzyıla kadar götürmek mümkün görülmektedir (Boratav, 1957: 35-38).

Eski tekerlemelerin önemli bir kısmı ise asıl fonksiyonlarını kaybederek ve zamanla şekil ve üslup değiştirerek günümüzün tekerlemelerine kaynaklık etmiştir. Çünkü bu tür tabiatı etkilemeye yönelik tekerlemelerle mesela oyun tekerlemelerini üslup, şekil, dil ve ifade bakımından ayırt etmek mümkün değildir. Tabii ki bazı tekerlemeler yeniden işlenmiş, değiştirilmiş ve günün şartlarına uygun bir fonksiyon kazanmıştır.

Tekerlemelerin özellikle psikolojik kökenleri hususunda bize sürrealizm ve sembolizm gibi edebî akımların bilgileri kılavuzluk edecek gibi görünüyör.

Sürrealizm; din, ahlak, gelenek, töre gibi sosyal kural-ların baskısında sayılan şuuraltının açığa çıkmasını esas alan bir sanat akımıdır. Sürrealizmde akıl, şuur ve mantık dışılık, olağanüstülük, duysal gerçekliğin dışına çıkış söz konusudur. Sürrealizm, şuuraltının ortaya çıkışının metotları olarak da herhangi bir tesirle veya doğal şekilde ortaya çıkan aşkınlığı, rüyayı, çocukluğa dönüşü, hayali, yalancı, mizahi ve çlgınlığı esas almıştır (Çetişli, 1999: 125-131; Ayaç, 1999: 198-200). Sürrealizmi belirli şartlarda Batı edebiyatına mahsus bir akım olmakla sınırlamaksızın değerlendirirsek bunlardan büyük bir kısmının tekerleme türü için de geçerli olduğu dikkati çekmektedir. Sembolizm ise metinlerin anlamlarını çözmede istifade edebileceğimiz bir edebî akımdır. Tekerlemeler genel yapıları itibarıyla anlaşıl-maz, gerçeküstü metinler oldukları için onların anlamları ancak rüya tabiri gibi sembolik değerleriyle anlaşılabilir. Bu bilgilerden sonra tekerlemelerin kaynakları hususunu başlıklar altında değerlendirmek istiyoruz:

Çocuk ruhu ve zihninin, hür ve serbest oluşu tekerlemelerin daha ziyade çocukların dünyasında yer almalarına zemin hazırlamıştır. Çocuğun, dünyayı ve nesnelere birer oyuncak gibi algılayıp onlarla serbestçe oyunlar oynaması neyse, sözlerle herhangi bir gramer veya anlam kaygısı gütmmeden serbest cümlecikler ve birimler

oluşturması da öyledir. Çocuk muhayyilesi sözleri seçerken ve bir araya getirirken, akıl ve mantık, gerçeklik gibi endişeler duymaz. Kelimeler son derece seyyal ve değişken çağrışım ve ilişkilerle bir araya getirilir. Bunlar da tekerlemeleri oluşturur. Çocukların ağırlıklı olarak oyunlarına eşlik eden oyun tekerlemeleri ile dil gelişmesinde kullandıkları söz oyunları, yanıltmaçlar ve bazı çocuk törenlerinde söyledikleri tekerlemeler buradan kaynaklanmıştır.

Rüya, akıl, mantık ve duyguların gerçeklik algılaması dışındaki bir ortam olarak kabul edilmektedir. Şuuraltının boşaldığı ortamlarından biri olarak değerlendirilen rüyalar, bu sebeple sembolik olarak yorumlanmaktadır. Tekerlemelerin bir kısmının da rüya olarak anlatıldığı malumdur. Masallarda, Orta Oyunu ve Karagözde rüya tarzında anlatılmış tekerlemelere rastladığımız gibi âşık tarzı şiirimizde de rüya biçiminde söylenmiş şiirler vardır. Mesela Orta Oyunundaki tekerlemelerden birisi olan “*hamam tekerlemesi*”, Kavuklu’nun anlattığı ve rüya olduğunu en sonunda açıkladığı bir rüyanın anlatımından oluşmaktadır. Buna göre Kavuklu, hamama gider. İçeride toplanan istim, çıkacak delik bulamadığı için hamamı uçurur, bir süre sonra da kubbe patlar. Kavuklu, Çekmece Gölü’ne düşer. Oysa içmiş, sızmış ve rüyasında çamaşır teknesinin içine düşmüştür.” (And, 1985: 388-398; Türkmen, 1991: 21-22). Bazı yalanlamalı masallar da rüya anlatımından ibarettir. P. N. Boratav, masal tekerlemelerindeki “tem”leri başlıca üç ana grup altında değerlendirirken “özlem” ve “korku düşleri”ni de sayar ve yalanlamalı masalların bazılarının tıpkı Karagöz ve Orta Oyununda olduğu gibi rüya olduğunun söylenerek sürpriz biçimde bitirildiği ifade eder (Boratav, 1957: 32-34). P. Naili Boratav, masal tekerlemelerinin kökeninde şuuraltının ifadesi olan düşleri de göstermektedir. Düşler, din ve sihire bağlı inanç fonksiyonlarını kaybettikten sonra estetik değer kazanmış ve bunların bir kısmı tekerlemeleri ve masalları meydana getirmiştir. Bunların edebî dilde kullanımına Barak Baba, Kaygusuz Abdal ve Yunus Emre’den örnekler veren Boratav, “düş sayıklamaları”nı andıran ve şaka-ciddî sınırları ayırt edilemeyecek derecede birbiri içine girmiş bu metinleri tekerleme edasında bulur. Aynı şekilde duyguları ve hayal gücünü kamçılایıcı “yapma düşleri”n de tekerlemelerin teşekkülünde rolü olduğunu ifade eden Boratav, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Mevlana, Ümmi Sinan ve Aşıkpaşazade gibi şairlerden örnekler vererek bu metinlerde hayallere sığmayacak nimetleri özleyiş, yoksulluğa gülererek meydan okuma, dev ölçülü yeme içme gibi tekerlemelere mahsus özelliklerin bulunduğu dikkati çeker. Boratav, dolayısıyla tekerlemelerin kaynağında halk şiiri metinlerini de saymıştır. Bu bakımdan tekerlemelerin kaynağındaki halk şiirlerini XIII. yüzyıla kadar götürmek mümkün görülmektedir (Boratav, 1957: 35-38).

Tekerlemelerin bir kısmı rüyada görülenlerin gerçek-

miş gibi anlatılması esasına dayanır. Bu şekilde söylenen sözler olağanüstü ve gerçek dışıdır. Dinleyen veya okuyan başta bunları gerçek sanarak şaşkınlıkla ve gülererek karşılar. Ancak anlatıcı bunların bir rüya olduğunu son kısımda açıklar ve dinleyendeki şaşkınlık bu defa aldanmış olma hissiyle karışır.

Bu tür tekerlemeler bir Ramazan manisi şeklinde bekçi dilinden söylenebildiği gibi (bk. Çelebioğlu, 1995: 128-131), daha ziyade Orta Oyunu'nda rastladığımız gibi Kavuklu ile Pişekâr arasındaki bir muhavere şeklinde de olabilmektedir. Hatta Orta Oyunu tekerlemelerinin çok önemli bir kısmı bu türdendir. Bu türün bir başka örneği ise masalların başında yer alan ve yalanlamalı masal adı verilen uzun tekerlemelerdir.

Akıl kontrolünü devreden çıkararak şuuraltının serbestçe boşalmasını sağlayan unsurlardan biri de içki, esrar veya başka bir yiyecek içecek çeşidiyle dışarıdan müdahaledir. Nitekim Şamanizmde de tanrı ve ruhlarla ilişki kurmak ve onun ötesinde yer alan daha büyük bir gerçeğe ulaşmak için gökyüzüne giden kapıları aradığına inanılan kutsal bitkiler vardır. Bu bitkiler arasında bazı mantar çeşitleri, tütün, sabah sefası, peyote gibi esritici bitkiler bulunmaktadır (Drury, 1996: 83-111). Nitekim bazı tekerlemelerde de anlatılanların anlamsızlığı esrar veya haşhaş içmeyle açıklanmaktadır. Mesela Benli Ali adındaki XVII. yy. halk şairi tekerleme başlıklı şiirindeki "saçmalıkları" şöyle açıklar:

"Üstühâni yok zebânın yâ ilâhi tevbeler

Geldi gecdi bir hayâlet dâne-i haşhâş ile" (Elçin, 1988: 71).

Son yıllarda yapılan çalışmalar şamanlığın bir dinden ziyade bir esrime tekniği veya aşkınlık teorisinden kaynaklanan bir uygulama olduğu noktasında yoğunlaşmıştır. Gerçekten de şamanın belki de en önemli vasfı, ruhlarla ilişki kurmak ve onları kullanarak tabiat güçlerine, hastalıklara vs. hakim olmak üzere geçtiği aşkınlık hâlidir. Şamanların bu hâl sırasında söyledikleri anlamsız sözler, bir diğer ifadeyle şaman duaları gerçeküstü özellikler göstermektedir. Şamanlığa geçişin çoğu zaman bir rüya, esrime ve hastalıkla gerçekleşmesi, hatta bazı şamanların psiko-patolojik yönden hasta kabul edildikleri düşünülürse onların esrimeleri sırasında söyledikleri sözlerin anlamsızlığı daha iyi anlaşılacaktır. Onlar sıradan insanlar değildir, seçilmişlerdir, belirli çile ve törenlerden geçerek şaman olmuşlardır. Ruhlarla temas geçtikleri esrime sırasında bir başka gerçeklikle yüz yüzedirler ve bu sırada gördüklerini, hissettiklerini "gerçeküstü" bir şekilde dile getirirler. Bazen bir kutsal bitkinin tesiriyle gerçekleşen bu törenlerde söylenen sözler, büyük oranda etkilenmesi icap eden ruhlara hitaben söylenmiş etkilemeye yönelik sözlerdir.

Tasavvufta kademe / seviye farklılığının doğurduğu

anlaşılmazlık, şathiyeleri ortaya çıkarmıştır. Tasavvufi aşk hâlinin aşkınlığıyla, sıradan insanların anlayamayacağı veya hoşlanmayacağı sözler söylemek, lâtife, şaka, eğlence, maskaralık etmek, "hezeliyyât", "vecd ve istiğrak hâlinde tecelliyâta gark olan sûfilerin kalplerinin hareketi ve sarsılması sonucunda dinleyenlerin tuhaf karşılayacakları sözler söylemeleri" gibi anlamları bulunan şathiyeler dini-tasavvufi Türk edebiyatının ürünleridirler. Rumuzlu sözlerle söylenen şathiyelerde amaç, *hâl ehlinin araya kâl ehli girmeden hâl ehliyle iletişimidir* (Bkz. Tatçı, 1997: 16-27). Rüya veya herhangi bir aşkınlık iksiri içmeyle izah edilen tekerlemelerle tasavvufta şathiye adı verilen, tasavvufi bir merteye geçişle açıklanan "sekr" hâlinde söylenen "meczubâne" sözlerden oluşan şiirler arasındaki yakınlık da ilgi çekicidir. Çünkü bu tür şiirlerde de aslında anlatılanlar akli değildir ve böyle sözler söylenmesi "münafıkların şerrinden" sakınmakla izah edilmektedir. Bu açıdan da şerhe muhtaçtırlar. Nitekim Yunus Emre'nin "*Çıktım erik dalına anda yidim üzümü*" mısrasıyla başlayan şathiyesi başta Niyazi Mısri olmak üzere pek çok kişi tarafından tasavvufi boyutuyla şerh edilmiştir. Nasreddin Hoca fıkralarının şerh edilmesi arkasında yatan "zühdî" gayeyle Yunus Emre'nin bu şiirinin şerhi arasında bir benzerlik var gibi görünüyor. Çünkü rüya veya hayal ya da herhangi bir dış tesirle meydana gelmiş aşkınlık hâlinde söylenen şiirlerle mutasavvıfların temkin ve tedbir yüzünden *sekr* hâlinde söyledikleri şiirler çoğu zaman bir yalanlamalı masalla veya mizahi destanla paralellik gösterebilmektedir. Yunus Emre, Ümmi Sinan, Eşrefoğlu Rumî, Kaygusuz Abdal, Niyazi Mısri, Azmi Baba gibi şairlerin şathiyeleri karşılaştırmalı olarak incelenirse bu hemen görülebilecektir. Aslında tasavvufun "remzî" kaynakları arasında başta hayvan masalları olmak üzere (Mevlana'nın Mesnevi'sindeki hayvan masalları, Tütiname, Mantıku't-Tayr vs.) birçok geleneksel anlatılanın bulunduğu da bilinmektedir. Ancak bir şathiyeyi şaman duasından ayıran unsur, şathiyeyi "zühdî" bir gayeyle yorumlama isteği ve belki de bu amaçla bir "hüsni talil" yapılmasıdır, diye düşünmek de mümkündür.

Tekerlemelerde yalan kavramı da önemli bir yer tutar. Yalanın hayatta ve tabii ki sözlü kültürde kullanılmasının gerekçesi, insanın kendisine acı verecek gerçeklerden kurtulmak amacıyla gerçek dışı bir dünya kurgulamasıdır. Ancak burada "yalan" kavramını ahlâki anlamda günlük hayatta kullandığımız yalandan ayırt etmek gerekir. Çünkü bu yalan uzlaşmalı bir yalandır. Yalanı söyleyen de dinleyen de durumun farkındadır. Hatta anlatıcı çoğu zaman bunu ifade etmeye de ihtiyaç duyar. Oyun oynayan bir çocuk tekerlemesini söylerken "*Portakalı soydum / Başucuma koydum / Ben bir yalan uydurdum*" demeyi ihmal etmemektedir. Ramazan-name'de yer alan gerek rüya, gerek esrar içme sonucu veya gerekse başka biçimde söylenen alaylı, mizahi ve uydurma olaylar, çoğu zaman söyleyen kişi

tarafından bir uyarıyla sonuçlanır. Bu manileri söylediğini sandığımız şair de söylediklerine inanılmayacağına farkındadır. Bu yüzden de sık sık "*Hilâf zann eylemen sözü / Yalancıdır deme bizi*", "*Tütün hilâf söyledimse / Afv edin yalan dedimse / Noksanıma bağışlayın / Mübalâğa eyledimse // Davulcu evsâfın eder / Dâima gayretin güder / Muradımız lâtifedir / Darılmasın bekçi peder*", "*Bu sözde yoktur yalanım*" (Çelebioğlu, 1995: 61, 62, 197) gibi sözlerle söylediklerini tevill eder. Bu durum yalanlamalı masallarda da aynı şekilde karşımıza çıkar: "*Var varanın, sür sürenin, destursuz başa girenin hali budur padişahım! Yollar saçak pürçek, kimi yalan kimi gerçek, hikâye dir bunun adı, söylemeyle çıkar tadı. Eski zamane nin devrinde ... varmış*" (Sakaoğlu, 1973: 316). Benzer bir örnek de Azerbaycan'dan derlenmiş bir "nağil" dan verelim: "*Heç bele yalan görmemişdim. Nağil mağil bilmerem, bilsem de söylemerem, handan gelen nökerem, dinme böyrünü sökerem...*" (Efendiye, 1992: 189). Cevabı yalan olan bilmecelelerin bir kısmı da tekerleme özelliği göstermektedir: "*Deniz ortasında bir ağaç dalsız budaksız, üstüne bir kuş konmuş kolsuz kanatsız, ben onu vurdum topsuz tüfeksiz, pişirdim odsuz ocaksız, ben onu yedim tuzsuz bibersiz*" (Tietze ve Başgöz, 1999: 30-31). Kazak edebiyatında "ötirik ölen" adıyla yer alan tür de yalana bağlı olarak söylenen manzumelerden oluşur (Ğabdullin, 1974: 53).

Aklı ve mantığı devre dışı bırakma, ortak değer ve doğruları aşma yoluyla oluşan her şey olağanüstüdür ve her olağanüstülük de bir abartıyı işaret eder. Tekerlemelerde anlatılanlar da bu anlamda abartılı ve olağanüstü bir nitelik taşırlar. Bir hayvan destanında, mesela *Âşık Ömer'e* ait olarak kaynaklara geçen *Pire Destanı*'nda yer alan "*Hey gaziler bir seyrana uğradım / Söylenecek dinlenecek hal değil / Dokuz kişi bir pireyi kovalar / Ardı sıra erilecek hal değil*" sözleri abartmayla olağanüstülüğün insan zihninde oluşturduğu mizahi göstermektedir. Bunu alelade bir güldürü unsuru olarak görmek de mümkündür, Kaygusuz Abdal'ın *Kaz Destanı*'nda olduğu gibi tasavvufi anlamda yorumlamak da... Ancak her ikisinin de bir hayvanı olağan halde tavsif ettiğini söyleyemeyiz. Onların tekerleme vasfını taşıması da bu abartı ve olağanüstülüğün kaynağıdır.

Mizah, duyusal olarak algılanan gerçekliği önemsemek, onun yerine gerçeküstü bir dünya kurmak amacıyla alaya almaktan kaynaklanan bir durumdur. Mizah, aklın hâkimiyetini ve mantığı olanı zorladığı için sürrealistler tarafından önem verilen bir husustur. Tekerlemelerin de önemli bir kısmı mizaha dayanır. Ya da başka bir ifadeyle söylersek tekerlemelerde de sonuç olarak mizah vardır. Bir yalanlamalı masal, bir hayvan destanı, rüya veya hayal anlatısı mantıksızlıkları itibarıyla muhatbı güldürmektedir.

Tekerlemelerin insan psikolojisindeki kökenleri olarak

değerlendirebileceğimiz bu hususlara çılgınlık veya delilik gibi rahatsızlıkları da eklemek mümkündür. Ancak psikolojik kökenler dışında tekerlemelerin edebî tür anlamında değişik bir çizgi izlediği de görülmektedir.

Eski dönemlerde belirli bir görevi ve anlamı olan edebî metinlerin, günümüzde anlamlarını ve görevlerini yitirerek tekerleme haline gelmeleri söz konusudur. Eski toplumların işlevsel olarak ritüellerde kullandığı sözler, bir nevi sihir şiirleri diye-bileceğimiz metinler; işlevlerini yitirdikleri zamanlarda çocuk folkloruna tortu olarak çökebilirler. Kalıpsal oldukları için bu sözler olduğu gibi ve ayrıntıya müteallik değişikliklerle çocuk folklorunun malı olurlarken, anlam ve işlevleri de kaybolur. Sadece "anlamsız", "işlevsiz" söz ve ses oyunları haline dönüşebilirler. Oyun tekerlemeleri, çocuk seyirlik oyunları ve törenlerinde söylenen tekerlemeler bu manada değerlendirilebilir. Bu bir nevi "folklor tortusu" olarak düşünülebilir. Bir şaman duası, işlevini yitirince rahatlıkla oyun tekerlemesine dönüşebilir.

Gelişmiş edebî türlerin kökenini halk edebiyatına / sözlü edebiyata bağlayan görüşler vardır. Yeni ve gelişmiş edebî türlerin, alelade türlere itibar kazandırılışıyla ortaya çıktığı bir çok araştırmacı tarafından paylaşılmaktadır. Tekke-Tasavvuf Edebiyatındaki şathiyeleri ve *Âşık Edebiyatı*ndaki mizahî / yalan / hayvan destanlarını, sihir şiirlerinin gelişmiş ve yeni bir tarzda ferdî ve yazılı edebiyata adaptasyonu olarak değerlendirmek de mümkündür. Nitekim bir yalanlamalı masal tekerlemesiyle bir *âşığın* mizahî destanı veya bir şathiye arasında böyle bir bağ çoğu zaman kurulabilir. Yeni ve gelişmiş bir şair, insan zihninin basit bir türü olan "yalan", tasavvufi boyuta taşıyarak edindiği bilgiyle karmaşık ve işlenmiş bir hâle getirebilir. Yeni çağların sanatkarı, insan-nesne ilişkisinin çeşitliliği ve zenginliğine sahip olduğu için basit bir halk anlatımı olan "yalan", modern bir "roman kurgusu"na çevirebilir. Daha açık bir ifadeyle, sözlü sanatın yalın-lığı, basitliği, işlenmemişliği; estetik boyutun zenginleşmesiyle değişik bir türe dönüşür. Tasavvufi bilgi bir "yalan", şathiyeye malzeme edebilir. Buna gerçeküstülük mantığı ekleyebilir (Weltek ve Warren, 1993: 210). "Yalan" a dayalı metinler, diğer tür ve şekillere de atlayabilmektedir. Masal dünyasına yatkın olan bu tür, Orta Oyunu, Meddah, Karagöz gibi seyirlik oyunlara ve halk hikâyelerine de girebilir. Hatta işlev değiştirerek bir geçiş veya bağlayış formeli vazifesi de üstlenebilir. Dede Korkut Kitabı'nda geçen "At ayağı külük, ozan dili çevük olur" sözü bir atasözü müdür, bir geçiş formeli midir? Elbette her ikisidir de. Metnin bağ-lamı içinde geçiş formeli olarak yer alabilen bu söz, bağımsız olarak bir atasözü değeri de taşır. Bir yalanlamalı masal, hem bağımsız bir metin olarak ayrı bir masal türüdür, hem de asıl ma-salın gerçeküstü, mutlak zamanına hazırlama fonksiyonu üstlenen başlangıç formelidir.

Bu durumun tam tersi de olabilmektedir. Bazı tekerlemelerin kaynağında yeni devirlere ait edebî metinler yer alabilmektedir. Pek az örneği bulunan bu tip tekerlemelerden birini P. N. Boratav, Ahmet Caferoğlu ile birlikte 1941'de Kars'ta Cilavuz Köy Enstitüsü'nde derlemiştir. Bu tekerlemenin kökeni Ziya Gökalp'ın nazımla yazılmış "Alageyik" masalının başından alınmış bir parçaya dayanmaktadır. Metin pek az eksik ve bir kaç eklemeyele bir oyun tekerlemesine dönüşmüştür (Boratav, 1982: 134-149).

Ayrıca tekerlemelerin önemli bir kısmı da yakın zamanlarda, hatta anında söylenmiş sözlerden oluşmuştur. Çocukların tekerlemelere yeni unsurları katıvermeleri ise her zaman mümkün-dür. "Portakalı soydum / Başucuma koydum / Ben bir yalan uydurdum" tekerlemesini ilk söyleyen çocuk, kendinin de açıkça belirttiği gibi bu metnin "yaratıcısı"dır. Bir çok başka tekerlemeler için de aynı şey söylenebilir ve içlerinde gerçek şairlerin elinden çıkmış kadar usta malı olanlar da vardır. Birçok tekerlemelerde yaratıldıkları, ya da yeniden yoğruldukları çağa ait bir işaret vardır: "Geri geri torlistan / Yeni çıkan çarliston". Bu tekerlemede yer alan "Çarliston" dansının yaygınlaştığı dönemin 1926-1927 yılları olduğunu düşünürsek tekerlemenin teşekkül ettiği devri de tahmin edebiliriz (Boratav, 1982: 134-149). Aynı şekilde yeni türetilen şu Türkmen sanavacında kapitan, pervey, klas gibi Rusça kaynaklı kelimeleri görmekteyiz: "İndi-mindi / Lampa sındı / Yayı banı / Kapitanı / Perepvey / Pervey klas" (Türkmen Folklorı: 53). Bu da tekerlemelerin popüler kültür unsurlarına ne kadar açık olduklarını göstermektedir. Bugün sinema, televizyon ve sporda meşhur pek çok kişinin adları da tekerlemelere girmiştir. Mesela "Denizde yosun Necdet Tosun / Evi yakın Filiz Akın / Bardakta ayran Nezahat Bayram / Şık şık Sadri Alışık" (Türkiçin, 1974: 93) gibi...

B. Tekermelerin Anlatım ve Muhteva Özellikleri

Tekermeler, kullanılan sözler itibariyle çoğu zaman duysal gerçeklik kavramının sınırları içine girmez. Ancak elbette onların da kendilerince bir anlamları olacaktır. Bu anlam, sembolik bir anlam gibi görünür. Tekermeleri anlamak için şuuraltının, yani rüyaların yorumlanması gibi sembolik bir yol izlenebilir. Bu bakımdan sürrealist veya sembolik bir şiirin tahlili, ya da sözlü tekerlemelerin yazılı edebiyata yansması sayılabilecek şatihyelerin şerhi gibi bir metot kullanılabilir. Mesela bir masalın başında yer alan tekerleme veya yalanlamalı masal, dinleyenleri tarihsel zaman boyutunun dışına taşıyıp her şeyin mümkün olduğu mutlak ve kutsal zamana taşımak gibi bir anlam, daha doğrusu işlev yüklenmektedir. Burada da hemen şunu belirtmek gerekmektedir. Tekermelerde gerçek anlam yerine sembolik anlam ve dolayısıyla bir işlev araştırması yapmak daha verimli sonuçlara ulaşmamızı sağlayabilir.

Tekermelerin anlatım ve muhteva bakımından temel özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Tekermeler, belirli bir ana konudan yoksundurlar. Bağlı buldukları türle ilişkileri itibariyle mânâlarından çok fonksiyonlarıyla değerlendirilebilirler. Seçilen kelimelerin anlamsız olması ya da henüz anlamı oturmamış alıntı kelimelerin seçilmesi, tekerlemelere hayalî ve mantık dışı bir muhteva verdiği gibi engin bir kullanım alanı da sağlar.

2. Tekermeler, mısra başı ve mısra sonu kafiye, alliterasyon ve secilerle sağlanan ses oyunlarıyla ve çağrışımlarla birbirine bağlanmış, belirli bir nazım düzenine kavuşturulmuş, birbirini tutmayan hayallerle düşüncelerin sıralanmasından meydana gelmiştir.

3. Tekermelerde duygu, düşünce ve hayaller tezat, mübalağa, şaşırtma, tuhaflık ve güldürmeye dayalı bir takım söz kalıpları içinde art arda sıralanır ve yuvarlanır.

4. Tekermelerde düşünceye sadece bu nazım unsurları kılavuzluk eder; muhteva diğer halk edebiyatı türlerinde olduğundan daha kaypak, kararsız ve tutarsızdır. Yani tekerlemede şekil ve fonksiyon, muhteva ve konunun önüne geçmiştir diyebiliriz. Hatta bazı oyun tekerlemelerinde tamamen anlamsız sözler bir araya gelebilmektedir.

5. Bazı tekerlemeler karşılıklı soru ve cevap şeklinde ve zincirleme diyalog halinde gider. Bu tip tekerlemelere Azeri, Karay, Kazak ve Karaçay Türkleri arasında ortak olan bir örnek vermek istiyoruz. Bu tekerlemenin müşterek ve muhtemelen şaman duaları kaynağından geldiğini ve sonradan varyantlaşmaya uğradığını söyleyebiliriz. Azeri: "Bir garı getdi buz üste / Tappadan deydi diz üste / - A buz sen ne güçlüsen? / - Güçlü olsam meni gün eritmez. / - A gün sen ne güçlüsen? / - Güçlü olsam üzümlü bulud tutmaz. / - A bulud sen ne güçlüsen? / - Güçlü olsam menden yağış keçmez..." (Efendiyev, 1992: 225-227);

Karay Türkleri: "Bir bar edi / Butuhamor edi / Ol buz unsu turaredi / Ol buz sınaredi / - Hoy buz buz nedân sen küçlü? / Men küçlü bolsay edim men kuyaş iritmegeyt / - Hey kuyaş kuyaş nedân sen küçlü? / Men küçlü bolsay edim meni bulut kaplamaheyt / - Hey bulut bulut nedân sen küçlü? / Men küçlü bolsay edim mendân yamğur yavmaheyt..." (Elçin, 1986: 599-600);

Kazak metni: "Ertek ertek erte eken. Eşki cüni borte eken. Kırğavıl cüni kızıl eken. Kuyrığının cüni uzın eken. Muzğa tayıp cıgılıp, canbasın sındırğan eken. Sol vaktta, kuday tağala sonda muzdan suraptı: - Muz muz, sen neden küşti boldıñ? - Men küşti bolsam, kün közi carkırap şıkkannan kurımas edim. - Kün kün sen neden küşti boldıñ? - Men küşti bolsam, betimdi bult basarma edi? - Bult bult, sen neden küşti boldıñ? - Men küşti bolsam cava cava cuvsannıñ basın kögertpes pe edim? ..." (Erteğiler I: 270).

Karaçay metni: "Kolga bardım kolum sındı / Kolga bardım kolum sındı / Buzga bardım butum sındı / - A buz a buz sen neden küçlüse? / Men küçlü bolsam meni kün

da eritmez edi / - A kün a kün sen neden küçlüse? / Men küçlü bolsam meni bulut da cabmaz edi / - A bulut a bulut sen neden küçlüse? / Men küçlü bolsam meni cangur da çaçmaz edi..." (Karaçay Halk Cırla: 117).

Görülebileceği üzere bu tekerlemede tabiat hadiseleri ve varlıklarıyla ilgili bir bilgi verme ve öğretme de söz konusudur.

6. Tekermeler muhteva ve anlatım bakımından yakın veya yabancı halklarla benzerlik gösterebilir. Özellikle Türk topluluklarının tekerlemeleri gerek şekil, gerekse muhteva yönünden birbirine çok benzemektedir. Vereceğimiz örneklerde bu husus öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu benzerlik Oğuz grubu Türk topluluklarında ve geçmişte Osmanlı coğrafyasıyla ilişkili olmuş halklarda daha yoğundur. Ancak Kıpçak grubu Türk topluluklarıyla benzerlikler de azımsanmayacak ölçüdedir. Diğer bir benzerlik ise kültürel ilişkiler içinde olduğumuz Fars, Arap ve Batı ülkelerinin tekerlemelerinde görülmektedir.

C. Tekermelerin Şekil ve İfade Özellikleri

Aşkınlık, bilinçaltının zuhuru, rüya, hayal, yalan ve çocuksuluk gibi sebeplerle serbest bir muhayyilenin ve zihnin mahsulü oldukları için tekerlemelerde kalıplaşma, diğer sözlü edebiyat türlerine göre zayıftır. Bu bakımdan en eski izleri taşıyabildikleri gibi en yeni unsurlar da tekerlemelerde kendilerine yer bulabilirler. Bu değişkenlik, tekerlemeleri belirli bir şekle sahip olarak karşımıza çıkarmamaktadır. Mensur olarak değerlendirilen tekerlemelerde de nazım unsurları yer almaktadır. Masal tekerlemeleri, yalanlamalı masallar, halk hikâyesi döşemeleri, Orta Oyunu ve Karagöz tekerlemeleri aslında mensur tekerleme özelliği gösterirler. Ancak bunlar da seci, aliterasyonlarla bir acıklık kazanmıştır. Bu tür tekerlemelerdeki zayıf nazım unsurlarının sadece sözleri birbirine bağlamada etkisi söz konusudur. Oyun tekerlemelerinde görülen yarı nazım diyebileceğimiz şekil ise düzensiz bir ölçü, durak ve kafiyelenişe sahiptir. Bazı metinler ise tesadüfi olarak belirli bir ölçü, durak ve kafiye yapısına sahip olabilmektedir. Bütün bu açılardan nazım unsurları bulunmakla beraber, çoğu tekerlemede her hangi bir nazım biçiminden söz edemeyiz. Gerçi bazı tekerleme metinleri mani ("Faslı Seyahat" başlıklı metin için bk. Çelebioğlu, 1995: 131-135), bazıları da koşma gibi belirli bir nazım biçiminde (Benli Ali'nin tekerlemeleri için bk. Elçin, 1988: 71, 108) söylenebilmektedir. Ama bunların önemli bir kısmı gelişmiş edebî mahsuller olarak karşımıza çıkarlar.

1. Mensur Tekermeler: Masal tekerlemeleri ve yalanlamalı masallar, halk hikâyesi döşemeleri, Orta Oyunu ve Karagöz tekerlemeleri genellikle nesirdir. Ama bunların da nazım dil ve üslubu unsurlarıyla süslü olduğu görülür. Özellikle seci ve aliterasyonlarla söylenen bu yarı nazım tekerlemeler, dinleyenleri tekerlemenin bağlı olduğu türün atmosferine hazırlama fonksiyonu ifa eder-

ler. Tek veya birbirine bağlı bir kaç cümleden meydana gelen yanılmaçları da nesre yakın bir tekerleme olarak değerlendirmek mümkündür. Bir masal tekerlemesi ile yanılmacı örnek olarak vermek istiyoruz: "Var varanın, sür sürenin, destursuz bağa girenin sopa yemesi çok olur. O yalan, bu yalan, fili yuttu bir yılan. Heybenin gözünden camız danası düştü, eşeğe binip deveyi kucağına alan ağalar, bu da mı yalan?...". (Elçin 1986: 595); "Çatalca'da topal çoban çatal yapar, çatal satar. Bilmem parası var mı da çatal sapan yapar satar, bilmem parası yok mu da çatal sapan yapar satar" (Sakaoğlu 1980: 10).

2. Yarı Manzum Tekermeler: Oyunlarda kullanılan tekerlemeler ise genellikle nazım ağırlıklı parçalardan meydana gelmiştir. Bu tip tekerlemelerde belirli bir nazım ölçüsü yoktur. İkili konuşma / diyalog şeklinde olanların bazılarında nazım ölçüsü bulunmaz. Ancak bunlarda da kafiyeler, ses tekrarları ve şaşırtıcı hayal zincirlemeleri nazma yaklaşıtır. "Aç Kilit" adlı oyunda karşılıklı söylenen şu tekerlemede çok düzenli olmasa da bir kafiye vardır, ancak belirli bir ölçü görülmemektedir: "Aç kilit! / Açmam kilit! / Anahtar nereye gitti? / Suya düştü. / Su nereye gitti? / İnek içti. / İnek nereye gitti? / Dağa gitti..." (Caferoğlu, 1994b: 82).

3. Manzum Tekermeler: Bir halk şiiri türü olarak anılan tekerlemelerin dışındaki tekerlemelerde de nazım unsurları dikkati çeker. Bunları mısra sayısı, ölçü, durak ve kafiye düzenleri bakımından değerlendirmek mümkündür.

a) Mısra sayıları: Tekermeler mısra ve hece sayıları, kafiye düzenleri itibariyle çeşitlilik göstermektedirler. Mısra sayısı bakımından "İrbih lüle / Vara gele" (Caferoğlu, 1994b: 107); "Hık mık / Nerden girdin / Ordan çık" ve "Ala ma a / Portagala / Çile mile pof" (Caferoğlu, 1994b: 127) gibi iki veya üç mısralı oyun tekerlemeleri az da olsa görülürken yirmiye kadar uzanan çok mısralı tekerlemelere de rastlanmaktadır. Ayrıca mani veya bayatı gibi dört mısradan oluşmuş tekerlemeler de vardır. Azerilerin Nevruz törenlerinde oynadıkları "Kosa" oyununda söylenen şu tekerleme dört mısralıdır: "Menim Kosam canlıdı, / Golları mercanlıdı. / Kosama el vurma-yın, / Kosam yazığ ganlıdı." (Nebiyev, 1992: 45).

b) Ölçü: Tekermelerde pek düzenli olmasa da çeşitli ölçüler kullanılmıştır. İki heceden başlayıp 7, 11 ve daha fazla heceye kadar çeşitli ölçülerle söylenmiş tekerlemeler vardır. Bunların bazıları belirli bir ölçü takip ederler. "Üşüdüm" adlı oyunda söylenen şu Azeri tekerlemesi bütünüyle 7'li ölçüyle söylenmiştir: "Üşüdüm ha üşüdüm / Dağdan alma daşdım / Almacığım aldılar / Meni cürme saldılar / Men cürümden bezaram / Derin guyu gazaram / ..." (Ahundov, 1978: 21-22). Bazen aynı tekerlemenin farklı ölçülerde mısraları bulunabilir. Şu örnekte olduğu gibi bazı mısralar 11'li, bazıları ise 7'li veya 8'lidir: "Bas bakalım bardak kadar oldun mu? / Çok bakalım çömlek kadar oldun mu? / Sek sek, Salim'in kızı

/ Bir koca karının kızı / Sekiver de görsünler” (Boratav, 1982: 134-149).

c) Durak: Tekerlemelerin hece sayısı tutarlı olan mısralarında 3+2= 5, 4+3= 7, 4+4+3= 11 gibi duraklar göze çarpar. Sayışmacalarda ise bazen hece, bazen de kelime üzerinde vurgu yapılır. Çünkü kelime veya hecedeki vurgu, ebe seçimini belirleyecektir. Bu tip tekerlemelerin ezgisi ve ritmi oldukça önemlidir. Örnek: “İyne iyne / Ucu düyme / Bal ballıca / Ballı keçi / Şam ağacı / Şatır keçi / Goz ağacı / Gotur keçi / Hoppan hoppan / Yırtıl yırtıl / Su iç gurtul” (Ahundov, 1978:134).

ç) Kafiye: Tekerlemelerdeki kafiyeyi, edebî anlamda sistemli bir kafiye olarak değerlendirmek mümkün değildir. Aslanan sadece ses benzerlikleriyle metnin devamını ve sözlerin tekerlenmesini sağlamaktır. Bu bakımdan tekerlemelerde kafiye yerine mısra / satır içinde olduğu gibi mısra sonlarında da bir ses benzerliğinden bahsetmek daha yerinde olur.

Halk şiirinin türkü, mani, bayatı, destan gibi türlerinden ve şekilleriyle olanlar dışında tekerlemelerde belirli kafiye düzeni söz konusu değildir. Diğer tekerlemelerde genellikle beyit tarzı bir kafiyeleniş dikkati çekmektedir: aa, bb, cc ... gibi. Fakat bu da her zaman aynı tutarlılığı göstermez. Bir Azeri tekerlemesini örnek olarak verelim: “Elimi biçah kesibdi (a) / Deste biçah kesibdi (a) / Yağ getirin yağlayag (b) / Bal getirin ballayag (b) / Desmal getirin bağlayag (b) / Desmal deve boynunda (c) / Deve Şirvan yolunda (c) / Şirvan yolu lil bağlar (ç) / Deste deste gül bağlar (ç)...” (Ahundov, 1978: 130).

d) Belirli bir kafiye düzeni ve nazım ölçüsüyle söylenmiş tekerlemelere çok seyrek rastlanır. Bunlar da genellikle mani / bayatı tarzında söylenmiş tekerlemelerdir. Mesela Azerbaycan’da kellerle alay etmek için söylenen bir “acıتما” buna örnek sayılabilir: “Keçel keçel daz keçel / Her yanda pervaz keçel / Gış gelib gurtarmisan / Budu gelir yaz keçel” (Ahundov, 1978: 136). Bu tekerleme ölçü, nazım birimi ve kafiye düzeni itibariyle bir bayatıdan farklı değildir.

Ç. Tekerlemelerin İşlevleri

Tekerlemeler, birbirine aykırı düşünceleri, olmayacak durumları bir araya getirip, mantık dışı bir takım sonuçlara varmakla şaşırtıcı bir etki yaratır. Yapısı ve konusu bakımından bu özelliğiyle tekerlemeler, beklenmedik hayal oyunlarının boşanivermesiyle şaşırtmak, eğlendirmek ve keyiflendirmek için başvurulan bir çeşit söz cambazlığıdır. Yanıltmaca gibi söz oyunları da çocukların dil gelişiminde önemli bir rol oynarlar. Masallar, halk hikâyesi, Orta Oyunu ve Karagözde dinleyicileri anlatıya hazırlayan bir giriş vazifesi görür, anlatılanların uydurma ve gerçek dışı olduğunu sezdirir. Ayrıca masallarda zaman ve mesafe geçişlerinde kolaylık sağlayan bir kalıp ifade özelliği gösterir. Oyunlarda ise ebe seçimi, ebe çıkarma, tarafların tespiti ve oyunların bö-

lümlelerinin birlikte yürümesini sağlama gibi fonksiyonları vardır. Ritmik bir söz, çoğu zaman motor bir harekete eşlik ederek ses ve oyun birlikteliğini sağlar. Tören tekerlemeleri ise daha ziyade tabiat güçlerini, olaylarını ve varlıklarını etkilemek için söylenen “tılsımlı” söz özelliği göstermektedir.

1. Tekerleme birbirine aykırı düşünceleri, olmayacak durumları bir araya getirip, mantık dışı bir takım sonuçlara varmakla şaşırtıcı bir etki yaratır. Örgüsü ve konusu bakımından bu özelliğiyle tekerlemeler, beklenmedik hayal oyunlarının boşanivermesiyle şaşırtmak, eğlendirmek ve keyiflendirmek için başvurulan bir söz cambazlığıdır.

2. Masallar, halk hikâyesi, Orta Oyunu ve Karagözde dinleyicileri anlatıya hazırlayan bir giriş vazifesi görür, anlatılanların uydurma ve gerçek dışı olduğunu sezdirir. Ayrıca masallarda zaman ve mesafe geçişlerinde kolaylık sağlayan bir kalıp ifade özelliği gösterir.

3. Oyunlarda ise ebe seçimi, ebe çıkarma, tarafların tesbiti ve oyunların bölümlerinin birlikte yürümesini sağlama gibi fonksiyonları vardır.

4. Tören tekerlemeleri ise daha ziyade tabiat güçlerini, olaylarını ve varlıklarını etkilemek için söylenen “tılsımlı” söz özelliği göstermektedir.

5. Yanıltmacalar çocukların dil gelişiminde önemli bir rol oynarlar.

D. Tekerlemelerin Tasnifi

Tekerleme üzerinde en önemli çalışmaları yapan P. N. Boratav, başlıca dört grup tekerlemeden bahsetmektedir: “1. Masal tekerlemeleri; 2. Oyun tekerlemeleri; 3. Tören tekerlemeleri; 4. Bağımsız söz cambazlığı değerinde tekerlemeler” (Boratav, 1982: 135). Pek çok araştırmacı eserlerinde Boratav’ın tasnifini ya olduğu gibi almış (Batur, 1998: 130), ya da bazı eklemelerde bulunmuştur. Mesela Mehmet Yardımcı, bu tasnife iki kısım daha ekleyerek tekerlemeleri altı başlık altında incelemektedir: “1. Masal tekerlemeleri, 2. Oyun tekerlemeleri, 3. Tören tekerlemeleri, 4. Bağımsız söz cambazlığı tekerlemeleri, 5. Âşıkların söyledikleri tekerlemeli şiirler, 6. Karagöz Hacivat tekerlemeleri” (Yardımcı, 1998: 60). Anonim halk şiiri üzerine incelemeleriyle tanıdığımız Doğan Kaya ise bu tasnifi alt bölümler de eklediği dokuz ana başlığa çıkarmıştır: “A. Çocuk Tekerlemeleri, B. Masal Tekerlemeleri, C. Mektup Tekerlemeleri, D. Tören Tekerlemeleri, E. Okşamalar, F. Dua, Dilek ve Niyet Tekerlemeleri, G. Seyirlik Oyunların İcrasında Söylenen Tekerlemeler, H. Muhtelif Vesilelerle Söylenen Tekerlemeler, I. Türkü, Şarkı ve Şiirlerin Değiştirilmesiyle Oluşturulmuş Tekerlemeler” (Kaya, 1999: 574-576). Birbirine benzeyen bu tasniflerin belirgin ve standart bir ölçüte bağlı olarak değil, eldeki malzemenin zorlamasıyla oluşturulduğu dikkati çekmektedir. Belki bu tekerleme tasniflerinin, tekerlemelerin diğer türlerle ilişkisi

bağlamında yapılmış olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Tekerlemeleri, diğer türlerle ilişkisi açısından tasnif etmeyi denersek bunlara yeni başlıklar eklemek de mümkündür. Ancak bu durum tekerlemeleri tanımlamakta, onları orijinal bir tür olarak değerlendirmekte bize çok fazla bir şey kazandırmayacaktır, kanısındayız.

Biz de tekerlemelerle ilgili bir tasnif yapmak istiyoruz. Ancak bu tasnifi yapmadan önce bir hususu ifade etmek istiyoruz. Yukarıdaki tasniflerde genellikle Boratav’a dayanılarak yer alan “bağımsız söz cambazlığı değerinde tekerlemeler” adı altında bir madde vardır ve bu madde altında sadece yanıltmacalar ele alınmaktadır. Ancak bize göre yanıltmaca söylemek de çocuk folklorunun bir ürünüdür ve çocukların sözlerle oynayarak dil gelişimlerinde etkili olan bir yapı göstermektedirler. Ayrıca çocukların birbirleriyle alay etmek ve eleştirmek amacıyla söyledikleri sözler de bağımsız bir yapı taşı gibi görünmektedirler. Bize göre tekerlemelerin en büyük eksikliği, gelişmiş edebî tür hâline dönüşme şansı bulamadıkları için bağımsız birer edebî metin özelliği taşıyamamalarıdır. Yani işlevleri itibariyle belirli bir oyun, tören veya edebî metin içinde yer almaları, tekerlemelerin hem ihmaline, hem de sınırlarının çizilememesine sebep olmuştur. Bu amaçla biz tasnifimizde bu hususu da göz önünde bulunduracağız.

A- Belirli Bir Oyun, Tören veya Metne Bağlı Tekerlemeler

I. Çocuk Oyunları Tekerlemeleri

a) Ebe Seçimi ve Ebe Çıkarma Tekerlemeleri (Sayışmacalar)

b) Oyuna Eşlik Eden Tekerlemeler

c) Yanıltmacalar ve Şaşırtmacalar

ç) Yergi, Övgü, Kızdırma ve Alay Tekerlemeleri

d) Oyun daveti veya dağılma sırasında söylenen tekerlemeler

e) Oyuncak Yapımı Sırasında Söylenen Tekerlemeler

II. Tören ve İnanç Tekerlemeleri

a) Tören Tekerlemeleri

1. Geçiş Törenlerine Bağlı Tekerlemeler

(a) Doğum (Bebek Okşamaları)

(b) Ad Koyma

(c) Diş Çıkarma

(ç) Sünnet

(d) Okula Başlama ve Eğitim-Öğretim Hayatı

(e) Evlilik ve Aşamaları (Düğün Okşamaları)

(f) Ölüm

2. Toplumu İlgilendiren Törenler

(a) Bahar Bayramları (Nevruz, Hidrellez vs.)

(b) Yağmur Duasına Bağlı Törenler

(c) Hayvancılıkla İlgili Törenler (Sayacı Türküleri)

(ç) Ekin Ekme (Saban Toyu)

(d) Hasat Bayramları (Zeytin Kurtuluşu vb.)

3. Dinî Bayram ve Törenlerle İlgili Tekerlemeler

b) İnanç Tekerlemeleri (Sözlü Büyü / Sihir Şiirleri)

1. Tabiat Unsurlarıyla İlgili Tekerlemeler

2. Hastalık ve Belaları Savmak İçin Kullanılan Tekerlemeler

3. Çeşitli Dinî İnanışlarla İlgili Tekerlemeler

4. Kader (Fal) Tekerlemeleri

III. Halk Edebiyatı Türlerine Bağlı Tekerlemeler

a) Masal Tekerlemeleri

b) Bilmece Tekerlemeleri

c) Halk Hikâyesi Tekerlemeleri

ç) Fıkralar ve Tekerlemeler

d) Türküler ve Tekerlemeler

e) Ninniler ve Tekerlemeler

IV. Seyirlik Oyunlar ve Halk Sporlarına Bağlı Tekerlemeler

a) Orta Oyunu Tekerlemeleri

b) Karagöz Tekerlemeleri

c) Meddah Tekerlemeleri

ç) Diğer Seyirlik Oyunlarla İlgili Tekerlemeler

d) Halk Sporlarıyla İlgili Tekerlemeler (Pehlivan Okşamaları)

B-Yazılı veya Gelişmiş Edebiyat Tekerlemeleri

I. Aşık Edebiyatı Tekerlemeleri (Mizahi destanlar, Hayvan destanları vb.)

II. Tekke-Tasavvuf Edebiyatı Tekerlemeleri (Şathiyeler, Mülemmalar vb.)

III. Edebî Metinlerin Değiştirilmesiyle Oluşmuş Tekerlemeler

C- Diğer Tekerlemeler (Tekerlemeli Mektuplar, iş ve mesleklerle ilgili tekerlemeler vb.)

Bu tasnifte üzerinde durulması gereken hususlar vardır. Bunlardan birincisi “Tören ve İnanç Tekerlemeleri” başlığı altında aldığımız bölümün aslında tekerlemelerden farklı olarak ele alınabileceğidir. Çünkü özellikle Sovyetler Birliği devrinde Türk topluluklarında bu şiirler “Mevsim ve Merasim Nağmeleri”, “Ovsun Nağmeleri” gibi ayrı tür adları altında ele alınmışlardır. Ancak hemen bir farkı da burada belirtmeyi gerekli görüyoruz. Anadolu’da törenlerin ve inançların önemli bir kısmı çocuk folkloruna çökmüş gibi görünüyor. Oysa Orta Asya’da ve bilhassa İslâmiyet’le tanışmamış Türk topluluklarında bahsi edilen törenlerin bütün işlevselliği

ve kutsiyetle hayatietini sürdürdüğü bilinmektedir. Bunları tekerleme olarak algımlarken bazen gerekli şartları taşımayan metinler de tasnifin ve malzemenin içinde yer alabilecektir. Bir sınır çizmeye çalışırsak alkış ve kargışların da bir çeşit sihir şiiri olarak algılanması mümkündür. Ama alkışlar ve kargışlar kalıplaşıp bir dil malzemesi halini aldıkları için büyük oranda türleşmişlerdir. Oysa özellikle ülkemizde tören ve inançlara bağlı poetik metinler üzerinde yeterince çalışıldığını söyleyemeyiz.

Tekerlemeler; sözün gerçeklik, mantık, anlamlılık gibi sınırlamalara bağlı kalınmadan ses ve söz oyunlarının rahatlıkla yapılabilirdiği; hayal, düş, aşkınlık, yalan, mizah veya çocuk zihninden kaynaklanan serbest bir yaratıcılığın ürünleridir. Bu bağlamda tekerlemelerde anlamın, gerçekliğin ve mantığın yerini şekli unsurlar (sözün anlamı itibara alınmadan sıralanıvermesi, ses oyunları, tekrarlar vs.) almaktadır.

Tekerlemeleri ayırt edici iki temel noktanın bulunduğu düşüncesindeyiz. Bunlardan birincisi ifade ve üslûpta görülen şekilsizlik ve değişkenlik, anlamın arka planda kalmasıdır. İkincisi ise metinlerin oluşumunda aşkınlık, rüya, hayal, yalan, mizah, çocuksuluk, hipnoz, içki yahut uyuşturucu kullanımı veya bunların bir kaçının bir araya gelmesi gibi sebeplerle ortaya çıkan otomatizmle gerçeküstü ifadeler kullanılmasıdır. Birbiriyle son derece ilişkili olan bu iki hususa ekleyebileceğimiz bir nokta da daha ciddi ve fonksiyonel metinlerin zamanla tekerlemeye dönüşmesinin mümkün olduğudur.

KAYNAKLAR

- Ahundov, E. (1978). *Azerbaycan halk yazını örnekleri*. (S. Tezcan, Çev.), Ankara.
- Akalın, L. S. (1970). *Edebiyat terimleri sözlüğü*. İstanbul.
- Albayrak, N. (1982). Tekerleme. *Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi*. içinde (7, 296-298). İstanbul.
- And, M. (1985). *Geleneksel türk tiyatrosu köylü ve halk tiyatrosu gelenekleri*. İstanbul.
- Aytaç, G. (1999). *Genel edebiyat bilimi*. İstanbul.
- Batur, S. (1998). *Açıklamalı-örnekli türk halk edebiyatı*. İstanbul.
- Boratav, P. N. (1957). *Zaman zaman içinde/tekerlemeler-masallar*. İstanbul.
- Boratav, P. N. (1982). *100 soruda türk halk edebiyatı*. İstanbul.
- Boratav, P. N. (2000). *Tekerleme türk halk masalının tipolojik ve stilistik incelemesine katkı*. (İ. Yerguz, Çev.). İstanbul.
- Çelebioğlu, Â. (1995). *Ramazannâme*. İstanbul.
- Çetişli, İ. (1999). *Batı edebiyatında akımlar*. Isparta.
- Drury, N. (1996). *Şamanizm şamanlığın öğeleri*. (E. Şimşek, Çev.). İstanbul.

- Duymaz, A. (2002). *İrfanı arzulayan sözler tekerlemeler*. Ankara.
- Efendiyev, P. (1992). *Azerbaycan şifahi halg edebiyatı*. Bakı.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara.
- Elçin, Ş. (1988). *Halk şiiri antolojisi*. Ankara.
- Erteğiler/birinci tom*. (1988). Almatı.
- Göktaş, U. (1986). *Karagöz terimleri sözlüğü*. İstanbul.
- Ğabdullin, M. (1974). *Kazak halkınıñ avız adebiyeti*. Almatı.
- Karaçay halk cırla*. (1969). Moskova.
- Kaya, D. (1999), *Anonim halk şiiri*. Ankara.
- Krappe, A. H. (1964). *The science of folklore*. New York.
- Nebiyev, A. (1992). *İlahir çerşenbeler*. Bakı.
- Onay, A. T. (1996). *Türk halk şiirlerinin şekil ve nev'i*. (C. Kurnaz, Hzl.). Ankara.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. cilt 3, İstanbul.
- Püsküllüoğlu, A. (1996). *Edebiyat sözlüğü*. İstanbul.
- Sakaoğlu, S. (1973). *Gümüşhane masalları/ metin toplama ve tahlil*. Ankara.
- Sakaoğlu, Y. (1980). *Çocuklara gençlere oyunlar ve eğlenceler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şemseddin Sami. (1989). *Kâmûs-ı türkî*. İstanbul.
- Tatçı, Mustafa. (1997). *Edebiyattan içeri*. Ankara.
- Tekin, A. (1995). *Edebiyatımızda isimler ve terimler*. İstanbul.
- Tietze, A. ve Başgöz, İ. (1999). *Türk halkının bilmeceleleri*. Ankara.
- Türkiçin, B. (1974). Çocuk oyunları ve tekerlemeleri. *Boğaziçi üniversitesi halkbilim yaylığı*. İstanbul, 48-131.
- Türkmen folklorı hezirki zamanda*. (1976). Aşgabat.
- Türkmen, N. (1991). *Orta oyunu*. İstanbul.
- Türkçe sözlük*. (1988). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.
- Wellek, R. ve Warren, A. (1993). *Edebiyat teorisi*. (Ö. F. Huyugüzel, Çev.). İzmir.
- Yardımcı, M. (1998). *Başlangıcından günümüze halk şiiri âşik şiiri tekke şiiri*. Ankara.

BİLMECELER VE AİLE

Zekeriya KARADAVUT

Çocukların hayal güçlerini, zekâlarını, soyutla somut olan arasında bağlantı kurma yeteneklerini geliştiren; onların kişisel tatmine ulaşmalarına ve akranları arasında üstünlük kurmalarına yardım eden; uzun kış gecelerinde aile bireylerinin kendi aralarında hoşça vakit geçirmelerine vesile olan; imece usulüyle ya da toplu olarak yapılan işlerde tekdüzelikten kurtulmaya, çalışmaları renklendirmeye ve yorgunluğu hafifletmeye yarayan bilmecelelerin sözlü ve yazılı kültürler kapsamında Türk halk geleneğinde önemli bir yeri vardır. Ailecek yapılabilecek eğlenceli ve zihin çalıştırıcı bu aktiviteler, aile bireyleri arasındaki bağları da güçlendirecektir.

Aşağıda, bilmeceenin tarifi yapıldıktan sonra Türkler arasında bilmeceye verilen adlar, bilmecelelerin oluşumu, bilmece sorma geleneği, bilmece tasnifleri, bilmecelelerin şekil özellikleri ve fonksiyonları hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca, bilmece türü kapsamına giren “muamma” ve “lugaz”lar üzerinde de durulacaktır. Çalışmanın sonunda, Türkiye ve diğer Türk bölgelerinden bilmece örneklerine de yer verilecektir.

Tarif

Bilmece, halk edebiyatının kalıplaşmış küçük ürünlerinden biridir. Adından hareketle kısaca “bilinmesi/bulunması istenilen bir nesnenin/mefhumun birtakım benzetme ve çağrışımlar yoluyla dolaylı olarak sorulması” şeklinde tarif edebiliriz. Ancak bir edebiyat türü olması, sorulmasının ve cevaplandırılmasının belirli kurallar içinde cereyan etmesi ve bir geleneğe bağlı bulunması tarifimizin daha detaylı olmasını gerektirmektedir.

Bilmece konusunda çalışanlar bazı küçük değişiklikler yapmakla birlikte genel olarak Şükrü Elçin’in tarifine bağlı kalmışlardır. Şükrü Elçin bilmeceyi; *“Bilmeceleler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik neviden mücerret kavramlarla dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aks ettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir.”* (Elçin, 1970: III) şeklinde tarif etmektedir. Dikkat edilirse Şükrü Elçin’in bilmece metninin ve bilmeceenin konusunu tarif ettiği görülür. Bilmecelelerin kalıplaşmış olanları çoğunlukta olmakla birlikte kalıplaşmamış olanları da vardır. Bilmeceleler manzum ve mensur olabilmektedir. Ve en önemlisi geleneksel halk bilmeceleleri bir gelenek içinde sorulmakta ve cevaplandırılmaktadır. Tarifin bu unsurları da içine alacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir.

Bilmece kendini şu şekilde tarif etmektedir:

“Dağlardan taşlardan

Canlıdan cansızdan

Yiyilir içilirden

Yiyilmez içilmezden

Ben söyleyeyim, sen bil.” (Çelebioğlu ve Öksüz, 1995: 7)

Terim

Bilmece kavramı, standart Türkiye Türkçesi’nde *bil-* fiilinden türetilen bir isim/terimle karşılanır. Ancak Anadolu ağzlarında *asal, askı, atlı hekat, atlı mesel, bağ-lama, bilmeli metal oyunu*, Türk dünyasında *commak, çöpçök, düğün, elçim, fıçık, masal, mesel, söz, tanımaca, tatmaca* (Sakaoğlu, 1983: 230–242) gibi birbirinden oldukça farklı pek çok kelimeyle isimlendirilmektedir.

Bilmece kavramı, Türk dünyasında yaygın olarak üç şekilde isimlendirilmektedir: Birincisi *tap/b-* fiilinden türetilmiştir. Kırım Tatarları, Karaylar ve Azerbaycanlılar *Tapmaca* şekliyle kullanmaktadır; Kazan Tatarları ve Kırgızlar *Tabışmak*; Özbekler, *tapışmak*; Uygurlar, *tepişmek*; Altay Türkleri, *tabışkak* ve Tuvalılar ise *tıvızık* şekliyle kullanmaktadırlar. İkincisi *jumbak*’tır. Kazaklar ile Karakalpaklar bu şekilde kullanmaktadır. Karaçaylar ise *comak* demektedir. Üçüncüsü de Türkmenlerin kullandığı *matal* şeklidir (Karadavut, 2009: 24–26). Bunların dışında farklı adlar varsa da yaygın değildir.

Türk bilmeceleleriyle ilgili çalışmalar XIX. yüzyıldan itibaren başlamaktadır. İçinde bilmece metni bulunmakla birlikte, bilmece terimi ve bilmece sorma ile ilgili ilk kaynağımız *Divanü Lügat’it Türk*’tür. Ancak orada bilmece metni yoktur. Kaşgarlı Mahmud, eserinde *tapzug* (Kaşgarlı Mahmut 1992a: 462), *tabuzgu neş* (Kaşgarlı Mahmut 1992a: 489); *tabuzguk* (Kaşgarlı Mahmut 1992a: 502) ve *tabuzguk tabızdı* (Kaşgarlı Mahmut 1992b: 146) kelimelerini bilmece ve bilmece sormak anlamlarında kullanmış, ne yazık ki örnek bir metin vermemiştir.

Tarihi ikinci kaynağımız ise *Codex Cumanicus*’tur. Burada yer alan 46 bilmeceenin ilki, içinde *tap-* fiili ile *tamızık* kelimesinin yer aldığı bir metindir:

Tap tap tamızık

Tamadırgan tamızık

Kölegesi [bar]

Köyedırgan tamızık (Tietze, 1966:1).

Tap- fiili ile *tamızık* kelimeleri yukarıda bilmece kelimesi için kullandığımız kelimelerle aynıdır. Abdülkadir İnan bu bilmeceenin Türkiye Türkçesini aktarımını şu şekilde yapmaktadır:

Bul, bul bulmaca (ki)

Damlayan damlacıktır.

Gölgesi vardır ()

Yanacak (bir) çıradır. (İnan, 1998, I: 353–358)

Bilmecelerin Oluşumu

Her edebî tür, içinde olduğu topluluğun bir ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıkar. Bilmecelerin oluşumu meselesini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Türkiye’de bilmece üzerinde çalışanlar maalesef bu konuda pek fazla bir şey söylememişlerdir. Söylenenler de daha çok bilmecelerin fonksiyonları ile ilgilidir. Günümüzde daha çok bir eğlence unsuru olarak kullanılan bilmecelerin oluşumuyla ilgili ileri sürülen görüşlerin başında onun mitoloji ile olan ilgisi ve ilkel insanın tabiatı algılayış biçimi gelmektedir.

Bilmecelerin mitolojiyle olan ilgisi üzerine ilk dikkatlerimizi çeken Mitoloji Okulu’nun üyeleri olmuştur. A. N. Afanasyev ve O. F. Miller bilmeceyi eski Slavların mit ve efsaneleriyle ilgilendirmiştir. D. K. Zelenin, V. P. Anikin ve I. M. Kolesnikov ise bilmecelerin gizli dil, sihir ve tabu sözlerle ilgisi üzerinde durmuşlardır (İbragimov, 1985: 6). Türk bilmecelerinin mitolojiyle olan ilgisini kurmaya çalışanların başında Andreas Tietze gelir. Tietze;

“Dağda dalıman,

Suda Süleyman....” (Tietze, 1974: 14–27) mısralarıyla başlayan bilmecenin Türk halklarındaki bütün varyantlarını inceleyerek dağ ve su kültürüne, dağın ve suyun efendisine, dolayısıyla onların iyelerine ulaşır ve bilmecenin mitolojiyle olan ilgisini ortaya koyar. Biz de, 2009 yılında Kazan’da sunduğumuz bir bildiri de, Türk halklarının gökyüzü varlıklarıyla ilgili bilmecelerini mitolojik açıdan değerlendirmiş, o bilmecelerin Türklerin astral kültürleri ve mitolojileriyle olan bağlarını ortaya koymuştur (Karadavut, 2009: 24–26).

Bilmecelerin oluşmasına mitolojinin, gizli dilin ve tabunun kaynaklık ettiğini ileri süren Türk araştırmacılar, yukarıda ifade ettiğimiz gibi Rus araştırmacılar Zelenin, Anikin ve Kolesnikov’un çalışmalarına dayanırlar. Zelenin, tabu sözlerin veya gizli dilin balıklılık ve avcılık mesleği ile başladığını söyler. Animist dönemde insanlar tabiatındaki varlıkların kendileri gibi konuştuğuna, hareket ettiğine inanıyorlardı. Kendi aralarındaki konuşmaların hayvanlar tarafından uzaktan bile duyulduğunu ve niyetlerinin de sezildiğini düşünüyorlardı. İşte bu insanlar av esnasında konuşmalarını hayvanların anlamaması ve kaçıp gitmemesi için gizli dil oluştururlar. Bazı hayvanların adlarını değiştirdiler (Zelenin, 1929: 7-8). H. Mehmutov, hayvanların insanların dilini anladıklarına dair Tataristan’ın Terviz bölgesindeki Tav köyünde yaşayan 80 yaşındaki Niyazbay Nasırov’dan dinlediği bir anekdotu nakleder. Mehmutov; “1968 yılında folklor malzemeleri derlemek için Omsk’a giden grubun içinde yer alan Niyazbay Nasırov, Sibir balıkçılarının küçük balık yakaladıkları zaman: “Gomerleren ozin bulsın, miņa da gomer tele, ataņ-anaņņı tugannarıņņı alıp kel/ Ömrün uzun olsun, bana da ömür dile; ananı, babanı akrabalarını getir” diyerek suya bıraktıklarını, söyledi” der (Mehmutov, 1980: 41-42).

Eski insanların varlıkların isimlerini değiştirmeleri de bilmecelerin oluşmasında etkili olmuştur. Tabiat hadiselerinin sebeplerini anlamayan eski insanlar her hadisenin arkasında sihirli, olağanüstü güçler aramaya başlar. Onlara göre her şeyin bir sahibi, iyesi vardır. Ve bu iyeler de kendileri için tehlikelidir. Çünkü insanlar o iyelerin sahip oldukları hayvanları avlamakta, bitkileri, suları, dağları vb. kullanmaktadırlar. Ev/yurt iyelerinden korktukları için evlerinin çevresindeki avlanacakları hayvanların adlarını anmamaya başlarlar ve iyeleri kandırmak için hayvanların adlarını değiştirirler. Koyun yerine *uzun bacak*, tavşan yerine *kır tekesi* gibi...

İnsanlar bazen sözün sihirli gücünden faydalanarak korktukları, kendilerine zararının dokunacağına inandıkları varlıkların da adlarını değiştirmektedir. Yılan için, *yağlı kayış, kamçı*; cin için, *adı üç harfli* denmesi gibi.

Zelenin, yapılaş şekillerine göre ad değiştirmeleri üç gruba ayırır. Birinci grupta ad değiştirilecek nesnenin dış görünüşü esas alınır. Geyik için, *boynuzlu veya budaklı*; tavşan için, *uzun kulak* denir. İkinci grupta ise ismi değiştirilecek nesnenin fonksiyonu esas alınır. Bıçak için, *kesici* denmesi. Üçüncü grubu ise ismi değiştirilecek nesnenin kendisine benzeyen başka bir nesnenin adıyla anılması oluşturur. Burada metafor kullanılır. Tavşan için, *kır keçisi*; yılan için, *solucan* denmesi bu gruba dâhildir (Zelenin, 1930: 160–161). İşte bu adlandırmalar ve özellikle de üçüncü grup bilmecelerin oluşmasına zemin hazırlar.

Bilmecelerin mitik karakter taşıdığıının örneklerinden biri de Yunan mitolojisindeki Sfenks efsanesidir. Bütün Türk dünyasında küçük değişikliklerle örneğine rastladığımız;

Sabah dört ayaklı

Öğle iki ayaklı

Akşam üç ayaklı” şeklindeki bilmecenin Yunanlılardaki efsanesi şöyledir:

“Tifon ile yılan Ehidua’nın kızı Sfenks, Theba yakınlarında bir dağda veya pazar meydanında bir sütun üzerinde oturur. Sorduğu bilmeceyi bilemeyi de öldürür. Bilmecesi şudur: Yeryüzünde iki ayaklı, üç ayaklı, dört ayaklı bir canlı vardır. Bu, bir tek canlı olmasına rağmen şekli değişmektedir. En çok ayağa sahip olan hareket ettiği zaman, hızı en az olmaktadır. Odipus bunun insan olduğunu bildiğinde Sfenks kayalardan aşağı yuvarlanır” (Thalhammer, 1984:105-121).

Diplomatik haberleşmeler, topluluk içindeki gizli konuşmalar, insanların akıllarını ve zekâlarını geliştirmek için oluşturdukları söz oyunları bilmecelerin oluşmasına kaynaklık etmiştir.

Bilmece Sorma Geleneği

Bilmecelerin sorulması ve cevaplandırılması bir gele-

nek içinde cereyan eder. Bu gelenek bilmecenin fonksiyonuna göre değişir. Bilmecenin eğlence unsuru olarak bir fonksiyon üstlendiği durumlarda gelenek daha kurallı olarak icra edilir. Günümüzde artık pek uygulanmıyorsa da, bilmece sorma geleneğinin uzun kış gecelerinde bir eğlence unsuru olduğu dönemlerde gelenek şu şekilde icra edilirdi: Bilmeceler iki kişi arasında karşılıklı sorulduğu gibi, iki takım arasında yarışma şeklinde de sorulur. İki takım hâlinde olanı diğerine göre daha yaygındır. Gruplardan birer kişi sözcü seçilir. Sözcüler bilmece sormada ve bilmece çözmeye ustalaşmış kişilerden seçilir. İlk bilmeceyi kimin soracağı genellikle kura yöntemi ile tespit edilir. Bilmece sorulduktan sonra, bilmeceyi çözecek takım, eğer cevabı bulamıyorsa, birtakım ipuçları ister. Bu ipuçları da yine *canlı mı, cansız mı? Yenir mi, yenmez mi?* (bulunulan mekânı kastederek) *Burada var mı, yok mu?* gibi birtakım kalıplaşmış sorulardan oluşur. Bilmece cevaplandırılırsa, roller değişir. Cevaplandırılmazsa, soran taraf cevabı söylemek için bilmecenin zorluk derecesine göre, karşı taraftan şakadan hediyeler, bahşişler ister. Bu bahşişler kasaba, şehir ve ülke verme şeklindedir. En zor bilmecelerin cevabını öğrenmek için genellikle İstanbul ve Kâbe verilir. Bu alışveriş işi de büyük pazarlıklar sonucu gerçekleşir. Bazı durumlarda bilmeceyi çözemediği halde istenilen şehri vermeyenler satılmak suretiyle cezalandırılır. Cezalının bazı organları satışa çıkarılır. Bu pazarlık sırasında ne için kullanacaklarını kalıplaşmış ifadelerle anlatırlar. Bu ifadeler suçluyu küçük düşürme maksadı taşır. Suşehri’nden küçük bir örnek:

“....”

“Olmaz bilemedin. Seni satacağım. Nereyi veriyorsun bana?”

“Yozgat.”

“Hııı. İstanbul’u ver söyleyim.”

“Yok anne anne . Orayı isteme.”

Pazarlıklar yapılır. İstanbul verilmez. Sonuçta bilmeceyi bilemeyen satılır.

“Gız Besime, bir koyunum var, neresini alırsın?”

“Kafasını.”

“Ne yapacaksın?”

“Çorba tası.”

“Sattım.”

“Fatoş, sen neresini alıyon?”

“Gaburgalarını.”

“Ne yapacaksın?”

“Köprü.”

“Sattım.”

“Oğuz, sen neresini alıyon?”

“Ayaklarını.”

“Kaça?”

“Beşe.”

“Vermem beşe, çalarım taşa.”

Yenen tarafın oyuncuları “vermem beşe, çalarım taşa” tekerlemesini söyleyerek satılan oyuncunun ayaklarını tekerlemenin ritmine uygun bir şekilde, acıtmak amacıyla, hızlı hızlı yere vurur. Oyun yeniden başlar (Candan, 1973: 14-15).

Bilmece sorma geleneği esnasında yapılan törensel uygulamalar Altay Türkleri (Ergun, 1994) Karakalpaklar (Elimov, 1978: 10-11), Kazan Tatarlarında (İsenbet, 1970: 23) ve diğer Türk halklarında da görülür. Kırgızlarda da ya iki kişi, ya da gruplar arasında karşılıklı olarak anlaşılabilir miktarda bilmece sorulur. Bilmece çözülemiyorsa tıpkı Anadolu’da olduğu gibi, aynı kalıp ifadelerle sorulan nesnenin özellikleri öğrenilmeye çalışılır. Sonunda yenen kişi veya taraf, yenilen kişi veya tarafı cezalandırmak niyetiyle üçüncü bir kişiye satar. Satma işlemi de kalıpsal ifadelerle törensel olarak şu şekilde uygulanır:

Yenen taraf:

“Sattım sattım saparga,/ Sattım sattım sefere

Butu-kolu Bukarga,/ Eli ayağı Buhara’ya.

Buuday alıp kelsin dep / Buğday getirsin diye,

Butun Bukar ciberdim./ Ayağını Buhara’ya gönderdim, diyerek alıcı olan üçüncü şahısla konuşmaya başlar.

“Sattım/ Sattım”

“Aldım. Emnesin sattıñ?/ Aldım. Nesini sattın?”

“Başın. Başın emne kılasıñ?/ Başını. Başını ne yapacaksınız?”

“Başın tokmok kılamın, ce karakçı kılamın./ Başını tokmak yapacağım veya soyguncu yapacağım,” diyerek ikisinden birini söyler.

.....

“Sattım./ Sattım.”

“Aldım. Emnesin sattıñ?/ Aldım. Nesini sattın?”

“Kulağın. Kulağın emne kılasıñ?/ Kulağın. Kulağın ne yapacaksınız?”

“Balağa kültük kılamın./ Çocuğa kültük¹ yapacağım.” der.

.....

1 Kültük: Beşikteki çocukların kakalarının beşiğin dışına akması için beşiğin altına konulan teneke veya çömlek kap

Ayak, el, göz, burun, ağız, sırt, bel... Kısaca vücut tepeden tırnağa satıldıktan sonra, satan kişi; “Sattım sattım, sarı ittin k.tüne kattım./ Sattım sattım, sarı itin g. kattım,” diyerek satma işini bitirir. Alan kişi, satılanı zaman zaman küçük düşürecek, zaman zaman da zor durumda bırakacak tekerlemeler söyleyerek oyunu devam ettirir (Karadavut, 2006: 481–514).

Afganistan’da yaşayan Özbeklerin bilmece sorma geleneği Anadolu’daki bilmece sorma geleneği ile benzerlik gösterir. Burada bilmece karşılığı verilen şehirler Herat gibi, Buhara gibi o coğrafyanın önemli şehirleridir (Duymaz, 2006: 470–480).

Karakalpakların bilmece sorma geleneği de diğer Türk boylarıyla aynıdır. Onlarda “Jumbaktı aytkan adam kulup boladı da, şeşken adam gilt boladı./ Bilmeceyi soran kişi kilit, çözen kişi anahtar olur” (Alimov, 1978: 9) şeklinde atasözü gibi kullanılan söz vardır.

Bilmecelerin Tasnifi

Bilmece tarif edilirken kalıplaşmış bir tür olduğu söylenir. Ancak bu kalıplaşma onun şekli yapısından ziyade, bilmecenin iki bölümden oluşması ve bir geleneğinin bulunması ile ilgilidir. Şekil olarak incelendiği zaman standart bir şekil özelliği göstermediği görülür.

Araştırmacılar bilmeceleri tasnif etme konusunda birbirinden farklı yollar takip etmişlerdir. Kimileri bilmece-nin konusunu esas alarak tasnif yapmış, kimileri şeklini. Bazı araştırmacılar da hem konuyu, hem de şekli birlikte değerlendirerek bilmeceleri tasnif etmiştir. Anadolu bilmeceleriyle ilgili ilk tasnifi Naki Tezel yapar. Tezel, 1941’de yayımladığı kitabında kitabın bilmeceleri konularına göre tasnif eder ve dokuz gruba ayırır (Tezel, 1941: 7-41). Tezel’in ikinci tasnifi de yine bilmecelerin konularına göre yapılmıştır. İkinci tasnif, birinci tasnifte tek madde olarak yer alan konuların detaylandırılması ve yeni maddeler ilave edilmesiyle genişlemiştir (Tezel, 1969: 1-79). Hamamizade İhsan (1930) bilmeceleri cevapların ilk harfine göre alfabetik olarak sıralamıştır. L. Sami Akalın (1954: 6) ile A. Çelebioğlu-Y. Z. Öksüz (1995) bilmecelerin şeklini esas almış ayrıca bilmece tiplerine göre de bir tasnif denemesi yapmışlardır. Şükür Elçin (1970), bilmeceleri şekil bakımından manzum ve mensur olarak ikiye ayırmış, konularına göre de tasnif etmiştir. Başgöz ve Tietze (1999: VII-VIII) ise bilmeceleri hem cevaplarının sayısına, hem de konularına göre tasnif etmişlerdir.

Bilmecelerin Şekli Özellikleri

Bilmece tarif edilirken kalıplaşmış bir tür olduğu söylenir. Ancak bu kalıplaşma onun şekli yapısından ziyade, bilmecenin iki bölümden oluşması ve bir geleneğinin bulunması ile ilgilidir. Şekil olarak incelendiği zaman tıpkı tekerlemeler gibi standart bir şekil özelliği göstermediği görülür. Bilmeceler hem mensur, hem de manzum olabilmektedir.

Mensur bilmecelerin en basit şekli yüklemsiz cümle şeklinde olup sadece sorulan nesneden ibarettir.

“Ev gömleği” (badana) (Hamamizade İhsan, 1930: 9). Sorulan nesneyi tanımlayan öğelerin ilavesiyle yapı biraz daha genişler.

“Dal ucunda acı biber” (Tietze ve Başgöz, 1999: 107).

“Dam üstünde kalaylı tas” (ay) (Elçin, 1970: 3).

Özneyi veya konuyu tanımlayıcı unsurlar arttıkça bilmecenin yapısında da değişiklikler başlar; yüklemsiz bilmeceye yüklem eklenir, basit cümleden oluşan bilmece bileşik yapı kazanır.

“Dalda durur, elde durmaz” (kuş) (Elçin, 1970: 37).

“Gök gürler gödemen çalar, çıplak dana suya dalar” (dolu) (Tietze ve Başgöz, 1999: 256).

Bazı mensur bilmeceler birden fazla cevaplıdır. Bu da sanki birden fazla bilmecenin bir araya gelerek tek bir bilmeceye dönüşmesi gibidir.

“İki keçim var, biri gündüz yayılır, biri gece” (güneş, ay) (Tietze ve Başgöz, 1999: 677).

Bazı mensur bilmeceler, iç kafiye, aliterasyon ve ritmik duraklar gibi şiirsel yapı arz eder. Aşağıdaki birinci bilmecede ‘k’ sesleriyle aliterasyon yapılmış, ‘r’ ve ‘a’ seslerinin tekrarıyla da tekerlememsi bir ahenk sağlanmıştır. İkinci bilmecede ise yine ‘k’ sesiyle aliterasyon yapılmıştır. Üçüncü bilmecede ‘yapı ve ‘kapı’ kelimeleriyle iç kafiye yapılmıştır.

“Karası kalkar, kızılı sarkar, tepsi düdük, biz onu yedik” (ciğer takımı) (Hamamizade İhsan, 1930: 14).

“Kıvrım kıvrım karabukal kümesi” (böğürtlen) (Tezel, 1969: 39).

“Allah yapar yapısını, demir açar kapısını” (karpuz) (Tezel, 1969: 41).

Aşağıdaki bilmecede de ince ünlüler bir arada kullanılarak bilmecenin sorusuyla dil/ses arasında mükemmel bir uyum sağlanmıştır. Bilmecenin sorulması sırasında sanki kelimeler ağızdan kayıyormuş gibi bir his uyanmaktadır.

“Bilmece bildirmece, dil üstünde kaydırmaca” (dondurma), (Hamamizade İhsan, 1930: 19).

Manzum bilmecelerimiz beyitlerden başlayarak bentleri on iki mısra kadar uzanan geniş bir yapı arz eder. Dörtlülüklerden kurulu bilmeceler üzerinde çalışan Hatice İçel (2005: 91–161), az sayıda da olsa bentleri on iki mısradan fazla olan bilmecelere de rastlanmakta olduğunu örnekleriyle birlikte anlatmıştır.

Manzum bilmecelerin mısralarındaki hece sayısında bir standart yoktur. Mısralar üç heceden, on dört heceye varana kadar çeşitlilik göstermektedir. Beyit şeklindeki bilmeceler aa şeklinde kafiyelenir. Ancak mısraların hece sayıları hem aynı bilmecede, hem de diğer bilme-

celerde standart değildir. Dört heceli mısralardan 13-14 heceli mısralara varana kadar çeşitlerine rastlanır.

“Dere tepe

Çıngıl küpü” (kızılılık) (Elçin, 1970: 20).

*

“Elemez, melemez,

Ocak başına gelemez” (yağ) (Elçin, 1970: 40).

Yukarıdaki bilmecenin birinci mısraının hece sayısı altı, ikinci mısraının hece sayısı sekizdir.

“Yerden yığma evler, top sakallı dedeler var,

Köpük kusan dostlar, tuzsuz pişmiş aşlar.” (kümes, horoz, sabun, helva) (Elçin, 1970: 63).

Manzum bilmeceler içinde örneğine en çok rastladığımız dört mısralı ve mâni biçiminde kafiyeli olanlarıdır. Bunların durakları ve vezinleri de mâni tarzındadır.

“Eleşkim tez getir

Git çarşıdan bez getir

El değmemiş ağaçtan

Kesilmemiş bez getir” (kâğıt) (Sakaoğlu, 1970: 55–63)

Dört mısralı bilmecelerimiz arasında hem kafiye yapısı, hem de vezin bakımından farklı olanları da oldukça fazladır.

“Attım atana

Değdi kotana

Suda balığa

Göğde ceylana” (yıldırım) (Sakaoğlu, 1970: 55–63).

*

“Başı yeşil emir değil

Üstü kara kömür değil

İçi beyaz peynir değil

Kuyruğu var fare değil (turp) (İçel, 2005: 363).

*

“Bir kuşum var firengi çardakta çalar çengi

Ben o kuşun derdinden hem sarhoşum hem benki

Ağaçlar yeşillendi çayırlar çimenlendi

Herkesten buse aldım yüreğim tazelandı” (İçel, 2005: 459)

Diğer manzum bilmecelerden örnekler, “metinler” kısmında verilecektir.

Bilmecelerin Diğer Özellikleri

Bilmecelerimizin yukarıda gösterilen şekil özelliklerinin dışında da birtakım başka özellikleri vardır. Daha çok yapısal olarak ifade edebileceğimiz bu özellikleri şu şe-

kilde sıralayabiliriz:

1. Bazı bilmeceler cevapları/ medlülleri farklı olsa da, *ben giderim, o gider; biz biz idik biz idik; dağdan gelir taştan gelir; yer altında; yol üstünde; alçacak; Allah yapar kapısını* gibi hep aynı kalıp ifadelerler başlar.

“Ben giderim o gider

Ben dururum o durur” (gölge) (Sakaoğlu, 1980: 29–48).

“Ben giderim o gider

Arkamda tintin eder” (gölge) (Sakaoğlu, 1980: 29–48).

*

Biz biz idik

Otuz iki kız idik

Ezildik büzüldük

İkki duvara dizildik” (diş, dişler) (Sakaoğlu, 1980: 29–48).

Biz biz idik biz idik

Otuz iki kız idik

Bir sıradan bozulduk

Bir sıraya dizildik” (yıldız, yıldızlar) (Sakaoğlu, 1980: 29–48).

2. Bazı bilmecelerimizde, tıpkı bilmecenin başındaki gibi bilmecenin bitişinde de *bunu bil, haydi bunu bil, bil nedir*, gibi formal ifadeler vardır.

3. Bazı bilmecelerin başında, ortasında ve sonunda anlamsız ancak görevli kelimeler bulunmaktadır.

“Küçük küçük vani

Döndürür pehlivani” (tüfek) (Sakaoğlu, 1982: 345-360).

*

“Küçücük Varna

İçinde kıvranma

Vinkaka vinkaka” (bebek) (Sakaoğlu, 1982: 345–360).

*

“Min min minare

Cin cin cinare” (kına) (Sakaoğlu, 1982: 345–360).

4. Bilmecelerin bir kısmı oluşur. Bu konuşmalar hem manzum, hem de mensur bilmecelerde görülmektedir.

“Ak kum kanden gelirsin?

Kan elihden gelirim.

Niçin kanlı değilsin?

Kenarından gelirim” (süt) (Çelebioğlu ve Öksüz, 1995: 11).

“Âşık der: “Nasıl edem?

Saz getir fasıl edem

Bir bardakta iki su

Karışmaz nasıl edem” (yumurta)

5. Bilmecelerin bazılarındaki bitiş formelleri bilmeceyi çözemeyene *bunu bilmeyen ahmak, bunu bilemeyen maskara, bunu bilemeyen kâfir, bunu bilemeyen kara köpek, bunu bilemeyen domuz* gibi hakaret ifade eder.

“Altında arabası

Gümüşten tası

Bunu bilmeyen

Eşek sıpası” (Gök kuşağı) (Çelebioğlu ve Öksüz, 1995: 74).

“Fildir fiştir

Kayadır taştır

Bunu bilmeyenin

Avradı boştur” (elmas) (Elçin, 1970: 57).

“Elden ele

Belden bele

Bunu bilmeyen

Kertenkele” (para) (Çelebioğlu ve Öksüz, 1995: 83).

“Baş aşağı mıngırşak

Deve tüyünden döşek

Bunu bilmeyen eşek” (ayva) (Çelebioğlu ve Öksüz, 1995: 89).

“Birdir bindir iğnesi

Bunu bilen bileşi

Bilmeyen otuz iki köy veresi” (çam yaprağı) (Çelebioğlu ve Öksüz, 1995: 74).

Bazılarında ise, *bunu bilemeyen ölecek; ya bunu bilecek-sin, ya bu gece öleceksin* gibi tehditler içerir.

“Akkabak yaprağı,

Muhammed’in toprağı,

Ya bunu bilirsin

Ya bu gece ölürsün” (Kur’an-ı Kerim) (Çelebioğlu ve Öksüz, 1995: 49).

6. Bazı bilmeceler, halk bilmecelerinin geleneksel yapısından farklılaşarak kelime oyunlarına dayanır. Bir kısım bilmeceler kelime ve heceleri daha vurgulu söylemek suretiyle elde edilir.

“Tiren gelir İS diye, makinist vurur TAN diye, kömürcü anahtarı kaybetmiş kondüktör bağırır BUL diye. (İS-TANBUL).

Soru, kasıtlı olarak durak ve vurgu yanlış yapılarak, olmayacak şeylerin olmuş gibi söyleme biçiminde sorulur.

“Han kapısından sığmaz, fındık kabuğuna sığar” (hanın kendi kapısına sığmaması, fındığın kendi kabuğuna sığması).

“Kan kırmızı, süt beyaz” gibi

Bazı bilmeceler, sorudaki harf, hece ve kelimenin varlığı veya sayısı üzerine kurulur.

“İstanbul’da bir tane, İzmir’de iki tane, Ankara’da hiç yok” (İ harfi).

“Kardeşe değmez, baciya değer” (B harfi, bacı kelimesini telaffuz ederken dudakların birbirine değmesi).

Bilmecelerin Fonksiyonları

Bilmeceler oluştuğu dönemden günümüze gelene kadar toplumların geçirdiği değişmelere paralel olarak pek çok fonksiyon üstlenmiştir. Günümüzde daha çok bir eğlence ve zekâ sinama aracı olan bilmeceleri tarih içinde üstlendiği fonksiyonları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Bilmecelerin oluşması kısmında da belirtildiği gibi, bu türün ilk fonksiyonu bir gizli dil olarak ortaya çıkması ve gizli konuşma aracı olmasıdır.

2. Mesleğe, kabileye, tarikata vb. yerlere giriş törenlerinde o kuruma girecek, üye olacak kişinin kurumla ilgili bilgilerini bilmece vasıtasıyla öğrenme, konuyla ilgili daha detaylı bilgi için Başgöz-Tietze’nin kaynakçada gösterilen eserlerinin 7–9. sayfalarına bakılabilir.

3. Düşünlerde her iki tarafın bayraklarının birbirlerine karşı üstünlük sağlama yarışmalarında bilmece sorulması ve verilen cevaplara göre kazanan tarafın tespit edilmesi.

4. Masal, halk hikâyesi ve destan gibi türlerde kahramanın zekâsının, bilgisinin sınanması ve çarpıtıldığı cezadan affedilmesi amacıyla bilmece sorulması.

5. İmece usulüyle veya toplu olarak yapılan işlerde tek düzelikten kurtulmak, çalışmaları renklendirmek ve yorgunluğu hafifletmek için gruplar hâlinde veya tek tek birbirlerine karşılıklı bilmece sormak.

6. Eski devirlerde iki ülke arasındaki barışın devam edip etmeyeceği yöneticilerin birbirlerine gönderdikleri bilmecelerin çözümüne bağlanmıştır.

Halk edebiyatının bir türü olan ve “halk bilmeceleri” diye de adlandırdığımız anonim bilmecelerimizin dışında zamanla anonimleşerek halk bilmecesi formu kazanan ferdi bilmeceler de vardır. Bunlar muamma ve lügazdır.

Muamma

Ferdi bilmeceler olarak adlandırılan türlerin başında muamma gelmektedir. Arapça, “köreltmek”, “gizli ve güç anlaşılır bir söz” anlamlarına gelmektedir. Edebî tür olarak “bir isme delalet eden söz, mısra veya beyit” demektir (Elçin, 1970: X).

Edebiyatımızda muamma örneklerine XVI. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Başlangıçta sadece Allah’ın 99 ismi için yazılan muammalar, zamanla devlet büyükleri için de yazılır hâle gelmiştir.

Muammalar genellikle beyit şeklinde oluşturulur. Muammalar lügazlarla karşılaştırıldığında divan edebiyatı şairlerince daha ciddiye alındıkları görülür. Zira ünlü divan şairi Fuzuli, muammayı tarif etmiş, sorulan adın hangi mısradaki ortaya çıkmasının daha etkili olduğu hakkında görüş bildirmiştir. (Çelebioğlu ve Öksüz, 1995: 34). Edebiyatımızda Fuzuli, Ali Şir Nevai, Gaybi, Sümbülzade Vehbi, Fitnat Hanım gibi pek çok şair muamma tertip etmiştir. Hatta Fuzuli ve Ali Şir Nevai’nin Türkçe ve Farsça olmak üzere ikişer muamma risaleleri vardır.

Muamma tertip etmek ve çözmek oldukça zordur. Bunun için Arap alfabesini, Arap alfabesindeki bazı harflerin sayısal değerini (ebced hesabını) ve bazı muamma çözme yöntemlerini çok iyi bilmek gerekir.

“Bende yok sabr ü sükün sende vefadan zerre

İki yoktan ne çıkar fikr idelim bir kere” (Nâbî)

*

“Sefinenin başı girse limana

O memduhun ismi çıkar meydana” (Süleyman)

*

“Üç otuzla bir otuz bir ad olur

Bu muammayı bilen üstad olur”

Muamma bir ad sorduğu için metinde ad meydana getirebilecek harfler aranır. Bulunan harflerle bir isim oluşturulur. İlk muammada, iki yok, *nâ* ve *bî* olumsuzluk edatlarıdır. Bunlar yan yana getirilince *Nâbî* ismi ortaya çıkar.

İkinci muammadaki gizlenen isim ise *Süleyman*’dır. Bu muamma da Arapça *sefine* ve *liman* kelimesinin yazılışını bilmekle çözümlür. Sefine kelimesinin başında *s* harfi vardır. Liman kelimesi ise *l* ile yazılır. *Sefinenin* başı yani *S limana* girince *Süleyman* ismi ortaya çıkar.

Üçüncü muammada bulunması istenen isim *Celal*’dir. *Üç*, ebced hesabında *cimdir*, yani *c*’dir. *Otuz*’un karşılığı *lamdir*, yani *l*’dir. *Bir* ise *eliftir*, yani *a*’dır. Diğer *otuz* da yine *l* olduğu için isim *Celâl* olur.

Muamma, divan edebiyatı şairlerine özenen saz şairleri tarafından da özellikle XVII. ve XIX. yüzyıllarda yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak âşık muammalarında sadece isim sormamış, bilmece ve lügazda olduğu gibi

pek çok konuda muamma oluşturmuşlardır.

Muamma asmak ve muamma indirmek âşık edebiyatında bir gelenek oluşturmuştur. Âşıkların, şairlerin veya şiire meraklı kimselerin hazırladıkları muammalar âşık kahvelerinde müsait yerlere asılır. Muammayı hazırlayan işe fesat karışmaması için hazırladığı muammanın cevabını bir zarfa koyarak ağızını mühürleyip kahveciye teslim eder.

Muammanın çözüleceği gece meraklılar kahveyi doldurur, dinleyiciler muamma tepsisine para veya çeşitli hediyeler bırakır. Çeşitli fasıllardan sonra muammayı asan kişi bir gazel söyleyerek muammasını çözecek kişinin olup olmadığını sorar. Muammayı çözen âşık toplanan hediyeleri ya orada bulunan âşıklarla paylaşır, ya da çırağı ile. Bazen muammayı hazırlayanın da bahşişten pay aldığı olur.

Muammanın âşıklar arasında yaygınlaşması, bazı muammaların zamanla bilmece olarak sorulmasına yardımcı olmuştur.

“Bu muamma âşık aklı

Kanayaklı kanayaklı

Kanayaklı kanayaklı

Üç başlı ve on ayaklı”

Muammanın cevabı gelin, inek ve dişi buzağısıdır. Çünkü muammanın sorulduğu bölgede dişi için *kanayaklı* denmektedir. Bu terimin üç defa geçmesi ve bunlarında üç kafalı on ayaklı olması çözümü kolaylaştırmaktadır.

Âşık Yesari’nin hazırlayıp yine kendinin çözdüğü ve cevabı Hz. Yunus olan muamma da şu şekildedir. Bu muamma ayrıca bilmece olarak da yaygındır.

“Namaz, namaz, o namaz

Onu kimse kılamaz

Etten mescit, su kıble

Onu kimse bilemez” (İçel, 2005: 25)

Lügaz

Bir çeşit bilmece olan lügaz, genellikle divan edebiyatı şairleri tarafından divan edebiyatının kurallarına uyularak yazılır. Lügaz, divan edebiyatında konusu insan adının dışında her şey olabilen bilmecedir. Cevabı kalem olan bir lügaz şu şekildedir:

“Ol nedir ki yok durur cisminde can

Karnı içi dopdolü yılan çayan

Dili yoktur yetmiş iki dil bilir

Başını kesiceğiz söyler ayan” (Çelebioğlu ve Öksüz, 1995: 17)

Lügaz, edebiyatımıza Arap edebiyatından geçmiştir.

XV. yüzyıldan itibaren de yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Lügazlar genellikle manzum olarak yazılırlar. Mensur olanları varsa da fazla değildir. Halk arasında bilmece olarak bilinen aşağıdaki metin mensur lügazdır:

“Yanında bir koyun ve bir kurt ve ot bulunan bir adam bir nehirden geçmeğe mecbur olarak nehirden kayık yahud kelek ise kayıksız olduğu halde kendiyse beraber onlardan ancak birini alabilse o adam koyunu, kurt ile yahud ot ile bırakamayacağı cihetle ne yapmalıdır?”

“Cevap: Evvela koyunu karşı yakaya geçirip bırakmalı. Ba'dehu dönüp otu götürmeli ve koyunu alıp gelmeli. Ondan sonra kurdu götürüp otun yanına koymalı ve ba'dehu gelip koyunu geçirmelidir” (Çelebioğlu ve Öksüz, 1995: 19).

Manzum lügazlar daha çok mesnevi tarzında kafiye-lenir ve yaygın olarak aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılır. Beyit sayısı sınırlı değildir. Bir beyitten yirmi, yirmi beş beyite kadar devam eden lügazlar da vardır. Lügazlar ferdi eserler olmasına rağmen, pek çoğunda şairin adı veya mahlası yer almaz. Bu şekildeki lügazları bilmeden ayıran özellik ise dili ve üslubudur.

Lügazlar, genellikle “ol nedir ki”, “bir acayip nesne gördüm”, “ben bugün bir nesne gördüm” şeklindeki formel ifadelerle başlar ve tıpkı bilmecelerdeki gibi, “ya bunu bilirsin, ya bu gece ölürsün”, “Bunu bilmeyen eşek”, “Bunu arif olan bilir” gibi ifadelerle biter.

“Ol nedir hercai simin beden

Mahvolur ellerle ülfet etmeden” (sabun) (Elçin, 1970: XII).

Lügazlar, tıpkı bilmece gibi konu bakımından çok çeşitlidir. Ayna, balık, cenaze, güneş, kalem, gemi gibi hemen hemen her şey lügazlara konu olabilmektedir.

“Ol ne şeydir yüzdür onun parmağı

Sekiz ayak üzerinde durmağı

Beş başı var dört canı

Mürşid-i kâmil gerek bile anı” (cenaze) (Çelebioğlu ve Öksüz, 1995: 23).

*

“Ol nedir kim bir ayak üzre durur

Gâh kalkar gâh yatar gâh oturur

Ayağından ayırır parmakları

Vurmadan yere geçer tırnakları

Olmuş iki ağzı ile muteber

Âdemi bütün yutup bütün kusar” (çadır) (Çelebioğlu ve Öksüz, 1995: 23).

*

“Nedir ol kim teni altuna benzer

Gevherden tacı var Kaarun'a benzer

Gece olsa demirler ayağını

Meğer divanedir Mecnun'a benzer

Başın kestikçe artar canı onun

Bu iş de hem biraz efsuna benzer” (mum) (Çelebioğlu ve Öksüz, 1995: 26).

Divan edebiyatı şairlerinden etkilenen kimi âşıklar da lügaz yazmıştır. Bu da bazı lügazların, muammalar gibi, zamanla bilmece formuna bürünmesinde etkili olmuştur.

Metinler

Metinlerin X. maddesi Türk dünyası bilmeceğine ayrılmıştır. Burada, Türk dünyasından seçilen bilmeceğin Anadolu Türk bilmeceğine benzeyenleri tercih edilmiştir. Türkiye'den alınan metinler, (Hamamizade İhsan, 1930; Elçin, 1970; Çelebioğlu ve Öksüz, 1995; Başgöz ve Tietze, 1999; Ergun ve Uğur 2002; İçel, 2005)'ten alınmış ve metin altındaki kaynak bilgilerinde Hamamizade İhsan için Hİ, Elçin için E, Çelebioğlu-Öksüz için Ç-Ö, Başgöz-Tietze için B-T, Ergun-Uğur için E-U ve İçel için de İ kısaltmaları kullanılmıştır. Kısaltmaların sonundaki sayılar kaynakların sayfa sayısını göstermektedir. Türkiye dışından alınan bilmeceğin hangi Türk boyundan alındığı belirtilmiştir.

I. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmece

1. Sayılmaz koyunum içinde bir koçum var

(ay) (E: 3)

2. Min min minare

Dibi daire

Yüz bin çiçek

Bir lale

(Ay, gök ve yıldızlar) (E: 3)

3. Dam üstünde yarım simit

(Ay) (Hİ: 6)

4. Gökten iner hız ile

Yedibin yıldız ile

Ne toptur ne tüfektir

İlle de hızı pektir

(Yıldırım) (Ç-Ö: 74)

5. Uzun uzun abalar,

Ak sakallı babalar,

Gelir gider duramaz,

Gece gündüz çabalar

(Deniz dalgası) (Hİ: 17)

6. — Nereye gidiyorsun boynu eğri?

— Tepesi delik sana ne.

(Duman, baca) (E: 5)

7. Bir tavada iki balık,

Biri sıcak, biri soğuk.

(Gökyüzü, güneş, ay) (E:6)

8. Çum çum çukurda mısın,

Ak-pak yumurta mısın

Hanım çiğdeme gitti

Sen daha burada mısın.

(Kar) (E: 7)

9. Ninemin etekleri,

Süpürür sokakları

(Rüzgâr) (E:8)

10. Altın araba, gümüş teker,

Leblebi şeker, pamuk mu döker.

(Şimşek, dolu, kar) (E: 9)

11. Zemherinin kızları,

Çözdüler bu buzları.

(Cemreler) (Ç-Ö: 68)

12. Tarlada bitmez,

Saksıda bitmez

Yerde var, gökte var

Suda yok.

(Hava) (Ç-Ö: 69)

13. Mavi atlas

İğne batmaz

Makas kesmez

Terzi biçmez

(Gökyüzü) (İ: 327)

14. Hanım kalktı

Cama dayandı

Cam kırıldı

Kana boyandı

(Güneş) (İ: 329)

15. Dam ardında takur tukur

Sandım kızlar çulfa dokur

Bizim sıçan müezzin olmuş

Camilerde ezan okur

(Yağmur) (İ: 342)

II. Bitkiler ve Bitki Ürünleriyle İlgili Bilmece

1. Anası yaylan kadın

Babası pürçük kadın

Kızı güzellerden güzel

Oğlu Meyhanede gezer

(Asma) (Ç-Ö: 84)

2. Kantar kantar açılır

Vakti gelir saçılır

(İncir) (Hİ: 30)

3. Ey bulutlar

Yusuf'u yedi kurtlar

Ben bir şekil kuş gördüm

Tepesinden yumurtlar

(Buğday) (Hİ: 12)

4. Düşerim ağacımdan

Tırık tırak tırık tırak

Çikici al eline

Ne tatlıdır içim bak

(Ceviz) (Hİ: 14)

5. Sarıdır amma yüzü

Pek şifalıdır özü

Sonbaharda sallanır

Dallarda dizi dizi

(Ayva) (B-T: 1999: 141)

6. Küçücük fıçıcık
İçi dolu turşucuk
(Limon) (E: 21)

7. Alçacık boyu var
Meşinden donu var
(Mercimek) (E: 21)

8. Hanım içerde
Saçı dışarıda
(Mısır) (E: 21)

9. Bir karı ile bir koca
Mırmır eder her gece
Karı der ki: -hey koca
Acep İstanbul nice
— İstanbul bucak bucak
Çevresi mermer ocak
İçinde bir sandıcak
İçi dolu boncucak
(Nar) (E: 21)

10. Altı yeşil üstü beyaz
Diriye sünnet ölüye farz
(Pamuk) (E: 22)

11. Bir keklğim var
Her yerde yumurtlar
(Patates) (E: 22)

12. Sarı sarı içinde
Sarı zarfın içinde
Oniki birlik kardeş
Birbirinin içinde
(Portakal) (E: 22)

13. Yer altında kırmızı minare
(Havuç) (Hİ: 28)

14. Kat kattır amma katmer değil
Kırmızıdır ama elma değil
Yenir ama meyva değil
(Soğan) (E: 24)

15. Kara tavuk dalda yatar
Dal kırılmış yerde yatar
(Zeytin) (E: 25)

III. Hayvanlar ve Hayvan Ürünleriyle İlgili Bilmece-ler

1. Yer altında yağlı kayış
(Yılan) (E-U: 275)

2. Dam üstünde kadı gibi
Gözleri var cadı gibi
(Baykuş) (B-T: 164)

3. Ufacık kuşlar
Camiyi taşlar
Kendi yetmez
Ele bağışlar
(Arı) (E: 29)

4. Dağdan gelir takla makla
Aman anne beni sakla
(Ayı) (E: 30)

5. Bu gece bir düş gördüm
Bir acayip iş gördüm
Bir yorganın dibinde
Kanatlı bir kuş gördüm
(Balık) (Ç-Ö: 165)

6. Tavan üstünde takır tukur
Zannedersin halı dokur
(Fare) (E: 32)

7. Dağdan gelir dak gibi
Kolları var budak gibi
Eğilir bir su içer
Bağırır oğlak gibi
(Geyik) (E: 32)

8. Altı tahta üstü tahta
İçinde bir kanlı softa
(Kaplumbağa) (E:33)

9. Yer altında kazan kaynar
(Karınca) (E: 34)

10. Yük üstünde yünlü yumak
(Kedi) (E: 34)

11. Dağdan gelir isa'cık
Ayakları kısacık
Çık ki yengem göresin
Güle güle ölesin
(Kirpi) (E: 35)

12. Üstü çayır biçilir
Altı çeşme içilir
(Koyun) (E: 35)

13. Ol hanım geldi
Şol hanım geldi
Balaban bakışlı
Keklik sekişli
Narin turuncu
Mısır pirinci
Kızların genci
Öldüm bayıldı
Eller alası
Berber aynası
Bel tabancası
Kulluk sopası
Dere karpuzu
Gül gülistanda
Aforoz hanım
(Kurbağa) (E: 36)

14. İki buçuk bir makas
Hokkabaz mı hokkabaz
(Leylek) (E:37)

15. Yer altında yağlı kayış
(Yılan) (E:40)

IV. İnsan ve İnsan Organlarıyla İlgili Bilmece-ler

1. Yedi delikli tokmak
Bunu bilmeyen ahmak
(Baş) (Hİ: 10)

3. Hey heriye heriye
Asker dizilmiş geriye
İnsanoğlu var mıdır
Arka üstü yürüye
(Cenaze) (E: 46)

4. Benim iki pencere var
Etrafında etten duvar
Her gün erkenden açarım
Gece geç vakit kaparım
(Göz) (İ: 520)

5. Gece gündüz durmadan
Çalışır yorulmadan
Bir defa bozuldu mu
Tamire yoktur imkân
(Kalp) (İ: 522)

6. Horhor çeşme
İşlek dükkân
Sivri tepe
(Burun, ağız, çene) (E: 46)

7. Kırmızı ağaç üstünde ak güvercin asılı
(Dişler) (E: 47)

8. Altı mermer üstü mermer
İçinde bir bülbül öter
(Ağız, dil) (E: 45)

9. Hep içine
Çöp içine
Ne söylersen
O da içine
(Kulak) (İ: 522)

10. Mer mercek
Yollar daracak
Dördü büyük
Biri kısacık
(Parmaklar) (Ç-Ö: 196)

V. Evlilik, Aile ve Aile Fertleriyle İlgili Bilmeceleler

1. Evi handan
Türbesi kandan
Dokuz ay içinde namaz kılar
Bilmez kible ne yandan
(Ana karnındaki çocuk) (Ç-Ö: 206)

2. Özü bohçada
Kendi bahçe
(Bebek) (B-T: 164)

3. Havlusunda dut ağacı
Yanında var gül ağacı
Üstünde yeşil yaprak
Arasında gonca ağacı
(Baba) (İ: 508)

4. Terzide çekilmez
Bazarlarda satılmaz
Baldan şirin tadı var
Yemek olmaz canı var
(Çocuk) (İ: 511)

5. Kırk parmak
Kırk tırnak
İki can Bir soluk
(Hamile) (Ç-Ö: 206)

6. Buradan attık asmaya
Asma dalın kesmeye
Bir kuşak kuşanmış
Değme kılıç kesmeye
(Nikâh) (Ç-Ö: 205)

7. Karşıda gördüm şırl şırl
Yanına vardım mırıl mırıl
Dedim hayırlar ola
Dedi akşama gelin
(Güveyi) (Ç-Ö: 206)

8. Al getir avlar getir
Gelmese yalvar getir
El değmemiş ağaçtan
Gohlanmamış gül getir
(Gelin) (İ: 512)

10. Var var getir
Gelmezse yalvar getir
El dokunmamış ağaçtan
Dişlenmemiş bir nar getir
(Kız) (İ: 513)

11. Evlilikte çok anılır
Gelinler çok çekinir
Kanat açıp göğe uçsa
Kötülükten dir sanılır
(Kaynana) (Ç-Ö: 208)

12. Bir gemim var gider Mısır'a
İki direk diktim evimin ortasına
(Gelin-güveyi) (Ç-Ö: 206)

13. Allah'tan bize geldi misafir
Misafirim çok fakir
Kemiksiz eti görünce
Saldırıyor bu kâfir
(çocuk-meme) (Ç-Ö: 207)

14. Esen yapar, beden yapar
Keseri yok, makası yok neden yapar
(Yuva) (Hİ: 77)

15. Havlusunda dut ağacı
Yanında var gül ağacı
Üstünde yeşil yaprağı

Arasında gonca gülü
(Baba, anne, halayık, çocuk) (İ: 734)

VI. Din, İnançla ve Soyut Kavramlarla İlgili Bilmeceleler

1. Kendisi var yaşı yok. Anası kardeşi yok. Elleri ağlatır, kendinin göz yaşı yok.

(Azrail) (B-T: 142)

2. Hey kişi

Ne biri bilirsin ne beşi

Bir koyun kuzulmuş

Anası erkek yavrusu dişi

(Allah, namaz, Âdem, Havva) (ÇÖ:48)

3. Abdestim kandan

Seccadem nurdan

Beş vakit namaz kılarım

Bilmem kiblem ne yandan

(Yunus a.s.) (Ç-Ö: 49)

4. Akkavak yaprağı

Hacı Murad toprağı

Bilen bilir

Bilmeyen ölür

(Kur'an-ı Kerim) (Ç-Ö: 49)

5. Nar tanesi nur tanesi

Dört köşenin bir tanesi

(Ka'be) (Ç-Ö: 51)

6. O yanı taş, bu yanı taş, içinde var yüz elli baş
(Cami) (İH: 8)

7. Tıngır elek, tıngır saç,

Gece toktur gündüz aç

(Oruçlu) (T: 10)

8. Ayak ayak varmanın

Hatası yok sormanın

Kaçı günde gölgede

Acaba kırk elmanın

(Namaz, rekat, vakit) (Hİ: 51)

9. Gökten on iki karpuz düştü, on biri yenir, biri yenmez
(Ramazan) (Hİ: 58)

10. Uzun uzun urgan
Dibinde çığırtkan
(Minare, müezzin) (Ç-Ö: 55)

11. Bahçedeki ağaç dalsız budaksız

Üstünde bir kuş var tüysüz kanatsız

Bunu vurmalıdır topsuz tüfeksiz

Sonra pişirmeli otsuz ocaksız

Dönüp yemelidir tuzsuz bübersiz

(Gönül) Hİ: 25)

12. Baldan tatlı, baltadan ağır, elde tutulmaz, çarşıda satılmaz, mendile konmaz, tadına doyumaz
(Uyku) (Hİ: 70)

13. Abı abı içinde

Tabı tabı içinde

Ne mollalar okumuş

Yoktur kitap içinde

(Alınyazısı) (Ç-Ö:55)

14. Şırl şırl sudan geçtim

Şırlıtısını duymadım

Nice kumaşlar giydim

Kırpıntısını bulamadım

(Rüya) (B-T: 265)

VII. Eşyalarla İlgili Bilmeceleler

1. Küçücük mezar dünyayı gezer
(Ayakkabı) (Hİ: 7)

2. Çınçınlı hamam, kubbesi tamam,
Bir gelin aldım, babası imam
(Çalar saat) (Hİ: 15)

3. Ol nedir ki âlem ana dolanur,
Kulağın büktükçe ağzı sulanur
(Çeşme musluğu) (Hİ: 15)

4. Dam üstünde uçacıklar, başlarında kalpacıklar.
(Çivi) (Hİ: 15)

5. Dağda dana böğürür,
İner ovada durur,
Hakk'ın hikmetine bak
Boynuzundan doğurur.
(Çıkrık) (Hİ: 16)

6. Gök gürler, karaman çatlar,
Kara koyun döner atlar.
(Değirmen) (Hİ: 17)

7. Pat patan ağacı
Çat çatan ağacı
Kırmızı leylek
Traszan ağacı
(Beşik) (B-T: 167)

8. tap nedir tapuş nedir
Bafra'da ilk yemiş nedir
Ne yerdedir ne göktedir
Cümle âlem içindedir
(Ayna) (Ç-Ö: 273)

9. Benim adım iki hece
Çalışırım gündüz gece
(Saat) (Ç-Ö: 273)

10. Göbeği var
Hanım değil
Düdüğü var
Polis değil
(Düdüklü tencere) (Ç-Ö: 286)

11. Dal dalda
Dal belde
Ak çaylak
Kara gölge
(Kazan) (İ: 569)

12. Gözler gözler içinde
Sular yüzer içinde

Dolu gelir boş kalkar
Bakan sezer içinde
(Tabak) (İ: 571)

13. Beyler bazardan getirir
Hanımlar evde yatırır
Elimi kulpuna soktukça
Hırt hırt geviş getirir
(Makas) (İ: 574)

14. Adana'dan kavağı
Ne dalı var ne budağı
İçinde bir kuş oturur
Ne gözü var ne budağı
(Gaz lambası, çıra) (İ: 586)

15. Demirdir binası
Ateştir gıdası
Öyle öğretmiş
Hanım anası
(Ütü) (Ç-Ö: 276)

VIII. Ulaşım Araçlarıyla İlgili Bilmeceler

1. İki kardeş birbirini kovalar
(Bisiklet) (B-T: 172)

2. Karşıdan gördüm dev gibi
Yanına vardım ev gibi
(Tren) (Hİ: 67)

3. Dağdan gelir hor hor
Ayakları mor mor
Seksen ayağı var
Doksan dayağı var
(Tren) (B-T 619)

3. Bir atım var göğsü suda, arpa saman istemez
(Vapur) (Hİ:74)

4. Sessiz gider zır zır eder
(Otobüs) (B-T: 518)

5. Benim bir kutum var ki cansız canlıyı götürür
(Otomobil) (B-T: 518)

IX. Herhangi bir Sebepden Dolayı Aralarında Bir İlgi Bulunan Nesne, Eşya, Hayvan, Bitki, İnsan, Mekân ve Durumlarla İlgili Bilmeceler

1. At tutar
Arap biner
Kum kaynar
Boççık bular
(Ateş, kazan, yemek, kaşık) (B-T: 704)

2. Dilim dilim nar
Dize çıktı gar
Uçtu keklik
Galdı dilber
(Başak, ekin, saman, buğday) (İ: 737)

3. Ağır harman
Sivri kirman
Can alıcı
Cebbar'ın kılıcı
(Çoban, sürü, kurt, köpek) (Ç-Ö: 180)

4. En altta bakkal dükkânı
Üstü miri çeşmesi
Daha üstünde kapaklı ayna
En üstünde çayır çimen
(Ağız, burun, göz, saç) (Ç.-Ö:193)

5. Biri bitlenir
Biri kurtlanır
Yanağını kızartır
Topuğunu düzeltir
(Kiraz, elma, armut) (İ: 752)

6. Aktır tarlası
Karadır tohumu
El ile dikilir
Dil ile biçilir
(Kağık, mürekkep, yazı) (İ: 724)

7. Gat gat kalası
Gan piyalası
Uçdu anası
Galdı balası
(Buğday, saman) (İ: 705)

8. Ol nedir ki eler geçer
Ol nedir ki meler geçer
Ol nedir ki deler geçer
Yarası çoh ganı yoh
(Rüzgâr, gökgürültüsü, yıldırım) (İ: 764)

X. Türk Dünyasından Bilmeceler

Bu bölümünde, Türk dünyası bilmecelerinden örnekler verilecektir. Burada, önce aynı cevaplı bilmecenin Türkiye'deki şekli sonra da diğer Türk halklarındaki şekli verilecektir.

1. Cevabı **gök, yıldız** olan bilmeceler:

Ağır halıyı silkemedim
Ufak taşı dökemedim
(Türkiye) (Çelebioğlu ve Öksüz, 1995: 60)

*
Ağırca alıyı çırpamadım
Ufacık daşları dökemedim
(B.Trakya) (Türkyılmaz, 2009: 40–53)

*
Büyük kilim döşedili
Onda papşoy ekili
O kilim kaldırılmaz

Gece tane toplanmaz
(Gagauz) (Türkyılmaz, 2009: 40–53)

*
Babam vergen ahçını sayamadım
Anan vergen halını süremedim
(Karay) (Polkanov, Polkanova ve Aliyev, 2004: 46)

*
Enem tokugan kilemdi Karay albadım
Atam bergen puldu sanay albadım
(Kırgız) (İbragimov, 1985: 28)

*	Çavul taşını çıyalmayma (Karaçay) (Şahin, 1995: 338)
Anam bergen gilemni Kakib ala almadim Atam bergen tengeni Sanab ala almadim (Özbek) (Husainova, 1981: 11)	*
*	Ağır halıyı silkemedim Ufak taşı dökemedim (Balkanlar) (Dukanoviç ve Raykoviç, 1980: 54)
Agır halım kaka bilmem Ownuk daşın döke bilmem (Türkmen) (Nazarow, 2005: 9)	2. Cevabı ay olan bilmeceleler
*	Dam üstünde yarım çörek (Türkiye) (Ç-Ö 1995: 64)
Jayganım tükti kilem İlgenim – takır kilem (Kazak) (Isakbayev, 1994: 6)	*
*	Tam basında jartı nan (Karakalpak) (Alimov, 1978: 35)
Öreli kiyizdi kağa almadım (Karakalpak) (Alimov, 1978: 33)	*
*	Tam üstündö cartı nan (Kırgız) (İbraimov (1985: 28)
Kök kiyizni kakamlayım Ufak taşın çıyalmayım (Kırım Tatar) (Asanov ve Veliyev, 1988: 18)	*
*	Ayılding üstünde altın kürek çadırı (Altay) (Ergun, 1994: 219)
Cigi çok torko Tizüzi çok cinci (Altay) (Ergun, 2004: 225)	*
*	Yastık üstünde- yartı kaşık (Kazan Tatar) (İsanbet, 1970: 103)
Atamnın bir tunı bar Yabınıp bulmıy Eçi tulı ak ence Sanap bulmıy (Kazan Tatar) (İsanbet, 1970: 107)	*
*	Tam töpaside yerim kömeç (Uygur) (Eliyeva, 1984: 29)
Babamın bir donu var İçi dolu abası Gündüz girer kisiye Gece çihar eşiye (Azerbaycan) (Seyidov, 1992: 29)	*
*	Yarı üstünde yartı çörek (Türkmen) (Nazarow, 2005: 30)
Ne barama- ne barama- Balta uzunı baralmayma Kök kiyizni kakalmayma	*
	Yük üste para fetir Bacarırsan tut getir (Azerbaycan) (Seyidov, 1992: 48)
	*
	Dam üsünde- Yarım otmek (Kırım Tatar) (Asanov ve Veliyev, 1988: 17)
	*
	Yukariga yarımta nan koydim (Özbek) (Husainova, 1981:8)

*	Dam üstünde yarım ekmek (Balkanlar) (Dukanoviç ve Raykoviç, 1980: 48)
*	Dam üstünde yarım çörek (Makedonya) (Hasan, 2005: 43)
3. Cevabı yılan olan bilmeceleler	
Yer altında yağlı kayış (Türkiye) (Elçin, 1970: 40)	
*	Yazda yavlı hayış yatir (Kuman) (Tietze, 1966: 86)
*	Calda caldu kayış cadırı (Altay) (Ergun, 1994: 227)
*	Yer túbünde maylı kalaç (Kırım Tatar) (Asanov ve Veliyev, 1988: 40)
*	Yer tagide yağlı kamçı (Özbek) (Husainova, 198: 65)
*	Jer astında Jezdem kamşısı jatır (Kazak) (Kesikbayev, 1993: 27)
*	Coldo mayduu tokoç catat (Kırgız) (Karadavut 2006: 502)
*	Teksen tüvide yağlık togaç yetiptu (Uygur) (Eliyeva 1984: 34)
*	Yer altında yağlı gamçı Suyu içer damçı damçı (Azerbaycan) (Seyidov, 1992: 91)
*	Yer altında yağlı kayış (Balkanlar) (Dukanoviç ve Raykoviç, 1980: 78)
*	

Jol üstünde maylı kayış (Karakalpak) (Alimov, 1978: 73)
*
Cir astında- ciz kamçı (Kazan Tatar) (İsanbet, 1970: 198)
*
Col üsünde cawlu kayış (Karaçay) (Şahin, 1995: 425)
*
Yer altında yağlı kayış (Makedonya) (Hasan, 2005:116)

KAYNAKLAR

- Akalın, L. S. (1954). *Erzurum bilmeceleleri*. İstanbul.
- Alimov, E. (1978). *Karakalpak folklorı III tom karakalpak halk jumbakları*. Nökis: Özbekistan İlimler Akademiyası Karakalpakistan Filialı N. Devkarayev Atındağı Tariyh, Til hem Edebiyat İnstitutı Yayını.
- Asanov, Ş. ve Veliyev, A. (1983). *Tapmacalar*. Taşkent.
- Başgöz, İ. ve Tietze, A. (1999). *Türk halkının bilmeceleleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Candan, H. (1973). Suşehri'nden bilmeceleler. *Sivas folkloru*, 1 (6).
- Çelebioğlu, A. ve Öksüz, Y. Z. (2005). *Türk bilmeceleleri hazinesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Dukanoviç, M. ve Raykoviç, L. (1980). *Türk bilmeceleleri/turske zagonetke*. Belgrad.
- Duymaz, A. (2006). Afganistan özbeklerinin bilmeceleleri ile anadolu sahası bilmecelelerinin ortak yapı özellikleri üzerine. içinde *Prof. dr. saim sakaoğlu'na armağan*. Konya-Haarlem: Kömen-Sota Yayınları.
- Elçin, Ş. (1976). *Türk bilmeceleleri*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Eliyeva, M. (1984). *Uygur helik tepişmakliri ve makal temsilliri*. Almuta.
- Ergun, M. (1994). Altay türkleri'nin bilmeceleleri. içinde *Prof. dr. saim sakaoğlu'na 55. yıl armağanı*. Keyseri: Bizim Gençlik Yayınları.
- Ergun, S. N. ve Uğur, M. F. (2002). *Konya vilayeti halkiyatı ve harsiyatı*. (H. Ayan, Hzl.). Konya: Konya Valiliği Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Hamamizade İhsan. (1930). *Bilmeceleler*. İstanbul.
- Hasan, H. (2005). *Makedonya türklerince söylenen bilmeceleler ve tekerlemeler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Huseinova, Z. (1981). *Topişmaklar*. Taşkent.
- Isakbayev, E. (1994). *777 jumbak*. Almatı: Ana Tili Yayını.
- İbragimov, K. (1985). *Tabişmaktar*. Frunze: Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutü Yayınları.

İçel, H. (2005). *Batı türklerinin dörtlüklerden kurulu bilmecele-ri üzerine bir inceleme*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi.

Inan, A. (1998). *Makaleler ve incelemeler*. Ankara.

İsenbet, N. (1970). *Tatar halık tabışmakları*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.

Karadavut, Z. (2006). Kırgız Bilmeceleri. içinde *Prof. dr. saim sakaoğlu'na armağan*. Konya-Haarlem: Kömen-Sota Yayınları.

Karadavut, Z. (2009). Türk halklarının bilmecelerinde gök-yüzü unsurları/nebesniye elementı v zagadgkah tyurskih narodov. içinde *Aktualniye problemi sovremnoy folkloristiki (materialı mejdunarodnoy nauçno-praktičeskoy konferentsii) / Kazan, 29 İyun 2009*. Kazan: Kazan İlimler Akademisi Yayını.

Kaşgarlı Mahmud. (1992a). *Divânü lûgat-it-türk tercümesi I*. (B. Atalay, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaşgarlı Mahmud. (1992b). *Divânü lûgat-it-türk tercümesi II*. (B. Atalay, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mehmutov, H. (1980). *Keçekene de töş kene*. Kazan: SSSR Fenner Akademiyase Kazan Filialı Galımcan İbrahiöv İsmenedeğe Tel, Edebiyat Tarih İnstitutı, Kazakistan Kitap Yayını.

Nazarov, A. (2005). *Türkmen halk matalları*. Aşgabat: Miras Yayını.

Polkanov, Y. A. ve Polkanova, A. Y. & Aliyev, F. M. (2004). *Folklor krımskih karaimov/karayların ulus bilgisi*. Akmeçid/Simferepol.

Sakaoğlu, S. (1970). Bilmecelerimiz ve dört mısradan kurulu erzurum bilmeceleri. *Atatürk üniversitesi edebiyat fa-kültesi araştırma dergisi*. 1 (1).

Sakaoğlu, S. (1980). Türk bilmecelerinde soru kalıplaşması ve kalıp sorular. *Köz*, 2 (3).

Sakaoğlu, S. (1982). Bilmecelerimizde doldurma kelimeler. içinde *II. milletlerarası türk folklor kongresi bildirileri 2*. Ankara.

Sakaoğlu, S. (1983). Bilmecelerimiz üzerine notlar. *Türk kül-türü araştırmaları*, (XVII-XXI (1-2), 1979-1983).

Şahin, İ. (1995). *Qaraçay halqını el bergen comaqları [karaçay halk bilmeceleri]*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi.

Tezel, N. (1941). *Bilmeceler ve maniler*. Ankara.

Tezel, N. (1969). *Türk halk bilmeceleri*. Ankara: Milli Folklor Enstitüsü Yayınları.

Thalhammer, I. (1984). Bütün türkler arasında ortak bil-mece var mıdır? (N. Gözaydın, Çev.). içinde *Türk folkloru araştırmaları 1983*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Tietze, A. (1974). Çok cevaplı bir türk bilmecesinin çözüm-lenmesi. (A. L. Alpay, Çev.). *Folkloru Doğru*, 37. (ay-rıca bk. Tietze, A. (1981). Çok cevaplı bir türk bilme-cesinin tahlili. (D. Yıldırım, Çev.). içinde *Türk folkloru araştırmalar 1981/1*. Ankara.

Tietze, A. (1966). *The koman riddles and turkic folklore*. Berkeley-Los Angeles.

Türkyılmaz, D. (2009). Ortak sıralarımlarımız: Türk dünyası bil-meceleri üzerine. *Millî folklor*, 10 (81).

Zelenin, D. K. (1929). Tabu slov u narodov vostoçnoy evropı i severnoy azii. I. kısım. içinde *Sbornik muzeya antropologii i etnografii VIII*. Leningrad.

Zelenin, D. K. (1930). Tabu slov u narodov vostoçnoy evropı i severnoy azii. II. kısım. içinde *Sbornik muzeya antropologii i etnografii IX*. Leningrad.

TÜRKÜLER VE AİLE

Mehmet Ali YOLCU

Giriş:

“Ana sütü gibi temiz”, “ana sütü gibi candan” gibi sı-fatlarla anılan türküler, toplumun ortak duygularının ifadesinin bir parçası olmasından dolayı halk arasında kullanılan yaygın halk şiirlerinden biridir. Bu ezgili şi-irler insanların ortak duyguları üzerine temel kurmuş, toplumsal hafızada kuşaktan kuşağa aktararak günü-müze kadar gelmiştir. Geçmişin heyecanları, duyguları, acıları, sevinçleri ve kahramanlıklarını ortak bir ruhta sevgiyle yoğurarak bugüne taşıyan türküler aile orta-mında hayatın her safhasında en fazla paylaşılan bir tür olmuştur.

Türkü, bazı sözlüklerde “Hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume.” (Güncel Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr>); “Hece tartısıyla yazılmış küçük şarkı.” (Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr>); “1. Halkın ezgi ile söylediği her türlü deyiş. 2. Saz ozanlarının koşma biçiminde söy-ledikleri, dördüncü dizeleri her dörtlükte olduğu gibi yinelenen kavuştaklı koşuk.” (Yazın Terimleri Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr>) olarak tanımlanmıştır.

Nihat Sami Banarlı, türküyü “koşma şeklindeki bir man-zumenin her dörtlüğüne bir (beşinci) veya bir (beşin-ci-altıncı) mısra ilavesiyle söylenilen bir halk şiiridir.” (Banarlı, 1950: 89) şeklinde tanımlarken, Cahit Öztelli ise, “halkın iç âlemini yaşatan, beşikten mezara kadar bütün yaşayışını içine alan en dikkate değer edebi mahsuller türkülerdir. Genel olarak türkü adını taşıyan manzumelerde değişmez bir ölçü ve şekil yoktur. Yal-nız saz şairleri tarafından sanat düşüncesiyle meydana getirilen türkülerde belli ve değişmez bir şekil vardır. Uzun bir geleneğe bağlı olan bu türkülerde kavuştak (nakarat) bulunması şarttır. Birinci dörtlüklerin 2. ve 4. mısraları ile sonraki dörtlüklerin 4. mısraları hep ay-nıdır.” (Öztelli, 1972: 9-10) diyerek konu, yapı ve şekil özellikleri bakımından bir değerlendirmeye gittiği gö-rülmektedir.

Muzaffer Uyguner, türküyü, her mısrası kafiyeli üçer mısralı kıtalar ile gene kafiyeli ve iki beyitten müteşek-kil ara nağmeleri olan ve çalınıp söylenen folklorik halk edebiyatı mahsulleri olarak görmektedir (Kaya, 2005: 147-148). Diğer yandan, Fuad Köprülü, türkünün Türk-lere özgü bir beste ile söylenen halk şarkıları olduğunu belirtmiştir (Köprülü, 1976: 246). Pertev Naili Boratav ise, türkü hakkında “düzenleyicisi bilinmeyen, halkın sözlü geleneğinde oluşup gelişen, çağdan çağa ve yerden yere içeriğinde olsun, biçiminde olsun değişik-liklere uğrayabilen ve her zaman bir ezgiyle söylenen

şiiirlerdir.” (Boratav, 1969: 163) demiştir. Nevzat Gözay-dın ise kelimenin etimolojisi üzerinde durarak konuy-la ilgili, “Türk kelimesinden ‘Türk’e ait, Türk’e mensup, Türk’e mahsus’ anlamını verecek bir biçimde türetilen bu kelime, sadece bir şiir şeklini değil, özel ezgileriyle okunan değişik metinleri de anlatmaktadır. Denilebilir ki anonim olsun olmasın, halk şiiri içinde yer alan bü-tün türlerde ezgi, en çok türkülerde belirleyici bir rol oynayarak ön plana çıkmak zorundadır ve zaten çık-maktadır da.” (Gözaydın, 1989: 25) biçiminde bir açık-lama yapmıştır.

Doğan Kaya ise türküyü şöyle tanımlar: “Halkın ruh ha-lini, derdini, neşesini, zevkini, dünya görüşünü, inan-cını, karşılaştığı olayları yansıtan, hece ölçüsüyle bir veya dört mısralı, ana bölümlere çoğu defa bağlantıla-rın getirilmesiyle söylenen; manzum ve ezgili anonim ürünlere türkü denir.” (Kaya, 2005: 147) Doğan Kaya’nın aktardığına göre, çok değişik biçimde, yapıda ve ezgi-de türkü vardır; türkülerini belli bir kalıba sokmak, ancak o tipe girenleri türkü saymak bizi yanıltıcı sonuçlara götürür. Bir ezgide söylenen her türlü manzum parça-lar halkça türkü kabul edilir. Dahası eski mecmualarda divan şiirinin murabaları hatta gazelleri bile türkü başlığı ile kaydedilmiştir. Bu durumda türküyü sınırla-manın ve bir tipe indirgemenin zorluğu kendiliğinden meydana çıkar. Öteki halk şiiri türleri gibi türkünün de en büyük ayrımı ezgisindedir. Mani ve koşma tipinde-ki şiirler ezgilerinin değişmesiyle türkü olur. Türkülerin ayrılığı şeklinde değil bestesindedir. (Kaya, 2005: 147)

Mehmet Özbek türküyü Türk halkının ortaklaşa yarat-tığı sözlü ve ezgili ürünler olarak görmektedir. Araştır-macıya göre, türküler, insanoğlunun başına gelen olay-ları, bunun toplum içindeki iz ve akislerini, aşk, hasret, gurbet gibi yeryüzünün ortak duygularını, mertlik ve kahramanlık gibi milli karakterli tarihi olayları konu alan bir kültür hazinesidir. (Özbek, 1975: 63)

M. Öcal Oğuz türküyü bir nazım şekli veya nazım türü olarak görmemektedir. Bu görüşünü, “Anonim halk şiirleri arasında yer alan türküyü ele aldığımız zaman kafiye örgüsü, nazım birimi, vezin ve hacim gibi dış unsurlar bakımından belirli bir şekille karşılaşmamak-tayız. Bize göre türkü, ‘Türlere mahsus ezgiler’ olup bir nazım şekli veya türünün adı değildir.” (Oğuz, 2001: 16) diyerek savunmaktadır. Hikmet Dizdaroğlu da, en büyük ayrımın türkünün ezgisinde olduğunu belirt-mektedir. Mani ve koşma tipindeki şiirlerin ezgilerinin değişerek türkü olduklarını eserinde dile getirmiştir. (Dizdaroğlu, 1969: 103) Bizce de türkü, bir tür veya şe-kil adı olmaktan ziyade, tür ve şekil özelliği yönünden belirli karakteristiği olmayan ezgili olan halk şiirlerinin ortak adıdır.

Ali Yakıcı’ya göre, duygu, düşünce, hayâl ve birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren, se-

vinçli ya da üzüntülü zamanlardaki coşku ve heyecanı yansıtan, kaynakları genellikle ozan, türkü yakıcı ve söyleyici kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim ve türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mal edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşürülmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendine has bir ezgiyle söylenen manzum ürünlere *türkü* denir. (Yakıcı, 2007: 44) Türküler, düğünlerde, genellikle kış aylarında düzenlenen *yârân*, *sıra gecesi*, *ferfene*, *barana* gibi toplantılarda, panayırarda, festivallerde, kadın ve erkek gezmelerinde, kahvehanelerde, hamamlarda, kısacası hayatın çok çeşitli alanlarında söylenen şiiirlerdir. (Yakıcı, 2007: 243)

Türküler canlı varlıklar gibidir. Doğan, az ya da çok yaşar, unutulup giderler. Ya, konu toplumu derinden ilgilendirir ya ezgisinin dokunaklı oluşu ya da sanat yapısının yüksek oluşuna bağlıdır yaşamaması, ama hiçbir zaman ilk çıkışlarındaki varlıklarını koruyamazlar. Durmadan az ya da çok değişikliğe uğrarlar. Bu durum yalnız sözlerinde değil ezgilerinde de görülür. Bunun nedeni zaman aşımı, kişiden kişiye geçiş sırasında yeni duygulanma ve düşünüş etkisinde kalmadır. Çok yaygın türkülere gelince, kahramanlık, efsane ve menkıbelere dayalı ya da güçlü sevi duygularını dile getiren, toplumu istek ve duygularını dalgalandıran ezgi ve sözü güçlü türkülerdir. Bunlar arasına gelenek ve kurallara sıkı sıkıya bağlı tarikat, özellikle Alevi-Bektaşî semah türkülerini de katmak gerekir. Bunlar kutsal bir emanet gibi kuşaktan kuşağa geçer. (Öztelli, 1972: 12)

Türkü terimini ilk defa Ali Şîr Nevâî, *Mizanü'l-Evzan*'da kullanmış ve türkünün zevk ve sefaya düşkün kimselelere faydalı ve meclisleri süsleyici bir şarkı türü olduğunu belirtmiştir. (Ali Şîr Nevayî 1993: 118) Hece vezniyle söylenmiş türkülerin Anadolu âşık edebiyatı örnekleri içerisinde ilk türkü örneği 16. yy. halk şairlerinden Öksüz Dede'ye aittir (Bekki, 2004: 34):

Gül budanmış dal dal olmuş

Menekşesi yol yol olmuş

Siyah zülfün tel tel olmuş

Biz bu yerlerden gideli

Gurbet illere düşeli

Gül menekşeye karışmış

Küskün olanlar barışmış

Taze fidanlar yetişmiş

Bağlantı

Öksüz Âşık der bu sözü

Hakk'a çevirmiş yüzü

Öldü zannettiler bizi

Bağlantı

Türkçe söylenmiş şiiir anlamına gelen türkünün *Türki* sözcüğünden geldiği görüşü ittifakla kabul edilmiş bir görüştür. Yani *Türk* kelimesine Arapça nispet 'i si ekinin getirilmesiyle vücut bulmuştur. *Türk'e has* anlamına gelen bu söz halk ağzında *türkü* şekline dönmüştür (Kaya, 2005: 131). Şükrü Elçin'in verdiği bilgilere göre, Doğu Türkleri (Uygur, Özbek), Kuzey Türkleri (Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Kırım, Karaçay-Balkar, Karay), türkü yerine aynı kökten gelen *yır* ya da *cır* adını kullanırken, Batı Türkleri (Türk, Azerî, Gagauz, Türkmen), Türk kelimesinden doğan *türküyü* kullanırlar. Elçin'e göre, icat etmek, yeni bir türkü meydana getirmek anlamına gelen *türkü yakmak* deyimide bu kelimedenden türemiştir. (Elçin, 1986: 195)

Türkü terimi, Türk bölgelerinde farklı adlarla adlandırılır. Türküye Azeriler *mahnı*, Başkurtlar *halk yırı*, Kazaklar *Türki*, *türük halık öni*, Kırgızlar *eldik ır*, *türkü*, Kumuklar *yır*, Özbekler *Türki*, *halk koşığı*, Tatarlar *halık cırı*, Türkmenler *halk aydımı*, Uygur Türkleri de *nahşa*, *koça nahşisi* derler. (Kaya, 2005: 147)

Boratav, koşma biçiminin, yani dördüncü dizelerinin uyağı aynı kalan bentlerden meydana gelmiş türkülerin XI. yüzyıldan itibaren tanıkları olduğunu ve bunların Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lûgatî't-Türk'ündeki metinlerin olduğunu bildirmiştir. Boratav'a göre, Anadolu'nun en eski anonim halk şiiirlerinden (türkülerinden) bize bir şey ulaşmamış olmakla beraber, ozanların sözlü geleneğinde de Kaşgarlı'nın kitabındaki şiiirler biçiminde türkülerin yaşamış olacağını kestirebiliriz. Bu günkü bilgilerimize göre Türk halk şiiirinde destansı yazımdan düzenli şiiir biçimlerine geçişin ilk ve en eski örneği koşma düzenidir. (Boratav, 1969: 193)

Türküler gösterdikleri çeşitlilik bakımından yapı, konu ve ezgilerine göre tasnif edilebilir. Pertev Naili Boratav başta olmak üzere, Cahit Öztelli, Hikmet Dizdaroğlu, Ali Rıza Yalman, Haydar Avcı, Selahaddin Bekki ve Doğan Kaya vb. araştırmacılar türküleri tasnif etmişlerdir. Konunun sınırlarını aşacağını düşündüğümüzden bu tasniflere yer vermeyeceğiz.

Türkülerde Aile:

Türkülerde aileyle ilgili kavramlara ve böylelikle halk kültüründe ailenin konumu hakkında bilgilere de rastlanmaktadır. Ailenin kurulmasını sağlayan evliliği (kına gecesi, düğün), aile hayatının meyvesi olan çocukların doğumunu ve aile bireylerinin gurbete gidişini ve ölümünü konu edinen çok sayıda türkü vardır. Türk ailesinin türkülerde işlenişine bakıldığında, anne-baba ve çocuk sevgisi, yurt-yuva hasreti, ayrılık, gurbet, nasihat, gelin gitme, askerlik vb. konuların ön plana çıktığı görülmektedir. Bebekleri uyutmak ve övmek/okşamak için söylenen türküler "ninni", ölenlerin arkasından söylenen türküler "ağıt"tır. Bazı türküler, aile bireylerinin birbirlerine karşı besledikleri duyguları ifade ederken bazıları da iyi dilekleri ve öğütleri içermektedirler. Aşa-

ğıdaki türkü metinlerinde aile ve aile bireyleriyle ilgili olaylara ve olgulara yer verildiği görülmektedir:

Çıkmadım yüksek merdiven başı

Gayet karaydı gözünen kaşı

Sel oldu akıyor gözümün yaşı.

Ağla annem ağla göremem gayrı

Kaybettin yavrunu bulaman gayrı.

Gelin dostlar gelin çetnevîr düzün

Üç güne varmadan gözümü süzün

Gerdeğe girmeden bakire kızım.

Ağla annem ağla göremem gayrı

Kaybettin yavrunu bulaman gayrı.

Sıra sıra söğütlerim söküldü

Üç gün evvel gözüm nuru döküldü

Annemin babamın beli büküldü.

Ağla annem ağla göremem gayrı

Kaybettin yavrunu bulaman gayrı.

Gelin dostlar gelin kınamı yakın

Üç güne varmadan ölüme bakın.

Ağla annem ağla göremem gayrı

Kaybettin yavrunu bulaman gayrı.

Eledim eledim höllük eledim

Aynalı beşikte canan bebek beledim

Büyüttüm besledim asker eyledim

Gitti de gelmedi canan buna ne çare

Yandı ciğerim de canan buna ne çare.

Bir güzel simadır aklımlı alan

Aşkın sevdasını canan serime salan

Bizi kınamasın ehl-i din olan

Gitti de gelmedi canan buna ne çare

Yandı ciğerim de canan buna ne çare.

Anne desem annem yok

Baba desem babam yok

Gurbet ellerde hastaneye düştüm aman

Bir yudum su veren yok.

Teyyaremin kanadı

Yarem çok mu kanadı

Verin doktor paramı

İyi etsin yaremi.

Elifim noktalandı

Hasretlik çokçalandı

Yetiş annem yetiş babam aman

Mezarım tahtalandı.

Ankara'da yedim taze meyveyı

Boşa çiğnemişim yalan dünyayı

Keskin'den de sildirmeyin künyayı

Söyleyin anama anam ağlasın

Anamdan başkası yalan ağlasın.

Ankara'yla şu Keskin'in arası

Arasına kara duman durası

Çok dokturlar gezdim, yokmuş çaresi

Söyleyin anneme annem ağlasın

Babamın oğlu var beni neylesin.

Trene bindim de tren sallandı

Zalim doktor ciğerime elledi

İy'olursun dedi, geri yolladı

Söyleyin anama anma ağlasın

Anamdan gayrısı yalan ağlasın.

Mezarım başında kuşlar ötüşür

Benzim içtim, ciğerlerim tutuşur

Ağlama Hatice, Sefer yetişir

Söyleyin anama çalsın nennimi

Kim alırsa alsın nazlı gelini.

Binmiş taksiye de Sefer geliyor
Annesinin de ciğerini deliyor
Gelin Hatice'yi de eller alıyor
Söyleyin anneme annem ağlasın
Gelin Hatice'yi de kimler eğlesin?

Mezerimi derin eşin dar olsun
Edirafı lale, sümbül, bağ olsun
Ben ölüyüm ahbablarım sağ olsun
Söylen kardeşime çalsın sazımı
Kadir Mevla'm böyle yazmış yazımı.

¹
Bir uşak da anasından olunca
Cesedini pişirmeye tuz ister
Üryan büryan ortalıkta kalınca
Sitirin örtünmeye bez ister.

Bir yaşında sürüm sürüm sürünür
İki yaşında adım adım yürünür
Üç yaşında balım şirin dillendir
Dört yaşında söylemeye söz ister.

Beş yaşında hürüm hürüm (.....)
Altısında uşağınan dövüşür
Yedisinde dişlerini değiştir
Sekizinde her gediğin düz ister.

Dokuz yaşında olmuş bir tosun maya
On yaşında kaşlar benziyor yaya
On dört yaşında başı girdi sevdaya
On beşinde ala gözlü kız ister.

Yirmisinde esen yeli çevirir
Otuz yaşında dağlara vursa devirir
Kırk yaşında akıl başa çevrilir
Ellisinde şahan ile baz ister.

Bir oğlum olsa da gitse hocaya
Okuya okuya çıksa heceye
Muştular verseler bizim peçeye
Neyleyim neyleyim eli neyleyim
Ninni söylemeyen dili neyleyim.

Bir kızım olsa da bir fistan diksem
Zülfünü tarayıp saçını örsem
Eller ile bende gülsün güvensen
Neyleyim neyleyim eli neyleyim
Tomurcuk vermeyen gülü neyleyim.

Bir elekçi gelse bir elek alsam
İğrana ığrana toprak elesem
Kutmu kumaşa beze belesem
Neyleyim neyleyim eli neyleyim
Bebek belemeyen kolu neyleyim.

Babası oturmuş bir evlat ister
Kadir Mevlam bize bir evlat göster
Evlatsız gidersek kınaman dostlar
Neyleyim neyleyim eli neyleyim
Evlatsız kalan evi neyleyim.

Bebek seni belemedim
Tıkır tıkır sallamadım
Bir gününü göremedim
Nenni bebek nenni neni.

Oduncular ufak eder odunu
Havaslandım goydum adını
Zalım felek aldırmadı dadını
Nenni yavrum nenni neni.

Varın sorun babasına
İzin versin kınasına
Babası der ki ben veremem
Evladıma ben kıyamam.

Varın sorun annesine
İzin versin kınasına
Annesi der ki ben veremem
Evladıma ben kıyamam.

Varın sorun yengesine
İzin versin kınasına
Yengesi der ki ben veririm
Gitti yerde hayır görsün.

Hasret kaldım ben babamın yüzüne
Bakmadım şefkatle bakan gözüne
Kıymet vermediler doğru sözüme
Çektiğim çileye dayanmaz yürek
Babasız kalana zulüm mü gerek.

Mekansız kaldım ben namert elinden
Yarelendim böyle birçok yerimden
Kurtar beni Rabbim azap selinden
Çektiğim çileye dayanmaz yürek
Babasız kalana zulüm mü gerek.

Anam babam yok mu benim nerde kaldı gelmedi
Gözümden akan yaşı el uzatıp silmedi
Ben büyüdüm beni görüp muradına ermedi
Hep esirler geldi ana benim babam gelmedi
Hep yetimler güldü ana benim yüzüm gülmedi.

Ağlama sen nazlı yarım ben edeyim figanı
Milletime vatanıma kurban verdik babanı
Seferberlik yaktı bizi ağlatıyor cihanı
Hep esirler geldi ama senin baban gelmedi
Hep yetimler güldü ama senin baban gülmedi.

Saçının ağına garasına gurbanam ay ana ay ana
Könlünün o hezin laylasına gurbanam ay ana ay ana
Eziz anam ay ana ay ana
Dünya bir yana sen bir yana ay ana
Men sene gurbanam ana.

Geceler sübhe dek gadam aldın ay ana ay ana
Eziz laylanı bahar bilmişem yaz bilmişem ay ana ay ana
Eziz anam ay ana ay ana
Dünya bir yana sen bir yana ay ana
Men sene gurbanam ana.

Aşağıdan gürül gürül göç gelir
Gelir amma gürültüsü geç gelir
Kız anadan ayrılması güç gelir
Al gelin almaya, geldik almaya
Alıp da dönmeye, geldik dönmeye.

Aşağıdan gelir gelin alıcı
Önüne tutarlar yalın kılıcı
Biz de biliyoruz eller alıcı
Al gelin almaya, geldik almaya
Alıp da dönmeye, geldik dönmeye.

Sabah seni indirirler yollara
Al kına yakarlar beyaz ellere
Sakın kızım sakın, düşme dillere
Al gelin almaya, geldik almaya
Alıp da dönmeye, geldik dönmeye.

¹ *Türkü, yeni doğan çocuğa söylenir. Yozgat'ın Sorgun ilçesi Alişar köyünde yapılan arkeoloji kazılarında işçi olarak çalışan Çamurlulu Abidin'den 1932 yılında Martti Räsänen tarafından derlenmiştir.*

KAYNAKLAR

- Ali Şir Nevâyî. (1993). *Mizânu'l evzan*. (K. Eraslan, Hzl.). Ankara: TDK Yayınları.
- Altınok, B. Y. (2003). *Öyküleriyle kırşehir türküleri destanları ağıtları*. Ankara: Oba Yayınları.
- Banarlı, N. S. (1950). *Metinlerle edebi bilgiler*. İstanbul.
- Bekki, S. (2004). *Baş yastıkta göz yolda: Sivas türküleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Boratav, P. N. (1969). *100 soruda türk halk edebiyatı*. Ankara: Gerçek Yayınevi.
- Dizdaroğlu, H. (1969). *Halk şiirinde türler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Esen, A. Ş. (1986). *Anadolu türküleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gözyağın, N. (1989). Anonim halk şiiri üzerine. *Türk dili dergisi türk şiiri özel sayısı III*. Ankara.
- Kaya, D. (2005). *Anonim halk şiiri*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Köprülü, M. F. (1976). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: DİB Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2001). *Halk şiirinde tür şekil ve makam*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özbek, M. (1975). *Folklor ve türkülerimiz*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özgül, M. ve Turhan, S. & Dökmetaş, K. (1996). *Notalarıyla uzun havalarımız*. Ankara.
- Öztelli, C. (1972). *Evlerinin önü*. İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Yakıcı, A. (2007). *Halk şiirinde türkü (tanım-tasnif-inceleme-metin)*. Ankara: Akçağ Yayınları.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- Artun, E. (2014). Çukurova ağıt söyleme geleneğinde gelin göçürme ağıtları. 28 Mart 2014, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_agit_soyleme_gelenegi_gelin_gocurme.pdf
- Edebiyat ve söz sanatı terimleri sözlüğü*. (2014). <http://tdkterim.gov.tr>
- Güncel türkçe sözlük*. (2014). <http://tdkterim.gov.tr>
- Yazın terimleri sözlüğü*. (2014). <http://tdkterim.gov.tr>

NİNNİLER VE AİLE

Esmâ ŞİMŞEK

Çocukla anne arasındaki duygusal bağı güçlendiren, rahatlatıcı ve güven verici olması nedeniyle çocuğun ruhsal gelişimine katkıda bulunan, onun uyumasını sağlayan ve bu vesileyle fiziksel gelişimini normal bir şekilde sürdürmesine destek veren, çocuğu ana diline olan aşına kılan ve onun dil becerisini geliştiren, annenin duygu ve düşüncelerini aktarmasına ve bu yolla rahatlamasına imkân veren, onun çocuğu üzerinden etrafındaki insanlara mesaj iletmesine fırsat veren ninniler, aile ve toplum hayatımızla kültür dünyamızda önemli bir yere sahiptir.

Aşağıda, aile hayatımızda önemli bir yere sahip olan ninniler hakkında terim, tanım, konu, biçim ve söyleyiş özellikleri esasında bilgi verilecektir.

1. Ninni Terimi

Ninni kelimesinin, Türkçede ne zamandan beri kullanılageldiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lügati't -Türk'te ninni karşılığı olarak; "balu balu" veya "bulu bulu" diye okuyabileceğimiz bir kavram kullanmıştır (Kaşgarlı Mahmud, 1992: 232). Bu terimin; "Ninni. Kadınlar beşikte çocuğu uyutmak için böyle söylerler." şeklinde tanımlanmasına karşılık, adı geçen eserde ninni örneği bulunmamaktadır. Kelimenin "nen eyle-" olarak kullanımı ise Karaca Oğlan'ın bir dörtlüğünde karşımıza çıkmaktadır:

Mestânedir Karac' Oğlan mestâne

Güzel olan gül gönderir dostuna

Yatır beni kız dizinin üstüne

de kaşın gözün süzerek (Çelebioğlu, 1995: 10).

Anadolu sahasında; "nen/nenni çalmak", "nen eylemek" "nennilemek", "laylay, elle, nenne, eldiği, leyley, ayya, naniy, alay" vb. adlarla söylenir. Türkiye Türkçesi'nde edebi dilde ninni olarak kullanılan bu söz, ağızlarda "neni", "nen", "nennen" şeklinde kullanılmaktadır. Ninniye; Kars'ta "lalay-nanay", Erzincan ve Erzurum'da "elo" denir. Ayrıca, "ninni" terimi bazı yörelerde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Sözelgeşi; Muğla'da "küçük çocuk", Isparta'da "oyuncak bebek" ve Malatya'da "gözbebeği" anlamındadır (Çelebioğlu, 1995: 13). Bu söz, fiil belirtirken de Anadolu'nun muhtelif yörelerinde "ninni söylemek", "ninni demek", "nen çalmak", "nen eylemek", "nennen etmek" ve "nennen demek" şeklinde ifade edilir.

"Ninni" terimi, mecazi anlamda "ağıt" yerine de kullanılmaktadır. Çünkü yakınının ölümünü kabullenemeyen

ağıtçı, ölümü uzun bir uyku gibi düşünerek, uykuya dalan sevdiğine ağıt yerine ninni söylemeyi tercih eder. Aşağıdaki ağıt örneklerinde olduğu gibi:

Nenni Poyrazoğlu'm nenni

Baban geldi ala ganlı

Sana derim Poyrazoğlu'm

Eski saz, ata telli (Şimşek, 1993: 117).

Gökte yıldız salkım saçak

Yarama vurdular bıçak

Ele yalan, sana gerçek

Ninni yavrum sana ninni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 58).

2. Türk Topluluklarında Ninni Teriminin Karşılığı

Bugün, Türk dünyasında "ninni" teriminin karşılığı olarak birbiriyle ilgili veya ilgisiz çok sayıda kelime kullanılmaktadır:

Azerbaycan Türkçesi : layla, laylay,

Başkurt Türkçesi : sangildak yırı

Çağatay Türkçesi : elle elle

Kazakistan Türkçesi : besik jırı, eldi eldi, eldim, eldiy

Kazan Türkçesi : bişik cırı (beşik türküsü)

Kerkük Türkçesi : leyle, leyley, leylev

Kırgızistan Türkçesi : alday alday, aldey aldey, beşik ırları

Kırım Türkçesi: ayya ayya (naniy)

Özbek Türkçesi : elle, alla

Tatar Türkçesi : bişik (ballü) cırı, bölü cırı

Türkmen Türkçesi : hu-di (Allah de), alley, hüvdi, huvdu

Uygurlar/Doğu Türkistan Türkçesi: allay alay, alley (Ercilasun, vd. 1991: 650-651; Çelebioğlu, 1995: 11).

Çeşitli ülkelerde de "ninni" temelli terimlerin kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin ninni karşılığında; Arnavutçada "nina", İspanyolcada "nana", İtalyancada "nina", "nine", "nenia", Latince "lenes nenice", "noenia", Fransızcada "nâni", Grekçede "nannarismata", "nani", Bulgarcada "nanni", Sırpçada "nina-nanna", Slavcada "nina-nana", Hintçede "nanna" ve Arapçada "neni/ninna" (tehmim, hemheme, becbece: ninni söylemek, bebek avutmak) kelimeleri kullanılmaktadır ki bunların "ninni" ile aynı kökten geldiği düşünülebilir. Bazılarına göre, bu terimin ana kaynağının İtalyancadan türediği söylene de bu fikir kesinlik kazanmamıştır. "Ninni" teriminin, tabiat taklidi ve çocuk dilinden geçen Türkçe bir kelime olabileceği de düşünülebilir.

3. Ninninin Tanımı

Bir taraftan çocuğun uyumasını, susmasını veya oynatılmasını sağlayan ninniler diğer taraftan onların anneleri ile aralarında psikolojik bir bağ kurmalarını sağlar. Bu sebeple ninniler, sadece bebeği uyutmak için icra edilen ritmik ses unsurları olmayıp, aynı zamanda bebeği besleyip büyütürken, korku, stres ve endişeden koruyan, rahatlatan ve anne – çocuk arasındaki iletişimi kuran güçlü bir bağlıdır.

Hayata yeni gözlerini açmış bir çocuğun kulaklarında yankılanan ilk musiki sesi olan ninnilerle ilgili, çeşitli kaynaklarda birbirini tamamlayan veya birbirinin benzeri birçok tanım yer almaktadır.

Enver Behnan Şapolyo; *“Ninni, annelerin çocuklarını uyutmaları için söyledikleri nağmeleri birer kıtalık halk şiidir. Ninni yalnız küçük çocuklar için düzümüştür. Ne şairleri bellidir, ne de yazılısı vardır. Bunların şairleri Türk anneleridir. Annedden kızına kulaktan geçer, bu suretle de dilden dile, nesilden nesile devam eder. Muayyen bir bestesi vardır.”* (Şapolyo, 1938 104) diyerek, tanımdan ziyade ninninin özelliklerini sıralamıştır.

Ninnileri en güzel şekliyle tanımlayan isimlerden biri olan Amil Çelebioğlu ise; *“Ninniler en az iki-üç aylıktan üç-dört yaşına kadar annenin çocuğuna, onu kucağında, ayağında veya beşikte sallayarak daha çabuk ve kolay uyutmak yahut ağlamasını susturmak için hususi bir beste ile söylediği ve o andaki halet-i ruhiyesini yansıtır mahiyette, umumiyetle mani türünde bir dörtlükten meydana gelen bir çeşit türkülerdir.”* der (Çelebioğlu, 1995: 9).

Ali Berat Alptekin ise; *“Ağlayan çocuğu susturmak veya uyku saati gelen çocuğu uyutmak için anne kucağında, dizinde veya beşikte söylenen ezgilerdir.”* diyerek kısa ama ninnilerin pekçok özelliğini içine alan güzel bir tanım yapar (Alptekin, 1990: 63).

Doğan Kaya ise; *“Ninniler uyutulmaya çalışılan çocuğa veya çocuğu hoplatıp severken söylenen ve bir takım duygu, düşünce, inanç, umut ve hayalleri, sevinç ve acıları ihtiva eden; çoğunlukla dört mısra ile söylenen ve mısra sonlarına bir takım klişe sözler ilave edilerek ezgi ile terennüm edilen manzum sözlerdir.”* (Kaya, 1999: 341) diyerek, ninninin bütün özelliklerini içine alacak güzel bir tanım yapar.

Biz de bir makalemizde, ninniye; *“Ağlayan çocuğu susturmak veya uyutmak için hanımlar tarafından hususi bir nağme ile söylenen ve sonunda ‘Eee... Uyu yavrum uyu, Ninni yavrum ninni, Hû hû hû vs.’ bulunan; bazen bir, bazen de daha fazla bent/dörtlüklerden meydana gelen manzumelerdir.”* şeklinde tanımlamıştık (Şimşek, 1989: 18).

4. Ninnilerin Özellikleri

Tanımlamalardan hareketle ninnilerin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Sözlü edebiyat ürünü olan ninniler genellikle anonimdirler. Fakat söyleyicisi bilinen ninniler de vardır (Şeyh Galip, Ziya Gökalp, Ali Ulvi Elöve, Mehmet Emin Yurdakul, Necip Fazıl Kısakürek vs.).

2. Dili sadedir. Ninnilerin hemen hepsi halkın konuştuğu dil ile söylenir. Buna bağlı olarak da ninnilerin kelime yapısı söylendiği bölgenin dil özelliklerini taşır.

3. Ninnilerin söyleyicileri genellikle anne, nine, hala, teyze, abla vb. kadınlardır. Bu sebepten büyük anneden ablaya doğru gelişen bir süreklilik vardır.

4. Ninnilerin başlangıç veya sonunda kalıplaşmış sözlerle yer verilir.

4.1. Ninnilerin başlangıcında yer alan kalıp ifadeler:

a. *Dandini dandini dan iki; Dandini dandini dastana; Dandini dandini danalı bebek; Dandini dandini danayı*

b. *Eee... dedim (yavrum)*

c. *Hu hu hu Allah*

ç. *Hu hu hu kuşu*

d. *Kızım kızım benim kızım*

e. *Ninni dedim (derim)*

4.2. Ninnilerin sonunda yer alan kalıp ifadeler:

a. *Eee... eeee...*

b. *Hû.... Hû....*

c. *Nenni nenni nenni; Ninni ninni ninni*

ç. *Piş piş piş*

d. *Uyusun da büyüsün.*

5. Ninniler, çoğu zaman tek dörtlükten oluşur. Ancak mısra sayısı, dördün dışında üç de olabileceği gibi beş mısradan yirmi mısraa kadar da uzatılabilir.

6. Ninniler hece vezniyle söylenir. Ancak, sözlü kültür ortamında ağızdan ağza dolaşarak günümüze taşınan ninnilerin hece ölçüsünde bazı değişiklikler olmuştur. Bu sebepten ninnilerde hece vezninin temel özellikleri olan mısralardaki hece sayısının eşitliğine, durağa, belirli kafiye şekillerine vs. rastlanılmayabilir. Buna bağlı olarak ölçü, kafiye yapısı ve mısra sayısı her zaman düzenli değildir. 7, 8 veya 9 lu hece ölçüsü ile söylenen ninniler vardır.

7. Yedili veya sekizli hece ölçüsüyle söylenen mani şeklindeki ninnilerde kafiye şeması aaxa şeklindedir. Ancak aaaa, aaax ya da xaxa şeklinde kafiyelenen ninniler de vardır. Bunları şu şekilde örneklendirebiliriz:

7.1. Mâni şeklinde olan ninniler (aaxa)

Bahçeye perde gerdim a

Altına yatak serdim a

Allah yavrumu verdi x

Ben muradıma erdim a

7.2. Koşmanın ilk dörtlüğü şeklinde olan ninniler (abab / xaxa)

Gül ağacını budamışlar x

Gülü gonca bitsin diye a

Allah seni bana vermiş x

Her derdin unutsun diye a

7.3. Bütün mısraları kendi arasında kafiyeli olan ninniler (aaaa, aaaaa)

Kızım uyusun eve uyusun a

Büyüsün yuvasın kursun a

Aşının başında dursun a

Eşinin yanında dursun a

7.4. Koşmanın ikinci ve daha sonraki dörtlükleri gibi kafiyeli olan ninniler (aaax)

Ninni deyip belediğim a

Ak kundağa doladığım a

Bir Mevla’dan dilediğim a

Dilek kuşum sana ninni x

8. Ninnilerin kendine has ezgileri vardır ve çocuğun müzik terbiyesini aldığı ilk nağmelerdir.

9. Ninni, çocuğun annesinin dilinden duyduğu kelimelerle eğitimeye başladığı ilk metinler olup böylece çocuk daha anne kucağında veya beşikte iken ahlâkî, dinî ve millî terbiyeyi almış olacaktır.

10. Bazı ninniler, ninniye söyleyen kişinin umutlarını, hayallerini, aile fertlerine ve akrabalara bakış açısını dışa vurur.

11. Konusu çeşitlidir.

12. Ninniler, halk edebiyatının diğer türlerinden olan; mani, tekerleme, ağıt, türkü, efsane ve masallarla yakından ilgilidir.

5. Ninnilerin Konusu

Ninnilerin konusunu çocuk teşkil eder. Sağlıklı doğmadan gelen sevinç, fiziki güzellik, soy-sop, iyi huy, sünnet, öğrenim, nişan, gelin olma, evlenme, geleceğe ait dilekler; yalnızlık, gurbette kalan baba, koruyucu melekler, veliler, Hızır vb. madde, tem, motif ve merasimler ninnilerin muhtevasında belli-başlı unsurlardır (Elçin, 1986: 271). Çocukla ilgili geleceğe dair umutlar, beklentiler, hayaller dile getirilir. Çiçeklere, mücevherlere benzetilen çocuğun, okuyacağı, büyüyüp adam olacağı; asker, paşa, doktor olacağı, çifte davullarla düğününün yapılacağı, dönemin önde gelen ailelerinden birinin kızıyla/oğluyla evleneceği ifade edilir.

Ninnilerde yerel öğelerle, örf, âdet ve geleneklerimizin yanında tarihi ve sosyal birçok özelliklerle karşılaşırız. Musikisi, ritmi ve sözleri ne olursa olsun ninniler, çocuğa; “annenin yanındasın, emin yerdesin, rahat uyu” mesa-

jını iletir ve anne çocuk arasındaki iletişimi, uyumu ve birliği sağlar. Anne ile çocuk arasındaki iletişimin güçlenmesini sağlayan ninniler, çocuklara şiiir sevgisinin aşılmasında, anadilini daha iyi öğretmede, doğru konuşma konusunda ve müzik sevgisinin aşılmasında önemli bir yere sahiptir.

Ninnilerin özünde anne sevgisini aktarma çabası vardır. Ninnilerle büyüyen çocuk öz güvene sahip olur ve hayata daha olumlu, daha umutlu bakar. Yavrusunu uyutmak veya avutmak için onunla baş başa kalan anne bütün duygularını en safiyane şekilde dile getirir. Çocuğunu hedef gösterirken kendi duygu ve düşüncelerini dışa vurur.

6. Ninnilerin Sınıflandırılması

Ninniler, çeşitli araştırmacılar tarafından bazen konusuna, bazen şekil yapısına bazen de söyleniş sebeplerine göre tasnif edilmiştir. Bütün bu çalışmaları da göz önüne alarak, ninnileri; çocuğun cinsiyetine, söyleniş sebebine ve konularına göre sınıflandırabiliriz. Buna göre:

6.1. Çocukların Cinsiyetine Göre

a. Kız çocukları için söylenen ninniler

b. Erkek çocukları için söylenen ninniler

c. Herhangi bir cinsiyet belirtmeksizin, hem kız hem de erkek çocukları için söylenen ninniler.

6.2. Söyleniş Sebeplerine Göre

a. Çocukları uyuturken söylenen ninniler

b. Ağlayan çocuğu susturmak için söylenen ninniler

c. Bebeğin gelişme evrelerinde (emeklemesi, yürümesi, konuşmaya başlaması, dişinin çıkması vs.) söylenen ninniler

d. Çocuğun veya yakınlarının hastalanması/ölmesi sebebiyle söylenen ninniler (=ağıtlar)

6.3. Konularına Göre

1. Geleceğe ait hayalleri, dilek ve temennileri ifade eden ninniler

2. Sevgi ve ilgi ifade eden ninniler

3. Öğüt verici ninniler

4. Dua ve beddua ifade eden ninniler

5. Yemin ve va’d ifade eden ninniler

6. Övgü ve yergi ifade eden ninniler

7. Hüzün ve sevinç ifade eden ninniler

8. Akrabalık ilişkilerini ifade eden ninniler

9. Geçmişte cereyan eden olayları konu edinen ninniler

10. Dini konuları ifade eden ninniler

11. Şikâyet ve teessür ifade eden ninniler

12. Tehdit ve korkutma ifade eden ninniler

13. Ayrılık ve gurbet ifade eden ninniler

14. İntikam alma konusunu ele alan ninniler

15. Ölüm ve ölümün getirdiği üzüntüyü ifade eden ninniler

16. Hayvanları ele alan ninniler

17. Mizahi olayları konu alan ninniler

18. Efsane ve ağıt türüyle ilgili ninniler

Saim Sakaoğlu ve Yurdanur Sakaoğlu da ninnileri, yayılma sahalarını göz önüne alarak, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesine göre sıralamışlardır (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 54-77).

7. Ninnilerin Edebî Sanat Açısından Değerlendirilmesi

Ninnilerin söyleyicileri genellikle okuma yazma bilmeyen, hatta yaşadığı bölgeden dışarıya hiç çıkmamış olan Anadolu kadınıdır. Ancak, bunların dillerinden döken nağmelere baktığımızda âşıkların, şairlerin hatta divan şairlerinin şiirlerinde kullandıkları edebî sanatların benzerlerinin yer aldığını rahatlıkla görebiliriz. Elbette ki, yavrusunu susturmaya veya uyutmaya çalışan bir anne, mecaz, tezat yahut teşbih sanatı yapma endişesi içerisine girmemiştir. Ama onlar, şuur altında var olan şiir söyleme geleneğinin etkisiyle, sanat yapma konusunda diğer şairlerden hiç de geri kalmamışlardır.

Aşağıda, daha çok teşbih sanatının ağırlıkta olduğu birkaç örneği vermek istiyoruz:

Dandini daylak sen uyu

Ensesi kavlak sen uyu

Küp karınlı sen uyu

Lahana bacak sen uyu

Carıt bacak sen uyu (Kaya, 1999: 354)

Yanakları misket elması

Çenesi bülbül yuvası

Ağzı şeker hokkası

Burnu Kâbe hurması (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 56)

Aşağıdaki ninnide ise büyük bir ustalıkla "cinas" kullanıldığını görmekteyiz:

Künde men,

Kölgede sen, künde men

İlde gurban bir olar

Sene gurban künde men

8. Ninnilerin Diğer Türlerle İlişkisi

8.1. Ninni - Mani İlişkisi

Genel özellikleri itibarıyla kesin bir şekli olmayan bazı ninniler mani şeklindedir. Buna karşılık bazı maniler de ninni özelliği taşır. Diğer bir ifadeyle, kadınların en kolay ve en çok söyledikleri bu iki şiir şekli, kimi yerlerde birbirinin yerini almıştır. Kimi manilerin ninni, kimi ninnilerin de mani olarak söylendikleri bilinmektedir. Örneğin, aşağıdaki ninni mani şekline sahiptir:

Ninni ninni yaylasına

Bir kuş konmuş tarlasına

Beş yüz altın vermişler

Kızının uykusuna (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 56)

Diğer taraftan, bazı manilerin sözleri değiştirilerek ya da sonlarına; "ninni yavrum ninni" gibi ninniye özgü bölümler eklenerek ninni biçimine sokulmaktadır.

8.2. Ninni - Tekerleme İlişkisi

Tekerlemelerin genellikle ses zenginliklerine ve ritimlere dayanması nedeniyle çocuklarına ritimli ve müzik kalitesi yüksek şeyleri ninni olarak okuyan kadınlar bazı tekerlemeleri ninni biçimine sokarak söylemektedirler:

Pöt pöt pötücek

Pötüceğe ne gerek

Yağmur ile sel gerek

Ver Allah'ım ver

(Oğluma bol bol uyku ver)

(Ninni yavrum ninni)

Pisi pisi mav dedi

Bir kaşhıcıl yağ dedi

Yağ olmazsa bal olsun

Benim yavrum sağ olsun (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 75)

Hu hu dedeler

Yedi koyun yediler

Yavruma "yokmuş" dediler

Nenni benim yavruma neni

Uyusun da büyüsun nenni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 54)

Ayrıca, manilerde olduğu gibi, bazı tekerlemeler de mani şeklindedir.

8.3. Ninni - Türkü İlişkisi

Beşik türküleri dediğimiz bazı lirik türküler tümü ile ninnilere dayalı türkülerdir. Bu türküler çocuğunu

uyutmak ya da avutmak için herhangi bir musikî aletine ihtiyaç duyulmadan beşiğin başında kadının kendi kendine mırıldandığı türkülerdir.

Bu türküler, annenin yavrusuyla bir nevi konuştuğu, dertlerini ya da dileklerini ahenkli bir söyleyişle dile getirdiği ezgilerdir. Bu türkülerin kimileri doğrudan doğruya ninni hüviyetinde olmakla beraber kimilerinin sadece nakaratları ninni konumunda olmaktadır.

Akşam oldu yakamadım gazımı

Doya doya sevemedim kuzumu

Kadir Mevla'm böyle yazmış yazımı

Uyu balam sana kurban olayım

Sen uyu da sana nenni diyeyim

şeklinde başlayan türkü ile yaygın olarak söylenen "Dam Üstünde Çul Serer" türküsü ve diğer bazı türkülerin nakarat bölümleri ninni şeklinden oluşur.

Oysa

Ninni sana hoş mu gelir

Ela gözden yaş mı gelir

Baban handan boş mu gelir

Ninni yavrum ninni

Ninni kuzum ninni

biçiminde başlayan türkü ile yaygın olarak söylenen "Boş Beşik" türküsü bütünü ile ninni hüviyetindeki türkülerin en güzel örneklerindedir.

8.4. Ninni - Ağıt İlişkisi

Ağıtlar tümü ile kadınlara özgü söyleyişler olarak bildiğinden kadın, ölen yakını için özellikle de ölen çocuğu için ağıt yakarken ninnilerden yararlanmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi çoğu kadın sevdiği birinin ölümünü hemen kabullenemez ve onu uyuyor kabul eder. Bu düşünceye bağlı olarak da ölenin ardından söyledikleri manzumeleri ninni şeklinde terennüm eder.

Kocası ölen bir kadının, onun için yaktığı:

Felek beni dul eyledi

Her kapıya kul eyledi

Yaktı canımı kül eyledi

Uyu öksüz yavrum uyu

biçiminde başlayan ağıtta; "Uyu öksüz yavrum uyu" mısraı ile ninni motifi ön plana çıkarılarak ağıtta ninniden yaralanmanın güzel bir örneği oluşmuştur. Yine;

Evlerinin önü çiçek

Orak getirin biçek

Bebek öldü kefen biçek

Bebek ninni ninni (Kaya, 1999: 354)

mısralarında da ölen bebeğin uyuduğu tasavvur edilerek yakılan ağıt, ninni şeklinde karşımıza çıkar.

8.5. Ninni-Efsane İlişkisi

Olaya dayalı efsanelerin bazılarının manzum bölümleri ninnilerle yakından ilgilidir. Bunlardan en yaygın olanları arasında; Elif Ağıdı ve İncili Bebek gibi efsanelerde yer alan ninnilerle Taş Bebek Efsane'sindeki çocuğu olmayan bir kadının bebek şeklinde sarıp kucağında salladığı taşa söylediği ninniye/ağıtı söyleyebiliriz:

Aktaş diye belediğim

Tülbentime doladığım

Hak'tan dilek dilediğim

Mevla'm buna bir can versin

Ninni yavrum ninni

Adana yöresinde anlatılan Boş Beşik / Bebek Evi efsanesinde ise, bir annenin yedi yıl boyunca çocuğu olmaz. Daha sonra dünyaya gelen çocuk, göç esnasında bir beşiğe konarak devenin sırtına bağlanır. Bir kartalın bu çocuğu kaçırıp parçalaması üzerine acılı annenin kanlı gömleği görüp ninni şeklinde ağıt yaktığını görmekteyiz:

Elmalı'dan çıktım yayan bebek oy

Dayan hey dizlerim dayan neni

Emim atlı, dayım yayan bebek oy

Bebek beni deli eyledi neni

Bir kötüye kul eyledi

Deveyi deveye çattım bebek oy

Çığalı kilimler attım bebek oy

Çöllerde dağlarda yattım bebek oy

Bebek beni deli eyledi neni

Yaktı beni kül eyledi neni

Ala kilime sardığım bebek oy

Yüksek deveye koyduğum neni

Yedi yılda bir bulduğum bebek oy

Bebek beni deli eyledi oy

Yaktı beni kül eyledi nenni

Havada kuzgun dolaşır bebek oy

Kartallar ilden ulaşır bebek oy

Kara haberler ulaşır bebek oy

Bebek beni deli eyledi oy

Yaktı yaktı kül eyledi neni (Şapolyo, 1937: 97)

9. Ninniler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türk ninnileri üzerinde yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla; Türk ninnileri üzerinde ilk çalışmayı Macar Türkolog Ignacz Kúnos yapmıştır. Kúnos'un derlemeleri 1925 (1341)'te *Türk Ninnileri* adı ile İstanbul'da yayımlanmış olup eserde 401 ninni bulunmaktadır.

Ayrıca, ninniler üzerine, Enver Behnan Şapolyo'nun *Halk Ninnileri* (İstanbul 1938), Nasih Güngör'ün, *Kastamonu Ninnileri* (Kastamonu 1944) ve Âmil Çelebioğlu'nun *Türk Ninnileri Hazinesi* (İstanbul 1982) adlı eserleri ile Haydar Sanal'ın "İstanbul'da Derlenen Ninniler" (*İstanbul Enstitüsü Dergisi*, (3), 1957, 141-165) adlı makalesi sayabileceğimiz isimlerden bazılarıdır.

Doğan Kaya tarafından hazırlanan *Anonim Halk Şiiri* adlı eserin dördüncü bölümü "ninniler" konusuna ayrılmış olup ninnilerle ilgili bütün konular derli toplu bir şekilde verilmiştir.

Metin derlemeleri arasında ise; Mehmet Şenkaya ile Mehmet Saadettin Aygen'in, *Afyon'da Söylenen Ninniler* (Afyon 1980) adlı çalışması ile Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı ve sadece ninni derlemelerini içine alan *Türk Folklorundan Derlemeler-1989* (Ankara 1989) (özel sayı) adlı dergiyi sayabiliriz.

Ayşe Duman tarafından Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak hazırlanan *Elazığ Ninnileri (İnceleme – Metinler)* adlı yüksek lisans tezinde ise Elazığ'dan derlenmiş olan 276 ninni metni bulunmaktadır (Elazığ 1996).

Sabri Koz tarafından hazırlanan *Her Güne bir Ninni "Türk Halk Ninnileri"* (İstanbul 2005) adlı kitapta, adından da anlaşılacağı üzere, 365 ninni metni yer almaktadır.

10. Örnek Metinler

10.1. Anadolu'dan Ninni Örnekleri¹

10.1. 1. Geleceğe Ait Hayalleri, Dilek ve Temennileri İfade Eden Ninniler

Nenni derim beni yakar

Dudağında ballar akar

Yavrum büyür bana bakar

Nenni yavrum nenni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 55)

Benim oğlum iğit olacak

Güzel eli gılıç tutacak

Düşman öğüne katacak

Nenni benim kuzum nenni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 74)

Nenni etsun bêyinsun

Devletini kultarsun

Askerluğuni yapsun

Anasina da baksun (Kaya, 1989: 27)

Day day dayısı gelsin

Kete çörek payısı gelsin

Haybelerinden harçlığı gelsin

Torbalarından başlığı gelsin (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 74)

Ninni diyim uyuyasan

Yata yata büyüyesen

Gaha kuzuya gidesen

Beni işden gurtulasan (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 72)

Huu huu huu gele

Çeşmelerden su gele

Okur yazar inşallah

Âlim olur inşallah (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 75)

Bahçeye kurdum salıncak

Elime verdim cam oyuncak

Uyusun a yavrucak

Fena çocuk olacak

Meyhaneye girecek

Rakı şarap içecek

Kadehleri kıracak

Ninni ninni ninni (Kaya, 1999: 354)

Ninni yavruma da ninni

Benim oğlum uyuyacak

Uyuyup da büyüyecek

Düşmanları öldürecek

Milletini güldürecek ninni

Yüz tane yıldız altın

Başlık gelsin kızıma

Dandini dandini danaylı

Kaplarımız kalaylı

Kızım konak gelini

Oğlum olsun saraylı

Gün görmemiş hanımlar

Yenge gelsin kızıma (Kaya, 1999: 354)

Dandini dandini dan işleye

Mevlâ buni başışlaya

Mehellenin bütün kızları

Hep buna gergah işleye (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 74)

Kızım kızım kızıma

Ak inciler üzüne

İstanbul'un valisi

Dünür gelsin kızıma (Kaya, 1999: 354)

Kırılmamış kırk şişek

Etlük gelsin kızıma

İrevan'ın pirinci

Aşlık gelsin kızıma (Kaya, 1999: 354)

10.1. 2. Sevgi ve İlgi İfade Eden Ninniler

Annî Halep aynası

Gözleri kalem karası

Gözleri kudret sürmesi

Burnu Kâbe hurması

Yanakları misket elması

Âzı mürekkep hokkası

Lokum getir beybabası (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 67)

Dülbendin incesine

Güllerin goncasına

Ben oğlumi değişmem

Padişah ahçasına

Nenni yavrum neni (Köksal, 1989: 37)

Bahçedeki nar mıdır

Yanakları al mıdır

Bebeklerin içinde

Yavrum gibi var mıdır (Kaya, 1999: 354)

Anasıdır danasıdır

Anasının sunasıdır

Anasının has kızıdır

Babasının elmasıdır (Kaya, 1999: 354)

Gökte yıldız oynuyor

Gözüm yavruma doymuyor

Ellerde yavru çok amma

Benim yavruma uymuyor

Nenni yavrum nenni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 65)

İnci gömlek biçemem

Soğuk sular içemem

Dünyayı verseler de

Ben yavrumdan geçemem

Laylay hayatım laylay

Kolum kanadım laylay (Kaya, 1999: 354)

Haylar ile huylar ile

Yanı çifte taylor ile

Ben yavrumu gözetirim

Ağalarla beyler ile ninni (Kaya, 1999: 354)

Sen güneşsin ömrüme

Yaraşıksın gönlüme

Sen hayatın özüsün

Yüreğimin közüsün (Kaya, 1999: 354)

10.1. 3. Öğüt Verici Ninniler

Kızım kızım ak kızım

Çık kapıdan bak kızım

O beyaz tombul ele

Elvan kına yak kızım (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 68)

1 Seçilen ninniler, konularına göre tasnif edilerek verilmiştir.

Dandini dandini dan olur	Dandini dandini danadan
Bahçede ayva nar olur	Bir ay doğmuş anadan
Çıkma kızım sokağa	Eksik olma aradan
Beyler görür kan olur ninni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 55)	Bağışlasın yaradan (Kaya, 1999: 354)
Ninni ninni uyu yavrum	Uyu gözlerin süzüksün
Tıptı tıptı yürü yavrum	Kirpiğine inci dizilsin
Üzüntümü götür yavrum	Alnına hayır yazılsın
Bize neşe getir yavrum	Ninni gonca gülüm ninni (Kaya, 1999: 354)
Düşmanlıktan geç ha yavrum	
Muhabbeti seç ha yavrum	Dandini dandini daradan Allah
Ağlama hiç gül be yavrum	Zülûf yaradan Allah
Yaradan'ı bil be yavrum (Kaya, 1999: 354)	Kim oğlumi sevmese
	Galdırsın aradan Allah (Köksal, 1989: 34)
10.1. 4. Dua ve Beddua İfade Eden Ninniler	
Horhopun olsun oğlum	Ninni ninni nestesi
Gültopun olsun oğlum	Gül ireyhan destesi
Sıra söğüt dibinde	Mustafa'yı sevmeyen
Düğünün olsun oğlum (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 75)	Olsun döşek hastası (Kaya, 1999: 354)
Uzun kavah boyun olsun	Çıkayım dağlar başına
Selvi söğüt dalın olsun	Güneş vurdu kemerimin kaşına
Ahan sular ömrün olsun	Beni kınayanların gelsin başına
Nenni yavrum nenni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 75)	Ninni bebek ninni ninni (Kaya, 1999: 354)
Kova, kova balın olsun	Babasının adı şişman
Akan sular ömrün olsun	Anası getirdiğine pişman
Denizlerde salın olsun	Cümle âlem yavruma düşman
Uyu ninni uyu ninni (Artun, 1989: 3)	Düşmanların gözü kör olsun (Kaya, 1999: 354)
Dağda davarın kışlasın	Ninnilerim var olsun
Ovada çiftin işlesin	Koynun dolu nar olsun
Seni yaradan bağışlasın	Narın düşsün çatlasın
Uyusun oğlum ninni (Kaya, 1999: 354)	Düşman gözü patlasın (Kaya, 1999: 354)
	10.1. 5. Yemin ve Va'd İfade Eden Ninniler
Aktır oğlumun aktığı	Erini gızım serini gızım
Öter dağların kekliği	Seraskerin gelini gızım
Görmesin oğlum yokluğu	Kürde vermem ayran içer
Ninni yavrum ninni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 59)	Köylüye vermem tarla biçer (Köksal, 1989: 34)

Dandini dandini dan gelende	Dandini dandini danadan
Kete çörek pay gelende	Bağışlasın Yaradan
Goçli guzu döl başı	Bir kötüce anadan
Gurban edim sen gelende (Köksal, 1989: 38)	Böyle de evlat olur mu?
	Uyur benim çocuğum ninni
	Büyür benim yavrum ninni (Bozyiğit, 1989: 9)
Irgalan dedim ırgalan	Bir ay doğmuş meşeden
Dibine serdim yorgan	Oğlum gelir köşeden
Hele yavrum büyüsün	Rengini gülden almış
Keserim çifte kurban ninni (Kaya, 1999: 354)	Kokusun menekşeden (Çelik, 1989: 14)
Ninni dedim beşiğine	
Güneş doğsun eşiğine	Bahar gelir yaz gelir
Büyüdüğünü görürsem	Durnan gelir kaz gelir
Gül koyayım beşiğine	Kırk deve yükü altın
Ninni yavrum ninni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 60)	Benim kızıma az gelir (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 66)
Uyu bebeyim uyu	Dandini dandini dasta gider
Bebeyim melek huylu	Kokusu dosta gider
Sayarım on beş yılı	Yavrumu gören kızlar
Ederim senin toyu	Evine hasta gider
Nenni nenni nenni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 76)	Ninni yavrum ninni
	Uyusun da büyüsün ninni (Artun, 1989: 3)
Bahçeye gül dikelim	Taze tarçinin dali
Çıkıp yollara bakalım	Oğlum dünyanın mali
Baban bir gün gelirse	Oğluma gurban olsun
Camiye mum dikelim (Kaya, 1999: 354)	Ev başı bir gari (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 72)
Oğlum gelir hay ile	
Bir kınalı tay ile	Binarın bol suyu var
Oğluma düğün ederim	Her çocuğun bir huyu var
Bir ambar buğday ile (Kaya, 1999: 354)	Yavrumun aslı soyu var
	Ninni yavrum ninni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 64)
10.1. 6. Övgü ve Yergi İfade Eden Ninniler	
Ninni ninni nin boncuk	Oğlum oğlum ak oğlum
Oğlancıktır oğlancık	Annene bak oğlum
Ne inci ister ne boncuk	Uyusun da büyüsün
Komşunun kızı kel kancık	Kızları yak oğlum (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 56)
Hem inci ister hem boncuk	
Ninni ninni ninni (Kaya, 1999: 354)	

Ninni desem ar m'ola
Koynu dolu nar m'ola
Arasam şu dünyayı
Yavrum gibi var m'ola (Kaya, 1999: 354)

Ninni derim onun adına
Şeker koymuşlar tadına
Ben ona uyu derim
O uyumaz inadına (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 70)
Dandini daylak sen uyu
Ensesi kavlak sen uyu
Küp karınlı sen uyu
Lahna bacak sen uyu
Carıt bacak sen uyu (Kaya, 1999: 354)

Beşiği hurma dalından
Süsü sırma telinden
Allah beni kurtarsın
Senin mızımız elinden (Kaya, 1999: 354)

10.1. 7. Hüzün ve Sevinç İfade Eden Ninniler

Gül açılır bahar olur
Dilsiz kuşlar dil öğrenir
Anasız kuzu nasıl eğlenir
Ninni kuzum sana ninni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 77)
Oğlan oğlan ohtuğum
Cebine çörek sohtuğum
Oğlan hocaya gidende
Peşine durup bahtığım (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 75)

Ninni derim birim birim
Dert yürekte dürüm dürüm
Ben derdimi kime derim
Ninni yavrum ninni (Kaya, 1999: 354)

Ninni nenlerin başı
Akıtma gözden yaşı
Garip anasının eşi
Ninni gülüm ninni (Kaya, 1999: 354)

10.1. 8. Akrabalık İlişkilerini İfade Eden Ninniler

Biner atın iyisine
Çıkar yolun kıyısına
Ak ellerin kınalanmış
Kahve gelir dayısına (Kaya, 1999: 354)

Dandini dandini dasdana
Oğlum gider halasına
Süt kaymağı kaynanasına
Gami kahrı anasına ninni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 55)

Cici dezesi var nennin
Gır bıyıklı lalası var nennin
Çok söylenir halası var nennin
Çıbık gibi bobası var nennin
Benim olum büyüsün nennin (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 60)

Dandini dandini dayısı bakar
Yanına yağlık emmisi takar
Ağzına şeker babası eker
Cebine harçlık dedesi döker (Kaya, 1999: 354)

Dandini dandini dan kuşu
Bal yemez arı kuşu
Anası hatun kişi
Babası beyler başı
Halası helâ taşı
Teyzesi yüzük taşı (Kaya, 1999: 354)

Ninni de ninni dan kişi
Anası da bir hanım kişi
Babsı da beylerin başı
Halası harman tokatı
Teyzesi soğan sepeti
Eee eee e kuzum ninni
Uyusun da büyüsün ninni

Tıpış tıpış yürüsün ninni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 55)

Nenni nenni nennisine
Oğlum gider nenesine
Nenesi iyi kadınımış
Ceviz doldurur çevresine (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 56)

Salladı sümüklü halası
Kaytan bıyıklı da dayısı
Tel takınsın teyzesi
Karaman kuyruklu ninesi
Hu hu hu
Ninni ninni ninni (Kaya, 1999: 354)

Anneanesi hanım
Bi top altun
Dıngı da dıng
Babaanesi yılan
Boynuna dolan

Dıngı da dıng
Teyzesi güzel
Dünyayı gezer
Dıngı da dıng
Halası katır
Hiç bilmez hatır

Dıngı da dıng
Dayısı doktor
Bilmediği yoktur
Dıngı da dıng
Amcası keçi
Gırıla gıçı
Dıngı da dıng
Dedesi deve
Hêç girmez eve
Gırıla kahve
Dıngı da dıng (Öztürk, 1989: 47)

10.1. 9. Geçmişte Cereyan Eden Olayları Konu Edilen Ninniler

Annesi bir hasta oldu
Babası cepheye öldü
Dedesi gurbette kaldı
Ninni bebek ninni bebek oy (Kaya, 1999: 354)

Dandini dandini dedesi geldi
Gelmeden gidesi geldi
Dedesi alıyo gucağına
Dedesinin adı Duralı
Bu yıl da buralı gelecek yıl da buralı (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 67)

10.1. 10. Dini Konuları İfade Eden Ninniler

Hu der de gider idim (ninni)
Zikrullah eder idim (ninni)
İsmail Peygamber'in (ninni)
Devesin güder idim (ninni)
Ninni yavruma ninni (Kaya, 1999: 354)

Ninni ile uyuturum
Allah diye büyütürüm
Tevhid ile yürütürüm
Uyusun da büyüsün ninni

Yaslan kılıcım yaslan
Yastık altında paslan
Taşköprü'de Abdal Hasan
O da ona uyku versin ninni (Kaya, 1999: 354)

Beşiği hurma dalından
Örtüsü yeşil halıdan
Bunların kılıçları
Kaldı Hazret' Ali'den
Mini mini yavrum ninni (Kaya, 1999: 354)

Tarlalarda olur ahlat
Analar çekiyor zahmet
Medine'de ol Muhammed
Söyle bana uyku versin
Ninni yavruma ninni (Kaya, 1999: 354)

10.1. 11. Şikâyet ve Teessür İfade Eden Ninniler

Nenni deyi yerin ettim
Guş tüyünden minder ettim
Sesininen zabah ettim
Nenni benim akça yavrum nenni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 66)

Horoz öter uzun uzun
Uyusana iki gözüm
Dün geceden uykusuzum
Uyu yavrum ninni ninni (Kaya, 1999: 354)

Ahşam oldi baban geldi
Gözyaşlarım sele döndü
Benim bu gerip başım
Senden neler gördü
Nenni nenni nenni (Köksal, 1989: 39)

Ninni derim bana bakar
Senin derdin beni yakar
Huysuz baban hatır yıkar
Ninni yavrum ninni (Kaya, 1999: 354)

Asmaya kurdum salıncak
Eline de verdim oyuncak
Yine de uyumadı gitti
Şu küçücük yumurcak (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 54)

Sırlarda salkım üzüm
Ne uyuman iki gözüm
Ne karaymış benim yazım
Ninni yavrum ninni (Kaya, 1999: 354)

10.1. 12. Tehdit ve Korkutma İfade Eden Ninniler

Ninni derim sallarım
Artık düştü kollarım
Uyumuyor namussuz
Şimdi babanı yollarım (Kaya, 1999: 354)

Huu huu hu beni
Tilki duymasın seni
Eğer tilki duyarsa
Hem seni yer hem beni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 57)

Ninni ninni içce baba
Arkasında yamalı aba
Benim yavrum uyuyacak
Gelme bize bekçi baba (Kaya, 1999: 354)

Nenni nenni nenni der
Garip bülbüller öter
Seni köpeklere atarım nenni
Ayaklarını kırarım nenni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 56)
Uyu oğlum can oğlum
Kırmızı mercan oğlum
Baban duyarsa öldürür
Uyu afacan oğlum (Kaya, 1999: 354)

10.1. 13. Ayrılık ve Gurbet İfade Eden Ninniler

İstanbul'un yolu diken
Kör olsun dikenini döken
Ölüm Allah'ın emridir
Ayrılıktır beli büken
Ninni yavrum ninni (Kaya, 1999: 354)

Dağlar dağladı beni
Gören ağladı beni
Ayırdı zalim felek
Derde bağladı beni
Ninni yavrum ninni (Kaya, 1999: 354)

Alçacık bağlar duvarı
İçinde zezem pınarı
Senin baban gurbettedir
İşini Allah onarır
Ninni yavrum ninni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 57)

Ay karşıdan doğup gelir
Gün boynunu eğip gelir
Dayısı Almanyadan
Markları sayıp gelir
Ninni kuzum ninni (Kaya, 1999: 354)

Nar ağacı boğum boğum
Alnıma vurdular düğüm
Ayrılık günleri buğün
Nenni kuzum sana nenni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 77)

10.1. 14. İntikam Alma Konulu Ninniler

Salın salın salıncak
Oğlum bir bak n'olacak
Babasını öldürdüler
Onun hayfın alacak
Ninni yavruma ninni (Kaya, 1999: 354)
Tapşını kızım tapşını
Gel babası öp şunu
Topla bahçenin taşını
Yar komşunun başını
Ninni yavrum ninni (Kaya, 1999: 354)

10.1. 15. Ölüm ve Ölümün Getirdiği Üzüntüyü İfade Eden Ninniler

Ağla Zeyneb'im ağla ninni
Kara yazmalar bağla ninni
Babası ölen çocuk hu hu
Haydi, bağrını dağla ninni (Kaya, 1999: 354)

Gelin kızlar çaydan geçek
Çay bulanık nerden içek
Bebek öldü kefeni biçek
Nenni bebek nenni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 69)

Mezarının yanı delik
Kara saçı bölük bölük
Öksüzlerin boynu bükük
Ninni gonca gülüm ninni (Kaya, 1999: 354)

Derelerde biter nane
Üç yetime oldum anne
Kül olaydım yana yana
Ninni nazlı yavrum ninni (Kaya, 1999: 354)

Çıktım yaylanın düzüne
Dikenı battı gözüme
Ben razı oldum yazıma
Dayanamam bir kuzuma
Nenni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 64)

10.1. 16. Hayvanları Ele Alan Ninniler

Hadi, karga işine
Düşme de yavrumun peşine
Karga seni tutar isem
Kanadını yolarım aman
Kuyruğunu koparıyorum aman
Hu hu hu yavruma ninni
Ninni yavruma ninni (Artun, 1989: 5)

Dam üstünde kediler
Mırnav mırnav dediler
Kızın yiyeceğiz dediler
Uyusun da büyüsün ninni
Tıpış tıpış yürüsün ninni (Kaya, 1999: 354)

Kargalar kargalar
Ceviz dalı ırgalar
Irgalaman kargalar
Oğlum gözünü kapar (Kaya, 1999: 354)

Şahin seni tutarım
Kanadını yolarım
Yavruma yelpaze yaparım
Uyusun da yavrum büyüsün
Tıpış tıpış yürüsün ninni (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 54)

10.1.17. Mizahi Olayları Konu Alan Ninniler

Dandini dandini dan kuşu
Samanlıktır yuvası
Et getirmiş oğlumun babası
Hapadak yutmuş deli anası
Eee eee eee ee (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 63)

Tanrı bunun tayını ver
Ohunu gizdet yayını ver
Birini moruh deren ver
Üçünü sepet ören ver (Sakaoğlu ve Sakaoğlu, 1989: 75)

Dandin dandin danası
Sökük etekli anası
Nerede kaldı babası
Hol kafalı ninesi
Koca göbekli dedesi
Yoluk kafalı halası
Hu kızıma hu hu hu

(*Toya giden annen gelir*

Bay-bay-ba-ay

Dokuz kaburga et gelir

Bay-bay-ba-ay

Şarkı söylemeye giden baban

Bay-bay-ba-ay

Uyursan nazlı balam) (Yıldız, 2003: 329)

10.2.3. Azerbaycan

Laylay deyim yatasan

Gızıl güle batasan

Gızıl gülün içinde

Şirin yuhu tapasan

Balam laylay, a laylay

Gülüm laylay, a laylay

Ninni ninni ninnisine
Oğlum gitmiş ninesine
Ninesi garipmiş
Soğan koymuş torbasına
Torbası da delikmiş
Düşmüş yolun ortasına (Artun, 1989: 4)

10.2. Türk Dünyasından Ninni Örnekleri

10.2.1. Ahıska

Nenni dedim yuxlasın
Gül götürem koxlasın
Dostlara arxa olsun
Düşmenleri oxlasın

Laylay dedim ucadan

Ünüm çıhdı bacadan

Seni Mövla'm sahlasın

Çiçekden, gızılcadan (Ahundov, 1978: 59-60)

Laylay deyim künde men

Kölgede sen künde men

İlde gurban bir olar

Sene gurban künde men

Nanay-nanay nastana
Gül ekerim bostana

10.2.4. Batı Trakya

Hu hu hu kuşu

Derelerde su kuşu

Çalılıktır yuvası

Lokum getir kızıma babası

Hu yavruma hu hu hu

Uyusun da büyüsün hu hu

Tıpiş tıpiş yürüsün hu

Nenni beşigim neni
Evim eşigim neni
Nenni deyim yatasın
Qızıl güle batasın
Qızıl gülün içinde
Şirin yuxu tapasın (Hacılı ve Poladoğlu, 2001: 49)

10.2.2. Altay Sahası

Toylop bargan anen keler
Bay-bay-ba-ay
Togus sümo at akeler
Bay-bay-ba-ay
Andap bargan adan keler
Bay-bay-ba-ay
Uyuktazan arke balam
Bay-bay-ba-ay

Dandin dandin danası

Sökük etekli anası

Nerde kaldı babası

Hol kafalı ninesi

Koca göbekli dedesi

Yoluk kafalı halası

Hu kızıma hu hu hu

Hu yavruma hu hu hu... (Sağlam, 1997: 74)

10.2.5. Bulgaristan

Nanni nanni nannisine

Kızım gitmiş nenesine

Nenesi bir hanım kariymış

Para koymuş kesesine

Uyusun da büyüsün nenni

Güzel çocuk olsun nenni

Nenni kızanıma nenni

Nenni güzelime nenni

Uyusun yavrum ninni

Büyüsün yavrum ninni

Zümrüt gökte ay gemiye

Binsin gitsin gezmeye

Uyusun yavrum ninni

Büyüsün yavrum ninni

Sefer itsün bütün gece

Fakat uyansın erkence (Yenisoy, 1997: 127-128)

10.2.6. Doğu Türkistan

Alley balam alley

Közleri guya (küye?) balam

Kaşları kalem balam

Alley balam alley

Bağımın güli balam

Öyimin çırağı balam

Alley alley

(*Ninni yavrum ninni*

Gözleri kurum (gibi kara?) yavrum

Kaşları kalem yavrum

Ninni yavrum ninni

Bağımın gülü yavrum

Evimin kandili yavrum

Ninni ninni) (Çelebioğlu, 1995: 365)

Elley elley eytay men

Sana tilek tiley men

Sendin umutler kütüp

Sana behit tiley men

Hayatımda könül hoşam elley

Kara közüm akli hoşum elley

Asmandiki ay yoltuzum elley

Sayrap turgas bulbulum elley

(*Ninni ninni söyleyeyim*

Sana dilekte bulunayım

Senden çok şey ümid edip

Sana baht dileyeyim

Hayatımda gönlümün neş'esini ninni

Kara gözlüm aklım fikrim ninni

Gökteki ay yıldızım ninni

Güzel öten bülbülüm ninni) (Kaya, 1999: 399)

10.2.7. Gagauzistan

Nani nani kızçaazım

Sarp güzel şu kuşçaazım

Sarmaşar uyku sana

Kondu gece tavana

Ko uykun olsun tatlı

Nice pitalar ballı

Yıldızlar öpsün seni

Annını hem gözlerini

Nani nani kızçaazım

Sarp güzel şu kuşçaazım

Sevinerim ben ne pek

Olacan bir kız-çiçek (Kaya, 1999: 392)

10.2.8. Kazakistan

Eldiy eldiy ağam oy

Alla bergen balam goy

Biraz eldiy aytayın

Cüregimde caram goy

Eldiy eldiy eldiy ay!

(*Ninni ninni ağam oy
Allah'ın verdiği yavrum oy
Biraz ninni söyleyeyim
Yüreğimde yaram oy
Ninni ninni ninni e!*) (Çelebioğlu, 1995:349)

Tula boydı terletip
Ak beşikti terbetip
Eceng tınım tappaydı
Ösin dep sen ercetip
Eldiy, böbem, eldiy-ay
Men selamın en küydi-ay

Kuşayın men iysindi
Ak cüzingen süykimdi
Tınış üyde- besikte
Kandırıp al uykıngdı
Eldiy, böpem, eldiy-ay
Men salamın en-küydi-ay

(*Bütün vücudu terleterek
Ak beşiği sallayarak
Büyükannen rahatı bulamaz
Sen büyü yetiş diyerek
Ninni bebeğim ninni
Ben söylerim şarkı-türkü*)

*Kokunu koklayayım
Ak sevimli yüzünden
Rahat evde-beşikte
Uykuya iyice kan
Ninni bebeğim ninni
Ben söylerim şarkı-türkü* (Koçar, 1991: 138-140)

10.2.9. Kerkük

Leylev edim yatınca
Belere ay batınca
Gözüme şiş batırram
Sen hâsıla yetince

Leylevun adı nedi
Şekerden dadı nedi
Çağırım ses vermez
Bilmirem derdi nedi

Kurbanam özüm özüm
Yuhısız nece dözüm
Geceni gündüz kimin
Tikmişem sene gözüm

Levlev edim yataasan
Kızıl güle batasan
Kızıl gül kölge salıp
Kölgesinde yataasan

Balam şirin düşer
Yay oha şirin düşer
Sen yat ben leyley edim
Gör sen ne şirin düşer (Ketene, 1990: 121-126)

10.2.10. Kırgızistan

Aldey-aldey böbügüm
Aculanba, ıylaba
Abakengdi kıynaba
Aldey-aldey böbügüm
Eneng keler emgekten
Emcegene süt çıynap
Aldey-aldey böbügüm
Meni kapa kılbacı
Bekerinden boşko ıylap
Aldey-aldey böbügüm

(*Ninni-ninni bebeğim
Kızma-ağlama
Büyükanneni üzme
Ninni-ninni bebeğim
Annen gelir işten
Memesi süt dolarak
Ninni ninni bebeğim
Beni üzme
Boşuna ağlayarak
Ninni-ninni bebeğim*) (Koçar, 1991: 144-145)

10.2.11. Özbekistan

Mehribanım ketdiyu, alla
Mehri közimdan ketmadı, alla
Mehribanım yok uçun, alla
Heç kim meni yad etmadı, alla
Men ketarman baş alıb, alla
Kara közimga alıb, alla

(*Mihribanım gitti de, ninni
Mehri gözümden gitmedi, ninni
Mihribanım yok için, ninni
Hiç kim beni hatırlamadı, ninni
Ben giderim başımı alıp, ninni
Kara gözüme yaş alıp, ninni*)

Körpa tikdim parçadan
Beşik kıldım arçadan
“Kolgınang kıymasın”, dep
Kolbav eşdim pılladan

(*Yorgan dikdim simden
Beşik yaptım çamdan
“Kolunu kıymasın” diyerek
Kolluk eğirdim ipekten*) (Koçar, 1991: 146, 150-151)

10.2.12. Tataristan

Ayya olsun ay bolsun
Özüm uglum bay bolsun
Ayya bolsun ay bolsun
Özüm olgum bay bolsun

(*Ninni olsun e olsun
Benim oğlum efendi olsun
Ninni olsun e olsun
Benim oğlum zengin olsun*)

Cukla ulım cum küzin
Cum cum küzin cılduzım
Kece yukun kaladır da
Cılap üte kündüzün
Yukla ulım cum küzin

(*Uyukla oğlu yum gözün
Yum yum gözün yıldızım
Gece uykun kalır da
Ağlayıp geçer gündüzün
Uyukla oğlum yum gözün*) (Kaya, 1999: 396)

10.2.13. Türkmenistan

Allay alay apayın
Üstüne mahmal yapayın
Nirek giden enengni
Mamanglardan tapayın
(*Ninni ninni söyleyim
Üstüne kadife örteyim
Nereye giden anneni
Büyükannelerden bulayım*)

Allay-alay allayın
Kakang Mekka yollayın
Kakang Mekka'dan gelse
Mekka yüzük paylayın

(*Ninni ninni söyleyim
Babanı Mekke'ye yollayım
Baban mekke'den gelse
Mekke yüzük dağıtayım*) (Koçar, 1991: 157-158)

10.2.14. Yugoslavya

Dandili dandili dan aylık
Yedi seçis on aylık
On olmase beş olsun
Kadı kızına eş olsun

Mini mini boncogom
Benim küçük çocogom
Saba olor oyanır
Açlığına dayanır
Yumak cibi duramas
Odor küçük yaramas

Dandili dandili dan içi

Yoldan vurur on içi

On olmasa beş olsun

Yavruma uyuklar eş olsun

Dandili dandili dayısı toy

Anası çeklik babası soy

Teteleri telli papuçlı

Halalari çirli gusraklı

Dayısı karıları süçük paşalı

||| ||| ey yavrum ninni (Kaya, 1999: 400)

KAYNAKLAR

Ahundov, E. (1978). *Azerbaycan halk yazını örnekleri*. (S. Tezcan, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alptekin, A. B. (1990). Ninni. *Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi*. içinde (VII, 63-65). İstanbul.

Artun, E. (2009). Tekirdağ'da söylenen ninnilerden örnekler. *Türk folklorundan derlemeler*. içinde (1-8). Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor araştırma Dairesi Yayınları.

Bozyiğit, A. E. (1989). Beypazarı Ninnileri. *Türk folklorundan derlemeler*. içinde (9-11). Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Çelebioğlu, A. (1995). *Türk ninnileri hazinesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Çelik, H. (1989). Gaziantep'ten derlenen ninniler. *Türk folklorundan derlemeler*. içinde (13-15). Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Duman, A. (1996). *Elaziğ ninnileri (inceleme – metinler)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi.

Elçin, Ş. (1986). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Hacili, A. ve Poladoğlu, A. (2201). *Ahıska türk folkloru*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Ercilasun, A. vd. (1991). *Karşılaştırmalı türk lehçeleri sözlüğü I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kaşgarlı Mahmud (1992). *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. (B. Atalay, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, D. (1999). *Anonim halk şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ketene, C. (1990). *Kerkük halk edebiyatından seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Koçar, Ç. (1991). Türkistan'daki kazak türk boyunda ninniler. *Türkistan ile ilgili Makaleler* içinde. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Koz, S. (2005). *Her güne bir ninni "türk halk ninnileri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Köksal, H. (1989). İspir yöresinden derlenmiş ninnilerimiz. *Türk folklorundan derlemeler*. içinde (33-43). Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Sağlam, F. (1997). *Türkiye dışındaki türk edebiyatları antolojisi 9/batı trakya ve kıbrıs türk edebiyatı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sakaoğlu, S. ve Sakaoğlu, Y. (1989). Türkiye ninni haritası. *Türk folklorundan derlemeler*. içinde. Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Şapolyo, E. B. (1937). *Halk ninnileri*. İstanbul.

Şimşek, E. (1989). Çukurova (kadirli-kozan) ninnileri üzerine bazı düşünceler. *Milli folklor*. 1 (2), 18-19.

Şimşek, E. (1993). *Kadirli ve osmaniye ağıtları*. Ankara: Kültür Ofset Basımevi.

Şirin, M. R. (1990). *Ninni bebeğim ninni*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu.

Yardımcı, M. (2002). *Başlangıçtan günümüze türk halk şiiri*. Ankara: Ürün Yayınları.

Yenisoy, H. S. (1997). *Türkiye dışındaki türk edebiyatları antolojisi 8 /bulgaristan türk edebiyatı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yıldız, N. (2003). Ninniler. *Türk dünyası ortak edebiyatı /türk dünyası edebiyat tarihi*. içinde (3, 298-331). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

www.insanbilimleri.com

AĞITLAR VE AİLE

Doğan KAYA

Sağlık, mutululuk, bereket ve nesli devam ettirme beklentileri üzerine kurulan aile hayatı, zaman zaman birisinin hastlanması ya da ölümü, delikanlıların askere gitmesi, evden gelinin çıkması, kazalar, hasretlikler, doğal afetler ve sevilen hayvanların kaybı ya da ölümü, üzüntü ve acılara neden olmaktadır. Bu üzüntü ve acı verici olaylar, yürekleri yakmakta, üzüntü ve acılar gözlerden yaş, dillerden ise ağıt olarak dökülmektedir.

I. Ağıt Kavramı

Ülkemizde üzerinde en az çalışma yapılan konuların başında ağıt gelir. Kitap ve mezuniyet tezi bazında yapılan çalışmalar parmakların sayısını geçmez. Kitap şeklinde kültürümüze kazandırılmış ilk eser Kemal Sadık Göğçeli'nin Adana Halkevi Neşriyatı olarak yayımladığı *Ağıtlar* adlı eseridir (Göğçeli, 1943). Aynı eser, sonraki yıllarda genişletilmiş olarak tekrar basılmıştır (Göğçeli, 1996). Muhtelif dergilerde çıkan makalelerin çoğu ise, metin tespiti şeklinde olup konu ile ilgili yorum ve görüşlere nadiren temas edilmiştir.

Yapılan çalışmalar içinde ilk bilimsel çalışmayı da Muhan Bali, doçentlik tezi olarak gerçekleştirmiştir (Bali, 1974). Bunu, İsmail Görkem'in doktora çalışması izlemiştir (Görkem, 1990).

Ahmet Şükrü Esen'in derlemelerine Pertev Naili Boratav ile Rémy Dor'un yazdıkları giriş yazıları da önem arz eden bir değerlendirmedir (Esen, 1982).

Ağıt konusunda birkaç tane de mezuniyet tezi hazırlanmıştır (Korkut, 1947; Tibet, 1968; Sekni, 1992; Eroğlu, 1998).

Şükrü Elçin, Türkiye Türkçesinde Ağıtlar adlı eserde ağıtın ne olduğu ve ağıt geleneği hakkında bilgi verdikten sonra, kaydettiği ağıtları, "Sanat Seviyesine Ulaşmamış Ağıtlar, Ferdi Ağıtlar" şeklinde gruplandırmıştır (Elçin, 1990). Kadirli-Osmaniye, Emirdağ, Erzincan yörelerinin ağıtlarını konu alan kitaplar izlemiştir (Şimşek, 1993; Yaldızkaya, 1992; Kara, 1994). İlk iki kitapta ağıt türü ile ilgili olarak inceleme ve yorumlara yer verilmiştir. Erzincan yöresini ilgilendiren kitapta ise depreme konu edilmiş ve sahibi belli şiirlerden örnekler verilmiştir. Ağıtların kitap olarak değerlendirildiği son yayın ise, Sıtkı Soylu tarafından gerçekleştirilmiştir (Soylu, 1997).

İnsanlar, başta ölüm olmak üzere çeşitli sebeplerle sevdiklerinden ayrılmak durumunda kalırlar. Bugüne

kadar ölüm şiirleri olarak sayılan ağıtları, salt bu çerçevede ele almamak gerekir. Ağıtlar, dar manada ölüm üzerine yazılmış şiirler olmakla beraber, geniş manada ise acı ihtiva eden her konuda ortaya konulmuş şiirler olarak görülürler. Kişilerin hastalanması, evden gelinin çıkması, delikanlının askere gitmesi, ülke toprağının düşmanın eline geçmesi veya düşman tarafından tarumar edilmesi, kaza, hasret, tabii afet, sevilen hayvanların kaybı veya ölümü üzerine söylenen şiirler ve nağmeler de ağıt türünden eserlerdir. Meseleye çeşitli açılardan bakan birçok araştırmacı, ağıtı şu şekilde tarif etmişlerdir:

Mustafa Nihat Özön: *"Divan Edebiyatında mersiye denilen konuda yazılan manzumelerin halk edebiyatındaki adıdır."* (Özön, 1954: 162)

Cahit Öztelli: *"Büyük toplum felâketleri, ölüm vb. gibi olaylar karşısında duyguları dile getiren şiir. Kafiye ve mısra düzeni koşma ve destanlara benzer."* (Öztelli, 1966: 4124).

L. Sami Akalın: *"Türk halk şiiri türlerinden. Divan şiirindeki mersiye karşılığı."* (Akalın, 1970: 8)

Şükrü Elçin: *"İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığını kaybetme, korku, telaş ve heyecan anındaki üzüntülerini, feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini, düzenli-düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türküler."* (Elçin, 1986: 290)

Türkçe Sözlük: *"Ölen bir kimsenin gençliğini güzelliğini, iyiliklerini, değerlerini, arkada bıraktıklarının acılarını veya büyük felâketlerin acılı etkilerini dile getiren söz veya okunan ezgi, yazılan yazı, sağı, mersiye."* (Türkçe Sözlük, 1988: 23)

Arslan Tekin: *Bir kimsenin ölümünden dolayı duyulan acıları anlatmak için söylenen şiir. Bu özellikteki şiirlere Divan edebiyatında mersiye, İslâmiyet'ten önceki Türk edebiyatında da sagu adları verilirdi."* (Tekin, 1995: 15)

Ağıtların ortaya çıkışının temel sebebi ayrılıktır. Bu bakımdan biz de ağıtları; *başta ölüm olmak üzere ayrılığın yahut üzüntünün doğduğu ıstırap sebebiyle ortaya konulan lirik ürünler* olarak düşünmekteyiz.

Ağıtlar, tıpkı dua, beddua, dilek ve öğütler gibi insanların bir arada yaşamaya başladığı ilk devirlerden itibaren var olan sözlü ürünlerdir ve insanlığın ortak özelliklerinden biridir. Çünkü insanlar, hangi inanç, hangi ırk ve hangi dilden olurlarsa olsunlar ilk çağlardan beri ağıt söylemiş, böylelikle ıstırabını teskin etmek yoluna gitmiştir. Bazen da şahsi duyguların dile getirilmesinin yanında fanilik, toplumun dertleri, birtakım istenmeyen olaylar, düşmanlıklar ve bunların gereksizliği vs. gibi konulara da yer verildiği olur.

Yaygın şekliyle *ağıt* olarak bilinen söz muhtelif devirlerde, muhtelif Türk toplulukları tarafından değişik şekilde kullanılmıştır. Ağıta, Azeriler *ağı*, Başkurtlar *märsiyä*,

äytiv, Özbekler *märsiyä*, *matemname*, Kazaklar *joktov*, *koşuk ırı*, *köri*, Kırgızlar *cır*, *coktov*, *koşok*, Kumuklar *yas*, Nogaylar *bozlaw*, *bozlaw*, Tatarlar *taçmaq*, *märsiyä*, Türkmenler *âği*, *tavş*, *tavşa*, *tovum*, *ses etmek*, Uygurlar da *jiğa*, *haza* (Ercilasun, vd., 1991: 8-9; Bali, 1997: 14-18; Görkem, 1990: 69-84; Altunel, 1994: 21).

Orhun Âbideleri'nde konuyla ilgili olarak şu sözleri buluruz: *sıgıt*; "ağlama, feryad, matem", *sıgıtçı*; "ağlayıcı", *sıgtamak*; "ağlamak, feryad etmek", *yog / yug*; "yas töreni, ölü yemeği", *yogçı / yugçı*; "yasçı, ağlayıcı", *yoglamak / yuglamak*; "yas töreni yapmak, ölü yemeği vermek", *yoglatmak / yuglatmak*; "yas töreni yapmak, ölü yemeği verdirmek". Âbidelerde "ölmek" fiilinin değişik sözlerle ifade edildiği de olmuştur. "yit-, yok bol-, yok er-, yokadu bar-, adır-, adırıl-, adırın-, uç-, kergek bol-..." (Ergin, 1970).

Dede Korkut Hikâyelerinde de konuyla ilgili şu sözlerle rastlanmaktadır: *ağlamak*, *ağlaşmak*; "bir araya gelip ağlamak", *ağlatmak*, *böğürmek*; "kalın ses çıkararak ağlamak", *buzlamak*, "bağırarak ağlamak", *buzlaşmak*; "birlikte bağırarak ağlamak", *buzlatmak*; "ağlatmak, bağırartmak", *enşişmek*; "içini çekerek ağlamak, teganni etmek", *feryad*; "bağırma", *şiven*; "feryad, figan, ağlama", *zarlık kılmak*; "ağlayıp sızlamak" (Ergin, 1964).

Türkiye'de genellikle *ağıt* olarak kullanılan bu söz, bazı yörelerde farklı şekilde de kullanılabilir. *bayatı* (Kars), *deme* (Sivas), *deşet* (Adana), *deyiş* (Malatya), *deyişet* (Samsun), *dil* (Doğuşar-Sivas), *las* (Doğuşar-Sivas), *lâvik* (Kırşehir), *ölgülü* ("ölüm" anlamında- Burdur), *sabu* (Muş), *sızılama* (Doğu Anadolu), *şin* (Elazığ), *şivan* (Diyarbakır), *yakım* (İçel, İsparta), *yas* (Antalya, Balıkesir, Burdur, Karaman, Muğla). Anadolu'da, çeşitli ağızlarda *ağat*, *ağut*, *avut* söylenişleri varsa da, bu, yaygın olan *ağıt* kullanımına halel getirmez.

Diğer taraftan ülkenin değişik yörelerinde çeşitli törenler vesilesiyle (kına geceleri, ölüm törenleri, vs...) söylenen *ağıt* sözüne bağlı olarak pek çok deyim ve kelime grupları mevcuttur. Sözelgeşi *ağıt söylemek* anlamında şu kullanışlara rastlarız: *ağıt düzmek*, *ağıt etmek*, *ağıt ko-parmak*, *ağıtlama*, *ağıtmak*, *ağıt söylemek*, *ağıt tutmak*, *ağıt yakmak*, *ağıt yapmak*, *ağıt yitirmek*, *bayatı söylemek*, *dil demek*, *dil dökmek*, *las etmek*, *sağımak*, *sagu kılmak*, *sağu sağlamak*, *sağu sağmak*, *sayı yapmak*, *sayı kurmak*, *sızlamağ*, *şivan etmek*, *yakım yakmak*, *yas çağırma*, *yas etmek*, *yas kaldırmak*, *yas tutturmak*, *yas söyleme*. Kültürümüzde çeşitli coğrafyalarda ve muhtelif devirlerde *ağıt* söyleyenlere de şu isimler verilmiştir: *ağcı*, *ağlamacı*, *ağlayıcı*, *ağıtçı*, *âşık bacı*, *bayatıcı*, *bozlavcı*, *imadede*, *matemci*, *sağıcı*, *sağucu*, *sağu sayıcı*, *sıgıtçı*, *sızlayan*, *yakımcı*, *yasçı*, *yığlagur*, *yogçı / yugçı*.

Sagu, her ne kadar sagu, ağıt anlamına geliyorsa da, Divanü Lügati't-Türk'te "ölçek" anlamında kullanılmıştır (Atalay: 425, 418).

Büyük Türk Lügatinde sağı ve onun türevleri olan kelimelerle ilgili olarak şu açıklamaları görürüz:

Sagucu: mersiyehan, *Sağu sağmak*, *sağınmak* -mü-teaddi- *sağu söylemek*: mersiyeler ve şarkılar okuyup ağlamak suretiyle icra-yı matem etmek, müteveffanın fazailini sayıp feryad ü figan etmek, *Sağımak*: Bkz. Sağu sağmak, *Sağun*: keder, ıstırap, elem (Kadri, 1943: 15).

Edebiyatımızda, klasik şairler de de bu konuda kayıtsız kalmamış, *ağıt* niteliğinde *mersiye* adını verdikleri şiirler söylemişlerdir. Mersiye; "İslâm edebiyatlarında bir kimsenin ölümü üzerine duyulan üzüntüyü ve acıyı anlatmak amacıyla ölüyü över nitelikte yazılan şiir ve yazı"dır (Pala, 1989: 333). Bunlar, terrib-i bend ve terci-i bend şeklinde yazılırlar. Ölüm törenlerinde ve dinî törenlerde mersiye okuyan kişiye *mersiye-han* denir. Divan şairlerinin söylediği pek çok mersiye içinde en meşhurları şunlardır: *Yahya Bey*, *Sâmî*, *Fünûnî*, *Ramî*, *Fazlî*, *Nisayî* ve *Müdamî*'nin Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın ölümü, *Bakî*'nin Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümü, *Şeyh Galib*'in Mevlâ Dedesi Esrar Dede için söylediği mersiyeler.

Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatında *ehl-i beyt* sevgisini dile getiren ve Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ile ilgili olarak da pek çok mersiye vücuda getirilmiştir. *Maktel* adı ile ün salmış bu eserler içinde en ünlüleri de *Fuzulî*'nin *Hadikatü's-su'ada'sı* ve *Âl-i abâ* mersiyesi, *Lâmî*'nin *Maktel-i Hüseyinî* ve *Kastamonulu Şazî*'nin *Dastan-ı Maktel-i Hüseyinî*dir (Karahan, 1938/39: 4+50).

Bu alanda en çok ürün veren ise; *Kâzım Paşa*'dır. Kâzım Paşa, yazdığı mersiyeleri "*Mekaalid-i Aşk*" adlı bir kitapta toplamıştır (Pekolcay, vd., 1981: 229).

Mersiyeler her ne kadar kişilerin ölümü üzerine yazılan şiirler olsa da, savaşlarda kaybedilen topraklar ve beldelere, ölümü karşısında üzüntü duyulan hayvanlara da yazılmıştır. Sözelgeşi; *Filibelizade Asım*'ın *Namık Kemâl*'le birlikte yazdığı "*Vatan Mersiyesi*" bu tip bir eserdir.

II. Ağıt Yakma Geleneği

Ölenin arkasından yas töreni yapmak, bu arada şiirler terennüm etmek eski çağdan itibaren, hemen hemen bütün toplumlarda rastlanılan hususlardır. Lokman Hekim gibi ölümsüzlüğü arayan Uruk Kralı Gilgameş, ölen arkadaşı Endiku için *ağıt* yakmıştır (Ramazanoğlu, 1942: 64-66). Sümerler, ölen için yedi gün yedi saat yas töreni yaparlardı. Bilhassa ölü, defnedilmeye götürülürken *ağıtçılar* rahip ve müzisyenler eşliğinde kendini yerden yere atarak şiirler söylediler. Eski Mısırlılarda, din adamları ölen hükümdarlarına kasideler okurdu. Köprülü bu konuda bize şu bilgileri nakletmektedir:

"Herbert Spencer'e göre ilk cemiyetlerde *şiiir*, ölen ve öldüğü için *ma'budlar* arasına *dâhil edilen eski ve yeni reislerin vasıflarının methi ile başlıyor*. Meselâ Mısır Hükümdarlarından *Birinci Seti* ve *İkinci Ramses* hakkında *rahipler*

tarafından kasideler okunmuştu." (Köprülü, 1989: 53)

Eski Şinto, Tibet, Yahudi ve Yunan toplumlarında da ölüye *ağıt* söyleme geleneği oldukça yaygındı. Şintolar ölü gömülürken, Tibetliler de ayın sırasında ölünün başında *ağıt*lar ve kutsal metinden parçalar okurdu. Yahudiler, *ağıtçı* kadınlara *şarkıcı / ağlayıcı / hünerli kadınlar*, Grekler de *korainal* derlerdi (Uludağ, 1988: 470). İlyada destanında Hektor'un cenazesi başında ilahi söylemede usta olan kadınlar (Andromahe, Hekübe, Helene) sırayla ona *ağıt*lar söylerler. Brockelmann, Arap edebiyatı hakkında bilgi verirken, kadınların ölülerin hatırasını yaşatmak için mersiye okuduklarını ve bütün ilk şiirlerin musiki inceliği ile okunduğundan söz etmiştir. Litvaniyan-Slavic kavimlerinde de profesyonel *ağıtçı* kadınların ellerini yüzlerini yırtarak ağladıkları, hatta ölenin ölüm yıldönümünde de *ağıt* söyleme geleneğinin yaşatıldığı tespit edilmiştir (Bali, 1974: 8-9).

Türklerde *ağıt* söyleme geleneği, ilk çağlardan beri var olan ve tarihin çeşitli devirlerinde, çeşitli Türk boyları tarafından günümüze kadar yaşatılan bir gelenektir.

Orta-Asya'da yaşayan Türk toplulukları, İslâmiyet'ten önce, ölüleri için *yuğ törenleri yapar*, bu törene oldukça önem verirlerdi. Ölünün yakınları at, koyun, sığır cinsinden kurbanlar keser, törene gelenlere ziyafet verir. Atlılar ölünün bulunduğu çadırın etrafında yedi defa döner, bu arada kurt gibi sesler çıkararak ağlaşır, bağırışlırdı. Hatta törene iştirak edenler bununla da kalmaz, bıçaklarla saçlarını, yüzlerini ve kulaklarını keserdi. Ölünün bulunduğu çadır etrafında yedi defa döndükten sonra uğurlu bir gün seçilip ölen kişinin kendisi ve atı yakılırdı. Defin için, ilkbaharda veya yazın ölen birini, "*yaprak dökümü*" dedikleri sonbahar mevsimine; güzün veya kışın ölenleri de "*yaprak açımı*" diye vasıflandırdıkları bahar mevsimine kadar bekletirlerdi. Defin sırasında ölenin değerli eşyaları da ölenin yanına konulurdu. Defin günü de ölü sahipleri ilk gün olduğu gibi kurban keserdi. Gerek tören gerekse defin sırasında şairler, *sagu denilen* ölüm şiirleri söylerdi. Ölüye ağlayıp *ağıt* söyleyenlere Çağatay Türkçesinde "*yığlagur*" (ağlayıcı, *ağıtçı*) denir. Bu tören ölünün defnedilmesinden sonra da devam ederdi.

Bugüne kadar elimize ulaşmış ilk *ağıt* örneği, Hunların, M.Ö. 119 yılında Ordos'un kuzeyindeki toprakları Çinlilere kaptırması üzerine söyledikleri *ağıttır*. Manzume dörtlülük halindedir. İkinci ve dördüncü mısralar arasında benzerlikler vardır. İlk mısraın orijinal şekli "*Yen-çi tağ yitirdimiz*" (7 hece) yahut "*Yen-çi tağın yitirdimiz*" (sekiz hece) şeklindedir. Bütün bunlar Türk nazımının esas şekilleri arasındadır. Türkler, bozgun dolayısıyla güneye çekilmiş ve ağlayarak şu türküyü söylemişlerdir:

"Yen-çi şan daağını kaybettik.

Kadınlarımızın güzelliğini elimizden aldılar.

Si-lan-şan yaylalarını kaybettik,

Hayvanlarımızı çoğaltacak vesaiti elimizden aldılar." (Atsız, 1992: 88-89).

M. S. 453'te ölen Attila'nın ölüm töreninde buna benzer bir uygulama tespit edilmiştir. Törene katılan şairler, Hun lisanıyla *ağıt*lar okumuş, orada Attila'nın üstün vasıflarını dile getirmişlerdir. Jordanes, bu *ağıt*ları yıllar sonra da olsa tespit etmiş, böylelikle *ağıt*, zamanımıza kadar ulaşmıştır. *Ağıt* bugünkü Türkçe ile şöyledir: "*Hunların en büyük hükümdarı ve Moundzoukh'un oğlu, en cesur kavimlerin hükümdarı Atilla, kendisinden önce hiç duyulmamış bir kuvvetle Scithia ve Germania büyük ülkelerine sahip oldu. O, bu büyük ülkelerin birçok şehirlerini zabdetmek suretiyle, Roma'yı korkuttu; başka yerler daha, onun pençesine düşmesin korkusuyla, Roma onu recalarla ve her sene verdiği vergi sayesinde teskin edebildi. Bütün bunları yaptıktan sonra, taliin hususi bir yardımıyla öldü; fakat düşmanların darbeleri altında yahut kendi adamlarının hıyaneti ile değil, düğün neşeleri içinde, kuvvetine hiç halel gelmeyen milleti arasında, en ufak bir acı duymadan öldü. Hiç kimsenin intikam talep edemeyeceği bu ölümü kim hikâye edebilecek?..."* (Köprülü, 1989: 158).

Yuğ törenleri, Göktürkler arasında oldukça görkemli olarak yapılırdı. Devletin yöneticilerinden Kültigin ve Bilge Kağan'ın cenaze törenine civar ülkelerden hemen hemen gelmeyen kalmamıştır. Bu husus Orhun abidelerinde çok manidar sözlerle ele alınmıştır.

"*İnim Kül Tigin kergek boldu, özüm sakındım. Körür közüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg boldu özüm sakındım. Öd teñri yaşar, kişi oğlu kop ölgeli törümü, ança sakındım. Közde yaş kelse tıda, köñülte sıgıt kelse yanduru, sakındım. İki şad ulayu ini yigünüm, oqlanım, beglerim, budunum közi kaşı yablak boldaçı tip sakındım.*" (Küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim mateme gark oldum. Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Kendim düşünceye daldım. Zamanı Tanrı yaşar. İnsanoğlu hep ölmek için türemiş. Öyle düşünceye daldım. Gözden yaş gelse mani olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek mateme gark oldum. İki şadın ve küçük yeğenimin, oqlumun, beylerimin, milletimin gözü kaşı kötü olacak deyip mateme gark oldum.) (Ergin, 1970: 59)

Diğer taraftan Uygur Türkleri de yuğ törenlerine oldukça önem vermiş, bütün canlılığıyla bu geleneği yaşatmaya çalışmışlardır. Abdülkerim Rahman, "*Uygurların Defin Merasimleri*" adlı çalışmasında bizlere şu bilgileri vermektedir: "*Bir kimse vefat ederse, herkes bir araya toplanır, cesedi ortaya koyar, çeşitli sazları çalıp şarkılar söyleyerek cesedi ateşe verirdi. Bu adet Uygurlarda uzun zaman devam etti. Sonra Uygurlar Şaman dini ve Buda dinine taptıkları devirlerde cesedi ateşe verme adetlerini değiştirerek cesedi toprak altına gömme âdetine geçmiş-tir. O zamanlarda ölüye yeni elbiseler giydirilirdi, mezar kazılarak mezar içinde çok güzel bir sofa hazırlanırdı.*

Onun üzerine kamıştan dokunmuş hasır sarılır, üstüne ceset koyulurdu. Ceset buraya konmadan önce kabile ve urukları defin merasimi yaparlardı. Mezarın etrafına ölenin hayattayken vatan ve halkı için gösterdiği cengâverliği ve kahramanlığı medhedilen şiir ve nesir yazılar okunurdu (Rahman, 1987: 308).

Ölümü Türkler arasında çok büyük üzüntüye sebebiyet veren ve Kaşgarlı Mahmut tarafından derlenmiş olan Alp Er Tunga (Tuna)'nın ağıdı, en eski Türk ağıtlarından birisidir. Yedi heceli, 4+3 duraklı ve teknik yönden mükemmel derecede söylenmiş olan bu ağıt Divanü Lügati't-Türk'te dağınık olarak muhtelif sayfalarda yer almıştır ve tamamı dokuz dörtlüktür.

Divanü Lügati't-Türk'te bilinmeyen bir kahraman için söylenmiş ve üç dörtlükten ibaret bir ağıt örneği daha vardır. Yedi heceli 4+3 duraklı söylenmiş bu ağıt da koşma kafiye düzeninde ortaya konulmuştur.

Turfan'da ele geçirilen eserler içinde XIII. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Uygur harfli bir ağıt örneğine rastlanılmıştır. Ölenin ağızından 4 + 4 = 8 hece ile söylenmiştir (Arat, 1986: 248-249).

Türklük âlemine baktığımızda, az-çok farklılıklarla aynı geleneklerin yaşatıldığını görmekteyiz.

Sagayların Şamanist olanları, yas alâmeti olarak saçlarını keser.

Beltirlerde, henüz dul kalan kadın saçlarını çözer, yarısından aşağısını keser, bir hafta bekledikten sonra kalan saçını ancak örebilir.

Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinde cenaze evine gelen kadınlar sıra ile iki dakika kadar ölüye ağıt söyler. Kazaklarda cenaze sahibi kadın ağlar, yüzünü tırmalar. Ölünün bulunduğu evin önüne siyah çelenk asılır ve bu eve "cüzi caralı, üyi garalı" (*yüzü yaralı, evi karalı*) denilir.

Kırgızlar, ölünün bulunduğu çadıra siyah bir bez asar. Ölüye güzel elbiseler giydirilir, çadırın önüne çıkartılır ve yanına özel eşyaları konulur. Kadınlar-kızlar öne-arkaya hareketlerle *cır* "ağıt" söylerler. Erkekler de çömelip bunlara iştirak eder. Yedi gün boyunca ziyafet verilir. Defin işi sekizinci günü gerçekleştirilir. Mezara ölenin atı da konulur. Geri dönüldüğünde kadınlar ölenin eşyalarına bakarak tekrar ağlarlar. Büyük Kırgız destanı Manas'ta muhtelif vesilelerle ağıt geleneğine yer verilmiştir. Sözel, Kögetay'ın ölümü üzerine büyük bir ziyafet hazırlanır. Kırgız ve Nogay halkı cenaze törenine iştirak eder. Ağlamaktan bayılıp düşme derecesine gelirler. Köketay Han'ın anası karalar giyer. Eşi Gülayım altmış kadınla birlikte ağıt söyler (İnan, 1985: 62). Karalar giyme âdeti, Manas'ın ve diğer önemli şahısların ölümlerinde de aynen uygulanmıştır.

XIII. yüzyılda Kumanlar arasında bulunan Rubruk, onların ölüm geleneği ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmıştır: "Kumanlar, ölülerinin üzerine büyük bir tepelik yaparlar

ve onun üzerine de bir insan heykeli dikerlerdi... Henüz ölmüş birinin mezarının etrafına dikilmiş yüksek sırıkların üzerine on altı at derisi asılmıştı. Onların her biri, ayrı bir ciheti gösteriyordu. Mezara ölünün içmesi için kımız ve yemesi için de et koymuşlardı. Bundan başka hatirasını yad etmek için de bir şeyler söylüyorlardı." (Ögel, 1988: 296)

Dobruca'da yaşayan Nogaylarda ağıtları ölenin yakınları söyler. Bazı köylerde de bu işi, *bozlavcı* denilen ve ağlama işini meslek edinmiş kişiler yapar.

Azerbaycan'da ölünün eşyaları bir odaya konur. Kadınlardan biri elbise, kemer, tüfek, hançer gibi eşyalara bakarak "ağı" "ağıt"lar söyler. Bunlar genel olarak *bayatı denilen* manilerdir. Burada bulunan kadınların da ağı söyleyen kadına iştirak etmesiyle odayı bir vaveylâ alır. Kadınlar bu arada saçlarını yolar, tırnaklarıyla yüzlerini yırtar. Ağıt töreni yedi gün sürer. Kuzey Azerbaycan'da eskiden "yuğ" adı verilen bu törende *yuğcular*, "iki simli gobuz"larıyla ağıt söylerlermiş. Azeriler, ölüye mutlaka ağıt okuma gereğini de şu sözlerle ifade ederler: "Ölünün yaraşığı ağıttır."

İran'da yaşayan Kaşgaylar da "devrik" denilen müzikli yas töreni yaparlar.

Irak Türkmenleri, ölenin mezarı başında ve daha sonra üç gün sabahtan öğleye kadar ağıt söyler. Ağıt söylemeye *sazlamağ*, ağıt söyleyene de *sazlayan* denilir. Ağıtçı kadın küçük bir sandalye üzerine çıkıp peş peşe ölünün vasıflarını niteleyen, faniliği anlatan *hoyratlar* sıralar. Törende söylenen hoyrat ve maniler genel olarak *segâh* makamında icra edilir. Orada bulunan kadınlar sazlayan kadına bir miktar para verirler. Kerkük'te yaşayan Hıristiyan Türkmenlerde de aynı ağıt geleneği vardır.

Kırım Tatarları arasında ölüye, yakınları ağlar. Bazı yörelerde bunu ağlayıcı kadınlar yerine getirir.

Moldavya'daki Gagauz Türklerinde de ağıt söyleme geleneği yaşatılmaktadır. Ölüye, rica ile ve armağan verecek davet edilen ağıtçı kadınlar ağlar.

Türkler, acılı hallerinin ve iç dünyalarının tabii tezahürü olarak, ağıtları yanık ezgilerle söyler. Bu, insanlar üzerinde şüphesiz fazla etki bırakır ve böylelikle, ortaya konulan esere kalıcılık sağlanmış olur. Sözlü ve ezgili bir edebî ürünün ortaya çıkabilmesi ve yaşayabilmesi için dört faktörün mevcut olması gerekir. Bunlar; *söz, yaratıcı, musiki ve dinleyici çevredir* (Yıldırım, 1986: 441-458). Bir sözlü ürünün günümüze kadar gelebilmesi için, eserdeki sözlerin kuvvetli, bunu ortaya koyanın, olayı ve durumu ele alış tarzında, tasvirlerde, benzetmelerde ve söz oyunlarında başarı sağlamış olması lâzımdır. Bunun yanında söylenen ezgi kalbin derinliklerinde etki bırakacak tarzda olmalıdır. Nihayet, eldeki metni beğenip nesilden nesle ulaştıracak bir tabii çevre bulunmalıdır. Bu eserler, daha ziyade *uzun hava* ve *maya*

tarzında söylenen ezgilerdir. Çinliler, Türklerin bu şekilde okudukları parçaları tuhaf bulmuş, kurt ulumasına benzetmiştir (Ögel, 1971: 18).

Selçuklular da ölüm törenlerinde, eski adetlerin izlerini sürdürmüşlerdir. Şöyle ki, birisi öldüğünde saçlar kesilir, atların eyerleri ters çevrilip üzerine kara örtü örtülür ve alınları çizilir. Yedi gün yas tutulur. Ölüye ağlarken elbiseler yırtılır, kadınlar saçlarını yolarlardı. Kırk gün atlara binilmezdi. Sözel, Sultan Melikşah'ın oğlu Davud'un ölüm töreninde bu şekilde davranışlar tespit edilmiştir. 1063'te vefat eden Sultan Tuğrul'a yedi gün yas töreni yapılmıştır. Törene katılanlar, karalar giymiş, saçlarını ve atlarının kuyruklarını kesmiş, bıçakla alınlarını çizmiş, eyerlerini ters çevirmişlerdir (Sümer, 1972: 416).

Ölenin yakınlarının üzüntüden dolayı saç kesmesi âdeti bilindiği gibi çok eski bir Türk geleneğidir. Bu gelenek son devirlere kadar yaşatılmıştır. Sözel; Beylikler döneminde Aydınoğulları'ndan Umur Bey (XIV. yüzyıl) Saruhanoğlu Süleyman Bey ve babasının yas töreninde saçını kesmiştir. Konuyla ilgili olarak Düsturname-i Enverî'de şu beyiti görürüz:

"*Hasta Muhammed beg ölür andan gider*

Kasti Paşa saçın anda ah eder." (İnan, 1972: 197).

Tıpkı burada olduğu gibi, Osmanlılarda da hemen hemen aynı geleneğin mevcudiyeti tespit edilmiştir. Sözel, Fatih Sultan Mehmed'in padişahlığı sırasında, babası II. Murad'ın ölümü üzerine törene katılanların atlarının kuyruklarını kestikleri, eyerlerini ters çevirdikleri, yaylarını kırıp tabutun üzerine koydukları tespit edilmiştir (Altunel, 1994: 22).

Ağıt geleneği günümüzde de, Türkiye'nin muhtelif yörelerinde, bütün canlılığıyla yaşatılmaktadır. Anadolu'nun hemen her yerinde -bazı ayrılıklarla da olsa- ölünün arkasından, asker uğurlanırken, geline kına yakılırken yahut gelin evden çıkarken ağıt söyleme geleneği vardır. Ağıt, aslında bir türküdür ve bunların ortak özelliği yanık bir ezgi ile terennüm edilmeleridir.

Ölü için söylenen ağıtlar, ferdi karakterde olan ürünlerdir. Ölüye, yakınlarının ağlaması tabii bir hadisedir. Bunlar, ana, baba, kardeş, oğul, karı veya koca, nişanlı genç, gelin, torun, komşu, akraba veya arkadaşdır. Ne var ki, bazı yörelerde ölüye ağlaması için, bu işi meslek edinmiş ve büyük çoğunluğu kadın olan "ağıtçı" denilen kimseler davet edilir. Sözel, Kadırlı'de, ağıt söylemeyi meslek edinmiş Elif Akharman, Sıdika Gök, Elif Kılıç, Dolu Kocatürk, vs... gibi halk sanatçıları vardır (Şimşek, 1994: 28-31).

Ağıtın, ölünün başında söylenmesi yaygın bir gelenektir. Sözler, o anda ağıtı söyleyen şahsın ruh halini yansıtan ifadelerdir ve coşkun bir lirizmle doludur. Diğerleri ise (yani, kına ve askerleri uğurlama türküleri), sözleri bütün yöre halkı tarafından bilinen kolektif karakterde eserlerdir.

Söylenen ağıtlarda ölenin iyi vasıfları, mutsuzluğu, yokluğunun bırakacağı derin izler gibi hususlar dile getirilir. Ölü evine ağlamaya gelenler, ağıtlarında, acıklı ortamın da etkisiyle; hasretlik, dert, umutsuzluk, kimsesizlik, felaketler ve talihsizlik gibi hususlara da yer verirler.

Ölen için yas süresi, yörelere göre değişiklik gösterir. Üç, yedi, kırk, elli iki gün kadar süren yas müddetince, aile fertleri "al" ve "ak"larını çıkarıp karalar giyer.

Bilhassa Toroslar, Çukurova, Kayseri ve Kahramanmaraş civarında yaşayan, Türk ve Yörük olan halkımız arasında ağıt söyleme geleneği daha yaygındır. Bu ağıtlar, "Avşar ağıtları" diye şöhret bulmuştur. Gelenek, Anadolu'nun farklı yörelerinde, farklı şekillerde karşımıza çıkar.

Ayrıca, ölüm haricinde, kadınların bulgur çekerken, tarlada çalışırken, evde el işi yaparken ağıtlar söyledikleri yahut güzel sesli kişilerin köy köy dolaşip türkülerin yanı sıra ağıt okudukları da bilinmektedir.

III. Ağıtların Muhtevası ve Ağıtlarda Mısra Değişiklikleri

Halk şiirinin ilk örnekleri arasında yer alan ağıtların bir kısmı sanat seviyesine ulaşmış olmakla beraber, bu özellikte olmayan ağıtların sayısı oldukça fazladır. Başlangıçta sahibi belli ürün olarak varlığını devam ettirmiş fakat zamanla anonim hüviyete bürünmüştür.

Ağıtçı, ağıda konu olan kişi veya diğer faktörleri peş peşe sıralarken her şeyden önce konuya önem verir. Bir başka deyişle manâyı tekniğe feda etmez. İfadeler oldukça yalındır. Çoğunluğu acı, beddua, dua, hayıflanma, gurur, övgü, sabır, şikâyet, tenkit, yakınma gibi duyguları ihtiva etmekle beraber, kadere rıza gösteren tavırların sergilendiği ağıtlar da vardır.

Ben öpmeğe kıyamazdım / Ak döşü süngü yarası
(Acı)

Ben öpmeye kıyamazdım / Yatırdılar kuru yere
(Acı)

Ben öpmeye kıyamazken / Kara göze kumlar dolmuş
(Acı)

Mehmed'imi vuranların / Çocuğu kalsın yuvada
(Beddua)

Hemi ağa hem efendi / Mezarına nur damlasın
(Dua)

Ağlamaya arlanıyom / Düşmanlarım eve yakın
(Gurur)

Çekerim bebek derdini / Dulluk zor olursa olsun
(Gurur)

Aslanı çakallar boğmuş / Derelerde kova kova (Hayıflanma)

Elli lira verdim aldım / Babam oğlunun ölüsün (Hayıflanma)

Bulamam bacım gibisin / Efendi gezen Mısır'ı (Övgü)
Silahı elinde olsa / Düşmanın hepsine yeter (Övgü)
Taş olsaydım erir idim / Toprak oldum da dayandım (Sabır)
Küçücükten dul oturdum / Başımdan kara gün kalkmaz (Şikâyet)

Üç bacının bir kardeşi / Nasıl uykunuz geliyor (Tenkit)

Beş döşekten yer sererdim / Battal taşta dayanır mı (Yakınma)

Çarşafı yatak beğenmez / Şimdi konu kara yere (Yakınma)

Çok acele aldın Mevlâ'm / Bakamadım doya doya (Yakınma)

Kardaş tarlaya yıkılmış / Kanını yalıyor itler (Yakınma)

Kişinin ölüm şekli, geride kalanların durumu, çeşitli olaylar hikâye ve tasvir edilir. Bir kısım ağıtta *teşbih*, *teşhis*, *telmih*, *mübalağa*, *hüsn-i talil* ve *tecahül-i arif* gibi çeşitli sanatlara da rastlanılır.

Maşallah bacım maşallah / On dördünde aylar gibi (Teşbih)

Kıyman aşiretler kıyman / Kör kadının bir değneği (Teşbih)

Yüz gül gibi dudak kiraz / Yağ ile bal imişsin (Teşbih)

N'ettin yüce dağlar yavrularımı / Felek vurdu ona tokat (Teşhis)

Sen İsmail ben de bir koç misali / Binmiş Burak atlarına (Telmih)

Yaş kalmadı gözümde / Yer değil göğler kepti (Mübalağa)

Bulut bulutun söykese / Ne ola bunun öfkese (Hüsn-i talil)

Yükle din de cehiz bohça / Kuzum bana küsmüş gibi (Tecahül-i arif) (Şimşek, 1994: 140-147).

Ağıt söylemeyi meslek edinmiş kişiler, olaylar veya kişiler farklı dahi olsa, zaman zaman aynı kalıplara müracaat ederler. Kalıpların dörtlüklerdeki yeri, aynı olmayabilir. Ağıtçı kadın, çoğu zaman bildiği kalıp sözlerle ağıtına başlar sonraki mısralarda konuya veya duruma göre irticalen söylediği sözlerle ağıtına devam eder. Hatta bazı kalıp sözlerin değişik yörelerde de aynen kullanıldığını bilmekteyiz. Bunlar, farklı zamanlarda farklı coğrafyalarda vefat etmiş kişilerin ağıtlarında hazır malzeme olarak kullanılırlar. Üstelik bu uygulama azımsanmayacak sayıdadır. Aşağıda vereceğimiz örneklerde görüleceği üzere, bir ağıtta birinci mısradan olan kalıp söz, bir başka ağıtta herhangi bir mısradan aynen kullanılmıştır.

Koyun kuzuya uyar mı *Çoban koyunu yayar mı*

Çağırısam anam duyar mı *Koyun kuzuya uyar mı*

Nasıl kıydın kardaş bana *N'ettim sana emmim oğlu*

Kardaş bacıya kıyar mı *Adam emmi kızına kıyar mı* (Esen, 1982: 209, 212).

IV. Ağıtların Tasnifi

Ağıtlar, genellikle sekiz heceli dörtlüklerle ortaya konulurlar. Bu dörtlüklerin kafiye düzenleri farklı şekillerdedir. Ağıtçı kadınlar sözlerini irticalen söylerler. Bunu yaparken, zaman zaman mani, türkü, ninni gibi anonim ürünlerdeki hazır kalıplara da başvurur. Ağıtçılar, ağıtları acı ile ve irticalen söyledikleri için elbette ki sanat endişesi gütmeyizler. Genellikle yarım kafiye kullanılır. Zaman zaman duraklarda görülen başarısızlıkların en önemli sebebi de budur. Dörtlükler kimi zaman koşma kafiye düzeniyle art arda sıralanırlar. Bu tip ağıtlar genellikle bir âşık elinden çıkıp zamanla anonimleşmiş ağıtlardır.

Sıtkı Soylu, ağıtları *Destanî Ağıtlar* ve *Yakım* olmak üzere iki gruba ayırır. Bir âşığın elinden çıkmış koşma kafiye düzeninde söylenmiş ağıtları destanî ağıt olarak nite eder. “*Destanî ağıtlar, olayı baştan sona hikâye eder. Ağıt'ta teknik duygudan fazladır. Yakımlarda ise, teknik ve sanat endişesi zayıf, buna mukabil duygu yönü güçlüdür.*” (Soylu, 1997: 5)

Elbette ki bütün ağıtlar yukarıda söylediğimiz gibi salt dörtlüklerle vücuda getirilmezler. Bu cümleden olarak, ağıtları yapılarına göre şu gruplar altında toplayabiliriz:

A. Yapılarına Göre Ağıtlar

1. Beyitlerle Kurulu Ağıtlar

Genellikle on bir hecelidirler. Her beyit kendi arasında kafiyelidir.

Ağıt

Düğün kurdum Tatılcağ'ın özüne

Selâm söylen Hayırbey'de kızına

Topladım otumu pişirin de yen

Taze gelin oldum anama deyin

Eğle şoför eğle kaçamıyorum

Kırıldı kanadım uçamıyorum

Köprünün ortası gayet dar idi

Şoförün soyadı Esendal idi

İlahi Esendal kolun kuruya

Faden Eme'm der ki gelin buruya

Gelen makinalar eğlenin durun

Mavi boncuğunu Hürü'ye verin

Dayım gelini de doğru söylesin

Emmim gelini de dertli ağlasın (Safiye Uzun, 20.6.1995, Sivas).

2. Üçleme Ağıtlar

Genellikle on bir hece ile söylenir. Mısralar kendi aralarında kafiyelidir.

Kâmil Karakış'ın Ağıdı

Pehlivanlar çıkmış yolda yağlanır *Keleştir ellerde gardaşım keleş*

Gadın anam organlara bağlanır *Daş oyma önünde oluyor traş*

Her kahvede kara kâtip söylenir *Gardaşım yıkılmış badeleş ulaş*

Yük üstünde durur kalıplı fesi *Sabun getirmiş de yedi boyalı*

Cahilim gardaşım çekemem yası *Gadın anam ben ölüyom diyeli*

Anamın oğlu da çok eder süsü *Hiç karşımdan gitmez oldu hayâli* (Yaldızkaya, 1992: 55)

3. Müstakil Dörtlüklerden Kurulu Ağıtlar

Bilindiği gibi halk şiirinde birim dörtlüktür. Duygular, fikirler, arzular dörtlük çerçevesinde ele alınır, dörtlüklerle ortaya konulur. Bunlar sekiz ve on bir heceli olurlar. Müstakil dörtlüklerle söylenmiş ağıtlarda şu tip kafiye düzenlerine rastlarız: *aaaa, aaab, aaba, abcb*.

İnce Hacı'ya Ağıt

Tazılı'nın söğütleri a *Üzüm kara üzüm kara* a

Dal verdi de bitti m'ola b *Salkım ile düzüm kara* a

Avın almış İnce Hacı c *Emmilere gidiciyim* b

Muradına yetti m'ola b *Elim kanda yüzüm kara* a

Belindeki sarı kemer a *Berende Burnu'na geldik* a

Sarar dolayı dolayı b *Doru da kolanı kırdı* b

Öldürmüşler İnce Hacı'm c *Eli kolu kırılması* c

Kana beleyi beleyi b *Emmim oğlu veli vurdu* b

(Koz 1975: 95-96)

4. Koşma Düzeninde Yakılan AğıtlarAğıtlar, bir âşığın elinden çıkmışsa koşma tipinde yani; *abab* (veya *abxb, aaab*), *cccb, dddb, eeeb*... şeklinde olabilmektedir. Bu şiirler *dönerayak* veya *tekayak* olabilmektedir. Dörtlük sayıları iki ilâ on altı arasında değişmektedir. Şiirlerde ilk üç mısra kendi arasında kafiyelenmiş olmakla beraber, bunların kusursuz olduğunu söylememiz mümkün değildir.

Askerde Ölen Kocaya Ağıt

Asker karısıym yaktığım saman *Tırnaklarım oldu ilmek yarası*

Halının başında katığım çemen *Gözlerim doldu da model karası*

Sensiz bu derdime olur mu derman *Dokuduğum halı ekmek parası*

Aman halıcı bey kaldır halını *Aman halıcı bey kaldır halını*

*Araba yollarda yanına göçek
sıyım yaslı gezerim*

Asker karı-

*Bir daha gelmezsen ağılar içek
maz paslı gezerim*

Giyinmez kuşan-

*Biz de bu dünyadan gelip de geçek
nız gezerim*

Akranın içinde yal-

*Aman halıcı bey kaldır halını
lıcı bey kaldır halını (Akbaş, 1994: 199)*

Aman ha-

5. Bentlerden Kurulu Ağıtlar

Bu tarzda ortaya konulmuş örnekler oldukça fazladır. Kendi aralarında çeşitlilik gösterirler.

a. Ana metni üçlük, bağlantıları iki mısra olan ağıtlar: Kafiye düzenleri iki şekildedir. Birinci şekil; *aaa bb, ccc dd, eee ff...*

b. Ana metni üçlük, bağlantıları dört mısra olan ağıtlar: Kafiye düzeni *aaa bbcc, ddd bbcc...*

c. Ana metni dörtlük, bağlantıları iki mısra olan ağıtlar: Kafiye düzenleri şöyledir: *aaba cc, dded cc, ffgf cc...*

ç. Ana metni dörtlük bağlantıları üçlük olan ağıtlar: Kafiye düzeni; *aaba cdc, eefe ghg, iji klk...*

d. Ana metni dörtlük, bağlantıları dörtlük olan ağıtlar: Kafiye düzenleri; *aaaa-bbcb, dddd-bbcb, eeee-bbcb...*

6. Karşılıklı Söylenmiş Ağıtlar

Ölüye ağıt yakmanın yoğun olduğu bölgelerde bazen karşılıklı olarak ağıt söylenir. Şayet ölü sahibinin de ağıt yakma kabiliyeti varsa, diğer ağıt söyleyenlerle birlikte sıra ile duygular dile getirilir. Ölenin elbisesi (soyka) yahut herhangi bir eşyası görüldüğünde dökülen göz yaşları ve acılarla duyguların doruğuna çıkılır. Karşılıklı ağıt söylerken bir dörtlük/bent ölenin yakını, bir dörtlük/bent de başkası söyler. Bu bazen soru-cevap, hatta bazen de atışma-tartışma şeklinde devam eder.

Karşılıklı söylenmiş ağıtların herhangi bir şekli yoktur. Sekizli veya on birli olabilir. Kafiye düzenleri de dörtlük / bendin yapısına göre değişiktir. Sözgeşi aşağıda kaydettiğimiz on bir heceli şiirin kafiye düzeni; *aaa bb, ccc bb, ddd bb...*

B. Konularına Göre Ağıtlar

Ağıtlar, acı ile ortaya konulmuş şiirlerdir. İnsanları acıya sevk eden hadiseler ve durumlar ise oldukça çeşitlidir. Başta ölüm olmak üzere, hasret, mutsuzluk, tabiat ve çevrede insana hüznün verici bir durum, millî felâketler vs. hep ağıda konu olabilecek hususlardır. Konuya bu açıdan bakıp ağıtları çeşitlendirecek olursak, söyleyen kişilere göre ve konu itibarıyla ağıtları şöyle *tasnif* edebiliriz:

Elimizdeki ağıtları söyleyen kişiler açısından değerlendirecek olursak, bu kişilerin beş grupta toplandığını görürüz.

1. Ölen kişinin yakın akrabası tarafından söylenen ağıtlar,

2. Özel ağıtçılar tarafından söylenen ağıtlar,

3. Ölen kişi tarafından söylenen ağıtlar,

4. Çevrede yaşayan âşıklar tarafından söylenen ağıtlar,

5. Anonim ağıtlar (Şimşek, 1993: 14).

1. Kişiler İçin Yakılan Ağıtlar

a. Hastalık üzerine yakılan ağıtlar

b. Ayrılık üzerine yakılan ağıtlar

ç. Mutsuzluk ve acı üzerine yakılan ağıtlar

d. Ölen kimseler için yakılan ağıtlar

da. Çocukların ölümleri üzerine yakılan ağıtlar

db. Gençlerin ölümleri üzerine yakılan ağıtlar

dc. Hastalık, kaza (trafik, köprü yıkılması, silah patlaması, toprak kayması, elektrik çarpması, cirit oynarken vs.), zehirlenme, boğulma, donma, yıldırım düşmesi, aşırı üzüntü vs. sebebiyle ölümler üzerine yakılan ağıtlar

dd. İntihar edenler için yakılan ağıtlar

de. Ünlü kişilerin ölümü üzerine yakılan ağıtlar

df. Şehitler için yakılan ağıtlar

e. Öldürülen kimseler için yakılan ağıtlar

2 . Sosyal Olaylar Üzerine Yakılan Ağıtlar

a. Askerlik ve savaş ağıtları

b. Sevdalıların kavuşamaması üzerine yakılan ağıtlar

c. Boşanma üzerine yakılan ağıtlar

ç. Kaçak, kayıp yahut esir kişiler için yakılan ağıtlar

3. Gelin Ağıtları

İnsan hayatının en önemli dönüm noktalarından olan evlilik, yeni ve farklı bir hayat kurmanın yanında, mesuliyet duygusunun ön plana çıkması ve hayatı tanıma bakımından da önemlidir. Bu, bilhassa baba evinden ayrılan kız için ayrı bir önem taşır. Doğup büyüdüğü evi terk etmek, istikbali nasıl olacağı tahmin edilemeyen farklı bir hayat, gelin kız için ayrı bir önemi haizdir. Gerek gelin, gerekse gelinin yakınları birlikte düğün mutluluğunu yaşarken, ister istemez içlerinde burukluk hissederler ve burukluklarını yanık ezgi ile terennüm edilen şiirlerle dile getirirler. Mânâ ve ezgi açısından ağıt niteliğinde olan bu türküler;

a. Kına türküleri,

b. Gelin türküleri,

c. Duvak türküleri olarak üç grupta toplanır.

Gerek kına, gerekse gelin türküleri konusunda kitabımızın Gelin Türküleri bölümünde geniş bilgi verildiği için ayrıca bilgi vermekten ziyade, bu konuda birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

4. Asker Uğurlama Ağıtları

Her Türk'ün hayatında askerlik döneminin ayrı bir yeri vardır. Bu, askerlik yapan kişi için önemli olduğu kadar yakınları için de önemlidir. Seferberlik yıllarında yıllarca süren (6, 7 yıl...) askerlik sebebiyle, evden ayrı kalmanın doğurduğu acı ve sıkıntılar, ana, baba, eş ve hatta çocukları derinden etkilemiştir. O yüzden askere gitme vakti, asker aileleri için hüzünlü günler olmakla beraber, gurur ve şeref duyulan, iftihar edilen vakitler olarak telakki edilmiştir. Evladı askere gönderme düşüncesi, duygusu ve inancı Türk toplumunda o derece yer etmiştir ki, ilerleyen zaman içerisinde kendiliğinden *asker uğurlama* geleneği ortaya çıkmıştır.

Günümüzde, bazı kasaba ve köylerde yaşatılan bu gelenek çerçevesinde, askerlik vakti gelen delikanlılar, önce yakınlarını, komşularını, dostlarını ve tanıklarını ziyaret eder, onlarla helalleşir. Onlar da delikanlıya, yiyecek ve asker harçlığı verir.

Askere gidileceği gün, herkes köy meydanında toplanır, yönünü kibleye döner. Asker olacaklar en önde yan yana sıra olur. Onların arkasına köy imamı ve daha geride yaş sırasına göre erkekler ve bir kenarda da kadınlar vardır. İmam dua eder. Gençler imamdan başlayarak tek tek büyüklerin elini öper, helalleşip "*Allah'a ısmarladık*" der. Bu arada yol harçlığı vermeyenler, askere gidenlerin ceplerine harçlık bırakırlar. Annesiz, baba-sız veya yoksul olan gençlere daha çok yardım ederler (Aydinoğlu, 1979: 8809). Asker uğurlaması sırasında söylenen türkülerin tamamı hüzünlü ve coşkuludur. Bu bakımdan ağıt hüviyetindedirler.

5. Hayvanlar İçin Yakılan Ağıtlar

Kimi insanlarda, hayvan sevgisi aşırı derecededir. Onların varlığı, en az kendi yakınları kadar insanı mutlu eder. Elbette ki yoklukları da o nispette üzüntüye boğar. Hassas ve sanatkâr ruhlu olanlar onların arkalarından üzüntülerini dile getirirken şiir de söylerler. Bu şiirleri ağıt çerçevesinde ele alıp değerlendirmek gerekir. Bu ağıtlar, yabani hayvanlar için de evcil hayvanlar için de söylenebilmektedir.

a. Yabani hayvanlar için yakılan ağıtlar

b. Evcil hayvanlar için söylenen ağıtlar

6. Belde, Mekân ve Tabiat Parçaları İçin Yakılan Ağıtlar

Yüreği sevgi ile dolu insanlar dünyayı güzelleştiren bitki, hayvan, su, hülâsa bütün tabiata karşı ayrı bir değer verirler. Öyle ki kimi insanlar bunlara aşk derecesinde bağlıdırlar. Bir bakıma mutlulukları, onların mevcudiyetiyle mümkündür. Buna bağlı olarak yoklukları ise, arkalarından ağıt söyleyecek kadar onları üzer. Bu alanda söylenmiş ağıtlar ağaç, su, tepe, göl, ırmak vs. gibi tabiatın hemen her parçasıyla ilgili olabileceği gibi belde ve mekânlar için yakılabilir.

7. Afet ve Felâket Ağıtları

Toplumu derinden etkileyen deprem, sel, yangın, salgın hastalık, kuraklık gibi hadiseler karşısında fertler, o andaki durumlarını, düşüncelerini, duygularını söyledikleri acıklı şiirlerle ifadeye çalışırlar. Bu şiirler, genellikle, müstakil dörtlüklerden ibaret olmayıp sanat seviyesine ulaşmış örneklerdir. Bir başka deyişle sahibi belli ürünler olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Biz konularına göre vereceğimiz aşağıdaki örneklerde mümkün olduğunca anonim tarzda söylenmiş şekilleri seçmeye çalıştık.

a. Deprem üzerine yakılan ağıtlar

b. Sel felâketi üzerine yakılan ağıtlar

c. Yangın üzerine yakılan ağıtlar

C. Söylenildiği Yerlere Göre Ağıtlar

1. Ölenler için yakılan ağıtlar

a. Ölü evinde yakılan ağıtlar

b. Ölü'nün beklendiği yerde

c. Ölü yıkama yerinde yakılan ağıtlar

ç. Kefenleme anında yakılan ağıtlar

d. Mezarlıkta yakılan ağıtlar

e. Ölü'nün 3, 7, 40 ve 52 günleriyle, ölüm yıldönümlerinde yakılan ağıtlar

2. Muhtelif vesilelerle evde yakılan ağıtlar

a. Asker uğurlama ağıtları

b. Gelin gönderme ağıtları

c. Gelin ağıtları

ç. Âşık toplantılarında söylenen ağıtlar

3. Olay yerinde yakılan ağıtlar

a. Kaza yerinde yakılan ağıtlar

b. Öldürme yerinde yakılan ağıtlar

c. İrmak, göl veya denizde boğulmaya bağlı olarak yakılan ağıtlar

V. Anonim Olmayan Ağıtlar

Halkın içinden çıkan ve üzüntülü anlarda onların iç dünyasını ortaya koyan binlerce isimsiz sanatçıların yanında, muhtelif yüzyıllarda yaşayan halk şairlerinin / âşıklarının da ağıt türünde eserler verdikleri bilinmektedir. Halk şairi pek çok konuda söylediği şiirlerin yanında, başta ölüm olmak üzere yangın, deprem, sel gibi felâketler, millî ve manevî çöküntüler, salgın hastalıklar gibi halkı derinden etkileyen acıklı olaylar üzerine de şiirler söylemişlerdir. Şu farkla ki ağıtçı kadınların söylediği şiirlerin hemen hemen tamamı müstakil dörtlükler halinde ve genellikle mani tipinde şiirlerdir. Âşıkların şiiri ise; koşma kafiye düzeninde, 8 veya 11 heceli, tahkiye unsuru ağır basan ve bu yönüyle de destana biraz

yaklaşan manzum ürünlerdir. Diğer taraftan, ağıtçı kadınlardan farklı olarak, şairlerin, şiirleri karşılığında -bazı istisnaların dışında- herhangi bir ücret talep etmelerine pek rastlanılmamıştır.

Halk şairlerine ait, ağıt türünden eserlerin ilk örneklerine XIV. yüzyılda rastlamaktayız. Çeşitli cönklerde ve mecmualarda yer alan pek çok sayıdaki bu metinlerin bir kısmı şunlardır:

XIV. Yüzyıl

Baykan : Timur'un 1386 tarihinde Kars şehrini yakıp yıkması ile ilgili olarak söylediği 11 heceli ve 8 kıtalık destan.

XVI. Yüzyıl

Âşık : IV. Murad'ın musahibi Musa Çelebi için ağıdı.

Köroğlu : Hoylu, Hasan ve Özdemiroğlu Osman Paşa için ağıdı.

Kul Himmet : Pir Sultan için söylediği ağıt.

Kul Piri : Şehzade Bayezid için söylediği ağıt.

Oğuz Ali : Turgut Reis için ağıdı.

Pir Sultan Abdal : Ölen iki oğlu için söylediği ağıt.

XVII. Yüzyıl

Âşık Hatem : Kimin için söylediği bilinmeyen bir ağıt.

Gevherî : Ahmed Ağa için ağıt.

Haliloğlu : Zor Paşa için ağıt.

İbrahim : IV. Murad için ağıt.

Kâtibî : Hüsrev Paşa için ağıt.

Karacaoğlan : Kimin için söylediği bilinmeyen bir ağıt.

Kayıkcı Kul Mustafa : Sultan II. Osman için söylediği bir ağıt.

Kuloğlu : Kimin için söylediği bilinmeyen bir ağıt.

Kul Şahin : IV. Murat için ağıt.

Mansur : Sultan İbrahim'in ölümü üzerine söylediği ağıt

Melûl Abdal : Küçük Ahmed Paşa için ağıt.

Mustafa : IV. Murad için ağıt.

Tûgî : Sultan II. Osman için ağıt.

XVIII. Yüzyıl

Âşık Sırrı : Oğlunun ölümü sebebiyle söylediği ağıt.

Âşık Torun : Bağdat Valisi Ahmed Paşa için ağıt.

Nûrî : Bağdat Valisi Ahmed Paşa için ağıt.

Yâkubzâde : Nevşehirli Damat İbrahim Paşa için ağıt.

XIX. Yüzyıl

Dadaloğlu : Farklı şahıslar için söylenmiş 13 metin.

Ruhsatî : Karısı için söylediği ağıt.

Sefil Ahmed : Deli Boran için söylediği ağıt.

Bayburtlu Zihni : Rusların Bayburt'u harabeye çevirmeleri üzerine söylediği ağıt.

Karslı Ceyhunî : Kars'ın düşman işgaline uğraması üzerine söylediği ağıt

Posoflu Güftarı : Köylüleriyle Malatya'ya göçerken söylediği ağıt.

XX. Yüzyıl

Bu yüzyıla ait yüzlerce örnek mevcuttur. Bu ağıtlardan meşhur olanları şunlardır:

Meslekî : Oğlu için söylediği ağıt.

Âşık Veysel : Atatürk'ün ölümü sebebiyle söylediği; *Ağ-layalım Atatürk'e* diye başlayan şiiri.

Kağızmanlı Hıfzı : Amcasının kızı Ziyade için, Ziyade'nin diliyle cevap mahiyetindeki şiir.

Kemter Ali : Atatürk için söylediği ağıt.

Posoflu Müdamî : Atatürk için söylediği ağıt.

Halil Karabulut : Almanya'dan gelenlerin trafik kazası sonucu ölümleri üzerine söylediği ağıt.

Diğer taraftan, Tanzimat şairlerinden itibaren ele aldığımız Yeni Türk Edebiyatı sahasında faaliyet gösteren şairlerin de ağıt konulu şiirlerine rastlamaktayız. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Âkif Paşa: Mersiye (Torununun ölümü üzerine).

Nâmık Kemâl : Vaveyle (Vatan için).

Recaizade Mahmut Ekrem : Ah Nijad (Oğlu Nijad Ekrem için).

Abdülhak Hâmid : Makber (Eşi Fatma için).

Tevfik Fikret : Sevgili Hemşireme (Kızkardeşinin ölümü dolayısıyla).

Süleyman Nazif : Daüssıla.

Mehmet Emin Yurdakul : Yavrumun Mezarı.

Zeki Ömer Defne : Bu Memleket Böyle Ağlar (1939'daki Erzincan depremi üzerine).

Necati Cumalı : Ceylan Ağıdı.

VI. Ağıtın Diğer Türlerle İlişkisi

Ömür boyu insanlar, neşeler, mutluluklar, acılar, hüznler, arzular ve umutsuzluklar içindedirler. Edebî ürünlerini de haliyle bu çerçevede vücuda getirirler. Bu ürünler, daha ziyade türkü, mani, ninni, destan, halk hikâyesi, efsane, masal, fıkra vs. gibi türlerdir. Ağıtların zikrettiğimiz türlerin hepsiyle doğrudan ilgisi vardır. Şurası da bir gerçektir ki, ağıt hangi türde ortaya konulursa konulsun, halkın ifade gücünün temel direğini oluşturan inanç, dua, beddua, atasözleri, deyim ve yemin sözlerine sık sık müracaat edilir.

A. Ağıt-Türkü

Türküler konuları bakımından oldukça çeşitlilik gösteren edebî ürünlerdir. Halkın, türkülerle coşkusunu, sevincini, mutluluğunu yansıtması ne kadar tabii ise, acısını, üzüntüsünü ve ıstırabını yansıtması da o kadar

tabiidir. Dolayısıyla ağıt olarak karşımıza çıkan lirizm yüklü bu hüznü dolu parçalar, aynı zamanda türkü niteliğinde olan eserlerdir.

Ağıtların en önemli vasıflarından birisi, ezgi ile söylenmesidir. Bu ezgiler genellikle yaslı, içli ve kederli parçalar olup, *neva*, *uşşak* ve *hicaz* makamlarında icra edilirler (Rainhard, 1974: 192-215). Ağlama işini meslek edinmiş olan ağıtçı kadınlar, bu makamlar için müzik eğitimi almış değillerdir. Hafızalarında var olan makamlar, çevredeki tarafından da öğrenilir ve böylelikle aynı ezgilerin yaşatılması sağlanır.

Ağıtlar, tekerleme ve ninniler gibi ezgili parçalardır. Şayet bir ağıt teknik güzelliğe ve yüreklerde iz bırakacak derecede yanık ezgiye sahipse, kısa zamanda çevrede, hatta daha geniş bir coğrafyada kendisine yayılma imkânı bulur. Ülkemizde, bu şekilde müstakil türküler olarak söylenen ağıtlar oldukça fazladır.

Ölümün yanında, ağıt karakteri taşıyan kına gecesi, gelin uğurlama ve asker türkülerinin ortak tarafı, hepsinin de ayrılık acısıyla ortaya konulmuş olmalarıdır. Öyle ki bu acıklı türkülerin, diğer türküler içindeki oranı oldukça yüksek sayıdadır.

B. Ağıt-Mani

Ağıtlar, ağıtçı kadınlar tarafından, genellikle 7, 8 ve 11 hece ile söylenen manzum parçalardır. Her biri ayrı hükümler taşıyan müstakil dörtlülüklerdir. Bunların kafiye düzeni, manide olduğu gibidir. Bir başka deyişle bazı ağıtlar, manilerle vücuda getirilirler. Kaldı ki, Doğu Anadolu'da, Kerkük'te ve Azerbaycan'da ölüm ve düğün sırasında kına törenlerinde ağıtlar, manilerle söylenir.

C. Ağıt-Ninni

Ninniler, genellikle, *çocukların uyutulması sırasında anne* (veya bebeğin en yakınları) tarafından *lâtif ezgi ile söylenen manzum ve mensur sözlerdir*. Ninnilerde bebeğin özelliklerine, bebekle ilgili ideallere ve hayattan beklentilere yer verilir. Annenin çocuğuyla baş başa kaldığı ortam -şayet mutsuzsa- kendi dertlerini sayıp dökmek için iyi bir fırsattır. Bu bakımdan anne ninni söylerken; talihsizliğini, mutsuzluğunu, çektiği çileleri, evlâdını bekleyen karanlık geleceği, daha önce çocuğu ölmüşse onun kalplerde bıraktığı acıları vs. hep ninnilere konu eder. Böylelikle ağıt türünde ninniler ortaya çıkar. Bunun yanında, ölen kimselere ninniler söylenerek ağlandı da olur. Diğer taraftan, Anadolu'da, ölen gelinlerin veya gençlerin arkasından söylenen ağıtlara *"ninni söyleme"* denilmektedir. Nitekim türkü repertuarımızda, bu cinsten pek çok türkümüz vardır.

Ç. Ağıt-Destan

Milletin kimliğini, duygusunu, düşüncelerini, heyecanını ve idealini yansıtan destanlarda muhteva itibariyle zaman zaman acıklı hadiselerle karşılaşılır. Bilhassa kahramanların ölümü, geride kalanların ruhunda ve

gönlünde derin izler bırakır. Bu kahramanlar bütün milletin beyninde yer etmiş *Atilla* ve *Alp Er Tunga* gibi destan kahramanları da olabilir. Ölüm törenine iştirak edenler, tören sırasında, gelenek çerçevesinde birtakım davranışlar içinde ağıt söyleyip gözyaşı dökerler. “Ağıt Söyleme Geleneği” kısmında bu konuda ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Halk arasında çeşitli hadiseler üzerine, hece ile söylenmiş destanlar da vardır. Bu destanların konuları oldukça çeşitlidir. Bunlardan hastalık, felâket, kıtlık, deprem, savaş ve ölüm konusunda olan, sayıca büyük yekûn tutacak derecededir. Destanlardan birçoğunun sahibi bellidir. Ne var ki gün gelir asıl sahibi unutulur ve eser anonim hale gelir. Genellikle acılı konuları işleyen yanık ezgilerle söylenen bu destanlar, ağıt niteliği gösteren eserlerdir. Genellikle 11 heceli olmakla beraber, 8 heceli olanlar da vardır.

D. Ağıt-Halk Hikâyesi

Anlatım türleri içinde, oldukça yaygın olan ve halk için eğlendirici olmakla beraber eğitici özelliği de bulunan halk hikâyelerinde işlenen konular arasında, acı çekme ortak husus olarak yer alır. Zira ele alınan konu aynı zamanda hayatın bir parçasıdır. Günlük hayatta rastlanılan konuları, halk hikâyelerinde de görmemiz gayet tabiidir. Bu cümleden olarak, ağıt konusuna giren herhangi bir olay halk hikâyelerinde işlendiğinde, duygular şiirle terennüm edilir. Hikâye kahramanları söyledikleri ağıtla içini ferahlatırken, bir yandan da dinleyicinin/okuyucunun da gönlüne su serper.

E. Ağıt-Efsane

Diğer anlatım türlerinde olduğu gibi, efsanelerde de zaman zaman ağıtlar karşımıza çıkmaktadır. Tarihin herhangi bir devrinde, herhangi bir yörede vuku bulan hadisenin, halkın hafızasında yer tutmasında bir bakıma ağıtların rolü olmuştur. Bu ağıtlar, çeşitli ezgilerle terennüm edilirken, bir yandan da hadise kısmen özetlenir.

Efsaneye dayalı ağıtlar içinde en meşhurları Boş Beşik, Ala Geyik, Kızılırmak ve Taş Bebek efsaneleridir.

F. Ağıt-Masal

Olağanüstü konularıyla ve ilgi çekici olaylarıyla, çocukları hayata hazırlayan masallar, onların ruhunu beslemesi ve karakterlerini yoğurması bakımından önemli fonksiyon icra ederler. Dinleyenler, masalın hoş ve akıcı üslubuyla, yaşadıkları gerçek âlemden, büyüdü ve macera dolu bir âleme kendilerini bırakır. Hatta bazı masallardaki sahneler, insanın zihninde ömür boyu yer işgal edecek kadar etki bırakır.

Masalı kalıcı ve etkileyici kılan ön önemli hususlar, anlatım güzelliği, bütün imkânsızlıkların bir arada olduğu olaylar ve konulardır. Konular içinde zaman zaman acıklı sahnelere yer verilir. Bunlardan birisi de ağıtlardır.

Usta anlatıcılar tarafından masal, -masallarda her ne kadar manzum kısımlar pek bulunmazsa da- manzum kısımlarla daha da zenginleştirilir. Nadir de olsa elimizde, bu tip masallarımız mevcuttur. Sözgelisi, *Hüsn-i Yusuf Şehzade* adlı masalda bebeğe ninni şeklinde söylenmiş bir ağıt bulunmaktadır.

G. Ağıt-Fıkra

Fıkralar, bilindiği gibi bünyesinde mizah ve hicvi bulundurması bakımından gülmece ağırlıklı anlatım türüdür. Meseleye bu açıdan bakıldığında, ağıt ile fıkra arasında herhangi bir ilginin olduğu söylenemez. Ne var ki, araştırıldığında bu iki türün müşterekliğini gösteren örneklerin de olduğu görülmüştür.

Sözgelisi Tufanbeyli (Adana)'de tespit edilmiş bir ağıt fıkra özelliğini göstermektedir.

Çevresindekilere zulmeden bir Avşar Beyi öldüğünde, yakınları, civardaki bir ağıtçı kadını çağırırlar. Onun ne derece zalim biri olduğunu gayet iyi bilen kadın, yas evine gitmek istemez. Ne var ki çevresindekilerin baskısı üzerine oraya gitmek mecburiyetinde kalır. İçi güzel sözler söylemesine el vermez, şunları söyler:

Ne deyim de ne söyleyim

Ölü bizim olmayınca

Birer birer beğ tükenmez

Beşer beşer ölmeyince (Elçin, 1990: 19).

H. Ağıt-Beddua

Anonim halk şiirinin türlerinden olan ağıtlarda zaman zaman beddualara da yer verilir. Ağıtlardaki beddualar da genellikle, insanların içine düştüğü olumsuz durumlara sebep olan kişiler hedef alınmıştır.

AĞIT ÖRNEKLERİ

Havada Bulut Yok Bu Ne Dumandır

Havada bulut yok bu ne dumandır

Mahlede ölüm yok bu ne şivandır

Şu Yemen elleri ne de yamandır

Adı Yemen'dir gül ü çemendir

Giden gelmiyor acep nedendir

Burası Muş'tur yolu yokuştur

Giden gelmiyor acep ne iştir

Kışlanın önünde redif sesi var

Bakin çantasında acep nesi var

Bir çift kundurayla bir de fesi var

Bağlantı

İzmir'in Yolları

İzmir'in yolları taş ile diken

Kör olsun dikenini yollara döken

Hasrettir bağrımı yollara yakan

Gül yavrum değil mi boynumu büken

İzmir'in yolu taşladır

Kuzum hilâl kaşlıdır

Kuzudan ayrılanın

Aklı yoktur şaşmıştır

İzmir'in yolunu buza dönderdin

Yaktın yüreğimi köze dönderdin

Yaz bahar ayında gelecek idin

Yaz bahar ayını güze dönderdin

Bağlantı

Ayağima diken battı gül sandım

(Yavrum) yollarına baka baka usandım

Bir mişmiş verdiler sade su sandım

Usandım canımdan vallah usandım

Bağlantı (Alptekin, 1989: 17)

Kızılırmak Türküsü

Bir düşün alayı Kızılırmak köprüsü üzerinden geçerken köprü yıkılır. Köprünün üzerinde bulunan pek çok kişi suda boğulur. Hayatının en mutlu anında sulara gömülen gelinin ardından şu ağıt söylenir:

Altı kardeş idik bindirdik ata

Evde kaynanası evi bezedir

Hürü'yü yolladık üç köyden öte

Yolda kaynatası yolu gözedir

Kızılırmak'a varınca oldu bir hata

Gelinsiz haneyi kime bezedir

N'ettin Kızılırmak allı gelini

N'ettin Kızılırmak allı gelini

Gelini gelini benim yârimi

Dalga vurdu göremedim boyunu

Athılar da Kapaltı'nı dolaşır

Tüfek getirin şu kartalı vuralım

Yengeler de kuzu gibi meleşir

Dalgıç getirin allı gelini bulalım

Kara haber güveğiye ulaşır

Biz gelinsiz nasıl köye varalım

N'ettin Kızılırmak allı gelini

N'ettin Kızılırmak allı gelini

Gelini gelini benim gelini

Gelini gelini benim gelini

Köprüden geçerken köprü yıkıldı

Elinin kınası ezildi m'ola

Üç yüz atlı birden suya döküldü

Gözünün sürmesi süzüldü m'ola

Nice gelinlerin boynu büküldü

Yüzünün yazısı bozuldu m'ola

N'ettin Kızılırmak allı gelini

Kızılırmak n'ettin allı gelini

Gerdanı ak gümüş benli gelini

Nasıl yedin suna boylu gelini

*Kızılırmak parça parça olasin
Her parçanı bir diyara salasın
Sen de benim gibi yarsız kalasın
Kızılırmak yedin allı gelini
Gerdanı bir karış benli gelini (Elçin, 1990: 138).*

Yemen Ağıtı

İki kardeş yemen Savaşına katılır. Yıllarca yolunu gözleyen bacıları, kardeşlerinin bir daha geri dönmemesi üzerine şu ağıtı yakarlar:

<i>Kara çadır is mi tutar</i>	<i>Basma fisdan kirlenirse</i>
<i>Martin tüfek pas mı tutar</i>	<i>Başta püskül fırlanırsa</i>
<i>Ağlayanım anam bacım</i>	<i>Ya kimlere baba desin</i>
<i>Elin kızı yas mı tutar</i>	<i>Senin bebek dillenirse</i>
<i>Gitme Yemen'e Yemen'e</i>	<i>Günden yanı soldu m'ola</i>
<i>Karışın toza dumana</i>	<i>Yerden yanı uldu m'ola</i>
<i>Mektubunu sal kardaşım</i>	<i>Mehmed'imın ala gözün</i>
<i>Bacını koyma gümana</i>	<i>Karıncaıar oydu m'ola</i>

<i>Gitme Yemen'e Yemen'e</i>	<i>Tarlalarda biter kamış</i>
<i>Yemen sıcak kahve pişer</i>	<i>Uzar gider vermez yemiş</i>
<i>Asker talime çıkınca</i>	<i>Çöl Yemen'de can verenler</i>
<i>Aceminin akli şaşar</i>	<i>Biri Mehmet biri Memiş</i>

(Göğçeli, 1943: 11-12)

a. Kına Türküleri

*Kınacılar gelin geçin oturun
Entarimin kuşağını getirin
Ben ölüyom ben'anama götürün
Anamı anamı gelin anamı
Özediler yakmadılar kınamı
Kınacılar gelin geçin oturun
Elinizi kınalara batırın
Ben gidiyom ben'anama götürün
Bağlantı
Kınacılar geldi çaya dizildi
Altın tas içinde kınam ezildi
Kınayı görünce benzim bozuldu
Bağlantı
İn aşığı bağlasınlar başını
Çık yukarı sil gözünün yaşını
Emmim dayım görsün senin işini*

*Bağlantı
Urganımı uzattılar bacadan
Kulağıma bir ses geldi yüceden
Garip anam kayıt görür geceden
Bağlantı
Del'olurda dağ başında gezerim
Kalem olur kaşın gözün yazarım
Kazma kürek dağ tepeyi kazarım
Bağlantı
Atımı getirin binek taşına
Elim erişmiyor eyer kayışına
Çağırın da gelsin öz kardaşına
Bağlantı
Kardaşım geldi de eyleyemedim
Atını kapıya bağlayamadım
Ellerden ar ettim söyleyemedim
Bağlantı
Emmim dayım derildiler geldiler
Taranacak yünü çeke buldular
İstenmedik yere gelin verdiler
Bağlantı
Ekecik Dağında bir kara bulut
Ana ben gidiyom sen beni unut
Benim yerime de bacımı büyüt
Bağlantı (Kaya, 1982: 19-20)*

*Çamlığın Başında Tüter Bir Tütün
Çamlığın başında tüter bir tütün
Acı çekmeyenin yüreği bütün
Ziya'nın atını pazara tutun
Gelen geçen Ziya'm ölmüş desinler
At üstünde kuşlar gibi dönen yâr
Kendi gidip ahbapları kalan yâr
Uzun olur gemilerin direği
Yanık olur anaların yüreği
Ne sen gelin oldun ne ben güveği
Onun için kapanmıyor gözlerim
Bağlantı
Benim yârim yaylalarda oturur
Ak ellerin soğuk suya batırır
Demedim mi nazlı yârim ben sana*

*Çok muhabbet tez ayrılık getirir
Bağlantı
Ham meyveyi kopardılar dalından
Beni ayırdılar nazlı yârimden
Eğer yârim tutmaz ise salımdan
Onun için açık gider gözlerim
Bağlantı (Uslu, 1990: 53-54)*

*Değirmen Başında Vurdular Beni
Değirmen başında vurdular beni vuy
Kırlı tütünlûğe oğul oğul oğul sardılar beni
Vurma Ragıp vurma nar danesiyem vuy
Anamın babamın oğul oğul oğul bir danesiyem
Değirmen başında vuy ana tepem vuy
Kaytan bıyıklaran oğul oğul oğul gül suyi sepem
Bağlantı
Atımı bağladım nar ağacına vuy
Perçemim dolaştı oğul oğul oğul gül ağacına
Bağlantı (TRT Repertuarı, THM No. 994)*

*Ağ Elime Mor Kınalar Yaktılar
Bu türkü gurbete gelin olarak giden bir kızın ağıtı olarak da bilinir.
Ağ elime mor kınalar yaktılar
Kaderim yok gurbet ele sattılar
On iki yaşım da gelin ettiler
Ağlar ağlar gözyaşımı silerim*

*Merdivenden indim indim yıkıldım
Mevlâ'm izin verdi gene dikildim
Her çiçekten aldım aldım takındım
Kırmızı gül sende kaldı takmadım*

*Yüce dağ başında asmalı pınar
Asması yıkılmış suları harlar
Kal indi kal süpürge çaldığım evler
Başım alıp gurbet ele giderim
(TRT Repertuarı, THM No. 7)*

KAYNAKLARIM

- Akalın, L. S. (1970). *Edebiyat terimleri sözlüğü*. İstanbul.
- Akbaş, S. B. (1994). *Bünyan ve yöresi halk edebiyatı folklor ve etnografyası*. Kayseri.
- Alptekin, A. B. (1989). Fırat havzasında tespit edilen ağıtların türk kültürü içerisindeki yeri. *Fırat havzası ıı. folklor ve etnografya sempozyumu*. içinde. Elazığ.
- Altunel, İ. (1994). Edebiyatımızda ağıt kavramı ve ağıt yakma geleneği. *Erciyes*. XVII (201).
- Arat, R. R. (1986). *Eski türk şiiri*. Ankara.
- Atsız, [H. N.]. (1992). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul.
- Aydinoğlu, G. (1979). Orhaniye köyünde asker uğurlama. *Türk folklor araştırmaları*. XVIII-XIX (363).
- Bali, M. (1974). *Ağıtlar üzerine bir araştırma*. Erzurum.
- Bali, M. (1997). *Ağıtlar*. Ankara.
- Boratav, P. N. (1973). *Türk ağıtlarının işlevleri ve biçimleri*. İstanbul.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara.
- Elçin, Ş. (1990). *Türkiye türkçesinde ağıtlar*. Ankara.
- Ergin, M. (1964). *Dede korkut kitabı, metin-sözlük*. Ankara.
- Ergin, M. (1970). *Orhun abideleri*. İstanbul.
- Eroğlu, H. (1998). *Sarız ilçesi ve civarı avşar ağıtları*. Yayınlanmamış lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi.
- Esen, A. Ş. (1982). *Anadolu ağıtları*. (P. N. Boratav ve R. Dor, Hzl.). Ankara.
- [Göğceli], K. S. (1943). *Ağıtlar*. Adana.
- [Göğceli], Y. K. (1996). *Ağıtlar*. İstanbul.
- Görkem, İ. (1990). *Yukarıova (çukurova) ağıtları üzerine mukayeseli bir araştırma, inceleme-metinler*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Fırat Üniversitesi.
- Homeros. (1971). *İliada –İlias sestanı*. (A. C. Emre, Çev.). İstanbul.
- İnan, A. (1985). *Manas destanı*. Ankara.
- İnan, A. (1972). *Tarihte ve bugün şamanizm-materyaller ve araştırmalar*. Ankara.
- Kadri, H. K. (1943). *Büyük türk lügati III*. İstanbul.
- Kara, R. (1994). *Erzincan'ın gözyaşları (deprem ağıt ve destanları)*. Ankara.
- Karahan, A. (1938), *Anadolu türk edebiyatında maktel-i hüseyinler*. Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Ercilasun, A. B. vd. (1991). *Karşılaştırmalı türk lehçeleri sözlüğü I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmut. (1992). *Divanü lügati't-türk tercümesi III*. (B. Atalay, Çev.). Ankara.
- Kaya, D. (1982). Ortaköy ve çevre folkloru araştırması. *Türk folkloru*. IV (40).
- Korkut, H. (1947). *Halk edebiyatında ağıtlar*. İstanbul.
- Koz, M. S. (1975). Elbistan ve adana yöresinden ağıtlar. *Boğaziçi üniversitesi halkbilimi yılığı 1975*. içinde. İstanbul.

- Ögel, B. (1988). *İslâmiyet'ten önce türk kültürü tarihi*. Ankara.
- Ögel, B. (1971). *Türk mitolojisi*. Ankara.
- Özön, M. N. (1954). *Edebiyat ve tenkit sözlüğü*. İstanbul.
- Öztelli, C. (1966). Halk edebiyatı terimleri sözlüğü. *Türk folklor araştırmaları*. X (204).
- Pala, İ. (1989). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü I-II*. Ankara.
- Pekolcay, N., vd. (1981). *İslâmî türk edebiyatı-giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Rahman, A. (1987). Uygurların defin merasimleri. *III. MTFKB IV*. içinde. Ankara,
- Rainhard, K. (1974). Güney türk ağıtlarının biçimleri. (G. Oransoy, Çev.). *I. uluslararası türk folklor semineri bildirileri*. Ankara.
- Ramazanoğlu, M. (1942). *Gilgameş destanı*. İstanbul.
- Sekni, N. G. (1992). *Osmaniye'den derlenen ağıtlar*. Elazığ.
- Soylu, S. (1997). *Orta göksu havzasında ağıtlar ve yakımlar*. Mersin.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar*. Ankara.
- Şimşek, E. (1994). Ağıtlarda sanat var mıdır? *Prof. dr. saim sakaoğlu'na armağan*. içinde. Kayseri.
- Şimşek, E. (1993). *Kadirli ve osmaniye ağıtları*. Antakya.
- Şimşek, E. (1994). Kadirli'de yetişen ağıtçı kadınlar. *Erciyes*. XVII (202).
- Tekin, A. (1995). *Edebiyatımızda isimler ve terimler*. İstanbul.
- Tibet, A. A. (1968). *Erzurum ağıtları*. Erzurum.
- TRT Repertuarı*. THM No. 7.
- TRT Repertuarı*. THM No. 994.
- Türkçe Sözlük I*. (1988). Ankara.
- Uslu, M. (1990). Yozgat türküleri üzerine bir tasnif denemesi. *Folklor*. IV (39).
- Yaldızkaya, Ö. F. (1992). *Emirdağ Yöresi Türkmen Ağıtları*, İzmir.
- Yıldırım, D. (1986). Orta-asya bozkırlarından urum'un eline -türk sözlü şiir sanatının yayılması üzerine. *III. milletlerarası türk folklor kongresi bildirileri II*. içinde. Ankara.

MANİLER VE AİLE

Doğan KAYA

Türkü gibi Türk insanıyla en fazla bütünleşen türlerden olan manilerin aile ortamında kullanımları biraz daha genişçedir. Çekirdek aileden ziyade, geniş aile içinde, gelin-kayınvalide, gelin-görümce, eltiler vs. arasında kullanımı daha yaygındır. Ayrıca ailecek yapılan işler, komşuluk ilişkileri, gidilen düğünler, geleneksel kutlamalar gibi ortamlarda mani söyleme geleneği vardır. Öğüt, nezaketlice hiciv gibi işlevleri de olan maniler, kültürel aktarımın edebi örnekleridir. Manilerin geçmişte, yeni ailelerin kurulması, evlenecek gençlerin tanışması ve ailelerin de katıldığı sosyal ortamlarda iletişim kurmasında önemli bir işlevi olmuştur. Bugün bu işlevlerini tam olarak yerine getiremiyor olmakla birlikte mani söyleme geleneği devam etmektedir.

I. Mani Kavramı

“Mani” kelimesinin asıl şeklinin ne olduğu üzerinde bugüne kadar birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Kimi araştırmacılar maninin kesinlikle Arapça asıllı bir söz olduğunu savunurken, kimileri de Türkçe olduğunu ileri sürmüşlerdir. Niyazi Eset (Eset, 1944: 7-8), muhtemel bir Türk boyu olan “Man” sözüne nispet ekinin getirilmesiyle oluştuğunu ileri sürmüştür.

L. Sami Akalın'ın ise bu konudaki görüşleri şöyledir:

1. Mani, “*Türkmani*” den kısaltılmış bir söz olabilir.
2. *Mañlamak* “bağırarak” mastarından türemiş olabilir.
3. Kaşgar Türkçesindeki *mañmak* “sallanmak, sallanarak yürümek, yürümek” mastarından türemiş olabilir.
4. Çağatay Türkçesindeki *Mâné / Mane* “Yol başlarına konan işaretler” sözüyle ilgisi olabilir (Akalın, 1972: XIII-XIV).

Mani kelimesinin menşei hakkında Ali Torun'un da bir görüşü vardır. Torun, mani kelimesinin, Arapça; “yasak etme, bırakmama, durdurma, caydırma” anlamlarına gelen “*men*” kelimesiyle ilgili olduğu kanaatini taşır. Bu hükme varmasındaki temel düşünce de; “...mani tarzında umumiyetle muhataba açık bir sataşma veya onu iğneleyecek imalı bir ifade tarzı vardır. Ekseri de maniler bu sataşmalara bir cevap niteliğindedir.” (Torun, 1989: 25)

İleri sürülen görüşler içinde bugün ilim âleminin kabul ettiği görüş ise Velet İzbudak (Onay, 1928: 45), A. Samoiloviç, Kowalski ve Fuat Köprülü (Emin Abid, 1928: 13), M. Fahrettin Kırzioğlu (Kırzioğlu, 1962: 660) ve Atâ Çatıkkaş'ın (Çatıkkaş, 1986: 89) söz konusu ettikleridir.

Söz konusu bilim adamları maninin Arapça (mem, ayın, nun, ye) harfleriyle yazılan ve mana anlamına gelen kelime doğrudan ilişkisi olduğunu savunmuşlardır. Ahmet Vefik Paşa (Şemsettin Sami, 1317 (1901): 1263-1264), Ali Seydi (Ali Seydi, 1929: 784), M. Bahaeddin (M. Bahaeddin, 638), Hüseyin Kâzım Kadri (Hüseyin Kâzım Kadri, 1945: 342) ve Ahmet Rasim (Ahmet Rasim, 1926: 130) gibi Türk kültürüne önemli sözlükler bırakmış yazarlar, maniyi teganni, elhan, şarkı veya türkü olarak nitelemişlerdir.

Mani hakkında, Türkçe Sözlük'te de buna benzer ifadeler vardır:

“*Genellikle birinci, ikinci ve dördüncü dizeleri uyaklı olan, daha çok hecenin yedili ölçüsüyle söylenen halk şiiri.*” (Türkçe Sözlük, 1988: 986)

Ignác Kúnoş, Türk Halk Edebiyatı adlı önemli araştırmasında (mani) kelimesinin aslı üzerinde durmaz, “*Türk halk şiirinin en yaygın türüdür. İslâmlıktan önceki Türk sözlü edebiyatımızdaki koşuklara benzer. Kafiyeli düzeni genellikle (aaba) tarzındadır. Çoğunlukla aşk ve özleyiş temaları işler.*” diyerek onu, kısa bir şekilde tanıtır (Kúnoş, [1994]: 36).

Mani çeşitleri içinde atışma şeklinde yahut karşılık vermeye dayalı olanların var olduğu bir gerçektir. Fakat yüzde itibarıyla bu tip maniler oldukça az sayıdadır. Manilerin sadece bir kısmının bu özellikte olması, bütün hakkında hüküm vermemizi güçsüz kılar. Bu bakımdan Torun'un bu görüşüne katılmamız mümkün değildir.

Mani sözü Anadolu'da ve muhtelif Türk boylarından farklı şekilde telâffuz edilir. Denizli'de *mana*, *deyişleme*, Urfa'da *meâni* (kadınlar), *hoyrat* (erkekler), Kars'ta *meni*, Erzincan'da *fıcek* denilir. Doğu Anadolu'da halk hikâyelerinin icrası sırasında türkülerin bentleri arasında *pişrevî* denilen maniler okunur. Sadeddin Nüzhet ve Mehmed Ferid, maninin eski Türkler arasında var olduğunu, bunların *arandak* ve *aşule*, Anadolu'da *dörtleme* gibi adlarla zikredildiğini belirtmiştir (Ergun, vd., 1926: 149-151).

Türkiye dışında da bilinen mani buralarda farklı kelimelerle yaşılmaktadır. **Azerbaycan**'ın muhtelif yörelerinde *bayatı*, *mani*, *meni*, *mahnı*, *mahna.*, **Başkurtlar** *şiğir törö*, **Irak Türkleri** *hoyrat*, *horyat*, *koyrat*, *koyrat*, **Kırım Türkleri** *çing / çinik / çinig* (Kazan ve Güney Kırım'da *cır*), **Özbekler** *aşule*, *koşuk*, *törtlik*, **Kırgızlar** *tört sap*, **Kazaklar** *aytıspa*, *gayım öleng*, *ölen türü*, **Tatarlar** *şiğir töri*, Nogaylar³ın / *çın*, **Türkmenler** *rubayı*, *rubacı*, **Uygurlar** *törtlik* ve **Yugoslavya** Prizren'de yaşayan **Türkler** de *martifal* derler. (Efendiyev, 1992: 198; Komisyon, 1991: 558-559)

Maniler, daha ziyade kızlar / kadınlar tarafından söylenir. Mani söyleme işine Anadolu'nun muhtelif yerlerinde *mani yakmak*, *mani düzmek*, *mani atmak*, mani

söyleyenlere *âşık, bağrıyanık, delimine, manici, manicibaşı, manidar, mani düzücü, mani yakıcı, şair, türkücü, yanık denilir.* (Dizdaroğlu, 1969: 67; Artun, 1997: 59)

Bütün bu bilgiler ışığında **mani**yi şöyle tanımlayabiliriz:

Az sözlerle çok anlamların ifade edildiği, sevda konusu ağırlıkta olmak üzere hemen her konuda söylenmiş, yedi heceli, müstakil dördüklü şiirlere mani denir.

II. Mani Şeklinin Tarihesi

Mani şeklinin eskiliği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Fuat Köprülü, Sadettin Nüzhet [Ergun]-M.Ferid [Uğur] (Ergun ve Uğur, 1926: 149), Vasfi Mahir Kocatürk (Kocatürk, 1933: 3) ve Tal'at Mümtaz Yaman (Yaman, 1936: 5) manilerin İslâmiyet'ten önce var olduğu inancındadırlar.

Köprülü'nün bu konudaki görüşü şöyledir: *"...bizim nokta-i nazarımıza göre Türk nazımının en eski şekli hâlâ bugün bile mani namını verdiğimiz dört mısradan mürekkep kıt'alaradır. Muahhar devirlerde bu maniler birleşerek Türkü ve Koşmaları, Sagu, Mersiye ve Destanları vücuda getirmiştir."* (Köprülüzade Mehmed Fuad, 1934: 216.)

Boratav, bir çalışmasında; *"Mani biçimi ise, İran rübaileri ile gene İranlıların halk şiirine özgü bir biçim olan fehleviyat'ta' görülen düzenin Türk nazmına etkisinin sonucunda yaratılmış olsa gerek."* diyerek maninin ilk şekillerinin İran kültürünün etkisiyle ortaya konulmuş olabileceğini düşünmüştür.

Köprülü, 1934 yılında yayımladığı *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar* adlı eserinde de Gibb'in *Osmanlı Şi'ri Tarihi* adlı kitabından söz etmiş ve adı geçen eserde; *"... bu şekil kafiye tarzı ve mısra adedi itibariyle rubaiye benzetmekle beraber, ondan ayrı ve Türklere mahsustur; Osmanlı edebiyatına hiç dahil olmamakla beraber Anadolu halkı arasında mani namıyla muhafaza olunmuş ve bilhassa Şark Türkleri edebiyatında inkişaf etmiştir."* sözleriyle Gibb'in mani hakkındaki düşüncelerine yer vermiştir. Görüldüğü gibi Gibb, maniye Türklerin kendi kültür potasının ürünü olduğunu kabul etmektedir (Köprülüzade Mehmed Fuad, 1934: 213).

Mani konusunda araştırma yapanlar, şekil itibariyle tuyug ve rübaiye benzeyen maninin bu şekillerle ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Bilindiği gibi her üç şekil de *x a x a* gibi istisnalar bulunmakla beraber *a a b a* kafiye düzenindedir. Her üç şiir de fikir ve anlam ağırlıklı olduğundan yazılması / söylenmesi zordur. Bir diğer ortak özellik ise, üçünde de mahlasın yer almamasıdır.

Farsların millî nazım şekli olan *rübaî* mutlaka ahreb veya ahrem kalıpları içinde söylenir. Şair bu kalıpların dışına çıkmamak şartıyla mısralarda dilediği kalıpları kullanma hürriyetine sahiptir (İlaydın, 1964: 56-57).

Rübaide ilk iki mısra söylenecek fikrin hazırlık mısralarıdır. Asıl hüküm 3. ve 4. mısradadır. Fikri ve mistik konular başta olmak üzere hemen her konuda yazılır. Rübailer, tıpkı maniler gibi mahlassız şiirlerdir. Farsça 1500 kadar rübai yazan Mevlânâ'dan sonra yetişen divan şairleri, pek çok rübai yazmışlardır. Bunlardan Kara Fazlı, Fuzûlî, Azmizade Haletî ve Nâbî gibi şairler rübai üstatları arasında yer almışlardır (Pala, ? : 411).

Tuyuğ ise; *fâ i lâ tün fâ i lâ tün fâ i lün* kalıbıyla yazılır. Şairin tuyuğda, cinaslı sözlere yer vermesi usuldendir. Tuyuğ şekli daha ziyade XIV. ve XV. yüzyıl Azerî ve Çağatay edebiyatı şairlerince yazılmıştır. Kadı Burhaneddin, Nesimi, Ali Şir Nevaî, İvazpaşa Atayı ve Babür Şah en fazla tuyuğ yazmış şairlerdendir. (Pala ? : 501)

Edebiyatımızda ilk mani örneğini *Divanü Lügati't-Türk*'te bulmaktayız. Ne var ki aşağıda da görüleceği üzere bu örnek teknik açıdan mani tipinde olmakla beraber, anlam ve üslup yönüyle bugünkü manilerden oldukça farklıdır:

Körklü tonug özünge

Tatlıg aşıg adhınka

Tutgil konuk ağırlıg

Yadsun çawiñ budhunka

(İyi elbiseyi kendine giy, tatlı yemekten başkasına hisse ayır, konuğu ağırla, ta ki ününü herkese yaysın.) (Atalay, 1985: 45)

Diğer bir örneği de Fuad Köprülü, ortaya koymuştur. Köprülü, Dergâh mecmuasında yayımlanan bir yazısında XIII. yüzyıl mutasavvıflarından olan Şeyyad Hamza'nın sanatından söz ederken, onun başından geçen bir hadiseye ve bu vesile ile söylenen manilere yer verir (Köprülüzade Mehmed Fuad, 1921: 51).

Maniyle ilgili eski kaynaklardan birisi de Evliya Çelebi'ye aittir. Evliya Çelebi, İznik'ten Söğüt'e doğru giderken, Serdar Kara Abdullah Paşa'nın ordusuna rastlar. Dinlenmekte olan askerlerden birisi, hem atını tımar etmekte hem de yanık sesi ile maniler söylemektedir. Evliya'nın askerden duyup kaydettiği üç mani şunlardır:

Öyle mi hâlim felek

Baba kitab ile sen

Lalanın dünyası ne

Dil bilmez zalim felek

Uğraşma nafile sen

Aldanma dünyasına

Kestin can bahçesinden

Bunda bir iş eyle kim

Dünya benim diyenin

İki nihâlim felek

Anda yatabilesen

Dün gittik dün yasına

(Evliya Çelebi, 1986: 210-211)

Mehmet Halit Bayrı, *"Eski Mani Mecmuası-I"* adlı yazısında adından söz ettiği *Mecmua-i Maniyat* adlı taşbaskı bir kitabın, bizde Anadolu ve İstanbul manilerini ihtiva eden ilk mani kitabı olduğunu ileri sürer (Bayrı, 1955: 1043-1044). Eserin baskı tarihi belli olmamakla beraber 1875 yılından önce Sultan Abdülaziz'in saltanatının son zamanlarında vücuda getirilmiş olabileceği tahmininde bulunur. Sözü edilen mecmuada "ayaklı / kesik mani" tipinde 164 örnek bulunmaktadır.

İkinci eser ise, Macar âlimi İgnacz Kúnoş'a aittir. Kunoş, 1880'de Budapeşte'de *Osmanlı-Türk Halk Edebiyatı Mecmuası* adıyla bir eser neşretmiş ve bu eserin ikinci cildinde 401 maniye yer vermiştir. Yıllar sonra İstanbul Darülfünun Edebiyat Medresesi Mezunları Cemiyeti tarafından 1339 (1923) yılında neşredilen *Maniler* adlı küçük hacimli kitabın (55 sayfa) hazırlanmasında bu eserden yararlanılmıştır. Ayrıca, 1923-1928 yıllarında *Milli Mecmua*'da (C. V-X), *Halk Edebiyatından Numuneler* başlığı altında neşredilen 107 mani ilk faaliyetlerden olması bakımından önemlidir.

Sonraki yıllarda maniler üzerine giderek artan sayıda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu cümleden olarak, 1926-1950 yıllarında yayımlanmış mani kitapları şunlardır.

Sadeddin Nüzhet [Ergun]-M[ehmed] Ferid [Uğur]. (1926), *Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyatı*, Konya, (149-177. sayfalar manilere ayrılmıştır.)

Kilisli Muallim Rifat [Bilge]. (1928). *Anadolu Türklerinin Halk Edebiyatı -I- Maniler*, İstanbul.

M[ehmet] Fuad Köprülü. (1948). *Maniler (Anadolu türklerinin halk edebiyatı)*. İstanbul.

Hacı Şeyhoğlu Hasan. (1932). *Çankırı tarih ve halkiyatı*. Çankırı.

[Bayrı]. M. H. (1932). *Türk halk bilgisine ait maddeler VII. Maniler*. İstanbul.

[Kocatürk], V. M. (1933). *En güzel türk manileri*. İstanbul.

[Uraz], M. (1933). *Halk edebiyatı şiir ve dil örnekleri*. İstanbul. (s. 281-383.)

Sungur, P. (1935). *Diyarbakır halkiyatından mani, maya, hoyrat ve atasözleri*. Diyarbakır.

Aytöre, İ. (1936). *Mani*. Bolu.

Yaman, T. M. (1936). *Maniler*. Kastamonu.

Salman, M. (1937-1938). *Yağcılar ve savaştepe manileri*. Balıkesir.

Tezel, N. (1941). *Bilmeceler ve maniler*. Ankara.

Alangu, T. (1943). *Çalgılı kahvelerdeki külhanbeyi edebiyatı ve numuneleri*. İstanbul.

Eset, N. (1944). *Mukayeseli ve neşredilmemiş maniler*. Ankara.

Eset, N. (1946). *Maniler kılavuzu*. Ankara.

Yıldırım, E. (1947). *Bayatılar. Azerbaycan halk manileri*. Elazığ.

Dağlı, M. Y. (1948). *İstanbul mahalle bekçilerinin destan ve mani katarları*. İstanbul.

Sevimli, M. (1950). *Kerkük hoyrat ve manileri*. Kerkük.

III. Mani Söyleme Geleneği

Türkiye'de manilerin söylendiği çeşitli ortamlar vardır. Ramazan ayında bekçi ve helasacılar, sokak satıcıları, niyete ve fala bakan kızlar, semai kahvelerinde âşıklar ve mahalli sanatçılar, Hidrellez ve Nevruz'a katılan insanlar, saya gezenler, imece, sıra gecesi, düğün ve eğlencelere katılanlar vs kendilerine daima mani söyleyebilmek için imkân bulabilmişlerdir.

1 Fehleviyyat / Pehleviyyat: İran Edebiyatı nazım şekli olan fehleviyyat, aruzun *Me fâ i lün me fâ i lün fe ü lün* kalıbıyla ve *a a b a kafiye düzeninde* söylenir.

Maniler, dinleme yoluyla nesilden nesle aktarılır. Anadolu'da özellikle mani söyleme toplantıları düzenlenmez. Bu, genellikle yukarıda sıraladığımız ortamlarda sağlanır.

Mani söyleme geleneği Anadolu'da hâlâ yaşatılmaktadır. Öyle ki ilerleyen zaman içerisinde birtakım teknoloji ile ilgili kelimeler ve gelişmeler dahi manide yerini alabilmektedir. Aşağıdaki manilerde karşımıza çıkan cumhuriyet, dekolte, dikiş makinesi, fabrika, bisiklet, fakülte, kravat, telgraf, taksi gibi kelimeler bunlardan bazılarıdır.

<i>Selâm ey Türk milleti</i>	<i>Ben armudu dışlerim</i>	<i>Fabrika yün kokuyor</i>	
<i>Sen korudun bu devleti</i>	<i>Dibini gümüşlerim</i>	<i>Her kumaşı dokuyor</i>	
<i>Sen koruyup yücelttin</i>	<i>Sevdiğimin ismini</i>	<i>Benim sevdiğim o genç</i>	
<i>Bu genç Cumhuriyeti</i>	<i>Dekolteme işlerim</i>	<i>Fakültede okuyor</i>	
<i>Bizim evin arkası</i>	<i>Bisikleti aynalı</i>	<i>Karşıdaki ot mudur</i>	
<i>Dokuma fabrikası</i>	<i>Şu oğlana varmalı</i>	<i>Oğlan karnın tok mudur</i>	
<i>Ben yarimden isterim</i>	<i>Oğlan pek güzel ama</i>	<i>Beyaz mintan üstünde</i>	
<i>Bir dikiş makinası</i>	<i>Anası olmamalı</i>	<i>Gravatin yok mudur</i>	(Yund, 1987: 385-395)

Anadolu'nun muhtelif yörelerinde geleneksel olarak yaşatılan pek çok oyunlar vardır. Bu oyunlardan bazılarının oynanması sırasında maniler de söylenir. Sözcüleri, Sadeddin Nüzhet- Mehmed Ferid'in Konya'da böyle bir örnek tespit etmişlerdir. Konya Halkiyat ve Harsiyatı adlı eserde konuyla ilgili şu bilgileri buluruz:

"Konya'da manileri hanımlar, kızlar ya kıvratma kıvratırlarken veya kış gecelerinde (söğündürme çöpü, lale çöpü) oyunu oynarlarken yahut talih kesesinden mani çekerlerken söylerler. Bir tas içindeki suda üzerinde iplik sarılı kamış masuresi ve elinde fır fır dönen ve bu ıslak ipliği büken iği bulunan hanımlardan biri bir mani söyler. Yanındaki buna cevap verir. Diğeri bir mani söyler, öteki cevap verir ve böylece bir oda bir salonda bulunan hanımların hepsi mani söylemiş olur.

Söğündürme çöpü lale çöpü oyunu şöyle oynanır: Bir odada toplanan kadın kızlardan arzu edenler bir halka teşkil ederler ve bu halkanın ortasına bir şamdan korlar. İçlerinden biri eline bir süpürge çöpü alır, mumda yakar, "süpürge çöpü lale çöpü" diye bağıarak sağındakine verir. O da aynı nakaratla sağındakine geçirmeğe çalışır ve sür'atle çöp elden ele dolaşır. Çöp kimin elinde iken sönerse, arkasında o bir mani söylemek mecburiyetindedir. Çöp yeniden yakılır ve evvelki gibi dolaştırılır." ([Ergun] ve [Uğur],1926: 153)

Kadınlar ve kızlar muhtelif zamanlarda ve muhtelif vesilelerle (Hidrellez, Nevruz, düğün, çeşme başı vs. gibi...) bir araya gelip tören düzenleyip eğlenirler. Bazen da imece (bulgur çekimi, kışlık erişte, şehriye vs, yapımı gibi...) vesilesiyle toplanıp iş yapar ve bu arada maniler okurlar. Baharla ilgili olan törenlere -yörelere göre- *mantıvar*, *bah-tıyar*, *martaval*, *vartıvor*, *vasf-ı hal gibi* adlar verirler (Boratav 1988: 287). Bu gelenek içerisinde söylenen manilere Eskişehir yöresinde *kilit açma manileri* denir. Mantıvar yahut kilit açma geleneği, yurdun muhtelif yörelerinde şu adlarla bilinir: *Mantuvar açma* (Çukurova), *Baht açma* (İstanbul, Bursa), *Bahtıyar* (Denizli), *Dağara yüzük atma* (Balıkesir), *Martaval çömleği* (Bergama), *Küpten kader çekme* (Eskişehir), *Martıfal* (Ordu), *Martıfal* (Manastır), *Vicek* (Gemerek) (Şimşek, 1989: 177)

Diğer taraftan Sivas'ta *herfene*, Kütahya'da *kızlar içi*, *müderriş günü* adları altında yapılan toplantılarda da *niyet manileri* söylenir (Güney, 1971: 215-221).

Herfene, kadınların sıra gezmeleridir. Tel helvası çekilir, fincan oyunu oynanır ve nihayet mani çömleğine konulmuş eşyalara göre manici kadın tarafından maniler okunur. Kızlar içi, pazar günü kızların bir evde toplanıp sırasıyla maniler okumaları geleneğidir. Kütahya'da, tıpkı Hidrellez'de olduğu gibi insanlar, müderriş günü'nde toplanıp eğlenir. Bu arada kızlar ve delikanlılar fırsatını bulursa birbirlerine mani atarlar / söylerler.

Anadolu'da, yemeklerin yenildiği, çeşitli oyunların oynandığı, birtakım ritüel davranışların sergilendiği 6 Mayıs'ta yapılan Hidrellez'de, manilerin okunduğu da bir gerçektir. Hızır, Türk düşüncesinde ateşi / sıcaklığı, İlyas ise, suyu temsil eder. Hızır ve İlyas, Hidrellez adı verilen 6 Mayıs günü bir araya gelir ve böylelikle yukarıdaki özelliklerden dolayı bu gün tabiatın can bulduğu gün olarak kabul edilmiştir. Hidrellez törenleri sırasında;

<i>Men Hızır'ın kuluyam</i>	<i>Tayı bayçıya battı</i>
<i>Boz atının çuluyam</i>	<i>Hızır yanında yattı</i>
<i>Hızır gitti hayınan</i>	<i>Hızır-Nebi Hızır-İlyas</i>
<i>Bir kulanca tayınan</i>	<i>Bitti çiçek oldu yaz</i> (Seyidov, 1982: 13)

gibi maniler söylenilerek Hızır Nebi karşılanır. Bu vesileyle söylenen manilerin çoğu *niyet* maksadını taşır. Sami Akalın, bu gelenekle ilgili olarak şöyle bir uygulamayı tespit etmiştir:

Hidrellez günü delikanlılarla kızların birbirleriyle tanışmalarında yardımcı olan kadına Akhisar'da *çağala*, Nazilli'de *gencer*, bu kadının okuduğu manilere de *gencer manisi* denilir (Akalın, 1972: XVI).

Hidrellez eğlenceleri sırasında söylenen manilerle ilgili olarak bir tespit daha vardır ki bu da bizlere Köprülü tarafından aktarılmıştır. 20 Haziran 1319 (1913) günü çıkan Tanin Gazetesinde, Köprülü, bu gelenekle ilgili olarak bize şu bilgileri vermektedir:

"Maniler, kadınlar arasında pek eski bir eğlencedir. Eski Türk hanımlar kışın tandır başında, yazın bahçelerde, kırlarda eğlenirken maniler tanzim ve inşad ederlerdi. Bilhassa Hızır-İlyas gecesi bir çömlek tedarik edilir; kadınlar kızlar ellerine birer düğme yahut birer yüzük alarak bir gül ağacının dibine giderler; çömleğin yarısı kadar su doldurularak içine bütün o niyetler atılır. Üzerine bir ayna, onun üstüne de bir al krep konulduktan sonra herkes evlerine dağılır.

Ertesi sabah herkes sütünü, kahvesini içtikten sonra çömleğin bulunduğu evin vasi 'geniş' bahçesinde toplanılır; çömlek ortaya getirilir. Kızlardan biri yüzüne o al krep örterek aynayı da karşısına kor ve merasim başlar. Bazı yalnız def ile bazen da ud ve sair sazların refakati ile maniler okunur. Her mani okunup bittikçe yüzü örtülü kız elini çömleğe sokup oradan bir düğme yahut bir yüzük çıkarır; çıkan yüzük kime ait ise okunan mani de onun talih demektir. Bu suretle vukua gelen tuhaf tesadüfler o meclis-i muhabbette saf kahkahalar uyandırır. Muayyen bir bestesi olan maniler, sair âşik şiirleri gibi "yar yar" yahut "dost dost" nidalarıyla değil daha mahalli bir mahiyeti haiz olan "aman aman"larla söylenir. Pek eski zamanlardan kalan bu Hızır-İlyas eğlencelerinin daha birçok hususiyetleri, garabetleri vardır: Meselâ, o mahalde henüz kısmeti çıkmamış kız varsa, gece al krepin altına bir kilit konur ve ertesi sabah çömleği henüz kısmeti çıkmayan o zavallı kız açar. Yüzüne al krep örtüldükten sonra kızın başında açılan kilit, onun o sene zarfında kısmeti açılacağına alâmettir." (Köprülüzade Mehmed Fuad, 1329)

Türkmenistan'da da bahar aylarında, Nevruz'da "*moncukattı*" söyleme geleneği vardır. Bu söz boncuk atma geleneği ile ilgilidir. Bir evde toplanan kızlar, kendisine ait boncuğu, suyla dolu bir kaba atarlar. Kızlardan birisi bir mani söyleyip kaptan bir boncuk çıkarır. Böylelikle söylenen sözlerin sahibi belirlenmiş olur. Moncukattı manilerinden bazıları şunlardır:

<i>Novruz geldi bu gice</i>	<i>Başladı kızlar başladı</i>	<i>Suv akar daşa değer</i>	
<i>Gızlar atarlar bice</i>	<i>Suva moncuk taşladı</i>	<i>Kirpisi gaşa değer</i>	
<i>Kimin bicesi çıksa</i>	<i>Goşgusun yalnız okap</i>	<i>Menin bu nazlı yarım</i>	
<i>Bayrağı horaz cüyce</i>	<i>Masal garrı kaşladı</i>	<i>Kovum gardaşa değer</i>	(Çınar, 1996: 360)

IV. Manilerin Teknik Özellikleri

A. Manilerde Kafiye ve Redif

Maniyi diğer Türk halk şiiri şekillerinden ayıran en önemli fark, kafiye düzeni ile bağımsız dörtlükler halinde söylenişe sahip olmasıdır. Manilerin kafiye düzeni; *a a b a* şeklindedir.

<i>Kaşların katar katar</i>	<i>Ocak taşı tuz taşı</i>	<i>Gonca idim gül oldum</i>
<i>Kirpiklerin ok atar</i>	<i>Ben istemem onbaşı</i>	<i>Ateş idim kül oldum</i>
<i>Yanağın dükkân açmış</i>	<i>Olursa çavuş olsun</i>	<i>Gurbette ah çekerek</i>
<i>Dudakların bal satar</i>	<i>Dosta düşmana karşı</i>	<i>Şakıyan bülbül oldum</i>

Bu düzen bazı Karadeniz manilerinde ve eski İstanbul Semâi Kahvelerinde söylendiği gibi kimi zaman *a b c b* şeklinde de olabilmektedir.

<i>Kemençemin başına</i>	<i>Kemençe çala çala</i>	<i>Sevdaluk ede ede</i>
<i>Vururum kırak kırak</i>	<i>Ağrıdı bileklerim</i>	<i>Çıkacak canlarımız</i>
<i>Ben babamı bıraktım</i>	<i>O domuzun kıza</i>	<i>Vursalar ikimizi</i>
<i>Sen de anneni bırak</i>	<i>Geçmiyor dileklerim</i>	<i>Karıssa kanlarımız</i>

(Sarıhan, 1962: 2735-2736; Köklügiller, 1978: 8418; Kocabaş, 1975: 7382)

Çok nadir olarak da bazı manilerde *a a a* düzeni görülür:

Şu derenin uzununu

Kıramadım buzunu

Aldım Çerkez kızını

Çekemedim nazını

Bilindiği gibi, halk şiirinde *yarım kafiye* esastır. Maniler için de durum aynıdır. Mevcut maniler göz önünde tutulduğunda yarım kafiye ile söylenmiş örneklerin yüzde itibarıyla en fazla çoğunluğu ait olduğu görülür.

1. Yarım kafiye

<i>Kiraz attım denize</i>	<i>Kahve piştiği yerde</i>	<i>Saçım uzun kalmıyor</i>
<i>Geliyor yüze yüze</i>	<i>Pişip taşıdığı yerde</i>	<i>Yar yüzüme bakmıyor</i>
<i>Yengemin küçük kızı</i>	<i>Güzel çirkin aranmaz</i>	<i>Yar üstüme evlenmiş</i>
<i>Gelin olacak bize</i>	<i>Gönül düştüğü yerde</i>	<i>Hiç Allah'tan korkmuyor</i>

2. Tam kafiye

<i>Bülbülüm bağ gezerim</i>	<i>Su gelir akma ile</i>	<i>Al elmanın dördünü</i>
<i>Aşığım dağ gezerim</i>	<i>Taşları kakma ile</i>	<i>Sev yiğidin merdini</i>
<i>Yüz yerde yüz yaram var</i>	<i>Adam yare doyar mı</i>	<i>Kimselere vermesin</i>
<i>El sanır sağ gezerim</i>	<i>Uzaktan bakma ile</i>	<i>Hak ayrılık derdini</i>

3. Zengin kafiye

<i>Mektup yazdım acele</i>	<i>Maşrapamın kalayı</i>	<i>Gökte yıldız ışıktır</i>
<i>Al eline hecele</i>	<i>Geçer kızlar alayı</i>	<i>Tepsi dolu kaşıktır</i>
<i>Mektup vekilim olsun</i>	<i>Allah aşkına söyle</i>	<i>Anası ne karıştır</i>
<i>Al koynuna gecele</i>	<i>Var mı aşkın kolayı</i>	<i>Kızı bana âşıktır</i>

4. Bozuk kafiyeli maniler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi manilerin çoğu yarım kafiye ile ortaya konulmuştur. Bunun yanında nadiren de olsa, kafiyesiz veya kafiyesi bozuk manilere de rastlarız.

<i>Asker oluyorum ben</i>	<i>Ay aydın açtı güzel</i>	<i>Dağlarda tepelerde</i>
<i>İşte gidiyorum ben</i>	<i>Elinde testi güzel</i>	<i>Kaldım gurbet ellerde</i>
<i>Vatana hizmet için</i>	<i>Eğil bir buse alam</i>	<i>Ah şu zalim ayrılık</i>
<i>Bu dünyaya geldim ben</i>	<i>Yüreğim çaktı güzel</i>	<i>Benzemez başka derde</i>

(Oktürk, 1985: 182, 187, 210, 254)

B. Manilerde Durak

Hecenin yedili şekli olan maniler, 4+3 duraklıdır. Yedi heceli şiirlerde durak genellikle bu şekilde olmakla beraber kimi zaman aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere 3+2+2, 3+4 şeklinde söylenmiş maniler de vardır.

<i>Sini üstü şekerim</i>	(4+3)	<i>Entarım yeşil bezden</i>	(3+2+2)
<i>Üstüne bal dökerim</i>	(4+3)	<i>Ateşin yeğün közden</i>	(3+2+2)
<i>Kaynanamın kahrını</i>	(4+3)	<i>Ben senden ayrılalı</i>	(4+3)
<i>Oğlu için çekerim</i>	(4+3)	<i>Olmuşum iki gözden</i>	(3+2+2)

V. Manilerin Tasnifleri

Manilerin tasnifi konusunda yapılan pek çok çalışma yapılmıştır. Bunları tekrar etmek istemiyoruz. Yapılan tasniflerde ortak noktalar bulunduğu gibi, farklılıklar da mevcuttur. Biz, bunların tamamını göz önünde tutarak maniler şu şekilde tasnif edilebilir:

A. Yapılarına Göre Maniler

1. *Hece Sayısına Göre Maniler* (4, 5, 6, 7, 8, 11 heceli)
2. *Mısralarına Göre Maniler*
 - a. Düz Maniler
 - b. Kesik / Cinaslı Maniler
 - c. Yedekli Mani (6, 7, 8, 9, 10, 11 12, 14, 16, 17 mısralı maniler)
 - ç. Çift Ölçülü Maniler

B. Hazırlanış ve Uygulanışlarına Göre Maniler

1. *Niyet manileri*
2. *Katar maniler*
3. *Karşılıklı maniler*
4. *İş yaparken söylenen maniler*
 - a. Tarlada çalışan kadınların gelip geçenlere söyledikleri maniler
 - b. Halı dokuyan kızların söyledikleri maniler
 - c. Bulgur çekerken söylenen maniler
 - ç. Taş toplarken söylenen maniler
 - d. Çayır biçilirken söylenen maniler
 - e. Bostanda çalışırken söylenen maniler
5. *Saya manileri*
6. *Bayraktar manileri*
7. *Soru-cevaplı maniler*

C. Konularına Göre Maniler

1. *Sevda Manileri*, 2. *Şehir Manileri*, 3. *Cinsel Konulu Maniler*, . *Ramazan Manileri*, 5. *Milli Hislerle Söylenmiş Maniler*, 6. *Mektup Manileri*, 7. *Hayvanlarla İlgili Manileri*, 8. *Askerlik Manileri*, 9. *Gelin-Kaynana Manileri*, 10. *Tatlı Manileri*, 11. *Öğüt Manileri*, 12. *Sosyal Konulu Maniler*, 13. *Felek İçin Söylenmiş Maniler*, 14. *İsimlerle Kurulu Maniler*, 15. *Gurbet Manileri*, 16. *Anne İçin Söylenmiş Maniler*, 17. *Sünnet Manileri*, 18. *Meslek Manileri*, 19. *Mezar Taşı Manileri*, 20. *Kabadayı Manileri*, 21. *Nazarla İlgili Maniler*, 22. *Kardaş Manileri*, 23. *Irmak Manileri*, 24. *Politik Maniler*.

A. Yapılarına Göre Maniler

1. Hece Sayısına Göre Maniler

Maniler genellikle yedi hece ile söylenir. Bunun yanında 4, 5, 6, 7, 8, 11 heceli düz manilerin var oldukları da bilinmektedir. Bunlardan 4, 5 heceli olanlarda durak mükemmeliyeti aramak fazla iyimserlik olur. Zira hece sayısının azlığı, anlamın tekniğe feda edilmemesi bu kusuru doğurmaktadır. Buna rağmen 2+2=4, 3+2=5, gibi duraklı örnekleri görmemiz mümkündür.

a. Dört heceli maniler

<i>Sevil sevil</i>	<i>Ah ey felek</i>	<i>Gelince yaz</i>
<i>Sonra atıl</i>	<i>Yandı yürek</i>	<i>Olmaz ayaz</i>
<i>Altın olup</i>	<i>Çare nedir</i>	<i>Ne olursun</i>
<i>Pula satıl</i>	<i>Çekmek gerek</i>	<i>Bir mektup yaz</i>

b. Beş heceli maniler

<i>Mendilim ipek</i>	<i>O yanı keçe</i>	<i>Çaldığı sazdır</i>
<i>Ortası benek</i>	<i>Bu yanı keçe</i>	<i>Ettiği nazdır</i>
<i>Benim sevdiğim</i>	<i>Helâl süt emmiş</i>	<i>Ne kadar sevsem</i>
<i>Sanki taş bebek</i>	<i>Elime geçe</i>	<i>Yine de azdır</i>

c. Altı heceli maniler

Elimizdeki tek örnek Ramazan manisi olarak tespit edilmiş olup manide durak mükemmeliyeti yoktur ve üçüncü mısra sekiz hecelidir.

Sen olmuştun coşkun (bekçi)

Sular gibi taşkın (bekçi)

Böyle beyit mi yapılır

Kendin bilmez şaşkın (bekçi) (Çelebioğlu, 1995: 94)

ç. Yedi heceli maniler

En çok kullanılan şekildir. İki örnek vermekle yetiniyoruz.

<i>Mendilim turalıdır</i>	<i>Yana yana kül oldum</i>
<i>Sevdiğim buralıdır</i>	<i>Bir esmere kul oldum</i>
<i>Geçme kapım önünden</i>	<i>Kuş dili bilmez iken</i>
<i>Yüreğim yaralıdır</i>	<i>Şakıdım bülbül oldum</i>

d. Sekiz heceli maniler

Ramazan manileri ile bazı Seymen manileri ve düşün manileri sekiz hecelidir.

<i>Ayvanın altından geçtim</i>	<i>Suya gider su doldurur</i>
<i>Eğildim suyundan içtim</i>	<i>Al valası yel kaldırır</i>
<i>Avcı şaşırdı yolumu</i>	<i>Kendisi pek güzel değil</i>
<i>Ben bu ile garip düştüm</i>	<i>Cilvesi adam öldürür</i>

e. On bir heceli maniler

Bu manilere Eğin yöresinde *alagözlüm, kömürgözlüm* denilir.

<i>Yüksek minarede kandil olaydım</i>	<i>Havuzbaşı sıra sıra bademler</i>
<i>O yârin boynunda mendil olaydım</i>	<i>Durmasın ağlasın yâri gidenler</i>
<i>Yârim odasına girdiği zaman</i>	<i>Ne yar benden doydu ne ben o yârden</i>
<i>Şişenin içinde sümbül olaydım</i>	<i>Hortlasın gurbeti icad edenler</i>

2. Mısralarına Göre Maniler**a. Düz Maniler**

Yedi heceli, I., II. ve IV. mısraları kafiyeli ve cinassız olan manilerdir. *Tam mani* olarak da bilinen bu tip maniler, diğer çeşitlerin içinde en fazla söylenen mani özelliğindedir. Esasında, mani tipi söz konusu olduğunda akla ilk gelen şekil, düz manilerdir.

<i>A benim bahtı yârim</i>	<i>Minarenin âlemi</i>	<i>Yattı uykuya daldı</i>
<i>Gönülde tahtı yârim</i>	<i>Kaşlar kudret kalemi</i>	<i>Göğsü açılı kaldı</i>
<i>Yüzünde göz izi var</i>	<i>Sana dedim güzel ol</i>	<i>Bir busesini çaldım</i>
<i>Sana kim bahtı yârim</i>	<i>Demedim yak âlemi</i>	<i>Uyandı geri aldı</i>

b. Kesik / Cinaslı Maniler

Genellikle dört, beş mısralı olan cinaslı manilerin ilk mısraında hazırlık sözüne yer verilir. Bu, manide *ayak vazi-fesi* görür. Ayak, diğer mısralarda birkaç anlama gelecek cinsten kelime veya kelimelerdir. Daha ziyade eskiden İstanbul Semâi Kahvelerinde ve İç ve Doğu Anadolu (Sivas, Erzurum, Kars..) ile Güneydoğu Anadolu (Diyarbakır, Urfa)'da söylenen bu manilerde, halkın iç dünyasının, zevkinin, güzellik arayışının nadide örnekleri sergilenir. Bu tip manilere *doldurmalı kesik mani* veya *ayaklı mani*, Urfa ve Kerkük'te *hoyrat / horyat*, Azerbaycan'da *bayatı* denir. Biçim ve ezgi olarak Azerbaycan'da yaşatılan, Doğu Anadolu'da da söylendiği tahmin edilen cinaslı veya zengin kafiyeli olan maniler, XVII. yüzyıldan itibaren Acem Manisi olarak da adlandırılmıştır (Koz, 1995: 137).

Biraz önce sözünü ettiğimiz hazırlık sözü yalnız başına söylenmez; daha önce *Adam aman, Âşık der / Aşık der ki / Âşıklar, Ay balam, Ay nenem, Azizem / Azizim / Azziyem / Ezzinem, Baba der, Bala / Balacan, Elemi, Men aşık / Men aziz, Meylim okur, Naçar* gibi hitaplar getirilir.

<i>Âşık der çimen yerde</i>	<i>Azizim gül üşüdü</i>
<i>Ot biter çimen yerde</i>	<i>Çiğ düştü gül üşüdü</i>
<i>Yâre gömlek olaydım</i>	<i>Bir güldün aklım aldın</i>
<i>Soyunup çimen yerde</i>	<i>O nasıl gülüşüdü</i> (Başgöz, 1957: 39)

Özel bir ezgi ile okunan ayaklı maniler, aşağıda kaydettiğimiz gibi, eski metinlerde üç mısralı olarak yazılmıştır. Bu durumda ilk mısra 7, diğer mısralar 7+7=14 heceli olarak görülür. Birinci mısra; *“Adam aman”* sözüne üç heceli bir söz eklenerek elde edilir. Bu söz maninin ayağını oluşturur. Asıl metin ikinci ve üçüncü mısralar bir beyit görünümünde olup asıl metni oluşturmuştur.

<i>Adam aman al ateş</i>	4+3
<i>Yanaklar vişne moru dudakları al ateş</i>	7+7
<i>Yandı bağrım kül oldu getir kürek al ateş</i>	7+7 (Bozyiğit, 1986: 84, 114)

Bu maniler şöyle de yazılabilir:

<i>Oyarsın</i>	<i>Acı nacak</i>
<i>Şirin'e Ferhat isen</i>	<i>Felek kökten budadı</i>
<i>Varır dağı oyarsın</i>	<i>Vurdu bir acı nacak</i>
<i>Ne bende kaldı sevda</i>	<i>Ellere ben acırken</i>
<i>Ne sen eski o yarsın</i>	<i>Ben oldum acınacak</i>

c. Yedekli Maniler

Maniler mısra sayıları bakımından çeşitlilik gösterir. Büyük çoğunluğu dört mısra olmakla beraber 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 17 mısralı olan şekilleri de vardır. Ne var ki, mısra sayıları fazla olan manilerin sayısı oldukça sınırlıdır. Bunun sebebi; kafiyeli sözleri bulmanın doğurduğu güçlük ve bu tip manilerin akılda fazla tutulamamasıdır. Yedekli maniler aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere genellikle cinaslı sözlerle kurulmuş *kesik maniler*dir. Altı mısralı manilerin ise, bir kısmı cinaslıdır. Bu tip manilerin kafiye düzenleri *ab+cb+ db+eb+fb+gb...* şeklindedir. İlk mısranın hece sayısı azdır ve bu mısrada yer alan sözler, hazırlık sözü fonksiyonundadır, yani (*ayak*) tır.

Örnek: 10 mısıralı maniler

<i>Dağıdır</i>	<i>Kararsın</i>
<i>Yeller duman dağıdır</i>	<i>Bulut gökte kararsın</i>
<i>Çıktım dağlar başına</i>	<i>Ne büyüksün ne küçük</i>
<i>Sordum bu ne dağıdır</i>	<i>Tamam benim kararsın</i>
<i>Felek bana ses verdi</i>	<i>Gündüz gelme gece gel</i>
<i>Dedi sevda dağıdır</i>	<i>Bekle sular kararsın</i>
<i>Çirkinler otağ kurmuş</i>	<i>Sarılalım yatalım</i>
<i>Gelir güzel dağıdır</i>	<i>Düşman bağı kararsın</i>
<i>Ellerle güler oynar</i>	<i>Atma kulun yabana</i>
<i>Bana çene dağıdır</i>	<i>Birgün olur k'ararsın</i>

ç. Çift Ölçülü Maniler

Moldovya'da yaşayan Dobruca'daki Nogay Tatarlarının (Kakuk 1993) ve Kazakistan'ın Semetey bölgesinde yaşayan Türklerin (Çelik, 2005: 40) söyledikleri manilerdir. Önceki çalışmalarda yanlış olarak "müstezat maniler" olarak adlandırılmıştır. Çift ölçülü manilerin kafiye düzeni; *a b c b* şeklinde olup düz mani gibidir. Birinci ve üçüncü mısralar yedi, ikinci ve dördüncü mısralar 5 hecelidir. Bundan dolayı bu tip maniler çift ölçülü olarak adlandırılmıştır.

<i>Ezan taşı üstünde</i>	<i>Çok söyleme başımda</i>	<i>Ak deryanın üstünde</i>
<i>Ezanı okur</i>	<i>El seni dinler</i>	<i>Yeşil kayık yar</i>
<i>Akamin kekilleri</i>	<i>Ananı eşek tepsin</i>	<i>Sen ay bolsan ben yıldız</i>
<i>Lavanta kokur</i>	<i>Babanı filler</i>	<i>Kavuşayık yar</i>

Kırım Türkleri manilerinin de ikinci ve dördüncü mısraları beş, bazen de dört hecelidir. Kafiye düzenleri yukarıda olduğu gibidir.

<i>Alma terek putağı</i>	Elma ağacı budağı
<i>Yaprak açay</i>	Yaprak açar
<i>Babası izin bermese</i>	Babası izin vermezse
<i>Kızı kaçay</i>	Kızı kaçar

<i>Arabamı yektirdim</i>	Arabamı çektirdim
<i>Teleke takım</i>	Talika takım
<i>Bu dünyada kelmesem</i>	Bu dünyada gelmezsen
<i>Akratte akım</i>	Ahrette hakkım

B. Hazırlanış ve Uygulanışlarına Göre Maniler

Anonim halk şiirinin en yaygın şekli olan manilerin söylendiği yerler, oldukça çeşitlidir. Çeşitli vesilelerle bir araya gelen insanlar, buldukları ortamın konusuna göre maniler söylerler. Böylelikle maniler, hazırlanmaları ve uygulanmalarına göre birtakım adlar alırlar. Bunları şöyle sıralayabiliriz: *Niyet manileri, katar maniler, karşılıklı maniler, iş yaparken söylenen maniler, saya manileri.*

1. Niyet Manileri

Geleneğe ait arzular, dilekler ve sırları tayin etme fikri, öteden beri insanların zihnini meşgul eden konulardan biri olmuştur. Bunun için fal, remil gibi birçok usullere başvurulur. Bu usullerden birisi de niyettir. Ancak niyette bilinmezi bilmekten ziyade, dileğin olabilmesi murat edilir ve bu sebeple, diğerlerinden ayrılır. Erciş civarında niyet manilerine *çiçek ölçen*, Erzurum yöresinde de *mani çıkma* denilir (Kalafat, 1995: 102).

Niyet işi bazen manilerle de yapılır. Bu da kendi içinde çeşitlilik gösterir. Şöyle ki:

Mani söylemeden evvel kadınlardan (veya kızlardan) birisi; "*Bir çift tutun.*" der. Karşıdakilerden biri, zihninden bir kız ve delikanlının isimlerini tutar. Kadın maniyi okur ve "*Kimi tutmuştun?*" diye sorar. O da; "*falanla filanı*" der. Böylece devam eder. Bu eşleştirme sırasında, bazen o kadar uygun sözler meydana gelir ki, oradakiler hayretini gizleyemez. Sözcüleri, Elmalı'da ve Prizren'de bu geleneğin yaşatıldığı tespit edilmiştir (Yıldız, 1960: 2193-2194).

<i>Akan sular olaydım</i>	<i>Ayna attım çayıra</i>	<i>Ay doğsun düzde dursun</i>
<i>Kız testine dolaydım</i>	<i>Şavkı vurdu bayıra</i>	<i>Kırkmalar yüzde dursun</i>
<i>Gümüşten kollarına</i>	<i>Gökte Mevlâ'm çiftlemiş</i>	<i>Canım karar almıyor</i>
<i>Bir bilezik olaydım</i>	<i>Yerde kimler ayıra</i>	<i>Yar gelsin bizde dursun</i>

(Okay, 1952: 573)

2. Katar maniler

Belli kelimelerle başlatılan manilerdir. Sözcüleri; "*Altın yüzük*," "*Armut dalda*," "*Ay doğar*," "*İleyen*," "*Kadife*," "*Karanfil*" ve "*Şu gelen*" şeklinde başlar ve birinci mısradaki kafiyeyle bağlı olarak diğer mısralarda yeni sözlere yer verilir. Bazı maniler de *findık, elma, ayva* gibi meyveler, *mendil, kahve, sigara* gibi nesnelere yahut *akrep, yılan* gibi hayvan adlarıyla başlatılır. Örnek:

<i>Ay doğar sini sini</i>	<i>Ay doğar bedir Allah</i>	<i>Ay doğar ayan beyan</i>
<i>Severim birisini</i>	<i>Bu sevda nedir Allah</i>	<i>Yollarda kaldım yayan</i>
<i>Cellât boynumu vursa</i>	<i>Ya benim muradım ver</i>	<i>Servi boylu nazlı yar</i>
<i>Söylemem doğrusunu</i>	<i>Ya bana sabır Allah</i>	<i>Yanına geldim uyan</i>

Bu tip mısralar, kimi araştırmacılara göre "*doldurma mısra*" olmayıp, "*ince bir insanlı süzgeçten geçirilerek, simgesel değerleri göz önünde tutularak seçilmiş nesnelere*." (Karabaş, 1976: 7677).

3. Karşılıklı maniler

Çeşitli vesilelerle bir araya gelen kişilerin karşılıklı olarak birbirlerine söyledikleri manilerdir. Bu kişiler, delikanlı-kız, baba-oğul, ana-kız, karı-koca, düğünlerde kız-oğlan tarafı olabilir. Karşılıklı manilere, Anadolu'nun muhtelif yörelerinde, *deyiş*, Adana'da *aşık manisi*, *atışma*, *atmaca*, *deyiş*, *deyişme*, *deyiş mani*, *düzmece mani*, *karşılıklı çatışma*, *mani atma*, *manileşme*, *söyleşme*, *taşlama*, *türkü atma*, Aydın'da *bahtıbar*, Kars'ta da *akışta* adı verilir. "Gelin-Kayana" manileri de karşılıklı maniler grubuna girer (Bkz. *Gelin-Kayana Manileri*).

Oğlan:	Kız:
<i>Lahuri şal saçağı</i>	<i>Lahuri şal düğümü</i>
<i>Kından çıkart bıçağı</i>	<i>Kim görmüş güldüğümü</i>
<i>Sen bir domur gül isen</i>	<i>Sağ yanım yastık ister</i>
<i>Ben de yayla çiçeği</i>	<i>Sol yanım sevdiğimi</i>

Oğlan:	Kız:
<i>Irafta altın sini</i>	<i>Iraftaki siniler</i>
<i>Pek sevdim canım seni</i>	<i>İnim inim iniler</i>
<i>Bir tüyüne bin altın</i>	<i>Gurbette yar olanın</i>
<i>Verseler vermem seni</i>	<i>Sağ kulağı çiniler</i>
Oğlan:	Kız:
<i>Şu derede buz musun</i>	<i>Şu derede buzum ben</i>
<i>Gelin misin kız mısın</i>	<i>Gelin değil kızım ben</i>
<i>Akşama geleceğim</i>	<i>Geleceksen akşam gel</i>
<i>Evde yalınız mısın</i>	<i>Evde yalınızım ben</i>

Kız:	Oğlan:
<i>Bayırda harmanım var</i>	<i>Bayırda harman olmaz</i>
<i>Sultandan harmanım var</i>	<i>Sultandan ferman olmaz</i>
<i>Yiğit isen gel bana</i>	<i>Ben her kıza gelemem</i>
<i>Derdine dermanım var</i>	<i>Her kızdan derman olmaz</i>

Düğünlerde kız ve oğlan tarafının karşılıklı olarak birbirlerine söyledikleri maniler de karşılıklı manilerdendir. İki taraf, şaka yollu evlenecek gençlerin olumsuz taraflarını söyler. Böylelikle gülmek ve eğlenmek için iyi bir ortam hazırlanır.

Karşılıklı manilerin bir çeşidi de Karadeniz manilerinde görülür. Her sene yapılan yayla şenliklerinde bütün halk, kız-erkek karışık olarak bir araya gelip horon oynarlar. Kızlar ve erkekler dörder kişilik gruplar oluştururlar ve karşılıklı olarak birbirlerine mani söylerler. Buna karşılama veya *karşı-beri* adı verilir. Ezgili olarak söylenen bu tip maniler, yörede *atma türkü* adı altında icra edilir.

Erkek:	Kız:
<i>Çayırundan yukarı</i>	<i>Karşıya kara diken</i>
<i>Sıra sıra mezarlık</i>	<i>Kurudum taze iken</i>
<i>Koynunda memelere</i>	<i>Bir murad edemedum</i>
<i>Gel edelüm pazarlık</i>	<i>Gençlik elimdeyken</i>

Erkek:	Kız:
<i>Saat ikiden sonra</i>	<i>Bugün pazarertesı</i>
<i>Fadime sancılandı</i>	<i>Foldan gidelüm foldan</i>
<i>Dedim oğuşturayım</i>	<i>İtun gâvurun oğlu</i>
<i>Elim karıncalandı</i>	<i>Beni çıkardın yoldan</i>

Erkek:	Kız:
<i>Karşı beri sayalum</i>	<i>Boz koyun meler gelür</i>
<i>Koyunun beyazını</i>	<i>Dağları deler gelür</i>
<i>Bu yıl dertli geçürduk</i>	<i>Sahipsiz adamlarun</i>
<i>Bu dağların yazını</i>	<i>Başına neler gelür</i>

Erkek:	Kız:
<i>Kesdüm başparmağımı</i>	<i>Dumanım yayılamam</i>
<i>Kan akar doğum doğum</i>	<i>Ben senden ayrılamam</i>
<i>Cigaramın içine</i>	<i>Ben senden ayrılırsam</i>
<i>Sığar mısın sevdüğüm</i>	<i>Halim yamandır yaman</i> (Caferoğlu, 1994: 259-262)

4. İş yaparken söylenen maniler

İş manileri neşeli çalışmak, daha iyi çalışmak ve yorgunluklarını gidermek için söylenir. Tek tek veya gruplar halinde söylenebilir. Mani söyleyen kadınların bazıları, mani söylemede o derece ustalaşır ki, bunu kendisine meslek edinir ve *manici* olarak anılır. Şunu da söylememiz gerekir ki, söylenen maniler, salt bu ortama mahsus değildir. Aynı maninin düğünde oyun sırasında da, bir başka deyişle, düğünde oyun türküsü olarak söylenen maninin bir başka ortamda da icra edilmeleri mümkündür.

a. Tarlada çalışan kadınların gelip geçenlere söyledikleri maniler

Güney Anadolu'da sabah ve ikinci vakitleri tarlalarda çapa yapılırken kadın ve kızlar manilerle iş görürler. Bir sıra halinde dizilmiş olan ırgatlar bir yandan mani söyler, bir yandan da çapalarını indirip kaldırırılar. Buna "*çifte çapa*" denilir. Her maninin arasında;

Amanın da kızlar nenni de nenni

Canım da gözüm nenni de neni denilir (Kemal, 2007: 205).

Karadeniz yöresinde görülen ve biraz önce sözünü ettiğimiz karşı-beri tipinde söylenen manilerin bu ortam içinde de söylendiği olur. Şu farkla ki, bir kişi iki mısralık söz söyler, diğeri de buna ikinci mısradaki söze kafiyeli düşecek şekilde yine iki mısra ile cevap verir. Böylece iki kişi tarafından *a b c b* şeklinde bir mani vücuda getirilmiş olur.

Beriki:	<i>Kuşlardan hangi kuştur</i>
	<i>Yavrusuna süt veren</i>
Karşiki:	<i>Selasettin kuşudur</i>
	<i>Kiremitlere giren</i>

Beriki:	<i>Kuşlardan hangi kuştur</i>
	<i>Boynunda var yel bağı</i>
Karşiki:	<i>Ona atmaca derler</i>
	<i>Aşar dumanlı dağı</i>

b. Halı dokuyan kızların söyledikleri maniler

Anadolu'da kızların ve kadınların halı dokuma geleneği, bilhassa İsparta, Sivas ve Kayseri'de yaygın olarak devam etmektedir. Halıya başlanacağı zaman, ayağına ve işine çabuk birisi içeri girer, ellerindeki işin bir an önce bitmesi amacıyla; "*Kolay gelsin. Eliniz kuş olsun, g...nüz taş olsun, günlük iş olsun.*" der. Halıya başlanır. Halıyı kim iyi dokursa, her sabah işe o başlar.

Halı dokumak zahmetli iş olduğundan, sanatçı kadınlar ve kızlar bunu manilerle tahfif etme yoluna giderler. Maniler hemen her çeşit konudan olmakla beraber, içlerinde bizzat halı konu edinilmiş olanları da vardır.

<i>Vur kirkiti inlesin</i>	<i>Halı dokuyan yârim</i>	<i>Halı dokurum halı</i>
<i>Âşık olan dinlesin</i>	<i>Şip at ilmeklerini</i>	<i>Bitmiyor gâvur malı</i>
<i>Halının direğine</i>	<i>İstanbul'a gidiyom</i>	<i>Şu halılar çikalı</i>
<i>Koy başın serinlesin</i>	<i>Söyle dileklerini</i>	<i>Kızların benzi sarı</i>

c. Bulgur çekerken söylenen maniler

<i>Elma attım alana</i>	<i>Ekinler ekilende</i>
<i>Gitti değdi tavana</i>	<i>Harmana dökülende</i>
<i>Bulgur sahibi yoktur</i>	<i>Senin yolun beklerim</i>
<i>Müjde verek bulana</i>	<i>Bulgurlar çekilendeç.</i>

ç. Taş toplarken söylenen maniler

<i>Bizim bağın başını</i>	<i>Tarla taşsız olur mu</i>
<i>Toplayayım taşını</i>	<i>Ağ kız kaşsız olur mu</i>
<i>Bu gün nasıl göreyim</i>	<i>Hele görün ağalar</i>
<i>Kaynımın kardaşını</i>	<i>Kuşluk aşsız olur mu</i>

d. Çayır biçilirken söylenen maniler

<i>Çayır soğuk suludur</i>	<i>Çayırın çiçeğine</i>
<i>Ağaç küzem doludur</i>	<i>Çiçeğin gökçeğine</i>
<i>Çiğnimi gölge bastı</i>	<i>Arı olup konaydım</i>
<i>Sandım yârin koludur</i>	<i>Yârimin leçeğine</i>

e. Bostanda çalışırken söylenen maniler

<i>Bostanı bellediler</i>	<i>Göğer bostanım göğer</i>
<i>Suyunu göllediler</i>	<i>Su gelir bendi döğer</i>
<i>Bu ne yaman köy idi</i>	<i>Küçükten yetim kaldım</i>
<i>Sevmeden dillediler</i>	<i>Her gelen beni döğer</i>

5. Saya manileri

Saya (Gezme-Günü-Bayramı) koyunların kuzulamasından elli gün kadar önce, İç Anadolu'da ve bilhassa Doğu Anadolu'da yaşatılan geleneklerdendir. Saya töreni sırasında çocuklar grup halinde toplanır. İçlerinden birini çoban seçip elini yüzünü siyaha boyarlar. Başına keçeden yapılmış uzun külah örterler. Göğsüne omzuna irili ufaklı çanlar takarlar. Çoban salınarak, sağa sola yatarak yürür. Grup olan çocuklar, ev ev dolaşır. Çoban, uğradıkları evin kapısı önüne yatar; un, bulgur, yağ, pekmez, şeker, bal, üzüm, incir, peynir veya para alıncaya kadar kalkmaz. Toplanan malzemelerden pilav, yemek ve helva yapılır ve bunlar topluca yenilir. Saya dolaşırken, uğranılan evlerde ezgili olarak şu maniler okunur:

Saya Türküsü

<i>Hey hayadan hayadan</i>	<i>Aman karabaş koyun</i>	<i>Elli günü sayasın</i>
<i>Yılan çıktı kayadan</i>	<i>Karlı dağlar aş koyu</i>	<i>Gümbür gümbür yayasın</i>
<i>Acımızdan gelmedik</i>	<i>Ay karanlık gecede</i>	<i>Foşur foşur sağasın</i>
<i>Töremiz var sayadan</i>	<i>Çobana yoldaş koyun</i>	<i>Şu oğluma diyesin</i>

(Kırzioğlu 1959: 1981)

6. Bayraktar manileri

Düğünde bayrak taşıma ve oğlan evine bayrak asma işini üstlenen kişiye bayraktar denir. Düğünün ahenkli geçmesinde önemli derecede rol oynar. Asıl önemli işi ise, gelinin baba evinden alınması sırasında öne düşüp maniler söylemesidir.

<i>Havalar pürçeklendi</i>	<i>Bayraktar bayrağı kaldır</i>
<i>Pürçekler gerçeklendi</i>	<i>Yönünü kibleye döndür</i>
<i>Çek bayraktar bayrağı</i>	<i>Sana bir sualim var</i>
<i>Aynlık gerçeklendi</i>	<i>Bayrağın pirini bildir</i>

7. Sorulu-cevaplı maniler

Soru:	Cevap:
<i>Küheylandan katır doğar,</i>	<i>Kıyamet yaklaşınca</i>
<i>Katırdan doğan nedir?</i>	<i>İblis doğar katırdan</i>
<i>Canlıdan cansız doğar,</i>	<i>Katır hiç doğurur mu</i>
<i>Cansızdan doğan nedir?</i>	<i>Sor söyleyen katırdan</i>

C. Konularına Göre Maniler

İnsanımız duygusunu, inancını, dünya görüşünü, arzusunu, dileğini, düşüncesini, hayallerini ve daha nice hasletlerini maninin o kısa hacmi içerisinde, gayet ustalıkla yansıtmasını bilmiştir.

Anonim halk şiirinin en yaygın şekli olan manilerde işlenen konuların sayısı pek çoktur. İyi araştırıldığı takdirde, aşağıdaki manilere, yenilerinin ekleneceğinden şüphemiz yoktur. Ancak burada dikkat edilecek husus, maninin teşkilinde yer alan kelimelerin kimler tarafından nasıl ve ne şekilde söylendiği değil, bizzat ele alınan konuyu yansıtabilmesi önemlidir. Şöyle ki sözgelisi, içinde bir il adının geçmesi o maninin şehir manileri arasında yer almasını gerektirmez; bir maninin şehir manisi olabilmesi için bazı özellikleriyle o ili ele alması gerekir. Bu hükmümüz, diğer konular için de geçerlidir.

Biz, tespit ettiğimiz kadarıyla manileri konularına göre şu şekilde gruplandırabiliriz:

Sevda Manileri

Sayı itibarıyla en çok söylenen mani çeşitleridir. Âşık gençler, bu manilerle içlerindeki aşkın ateşini, sevgiliye olan hasretlerinin acısını, onu görememenin doğurduğu sıkıntıyı dindirmeye çalışır, ruhunu teskin eder. Teması aşk olan sevda manilerinde hemen her konuya yer verilmiştir. Bunların içinde de daha ziyade; *ayrılık, dert, güzellik, hasret, heyecan, kıskançlık, kibir, şikâyet, tasvir, vuslat, yemin* gibi konular işlenmiştir. Sevgililer, ömürlerinin baharında birbirini seven iki genç olabileceği gibi, nişanlı, evlenmiş ve çeşitli sebeplerle (askerlik, iş vs.) birbirinden ayrı kalmış çiftler de olabilirdi. Düğünler, çeşme başları, bağ-bahçeler manilerin söylenmesine imkân sağlayan ortamlardır.

<i>Sunam sese mi geldin</i>	<i>Akşamın işi ile</i>	<i>Tabakta portakalsın</i>
<i>Kadem basa mı geldin</i>	<i>Göz eder kaşı ile</i>	<i>Sözümüz burda kalsın</i>
<i>Sağlığımda gelmedin</i>	<i>Yârim bostan suluyor</i>	<i>Yılda bir kabrime gel</i>
<i>Öldüm yasa mı geldin</i>	<i>Gözünün yaşı ile</i>	<i>Toprağım kokun alsın</i>

Şehir Manileri

Bir şehrin yahut o şehrin insanların özelliklerine yer aldığı manilerdir.

<i>Kastamonu kendiri</i>	<i>Baklavanın sinisi</i>	<i>Konya'nın Meram'ını</i>
<i>Kaldım kemikle deri</i>	<i>Kütahya'nın çinisi</i>	<i>Dolaştım dört yanını</i>
<i>Bu ayrılık acısı</i>	<i>Başında taçla gezer</i>	<i>Alıp getirin bana</i>
<i>Deler geçer mermeri</i>	<i>Sevgilinin yenisi</i>	<i>Derdimin dermanını</i>

Ramazan Manileri

Eskiden İstanbul'da Ramazan ayında gece bekçilerinin asli vazifelerinin yanında davul çalıp mani söyleyerek halkı sahura kaldırma âdeti vardı. Ramazanda davul çalma, mani söyleme âdeti, bu aya, ayrı bir güzellik ve zenginlik verirdi. Öyle ki halk yakıştırmasıyla; "*Davulsuz Ramazan, tuzsuz çorbaya benzer*"di. Bekçiye Ramazan'ın on beşinde ve bayramın ilk gününde bahşiş verilir. Bahşiş olarak çoğu kere para verenler olduğu gibi, yünlü veya pamuklu kumaş, mendil, gömlek gibi hediye edenler de çıkardı. Bekçiler, bu çeşit hediyeleri davulun kasnağına geçirir yahut yamaklarının taşıdığı uzun bir sırığa asardı. Mani söyleme kabiliyeti olmayan bekçiler, yanlarında Ramazan boyu bir manici gezdirirdi. Daha sonra toplanan bahşişleri aralarında bölüşürlerdi. Bekçi ve davulcuların okuduğu için bu manilere *bekçi-davulcu manileri* de denir.

Bekçi manilerinin çoğunluğu *sekiz* hecelidir. Bunun yanında yedi heceli manilere de rastlanır. Konuları genellikle Ramazan, Bayram, İslâmiyet, oruç, açlık, sabır, ahval ve iyi dileklerdir. Ramazan manileri, Ramazanname adlı eserlerde toplanmış olup, ilki taşbaskı, ikincisi de 1948 yılında Muhtar Yahya Dağlı tarafından neşredilmiştir. Taşbaskı eserde otuz fasıl, yetmiş beş mani, Dağlı'nın neşrettiği eserde ise kırk fasıl ve dört yüz yetmiş üç mani bulunmaktadır. Üçüncü ve en hacimli çalışmayı ise Âmil Çelebioğlu neşretmiştir. Çelebioğlu, yemekleri, meyveleri, Ramazan'ın günlerini, meslekleri, İstanbul semtlerini, hayvanları, karakterleri ve buna benzer pek çok konuyu 120'den fazla fasıl halinde tespit etmiştir (Çelebioğlu, 1995).

Bekçilerin halktan isteklerini ve bahşiş beklentilerini ihtiva eden maniler de hayli kabarık sayıdadır. Ramazan manileri sekiz hecelidir.

<i>Hamdolsun daim Yezdan'a</i>	<i>Besmeleyle çıktım yola</i>	<i>Başınıza cennet tacı</i>
<i>Gark etti bizi ihsana</i>	<i>Selâm verdim sağa sola</i>	<i>Hak vermesin ağrı acı</i>
<i>On bir aydır hasret idik</i>	<i>Benim aziz komşularım</i>	<i>Efendimin sağlığında</i>
<i>Hele erdik Ramazan'a</i>	<i>Vakt-i şerifler hayr ola</i>	<i>Geçinir bekçi duacı</i>

Milli Hislerle Söylenmiş Maniler

<i>Ağacın başı benim</i>	<i>Ayvalar çiçek açtı</i>	<i>Kır atı nallatırım</i>
<i>Toprağın taşı benim</i>	<i>Yunan bıraktı kaçtı</i>	<i>Ovada oynatırım</i>
<i>Vatana kim ağılarsa</i>	<i>Yunan'ın yerlerine</i>	<i>Yüz bin Yunan gelse de</i>
<i>Gözünün yaşı benim</i>	<i>Osmanlı cadır açtı</i>	<i>Kır ata çiğnetirim</i>

Mektup Manileri

Telefonun henüz yaygın olmadığı zamanlarda, sevgililer haberleşme, dertleşme imkânını mektup yoluyla elde edebilmekteydi. Mektup manileri, bilhassa er mektuplarında yahut uzun süre birbirlerine hasret kalmış dostların sevgilerinin tezahürü olarak mektup sonlarında yazdıkları maniler olarak karşımıza çıkmaktadır.

<i>Denizin kıyısına</i>	<i>Altın tas altın tarak</i>	<i>Ben bir ozan olmuşum</i>
<i>Yuvarlandı taş geldi</i>	<i>Oldum ben senden ırak</i>	<i>Kaynar kazan olmuşum</i>
<i>Yâr mektubun okurken</i>	<i>Eğer beni seversen</i>	<i>Dil nedir bilmez iken</i>
<i>Gözlerimden yaş geldi</i>	<i>Kapıma mektup bırak</i>	<i>Mektup yazan olmuşum</i>

Hayvanlarla İlgili Maniler

Manilerin ilk mısraı, kimi zaman hayvan adları ile başlatılır. Bu hayvanlar genellikle kırsal kesimlerde insanların iç içe olduğu evcil hayvanlardır. Bazı manilerde de bizzat hayvan konu edilir.

Koyun	Ördek	Keklik
<i>Kara koyun meleme</i>	<i>Karadır kaşın ördek</i>	<i>Kekliğim seker gelir</i>
<i>Sesin gider âleme</i>	<i>Yeşildir başın ördek</i>	<i>Tüyünü döker gelir</i>
<i>Keserim koyun seni</i>	<i>Garip garip gezersin</i>	<i>Kekik otu ağzında</i>
<i>Kuzum deyip meleme</i>	<i>Nerede eşin ördek</i>	<i>Kokular tüter gelir</i>

Askerlik Manileri

<i>Saçların tel tel olmuş</i>	<i>Gökte uçan teyyare</i>	<i>Çiğ sarı çiğdem sarı</i>
<i>Yanakların gül olmuş</i>	<i>Kanatların soldu mu</i>	<i>Sarıya konar arı</i>
<i>Ben askere gideli</i>	<i>Aldın yâri elimden</i>	<i>Hiç askere gider mi?</i>
<i>O yâr bana el olmuş</i>	<i>Alayların doldu mu</i>	<i>Taze gelinin yâri</i>

Gelin-Kaynana Manileri

Gelin-kaynana geçimsizliğinin tabii sonucu olarak ortaya çıkmış olan manilerdir. Çoğunluğu gelinlerin şikâyeti olarak karşımıza çıkan bu manilerde, kaynanayı kışkırtma düşüncesi, nefret ve beddua gibi hususlar görülür.

Gelinin söylediği maniler:

<i>Çayırda ot yolarım</i>	<i>Kazandaki iç bakla</i>	<i>Süt ocakta pişiyor</i>
<i>Parmağıma dolarım</i>	<i>Mevlâ'm yârimi sakla</i>	<i>Pişiyö da taşıyor</i>
<i>Çok söyleme kaynana</i>	<i>Azrail gelir isen</i>	<i>Kör olası kaynanam</i>
<i>Saçlarını yolarım</i>	<i>Önce kaynanam yokla</i>	<i>Oğlun beni boşuyor</i>

Kaynananın söylediği maniler

<i>Başı saçaklı gelin</i>	<i>Oğluma çatacağım</i>	<i>Şu dağın ardı meşe</i>
<i>İpten kuşaklı gelin</i>	<i>Seni boşatacağım</i>	<i>Gün bata gölge düşe</i>
<i>Dün geldin adam oldun</i>	<i>Sirtına tekme vurup</i>	<i>Oğlumu benden ettin</i>
<i>Leylek bacaklı gelin</i>	<i>Sokağa atacağım</i>	<i>Başına taşlar düşe</i>

Tatlılarla İlgili Maniler

<i>Dondurmamı yaparım</i>	<i>Kebap can katar cana</i>
<i>İçine kaymak katarım</i>	<i>Pilavı çek bu yana</i>
<i>Baylara hanımlara</i>	<i>Tarhana senin olsun</i>
<i>Beş kuruşa satarım</i>	<i>Baklavayı ver bana</i>

Öğüt Manileri

<i>Hiç kimseyi görme hor</i>	<i>Güneşte yok ayda yok</i>
<i>Halkı yorma kendin yor</i>	<i>Durgun akan çayda yok</i>
<i>Yıkmak için çok düşün</i>	<i>İyilik et herkese</i>
<i>Yıkmak kolay yapmak zor</i>	<i>Fenalıkta fayda yok</i>

Sosyal Konulu Maniler

<i>Bağırıp duyurmalı</i>	<i>Çamdan sakız alınmaz</i>	<i>Ö.S.S.'nin engeli</i>
<i>Bilmeyeni vurmali</i>	<i>Dul adama varılmaz</i>	<i>Aşama aşamadır</i>
<i>Zenginler Ramazanda</i>	<i>Dul adamın çocuğu</i>	<i>Kitap esiri olduk</i>
<i>Fakirler doyurmalı</i>	<i>Kucaklara alınmaz</i>	<i>Bu nasıl yaşamadır</i>

Felek İçin Söylenmiş Maniler

<i>Dağlar başına felek</i>	<i>Ne zaman estin felek</i>	<i>Şu dağlar kömürdendir</i>
<i>Ecel aşına felek</i>	<i>Ümidim kestin felek</i>	<i>Geçen gün ömürdendir</i>
<i>Akıbet kuş kondurdun</i>	<i>Eller sarmış yatıyor</i>	<i>Feleğin bir kuşu var</i>
<i>Mezar taşına felek</i>	<i>Bana mı kastın felek</i>	<i>Pençesi demirdendir</i>

İsimlerle Kurulu Maniler

<i>Oğlan adın 'dir</i>	<i>Oğlan adı gel</i>	<i>Oğlan adı 'dır</i>
<i>Boyun kavak dalıdır</i>	<i>Dalı bağdan kesen gel</i>	<i>Gel duvara yaslan dur</i>
<i>Beni sana verseler</i>	<i>Gündüz fikrim hayalim</i>	<i>Babam sana kız vermez</i>
<i>Kuru yerler halıdır</i>	<i>Gece uykum kesen gel</i>	<i>Paraları seslendir</i>

Gurbet Manileri

<i>Kaldırın bu yılını</i>	<i>Tuz kabında tuzum var</i>
<i>Görem gidip geleni</i>	<i>Yüreğimde sızım var</i>
<i>Kim yuyar kim kaldırır</i>	<i>Acep annem der m'ola</i>
<i>Garip yerde öleni</i>	<i>Sivas'ta bir kızım var</i>

Anne İçin Söylenmiş Maniler

<i>Ana başta taç imiş</i>	<i>Kekliğim seker ağlar</i>
<i>Her derde ilaç imiş</i>	<i>Tüyünü döker ağlar</i>
<i>Bir evlat pir olsa da</i>	<i>Anasız gelin olan</i>
<i>Anaya muhtaç imiş</i>	<i>İçini çeker ağlar</i>

Sünnet Manileri

<i>Başıma giydim bir fes</i>	<i>Sünnet sünnet dediler</i>	<i>Arılar yapar petek</i>
<i>Bir anda oldum prens</i>	<i>Başa gelir dediler</i>	<i>Erkekler giymez etek</i>
<i>Korkmuyorum sünnetçi</i>	<i>Eğer sünnet olmazsan</i>	<i>Sünnet olmayanlara</i>
<i>İstedığın kadar kes</i>	<i>Sana kız yok dediler</i>	<i>Nasıl denilir erkek</i>

Meslek Manileri

<i>Kimin kime kıyakları</i>	<i>Gözde güneş gibi ferler</i>	<i>Doktor doktor civanım</i>
<i>Bilinmiyor kayakları</i>	<i>Pasta gibi ekmek yerle</i>	<i>Seni istiyor canım</i>
<i>Bize kunduracı derler</i>	<i>Anıyla sanıyla bize</i>	<i>Muayene etmezse</i>
<i>Biz giydirdik ayakları</i>	<i>Ünlü fırıncılar derler</i>	<i>Yoktur senin imanın</i>

Mezar Taşı Manileri

<i>Ölüm gelmiştir aha</i>	<i>Saman savrulur yelden</i>	<i>Bu mezarı bildin mi?</i>
<i>Gerek yok aha vaha</i>	<i>Sırat incecik telden</i>	<i>Ömründe hiç güldün mü?</i>
<i>Bu mezarı görenler</i>	<i>Dün gibi bugün</i>	<i>Aylak yaşayan gafil</i>
<i>Okusun bir Fatiha</i>	<i>Gençliğim gitti elden</i>	<i>Sen ölmeden öldün mü?</i>

Kabadayı Manileri

<i>Rakamlara sayı derler</i>	<i>Payları böldü mü ulan</i>
<i>Gönülsüze ayı derler</i>	<i>Fukara güldü mü ulan</i>
<i>Kül yutmayız biz aslanım</i>	<i>Biz yapmazsak olur mu hiç</i>
<i>Bize kabadayı derler</i>	<i>Yiğitlik öldü mü ulan</i>

Nazarla İlgili Maniler

<i>Altınları takındım</i>	<i>Bayırdan düze geldim</i>	<i>Bahçelerde üzerlik</i>
<i>İki yana bakındım</i>	<i>Bahardan güze geldim</i>	<i>Mevlâ'm vermiş güzellik</i>
<i>Nazar degecek diye</i>	<i>Birliğimiz bozuldu</i>	<i>Pembe yanak üstüne</i>
<i>Nişanlıma okundum</i>	<i>Galiba göze geldim</i>	<i>Mavi gözler nazarlık</i>

Kardaş Manileri

<i>Kardaş gelir enişten</i>	<i>Ele mi ağa kardaş</i>	<i>Kardaş deme kan olur</i>
<i>Üzengisi gümüştten</i>	<i>Sallan gel bağa kardaş</i>	<i>Günde bir divan olur</i>
<i>Kardaşa kurban olum</i>	<i>Koçum yok kurban edem</i>	<i>Kardaş gezen yerlere</i>
<i>Hiç korkmuyor döğüşten</i>	<i>Kurbanım sana kardaş</i>	<i>Bacılar kurban olur</i>

İrmak Manileri

<i>Aras Aras han Aras</i>	<i>Aras üste buz üste</i>
<i>Bingöl'den kalkan Aras</i>	<i>Kebap yanar köz üste</i>
<i>Yârim suya gelince</i>	<i>Koy meni öldürsünler</i>
<i>Su verme çalkan Aras</i>	<i>Bir ela göz kız üste</i>

Politik Maniler

<i>Mercimek ekim tarlaya</i>	<i>Gelin sütü sen pişir</i>	<i>Tiren gelir öterek</i>
<i>Âşık Hasan'a yoldurdum</i>	<i>Köpüğünü tez taşır</i>	<i>Kömürünü dökerek</i>
<i>Dal Mahmud'un oyuna</i>	<i>Oy almış da gidiyor</i>	<i>İrafet oy topluyor</i>
<i>Uçakları durdurdum</i>	<i>Yırık burunlu Aşır</i>	<i>Pöçüğünü çekerek</i>

Fotoğraf Arkası Maniler

<i>Denize akan seldim</i>	<i>Yazı yazdım satıra</i>
<i>Seherde esen yeldim</i>	<i>Ölüm gelmez hatıra</i>
<i>Şu cansız hayalimle</i>	<i>Birgün olur ölürsem</i>
<i>Sizi görmeye geldim</i>	<i>Resmim kalsın hatıra</i>

Tarih Bildiren Maniler

<i>Ne ektik ne neler biçtik</i>	<i>Zehir vardır aşımda</i>
<i>Yıllar yılı savaştık</i>	<i>Hani doktor başımda</i>
<i>Yetmiş beşin yazında</i>	<i>Biz Doktor'u kaybettik</i>
<i>Tümnden Kuzey'e geçtik</i>	<i>Seksen dördün başınd</i>

VI. Sahibi Belli Maniler

Maniler her ne kadar anonim halk şiiri ürünü olsalar da, âşık tarzı şiir geleneği içerisinde kimi halk şairlerinin, zaman zaman “koşma” kafiye düzeninin dışına çıkarak, her dörtlüğün kendi içerisinde kafiyelendiği, mani tipinde şiirler vücuda getirdikleri olmuştur. Maniler her ne kadar kadınlar tarafından söylenseler de, erkekler arasında da mani söyleyenler bulunur ki, bu işi de âşıklar yapar. Bu tarz şiirlere ait elimizde pek çok örnek vardır.

XVI. yüzyıl tasavvuf şairlerinden *Muhiddin Abdal* (Ergun, 1955: 152-154), *Hatayî* (Aslanoğlu, 1992: 382-386), *Erzurumlu İbrahim Hakkı* (Çelebioğlu, 1985: 29-31), *Şeyh Ahmed Suzi* (Pürlü, 1992: 13) gibi tasavvuf şairlerinin mani tarzında şiirler vücuda getirmişlerdir.

Pek çok âşığın mani tipinde şiirler vücuda getirdiği bir gerçektir. Bu şekilde ortaya konulmuş olan örnekleri değerlendirmek başlı başına bir çalışma konusudur. Ancak biz burada mani yazan / söyleyen bazı âşıkların isimlerini vermek istiyoruz. *Bardızlı Nihanî* (Gökalp, 1988: 58-59), *Posoflu Züralî* (Zeyrek, 1988: 167-169; Nasrattınoğlu, 1987: 57), *Bayburtlu Hicranî* (San, 1987: 224), *Yozgatlı Hüznî* (Doğan, 1988: 202), *Kastamonulu Yorgansız Hakkı* (Şenel, 1997: 127), *Samsunlu Âşık Nasuhî* (Kayıkçı, 1991: 228), *Şavşatlı Deryamî* (Açıkgöz, 1987: 384), *Şarkışlalı Sefil Selimî* (Kaya, 1996: 111), *Karslı Âşık Hasretî* (Değer, 1976: 60), *Adanalı Osman Feymanî* (Artun, 1996: 278-282), *Âşık Ali Şahin* (Atılğan, 1996: 13), *Sivaslı Kul Mehmet* (Anulur) (Kul Mehmet, 1998: 217-225).

Âşıklar, mani tipinde şiirler yazmakla beraber, kimi zaman birbirleriyle yine bu şekil çerçevesinde karşılaşma da yapabilirler. Sözcelişi, Sümmanî ve Züralî'nin bir karşılaşması bu şekilde olmuştur (Dizdaroğlu, 1969: 64-65).

Son devirde, bilhassa millî edebiyat cereyanı çerçevesinde eser veren ediplerimiz içerisinde de mani şeklini deneyen şairlerimiz olmuştur. *Ziya Gökalp* (Tansel, 1989: 102), *Orhan Seyfi Orhon* (Orhon, 1970: 95-97, 49-50), *Harputlu Hayri Efendi* (Eset, 1944: 20), *Abdullah Cevdet* (Eset, 1944: 22), *Deli Ozan* mahlası ile şiirler yazan *Fuad Köprülü* (Eset, 1944: 27) ve *Yusuf Ziya Ortaç* (Gözyayın, 1989: 22) bunlardan birkaçıdır.

VII. Manilerin Diğer Türlerle İlişkisi**A. Mani-Türkü**

Türk halk şiirinde anlamın dörtlükte tamamlanması esastır. Bu bakımdan koşma ve türkülerde de anlamların dörtlüklerde tamamlanmasına azami derecede uyulur. Diğer taraftan maniler müstakil ve anlamlı nazım şekiller olduğundan, zaman zaman türkü olarak okunduğu olur. Bunun için de halk, aynı konuda (Sözcelişi; gurbet, vuslat düşüncesi, dert, mutluluk vs...) olan manileri ardı ardına sıralayarak yahut katar manilerden birkaçını artarda sıralayarak türküler meydana getirir. Bunun yaparken de ilave mısra veya *aman*, *hey bre*, *dost* vs. gibi ilave kelimeler getirerek türkülerin tabi olduğu esaslara uyar. Bu tarz türküler, türkü repertuarımız içinde hiç de azımsanmayacak sayıda bir yekûn tutar.

B. Mani-Ağıt

Anonim halk şiirlerinden biri olan ağıt, yapı olarak farklı şekillere sahiptir. Bunlardan birisi de mani tipindeki şekillerdir. Acıklı bir olay üzerine ağıt söylenirken, konu çerçevesinde, mani kafiye düzenindeki *a a b a* yahut *a b c b* dörtlükler artarda sıralanır.

C. Mani-Ninni

Ninnilerde, teknik olarak manideki sağlamlık yoktur. Gerek hece gerekse mısra sayılarında farklılıklar gösterirler. Ninnilerde şekil olarak her ne kadar değişik örnekler bulunsu da bir kısım ninniler, mani şeklinde ortaya konulmuştur.

Ç. Mani-Tekerleme

Tekerlemeler, mısra ve hece sayısı bakımından çeşitlilik gösterir. Mevcut tekerlemeler içinde mani tarzında, 5, 6 veya 7 heceli örnekler de vardır.

D. Mani-Halk Hikâyesi

Bilindiği gibi, halk hikâyeleri, manzum ve mensur bir yapıya sahiptir. 8 veya 11 hece ile koşma tarzında söylenen şiirler, hikâyeye çekicilik ve ahenk kazandırır. Bazı halk hikâyelerinde ise, müstakil dörtlüklerle ve mani tipinde şiirlere rastlanılır. Pek çok hikâyede görülen bu husus, *Tahir ile Zühre*, *Gül ile Sitemkâr*, *Ferhat ile Şirin*, *Arzu ile Kamber*, *Beyböyre*k gibi hikâyelerden aldığımız örneklerde şu şekildedir:

E. Mani-Bilmece

Kafiyeli sözler söylerken halkın en fazla ilgi gösterdikleri şekil manidir. Pek çok türde olduğu gibi zaman zaman bilmecelerin sorulmasında da meni şekli tercih edilir. Bu, daha ziyade birkaç vasfı ile bilinmesi istenen nesnelere sorulurken olur. Bazı maniler de zamanla mani hüviyetini yitirir tamamen bilmece hüviyetine bürünür.

F. Mani-Dua-Beddua

Dua, iyi dilekleri ihtiva eden kalıplaşmış sözlerdir. *Beddualar* ise; çaresiz olan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan bir insanın rahatlamak, teskin olmak gayesiyle söylediği, kötü düşünce ve dilekleri kapsayan kalıplaşmış sözlerdir. Gerek dualar, gerekse beddualar, insanoğlunun toplum halinde yaşamaya başlamasından itibaren var olan sözlerdir. Genellikle mensur olmakla beraber bu konuda, halk şairlerinin koşma tarzında ortaya koydukları ürünler olabildiği gibi, müstakil dörtlüklerle ve mani tipinde meçhul sanatçılar tarafından da söylenmiş dua ve beddualar da vardır.

G. Mani-Atasözleri

Hacimsiz bir çerçeve içerisinde çok derin anlamlara sahip sözler ihtiva eden manilerin, pek çok türün yanında atasözleri ile de ilgisi vardır. Maniler, çok çeşitli konuları ihtiva ettiği için, buna bağlı olarak, daha kalıcı ve daha etkili sözleri bünyesinde bulundurur. Bunlar genellikle sabır, dert, öğüt konularında ve mistik tarzda söylenmiş sözlerdir.

KAYNAKLAR

Açıkgöz, H. (1987). *Âşık deryamî hayatı ve şiirleri*. İstanbul.

Ahmet Rasim. (1926). *Muharrir bu ya*. İstanbul.

Akalın, L. S. (1972). *Türk manileri I*. İstanbul.

Ali Seydi. (1929). *Resimli yeni türkçe lügat*. İstanbul.

Artun, E. (2006). Adana’da mani söyleme geleneği. *Adana halk kültürü*. içinde. Adana.

Artun, E. (1996). *Günümüzde adana âşıklık geleneği (1966 -1996) ve âşık feymanı*. Adana.

Aslanoğlu, İ. (1992). *Şah ismail hatayî ve anadolu hatayileri*. İstanbul.

Atalay, B. (1985). *Divanü lügati’t-türk tercümesi I*. Ankara.

Atılgan, H. (1996). *Güneyde kültür*. 83.

Aytekin, Y. (1955). Şebinkarahisar manileri. *Türk folklor araştırmaları*. 3 (69).

Başgöz, İ. (1957). *Manilerimizden*. Ankara.

Bayrı, M. H. (1955). Eski mani mecmuası –I. *Türk folklor araştırmaları*. 3 (66).

Boratav, P. N. (1988). Mani. *İslâm Ansiklopedisi*. içinde. VII, İstanbul.

Bozyiğit, A. E. (1986). Eski istanbul semai kahvelerinde (çalgılı kahvelerde) söylenen ayaklı maniler. *TFA 1986 / 1*. Ankara.

Caferoğlu, A. (1994). *Kuzeydoğu illerimiz ağızlarından toplamalar*. Ankara.

Çatıkkaş, A. (1986). Mani kelimesi ve manilerimiz. *Türk dünyası araştırmaları*. 45.

Evliya Çelebi. (1986). *Seyahatname III-IV*. (T. Temelkuran ve N. Aktaş, Hzl.). İstanbul.

Çelebioğlu, Â. (1985). Erzurumlu ibrahim hakkı’nın manileri. *Türk kültürü*. XXIV (270).

Çelebioğlu, Â. (1995). *Ramazanname*. İstanbul.

Çelik, A. (2005). *Manilerimiz ve trabzon manileri*. Ankara.

Çınar, A. A. (1996). Türkmenistan halk edebiyatı türleri. *Türk dünyası dil ve edebiyat dergisi*. 2.

Değer, S.[1976]. *Karslı âşık hasreti*. Ankara.

Dizdaroğlu, H. (1969). *Halk şiirinde türler*. Ankara.

Doğan, D. (1988). *Yozgat şair ve yazarları*. Ankara.

Efendiyev, P. (1992). *Azerbaycan şifai halg edebiyatı*. Bakı.

Emin Abid. (1928). *Türk halkları edebiyatında mani nevi*. Bakı.

[Ergun], S. N. ve [Uğur], M. F. (1926). *Konya vilâyeti halkıyat ve harsiyatı*. Konya.

Ergun, S. N. 1955). *Bektaşî şairleri ve nefesleri I*. İstanbul.

Eset, N. (1944). *Mukayeseli ve neşredilmemiş maniler*. Ankara.

Gökalp, M. (1988). *Bardızlı âşık nihanı*. Ankara.

Gökçeoğlu, M. (2002). *Manilerimiz*. Lefkoşa.

Gözyaydın, N. (1989). Anonim halk şiiri üzerine. *Türk dili türk halk şiiri özel sayısı III (halk şiiri)*. 445.

Güney, E. C. (1971). *Folklor ve halk edebiyatı*. İstanbul.

Hafız, N. (1978), Prizren’de türk manileri I. *Türk folklor araştırmaları*. XVIII-XIX (351).

İlaydın, H. (1964). *Türk edebiyatında nazım*. İstanbul.

Kadri, H. K. (1945). *Büyük türk lügati III*. İstanbul.

Kakuk, Z. (1993). *Kırım tatar şarkıları*. Ankara.

Kalafat, Y. (1995). *Doğu anadolu’da eski türk inançlarının izleri*. Ankara.

Karabaş, S. (1976). Manilerde nitelemeler ve eylemler. *Türk folklor araştırmaları*. XVI (323).

Kaya, D. (1996). *Çobanın can pınarı*. Sivas.

Kayıkçı, A. (1991). *Samsunlu halk şairleri*. Samsun.

Kemal, Y. (2007). *Sarı defterdekiler folklor derlemeleri*. (A. Kabacalı, Hzl.). İstanbul: YKY.

Kırzioğlu, M. F. (1959). Koyuncu türklerde saya şenliği ve kars’ta derlenen “sayacı türküleri-II”. *Türk folklor araştırmaları*. V (117).

Kırzioğlu, M. F. (1962). Halk edebiyatı deyimlerimiz IV. *Türk dili*. 128.

Kocabaş, G. (1975). Buldan’dan derlenen maniler III. *Türk folklor araştırmaları*. XVI (312).

Kocatürk, V. M. (1933). *En güzel türk manileri*. İstanbul.

Komasyon, (1991). *Karşılaştırmalı türk lehçeleri sözlüğü I*. Ankara.

Koz, M. S. (1995). Acem manisi, acem koşması ve acem kalendarîsi deyimleri üzerine notlar ve bunlarla ilgili örnekler. içinde. *V. uluslararası türk halk edebiyatı semineri ve sevgi yılı kongresi*. 14-16 Şubat 1991. Eskişehir.

Köklügüller, A. (1978). Karadenizden maniler. *Türk folklor araştırmaları*. XVIII-XIX (349).

Köprülüzade Mehmed Fuad. (1329 /1913). Halk edebiyatına mahsus şekillerden mani. *Tanin gazetesi*. 20

Köprülüzade Mehmed Fuat. (1921). *Dergâh*. 4, İstanbul.

Köprülüzade Mehmed Fuat. (1934). *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*. İstanbul.

Kul Mehmet. (1998). *Turnalar*. Sivas,

Kúnoş, I. [1994]. *Türk halk edebiyatı*. (T. Gülensoy, Hzl.). Ankara.

Türk Dil Kurumu. (1988). *Türkçe sözlük II*. Ankara.

M. Bahaeddin. (Tarihsiz). *Yeni türkçe lügat*. İstanbul.

Nasrattınoğlu, İ. Ü. (1987). *Posoflu âşık zülalî*. Ankara.

Okay, H. N. (1952). Bursa’dan derlenmiş bazı maniler I. *Türk folklor araştırmaları*. II (36).

Oktürk, Ş. (1985). *Türk manileri antolojisi-güldeste*. İstanbul.

Onay, A. T. (1928). *Halk şiirlerinin şekil ve nev’i*. İstanbul.

Orhon, O. S. (1970). *Şiirler*. İstanbul.

Pala, İ. (Tarihsiz). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. Ankara.

Pürlü, K. (1992). Suzi divanında maniler. *Kızılırmak*. I (2).

Şemsettin Sami. [1317 (1901)]. *Kamus-ı türki*. İstanbul.

San, S. Ö. (1987). *Âşık hicranî*. Ankara.

Sarıhan, Z. (1962). Karadeniz dolaylarında maniler. *Türk folklor araştırmaları*. VII (154).

Seyidov, M. (1982). Türk boylarında hızır inancı. *Azerbaycan*. 239.

Şenel, S. (1997). *Kastamonulu yorgansız hakkı çavuş*. İstanbul.

Şimşek, E. (1989). Çukurova’da “mantıfar açma” geleneği bilinmekte midir? 2. *mersin milletlerarası kültür ve eğitim sempozyumu bildirileri*. içinde. Ankara.

Tansel, F. A. (1989). *Ziya gökalp külliyyatı-1: Şiirler ve halk masalları*. Ankara.

Torun, A. (1989). Mani tarzı ve bu tarzın menşei hakkında bazı düşünceler. *Millî folklor*. I (2).

Yaman, T. M. 1936). *Maniler*. Kastamonu.

Yıldız, H. (1960). Maniler. *Türk folklor araştırmaları*. VI (132).

Yund, K. (1987). Manilerimizde cumhuriyet çağlarındaki yeniliklere ve devrimlere karşı övgüler. *I. uluslararası türk halk edebiyatı semineri*. içinde. Eskişehir.

Zeyrek, Y. (1988). *Posoflu âşık zülalî*. İstanbul.

TÜRK DESTANLARINDA AİLE

Halil İbrahim ŞAHİN

Giriş

Kahramanın doğumu, gençliği ve akınları etrafında gelişen olayları anlatan destanların, geleneğin canlı olduğu dönemlerde bir eğlence unsuru olmanın ötesinde toplumun tarih bilincini geliştiren ve bireylerin topluma aidiyet duygularını pekiştiren bir işleve sahip olduğunu söylemek mümkündür. Toplumun “öteki”sini tarif eden, ona karşı verilen mücadelenin önemini vurgulayan, bu mücadelede en büyük görevin genç kahramanlara düştüğü mesajını vererek topluma yeni katılmaya hazırlanan gençler için idealler oluşturan destanlarda sosyal ve kültürel yapıyla ilgili önemli bilgiler de bulunmaktadır. Esasında destancı, dinleyicilerine nasıl bir toplumda yaşadıklarını, bu toplumun değer yargılarını, kutsallarını, doğaya bakış açısını, evren algısını, kısacası bir felsefe sunmaktadır. Başka bir ifadeyle Türk destanlarını dinleyen veya okuyan bir kişi, bu toplumun neye inandığını, nelerden korktuğunu veya çekindiğini, nasıl beslendiğini ve eğlendiğini, toplumun hangi gruplardan ve nasıl oluştuğunu, yasalarını, cezalarını, geleneksel uygulamalarını kısacası Türklerin hayatını bulur. Bu yönüyle destanlar, günümüzde de Türklerin toplum yapısını, psikolojisini, felsefesini, tarihini, coğrafyasını, folklorunu vb. incelemek isteyenler için temel başvuru kaynağı durumundadır.

Aile kurumunun destanlardaki konumunu belirlemeyi hedefleyen bu çalışmaya da destanlar, çok çeşitli ve zengin bilgiler sunmaktadır. Birey-aile ve aile-toplum ilişkilerini somut örneklerle anlatan Türk destanları, ailenin yapısını, kuruluş aşamalarını, aile üyelerinin görev ve sorumluluklarını, aile içi ilişkileri ve ailenin toplum için değerini bütün ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Destanlarda kahramandan önce karşımıza aile kurumu çıkar. Daha destan kahramanı ortaya çıkmadan anlatı, onun ailesinin tanıtılmasıyla başlar. Kahramanın ailesi tanıtılır, çocuksuz bir ailenin çocuk sahibi olmak için verdiği çaba, çocuk doğunca ailenin sevinci ve doğumun büyük bir toyla kutlanması anlatılır. Destan kahramanı gençlik çağına gelip akına çıkacağı, diğer bir deyişle mücadele için evinden, yurdundan ayrılacağı zaman geldiğinde ilk önce ailesiyle vedalaşır. Akın dönüşü ise onun yolunu yine ailesi gözler, bu yüzden kahraman, dönüş yolundaki ilk uğrak yeri olarak evini tercih eder. Genellikle bir ailenin tek çocuğu olan destan kahramanı çok geçmeden kendine bir aile kurar ve bu kez de o babalık yapmaya hazırlanır. Bu haliyle destanlar, ailenin gerekliliğine, bütünlüğüne, sürekliliğine, korunmasına, kısacası sağlam bir toplum için sağlıklı

bir ailenin lüzumuna işaret ederler.

Türk destanlarında aile algısını, ailenin kuruluş aşamalarını, aile bireylerini ve ilişkilerini tahlil etmeyi amaçlayan bu çalışmanın birinci bölümünde, “Türk destanlarında sosyal hayat nasıl tasvir edilir ve bu hayatta aile ne anlama gelir?” sorusuna cevap aranmaktadır. İkinci bölümde ise destanlarda ailenin hangi aşamalar takip edilerek ve nasıl kurulduğu değerlendirilirken üçüncü bölümde ise aile bireylerinden bahis açılmaktadır. Babanın, annenin ve çocukların kimlikleri üzerine tespit ve değerlendirmelerin yapıldığı üçüncü bölümde aile üyeleri arasındaki ilişkiler de irdelenmiştir. İlk olarak destan kahramanlarının yaşamları boyunca tesis etmeye uğraştıkları sosyal hayata, başka bir ifadeyle ideal dünyaya ve bu dünyada ailenin konumuna yakından bakalım.

1. Türk Destanlarında Sosyal Hayat ve Aile

Türk destanlarında avcılık veya hayvancılıkla uğraşan, sosyal gruplar açısından zengin, toplum içi ilişkileri gelişmiş hareketli bir toplum karşımıza çıkar. Destanlarda atı eğitmiş, boylar halinde yaşamaya başlamış, akrabalık ilişkilerini tesis etmiş; barınma, yeme içme, eğlenme ve eğitimde kültürel değerler oluşturmuş toplumla ilgili ilk bilgiler aile üzerinden verilir. Destancı, özellikle güney Sibirya Türk destancıları, destana dünyanın yaratılması, yeryüzünün oluşması ve şekillenmesiyle başlarlar. Dağlar, tepeler, denizler, ırmaklar, bitki örtüsü ve hayvanların oluşumundan sonra insanlardan, özellikle de sosyal bir grup haline gelmiş insanlardan bahsedilir. Bu sosyal grup, çoğunlukla bir ailedir. Hakasların Altın Arığ destanı da böyle bir girişe sahiptir:

“Yeryüzü oluşmaktadır./Madenler ortaya çıkmaktadır./Yerin yükseği ak zirveler,/Oluşmaktadır./Geniş yatağında coşkun akan sular,/Ak vadilere yayılarak akıp,/Altmış yetmiş kola ayrılmaktadır./Engin kırlar yeşermiş,/Derin göller oluşmuş,/Derin göllerin dibinde/Büyülü balıklar yetiştirmektedir./Ağaç, taşlar oluşmakta,/ Genç ağaçlar, sallanıp durmaktadır./Genç ağaçlarda sincaplar oynamaktadır./Kanatlı kuşlar uçmaktadır./Yeryüzünün zirvesi Altay dağı yükseliyor./Altay dağının eteğinde/Uçsuz bucaksız ak deniz suyu,/Orada çağlayarak akmaktadır./Ak deniz suyunun aktığı yerde/Ak çiçekli ak vadiler;/Ak çiçekli ak vadilerde/Aygırlı yilkıları/Yayılmaktadır./Yeşil çiçekli yeşil suyunun kıyısında,/Halk yerleşip, yurt tutmaktadır.” (Özkan, 1997: 37).

Bu tasvirde sonra anlatı daha özele, bir ailenin yapısına ve yaşam tarzına indirilir. Tabiat ne kadar mükemmel bir halde ve düzen içindeyse toplumda, özellikle de ailede aynı şekilde huzur ve düzen aranır. Bu yüzden Türk destanları çoğunlukla çocuksuzlukla başlar ve bu eksikliğin giderilmesiyle devam eder. Çocuk, ailenin huzuru, mutluluğu ve bütünlüğü için oldukça önemlidir. Türk destanlarında çocuksuzluk mutlaka giderilmesi

gereken bir eksikliklerdir. Başka bir ifadeyle Türk destanları, çocuksuzluktan muzdarip yaşlı anne babanın sıkıntısını anlatarak başlar. Biyolojik olarak çocuk sahibi olmaya çalışırlar. Manas Destanı’nda Cakıp Han, on dört yıllık evli olmasına rağmen çocuğu olmadığından yakınmaktadır (Yıldız, 1995: 537).

Türk destan geleneğinin yapıtçılarından Dede Korkut Kitabı’nda çocuksuzluğun bir problem olarak algılandığını ve bu durumun ortadan kaldırılması için çeşitli yollara başvurulduğunu görürüz. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Oğuz toplumunun çocuğa, dolayısıyla aile bütünlüğüne verdiği değeri yansıtmaya açısından oldukça kıymetli bir anlatıdır. Toplumun en üstünü temsil eden hanlar hanı Bayındır Han, devletin zirvesinde çocuksuzluğu lanetlenme olarak değerlendirir ve toyda beyleri sahip oldukları çocuklara göre sınıflandırır. Bu boyda anlatılanlara göre Bayındır Han, yılda bir kez büyük bir toy düzenleyip iç ve dış Oğuz beylerini bir araya getirmektedir. Normal şartlarda beyler, hünerlerine ve erdemlerine göre toyda yerlerini alırlarken bu kez Bayındır Han, oğlu olanın ak otağa, kızı olanın kızıl otağa, çocuğu olmayanın ise kara otağa oturacağını söyler. Dirse Han, toya gelip kendini kara otağda bulunca bunun normal bir durum olmadığını *“Bayındır Han benim ne eksikliğim gördü, kılıcumdan-mı gördü, suframdan-mı gördü, benden alçak kişileri ağ otağa kızıl otağa kondurdu”* diyerek belli eder (Ergin, 1997: 78-79). Kam Püre ise Bayındır Han’ın sohbetinde diğer beylerin oğullarını gördüğünde ağlamaya başlar. Beyler, Kam Püre’nin neden ağladığını sorduklarında çocuğu, daha doğrusu bir oğlu olmadığı için ağladığı ortaya çıkar. Oğuz beyleri Kam Püre için el açıp dua ederler ve bu sayede Kam Püre bir oğul sahibi olur (Ergin, 1997: 116-117).

Tıva Türklerinin destanı Alday-Buuçu’da kahraman üç yüz yaşındadır ve çocuksuzluktan muzdariptir. Çocuk-suzluğu gidermek için Hüürtün-Kızıl tayganın güney yamacındaki bir mağarada bulunan lamaya dilekte bulunur. Alday-Buuçu’nun dileğini geri çevirmeyen lama, kahramana bir ilaç vererek bunu eşine üç gece içirmesini öğütler. Lamanın söylediklerini yapan Alday-Buuçu, bir oğul sahibi olur (Ergun ve Aça, 2004: 211-213).

Türkmen destanlarında çocuksuzluğun önemli bir eksiklik olarak görüldüğü destanların başında Tulum Hoca destanı gelir. Tulum Hoca, Gonrat yurdundan hanı Toktamış’ın veziridir, ancak onun bir eksiği vardır. O da çocuğunun olmamasıdır. Çocuğu olmayanın uğursuz ve bereketsiz olduğunu söyleyen Toktamış Han, Tulum Hoca’yı yurttan kovar. Tulum Hoca, malını mülkünü fakire fukaraya dağıtarak eşiyile birlikte yurdundan ayrılarak çöllere çıkar, çölde aç susuz dolaşır. Hâkim Ata’nın mezarını ziyaret eder, çaresiz halde çölde dolaşırken bir çınar ağacına rast gelir. Bu ağaçta bir simurg yuvası, yuvanın içinde de yeni doğmuş bir bebek vardır. Tulum

Hoca, bu çocuğu evlat edinerek çocuksuzluğunu giderir (Şahin, 2009: 241).

Özbek Türklerinin Alpamış destanı da Baybörü ile Baysarı’nın çocuksuz oldukları için toyda karşılaştıkları kötü muameleyle başlar. Kongırat yurdunda yaşayan beyler, bir sünnet toyuna katılırlar, ancak kimse gelip beylerin atının dizginini tutmaz, onları karşılamaz. Kendileri atlarını bağlayıp kalabalığa gelirler, ancak kimse altlarına minder koymaz, konuklardan arta kalan yemekler önlerine getirilir. Bu duruma şaşırarak beyler *“Bizler on altı soy Kongırat’ın zengini ve şahı olsak, bizler gelince atımızı tutardınız, gönlümüzü hoş tutardınız, altımıza minder koyardınız, bu defa bizden ne kötülük gördünüz ki, bizi böyle hürmetsiz karşıladınız?”* diye sorarlar. Kalabalıktan birisi, yapılan bu muameleye sebep olarak beylerin çocuk sahibi olmamasını gösterir ve onlara karşı tahkir edici bir üslup kullanır. Bu olaydan sonra beyler, Hz. Ali’nin mezarını arayıp bulurlar ve burada kırk gün geceleterek çocuk isterler, ancak hemen isteklerine kavuşamazlar. İkinci kırk günde her iki bey de çocukla müjdelenişler (Yoldaşoğlu, 2000: 25-27). Türkmen destanlarında da örneğine rastladığımız tahkir ve yaptırım sonucunda çocuk için harekete geçme durumu, Alpamış destanında da yer alır. Destanda halkın, beylere yaptırım uygulaması, onların çocuk sahibi olmasında itici bir güç işlevi görmüştür.

Destanlardaki çocuksuzluk motifi, toplumun çocuğa, soyun devamına ve ailenin bütünlüğüne verdiği önemi gösterdiği gibi bu konudaki yaptırımlarını da yansıtmaktadır. Çocuksuz olan kişi, bey veya han olsa dahi toplumun tavrında bir değişimin olmadığını, onlara da aynı şekilde diğer insanlar gibi yaptırım uygulandığını görüyoruz. Ayrıca çocuksuzluğun konu edildiği bu sahnelerde çocuksuzluğa çare arama yolları da yer almaktadır. Tıbbi birtakım önlemler yer alsın da destanlarda çocuksuzluğu, evliya, derviş gibi olağanüstü güçler ortadan kaldırmaktadır. Türklerdeki atalar kültürünün bir devamı olarak nitelendirilebilecek kutsal şahısların mezarlarından çocuk dileme, destanlarda yaygın sahneler arasındadır.

Türk destanlarında kahramanların önemli vazifelerinden birisi ailenin bütünlüğünü ve huzurunu korumaktır. Bazı destanlarda kahramanı harekete geçiren asıl unsur, ailenin yağmalanması veya aile bireylerinden herhangi birinin düşman eline geçmesidir. Destan kahramanı, yurduunu yağmalayarak eşini veya çocuklarını esir alan düşmana karşı mücadeleye verir. Konuyla ilgili örneklerin başında Dede Korkut Kitabı’nda yer alan Salur Kazan’ın evinin yağmalanmasını ve Salur Kazan’ın tutsak olan annesini, eşini ve oğlunu kurtarmasını anlatan boy gelmektedir. Salur Kazan, evinin yağmalanıp annesinin, eşinin ve oğlunun tutsak alındığını öğrendiğinde parçalanmış ailesini yeniden bir araya getirmek için uğraş verir. Oğuz beylerinin de yardımıyla düşmanı

mağlup eden Kazan, ailesini, malını mülkünü kurtarıp yine yurdunda evini tesis eder (Ergin, 1997: 115).

Güney Sibiry Türk destanlarında da sık sık kahramanların yurtları, dolayısıyla aileleri yağmalanır, eşleri ve malları ganimet olarak uzak ülkelere götürülür. Kahramanın yurdunu yağmalayıp ailesini bölenler, düşman hanlar, olağanüstü varlıklar (devler, tepegöz vb.) veya mitolojik varlıklardır. Destan kahramanı ise yağmalanarak alınan eşini ve mallarını geri getirmek için harekete geçer. Yağmayı gerçekleştiren kişi veya yaratıklarla savaşan kahraman, onlara galip gelmeyi başararak hem ailesini hem de mallarını geri alıp yurduna döner (Ergun ve Aça, 2004: 179-180). Örneklerini çoğaltmanın mümkün olduğu ailenin yağmalanarak bazı aile üyelerinin tutsak edilmesi ve kahramanın mücadeleye yoluyla dağılan ailesini tekrar bir araya getirmesi durumu, Türk destanlarında aileye verilen değeri ve destan kahramanlarının ideallerini yansıtmaktadır. Destan kahramanları için ideal ve mutlu hayatın bütün ve sağlıklı bir aileden geçtiğini pek çok destanda görebiliyoruz. Bu örneklerle yakından bakalım.

Vahşi bir hayvanı yenerek alplığını gösteren ve daha sonra evlenerek çocuk sahibi olan Oğuz Kağan, dünyanın dört bir yanına akınlar düzenleyip dünya hâkimiyeti kurduğunda hemen yanında oğulları, yani ailesi vardır. Diğer bir ifadeyle akınlarını tamamlayan Oğuz, oğullarıyla bir araya gelip ülkesini onlar arasında taksim eder ve ailesiyle birlikte yaşamaya başlar (Ergin, 1988: 24-25). Diğer destan kahramanları için olduğu gibi Oğuz için de normal ve huzurlu bir hayatın yolu bir arada bulunan aileden geçmektedir. Hatta destan kahramanlarının yurduna, ailesine dönüşü çoğunlukla bir toyla kutlanır. Başta Oğuz Kağan Destanı olmak üzere Türk destancılık geleneğinde akın dönüşlerinde kahraman için toy düzenlenir (Duymaz, 2005: 55).

Özellikle Tiva Türklerinin destanlarında huzurlu yaşamla ilgili tasvirler daha belirgindir. Alday-Buuçu'nun son kısmında kahraman, düşmanlarını yok ettikten sonra kötü ruhların giremeyeceği demir surlar, şimşegin delemeyeceği, alttan şeytanın gelemeyeceği demir döşek, yorgan ve tavan yaparlar. Bu şekilde mutlu mesut yaşamaya başlarlar (Ergun ve Aça, 2004: 288). Aldın-Çaagay'da ise "İşte böyle Aldın-Çaagay/Çoluk çocuğunu doğurtup/Ulu yurdunu kurup/Yuva malını bakıp/Oyuna oyun katıp yaşayıp/Gönlünce yaşayıp/Gidivermiş" (Ergun ve Aça, 2004: 547). Diğer bir Tiva destanı "Ulu yurdunu, devletini kurup,/O yurdu barişe, refaha kavuşturup,/Yaşlı ana babasını,/Ulu ak otağına oturtup,/Tepe yere otağını kurup,/Yokuş yere malını yayıp,/Neşesine neşe, mutluluğuna mutluluk katıp,/Yaşayıverdiler haal!" şeklinde aile birlikteliğine vurgu yapan bölümler yer almaktadır (Ergun ve Aça, 2005: 344). Bütün bu parçalar, destanlardaki huzurlu hayatın, büyük oranda toplumun evrene kavuşmasına, sosyal ilişkilerin normale

dönmesine, kısacası tabiatla var olan düzenin toplumda da hâkim olmasına bağlı olduğunu gösterir niteliktedir.

Türk destanlarında kahramanların mutlaka düşmanları bertaraf etmesi gerektiği vurgulanır, ancak bu düşüncenin ardında özellikle aileyi koruma düşüncesinin yattığını belirtmek gerekir. Bu, sağlıklı ve barış içinde yaşayan bir toplum için olmazsa olmaz şartlardan birisidir. Kahraman için ailenin bölünmesi, savaş ve mücadele sebebidir. Destan kahramanı yurduna ve toplumuna refah ve mutluluk getirmeyi hedefleyen bir tiptir, ancak buna önce kendi ailesinden başlar. Bu durum gerçekleştiğinde artık kahramanı mutlu ve huzurlu bir hayat beklemektedir.

2. Ailenin Kuruluş Aşamaları

Ailenin hangi aşamalardan geçilerek kurulduğunu pek çok destandan takip edebilmekteyiz. Tabii ki destanların tümünde evlilikle ilgili aynı derecede bilgi bulmak mümkün değildir. Bazı destanlarda evlilikle ilgili çok az bilgi verilirken bir kısım destanda ise bir ailenin nasıl kurulduğu ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Örneğin Oğuz Kağan destanında kahramanın gördüğü bir kızı sevdiği ve onunla evlendiği anlatılır. Bunun dışında evlilikle ilgili başka bir bilgi verilmez. Oğuz'un evlendiği kızların ilki gökyüzünden ışık içinde iner. Oğuz bu kızla evlenir ve Gün, Ay, Yıldız adlı üç oğul sahibi olur. Diğer eşini ise göl ortasındaki bir ağacın kovuğunda bulur ve onunla da evlenir. Ondandır da Gök, Dağ, Deniz adlı üç oğlu dünyaya gelir (Ergin, 1988: 15-16). Bu destanda evlilik bölümüne, sadece Oğuz'un evlendiğini ve evliliklerinden altı çocuk sahibi olduğunu belirtmek için yer verilmiştir. Bununla birlikte Dede Korkut Kitabı'nda, Manas'ta, Alpamiş'ta, Köroğlu'nda ve pek çok güney Sibiry Türk destanında kahramanların evlenmeleri geniş bir şekilde anlatılmıştır.

Türk destanlarında evliliğe, dolayısıyla aile kurmaya yönelik hazırlıklar, kahramanların küçük yaşlarından itibaren başlatılır. Bu hazırlığın destanlardaki adı "beşik kertmesi" geleneğidir. Türk destan ve halk hikâyelerinden Bamsı Beyrek, Manas, Alpamiş, Kerem ile Aslı ve Tahir ile Zühre'de yer alan beşik kertmesi motifi, ileriye yönelik yapılan bir sözleşmeyi ifade etmektedir (Aça, 1998: 232). Genellikle aşk konulu destanlarda ve halk hikâyelerinde görülen beşik kertmesiyle kahramanların aileleri, çocuklar daha doğmadan veya küçük bir çocuk iken onları nişanlarlar. Kahramanlar yetişip evlilik çağına geldiklerinde aileleri arasında yapılan bu sözleşmeden haberdar olurlar ve gereğinin yapılmasını isterler, ancak çoğu zaman taraflardan biri verdiği sözden döner ve anlaşmayı bozar. Bundan sonra kahramanların ayrılık süreci, birbirlerine kavuşabilmek için verdikleri mücadele dönemi başlar.

Dede Korkut Kitabı'nda Bamsı Beyrek ve Banı Çiçek daha doğmadan beşik kertmesi yapılırlar. Oğuz beyleri

Kam Püre'ye, duayla oğul isterlerken Pay Piçen de kendisine kız istenmesini talep eder. Bu esnada Pay Piçen Bey, kızı olduğu takdirde Kam Püre'nin oğluna vereceğini söyler (Ergin, 1997: 117). Tiva destanı Alday-Buuçu'da destan kahramanı beşik kertme âdetiyle evlendirilir. Alday-Buuçu, daha çocuğu yokken Uzun-Sarıg Kağan'la çocukları beşik kertmesi yaparlar. Alday-Buuçu, Uzun-Sarıg Kağan'ın kızına karşılık olarak gümüş, altın ve at verir. Çocuklar büyüyüp evlilik çağı geldiğinde Han-Şilgi atlı Han Buuday, beşik kertmesi kızı alabilmek için Uzun-Sarıg Kağan'ın yurduna gider, ancak burada onu bazı engeller beklemektedir. Han Buuday, beşik kertmesini alabilmek için Uzun-Sarıg Kağan'ın şartlarını yerine getirmek zorunda kalır (Ergun ve Aça, 2004: 226, 244-245).

Türk destanlarında beşik kertmesi geleneği zorlayıcı bir gelenek değildir. Çocukların daha küçük yaşlarda nişanlanmaları, geleceğe yönelik bir temennidir. Destanlarda da bu durum açıkça görülmektedir. Beyrek, Banı Çiçek'le beşik kertmesi yapılmıştır, ancak Banı'yı alabilmek için onunla mücadele etmek zorunda kaldığını görüyoruz. Güney Sibiry Türk destanlarında da beşik kertmesi âdeti geçmektedir, ancak orada da kahraman bazı engelleri aştıktan, kendisinden istenen şartları yerine getirdikten sonra evlenme izni alabilmektedir.

Türk destanlarındaki asıl saygın evlenme şekli seçerek evlenmedir. Destan kahramanı evleneceği eşini kendisi seçer ve bu uğurda mücadeleye girer. Eş adayı, genellikle kendi boyunun dışında, başka bir yurttan yaşayan bir bey veya han kızıdır. Bu bakımdan Türk destan kahramanlarının büyük oranda dışarıdan evlendiğini söylemek mümkündür. Türklerde dışarıdan evliliğin yaygın olduğu tarihi kaynaklarca da doğrulanmaktadır. Çin kaynaklarına göre Hun hükümdarları belli bir boydan evlenerek aslında boylar arasında kız değişimine gitmişlerdir. Bu durum destanlarda benzerlik göstermektedir. Türk kültürünün yapıtaşlarından Dede Korkut Kitabı'nda İç Oğuz beyi Kazan'ın dayısı Dış Oğuz'dandır. Bamsı Beyrek ile Banı Çiçek birbirlerini tanımazlar, Kazan Bey'in oğlu "yad kızı helalime destur versin" derken Deli Dumrul, "yad kızı helalim var" der. Görüldüğü gibi bu ifadeler ve örnekler, Oğuzlarda dış evliliğin yaygın olduğunu göstermektedir (İnan, 1998: 341-342).

Türk destanlarında bazı kahramanların ganimet yoluyla da evlendiğini görüyoruz. Manas Destanı'nda ganimet veya kaçırma yoluyla yapılan evliliklere rastlanmaktadır. Manas, iki eşini savaş meydanında ganimet olarak almıştır (Yıldız, 1995: 613). Bu tarz bir evlilik de dışarıdan evlilik başlığı altında değerlendirilebilir.

Destanlarda genç alplar, evlenecekleri eşlerini bulmak için genellikle uzak ülkelere seyahat ederler, ancak alplar, uğruna büyük tehlikelere atıldıkları eşlerinin de bazı özelliklere sahip olmalarını talep ederler. Dede Korkut Kitabı'nda Kanturalı'nın eşinden beklentisi ol-

dukça farklıdır. Kanturalı, eşinin neredeyse kendi gibi bir alp olmasını istemektedir. Kanturalı, "Baba men yirümden turmadın ol turmuş ola, men kara koç atuma binmedin ol binmiş ola, men kanlu kâfir iline varmadın ol varmış maña baş getürmüş ola" der (Ergin, 1997: 185). Böyle bir beklentinin oluşmasında şüphesiz dönemin yaşam şartları oldukça etkili olmuştur. Sürekli hareket ve mücadele halindeki bir toplumun fiziki güce ihtiyaç duyması nedeniyle kadınlardan da erkekler gibi kılıç kullanıp ata binmelerinin beklenmesi oldukça normaldir.

Destanlarda kahramanlardan evlilik için bazı şartları yerine getirmeleri istenir. Bu bazen güç gösterisi bazen de mal mülk olabilmektedir. Evlilik için mücadeleyi Dede Korkut Kitabı'ndaki Kanturalı boyunda bütün yönleriyle görebiliyoruz. Kanturalı, babasına kendisi için kız bulmasını istediğinde Kanlı Koca, her yeri gezer, ancak oğlunun istediği gibi bir gelin adayı bulamaz. Sonunda Trabzon tekürünün kızı Selcen Hatun'un Kanturalı'ya uygun bir eş olacağını düşünür, ancak kız için bir başlık konmuştur. Kanturalı, üç vahşi hayvana galip gelmek olan bu başlığı yerine getirebileceğini söyleyerek Trabzon'a hareket eder. Söylediği gibi üç hayvanı yenip Selcen Hatun'u kendine eş olarak almayı başarır (Ergin, 1997: 193, Duymaz, 1999a: 365-369).

Dede Korkut Kitabı'ndaki Bamsı Beyrek boyunda da kız için bazı şartların öne sürüldüğünü görüyoruz. Biraz abartılı istekler olsa da bu isteklerde başlık geleneğinin etkisi vardır. Bamsı Beyrek, beşik kertmesi Banı Çiçek'le evlenmek istediğinde Banı'nın ağabeyi Deli Karçar, kız kardeşi için "Biñ buğra getürün kim maya görmemiş ola, biñ dahı aygır getürün kim hiç kısırağa aşmamış ola, biñ dahı koyun görmemiş koç getürün, biñ-de kuyruksuz kulaksuz köpek getürün, biñ dahı püre getürün" der (Ergin, 1997: 126-127). Bamsı Beyrek'in evliliği, bu şartlar yerine getirildikten sonra gerçekleşir.

Manas, Kanıkey'le evlenmek istediğinde kız için çeşitli mallar istenir. Destanda buna "kalım" adı verilir: "on oyuğu dolduracak/Yılıkyı sürüp gel! deyip/Kırk oyuğu dolduracak/Koyunu sürüp gel! deyip/Yüz oyuğu dolduracak/Sığırı sürüp gel! deyip/Dört oyuğu dolduracak/Deveyi sürüp gel! deyip/Fazla malı salmaz mı?/Bulursa sürüp gelmez mi?" (Yıldız, 1995: 625-626). Görüldüğü gibi Manas'tan kızı karşılık olarak onlarca koyun, at ve deve istenmiştir. Manas'ın ailesi "kalım/başlık" olarak istenen hayvanları kızın babasına götürerek Kanıkey'i gelin olarak almıştır.

Türk destanlarında kahramanın eşine kavuşması ve bir aile hayatına adım atması düğünle gerçekleşir. Destanlarda bu tarz kutlamalara veya törenlere genellikle "toy" adı verilir. Destanlardaki toyların içerikleriyle ilgili olarak ise bazı kaynaklar ayrıntılı bilgiler içermektedir. Dede Korkut Kitabı bu kaynakların başında gelir. Bu kipta yer alan Bamsı Beyrek boyundaki toy tasvirlerin-

den hareketle destanlardaki toyların yapısı üzerine yorum yapmak mümkündür. Bu boyda belirtildiğine göre toyda ozan kopuz çalıp şiir söylemekte, düğüne katılanlar için yemekler hazırlanmakta, ok atma yarışmaları düzenlenmekte ve kadınlar kendi aralarında oynamaktadırlar (Ergin, 1997: 145-149). Aslında Dede Korkut Kitabı'ndaki evlilik toyları, içerik olarak diğer toylardan çok farklı değildir (Duymaz, 2005: 53-54.) Türk destanlarındaki toylarda bol bol yeme içme, at yarışı, ok atma, güreş ve ozan dinleme söz konusudur. Örneğin Tıva destanlarındaki toylarda da dağ gibi et, deniz gibi rakı hazırlanır. Günlerce insanlar yiyip içip eğlenirler (Ergun ve Aça, 2004: 190).

Evlilik toylarıyla ilgili ayrıntılı bilgileri Köroğlu ve Yusuf-Ahmet destanlarında da bulmak mümkündür. Köroğlu'nun Türkmen versiyonunda Davut Serdar için toy hazırlığı yapılırken bütün obalara, şehirlere atlılar gönderilir, yediden yetmiş yediye herkes toya davet edilir, toy öncesi avcılar ava çıkar, altı ve sekiz kanatlı çadırlar kurulur, oğlak kapma ve ok atma yarışları düzenlenir. Davut Serdar'ın evlendiği kız, yabancı bir yurttandır, ancak toy Türkmen geleneklerine göre yapılmıştır. Toy günü geldiğinde at yarıştıracak olanlar atlarını tımar edip gezdirirler, pehlivanlar güreş hazırlıkları yaparlar, bahşılar ise dutar/sazlarını akort etmeyle meşgul olurlar (Şahin, 2009: 246).

Yusuf Ahmet destanında da geniş toy tasvirleri varır: *"Kırk otağ ile otuz çadır diktirilip, üç yüz koyun, yüz siğir, altmış at, otuz deve kestirilmiş; dört yüz deve yükü pirinç getirilip altmış aşçıya yemek yaptırılmaktadır. Keskin nişancıları atış yapıp pehlivanları güreşmekte, iyi at biniciler at yarıştırmakta yiğitler koşuşturmakta yaşlılar kuyruk kapmakta, bilgiler sohbet etmekte, yiğitleri tüfek atmakta, kadınları tandırda ekmek pişirmekte, sarvanlar deve güreştirmekte, maskaralar oyun oynamakta, cambazlar iplerde zıplamakta, yüz türlü hünerlerini göstermekte, halk ise yayılıp oturmakta."* (Durdıyev, 1995: 152). Yeni unsurların da yer aldığı bu toyda yine Türklerin toy anlayışını görüyoruz. Türk destanlarında çadır diktirme, et ağırlıklı yeme içme, ok atma, güreşme, at ve deve güreştirme, toyların vazgeçilmezleri arasında yer alır.

Ayrıca destanlardaki aileler, kahramanın yurdunda kurulur. Kahraman, kendisine layık kızı uzak ülkelerde arayıp bulur ve onunla birlikte yurduna geri döner. Bu açıdan Türk destanlarında ataerkil bir yapının hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Türk destanlarında kahramanın, düşmanla mücadele etmenin yanında evlenerek bir yuva kurması, bu destanları yaratan toplumun aileye verdiği önemin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Kahraman, toplumun bir ferdi olarak yurdunu ve halkını korumanın yanı sıra sağlıklı bir toplum için aile kurmakla da görevlidir. Bunun için de doğduğu ve büyüdüğü toplumun gelenek ve göreneklerine tabidir.

3. Aile Bireyleri ve İlişkileri

3.1. Baba

Türk destanlarında baba, ataerkil toplum yapısının da etkisiyle ailenin asıl koruyucusu ve otoritesi konumdadır. Aile, parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında babalar devreye girer ve ailesinin selametini sağlar. Pek çok Türk destanı, eşini veya çocuklarını kurtarmaya çalışan bir babanın maceralarını anlatır, çünkü toplumun babaya biçtiği görev, aileyi korumak ve gerektiğinde düşman elinden kurtarmaktır. Dede Korkut Kitabı'nda geçen Salur Kazan'ın evinin yağmalandığı boyda Kazan, ava çıktığında yurdunu düşman yağmalayarak annesini, eşini ve oğlunu esir alır. Durumdan haberdar olan Kazan, hikâye boyunca aile fertlerini kurtarmaya çabalar ve sonunda da başarılı olur. Yine Kazan Bey, başka bir boyda oğlu Uruz'u düşman elinden kurtarır (Ergin, 1997: 96-115, 172-176).

Tıva Türklerinin destan kahramanı Alday-Buuçu, Dağ-İrgek'e tutsak olan oğlunu kurtarır. Avlanmak için evinden ayrılan Han Buuday, av esnasında dev gibi Dağ-İrgek'in elinde tutsak kalır. Oğlunun avdan dönmediğini gören yaşlı Alday-Buuçu, silahlarını kuşanarak onu aramaya çıkar. Oğlunun devasa bir yaratık elinde tutsak olduğunu gören Alday-Buuçu, yaşlılığına aldırmadan Dağ-İrgek'le savaşıp oğlunu kurtarır. Aynı destanda Han-Buuçu, bir gece uyandığında karısının yanında olmadığını görünce karısını kaçıran Erlik-Lovuñ kağanla savaşıp gider. Arı-Haan ise, Şara Melçen-Haan tarafından kaçırılan gelinini ve mal mülkünü obasına geri getirir (Ergun ve Aça, 2005: 272-275, 275-277, 56). Buna benzer başka örneklerde de baba, dağılan ailesini tekrar bir araya getirerek aslında toplumsal düzeni, evreni yeniden inşa etmektedir.

Destanlarda babalara düşen önemli görevlerden bir diğeri de oğlun eğitilmesini, hüner ve erdem sahibi bir alp olmasını sağlamaktır. Dede Korkut Kitabı'nda *"oğul atadan görmeyince sufra çekmez"* denilerek oğlun ancak babasından görerek bazı meziyetleri edinebileceği ifade edilmiştir (Ergin, 1997: 74). Salur Kazan'ın oğlu Uruz'un tutsak olduğu boyda Kazan, oğlunun savaşmayı, alplığı öğrenemediğinden yakınırken oğlunun sözleri, baba-oğul ilişkisini yansıtır niteliktedir: *"Hüneri oğul atadan mı görür öğrenür, yohsa atalar oğuldan mı öğrenür, kaçan sen meni alup kâfir serhaddına çıkarduñ kılıç çalup baş kesdün, men senden ne gördüm ne öğrenem"* (Ergin, 1997: 156). Bu sözlerden sonra oğlunu haklı bulan Kazan, onunla birlikte avlanmaya çıkar. Amacı, oğlunun ata binmeyi, ok atmayı ve kılıç kullanmayı öğrenmesidir. Av esnasında düşmanın saldırısına uğrayan Kazan burada da oğluna düşman kimdir, nasıl hareket eder, kendileri düşmana karşı neler yapar, bunları birer birer izah eder (Ergin, 1997: 157-158). Alday-Buuçu'da baba, oğluna avlanması için ok ve yay yapar,

ata binmeyi öğretir (Ergun ve Aça, 2004: 213-222). Köroğlu ise oğlu Ayvaz'a düşman karşısında nasıl savaşaçağını telkin eder (Şahin, 2009: 216).

Babaların görevleri oğlun eğitimiyle sona ermez. Baba, oğluna ayrı bir hayat kurmakla da görevlidir. Oğlun evlenmesinde ve kendi başına yeni bir hayata başlamasında asıl yardımcı babadır. Manas'ın babası Cakıp Han, oğlunun evleneceği kızı bulabilmek için yurdundan ayrılır ve uzak ülkelere gider. Sonunda bir çobanın tavsiyesiyle Temir Han'ın kızı Kanıkey'de karar kılar (Yıldız, 1995: 613-616). Boğaç'a Oğuz beylerinin huzurunda ad veren Dede Korkut'un sözlerinden babanın ad almış, kahraman olmuş, daha başka bir ifadeyle erkek olmuş oğluna neler verdiğini anlıyoruz. Dede Korkut, Boğaç için babasından beylik, taht, at, deve, koyun, ev ve kaptan ister. Dirse Han da oğlunun ad almasına yetecek bir kahramanlık yaptığını öğrenince istenenleri ona bahşılar (Ergin, 1997: 82-83).

Babaların oğullarını eğitmelerinde ve oğullarının kendilerine ait bir hayat kurmalarına yardımcı olmalarında ailenin ve toplumun devamlılığını gözetme de söz konusudur. Baba, oğlunu da kendisi gibi alp yaparak aslında kendini güvene almaktadır, çünkü babadan sonra aileye ve yurduna sahip olarak adını yürütecek olan oğuldur. Bu yüzden baba, mirasını oğluna veya oğullarına bırakmadan önce onların da yetkin bireyler olmasını isterler. Oğuz Kağan, akınlarını tamamladıktan sonra ülkesini oğulları arasında paylaştırır ve onlara şöyle der: *"Ey oğullarım, ben çok aştım; çok vuruşmalar gördüm; çok kargı ve çok ok attım; atla çok yürüdüm; düşmanları ağılattım; dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tanrı'ya (borcumu) ödedim. Şimdi yurdumu size veriyorum dedi..."* (Ergin, 1988: 25). Oğuz bu şekilde hem ülkesini hem de ideallerini oğullarına bırakır. Onların da bu yolda yürümeleri gerektiği mesajını verir.

Oğuz Kağan destanının İslami versiyonunda ve Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda olduğu gibi Türk destanlarında babayla oğul bazen karşı karşıya gelmelerine rağmen genellikle birbirlerini tamamlayıcı niteliklere sahiptirler. Bazı durumlarda babalar oğullara yardımcı olup onları zor durumlardan kurtarırlarken bazen de oğullar babalarını içine düştükleri kargaşadan çekip alırlar. Bu konuya oğul bahsinde temas edileceğinden daha fazla bilgi vermeye gerek görmüyoruz.

Destanlarda bey, han gibi unvanlarla anılan erkek kahramanlar, diğer bir ifadeyle babalar, eşlerine karşı sevgi saygı beslerler. Dirse Han'ın eşine hitabı buna güzel bir örnektir: *"Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı/İvden çıkup yoriyanda selvi boylum/Topuğında sarmaşanda kara saçlum/Kurılı yaya beñzer çatma kaşlum/Koşa badem sığmayan tar ağızlum/Kavunum viregüm düvlegüm"* (Ergin, 1997: 79). Dirse Han'ın, eşine karşı bu güzel sözleri söylemenin ötesinde onun düşüncelerine de değer vermesi, ailede babanın yanında annenin de söz sahibi

olduğunu ve eşler arasında sağlıklı bir fikir alışverişinin bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Destanlardaki baba bahsinde kahraman anne karnında iken veya dünyaya geldikten hemen sonra babasının düşmanlarca öldürülmesine de değinmek gerekir. Pek çok destanda kahramanlar, babalarıyla anılırken bazı destanlarda babalar, çok kısa bir süre sahne alırlar. Destan kahramanları da babasını tutsak eden veya öldüren düşmanlardan öç alabilmek için mücadeleye girerler. Maaday-Kara destanında kahramanın ailesi obalarına saldıran düşmanlarca esir edilip öldürülmüştür. Tıva ve Şor Türklerinde olduğu gibi güney Sibirya Türk destanlarında da babaları öldürülmüş veya tutsak edilmiş kahramanlara rastlıyoruz. Dede Korkut Kitabı'nda da babası tutsak olduğu için babasız büyüyen ve durumdan haberdar olduktan sonra babasını kurtaran alpların yer aldığını biliyoruz (Aça, 2003). Bütün bu örneklerde destan kahramanları ister babası öldürülmüş, isterse tutsak edilmiş olsun sonuçta babasının intikamını almak için akına çıkarlar. Bu yönüyle aslında yetimlik, destan kahramanı için hareket kaynağıdır. Neden yetim kaldığını öğrenen kahraman adayı, gücünü ve cesaretini ispatlama imkânı bulur.

3.2. Anne

Türk destanlarında kadın karşımıza çoğunlukla sevgili, eş, kız kardeş ve anne olarak çıkmaktadır. Kadın, asli unsur olmanın ötesinde destanlarda tamamlayıcı bir unsur olarak yer alır (Reichl, 2002: 321). Diğer bir ifadeyle destanlarda kadınlar, kahramana bağlı olarak yer alırlar ve anlatıda konumları da kahramanla olan ilişkilerine göre şekillenir. Destanlarda kadının bu durumunu Mehmet Aça şöyle ifade eder: *"Kahramanlık konulu destanlar, "alp" tipini temsil eden erkek kahramanlar etrafında gelişen olayları anlatılmaktadır. Kahramanlık destanlarının, atlı-göçebe medeniyetin bir gereği olarak, toplumsal hayatın erkekler tarafından biçimlendirildiği dönemlerin mücadelelerini anlattığı düşünülürse, bunun hiç de yadırganacak bir durum olmadığı görülecektir."* (Aça, 2007: 76). Aça'nın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere erkek egemen bir toplumda ve özellikle fiziki güce ihtiyaç duyan bir kültürde kadının merkezi bir rol üstlenememesi normaldir, ancak durum bunlarla sınırlı değildir. Kırk Kız, Ay Huucin ve Harmandeli gibi bazı Türk destanlarında asıl kahramanlar, kadındır. Onlar da tıpkı erkek kahramanlar gibi olağanüstü bir güce ve savaşma yeteneğine sahiptirler. Bu bakımdan destanlarda kadınların tamamıyla pasif birer varlık oldukları sonucunu çıkarmak doğru değildir. Özellikle destanlardaki anneler, kahraman üzerinde ve destandaki olayların yönünü tayin etmede oldukça etkindirler.

Destanı anlatmaların bizzat kendilerinde de pasif ka-

dın modelinin istenmediği, onun yerine aile düzenini sağlayıcı, ailenin birliğini ve işleyişini düzenleyici kadınların talep edildiğini görürüz. Örneğin Dede Korkut Kitabı'nda ozan ağzından "solduran sop", tolduran top", "ivüñ tayağı" ve "niçe söyler-iseñ bayağı" olmak üzere dört kadın tipine yer verilir. Bunlardan üçü olumsuz niteliklere sahipken "ivüñ tayağı" adı verilen kadın tipi ise takdir edilmektedir. Olumlu taraflarıyla öne çıkan bu tip, "yazıdan yabandan ive bir konuk gelse, er adam ivde olmasa, ol anı yidürür içürür ağırlar azizler gönderür. Ol 'Ayşe Fatıma soyıdur hanum. Anuñ bebekleri yet-sün. Ocağuña bunçılavın avrat gelsün." şeklinde tanıtılır (Ergin, 1997: 76) Görüldüğü üzere övülen kadın, evde erkek yokken onun eksikliğini hissettirmeden gerekeni yapan bir kadındır.

Kadının anne olarak yer aldığı destanlarda ailedeki konumunun daha güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Ailede annelerin fikri alınır ve tavsiyelerine uyulur. Dirse Han, çocuksuzluğu nedeniyle Bayındır Han'ın toyunda kara otağa oturtulduğunda doğruca eşine gidip durumu anlatır ve çözüm için eşinin düşüncelerini merak eder. Eşi de çocuk sahibi olmak için büyük bir toy düzenleyerek İç Oğuz ve Dış Oğuz'un beylerini bir araya getirmesini, açları doyurmasını, çıplakları giydirmesini, borçlu-yu borcundan kurtarmasını, ancak bu şekilde Tanrı'nın kendilerine bir çocuk bağışlayacağını söyler. Dirse Han, eşinin bu tavsiyesini yerine getirerek bir oğul sahibi olur (Ergin, 1997: 80-81). Manas Destanı'nda Cakıp Han, Manas için Kanıkey'i istediğinde kızın babası beylerine ve eşine bu durumu anlatır. Onların fikirlerine başvurur. Bazı beyler, Manas'a kız verme taraftarı değilken, kızın annesi kocasını ikna ederek kızını Manas'a verir (Yıldız, 1995: 624-625).

Ailede ve toplumda annelere de bazı görevler yüklenmiştir. Bunlardan ilki çocuğun bakımıyla ilgilidir. Dede Korkut "ağ südin toya emzürse ana görklü" diyerek annenin ilk görevinin çocuğu doyurup büyütmesi olduğunu dile getirir (Ergin, 1997: 75). Destanlarda babalar, oğulların eğitiminden nasıl sorumlu ise anneler de kızların yetişmesinden birinci dereceden sorumludurlar. Dede Korkut bunu "kız anadan görmeyinçe ögüt almaz" diyerek kısa ve o kadar da öz bir halde anlatır (Ergin, 1997: 74).

Annelerden eşlerine vefalı olmaları ve namuslarına sahip çıkmaları da istenir. Türk destanlarında ölümü pahasına da olsa eşine sadık kalan çok sayıda anne vardır. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda düşman, yağmada pek çok kadını tutsak almıştır, ancak bunlardan Kazan'ın eşini tespit edememektedir. Burla Hatun'u ortaya çıkarabilmek için oğlu Uruz'dan alınan eti kıyma yaptırıp kadınlara yedireceklerdir. Onlara göre Burla Hatun, oğlunun etini yemeyeceğinden kendini ifşa edecektir. Boyu Uzun Burla Hatun, kâfirlerin kendisi hakkındaki ahlaksız düşüncelerini öğrendiğinde

durumu oğlu Uruz'a bildirir. Oğlunun tavrı nettir. Uruz, annesine gerektiğinde oğlunun etini yemesini, asla düşmanın yatağına girmemesini, Kazan'ın namusunu ayaklar altına aldırmasın diye öğütler. Burla Hatun da oğluyla aynı fikirdedir, Kazan'a sadık kalır (Ergin, 1997: 105-107).

Erkeklerde olduğu gibi kadınlar da eşlerine sevgi ve saygılarını ifade ederler. Dirse Han'ın eşi, kocasına hitap ederken oldukça nazik ve sevgi doludur: "Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı/Han babamuñ güyegüsi/Kadın anamuñ sevgüsi/Atam anam virdügi/Göz açuban gördüğüm/A Dirse Han" (Ergin, 1997: 86).

Bazı durumlarda anne, baba ve oğul arasında denge unsurudur. Babanın ve oğlun muhtemel sürtüşmelerini veya anlaşmazlıklarını anne ortadan kaldırır. Dirse Han, kırk namerdin yalan sözüne bakarak oğlu Boğaç'ı öldürmeye kastettiğinde bu durumu normale döndüren Dirse Han'ın eşidir. Bu boyda anne, oğlu için düşmanlarla savaşmaya ve oğlu uğruna canını vermeye razı olduğunu açık bir dille ifade ederek oğlunu aramaya çıkar. Oğlunu ölmek üzere iken bulan ve iyileştiren anne, bozulan aile düzenini yeniden tesis eder (Ergin, 1997: 83-90) İdeal bir anne ve eş olarak değerlendirilebilecek Dirse Han'ın eşi ve Boğaç'ın annesi olan bu kadın, "kadının aile içinde baba kadar ve hatta ondan daha önemli olduğunu gösteren bu kadın karakter Türk toplumunda ailenin ayakta durması ve devamlılığı için kadının konumunu vurgular." (Ekici, 2000: 126).

Destanlarda anneler oğullarına değer verirler, gerektiğinde onlar için yapamayacakları bir şey yoktur. Reşideddin Oğuznamesi'nde Oğuz Han'ın annesi, oğlunun hayatını kurtarmak için oğlu tarafından rüyada tebliğ edilen dini benimsemiştir. Burada anne, tıpkı Dirse Han ve Boğaç arasında dengeyi tutturmaya çalışan anne figürüyle benzeşmektedir. Oğlunun dinini benimseyen anne, kocası Kara Han'ın tepkisini çekmemek için bu durumu eşine söylememiştir (Aça, 2007: 79-80). Boğaç'ın annesi, oğlu için canını vermeye hazırdır. Uruz'un annesi, oğlunun düşman elinde kalmasından büyük acı duyar ve kendini paralar (Ergin, 1997: 107-108). Özellikle Uruz'un annesi, av dönüşünde oğlunu Kazan'ın yanında göremeyince nasıl oğul sahibi olduğunu, oğlunu ne kadar sevdiğini ve onun için her şeyi yapmaya hazır olduğunu defalarca dile getirir (Ergin, 1997: 163-66). Ayrıca annelerin oğulları üzerinde de etkileri oldukça fazladır. Boğaç, kendisini öldürmek isteyen babasını, annesinin isteğiyle kırk namerdin elinden kurtarmaya gider (Kaplan, 1976: 46-47). Manas'ın annesi oğlu öldükten sonra onun emanetlerine sahip çıkar. Dedesi olan Cakıp Han ve iki oğlu, Manas'ın oğlu Semetey'i öldürmek istediklerinde buna anne mani olur. Dul kalmış gelinine destek olur, torununu da diğer beylerin şerrinden korumaya çalışır. Hatta bu uğurda eşini terk eder ve sıkıntı çeker. Aynı destanda Kanıkey

de bir anne olarak kendini oğlunu korumakla görevli kabul etmektedir. Semetey, düşmanla karşılaşmaya çıkacağı sırada Kanıkey de onunla birlikte savaşmak ister (Yıldız, 1995: 492, 495).

Annelerin oğullarına verdikleri bu değeri aslında onların kendi değer ve kıymetini de yükseltmektedir. Destan kahramanını doğuran ve alplik çağına kadar koruyup kollayan anne, oğlunun babasıyla veya toplumun diğer fertleriyle yaşadığı sorunları çözmede aktif bir role sahiptir. Annenin etkinliği sadece oğluyla sınırlı değil, baba ve kız çocuklarını da kapsayacak şekilde oldukça geniştir. Eşine erkek bir çocuk, alp adayı ve bir kahraman doğurmuş olan anne, ailede alınan kararlarda da söz söyleme hakkına sahiptir. Destanlardaki ataerkil ve dolayısıyla erkek egemen toplum yapısına bakarak bunun aksini iddia etmek de zaten doğru olmayacaktır. Mücadelede, harekette erkek kahramanlar önemlidir, ancak ailenin işleyişinde, ailenin geleceğini etkileyecek kararların alınmasında ve işletilmesinde kadının üstlendiği önemli rolü de görmek gerekir. Bu bakımdan Türk destanlarında Türk kültürünün genel çizgisine de uygun olarak ailede varlığı belli, eşinin ve çocuklarının yanında güçlü bir anne figürünün yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

3.3. Oğul

Destanlarda olayları hareket ettiren, düşmanla olağanüstü bir mücadeleye giren asıl kahramanlar, toplumun genç erkekleridir. Bu yüzden pek çok Türk destanı bu kahramanların adıyla anılır. Başka bir ifadeyle Türk destanları, ergenlik çağına gelmiş erkeklerin güç ve cesaret gösterisi yaptıkları akınlarını anlatır. Genellikle bir ailenin tek oğlu olan genç kahramanlar, toplum için oldukça kıymetlidirler. Bu kıymeti Dede Korkut, "oğul atanuñ yeteridür, iki gözünüñ biridür." diyerek dile getirir (Ergin, 1997: 74). Türk destanlarında aileler bir oğul sahibi olabilmek için uzun uğraşlar verip çok çeşitli yollara başvururlar. Bu durumu Türk destanlarının temel unsurları arasında gösterebiliriz. Kahramanın doğumunu anlatan destanlarda kahraman geç doğan bir çocuktur. Yaşlılık çağına gelmiş, biyolojik olarak çocuk sahibi olma imkânları sona ermiş ailelerin olağanüstü güçlerin yardımıyla çocuk, daha doğrusu oğul sahibi oldukları görülür. Geç doğan bu oğullar genellikle ailenin tek çocuğudur. Manas, Semetey, Seytek ve Alman Bet, hep yalnız olmaktan şikâyetçidirler. Semetey'in kardeş isteği ve tek olmanın zorluklarını dile getirdiği bölümde kardeşe verilen değer ve aynı zamanda yalnızlığın zorluğu dile getirilmektedir: "Attan altı tane olmadım/Anadan iki tane olmadım/Her yalnızlık başımda/Yalnız ne yarattın başımı/Her yalnızlık başımda/Yalnız ne yarattın başımı/Ne almadın yaşımı/Yalnızlığın yüzünden/Argımak yığdım, at yığdım/Bir buudanca olmadı/Yalnızlığın yüzünden/Yiğit topladım, er topladım/Bir kardeşçe olmadı" (Yıldız, 1995: 499, 538).

Geç ve sıra dışı güçlerin etkisiyle dünyaya gelen çocuk, diğer insanlarda olmayan bir güç ve cesarete sahip olduğundan kahraman olmaya adaydır. Hatta bazı destan kahramanları, farklı olduklarını gösteren birtakım işaretlerle doğmaktadırlar. Oğuz Kağan doğduğunda yüzü gök, ağzı ateş kırmızısı, gözleri al, saçları ve kaşları kara, perilerden daha güzeldir. Oğuz, "ışık, renk ve gökyüzü cisimlerinin adlarıyla örülü bir simgeler dünyası" ile tasvir edilir (Duymaz, 2007: 51). Doğumda olmasa da bebeklik döneminde Köroğlu'nun bütün vücudu kıllarla kaplıdır. Oğuz'un beden tasvirlerinde de yer alan bu özelliği Ali Duymaz, "Tüylü olma veya vücudun tüylerle kaplı olması mitolojik bir tasavvur olduğu gibi olağanüstü gücün ve direncin de göstergesidir." şeklinde yorumlar (Duymaz, 2007: 51).

Kahramanın doğumu gibi adının konması da destanlarda ayrıntılı bir şekilde anlatılan sahneler arasındadır. Ad verme, bazı Türk destanlarında doğumdan hemen sonra gerçekleşirken Dede Korkut Kitabı'nda olduğu gibi ergenlik döneminde yapılan kahramanlığa bağlı olarak ad alan kahramanlar da vardır. Boğaç, boğayı, Bamsı Beyrek ise bezirgânlara saldıran yağmacıları yenerek ad almaya hak kazanmışlardır. Dede Korkut Kitabı'nda kahramana ad verme bir törenle yapılır ve bu tören de ergenlik çağına erişen genci kutsama anlamına gelir. Dede Korkut, bütün ad verme törenlerinde yer alır, kahramana ad koyar, Oğuz beyleri el açıp dua ederler, tıpkı bir kam gibi Dede Korkut da kopuzla ef-sunlu şiirler söyler (Duymaz, 2004: 45). Cakıp Han, yıllar sonra bir oğul sahibi olduğunda ak boz kısrağ kestirir, oğlunun adını dört peygambere koydurur. Manas'ın oğlu Semetey'in adı da büyük bir toyda verilmiştir. Toya davet edilen aksakallar, çok düşünürler, ancak oğlana uygun bir ad bulamazlar. Bu esnada elinde asa, ak boz bir ata binmiş, ak sakallı bir ihtiyar ortaya çıkar ve çocuğa Semetey adını verir. Bu ihtiyar, Hızır'dır. Semetey'in oğlu Seytek de bir toyda ve gökten inen altın sakallı Ay-Koca'dan isim alır (Ergun, 1997: 96-98). Alpamış Destanı'nın Özbek varyantında kahramanın ilk adı Hakimbek'tir. Destanda Şahimerdan Pir gelip Baybörü'nin oğluna Hakimbek adını koyar ve çocuğun sağ omzuna sağ elini vurur. Pirin elinin izi oğlanın omzunda kalır. Hakimbek'e Alpamış ismi ancak dedesinden kalma on dört batmanlık yayı çekerek ok atmasından sonra verilir. Ad verme sırasında diğer destanlarda olduğu gibi toy düzenlenmiştir (Ergun, 1997: 95). Alday-Buuçu, büyük bir toy düzenleyerek oğluna ad konulmasını ister. Toya katılanlar oğlana uygun bir ad bulamamışken dokuz yüz doksan yaşında bir kadın, oğlana Han-Şilgi atlı Han Buuday adını koyar (Ergun ve Aça, 2004: 223).

Türk destanlarında aile kurumunun, özellikle de babanın asli görevleri arasında oğlun eğitilmesi, alplik için gerekli olan hüner ve erdemini oğla kazandırılması

bulunur. Bu da oğlun gençlik döneminde yerine getirilmesi gereken bir görevidir. Bu yüzden destanlarda genç kahramanlar ava gitmeye ve avlanmaya teşvik edilirler. Başka bir deyişle Türk destan kahramanlarının eğitimi çoğunlukla avlarda gerçekleşir. Ali Duymaz'ın ifadesiyle "avcılık başlangıçta bir geçim kaynağı olarak daha fonksiyonel bir yapı arz ederken sonraları daha ziyade savaş tatbikati ve eğitimi görevi üstlenmeye başlamıştır." (Duymaz, 1999b: 188). Dede Korkut Kitabı'ndaki alpların büyük kısmı avda eğitilir. Gençler, silah kullanmayı ve savaşmayı avda öğrenirler. Salur Kazan, on altı yaşına gelmesine rağmen bir kahramanlık gösterip alp olamayan oğlunu eğitebilmek için ava götürür, ancak karşılığın düşman çıkar, Salur Kazan'ın sözünü dinlemeyen Uruz, düşmana esir düşer (Duymaz, 1999b: 192-193).

Babanın, oğluna karşı sorumlulukları olduğu gibi oğlun da babasına karşı bazı yükümlülükleri vardır. Bunların başında oğlun babasını sevip sayması ve adını devam ettirmesidir. Dede Korkut için de hayırlı oğul bu özelliklere sahiptir: "Ata adını yorıtmayan hoyrad oğul ata bilinden ininçe inmeşe yig, ana rahmine düşünce toğmasa yig. Ata adın yoridanda devletlü oğul yig." (Ergin, 1997: 74). Babanın yerine aileye sahip olma ve bu şekilde babanın adını sanını devam ettirme gibi sorumluluklar verilen oğullar, babalarını düşman elinden kurtararak da onlara olan sevgi ve saygılarını gösterirler. Dede Korkut Kitabı konuyla ilgili güzel örnekler içermektedir. Boğaç, namert kırk yiğidin yalan sözlerine bakarak kendini öldürmek isteyen babasını, yine namert kırk yiğidin elinden kurtarır. Kırk namert yiğit, Boğaç'ın ölmediğini öğrenince bu kez Dirse Han'ı tutsak alıp kâfir ellerine götürürler. Babasının tutsak edildiğini duyan Boğaç, babasıyla daha önce yaşadığı sürtüşmeyi bir kenara bırakıp onu kurtarmaya gider. "Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyı" ise başlı başına tutsak bir babanın oğlu tarafında kurtarılışını anlatır. Yigenek, Düzmürd Kalesi'nde tutsak bulunan babası Kazılık Koca'yı kurtarır. Yigenek'in babası, Bayındır Han'dan akın dileyip yurdundan ayrılır, ancak bir daha geri dönemez, düşmana tutsak olur. Bu arada Kazılık Koca'nın hamile eşi bir oğul doğurur. Kendisinden saklanan babasının tutsak olduğu bilgisini öğrenen Yigenek, adı geçen kaleye giderek babasını kurtarmayı başarır. Emren ise babası attan düşüp ayağını kırdığında onun yerine düşmanla savaşarak bir nevi babasını düşmandan kurtarır (Ergin, 1997: 90, 199-206, 218-224).

Babasını kurtaran oğullar arasında Uruz da vardır. Uruz, babası Salur Kazan'ı tutsaklıktan kurtarmıştır. Babası tutsakken oğlun babaya hitaben kullandığı şu ifadeler Türk destanlarındaki baba ve oğul arasındaki sevgi bağlarının delilidir: "A big baba işidürem/Amma 'Arafatda irkek kuzı kurban için/Baba oğul kazanur ad için/Oğul da kılıç kuşanur baba gayretiyçün/Menüm de başum kurban olsun senün için" (Ergin, 1997: 160).

Oğlun babasını kurtarması Türk destanlarında oldukça yaygın bir durumdur. Güney Sibiry Türk destanlarında da tıpkı Dede Korkut Kitabı'ndaki gibi bir yapı vardır. Tıva destanı Arı-Haan'da kahraman, Şara-Melçen Haan tarafından tutsak edilip bir çukura atıldığında Arı-Haan'ın eşi hamiledir ve bir oğul dünyaya getirir. Çocuk büyüyüp diğer çocuklarla onarken babasının olmadığını öğrenir. Annesine babasının nerede olduğunu soran çocuk zorla da olsa babasının güneye gittiğini ve bir daha geri dönmediğini öğrenir. Bunun üzerine kendine olağanüstü bir at bularak Han-Sayın Hovugun adını alan Arı-Haan'ın oğlu, babasını aramaya çıkar. Yolda önce babasının atına rastlar ve ondan babasının başına gelenleri öğrenir. Atın verdiği bilgiden hareketle babasının tutsak olduğu çukuru bulan oğul, çukurdan babasını çıkarmayı başarır (Ergun ve Aça, 2005: 56). Köroğlu, Arap Reyhan'a tutsak düştüğünde oğlu Övez babasını kurtarmaya gelir, ancak Köroğlu, Övez'e savaş eğitimi vermemiştir, hemen orada elleri bağlı da olsa nasıl savaşacağını Övez'e anlatmaya başlar, hatta Övez'e oldukça sert cümleler sarf eder. Övez'in on beş yaşından on altı yaşına ayak bastığını, artık bir iş becermenin vakti geldiğini söyler. Övez, Köroğlu'nun sözlerinden sonra Arap Reyhan'a saldırır, onu attan düşürür, diğer yiğitlerin de yardımıyla Arap Reyhan'ı öldürür (Şahin, 2009: 216).

Oğlun, babanın yanı sıra anneyi ve kardeşlerini kurtardığını da gösteren destanlar bulunmaktadır (Ergin, 1997: 233). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür, ancak örnekler ne kadar çoğaltılırsa çoğaltılsın Türk destanlarında erkek çocukla ilgili temel hususlar öne çıkacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi destanlarda erkek çocuk talep edilmekte ve onun eksikliği bir problem olarak algılanmaktadır. Destanların teşekkül ettiği dönemlerdeki yaşam şartları göz önüne alındığında bu durumun olağan olduğu zaten anlaşılacaktır. Burada açıklığa kavuşturulması gereken asıl husus, destanlarda ailenin ve toplumun erkek çocukta beklentileridir. Doğumu, eğitimi, silahları ve atıyla sıradan insanlardan farklı erkek çocuklar, hem aile hem de toplumun birliği ve mutluluğu için hayati bir öneme sahiptirler. Anne ve babanın bütün ve sağlıklı bir aile kurması için lazım olan oğul, toplum içinse hareket ve huzur kaynağıdır. Ailesinin parçalanmasını, yok olmasını veya eziyet çekmesini önleyen oğul aslında toplumun bütünlüğünü ve devamlılığını sağlamaktadır. Ayrıca akına çıkarak düşmanlarıyla savaşan ve onları bertaraf eden oğul, ait olduğu topluluğun yaşam alanlarını genişletmiş, diğer kavimlere veya boylara siyasi ve ekonomik anlamda üstünlük sağlamasını da gerçekleştirmiş olmaktadır.

3.4. Kız

Türk destanlarında ailenin temel unsurlarından birisi de kız çocuklarıdır. Onlar, genellikle erkek çocuklar gibi çok fazla ön planda değildirler, ancak onların da des-

tan dünyasında belirli bir yerleri vardır. Destanlarda adı veya bahsi geçen kızlara baktığımızda bunların bazı ortak özelliklere sahip olduklarını görürüz. Doğumları ve eğitimleri hakkında fazla bilgi sahibi olamadığımız bu kızların, tıpkı erkek kahramanlar gibi ata binme, kılıç kullanma ve savaşabilme yetenekleri vardır. Hatta bazı durumlarda adı sanı belli bazı alpları bu kızlar mağlup edebilmektedir. Bu açıdan baktığımızda destanlarda daha çok aktif kızların yer aldığını veya alp karakterli kızların destanlara dâhil edildiğini söyleyebiliriz. Örneğin Dede Korkut Kitabı'nda geçen Selcen Hatun ve Banı Çiçek, alpların pek çok özelliğini taşırlar. İyi ata biner, iyi ok atarlar. Bir erkekle at yarıştıracak ve güreşebilecek hünere, güce sahiptirler. Kanturalı boyunda Selcen Hatun, alpların çektiği yayı çeker, attığı ok yere düşmez. Kanturalı uyurken düşman askeriyile savaşır, onu düşman elinden kurtarır (Duymaz, 1999a: 370-371). Banı Çiçek ise Bamsı Beyrek'in hünerini sınar, Beyrek'le yaptığı yarışmalarda ondan geri kalmaz (Ergin, 1997: 123-124).

Dede Korkut Kitabı'ndaki bu tiplerden başka Türk destancılık geleneğinde kadın tiplerin kahramanlıklarını anlatan destanlar da vardır. Karakalpak Türkleri arasından tespit edilen "Kırk Kız" destanı, bunlardan birisidir. Destanda bir kadın kahramanın önderliğindeki kırk kızın mücadeleleri anlatılır (Maksetov, 1980). Türkmenistan'daki Köroğlu kollarından Harmandeli'de alp karakterli bir kızın mücadelesi anlatılır. Rum ülkesinin zenginlerinden Arslan Bay'ın on ikinci eşinden dünyaya gelen Harmandeli, erkek gibi büyütülmüş bir kızdır. Çünkü Harmandeli'nin babası, erkek çocuk istemiş, ancak dileği gerçekleşmemiş, eşi bir kız çocuğu doğurmuştur. Buna rağmen Arslan Bey, kızını erkek kabul edip erkek gibi yetiştirmeye karar verir. Kız, on dört yaşına geldiğinde evlendirilmek istenir, ancak Harmandeli'nin kendisiyle evlenecek erkekte bazı istekleri vardır. Bunlar, güreşte ve bahşilikta Harmandeli'yi yenmektir. Üç yılda üç yüz bahşiyi ve yiğidi mağlup eden Harmandeli, son olarak Köroğlu ile atışır ve güreşir. Her ikisinde de Köroğlu'nu mağlup eder (Şahin, 2009: 373-374).

Destanlarda kızların savaşçı özelliklerinin yansı sıra vefaları da vurgulanır. Kızlar, evlenecekleri eşlerine karşı vefalıdır. Banı Çiçek, on altı yıl düşman elinde tutsak kalan Beyrek'i bekler. Beyrek tutsak düştüğünde Banı Çiçek, karalar giyer ve eşine şöyle hitap eder: "Vay alduvağum iyesi/Vay alnum başum umudı/Vay şah yiğidüm vay şahbaz yigidüm/Toyınça yüzine bakmaduğum hanum yigit/Kanda gitdün beni yalunuz koyup canum yigit/Göz açuban gördüğüm/Köñül ile sevdüğüm/Bir yasdukda baş köyduğüm/Yolında öldüğüm kurban olduğum" (Ergin, 1997: 131). Segrek, tutsak olan kardeşini kurtarmak için akına çıkarken eşi, yıllarca Segrek'i bekleyeceğini, hep yoluna bakacağını ve üzerine erkek sineği bile kondurmayacağını söyler (Ergin, 1997: 228-229; Tural, 1999: 81). Kızların erkek kardeşlerine karşı da aynı şekil-

de sevgi ve saygı beslediklerini söylemek mümkündür. Bamsı Beyrek düşman eline düştüğünde kız kardeşleri karalar giyerler. Onun yolunu gözleyip gelip geçenlerden onun haberini sorarlar (Ergin, 1997: 139-142).

Destanlarda alplar gibi savaşan kızların yer alması ve Pay Piçen Bey'in bütün Oğuz beylerinin huzurunda kız çocuk talep etmesi, Türk destanlarında kızlara verilen değer yansımaları olsa gerektir (Ergin, 1997: 116). Tabii ki kızlar, erkekler kadar önde değildir, ancak bunun sebebi, Türklerin kız çocuklarına karşı olumsuz düşünceler beslemesi de değildir. Öyle olsaydı Banı Çiçek, Selcen Hatun, Gülayım, Harmandeli gibi kızlar destan kahramanı haline gelemezlerdi. Onlara eşlerini ve aile fertlerini koruyucu ve kurtarıcı bir rol yüklenmezdi, ancak destanlardan takip edebildiğimiz kadarıyla bu roller kızlara verilmiştir. Kısacası, Türk destanlarında kızlar, tamamıyla anlatının ve olayların merkezinde yer almamakla birlikte sahneye çıktıkları bölümlerde toplumsal yapının asli unsurları olarak ailenin kurulmasına ve devamlılığının sağlanmasına önemli katkılar sağlamaktadırlar.

Sonuç

Yapılan tespit ve değerlendirmeler sonucunda Türk destanlarında sağlam bir aile yapısının yer aldığı söylenebilir. Dünyanın yaratılmasından ve tabiatın şekillenmesinden sonra insanın ortaya çıkışını ve toplumsal yapının oluşumunu anlatan destanlarda aile, sosyal hayatın en temel unsurlarından birisi olarak tasvir edilir. Zaten destanlarda karşımıza hemen bir aile ve aile bireylerin özellikleri çıkar. Başka bir ifadeyle Türk destanlarında ilk olarak kahramanın ailesi tanıtılır. Anne ve babanın sosyal hayattaki konumlarından, yaşlarından ve varsa problemlerinden bahsedilir. Bu sayede destan kahramanının bir aileye mensup olduğu mesajı verilir. Kahraman da destan boyunca ailesinin ve toplumun huzurunu bozmak isteyen düşmanlarla mücadele eder. Bazen tutsak olmuş anne babasını, bazen eşini veya kardeşini kurtarır. Düşmanlarını bertaraf edip ailesini ve toplumu huzura ve rahata kavuşturan kahraman, kendisinden bekleneni yerine getirmiş ve kahramanlığını ispatlamış bir kişi olarak ailesiyle birlikte yaşamaya başlar. Destanlardaki bu olaylar, Türk toplumu ve özellikle de destan kahramanı için aile bütünlüğünün önemini vurgulayan örneklerdir.

Türk destanlarında tamamıyla meşru bir zeminde kurulmuş olan ailelerde töre egemendir. Babanın, annenin ve çocukların konumları belirlenmiştir. Aile üyeleri arasındaki ilişkilerde sevgi ve saygı ön plandadır. Kısacası Türk destanlarında kurumlaşmış, kuruluşu ve işleyişi birtakım kurallarla denetlenen sağlam bir aile olgusu vardır. Bu yapı içinde genç bireyler, yeni aileler kurmaya, diğer bir ifadeyle evliliğe teşvik edilir. Anne ve baba, ailenin saygın kişilikleridir. Çocuklar ve genç bireyler onlara karşı saygı çerçevesinde yaklaşılır. Anne baba

da çocuklarına sosyal hayata adapte olabilmeleri için gerekli eğitimi vermekle yükümlüdürler. Bütün bunlar, aslında destanlardaki Türk toplum yapısının gücüne de işaret etmektedir. Toplumun en küçük sosyal grubu olan ailenin sağlıklı temeller üzerinde yükselmesi doğal olarak toplumu da etkilemiştir. Destanlarda iç ve dış tehditler karşısında birlik olmayı ve zor durumlardan çıkmayı başaran bir toplumun varlığı ailedeki düzende ve sağlıklı işleyişte aranmalıdır.

KAYNAKLAR

Aça, M. (1998). *Kozi körpeş-bayan sulu destanı üzerinde mukayeseli bir araştırma I-III*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi.

Aça, M. (2003). Türk kahramanlık destanlarının öksüz-yetim bahadırları. *Milli Folklor*. 8 (58), 67-75.

Aça, M. (2007). Reşideddin oğuznâmesi'nde kadın. *Milli Folklor*. 10 (76), 76-92.

Durdiyev, K. ve Nepesov, T. (1995). *Magrupı, yusup-ahmet: Dessan*. Aşgabat: Mağarif.

Duymaz, A. (1999a). Kanturalı boyundaki bazı motif ve unsurlar üzerine. *Türk dünyası dil ve edebiyat dergisi*. 8, 360-386.

Duymaz, A. (1999b). Dede korkut kitabı'nda "hüner" ve "erdem" kavramları üzerine. *IV. türk dünyası yazarlar kullatayı-bildiriler*. içinde (187-198), Ankara.

Duymaz, A. (2004). Dede korkut kitabı'nda alplığa geçiş ve topluma katılma törenleri üzerine bir değerlendirme. *Türk dili araştırmaları yıllığı belleten 1998/I*. 39-50.

Duymaz, A. (2005). Oğuz kağan destanı'ndan dede korkut'a toy geleneğinin simgesel anlamı ve türk paylaşım modeli. *Karadeniz araştırmaları*. 2 (5), 7-60.

Duymaz, A. (2007). Oğuz kağan destanı'ndan dede korkut kitabı'na kahramanların beden tasvirlerinin sembolik anlamları üzerine değerlendirmeler. *Milli Folklor*. 10 (76),50-58.

Ekici, M. (2000). Dede korkut kitabı'nda kadın tipleri. *Uluslararası dede korkut bilgi şöleni bildirileri (19-21 Ekim 1999, Ankara)*. içinde (123-128). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Ergin, M. (1997). *Dede korkut kitabı I giriş-metin-faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (1988). *Oğuz kağan destanı (tercüme, metin, sözlük)*. Ankara: Hülbe Basım ve Yayın Tic. A.Ş..

Ergun, Metin. (1997). Manas üçlemesinde ad verme geleneği ve bu geleneğin türk kültürü içindeki yeri. *Manas 1000 bişkek bildirileri (Bişkek 26-31 Ağustos 1995)*. içinde. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Ergun, Metin. ve Aça, M. (2004). *Tıva kahramanlık destanları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergun, Metin. ve Aça, M. (2005). *Tıva kahramanlık destanları II*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergun, Metin. (2006). *Şor kahramanlık destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

İnan, A. (1998).Türk düğünlerinde exogamie izleri. *Makaleler*

ve *İncelemeler*. içinde (I, 341-349). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaplan, M. (1976). Dede korkut kitabı'nda kadın. *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar*. içinde (I, 41-54). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Maksetov, K. (1980). *Kırk kız karakalpak halkının kahramanlık destanı*. Nökis: Karakalpakstan Baspası.

Özkan, F. (1997). *Altın ariğ destanı*. Ankara: Bilig Yayınları.

Reichl, K. (2002). *Türk boylarının destanları (gelenekler, şekiller, şiir yapısı)*. (M. Ekici, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şahin, H. İ. (2009). *Türkmenistan sahası destancılık geleneği ve türkmen destanları*. Yayınlanmamış Doktora tezi, Balıkesir Üniversitesi.

Tural, S. (1999). Dede korkut destanlarında aile. *Tarihten destana akan duyarlılık*. içinde (77-84). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Yıldız, N. (1995). *Manas destanı (w. radloff) ve kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yoldaşoğlu, F. (2000). *Alpamış Destanı*. (A. Canpolat ve A. Öz, Çev.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE KONUŞMALIK TÜRLER BAĞLAMINDA NASİHATLER, DUALAR, BEDDUALAR

Sacide ÇOBANOĞLU -Özkul ÇOBANOĞLU

Bu çalışmanın konusunu Türk halk kültüründe dua, beddua ve nasihatleri bir sözlü kültür ve edebiyat unsuru olarak ele alıp tanımlamak tematik, yapısal ve işlevsel özelliklerini belirlemektir. Öncelikle nasihat, dua ve bedduanın sözlük anlamlarını vermek onların Türk sözlü kültüründeki özelliklerini belirlememizi kolaylaştırması bakımından yararlı olacaktır.

Sözlük anlamı olarak, nasihat “akıl öğretme, yol gösterme” ve “bir kimseyi doğru yola sevk etmek, yanlış ve kötü davranışlardan uzaklaştırmak için söylenen söz; yapılan konuşma, öğüt” veya “Aşık Edebiyatında, akıl öğretici, yol gösterici, öğüt verici şiir türü” şeklinde (ÖTS, 2004: 2088) tanımlanmaktadır. Dualarsa, genellikle görülen bir iyiliğe karşı söylenen ve iyilik yapan hakkında iyi dilekleri içeren kalıplaşmış sözler olarak tanımlanabilir. Eski Türkçede dua karşılığı “alkış” sözü kullanılmaktaydı. Alkış “akamak” yani hayır duada bulunmak, beğenmek, övmek fiilinden türetilmiştir. Dualar teslimiyeti, inanmışlığı ve bir ümidi ifade ederler ve dua edilen bu kalıplaşmış güzel sözlerle kutlanır ve hakkında iyi dileklerde bulunulur. Beddua veya eski Türkçedeki söyleyişle “kargış”larsa, çaresiz olan, acı çeken ve kötülüğe maruz kalan bir insanın bunları yapmanın cezalandırılmasını istemek ve bu yolla intikamını almak ve adaleti sağlamak amacıyla söylediği, kötü dilek ve düşünceleri ihtiva eden kalıplaşmış sözlerdir. Bedduanın birebir sözlük karşılığı “kötü-dua”dır. Türkiye Türkçesinin ağızlarında “beddua” karşılığı olarak “ilenç, inkisar, kargış ve lanet” gibi sözcükler de kullanılır.

Beddualar ve duaların kökeninde belirli durumlara has olarak söylenen kalıplaşmış sözün sihirli bir gücü olduğu ve bu sözlerin söylenilip tekrarlanmasının kutsal güç veya güçleri harekete geçireceği inancı vardır. Bu özellikleriyle dua ve bedduaların evrensel sözlü kültürel bir olgu olarak bütün dinsel inanç sistemlerinin temelini oluşturduklarını söyleyebiliriz. Dahası dua ve bedduaların söyleniş yer ve zamanları söyleyenlerin kimlikleri ve söyleniş şekilleri çoğunlukla kültürel ve yerel özelliklerle karşımıza çıkarlar. Ancak konu olarak (tematik) akla hayale gelebilecek hemen her konuyu içine alabilecek kadar genişleyebilen dua, beddua ve nasihatleri klasik halk edebiyatı retorisi için birer tür (genre) olarak düşünüp tanımlamak (Honko, 1968;

1980) ve bu anlayışla onları incelemek doğru değildir. Bu durumun belki de en önemli nedeni bu üçlüyü hiçbir şekilde bir veya birkaç şekil (form) ile sınırlamanın mümkün olmamasıdır.

O halde, dua, beddua ve nasihat gibi hemen her kültürde son derece önemli sözlü-kültürel olgular ve sözlü edebiyat unsurları olarak karşımıza çıkan bu elementleri halkbilimciler olarak nasıl değerlendireceğiz? Bu sorunun en kısa yoldan cevabı onları değerlendirirken elimizdeki tek ölçütün “tür” veya “şekil”in ya da “konu”nun olmamasıdır. Hatta bu üç ölçütün bir arada kullanılması bile söz konusu üçlüyü gereğince tanımlayıp tanımamıza yetmez. Türk halk kültüründe konuşmalık türler (conversational genres) ve anlatım tutumu kavramsallaştırmaları doğrultusunda nasihatleri ele alan bir çalışmadan hareketle (Çobanoğlu, 2011) dua ve bedduayı da içerecek şekilde konuyu ele alabiliriz.

Sözlü kültür ortamında başta atasözleri ve deyimler olmak üzere fıkralar, kişisel anlatmalar (personel narratives) (Stahl, 1989), kara hikâyeler, efsane, dualar (alkışlar), beddualar (kargışlar) ve memoratlar hatta masallar ve halk hikâyeleri gibi bağımsız halk edebiyatı veya sözlü edebiyat türlerinin de nasihat, dua ve bedua etmek amacına yönelik olarak oluşturulup kullanılabilirlikleri bilinmektedir.

Kısaca, Türk halk kültüründe nasihatler, dualar ve beddualar herhangi bir sözlü edebiyat türü değildir. Nasihatler, dualar ve beddualar aşağıda örnekleyerek bir kısmını sıraladığımız edebî türlerin uygun konuşma durumu ve sosyo-kültürel bağlamda da bu amaca yönelik olarak kullanılmasını sağlayacak bir biçimde inşa etmemizi sağlayan birer anlatım tutumudurlar (attitude of expression).

Bu tespitimize istinaden bir anlatım tutumu olarak nasihat ise, konuşan ya da anlatanın dinleyiciyi yanlış ve kötü davranışlardan uzaklaştırmak için söylediği sözler veya kullandığı kalıplaşmış ifade ve anlatım biçimleri olarak tanımlanabilir. Hiç şüphesiz, bir anlatım tutumu olarak nasihat doğrudan doğruya konuşanın veya anlatanın dinleyicisine doğrudan doğruya akıl verip yol gösterdiği konuşma durum ve kalıplaşmış ifade biçimlerini de kapsamaktadır. Bu kalıplaşmış ifade biçimleri kendileri de başlı başına birer anlatım tutumu olan dua ve bedduaları da içerir. Bir başka ifadeyle, nasihat anlatım tutumu bir insanın bir başka insana yaptığı veya yapmayı düşündüğü bir işle ilgili olarak kendi başından geçmiş ya da başkalarının başından geçmiş olaylarda elde edilen tecrübelerden veya doğruluğu sınanmış bilgilerden yola çıkılarak yardım edilmesi veya yol yöntem gösterilmesidir. Bu özellikleriyle de nasihat bireyler arasında yardımlaşmayı ve sosyal dayanışmayı artırıcı işlevlere sahip evrensel bir değer olarak karşımıza (Çobanoğlu, 2011) çıkmaktadır. Belki daha da önemlisi nasihat anlatım tutumunun “kültür” ve “uygarlık” olgu-

larının oluşumu ve gelişimindeki yer ve rolleridir.

“Kültür” esas itibarıyla bir “biriktirme işlemi”dir. Kısaca, insanın doğayla olan mücadelesinde elde ettiği tecrübeleri biriktirilebilmesi kültürün oluşumunu sağlamıştır denilebilir. Daha önce, Walter J. Ong’un (1995) işaret ettiği gibi, insanın duygu, düşünce ve tecrübelerini biriktirmesinde, bir başkasına aktarmasında, yazı ve benzeri kayıt teknikleri icat edilinceye kadar sadece insan hafızası rol oynamıştır. Ong’un “Birincil Sözlü Kültür Ortamı” dediği bu yazı ve benzeri kayıt öncesi sözlü kültür ortamında söylenen her sözün “hafızada kalabilirliği” son derece önemli bir özellik olarak karşımıza çıkar. Bilindiği gibi evrensel olarak bütün kültürlerde ilk sözlü edebiyat veya halk edebiyatı türlerinin şiir şeklinde olması ve müzik eşliğinde icra ediliyor olmaları da birincil sözlü kültür ortamında hafızada kalıcılığın zorunlu olarak taşıdığı söz konusu (Çobanoğlu, 2009) önem ve işlevdir.

Bu bağlamda, nasihat insanlık tarihinin en eski anlatım tutumlarından birisi belki de birincisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nasihat bir insanın başına gelen veya yaşadığı bir olaydan, takip ettiği bir ilkeden yola çıkarak bir başka insana akıl vermesi ve yol göstermesi olayıdır. Buna bağlı olarak nasihatın birinci elden denenmiş veya sınanmış bir bilginin yine ilk ağızdan bir bilmeyene veya yanlış bilene aktarılması, öğretilmesi ve düzeltilmesi etkinliklerini içeren bir eğitim ve öğretim olayıdır. Nasihatlerin kapsamı da gündelik hayatta karşılaşılan çok basit ve küçük bir sorundan çok daha büyük olay ve olguları bile içine alacak kadar genişir. Nitekim Hz. Muhammed’in bir hadisinde “Din nasihat-tir” dediği göz önünde bulundurulursa, nasihat anlatım tutumunun küçücük bir bilgiden, baştan başa bir dinin öğretisini bile kapsayacak genişliğe ve derinliğe sahip oluşu açıkça görülebilir.

Kısaca, nasihat anlatım tutumu bir insanın bir başka insana yaptığı veya yapmayı düşündüğü bir işle ilgili olarak kendi başından geçmiş ya da başkalarının başından geçmiş olaylarda elde edilen tecrübelerden veya doğruluğu sınanmış bilgilerden yola çıkılarak yardım edilmesi veya yol yöntem gösterilmesidir. Bir başka ifadeyle, nasihatle aktarılan bilgi çoğunlukla yaşanmış tecrübelerin yaşanan veya yaşanması muhtemel olayları, analogi (andırma, benzetme) yoluyla öngörme veya önleme bilgisidir. Analogi (analogy) bazı ortak yönleri olan iki olay, kavram, davranış veya şey arasındaki benzerliklerden yararlanılarak bilinmeyen başka benzerliklerin bulunması yöntemine “anoloji” adı verilmektedir. Bu yöntemle elde edilen sonuçlar gözlem ve deneylerle kanıtlanmadıkça bir ihtimal olmaktan başka bir anlam taşımazlar. Bu durum nasihat için de geçerlidir. Çoğunlukla, nasihat eden dayandığı olay, durum, tutumdan hareketle, elde edilmiş bilgiden hareketle, nasihat ettiğinin karşılaşılabileceği olay, tutum ve davranışa dair

bir ihtimali gündeme getirerek dikkati ona çeker ve bu yolla nasihat ettiğinin başına gelme ihtimali olan olayı öngörmeye veya muhtemel olumsuzlukları önlemeyi (Çobanoğlu, 2011) amaçlar.

Buna göre nasihat eden kişi ya anoloji yaparak iki farklı olay, davranış, tutum veya şey arasındaki benzerlikten hareketle birisi için dile getirilenlerin diğeri için de söz konusu olduğunu ileri sürer ya da nasihat eden kişi yaşayarak “deneme-yanılma” yoluyla elde edilmiş tecrübeyi veya deneysel bir bilgiden hareketle nasihat edeceği olayı kıyaslayarak bir fikir ortaya koyar. Bir başka ifadeyle, nasihat eden bu iki tür bilgiyi kıyaslamaya dayanarak nasihat etme hakkını kendinde bulur ve nasihat eder. Nasihat etmede, kıyaslama yoluyla benzer iki olay, tutum veya şeyin benzer bir sonucu ya açacağı, temel kabulü olarak karşımıza çıkar. Nasihatle, geçmişte yaşanmış ve denenmişin bilgisinden yola çıkılarak şimdi yaşanmakta olan veya çok yakın bir gelecekte yaşanacak olanın ortaya konulması amaçlanır. Nasihat etmenin işleyiş mantığını da, bu amaca yönelik olarak geçmişte yaşananla açıklanıp gösterilmesi amaçlanan ihtimali ortaya koyacak şekilde bir yapılanma oluşturur. Nasihat eden ya kendi veya başkalarının başından geçen ve çoğu kez atasözü niteliğinde genel geçer bir kabule sahip olan olay, olgu ve ilkeleri, nasihat ettiği kişinin yaşadığı veya yaşaması muhtemel olayla benzeştirip kıyaslamakta ve benzer bir sonucun muhtemel olduğunu nasihat ettiğine çağırıştırarak veya hatırlatarak katkıda bulunmaktadır. Böyle bir işleyiş mantığına veya yapısına sahip olan nasihat anlatım tutumunun konuşma durumuna ve bağlamına göre değişmekle birlikte öğrenmeyi kolaylaştırıcı, soyutu somutlaştırıcı, karmaşığı basitleştirici özellikler taşıdığı da görülür. Kısaca, nasihat anlatım tutumunun kültürün insanoğlunun tabiatla olan mücadelesinde elde ettiği tecrübeleri bir kişiden bir başkasına, bir kuşaktan diğere taşıma sürecinde diğer anlatım tutumlarına göre çoklu işlevsel (multifunctional) bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Türk sosyo-kültürel yapısında nasihat etme olayı aynı zamanda bir sosyal ve toplumsal hiyerarşi belirleyici gizli işlevi de beraberinde taşır ve toplumsal rollerin oluşumunda önemli rol oynar. Nitekim genç ve tecrübesiz birinin yaşlı-başlı birisine nasihat etmesi bugün de yadırganacak bir şey olarak algılanması biraz da söz konusu geleneksel kalıplaşmış toplumsal hiyerarşi işlevinden kaynaklanmaktadır. Bu duruma, hemen hemen aynı yaşlarda ve toplumsal statülerde olan insanların birbirine nasihat etmeleri halinde “nasihat etme!” ve “sen kim oluyorsun da bana nasihat ediyorsun!” benzeri ifadelerle “nasihat etme” ve “nasihat edilme” toplumsal rollerinin reddedilerek gizli veya yarı açık kuvvet veya hâkimiyet çekişmelerine yaygın olarak rastlanılması da (Çobanoğlu, 2011) tanık veya delil olarak gösterilebilir.

Bu bağlamda, nasihat etme her şeyden önce bir otorite meselesidir ve her otoritenin birincil varlık temeli olan meşruiyet sorunuyla karşı karşıyadır. Türk halk kültürünün en yaygın konuşmalık türlerinden birisi olan ve çoğunlukla nasihat anlatım tutumuyla oluşturulmuş olan atasözlerinin (proverbs) “ata”nın “sözü” olarak adlandırılması bir rastlantı veya tesadüf değildir. Daha da önemlisi, Sümerlerden beri yeryüzünde evrensel bir olgu olarak karşımıza çıkan bu konuşmalık türün sadece Türk kültüründe “ata”nın “sözü” olarak adlandırılması da son derece kültürümüze özel bir hususiyet olarak karşımızdadır.

Hiç şüphesiz, bu hususiyetin birinci kaynağı “atalar kültürü”dür. Türk kültür tarihinde, mitolojik dönemden itibaren karşımıza çıkan “Türk Ata”, “Uluğ Türük”, “Oğuz Ata”, “İrkil Ata” ve “Korkut Ata” gibi adlarını bildiğimiz İslâmiyet öncesinin atalar kültürü, Türk kültürünün en önemli var edici dinamiklerinden birisidir. Bu bağlamda, “atalar kültürü” ataerki dönemde dünyevi ve mistik başarılarıyla toplumsal, sosyal ve kültürel roller için model oluşturacak derecede olgunlaşıp erginleşen, “eren”leşen, en ideal formuyla “alperenleşen” atalara karşı sağlıklarında duyulan, saygı ve sevginin ölümlerinden sonra da korku ve yardım beklentisiyle oluşan mistik ürpertilerin beslediği bir inanç örüntüsünün adıdır.

Türk kültür tarihindeki en önemli var edici dinamiklerden birisi olarak atalar kültürü, İslâmiyet’in kabul edilmesinden sonra da, ad, unvan, toplumsal, sosyal ve kültürel rol olarak, “evliya” ve “din ulusu” gibi geniş ve sathi bir İslâmi terminoloji altında meşruiyetlerini tartışmasız olarak sürdürmüşlerdir. Bu konuda, 16. yüzyılın ünlü Türklük bilimcisi Bergamalı Kadri’nin, “Atalar hakikatşinas kimselerdir. Sözlere hep vakidir. Galiba atalar şol kimselere dirler ki sözlere enbiya, evliya sözlere benzeye; ekser anlarun sözlere zarb-ı mesel ola” (Çobanoğlu, 2004: 5) şeklindeki tespitleri, atasözü bağlamında son derece anlamlı ve atalar kültürünün söz konusu değişimi-dönüşümü ve sürekliliği bakımından da konuyu son derece net bir biçimde açıklamaktadır. Bu bağlamda atasözlerinin en eski nasihat biçimi olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde de atasözleri nasihat etmede yaygın olarak kullanılmaktadır

Bu bağlamda “Nasihat nedir? Nasihatler toplum yapısı içinde hangi sosyal ve kültürel ihtiyaçlardan doğmuş yapılarıdır?” şeklindeki suallerle işe başlayabiliriz. Tek tek bireyleri belli değerler ve gelenekler şeklindeki uygulamalarıyla bir araya getirip toplum kılan münderecata J. J. Rousseu’dan bu yana “toplumsal sözleşme” adını veriyoruz. İnsanlık tarihinin iletişime dayalı “klan” denilen en eski sosyal birimlerinden modern topluma kadar genişleyebilen nicelikte insan topluluklarını, “toplum” a çeviren “toplumsal sözleşme” bireysel ve kurumsal olarak iş bölümü ve buna dayalı olarak

sosyal-kültürel meşruiyet içeren “görev” ve “haklar”ı belirlemekle eşanlamlı bir kavramsal soyutlamadır. Toplumsal sözleşmelerin amacı bireyler ve kurumlar arası işbölümünü meşru (hukuki) bir zeminde ortaya koyarak bunun kendini üretmesini veya devamını sağlamaktır. Mevcut bir toplumsal sözleşmeye göre meydana getirilmiş kişiler ve kurumlar arası işbölümünün gündelik devamını sağlamaya “düzen” (order) adı (Çobanoğlu, 2011a) verilmektedir.

Nasihat veya Türkçe adıyla “ög-üt” kelimesi, “ög- akıl” ve eski çokluk eklerinden birisi olan “-üt” yani “akıllar” ya da “denenmiş” ve “işe koşulmuş seçenekler” gibi sözlük anlamları taşımaktadır. Daha önce çalışmamızın girişinde vurgu yaptığımız “bilgi” ve “tecrübe” biriktirme işleviyle nasihat anlatım tutumu kültürün oluşumunda ve gelişiminde Walter Ong’un (1995) işaret ettiği “birincil sözlü kültür” ortamında teşekkül etmiş olmalıdır. Nitekim bilinen en eski yazılı kültür geleneği olan Sümer dilinde yazılmış olan metinler içinde son derece önemli bir yere sahip atasözleri ve atasözlerinin “nasihat” anlatım tutumu açısından taşıdıkları öncelikli ve özellikli durum da bu kanaatimizi doğrulamaktadır. Dolayısıyla, nasihat anlatım tutumunu insanlık tarihinde “bilgi” ve “tecrübe” biriktirme ve bunu bireyden bireye, kuşaktan kuşağa aktarma işlevleri düşünüldüğünde insanlığın belki de en eski eğitim ve öğretim yöntemi ve hatta kurumu olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle kitabî dinler başta olmak üzere dinlerin kutsal metinlerine ve bunları yorumlayıp tefsir edenlerine de, yaygınlaştırıp geniş kitlelere ulaştırmayı veya vaaz etmeyi amaçlayan metinlerine de, baktığımızda bu tür metinlerin çok büyük bir kısmına hâkim anlatım tutumunun nasihat anlatım tutumu olması bir tesadüf değildir. Bu doğrudan doğruya nasihat anlatım tutumunun insanlık tarihindeki yukarıda işaret ettiğimiz özellik ve önceliklerinden kaynaklanmaktadır. Buna göre, öğüt veya nasihat verme son derece insanî bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her şeyden önce maddi veya fiziki bir yardım etmenin ötesinde düşünceye, tecrübeye ve düşünsel endişeye dayalı bir yardım ve yardımlaşma belki de, insanı hayvanlardan ayıran en farklı özelliklerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir insan sonucu ne olursa olsun bir başka insanla belki de o ana kadar hiç kimse bilmediği bir tecrübelerini paylaşmaktadır. Bir insan bir başka insanla basit bir analogi yoluyla iki ayrı olay, nesne, kavram veya düşünce arasında kurduğu ilişkiye bağlı olarak elde ettiği bilgiyi, görgüyü paylaşmaktadır. Bu doğrultuda düşündüğümüzde insanlık tarihinin derinliklerinde doğmuş bir olgu olarak nasihatın insanları kandaşlık ötesinde bir araya gelip yaşamak ve gerçek anlamda “sosyal”leşmek yolunda ne denli önemli bir merhale olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Nitekim yukarıda sorduğumuz retorik soruların ikincisi olan “nasihatler toplum yapısı içinde hangi sosyal ve

kültürel ihtiyaçlardan doğmuş yapılarıdır?” şeklindeki sorunun cevabını da bu düşünsel ve sosyo-kültürel zeminde aramız gerekmektedir.

Nasihatler yukarıda sıraladığımız özelliklerinin yanı sıra Türk sosyo-kültürel yapısı içinde olduğu gibi hiyerarşik yapıyı gösteren özellikler de taşımaktadırlar. Bir birey her bakımdan kendisinden “aşağı” olduğunu düşündüğü bir başka bireyden “nasihat almayı” bir “aşağılanma” veya “onur kırıcı” davranış olarak reddetmekte ve bu tür bir reddediş “uygun” ve “haklı” ise toplumsal destek bulabilmektedir. Hatta bir birey reddetmesi gereken bir nasihat vericiyi ve nasihatlerini reddetmiyorsa da yine toplumsal olarak en hafif yaptırım olan “sosyal eleştiri”ye uğramakta veya “dedikodu”su yapılmaktadır.

O halde Türk sosyo-kültürel yapısı içinde “nasihat verme” ve “nasihat alma”nın kendine has özel şartlara ve kalıplaşmış uygulamalara sahip sosyo-kültürel bir kurum olduğundan bahsetmemiz yersiz olmayacaktır. Özellikle daha önce de kısmen işaret ettiğimiz gibi dilimizdeki “ana-baba” veya “ata-ana nasihati” gibi deyimlerden hareketle geleneksel ve örgün olmayan çocuk yetiştirme ve eğitim sistemimiz içinde nasihatlerin yeri başlı başına ve ayrı bir araştırmanın konusu olacak kadar önemlidir. Bu bağlamda nasihat deyince neredeyse ilk aklımıza gelen konuşmalık tür olan atasözlerini adlandıran terimin bile “ata-nın sözleri” şeklinde yer yüzünde başka hiçbir kültürde benzeri olmayan bir şekilde adlandırılmış olması son derece dikkat çekicidir. Aynı şekilde, Türk mitolojisinin belki de en önemli kültürlerinden birisi olan “atalar” kültünün yansıdığı, Korkut Ata, İrkil Ata, Kambar Ata, Türk Ata gibi mitolojik kahramanlar veya Sahip Ata, Arslan Baba gibi tarihi ve efsanevi kişiliklerin bize yansıyan ve günümüze gelen yazılı ve sözlü eserlerine hâkim olan nasihat anlatım tutumudur. Hiç şüphesiz bu durum toprağa yerleşik toplumlardan farklı olan göçer evli Türk sosyo-kültürel yapısının zorunlu olarak alması gereken bir şekilden başka bir şey değildir ve bunu başka yapılanma ve kavramlarla kolayca izah etmek de mümkün değildir.

Bu bağlamda nasihat anlatım tutumunu ve buna bağlı nasihat etme ve almanın, takvime bağlı olmaksızın Türk sosyo-kültürel yapısı içinde gündelik yaşamı oluşturup yaşarken ortaya çıkan veya çıkma ihtimali beliren olay, olgu ve davranış biçimleri açısından öncelikli olarak bunlardan etkilenmeye maruz kalacak bireyi ön planda tutan ve onun meydana gelecek olan “kötü” olarak nitelendirecek sonuçlardan en az düzeyde etkilenmesini sağlamaya yönelik gönüllü ve kurumsal “koruma”lardır. Her ne kadar nasihat “korunan birey” gibi gözükse de gerçekte o bireyin şahsında toplumsal düzen korunmaktadır.

Öğüt, bireyin bir “yanlış” yapması veya yapması ihtimali belirmesi halinde bunu gören bir başka bireyin gerçekte sosyo-kültürel düzen ve sosyal, kültürel değerler

adına olup bitene müdahale ederek bireysel olarak eskiyen veya eksik gedik olduğunu düşündüğü yönleri onarıp yenilemeyi hedeflemektedir. Her ikisinde de esas olan bireysel ve toplumsal düzeylerde bilgisizliğe ve disiplinsizliğe yenilmemektir. Elde edilmiş olan bireysel ve toplumsal düzeyi ve düzeni muhafaza etmek ve onu aşağı düşürmeden devam ettirmektir.

Bu bağlamda yapısı gereği nasihatın bayrama göre daha işlevsel olan yönlerinden birisi de sadece kötü, eskimiş ve yıpranmış olana yönelik olarak işlememesidir. Nasihat sadece kötü bir olay ve olgu ortaya çıktığında işe koşulmaz. Bir birey içinde yaşadığı sosyo-kültürel şartlarda işini son derece “iyi” yaptığı hallerde bile “daha da iyisini” yapabileceğini düşünen ve bunun yolunu bilip gösterebilenler tarafından “öğüt verme” tabi tutulabilir ve birey ikna olursa önce bireysel sonra toplumsal hale dönüşecek yeni bir yapı ve yapılanmanın yoludur. Bu bir bakıma bireysel yaratıcılığın topluma nüfuz edip yayılmasının ya da bir toplumsal yapının dış bir müdahaleye uğramaksızın kendi kendini yenileyip dönüştürebilmesinin de en eski ve eskimez görünen şekilden başka bir şey değildir. Ancak Türk sosyo-kültürel yapısı içinde “nasihat edip” onu tutup uygulamak kadar bireyin kendisine edilen nasihati tutmayıp uygulamamasının da sonuçları daha açık bir ifadeyle karşılaştığı sosyal yaptırımlar vardır.

Nasihatler, bireylerin hayatında ortaya çıkan veya çıkması muhtemel görünen bir olumsuzluğa ya da daha “iyi” bir sonuç elde etme fırsatını gören veya bilen bir başka birey tarafından ona sunulması esasına dayalı bir sosyal davranış biçimidirler. Bu davranış biçimi, nasihatın kabul edilip tutulmasıyla elde edilen başarıya bağlı olarak bireyler arasındaki iletişim ve dayanışmayı güçlendirebilir ve kişiler arasındaki gerilimi azaltarak sosyal yapının devamlılığını sağlayan bütünleştirici bir davranış kalıbı ve kavramsal mekanizma oluşturur.

Bunun tam tersine kendisine yapılan nasihatleri tutmayan ve bu yüzden de, nasihatlerde öngörülen başarısızlık veya kötü durumlara düşen bir bireye karşı takınılan “ben ona söylemişim”le başlayan ve uyarılmasına rağmen “söz dinlemeyişi” veya “öğüt almayı”ndan dolayı uğradıkları “kendi düşen ağlamaz” atasözüyle özetlenen ve tedbirsizliği ya da tercihinden dolayı oluşan kaderiyle baş başa bırakılmayı da beraberinde getirebilir. Bu bir nevi nasihatlere uymamanın veya onları uygulamamanın cezasıdır. Bireyi uğradığı başarısızlık veya içine düştüğü kötü bir durum karşısında yanında olmayıp yalnız bırakarak cezalandırma belki de nasihat olayının işlemlerini sağlayan en önemli mekanizmalardan birisidir. Birisinin ettiği nasihate uyularak devam edilen bir iş veya olayda nasihat edenin adeta bir danışmana dönüşerek söz konusu olay veya işte neredeyse doğrudan taraf olmasına kadar bile gidebilen bir birleşme ve bütünleşme mümkündür. Karşılaşılan bir olay karşısında

bir bireyin ettiği nasihat, bir başka ve daha yetkin olduğu düşünülen bireyin ettiği nasihat ile tercih olmaktan çıkarılarak diğer nasihat tercih edilebilir.

Bu süreç bireyin birden çok birey tarafından konuya yönelik farklı farklı bakış açılarıyla nasihat etmesine dönüşebilir. Türk sosyo-kültürel yapısı içinde nasihat etmenin aynı zamanda bireyler arasında hiyerarşi meydana getirici işlevleri bağlamında bir bireyin nasihatine uyulmayıp bir başka bireyin nasihatine uyulması, nasihat eden bireylerin sosyo-kültürel statülerinin de sorgulanmasını beraberinde getirmesi nedeniyle bazen kalıcı sonuçlara da yol açabilen bireylerin birbirleriyle olan gizli güç çekişmelerini de açığa çıkarabilen “sosyal” ve “kişisel kriz”ler de ortaya çıkabilir. Hiç şüphesiz bizim vurgu yaptığımız ve soyutladığımız bu tür birden fazla nasihat almanın yol açtığı sosyal ve kişisel krizlerin altında taraf olan bireylerin birbirleriyle olan sosyo-kültürel ilişkileri ve sosyal statüleri başta olmak üzere sosyo-kültürel bağlama bağlı olarak pek çok farklı sosyal ve kültürel etmen de son derece önemli roller oynar.

Ancak böyle durumlarda nasihat edilen bireyin işaret edilen sosyal ve kişisel krizleri idare etmedeki hüneri bu krizlerin sonucunun kalıcı olup olmamasını sağlar. Geleneksel Türk dünya görüşü veya halk felsefesi bu durumu “el elden, akıl akıldan üstündür” diyerek çözüm için aralık bir kapı bırakmaktadır. Böyle aynı konuda veya olayda birden fazla nasihat edilme durumuyla karşı karşıya kalan bireyi, nasihat edenlerin sosyal statü ve hiyerarşik durumlarını sıkıntıya ve sorgulanmaya muhatap etmeden “daha uygun” veya “en uygun” yolu bulup seçebilmesi için seçenekleri tek tek ya da adeta bir konsültasyon havası içinde topluca ve mukayeseli olarak değerlendirmesine imkân tanımaktadır.

Türk sosyo-kültürel yapısı içinde nasihat anlatım tutumuna bağlı olarak konuşmalık türler yoluyla “nasihat etmek” olay, durum ve konular arasında analojik bir benzeşme kurmak suretiyle, daha önce yaşanarak sınanmış kabul edilen benzerlerinden hareketle yol gösterip öğüt vermenin iki temel şekli vardır. Bu temel şekiller veya yapılar “doğrudan anlatım” veya “dolaylı anlatım” olarak adlandırılabilir.

Nasihatlerin büyük bir kısmı, insanların başından geçen olaylardan elde ettikleri çıkarımların sonucu oluşur. Başka bir deyişle nasihatler tecrübelerin eseridir. Toplumda nasihat eden kesimler ele alındığında “güngörmüş, görmüş geçirmiş insan” olması onların hemen hepsinin ortak noktasıdır. Kendilerine niçin nasihat ettikleri sorulduğunda, “bizim yaşadıklarımızdan ders alınsın ki, aynı hatalara bir daha düşülmesin” demektedirler. Bu tür nasihat anlatımlarını “doğrudan anlatım yapısında nasihat etme” olarak adlandırabiliriz. Kişisel anlatılar en çok bu yapıdaki nasihatlerde karşımıza çıkar.

Bir diğer nasihat türü de duyulan, anlatılan olaylardan ders alınarak edilen nasihatlerdir. Bunlar çoğu zaman bir “kıssadan çıkarılan hisse” yapısındaki nasihatlerdir. Bu tür nasihatler anlatılan bir kıssa, atasözü, fıkra, olağanüstü bir olay içeren menkıbe veya efsanelerden elde edilen çıkarımlardır. Bu tür nasihat anlatımlarını “dolaylı anlatım yoluyla nasihat etme” olarak adlandırmak mümkündür. Bu genel iki anlatım yapısına bağlı şekiller her zaman mutlak bir ayırım içinde olmayabilir şu veya bu oranda ikisinin birlikte kullanılması da söz konusu olabilir. Bu biraz da nasihat anlatım tutumu doğrultusunda işe koşulan veya inşa edilen konuşmalık türün yapısal özelliklerine de bağlıdır.

Bu bağlamda her şeyden önce nasihat olgusuna ve onun genel yapı özelliklerine derlediğimiz örnek olaylara biraz daha yakından bakarak işe başlamak daha kolay anlaşılır olmak bakımından yararlı olacaktır. Bundan hareketle daha sonra da tek başlarına, alkış, kargış, kişisel anlatı, halk inancı, deyim, atasözü gibi yapı bakımından basit türlerden (simple genres) bu türlerin birkaçını bir arada ve entegre olmuş kullanımıyla birisinin bir başkasına nasihat ettiği konuşma durumlarında dönüştükleri daha girift veya “kompleks türler” (complex genres) yönelik (Abrahams, 1969; Ben-Amos, 1976; Dundes, 1964, 1977; Lüthi, 1976) yapısal tespitlerimize dönebiliriz:

1. Nasihat Anlatım Tutumu-Kargış-Konuşma Bağlamı ve Durumu: Nasihat bir kargışın (bedduanın) gerçekleşmesini ve kargışların işleyiş sistematiğini güncelleyerek doğrular ve anlatılan örnek olaya bağlı olarak kargışın gücü ve önemi yerinde kullanılmasının kazandırdıkları anlatılarak bir savunma ve saldırı araç-gereci olarak kargışın kullanımının öğütlenmesi sağlanır. Daha önce de işaret edildiği gibi, kargışlar belli bir formül içinde söylenen sözün “sihir”li (magical) bir güce sahip olduğu inancıyla mitolojik dönemlerden kalma izler taşıyan ve “alkış” (dua) ile birlikte halk dininin en işlevsel araç ve gereçleri arasında yer alırlar. Kargışlar ve alkışlar bu özellikleriyle de bir yönüyle “nasihat” anlatım tutumu gibi kendi başlarına bağımsız birer anlatım tutumudurlar. Halk arasında özellikle “kargış”ın “tut”masına olan inanç nedeniyle kullanılması “tehlikeli” sayılan bir anlatım tutumudur.

Bazen “nasihat” anlatım tutumuyla “kargış anlatım” tutumlarının birleşerek bir birinin ardılı olarak kullanıldığı görülür. Nasihat anlatım tutumuna kendi başına çoğu zaman ilahi bir ceza içermemesine karşın bu birlikte kullanımlar dolayısıyla kargış anlatım tutumunun özellikleri nasihate ait olarak da kabul edilir veya bu şekilde algılanır. Bu nedenle denilebilir ki “kargış”larla nasihatlerin ilişkisi, nasihat anlatım tutumunu halk diniyle ilişkilendirmede son derece önemli bir yere ve role sahiptir. Geniş kitleler çok kolaylıkla “kargış anlatım tutumu”yla, nasihat anlatım

tutumunu birbirine karıştırmaktadır. Çoğunlukla birlikte kullanılmalarının da bu gelenekselleşmiş algılayışta büyük bir paya sahip olduğu düşünülebilir. Bir kaynak kişimizin anlattığı örnek olayda bu durum daha açıkça görülebilir:

“Havva teyzenin annesi gelin olmuş. Ve seferberlik olmuş; kocası askere gitmiş ve şehit olmuş. Gelin kaynana beraber oturuyorlarmış köyden bi adam geline göz koymuş ona seni alıcam diyip duruyormuş. Eskiden köyde suları omuzlukla taşırlarmış. Gelin sudan gelirken adam kadının peşinden eve kadar gelmiş kayınvalidesi ocağın önünde oturuyormuş adam da arkasından gelip geline sarılıp öpmüş. Kayınvalidesi geline demiş ki kızım bu adam senin adını çıkartacak senin iyi olduğunu biliyorum sen ama bu adamla evlen, gelini bunu kabul etmemiş. Kadın da bunun üzerine adama beddua etmiş inşallah benim oğlum gibi sen de kurşunlara gelesin demiş. Ve adam da vurularak ölmüş.” (Gençtosun, 2010).

Örnek olayda, kocası savaşta şehit olmuş bir geline sarkıntılık yapan bir adamın varlığı ve onu gözünün önünde sarılarak öpmesi üzerine birlikte yaşadığı kaynanası gelinine “namus”unu korumak için bu adamla evlenmesini nasihat etmektedir. İki anlatım tutumunun iç içe geçtiği bu örnek olayda kargışların kimsesiz ve savunmasız durumda kalan Türk insanının özellikle de kadınların nasıl “kimsesizlerin kimsesi”ne yönelerek dayanılması zor hayat şartlarında bile hayata tutunduklarını gösteren muhteşem bir örnek olayla karşı karşıyayız.

2. Nasihat Anlatım Tutumu-Tutulmayan Nasihat-Kargış-Konuşma Durumu Ve Bağlamı: Bazı durumlarda kargış tutulmayan ana-baba nasihatinin artçısı olarak ortaya çıkar ve nasihatleri tutmayanın Tanrı tarafından cezalandırılması geleneksel ve kalıplaşmış ifadelerle istenilir. Söz konusu bedduanın gerçekleşmesi aynı zamanda nasihatlere uymayı ve onları tutmayı kutsal veya tanrısal bir zemine taşır. Meşruiyet ve gerekleri halk dini hayatının en önemlileri arasına girer. Aşağıdaki örnek olay da bu durumu açlayıcı niteliktedir:

“Babam bir gün dayıma “Ya arkadaş 15, 20 sene önce baban sana bazı nasihatlerde bulunmuştu, sen de bunları yerine getiriyordun. Bu aralar ne oldu sana da hırçınlaştın”der. Dayım da “ya boş ver sen onları”der. Dedem o aralar 90 yaşının üzerindeydi. Babası oğlunu çağırttı. “Oğlum sağdan soldan duyduğuma göre millete zulüm ediyorsun, insanlıktan çıkmışsın. Şayet böyle bir şey yaptıysan babalık hakkımı sana haram ederim. Kazanmış olduğun paranın hayrını görmezsin”der. Dayım yine yoluna devam eder. Babamla da arkadaşlığını kesip görüşmemeye başlar.

Dayım bir gün yakalanır. Cezaevi’nde yaklaşık 3 sene hüküm giydi. Dedem dayımın cezaevine düştüğünü

duyunca ona beddua eder. Der ki “Ekmek atlı ola, sen de yayan olasin, kaçasın kaçasın ulaşamayasın”der. Yani elindeki ekmeğin senden ileri geçsin ona ulaşama. Dedemin nasihatine uymadığı için dedem beddua eder ve bedduası tutar, sefil bir hayat geçirir. Bütün mal varlıkları düşmüştür, oturacak bir evi dahi kalmamıştır.” (Özkinacı, 2010).

Bu örnek olayda da nasihatlerle kargışların nasıl iç içe geçerek daha kompleks bir yapıya kavuştuğunu görebiliriz. Üstelik yukarıdaki örnek olayda doğrudan doğruya tutulmayan nasihatler ve istendik davranışların dışına çıkan bir evladın cezalandırılması için kargışta bulunan ve bu iki anlatım tutumunun birleşmesiyle oluşturulmuş bir yapı son derece açık bir biçimdedir. Bu yapı yukarıda da işaret edildiği gibi neredeyse bütün nasihatlerin tutulmaması sonucunda ilahi bir cezalandırmaya uğranılacağı algısını da beraberinde getirmektedir. Nasihatlerin halk dini ve geleneksel dünya görüşünün oluşumunda ve güncel örnekler etrafında yeni kuşaklara taşınmasında “inanılır” kılınmasında en işlevsel unsur olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda “ata-baba nasihati” olarak adlandırılan nasihatler ayrıcalıklı ve özel bir yere sahiptir. Kargışlarla birleşmedikleri veya desteklenmedikleri durumlarda bile tutulmamalarının kişiyi ilahi bir cezalandırmaya uğratacağı inancı halk arasında yaygındır. Muhtemelen Türk kültürünün mitolojik döneminden ve “atalar kültü”yle ilişkili olan bu halk inancı Türk halk dininin son derece dikkat çekici inanç örüntülerindedir. Günümüzde sathi de olsa bir İslâmîleşmeye uğramış olarak yaşamaya devam eden bu inanç örüntüsünün ifade edildiği bir nasihat örnek olayı şu şekildedir:

“Bir gün yazlıkta küçükken belim açık dolaşıyordum ve babam ben hep uyarıyordu. Kapat göbeğini belini diye söylüyorlardı. Ama ben dinlemiyordum. Sonra ben çay doldurmak için aygaza yaklaştığımda çaydanlığın kapağı göbeğime düştü ve yandı. O an Allah tarafından baba sözü dinlememeyi acı bir şekilde öğrendim.” (Cengiz, 2010).

Bu örnek olayda açık bir biçimde yazlıkta göbeği açık olarak dolaşan ve bundan rahatsız olup göbeğini kapatmasını isteyen babasının uyarı ve nasihatlerini dinlemeyen kız bir gün çaydanlığın kapağının düşüp göbeğini yakmasını “baba sözü” dinlememesi nedeniyle Allah tarafından uğratıldığı ilahi bir cezalandırma algılamaktadır. Bu örnek olayda ifade edilen “halk fikir”leri iki bakımdan önemlidir. Birincisi “baba sözü”nün dinlenilmesi gereken bir kutsallığa sahip olması fikri ve ikinci olarak da “baba sözü”nün Türkçede neredeyse eşanlamlısı olan “ata-sözü” teriminin ve bu konuşmalık türün sosyo-kültürel bir “düzen”leyici oluşudur. Her iki fikrin de ortak noktasının “ata-baba kültü” oluşu ve bunun 1000 yıllık İslâmî bir geçmişe rağmen yüzeysel

olarak İslâmîleşerek yaşaması üzerinde bağımsız araştırmalar yapılmasını hak edecek kadar dikkat çekici bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Nasihat Anlatım Tutumu-Tarihi Efsane-Kargış-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Nasihat anlatım tutumuna bağlı olarak tarihi efsanelerin de anlatılması ve buna dayalı olarak nasihat edilmesi günümüz Türk sosyo-kültürel yapısı içinde sık rastlanan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda ele aldığımız “baba nasihati”nin kutsallığı ve bedduasını alanın onmazlığı fikri tarihi efsanelere de bağlanarak anlatılır. Konuşmalık türlerden atasözü ve deyimlerin yanı sıra bu halk inancının tarihi efsanelerle de desteklenmesini gösteren şu örnek olay konuyu açıkça ortaya koyacak niteliktedir:

“Hangi sebepleydi tam hatırlamıyorum; babamla tartışmıştım. Gençlikte herkesin başına gelmiş lakin ben pek alışık değildim babamla tartışmaya. Odama geçmiş oturuyordum ki, annem yanıma geldi ve oğlum sana bir hikâye anlatayım diyerek Yavuz Sultan Selim’le babası II. Beyazıt arasında geçtiği söylenen şu olayı anlattı: “Sultan Selim henüz şehzadeyken babasına karşı gelmiş ve tahta kendisinin geçmesini istemiş. Babası taht için Selim’in ağabeyini uygun görmüş. Şehzade Selim bütün kardeşlerini mağlup etmiş ve son olarak da babasının karşısına çıkmış. Ancak babasına karşı yaptığı savaşı kaybetmiş. Yine de tahta geçmek ona nasip olmuş. Ama babasının “oğlum kılıcın keskin, saltanatın kısa olsun; şirlerin pençelerinde can veresin” bedduasını da beraberinde almış. Gün geçmiş Şehzade Selim, Yavuz Sultan Selim olmuş. Çok geçmeden babasının bedduası kabul görmüş ve Sultan Selim’in sırtında çıban çıkmış. Bu hastalığın halk arasındaki adı şir-i pençe imiş (arslan pençesi). Yavuz Sultan Selim de anlamış babasının bedduasının kabul olduğunu. Ama o kendisinin ya bir arslan pençesinde, ya da arslan gibi birinin ellerinde öleceğini sanmış. Tahta geçtikten sekiz dokuz yıl sonra da vefat etmiş.

Oğlum Yavuz mertti, yiğitti, deli doluydu amma babasının bir sözüyle hem saltanatından, hem de canından oldu. Belli ki babaların bedduası kabul oluyor. Bakma ben anayım. Her ne kadar kızsam da, sana kötü bir söz edemem. Sen sen ol, babanı üzme; onun sözünü çiğneme; bedduasını alma ki; yine sana bir kötülük gelmesin (Okumaz, 2010).

Bu örnek olayda anlatılanlar Yavuz Sultan Selim Han ve babası Sultan II. Beyazıt olunca her şeyden önce tarihi efsanede anlatılan “tarihi bir gerçek” olarak algılanış söz konusudur. Dahası bu olayın son derece yaygın bir tevatür olması da “mutlak gerçek” olarak algılanmasını arttırıcı bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik Yavuz Sultan Selim gibi bir Osmanlı Sultanının dahi baba sözü dinlememesi ve onun kargışı nedeniyle Tanrı tarafından bedduanın kabul

edilerek aynen cezalandırılması, geniş halk kitlelerinin muhayyilesinde ne denli etkileyici bir örnek olduğunu daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Bu nedenle bu tarihi efsaneyi babasıyla tartışan oğluna anlatan annenin sözlerini ve nasihatini “Oğlum Yavuz mertti, yiğitti, deli doluydu amma babasının bir sözüyle hem saltanatından, hem de canından oldu” şeklindeki ifadeyle işaret ettiğimiz yönleriyle Yavuz’un kişiliğine çektikten sonra “Belli ki babaların bedduası kabul oluyor. Bakma ben anayım. Her ne kadar kızsam da, sana kötü bir söz edemem.” diyerek, annelerin bedduasının “annelik” vasfı nedeniyle tesirinin kırılmasına karşılık “baba bedduası”nın kesinkes kabul olacağını söylemektedir. Bunları anlattıktan sonra annenin sonuç olarak söylediği “Sen sen ol babanı üzme, onun sözünü çiğneme, bedduasını alma ki; yine sana bir kötülük gelmesin” şeklindeki ifade anlatımının tamamını bir nasihate dönüştürmekte ve “babayı üzme” ve babanın “sözünü çiğnemek”, “bedduasını almak” affedilmez “günah”lara dönüştürmektedir. Bunlar öyle “günah”lardır ki, karşılığını hemen bu dünyada görüp hesabını vermek zorunda kalacaksınız, kabulü ve inancıyla adeta dünyaya ve şimdije taşınmış “erken bir Mahşer günü”nden farksız bir dini anlayışla karşı karşıya kalınmaktadır.

4. Nasihat Anlatım Tutumu-Deyim-Kişisel Anlatı-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Bu tür yapılarla kullanılan konuşmalık tür “deyim”dir. Deyimlerin en az iki sözcükten en fazla da birkaç sözcükten oluşmaları nedeniyle kullanıldıkları konuşma durumuna uyum sağlayan yapı ve çekim ekleri ötesinde büyük bir yapısal değişikliğe uğrayamazlar. Çoğunlukla, nasihat geleneksel bir değeri ifade eden bir deyim içerir. Nasihat edilen kişiye deyimde ifade edilen gerçekleşen veya gerçekleştiğine inanılan bir örnek olayla birlikte söz konusu gelenekselleşmiş durum ve değer güncellenerek sunulur. Bu konuda “altın adını bakır etmek” deyimleriyle ilgili olarak bir kız öğrenci yurdundaki Afyonlu ve Sakaryalı iki kız öğrenci arasındaki konuşma durumu ve bağlamında derlenen şu örnek olaya daha yakından bakabiliriz:

“Yurtta otururken iki arkadaşım, o gün içerisinde meydana gelen bir olaydan bahsediyorlardı. Konuşmalarının içinde nasihat olması dikkatimi çekti. Ben de hemen kaydetmeye karar verdim. Buna göre:

-Betül K: Nagış bu gün ne oldu biliyon mu?

-Nagihan D: N’oldu?

-Betül K: İşte ben parkın oradan geçiyordum, az önce giderken, gelirken bi kızla oğlan oturuyordu parkta. İşte sonra herhalde kızın babası geldi birden bi kargaşa, bi bağırıtı, bi çağırıtı... Sonra oğlanı dövdü hem de bi şöyle itti vurdu filan...

-Nagihan D: Valla!

-Betül K: Evet, evet n'olduğunu anlamadık. Herkes toplandı bakıyoduk işte, neyse oğlanı itti, oğlan da kaçamadı yazık, bir şey yapamadı. Sonra kız da orada "Yapma baba" falan diye bağırmaya başladı. Kıza da geldi bir tane tokat patlattı. İşte "Sen sus" dedi, "Git şu tarafa" dedi. Sonra oğlana bağırdı, "Seni kaç defa uyarıcam" falan dedi.

-Nagihan D: Rezillik l., ay!

-Betül K: Korktuk hepimiz korktuk. Yoldan geçiyorduk işte biz de neyse, kız sonra kolundan tuttu arabaya attı, bastılar gittiler. Kız ne yazık bakalım evde ne hesaplar verecek.

-Nagihan D: Kız benim de başıma geldi biliyon mu?

-Betül K: Ciddi misin? Sen de mi yakalandın?

-Nagihan D: Kız ne oldu biliyon mu?

-Betül K: Baban mı yakaladı?

-Nagihan D: Kız ne babası? Şimdi biz lise çağında Murat'la işte şeye gittik. Böyle biz de park gibi bir yer var işte orada, oraya gittik, oturduk. Sen bi komşu gör, l.... kadın git hemen anneme şey yap. Öyle hemen gitmiş anneme söylemiş, "Oturuyorlardı" bilmem ne. Ondan sonra akşam geldim eve, işte annem dedi "Sen nerdedin bugün?" Ondan sonra işte "Hiç anne, dersteydim" falan filan böyle işte. "Okuldaydım ben" sallıyom böyle. Ondan sonra işte dedi "Parkta ne işin vardı?" "Ne parkı anne?" diyom. Dedi işte "Şey dedi" Komşu, adı neydi şu an unuttum da, ondan sonra şey dedi: "Sizi görmüş" falan filan dedi. Ondan sonra ben de "Nerde görmüş" dedim. "Parkta görmüş" dedi. Ondan sonra ben "Yok" falan filan dedim. "Beni kandırma ben zaten bilmiyom" dedi. "İyi" dedim, "Anne gittik yani ne yaptık oturduk bi çay içtik" dedim. "Aha şimdi sopayı yiyeceğim" dedim. Ondan sonra şey dedi: "Altın adını bakır etme" dedi.

-Betül K: Ne dedi? Anlamadım.

-Nagihan D: Altın adını bakır etme.

-Betül K: Hı! İyiymiş.

-Nagihan D: Öyle dedi işte baya bi etkiledi beni. (Kıbrız, 2010; Dinçer, 2010).

Bu örnek olayda yer alan deyim şeklindeki nasihat "altın adını bakır etmek"tir. Ancak örnek olaya baktığımızda okuldan gelirken bir parkta bir gençle oturan bir kızın babası tarafından yakalanması oğlanın ve kızın dövülmesi olayını gören ve bunu yurttaki Sakaryalı oda arkadaşına anlatan kaynak kişinin daha önce kendisinin de memleketinde benzer bir şekilde sevdiği bir gençle parkta otururken komşuları tarafından görülüp annesine şikâyet edilmesini anlatmaktadır. Bu kişisel anlatı, komşusunun şikâyeti üzerine kızını karşısına alarak konuşuran annenin bu tür masum buluşmaların bile kızının adını "kötüye" çıkaracağını ve "altın olan adını bakır edeceğini" düşünmesinden

dolayı kızına "altın adını bakır etme" şeklinde bir nasihate dönüşmektedir. Bu bağlamda anlamı "Dikkat et, bu tür masum buluşmaları bile yapma; aksi halde hiç hak etmemene rağmen adın kötüye çıkar" şeklindedir. Yapısal olarak bir deyim nasihat anlatım tutumu içinde doğrudan doğruya yapmakta olduğu davranışları olumsuz bulduğunu ve bunlardan vaz geçmesi gerektiğini kızına telkin ve nasihat etmektedir. Konuşma durumuna ve bağlamına göre pek çok deyim kolayca bir nasihate dönüşebilmektedir.

5. Nasihat Anlatım Tutumu+Kişisel Anlatı+Yerel Ve Yeni Deyim+Konuşma Durumu ve Bağlamı: Nasihat anlatım tutumuna bağlı olarak pek çok deyim nasihate dönüşmesinin yanı sıra yeni deyimlerin de ortaya çıkmasına neden olabilir. Bir başka ifadeyle, nasihat anlatılan örnek bir olaydan hareketle yeni ve yerel deyimlerin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Bu konuyu aydınlatıcı mahiyette bir nasihat etme örnek olayı şu şekildedir:

"İki kardeş varmış anne babaları ölmüş. Birlikte yaşıyorlarmış. Eskiden köylerde hoca sırası varmış; hoca her gün bi evde akşam yemeği yermiş. Ablası yemeği hazırlamış kardeşi de uzanıp bi lokma almış ablası da bi tane vurmuş çocuk da sofranın yanına uzanmış ve yerinden kalkmamış hoca gelmiş demiş ki "Zarife kızım bu niye burda yatıyor? O da "uyudu" demiş. Hoca yemeğini yemiş gitmiş. Kız da kardeşine "kalk yemek yiyelim" demiş o da kalkmamış. Kız da köyde düğün varmış, almış komşusunu düğüne gitmiş. Gelmişler ki çocuk hâlâ orada yatıyo; kız bir de bakıyor ki kardeşi ölmüş. Bu sefer gidip komşusunu çağırıyor; böyle böyle oldu meğer vurunca ölmüş. Komşu da bunu kimseye söylemeyelim; Kerteş dağına götürüp gömelim diyor. Çocuğu alıp gece götürüyorlar kız diyor ki ben kardeşimi burada bırakmam kardeşini geri alıp eve getiriyo. Ağır (ahır) eşip gömüyorlar. Bu arada herkes Nuh kayıp diyor. Ölü ahırda kokmaya başlıyo. Sonra bi gecede oradan çıkarıp ocaklıkta ölüyü yakıyorlar; sonra da götürüp kemiği çaya atıyorlar. Daha sonra gençler balık tutarken ağı atıyorlar kafatası ağa takılıyor ve kız kardeşiyle komşu uzun süre hapis yatıyor.

O yörede bu olaydan sonra çocuklara "birbirinize vurmayın, Nuh gibi olursunuz" diyorlarmış" (Gençtosun, 2010).

Bu örnek olayda yerel olarak kullanılan "Nuh gibi olmak" deyiminin ortaya çıkışı anlatılmaktadır. Anlatıda yer alan "Nuh gibi olmak" deyimini, Nuh adlı çocuğun ablasının vurması sonucu ölmesi ve iki kere gömülüp sonra da yakılan cesedi ve dereye atılan kemiklerinin bulunmasıyla olayın aydınlanması ve faillerinin cezalandırılmasını ve o yörede birbirine vuracak olanlara "Nuh gibi olursunuz" denilerek vuruşup dövüşmemeleri nasihat edilmektedir.

6. Nasihat Anlatım Tutumu Atasözü-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Bu tür yapılarla kullanılan konuşmalık tür "atasözü"dür. Nasihat bir atasözünün doğrulanması doğrultusunda yaşanan veya yaşanıldığına inanılan bir örnek olayla birlikte güncellenilerek sunulur:

"**Büyükbabam bazen bize yolundan giden yorulmaz**" derdi. Bunun açıklaması ise yapacağı işin tekniğini iyi bilen, deneyim sahibi olan kimse yapacağı işte, yapacağını önceden tespit eder, sonra uygular. Sonuca her zaman sıkıntısız ulaşır. Bunları bilmeyenler çok işkence çekerler, diye anlatmıştır." (Hacılar, 2010).

Bu örnek olayda "Yolundan giden yorulmaz" atasözünün nasihatlerin kaynağı ve meşrulaştırıcısı olarak kullanımı görülmektedir. Bir anlamda atasözü türünün toplumsal işleyiş mantığının dışı vurulmasını görüyoruz. Atasözünün doğruluğu zaten toplumsal olarak kabul edilmiştir. Bu anlam alanına istinaden karşılaşılan gündelik olaylar ölçülüp tartılmakta ve bir sonuca varılmaktadır. Nitekim aynı kaynak kişinin naklettiği bir başka örnek olayda bu atasözüne bağlı nasihatlerin işleyiş mantığı daha açık olarak ifade edilmektedir:

"Bir akrabamız vardı, Nursal yenge. Babaannem ona sürekli "sabret yengem, gök goruk helva olur başı sabırdan olur" dermiş. Nursal yenge eşi öldükten sonra kaynanasından çok eziyet çekmiş. Şimdi ise sabretti her şeye dayandı ve bir tane ev aldı; iki çocuğunla beraber şu an mutlu bir hayat sürüyorlar." (Hacılar, 2010).

Bu örnek olayda karşılaştığı gündelik olaylar karşısında bir yakın akrabaya aile büyüğü olarak babaannenin sürekli olarak atasözü söylenilerek nasihat edilmektedir. Başına gelen her türlü olumsuzluklara bu nasihatler doğrultusunda dayanan ve davranan yakın akrabasının sonunda bu olumsuzlukları atlatarak "ev sahibi olması ve çocuklarıyla birlikte mutlu bir hayat sürmesi" bir yönden atasözünün doğruluğunu diğer yönden de ona bağlı nasihatleri tutmanın doğruluğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bu bağlamda özellikle dikkat çekilmesi gereken bir husus atasözü gibi bir konuşmalık türün kendi başına kişisel bağlantılardan soyutlanmış bir metin olarak bir bakıma kendi başına taşıdığı anlamlara sosyal ve kültürel bağlamıyla birlikte kazandığı yeni anlamların ortaya çıkmasıdır. Bu yeni ortaya çıkan anlamlardan birisi de atasözü ve ona bağlı nasihatleri tutup takip edenlerin neredeyse bütün hayatlarını en genel anlamda da olsa anlamlandırmalarıdır. Aynı kaynak kişinin naklettiği bir başka örnek olayda bunu açıkça görmek mümkündür:

"Babaannem torunlarına her zaman "iyilik yapan iyilik bulur" derdi. Etrafına iyilik eden kimse gün gelir zor durumda kalırsa ona da iyilik yapılır. "Her şeyin karşılığı muhakkak vardır" derdi. Evet, aslında biz bunları yaşadık; beklemediğimiz bir zamanda yaptığımız bir iyilik

bize geri döndü." (Hacılar, 2010).

Bu örnek olayda aile büyüğünün "iyilik yapan iyilik bulur" şeklindeki nasihati aile bireyleri tarafından tutulmuştur. Bunun karşılığı olarak düşünülen ve ilahi bir mükâfatlandırma kabul edilen hiç beklenmedik zamanda ve yerden gelen destek ve yardım hayat boyu tutulan nasihatlerin ve onlar doğrultusunda davranmanın sonucu kabul edilmektedir. Türk geleneksel dünya görüşünün oluşup devamında atasözü ve ona bağlı nasihatler ilişkisi bağımsız bir araştırmanın konusu olacak genişlikte ve önemde olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Atasözleri bazen doğrudan doğruya bir davranışın gerekliliğini en genel şekilde belirleyerek bireyi o yönde davranmaya ve çalışmaya yöneltecek mahiyette bir nasihat cümlesine dönüşebilirler. Halk arasında yaygın olarak kullanılan "bir baş ol da soğan başı ol" şeklindeki atasözü buna örnek verilebilir. Konuşma durumuna ve icra bağlamına göre farklı anlamlar içerebilen bu atasözü şu örnek olayda okumanın gerekliliği olarak kullanılmıştır:

"Bu sözü bana annemin teyzesi derdi. Teyzem benim bir şekilde okuyup bir yerlere gelmemi, beni mevki sahibi iken görmeyi çok isterdi. Böyle üniversite okuyan, ilim irfan sahibi, tahsilli insanları da severdi, yardım ederdi. Üniversite sınavına gireceğim yıl; annemlerle otururken, hatta hiç unutmam, mutfakta çay içiyorduk, "Kızım bir baş ol da soğan başı ol." Demişti." (Saygı, 2010).

Bu örnek olayda üniversite sınavına girecek yeğenine "ne yaparsan yap mutlaka oku, okula git" anlamı taşıyan bu atasözü, teferruatı tartışmayı gereksiz bulan ancak işaret edilen alana yönelik bir girişimi ve başarı göstermeyi yeterli gören bir anlayış ifade edilmektedir. Konuşma durumuna bağlı olarak bu tür atasözleri ele alınacak konuyu başlatan durumunda olabileceği gibi tartışılan konuyu söz konusu atasözünün ileri sürdüğü genel ilke doğrultusunda bir sonuca bağlayıp bitiren konumunda en sonda da olabilir.

7. Nasihat Anlatım Tutumu-Geleneksel Sosyo-Kültürel Değerler-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Nasihat örnek olaya yer verilmeksizin toplumda kabul gören geleneksel sosyo-kültürel değerler doğrultusunda bir veya birkaç cümlelik soyut açıklamalar ve telkinler şeklindedir. Bunların çoğu sosyal değerleri ve davranışları belirleyen görgü kuralları mahiyetindedir. Dolayısıyla bu tür nasihatlerin tutulmaması halinde yukarıda "kargış" örneğinde gördüğümüz gibi tanrısal cezalandırmalar ve ödüllendirmeler beklenilmez. Ancak, gündelik hayatı oluşturur ve devam ettiren nerde ve nasıl davranılacağına dair kültürel istendik formları belirlemesi bakımından önemlidir. Bir kaynak kişinin, "büyükbabam her zaman bize "hasta ziyaretine gidince

on beş dakikadan fazla oturulmaz” der. Bu da bize söylediği bir nasihat. Hasta rahat edemez misafirler gelince, o yüzden de öyle söylenmiş” (Hacılar, 2010) şeklinde anlattığı örnek olay bu tür sosyal görgü kurallarını yeni kuşaklara aktarmada ve buna dayalı davranış biçimlerini kazandırmada nasihatlerin yerini göstermektedir. Ayrıca bütün nasihatlerin mutlaka dini bir temele dayanmadığını ve din dışı alanlarda da özellikle sosyal hayatla ilişkili olabileceklerini ortaya koymaktadır.

Bu tür din dışı konularda özellikle sosyal hayatla ilgili değer ve uygulamaların din dışı olmaları nedeniyle uyulmadıkları takdirde herhangi bir yaptırıma uğranılmayacağı sonucu düşünülmemelidir. Yukarıdaki nasihatteki konu ve buna bağlı örnek olaylarda bunların aksine davranan insanların sosyal yaptırımların belki en hafifi olan “kınama” ve “ayıplanma” ile karşılaşacakları açıktır. Bu gibi durumlarda “sosyal eleştiri” (social criticism) anlamında “dedi-kodu” anlatım tutumunun devreye girerek nasihatlerin vaaz ettiği davranış şekline aykırı davranışların anında eleştiriye uğraması söz konusudur.

Hiç şüphesiz, “dedi-kodu” olarak adlandırılan sosyal eleştiri ve bu yolla bir bireyin “eleştirilmesi”, “kınanması” ve “ayıplanması” gibi yaptırımlar yukarıda örneklediğimiz “kargış” ve “alkışlar”la da ilişkili tanrısal ceza ve ödüllendirmelerin yanında gündelik hayatta karşımıza çıkmaktadır.

8. Nasihat Anlatım Tutumu+ Toplumda Kabul Gören Geleneksel Sosyo-Kültürel Değerler Doğrultusunda Karışık veya Bir Temaya Yahut Bir Konuma Yönelik Birbirleriyle İlişkili Soyut Cümlelerden Oluşan Bir Liste+Konuşma Durumu ve Bağlamı: Nasihat örnek olaya yer verilmeksizin toplumda kabul gören geleneksel sosyo-kültürel değerler doğrultusunda karışık veya bir temaya yahut bir konuma yönelik birbirleriyle ilişkili soyut cümlelerden oluşan bir liste ya da program şeklini de alabilir. Bu tür nasihatleri bir liste halinde sıralama çoğunlukla birbirlerini yakından tanıyan ve bağlı insanların birbirlerinden uzun süreliğine ayrılmaları halinde çıktığını söylemek mümkündür.

Trabzon’dan İstanbul’a okumaya giden torununa babaannesinin verdiği nasihat bu tür nasihatlere örnek olarak verilebilir:

“Kızım sensin reşat altını... Kodik seni kutiya yolladık seni İstanbul’a. Kutinin içinde duracaksın. Dışına hiç çıkmayacaksın. Haçan okulunu bitirip da geldun mi, çıkaracak seni kutidan dışarı. Vereceğuk seni başkasına. Kızım uşaklarla hiç konuşma. Olar sana bakarlarsa hiç taraftarısına bakma. Olar koşsun tursunlar peşinden çatlasınlar. Kızım yolda sana birisi derse, “gel ha bu tarafa”, baban seni bekliy sakın ona inanma hemen eve gelesun inanmayasun onlara.

Yolda adamlar sana sakiz verursa sakın oni alma da yeme de; seni kandırurlar da bişey yaparlar sana. Kızım oki adam ol; bizler yaşlanınca bize bak. Senin de torinların okisin, sana baksınlar. İyi evlad olasin. Hak yemeyesun. Adaletli olasin. İnsanları sevesin.” (Süzer, 2010).

Babaanne kız torununu İstanbul’da bekleyen muhtemel tehlikelere karşı uyarmakta ve ona bu tür olay ve durumlar karşısında kendisini nasıl koruyabileceğini birer birer sıralayarak nasihat etmektedir. Dikkat çekici olan nasihatlerin sıralamasının İstanbul’a gidişi, hatta mezun olup dönüşü ve sonrasını da içine alacak şekilde tam bir kronolojik yapının anlatıma hâkim olmasıdır. Dahası bu nasihat listelemesinde son derece geleneksel ve arkaik unsurların yanı sıra göreceli olarak yakın zamanlarda ortaya çıkmış davranış biçimlerini de içermesidir. Bu durum da bize aslında nasihatlerin nasıl esnek bir yapıya sahip olduğunu da göstermesi bakımından önemlidir. Konuşma durumuna bağlı olarak gündelik hayatı oluşturup devam ettirmede etkili bir araç-gereç konumundaki nasihatlerin kolayca eskiyen ve etkisizleşen konularda nasihat etmekten vazgeçerek çok rahatlıkla yakın zamanlarda ortaya çıkan bir konuyu nasihatine içine alabileceğini göstermektedir. Nasihat anlatım tutumunu da en eski bir kültürel araç iken günümüzde de son derece yaygın bir kullanıma sahip kılan bu özelliği olmalıdır.

9. Nasihat Anlatım Tutumu-Gerçekleşen Olay Üzerine Anlatılan Gerçek Bir Olay-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Geleneksel olarak Türk sosyo-kültürel yapısı içinde konuşma durumu ve bağlamına göre gündelik yaşamın herhangi bir anında meydana gelen bir olay üzerine anlatılan bir gerçek olay veya onu içeren bir kişisel anlatı en yaygın nasihat etme biçimlerindedir.

Kaynak kişilerimizden birisi ailesi içinde gerçekleşen bu tür bir nasihat etme olayını şöyle anlatmaktadır:

“Ablamın liseye giderken arkadaşlık yaptığı, kötü alışkanlıkları bulunan Serap adlı bir arkadaşı vardı. Annem ve babam ablamın, Serap ile arkadaşlık yapmasını şiddetle karşı çıkar ve görüşmemeleri için sürekli ablama telkinde bulunurlardı. Ablam ise arkadaşlığı bitirmiyor ve arkadaş kurbanı olmak yolunda ilerliyordu. Babam bir gün eve geç gelen ablamı yanına çağırarak gayet nahif ve sevecen bir tavırla : “Hani dayının kızı Canan ablan var ya. Ne kadar saf, ne kadar temizdir bilirsin. Ancak senin yaşlarındayken kötü arkadaşları yüzünden başına gelmeyen kalmamıştı.” dedi. Ablam : “Ama olamaz, ben bunları hiç bilmiyorum şu ana kadar kimseden böyle bir şey duymadım.” dedi. Babam : “Elbette duymazsın, çünkü bütün aile onu bu kötü durumdan uzaklaştırmak için, bu olayları unuttuk ve ona hiç hissettirmedik. Arkadaşları yüzünden uyuşturucu tuzağına düştü ve

ailesi onu bu durumdan kurtarmak için hem maddi hem de manevi bir sürü sıkıntıya girdiler. Eğer bugün sen Canan ablan hakkında duyduğun bu olaya şaşıyorsan emin ol ki bu ailemiz sayesinde oldu. Canan ablan ise akli başına geldiğinde bütün aileye karşı kendini suçlu hissetti, çok kötü günler yaşadı.” Babam anlattıkça ablamın ufku açıldı ve zamanla Serap’la ilişkisini bitirdi. Bu olaydan ben de kendime pay çıkardım ve arkadaş seçimlerimde, her zaman dikkatli olmaya çalışıyorum.” (Okur 2010).

Bu örnek olayda baba dayısının kızının başından geçenleri anlatarak kendi kızına nasihat etmektedir. Eğer bu örnek olayın “Babam anlattıkça ablamın ufku açıldı ve zamanla Serap’la ilişkisini bitirdi. Bu olaydan ben de kendime pay çıkardım ve arkadaş seçimlerimde, her zaman dikkatli olmaya çalışıyorum” şeklinde vurgulanan sonucu dikkate alınmazsa bir babanın kızları ve muhtemelen eşiyle birlikte ve aile ortamında kızların dayılarının kızı hakkında dedi-kodu yaptıkları düşünülebilir.

Yeri gelmişken hemen işaret etmeliyiz ki, ilahiyat disiplinin yahut din adamlarının bir anlatım tutumu olarak “dedikodu”yu tamamen “günah” kategorisine sokarak dogmatik bir yaklaşımla “kötü” ilan etmeleri ve asırlardır “yok etmeye” uğraşmaları, halkbilimsel açıdan sorgulanmaya muhtaçtır. Yukarıdaki örnek olayda görüleceği gibi dedikodu anlatım tutumuyla seçtiği yaşanmış canlı örnek üzerinden olup biteni anlatan babanın amacı kızına hatta kızlarına nasihat etmektir. Bu anlatımın tesiriyle büyük kızının “kötü” ve “uygunsuz” olduğu düşünülen kız arkadaşından ve dolayısıyla da olması muhtemel olumsuzluklardan uzaklaşması sağlanmıştır. Aynı ortamı paylaşan, benzer bir problem yaşamamakla birlikte yaşaması muhtemel olan küçük kız ise anlatılan gerçek olaydan çıkardığı “ders” sonucu arkadaş seçimlerinde kendisine yön veren bir ilkeyi içselleştirmiş ve hayatının bu yönünü bu olaydan yola çıkarak oluşturmaktadır.

Bu tür nasihat örnekleri bize, insanlarımız arasında her anlatılan yaşanmış olayın çoğunun din adamının dogmatik olarak zannettiği gibi “günah” kategorisinde yer alan bir “dedikodu” olmadığını göstermektedir. Tam tersine anlatılan gerçek olaylarla insanlar bilgi ve tecrübe paylaşmakta ve haberleşmektedir. Haberleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan sosyalleşme ve kültürleşme olguları dikkate alınarak “dedikodu”nun da halkbilimsel bir çalışma alanı olarak üzerinde bağımsız araştırmaların gereği ve önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

10. Nasihat Anlatım Tutumu-Gerçekleşen Olay Üzerine Anlatılan Gerçekleşen Bir Olayın Hikâyesi-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Bazı nasihatler sözlü kültür ortamında gerçekleşen hikâyeler yaratılarak aktarılır. Bu tür nasihatlerde gerçekleşen bir olay

üzerine bir büyüğün anlattığı gerçekleştirelmüş bir kurmaca (fictive) hikâyeden yola çıkılarak gerçekleşen olaydaki “yanlış”ının “yanlış”lığı özümsetilerek istenilen davranışın nasihat edilen bireye kazandırılması sağlanır. Bu duruma uygun olarak aşağıdaki örnek verilebilir:

“Altı yedi yaşlarımda olduğum bir yaz döneminde babaannemde uzunca zaman geçirmiştım. Sokağa oyun oynamaya giderken üç beş defa ona sormadan çantasından yirmi beş kuruş, elli kuruş aldığımı hatırlıyorum. Belki ondan istemeğe utanıyordum, belki de izin istemeğe gerek görmüyordum çocuk aklımla. Ama izinsiz para almak -hem de bir başkasının cüzdanından- bunun affedilir bir yanı yoktur. Babaannem bu durumu fark etmiş olacak ki her öğlen yaptığımız gibi yine aynı saatte kahvelerimizi yapıp içmek için karşılıklı oturduğumuzda bana bir hikâye anlattı: Bir komşuları varmış eskiden; meslekleri hırsızlıkmiş ama babaannemi çok severlermiş, babaannem de onları. Çok iyi insanlardı diyor babaannem ben her şeyimi onlara emanet ederdim, bana hiçbir zararları dokunmazdı, diyor. Bir gün komşularından birinin evine hırsız giriyor, herkes onların hırsız olduğunu bilip komşularına bir zararları dokunmadıklarını bildikleri halde o hırsız aileden de şüpheleniyorlar.

Hâldeki hırsızlığı yapan gerçekten onlar değil. Ama isimleri çıkmış bir kere dedi babaannem. Ve dedi ki bana “sen galiba benim çantamdan para alıyorsun, biliyorum hırsızlık yapmıyorsun sen ama niyetin kötü olmasa bile bunu alışkanlık haline getirirsen yarın bir gün bir hırsızlık olduğunda ben bile senden şüphelenirim” dedi. O yüzden asla kimseden izinsiz ve gizli olarak bir şeyini alma, dedi. Ben o gün çok utandım, yaptığımdan çok pişman oldum ve bir daha asla aynı hareketi tekrarlamadım. Babaannemin bu olayı bana anlatması beni çok etkiledi ve o gün bugündür hâlâ aklımdan çıkmaz.” (Yaman, 2010).

Bu örnek olayda açıkça görüleceği gibi bir bakıma halk edebiyatı veya sözlü edebiyatın kökeni veya var oluş kaynaklarından birisi diyebileceğimiz bir oluşum söz konusudur. Birey, nasihat etmek, kişiyi kırıp incitmeden uyarmak ve ona “yaptığı işin kötülüğü” anlatıp istenilen bir davranış kazandırmak için gerçekleşen bir hikâyeye kurgulamakta ve bu hikâyeyi anlattıktan sonra “kıssadan hisse çıkarma” anlayışına uygun olarak asıl vermek istediği nasihatı etmektedir. Bu tür nasihatler çocuklar ve özellikle de buluş çağını yaşamakta olan genç kızlara annelerin dolaylı olarak nasihat etmelerinde çok yaygın olarak rastlanılır.

11. Nasihat Anlatım Tutumu-Kişi Başından Geçen Bir Olayı Anlatarak Ondandırıldığı Dersi Nasihat Olarak Sunar-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Türk sosyo-kültürel yapısı içinde belki de en yaygın olarak

nasihat etme biçimidir. Özellikle nasihat etmenin nasihat eden bireyin başından geçmiş bir olay oluşu, nasihat edileni daha da etkileyeceği düşünülebilir. Çünkü yaşanmış bir olay vardır ve nasihat eden yaşadığı olay ve bunun sonucunu birinci elden bir bilgi olarak aktarmaktadır. Geleneğin “kişi kendinden bilir işi” veya “...damdan düşen halden anlar” gibi kalıp ifadelerle vurguladığı “halk fikir”lerinin yaygın kabulü olarak kişinin başından geçen olaylardan hareketle nasihat etmesi beklenilir ve tasvip edilir. Bir kaynak kişimizin aktardığı şu örnek olay konuyu daha açıkça ortaya koyacak niteliktedir:

“Benim üç teyzem var. Bu teyzelerimden en küçüğü Songül teyzemdir. Teyzelerimden en çok bu teyzemi severim. Songül teyzemin başından talihsiz bir olay geçti. Bizim ailede, bir kız birini sever ve bir tek o kişi ile evlenir. Yani ben bu adamla çıkayım, beğenirsem evlenirim diye bir şey yoktur. Songül teyzem de 19 yaşına kadar kimse ile çıkmadı ve görücü usulü ile evlendi. Evliliklerinden iki yıl sonra eniştem olacak adam ‘ Ben başka birini seviyordum. O kız beni terk edince ben de onun inadına seninle evlendim. Şimdi biz onunla barıştık’ diyerek çekip gitti. Teyzem bu olaydan çok etkilenmişti. Ailece onun bu durumu atlatmasına yardımcı olurken, bir gün teyzem bana “Pınar, gün gelecek hepimiz kendi hayatınıza yönelecek, beni unutacaksınız. O zaman ben bu evde yalnız ne yapacağım, onu hiç bilmiyorum. Kızım, sen akıllı davran da seçtiğin adama dikkat et. Baktın ki iyi biri değil ve seninle evlenmeyi hak etmiyor, o zaman kim ne derse desin sakın onunla evlenme” diye nasihatte bulundu.” (Yurtseven, 2010).

Bu örnek olayda teyzenin yaşadığı dramatik bir olaydan hareketle yeğenlerine verdiği nasihat görülmektedir. Bu tür nasihatlerin diğerlerine göre daha etkili olmasının en büyük nedeni söz konusu edilecek nasihatle ilgili olayın en somut haliyle ve birinci elden tecrübe etmiş olan kişi tarafından verilmekte oluşudur. Bir başka ifadeyle nasihat soyut bir toplumsal değere veya ifadeye dayalı değil tamamen yaşanmış gerçek bir olayın kahramanının adeta “bana bakın” veya “benim olayımı ve halimi görün ve bundan “ibret alın” benzeri bir olayla karşılaşmamak için veya karşılaştığınızda benzer bir sonucu düşmemek için farklı davranın” denilmektedir. Dahası, bu tür bir nasihat aldığı kişiyle aynı muhitte yaşayan bir birey açısından bu nasihat eden kişinin düşüştüğü kötü ve dramatik durumun sonuçlarını devamlı görmesi veya dolaylı olarak sözle ifade edilmese de söz konusu kişiyle aynı ortamların paylaşılması nedeniyle nasihatın tekrar edilmesinin süreklilik kazanmasıdır.

Ancak bu durum bütün paylaşılan şahsi tecrübeler sonucu edilen nasihatler için geçerli değildir. Yukarıdaki örnekte başarısız bir evlilik yapan teyze ile aynı evde yaşayan veya muhit paylaşan yeğen açısından edilen

nasihat söz konusu teyzeyi her gördüğünde hatırlanabilir veya sözle tekrar edilmese de süreklilik kazanmış bir haldedir. Teyzenin söz konusu olumsuzluklar nedeniyle her dışı vurduğu duygu ve düşünce daha önce edilmiş nasihati pekiştirecektir. Hatta denilebilir ki teyze duygularını dışı vurmaya bile içinde bulunduğu durumu bilenlerin dışarıdan gözlemleri dahi aynı sonucu ortaya koyacaktır. Doğal olarak bütün kişisel olaylar böylesine bir daimi var oluş hali içinde değildir. Bir kez yaşanmış ve tecrübe edilmiş belki bir daha yaşanmayacak bir gerçek olay da nasihate dönüşebilir. Bu tür nasihate dönüşen tekil tecrübeye dayalı nasihatlerin hiç şüphesiz sürekliliği veya hatırlatıcılığının daha az olması beklenilir. Bir başka ifadeyle sözle anlatımı ya da telmihte bulunulması gerekliliği söz konusudur. Bu tür tekil bir tecrübeye dayalı bir nasihat örneği şu şekildedir:

“Akşam eve geldiğimde babamın moralinin bozuk olduğunu gördüm. Kötü bir şeylerin olduğunu anlayabiliyordum ve merakla babama neler olduğunu, neden canının sıkın olduğunu sordum. Aynı işyerinde çalıştığı bir arkadaşı varmış, birbirilerini pek sevmemiş. Adam babamın arkasından işler çevirmeye çalışıp onu küçük düşürmek için uğraşmış. Ama babam pek ciddiye almazmış onu, bir şey yapamayacağını düşünür önemsememiş. Zaten herkes kimin ne olduğunu biliyor diye düşünürmüş. Ama adam babamı küçük düşürecek öyle bir şey yapmış ki, herkese karşı mahcup olmuş. ‘Eğer onu o kadar küçümsemeseydim şu an bu durumda olmazdım, sen sen ol sakın düşmanını küçümseme’ dedi.” (Durmuş 2010).

Örnek olayda bir baba oğluna küçümsediği bir düşmanı tarafından küçük duruma düşürülmesini ve bu olaya bağlı olarak da “sen sen ol sakın düşmanını küçümseme” nasihatini etmektedir. Babasının her zamankinden farklı bir ruh hali içinde olduğunu gören oğlu tarafından ne olduğunun sorulması üzerine anlatılan yaşanan olay ve ondan hareketle edilen nasihat belki de bir daha hiç tekrarlanmayacaktır. Dolayısıyla nasihate konu olarak anlatılan yaşanmış olayın mahiyeti ister istemez ona bağlı olarak edilen nasihatın hatırlanma gücünü ve bir ölçüde de tesir etme potansiyelini belirleyecektir.

Nasihat eden kişi yaşadığı tekil bir olay ya da tecrübeyi göz önünde bulundurarak nasihat edebileceği gibi hayatının önemli bir kısmında yaşadıklarını ve bunların sonucu ortaya çıkan durumu da dikkate alarak nasihat edebilir. Bu tür hayatının uzunca bir dönemde çektiklerinin tamamını olaylar dizisi şeklinde anlatmak yerine bunların tamamını özetleyen geleneksel ve kalıplaşmış soyut bir ifadeyle ve çoğunlukla bir ilkeye hatta çoğu zaman uygun bir atasözüne söz konusu zaman diliminde çekilenler ve yapılanlara telmihte bulunularak yapılmaktadır. Eğer nasihat edilen kişi bu

ifadeye ya da anlatılana inanmaz yahut ikna olmazsa o zaman kaynak kişi yeterince örnek olay anlatarak nasihat ettiği kişiyi tecrübelerinden hareketle ikna ederek nasihat etmeye çalıştığı görülür. Bu yapıdaki nasihatlere şöyle bir örnek verilebilir.

“Bizim seralarımız var. Seralara gelen işçilerle babaannem ilgileniyor. Çünkü evi köyde ve seralara yakın. İşçilerden birine bir gün babaannem hiçbir şeyden şikâyet etmemesini söylemiş. “Kuru ekmek yediğine şükret” demiş. “Yemeyin, içmeyin, borçlarınızı ödeyin” demiş. Çünkü geçmişte babaannemlerin de durumu iyi değilmiş yemeyip içmeyip para biriktirerek bu günlere kadar gelmişler.” (Hacılar, 2010).

Babaanne yanında çalışan işçilere kendi geçmişini göz önünde bulundurarak nasihat etmektedir. Onlara kendi yol ve yöntemiyle başarısını, başarılı olabilmeleri için aktarmaktadır. Onun nasihat ettiği işçilerden yaşadığı zorlu günlere inanmazlık eden olsa veya böyle düşünülüğünü hissetse babaannenin yaşadığı o günleri örnek olaylar üzerinden anlatması kuvvetle muhtemeldir.

12. Nasihat Anlatım Tutumu-Televizyon, Radyo Veya Gazete Haberlerinden Seçilen Bir Örnek Olay-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Dolaylı anlatım yoluyla nasihat edilmesinin günümüzde aldığı şekillerden birisi de modern kitle iletişim araçlarının haberleridir. Bir başka ifadeyle, televizyon, radyo veya gazete haberlerinden seçilen bir örnek olay veya olaylar üzerinden nasihat aktarılabilir. Özellikle, televizyon haberlerinin görüntülü oluşu nasihate konu edilecek haberin gerçekliğini ve tesirini arttırıcı rol oynamakta haberler birinci elden yaşanmış kişisel tecrübelerle yakın bir halde görülmektedir. Bir kaynak kişimiz televizyon haberlerinden hareketle kızına nasihat ederken,

“Kızım; televizyonda haberlerden görüyorsun. Gençleri uyuşturucu şeylere alıştırmak için bin bir türlü yol arayan insanlar var. Bu insanlara kanan çocukların bedelini hayatlarıyla ödediklerini görüyoruz, okuyoruz. Sen ne olur dikkatli ol! Böyle insanlara inanma” (Güngör, 2010) diyerek doğrudan televizyon haberlerine göndermede bulunarak söze başlamaktadır. Hiç şüphesiz haberler kadar televizyonlarda yer alan filmler de bu tür nasihat etmede kullanılsa da, konuyla ilgili olarak kişisel gözlemlerimize göre, Türk halk kültüründe yaygın olarak “film icabı” olarak ifade edilen ve gerçek olmama hali nedeniyle haberler kadar nasihate yönelik kullanılmadığı düşünülebilir.

Televizyon ve benzeri modern kitle araçlarında yer alan haberlerden hareketle çocuklarına nasihat etme olayının dikkat çekici bir başka yönü bu tür haberlerin çokluğu nedeniyle geleneksel sosyo-kültürel yapımıza göre günümüzde nasihat etmenin daha çoğalmasındır. Bir başka ifadeyle geçmişin küçük köy ve durağan bir

hayatın hâkim olduğu kasabalarında hatta şehirlerinde hayatın genel akışına uygun ilkeler atasözleri, fıkralar ve hikâyeler etrafında ya da kişisel tecrübelerden yola çıkılarak edilirdi.

Günümüzün insanı modern kitle araçları vasıtasıyla uğradığı enformasyon bombardımanında hareketle geçmiş yerleşim yerlerinin homojen cemaat özelliğine karşın heterojen kitle özelliği gösteren büyük şehirlerde çocukları açısından daha tedirgin olmakta ve neredeyse her olumsuz özellik taşıyan haberin ardından nasihate yönelmektedir.

Hiç şüphesiz istatistikî bilgilerle belgelemekten uzak olduğumuz bu durum gözlemlerimize dayanmaktadır. Fakat bazı kaynak kişilerimizin verdiği bilgiler de işaret ettiğimiz nasihat olaylarındaki göreceli artışı destekler niteliktedir. İstanbul’da ailesiyle birlikte yaşayan bir kaynak kişimizin anlattıkları son derece dikkat çekicidir:

“Benim hayatım boyunca en çok peşimden gelen nasihat örnekleri de televizyonda izlenen haberlerin etkisinde kalan anne ve babamın bize orada gördükleri örnekleri vermesiydi. Bir akşam evde ders çalışırken televizyon odasından beni çağırdılar. Yanlarına gittiğimde televizyonda, geceyin tek başına sokakta yürüyen bir kızın, başına gelen olayları izliyorlardı. Benim de bu haberi izlememi istediler. O haberi bana izlettikten sonra ben hemen “ama ben geceyin dışarıya çıkmıyorum ki” diye itiraza geçtiğimde ailem biz senin gitmediğini biliyoruz ama bak dünyada neler oluyor diye cevap vermişti.” (Aydil, 2010).

Bu örnek olayda devamlı izledikleri haberlerdeki kötü olaylara bakan adeta evhamlı bir ailenin okul çağındaki kızlarına nasihat etme konusundaki sıklık dikkat çekicidir. Ailenin başka bir odada ders çalışan kızlarının nasihat etmeye uygun bir haber çıktığında çağırarak izletmeleri ve onun bu yolla uyarılıp nasihat edildiği görülmektedir. Hatta örnekte görülen ve “geceleri yalnız başına sokağa çıkmayan” kızlarına geceyin yalnız başına sokağa çıkan bir kızın başına gelenleri “bilgilendirme” adına izletmektedirler. Bu yolla çocuklarını muhtemel tehlikelere karşı uyarıp nasihat etmektedirler.

Televizyon haberlerinin nasihat etmeyi arttırması ve bu tür nasihat etmenin sözlü kültür ortamındaki geçmişe göre daralmasının bir sonucu olarak düşünülmesi mümkün görünmektedir. Ancak aynı kaynak kişimizin ailesinin sözlü kültür ortamından seçilen ve anlatılan örnekler yoluyla da sürdürdükleri nasihatler büyük şehir ortamının tedirgin ve kaygılı ebeveynlerini son derece güzel bir biçimde örneklemektedir. Kaynak kişimiz bu konuda olup biteni şöyle anlatmaktadır:

“İstanbul’da Taksim sevdiğim semtler arasındadır. Fakat ailem oraya fazla gitmemi istemez. Beni kırmamak için oraya “gitme” de diyemezler ama Taksim’de yaşanan ve insanların başına gelen olayları bana örneklerle anlatıp düşüncelerimin değişmesini sağlarlar.” (Aydil, 2010).

Modern kitle iletişim araçlarının enformasyon bombardımanı altında gördüğü hemen her olumsuz olayı ve haberi nasihat etmeye yönelik olarak değerlendiren büyük şehirlerin kaygılı ve tedirgin ebeveyn tipi her geçen gün gittikçe genişlemekte ve yayılmaktadır. Daha önce işaret ettiğimiz kız torunu İstanbul'a üniversitede okumaya giden Trabzonlu babaannenin nasihatlerine bu bağlamda daha yakından bakmak bu konuda bir fikir verebilir.

Babaannenin nasihatlerine dikkat edilirse, nasihat konularının neredeyse tamamının bir bakıma televizyon programlarından İstanbul veya büyük şehir hakkında haberlerden ve filmlerden elde edilmiş bilgilere dayandığı açıkça görülebilir. Yolda giden bir kızın babasının onu çağıracağı şeklinde bir kandırmacayla kaçırılması, kızların peşinde dolaşan ve onlara laf atan yapışkan veya sırnaşık delikanlılar, genç bir kıza sakız vb. ilaçlı bir şey vererek onu uyutma yoluyla kandırmalar gibi konularda nasihat eden babaanne kendi yaşamında edindiği tecrübelerden ziyade televizyona yansıyan yönleriyle tasarladığı büyük şehir tehlikelerine karşılık kız torununa nasihat etmektedir. Bir başka ifadeyle, Trabzon'dan İstanbul'a okumaya giden bir genç kıza babaannesinin nasihatleri arasında bulunan bu örnekler söz konusu kitle iletişim araçlarında yer alan kötü örnekler üzerine kurulmuş gibidir. Günümüzde gittikçe artan bu tür nasihatlerin genç kuşak üzerindeki sosyopsikolojik etkileri bağımsız klinik çalışmalarının konusunu oluşturacak kadar önemli bir olgu olarak görülmektedir.

13. Nasihat anlatım tutumu+musibet olarak adlandırılan daha önce edilen nasihatın tutulmaması sonucu ortaya çıkan olay+konuşma durumu ve bağlamı: Nasihate uyulmaması sonucu gerçekleşen kötü bir olay "musibet" denilen ve nasihatlerin doğruluğunu ve gerekliliğini ortaya koyarak daha kalıcı bir nasihate dönüşür. Bu konu geleneksel düşüncede, "Bir musibet bin nasihatten evlâdır" denilerek ifade edilir. Bu konuda bir kaynak kişimizin anlattığı örnek olay konuyu açıklayıcı ve öğreticidir:

"Kardeşim babamın nasihatlerine uymayıp kullanmakta zorlandığı motoru almak zorunda bıraktı bizi. 4 gün sonra da kaza yaptı ve artık motora elini bile sürmüyor. Bu ona çok büyük bir ders oldu. Ölümünden döndü, aklı başına geldi" (Cengiz, 2010). Bu örnek olayda yaşanan musibet, daha önce babasının yaptığı nasihatlerden daha etkili olarak gencin motosiklet sevdasından vazgeçmesine neden olmuştur.

Aynı şekilde bir başka örnek olayda da babanın nasihatinin dinlememenin bedelini veya uğranılan "güneş yanığı musibeti"ni konu edildiğini görüyoruz. Bu örnek olay şu şekildedir:

"Ben küçükken Alanya'da yazlığımız vardı. Çok sıcak olduğu için babam bizi saat beşten önce plaja yollamazdı. Ben de bir gün onu dinlemeyip sabah denize gittim bütün gün güneşlendim. Suratım kollarım bacaklarım kıpkırmızı oldu ve yandı. 1 hafta acılar içinde yattım ve bundan ders aldım." (Cengiz, 2010).

Burada babanın bütün ihtimamına ve nasihatlerine karşılık dinlenilmeyişin sonucunda uğranılan ve yaşanan acı dolu bir haftanın ders vericiliği söz konusu edilmektedir. Bir başka ifadeyle soyut ilkelerden, atasözlerinden, öykülerden istifade edilerek yapılan nasihatlerin tutulmayabilişine karşılık yaşanan bir tecrübenin daha öğretici ve iz bırakıcı bir nasihate dönüşmesi söz konusudur. Bir başka ifadeyle doğrudan yaşanan bir olaydan daha iz bırakıcı bir nasihat yoktur. Ancak nasihatleri dinleyen insan bazen büyük bir felakete de dönüşebilen olayları yaşamaktan kurtulabilir. Zaten nasihat yoluyla elde edilen ve kazanılması düşünülen de bu durumdur. Herkes musibet yoluyla öğrenmek zorunda olsaydı nasihate gerek olmazdı. Nitekim "musibete dönüşmeyen" şu nasihat dinleme örneği konuyu açıklayıcı mahiyettedir:

"İlk genç kızlık dönemlerimde dövme yaptıрма modasına kafayı takmıştım. Annem "yaptırma, sıkılırsın; hem günah, hoş şeyler değil" dedi. Onu dinledim ve şu an yaptırmadığım için çok mutluyum. Herkeste var ve ben onlarınkine bakmaktan bile sıkıldım." (Cengiz, 2010).

Eğer bu örnek olaydaki kız, annesinin nasihatini dinlemeseydi bakmaktan ve taşımaktan sıkıldığı dövme "musibet"e dönüşecek ve bir ömür boyu onlarla yaşamak zorunda kalacaktı. Bu nedenle gerek "bir musibet bin nasihatten evlâdır" sözü ve gerekse ancak musibetten sonra anlaşılıp tutulan nasihatler, nasihatleri dinleyip tutmayı telkin eden bu yöndeki geleneksel davranış biçimlerini kuvvetlendirip pekiştiren örnekler olarak anlatılırlar.

14. Nasihat Anlatım Tutumu-Nasihahat Konusuna Uygun Mekân-Konuşma Bağlamı ve Durumu: Türk sosyo-kültürel yapısında, nasihatler çoğunlukla konuşma durumu bağlamına bağlı olarak doğaçlama diyebileceğimiz bir şekilde edilirler. Ancak biraz da nasihat edilmek istenilen konuya bağlı olarak bazı nasihat etme durumlarında nasihat edilecek mekândan da istifade etmek tasarlanılarak konuyla ilişkili özel bir mekân seçilebilir ve orada nasihat edilir. Bir başka ifadeyle, yapısal bir özellik olarak bazı nasihatler, nasihat edilmek istenilen konuyla ilişkili özel bir mekân veya insan topluluğu seçilerek oraya gidilir ve söz konusu mekân veya topluluk gösterilerek nasihat edilir. Bu konuda bir kaynak kişimizin naklettiği örnek olay şöyledir:

"Arkadaşım, arkadaşı Aydın ile askerden çarşı iznine çıkmış, önce sinemaya gidip film izlemişler, daha sonra bir yerlerde oturup bir şeyler yemişler. Aydın, arkadaşımı bir yere götürceğini söylemiş. Yaklaşık 10 dakika sonra bir parka gitmişler, parkın ismi Emekliler Parkıymış. İçeri girip oturmuşlar boş bir yere, onlar hariç parktaki herkes yaşlanmış emekliliğini yaşayan insanlarmış. Biri emekli maaşına zam geleceğinden bahsetmiş, diğeri cebinden bir gazete çıkarıp emekli maaşları ile ilgili olan son haberleri vermiş, bir diğeri emeklilerin halinin harap olduğundan bahsetmiş, ortada dönen tek muhabbet emekli maaşlarıymış. Aydın arkadaşımı dönüp " Seni neden buraya getirdim biliyor musun?" "Neden?" diye sorusuna soru ile cevap vermiş. Cevabı ise şöyleymiş "Bunlar bizim geleceğimizin aynası, öyle bir hayat kur ve yaşa ki geleceğin bu insanlar gibi tek bir şeyin üzerinde olmasın. Emekli maaşları artacak mı? Artmayacak mı? Bunları düşünmek zorunda kalma." (Durmuş, 2010).

Bu örnek olayda arkadaşına iş seçmek ve gelecek kurmak konusunda nasihat etmek isteyen kişi bunun için ideal öğretici, bilgilendirip açıklayıcı olduğunu düşündüğü mekân olarak "Emekliler Parkı"ni seçmiştir. Nedeni dar bir emekli geliriyle yaşamak zorunda kalan bu insanlar "emekli maaşından" başka konu konuşamaz hale gelmişlerdir. Günleri adlarını taşıyan bu parkta "maaş" konuşmakla geçmektedir. Arkadaşını bu parka getirecek insanların durumunu kendi gözleriyle görüp "İbret alması"ni sağlamak ve nasihatinin etkisini arttırmak isteyen kişi bu nedenle bu mekânı seçer, arkadaşını oraya getirip sonra da nasihat eder.

15. Nasihat Anlatım Tutumu-Nasihahat Edilen Mekândaki Uygun Bir Nesne veya Eşyada-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Nasihat edilen konu bulunulan mekândaki uygun bir nesne veya eşyadan hareketle somuttan soyuta doğru nasihat sunulur. Bu konuda sıra dışı bir mekânda oluşan şu nasihat örneği dikkat çekicidir:

"Ege sahillerinde küçük ve pek bilinmeyen bir yere tatile gitmiştim. Her şey harika ve çok güzeldi, eğleniyor ve doyuya tatilimin tadını çıkarıyordum. Denizin hemen yanında küçük bir göl vardı, gölün başında oturmuş dinleniyordum. Yaşlı bir amca orda zaman geçirmek için bir şeylerle uğraşıyordu. Ben de bir şeyler yapmak için onunla konuşmaya başladım. Adam bir anda gölü göstererek "Bunların bir süre sonra denizle irtibatları kesilir. Durgun olduklarından bir süre sonra pislik dolmaya başlar ve daha sonra berbat bir görünüm alırlar. Bazı insanlar vardır kocaman dünyanın yanında kendilerine küçücük bir dünya yaratırlar ve bir süre sonra kendi dünyalarının içinde kaybolurlar. Yaşayla bağlantıları kesilir, sakın sen böyle yapma, her şey yaşamaya değer ve yaşayacak çok şey var dünyada."dedi ve cevap vermemi beklemeden

arkasını döndü, sessizce uzaklaşmaya başladı. Kim bilir belki de söylediklerini düşünmemi istediği için hemen yanımdan uzaklaşmıştır." (Durmuş, 2010).

Bu nasihat örnek olayında yaşlı adam "kendi küçük dünyaları" içinde hayattan kopan, durgunlaşan hayatları büyük dünya ve "yaşamdan kopma" nedeniyle çürüyüp giden bireylerden olmamasını öğütlemektedir. Büyük bir ihtimalle söz konusu coğrafi yapıdan hareketle insan hayatı arasında ilişki kurarak tefekkür eden yaşlı adamın düşüncelerini paylaşma ihtiyacından kaynaklanan bir nasihat olduğunu söylemek mümkündür. Bu tip nasihatler doğrudan doğruya mekâna bağlı olarak anlatılmalarında özellikle ilk konuyla ilgili konuşma durumunda bir kısıtlılık içinde görünüyorsa olsalar da başka zamanlarda, mekânlarda karşılaşılabilecek farklı konuşma durum ve bağlamları içinde de anlatılabilirler ve söz konusu mekâna bağlı kısıtlılıktan kurtulabilirler.

Meselâ, dünyanın faniliği, zamanın ve hayatın çabuk geçiciliği bağlamında Mardin'de, seksen beş yaşındaki dedeye sormuşlar: "Dede sen hayattan ne anladın?" Yaşlı dedenin verdiği, "Sen bir kısırağın üzerindesin. Ağustos ayında, Mardin ovasında, kısırağı dörtlüğe koşturuyorsun o esnada bir sedirin önünden geçiyorsun. O sıcakta, sedir ağacının gölgesinden ne anlarsanız ben de dünyadan onu anladım." (Çetin, 2010) şeklindeki cevap mekâna bağlı gibi görünmesine rağmen herhangi bir konuşma durumunda uygun bir bağlamda anlatılabilecek, hayatın faniliğini ve zamanın ne kadar hızla geçtiğini son derece belif bir biçimde ifade edebilecektir.

16. Nasihat Anlatım Tutumu-Konuyu Somutlaştıran Bir Benzetme-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Eğitimde somuttan soyuta yönelik öğretim ilkesinin geniş halk yığınları arasında öteden beri bilinip uygulandığını söylemek mümkündür. Bunun en somut delili olarak geniş halk yığınları arasında yapısal bir nasihat tipi olarak soyut bir konuyu somutlaştıran benzetmelerle anlatılmaktadır. Bir başka ifadeyle, konu bir benzetmeyle somutlaştırılarak nasihat edilir. Şu nasihat anlatım örnek olayı konuyu rahat anlaşılır kılacak mahiyettedir:

"Sevde Hanım, büyüdüğünde babası kızını yanına çağırarak: "Kızım artık kocaman genç kız oldun. Sana olan güvenim sonsuz. Kızın durumu beyaz bir tülbende benzer. Ona siyah bir leke değdiğinde nasıl gösterirse senin anlına geçecek bir leke de öyle gösterecektir." der. O yüzden her durumda kendine dikkat eden Sevde Hanım, babasının nasihatini hayatı boyunca kulağına küpe etmiştir." (İlhan, 2010).

Bu nasihat anlatma olayında bir babanın yetişkin hale gelen genç kızına kendine ve hareketlerine dikkat etmesi ve adına sahip çıkması, leke getirmemesi anlamında nasihat etmektedir. Burada büyük ölçüde erkeklerle arasındaki ilişkilere bağlı olarak geleneksel

“namus” değerlerine hanel getirecek daha da önemlisi yapacağı çevre tarafından dedikoduya dönüşecek hareketlerden uzak durması öğütlenmektedir. Genç kız adı veya namusu “beyaz bir tülbende” benzetilerek en küçük bir lekenin gözükküp iz bırakacağı şeklinde somutlaştırılarak anlatılmaktadır.

Benzer bir başka nasihat anlatımında gurbete giden torununa bir babaannenin yaptığı nasihatte yukarıda naklettiğimiz gibi genç kız “Reşat altınına” benzetilmekte, bu değeri dolayısıyla genç kıza çizilen ve beklenen davranış tarzı onu koruyup kollayacak bir kutuya benzetilmektedir. Böylece bizatihi nasihat olgusu ve ondan beklenen de “somut”laştırılmış olmaktadır.

Bu iki nasihat örnek olayının dikkati çeken bir başka yönü de kadın-erkek ilişkilerinin gayri meşru oluş hali ve cinsellik gibi Türk kültürünün geleneksel yapısı içinde büyüklerin yaşça küçüklerle açıkça konuşması “tabu” olan konular olmasıdır. Başlı başına bağımsız bir araştırmanın konusu olacak kadar önemli olduğuna inandığımız bu “tabu” konuları “dolaylı anlatım” biçimlerinden birisi olan “somut”laştırarak anlatma, geleneksel sözlü kültürümüzde oldukça yaygındır. Bu tür bir dolaylı anlatım yoluyla ifade etme üzerinde fazla durulmamış olsa da, Türk halk felsefesinin en yaygın dışavurum tarzlarından birisidir. Mutlaka bağımsız araştırmaların konusu olmalıdır.

17. Nasihat Anlatım Tutumu-Bir Ritüel Öncesi/ Sonrası-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Rit ya da ritüeller “bir örnek üzerine kalıplaşmış olay ve olgular” olarak da tanımlanabilir. Nasihatlerin bu tür ritüeller esnasında veya sonrasında bireylere yapılması etki ve kalıcılık açısından daha da işlevsel olduğu düşünülebilir. Nitekim dinî ve tasavvufî pek çok nasihatın varlığı ve bunların ritüel ve törenlerle ilişkisi de bu düşüncemizi doğrulamaktadır. Tarikat ve benzeri bağımsız kurumların bünyesindeki nasihat olgu ve olayları bağımsız bir çalışmanın konusunu oluşturacak derinlik ve genişlikte gözükmemektedir. Aynı şekilde dualar ve beddualar da ritüel bağlamlarından kopararak gereğince çalışılmaz; çalışılrsa da gereğince anlaşılabilir. Biz çalışmamızda bu tür kurumsal ve törensel nasihatlerden biraz da bu nedenle sarf nazar edeceğiz. Bu bağlamda, Türk sosyo-kültürel yapısında gündelik yaşam içinde karşımıza çıkan bir ritüel öncesi veya sonrasında törensel bir atmosferde sunulan nasihatlerin yapısını örneklemekle yetineceğiz.

Bu tür bir ritüel öncesi veya sonrasında törensel bir atmosferde yapılan nasihatlere evlilik ve ölüm gibi geçiş törenleriyle ilgili şu nasihat örnek olayları verilebilir:

“Ablam evleneceği gece hepimiz salonda toplandık. Babam son gece olduğu için ablamla konuşmak istedim. Ona ‘Kuracağın ailenin değeri bil. Her ne olursa olsun

bu kapı sana açık. Ama sen elinden geleni yap’ diye nasihat etti” (Durmuş, 2010). Bu nasihat örnek olayında ertesi gün evlenecek ve “baba ocağı”nda “son gece”sini yaşayan kızına kuracağı yuva ve gelecekle ilgili “son baba nasihati”ni vermektedir. Hiç şüphesiz bu şartlar altında yaşanan bir nasihat etme olayında konuşma durumu ve sosyo-kültürel bağlama bağlı olarak edilen nasihat gündelik hayatın karmaşa ve kargaşası içinde edilen nasihatlerden farklı olacaktır. Bu hem nasihatlerin kızının geleceğine yönelik yaşantısını düzenlemeye yönelik genel ilkelere dönük olması hem de baba ocağında edilen son baba nasihatleri olarak daha etkili ve işlevsel olması gibi özellikleri de beraberinde getirmektedir.

Aynı şekilde ölüm olayına bağlı olarak yaşanan bir nasihat örnek olayı da şöyledir:

“Bir arkadaşımın ablası ölmüştü. Ablası öldüğü zaman küslermiş. Aradan bir ay geçti, arkadaşımın buluştu. Bana ‘Hayattayken insanların değerini bil. Sonra benim gibi pişman olursun. Ablamın son kez sesini bile duymadım’ dedi” (Durmuş, 2010). Bu örnek olayda da ölüm nedeniyle, “küs olduğu” ablasının “son kez sesini bile duyama”yan bir arkadaşın “Hayattayken insanların değerini bil” şeklindeki arkadaşına yaptığı bir nasihat. Böylesi bir yaşanmışlık ve geriye dönüşü olmayan bir örnek olay üzerinden yapılan bir nasihatten daha etkili ne olabilir? Hiç şüphesiz burada söz konusu nasihatın işlevini ve etkisini arttıran ölümün ta kendisidir.

Gündelik hayatın ritüel ve törenlerinin her zaman “ölüm” kadar etkileyici bir son veya başlangıç üzerine inşa olması şart değildir. Aynı şekilde bireyin hayatına yön verici bir nasihatın mutlaka “baba nasihati” de olması şart değildir. Konuşma durumuna ve olayın bağlamına göre bu yeni bir tanış veya komşu da olabilir. Nitekim aşağıda ele alacağımız bir nasihat örnek olayının bu nitelikte olduğu görülmektedir:

“Günün birinde âşık oldum. Zeki adında mahallemizde bir çocuktuktu bu. Onu çok seviyordum. Babamdan beni istediler ve ona vermediler beni. Cahilliğime uyararak onunla babamın rızası olmadan evlendim. O dakikada sanki büyü bozuldu ve inanılmaz çok pişman oldum. Annemi, babamı üzdüğüm için çok mutsuzdum. Bir iki ay çok yakın bir akrabasının yanında kaldık. Sonra kendi evlerine geçtik. O akrabası benim çok mutsuz olduğumu görünce bana şöyle nasihat etti: “Olan oldu, gelen geçti. Onlar annendir. Ana baba yüreği dayanamaz, seni bağışlarlar. Artık sen bundan sonraki yaşamına bak. Bu insanları ana, baba yerine koy ve onlara böyle hitap et. Artık ömür boyu bu insanlarla yaşayacaksın. Onlara kendini sevdirmeye bak.” (Çakır, 2010).

Bu nasihat örnek olayında, aslında birkaç ritüel iç içe geçmiş durumdadır. Âşık olduğu gencin ailesi tarafından istenilen kız babası tarafından söz konusu evlilik

uygun bulunmaz ve reddedilir. Bunun üzerine kız “babasının rızası” olmadan sevdiği gence kaçarak onunla evlenir. Bu bir ritüelin terk edilmesi, kırılması ve çiğnenmesidir. İki aile hatta sülalenin hısımlığı üzerine kurulan geleneksel Türk evlilik ritüeli babanın damat adayını ve teklifini reddetmesiyle geleneksel yapı ve işleyiş reddedilerek çiğnenir ve kaçarlar. Ancak beklenen “mutlu” yuva rüyası gerçekleşmeyince boşlukta kalan ve “mutsuz” olan kıza, durumu gören erkeğin bir yakını nasihat ederek geleceğiyle ilgili kararlar almasını sağlamaktadır. Bunu yaparken de yine gelenekler doğrultusunda hareket etmekte ve genç kadına da, onu daha da kötü durumlara düşmekten koruyacak nasihatlerde bulunmaktadır. Bu nasihatler dikkat edilirse aynı zamanda kendi yakınları olan erkek tarafını da daha büyük sıkıntılara düşmekten alıkoyacak nitelikte olduğu görülmektedir.

18. Nasihat Anlatım Tutumu-Ölüm Anı-Vasiyet-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Meşhur Fransız halkbilimci Arnold Von Gennep’in “Geçiş Törenleri” (Rites Des Passages) (2011) dediği doğum, evlilik gibi “ölüm” de bir statü değiştirmeyi getiren bir “geçiş”tir. Özellikle de bir insanın maddi hayatının sona ermesi nedeniyle diğerlerine nazaran çok daha etkileyicidir. Bilindiği gibi bu nedenle de evrensel olarak hemen bütün kültürlerde “yas tutma” gelenek ve göreneklere ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ölmek üzere olan bir bireye babası, anası ve benzeri bir büyük tarafından yapılan nasihatler aynı zamanda vefat eden bireyin vasiyeti olarak da anlaşılır. Aynı şekilde vefat eden bireyin ölüm anında yaptığı vasiyeti de çoğu kez onun nasihati olarak algılanmaktadır. Bir başka ifadeyle, bir ölüm anında edilen nasihat aynı zamanda bir vasiyete de dönüşür veya vasiyet nasihat olarak algılanmaktadır. Bu konuda bir örnek olayımız şu şekildedir:

“Babam kanser oldu ve ölmek üzereydi. Hepimiz hastanede onun yanındaydık. Babam hepimizle sıra sıra konuştu. Sıra bana geldi ve bana dedi ki: Oğlum! Yanıma gel. Ben ölüyorum. Seni ne dağlıya hısımlıttım ne de dağlıya borçlu ettim. Gözüm arkada kalmıyor. Annen ve kardeşlerin sana emanet. Sana güveniyorum.” (Çakır, 2010).

Bu örnek olayda ölmek üzere olan bir baba teker teker çocuklarını çağırarak ve onlarla son kez olduğuna inandığı bir konuşmayı “helâlleşme”yi gerçekleştirmektedir. Oğluna yaptıklarını ve onu yetiştirmesini, eğitimini ve şimdiki halinden memnuniyetini “seni ne dağlıya hısımlıttım ne de dağlıya borçlu ettim” diyerek özetlemektedir. Bu ifadeyle baba aynı zamanda oğluna ölümünden sonra da yürümesini ve yaşamasını istediği değerlerin altını çizmekte ve bundan da “gözüm arkada kalmıyor” diyerek emin gözükmemektedir. Muhtemelen büyük oğlu olması nedeniyle de, “Annen ve

kardeşlerin sana emanet” diyerek yapması gerekenleri vasiyet etmektedir. Bu anlatıda vasiyet ve nasihatın iç içe geçerek karıştığı ancak bu yolla etki ve işlevin daha da arttığı görülmektedir.

19. Nasihat Anlatım Tutumu-Yeni Bir Araç-Gereç-Geleneksel Yapıya Uygun Nasihatler-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Nasihatler daha önce de işaret edildiği gibi bir yönleriyle neredeyse insanlık tarihi kadar eski sözel araç gereçlerdir. Diğer yönüyle de nasihatler işaret edilen işlevselliklerini ve bir ölçüde de eskiliklerinin nedeni yeni olarak ortaya çıkan hemen her olay ve olgu da içerecek bir biçime ve işleyiş sistematiğine sahip olmaları nedeniyle kendilerini konu olarak yenileyebilmeleridir. Bu özellikleriyle geleneksel olmayan olay ve olgular karşısında veya yeni çıkan bir araç-gereç geleneksel olmayan bir durum karşısında geleneksel yapıya uygun düşen değerleri temsil eden nasihatler ortaya çıkar ve yaygınlaşabilir. Bu konuda son yıllarda ortaya çıkan cep telefonu kullanımıyla ilgili olarak bir üniversite öğrencisine, babasının yaptığı nasihat örnek olarak verilebilir:

“Cep telefonunun önemli bir anı bölmesine izin verme. Herkesin telefonu kendi kolaylığı içindir. Arananların kolaylığı ve keyfi için değil” (Akgün, 2010). Geleneksel borç-alacak ilişkisine dair değerleri de içeren son zamanların “kredi kartı” kullanımı ve neredeyse toplumsal bir faciaya dönüşen “kredi kartı borcu”yla ilgili şu nasihat örneği yeni konu ve araçlarla ilgili geleneksel dokuyla bütünleşen güzel bir örnektir:

“Oğlum ne yap ne et sakın kredi kartına ve borcuna bulaşma.” Bu da babamın sık sık söylediği bir nasihat. Malum televizyon programlarında sürekli kredi kartı mağdurlarından ya da kredi kartı yüzünden intihar edenlerden daha çok haber konusu olan başka olay yoktur ki babamın da bu konuda ağzı yandığı için yoğurdu üfleme gereksinimi duyuyor.” (Yıldırım 2010).

Bu nasihat örneğinde “kredi kartı borcu” nedeniyle mağdur olanlar ve bunlar arasında intihar edenlere dair televizyon ve benzeri kitle iletişim araçlarının haberleri konuyu devamlı gündel tutarak hatırlatmaktadır. Hele örneğimizde görüldüğü gibi nasihat edenin konuyla ilgili kişisel deneyimi de olduğu anda konu, olay ve olgu ne kadar yeni ve “modern” olursa olsun benzeşen yönlerinden hareketle geleneksel nasihat repertuarından alınan deyim, ifade ve benzeri unsurlar işe koşularak geleneksel dünya görüşü ve sosyal değerler doğrultusunda sosyo-kültürel bünyeye dahil edilerek çok kısa sürede asimile edilmektedir. Bu da nasihat anlatım tutumunun yukarıda işaret ettiğimiz gibi gündelik hayatı oluşturmada ve yaşamada her zaman etkili ve işlevsel bir araç gereç konumunu devam ettirmesi sonucunu doğurmaktadır.

Hiç şüphesiz dua ve bedduanın da birer anlatım tutumu olarak benzer bir işleyiş sistematüğini kendi başlarına veya diğer anlatım tutumlarıyla birlikte yaşamakta ve yaşatmakta oldukları rahatlıkla söylenebilir.

20. Nasihat Anlatım Tutumu-Memorat-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Sözlü kültür ve edebiyatın, sosyo-kültürel olarak onaylayıp meşru kabul ettiğı olağanüstü varlık ya da varlıklarla ilgili görme, dokunma, hissetme ve konuşma gibi yollardan biri veya birkaçı yoluyla kurulan kişisel iletişimin hatırası (Çobanoğlu, 2003) olarak tanımlanabilecek olan memoratların da nasihat anlatım tutumuna ve konuşma durumu ve bağlamına uygun olarak nasihat edildiğı görülmektedir. Bu türdeki nasihatler genelde olağanüstü bir olayı yaşayanlar tarafından ya da bu olayı yaşayanlardan dinleyenler tarafından edilir. Şu memorat ve ona bağlı nasihat konuyu daha açık bir biçimde anlaşılır kılacak niteliktedir:

“Yaz tatiline memlekete gitmiştim. (2004/Sivas) Köyde bulunan yaşlı kadınlar çocuklarına mezarlığa yakın yerlerde, külün, çöpün olduğu yerlerde dolaşmamaları gerektiğini söylüyorlardı. Ben böyle bir uyarıyı daha önce hiç duymamıştım. Nedenini sorduğumda bana “Hüsam Çavuş’un torununu cin çarptı, sizin de başınıza gelmesin” dediler. Sadık’ın (Hüsam Çavuş’un torunu) başından gerçekten böyle bir olay geçmiş olması, beni ve dinleyen diğer çocukları korkutmuştu. Bu sebeple “Hüsam Çavuş’un torununu cin çarptı, sizin de başınıza gelmesin” nasihatı, uyarısı etkili olmuştu.” (Yalçın, 2010).

Nasihat örneğimizde de görüldüğü gibi Sivas’ın bir köyünde mezarlığa yakın küllük bir yerin “tekin olmadı”ğına inanan halk çocuklarının oraya gitmesini istemez. Bu bağlamda anlatılan hemen her memorat neyin yapıp neyin yapılmamasına dair bir nasihat durumunu kendiliğinden içerir. Memoratın anlatılarak bir şeyin yapılmamasını nasihat etmek çoğu zaman en etkili yollardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

21. Nasihat anlatım tutumu+fıkra+konuşma durumu ve bağlamı: Türk halk edebiyatının anlatılmalık türleri arasında yer almakla birlikte, nasihat anlatım tutumu, konuşma durumu ve bağlamıyla birlikte bireye nasihat etmede özellikle de dolaylı anlatım biçimleri oluşturmada fıkra son derece yaygın olarak kullanılır. Mesela olayın sonunda bir pişmanlık yaşamamak için her türlü tedbirin en başta alınması fikrini işleyen bir Nasrettin Hoca fıkrası bizi nasihat gerekliliğini ve zamanlamasını anlatacak niteliktedir: “Bir gün Nasrettin Hoca su getirsin diye kızını çeşmeye yollamış. Tam kız testiye almış gidecekmış ki Hoca kızı yakalamış ve bir tokat atmış sonra da sakın testiye kırma demiş. Bu olayı görenler Hoca’ya kızmışlar. Kızcağızın ne suçu

vardı da vurdun, ne testi kırıldı ne de su döküldü bu tokadın sebebi neydi demişler. Nasrettin Hoca bu, işini başkasından öğrenecek değil ya, bilgece cevaplamış; testi kırıldıktan sonra tokat atsam ne işe yarardı, oysa şimdi tokadı yedi, daha dikkatli davranır.” demiş” (Güleç, 2010).

Bu Nasrettin Hoca fıkrasıyla sadece nasihatın gerekliliğı değil aynı zamanda nasihatın zamanlamasına da vurgu yapılmaktadır. Bir başka ifadeyle bireyin başına gelmesi muhtemel olayları önceden fark edip onu söz konusu muhtemel kötü olay ve sonuçlardan koruyabilen nasihat gerçek nasihattir. Bireyin sakinmesi veya hazırlıklı olması gereken olay başına geldikten sonra ona verilecek nasihatın pek de bir faydası yoktur.

Türk halk kültüründe gerek Nasrettin Hoca veya Temel gibi fıkra tiplerine bağlı fıkralar ve gerekse hayvan kahramanlar etrafında oluşturulmuş fıkralar yoluyla nasihat etme, son derece yaygın bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Meselâ, “Her üstüne pisleyeni düşman sanma. Seni her pislikten çıkarmanı dostun sanma. Pislüğün içinde mutluyun sesini çıkarma.” Ana fikrini işleyen ve konuşma durumu ve bağlamına göre çeşitli nasihatlere dönüşebilen bir fıkra şu şekildedir:

“Bir kuş soğuk bir kış gününde yiyecek bulabilmek için kanat çırpıp duruyormuş. Hava o kadar ayazmış ki minik kuş dayanamayıp karın üstüne düşmüş. Kuş çaresiz, soğuk karın üstünde ölümü beklerken oradan geçen bir inek kuşun üzerine pislemiş. Kuş öyle bi sinirlenmiş ki, kanatları donmamış olsa, kalkıp ineği dövecek. Bir de bakmış ki pislüğün sıcaklığı ile kanatları çözülmüş ve yaşama geri dönmüş. Öyle bir sevinçle ötüyormüş ki, oradan geçen bir kedi de bunun sesini duymuş ve pislüğü eşeleyip kuşu çıkarmış. Kuş buna çok sevinmiş, tam kediyeye teşekkür edecekmiş ki, kedi onu yemiş. Her üstüne pisleyeni düşman sanma. Seni her pislikten çıkarmanı dostun sanma. Pislüğün içinde mutluyun sesini çıkarma.” (Akgün, 2010).

Aynı şekilde “iyi bir plan yapmak ayrı fakat o planı gerçekleştirmek ayrı bir iştir” temasını içeren konuşma durumu ve bağlamına göre çeşitli nasihatlere dönüşebilen bir başka fıkra ve nasihatı şöyledir:

“Bir gün fareler bir araya gelirler ve başlarına musallat olan bir kediden kurtulma planları yaparlar. Pek çok fikir öne sürülür. Hiçbiri kabul görmez. En sonunda genç bir fare kedinin boynuna bir çan asmayı önerir. Böylece kedi kendilerine yaklaşırken farkına varacak ve kaçabileceklerdir. Bu öneri fareler tarafından alkışlarla onaylanır. Bu arada bir köşede sessizce onları dinlemekte olan yaşlı bir fare ayağa kalkar ve bu önerinin çok zekice olduğunu, başarılı olacağından hiç kuşkusu olmadığını belirtir. Fakat, der, Kafamı bir soru kurcalıyor. Ar-

amızdan kim kedinin boynuna çan asacak? İyi bir plan yapmak ayrı, o planı gerçekleştirmek ayrıdır.” (Akgün, 2010).

Akıllı bir kişinin tehlikeli durumlarda konuşmasını salık verip nasihat eden başka hayvan karakterler etrafında oluşturulmuş bir fıkra örneği de şu şekildedir:

“Aslanın biri, bir koyunu yanına çağırır ve nefesinin kokup kokmadığını sorar. “Evet!” diye cevaplar koyun. Aslan bu cevaba kızar ve koyunu oracıkta parçalar. Daha sonra çakala seslenip yanına çağırır, ona da aynı soruyu sorar. “Hayır!” diye cevaplar çakal korkudan. Ancak o da yağcılık yaptığı için aslanın öfkesinden kurtulamaz. Sıra tilkiye gelmiştir. Aynı soruyu tilkiye de sorar. Tilkinin cevabı şöyle olur; “Üzgünüm, üşütmüşüm biraz, o yüzden burnum koku almıyor!” Akıllı kişi tehlikeli durumlarda konuşmaz” (Akgün, 2010).

Bu türlü fıkralar yoluyla nasihat etmede hiç şüphesiz konuşma durumu ve bağlamı asıl belirleyici unsurlardır. Başka bir zamanda sosyalleşip hoşça vakit geçirmek için insanların birbirlerine anlattıkları bu ve benzeri fıkralar konuşma durumu ve bağlamına bağlı olarak “hisse alınacak kışsa”lara dönüşebilmekte, anlatıcı onlar vasıtasıyla dolaylı yoldan nasihat ettiği gibi bu tür fıkralara yaslanarak veya onlardan yola çıkarak bireylere istediğı nasihatı edebilmektedirler.

22. Nasihat Anlatım Tutumu-Kişisel Anlatı-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Nasihatlerin sözlü kültür ortamında ve gündelik hayat içinde aldığı yapısal özelliklerden birisi de kişisel anlatıların nasihat anlatım tutumuyla anlatılmasıdır. Bu yapı bir kişinin başından geçen bir kişisel anlatının bir başkası tarafından nasihat anlatım tutumuyla hikâye edilerek anlatılması ve bu yolla yerel fıkra tiplerine benzer bilgi ve ermiş olma ihtimalini de çağırıştran kahramanların yaşadıkları olayların hikâyelere dönüştüğü görülür. Gerçekte birer kişisel anlatı olan bu hikâyeler yerel olmaları dolayısıyla inandırıcılık ve etkileycilikleriyle dikkati çeker. Böyle bir nasihat örnek olayı şu şekildedir:

“Çamardı köyünden bir avrad vardı. Hacı Ayşe Nene derlerdi. Bu avrad benim anamın komşusuymuş zamanında. O köyün çok eskilerindenmiş. Bu kadın her daim; “Herkes ne ederse kendine eder.” der durmuş çocuklarına, köyün adamına, gelene geçene. Her gün bunu deyiş yapıp kalkarmış. Kadın hep böyle diyor diye köydeki herkes kadına deli, akı kırık derlermiş hem de. Bir gün köyün kadınlarından biri; “Bu kadın niye her gün böyle bu lafı deyip duruyor,

böyle ortalıkta geziniyor?” demiş. Tutuyor ondan sonra bu köylü kadın ekmek yapıyor. Bu avradı, Hacı Ayşe Nene’yi de çağırıyor. İşte eskilerin avradları anlatır kızım neyin ne olduğunu bilen mi var? Bu kadın sıkma yapıyor. Hacı Ayşe Nene’ye de veriyor. Amma içinde kötü bir niyetnen. Artık içine ne kattıysa zehir mi katmış, okumuş mu, naptıysa artık. Artık Allah’tan mıdır nedir, bu avrad bunu yemiyor, eve götürüyor. Yolda askerin biriyle karşılaşiyor. Şey diyor; “Oğlum nere gidiyon böyle?” Çocuk da; “Evime nene” demiş. Hacı Nene de; “Oğlum al bunu sen yeye yeye git evine.” demiş. Eve geldiğinde çocuğa bir haller olmuş ölmüş. Sonra Hacı Ayşe Nene köyünde ölen bu çocuğun evine gitmiş. Çocuğu da tanımadığından, anasının da ekmek yapan kadının olduğunu görüyor. Hacı Ayşe Nene de askerin ölmesine çok kahilleniyor. Aklına çocuğa verdiği sıkma geliyor. O kadının verdiği sıkmanın içinde bir halt olduğunu anlıyor. Kadına cenaze yerinde avradların içinde; “Ne ettiysen kendine ettin. Beni öldürecekten çocuğunda buldun...” der.” (Saygı, 2010).

Bu nasihat örneğinde işlenen halk fikri (Dundes, 1971) “kişi ne ederse kendine eder” veya “iyilik eden iyilik, kemlik eden kemlik bulur”dur. Bu olay yukarıda işaret ettiğimiz halk fikirlerinin güncellenerek güçlenmesini sağladığı gibi bu tür düşüncelere düşen insanlara da kötü niyetlerden vazgeçmelerini nasihat etmektedir.

23. Nasihat Anlatım Tutumu-Tabu Mekân-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Türk sosyo-kültürel yapısı içinde geleneksel olarak “tabu”laşmış mekânlar vardır. Bu mekânların “tekin” olmadığına dair geleneksel kanıtlar nedeniyle oralarda durulması veya su dökülmesi, kül dökülmesi adeta “yasak”tır. Bu tür tabu mekânların başında da evin kapısının “eşiğı” gelir. Türk halk kültüründe kapının eşiğinde, durulması, basılması, tükürülmesi gelen bir insanla el sıkışılması veya eşiğe oturarak sohbet edilmesi doğru bir hareket olarak kabul edilmez. Tam tersine bu tür hareketlerin kapının eşiğinde yapılması o evin bet ve bereketinin kesileceğine, böyle yapan insanların başlarına türlü uğursuzlukların geleceğine inanılır. Bu nedenle de kapının eşiğine yönelik bu tür hareketleri yapanlar uyarılır ve kendilerine böyle davranmamaları için nasihat edilir. Nitekim şu nasihat örnek olayı bu konuyu açıklar niteliktedir:

“Geçen yazın sonlarıydı. Ramazan ayına girilmişti. Anem telaşla yaklaşan iftarın hazırlıklarını yapıyordu. Kardeşim ve ben mutfak kapısının eşiğinde durmuş onu seyretmekteydik. Bizim miskin miskin kendisini seyrettiğimizi görünce bize: “ Kapı eşiğinde durmayın yavrularım, evin beti bereketi kaçır; gelin bana azıcık yardımınız dokunsun” dedi. Biz de kendisine gülerek

karşılık verdik. Gittik ve yardım ettik. Annem her ne zaman beni kapı eşiğinde dururken görse bana bu türden nasihatler ederdi; ben de dediğini yapardım.” (Özgül, 2010).

Bu nasihat örnek olayında mutfakta iftar hazırlığı yapan annenin mutfak kapısının eşiğinden kendisini seyreden çocuklarına mutfak kapısının eşiğinde dururlarsa “evin bet ve bereketi”nin kaçacağını söyleyerek nasihat ettiği görülmektedir. Türk dünyasında hangi dinde olurlarsa olsunlar bütün Türk boylarında “kapı eşiği”nin “tekin olmayan” bir yer kabul edilmesi ve burada oturma ve uygunsuz görülen davranışlarda bulunmanın bir takım olumsuzluklara yol açacağına inanılması, “eşik tabu”sunun İslâm öncesinden gelen bir inanış ve davranış olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Asıl önemli olan husus hiç şüphesiz meydana gelen bunca kültür değişmesine rağmen bu tabu ve ona bağlı davranışları belirleyen nasihatlerdeki sürekliliktir.

24. Nasihat Anlatım Tutumu-Gerçeğimsi Kara Hikâye-Konuşma Durumu ve Bağlamı: Nasihatlerin yapısal olarak sunulma biçimlerinden ve bu biçimde yer alan geleneksel sözlü ve konuşmalık türlerden birisi de “kara hikâye”lerdir. Bugüne kadar Türk halk edebiyatında bağımsız bir çalışmanın konusunu oluşturmamış olan bu “kara hikâye”ler gündelik hayatta daha çok nasihat anlatım tutumuna bağlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle bazı nasihatler gerçeğimsi bir şekilde oluşturulmuş geleneksel kara hikâyelere bağlı olarak sunulur. Bu tür kara hikâyelere bağlı olarak yapılan nasihatlerden birisi her yüze gülenin dost olmadığı ve bir insanın hayatta ancak bir veya iki tane gerçek “dost” sahibi olacağıdır:

“Bir zamanlar çok zengin bir adam varmış. Bir tane de oğlu varmış. Oğlu ise çok savurganmış. Parasının kıymetini hiç bilmez. Arkadaşlarıyla her gün gezip para tüketirmiş. Hiç çalışmamış. Babası da buna artık tahammül edemeyip bir gün oğlunu karşısına alıp onla konuşmak ve onunla bir oyun oynamak istemiş.

— Oğlum kaç tane dostun var, demiş.

— Baba bu nasıl soru, sayısını bilmediğim kadar dostun var, demiş.

— Oğlum bak sana baba nasihat: O çevrendeki züppeler dostun değil paran için yanındalar. Bak ben almış yaşıdayım ve bu kadar zenginim ama sadece bir dostum vardır. Nasıl olur da sayısını bilmediğin kadar dostun olurmuş.

Genç buna çok sinirlenir.

— Baba arkadaşlarım hakkında böyle konuşmaya hakkın yok, der.

Bunun üzerine babası oğluna:

—Peki, oğlum der. Şimdi sen git ağıldan en büyük koçu getir. Ve kâhyaya söyle kesip derisini soysunlar. Sonra

da istediğin arkadaşının yanına git. Ve onlara deki: Ben bir adam öldürdüm gelin beraber gömelim. Kim seninle gelirse bil ki o senin dostundur. Yok, eğer gelmezler ise bil ki dostun yoktur.

—Bundan kolay nedir. Ben şimdi giderim yirmi dakikaya on kişiyle dönerim, der.

Oğul evden ayrılır. Tek tek dost dediği arkadaşlarına gider. Önce onu güler yüzle karşılarlar; olayı duyduktan sonra bir bahane bulurlar. Böylece oğul bütün dostlarına gider ama ona kimse yardım etmez. Akşam olur oğul bitkin bir halde eve yalnız döner. Baba, oğlunu perişan bir halde görür. Oğul hemen babanın ayaklarına kapanır. Başını öne eğer ve konuşmaya başlar:

— Baba haklıymışın! Hiç dostum yokmuş bunu anladım, der.

— Buna sevindim oğlum şimdi ayağa kalk ve filanca köye git. Orada falanca isminde bir adam var. Var ona git. Deki ben falanca kişinin oğluyum. Babam bir adam öldürmüştü! Seni çağırıyor “Ne yapalım?” diye.

Çocuk denilenleri dinleyip hemen yola çıkar. Köye varır. Babasının dostunu bulur. Durumu anlatır. Adam:

— Oğlum sen git, ben yolda sana yetiştirim, der.

Oğul eve döner. Yolda babasının dostu ona ulaşır ve beraber köye giderler. Eve vardıklarında; vakit sabah olmuştum. Baba yine kapıda oğlunu ve dostunu karşılar. Onları içeri alır. Ve oğluna der ki:

—Git kestiğimiz koçu ikiye böl. Yarısını eve bırak, diğer yarısını da dostumun heybesine koy, der.

Böylece zengin adam oğluna bir oyunla dostluğun ne olduğunu anlatır.” (Çetin, 2010).

Türk halk kültüründe gündelik hayatta çok yaygın olarak anlatıldığını bildiğimiz bu kara hikâyenin gerçeğimsi kurgusu onun tesiri ve yaygınlığının nedenleri arasında olabilir. Anlatıldığı bireyi anlatıdan hareketle dolaylı olarak etkileyip eğitmeyi amaçlayan ve nasihat mesajını veren bu tür kara hikâyelerden neredeyse her erkek çocuğun başta babası olmak üzere aile bireylerinden dinlediği gerçeğimsi bir başka hikâye de şu şekildedir:

“Babamın bana nasihat olarak sık sık anlattığı bir hikâye vardı... Babamın ağzından anlatmak gerek o nasihatı...

Zamanın birinde yaşlı bir çiftçi ile oğlu tek göz bir evde yaşarlarmış. İyi huylu, temiz kalpli, fedakâr bir babanın oğlu olan Ali, babasının tersine akli havalarda, gözü yükseklerde bir gençmiş. Baba bundan dolayı sürekli içlenir, söylenirmiş kendi kendine. ‘Oğlum adam ol. Kötü bakma kimseye. Sofrandan utanç duyma. Kibirlenme.’ der durmuş. Ali’nin sağ kulağından giren bu sözler, sol kulağından çıkıverirmiş hemen. Ali on sekiz-on dokuz yaşında babasını tek başına bırakıp çıkıp gitmiş şehre. Baba yine sessiz bakakalmış arkasından. ‘Git oğlum, git de, adam ol.’ demiş.

Beş-altı yıl ses seda çıkmamış Ali’den; baba işinde gücünde; epey de yaşlanmış. Baba yazın bir ikindisinde ekinlere su verirken, bakmış ki kapısında iki adam. ‘Hayrola!’ demiş. ‘Seni götürmeye geldik. Valinin emri var. Adamı bulup getirin.’ demişler. Babanın üstündeki çamurlu elbiseleri, ıslanmış çorapları yıkamaya dahi izin vermemişler. Vali ‘tez getirilsin’ diye emretmiş ya. Baba çaresiz adamların arkasından düşmüş yola. Sonunda bir konağa varmışlar. Valinin konağı olduğunu anlamış baba. Bir kapıyı açıp içeri girmişler. Vali çık işareti yapmadan daha çıkmış adamlar. Vali tanıdık gelmiş ama tam çıkaramamış baba. ‘Tanıdın mı beni? Ben Ali.’ demiş Vali. Adam üzülün mü sevinsin mi bilememiş. Bir karşısında duran oğluna bakmış, bir çamurlu elbiselerini. ‘Bana adam olamazsın diyordun ya, bak vali oldum.’ Baba dönüp Vali’nin yüzüne tükürmüş. ‘Ben sana vali olamazsın demedim zaten. Ben sana adam olamazsın dedim. Adam olamazsın.’ (Adatepe, 2010).

Kaynağı ve ilk olarak ne zaman nerede anlatıldığı bilinmeyen bu “kara hikâye” sözlü kültürümüzde son derece yaygındır. Bu kara hikâyede Türk halk kültüründe “aydın” ve “halk” ikizleşmesi bağlamında, okuyan ve yazan kimselerin aldıkları öğretimin tek başına yetersiz olabileceği, çok öğrenmelerine rağmen “eğitim”lerinin yetersizliği nedeniyle sosyo-kültürel olarak “istedik değer ve kavramları” yeterince özümseyemeyeceklerini anlatılmaktadır. Bu anlatı aile reisleri (özellikle yeterince okula gitmeyenler) okula giden çocuklarının zihinlerine adeta kazımak istedikleri, belki de en yaygın anlatı olarak karşımıza çıkar. Nitekim örnek nasihat olayının derlendiği kaynak kişinin de işaret ettiği gibi babası tarafından “sık sık anlatılması” da yukarıda söylediklerimizi doğrular niteliktedir. Geniş kitleler çocuklarının okumalarını böylece hayatlarını kurtarmalarını ama “vali” bile olsalar geldikleri yeri ve değerleri bilen onlara saygı gösterip sahip çıkan “adam” gibi “adam”lar olmalarını istemektedir. Okumanın ve yüksek mevki-lerde görev almanın bir büyüklük ve kibir halini alması ise kesinlikle kaçınılması istenilen davranış kalıbı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında son iki yüz senelik Batılılaşma maceramızın batılı değer ve okullara karşı geniş geleneksel kitlelerimizin “şüpheci” duruşunun altında da bu husus yatmaktadır.

Sonuç olarak nasihat, dua ve bedduaları sadece temalarından hareketle bir halk edebiyatı türü olarak görmeye çalışmak en hafif ve basit ifadeyle eksiktir. Tam tersine onları birer anlatım tutumu olarak ele almak, zaman zaman üçünün veya ikisinin hatta bazı hallerde başka anlatım tutumlarıyla da birleşebildiklerini ve daha da kompleks veya girift tür ve şekil özellikleri sergilediklerini göz önünde bulundurarak yaşadığımız sosyo kültürel gerçekliğin hiç olmazsa temel özelliklerini daha iyi anlayabiliriz. Yoksa piyasada “halk edebiyatı” etiketiyle bulunan kitapların anlaşılabilir ve kabul edi-

lemez basitliğini yaşadığımız sosyo-kültürel hayatın sığ gerçekliği sanmamız mukadderdir.

KAYNAKLAR

Yazılı Kaynaklar

- Abrahams, D. R. (1969). The complex relations of simple forms. *Genre*, 2, 104-128.
- Ben-Amos, Dan. (1976). *Folklore genres*. Austin: University of Texas Press.
- Çobanoğlu, Ö. (1999). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık tarzı kültür geleneği ve destan türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk halk kültüründe memoratlar ve halk inançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk dünyası ortak atasözleri sözlüğü*. Ankara: AKM Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2009). *Halk edebiyatına giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2011a). *Halk felsefesi ve gündelik yaşam*. Ankara: Akçağ Yayınevi. (Baskıda)
- Çobanoğlu, Ö. (2011b). *Türk halkbiliminde konuşmanın etnografyası ve konuşmalık türler*. Ankara: Akçağ Yayınevi. (Baskıda)
- Çobanoğlu, S. (2010). Türk halk edebiyatında konuşmalık türlerde bir anlatım tutumu olarak nasihatlerin sosyal değerlerle tematik ilişkisi üzerine. *Motif akademik halkbilimi dergisi*, 2010/2, 81-96.
- Çobanoğlu, S. (2011). *Konuşmalık türlerde bir anlatım tutumu olarak nasihatler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi.
- Dundes, A. (1964). Texture, text and context. *Southern folklore quarterly*, 28, 251-265.
- Dundes, A. (1971). Folk ideas as units of worldview. *Journal of american folklore*, 84, 93-103.
- Dundes, A. (1977). Who are the folk? *Frontiers of folklore*. (W. Bascom, Ed.). içinde (17-35). Boulder: Westview Press for the AAAS.
- Honko, L. (1968). Genre analyses in folkloristics and comparative religion. *Temenos*, 3, 48-66.
- Honko, L. (1980). *Genre, structure and reproduction in oral literature*. Budapest: Akademia Kiado.
- Lüthi, M. (1976). Goal-orientation in storytelling. *Folklore today*, (L. Dégh ve H. Glassie, Ed.). Bloomington: Indiana University Press.
- Ong, J. W. (1995). *Sözlü ve yazılı kültür: Sözüün teknolojileşmesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- ÖTS. (2004). *Örnekleriyle türkçe sözlük I-IV*. Ankara: MEB Yayınları.
- Stahl, S. D. (1989). *Literary folkloristics and the personal narrative*. Bloomington: Indiana University Pres.
- Van Gennep, A. (2011). *Rites des passeges: Geçiş törenleri*. (Ö. Çobanoğlu, Çev.). Ankara. (Baskıda).

Sözlü Kaynaklar

Adatepe, Hasan. (2010). Yaşı 24, doğum yeri Ayvalık, işi öğrenci olan kaynak kişiyle, Sacide Çobanoğlu tarafından 11.06.2010 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme ve gözlem notları.

Akgün, Melek Nur. (2010). Yaşı 21, doğum yeri İstanbul, işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişinin 19.03.2010 tarihinde İstanbul'da aile ortamında ve arkadaş çevresinde nasihatlere dair yaptığı görüşme ve gözlem notları.

Aydil, Fatma. (2010). Yaşı 45, doğum yeri Ordu, işi ev hanımı olan kaynak kişiyle, 23.03.2010 tarihinde İstanbul'da Sümeyye Aydın tarafından yapılan görüşme ve gözlem notları.

Cengiz, Gizem. (2010). Yaşı 23, doğum yeri İstanbul, işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişinin 13.4.2010 tarihinde İstanbul'da nasihatlere dair aile çevresinde yaptığı görüşme v gözlem notları.

Çakır, Meryem. (2010). Yaşı 48, doğu yeri Sinop, işi ev hanımı olan kaynak kişiyle, 03.05.2010 tarihinde İstanbul'da Neşe Çakıroğlu tarafından yapılan görüşme ve gözlem notları.

Çetin, Hediye. (2010). Yaşı 67, doğum yeri Şırnak, işi ev hanımı olan kaynak kişiyle, 12.03.2010 tarihinde Şırnak'ta Muhammed Çetin tarafından yapılan görüşme ve gözlem notları.

Dinçer, Nagihan. (2010). Yaşı 20, doğum yeri Sakarya işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişiyle, 18.12.2010 tarihinde Ankara'da Şehriban Karanfil tarafından yapılan görüşme ve gözlem notları.

Durmuş, Mehmet. (2010). Yaşı 25, doğum yeri İstanbul, işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişinin 4.5.2010 tarihinde İstanbul'da nasihatlere dair aile çevresinde yaptığı görüşme ve gözlem notları.

Gençtosun, Ahsen. (2010). Yaşı 19, doğum yeri Trabzon, işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişinin 14.4.2010 tarihinde Trabzon'da nasihatlere dair aile çevresinde yaptığı görüşme ve gözlem notları.

Güleç, Hamdi. (2010). Yaşı 23, doğum yeri Sungurlu-Çorum, işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişiyle, 27.12.2010 tarihinde Ankara'da Sacide Çobanoğlu tarafından yapılan görüşme ve gözlem notları.

Güngör, Hatice. (2010). Yaşı 43 doğum yeri Kütahya, işi yurt görevlisi olan kaynak kişiyle, 03.05.2010 tarihinde Kütahya'da Elif Güngör tarafından yapılan görüşme ve gözlem notları.

Hacılar, Hatice Kübra. (2010). Yaşı 21, doğum yeri Antalya-Serik Çandır Köyü, işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişinin nasihatlere dair aile çevresinde 13.04.2010 tarihinde yaptığı görüşme ve gözlem notları.

İlhan, Nuriye. (2010). Yaşı 43, doğum yeri Mardin, işi ev hanımı olan kaynak kişiyle, 4.5.2010 tarihinde Neslihan İlhan tarafından yapılan görüşme ve gözlem notları.

Kıbrız, Betül. (2010). Yaşı 19, doğum yeri Afyon, işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişiyle, 18.12.2010 tarihinde Ankara'da Şehriban Karanfil tarafından yapılan görüşme ve gözlem notları.

Okur, Zehra. (2010). Yaşı 21, doğum yeri İstanbul, işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişinin 19.03.2010 tarihin-

de İstanbul'da aile ortamında ve arkadaş çevresinde nasihatlere dair yaptığı görüşme ve gözlem notları.

Özgül, Saadet. (2010). Yaşı 38, doğum yeri Kocaeli, işi ev hanımı olan kaynak kişiyle, 21.12.2010 tarihinde Kocaeli'nde Basri Özgül tarafından yapılan görüşme ve gözlem notları.

Özkinacı, Y. (2010). Yaşı 21, doğum yeri İstanbul, işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişinin 19.03.2010 tarihinde İstanbul'da aile ortamında ve arkadaş çevresinde nasihatlere dair yaptığı görüşme ve gözlem notları.

Saygi, Ayşe. (2010). Yaşı 53, doğum yeri Orhaneli-Bursa, işi ev hanımı olan kaynak kişiyle, 20.09.2010 tarihinde Sacide Çobanoğlu tarafından Bursa'da yapılan görüşme ve gözlem notları.

Süzer, Gülnaz. (2010). Yaşı 22, doğum yeri Trabzon, işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişinin 4.5.2010 tarihinde Trabzon'da nasihatlere dair aile çevresinde yaptığı görüşme ve gözlem notları.

Okur, Zehra. (2010). Yaşı 21, doğum yeri İstanbul, işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişinin 19.03.2010 tarihinde İstanbul'da aile ortamında ve arkadaş çevresinde nasihatlere dair yaptığı görüşme ve gözlem notları.

Okumaz, Serdar. (2010). Yaşı 31, doğum yeri Bursa, işi öğrenci olan kaynak kişiyle (müstear), 09.07.2010 tarihinde Bursa'da Sacide Çobanoğlu tarafından yapılan görüşme ve gözlem notları.

Yalçın, Osman. (2010). Yaşı 24, doğum yeri Sivas, işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişiyle, 24.12.2010 tarihinde Ankara'da Sacide Çobanoğlu tarafından yapılan görüşme ve gözlem notları.

Yıldırım, Ozan. (2010). Yaşı 20, doğum yeri İstanbul, işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişinin 5.5.2010 tarihinde İstanbul'da nasihatlere dair aile çevresinde yaptığı görüşme ve gözlem notları.

Yurtseven, Pınar. (2010). Yaşı 21, doğum yeri İstanbul, işi üniversite öğrencisi olan kaynak kişinin 27.10.2010 tarihinde aile çevresinde nasihatlerle ilgili görüşme ve gözlem notları.

DUALAR BEDDUALAR: ALKIŞLAR KARGIŞLAR

Cengiz GÖKŞEN-Ali ÇELİK

İnsanlar hayatta karşılaştığı iyilikler, güzellikler, olumlu veya olumsuz davranışlar karşısında iyi ya da kötü dilek ve temennilerde bulunurlar. Bu gün olumlu dilek ve temennilere dua (alkış), olumsuz olanlara ise beddua (kargış) diyoruz. Sözlü ve irticali olarak, çok samimi bir şekilde söylenen bu ifadelerin kişi ve toplum üzerinde sosyal ve psikolojik açıdan olumlu ve olumsuz yönde son derece derin etkileri vardır (Çelik, 2006).

İnanç temelli bir sözlü kültür ürünü olan dua ve beddualar, en ilkelinden en modernine kadar, her ne türlü inanca sahip olursa olsun sıkıntı içindeki bütün kişi ve toplumların psiko-sosyal hayatının vazgeçilmez sığınağı ve silahıdır.

Bütün dinlerin en vazgeçilmez ritüellerinden biri olan, şifahi ve halkın günlük hayatından kaynaklanan dua ve beddualar, aynı zamanda sözlü halk kültürü ürünlerindedir.

Adlarından da anlaşılacağı üzere nitelik olarak aslında her ikisi de dua olan sözlerin sebepleri, sonuçları, yapıları biçimleri ve etkileri birbirinden farklıdır. Dualar, sebepleri olumsuz da olsa sonuçları ve etkileri olumlu olurken, beddualar caydırıcılıkları hariç hemen her yönüyle olumsuzdurlar. Bu durumdan dolayı, yeri geldiğinde her ikisi de aynı anda yapılmasına rağmen, iki ayrı başlık altında ele alınmaktadır.

Dualar genellikle belli zamanlarda, durumlarda ve şekillerde yapılırken, beddualar içinde bulunulan duruma, yapılan işe göre değişmektedir. Birincisi hemen her yerde herkes tarafından aynı şekilde yapılırken, diğeri folklor ürünlerinin en temel özelliğini göstererek kişiden kişiye bile değişmektedir.

Çelik'e göre bedduayı duadan ayıran bir özellik de duanın, yerine göre güçlü ya da zayıf her insan tarafından yapılması ve olumlu olmasına karşın, bedduanın (ilencin) her zaman zayıf, çaresiz, elinden bir şey gelmeyen insan tarafından, kendisinden herhangi bir yönüyle üstün veya avantajlı pozisyonda bulunan ve kendisine bir şekilde zararı dokunan muhataba karşı kullanılmasıdır (Çelik, 2006).

Bu bağlamda, biz de dua ve bedduaları ayrı başlıklar altında değerlendirdik.

1. Dualar

Dini nitelikli olarak düşündüğümüzde, günlük hayatımızda yaptığımız her eyleme başlarken ve bitirirken dua edildiğini görüyoruz (Ateş, 1983). Bunun temelinde ise dini inançlarımız yatmaktadır. Birçok ayet ve hadiste dua teşvik edilmiş, duanın önemi vurgulanmıştır. Dini açıdan bu kadar teşvik edilen dua, yaşadığımız olumlu ve olumsuzluklara karşı, isteyerek veya istemeyerek, belki de alışkanlık olarak, dua ve beddua biçiminde hayatımıza yansımıştır.

Doğumdan ölüme kişisel veya toplumsal günlük hayatımızın her evresinde, hemen her vaktinde duayla iç içeyiz (Kalafat vd., 2011: 8).

Dua, günlük hayatımızın, özellikle de dini hayatımızın, ayrılmaz bir parçasıdır. Kutsal kitabımızın ilk suresi olan Fatıha baştan sona duadır. Biz bu sureyi "dinimizin direği olan namaz" kılarken her rekâtın başında mutlaka okuruz. Kıldığımız namazların içinde çeşitli dualar okur, namaz sonunda mutlaka dua ederiz. Bunun yanında, dini olarak yaptığımız her uygulamanın sonunda da mutlaka dua ederiz.

Çelik'e göre dua, "insanla birlikte var olmuştur ve en ilkelinden en mütekâmiline varıncaya kadar bütün dinlerde vardır. İnsan kendisini yarattığı ve yönettiğine inandığı güçten ve onun güç verdiği inandığı diğer varlıklardan her zaman hem kendisi hem de diğer insanlar ve canlılar için yardım dilemiştir. Arapça bir kelime olan dua İslâm dininde kulan Rabbine yalvararak bir şeyin olması veya olmaması için dilekte bulunmasıdır." (Çelik, 2006).

Dualar ve beddualar (alkışlar ve kargışlar) üzerine ülkemizdeki en detaylı incelemelerden birini yapmış olan Akalın, duayı (alkış) *en kısa ve kestirme biçimiyle, iyi dilek bildiren söz* (Akalın, 1990: 28) diye tanımlamıştır. Ayrıca, alkış, kargış, dua, beddua kelimelerinin terim anlamlarını, bunlardan türeyen sözcükleri, sözlük ve ansiklopedi gibi başvuru kaynaklarındaki tanımlarını vermiş (Akalın, 1990: 19-27) olduğundan, gereksiz tekrara düşmemek için onlar üzerinde durmuyoruz.

Elçin'e göre dua, insanın kendisi ile içinde yaşadığı cemiyetin maddi refah ve manevi saadetinde yardım ve merhametini istemek üzere Tanrı'ya yaptığı bir hitap, sesleniştir (Elçin, 1998: 662).

Çınar'a göre ise dualar ve dilekler; hem var olan iyi durumun sürekliliği için, hem de sürüp giden olumsuz durumun kesilmesi için, son bulması için yapılabilmektedir. Bu genel durumlarla birlikte, birine yardımcı olan, iyilikte bulunan kişiye yönelik dualar ile yine kişileri mutluluğa huzura götüreceği temennileri içeren iyi dilek sözleri günlük hayatın vazgeçilmezleri arasında yer alır. Duaların bir bölümü geçmişte yapılan iyi ve güzel şeyleri takdir etmek amacıyla yapılırken, bir bölümü ise gelecekte gerçekleşmesi istenen durumla ilgili iyi dilek sözleridir. Dileğine kavuşmak isteyen insanlar, bu duru-

ma yönelik pratikler de meydana getirmişlerdir (Çınar, 2007: 364).

Kaya'da duaları, "insanların toplum halinde yaşamaya başlamasından itibaren var olan iyi dilekleri ihtiva eden kalıplaşmış sözler" diye tanımlamış, bir iyiliğe karşılık söylenilmekle beraber, bir an önce gerçekleşmesi istenilen arzular olduğunda da duaların dile getirildiğini ve kimi zaman tekerleme şeklinde de söylendiğini belirtmiştir (Kaya, 1999: 608).

Dualar genellikle iyiliğe karşı yapılmakla beraber, kötülüğe karşı yapıldıkları da görülür. İnsanlar ibadetleri sonrasında dua ettikleri gibi, sıkıntıya düştüklerinde ve hatta birinden gördükleri kötülük karşısında bile dua ederler. Bu bağlamda, "kötülüğe kötülükle karşılık vermek her kişinin harcı, kötülüğe iyilikle karşılık vermek er kişinin harcı" şeklindeki vecize toplumumuzda yaygın şekilde bilinmekte ve uygulanmaktadır. Bahsedilen iyiliğin içinde dualar da vardır. Peygamberimizin hayatında benzer birçok uygulama gördüğümüz gibi, kötülüğe iyilikle karşılık verilmesi birçok hadisi şerifte de vurgulanmıştır. Yukarıdaki anlayış bu durumun bir yansımasıdır.

Yapılan bir iyiliğe dua ile mukabele etmek toplumsal geleneklerimizdendir. Öyle ki iyilik karşısında güzel bir söz beklenti halini almıştır. Böyle bir davranışı esirgeyen kişi "Bir Allah razı olsun bile demedi!" diye tenkit edilir. Günlük hayatımızda en çok ve sık karşılaştığımız dualar, gördüğünü en küçük iyilik karşısında muhatapına içinde bulunduğu duruma göre yapılan dualardır. Elbette ki bu davranışın temelinde de dini inançlar ve uygulamalar vardır. Ancak aynı zamanda bu durum bir gelenektir ve geleneksel sözlü halk kültürümüz içinde alkış ve tersi olan kargışla beraber geçmişi İslamiyet öncesi inançlarımıza kadar uzanır (Elçin, 1998: 662).

Yukarıda söylediklerimizden hareketle dualar iki ayrı biçimde ele alınması gereken bir konudur. Birincisi dinden kaynaklanan, bir başka deyişle ibadet olan dua, ikincisi ise sözlü halk kültürü ürünleri içerisinde değerlendirilen ve geleneksel sözlü kültür ürünü olan dualardır. Görünüşte ikisi de dua olmakla birlikte, genellikle amaçları, söyleniş biçimleri ve nitelikleri birbirinden farklıdır.

Birincisi doğrudan doğruya Tanrı ile kul arasındadır. Kişi ya ibadet ederken, ibadetin gereği olarak dua eder ya da kendi veya eş-dostunun sıkıntılarından kurtulması için dua eder. Örneğin namaz kılarken her rekâta okunulan Fatıha suresi baştan sona dua olduğu gibi, ayrıca ayakta, otururken, rükû ve secde de okunulan dualar vardır. Bunların yanında, namazların ve çeşitli dini törenlerin sonunda birçok dua yapılır. Burada samimiyet en üst seviyededir ve temelinde din vardır. Bu bağlamda Kur'an'da ve hadislerde Allah'a dua edilmesi birçok defa vurgulanmış, *duanın ibadetin özü* olduğu belirtilmiş, dua edilmemesi hiç de hoş karşılanmamıştır

(Kur'an-ı Kerim ve Muhtasar Meali, 2001: 38-39; Ateş, 1983: 5-18; İslami Bilgiler Ansiklopedisi, 1993: 175-179; Akalın, 1990: 29-49; Kufuralı, 1997: 650-652).

Bunun yanında bir de günlük hayatta yapılan dualar vardır ki bizim konumuzu esas bunlar oluşturmaktadır. Buraya kadar bahsettiğimiz dua bir ibadet biçimi olup, ibadet olarak yapılırken, bizim konumuzu oluşturan dua, halk hayatının bir tezahürü olarak ortaya çıkan, çoğunlukla bir ibadet şuuru içinde yapılmayan, daha çok bir iyilik karşısında veya herhangi bir durumda, bir nevi durumun gereği ve sözün gelişi icabı söylenilmiş sözlerdir. Kendine has ritüellere sahip yağmur duası, kurtağzı bağlama, bereket duası, yemek duası vs. bu gruptandır. Ancak burada kastettiğimiz dualar sözlerdir.

Birinci durumdaki, yani dini nitelikli dualar birbirine benzer veya kalıplaşmış ifadelerle yapılırken, sözlü kültür ürünü olan dualar kişiden kişiye ve içinde bulunulan duruma, yapılan eyleme, kişinin yaşına, cinsiyetine göre değişmektedir.

Dualarla ilgili kaynaklara baktığımızda hemen hepsi duanın dini yönü üzerinde durmakta, "dua" kelimesini dini bir terim olarak açıklamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, duanın bir de halk kültürü boyutu olduğu ve köklerinin halk hayatına bağlı olarak çok eskilere dayandığı gözden kaçırılmaktadır. Bu durum, Kalafat'ın da belirttiği gibi, alkışlarla ilgili olarak ülkemizde yapılan çalışmaların yetersizliğinden olabilir (Kalafat vd., 2011: 54). Alkış (dua)-kargış (beddua) geleneği, sosyal hayatımızın ayrılmaz ve vazgeçilmez olarak her daim canlılığını devam ettirmesine ve çok farklı zaman, zemin ve biçimlerde tezahür edip, çok geniş bir yelpaze oluşturmaya rağmen, hakkında yapılan çalışmalar yetersizdir.

Günümüzdeki dua kelimesinin Türkçe karşılığı olan "alkış" kelimesi en eski Türkçe sözlüklerden biri olan Divanü Lûgat-it Türk'te "dua etme, övme, birinin iyiliklerini sayma" (Kaşgarlı Mahmut, 1998: 97, 249, 284; Atalay, 1999: 21) şeklinde tanımlanmıştır.

Elbette halk hayatından kaynaklanan "dua" da nitelik olarak içinde bir inanç ögesi taşır. Ancak dini olarak yapılan duadaki huşuyu, samimiyeti, teslimiyeti, kalb-i selimi günlük hayatta bir iyiliğe karşı, tabiri caizse, sözün gelişi olarak yapılan dualarda görmek mümkün değildir. İnsanlarımız bu kalıplaşmış iyi dilek ve kutlama sözlerini biraz da görenek icabı otomatik olarak kullanırlar (Akalın, 1990: 28).

Bunun yanında duaların eski inanç sistemleriyle çok yakın ilgisi vardır. Elçin'e göre, ilkel topluluklarda inanç, sihir, büyü ve fallardan unsurlar olarak beslenen dualar, sağlık ve hastalık hallerinde, mahsulün bereketli olmasında, yağmurun yağmasında, tehlike ve felaketin mal ve mülke gelmemesinde, doğumdan ölüme kadarki

bazı merasimlerde iyi ve doğru olduğuna inanılan müspet dileklerin ruhi ve fikri ifadesini dilde kazanır. Türk cemiyetinde de bu dualar, Şamanizm, Budizm, Manihaizm kültür devrelerini aşarak İslamiyet'le daha düzenli ve yeni bir zihniyetle gelişmiş bir şekilde yaşamaya devam etmiştir (Elçin, 1998:662).

Dua ve beddua gibi, iyilik ve kötülük de insanoğlu yaratıldığından bu yana vardır. O halde iyi dilek ve temennilerden oluşan dualar gibi, kötü dilek ve temennilerden oluşan dualar da vardır.

2. Beddualar

Sözlü halk kültürü ürünü olan duaların çoğu, yukarıda belirtildiği üzere, gelenek ve görenek icabı otomatik olarak yapılırken, kötü dilek ve temennilerden oluşan beddualar için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Beddualar, genellikle ezilmiş, itilmiş, horlanmış, zulme uğramış, zavallı, çaresiz insanların başvurdukları adeta tek silahtır. Hiç kimse sebepsiz yere bir başkası için kötü dilek ve temennilerde bulunmaz.

Beddua Farsça bed ve Arapça dua sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan bir isimdir. Aslında burada yapılan eylem de bir duadır. Ancak yukarıda belirtildiği üzere, buradaki dilek ve temenni olumsuzdur. Bu bağlamda beddualar, *insanın en büyük kudret olan Tanrı'dan kötülüğün cezalandırılmasını istemesi yolundaki dileklerinden doğan sözlü gelenek mahsulleridir* (Elçin, 1998: 663).

Bedduanın halk dilindeki karşılığı "ilenç" veya "kargış", beddua etmenin karşılığı ise "ilenmek" ve "kargış etmek"tir. Her iki kelime de ilk sözlüğümüz olan Divanü Lûgat-it Türk'te yer almakta ve bu gün kullanıldığı anlamlarıyla kullanılmaktadır. Beddua etmenin karşılığı olarak kargamak (lânet etmek, beddua etmek; lanetlemek); kargalmak (Lânetlemek); kargamak arkamak (lânet etmek, kötülüğü sayıp dökmek); karganmak (kendine lânet etmek); kargaşmak (birbirine lânet etmek); kargatmak (lânetlemek) (Atalay, 1999: 268); ilenmek: (kötü dua etmek, ayıplamak, tekdir etmek), ilenç: kınama, ayıplama, tekdir, çıkışma (Atalay, 1999: 230) sözleri geçmektedir. Bu bağlamda bu sözcüğün Türk halk kültüründe uğursuzluğun simgesi, başa gelecek bir kötülüğün veya belanın habercisi olduğuna inanılan "karga"dan gelmesi muhtemeldir.

Beddua etmek ve beddua almak hem dinimizce hem de toplumuzca hoş karşılanan, makbul bir davranış ve durum değildir. Ancak, zalimin karşısında mazlumun çoğu zaman tek ve en muteber silahıdır. Bu yüzden de halk arasında en sık kullanılan yöntemlerdendir. Aynı zamanda psikolojik olarak bir rahatlama vesilesidir. Maddi olarak hemen bir etkisi görülmesi de manevi etkisinden dolayı halk üzerinde caydırıcılığı oldukça fazladır. Bedduanın sınırı, zamanı ve yeri yoktur. Birine bir kötülüğü, zararı olduğuna inanılanlara her zaman

ve her yer yerde beddua edilir (Çınar, 2007: 365).

Dinimizde, Müslümanların kendi haklarında veya diğer Müslümanlar hakkında beddua etmeleri yasaklanmıştır. Çok nadir olarak Peygamberimizin Allah düşmanlarına beddua ettiği olmuşsa da beddua etmekten daima kaçınmıştır. Kendisinin lanetçi değil, aksine bir rahmet peygamberi olarak gönderilmiş olduğunu belirtmiştir (İslami Bil. Ans., 1993: 90).

Kur'an'da yüzden fazla yerde dua kelimesi, dua örneği veya Allah'a yalvarmak ifadesi geçmesine rağmen sadece iki yerde beddua geçmektedir (10/88, 17/11). Bu sayısal azlık bedduanın makbul görülmemesi ve kaçınılması gereken bir davranış olduğunu ve dinimizdeki yerini açıkça göstermektedir.

Kime beddua edildiği bakacak olursak, hemen herkes ve her şeye beddua edildiğini görebiliyoruz. Zalim bir yönetici, kızını sevdiği insana vermeyen ana baba, gelinine ezâ-cefâ eden kaynana, memleketi adaletle yönetmeyen yönetici, haksız kazanç sağlayan tüccar, evini, evdeşini ihmal eden koca, kocasını terk eden kadın, zalim sevgili, rakip; sevgililerin kavuşmasını engelleyen dağlar, gelinleri, kızları yutan denizler, ırmaklar, göller, bebek çalan kartallar; bir yılın tüm emeğini yok eden rüzgâr, kasırga, fırtına, sel, yağmur, dolu; donduran kar, yakan güneş, öldüren yıldırım; sevenleri birbirinden ayıran tren, otobüs gemi kısacası can yakan, kişinin dürtülerini engelleyen canlı ya da cansız her varlık beddualara hedef olabilir (Çelik, 2006).

Beddualarda dilenilen husus bazen açıkça belirtilse de çoğu zaman doğrudan ve açık kelimelerle ifade edilmez, uzun yatasıca, karış karış yere batasıca, boyuna boz ipler ölçüle, boyuna çiğ ipler ölçüle, bayram başına kara gele, karaltısı kayıp olasıca gibi ima ve simgeler kullanılır (Kalafat, 2011: 19).

Tonga'ya göre ise beddualar, "Baş edilemeyen güçlere karşı; belâ, lânet, kargış [kara alkış], ilenç, inkisâr, gazap, intizâr ifade eden menfî sözlerden oluşur. Birer sözlü kültür ögesi olan beddualar; karşıdaki kişiye (düşmana, sevgiliye, rakibe, kişinin kendisine...), bir nesneye, soyut bir varlığa, kadere, bir şehre, bir felâkete... karşı kızgınlık/kıskançlık/haset ânında söylenebileceği gibi, bir kötülük karşısındaki yenilmişlik duygusu ile ortaya çıkan bir acziyet neticesinde de söylenebilir." (Tonga, 2010: 471).

3. Dua ve Bedduaların Fonksiyonları

Bir şeyin fonksiyonu niçin ortaya çıktığıyla alakalıdır. Bu bağlamda, duaların ve bedduaların fonksiyonlarını tespit etmek için de önce bu ifadelerin/sözlerin niçin söylendiğine bakmamız gerekmektedir.

Ülkemizin değişik yerlerinden aldığımız aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere insan hayatıyla ilgili maddi ve manevi her türlü unsur dualara konu olabilmektedir: Sağlık, hastalık, bolluk, bereket, zenginlik, fakirlik, güzellik, ölüm, cennet, cehennem, mal, mülk, eşya,

ana, baba, çocuk, ilim, evlenme, çeşitli meslekler, gurbet, hasret, vs.

İnsan kendisi veya başkası/ları için dua veya beddua eder. Kendisinden üstün kabul ettiği bir güce sığınarak, kendisinin veya bir başkasının içinde bulunduğu maddi ve manevi sıkıntılarını kurtulması için çeşitli dilek ve temennilerde bulunarak, yardım ister. Dua veya bedduasının gerçekleşmesi beklentisi yanı sıra, önce kişinin kendisi deşarj olur ve rahatlar.

Dua ve bedduaların topluca yapılanları ile ferdi olarak yapılanlarının içerikleri aynı olmayabilir. Bir kişinin tek başına yaptığı dua ve beddualarda daha özel dilek ve temenniler yer alırken, topluca yapılan dua ve beddualarda daha çok toplumsal dilek ve temenniler dile getirilir. Bu bağlamda, topluca yapılan duaların aynı zamanda halkın birlik ve bütünlüğüne katkı sağladığı görülür.

“Sosyolojik açıdan bakıldığında duanın insanları ortak bir hedefe yönelterek toplayan, birleştiren, bütünlükten özelliği ön plana çıkar. Bu bağlamda dua ferdi değil toplumsaldır. Toplumun bütün bireylerini kapsar. Onların aynı değer yargılarında, aynı isteklerde buluşmasını sağlar ve onları bencillikten uzaklaştırır. Sosyal dayanışma en üst düzeyde ve en yoğun biçimde bu dualarda gerçekleşir.” (Çelik, 2006).

İnsanlar kızgınlık anında öfkelerine yenilerek daha çok beddua etseler de dua ve beddualar hususi zaman ve mekânlarda yapılmaz. Yani dua ayrı bir yer ve zamanda, beddua ayrı bir yer ve zamanda yapılmaz. İkisi bir anda, günün herhangi bir zamanında ve her yerde yapılabilirler. Ancak dua ve bedduaların kabul edileceğine inanılan özel zaman ve mekânlar vardır. Kandil geceleri, cuma vakti, seher vakti, farz namazlardan sonra, yağmur yağarken, yolculuk sırasında, secdede, ezan okunurken, gece yarısı, Kâbe’yi görünce, Kâbe’de, Arafat’ta, Müzdelife’de, Zemzem kuyusu başında, Hacer’ül esvet’te ve Allah yolunda yapılan savaşta safların karıştığı anda yapılan dualar ile yolda kalmışların, mazlumların, ihtiyarların, evliyaların, ebeveynlerin çocukları için yaptıkları duaların kabul olacağına inanılır (Ateş, 1983: 17-18; İslami Bil. Ans., 1993: 175-178). Bunların yanında, halk kutsal kabul ettiği türbe ve yatırlarda yapılan duaların da kabul edileceğine inanır.

Duaların zaman ve mekâna göre halk üzerindeki etkisi de değişir. Örneğin Kâbe’de yüz binlerce kişinin katılımıyla yapılan dua ile herhangi bir yerde birkaç kişiyle yapılan duanın etkisi aynı değildir. Tek başına yapılan duayla topluca yapılan dua aynı değildir. Aynı olsaydı, Peygamber Efendimiz ısrarla ibadetlerin topluca yapılmasını tavsiye etmezdi. İnsanlar yağmur duasına çıkarken topluca değil kişisel olarak da çıkardı. İnsanlar maddi ve manevi sıkıntılarına çare aramak için binlerce kilometre yol gidip, onca sıkıntıya katlanmazdı.

Din büyüklerine ait hususi dualar olmakla birlikte, halk arasında söylenen dualar genellikle anonim olup, bedeni, ruhi, iktisadi, içtimai ve dini ihtiyaçlardan meydana gelirler ve atasözleri gibi hüküm bildiren müspet dilek mahsulleridir (Elçin, 1998: 662).

Bir ibadet gereği veya ibadet şuuruyla yapılan dualar olduğu gibi, günlük hayatta insanların gördükleri olumlu ve olumsuz davranışlara mukabil otomatik olarak yaptıkları dualar olduğunu daha önce söylemiştik. Bu duaların da hem söyleyen hem de söylenen üzerinde çeşitli etkileri vardır.

Öncelikle iki insanın birbirine karşı samimiyetini, sevgisini, güvenini artırır; ruhsal ve duygusal olarak iletişimi ve birbirlerine karşı daha olumlu düşünmelerini, duygu ve düşüncede birliği sağlar.

İnsanoğlunun en büyük teselli ve ümit kaynağı olan dua, sayılan, sevilen birisi tarafından yapılmışsa kişi veya kişiler üzerindeki etkisi daha da fazladır. Dua, insan sıkıntılardan, manevi buhranlardan, ruhi bunalımlardan kurtaran bir sığınak, insanı Allah’a yaklaştıran bir vasitadır (İslami Bilgiler Ans., 1993: 175). Aynı zamanda kişinin kendisini yalnız hissetmesinin önlenmesi için bir çaredir. Kişiye sığınılacak yüce bir kapının olduğu his ve düşüncesini verir, hatırlatır. Stres zehrinin panzehiri, çaresizliğin çaresidir. Ayrıca yaratandan talepte bulunurken, kişiye özeleştirici yapabilme, kendine dönebilme, yaşam seyrini gözden geçirebilme mekânı verir. (Kalafat vd., 2011: 54)

Dualar gibi bedduaların da çeşitli fonksiyonları vardır. Bunlarla ilgili olarak Çelik’in tespitlerini olduğu gibi aktarıyoruz.

“Bir ilenmenin arkasında bazen psikolojik, bazen sosyal, bazen siyasal, bazen ekonomik, bazen kültürel ama mutlaka bir sebep vardır. Bazen de bunların birkaçı bir aradadır.”

Alkış, kargış, sövgü ve küfürler aynı zamanda ait oldukları toplumların değer yargılarını taşırlar. Bu özellikleriyle de toplumlar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmede, kültürel etkileşimleri anlamada, toplumları öz değerleriyle tanımda ve kültürel değerlerini öğrenmede önemli katkı sağlarlar.

Elinden bir şey gelmediği, muhatabına güç yetiremediği yani çaresiz kaldığı zaman en küçüğünden en büyüğüne kadar kadın veya erkek her insan aldığı terbiye doğrultusunda şunlardan birini kullanır. Ya islah etmesi veya cezalandırması için Allah’a yalvarır ya da eliyle veremediği cezayı diliyle vermek için muhatabının değerlerine küfrederek, söverek, hakaret ederek onu incitmeğe, bu yolla ona zarar vermeğe çalışır. İşte ilençlerin temelinde yatan da bu ruh hâli yani karşı tarafı cezalandırtma arzusudur. Kısacası ilenç için, insanların beden gücü dahil bütün güçlerini kaybedip, çaresiz kaldıkları zaman başvurdukları bir saldırı silahıdır diyebiliriz.

Sosyolojik açıdan bakıldığında, özellikle toplum düzeninin sağlanmasında ilençlerin hiç de azımsanamayacak olumlu bir rol oynadıkları görülür.

İlenme, tıpkı ağlama, sövme, küfretme gibi bir nevi deşarj olma vasıtasıdır. Hatta kullanıldığı yere ve duruma göre hakaret olarak da algılanabilir. Hemen her toplumda kullanılan “Hay aksi şeytan, Allah kahretsin!”, “Kahrolasıca!” gibi ifadeler, her ne kadar yine de bir aczin sonunda kullanılmış olsalar da, eğer kullanan güçlü muhatap zayıf biriyse bu pozisyonda ilençten daha çok hakaret yanı ağır bastığı ve işlevsel olarak küfretmeyle aynı sayılabilecek bir konumda olduğu için kanaatimizce bunları hakaret sözü kabul etmek daha uygun olacaktır. Meselâ amirin memurunu, patronun işçisini, babanın evladını paylarken söylediği “Defol! Allah seni kahretsin!” sözü bu pozisyonda ilençten çok bir hakaret sözü niteliğindedir. İster hakaret, ister ilenç olarak algılsın her iki hâlde de bu tür davranışlar cezanın fiziksel şiddete ulaşmasını engelleyerek onun söz düzleminde kalmasını sağlar ve daha büyük yıkımların olmasını engeller.

Fertler arasında olduğu gibi daha geniş manada toplumsal düzenin sağlanmasında da ilençler ve bunlarla ilgili inanışlar önemli rol oynarlar. İlençlerin etrafında bir inanış yumağı oluşmuştur. İlençten ilenen de ilenilen de korkar. İlenç iki tarafı keskin bir bıçak veya iki ucu sivri bir mızrak gibidir. Halk ilençlerin göğe çıkıp yere indiğine ve eğer haksızsa ilenene geri döndüğüne inanır. Bu bakımdan haksız yere ilenmekten çekinilir. Eğer ilenen baba ise korkulur ama eğer ana ise sütünün karşı geleceğine ve ilencinin tutmayacağına inanılır. Halk arasında bu inanç “Ananın duası, babanın bedduası tutar” şeklinde ifade edilir. Bu nedenle babalar pek ilenmezler. Buna mukabil anaların en çok kullandıkları şeylerden birisidir bu. Aslında bunun temelinde ana-evlat ilişkisinin baba-evlat ilişkisinden çok daha yoğun olmasının önemli payı vardır. Babanın ailenin mutlak hakimi olduğu ataerkil toplumlarda eşinin ve evlatlarının karşısında acze düşmesi söz konusu değildir. O, ceza vermeğe muktedir ve güçlü olduğu için ilenmeğe zaten ihtiyaç duymaz. Ancak iyice yaşlanıp, elden ayaktan düşer ve güç yetiremezse o zaman o da bu silahı kullanmak zorunda kalır.” (Çelik, 2006).

Dua ve bedduaların toplum üzerinde ne denli etkili olduğunun önemli göstergelerinden biri edebiyattaki yansımalarıdır. Zira bir toplumun kültürel kodlarının en iyi yansıtıcıları edebi eserlerdir. Türk edebiyatına baktığımızda dua ve beddualar hem sözlü edebiyatımızda, hem yazılı edebiyatımızda özel bir yer işgal eder ki bu başlı başına bir çalışma konusudur.

Sözlü edebi türlerimizden manilerimizde, ninnilerimizde, türkülerimizde, aşık şiirimizde, tekerlemelerimizde, masallarımızda, halk hikayelerimizde dua ve beddualar sıkça karşımıza çıkar. Bu bağlamda, Kaya’nın folklorumuzda ve halk şiirimizde beddua söyleme geleneği üzerine yaptığı çalışmada sözlü kültürümüzdeki dua

ve beddualarla ilgili birçok örnek görürüz (Kaya, 2001).

Sözlü edebiyatımız gibi yazılı edebiyatımızda da dualar önemli bir yer işgal eder. Özellikle klasik edebiyatımızda (Can, 2001) ve Dini tasavvufi edebiyatımızda dua bir tür olarak yer alır. Divan şairlerinin şiirlerini topladığı divanların başında mutlaka dualar bulunur. Keza tekke ve zaviyeler etrafında teşekkül etmiş olan dini tasavvufi edebiyat içinde dua esas unsurlardandır. Tevhitler, naatlar, münacatlar, ilahiler, deyişler vb. türler içinde dualar vazgeçilmez unsurlardır. Divan edebiyatımızın nazım türlerinden olan mesnevi ve kaside içinde dua bölümleri olduğu gibi, diğer bölümlerde de dualarla karşılaşırız.

4. Dua ve Bedduaların Tasnifi

Dua ve beddualar üzerine ülkemizdeki en kapsamlı çalışmalardan birini yapmış olan Akalın, alkışları ve kargışları temasına göre alfabetik olarak tasnif etmiştir (Akalın, 1990: 77-258). Kaya ise “Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar” adlı çalışmasında duaları zaman, olay ve durumlarına göre, bedduaları ise söyleniş sebepleri ve söyleniş hedeflerine göre iki ayrı başlık altında tasnif etmiştir:

I. Tarihte ve edebi metinlerde dualar

II. Tabiat olayları ile ilgili dualar,

III. Hayatla ilgili dualar

Tarihte ve edebi metinlerle ilgili dualara Türk tarihi, kültürü ve edebiyatıyla ilgili çeşitli eserlerden örnekler vermekle birlikte bunları kendi içinde herhangi bir tasnife tabi tutmamıştır

Tabiatla ilgili duaları ise yağmurla ilgili dualar ve ay görününce okunan dualar diye iki alt başlıkta tasnif etmiştir.

Kaya’nın en detaylı tasnif ettiği dualar hayatla ilgili olanlardır. Bunlar, ninnilerde dua, uykudan önce okunan dualar, çocuğun yürümesi için okunan dualar, ateş duası, ezan okunurken söylenen dua, imtihan sırasında okunan dua, hamur için dilek, şeklinde tasnif edilmiştir.

Söyleniş sebeplerine göre beddualar:

1. Aile ve toplum tarafından hoş karşılanmayan yüz kı-zartıcı hareket üzerine söylenmiş beddualar

2. Günlük olaylar üzerine kişilerin (ana-baba-çocuk-komşu-arkadaş) birbirlerine söylediği beddualar.

3. Haksızlık, baskı ve zulüm karşısında söylenen beddualar.

4. Milli hislenişlerle söylenen beddualar

5. Aşkın karşılıksız kalması üzerine sevgiliye söylenen beddualar

6. Gurbet acısıyla söylenen beddualar.

Söyleniş hedeflerine göre beddualar:

1. İnsan için söylenen beddualar

- İnsan bedeni (el, kol, karın, göz, ağız, diş, ayak, ciğer ...) hastalıkla ilgili beddualar.
 - Akraba ve tanıdıklarla ilgili beddualar.
 - Eşya, mal, mülk (ev, bağ, bahçe..) için söylenen beddualar
 - Hayatla ilgili (mutluluk, murat, nasipsizlik, namus, çile, yeme içme, yoksulluk, zulüm...) beddualar
 - Evlilik ve zürriyetle ilgili (evlatsızlık, kısırlık..) beddualar
 - Kaza, bela, felaketle ilgili beddualar
 - Ölümlle ilgili (ecel, kefen, cenaze, teneşir..) beddualar
 - Ahret ve inançla ilgili (cennet, cehennem, günah, şeytan, zebani, kabir...) beddualar
 - Ad-san ile ilgili beddualar
 - Geleneklerle ilgili beddualar
- Beldeler için söylenen beddualar
 - Yapılar için söylenen beddualar
 - Hayvanlara söylenen beddualar
 - Tabiat parçaları (ağaç, dağ, ırmak...) için söylenen beddualar
 - Gurbete söylenen beddualar (Kaya, 2001: 6-31)

5. Dua ve Beddua Örnekleri

Daha çok internet ortamından derlenmiş ülkemizin değişik bölgelerine ait dua ve beddua örnekleri:

5.1. Dualar

- Abad olasan. (Urfa)
- Acı yüzü görmiyessin. (Suşehri / Sivas)
- Acılar, ağrılar görme. (Isparta)
- Adı ben verdim, yaşı Allah (c.c.) versin. (Suşehri / Sivas)
- Ağ behtli, altın tehtli olesen. (Bitlis)
- Ağ güne olasan. (İğdır)
- Ağbatı siye ola. (Urfa)
- Ağzın dilin var ole. (Bitlis)
- Ağzın şirin olsun. (İğdır)
- Ağzının tadı daim olsun. (Antalya)
- Ah vah demiyessin. (Kelkit /Gümüşhane, Suşehri / Sivas)
- Ah vah etmiyessen. (Muş)
- Ahırın heyir olsun. (İğdır)
- Allah (ölümü) gecinden versin (Tufanbeyli / Adana)

- Allah acındırmasın. (Suşehri / Sivas)
- Allah ağrılarını kaf dağınun arkasına aşursun. (Rize)
- Allah ağızımızın dadın bozmasın. (Suşehri / Sivas)
- Allah ağzının tadını bozmasın. (Çorum, Niksar / Tokat)
- Allah ahrette iman, dünyada Kur'an nasip eyleye (Tufanbeyli / Adana)
- Allah ak yazılar yazsın (Karaman)
- Allah akıl fikir versin (Karaman, Niksar / Tokat)
- Allah aksakallı kocaman etsin. (Düzköy / Trabzon)
- Allah anağı babağı sağa bağışlasın. (Suşehri / Sivas)
- Allah analı babalı büyütsün (Tufanbeyli / Adana, Düzköy / Trabzon)
- Allah anana babana rahmet eylesin. (Düzköy / Trabzon)
- Allah atana rahmet eylesin. (İğdır)
- Allah avuç açmaktan, ellere düşmekten korusun. (Suşehri / Sivas)
- Allah ayağına taş dokundurtmaya. (Kelkit / Gümüşhane)
- Allah bahtınla güldürsün. (Of / Trabzon)
- Allah balalarını sahlasın. (İğdır)
- Allah başa gadar sürdürsün . (Konya)
- Allah başa kadar versin. (Suşehri / Sivas)
- Allah başaca sevindire . (Gaziantep)
- Allah bedeni sıhetuni versin. (Rize)
- Allah beladan esirgesin. (Suşehri / Sivas)
- Allah benim ömrümden alıp sana versin. (Düzköy / Trabzon)
- Allah bereket versin. (Antalya, Suşehri / Sivas, Düzköy / Trabzon, İğdır)
- Allah bereketini arttırsın. (Araklı / Trabzon)
- Allah beterinden sahlasın. (Suşehri / Sivas, Araklı / Trabzon)
- Allah bileğine kuvvet versin (Tufanbeyli / Adana)
- Allah bir yasadılda gocadsın. (Suşehri / Sivas, Tufanbeyli / Adana, Düzköy / Trabzon, Niksar / Tokat)
- Allah birbirinden ayırmasın. (Düzköy / Trabzon)
- Allah birini bin ede. (Muş)
- Allah birini bin etsin. (Niksar / Tokat, Karaman, Suşehri / Sivas)
- Allah böğünümüzden geri goymasın (Karaman)
- Allah bu günleri aratmasın. (Düzköy / Trabzon,)
- Allah bu günümüzü aratmasın. (Suşehri / Sivas, Araklı / Trabzon)

- Allah büyütsün seni. (Araklı / Trabzon)
- Allah canını almasın. (Araklı / Trabzon)
- Allah cehenneme ırak etsin. (Kelkit / Gümüşhane)
- Allah cennet hatunu etsin. (Düzköy / Trabzon)
- Allah cennetinden mahrum etmesin. (Araklı / Trabzon)
- Allah ceplerini altın doldursun. (Düzköy / Trabzon)
- Allah çirkinler bahtı versin. (Of /Trabzon)
- Allah çoh çekdirmesin. (Suşehri / Sivas, Araklı / Trabzon)
- Allah çoluğuna çocuğuna bağışlasın. (Düzköy / Trabzon)
- Allah daha fazla versin. (Düzköy / Trabzon)
- Allah darda goymasın. (Suşehri / Sivas)
- Allah darda komaya. (Kelkit / Gümüşhane)
- Allah dermansız dert virmesin. (Karaman)
- Allah dert verip derman aratmasın. (Araklı / Trabzon, Suşehri / Sivas, Urfa, Niksar / Tokat)
- Allah dertlerini sıkıntılarını yok etsin. (Düzköy / Trabzon)
- Allah devlete millete zeval vermesin. (Niksar / Tokat)
- Allah devlete zeval vermeye (Tufanbeyli / Adana)
- Allah din iman kuvveti versin. (Araklı / Trabzon)
- Allah dinden imandan ayırmasın. (Araklı / Trabzon, Suşehri / Sivas, Düzköy / Trabzon)
- Allah doğru yoldan ayırmasın. (Suşehri / Sivas)
- Allah durağını cennet etsin. (Kelkit / Gümüşhane)
- Allah dünya gözüyle göstersiz. (Antalya)
- Allah düşman şerrinden gorusun. (Konya)
- Allah düşürmesin. (Suşehri / Sivas)
- Allah elden ayahdan düşürmesin. (Suşehri / Sivas, Niksar / Tokat)
- Allah elden ayaktan düşürmiye. (Urfa)
- Allah ele avuca düşürmeye, oğlum kızım dedirmeye (Tufanbeyli / Adana)
- Allah ele ayağa düşürmiye. (Urfa)
- Allah eliğe goluğa dert vermesin. (Suşehri / Sivas)
- Allah elini boş torbaya sokturmaya (Tufanbeyli / Adana)
- Allah emeğini yağlı çıkarsın. (Karaman)
- Allah emeğini zayıtmesin. (Kayseri)
- Allah emeyini itirmesin. (İğdır)
- Allah evini şen etsin. (Erzurum)
- Allah evlad eline baktırmiya. (Urfa)

- Allah evlat acısı göstermeye. (Kelkit /Gümüşhane)
- Allah evlat acısını gösdermesin. (Suşehri /Sivas)
- Allah felaketlerden korusun. (Araklı/ Trabzon)
- Allah gapını bağı goymasın. (İğdır)
- Allah gazalardan belalardan esirgesin. (Karaman)
- Allah gençlikte ölüm, ihtiyarlıkta yoksulluk göstermesin. (Antalya)
- Allah gökten yağdırsın, yerden toplatsın. (Düzköy / Trabzon)
- Allah gölgesiz güneşde gomaya. (Konya)
- Allah gönlüne göre versin (Tufanbeyli/Adana, Düzköy – Araklı / Trabzon, Suşehri / Sivas)
- Allah gördüğünden geri koymasın. (Niksar / Tokat)
- Allah görünmez kazalardan esirgesin. (Niksar / Tokat)
- Allah Gurandan, imandan ayırmasın. (Suşehri / Sivas)
- Allah guru iftiradan sahlasın. (Suşehri / Sivas)
- Allah gül yüzlü evlatlar nasip etsin. (Düzköy / Trabzon)
- Allah güle güle oturmayı nasip etsin. (Düzköy / Trabzon,)
- Allah Halil İbrahim bereketi versin (Düzköy / Trabzon, Kelkit / Gümüşhane, Tufanbeyli / Adana, Niksar / Tokat)
- Allah Havva anamıza komşu eylesin. (Düzköy / Trabzon)
- Allah hayırlı evlat nasip etsin. (Suşehri / Sivas)
- Allah hayırlı evlat versin. (Tonya / Trabzon)
- Allah hayırlı insanlarla karşılaştırsın. (Düzköy / Trabzon)
- Allah hayırlı kapılar açsın. (Suşehri / Sivas)
- Allah hayırlı kismetler nasip eylesin. (Tonya / Trabzon)
- Allah hayırlı yazılar yazsın. (Konya)
- Allah hayırlı yere nasip etsin. (Düzköy / Trabzon)
- Allah hayırlı yetiştirme nasip etsin. (Düzköy / Trabzon)
- Allah hayırlı yolculuk nasip etsin. (Düzköy / Trabzon)
- Allah hekime muhtaç etmesin, onsuza da bırakmasın. (Suşehri /Sivas)
- Allah her rahmetinden ayırmasın, rızkın bol olsun, dostu düşmana muhtaç olma. (Kars)
- Allah her şeyi gönlünce versin. (Niksar / Tokat)
- Allah her türlü musibet ve beladan korusun. (Tonya / Trabzon)
- Allah islah etsin. (Antalya, Suşehri / Sivas)
- Allah iftiradan saklasın. (Araklı / Trabzon)
- Allah imandan Kur'an'dan ayırmasın. (Niksar / Tokat)
- Allah imandan Kur'an'dan ayırmaya (Tufanbeyli / Adana)

Allah imdadına çatsın. (İğdir)	Allah mekânını cennet eyleye. (Tufanbeyli / Adana)
Allah işiği rast getirsin. (Suşehri / Sivas)	Allah mesut etsin. (Araklı / Trabzon)
Allah işini rast getirsin (Tonya / Trabzon, Tufanbeyli / Adana)	Allah mesut eyleye (Tufanbeyli / Adana)
Allah ite kurda muhtaç etmesin (Tufanbeyli / Adana)	Allah muradına yetirsin. (İğdir)
Allah iyiliğini versin. (Araklı / Trabzon)	Allah muradını versin. (Düzköy / Trabzon)
Allah kabir azabı çekdirmesin. (Suşehri / Sivas)	Allah muradını, dileğini versin. (Çorum)
Allah kabrini nur etsin. (Araklı / Trabzon)	Allah mübarek eylesin. (İğdir)
Allah kabul olmayan duadan bizi muhafaza etsin. (Tonya / Trabzon)	Allah nazardan esirgesin (Karaman)
Allah kara kaşlı, kara gözlüsüne nasip etsin. (Çorum)	Allah nazardan sahlasın. (Suşehri / Sivas, Kelkit / Gümüşhane)
Allah karayazı yazdıysa bozsun. (Araklı / Trabzon)	Allah ne muradın varsa versin (Tufanbeyli / Adana, Niksar / Tokat, Tonya / Trabzon, Suşehri / Sivas)
Allah kavuştursun. (Düzköy / Trabzon)	Allah ne muradın varsa virsin (Karaman)
Allah kazadan beladan esirgesin (Düzköy / Trabzon, Tufanbeyli / Adana)	Allah ocaklardan ırak eyleye (Tufanbeyli / Adana)
Allah kazalardan belalardan korusun. (Çorum, Düzköy / Trabzon)	Allah oğul ekmeği yedirsın. (Niksar / Tokat)
Allah keder vermesin. (Suşehri / Sivas)	Allah ölümü gecinden versin. (Suşehri / Sivas)
Allah kem gözden esirgesin. (Suşehri / Sivas)	Allah ömrüne bereket vere. (Muş)
Allah kendini bilmeze düşürmeye. (Gaziantep)	Allah ömrünü uzun eylesin. (İğdir)
Allah kesene bereket versin. (Düzköy / Trabzon, İğdir)	Allah Peygamber efendimizin şefaatinde ayırmasın. (Düzköy / Trabzon)
Allah kesene Halil İbrahim bereketi kata. (Muş)	Allah razı olsun (Karaman, Düzköy – Tonya / Trabzon)
Allah kesene Halil İbrahim bereketi virsin (Karaman)	Allah rızkını bol versin. (Tonya / Trabzon)
Allah kesene İbrahim bereketi versin. (Antalya)	Allah sabır versin. (Suşehri / Sivas)
Allah kesenin dibini göstermesin. (Niksar / Tokat)	Allah sabır virsin (Karaman)
Allah kismetini açık etsin. (Düzköy / Trabzon)	Allah saçın sayısı ömür vere. (Kelkit / Gümüşhane)
Allah kimselere muhtaç etmesin. (Araklı / Trabzon)	Allah saçlarının teli kadar uzun ömür versin. (Düzköy / Trabzon)
Allah kimseyi aklıktan terbiye etmesin. (Urfa)	Allah sahlasın. (İğdir)
Allah kimseyi aklıkla terbiye itmesin (Karaman)	Allah salih evlatlar yetiştirmeyi nasip etsin. (Düzköy / Trabzon)
Allah kimseyi elden ayaktan düşürmesin. (Araklı / Trabzon)	Allah sana kara kaşlı kara gözlü gelinler versin. (Of / Trabzon)
Allah kimseyi gördüğünden geri koymasın. (Niksar / Tokat)	Allah sana kömek olsun. (İğdir)
Allah kimseyi şaşırtmasın (Tufanbeyli / Adana)	Allah satı pazar vere. (Gaziantep)
Allah kimsiyi aç açuh bırakmasın. (Suşehri / Sivas)	Allah sene yar eylesin. (İğdir)
Allah kimsiyi açlıktan terbiye etmesin. (Suşehri / Sivas)	Allah seni ele ayağa bırakmaya. (Urfa)
Allah kolaylık versin. (İğdir)	Allah seni ev bark sahibi ede. (Urfa)
Allah korusun. (Araklı / Trabzon)	Allah seni affetsin. (Suşehri / Sivas)
Allah kötü gözden korusun. (Araklı / Trabzon)	Allah seni al başlı gelinlerden etsin. (Of / Trabzon)
Allah kötülerin yönünü değiştirsin (Karaman)	Allah seni anana babana başlaşlasın. (Araklı / Trabzon)
Allah kötüye düşürmesin. (Suşehri / Sivas)	Allah seni başımızdan eksik etmesin. (Araklı / Trabzon)
Allah kul borcundan hilas etsin. (Kelkit / Gümüşhane)	Allah seni bir gün bunaltmasın. (Araklı / Trabzon)
Allah kuru iftiradan esirgesin. (Niksar / Tokat)	Allah seni bizim üstümüzden eksik etmesin. (İğdir)

Allah seni cehennem ateşinden esirgesin. (Suşehri / Sivas)	Allah zihin açıklığı versin. (Suşehri / Sivas)
Allah seni daha yüceltsin. (Kars)	Allah zihin açıklığı virsin (Karaman)
Allah seni derde komiya. (Muş)	Allah ziyade etsin. (Antalya, Suşehri / Sivas)
Allah seni en yüce mertebelere eriştirsın. (Kars)	Allah ziyade eylesin (Tufanbeyli / Adana)
Allah seni görünür görünmez belalardan koriye. (Muş)	Allah zorluklarını kolaylaştırsın. (Düzköy / Trabzon)
Allah seni hatadan, beladan sahlasın. (İğdir)	Allah'a emanet olasin. (Düzköy / Trabzon)
Allah seni Muhammet peygamberin şefaatinde ayırmasın. (Kars)	Allah'a emanet olun. (Tonya / Trabzon)
Allah seni namerde muhtaç etmesin. (İğdir)	Allah'ım görünmezlerden sakla. (Konya)
Allah seni sahibine başlaşliya. (Urfa)	Allah'ım görür gözden, duyan gulakdan, dutar elden, yürüyen ayakdan kesme. (Konya)
Allah seni şerden kurtarsın. (İğdir)	Allah'ım günahlarımızı başlaşla. (Araklı / Trabzon)
Allah seni şeytana uydurmasın. (Suşehri / Sivas)	Allah'ım iyilerle başlaştırsın (Karaman)
Allah senin acını bana göstermesin. (Kelkit / Gümüşhane)	Allah'ım kabir azabı vermesin. (Kelkit / Gümüşhane)
Allah sevdiğine başlaşlasın. (Düzköy / Trabzon)	Allah'a emanet ol (Karaman)
Allah sevdiğine kavuştursun. (Araklı / Trabzon)	Allah'ın duasından ayırmasın. (Kars)
Allah sevdiklerinden ayırmasın. (Araklı / Trabzon)	At kulacığı ile bacı-kardeş birlikte büyüyüp yetişesiniz. (Of / Trabzon)
Allah sırtını yere değıdirmesin. (Düzköy / Trabzon)	Atana rehmet. (İğdir)
Allah sırtını yere getirmesin. (Niksar / Tokat)	Avuçladığın sarı altın ola (Tufanbeyli/Adana)
Allah sofranı bol eylesin, cebini dolu. (İğdir)	Avuçladığın toprak altın olsun. (Düzköy / Trabzon)
Allah son nefeste imanla gitmeyi nasip etsin. (Araklı / Trabzon)	Ayağın kudumlu başın davetli olsun. (Gaziantep)
Allah sonumuzu hayırlı etsin. (Düzköy / Trabzon)	Ayağına daş dokanmasın (Karaman)
Allah suçumuzu, günahımızı affetsin. (Suşehri / Sivas)	Ayağına Kâbe sevabı yazıla. (Gaziantep)
Allah şaşırtmasın. (Suşehri / Sivas)	Ayağına taş değımesin. (Düzköy / Trabzon)
Allah şifa versin. (Suşehri / Sivas)	Ayakların Kâbe'ye varsın. (Isparta)
Allah tez günde kavuştursun. (Düzköy / Trabzon)	Baban anan nurda yatsın. (Kelkit / Gümüşhane)
Allah tuttuğunu altın etsin. (Araklı / Trabzon, Niksar / Tokat)	Bahdın açih olsun. (Suşehri / Sivas)
Allah tükenmez ömür versin. (Düzköy / Trabzon)	Bala derdi çekmeyesen. (İğdir)
Allah utandırmasın. (Araklı/ Trabzon, Suşehri / Sivas)	Balaların toyunu görek. (İğdir)
Allah uzun ömürler versin. (Tonya / Trabzon)	Balan sağ olsun. (İğdir)
Allah üreyince versin. (İğdir)	Başığa devlet guşu gonsun. (Suşehri / Sivas)
Allah yaman gün göstermesin. (İğdir)	Başın ağrımасыn. (Suşehri / Sivas)
Allah yardımcın olsun. (Niksar / Tokat, Çorum, Suşehri / Sivas)	Başın dişin ağrımасыn. (Düzköy / Trabzon)
Allah yatağında ölmeyi nasip etsin. (Düzköy / Trabzon)	Başın hemişe uca olsun. (İğdir)
Allah yoh yerden gapı açsın. (İğdir)	Başın işin bozulmaya emi (Gödenne / Konya)
Allah yohlul yüzü göstermesin. (Suşehri / Sivas)	Bayramınız uca olsun. (İğdir)
Allah yolunu açık eyleye (Tufanbeyli / Adana)	Bed nezerden uzag olsun. (İğdir)
Allah yurtsuz yuvasız bırakmasın. (Suşehri / Sivas)	Bereket yağa, yerden toplayasın. (Of / Trabzon)
Allah yüzüğe bahsin. (Suşehri / Sivas)	Bereketli olsun. (Suşehri / Sivas)
	Berhüdar ol. (Niksar / Tokat, Suşehri / Sivas)
	Beyaz sakal tariyasun. (Rize)
	Bir tuttuğın bin olsun. (İğdir)

Birin bin olsun. (Isparta)	Elini sıcahtan soguğa sokmayasın. (Suşehri / Sivas)
Boş ceseye salmayasun. (Rize)	Ellerin dert görmesin. (Düzköy / Trabzon, Niksar / Tokat)
Bulut sana gölge olsun. (Of / Trabzon)	Ellerin dert görmiye. (Muş)
Büyük adamlar olasın (Konya)	Ellerin sıcak sudan soğuk suya değmesin. (Of / Trabzon)
Cana gelecek mala gelsin (Tufanbeyli / Adana)	Evin abad olsun. (İğdir)
Canın dert görmesin. (İğdir)	Evin yapıla! (Urfa)
Ceddine rahmet olsun. (Araklı / Trabzon)	Evinden hermişe şadlığ sesi gelsin. (İğdir)
Cefa görmeyesen. (İğdir)	Evine buğday yağsın (Karaman)
Cennet hurisi olesen. (Muş)	Evladın barını yiyesen. (Bitlis)
Cümle Muhammet ümmeti üstüne ışık düşsün. (Kars)	Ezrailin yâdından çıhasan. (İğdir)
Çıran devamlı yağlı kalsın. (Antalya)	Fatime kömeyin olsun. (İğdir)
Çocuklarına kavuşasın (Gödene / Konya)	Fatma anamızın komşisi olesen. (Muş)
Çok bayramlar göresin (Tufanbeyli / Adana)	Gabağına helal süd emmiş çıksın. (İğdir)
Çoklukla çalışıp azlıkla yiyesin. (Kelkit / Gümüşhane)	Gabağından ahar su ahsın. (İğdir)
Çoluğumu, çocuğumu, torunlarımı başarılı kuldan eyle. (Kars)	Gadan alım. (İğdir)
Çöreyin bol olsun. (İğdir)	Gapılar hermişe yüzüne açık olsun. (İğdir)
Çöreyin isti olsun, suyun serin. (İğdir)	Gara gün, gara bayram görmeyesen. (İğdir)
Dağ kimi ucalasan. (İğdir)	Gardaş dağı görmiyesen. (İğdir)
Dağdan uca, baldan şirin olasan. (İğdir)	Gazancın artıg olsun. (İğdir)
Dal dal olasın, kol kol olasın oğlunla oba, kızınla komşu olasın (Tufanbeyli / Adana)	Gazandığını helalilya yiyesen. (İğdir)
Darda kalmayasın (Suşehri / Sivas)	Gebri nur ola. (İğdir)
Darlağ yüzü görmeyesen. (Muş)	Geçmişlerinin canına değsin (Tufanbeyli / Adana,)
Dert yüzü görmeyesin, (Niksar / Tokat)	Geddi gametin eyilmesin . (İğdir)
Dilin dudağın şirin kala. (Of / Trabzon)	Gettiğın yerden boş gayıtmayasın. (İğdir)
Döşşek misafiri olmiyesen. (Bitlis)	Gollarına guvvet gelsin. (İğdir)
Düğünün güzün ola (Tufanbeyli / Adana)	Gökten yağa, yerden toplayasın. (Kelkit / Gümüşhane)
Dünya durdukça durasan. (İğdir)	Gözlerin aydın olsun. (İğdir)
Dünyadan gel geç, yokluk görme (Karaman)	Gözü dolusu bakasın. (Kars)
Dünyanın adını alasun. (Rize)	Gül kimi açılasan. (İğdir)
Düşmanın kor, dostun şad ole. (Bitlis)	Gün görüp murad edesen. (Bitlis)
El içinde başın uca olsun. (İğdir)	Gün o gün olsun burada şadlığa gelek. (İğdir)
El öpenin çok olsun. (İğdir)	Halal süd emesen. (İğdir)
El öpenlerin çok olsun. (Düzköy / Trabzon, Niksar / Tokat)	Hayır duam seninle olsun. (Tonya / Trabzon)
El üstünde gezesin. (Suşehri / Sivas)	Haznelere çatasun. (Rize)
Elbiz kulağına kurşun, Allah korusun (Tufanbeyli / Adana)	Heç vaht çırağın sönmesin. (İğdir)
Elin ayağın dert görmesin. (Düzköy / Trabzon)	Helalı hoş olsun (Tufanbeyli/Adana)
Elin, golun var olsun. (İğdir)	Hıdır arkadaşın olsun. (Isparta)
Eline koluna sağlık. (Niksar / Tokat)	Hızır yardımcın ole. (Bitlis)
	Hızır yoldaşın olsun. (Niksar / Tokat)
	Hızır'ın yeşil avucunu göresin. (Of / Trabzon)

Hiçbir acı görmeyesin (Gödene / Konya)	Muradına yetesen. (İğdir)
Hocayı Hızır yardımcın ola. (Urfa)	Namerde möhtaç olmayasan. (İğdir)
Huri kızlarıyla yoldaş olasın. (Düzköy / Trabzon)	Neyliyim nece eliyim demiyesen. (İğdir)
İslah döşek görmeyesin. (Suşehri / Sivas)	O gün ola Hac şerbetini içek. (Urfa)
İşığına çıhasan. (İğdir)	Ocagın şen ola. (Urfa)
İki cihan serverine komşu olesen (Bitlis)	Ocağı tütesice. (Isparta)
İki cihanda aziz olasın. (Isparta)	Ocağın odlu olsun, gazanın gaynar. (İğdir)
İki dünyada muvaffak olasın. (Çorum)	Ocaktan duyandan Allah uzak etsin. (Tufanbeyli / Adana)
İki gün yatak bir gün toprak. (Kars)	Oğul toyu göresen, kız köçüresen. (İğdir)
İmandan ayırmasın. (Kars)	Okulun kutlu olsun. (Kars)
İstedigine gavuşasan. (İğdir)	Ölmüşlerin ruhuna değsin. (Düzköy / Trabzon)
İşin avand olsun. (İğdir)	Ölüne rehmet. (Urfa)
İşin gücün rast gelsin. (Düzköy / Trabzon)	Ölünün ağzında bulunsun (Tufanbeyli / Adana)
İşin hayırlı, bereketli olsun. (İğdir)	Ömrü uzun olasıca (Tufanbeyli / Adana)
İşiy güciy rast gide. (Urfa)	Ömrün su gibi uzun ole. (Muş)
İyi yolculuklar. (Tonya / Trabzon)	Ömrün uzun olsun, düğünün güzün olsun, dokuz oğlununun, biricik kızın olsun (Tufanbeyli / Adana)
İyiler karşından gele (Tufanbeyli / Adana)	Ömrün uzun, düğünün güzün olsun. (Suşehri / Sivas, Niksar / Tokat, Karaman)
Kara gözlü nişanlın ola (Tufanbeyli / Adana)	Ömür boyu hoşbaht olasan. (İğdir)
Karanlıkta kalmayasın. (Suşehri / Sivas)	Önün yara gelmesin. (Kelkit / Gümüşhane)
Kem gözden irak olsun. (Antalya)	Payın artıg olsun. (İğdir)
Kesen bereketli ole. (Bitlis)	Pis gün görmeyesen. (İğdir)
Kesene bereket. (İğdir)	Rabbim seni esirgeye. (Bitlis)
Kesene Hızır uğrasın. (Niksar / Tokat)	Rehmet baban. (Bitlis)
Kılf tutan kuldan eyle. (Kars)	Sabahın heyir olsun. (İğdir)
Kismetlerin bol olsun. (Düzköy / Trabzon)	Saçın sakalın çoluk çocuğunla ağarsın (Karaman)
Kolay gele. (Bitlis)	Sağ ol, var ol, pir ol. (Isparta)
Konak gelini olasın. (Of / Trabzon)	Sakkalın ağarsın. (İğdir)
Konu komşunun çocuklarını başarılı kuldan eyle. (Kars)	Salamat gal. (İğdir)
Kölgen üstümüzden eksik olmasın. (İğdir)	Seherin hayra açılısın. (İğdir)
Körpün yihılmasın. (İğdir)	Sen beni incitmemişsen, Allah da seni incitmeye. (Muş)
Kötü talih kapını çalmasın. (Niksar / Tokat)	Sene gelen dert bela mene gelsin. (İğdir)
Kötülerle karşılaşmayasın. (Suşehri / Sivas)	Seni görüm muradına eresin. (İğdir)
Lampan sönmez olsun. (İğdir)	Sofrana Halil İbrahim bereketi dolsun. (Niksar / Tokat)
Mahallenin bütün kızları oğluma gergef işlesin. (Of / Trabzon)	Sofranız bereketli olsun. (İğdir)
Malın dövletin başından aşsın. (İğdir)	Son beşiğim altın eşiğim. (Niksar / Tokat)
Mekânın cennet olsun. (Düzköy / Trabzon)	Su gibi aziz olasın. (Düzköy / Trabzon)
Min yaşasan. (İğdir)	Su kimi duru olasan. (İğdir)
Muhammet peygamberin duasından ayırmasın. (Kars)	Su verenlerin çok olsun. (Niksar / Tokat, Düzköy / Trabzon)
Muhanete muhtaç olmayasın. (Niksar / Tokat, Suşehri / Sivas)	
Muradın gözünde galmasın. (İğdir)	

Sular gibi artasun. (Rize)
 Şad olasan. (İğdir)
 Şeyhin Abdulkadir Geybani, Veysel Karani duacın ole. (Muş)
 Tanrı seni şerden sahlasın. (İğdir)
 Tarlasına nur yağsın. (Isparta)
 Tepene sarı buğdaylar yağsın. (Of / Trabzon)
 Tırnagın daşa degmiye. (Urfa)
 Tırnağına taş değmesin. (Düzköy / Trabzon)
 Toprağı şanı yaşasın. (İğdir)
 Toprağınız bereketli olsun. (İğdir)
 Toprakları kadar yaşayasun. (Rize)
 Torun ekmeği yiyessin, (Niksar / Tokat)
 Toy şirini yiyek. (İğdir)
 Tuttuğun altın olsun (Karaman, Tufanbeyli / Adana, Düzköy / Trabzon)
 Uğrun açık ole. (Bitlis)
 Uğur olsun. (İğdir)
 Uğurlar olsun. (Suşehri / Sivas)
 Uğurlu gademli olsun. (Karaman)
 Unun bol olsun. (İğdir)
 Uzandıgın dallar altın olsun. (Kelkit / Gümüşhane)
 Üreğinden keçeni gözünnen göresen. (İğdir)
 Üstüne kızıl güller tökülsün. (İğdir)
 Üzün ağ olsun. (İğdir)
 Üzün gem görmesin. (İğdir)
 Üzüne gün doğsun. (İğdir)
 Valdeyine rehmet olsun. (İğdir)
 Var dövletin başından aşsın. (İğdir)
 Var olasan. (İğdir)
 Yastığın yüngül olsun. (İğdir)
 Yaşı uzun düğünü gözün olsun. (Isparta)
 Yattığın yer nur olsun. (Düzköy / Trabzon)
 Yediğin gaymak olsun, gezdiğin yaylag. (İğdir)
 Yerin durağın cennet olsun. (Niksar / Tokat)
 Yokluh görmiyesen . (Bitlis)
 Yolun açık olsun (Karaman)
 Yolun ışıklı olsun. (İğdir)
 Yolun panbığ olsun. (İğdir)
 Yolun su kimi aydın olsun. (İğdir)
 Yolun yahın olsun. (İğdir)
 Yüzün güle murad edesen. (Muş)

Zahmetin barını göresen. (İğdir)
 Zalime rast gelmeyessin. (İğdir)
 Zihnunuzi cesçin etsun. (Rize)
 Zulüm görmeyesen. (İğdir)

5.2. Beddua Örnekleri

Acı çekerek ölesin. (Düzköy / Trabzon)
 Acıdan geberesen. (İnegöl / Bursa)
 Adcağızın galmaya. (Konya)
 Adı batasica. (Karaman, Kırıkkale, Niksar / Tokat)
 Adı bilinmedik derde düşesin. (Niksar / Tokat)
 Adı duyulmadık yerlere gidesin. (Tufanbeyli / Adana)
 Adın başkasına kona. (Of / Trabzon)
 Adın bata. (Elazığ, Kelkit / Gümüşhane)
 Adın bataydı. (Ardahan)
 Adın batsın. (İğdir)
 Adın defterden siline. (Bitlis)
 Adın ellere gala. (Antalya, Gödene / Konya)
 Adın ellere miras kala. (Ardahan)
 Adın kara yerden çağrıla. (Ağrı)
 Adın odlara koyulsun. (İğdir)
 Adın salları altından gele. (Of / Trabzon)
 Adın sanın kalmasın. (Konya)
 Adın sanın kurusun. (İnegöl / Bursa)
 Adını adlara goyum. (İğdir)
 Adun cesulsun. (Rize)
 Afat ola canına. (Ardahan)
 Afete gelesin. (İnegöl / Bursa)
 Ağ güne hesret galasın. (İğdir)
 Ağ yesen kara kusasan. (Bitlis)
 Ağu içesin. (İnegöl / Bursa)
 Ağu yiyessin. (Kelkit / Gümüşhane)
 Ağzın dilin kilitlensin, lâl olsun. (Niksar / Tokat)
 Ağzın imansız gapana. (Erzurum)
 Ağzın kapana. (Araklı / Trabzon)
 Ağzın kapanaydı. (Ardahan)
 Ağzın kitlene. (Erzurum)
 Ağzın üstüne kapanasın. (Kelkit / Gümüşhane)
 Ağzına çor deysin. (İğdir)
 Ağzına toprak dola. (Gödene / Konya)
 Ağzına yuyucu parmağı gire. (Gaziantep)

Ağzından burnundan gele. (Elazığ)
 Ağzından burnundan gelsin. (Araklı / Trabzon, Niksar / Tokat)
 Ağzından od çıksın. (İnegöl / Bursa)
 Ağzının tadiyla oturamaz inşallah. (Çorum)
 Ah diyessen, er diyessen inek kuyruğuna sarılasın. (Bitlis)
 Ah diyessin başını dizine çalasin. (Of / Trabzon)
 Ah edesen, benim en kötü günümü arıyessen. (Muş)
 Ah edesin kan kusasin (Ardahan)
 Ah edip ah işitesin (Ardahan)
 Aklın delinsin. (İnegöl / Bursa)
 Aklını sırtlanlar yesin. (Of / Trabzon)
 Aklının bardağı kırıla. (Of / Trabzon)
 Aklının kabı kurusun. (Of / Trabzon)
 Akşamın gara gelsin. (İğdir)
 Akşamlar üstün karara. (Ardahan)
 Al gerdanın gana boyansın. (İğdir)
 Al yeşil duvak takmayasın (Ardahan)
 Aldığın malın hayrını görmeyessin. (Suşehri / Sivas)
 Alemin külü başan ola. (Konya)
 Alev yiyessin. (Of / Trabzon)
 Alevin tependen çıka. (Of / Trabzon)
 Alın yeşilin üstüne döküle. (İnegöl / Bursa)
 Ali'nin kılıcına gelesin. (Ardahan)
 Alil olasin. (İnegöl / Bursa)
 Allah - uyuz olasin da- kaşınacak tırnak vermeye (Tufanbeyli / Adana)
 Allah ağız dadiynan yedirmesin. (Suşehri / Sivas)
 Allah alsın seni. (Tonya / Trabzon)
 Allah arabaların altına katsın seni. (Düzköy / Trabzon)
 Allah balandan çektirsin. (İğdir)
 Allah başından derdi eksük etmesin. (Suşehri / Sivas)
 Allah belacuklarını versin. (Rize)
 Allah belağı versin. (Suşehri / Sivas)
 Allah belanı vere de beni kurtara. (Kelkit / Gümüşhane)
 Allah belanı versin (Ardahan, Düzköy / Trabzon, Tonya / Trabzon)
 Allah belanı versin (Kars)
 Allah belanı virsin. (Karaman)
 Allah benden beter etsin. (Araklı / Trabzon)
 Allah beterini versin. (Suşehri / Sivas)
 Allah bilinmedik dertler versin. (Suşehri / Sivas)

Allah bin belası versin. (Tufanbeyli / Adana)
 Allah birbirimizden buldursun. (Suşehri / Sivas)
 Allah canığı alsın. (Suşehri / Sivas)
 Allah canını alsın (Ardahan, Araklı / Trabzon)
 Allah canını alsın (Arpaçay / Kars)
 Allah cehennem azabına uğradsın. (Suşehri / Sivas)
 Allah cehennemden çıkarmasın. (Düzköy / Trabzon)
 Allah cennet yüzü gösdermesin. (Araklı / Trabzon, Suşehri / Sivas)
 Allah cezan vere. (Erzurum)
 Allah cezanı versin. (Araklı / Trabzon)
 Allah çeneği düşürsün. (Suşehri / Sivas)
 Allah çoluk çocuğuna kavuşturmasın. (Araklı / Trabzon)
 Allah derin kuytularına yuvarlasın seni. (Düzköy / Trabzon)
 Allah dermansız derd versin, süründürsün. (Suşehri / Sivas)
 Allah dert vere, derman vermeye. (Kelkit / Gümüşhane)
 Allah dert verip de derman vermesin. (Suşehri / Sivas)
 Allah dert versin de derman vermesin. (Çorum)
 Allah elime bahdırsın. (Suşehri / Sivas)
 Allah emdiğin südü burnundan getirsin. (Suşehri / Sivas)
 Allah evlat yüzünü gösdermesin. (Suşehri / Sivas)
 Allah gahredsin. (Suşehri / Sivas)
 Allah gazancığın bereketini gösdermesin. (Suşehri / Sivas)
 Allah gelinlerinden buldursun. (Düzköy / Trabzon)
 Allah görünmedik yerden bela versin. (Suşehri / Sivas)
 Allah gözüğü kör etsin. (Suşehri / Sivas)
 Allah gözüğün yaşını gurutmasın. (Suşehri / Sivas)
 Allah gözünü kör etsin. (Düzköy / Trabzon)
 Allah güldürmesin. (Araklı / Trabzon, Niksar / Tokat)
 Allah güle güle oturdmasın. (Suşehri / Sivas)
 Allah gün yüzü gösdermesin. (Suşehri / Sivas, Tonya / Trabzon)
 Allah iki gözüğü kör etsin. (Suşehri / Sivas)
 Allah iki yakarı bir araya getirmesin. (Suşehri / Sivas, Niksar / Tokat)
 Allah işiği gücüğü rast getirmesin. (Suşehri / Sivas)
 Allah işini rast getirmesin. (Tonya / Trabzon)

Allah it gibi süründürsün. (Suşehri / Sivas)	Allah sevdiği elinden alsın. (Suşehri / Sivas)
Allah kahretsin. (Araklı / Trabzon)	Allah şeytanından bulundursun. (Suşehri / Sivas)
Allah kaşıntı versin de kaşiyacak tırnak vermesin. (Çorum)	Allah sinene dağ çeksın. (İğdır)
Allah kırsın bacaklarını. (Düzköy / Trabzon)	Allah sizi de yüzüsdü bırachsın. (Suşehri / Sivas)
Allah kırsın kollarını. (Düzköy / Trabzon)	Allah süründürsün. (Araklı / Trabzon)
Allah kollarını kırsın. (Araklı / Trabzon)	Allah tepene taş döksün. (İğdır)
Allah kökün guruda. (Ardahan)	Allah uyuz edsin, gaşınacah dırnah vermesin. (Suşehri / Sivas)
Allah muradığı gözünde goysun. (Suşehri / Sivas)	Allah uyuz verende tırnak vermeye. (Ardahan)
Allah müstehakını versin. (Karabük)	Allah uyuz versin de tırnak vermesin. (Niksar / Tokat)
Allah okuduğu Kuran'ı kabul etmesin. (Düzköy / Trabzon)	Allah yaksın seni. (Düzköy / Trabzon)
Allah öldürsün. (Arpaçay / Kars)	Allah yarına çıkarmasın. (Araklı / Trabzon)
Allah ömrünü kessin. (İğdır)	Allah yedi guma üsdüne düşürsün. (Suşehri / Sivas).
Allah ömrünü kışsın. (Düzköy / Trabzon)	Allah yedi yorgan yıpratason. (Rize)
Allah perişan etsin. (Suşehri / Sivas)	Allah yedirmesin. (Niksar / Tokat)
Allah sana at vere meydan vermeye. (Bitlis)	Allah yedüğü içdüğü zehir zılıım edsin. (Suşehri / Sivas)
Allah sana dert vere derman vermeye. (Ardahan)	Allah yurd yuva nasib etmesin. (Suşehri / Sivas)
Allah sana paranın yüzünü göstermesin. (Tonya / Trabzon)	Allah yüzüğü güldürmesin. (Suşehri / Sivas)
Allah sana uyuz vere de kaşiyacak tırnak vermeye. (Kelkit / Gümüşhane)	Allah zülüm versin. (Arpaçay / Kars)
Allah sana zulüm eylesin. (Kars)	Allah'ın ataşı karnan dege. (Ardahan)
Allah sene genim olsun. (İğdır)	Allah'ın belasına gelesen. (İğdır)
Allah sene gotur versin, tırnak vermesin. (İğdır)	Allah'ın gazabına uğra. (Konya)
Allah sene zulüm elesin. (İğdır)	Allah'ın iyi gününden mahrum kalasın. (Tonya / Trabzon)
Allah seni attan indirip eşeğe bindire. (Of / Trabzon)	Allah'ından bulasan (Şanlıurfa)
Allah seni benden beter etsin. (Suşehri / Sivas)	Allah'ından bulasın emi. (Niksar / Tokat)
Allah seni bildiği gibi yapsın. (Araklı / Trabzon, Tonya / Trabzon)	Allah'ından bulesen. (Muş)
Allah seni cehennemden çıkarmasın. (Tonya / Trabzon)	Allah'tan bulasın. (Konya)
Allah seni cehennemine atsın. (Düzköy / Trabzon)	Allahüteala senin peşine hiç evlat düşürmesin. (Kars)
Allah seni çöreye muhtaç eylesin. (İğdır)	Altın adın pul ola. (Of / Trabzon)
Allah seni elimden alsın. (Ağrı)	Altın üstüne kitlene. (Of / Trabzon)
Allah seni gahrıla gazap itsin. (Karaman)	Ana ağzın kurusun. (İnegöl / Bursa)
Allah seni her iki cihanda da kahreylesin. (Tonya / Trabzon)	Anan atan domuz ola. (Gödene / Konya)
Allah seni iki dünyada perişan etsin. (Düzköy / Trabzon)	Anan baban derine gide. (Niksar / Tokat)
Allah seni kahretsin. (Düzköy / Trabzon)	Anan baban fesinle, püskülünle, terliğinle oynaya. (Of / Trabzon)
Allah seni sürüm sürüm süründürsün. (Suşehri / Sivas)	Anan baban hayriği görmesin. (Suşehri / Sivas)
Allah seni yok eder inşallah. (Niksar / Tokat)	Anan meler galsın. (İğdır)
Allah senin yüzünü bir daha göstermesin. (Kırıkkale)	Anandan emdiğin burnundan gelsin. (Araklı / Trabzon)

Ardın yurdun ıssız kalsın. (Konya)	Başkalarına muhtaç olasın. (Düzköy / Trabzon)
Arzun gözünde kalsın. (İğdır)	Başun kesile. (Rize)
At kuyruğunda gidesin inşallah. (Niksar / Tokat)	Baykuşlar yuvanda ötsün. (Kars)
Atana lenet. (İğdır)	Bayram günü et bulamayasın. (Of / Trabzon)
Ataşlara gelesin (Ardahan)	Bayramın gara gelsin. (İğdır)
Atının alnına güneş doğmasın inşallah. (Kırıkkale)	Bedduam başına olsun. (Tonya / Trabzon)
Avara kör olasan. (İğdır)	Bekarlıktan kurtulmayasın. (Of / Trabzon)
Ayağ de duresen, etlerin yere tökile. (Muş)	Belin doğrulmasın. (Düzköy / Trabzon)
Ayağı çarıklı even gelmesin. (Kars)	Belin kırılısın. (İğdır)
Ayağı çolak başı kabak olasın. (Of / Trabzon)	Belinin ipliği kırılısın. (İğdır)
Ayağına kör mih batasınca. (Gaziantep)	Bemirat olasan. (Erzurum)
Ayakların kırılısın. (İğdır)	Benden bulma Allah'ından bul (Karaman)
Ayaklarına kara su ine. (Ardahan)	Benim derdimi Allah sana versin. (Araklı / Trabzon)
Ayıbını kara toprak örtün. (İğdır)	Benim kadar başına taş düşe. (Kelkit / Gümüşhane)
Ayın bayın olasın. (Gaziantep)	Bilinmedik dertlere dutul. (Suşehri / Sivas)
Babasının gözünü yılanlar vura. (Niksar / Tokat)	Bilinmez derde düşesin. (Antalya, Gödene / Konya)
Bacadan tüstü çıhmasın. (İğdır)	Bilinmez dertten gidesin. (Kelkit / Gümüşhane)
Bacakların kurusun. (Düzköy / Trabzon)	Bir dağda yatasın, bin dağa kokun yayıla. (Kelkit / Gümüşhane)
Bahçende gül, lale bitmesin. (Of / Trabzon)	Bir ekmek veren, bin tekmük ata. (Kelkit / Gümüşhane)
Bakarların kör ola. (Tunceli)	Bir solukçuk olasıca, boyun devrile. (Tufanbeyli / Adana)
Bala diyende burnunun ucu göynesin. (İğdır)	Bir taş düşsün yaksın özünü. (Adana)
Bala yüzüne hesret galasan. (İğdır)	Boğazına dursun. (Kırıkkale)
Balaların meler kalsın. (İğdır)	Bohçan düğülü kala. (Ardahan)
Balaların yetim kalsın. (İğdır)	Bor bohça açasın. (Ardahan)
Bana çekirdin, sende çekesin. (Düzköy / Trabzon)	Boynu altında galasıca. (Karaman, Suşehri / Sivas)
Bana gelen sana gelsin. (Düzköy / Trabzon)	Boynu altında kalsın. (Antalya)
Bana muhtaç olasın. (Düzköy / Trabzon)	Boynun altında gala. (Antalya, Gödene / Konya)
Başcazını yi. (Karaman)	Boynun altında galsın. (İğdır)
Başın bağırı yiye. (Elazığ)	Boynun altında kala. (Ardahan)
Başın batsın. (İğdır)	Boynun posun devrile. (Kelkit / Gümüşhane)
Başın beze gire. (Bitlis)	Boynun teker altında kalsın. (Tufanbeyli / Adana)
Başın teneşire gele. (Antalya, Gödene / Konya)	Boynun yere döşene. (Kelkit / Gümüşhane)
Başına benim kadar taş düşsün (Ardahan, Antalya)	Boyu devrilesice (Karaman, Tufanbeyli / Adana)
Başına galah uçsun. (İğdır)	Boyun bosun devrilsin. (Niksar / Tokat)
Başına od elensin. (İğdır)	Boyun boz iplere gelsin. (Tufanbeyli / Adana)
Başına taş düşsün. (İğdır)	Boyun devrile. (Ardahan)
Başına taş yağa. (Tunceli)	Boyun devrilsin imi. (Karaman)
Başına yıldırım düşsün. (Of / Trabzon)	Boyun devrilsin. (Araklı / Trabzon)
Başını bağırını yesin. (Niksar / Tokat)	Boyun posun değrulsün. (Suşehri / Sivas)
Başını ye inşallah. (Karabük)	Boyun posun devrile. (Elazığ)
Başını yiyesice. (Çorum)	

Boyun posun devrilsin. (Düzköy / Trabzon)
 Boyun yere batsın. (İğdir)
 Boyun yere girsin. (Ağrı)
 Boyunu yere sohum. (İğdir)
 Böyümeysesice. (Tufanbeyli / Adana)
 Bu günlerde mezarını kazsınlar. (Niksar / Tokat)
 Budum budum budanasıca. (Tufanbeyli / Adana)
 Buralara basmayasın. (Tufanbeyli / Adana)
 Burnundan fitil fitil aksın. (Araklı / Trabzon)
 Burnundan fitil fitil gelsin. (Niksar / Tokat)
 Burnundan gele emi. (Gödenek/Konya)
 Burnundan gele. (Muş)
 Büyük adam olasın, dallanasın budaklanasın, tam güleceğin zaman ağlayasın. (Of / Trabzon)
 Can evin yihıla. (Elazığ)
 Can verende su verenin olmasın. (İğdir)
 Canığın derdine düşesin. (Suşehri / Sivas)
 Canın cehenneme. (Suşehri / Sivas)
 Canın çıksın. (Düzköy / Trabzon)
 Canın sallansın. (Araklı / Trabzon)
 Canına ataşlar düşe. (Ardahan)
 Canına gurd daraşsın. (İğdir)
 Canına kurt düşsün. (Ağrı)
 Cehennem kütüğü olasıca. (Konya)
 Cehennem oduna yanasan. (İğdir)
 Cehennem dibine gadar yolun var. (Karaman)
 Cehennem dibine gidesin. (Tufanbeyli / Adana)
 Cehennem dibine git. (Karabük, Niksar / Tokat)
 Cehennemlerde cayır cayır yanasın. (Suşehri / Sivas)
 Ciğerin ağzından döküle. (Ardahan)
 Ciğerin ağzından gele. (Van)
 Ciğerin ağzından gelsin. (Düzköy / Trabzon)
 Ciğerleri bölük pörçük olasıca (Tufanbeyli / Adana)
 Ciğerleri dökülesice (Tufanbeyli / Adana)
 Ciğerlerimi yahdın, Allah da seni yahsın. (Suşehri / Sivas)
 Ciğerlerin bişsin. (Suşehri / Sivas)
 Ciğerlerin delüg deşüg olsun. (Suşehri / Sivas)
 Ciğerlerinden tutul. (Kırıkkale)
 Cincarlar bitsin ocağında.
 Ciyeriğe gurd düssün. (Suşehri / Sivas)
 Ciyerin parçalansın. (İğdir)

Ciyerine od düşsün. (İğdir)
 Çaresiz derdlere düşesin. (Suşehri / Sivas)
 Çarık ayağından kesilmesin. (Of / Trabzon)
 Çektiğin damarlar kurusun. (Konya)
 Çenen çekilir inşallah (Tufanbeyli / Adana)
 Çenen çekilsin imi. (Karaman)
 Çenen düşsün. (Suşehri / Sivas)
 Çenen kapansın. (Araklı / Trabzon)
 Çenen kurusun. (Isparta)
 Çenen sıkıla. (Antalya, Gödenek / Konya)
 Çenen tutulsun. (Niksar / Tokat)
 Çenesi kesilesice. (Suşehri / Sivas)
 Çıra gibi yanasın. (Ardahan)
 Çıra kimi sönesin. (Ağrı)
 Çiçeg gibi solasıca. (Suşehri / Sivas)
 Çiğerinin bağı yana (Gödenek / Konya)
 Çocuklarından bulasın. (Kelkit / Gümüşhane)
 Çoh işleyesen, az yiyesen. (İğdir)
 Çol çocuk yüzü görmeyesin. (Antalya, Gödenek / Konya)
 Çoluğun çocuğun hayrını görmeyesin. (Suşehri / Sivas)
 Çoluğun çocuğun ölüsünü öpesin. (Suşehri / Sivas)
 Çöreye muhtac olasan. (İğdir)
 Çöreyin dizinin üstünde olsun. (İğdir)
 Çöreyin para olsun, günün gara. (İğdir)
 Damarın gurusun. (Suşehri / Sivas)
 Damında bayguşlar ötsün. (Suşehri / Sivas)
 Damında baykuş öte. (Of / Trabzon)
 Darı unu gibi dağılasınız. (Konya)
 Davulu önünde gidesice. (Niksar / Tokat)
 Dayandığın ağaç yıkılsın. (İnegöl / Bursa, Of / Trabzon)
 Defteri dürülesice. (Niksar / Tokat)
 Defterin dürüle. (Bitlis)
 Delikli tahtaya gelesin. (Giresun)
 Derdine derman tapılmasın. (İğdir)
 Dermansız derde düş. (Ağrı)
 Dert başuna. (Rize)
 Devrün döne. (Elazığ)
 Dilenemesiz dilenci olasın. (Gaziantep)
 Dilerim bahçende fidan bitmesin. (Adana)
 Dili kopasıca. (Niksar / Tokat)
 Dilin çürüsün çoban. (İnegöl / Bursa)

Dilin damağın dutulsun. (Suşehri / Sivas)
 Dilin lal olsun gulağın kar. (İğdir)
 Dilin söz tutmasın. (İğdir)
 Dilin tutula. (Tunceli)
 Dilin tutulsun inşallah. (Araklı / Trabzon)
 Dilin tutulsun. (Düzköy / Trabzon)
 Dilinde yaman yarası çıhsın. (İğdir)
 Dilini akrep vursun. (İğdir)
 Dillerin dönmesin. (Düzköy / Trabzon)
 Dişlerin karnan töküle. (Bitlis)
 Dizine gözüne dursun. (Kırıkkale)
 Doğduğun gün bataydın. (Kelkit / Gümüşhane)
 Dokuz ocaklara kül dök. (Isparta)
 Döşekte uzanıp ölmeyesin. (Niksar / Tokat)
 Dudduğun dallar elinde galsin. (Suşehri / Sivas)
 Dudduğun orucun, gıdığı namazın hayrını görmeyesin. (Suşehri / Sivas)
 Dul galasan. (İğdir)
 Dul kalasın. (Düzköy / Trabzon)
 Duz kimi eriyesen. (İğdir)
 Düğünsüz, derneksiz gelin olursun inşallah. (Kırıkkale)
 Dünya işığına hasret galasın. (Elazığ)
 Düşme get Allahından bul şeytanından bul. (Kars)
 Ehsanını gurt bassın. (İğdir)
 Ekmeği ağız dadiynan yiyeme. (Suşehri / Sivas)
 Ekmeğini it, yakarı bit yesin. (Tunceli)
 Ekmek atlı ola, yay koşup kavuşamayasın. (Of / Trabzon)
 Ekmek atlı sen yayan olasan. (Bitlis)
 Ekmek atlı sen yayan olasın. (Ardahan)
 Ekmek bulup yiyemeyesin. (Tonya / Trabzon)
 Ekmek tavşan ola, sen tazı, tutamayasın. (Kelkit / Gümüşhane)
 Ele güne rezil olasıca. (Tufanbeyli / Adana)
 Eli ayağı kırıla da yanlara düşesice. (Tufanbeyli / Adana)
 Eli çıkasıca. (Isparta)
 Elin ayaan gurusun. (Suşehri / Sivas)
 Elin ayaan top olsun. (Suşehri / Sivas)
 Elin ayağın kırılsın. (Araklı / Trabzon)
 Elin eteen dutuşsun. (Suşehri / Sivas)
 Elin guruyup yanına düşsün. (İğdir)
 Elin hamurlu olsun garnın aç. (İğdir)

Elin hine görmiye. (Muş)
 Elin kına görmesin. (İğdir)
 Elin kırıla da çenen çekile. (Tufanbeyli / Adana)
 Elin kırıla, yanan yapışe. (Bitlis)
 Elin kırılsın. (Ardahan)
 Elin, golun çekile. (Elazığ)
 Eline gözüne dursun. (Düzköy / Trabzon)
 Elini doluya atasan boş gelsin. (İğdir)
 Elinnen yemeyesen gözünnen görmeyesin. (İğdir)
 Ellere galasıca (Antalya, Gödenek / Konya)
 Ellerin dizinde kala. (Kelkit / Gümüşhane)
 Ellerin gırılısın. (Suşehri / Sivas)
 Ellerin goynunda galsın. (İğdir)
 Ellerin iş dutamasın. (Suşehri / Sivas)
 Ellerin kırılısın. (Niksar / Tokat)
 Emdiğin burnundan gelsin. (Niksar / Tokat)
 Emdüğün süt burnundan gelsin. (Suşehri / Sivas)
 Emeglerin boşa gedsin. (Suşehri / Sivas)
 Emeglerin gözüğe diziğe dursun. (Suşehri / Sivas)
 Emeyim burnundan gelsin. (İğdir)
 Emrunden doymayasun. (Araklı / Trabzon)
 Endamin dökülsün. (İğdir)
 Er bulamayasın inşallah. (Of / Trabzon)
 Er diyesen, erik ağacına çıkasan. (Van)
 Erim erim eriyesin. (Kelkit / Gümüşhane)
 Ermeden gidesice. (Isparta)
 Eşdüğü guyuya düşesice. (Suşehri / Sivas)
 Etin dökile. (Tunceli)
 Etin dökülsün. (İğdir)
 Ettiğin gibi bulasın. (Düzköy / Trabzon)
 Ettiklerinden bulasın. (Kelkit / Gümüşhane)
 Evi haraba kalsın. (İğdir)
 Evin baykuş yuvası ola. (Of / Trabzon)
 Evin ocağın yihılsın. (Ağrı)
 Evin yıkıla belin büküle (Suşehri / Sivas)
 Evinde baykuş ulasın. (İğdir)
 Evinde baykuşlar ötsün. (Düzköy / Trabzon, Isparta)
 Evine, damına ıldırımlar inesi. (Konya)
 Evladından bulasın. (Niksar / Tokat)
 Evlatlarından bulasın. (Düzköy / Trabzon)
 Evsiz barksız kalasın. (Tufanbeyli / Adana)

Ezabın artıg olsun. (İğdir)	Gidişin olur, dönüşün olmaz inşallah. (Araklı / Trabzon)
Farş malamat olasin. (Elazığ)	Gitmez ağrıya yat. (İnegöl / Bursa)
Farş olasan. (Şanlıurfa).	Gittiğin yerden gelmeyesin. (Gödene / Konya)
Felek belini gırsın. (İğdir)	Gittiğin yerlerden dönmemeyesin. (Düzköy / Trabzon)
Felekten ağ gün isteyesen, gara gün göndere. (İğdir)	Gorbegor olesen. (Muş)
Fersiz ölesen, gelin ölesen. (İğdir)	Göçmüş duvarlar üstüne yıkılsın. (Niksar / Tokat)
Fitul fitil burnundan gelsin (Karaman)	Gömleğin alev ola. (Of / Trabzon)
Gadalara gelesin. (Tunceli)	Gönenme imi. (Karaman)
Gadalarımı alasıca. (Kırıkkale)	Görbagor olasan. (İğdir)
Gahrı gazab olasıca (Karaman)	Görüm başına men ağırlıkta daş düşsün. (İğdir)
Gan gusasıca. (Suşehri / Sivas)	Görüm seni dilin kelimeyi şadete gelmesin. (İğdir)
Gapın gapalı kala. (Ardahan)	Görüm seni gan gusasan. (İğdir)
Gara baba ye. (Suşehri / Sivas)	Görüm seni isti ocak üstüne hesret galasan. (İğdir)
Gara habarın gele (Gödene / Konya)	Görünmez köylere gelin gidesice. (Suşehri / Sivas)
Gara haberin gele. (Antalya)	Göyden başına daş yaşsın. (İğdir)
Gara haberin, ganlı gömleen gelsin. (Suşehri / Sivas)	Gözlerin elimlan pamuğliyem. (Muş)
Garartın kesilsin. (Suşehri / Sivas)	Gözlerin göğe dikile. (Giresun)
Gavur gapılarına düşesice. (Suşehri / Sivas)	Gözlerin kör ola (Antalya, Gödene / Konya)
Gavurun okuna rasgelesin. (Ardahan)	Gözü kör olasıca. (Tufanbeyli / Adana)
Gazancığ yel alsın. (Suşehri / Sivas)	Gözüğe diziğe dursun. (Suşehri / Sivas)
Geberesen. (Bitlis, Erzurum)	Gözün eğilsin. (Suşehri / Sivas)
Geberesice (Karaman)	Gözün gör dilin lal olsun. (İğdir)
Geberesin. (Düzköy / Trabzon)	Gözün kor olsun (Ardahan, Araklı / Trabzon, Suşehri / Sivas))
Geddün yerden geri gelmiyesin. (Suşehri / Sivas)	Gözün kör olsun imi. (Karaman)
Geddüün yerde gün görmiyesin. (Suşehri / Sivas)	Gözün önüne aksın (Ardahan)
Gedesen hiç gelmeyesen. (İğdir)	Gözünden it dirseyi çıhsın. (İğdir)
Gedişin olsun gelişin olmasın. (İğdir, Suşehri / Sivas)	Gözüne biber yaprağı. (Of / Trabzon)
Gelinlik giymeyesin. (Kelkit / Gümüşhane)	Gözüne dizine dursun (Ardahan, Karaman, Niksar / Tokat)
Gerdanından vurulasın. (Ardahan)	Gözüne duman gele. (Ardahan)
Gettiyin yerden yarımayasın. (İğdir)	Gözüne gülle deysin. (İğdir)
Gezen dert garnan dolsun. (Ardahan)	Gözüne tikan batsın. (İğdir)
Gına göğe savrula. (Van)	Gözünün ışığı sönsün. (Suşehri / Sivas)
Gıran giresice. (Karaman)	Gözyaşın kurumaya. (Kelkit / Gümüşhane)
Gıran giresice. (Niksar / Tokat)	Gulağına toprak dola (Gödene / Konya)
Gidesen dört gişinin cininde gelesen. (Şanlıurfa).	Gurban olduğum Allah süründürsün. (Suşehri / Sivas)
Gidesin dönmemeyesin. (Ardahan)	Gurbetten gara haberin gele. (Ardahan)
Gidişin ola da gelişin olmaya. (Ardahan)	Gül eke diken biçesin. (Kelkit / Gümüşhane)
Gidişin ola dönüşün olmaya. (Ağrı, Gödene / Konya, Kelkit / Gümüşhane)	Gün görmeyesen. (İğdir)
Gidişin olsun da gelişin olmasın. (Niksar / Tokat)	Gün görmeyesice (Tufanbeyli / Adana)
Gidişin olsun, dönüşün olmasın. (Düzköy / Trabzon, Karaman)	Günün gara gelsin. (İğdir)

Günyüzü görmeyesin. (Düzköy / Trabzon)	İller hestesi olup, dil zarıncı olsan. (İğdir)
Güvey ocaklarında sürünesin. (Suşehri / Sivas)	İmansız gora gidesen. (İğdir)
Hakkım sana haram olsun, kara katran olsun. (Ardahan)	İnim inim inleyesin. (Araklı - Düzköy / Trabzon)
Hamının yanında üzü gara olasan. (İğdir)	İt gibi avuldeyesen, pişik gibi mavuldeyesen. (Bitlis)
Hara getsen boş gayıdasan. (İğdir)	İtinen alamete, kurdinen kıyamete galasın. (Ardahan)
Hasretin gözünde kala. (Ardahan)	Kalemin elinden düşsün. (İğdir)
Hastanelerden çıkamayasın. (Düzköy / Trabzon)	Kamçı tutanın evine gelmesin. (Kars)
Hayrını görme. (Araklı / Trabzon)	Kan kusasan , irin ahtarasan. (Şanlıurfa).
Hayrını görmeyesice. (Tufanbeyli / Adana)	Kan kusasan. (İğdir)
Helal çörek görmeyesen. (İğdir)	Kanın içan ağe. (Muş)
Helal lokma yeyip karnı doymasın. (Adana)	Kanlar kusasıca. (Kırıkkale)
Her nefeste döşünden sızı gelsin. (Niksar / Tokat)	Kanlar kusasın. (Düzköy / Trabzon)
Her tiken bir dağda kala, kurda kuşa yem ola. (Ardahan)	Kanlı gömleği gele. (Şanlıurfa).
Heste olasan, geberesen inşallah. (Şanlıurfa)	Kanlı gubur derdin ola. (Tufanbeyli / Adana)
Hevesin gursagında gala. (Gödene / Konya)	Kapan gara kilit vurula. (Van)
Hevesin kursağında kala. (Ardahan)	Kapı sıha koluğu, felek büke beliği. (Suşehri / Sivas)
Hevesin üreyinde galsın. (İğdir)	Kapına kara kilit asıla. (Ağrı, Kelkit / Gümüşhane)
Heyrini cormeyesun. (Rize)	Kapına kara kilit vurula. (Gaziantep)
Hırthaşıl olasan. (Konya)	Kara haberi gelesice. (Niksar / Tokat, Tufanbeyli / Adana)
Hışdige gelesin. (Elazığ)	Kara haberin gelsin. (Ardahan)
Huyların gurusun. (Suşehri / Sivas)	Kara kan kusasın. (Kelkit / Gümüşhane)
Huzur bulamayasın inşallah. (Suşehri / Sivas)	Kara yere giresin. (Ardahan)
İlgit ılgıt eriyesice. (Kırıkkale)	Kara yerin dibine giresin. (Kelkit / Gümüşhane)
İsatlanasın. (Elazığ)	Kara yerlere gidesin. (Düzköy / Trabzon)
İşığı sönesice. (Tufanbeyli / Adana)	Kara yola gidesin. (Ardahan, Kelkit / Gümüşhane)
İşık üzüne hesret galasan. (İğdir)	Karnına azar dolsun. (Ağrı)
İşıklı dünyaya hasret kalasın. (Ağrı)	Karnına şiş girsin. (İğdir)
İki ayağı yanmış ite dönesin. (Of / Trabzon)	Kazancın ilaçlara yetmesin. (Niksar / Tokat)
İki cihanda yüzün gülmesin. (Suşehri / Sivas)	Kefeni dürülesice. (Suşehri / Sivas)
İki elin bir taşın arasına gelmesin. (Düzköy / Trabzon)	Kendirin göyde gırılısın. (İğdir)
İki elin böğründe kalsın. (Düzköy / Trabzon)	Kepeği kesilesice. (Gaziantep)
İki gözün avcuna aksın. (Ardahan)	Keseğin bereketini görme. (Suşehri / Sivas)
İki gözün avucuna gele. (Ağrı)	Kınıyan, kınamdan yahsın. (Şanlıurfa)
İki gözün eline kalsın. (Düzköy / Trabzon)	Kim kimin emeyini itirse gözünden gelsin. (İğdir)
İki gözün önüğe ahsın. (Suşehri / Sivas)	Kisa canlı olasun. (Rize)
İki gözün önüne düşe. (Ardahan)	Kocan ölsün, oğlun ölsün. (Kars)
İki yakan bir araya gelmesin. (Çorum)	Kolun gırılısın. (İğdir)
İki yakan bir araya gelmesin. (Düzköy / Trabzon)	Koyun gibi meleyesice. (Çorum)
İki yakan bir araya gelmeye. (Tufanbeyli / Adana)	Koyunun ola konun olmaya. (Niksar / Tokat)
İki yakay bi araya gelmiye. (Şanlıurfa).	Kökün kurusun. (Niksar / Tokat)

Köküne gıran gire (Gödenne / Konya)	Nuzul olasıca. (Antalya, Gödenne / Konya)
Köküne kibrit suyu. (Niksar / Tokat)	O ander gabyana galasun. (Rize)
Kökünüze kotan düşsün. (İğdir)	O ander galasun. (Rize)
Kör kurşunlara gidesin. (Düzköy / Trabzon)	O boyda galasın. (Elazığ)
Kör olasıca. (Suşehri / Sivas)	O boydan yukarı çıkmayasın. (Kelkit / Gümüşhane)
Kör olsun, ocağı batsın tütmesin. (Adana)	Ocaan badsın. (Suşehri / Sivas)
Kör şeytancığınan bulasıca. (Antalya)	Ocaan sönsün. (Suşehri / Sivas)
Kulaklarından kanlar gelesice. (Çorum)	Ocaan tütmiye. (Suşehri / Sivas)
Kurşunlara gelesin. (Kars)	Ocağı söğünesice (Karaman)
Külün göye savrulsun. (İğdir)	Ocağı sönesi (Gödenne / Konya)
Küreyinde gara gara çıhsın. (İğdir)	Ocağı sönesice (Tufanbeyli / Adana)
Laçın yuvan dağılsın. (İğdir)	Ocağı söyünesice. (Niksar / Tokat)
Lal olasan. (Konya)	Ocağın bata da zırnan sallana. (Kelkit / Gümüşhane)
Lanete gelesen. (İğdir)	Ocağın sönsün. (Kars)
Lokmasını gayet sert ver ya Rabbi. (Adana)	Ocağına incir dikilsin. (Antalya)
Malını it, canın bit yesin. (Van)	Ocağında kül elene. (Giresun)
Mene ne arzulayırsan sa başına o gelsin. (İğdir)	Od alava düşesen. (İğdir)
Meskeni viran yurt ver ya Rabbi. (Adana)	Ogaş demiyesen. (Muş)
Mevla'm dillerini döndürmesin. (Düzköy / Trabzon)	Oğlun kanlı gömlekleriyle ögen gelsin. (Kars)
Meyidin üstünde su tapılmasın. (İğdir)	Oğlun ögen uzansın. (Kars)
Meyidine ağlayım senin. (İğdir)	Oğlun ölsün. (Kars)
Mezarın taş başında kala. (Kelkit / Gümüşhane)	Oğlunda gızında bulasın. (Gödenne / Konya)
Mezarında ters dönesin. (Düzköy / Trabzon)	Oğlunla kızından bul. (Niksar / Tokat)
Min bir belaya gelesen. (İğdir)	Oğul toyuna hasret galasan. (İğdir)
Muradın gözünde gala. (Elazığ)	Oğul uşagdan yarımayasın. (İğdir)
Muradın gözünde galsın. (İğdir)	Onu görüm günün ah-vah ile geçsin. (İğdir)
Muradın gözünde yak. (Muş)	Otuz iki dişin kırıla. (Kelkit / Gümüşhane)
Muradına ermeyesin (Gödenne / Konya)	Oyum oyum oyulasıca da sarımsak gibi soyulasıca. (Gaziantep)
Muradına ermeyesin. (Antalya)	Oyunun ola koyunun olmaya. (Niksar / Tokat)
Murt cidesun. (Rize)	Öl şehirde, kal şehirde. (Araklı / Trabzon)
Musibetler peşini bırakmasın. (Düzköy / Trabzon)	Ölene kadar gün yüzü göremeyesin. (Tonya / Trabzon)
Nabedil olasan. (Rize)	Ölü kargalar gözünü oysun. (Niksar / Tokat)
Naçar galasan. (Erzurum)	Ölücüğün kalksın inşallah. (Antalya)
Naçar kalasun. (Araklı / Trabzon)	Ölün çıha. (Erzurum)
Naha ciğerinden yan. (Karabük)	Ömrün uzun olsun dert ile yaşa. (Niksar / Tokat)
Nahı mal deyi mavılayagalasın. (Konya)	Öte dünyada iki elim yakanda olsun. (Niksar / Tokat)
Namerde möhtaç olasan. (İğdir)	Öz başın yesen. (Muş)
Namussuz ölesen. (İğdir)	Paltarın teze gelsin. (İğdir)
Ne ölesen, ne itesen, iki gözünden olsan. (İğdir)	Papağın boş kalsın. (İğdir)
Nereye gidersen ağlayasın. (Tonya / Trabzon)	Parça tike olasın. (Elazığ)
Niyetin gara gelsin. (İğdir)	

Payın palçığa düşsün. (İğdir)	Sürüm sürüm sürünesin. (Antalya, Araklı-Düzköy / Trabzon, Niksar /Tokat, Suşehri / Sivas)
Peşuk sallamayasun. (Rize)	Sürüm sürüm sürünürsün inşallah (Tufanbeyli / Adana)
Pis günden gözün açılmasın. (İğdir)	Sürüm, sürüm sürünesin emi. (Gödenne / Konya)
Rahat yerin gebir evin olsun. (İğdir)	Tabutun altına giren olmasın. (İğdir)
Razı gidersen narazı gayıdasın. (İğdir)	Tahta ata binesin. (İnegöl /Bursa)
Rebbum cezanı versin. (Araklı / Trabzon)	Tamdan tama cidesun. (Rize)
Rezil rüsva olasıca. (Isparta)	Tandırdı balık olasın. (Of / Trabzon)
Rızgın kesile. (Elazığ)	Tanrı canını ala, duzsuz batasıca (Tufanbeyli / Adana)
Sabaha çıkmayasın. (Kelkit / Gümüşhane)	Taş kökü yiyesice. (Isparta)
Sabaha sağ çıhmayasan. (İğdir)	Taş olasın. (Düzköy / Trabzon)
Sabaha suyun kuruya (Tufanbeyli / Adana)	Taş taşa kaynayasın. (Kars)
Salamat olmayasan. (İğdir)	Tatarhamaya gelesin. (Elazığ)
Salamat yemeyesin. (İğdir)	Teneşirlere gelesice. (Karaman)
Sebeb olan kör ola. (Gödenne / Konya)	Teneşirlere gelesin (Tufanbeyli / Adana)
Sen bana eddin, Allah da sağa edsin. (Suşehri / Sivas)	Teneşüre çıkasın. (Kelkit /Gümüşhane)
Sen gelen güne gara daş düşeydi. (İğdir)	Teneşürlere bezenesin. (Tunceli)
Seni cavan ölesen. (İğdir)	Tepen üstüne dikilesin. (Kelkit / Gümüşhane)
Seni dizin dizin sürünesin. (İğdir)	Tez zamanda ölesin. (Tonya / Trabzon)
Seni görüm gan kusasan. (İğdir)	Tike tike doğranasan. (İğdir)
Seni görüm gebrin üste ot göyersin. (İğdir)	Tiken dirnaglarında galsın. (İğdir)
Seni hemişe gözü yaşlı olasan. (İğdir)	Topal ayağın kırılsın. (Of / Trabzon)
Seni yılan vura. (Ağrı)	Toprah gele başan. (Bitlis)
Senin evladın da, sağa etsin. (Suşehri / Sivas)	Toprak paklasun seni. (Araklı /Trabzon)
Senin ocağın sönsün. (Kars)	Toprak yüzü görmeyesin. (Düzköy / Trabzon)
Sesin sal altından gele. (Elazığ)	Toy paltarın kefenine çevrilsin. (İğdir)
Sevdükleriğe gavusmayasın. (Suşehri /Sivas)	Toyun gara gelsin. (İğdir)
Seydi vakkasına uğrayasıca. (Konya)	Tutsak olup küçelerde galasan. (İğdir)
Sırtın kara yerlere gelsin (Tufanbeyli / Adana)	Ubur çıkasun. (Rize)
Sırtını bit yesin, ekmeğini it yesin. (Of / Trabzon)	Ulaya ulaya galasan. (İğdir)
Sincile enesun. (Rize)	Uşak cipası cesmeyesun. (Rize)
Sinen dağlı galsın. (İğdir)	Üreyine bıçak batsın. (İğdir)
Sol böğründen vurulasın. (Ağrı)	Üreyinin başı yansın. (İğdir)
Soyun sopun gurusun. (Suşehri / Sivas)	Üstünde ağlayanın olmasın. (İğdir)
Su verenin olmasın. (Düzköy / Trabzon)	Üzün gülmesin. (Ağrı)
Sufatın arkan döne. (Erzurum)	Üzün gülmiye, uşaktan merhum kalesesen. (Muş)
Suratın döküle. (Kelkit / Gümüşhane)	Üzün tahta üstüne galsın. (İğdir)
Susuz derelerde boğulasın. (Niksar / Tokat)	Üzüne gün doğmasın. (İğdir)
Südüklüğütutulsun da teneşire gelsin. (Niksar / Tokat)	Veten üzüne hesret galasan. (İğdir)
Südüm haram olsun. (Suşehri /Sivas)	Vurgunu yiğın gelesice. (Karaman, Konya)
Sürüm sürgüç olasın. (Suşehri / Sivas)	Vursun sana şimşekler de kızarasın. (Tonya / Trabzon)
Sürüm sürüm sürünesice. (Karaman)	

Yabaniler seni parçalıya. (Şanlıurfa)
Yağlı kurşunlara gelesice (Karaman)
Yağlı kurşunlar gelesice. (Çorum)
Yağlı kurşunlara gelesice. (Kelkit / Gümüşhane, Niksar / Tokat)
Yağlı kurşunlara gidesin. (Düzköy / Trabzon)
Yaha başını bağrını yi, imi zıbarasica zıggımın kökünü yi zivtin pekini yi (Karaman)
Yakan iki araya gelmesin. (Suşehri / Sivas)
Yaman derde düşesen. (İğdır)
Yaman gün galasan. (İğdır)
Yan yatıp, melul melul bakasın (Suşehri / Sivas)
Yanları şişesice (Tufanbeyli / Adana)
Yarana mehlem tapılmasın. (İğdır)
Yardım edecek kimsen kalmasın. (Düzköy / Trabzon)
Yarımçık yolda galasan. (İğdır)
Yarsız galasan seni. (İğdır)
Yastığın taş olsun. (Ağrı)
Yaşamayasica. (Suşehri / Sivas)
Yaşın yaş üzümünden, ömrün gabak çekirdeğinden ola. (Konya)
Yaşları kara gelesice (Tufanbeyli / Adana)
Yata da kalkmayasın. (Kelkit / Gümüşhane)
Yavrunu bağrına bastığın zaman kucağında taş göresin. (Niksar / Tokat)
Yazıma yazılasın. (Gaziantep)
Yedi köyü ara (Irak) gidesin. (Tufanbeyli / Adana)
Yediğin ekmek gözüne, dizine dursun. (Karabük)
Yediklerin gan olup burnundan gelsin. (İğdır)
Yedüğün içdüğün gözüğe dursun. (Suşehri / Sivas)
Yeğni yanın yere gele. (Tufanbeyli / Adana)
Yeherin ganla dolsun. (İğdır)
Yer yurt bulamıyasın. (Suşehri / Sivas)
Yere batasica. (Suşehri / Sivas)
Yerin dibine giresin. (Niksar / Tokat)
Yetim galasan. (İğdır)
Yiğitler ölümüne uğrayasın. (Antalya, Gödene / Konya)
Yirmi tırnağım yakanda kala. (Kelkit / Gümüşhane)
Yollar yorgunu olasan. (İğdır)
Yoluna gara ilan çıksın. (İğdır)
Yonca yemiş mallara dönesin. (Tufanbeyli / Adana)
Yudumun ağzında kala. (Of / Trabzon)

Yurdun yuvan dağıla. (Kelkit / Gümüşhane)
Yuvağa, baygus dünesin. (Suşehri / Sivas)
Yuvarlak taş olasın da bir yerde durmayasın. (Tonya / Trabzon)
Yükün dağdan ağır olsun. (İğdır)
Yüz üstü sürünesin. (Elazığ)
Yüzü gülmiyesice. (Suşehri / Sivas)
Yüzün gevene gele. (Kelkit / Gümüşhane)
Zehir zıkkım ola. (Gödene / Konya, Antalya)
Zehir zıkkım olsun (Tufanbeyli / Adana, Niksar / Tokat)
Zehir zıkkım ye. (Antalya)
Zelil olasan. (İğdır)
Zihgımın kökünü ye. (Suşehri / Sivas)
Zıkkımın kökünü ye. (Düzköy / Trabzon, Niksar / Tokat)
Zıkkımın kökünü yiyessin (Tufanbeyli / Adana)

5.3. Güncel Beddualar

İçinde yaşanan günlük hayat kendine ait folklor kültürünü de oluşturmaktadır. Bu bağlamda günümüzün modern denilen hayatı da kendine ait kargış örneklerini de oluşturmuştur. Bu örnekleri ayrı bir kategori de değerlendirerek güncel beddualar başlığı altında sona ekledik.

Akşam servisi kaçırasica...
Aldığın dolarlar sahte çıka.
Allah sana İngilizce öğretmeni gibi karı/koca veresice...
Arama motorlarına giremeyesin!
Askerliğini uzun dönem yapasın da 18 ay nete bağlanamayasın!
Back-upların bozulsun da geçmişe dönemeyesin.
Bilgisayarın hacklana!
Bir decoder olamayasın.
Bütün beddualarım tutsun da iflah olamayasın inşallah!
Chat yaparken bilgisayarına trojan gire!
Chat yaparken kapı zilin çala!
Coğrafyadan kalasın inşallah
Database'in patlaya.
Disk'lerin "crash" ola.
Dükkânın çalışıyor gözüküp çalışmaya
Ellerin dert gözlerin görmüye
Estetik burnun kırıla
Fen projesini evde unutasica...

File'larına virüs bulaşa.
Güçlü Türk olamayan, persil adam olasın
Gününün her saati Matematik dersi olasıca...
Halden anlamayan bireysel danışmana denk düşesin
Hatların kopa da hiç bir yere bağlanamayasın.
Hem fikir, hem zikir suçlusu olasın.
Hitin düşsün, liste sonu ol!
IMKB 100 endeksin 1600 direncini kıramaya.
İçtiğin çay klavyeye dökülsün!
İçtiğin gazoz monitörünü patlata!
İflas edesice!
İki senedir yazmaya çalıştığın 500 sayfalık roman dosyana virüs girsin de edebi hayatın bitsin!
Kafana hard diskler kadar taş düşsün!
Kapsama alanı dışında kalasın.
Kara tahtalara gelesin emi!
Karnesine kırık gelesice!
Klavyenin sesli harf tuşları basamaz olsun da sevgiline mektup yazamayasın!
Kodlarını yanlış yazsın da web sayfası yapamasın ya Rab-bim!
Maraba Televole diyesin, Sabah Şekerleri'ne çıkasın, Reha Muhtar'a konuk olasın.
Matematikten sınıfta kalasıca!
Maus'unu kedi yesin!
Medyalara gelesin inşallah, talk showlara, reality showlara çıkasan imajın sarsıla.
Mouse'un kırıla
Msn'in hacklana ki ailevi hayatın bite!
Ne yersen ye asit yapa ağzında, bir "falım" çiklet bulamayasın.
Netten 50 MB'lik bir dosya indirirken, bitmesine iki dakika kala elektrikler kesile de mosmor ol inşallah!
Networklerden atlasın.
Öğretmen seni idareye yollaya
Paran aracı kurumda kala, iç edile; Dövizde endeksli kredi alasan.
Posta kutun spamla dola!
Posta kutuna iki ay mail gelmesin!
Power-Up'in bozula!
Repo'da açığa düşesin, faiz sana zarar yaza.
Reuters'in arızalana, rate'leri izleyemeyesin.
Sabah seansında endeks hızla düşse sen panik olup kâ-

ğit çıkasın, ikinci seansta endeks kendini toplaya ama iş işten geçmiş ola.
Security key'lerin deşifre ola.
Seni getiren leyleğin sigarasını yakasın.
Sınavda hoca kopya çekerken kalemi burnuna soka...
Siyaset Meydanı'na çıkamayasın.
Susurluk Skandalı'na adın karısa.
Tam otomatik çamaşır makinen kireçlene, bir gram Calgonit bulamayasın.
Tarih sınavından önce kitabını okulda unutasica...
Tık tıklayamayasın.
Uygun kur bulamaya, pozisyon açığına düşesin.
Üç vakte kadar bağlantın kopsun inşallah!
Windowsun çöksün, ıçq'un kopsun da ele güne muhtaç ol innnşallah!
Yeryüzünde tashih hatası gibi dolaşasın.
"Zede"lenesin Merkez Bankası para piyasalarına müdahale ede.

KAYNAKLAR

Yazılı ve Elektronik Kaynaklar

- Acar, Z. Z. (2006). *Her yönüyle iğdir*. Ankara.
Akalin, L. S. (1990). *Türk dilek sözlerinden alkışlar kargışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Artvinli, T. (2000). *Yusufeli* Ankara: Yusufeli Kaymakamlığı Yayınları.
Atalay, B. (1999). *Divanü lügat'it-türk dizini "endeks" IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Ateş, S. (1983). *Açıklamalı yeni dua mecmuası*. Ankara: Kevser Yayınları.
Bitlis. (2007). Bitlis İl Kültür ve Turizm Yayınları.
Can, M. (2001). *15-18. yüzyıllarda bazı divanlarda dua ve beddua beyitleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi.
Çelik, A. (2006). Türk halk şiirinde ilenmelerin sosyo kültürel boyutu. *VII. milletlerarası türk halk kültürü kongresi (27 Haziran-1 Temmuz 2006 Gaziantep)*. (Yayımlanmamış bildiri)
Çınar, A. A. (2007). *Muğla ve çevresi, sözlü Kültürü ve toplumsal değerleri*. Muğla: Muğla Belediyesi Yayınları.
Dilek, Z. (1996). *Her yönüyle araklı*. Trabzon.
Elçin, Ş. (1998). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
İslami bilgiler ansiklopedisi I. (1993). İstanbul.
Kalafat, Y. ve Bayatlı, N. Y. (2011). *Türk kültürü halklarda alkışlar-kargışlar*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Kaşgarlı Mahmut. (1998). *Divanü lûgat-it-türk I.* (B. Atalay, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, D. (1999). *Anonim halk şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaya, D. (2001). *Folklorumuzda beddua söyleme geleneği ve türk halk şiirinde beddua*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Kufranlı, K. (1997). *Dua. İslam ansiklopedisi*. içinde (3). Eskişehir.

Kur'ân-ı kerim ve muhtasar meali. (2001). İstanbul: Hayrat Neşriyat.

Savur, S. (2010). *Adana ili tufanbeyli ilçesi halk kültürü araştırması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi: Çukurova Üniversitesi.

Tonga, N. (2010). Cumhuriyet dönemi türk edebiyatında beddua şiirleri. *Lânet kitabı*. (E. G. Naskali ve A. Koç, Ed.). içinde (471-497). İstanbul: Kitabevi Yayınları. <http://akarakaya.topcities.com/ahlat/kultur.html>

[http://atadan.wordpress.com/category/dualar-beddualar/\(karaman\)](http://atadan.wordpress.com/category/dualar-beddualar/(karaman))

[http://duadostlugu.com/dualar/topic/yoresel-dualarkadir\(niksar\)](http://duadostlugu.com/dualar/topic/yoresel-dualarkadir(niksar))

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-6489/dua-ve-beddualar.html>

<http://eskimese.tr.gg/Beddualar.htm> (suşehri)

<http://www.ağrıkulturfestivali.com>.

<http://www.akifhaber.com>.

<http://www.artvinliyiz.net>.

<http://www.kafkas.edu.tr/projeler/skum/resim/proje.pdf>

<http://www.Karamanili.com/KaramanHaber/index.php/Karamanin-gelebekleri/1328-dualar-beddualar-ve-tekerlemeler>

<http://www.kariyerhaber.com/V1/Pg/detail/NewID/339893/CatID/4/CityName/Manisa/TownID/76/VillagelD/2784/SchoolID/>

<http://www.kelkitlim.com>.

<http://www.of'ungelenekvegorenekleri.com>.

<http://www.sohbetbaz.net/beddua-sozleri-1131.html>

<http://www.niksarhuseyin.com>.

Sözlü Kaynaklar

Alkoç, Selda. 1988, Öğrenci, Aydın.

Çayan, Yağmur. 1989, Öğrenci, Giresun.

Türkmen, İmren. 1989, Öğrenci, Uşak.

Kara, Ali. 1933, İlkokul mezunu, Trabzon/Tonya.

Kara, Mehmet. 1969, Öğretmen, Trabzon/Araklı.

Kaynak, Zehra. 1991, Üniversite öğrencisi, Osmaniye /Düziçi.

Kuru, Özlem. 1989, Öğrenci, Ordu/Ünye.

Öztürk, Şükran. 1990, Öğrenci, Trabzon/Of.

Şit, Elvan. 1991, Üniversite öğrencisi, Ardahan/Merkez.

TÜRK ŞİİRİNDE NASİHAT VE AİLE

Ülkü GÜRİSOY

Türk aile hayatında önemli bir yeri olan nasihatler şiirde de karşılığını bulmuştur. Nasihat içeren manzumeler, nazmın kurallarına uygun olarak yazılan ancak oluşturulan manzumede belli bir düşüncenin vurgulu biçimde verilmesi, öğretilmesi gaye edinilen metindir. Bu metinler günümüzde didaktik şiir başlığı altında değerlendirilmektedir.

Cem Dilçin'e göre; didaktik şiir “belli bir düşünceyi aşılama ya da belli bir konuda öğüt, bilgi vermek, ahlaki bir ders çıkarmak amacıyla öğretici nitelikte yazılan duygu yönü zayıf şiir türüdür. Türk edebiyatında talimi terimi de aynı anlamda kullanılmıştır: Manzum hikâyeler ve fabıllar da bu bölüğe girer.” (Dilçin, 1983: 395).

Düşüncenin duyguya dönüştürülmüş biçimi olan şiiri, şair oluştururken üretilen bilgi ve bulgu verilerini de kullanabilir. Ancak önemli olan bu yararlandığı düşünceleri duygu ve heyecana dönüştürebilme becerisidir (Çetin, 2009: 102).

Bu yetenek, şairin kendini ve dış dünyayı şiir gözüyle görmesi ve algılamasıdır. Dış dünyayı daha geniş çerçevede görmemizi sağlayan, bilim ve felsefedir. Önemli olan ise görmekten ziyade onu duymak, hissetmektir. Şiir bu özelliğiyle güzel sanatların dalları içerisinde daha çok müziğe yakındır (Doğan, 1993: 134).

“Şair zekâsıyla, derinlikli sezgi gücüyle, aklıyla ve ilmiyle sıradan insanların göremeyeceği bazı hakikatlere ulaşma, anlam verme, yorumlama ve olayların iç yüzünü görme gücüne sahiptir. Bu tür metinler, okuyucuyu tefekküre yöneltir, düşündürür. Hikmet ve hakikat unsuru önceliklidir, söz ve anlam sanatları ve lirizm belki daha geri planda kalabilir.” (Çetin, 2009: 28).

Bütün bu özellikler şiirin oluşumunda iki ana kaynaktan, duygu ve düşünceden beslendiğini göstermektedir. Kişinin dış dünyaya bakışını düşünceler, iç dünyaya bakışını ise duygular simgelemektedir. Genel olarak duygu şiiri-düşünce şiiri diye tasnif ettiğimiz şiire düşünce şiiri boyutunda baktığımızda pek çok alt başlıkla isimlendirebiliriz (Doğan, 1993: 134-135).

Şiir tarihi boyunca nasihat etmeyi, ders vermeyi, kısacası öğreticilik gayesini bünyesinde bulunduran metinlerin örnekleri Türk ve dünya şiirinde çok sayıda vardır. Edebiyatımızda ise eğitmeyi, öğretmeyi esas alan bugün didaktik şiir başlığı altında verdiğimiz manzumeler, Türk şiirinde, nasihat-nâme, telkin-nâme, erkân-nâme, hikemî şiir, felsefî şiir gibi çeşitli isimlerle adlandırılmaktadır.

Edebî türlerin gelişimine baktığımızda nazım edebî nesirden öncelikli olarak gelişmiştir ve ilk yazılan manzum eserler değerlendirilecek olursa, bu metinler didaktik olma özelliğiyle ön plana çıkarlar:

“Eski insanlar belli ölçülerdeki ve aynı uzunluktaki satırların akılda kalıcılığıyla kolayca hatırlandığını görüp önemli düşünceleri bu tür dizelerde söylemişlerdir. Daha sonraları hatırlamayı kolaylaştırıcı çağrışımlara gerek duyup dize sonlarında kafiye yapmaya başlamışlardır. Böylece söz kümeleri birbirine karışmayacak; biriken sözler unutulmayacaktır. Nazımdaki kafiye ve ölçü zorunluluğu, ilk çağlardan itibaren şiirde sanata yol açmış ve anlatımın sanatlarıyla zenginleşmesine yardımcı olmuştur.” (Artun, 2009: 83).

Aristoteles’in şiir anlayışının temelinde iki unsur yer alır. Bunlardan biri etik diğeri de yaşanılan hayattan zevk alma, haz duymadır. Şairler bu iki temel unsuru, şiirlerinde yararlı olma ya da hoşla gitme gayesiyle kullanırlar.

“Aristoteles’in bu görüşlerinin ise Horatius’un şiirinde bir arada verildiğini görüyoruz:

“*Yararı tada karıştırmış olan bütün oyları toplamıştır.*

Okura haz verirken, aynı zamanda öğreterek” (Sumer, 1996: 26)

Nasihat etme gayesiyle yazılan manzumeler duygu değeri bakımından daha zayıftır. Bu nedenle de şiir yerine daha çok manzume, manzum hikâye olarak adlandırılırlar. Ahlakî bir değer vermeyi, nasihat etmeyi gaye edinen bu tür metinlerde çokanlamlılık yerine yalın bir söyleyiş vardır. Dolayısıyla imgelerin kullanıldığı bir söyleyiş bu metinler için geçerli değildir (Özdemir, 1992: 85).

Şiir duygu kaynaklıdır. Bu kaynağı insan psikolojisi ve ruhu oluşturur. Bu nedenle de şiir ‘aklı, zihni’ olana daha uzak olmasıyla nesirden de farklıdır: “...şiirin muhteva/manası, ne kaynağı, ne mahiyeti, ne amacı, ne de hitap ettiği odak nokta bakımlarından sıradan bir söz, didaktik amaçlı herhangi bir felsefe, mantık, tarih, ahlak, din vb. sahalara ait söz veya metinlerin muhteva/manasından çok farklı ve başkadır.” (Çetişli, 2006: 44).

İslamiyet öncesi Türk edebiyatında edebî türler arasında geçen sav, atasözü anlamına gelir. Atasözü ise kolektif düşünceyi ve duyarlılığı ifade eder. Savlar o devirde yaşayan Türklerin hayat felsefesini ifade etmesi bakımından önemli bir kültür hazinesidir (Artun, 2000: 35).

Türk edebiyatı tarihini bir bütün olarak değerlendirdiğimizde “Kutadgu Bilig”, “Atabetü’l-Hakayık”, Aşık Paşa’nın “Garip-name” adlı eseri vb. bu türde değerlendirilebilecek eserler arasında yer alır.

Bugün de İslami Türk edebiyatının ilk eseri olma sıfatını muhafaza eden “KutadguBilig”de Yusuf Has Hacib,

insanların, iyi bir siyasetle ve doğru yöneticilerle idare edilmesinin önemini ve iki dünyada da insanın huzurlu ve mutlu olmasını sağlayan yolları gösteren nasihatlerde bulunur.

Edib Ahmet, “Atabet’ül-Hakayık” adlı eserinde iyi insan olmanın yollarını dile getirir. Bilgili olmanın önemine dikkati çekerek bilgili insana dünyanın neresinde olursa olsun itibar edildiğininve bilginin, insan için tükenmez bir kaynak olduğunu söyler:

Biliglig sözü pend nasihat edeb

Biliglig-niögdi Acem hem Arab

Tavarsızka bilgi tükenmez tavar

Nesebsizke bilgi yirilmez neseb (Banarlı, 1978: 244).

Edib Ahmet, eserinin özellikle son dörtlüklerinde bu eseri nasihat etmek amacıyla yazdığını ayrıca vurgular:

“Adım Edip Ahmet’tir. Sözüm edep ve öğüttür; bu kitabı kendim gidersem sözüm kalsın diye yazdım; ey benden sonra gelen! Bunu okursan beni duada unutma” gibi cümleler bunlar arasındadır (Banarlı, 1978: 241).

Âşık Paşa, “Garib-nâme” adlı eserinde o dönemde Arapça ve Farsça karşısında avam olarak kabul edilen Türkçenin üstünlüğünü savunur ve herkesi Türkçe yazmaya davet eder. Âşık Paşa güçlü olmak için, birlik ve beraberlik ruhunun önemine dikkat eder, farklı kaynaklardan akan suların bütün yolları, engelleri aşarak tek bir kaynağa denize ulaştıkları zaman kuvvet kazandığını dile getirir:

Kendü gibi bir suyleirüşür

Birlik eylepanunilekarışur

Birlikileşol kadar kuvvetlenür

Kim ulu ırmağa değin katlanur (Kaplan, 1975: 185).

Türk halk edebiyatında âşıklar, halk için yararlı olacağına inandıkları pek çok ahlaki değeri (vefa duygusu, yiğitlik, tok gözlülük, cömertlik...) içinde barındıran şiirler yazmışlardır. Âşıklar bu yazdıklarıyla halkın öncüsü ve savunucusu konumundadırlar. Halk arasında da bilge kişiler olarak değerlendirilirler (Artun, 2000: 109).

Öğüt amacıyla oğlana kıza, geline, çocuklara akıl vermek, kötülöklere karşı uyarmak amacıyla mani söylenir (Artun, 2000: 120).

Ana başa taç imiş

Her derde ilaç imiş

Bir evlat pir de olsa

Anaya muhtaç imiş

Dereler akar gider

Taşları yıkar gider

Âlem bir penceredir

Her gelen bakar gider (Artun, 2000: 235)

Destan türü içinde öğretici olma, öğüt verme amacıyla olanlar ayrı bir başlık altında toplanabilir. Aşağıda “Huzûri”den alınan ve “Ters Öğüt Destanı” olarak isimlendirilen manzumede verilen öğütlerin ters anlamlarının kastedildiğini görüyoruz:

Bir nasihatim var zamana uygun

Tut sözümü yattıkça yat uyanma

Meşhur bir kelimdir sen kazan sen ye

El için yok yere ateşe yanma

Her nere gidersen eyle talanı

Öyle yap ki ağlataşın güleni

Bir saatta söyle yüz bin yalanı

El bir doğru söz ise inanma söyler (Artun, 2000: 417).

Tasavvufi Türk edebiyatında, erkân-name ya da telkin-nâme olarak adlandırılan eserler işledikleri konu yönüyle “itikat, ibadet, ahlak ve tarikatta uyulması gereken davranış kuralları”nı anlatırlar. Sünni tarikatlardaki işleyişi anlatan eserler telkin-name ya da nasihat-name olarak adlandırılırken, Alevi- Bektaşî inanç sistemine ait hususiyetleri anlatan eserler ise erkân-name olarak adlandırılmışlardır (Güzel, 2009: 399).

“Divân-ı Hikmet” adlı bir eseri olan Ahmet Yesevi’nin manzumelerine ise “hikmet” adı verilmektedir. Ahmet Yesevi’nin yazdığı manzumelerde zühdî unsur yer aldığı için onun manzumeleri tasavvuf bilgisinin yer aldığı hikmetli sözler olarak kabul edilmektedir. Manzumelerinde İslam tasavvufunu dile getiren Ahmet Yesevi aşağıdaki mısralarda da şiirlerindeki ilhamı Kuran-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in hadislerinden aldığını dile getirir:

Mini hikmetlerim fermân-ı sübhân

Okupuksang hemen ma’ni-i Kur’an

Mini hikmetlerin kûn-ı hadisdür

Kişi bûyiltmesebilgilhabîsdür (Güzel, 1992: 265).

Divan şiirinde, toplumu çağın ihtiyaçlarına göre eğitmek ve onlara öğüt vermek amacıyla yazılan mesnevilerpend-nâme ya da nasihat-name olarak adlandırılmaktadır. Bu tür eserlerin muhtevasında “ayet, hadis, hikmet, kelâm-ı kibar ve atasözlerinin” nazma aktarılması söz konusudur. Güvâhî’ninPendnâme’sinde;

Bitir bu işi gayre sonra tut yüz

Ki bir koltukta sığmaz iki karpuz

Sonun sanan işinin önün anlar

Önün anlamayan sonunu tanlar

Döner şerre sakın uzatma hayrı

Uzat şerri ki hayra döne seyri

Nasihât edicek dinle uluyu

Kalırşın dinlemez isen uluyu

Yolun üzre eğer köprü ola yol

Basuban geçme uluyu budur yol (Dilçin, 1983:188).

Türk edebiyatının en çok bilinen eserlerinden olan ve teşhis ile intak sanatının başarıyla kullanıldığı mesnevisinde Şeyhî, aşağıdaki mısralarda yaptığı akılsızlıktan söz eder:

Benem ol gam yükündeki hâr-ı leng

Gursalar balçığında vâlih ü deng

İster iken halâldenrûzî

Varım etdümharâmillerûz (Hâr-nâme-Şeyhî: 460).

Divan edebiyatı nazım şekillerinden kıt’a da kısa ve özlü sözlerin ifade edilmesi açısından döneminden tercih edilen bir nazım şekli olmuştur. Kıt’anın teması, önemli bir düşünce, hikmet, nükte, yergi olabilir:

Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin

Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzuşür eyler

Gâh bir harf sükûtiyle eder nâdiri nâr

Gâh bir nokta kusûriyle gözü kûr eyler. Fuzuli (Dilçin, 1983:202).

Ahlakla ilgili öğütler veren ve özlü sözlerin yer aldığı gazeller ise divan şiirinde, hikemî gazel olarak adlandırılmaktadır. Koca Ragıp Paşa’nınaşağıdaki gazeli hikmetli söyleyişe bir örnektir:

Ne zabt-ı hâkim-i şer’î ne hükm-i zâbit-i aklı

Cünûn iklimini seyreyleyenler râhatın söyler

Miyân-ı güft ü güde bed-menişihâmederkubhun

Şecâat arz ederken merd-i kıbtıkubhun sirkatin söyler

Muvâfıktır yine elbet mizâçaşive-i hikmet

Tabibin olsa da kizbîmarîzin sıhhatin söyler

Perişânî-i hâtır nükte-i ser-beste-veş kaldı

Ne kimse hikmetin anlar ise Râgıb illetin söyler (Dilçin, 1983: 113).

Klasik Türk Edebiyatında hikemî şiir yazma geleneğinin önemli isimlerinden biri Nabi’dir. Nabi’nin dünya görüşü, Allah, kâinat ve insan hakkındaki görüşleri dönemindeki inanan, samimi aydınların görüşünden farklı değildir. Tasavvufî kültürün içinde yetişmiş ve onu özümsemiş biri olarak Nabi, mistik olmaktan ziyade sağduyu sahibi, samimi bir dindardır (Mengi, 1991: 132).

Nabi, şiirlerinde öğrenmenin sonu olmadığını, ilim deryasında âlim geçinmenin gerçekte cahillik olduğunu;

’İlm bir lücce-i bi- sâhildür

Anda ’âlim geçinen câhildür.

diyerek belirtir. Ayrıca Nabi, her fırsatta tekrarladığı, özün biçimden, için dıştan üstün olduğu görüşünü, ilim sahasında da karşımıza çıkarır. İnsan ilim deryasının kıyısında, kenarında kalmamalı, o deryanın içine girmeli, derinine dalmalı, dibine inmelidir. Çünkü ilimde bulunması gereken bir hakikat incisi, ilim deryasının dibindedir.

Hikmetli söz söyleme hem felsefe hem de din ile ilgilidir. Türkler İslam dinini kabul etmeye başladıkları sekizinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar devam eden dönemde Türk hikmeti dinî karakterlidir. Kaynağı İslam dinidir. Edebî metinlerde yer alan dünya görüşünde Kuran-ı Kerim’den ilham alınır ve Kuran-ı Kerim’den yapılan iktibaslar vardır:

“... İslami Türk hikmetinin kaynaklarını ilk büyük Müslüman filozoflarda ve onları düşünce ve görüşleriyle etkilemiş olan Yunanlı ve Romalı düşünürlerde aramalıdır. Eski Yunan felsefesinin klasik çağını temsil eden Eflatun ve Aristo, Müslüman filozofları önemli ölçüde etkilemişlerdir. Eflatun ve Aristo’nun fikir ve ilkelerini benimseyen Farabî ve İbn-i Sina gibi filozoflar, bu düşünürlerden aldıklarını İslamiyet’in görüşleriyle bağdaştırarak, kendi felsefi düşüncelerini ve sistemlerini ortaya koymuşlardır (Mengi, 1991: X).

Behçet Necatigil, “Doğu” şiirinde yer alan hikmetli sözlerin Batı şiirinde kendisini ifade etme şeklinin “ironi” olduğunu ve bunun da dönemin şartlarına göre değiştiğini söyler. Necatigil, şairin hikmetli ya da ironik bir şekilde kendini ifade etme ihtiyacını her dönemde bir şekilde hissettiğini belirtir. Bu durumun temelinde ise o dönemde yaşanan mutlaka endişe edilecek, sıkıntılı bir durumun var olmasına işaret eder. Yeni şiirin temsilcilerinin ‘realist ironi’ anlayışıyla şiirler yazdığını ve mevcut yapıda da bu durumun yadırganmaması gerektiğini vurgular: “...Yeni cereyanın bir kısım mümessilleri de hayat sahnelerini ironi ile karıştırıp tekerleme diliyle veriyorlar ve kendilerini eski ananeye yeni bir anlayışla bağlıyorlarsa bunda yadırganacak ne var? (Necatigil, 1983: 582).

Tanzimat dönemi Türk edebiyatıyla birlikte edebiyatımızda aklın ve düşüncenin rehberliğinde sosyal yapının ön plana alındığı bir anlayış hâkim olur. Bu çerçevede Batı düşüncesini yansıtan eserlerin tercümesi önem kazanır. Bu eserlerin en önemlilerinden biri Münif Paşa’nın Muhâverât-ı Hikemiyye’sidir. Bu eserde yer alan felsefi diyaloglar Voltaire’den tercüme edilmiştir. Bu eserle ilgili altmış yıl önce bir değerlendirme yapan Dışişleri makamında bulunan Âtîf Efendi, Voltaire’i zındık olmakla suçlamıştır. Bu tespit Osmanlı toplum yapısındaki değişen değerler sistemini aksettirmesi açısından önemlidir. Münif Paşa ise felsefi diyalogları hem eğlenceli, hem de hikmetli bulduğunu ifade etmiştir. Gençleri bilgilendirmek içinVoltaire, Fenelon, Fontenel’denfelsefi diyaloglarçevirdiğini de ayrıca belirtir (Okay, 2005:

60).

Münif Paşa “Muheverat-ı Hikemiye’nin Mukaddimesinde Fenelon’dan yaptığı tercüme yer verir:

“Hükemâ-yı Yunan’dan Demokrit, halk-ı âlemin etvâr ve harekâtını mugâyir-i akl u hikmet görerek, dâimâ gülmeğe me’lûf olduğundan ve Heraklit, halkın şu haline nazar-ı teessûf ve rikkatle bakarak, bil’akisdâimabükâ eylediğinden bunların işbu meşreb-i mütehâliflerine dair beyinlerinde vukû’ bulan muhaveredir.

Demokrit- Ben hüzn ve melâl verecek felsefeden hazzetmem.

Heraklit- Ben de şevk ve neşât verecekten hazzetmem. Hakîm ve âkıl olana göre dünyada bir şey yoktur ki, aksine görünmesin ve makbûl ve müstahsen bulunsun.

Demokrit –Siz ahvâl-i âleme aşırı nazar-ı ehemmiyet ile bakıyorsunuz. Bu sizi rahatsız eder.

Heraklit –Siz de aşırı nazar-ı hezel ve istihfâf ile bakıyorsunuz. Sizin evzâ-i müstehziyâneniz bir feylesofa göre yakışmaz, bu âdetâ mukallidlikevsâfındandır. Nev’i insanı bu derece gümrâh ve bî-basiret ve fâsîdül’ahlâk gördüğünüzden dolayı müteessir olmuyor musunuz?” (Kaplan vd., 1974: 557-558).

Tanzimat sonrası gelişen Türk şiirinden günümüze sanatın sadece güzelliği terennüm etmesi ya da toplumun dertlerine çare bulması tartışılan konulardan biridir. Özellikle yaşanan siyasi olaylar Tanzimat’ın birinci dönem şairlerinde ve Meşrutiyet dönemi şairlerinde toplumsal faydayı göz önünde tutan ve toplumsal duyarlılığı sağlamak yolunda nasihatler veren bir şiir anlayışını ortaya çıkarır. Bu şiir, nasihat verici, didaktik özellikleri bünyesinde barındırır.

Divan şiirinde hikemli söyleyişin önemli isimlerinden Nabi’den Tanzimat sonrası Türk şiirinde Ziya Paşa’nın Terkib-i Bend’ine geldiğimiz zaman hikemli söz söyleyişinde önemli bir farklılık söz konusudur. Divan şiirinde şairler, hikemli söz söyleme sanatında Kuran-ı Kerim’den ilham alırken, Tanzimat sonrası şiirinde sosyal ahlak prensiplerinin hikmetli söyleyişlerde yer aldığını görüyoruz:

Halk arasında kullanılan atasözü ve deyimleri derleyen Şinasi, bu özlü sözleri müfredlerinde yaşatır.

Hak Taâla kimseyi bir ferde muhtâc etmesin

Yoksa halkın ettiği ihsâna değmez minneti

Feylosof o kişidir kim nerede olsa hemân

Uyar elbette zamâna ana uymazsa zamân

Hak Taâla kimseyi bir ferde muhtâc etmesin

Yoksa halkın ettiği ihsana değmez minnete

Her kim ki olur yıldızı düşkün

Göstermez ana devr-i felek gün.

Elde altın bileziktir san’at

Ki verir ehline feyz ü rif’at. (Akyüz, 1970: 19-20).

Toplumun yaşadığı sıkıntı ve üzüntüleri kendi derdi olarak kabul eden Namık Kemal’in şiirlerinde cemiyet mistisizmi vardır:

Bâis-i şevkâ bize hüzn-i umumidir Kemâl

Kendi derdi gönlümün billâh gelmez yâdıma

Ziya Paşa, ‘Terkib-i Bend’inde ve ‘Terci-i Bend’inde Tanzimat sonrası edebiyatının anlayışı doğrultusunda ağırlıklı olarak düşünce unsuruna yer verir. ‘Terkib-i Bend’inde sosyal hayatın işleyişi ile ilgili yaşanan adaletsizlikler üzerinde duran Ziya Paşa, bu adaletsizlikler karşısındaki hayat felsefesini dile getirir. Bu beyitlerin büyük bir kısmı özdeyiş niteliğini kazanarak günümüzde de etkisini sürdürmektedir:

İç bâde güzel sev var ise akl ü şuûrun

Dünyâ var imiş yâ ki yoğ olmuş ne umurun

....

İdrâk-i meâlî bu küçük akla gerekmez

Zirâ bu terazi o kadar sıkleti çekmez.

...

İnsana sadakat yakışır görse de ikrâh

Yardımcısıdır doğruların Hazret-i Allah Terkib-i Bend (Akyüz, 1970: 44-49).

Serveti-i Fünun şairlerinden Tevfik Fikret ülkenin içinde bulunduğu durum karşısında toplumu eğiten didaktik şiirler yazmıştır. “Bir Kız Mektebi İçin” başlıklı şiirinde öncelikle aşağıdaki sözlere yer verir:

“Kızlarını okutmayan millet oğullarını ma’nevi öksüzlüğe mahkûm etmiş demektir; hüsrânına ağlasın!”

...

Osmanlılar, tekâmül-i âsâraecnebî

Kalmak sukuta doğru eğilmektir; i’tilâ

İrfansız olmuyor. Medeniyet ki ne celil

Bir gayedir, o gayeye koşmak ve ibtidâ

Milette kabiliyeti ihya için asîl,

Müsmir bir ictihâd ile gehvâre-yihayât,

Gehvâre-yinecât olan aguuş-ı mâderî

Techîz edilmek ister... Evet, sadr-ı ümmehât

En âciz, en felek-zede millet kadınlığı

Hem-şire-yi cehalet edendir!

Verin, verin,

Kalbin, semâhatin, hele ilmin yarattığı

Her şeyde kızların, bu muazzez çiçeklerin

Bir hakkı var... Verin! (Akyüz, 1970: 277-278).

Tanzimat dönemi ve II. Meşrutiyet döneminde yazılan şiirlerde şairlerin sanatı toplum yapısının manevi yapısını yükseltmede bir araç olarak kullandıklarını görüyoruz. Bu noktada Namık Kemal’in şiirinde yer alan toplum için yaşadığı hassasiyetlerin bir benzerini II. Meşrutiyet dönemi şairlerinde de bulabiliriz. Millî şairimiz Mehmet Âkif Ersoy kendini ve sanatını topluma adayan bir dava adamıdır:

“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”

Kur’an-ı Kerim

Olmaz ya... Tabii... biri insan, biri hayvan

Öyleyse, “cehalet” denilen yüz karasından

Kurtulmaya azmetmeli baştan sona millet.

Kâfi mi değil, “yoksa bu son ders-i felâket?

Son ders-i felâket neye mal oldu? Düşünsen:

Beynin eriyip yaş gibi damlardı gözünden!

“Son ders-i felaket” ne demektir? Şu demektir:

Gelmezse eğer kendine millet, gidecektir!

Zira, yeni sadmeye artık dayanılmaz;

Zira, bu sefer uyku ölümdür; uyanılmaz!

Coşkun, koca bir sel gibi daim beşeriyet,

Müstakbele koşmakta verip seyrine şiddet.

Dağlar, uçurumlar ona yol vermemek ister (Ersoy, Safahat 3. kitap).

II. Meşrutiyet döneminde öğretici şiirler yazan bir diğer isim de Ziya Gökalp’tir:

Ahlak

Ahlak yolu pek dardır;

Tetik bas, önü yarıdır.

Sakin “hakkım var” deme,

Hak yok, vazife vardır.

Hak milletin, şan onun,

Gövde senin, can onun,

Dökülecek kan onun

Darül-fünûn

Bırakınız, bunlar kendi kendine

Seçilsinler, siz seyirci kalınız;

İlmi verin âlimlere, sızıyine

Ele mülkûn dizginini alınız.

-Darül’l- fünûn emirlerle düzelmez,

Onu yapar ancak serbest bir ilim.

Bir mesleğe hâricinden fer gelmez,

Bırakınız, ilmi yapsın muallim!.. (Akyüz, 1970: 704-705).

Bireyi ve toplumu eğitmede bir araç olarak karşımıza çıkan hikmetli sözler konusunda Cumhuriyet devri Türk şiirine geldiğimizde metinlerde geniş bir bakış açısı ve çeşitlilik söz konusudur. Şairin dünya görüşü doğrultusunda dini kaynaklı, sosyal ahlak değerleri ya da Doğu ve Batı kaynaklı bazı filozoflardan ilham alınması söz konusudur:

Nüzmet Erman “Şiir Değildir” başlıklı Anadolu’yu Anadolu’nun zenginliklerini anlatan şiirinde Anadolu insanına birlik ve beraberlik içinde yaşaması için öğüt verir:

Dua ile değil, kavga ile değil, kardeşlikle yok olacak

Dilimizde pas, kalbimizdeki kir

Yeter yalanla-kötülükte tebelleş olduğumuz

Kim demiş, kana kandır panzehir (Kaplan, 1990: 540).

İbrahim Minnetoğlu ise “Kan” adlı manzumesinde, toprak kavgası yüzünden kan dökülmesinin durmasını ve işlerin hak-hukuk yoluyla adaletli bir şekilde hallolmasını ister:

Bu

Tarla

Benimse benim

Sen kendi tarlanı sür ek

Ben

Yaşamak

Ben sevmek için

Gelmişim bu dünyaya

Ne

Güne

Duruyor adalet

Ne var tarla için kan dökecek (Kaplan, 1990: 498).

Sonuç olarak; şiirde insanlara nasihat eden “hikmetli” sözlere yer verilmesi aynı zamanda o kültürel yapının değerler sistemini hem ortaya koyması hem de bu değerlerin gelenekten geleceğe taşınmasında bir köprü vazifesi, yapmaktadır. Önemli olan şiirde güçlü olarak verilen bu hikmetli sözlerin, yani şiirde anlamın, o şairin dilinde vücut bulmasıdır. O şiirdeki anlam ve ahenk bütünleşmesinin tek olması, yani farklı kelimelerle ifade edilemez olmasıdır. Bu da Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Şiir Hakkında” adlı makalesinde en güzel şekilde ifade-sini bulur: “... Şiirdemânâ vardır, fakat bu mânâ nesrin ve konuşmanın mânâsı değildir ve asıl kıymet onda

değil, şiirin manevi benliğini yapan havasındadır. Bir-biriyle irtibatı olmayan rüyet ve düşünce parçalarını, hissin ve hayâlin bütün dağınık unsurlarını kendi içinde ve vahdet hâlinde toplayan, işte asıl bu havadadır. Mânâ bu havaya, tıpkı sesle melodi gibi refakat eder. Aksini nasıl kabul edebiliriz ki, şiirdeki bu mânâ sadece söz ve nesirde ancak tâli ve tezyini bir kuvvet mahiyetinde kullanılan imajların birbirini takibinden ibarettir. Şiire asıl sihrini veren bu bahsettiğimiz havadır. Buna istersek şiirin musikisi de diyebiliriz” (Tanpınar, 1995: 19).

KAYNAKLAR

- Artun, E. (2009). *Türk halk edebiyatına giriş*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Akyüz, K. (1979). *Batı tesirinde türk şiiri antolojisi*. Ankara: Doğu Matbaacılık.
- Banarlı, N. S. (1978). *Resimli türk edebiyatı tarihi*. Ankara.
- Çetin, N. (2009). *Şiir çözümleme yöntemi*. Ankara: Öncü Kitap.
- Çetişli, İ. (2006). *Metin tahlillerine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Örneklerle türk şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, H. Mehmet. (?). Şiir ve okuru. *Modern türk şiiri*. (A. Necdet, Hzl.). içinde (130-136). İstanbul: Broy Yayınları.

- Enginün, İ. (2006). *Yeni türk edebiyatı tanzimat'tan cumhuriyet'e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Güzel, A. (1992). Ferdî eserler: Dini ve tasavvufî türk edebiyatı. *Türk dünyası el kitabı edebiyat* içinde (3, 234-282), Ankara.
- Güzel, A. (2009). *Dini-tasavvufî türk edebiyatı el kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaplan, M. vd. (1974). *Yeni türk edebiyatı antolojisi I (1839-1865)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kaplan, M. (1975). Âşık paşa ve birlik fikri. *Türk edebiyatı üzerinde Araştırmalar*. içinde (1, 177-189). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (1990). *Cumhuriyet devri türk şiiri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Mengi, M. (1991). *Divan şiirinde hikemî tarzın büyük temsilcisi*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Necatigil, B. (1983). *Düz yazılar 2, konuşmalar konferanslar*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tanpınar, A. H. (1995). Şiir hakkında II. *Edebiyat üzerine makaleler*. içinde (18-20). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, O. (2005). *Batılılaşma devri türk edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özdemir, E. (1992). *Örnekle açıklamalı edebiyat bilgileri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sumer, N. (1996). Şiir ve şiir kuramı üstüne söylemler. *Poetika klasik çağ: Aristoteles/Horatius*. İstanbul: Düzlem Yayınları.

TERS ÖĞÜT DESTANLARI VE TÜRK AİLESİ

Berna AYAZ

Destanların vermek istedikleri mesaj, yaşanan hayatta yer ala bir olaydan, bir nesneden ve bir kavramdan hareketle geleneksel kültürün söz konusu hususlarda verdiği değer hükmünün güncelleştirilerek tekrarından ve tasdikinden ibarettir (Çobanoğlu, 2000: 313). Destanlarda verilen en önemli mesajlardan biri, kuşkusuz aile yapısıyla ilgili olanlardır.

Âşık edebiyatında destan, âşıkların sevgilerini, kahramanlık olaylarını, günlük olaylarla ilgili kimi durumları ve bazı acıklı olayları anlattıkları konu, anlatım ve ezgi yönüyle farklı olan ve dörtlük sayısı çok olan bir anlatım biçimidir. Destanlarda temel öge, belirli bir olaydır. Savaş, deprem, salgın hastalıklar, kahramanlık olayları, aile ilişkileri; toplumsal yergi ya da eleştiriler, öğütler, gülünç olaylar vd. destanların konularını oluşturur. Tek bir olayı işlemeleri, klasik koşmadan uzun olmaları ve özel ezgileriyle diğer koşmalardan ayrılır. Âşık, herhangi bir nedenle destan yazmaya değer bulduğu bir konuyu destanlaştırabilir.

Geleneksel kültürün, kabulleri ve kültür kodlarını yeni olaylarla güncelleştirilerek tekrarlanması ve güncelleştirilmesi esasına dayalı olarak, toplumu törelerin değerleri doğrultusunda eğitime gibi işlevi vardır (Çobanoğlu, 2000: 333).

Öğüt veren destanlar, genellikle atasözlerinden yararlanırlar, hatta bütünüyle onlardan da oluşurlar. 18. yüzyılın önemli ressamlarından ve aynı zamanda şair de olan Levni'nin atasözleri destanı, öğüt destanlarının en güzel örneklerinden biridir. Bütünüyle atasözlerinden oluşan öğüt destanlarından başka, genel olarak halk şiirinin, özel olarak da destanların çoğunda öğüt ögesine rastlanır. Halk şairlerinin toplumdaki eğitici rolleri düşünülürse, onların şiirlerinin büyük bölümünde öğreticilik özelliğinin bulunması doğaldır. Bir şeyi öğretmek, bir düşüncenin propagandasını yapmak için söylenen şiirlerde öğüt ögesi ağır basmaktadır (Esen, 1991: 74-75).

Aşığın dinleyicisine kendi hayat tecrübesinden veya sözlü kültür ortamında yaygın olarak atasözü formunda yaşayan halk felsefesinden temaları ve onları içeren deyim ve atasözlerini kullanmak suretiyle öğüt vermeye yönelik olarak ele alış tarzı veya anlatım tutumudur. “Nasihatname” veya “atasözü destanları” olarak bilinen destanların tamamı başta olmak üzere pek çok destan öğüt vermeye yönelik bir işleyiş veya anlatım tutumuyula (eda) oluşturulmuşlardır (Çobanoğlu, 2000: 103).

Ters öğüt destanları ise, verilmek istenen mesajı adından da anlaşılacağı üzere tersten verir. Âşık, vermek istediği öğüdü tersten anlatmakta ve bu şekilde de dikkatleri çekmektedir. Aşağıda, Âşık Huzuri'den bir ters öğüt destanı örneği verilmiştir (Dizdaroğlu, 1949: 118):

*Bir nasihatim var zamana uygun
Tut sözümü yattıkça yat uyanma
Meşhur bir kelâmdır “sen kazan sen ye”
El için yok yere ateşe yanma*

*Her nere gidersen eyle talanı
Öyle yap ki ağılatasın güleni
Bir saatte söyle yüz bin yalanı
El bir doğru söz söylerse inanma*

*Ananın erine çağırma peder
Evvel ahir sana kötülük eder
Kemlik et elinden geldiği kadar
Sakın eylik edip düşman kazanma*

*Kime eyi desen darılır, söğer
Merhamet zamanı değildir meğer
Yanında birini kesseler eğer
Bir hançer de sen vur sonra utanma*

*Cabadan bir kahve verme ahbaba
Evvel ahir seni verir kasaba
Paran çok var ise yatır şaraba
Olur olmaz sadakaya güvenme*

*Yüz verme sâile, sarma yakana
Bir tokat vur eğdir doğru bakana
Bir yudum su verme canı çıkana
Aklin topla, sersem olma, susanma*

*Üç parmak noksan ölç, ölçersen kile
Tatlı söz konuşma bir kimse ile
Dört kuruşa sekiz kuruş et hile
Hilekârlık hoş sanattır usanma*

*Eğer ister isen efkâr görmemek
Asla gönül yapma çekme boş emek
Babanın hayrına verme bir etmek
Aç olup da kapı kapı dilenme*

*Hediye namiyle bir şey gönderme
Adet edip hiç misafir kondurma
Komşun evi yanar iken söndürme
El kârı (i)çün bir adım da uzanma*

*Bir yetim görünce döktür dişini
Bozmağa çabala halkın işini
Günde yüz adamın vur kır başını
Bir yaralı sarmak için yeltenme*

*Kaynağın tut varsan suyun bendine
Zira herkes pesend ede fendine
Öz aklın yetişir kendi kendine
Eflatun'da görsen aklın beğenme*

*Keyfin bozma altı için beş için
Korku çekme olur olmaz iş için
Canın feda eyle bir sarhoş için
Kuru sofuların sözüne kanma*

*Yanında saklama namus, gayret, ar
Bilcümle mekruhu eyle ihtiyar
Meyhane dibinde seccadeyi sar
Safâsı olmayan yerde dolanma*

*Hakikattir sözüm eylerim tefhin
Ne kimseden öğren ne eyle talim
Emaneti geri eyleme teslim
Öte beri geçin, sakın evlenme*

*Gönül verme gözüm vefasız kâra
Güzel kumar öğren alasin para
Gündüz gulanpara, gece zampara
Ol da felek sitemine dayanma*

*Huzurî neylersin dünya rif'atin
Kesme doğruluktan meyl ü rağbetin
Cenâb-ı mevladan iste izzetin
Her şaşkın sözünü duyup bulanma*

Burada da görüldüğü üzere âşık, toplum ve aile yapısı için uygun olmayan öğütlerde bulunmaktadır. Ancak buradaki amaç, toplumda yanlış giden unsurları "böyle yap" diyerek vurgulamaktır. Destanı dinleyen kişi, buradaki öğütlerin gerçekte olmaması gerektiğini bilmektedir.

KAYNAKLAR

Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık tarzı kültür geleneği ve destan türü*. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Dizdaroğlu, H. (1949). *Yusufelili huzuri (hayatı-şahsiyeti-şii-leri)*. Ankara: CHP Halkevleri Bürosu.

Esen, A. Ş. (1991). *Anadolu destanları*. (P. N. Boratav, Hzl.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

